નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

# વિસુદ્ધિમગ્ગ-મહાટીકા

(દુતિયો ભાગો)

## ૧૨. ઇદ્ધિવિધનિદ્દેસવણ્ણના

### અભિઞ્ઞાકથાવણ્ણના

**૩૬૫.** સંવણ્ણનાવસેન અનન્તરસમાધિકથાય આસન્નપચ્ચક્ખતં દીપેન્તો **''અયં સમાધિભાવના''**તિ આહ. ''અભિઞ્ઞા સમ્પાદેતું યોગો કાતબ્બો''તિ વત્વા તત્થ પયોજનવિસેસે દસ્સેતું **''એવઞ્હી''**તિઆદિ વુત્તં. કિઞ્ચાપિ થિરતરભાવો, વિપસ્સનાભાવનાસુખતા ચ સમાધિભાવનાય આનિસંસો એવ, તથાપિ પઞ્ચ લોકિયાભિઞ્ઞા યથાવુત્તસમાધિભાવનાય આનિસંસભાવેન પાકટા પઞ્ઞાતાતિ તાસંયેવ વસેન યોગિનો અધિગતાનિસંસતા વુત્તા, ચુદ્દસધા ચિત્તપરિદમનેન થિરતરતા વુત્તા. લોકિયાભિઞ્ઞાસુ વસીભાવોપિ સમાધિસ્સેવ વસીભાવો, તથા ચ ''સમાહિતો યથાભૂતં પજાનાતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫; ૪.૯૯; ૫.૧૦૭૧; નેત્તિ॰ ૪૦; મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૪) વચનતો **''સુખેનેવ પઞ્ઞાભાવનં સમ્પાદેસ્સતી''**તિ વુત્તં. **તસ્મા**તિ યસ્મા સમાધિભાવનાય આનિસંસલાભો થિરતરતા, સુખેનેવ ચ પઞ્ઞાભાવના ઇજ્ઝતિ, તસ્મા અભિઞ્ઞાકથં તાવ આરભિસ્સામ, પઞ્ઞાભાવનાય ઓકાસે સમ્પત્તેપીતિ અધિપ્પાયો.

ભગવતા પઞ્ચ લોકિકાભિઞ્ઞા વુત્તાતિ સમ્બન્ધો. ન ચતુક્કજ્ઝાનમત્તમેવ ઇધ સાસને સમ્પાદેતબ્બં, નપિ ઇદ્ધિવિધઞાણમેવ, અથ ખો અઞ્ઞમ્પિ અત્થીતિ **ઉત્તરુત્તરિપણીતપણીતધમ્મદેસનત્થઞ્ચ**.

**ઇદ્ધિવિકુબ્બનન્તિ** ઇદ્ધિસઙ્ખાતં પકતિવણ્ણજહનકિરિયં, ઇદં ઇદ્ધીસુ વિકુબ્બનિદ્ધિયા પધાનતાય વુત્તં, ઇદ્ધિં વિકુબ્બનઞ્ચાતિ એવં વા અત્થો દટ્ઠબ્બો. વિકુબ્બનસ્સ વિસું ગહણમ્પિ વુત્તકારણેનેવ દટ્ઠબ્બં. આકાસકસિણવસેન અરૂપસમાપત્તિયો ન સમ્ભવન્તિ, આલોકકસિણઞ્ચ ઓદાતકસિણન્તોગધં કત્વા **''ઓદાતકસિણપરિયન્તેસૂ''**તિ વુત્તં કસિણાનુલોમાદિચિત્તપરિદમનવિધિનો અધિપ્પેતત્તા, આકાસનિમ્માનાદિઅત્થં પન તદુભયમ્પિ ઇચ્છિતબ્બમેવ. **અટ્ઠ અટ્ઠા**તિ યથાવુત્તેસુ કસિણેસુ એકેકસ્મિં અટ્ઠ અટ્ઠ સમાપત્તિયો. **કસિણાનુલોમતો**તિ કસિણપટિપાટિતો, પટિપાટિ ચ દેસનાવસેન વેદિતબ્બા. **ઝાનાનુલોમો** પન પટિપત્તિવસેનપિ. ઉક્કમનં ઉક્કન્તં, ઉક્કન્તમેવ ઉક્કન્તિકં, ઝાનસ્સ ઉક્કન્તિકં **ઝાનુક્કન્તિકં**, તતો, ઝાનલઙ્ઘનતોતિ અત્થો. **અઙ્ગસઙ્કન્તિતો** અઙ્ગાતિક્કમતો. **ચિત્તં પરિદમેતબ્બં** યદિચ્છકં યત્થિચ્છકં ઝાનાનં સમાપજ્જનાદિસુખત્થં, તેસં આરમ્મણાનઞ્ચ સલ્લક્ખણત્થં. એવઞ્હિસ્સ તત્થ વિસવિતા સમિજ્ઝતીતિ.

**૩૬૬. ઝાનં સમાપજ્જતી**તિ કિં ચતુબ્બિધમ્પિ ઝાનં સમાપજ્જતિ, ઉદાહુ એકેકન્તિ? કિઞ્ચેત્થ યદિ ચતુબ્બિધમ્પિ સમાપજ્જતિ, અઙ્ગસઙ્કન્તિતો વિસેસો ન સિયા, અથ એકેકં આરમ્મણસઙ્કન્તિતો. નાયં દોસો આભોગવસેન તેસં વિસેસસિદ્ધિતો. યદા હિ કસિણાનુલોમમેવ આભુજિત્વા તત્થ તત્થ કસિણે ઝાનાનિ સમાપજ્જતિ, ન અઙ્ગસઙ્કન્તિં, તદા કસિણાનુલોમો. યદા પન અઙ્ગસઙ્કન્તિં આભુજિત્વા ઝાનાનિ સમાપજ્જતિ, તદા

અઙ્ગસઙ્કન્તિ વેદિતબ્બા. ઇમિના નયેન કસિણાનુલોમઆરમ્મણસઙ્કન્તિઆદીનમ્પિ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસેસો વેદિતબ્બો. ઇદં કસિણાનુલોમં નામ ચિત્તપરિદમનન્તિ અધિપ્પાયો.

**તથેવા**તિ ''પટિપાટિયા અટ્ઠસુ કસિણેસુ સતક્ખત્તુમ્પિ સહસ્સક્ખત્તુમ્પી''તિ એતસ્સ ઉપસંહારત્થો તથા-સદ્દો. પટિલોમતો ચેત્થ પટિપાટિ. તેનાહ ''**પટિલોમક્કમેના**''તિ. અયઞ્હેત્થ અત્થો – પઠમં ઓદાતકસિણે ઝાનં સમાપજ્જતિ, તતો લોહિતકસિણેતિ યાવ પથવીકસિણા વત્તબ્બા.

**પુનપ્પુનં સમાપજ્જન**ન્તિ ''સતક્ખત્તું સહસ્સક્ખત્તુ''ન્તિ વુત્તં બહુલાકારમાહ.

**તત્થેવા**તિ પથવીકસિણેયેવ. **તતો**તિ પચ્છા તતિયજ્ઝાનતો વુટ્ઠાનન્તરકાલં. **તદેવા**તિ પથવીકસિણમેવ. **તતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતન**ન્તિ તતો પથવીકસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પવત્તિતઆકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિતો વુટ્ઠાય વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં અમનસિકરિત્વા તં લઙ્ઘિત્વા યથાવુત્તઆકાસાનઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણસ્સ અભાવે પવત્તિતં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જતિ. પથવીકસિણુગ્ઘાટિમાકાસકસિણં પથવીકસિણપક્ખિકમેવ હોતીતિ વુત્તં ''**કસિણં અનુક્કમિત્વા**''તિ. અથ વા અટ્ઠસુ કસિણેસુ કસ્સચિ ઉક્કમનં ઇધ કસિણુક્કન્તિકં નામાતિ આહ ''**કસિણં અનુક્કમિત્વા**''તિ. **ઝાનુક્કન્તિક**ન્તિ એત્થ ઇચ્છિતં અવધારણેન નિવત્તેતબ્બં, ઉક્કમનસ્સ ચ સરૂપં દસ્સેતું ''એવં કસિણ''ન્તિઆદિં વત્વા પુન તં પકારં સહ નિસ્સયેન સેસકસિણેસુ અતિદિસન્તો ''**એવં આપોકસિણાદિ…પે॰… કાતબ્બા**''તિ આહ. તેનાહ ''**ઇમિના નયેના**''તિઆદિ. યથા પઠમજ્ઝાનમૂલકં પથવીકસિણાદીસુ ઝાનુક્કન્તિકં દસ્સિતં, એવં દુતિયજ્ઝાનાદિમૂલકમ્પિ તં યથારહં દસ્સેતબ્બં.

**તદેવા**તિ પઠમજ્ઝાનમેવ. કસિણુક્કન્તિકેપિ આપોકસિણાદિમૂલિકા યોજના વુત્તનયેનેવ કાતબ્બા, તથા યથારહં દુતિયજ્ઝાનાદિમૂલિકા.

**લોહિતકસિણતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતન**ન્તિ લોહિતકસિણં આવજ્જેન્તો અભિમુખં કત્વા તસ્સ ઉગ્ઘાટનેન ઉપટ્ઠિતે કસિણુગ્ઘાટિમાકાસે અમનસિકારેન આકાસાનઞ્ચાયતનજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તત્થ પુબ્બે પવત્તવિઞ્ઞાણસ્સ અપગમં આરમ્મણં કત્વા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જતિ.

**ઇતરેસ**ન્તિ અવસિટ્ઠરૂપાવચરજ્ઝાનાનં. ન હિ અરૂપજ્ઝાનેસુ અઙ્ગસઙ્કન્તિ અત્થિ, નાપિ તાનિ પથવીકસિણે પવત્તન્તિ. યં પન અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિવચને ''નીલકસિણં ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસાનઞ્ચાયતન''ન્તિઆદિ વુત્તં, તં યથાલાભવસેન વુત્તં, પરિયાયેન વાતિ દટ્ઠબ્બં. નિપ્પરિયાયતો પન યથા અઙ્ગસઙ્કન્તિ રૂપજ્ઝાનેસુ એવ લબ્ભતિ, એવં અરૂપજ્ઝાનેસુ એવ આરમ્મણસઙ્કન્તિ. તસ્સ તસ્સેવ હિ ઝાનસ્સ આરમ્મણન્તરે પવત્તિ **આરમ્મણસઙ્કન્તિ**. તેનાહ ''**સબ્બકસિણેસુ એકસ્સેવ ઝાનસ્સ સમાપજ્જનં આરમ્મણસઙ્કન્તિકં નામા**''તિ.

યથા પન ''સબ્બકસિણેસૂ''તિ ઇમિના આકાસવિઞ્ઞાણકસિણાનમ્પિ સઙ્ગહો હોતીતિ ન સક્કા વત્તું ઇધ અટ્ઠન્નંયેવ કસિણાનં અધિગતત્તા, એવં સબ્બમ્પિ અરૂપજ્ઝાનં ''એકં ઝાન''ન્તિ ન સક્કા વત્તું અટ્ઠન્નં સમાપત્તીનં વસેન ચિત્તપરિદમનસ્સ ઇચ્છિતત્તા. તસ્મા આરુપ્પજ્ઝાનાનં વસેન અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિ પરિયાયેન વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. તથા હિ પીતકસિણુગ્ઘાટિમાકાસે યં પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં, તદારમ્મણં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સન્ધાયાહ ''**પીતકસિણતો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમાપજ્જિત્વા**''તિ. ઇમિના નયેન સેસદ્વયેપિ અત્થો વેદિતબ્બો. **એકન્તરિકવસેના**તિ અઞ્ઞત્થો અન્તર-સદ્દો. અન્તરમેવ અન્તરિકં, એકજ્ઝં અન્તરિકં એતસ્મિન્તિ એકન્તરિકં,

ઝાનસમાપજ્જનં, તસ્સ વસેન. યથા અઙ્ગાનં, આરમ્મણસ્સ ચ એકજ્ઝં અઞ્ઞથા વિસેસો હોતિ, તથા સમાપજ્જનવસેનાતિ. સો પન વિસેસો હેટ્ઠિમાનં તેસં અઙ્ગારમ્મણાનં સમતિક્કમનવસેન હોતીતિ વુત્તં "**એકન્તરિકવસેન અઙ્ગાનઞ્ચ આરમ્મણાનઞ્ચ સઙ્કમન**"ન્તિ. ''ઇદં ઝાનં પઞ્ચઙ્ગિક''ન્તિઆદિના અઙ્ગેસુ, ''ઇદં પથવીકસિણ''ન્તિઆદિના આરમ્મણેસુ ચ વવત્થાપિતેસુ એકજ્ઝં તેસં વવત્થાપને ન કોચિ વિસેસો અત્થીતિ અટ્ઠકથાસુ અયં વિધિ નાભતો. એવઞ્ચ કત્વા ઝાનુક્કન્તિકાદીસુ પટિલોમક્કમેન, અનુલોમપટિલોમક્કમેન ચ એકન્તરિકભાવેન લબ્ભમાનમ્પિ ઝાનાદીનં ઉક્કમનં ન ઉદ્ધટં, તેહિ નયેહિ વિનાપિ ચિત્તપરિદમનં ઇજ્ઝતીતિ પપઞ્ચપરિહારત્થં વા તે અટ્ઠકથાસુ અનાગતાતિ દટ્ઠબ્બં.

**૩૬૭. અભાવિતભાવનો** ઝાનાભિઞ્ઞાસુ અકતાધિકારો. તત્થ ઉપનિસ્સયરહિતોપીતિ કેચિ. આદિભૂતં યોગકમ્મં આદિકમ્મં, તં એતસ્સ અત્થીતિ **આદિકમ્મિકો**, પુબ્બે અકતપરિચયો ભાવનં અનુયુઞ્જન્તો. તેનાહ "**યોગાવચરો**"તિ. **કસિણપરિકમ્મમ્પિ ભારો**તિ દોસવિવજ્જનાદિવિધિના કસિણમણ્ડલે પટિપત્તિ યાવ ઉગ્ગહનિમિત્તુપ્પત્તિ કસિણપરિકમ્મં, તમ્પિ નામ ભારો, પગેવ ઇદ્ધિવિકુબ્બનાતિ અધિપ્પાયો. **નિમિત્તુપ્પાદન**ન્તિ પટિભાગનિમિત્તુપ્પાદનં . **તં વડ્ઢેત્વા**તિ તં નિમિત્તં, ભાવનઞ્ચ વડ્ઢેત્વા. ન હિ ભાવનાય વિનાવ નિમિત્તવડ્ઢનં લબ્ભતિ. કેચિ ઉપચારસમાધિં લભિત્વા અપ્પનાસમાધિં અધિગન્તું ન સક્કોન્તિ, તાદિસાપિ બહૂ હોન્તેવાતિ આહ "**અપ્પનાધિગમો ભારો**"તિ. **અપ્પનાધિગમો**તિ વા અટ્ઠન્નં સમાપત્તીનં અધિગમમાહ. અઞ્ઞોવ સમાપત્તીનં ઉપનિસ્સયો , અઞ્ઞો અભિઞ્ઞાનન્તિ આહ "**પરિદમિતચિત્તસ્સાપિ ઇદ્ધિવિકુબ્બનં નામ ભારો**"તિ. ખિપ્પં નિસન્તિ નિસામનં ઝાનચક્ખુના પથવીકસિણાદિઝાનારમ્મણસ્સ દસ્સનં એતસ્સાતિ ખિપ્પનિસન્તિ, સીઘતરં ઝાનં સમાપજ્જિતા, તસ્સ ભાવો **ખિપ્પનિસન્તિભાવો**. અમ્બતરુનિચિતં મહામહિન્દત્થેરાદીહિ ઓતિણ્ણટ્ઠાનં **થેરમ્બત્થલં**. યથા પટિપક્ખવિજયાય યોધાજીવા નિમ્મલમેવ અસિતોમરાદિં ગહેત્વા વિચરન્તિ, એવં ભિક્ખુનાપિ કિલેસવિજયાય નિમ્મલાવ ઝાનાભિઞ્ઞા વળઞ્જિતબ્બાતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું "**તસ્મા**"તિઆદિ વુત્તં.

**પતિટ્ઠાભાવો**તિ ઇધ પરસ્સ ઉપદ્દવૂપસમનં અધિપ્પેતં. તં હિ ખિપ્પનિસન્તિભાવતોપિ ગરુતરં અચ્ચાયિકકિચ્ચસાધનવસેન વિધાતબ્બતો દુરભિસમ્ભવતરત્તા. તં પન **રક્ખિતત્થેર**નિદસ્સનેનેવ સિદ્ધમ્પિ તતો ગરુતરેન અઙ્ગારવસ્સપરિત્તાણેન વિભાવેતું "**ગિરિભણ્ડવાહનપૂજાય…પે॰… થેરો વિયા**"તિ આહ. **ગિરિભણ્ડવાહનપૂજા** નામ ચેતિયગિરિમાદિં કત્વા સકલદીપે, સમુદ્દે ચ યાવ યોજના મહતી દીપપૂજા. **પથવિં માપેત્વા**તિ મારેન પવત્તિતં અઙ્ગારવસ્સં કુલિઙ્ગમત્તેનપિ યાવ મનુસ્સે ન પાપુણાતિ, તાવદેવ આકાસે પથવિં નિમ્મિનિત્વા.

**બલવપુબ્બયોગાન**ન્તિ ગરુતરૂપનિસ્સયાનં, ઇદ્ધિવિધાદીનં હેતુભૂતમહાભિનીહારાનન્તિ અત્થો. **અગ્ગસાવકાદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન એકચ્ચે મહાસાવકે સઙ્ગણ્હાતિ. **ભાવનાનુક્કમો** યથાવુત્તં ચિત્તપરિદમનં. **પટિસમ્ભિદાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ઠાનાઠાનઞાણાદીનમ્પિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો, ન સેસાભિઞ્ઞાનમેવ. સાવકાનમ્પિ હિ ઠાનાઠાનઞાણાદીનિ પદેસવસેન ઇજ્ઝન્તિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા પુબ્બહેતુસમ્પન્નસ્સેવ યથાવુત્તં ભાવનાનુક્કમં વિના અભિઞ્ઞાયો ઇજ્ઝન્તિ, ન ઇતરસ્સ, તસ્મા. **અગ્ગિધમનાદીહી**તિ અગ્ગિમ્હિ તાપનકોટ્ટનાદીહિ. **યથા ચાતિ ચ**-સદ્દેન લાખાકારાદીનં લાખાકોટ્ટનાદિં અવુત્તમ્પિ સઙ્ગણ્હાતિ. **છન્દ…પે॰… વસેના**તિ ''છન્દવતો ચે અભિઞ્ઞા સિજ્ઝતિ, મય્હમ્પિ સિજ્ઝતી''તિ કત્તુકમ્યતાછન્દં સીસં ધુરં જેટ્ઠં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા, છન્દં વા ઉપ્પાદેત્વા તં ભાવનાય મુખં કત્વા ઝાનસ્સ સમાપજ્જનવસેન. એસેવ નયો સેસેસુપિ. "**આવજ્જનાદિવસીભાવવસેના**"તિ ઇદં અટ્ઠસુપિ સમાપત્તીસુ સાતિસયં વસીભાવાપાદનં સન્ધાય વુત્તં. તઞ્ચ ખો આદિકમ્મિકવસેન, ન કતાધિકારવસેનાતિ

આહ “**પુબ્બહેતુ…પે॰… વટ્ટતી**”તિ. પુબ્બહેતુસમ્પન્નસ્સ હિ યં ઝાનં પાદકં કત્વા અભિઞ્ઞા નિબ્બત્તેતબ્બા, તત્થેવ સાતિસયં ચિણ્ણવસિતાપિ ઇચ્છિતબ્બા, ન સબ્બત્થેવાતિ અધિપ્પાયો. ‘‘ચતુત્થજ્ઝાનમત્તે ચિણ્ણવસિના’’તિ વચનતો અરૂપસમાપત્તિયો વિનાપિ અભિઞ્ઞા ઇજ્ઝન્તીતિ વદન્તિ. તમ્પિ યદિ પુબ્બહેતુસમ્પન્નસ્સ વસેન વુત્તં, યુત્તમેવ. અથેતરસ્સ, તેસં મતિમત્તં. **યથા**તિ યેન પકારેન યેન વિધિના. **એત્થા**તિ એતસ્મિં ઇદ્ધિવિધનિપ્ફાદને.

૩૬૮. **તત્રા**તિ ચ તદેવ પચ્ચામસતિ. **પાળિનયાનુસારેનેવા**તિ પાળિગતિયા અનુસરણેનેવ, પાઠસંવણ્ણનાનુક્કમેનેવાતિ અત્થો. ‘‘ચતુત્થજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી’’તિ વત્વા ‘‘સો’’તિ વુત્તત્તા આહ “**અધિગતચતુત્થજ્ઝાનો યોગી**”તિ. ‘‘એવં સમાહિતે’’તિ એત્થ **એવં**-સદ્દો હેટ્ઠાઝાનત્તયાધિગમપટિપાટિસિદ્ધસ્સ ચતુત્થજ્ઝાનસમાધાનસ્સ નિદસ્સનત્થોતિ આહ “**એવન્તિ ચતુત્થજ્ઝાનક્કમનિદસ્સનમેત**”ન્તિ, ચતુત્થજ્ઝાનસ્સ, તસ્સ ચ અધિગમક્કમસ્સ નિદસ્સનં. યેન સમાધાનાનુક્કમેન ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિ લદ્ધો, તદુભયનિદસ્સનન્તિ અત્થો. તેનાહ “**ઇમિના…પે॰… વુત્તં હોતી**”તિ. યદિપિ ‘‘એવ’’ન્તિ ઇદં આગમનસમાધિના સદ્ધિં ચતુત્થજ્ઝાનસમાધાનં દીપેતિ. સતિપારિસુદ્ધિસમાધિ એવ પન ઇદ્ધિયા અધિટ્ઠાનભાવતો પધાનન્તિ આહ “**ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિના સમાહિતે**”તિ. **ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિભાવેના**તિ ઉપેક્ખાય જનિતસતિપારિસુદ્ધિસબ્ભાવેન. સબ્બપચ્ચનીકધમ્મૂપક્કિલેસપરિસુદ્ધાય હિ પચ્ચનીકસમનેપિ અબ્યાવટાય પારિસુદ્ધિઉપેક્ખાય વત્તમાનાય ચતુત્થજ્ઝાનં, તંસમ્પયુત્તધમ્મા ચ સુપરિસુદ્ધા, સુવિસદા ચ હોન્તિ, સતિસીસેન પન તત્થ દેસના કતાતિ આહ “**ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિભાવેન પરિસુદ્ધે**”તિ. પરિસુદ્ધિયા એવ પચ્ચયવિસેસેન પવત્તિવિસેસો પરિયોદાતતા સુધન્તસુવણ્ણસ્સ નિઘંસનેન પભસ્સરતા વિયાતિ આહ “**પરિસુદ્ધત્તાયેવ પરિયોદાતે, પભસ્સરેતિ વુત્તં હોતી**”તિ.

**સુખાદીનં પચ્ચયાનં ઘાતેના**તિ સુખસોમનસ્સાનં, દુક્ખદોમનસ્સાનઞ્ચ યથાક્કમં રાગદોસપચ્ચયાનં વિક્ખમ્ભનેન. ‘‘સુખં સોમનસ્સસ્સ પચ્ચયો, સોમનસ્સં રાગસ્સ, દુક્ખં દોમનસ્સસ્સ, દોમનસ્સં દોસસ્સા’’તિ હિ વુત્તં. યથા રાગાદયો ચેતસો મલાસુચિભાવેન ‘‘અઙ્ગણાની’’તિ વુચ્ચન્તિ, એવં ઉપગન્ત્વા કિલેસનટ્ઠેન ઉપક્કિલેસાતિ આહ “**અનઙ્ગણત્તાયેવ વિગતૂપક્કિલેસે**”તિ. તેનાહ “**અઙ્ગણેન હિ તં ચિત્તં ઉપક્કિલિસ્સતી**”તિ, વિબાધીયતિ ઉપતાપીયતીતિ અત્થો. **સુભાવિતત્તા**તિ પગુણભાવાપાદનેન સુટ્ઠુ ભાવિતત્તા. તેનાહ “**વસીભાવપ્પત્તે**”તિ, આવજ્જનાદિના પઞ્ચધા, ચુદ્દસવિધેન વા પરિદમનેન વસવત્તિતં ઉપગતેતિ અત્થો. **વસે વત્તમાનં હિ ચિત્તં** પગુણભાવાપત્તિયા સુપરિમદ્દિતં વિય ચમ્મં, સુપરિકમ્મકતા વિય ચ લાખા **મુદુન્તિ વુચ્ચતિ**. **કમ્મક્ખમે**તિ વિકુબ્બનાદિઇદ્ધિકમ્મક્ખમે. **તઞ્ચ ઉભયન્તિ** મુદુતાકમ્મનિયદ્વયં.

**નાહન્તિઆદીસુ** ન-કારો પટિસેધત્થો. **અહન્તિ** સત્થા અત્તાનં નિદ્દિસતિ. **ભિક્ખવે**તિ ભિક્ખૂ આલપતિ. **અઞ્ઞન્તિ** ઇદાનિ વુચ્ચમાનચિત્તતો અઞ્ઞં. **એકધમ્મમ્પી**તિ એકમ્પિ સભાવધમ્મં ન સમનુપસ્સામીતિ સમ્બન્ધો. અયં હેત્થ અત્થો – અહં, ભિક્ખવે, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન ઓલોકેન્તોપિ અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ ન સમનુપસ્સામિ. **યં** વસીભાવાપાદનેન **ભાવિતં**, તથા પુનપ્પુનં કરણેન **બહુલીકતં**, એવં સવિસેસમુદુભાવપ્પત્તિયા **મુદું**, કમ્મક્ખમતાય **કમ્મનિયઞ્ચ** હોતિ. **યથયિદં ચિત્તન્તિ** અત્તનો, તેસઞ્ચ પચ્ચક્ખતાય એવમાહાતિ. યથા યથાવુત્તા પરિસુદ્ધતાદયો ન વિગચ્છન્તિ, એવં સુભાવિતં ચિત્તં.

તત્થ અવટ્ઠિતં ઇધ ‘‘ઠિતં, આનેઞ્જપ્પત્ત’’ન્તિ ચ વુત્તન્તિ આહ “**એતેસુ પરિસુદ્ધતાદીસુ ઠિતત્તા ઠિતે, ઠિતત્તાયેવ આનેઞ્જપ્પત્તે**”તિ. યથા મુદુકમ્મઞ્ઞતા વસીભાવપ્પત્તિયા લક્ખીયન્તિ, એવં વસીભાવપ્પત્તિપિ મુદુકમ્મઞ્ઞતાહિ લક્ખીયતીતિ, મુદુકમ્મઞ્ઞભાવેન વા અત્તનો વસે ઠિતત્તા ‘‘ઠિતે’’તિ વુત્તં. યથા હિ કારણેન ફલં

નિદ્ધરીયતિ, એવં ફલેનાપિ કારણં નિદ્ધરીયતીતિ નિચ્ચલભાવેન અવટ્ઠાનં આનેઞ્જપ્પત્તિ. સા ચ સમ્પયુત્તધમ્મેસુ થિરભાવેન, પટિપક્ખેહિ અકમ્પનિયતાય ચ સમ્ભવન્તી સદ્ધાદિબલાનં આનુભાવેન હોતીતિ ''સદ્ધાદીહિ પરિગ્ગહિતત્તા આનેઞ્જપ્પત્તે''તિ સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિવરિતું ''**સદ્ધાપરિગ્ગહિતં હી**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સદ્ધાપરિગ્ગહિત**ન્તિ એવં સુભાવિતં વસીભાવપ્પત્તં એતં ચિત્તં એકંસેન અભિઞ્ઞાસચ્છિકરણીયાનં ધમ્માનં અભિઞ્ઞાસચ્છિકિરિયાય સંવત્તતીતિ એવં પવત્તાય સદ્ધાય પરિગ્ગહિતં યથાવુત્તસદ્ધાબલેન ઉપત્થમ્ભિતં. **અસ્સદ્ધિયેના**તિ તપ્પટિપક્ખેન અસ્સદ્ધિયેન હેતુના ન ઇઞ્જતિ ન ચલતિ ન કમ્પતિ, અઞ્ઞદત્થુ ઉપરિ વિસેસાવહભાવેનેવ તિટ્ઠતિ. **વીરિયપરિગ્ગહિત**ન્તિઆદીસુપિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. અયં પન વિસેસો – **વીરિયપરિગ્ગહિત**ન્તિ વસીભાવાપાદનપરિદમનસાધનેન વીરિયેન ઉપત્થમ્ભિતં. **સતિપરિગ્ગહિત**ન્તિ યથાવુત્તે ભાવનાબહુલીકારે અસમ્મોસસાધિકાય, કુસલાનઞ્ચ ધમ્માનં ગતિયો સમન્નેસમાનાય સતિયા ઉપત્થમ્ભિતં. **સમાધિપરિગ્ગહિત**ન્તિ તત્થેવ અવિક્ખેપસાધનેન સમાધાનેન ઉપત્થમ્ભિતં. **પઞ્ઞાપરિગ્ગહિત**ન્તિ તસ્સા એવ ભાવનાય ઉપકારાનુપકારધમ્માનં પજાનનલક્ખણાય પઞ્ઞાય ઉપત્થમ્ભિતં. **ઓભાસગત**ન્તિ ઞાણોભાસસહગતં. ઓભાસભૂતેન હિ યથાવુત્તસમાધાનસંવડ્ઢિતેન ઞાણેન સંકિલેસપક્ખં યાથાવતો પસ્સન્તો તતો ઉત્રસન્તો ઓત્તપ્પન્તો તં અધિભવતિ, ન તેન અભિભૂયતિ. તેનાહ ''**કિલેસન્ધકારેન ન ઇઞ્જતી**''તિ. એતેન ઞાણપરિગ્ગહિતં હિરોત્તપ્પબલં દસ્સેતિ.

**અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગત**ન્તિ ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિના સમાહિતતા, પરિસુદ્ધતા, પરિયોદાતતા, અનઙ્ગણતા, વિગતૂપક્કિલેસતા, મુદુભાવો, કમ્મનિયતા, આનેઞ્જપ્પત્તિયા ઠિતતા, સમાહિતસ્સ વા ચિત્તસ્સ ઇમાનિ અઙ્ગાનીતિ ''સમાહિતે''તિ ઇમં અઙ્ગભાવેન અગ્ગહેત્વા ઠિતિઆનેઞ્જપ્પત્તિયો વિસું ગહેત્વા ઇમેહિ અટ્ઠહિ અઙ્ગેહિ સમન્નાગતં. **અભિનીહારક્ખમ**ન્તિ ઇદ્ધિવિધાદિઅત્થં અભિનીહારક્ખમં તદભિમુખં કરણયોગ્ગં. તેનાહ ''**અભિઞ્ઞાસચ્છિકરણીયાનં ધમ્માનં અભિઞ્ઞાસચ્છિકિરિયાયા**''તિ.

કામં નીવરણાનિ વિક્ખમ્ભેત્વા એવ પઠમજ્ઝાનસમધિગમો, વિતક્કાદિકે વૂપસમે એવ ચ દુતિયજ્ઝાનાદિસમધિગમો, તથાપિ ન તથા તેહિ દૂરીભૂતા અપેતા વા યથા ચતુત્થજ્ઝાનતો, ચેતસો મલીનભાવસઙ્ખાતઉપ્પિલાભોગકરેહિ નીવરણાદીહિ સુટ્ઠુ વિમુત્તિયા તસ્સ પરિસુદ્ધિ, પરિયોદાતતા ચ યુત્તાતિ આહ ''**નીવરણ…પે॰… પરિયોદાતે**''તિ. **ઝાનપટિલાભપચ્ચયાન**ન્તિ ઝાનપટિલાભહેતુકાનં ઝાનપટિલાભં નિસ્સાય ઉપ્પજ્જનકાનં. **પાપકાન**ન્તિ લામકાનં. **ઇચ્છાવચરાન**ન્તિ ઇચ્છાય અવચરાનં ઇચ્છાવસેન ઓતિણ્ણાનં ''અહો વત મમેવ સત્થા પટિપુચ્છિત્વા પટિપુચ્છિત્વા ભિક્ખૂનં ધમ્મં દેસેય્યા''તિઆદિનયપ્પવત્તાનં માનમાયાસાઠેય્યાદીનં. **અભિજ્ઝાદીન**ન્તિ **આદિ**-સદ્દેનાપિ તેસંયેવ સઙ્ગહો. અભિજ્ઝા ચેત્થ પઠમજ્ઝાનેન અવિક્ખમ્ભનેય્યા, માનાદયો ચ તદેકટ્ઠા દટ્ઠબ્બા ''ઝાનપટિલાભપચ્ચયાન''ન્તિ અનુવત્તમાનત્તા. વિક્ખમ્ભનેય્યા પન નીવરણગ્ગહણેનેવ ગહિતા, કથં પન પઠમજ્ઝાનેન અવિક્ખમ્ભનેય્યા ઇધ વિગચ્છન્તીતિ? ''સબ્બે કુસલા ધમ્મા સબ્બાકુસલાનં પટિપક્ખા''તિ સલ્લેખપટિપત્તિવસેન એવં વુત્તં ઝાનસ્સ અપરામટ્ઠભાવદસ્સનતો. યે પનેત્થ ''ઇચ્છાવચરાનં અભિજ્ઝાદીન''ન્તિ ઇમેહિ પદેહિ કોપઅપચ્ચયકઆમરાગબ્યાપાદાદયો ગહિતાતિ અધિપ્પાયેન ''ઝાનપટિલાભપચ્ચયાન''ન્તિ પાઠં પટિક્ખિપિત્વા ''ઝાનપટિલાભપચ્ચનીકાન''ન્તિ પાઠોતિ વદન્તિ, તં તેસં મતિમત્તં તથા પાઠસ્સેવ અભાવતો. ઝાનપટિલાભપચ્ચનીકા ચ નીવરણા ચેવ તદેકટ્ઠા ચ તેસં દૂરીભાવં વત્વા પુન અભાવવિગમચોદનાય અયુજ્જમાનત્તા. નનુ ચ **અનઙ્ગણસુત્ત-** (મ॰ નિ॰ ૧.૫૭ આદયો) **વત્થસુત્તેસુ** (મ॰ નિ॰ ૧.૭૦ આદયો) અયમત્થો ન લબ્ભતિ, ઓળારિકાનંયેવ પાપધમ્માનં તત્થ અધિપ્પેતત્તા?

સચ્ચમેતં, ઇધ પન અધિગતચતુત્થજ્ઝાનસ્સ વસેન વુત્તત્તા સુખુમાયેવ તે ગહિતા, અઙ્ગણૂપક્કિલેસતાસામઞ્ઞેન પનેત્થ સુત્તાનં અપદિસનં. તથા હિ “**સુત્તાનુસારેના**”તિ વુત્તં, ન પન સુત્તવસેનાતિ. અવસ્સં ચે તમેવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં અધિગતજ્ઝાનાનમ્પિ કેસઞ્ચિ ઇચ્છાવચરાનં પવત્તિસબ્ભાવતો.

**ઇદ્ધિપાદભાવૂપગમેના**તિ ઇદ્ધિયા પાદકભાવસ્સ પદટ્ઠાનભાવસ્સ ઉપગમનેન. **ભાવનાપારિપૂરિયા**તિ ઇતો પરં કત્તબ્બસ્સ અભાવવસેન અભિનીહારક્ખમભાવનાય પરિપુણ્ણત્તા. **પણીતભાવૂપગમેના**તિ તતો એવ પધાનભાવં નીતતાય ઉત્તમટ્ઠેન, અતિત્તિકરટ્ઠેન ચ પણીતભાવસ્સ ઉપગમનેન. ઉભયઞ્ચેતં ઠિતિયા કારણવચનં પરિપુણ્ણાય ભાવનાય પણીતભાવપ્પત્તિયા “**ઠિતે**”તિ. “**આનેઞ્જપ્પત્તે**”તિ ઇદં ઠિતિયા વિસેસનં. તેનાહ “**યથા આનેઞ્જપ્પત્તં હોતિ, એવં ઠિતે**”તિ. ઇમસ્મિં પક્ખે ‘‘ઠિતે આનેઞ્જપ્પત્તે’’તિ ઉભયમેકં અઙ્ગં, ‘‘સમાહિતે’’તિ પન ઇદમ્પિ એકમઙ્ગં. તેનેવસ્સ પઠમવિકપ્પતો વિસેસં સન્ધાયાહ “**એવમ્પિ અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગત**”ન્તિ.

### દસઇદ્ધિકથાવણ્ણના

૩૬૯. **નિપ્ફત્તિઅત્થેના**તિ સિજ્ઝનટ્ઠેન. **પટિલાભટ્ઠેના**તિ પાપુણનટ્ઠેન. **ત**ન્તિ કામિતં વત્થું. **સમિજ્ઝતી**તિ નિપ્ફજ્જતિ. પબ્બજ્જં આદિં કત્વા યાવ ઝાનમગ્ગા ઇધ **નેક્ખમ્મં. ઇજ્ઝતી**તિ પાપુણીયતિ. **પટિહરતીતિ પાટિહારિય**ન્તિ યસ્મા પટિપક્ખં હરતિ અપનેતિ, તસ્મા પાટિહારિયં. અત્તનો પટિપક્ખં હરતીતિ પટિહારિયં, નેક્ખમ્માદિ, પટિહારિયમેવ પાટિહારિયં, યથા ‘‘વેકતં, વેસમ’’ન્તિ ચ.

**ઇજ્ઝનટ્ઠેના**તિ નિપ્ફજ્જનટ્ઠેન. **ઉપાયસમ્પદાયા**તિ સમ્પન્નઉપાયસ્સ, ઞાયારમ્ભસ્સાતિ અત્થો. **ઇજ્ઝતી**તિ પસવેતિ. **સીલવા**તિ આચારસીલેન સીલવા. **કલ્યાણધમ્મો**તિ દસકુસલકમ્મપથવસેન સુન્દરધમ્મો. સીલસમ્પત્તિયા વા **સીલવા.** દાનાદિસેસપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન **કલ્યાણધમ્મો. પણિદહિસ્સતી**તિ પત્થેસ્સતિ.

**ઇજ્ઝન્તી**તિ વડ્ઢન્તિ, ઉક્કંસં પાપુણન્તીતિ અત્થો. સાતિસયનિપ્ફજ્જનપટિલાભસિજ્ઝનબુદ્ધિઅત્થે હિ ઇદ્ધિ વુત્તા. **સા દસવિધા**તિ સબ્બા ઇદ્ધિયો આનેત્વા અત્થુદ્ધારવસેન ઇધાધિપ્પેતં ઇદ્ધિં દસ્સેતું વુત્તં. બહુભાવાદિકસ્સ અધિટ્ઠાનં અધિટ્ઠહનં એતિસ્સા અત્થીતિ **અધિટ્ઠાના.** વિવિધં રૂપનિમ્માનસઙ્ખાતં કુબ્બનં એતિસ્સા અત્થીતિ **વિકુબ્બના. મનોમયા**તિ ઝાનમનેન નિબ્બત્તિભાવતો મનોમયા. ઞાણસ્સ વિપ્ફારો વેગાયિતત્તં એતિસ્સા અત્થીતિ **ઞાણવિપ્ફારા.** અરિયાનં અયન્તિ **અરિયા.** યતો કુતોચિ કમ્મવિપાકતો જાતા ઇદ્ધિ **કમ્મવિપાકજા.** સાતિસયપુઞ્ઞનિબ્બત્તા ઇદ્ધિ **પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ.** કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધિ જાતિતો પટ્ઠાય હોતિ, ઇતરા યદા તદા પુઞ્ઞસ્સ વિપચ્ચનકાલેતિ એવં વા ઇમાસં વિસેસો વેદિતબ્બો. આથબ્બનવિજ્જાભિનિબ્બત્તા **વિજ્જામયા. સમ્માપયોગો** ઉપાયપયોગો ઞાયારમ્ભો.

૩૭૦. **પકતિયા એકો**તિ સભાવેન એકો. **બહુક**ન્તિ બહું. તેન અગ્ગહિતપરિચ્છેદં અધિટ્ઠાતબ્બસ્સ અનેકભાવં દસ્સેત્વા પુન પરિચ્છેદતો દસ્સેતું “**સતં વા**”તિઆદિ વુત્તં. **આવજ્જતી**તિ પરિકમ્મસઙ્ખાતેન આભોગેન આભુજતિ ભાવિરૂપે તેન પરિકમ્મમનસિકારેન મનસિ કરોતિ. **ઞાણેન અધિટ્ઠાતી**તિ તથા પરિકમ્મં કત્વા અભિઞ્ઞાઞાણેન યથાધિપ્પેતે બહુકે અધિટ્ઠાતિ, અધિટ્ઠાનચિત્તેન સહેવ બહુભાવાપત્તિતો બહુભાવાપાદકં ઇદ્ધિવિધઞાણં પવત્તેન્તો ચ તથા અધિટ્ઠાતીતિ વુચ્ચતિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **એવ**ન્તિ પકારત્થો એવં-સદ્દો, તેન સબ્બમ્પિ અધિટ્ઠાનપ્પકારં સઙ્ગણ્હાતિ. **અધિટ્ઠાનવસેના**તિ ‘‘ઞાણેન અધિટ્ઠાતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૦) એવં વુત્તઅધિટ્ઠાનવસેન નિપ્ફન્નત્તા.

૩૭૧. **પકતિવણ્ણ**ન્તિ પકતિસણ્ઠાનં અત્તનો પાકતિકરૂપં. **પકતિવણ્ણવિજહનવિકારવસે**નાતિ અત્તનો પકતિવણ્ણવિજહનપુબ્બકસ્સ કુમારકવણ્ણાદિવણ્ણવિકારસ્સ વસેન.

૩૭૨. **ઇમમ્હા કાયા**તિ પચ્ચક્ખભાવેન ''ઇમમ્હા''તિ વુત્તા ભિક્ખુસ્સ કરજકાયા. **અઞ્ઞં કાય**ન્તિ અઞ્ઞં ઇદ્ધિમયં કાયં. તતો એવ ઇદ્ધિમયરૂપવન્તતાય **રૂપિં**. અભિઞ્ઞામનેન નિબ્બત્તત્તા **મનોમયં**. **નિપ્ફત્તિવસે**નાતિ નિપ્ફજ્જનવસેન. અભિઞ્ઞાઞાણસ્સ હિ યથા મનોમયો કાયો નિપ્ફજ્જતિ, તથા પવત્તિ **મનોમયિદ્ધિ**. એસેવ નયો સેસેસુપિ. યદિ એવં કથમયમેવ મનોમયિદ્ધીતિ? રુળ્હીવેસા વેદિતબ્બા યથા ''મનોમયો અત્તભાવો''તિ, યથા વા ''ગોસમઞ્ઞા વિસાણાદિમતિ પિણ્ડે''. અથ વા અબ્ભન્તરતો નિક્ખન્તે, ઇદ્ધિમતા ચ એકન્તસદિસે ઇમસ્મિં નિમ્માને સુપાકટો મનસા નિબ્બત્તિતભાવોતિ યથા સાતિસયો મનોમયવોહારો, ન તથા અઞ્ઞાસુ અધિટ્ઠાનવિકુબ્બનિદ્ધીસુ સમઞ્ઞન્તરવન્તાસૂતિ વેદિતબ્બં.

૩૭૩. **ઞાણુપ્પત્તિતો પુબ્બે વા**તિ અરહત્તમગ્ગઞાણુપ્પત્તિતો પુબ્બે વા વિપસ્સનાક્ખણે, તતોપિ વા પુબ્બે અન્તિમભવિકસ્સ પટિસન્ધિગ્ગહણતો પટ્ઠાય. **પચ્છા વા** યાવ ખન્ધપરિનિબ્બાના. **તઙ્ખણે વા** મગ્ગુપ્પત્તિસમયે. **ઞાણાનુભાવનિબ્બત્તો વિસેસો**તિ સૂરિયસ્સ ઉટ્ઠિતટ્ઠાને, સમન્તતો ચ આલોકકરણસમત્થતા વિય તસ્સેવ ઞાણસ્સ આનુભાવેન નિબ્બત્તો સબ્બસો પહાતબ્બપહાનભાવેતબ્બભાવનાપારિપૂરિસઙ્ખાતો વિસેસો. વત્થૂનિ પન અનન્તરાયતાવસેન આગતાનિ. **અનિચ્ચાનુપસ્સનાયા**તિ સઙ્ખારે અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તિયા બલવવિપસ્સનાય. આરદ્ધવિપસ્સનસ્સ હિ યથાવુત્તવિપસ્સનાય પવત્તિક્ખણે તતો પુબ્બે, પચ્છા ચ પકિણ્ણકસમ્મસનવારે નિચ્ચસઞ્ઞાય પહાનટ્ઠો ઇજ્ઝતિ. એસેવ નયો સબ્બત્થ. કામં એત્તકાય સઙ્ખેપકથાયપિ અધિપ્પેતત્થો પકાસિતોવ , વિત્થારકથાય પન વિભૂતતરો હોતીતિ આહ ''**વિત્થારેન કથેતબ્બ**''ન્તિ.

**ગબ્ભગતસ્સેવા**તિ અનાદરે સામિવચનં. **વુત્તનયેના**તિ ''પચ્છિમભવિકસ્સા''તિઆદિના **બાકુલત્થેરવત્થુમ્હિ** વુત્તનયેન.

**દારુભારં કત્વા**તિ દારુભારં સકટે કત્વા, આરોપેત્વાતિ અત્થો. **ઓસ્સજ્જિત્વા**તિ છડ્ડેત્વા. **સકટમૂલે**તિ સકટસમીપે. **વાળયક્ખાનુચરિતે**તિ કુરુરેહિ યક્ખેહિ અનુવિચરિતબ્બે. યક્ખપરિગ્ગહિતઞ્હિ રાજગહનગરં.

૩૭૪. **સમાધિતો**તિ પઠમજ્ઝાનાદિસમાધિતો. **પુબ્બે**તિ ઉપચારજ્ઝાનક્ખણે. **પચ્છા**તિ સમાપત્તિયા ચિણ્ણપરિયન્તે. **તઙ્ખણે**તિ સમાપન્નક્ખણે. **સમથાનુભાવનિબ્બત્તો વિસેસો**તિ તસ્મિં તસ્મિં ઝાને સમાધિતેજેન નિબ્બત્તો નીવરણવિક્ખમ્ભનવિતક્કાદિસમતિક્કમસઞ્ઞાવેદયિતનિરોધપરિસ્સયસહનાદિકો વિસેસો.

**કપોતકન્દરાય**ન્તિ એવંનામકે અરઞ્ઞવિહારે. **જુણ્હાય રત્તિયા**તિ ચન્દાલોકવતિયા રત્તિયા. **નવોરોપિતેહિ કેસેહી**તિ ઇત્થમ્ભૂતલક્ખણે કરણવચનં. **યસ્સા**તિ પહારસ્સ. **તસ્સા**તિ યક્ખસ્સ. ખિપ્પનિસન્તિભાવસ્સ ઉક્કંસગતત્તા થેરો તસ્મિં પહરન્તે એવ સમાપત્તિં સમાપજ્જીતિ આહ ''**પહરણસમયે સમાપત્તિં અપ્પેસી**''તિ. પાળિયં પન ''નિસિન્નો હોતિ અઞ્ઞતરં સમાધિં સમાપજ્જિત્વા''તિ (ઉદા॰ ૩૪) વુત્તં. ઇમે પન થેરા સમાપત્તિતો વુટ્ઠાનસમકાલં તેન પહારો દિન્નોતિ વદન્તિ.

**સઞ્જીવત્થેર**ન્તિ કકુસન્ધસ્સ ભગવતો દુતિયં અગ્ગસાવકં મહાથેરં સન્ધાયાહ. સો હિ આયસ્મા અરઞ્ઞાદીસુ યત્થ કત્થચિ નિસિન્નો અપ્પકસિરેનેવ નિરોધં સમાપજ્જતિ, તસ્મા એકદિવસં અઞ્ઞતરસ્મિં રુક્ખમૂલે નિરોધં

સમાપજ્જિ, તં સન્ધાય વુત્તં “**નિરોધસમાપન્ન**”ન્તિઆદિ. ચીવરે અંસુમત્તમ્પિ ન ઝાયિત્થ, સરીરે કા કથા. તેનેવ હિ થેરો ‘‘સઞ્જીવો’’ ત્વેવ પઞ્ઞાયિત્થ. **અયમસ્સા**તિ અસ્સ આયસ્મતો સઞ્જીવત્થેરસ્સ યો નિરોધસમાપત્તિયં અગ્ગિપરિસ્સયાભાવો, અયં સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધીતિ યોજના. કથં પન નિરોધસમાપત્તિયં સમાધિવિપ્ફારસમ્ભવોતિ આહ “**અનુપુબ્બ...પે॰... નિબ્બત્તત્તા**”તિ.

**પઠમં ઠપિતભણ્ડકસ્સા**તિ સબ્બપઠમં ઠપિતભણ્ડકસ્સ. તઞ્હિ ગહણકાલે સબ્બપચ્છિમં ગય્હતિ. **કાલપરિચ્છેદવસેના**તિ ‘‘એત્તકે કાલે ગતે વુટ્ઠહિસ્સામી’’તિ સમાપત્તિતો પુબ્બે કતકાલપરિચ્છેદવસેન. **ભીતા વિરવિંસૂ**તિ રત્તન્ધકારે રૂપદસ્સનેન ‘‘પિસાચો ઉટ્ઠહતી’’તિ મઞ્ઞમાના. એત્તકેહિ નામ ભણ્ડકેહિ અજ્ઝોત્થટો નિબ્બિકારો ‘‘અહો મહાનુભાવો, અહો વિવેકવાસી’’તિ ચ **થેરગતેન પસાદેન**.

**તત્તતેલકટાહ**ન્તિ આધારસીસેન આધેય્યમાહ, કટાહે તત્તતેલં કટાહેન આસિઞ્ચીતિ અધિપ્પાયો. **વિવટ્ટમાન**ન્તિ કત્થચિપિ અલગ્ગનવસેન ભસ્સન્તં.

**સપરિવારા**તિ પઞ્ચહિ ઇત્થિસતેહિ સપરિવારા. **રાજાનં મેત્તાય ફરી**તિ ઓદિસ્સકમેત્તાસમાપત્તિયા રાજાનં ફુસિ. **ખિપિતુ**ન્તિ વિજ્ઝિતું. **ઓરોપેતુ**ન્તિ સરસન્નાહં પટિસંહરિતું.

૩૭૫. **પટિક્કૂલાદીસૂ**તિ અનિટ્ઠાદીસુ. અનિટ્ઠં હિ પટિક્કૂલં, અમનુઞ્ઞમ્પિ ‘‘પટિક્કૂલ’’ન્તિ વુચ્ચતિ. **આદિ**-સદ્દેન અપટિક્કૂલાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **તત્થા**તિ પટિક્કૂલારમ્મણે. **ઉપેક્ખકો**તિ છળઙ્ગુપેક્ખાય ઉપેક્ખકો. **તત્થા**તિ પટિક્કૂલાપટિક્કૂલભેદે વત્થુસ્મિં. **સતો**તિ સતિવેપુલ્લપ્પત્તિયા સતિમા. **સમ્પજાનો**તિ પઞ્ઞાવેપુલ્લપ્પત્તિયા સમ્પજાનકારી. **અય**ન્તિ અયં પટિક્કૂલાદિવત્થૂસુ અપટિક્કૂલસઞ્ઞીવિહારાદિકા ખીણાસવાનં અગ્ગમગ્ગાધિગમસિદ્ધા ચિત્તિસ્સરિયતા. તેનાહ “**ચેતોવસિપ્પત્તાનં...પે॰... વુચ્ચતી**”તિ.

અનિટ્ઠે વત્થુસ્મિં સત્તસઞ્ઞિતે **મેત્તાફરણં વા** ધાતુસો પચ્ચવેક્ખણાય **ધાતુમનસિકારં વા** ગૂથાદિકે ધાતુમનસિકારં કરોન્તોતિ યોજેતબ્બં. **અપટિક્કૂલસઞ્ઞી વિહરતી**તિ હિતેસિતાય, ધમ્મસભાવચિન્તનાય ચ ન પટિક્કૂલસઞ્ઞી હુત્વા ઇરિયાપથવિહારેન વિહરતિ. **ઇટ્ઠે વત્થુસ્મિં** ઞાતિમિત્તાદિકે. કેસાદિઅસુચિકોટ્ઠાસમત્તમેવાતિ **અસુભફરણં વા** અસુભમનસિકારં વા. તત્થ રૂપધમ્મજાતં **અનિચ્ચ**ન્તિ આદિઅત્થો ઇતિ-સદ્દો, તસ્મા અનિચ્ચદુક્ખાનત્તવિપરિણામધમ્મોતિ મનસિકારં વા કરોન્તોતિ યોજના. **પટિક્કૂલાપટિક્કૂલેસૂ**તિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠાનિ વત્થૂનિ એકજ્ઝં ગહેત્વા વદતિ. એસ નયો ઇતરત્થ. યં વા સત્તાનં પઠમં પટિક્કૂલતો ઉપટ્ઠિતમેવ પચ્છા અપટિક્કૂલતો ઉપતિટ્ઠતિ, યઞ્ચ અપટિક્કૂલતો ઉપટ્ઠિતમેવ પચ્છા પટિક્કૂલતો ઉપતિટ્ઠતિ, તદુભયેપિ ખીણાસવો સચે આકઙ્ખતિ, વુત્તનયેન અપટિક્કૂલસઞ્ઞી વા વિહરેય્ય, પટિક્કૂલસઞ્ઞી વાતિ અયમરિયિદ્ધિ વુત્તા.

**ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા**તિ કારણવસેન ‘‘ચક્ખૂ’’તિ લદ્ધવોહારેન રૂપદસ્સનસમત્થેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન, ચક્ખુના વા કારણભૂતેન, દ્વારભૂતેન વા રૂપં પસ્સિત્વા. **નેવ સુમનો હોતી**તિ ગેહસ્સિતસોમનસ્સસ્સાયં પટિક્ખેપો, ન નેક્ખમ્મપક્ખિકાય કિરિયાસોમનસ્સવેદનાય. **છળઙ્ગુપેક્ખ**ન્તિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠછળારમ્મણાપાથે પરિસુદ્ધપકતિભાવાવિજહનલક્ખણં છસુ દ્વારેસુ પવત્તિયા ‘‘છળઙ્ગુપેક્ખા’’તિ લદ્ધનામં તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખં. યથાવુત્તમત્થં પાળિયા સમત્થેતું “**પટિસમ્ભિદાય**”ન્તિઆદિ વુત્તં.

૩૭૬. **પક્ખીઆદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન દેવાદીનં સઙ્ગહો. **વેહાસગમનાદિકાતિ** પન **આદિ**-સદ્દેન ચક્ખુવિસુદ્ધિઆદિં સઙ્ગણ્હાતિ. કુસલકમ્મેન નિબ્બત્તિત્વાપિ અકુસલવિપાકાનુભાવેન સુખસમુસ્સયતો વિનિપતિતત્તા **વિનિપાતિકાનં**. **ઝાનન્તિ** અભિઞ્ઞાપત્તં ઝાનં સન્ધાયાહ. વિપસ્સનાપિ ઉક્કંસગતા ઉબ્બેગપીતિસહિતા આકાસે લઙ્ઘાપનમત્તાપિ હોતીતિ વુત્તં "**વિપસ્સનં વા**"તિ. "**પઠમકપ્પિકાન**"ન્તિ ઇદં "એકચ્ચાનં મનુસ્સાન"ન્તિ ઇમસ્સ વિસેસનં દટ્ઠબ્બં. **એવમાદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન પુનબ્બસુમાતાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

૩૭૭. **વેહાસન્તિ** ભુમ્મત્થે ઉપયોગવચનં, અચ્ચન્તસંયોગે વા. ચક્કવત્તી હિ ચક્કરતનં પુરક્ખત્વા અત્તનો ભવનતો અબ્ભુગ્ગન્ત્વા આકાસેનેવ સિનેરું પદક્ખિણં કત્વા સકલચક્કવાળં અનુસંયાયતીતિ. **અસ્સબન્ધાતિ** અસ્સપાલા, યે અસ્સાનં યવદાયકા. તથા **ગોબન્ધા**.

ચક્કવત્તિઆદીનં પુઞ્ઞિદ્ધિયા વિત્થારિયમાનાય અતિપપઞ્ચો હોતીતિ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિં લક્ખણતો દસ્સેન્તેન "પરિપાકં ગતે પુઞ્ઞસમ્ભારે ઇજ્ઝનકવિસેસો"તિ વત્વાપિ જોતિકાદીનં પુઞ્ઞિદ્ધિં એકદેસેન દસ્સેતું "**એત્થ ચા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સુવણ્ણપબ્બતોતિ** સબ્બસુવણ્ણમયો પબ્બતો. તસ્સ કિર ગહિતગહિતટ્ઠાને ઓધિ ન પઞ્ઞાયતિ. **એકસીતામત્તેતિ** એત્થ **સીતા** નામ કસનવસેન નઙ્ગલસ્સ ગતમગ્ગો. **તુમ્બં** નામ આળ્હકં. **ચુદ્દસ મગ્ગાતિ** ચતુદ્દસ કસનમગ્ગા.

૩૭૮. **વિજ્જં પરિજપિત્વાતિ** ગન્ધારીવિજ્જાદિકં અત્તનો વિજ્જં કતૂપચારં પરિવત્તેત્વા મન્તપઠનક્કમેન પઠિત્વા.

૩૭૯. **સમ્માપયોગેનાતિ** ઉપાયપયોગેન, યથા યથિચ્છિતત્થસિદ્ધિ હોતિ, તથા પવત્તિતઞાયારમ્ભેન. **તસ્સ તસ્સ કમ્મસ્સાતિ** યથાધિપ્પેતસ્સ નિપ્ફાદેતબ્બકમ્મસ્સ. **એત્થ ચાતિ** "તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપ્પચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધી"તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૮) ઇમિસ્સા દસમાય ઇદ્ધિયા નિદ્દેસેપિ. **પુરિમપાળિસદિસાવા**"તિ સમાધિવિપ્ફારઇદ્ધિઆદીનં નિદ્દેસસદિસાવ. **સકટબ્યૂહાદિકરણવસેનાતિ** સકટબ્યૂહચક્કબ્યૂહપદુમબ્યૂહાદીનં સંવિધાનવસેન નિબ્બત્તવિસેસોતિ સમ્બન્ધો. ગણિતગન્ધબ્બાદિ **સિપ્પકમ્મં**. સલ્લકત્તકાદિ **વેજ્જકમ્મં**. ઇરુબ્બેદાદીનં **તિણ્ણં વેદાનં**.

"એકોપિ હુત્વા બહુધાવ હોતી"તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૮; મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૭; સં॰ નિ॰ ૫.૮૩૪; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૦૨; ૩.૧૦) અધિટ્ઠાનિદ્ધિયા એવ ગહિતત્તા આહ "**અધિટ્ઠાના ઇદ્ધિયેવ આગતા**"તિ. **ઇમસ્મિં પનત્થેતિ** ઇમસ્મિં અભિઞ્ઞાનિસંસસઙ્ખાતે, ઇદ્ધિવિધસઙ્ખાતે વા અત્થે.

૩૮૦. "એકવિધેન ઞાણવત્થુ"ન્તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૫૧) કોટ્ઠાસત્થો વિધસદ્દો, "વિવિધમ્પિ સેનાબ્યૂહં દસ્સેતી"તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૩) વિકપ્પત્થો, તદુભયમ્પેત્થ યુજ્જતીતિ દસ્સેન્તો આહ "**ઇદ્ધિવિધાયાતિ ઇદ્ધિકોટ્ઠાસાય, ઇદ્ધિવિકપ્પાય વા**"તિ. ઇદ્ધિ હિ અભિઞ્ઞાસુ એકો કોટ્ઠાસો, વક્ખમાનેહિ ભેદેહિ અનેકપ્પભેદા ચ. **વુત્તપ્પકારવસેનાતિ** વુત્તસ્સ ચુદ્દસપ્પકારસ્સ, ચિત્તપરિદમનસ્સ સમાહિતતાદિપ્પકારસ્સ ચ વસેન. "ઇદ્ધિવિધાયા"તિ તદત્થસ્સ સમ્પદાનવચનન્તિ આહ "**ઇદ્ધિવિધાધિગમત્થાયા**"તિ. "**કસિણારમ્મણતો અપનેત્વા**"તિ ઇદં અભિઞ્ઞાપાદકપરિકમ્મચિત્તાનં સમાનસન્તાનતાય વુત્તં, ન પરિકમ્મચિત્તસ્સ કસિણારમ્મણત્તા. **ઇદ્ધિવિધાભિમુખં પેસેતીતિ** નિપ્ફાદેતબ્બસ્સ ઇદ્ધિવિધસ્સ અભિમુખભાવેન પવત્તેતિ. યં હિ "સતં હોમી"તિઆદિના પરિકમ્મચિત્તસ્સ પવત્તનં, તદેવસ્સ અભિનીહરણં, ઇદ્ધિવિધાભિમુખપેસનઞ્ચ તથેવ ઇદ્ધિવિધસ્સ પવત્તનતો

અભિનિન્નામનં ઇધ પરિકમ્મચિત્તસ્સ ઇદ્ધિવિધે અધિમુત્તીતિ આહ "**અધિગન્તબ્બઇદ્ધિપોણં ઇદ્ધિપબ્ભારં કરોતી**"તિ. ઇધ પચ્ચનુભવનકુસના સચ્છિકિરિયાપત્તિપરિયાયા એવાતિ દસ્સેન્તો "**પાપુણાતીતિ અત્થો**"તિ આહ. **અસ્સા**તિ ઇદ્ધિવિધસ્સ.

**એકોપીતિ પિ**-સદ્દો વક્ખમાનં બહુભાવં ઉપાદાય સમ્પિણ્ડનત્થો. સો હિસ્સ પટિયોગી "એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતિ, બહુધાપિ હુત્વા એકો હોતી"તિ. સો ચ ખો બહુભાવં નિમ્મિનિત્વા ઠિતસ્સ અન્તરાવ એકભાવૂપગમો. યથાકાલપરિચ્છેદં પન સરસેનેવ એકભાવૂપગમો ઇધ નાધિપ્પેતો અનિદ્ધિનિમ્માનભાવતો. તમ્પિ પુબ્બે કતકાલપરિચ્છેદવસેન સિદ્ધત્તા ઇદ્ધાનુભાવોયેવાતિ કેચિ. અટ્ઠાને વાયં **પિ**-સદ્દો, એકો હુત્વા બહુધાપિ હોતિ, બહુધા હુત્વા એકોપિ હોતીતિ સમ્બન્ધો. ઇમસ્મિં પક્ખે પિ-સદ્દો વક્ખમાનં એકભાવં ઉપાદાય "સમ્પિણ્ડનત્થો"તિ વત્વા "સો હી"તિઆદિ સબ્બં યથારહં વત્તબ્બં. બહુભાવનિમ્માને પયોજનં દસ્સેતું "**બહૂનં સન્તિકે**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **બહૂનં સન્તિકે**તિ અત્તના નિમ્મિતાનં બહૂનં સમીપે, તેહિ પરિવારિતો હુત્વાતિ અધિપ્પાયો. **વા**-સદ્દો અવુત્તવિકપ્પત્થો, તેન "ધમ્મં વા કથેતુકામો"તિ એવમાદિ સઙ્ગય્હતિ. "**ઝાણેન અધિટ્ઠહન્તો** એવં હોતી"તિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**૩૮૧**. ભવતિ એત્થ ઇદ્ધીતિ **ભૂમિયો**, ઝાનાનિ. **એત્થા**તિ ચ હેતુમ્હિ ભુમ્મવચનં. વિવેકતો જાતા ભૂમિ **વિવેકજભૂમિ**. વિવેકજં હિ પઠમં ઝાનં નીવરણવિવેકસમ્ભૂતત્તા. પીતિસુખભૂતા ભૂમિ **પીતિસુખભૂમિ**. દુતિયજ્ઝાનઞ્હિ પીતિસુખભૂમિભૂતઞ્ચેવ પીતિસુખસઞ્ઞાતઞ્ચ સમાધિવસેન. ઉપરિ દ્વીસુપિ એસેવ નયો. **ઇદ્ધિલાભાયા**તિ ઇદ્ધિયા અધિગમાય. **ઇદ્ધિપટિલાભાયા**તિ ઇદ્ધિયા પુનપ્પુનં લભમાનાય, બહુલીકરણાયાતિ અત્થો. **ઇદ્ધિવિકુબ્બનતાયા**તિ ઇદ્ધિયા વિવિધરૂપકારણાય, વિકુબ્બનિદ્ધિયાતિ અત્થો . **ઇદ્ધિવિસવિતાયા**તિ ઇદ્ધિયા વિવિધાનિસંસપસવનાય. **ઇદ્ધિવસિતાયા**તિ ઇદ્ધિયા ખિપ્પનિસન્તિઆદિભાવાવહવસીભાવત્થાય. **ઇદ્ધિવેસારજ્જાયા**તિ ઇદ્ધિયા પટિપક્ખદૂરીભાવેન વિગતસંકિલેસતાય સુટ્ઠુ વિસારદભાવાય. ચતુત્થજ્ઝાનં તાવ ઇદ્ધિયા ભૂમિ હોતુ તત્થ પતિટ્ઠાય નિપ્ફાદેતબ્બતો, ઇતરાનિ પન કથન્તિ આહ "**એત્થ ચા**"તિઆદિ. તત્થ તીણિ ઝાનાનિ સમ્ભારભૂમિયોતિ વેદિતબ્બાનીતિ સમ્બન્ધો. તતિયજ્ઝાને સુખફરણેન, પઠમદુતિયેસુ પીતિફરણેન સુખફરણેન ચ હેતુભૂતેનાતિ યથારહવસેન યોજના. ફરણં ચેત્થ ઝાનસ્સ સુભાવિતભાવેન સાતિસયાનં પીતિસુખાનં વસેન ઝાનપ્પચ્ચયાદિના સહજાતનામકાયસ્સ પરિબ્રૂહનં, રૂપકાયસ્સ ચ તંસમુટ્ઠાનેહિ પણીતરૂપેહિ પરિપ્ફુટતા. તેનાહ ભગવા "પીતિસુખેન અભિસન્દેતિ પરિસન્દેતિ પરિપૂરેતિ પરિપ્ફરતી"તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૬; મ॰ નિ॰ ૧.૪૨૭). **સુખસઞ્ઞન્તિ** ઝાનસુખેન સહગતં સઞ્ઞં. **લહુસઞ્ઞન્તિ** તંસમ્પયુત્તલહુતાસહગતં સઞ્ઞં. **ઓક્કમિત્વા**તિ અનુપવિસિત્વા. તેસુ હિ ઝાનેસુ સાતિસયાય લહુતાય સમ્પયુત્તં સુખં સન્તાનવસેન પવત્તેન્તો યોગી તં સમોક્કન્તો વિય હોતીતિ એવં વુત્તં. સઞ્ઞાસીસેન નિદ્દેસો. ઝાનસમ્પયુત્તા હિ લહુતા વિનાપિ ઇદ્ધિયા આકાસં લઙ્ઘાપનપ્પમાણપ્પત્તા વિય હોતિ. લહુભાવગ્ગહણેનેવ ચેત્થ મુદુકમ્મઞ્ઞભાવાપિ ગહિતા એવ. તેનાહ "**લહુમુદુકમ્મઞ્ઞકાયો હુત્વા**"તિ.

**ઇમિના પરિયાયેના**તિ તિણ્ણં ઝાનાનં સમાપજ્જનેન સુખલહુભાવપ્પત્તનામરૂપકાયસ્સ સતિ ચિત્તપરિદમને ચતુત્થં ઝાનં સુખેનેવ ઇદ્ધિપટિલાભાય સંવત્તતીતિ ઇમિના પરિયાયેન. પકતિભૂમિયા હિ અધિટ્ઠાનભૂતા સમ્ભારભૂમિયો પાકારસ્સ નેમિપ્પદેસો વિયાતિ.

૩૮૨. ઇદ્ધિપાદનિદ્દેસે **ચત્તારો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ઇદ્ધિપાદા**તિ એત્થ ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, સમિજ્ઝતિ નિપ્ફજ્જતીતિ અત્થો. ઇજ્ઝન્તિ વા એતાય સત્તા ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ ઇદ્ધિ. પઠમેનત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદોતિ ઇદ્ધિપાદો, ઇદ્ધિકોટ્ઠાસોતિ અત્થો. દુતિયેનત્થેન ઇદ્ધિયા પાદોતિ ઇદ્ધિપાદો. **પાદો**તિ પતિટ્ઠા, અધિગમૂપાયોતિ અત્થો. તેન હિ ઉપરૂપરિવિસેસસઙ્ખાતં ઇદ્ધિં પજ્જન્તિ પાપુણન્તિ. અયં તાવ અટ્ઠકથાનયો. તત્થ ઇદ્ધિ-સદ્દસ્સ પઠમો કત્તુઅત્થો, દુતિયો કરણત્થો વુત્તો. પાદ-સદ્દસ્સ એકો કરણત્થોવ. પજ્જિતબ્બાવ ઇદ્ધિ વુત્તા, ન ચ ઇજ્ઝન્તી, પજ્જિતબ્બા ચ ઇદ્ધિ પજ્જનકરણેન પાદેન સમાનાધિકરણા હોતીતિ પઠમેન અત્થેન ''ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદો''તિ ન સક્કા વત્તું. તથા ઇદ્ધિકિરિયાકરણેન સાધેતબ્બાવ વુદ્ધિસઙ્ખાતા ઇદ્ધિ પજ્જનકિરિયાકરણેન પજ્જિતબ્બાતિ દ્વિન્નં કરણાનં ન અસમાનાધિકરણતા સમ્ભવતીતિ દુતિયેનત્થેન ''ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો''તિ ચ ન સક્કા વત્તું. તસ્મા પઠમેનત્થેન સમાનાધિકરણસમાસો, દુતિયેન સામિવચનસમાસો ન યુજ્જતીતિ પઠમેનત્થેન ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો, દુતિયેનત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદોતિ સમાસો યુત્તો, યથાવુત્તોપિ વા, પાદસ્સ ઇજ્ઝમાનકોટ્ઠાસઇજ્ઝનકરણૂપાયભાવતો.

પુબ્બભાગછન્દવસેન **છન્દહેતુકો**. સમ્પયુત્તછન્દવસેન **છન્દાધિકો**. પુબ્બાભિસઙ્ખારવસેન એવ પન સહજાતછન્દસ્સાપિ અધિકતા વેદિતબ્બા. અથ વા ''છન્દઞ્ચે ભિક્ખુ અધિપતિં કરિત્વા લભતિ સમાધિં, લભતિ ચિત્તસ્સેકગ્ગતં, અયં વુચ્ચતિ છન્દસમાધી''તિ ઇમાય પાળિયા છન્દાધિપતિસમાધિ **છન્દસમાધી**તિ અધિપતિ-સદ્દલોપં કત્વા સમાસો વુત્તોતિ વિઞ્ઞાયતિ. અધિપતિસદ્દત્થદસ્સનવસેન પન **અટ્ઠકથાયં** ''છન્દહેતુકો છન્દાધિકો વા સમાધી''તિ વુત્તં. તેનેવાહ ''**છન્દં અધિપતિં કરિત્વા**''તિઆદિ. **પધાનભૂતા**તિ વીરિયભૂતાતિ કેચિ વદન્તિ. સઙ્ખતસઙ્ખારનિવત્તનત્થં પન **પધાનગ્ગહણં**. અથ વા તં તં વિસેસં સઙ્ખરોતીતિ **સઙ્ખારો**, સબ્બમ્પિ વીરિયં. તત્થ ચતુકિચ્ચસાધકતો અઞ્ઞસ્સ નિવત્તનત્થં **પધાનગ્ગહણં**. **પધાનભૂતા** સેટ્ઠભૂતાતિ અત્થો. ચતુબ્બિધસ્સ પન વીરિયસ્સ અધિપ્પેતત્તા બહુવચનનિદ્દેસો. યો પન ''ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો''તિ એવં સમાસયોજનાવસેન પાદસ્સ ઉપાયત્થતં ગહેત્વા ઇદ્ધિપાદત્થો વુત્તો, સો પટિલાભપુબ્બભાગાનં કત્તુકરણિદ્ધિભાવં ''છન્દિદ્ધિપાદો''તિઆદિના (વિભ॰ ૪૫૭) વા અભિધમ્મે આગતત્તા છન્દાદીહિ ઇદ્ધિપાદેહિ સાધેતબ્બાય વુદ્ધિયા કત્તિદ્ધિભાવં, છન્દાદીનં કરણિદ્ધિભાવઞ્ચ સન્ધાય વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

વીરિયિદ્ધિપાદે ''**વીરિયસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગત**''ન્તિ દ્વિક્ખત્તું વીરિયં આગતં. તત્થ પુરિમં સમાધિવિસેસનં વીરિયાધિપતિ સમાધિ **વીરિયસમાધી**તિ. દુતિયં સમન્નાગમઙ્ગદસ્સનં. દ્વે એવ હિ સબ્બત્થ સમન્નાગમઙ્ગાનિ સમાધિ , પધાનસઙ્ખારો ચ. છન્દાદયો સમાધિવિસેસનાનિ, પધાનસઙ્ખારો પન પધાનવચનેનેવ વિસેસિતો, ન છન્દાદીહીતિ ન ઇધ વીરિયાધિપતિતા પધાનસઙ્ખારસ્સ વુત્તા હોતિ. વીરિયઞ્ચ સમાધિં વિસેસેત્વા ઠિતમેવ સમન્નાગમઙ્ગવસેન પધાનસઙ્ખારવચનેન વુત્તન્તિ નાપિ દ્વીહિ વીરિયેહિ સમન્નાગમો વુત્તો હોતીતિ. યસ્મા પન છન્દાદીહિ વિસિટ્ઠો સમાધિ, તથા વિસિટ્ઠેનેવ ચ તેન સમ્પયુત્તો પધાનસઙ્ખારો, સેસધમ્મા ચ, તસ્મા સમાધિવિસેસનાનં વસેન ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા વુત્તા. વિસેસનભાવો ચ છન્દાદીનં તંતંઅવસ્સયવસેન હોતીતિ.

**અથ વા**તિઆદિના નિસ્સયટ્ઠેપિ પાદ-સદ્દે ઉપાયટ્ઠેન છન્દાદીનં ઇદ્ધિપાદતા વુત્તા. તેનેવ અભિધમ્મે ઉત્તરચૂળભાજનીયે ''ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા છન્દિદ્ધિપાદો''તિઆદિના (વિભ॰ ૪૫૭) છન્દાદીનમેવ ઇદ્ધિપાદતા વુત્તા. પઞ્હાપુચ્છકે ચ ''ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા ઇધ ભિક્ખુ છન્દસમાધી''તિઆદિનાવ (વિભ॰ ૪૬૨) ઉદ્દેસં કત્વાપિ પુન છન્દાદીનંયેવ કુસલાદિભાવો વિભત્તો. ઉપાયિદ્ધિપાદદસ્સનત્થમેવ હિ સુત્તે, અભિધમ્મે ચ નિસ્સયિદ્ધિપાદદસ્સનં કતં, અઞ્ઞથા ચતુબ્બિધતા ન હોતીતિ.

૩૮૩. **છન્દાદીનિ અટ્ઠા**તિ છન્દસમાધિ વીરિયસમાધિ ચિત્તસમાધિ વીમંસાસમાધીતિ એવં છન્દાદીનિ અટ્ઠ. કામં ચેત્થ ચતૂસુપિ ઠાનેસુ સમાધિ સમાધિ એવ, તથાપિ ઇદ્ધિં ઉપ્પાદેતુકામતાછન્દસહિતોવ સમાધિ ઇદ્ધિપટિલાભાય સંવત્તતિ, ન કેવલો. એવં વીરિયસમાધિઆદયોપિ. તસ્મા છન્દાદિસહિતા એતે ચત્તારો ચ સમાધી, છન્દાદયો ચ ચત્તારોતિ અટ્ઠ પજ્જતિ ઇદ્ધિ એતેહિ પાપુણીયતિ, સયં વા પજ્જન્તિ ઇદ્ધિપટિલાભાય સમ્પજ્જન્તીતિ **પદાની**તિ વુચ્ચન્તિ. તેનાહ "**ઇદ્ધિપટિલાભાય સંવત્તન્તી**"તિ. યં પન પાળિયં "છન્દો ન સમાધી"તિઆદિ, તં યદિપિ છન્દાદયો સમાધિસહિતાવ ઇદ્ધિં નિપ્ફાદેન્તિ, તથાપિ વિસું નેસં પદભાવદસ્સનં. **એકતો નિયુત્તોવ**, ન એકેકો હુત્વાતિ અધિપ્પાયો. **નિયુત્તોવા**તિ સહિતો એવ, ન વિયુત્તો.

૩૮૪. **અનોનત**ન્તિ ન ઓનતં, વીરિયેન પગ્ગહિતત્તા અલીનન્તિ અત્થો. તેનાહ "**કોસજ્જે ન ઇઞ્જતી**"તિ, કોસજ્જનિમિત્તં ન ચલતીતિ અત્થો. ઉદ્ધં નતં **ઉન્નતં**, ઉદ્ધતં વિક્ખિત્તં. ન ઉન્નતં **અનુન્નતં**, અવિક્ખિત્તં સમાહિતન્તિ અત્થો. તેનાહ "**ઉદ્ધચ્ચે ન ઇઞ્જતી**"તિ. અભિસઙ્ગવસેન નતં અભિનતં, ન અભિનતં **અનભિનતં**, અરત્તં. અપગમનવસેન નતં અપનતં, કોધવસેન વિમુખં. ન અપનતં **અનપનતં**, અદુટ્ઠં. દિટ્ઠિયા "અહં, મમ"ન્તિ નિસ્સયવસેન ન નિસ્સિતન્તિ **અનિસ્સિતં**. છન્દરાગવસેન ન પટિબદ્ધન્તિ **અપ્પટિબદ્ધં**. **રાગો** કેવલં આસત્તિમત્તં, **છન્દરાગો** પન બહલકિલેસો. તથા હિસ્સ દૂરે ઠિતમ્પિ આરમ્મણં પટિબદ્ધમેવ. **વિપ્પમુત્ત**ન્તિ વિસેસતો પમુત્તં. ઝાનાનં કામરાગપટિપક્ખતાય આહ "**કામરાગે**"તિ. **વિસંયુત્ત**ન્તિ વિવિત્તં સંકિલેસતો, ન વા સંયુત્તં ચતૂહિપિ યોગેહિ. **વિમરિયાદિકતં** કિલેસમરિયાદાય, યથા ઈસકમ્પિ કિલેસમરિયાદા ન હોતિ, તથા પટિપન્નં. **એકત્તગત**ન્તિ એકગ્ગતં ઉપગતં અચ્ચન્તમેવ સમાહિતં. તતો એવ **નાનત્તકિલેસેહિ** નાનાસભાવેહિ કિલેસેહિ **ન ઇઞ્જતિ**.

**એસ અત્થો**તિ કોસજ્જાદિનિમિત્તં. ઇમસ્સ ચિત્તસ્સ આનેઞ્જનત્થો સિદ્ધો એવ આનેઞ્જપ્પત્તિયા પકાસનવસેન દસ્સિતત્તા. **પુન વુત્તો**તિ ઇદ્ધિયા ભૂમિપાદપદદસ્સનપ્પસઙ્ગેન "ઇમાનિ મૂલાનિ નામા"તિ મૂલભાવદસ્સનત્થં પુન વુત્તો. **પુરિમો**તિ "સદ્ધાદીહિ પરિગ્ગહિતત્તા"તિઆદિના પુબ્બે છધા દસ્સિતનયો. **અય**ન્તિ અધુના સોળસધા દસ્સિતનયો. સુત્તનયે, પટિસમ્ભિદાનયે ચ દસ્સિતે તત્થ સમ્મોહો ન હોતિ, ન અદસ્સિતેતિ આહ "**ઉભયત્થ અસમ્મોહત્થ**"ન્તિ.

૩૮૫. **ઞાણેન અધિટ્ઠહન્તો**તિ "કથં પનાયં એવં હોતી"તિ એત્થ પુબ્બે અત્તના વુત્તપદં ઉદ્ધરતિ અધિટ્ઠાનવિધિં દસ્સેતું "**અભિઞ્ઞાપાદકં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાયા**"તિ. એત્થ અનુપુબ્બેન ચત્તારિ ઝાનાનિ સમાપજ્જિત્વા ચતુત્થજ્ઝાનતો વુટ્ઠાયાતિ કેચિ, તં અયુત્તં. યથિચ્છિતજ્ઝાનસમાપજ્જનત્થઞ્હિ ચિત્તપરિદમનં, ચતુત્થજ્ઝાનમેવ ચ અભિઞ્ઞાપાદકં, ન ઇતરાનિ. **પરિકમ્મં કત્વા**તિ પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય કામાવચરચિત્તેન "સતં હોમી"તિઆદિના ચિન્તનમેવેત્થ પરિકમ્મકરણં, તથાવજ્જનમેવ ચ આવજ્જનં. **દુતિયમ્પીતિ પિ**-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો, તેન તતિયમ્પિ, તતો ભિય્યોપીતિ ઇમમત્થં દીપેતિ. યથા હિ ઝાનભાવના, એવમભિઞ્ઞાભાવનાપિ. "**એકવારં દ્વેવાર**"ન્તિ ઇદમ્પિ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. **નિમિત્તારમ્મણ**ન્તિ પટિભાગનિમિત્તારમ્મણં. **પરિકમ્મચિત્તાની**તિ એત્થ એકેકસ્સ પરિકમ્મચિત્તસ્સ સતારમ્મણતા દટ્ઠબ્બા "સતં હોમી"તિ પવત્તનતો. **સહસ્સારમ્મણાની**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **વણ્ણવસેના**તિ અત્તના પરિકપ્પિતવણ્ણવસેન. **નો પણ્ણત્તિવસેના**તિ ન સત્તપણ્ણત્તિવસેન. **તં** અધિટ્ઠાનચિત્તં **અપ્પનાચિત્તમિવા**તિ ઇવગ્ગહણં અભિઞ્ઞાચિત્તસ્સ ઝાનચિત્તસ્સ પઠમુપ્પત્તિસદિસભાવતો વુત્તં, ન તસ્સ અપ્પનાભાવતો. **રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનિક**ન્તિ રૂપાવચરચતુત્થઝાનવન્તં, તેન સમ્પયુત્તં.

૩૮૯. યદિ એવં ''આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતી''તિ પટિસમ્ભિદાવચનં કથન્તિ આહ **''યમ્પી''**તિઆદિ. **તત્રાપી**તિ પટિસમ્ભિદાયમ્પિ. **આવજ્જતી**તિ ''બહુકં આવજ્જતી''તિ ઇદં પાઠપદં **પરિકમ્મવસેનેવ વુત્તં**, ન આવજ્જનવસેન. **આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતીતિ અભિઞ્ઞાઞાણવસેન વુત્તં**, ન પરિકમ્મચિત્તસમ્પયુત્તસ્સ, અઞ્ઞસ્સ વા કામાવચરસ્સ ઞાણસ્સ વસેન. ન હિ તસ્સ તાદિસો આનુભાવો અત્થીતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા અપ્પનાપ્પત્તસ્સ અભિઞ્ઞાઞાણસ્સેવ વસેન અધિટ્ઠાનં, તસ્મા. અયમધિટ્ઠાનક્કમોતિ દસ્સેન્તો **''બહુકં આવજ્જતી''**તિઆદિમાહ. તત્થ **સન્નિટ્ઠાપનવસેના**તિ નિપ્ફાદનવસેન.

**કાયસક્ખિદસ્સનત્થ**ન્તિ ન કેવલં વચનમત્તમેવ, અથ ખો અયમેતસ્સત્થસ્સ અત્તનો કાયેન સચ્છિકતત્તા કાયસક્ખીતિ સક્ખિદસ્સનત્થં.

**કોકનદ**ન્તિ પદુમવિસેસનં યથા ''કોકાસક''ન્તિ. તં કિર બહુપત્તં, વણ્ણસમ્પન્નં, અતિવિય સુગન્ધઞ્ચ હોતિ. **પાતો**તિ પગેવ. અયઞ્હેત્થ અત્થો – યથા કોકનદસઙ્ખાતં **પદુમં પાતો** સૂરિયસ્સુગ્ગમનવેલાયં **ફુલ્લં** વિકસિતં **અવીતગન્ધં સિયા વિરોચમાનં**, એવં સરીરગન્ધેન, ગુણગન્ધેન ચ **સુગન્ધં** સરદકાલે **અન્તલિક્ખે આદિચ્ચમિવ** અત્તનો તેજસા **તપન્તં** અઙ્ગેહિ નિચ્છરણકજુતિતાય **અઙ્ગીરસં** સમ્માસમ્બુદ્ધં **પસ્સા**તિ.

**અભબ્બો**તિ પટિપત્તિસારમિદં સાસનં, પટિપત્તિ ચ પરિયત્તિમૂલિકા, ત્વઞ્ચ પરિયત્તિં ઉગ્ગહેતું અસમત્થો, તસ્મા અભબ્બોતિ અધિપ્પાયો. **અભબ્બો નામ ન હોતિ** વાસધુરસ્સેવ પધાનભાવતો.

**ભિક્ખૂ**તિ પબ્બજિતવોહારેન વુત્તં, ભાવિનં વા ભિક્ખુભાવં ઉપાદાય યથા ''અગમા રાજગહં બુદ્ધો''તિ (સુ॰ નિ॰ ૪૧૦). **પિલોતિકખણ્ડ**ન્તિ સુવિસુદ્ધં ચોળખણ્ડં . રજો હરતીતિ **રજોહરણં**. **અભિનિમ્મિનિત્વા અદાસિ** તત્થ પુબ્બે કતાધિકારત્તા. તથા હિ યોનિસો ઉમ્મુજ્જન્તો ''અત્તભાવસ્સ પનાયં દોસો''તિ અસુભસઞ્ઞં, અનિચ્ચસઞ્ઞઞ્ચ પટિલભિત્વા નામરૂપપરિગ્ગહાદિના પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ ઞાણં ઓતારેત્વા કલાપસમ્મસનાદિક્કમેન વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા ઉદયબ્બયઞાણાદિપટિપાટિયા વિપસ્સનં અનુલોમગોત્રભુસમીપં પાપેસિ. ઓભાસવિસ્સજ્જનપુબ્બિકા ભાસિતગાથા **ઓભાસગાથા**.

**રાગો રજો** અરિયસ્સ વિનયે, ન ચ પન **રેણુ વુચ્ચતિ ''રજો''**તિ. કસ્મા? ચિત્તસ્સ મલીનભાવકરણતો. **રાગસ્સેતં અધિવચનં ''રજો''**તિ. **એતં રજ**ન્તિ એતં રાગસઙ્ખાતં રજં. **વિપ્પજહિત્વા**તિ અગ્ગમગ્ગેન વિસેસતો પજહનહેતુ. **પણ્ડિતા વિહરન્તિ તે**તિ તે પજહનકા પણ્ડિતા હુત્વા વિહરન્તિ. **વીતરજસ્સ** સબ્બસો પહીનરાગાદિરજસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો **સાસને**. તથા હિ વદન્તિ –

> ''ચિત્તમ્હિ સંકિલિટ્ઠમ્હિ, સંકિલિસ્સન્તિ માણવા;
> ચિત્તે સુદ્ધે વિસુજ્ઝન્તિ, ઇતિ વુત્તં મહેસિના''તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૩૭૩; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૦૬; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૩.૧૦૦; ઇતિવુ॰ અટ્ઠ॰ ૮૮);

છળભિઞ્ઞાગહણેન ગહિતાય છળભિઞ્ઞાય વિભાવિતેપિ અરિયમગ્ગે અનુત્તરભાવસામઞ્ઞેન ફલનિબ્બાનેહિ સદ્ધિં સઙ્ગણ્હન્તો આહ **''નવ લોકુત્તરધમ્મા''**તિ.

પત્તસ્સ પિદહનાકારેન હત્થં ઠપેન્તો “**હત્થં પિદહી**”તિ વુત્તો. **હત્થ**ન્તિ વા કરણત્થે ઉપયોગવચનં, હત્થેન પિદહીતિ અત્થો.

**સહસ્સક્ખત્તુ**ન્તિ સહસ્સધા. સહસ્સધા હિ અત્તાનં એકચિત્તેનેવ નિમ્મિનન્તોપિ સહસ્સવારં નિમ્મિનન્તો વિય હોતિ. અસતિપિ કિરિયાબ્યાવુત્તિયં તદત્થસિદ્ધિતોતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું ‘‘સહસ્સક્ખત્તુ’’ન્તિ વુત્તં. **અમ્બવને**તિ અમ્બવને કતવિહારે. **રમ્મે**તિ રમણીયે. યાવ કાલપ્પવેદના, તાવ નિસીદીતિ યોજના.

**અનિયમેત્વા**તિ વણ્ણાવયવસરીરાવયવપરિક્ખારકિરિયાવિસેસાદીહિ નિયમં અકત્વા. **નાનાવણ્ણે**તિ નાનાકારે યથાવુત્તવણ્ણાદિવસેન નાનાવિધે. **મિસ્સકકેસે**તિ પલિતેહિ મિસ્સિતકેસે. ઉપડ્ઢરત્તવણ્ણઉપડ્ઢપણ્ડુવણ્ણાદીસુ અઞ્ઞતરવણ્ણન્તિ એવં **ઉપડ્ઢરત્તચીવરે**. પદવસેન અત્થસ્સ , ગમનવસેન પાળિયા ભણનં **પદભાણં**. પરિકથાદિવસેન ધમ્મસ્સ કથનં **ધમ્મકથા**. સરેન ભઞ્ઞં સુત્તાદીનં ઉચ્ચારણં **સરભઞ્ઞં**. **અપરેપી**તિ વુત્તાકારતો અઞ્ઞેપિ દીઘરસ્સકિસથૂલાદિકે નાનપ્પકારકે. **ઇચ્છિતિચ્છિતપ્પકારાયેવ હોન્તી**તિ યથા યથા ઇચ્છિતા, તંતંપકારાયેવ હોન્તિ. યત્તકા હિ વિસેસા વણ્ણાદિવસેન તેસુ ઇચ્છિતા, તત્તકવિસેસવન્તોવ તે હોન્તિ. તે પન તથા બહુધા ભિન્નાકારેપિ વણ્ણવસેન આરમ્મણં કત્વા એકમેવ અધિટ્ઠાનચિત્તં પવત્તતિ. અયં હિસ્સ આનુભાવો – યથા એકાવ ચેતના નાનાવિસેસવન્તં અત્તભાવં નિબ્બત્તેતિ, તત્થ ભવપત્થના કમ્મસ્સ વિસેસપચ્ચયો હોતિ. અચિન્તેય્યો ચ કમ્મવિપાકોતિ ચે, ઇધાપિ પરિકમ્મચિત્તં વિસેસપચ્ચયો હોતિ, અચિન્તેય્યો ચ ઇદ્ધિવિસયોતિ ગહેતબ્બં. **એસ નયો**તિ ય્વાયં બહુભાવનિમ્માને ‘‘અભિઞ્ઞાપાદકં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા’’તિઆદિના અધિટ્ઠાનનયો વુત્તો, એસ નયો ઇતરેસુપિ અધિટ્ઠાનેસુ.

ઇતિ અવિસેસં અતિદેસેન દસ્સેત્વા વિસેસં સરૂપતો દસ્સેતું “**અયં પન વિસેસો**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ઇમિના ભિક્ખુના ઇચ્છન્તેનાતિ સમ્બન્ધો. **મં જાનિસ્સન્તી**તિ ‘‘ઇદ્ધિમા’’તિ મં જાનિસ્સન્તિ. **અન્તરાવા**તિ પરિચ્છિન્નકાલસ્સ અબ્ભન્તરે એવ. **પાદકજ્ઝાન**ન્તિઆદિ પરિકમ્મકરણાકારદસ્સનત્થં વુત્તં, ઇતરં પન અતિદેસેનેવ વિભાવિતન્તિ. **એવં અકરોન્તો**તિ ‘‘એકો હોમી’’તિ અન્તરા અધિટ્ઠાનં અકરોન્તો. “**યથાપરિચ્છિન્નકાલવસેના**”તિ ઇમિના ‘‘સતં હોમી’’તિઆદિના અધિટ્ઠાનં કરોન્તેન કાલપરિચ્છેદવસેનેવ કાતબ્બન્તિ દસ્સેતિ. **સયમેવ એકો હોતિ** અધિટ્ઠાનસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા. એત્થ ચ પરિકમ્માધિટ્ઠાનચિત્તાનં ઇદ્ધિમા વણ્ણવસેન સયમેવ આરમ્મણં હોતિ. તેસુ પરિકમ્મચિત્તાનિ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનિ. અધિટ્ઠાનચિત્તં સમ્પતિવત્તમાનારમ્મણં અધિટ્ઠાનસ્સ એકચિત્તક્ખણિકત્તાતિ વદન્તિ.

૩૮૭. “**આવિભાવ**”ન્તિ પદસ્સ હેટ્ઠા વુત્તેન હોતિ-સદ્દેન સમ્બન્ધો ન યુજ્જતિ ઉપયોગવચનેન વુત્તત્તા, તથા વક્ખમાનેન ચ ગચ્છતિ-સદ્દેન અત્તનો, પરેસઞ્ચ આવિભાવસ્સ ઇચ્છિતત્તા, નામપદઞ્ચ કિરિયાપદાપેક્ખન્તિ કિરિયાસામઞ્ઞવાચિના કરોતિ-સદ્દેન યોજેત્વા આહ “**આવિભાવં કરોતી**”તિ. **તિરોભાવ**ન્તિ એત્થાપિ એસેવ નયો . યદિ એવં કથં પટિસમ્ભિદાયન્તિ ચોદનં સન્ધાયાહ “**ઇદમેવ હી**”તિઆદિ. કામં **પટિસમ્ભિદાયં** ‘‘આવિભાવન્તિ કેનચિ અનાવટં હોતી’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧) આગતં, તમ્પિ ઇદમેવ આવિભાવકરણં, તિરોભાવકરણઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં. સેસપદાનિ તેસંયેવ વેવચનાનિ. **અન્ધકાર**ન્તિ રત્તન્ધકારં, દિવાપિ વા બિલગુહાદિગતં **અન્ધકારં**. **પટિચ્છન્ન**ન્તિ કુટ્ટકવાટાદિના પટિચ્છાદિતં. **અનાપાથ**ન્તિ દૂરતાસુખુમતરતાદિના ન આપાથગતં. **અય**ન્તિ ઇદ્ધિમા. પટિચ્છન્નોપિ દૂરે ઠિતોપિ અત્તા વા પરો વા યથા દિસ્સતીતિ વિભત્તિં પરિણામેત્વા યોજેતબ્બં. **આલોકજાત**ન્તિ આલોકભૂતં, જાતાલોકં વા.

૩૮૮. **એતં પન પાટિહારિયન્તિ** આવિભાવપાટિહારિયમાહ. **કેન કતપુબ્બન્તિ** તત્થ કાયસક્ખિં પુચ્છિત્વા ‘‘સત્થા તાવ કાયસક્ખી’’તિ દસ્સેન્તેન ‘‘ભગવતા’’તિ વત્વા તમત્થં વિભાવેતું **‘‘ભગવા હી’’**તિઆદિ વુત્તં. સાવત્થિવાસિકે પસ્સન્તીતિ આનેત્વા સમ્બન્ધો, તથા ‘‘યાવ અવીચિં દસ્સેસી’’તિ. આકાસગતેસુ હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમવિમાનેસુ ઉપરૂપરિવિમાનં બ્યવધાયકેસુ બ્યૂહિયમાનેસુ તગ્ગતં આકાસં બ્યૂળ્હં નામ હોતીતિ વુત્તં **‘‘આકાસઞ્ચ દ્વિધા વિયૂહિત્વા’’**તિ.

**અયમત્થો**તિ આવિભાવપાટિહારિયસ્સ સત્થારા કતભાવો. પુરિમબુદ્ધાનં પટિપત્તિઆવજ્જનં બુદ્ધપ્પવેણિયા અનુપાલનત્થં. **‘‘એકેન પાદેના’’**તિઆદિ તિવિક્કમદસ્સનં. **નયં દેતિ** યસ્સ નયસ્સ અનુસારેન વાચનામગ્ગં ઠપેસિ.

**ચૂળઅનાથપિણ્ડિકો** નામ અનાથપિણ્ડિકમહાસેટ્ઠિસ્સ કનિટ્ઠભાતા.

**સિનેરુપબ્બતં નિબ્બિજ્ઝિત્વા**તિ તં પરિસાય દિસ્સમાનરૂપંયેવ કત્વા નિબ્બિજ્ઝિત્વા. **નન્તિ** સિનેરુપબ્બતં.

અનેકસતસહસ્સસઙ્ખસ્સ ઓકાસલોકસ્સ, તંનિવાસિસત્તલોકસ્સ ચ વિવટભાવકરણપાટિહારિયં **લોકવિવરણં નામ**. **મહાબ્રહ્મા**તિ સહમ્પતિમહાબ્રહ્મા.

પસ્સથ તાવ અપણ્ણકપટિપદાય ફલન્તિ **નિરયભયેન તજ્જેત્વા** સત્થુ અનુપુબ્બિકથાનયેન **સગ્ગસુખેન પલોભેત્વા**, ન પન સગ્ગસમ્પત્તિયં નિન્નભાવાપાદનેન.

૩૮૯. યથા આવિભાવકરણે આલોકકસિણં સમાપજ્જિતબ્બં આલોકનિમ્માનાય, એવં તિરોભાવકરણે અન્ધકારનિમ્માનાય નીલકસિણં સમાપજ્જિતબ્બં. કામઞ્ચેતં પાળિયં સરૂપતો નાગતં, ‘‘વિવટં આવટ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧) પન વચનતો અત્થતો આગતમેવ. ઓદાતકસિણન્તોગધં વા આલોકકસિણન્તિ વુત્તોવાયમત્થો. **અન્ધકાર**ન્તિ અન્ધકારવન્તં.

૩૯૦. **અવસેસે** ઇદ્ધિયત્થેરાદિકે.

૩૯૧. પાકટો ઇદ્ધિમા એતસ્સ અત્થીતિ પાકટં, પાકટઞ્ચ તં પાટિહારિયઞ્ચાતિ **પાકટપાટિહારિયં**. ન એત્થ ઇદ્ધિમા પાકટોતિ અપાકટં, અપાકટઞ્ચ તં પાટિહારિયઞ્ચાતિ **અપાકટપાટિહારિયં**. ઇદ્ધિમતો એવ હિ પાકટાપાકટભાવેનાયં ભેદો, ન પાટિહારિયસ્સ. ન હિ તં અપાકટં અત્થિ.

**ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મા**તિ મનુસ્સધમ્મો વુચ્ચતિ દસ કુસલકમ્મપથધમ્મા, તતો મનુસ્સધમ્મતો ઉત્તરિ. ઇદ્ધિસઙ્ખાતં પાટિહારિયં **ઇદ્ધિપાટિહારિયં**. **આળિન્દે**તિ પમુખે. **ઓકાસેહી**તિ પકિર. **ઇદ્ધાભિસઙ્ખાર**ન્તિ ઇદ્ધિપયોગં. **અભિસઙ્ખાસી**તિ અભિસઙ્ખરિ, અકાસીતિ અત્થો. **તાલચ્છિગ્ગળેના**તિ કુઞ્ચિકચ્છિદ્દેન. **અગ્ગળન્તરિકાયા**તિ પિટ્ઠસઙ્ઘાતાનં અન્તરેન.

**અન્તરહિતો**તિ અન્તરધાયિતુકામો. **બકો** બ્રહ્મા યથા અન્તરધાયિતું ન સક્કોતિ, તથા કત્વા ભગવા સયં તસ્સ, બ્રહ્મગણસ્સ ચ અનાપાથભાવગમનેન અન્તરહિતો હુત્વા ‘‘સમણસ્સ ગોતમસ્સ ઇમસ્મિં ઠાને અત્થિભાવો

વા નત્થિભાવો વા ન સક્કા જાનિતુ''ન્તિ એવં બ્રહ્મગણસ્સ વચનોકાસો મા હોતૂતિ "**ભવેવાહ**"ન્તિ ઇમં ગાથં અભાસિ.

તત્થ **ભવેવાહં ભયં દિસ્વા**તિ અહં ભવે સંસારે જાતિજરાદિભેદં ભયં દિસ્વા એવ. **ભવઞ્ચ વિભવેસિન**ન્તિ ઇમઞ્ચ કામભવાદિં તિવિધમ્પિ સત્તભવં, વિભવેસિનં વિભવં ગવેસમાનમ્પિ પરિયેસમાનમ્પિ પુનપ્પુનં ભવે એવ દિસ્વા. **ભવં નાભિવદિ**ન્તિ તણ્હાદિટ્ઠિવસેન કિઞ્ચિ ભવં ન અભિવદિં ન ગહેસિં. **નન્દિઞ્ચ ન ઉપાદિયિ**ન્તિ ભવતણ્હં ન ઉપગચ્છિં, ન અગ્ગહેસિન્તિ અત્થો.

૩૯૨. **અલગ્ગમાનો**તિ વિનિવિજ્ઝિત્વા ગમનેન કુટ્ટાદીસુ કત્થચિ ન લગ્ગમાનો. **આવજ્જિત્વા કતપરિકમ્મેના**તિ યસ્સ પરતો ગન્તુકામો, તં આવજ્જિત્વા ''આકાસો હોતુ, આકાસો હોતૂ''તિ એવં કતપરિકમ્મેન ઇદ્ધિમતા. પાકારપબ્બતાપેક્ખાય ''સુસિરો, છિદ્દો''તિ ચ પુલ્લિઙ્ગવસેન વુત્તં. ઉબ્બેધવસેન પવત્તં વિવરં **સુસિરં**. તિરિયં પવત્તં **છિદ્દં**.

**યત્થ કત્થચિ કસિણે પરિકમ્મં કત્વા**તિ પથવીકસિણાદીસુ યત્થ કત્થચિ કસિણે ઝાનં સમાપજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા ''આકાસો હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાતબ્બો. તત્થ કારણમાહ "**અટ્ઠસમાપત્તિવસીભાવોયેવ પમાણ**"ન્તિ. તસ્મા **યં યં ઇચ્છતિ, તં તદેવ હોતિ**. એતેન પથવિયા ઉમ્મુજ્જનનિમુજ્જને આપોકસિણસમાપજ્જનં, ઉદકાદીસુ પથવીનિમ્માને પથવીકસિણસમાપજ્જનં ન એકન્તતો ઇચ્છિતબ્બન્તિ વુત્તં હોતિ. **એત**ન્તિ એતં તિરોકુટ્ટાદિગમનપાટિહારિયકરણે આકાસકસિણસમાપજ્જનં **અવસ્સં વત્તબ્બં** અનુચ્છવિકભાવતો. એવઞ્ચ કત્વા ''આકાસકસિણવસેન પટિચ્છન્નાનં વિવટકરણ''ન્તિઆદિવચનં વિય પથવીકસિણવસેન ''એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતી''તિઆદિભાવો ''આકાસે વા ઉદકે વા પથવિં નિમ્મિનિત્વા પદસા ગમનં ઇચ્છતી''તિઆદિના યં પકિણ્ણકનયે વુત્તં, તમ્પિ સમત્થિતં હોતિ.

''દોસો નત્થી''તિ દ્વિક્ખત્તું બદ્ધં સુબદ્ધં વિય દળ્હીકરણં નામ હોતીતિ અધિપ્પાયેન વત્વા તેન પયોજનાભાવં દસ્સેતું "**પુન સમાપજ્જિત્વા**"તિઆદિ વુત્તં. **અધિટ્ઠિતત્તા આકાસો હોતિયેવા**તિ સચેપિ કિઞ્ચિ અન્તરા ઉપટ્ઠિતં પબ્બતાદિ સિયા, તમ્પિ ''આકાસો હોતૂ''તિ અધિટ્ઠિતત્તા આકાસો હોતિયેવ. ઇદમ્પિ અટ્ઠાનપરિકપ્પનમત્તં, તાદિસસ્સ ઉપટ્ઠાનમેવ નત્થીતિ દસ્સેતું "**અન્તરા**"તિઆદિ વુત્તં.

૩૯૩. **પરિચ્છિન્દિત્વા**તિ યથિચ્છિતટ્ઠાનં ઞાણેન પરિચ્છિન્દિત્વા. **તત્રા**તિ તસ્મિં પથવિયા ઉદકભાવાધિટ્ઠાને **અયં** યથાવુત્તપટિપત્તિવિભાવિની **પાળિ** . પરતો ''તત્રાયં પાળી''તિ આગતટ્ઠાનેસુપિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

**સો**તિ ઇદ્ધિમા. અધિટ્ઠાનકાલે કાલપરિચ્છેદં કત્વા અધિટ્ઠાતીતિ વુત્તં "**પરિચ્છિન્નકાલં પન અતિક્કમિત્વા**"તિ. **પકતિયા ઉદકં** અનિમ્માનઉદકં.

૩૯૪. **વિપરીત**ન્તિ યં ઉદકં અક્કમિત્વા અક્કમન્તો ન સંસીદતિ, તં પનેત્થ ઇદ્ધિયા પથવીનિમ્માનવસેન વેદિતબ્બં. **પથવીકસિણ**ન્તિ પથવીકસિણજ્ઝાનં.

૩૯૫. **પલ્લઙ્કન્તિ** સમન્તતો ઊરુબદ્ધાસનં. છિન્નપક્ખો, અસઞ્જાતપક્ખો વા સકુણો ડેતું ન સક્કોતીતિ પાળિયં ‘‘પક્ખી સકુણો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧) પક્ખી-સદ્દેન વિસેસેત્વા સકુણો વુત્તોતિ ‘‘**પક્ખેહિ યુત્તસકુણો**’’તિ આહ. **પરિકમ્મં કત્વાતિ** ‘‘પથવી હોતૂ’’તિ પરિકમ્મં કત્વા.

**આકાસે અન્તલિક્ખેતિ** અન્તલિક્ખસઞ્ઞિતે આકાસે. યત્થ યત્થ હિ આવરણં નત્થિ, તં તં ‘‘આકાસ’’ન્તિ વુચ્ચતિ. અયઞ્ચ ઇદ્ધિમા ન પથવિયા આસન્ને આકાસે ગચ્છતિ. યત્થ પન પક્ખીનં અગોચરો, તત્થ ગચ્છતિ, તાદિસઞ્ચ લોકે ‘‘અન્તલિક્ખ’’ન્તિ વુચ્ચતિ. તેન વુત્તં ‘‘અન્તલિક્ખસઞ્ઞિતે આકાસે’’તિ.

**થેરોતિ** પુબ્બે વુત્ત **તિપિટકચૂળાભયત્થેરો**. **સમાપત્તિસમાપજ્જનન્તિ** પુન સમાપત્તિસમાપજ્જનં. **નનુ સમાહિતમેવસ્સ ચિત્તન્તિ** ઇદ્ધિમતો પાટિહારિયવસેન પવત્તમાનસ્સ ચિત્તં અચ્ચન્તં સમાહિતમેવ હોતિ, ન અઞ્ઞદા વિય અસમાહિતન્તિ અધિપ્પાયો. તં પન થેરસ્સ મતિમત્તં. પુબ્બે હિ પથવીકસિણં સમાપજ્જિત્વા પથવિં અધિટ્ઠાય ગચ્છતિ, ઇદાનિ પન આકાસો ઇચ્છિતબ્બો, તસ્મા આકાસકસિણં સમાપજ્જિતબ્બમેવ. તેનાહ ‘‘**કિઞ્ચાપી**’’તિઆદિ. **તિરોકુટ્ટપાટિહારિયે વુત્તનયેનેવ પટિપજ્જિતબ્બન્તિ** યથા તત્થ કુટ્ટાદિ ‘‘આકાસો હોતૂ’’તિ અધિટ્ઠાનેન આકાસો હોતિ, એવં ઇધાપિ પબ્બતરુક્ખાદિં અધિટ્ઠાનેન આકાસં કત્વા ગન્તબ્બન્તિ અત્થો. અથ વા **તિરોકુટ્ટપાટિહારિયે વુત્તનયેનેવાતિ** ‘‘સચે પનસ્સ ભિક્ખુનો અધિટ્ઠહિત્વા ગચ્છન્તસ્સા’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૯૨) તત્થ વુત્તનયેન. એતેન ‘‘પુરિમાધિટ્ઠાનબલેનેવ ચસ્સ અન્તરા અઞ્ઞો પબ્બતો વા રુક્ખો વા ઉતુમયો ઉટ્ઠહિસ્સતીતિ અટ્ઠાનમેવેત’’ન્તિ નાગાદીહિ કયિરમાનો વિબન્ધો ગમનન્તરાયં ન કરોતીતિ દસ્સેતિ.

**ઓકાસેતિ** જનવિવિત્તે યુત્તટ્ઠાને. **પાકટો હોતિ** આકાસચારી અયં સમણોતિ.

૩૯૬. **દ્વાચત્તાલીસયોજનસહસ્સ**ગ્ગહણં પઠમકપ્પવસેન કતં, તતો પરં પન અનુક્કમેન પથવિયા ઉસ્સિતભાવેન તતો કતિપયયોજનૂનતા સિયા, અપ્પકં અધિકં વા ઊનં વા ગણનૂપગં ન હોતીતિ તથા વુત્તં. **તીસુ દીપેસુ એકક્ખણે આલોકકરણેનાતિ** યદા યસ્મિં દીપે મજ્ઝે તિટ્ઠન્તિ, તદા તતો પુરિમસ્મિં અત્થં ગચ્છન્તા પચ્છિમે ઉદેન્તા હુત્વા આલોકકરણેન. અઞ્ઞજોતીનં વા અભિભવનેન, દુદ્દસતાય ચ **મહિદ્ધિકે**. સત્તાનં સીતપરિળાહવૂપસમનેન, ઓસધિતિણવનપ્પતીનં પરિબ્રૂહનેન ચ **મહાનુભાવે**. **છુપતીતિ** ફુસતિ. **પરિમજ્જતીતિ** હત્થં ઇતો ચિતો ચ સઞ્ચારેન્તો ઘંસેતિ. **અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનવસેનેવાતિ** યસ્સ કસ્સચિ અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનવસેન. **એવ**-કારેન પાદકજ્ઝાનવિસેસં નિવત્તેતિ, ન અધિટ્ઠાનં. તેનેવાહ ‘‘**નત્થેત્થ કસિણસમાપત્તિનિયમો**’’તિ. તિરોકુટ્ટપાટિહારિયાદીસુ વિય ઇમસ્મિં નામ કસિણે ઝાનં સમાપજ્જિત્વા અધિટ્ઠાતબ્બન્તિ ન એત્થ કોચિ નિયમો અત્થીતિ અત્થો. તથા હિ પાળિયં કિઞ્ચિ સમાપત્તિં અપરામસિત્વા ‘‘ઇધ સો ઇદ્ધિમા’’તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૦-૧૧) વુત્તં. **હત્થપાસે હોતિ** ‘‘ચન્દિમસૂરિયે’’તિ એવં વુત્તં ચન્દિમસૂરિયમણ્ડલં. **રૂપગતં હત્થપાસેતિ** હત્થપાસે ઠિતં રૂપગતં, હત્થપાસે વા રૂપગતં. હત્થં વા વડ્ઢેત્વા પરામસતીતિ યોજના.

ઉપાદિન્નકં નિસ્સાય અનુપાદિન્નકસ્સ વડ્ઢનં વુત્તં. યુત્તિયા પનેત્થ ઉપાદિન્નકસ્સપિ વડ્ઢનચ્છાયા દિસ્સતિ. અત્તનો અણુમહન્તભાવાપાદને ઉપાદિન્નકસ્સ હાપનં વિય વડ્ઢનમ્પિ લબ્ભતેવ. યથા આયસ્મતો **મહામોગ્ગલ્લાનસ્સ નન્દોપનન્દ**દમનેતિ એવં પવત્તં સહવત્થુના થેરવાદં આહરિત્વા તમત્થં દસ્સેતું ‘‘**તિપિટકચૂળનાગત્થેરો આહા**’’તિઆદિ આરદ્ધં. **કિં પન ન હોતિ**, હોતિયેવાતિ અધિપ્પાયો. દ્વે હિ પટિસેધા પકતિં

ગમેન્તીતિ. “**તદા મહન્તં હોતિ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ વિયા**”તિ ઇદં યથાધિકતત્થદસ્સનવસેન વુત્તં, ખુદ્દકભાવાપાદનમ્પેત્થ લબ્ભતેવ.

**નન્દોપનન્દનાગદમનકથાવણ્ણના**

**ઓલોકેસિ** બુદ્ધાચિણ્ણવસેન ‘‘અત્થિ નુ ખો અસ્સ ઉપનિસ્સયો’’તિ. લોકિયં રતનત્તયે પસાદલક્ખણં સાસનાવતારં સન્ધાયાહ “**અપ્પસન્નો**”તિ. મિચ્છાદિટ્ઠિતો વિવેચેત્વા પસાદેતબ્બોતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ “**કો નુ ખો…પે॰… વિવેચેય્યા**”તિ.

**તં દિવસન્તિ** યદા ભગવા ભિક્ખુસઙ્ઘપરિવુતો તાવતિંસભવનાભિમુખો ગચ્છતિ, તં દિવસભાગં. **આપાનભૂમિં સજ્જયિંસૂતિ** યત્થ સો નિસિન્નો ભોજનકિચ્ચં કરોતિ, તં પરિવેસનટ્ઠાનં સિત્તં સમ્મટ્ઠં ભોજનૂપકરણૂપનયનાદિના સજ્જયિંસુ પટિયાદેસું. **તિવિધનાટકેહીતિ** વધૂકુમારિકઞ્ઞાવત્થાહિ તિવિધાહિ નાટકિત્થીહિ. **ઓલોકયમાનોતિ** પેક્ખન્તો, વિચારેન્તો વા.

**ઉપરૂપરીતિ** મત્થકમત્થકે. **ભવનેનાતિ** ભવનપદેસેન. **ભોગેહીતિ** સરીરભોગેહિ. **અવકુજ્જેનાતિ** નિકુજ્જિતેન. **ગહેત્વાતિ** યથા તાવતિંસભવનસ્સ પદેસોપિ નાવસિસ્સતિ, એવં પરિયાદાય.

**સિનેરુપરિભણ્ડન્તિ** સિનેરુમેખલં. સિનેરુસ્સ કિર સમન્તતો બહલતો, પુથુલતો ચ પઞ્ચયોજનસહસ્સપરિમાણાનિ ચત્તારિ પરિભણ્ડાનિ તાવતિંસભવનસ્સ આરક્ખાય નાગેહિ, ગરુળેહિ, કુમ્ભણ્ડેહિ, યક્ખેહિ ચ અધિટ્ઠિતાનિ, તાનિ પરિભણ્ડભાવસામઞ્ઞેન એકજ્ઝં કત્વા ‘‘પરિભણ્ડ’’ન્તિ વુત્તં. તેહિ કિર સિનેરુસ્સ ઉપડ્ઢં પરિયાદિન્નં.

**અત્તભાવં વિજહિત્વાતિ** મનુસ્સરૂપં અન્તરધાપેત્વા. **બાધતીતિ** ખેદમત્તં ઉપ્પાદેતિ.

**અત્તભાવં વિજહિત્વાતિ** સુખુમત્તભાવનિમ્માનેન નાગરૂપં વિજહિત્વા. **મુખં વિવરિ** ‘‘મુખગતં સમણં સંખાદિસ્સામી’’તિ. **પાચીનેન ચ પચ્છિમેન ચાતિ** નાગસ્સ તથાનિપન્નત્તા વુત્તં. સુટ્ઠુ સતિયા પચ્ચુપટ્ઠાપનત્થમાહ “**મનસિ કરોહી**”તિ.

**આદિતો પટ્ઠાય સબ્બપાટિહારિયાનીતિ** તદા થેરેન કતપાટિહારિયાનિ સન્ધાય વુત્તં. **ઇમં પન ઠાનન્તિ** ઇમં નાસાવાતવિસ્સજ્જનકારણં.

**અનુબન્ધીતિ** ‘‘ન સક્કા એવંમહિદ્ધિકસ્સ ઇમસ્સ સમણસ્સ પટિપહરિતુ’’ન્તિ ભયેન પલાયન્તં અનુબન્ધિ.

**એકપટિપાટિયાતિ** એકાય પટિપાટિયા, નિરન્તરન્તિ અત્થો. **અયમેવાતિ** યા ઉપાદિન્નકં નિસ્સાય અનુપાદિન્નકસ્સ વટ્ટિ, અયમેવ. **એત્થ** એદિસે હત્થવટ્ટનાદિપાટિહારિયે **યુત્તિ** યુત્તરૂપા ચિત્તતો, ઉતુતો વા ઉપાદિન્નકરૂપાનં અનુપ્પજ્જનતો. અથ વા **ઉપાદિન્નન્તિ** સકલમેવ ઇન્દ્રિયબદ્ધં અધિપ્પેતં. એવમ્પિ તસ્સ તથા વટ્ટિ ન યુજ્જતિ એવાતિ વુત્તનયેનેવ વટ્ટિ વેદિતબ્બા. એકસન્તાને ઉપાદિન્નં, અનુપાદિન્નઞ્ચ સમ્ભિન્નં વિય પવત્તમાનમ્પિ અત્થતો અસમ્ભિન્નમેવ. તત્થ યથા આળ્હકમત્તે ખીરે અનેકાળ્હકે ઉદકે આસિત્તે યદિપિ ખીરં સબ્બેન સમ્ભિન્નં સબ્બત્થકમેવ લમ્બમાનં હુત્વા તિટ્ઠતિ, તથાપિ ન તત્થ ખીરં વટ્ટતિ, ઉદકમેવ વટ્ટતિ, એવમેવં

યદિપિ ઉપાદિન્નં અનુપાદિન્નઞ્ચ સમ્ભિન્નં વિય પવત્તતિ, તથાપિ ઉપાદિન્નં ન વડ્ઢતિ, ઇદ્ધાનુભાવેન ચિત્તજં, તદનુસારેન ઉતુજઞ્ચ વડ્ઢતીતિ દટ્ઠબ્બં.

**સો**તિ સો ઇદ્ધિમા. **એવં કત્વા**તિ વુત્તાકારેન હત્થં વા વડ્ઢેત્વા તે વા આગન્ત્વા હત્થપાસે ઠિતે કત્વા. પાદટ્ઠપનાદિપિ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **અપરોપિ** ઇદ્ધિમા. **તથેવા**તિ પાટિહારિયકરણતો પુબ્બે વિય. **તથૂપમમેત**ન્તિ યથા ઉદકપુણ્ણાસુ નાનાપાતીસુ બહૂહિ નાનાચન્દમણ્ડલેસુ દિસ્સમાનેસુ ન તેન ચન્દમણ્ડલસ્સ ગમનાદિઉપરોધો, બહૂનઞ્ચ પચ્ચેકં દસ્સનં ઇજ્ઝતિ, તથૂપમમેતં પાટિહારિયં ચન્દિમસૂરિયાનં ગમનાદિઉપરોધાભાવતો, બહૂનઞ્ચ ઇદ્ધિમન્તાનં તત્થ ઇદ્ધિપયોગસ્સ યથિચ્છિતં સમિજ્ઝનતોતિ અધિપ્પાયો.

**૩૯૭. પરિચ્છેદં કત્વા**તિ અભિવિધિવસેન પન પરિચ્છેદં કત્વા, ન મરિયાદવસેન. તથા હેસ બ્રહ્મલોકે અત્તનો કાયેન વસં વત્તેતિ. **પાળી**તિ પટિસમ્ભિદામગ્ગપાળિ.

**યાવ બ્રહ્મલોકાપિ કાયેન વસં વત્તેતી**તિ એત્થ યસ્મા ન બ્રહ્મલોકસ્સેવ ગમનં અધિપ્પેતં, નાપિ બ્રહ્મલોકસ્સ ગમનમેવ, અથ ખો અઞ્ઞથા અઞ્ઞમ્પિ. **યાવ બ્રહ્મલોકા**તિ પન દૂરાવધિનિદસ્સનમેતં, તસ્મા ''સચે બ્રહ્મલોકં ગન્તુકામા હોતી''તિ વત્વાપિ ઇતરમ્પિ દસ્સેતું "**સન્તિકેપિ દૂરે અધિટ્ઠાતી**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **પિ**-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો, તેન વુત્તાવસેસસ્સ અધિટ્ઠાનિદ્ધિયા નિપ્ફાદેતબ્બસ્સ સબ્બસ્સાપિ સઙ્ગહો, ન વુત્તસ્સેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

**યમકપાટિહારિયાવસાને**તિઆદિના તિવિક્કમસ્સ અધિટ્ઠાનિદ્ધિનિપ્ફન્નતા વુત્તા, અઞ્ઞત્થ પન લક્ખણાનિસંસતા. તદુભયં યથા અઞ્ઞમઞ્ઞં ન વિરુજ્ઝતિ, તથા વિચારેત્વા ગહેતબ્બં.

**નીલમાતિક**ન્તિ નીલવણ્ણોદકમાતિકં.

**મહાબોધિ**ન્તિ અપરાજિતપલ્લઙ્કં મહાબોધિં. **ચિત્તે ઉપ્પન્ને સન્તિકે અકાસી**તિ તથા ચિત્તુપ્પત્તિસમનન્તરમેવ પથવિં, સમુદ્દઞ્ચ સંખિપિત્વા મહાબોધિસન્તિકે અકાસિ.

**નક્ખત્તદિવસે**તિ મહદિવસે. **ચન્દપૂવે**તિ ચન્દસદિસે ચન્દમણ્ડલાકારે પૂવે. **એકપત્તપૂરમત્તમકાસી**તિ યથા તે પમાણતો સરૂપેનેવ અન્તોપત્તપરિયાપન્ના હોન્તિ, તથા અકાસિ.

**કાકવલિયવત્થુસ્મિ**ઞ્ચ ''ભગવા થોકં બહું અકાસી''તિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. તં પન વત્થું સઙ્ખેપતોવ દસ્સેતું "**મહાકસ્સપત્થેરો કિરા**"તિઆદિ વુત્તં. **સમાપત્તિયા**તિ નિરોધસમાપત્તિયા.

**ગઙ્ગાતીરે**તિ તમ્બપણ્ણિદીપે ગઙ્ગાનદિયા તીરે. **સઞ્ઞં અદાસી**તિ યથા તે યથાધિટ્ઠિતં સપ્પિં પસ્સન્તિ, તથા સઞ્ઞં અદાસિ.

**તસ્સા**તિ યસ્સ બ્રહ્મુનો રૂપં દટ્ઠુકામો, તસ્સ બ્રહ્મુનો રૂપં પસ્સતિ. **સદ્દં સુણાતી**તિ દિબ્બાય સોતધાતુયા બ્રહ્મુનો સદ્દં સુણાતિ. **ચિત્તં પજાનાતી**તિ ચેતોપરિયઞાણેન બ્રહ્મુનો ચિત્તં પજાનાતિ. **કરજકાયસ્સ વસે**નાતિ ચાતુમહાભૂતિકરૂપકાયસ્સ વસેન. ''ચિત્તં પરિણામેતી''તિ એત્થ કિં તં ચિત્તં, કથં વા પરિણામનન્તિ આહ "**પાદકજ્ઝાનચિત્તં ગહેત્વા કાયે આરોપેતી**"તિ. કથં પન કાયે આરોપેતીતિ આહ "**કાયાનુગતિકં કરોતી**"તિ. એવમ્પિ સદ્દદન્ધરોવાયન્તિ વચનપથં પચ્છિન્દન્તો આહ "**દન્ધગમન**"ન્તિ. કરોતીતિ સમ્બન્ધો. **કાયગમનં હિ**

**દન્ધં**, દન્ધમહાભૂતપચ્ચયત્તાતિ અધિપ્પાયો. અયઞ્હેત્થ અત્થો – દિસ્સમાનેન કાયેન ગન્તુકામતાય વસેન ચિત્તં પરિણામેન્તો યોગી પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''ઇદં ચિત્તં કાયો વિય દન્ધગમનં હોતૂ''તિ પરિકમ્મં કરોતિ. તથા પરિકમ્મકરણં હિ સન્ધાય ''પાદકજ્ઝાનચિત્તં ગહેત્વા''તિ વુત્તં. પરિકમ્મં પન કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠહન્તો તં ચિત્તં કાયે આરોપેતિ, કાયાનુગતિકં દન્ધગમનં કરોતિ.

**સુખસઞ્ઞન્તિ** સુખસહગતં સઞ્ઞં, સઞ્ઞાસીસેન નિદ્દેસો. લહુભાવેન સઞ્ઞાતન્તિ **લહુસઞ્ઞં**. કથં પન ઇદ્ધિચિત્તેન સહ સુખસઞ્ઞાય સમ્ભવોતિ આહ ''**સુખસઞ્ઞા નામ ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તા સઞ્ઞા**''તિ. સુખન્તિ સઞ્ઞાતન્તિ વા **સુખસઞ્ઞં**. તેનેવાહ ''**ઉપેક્ખા હિ સન્તં સુખન્તિ વુત્તા**''તિ એકન્તગરુકેહિ નીવરણેહિ, ઓળારિકેહિ અનુપસન્તસભાવેહિ ચ વિતક્કાદીહિ વિપ્પયોગો ચિત્તચેતસિકાનં લહુભાવસ્સ કારણન્તિ દસ્સેન્તો આહ ''**સાયેવ... પે॰... વેદિતબ્બા**''તિ. **તં ઓક્કન્તસ્સાતિ** તં સુખલહુસઞ્ઞં અનુપ્પત્તસ્સ. **અસ્સાતિ** યોગિનો. **ગન્તુકામતા એવ એત્થ પમાણન્તિ** એત્થ એતસ્મિં દિસ્સમાનેન કાયેન ગમને યં ઠાનં ગન્તુકામો, તં ઉદ્દિસ્સ ગન્તુકામતાવસેન પવત્તપરિકમ્માધિટ્ઠાનાનિ એવ પમાણં, તાવતા ગમનં ઇજ્ઝતિ. તસ્મા મગ્ગનિમ્માનવાયુઅધિટ્ઠાનેહિ વિનાપિ ઇચ્છિતદેસપ્પત્તિ હોતીતિ. ઇદાનિ તમેવત્થં પાકટતરં કાતું ''**સતિ હી**''તિઆદિ વુત્તં.

**કાયં ગહેત્વાતિ** કરજકાયં આરમ્મણકરણવસેન પરિકમ્મચિત્તેન ગહેત્વા. **ચિત્તે આરોપેતીતિ** ''અયં કાયો ઇદં ચિત્તં વિય હોતૂ''તિ પાદકજ્ઝાનચિત્તે આરોપેતિ તગ્ગતિકં કરોતિ. તેનાહ ''**ચિત્તાનુગતિકં કરોતિ સીઘગમનન્તિ**''. **ચિત્તગમનન્તિ** ચિત્તપ્પવત્તિમાહ. **ઇદં પન** ચિત્તવસેન કાયપરિણામનપાટિહારિયં. **ચિત્તગમનમેવાતિ** ચિત્તેન સમાનગમનમેવ. કથં પન કાયો દન્ધપ્પવત્તિકો લહુપરિવત્તિના ચિત્તેન સમાનગતિકો હોતીતિ? ન સબ્બથા સમાનગતિકો. યથેવ હિ કાયવસેન ચિત્તપરિણામને ચિત્તં સબ્બથા કાયેન સમાનગતિકં ન હોતિ. ન હિ તદા ચિત્તં સભાવસિદ્ધેન અત્તનો ખણેન અવત્તિત્વા ગરુવુત્તિકસ્સ રૂપધમ્મસ્સ ખણેન વત્તતિ. ''ઇદં ચિત્તં અયં કાયો વિય હોતૂ''તિ પન અધિટ્ઠાનેન દન્ધગતિકસ્સ કાયસ્સ અનુવત્તનતો યાવ ઇચ્છિતટ્ઠાનપ્પત્તિ, તાવ કાયગતિઅનુલોમેનેવ હુત્વા સન્તાનવસેન પવત્તમાનં ચિત્તં કાયગતિયા પરિણામિતં નામ હોતિ, એવં ''અયં કાયો ઇદં ચિત્તં વિય હોતૂ''તિ અધિટ્ઠાનેન પગેવ સુખલહુસઞ્ઞાય સમ્પાદિતત્તા અભાવિતિદ્ધિપાદાનં વિય દન્ધં અવત્તિત્વા યથા લહુકતિપયચિત્તવારેહેવ ઇચ્છિતટ્ઠાનપ્પત્તિ હોતિ, એવં પવત્તમાનો કાયો ચિત્તગતિયા પરિણામિતો નામ હોતિ, ન એકચિત્તક્ખણેનેવ ઇચ્છિતટ્ઠાનપ્પત્તિયા.

એવઞ્ચ કત્વા ''સેય્યથાપિ નામ બલવા પુરિસો સમિઞ્જિતં વા બાહં પસારેય્ય, પસારિતં વા બાહં સમિઞ્જેય્યા''તિ ઇદમ્પિ ઉપમાવચનં નિપ્પરિયાયેનેવ સમત્થિતં હોતિ. અવસ્સં ચેતં એવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા સુત્તાભિધમ્મપાઠેહિ, વિનયઅટ્ઠકથાય ચ વિરોધો સિયા, ધમ્મતા ચ વિલોમિતા. ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૧ આદયો) હિ એત્થ અઞ્ઞગહણેન રૂપધમ્મા ગહિતા અલહુપરિવત્તિતાય. અભિધમ્મે (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૦-૧૧) ચ પુરેજાતપચ્ચયો રૂપમેવ વુત્તો, પચ્છાજાતપચ્ચયો ચ તસ્સેવ. યત્થ યત્થ ચ ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ તત્થેવ ભિજ્જન્તિ. નત્થિ દેસન્તરસઙ્કમનં, ન ચ સભાવો અઞ્ઞથા હોતીતિ. ન હિ ઇદ્ધિબલેન ધમ્માનં કેનચિ લક્ખણં અઞ્ઞથત્તં કાતું સક્કા, ભાવઞ્ઞથત્તમેવ પન કાતું સક્કા. ''**તીસુપિ ખણેસૂ**''તિ ઇદમ્પિ ગમનારમ્ભં સન્ધાય વુત્તં, ન ગમનનિટ્ઠાનન્તિ વદન્તિ. **થેરોતિ** અટ્ઠકથાચરિયાનં અન્તરે એકો થેરો. **ઇધાતિ** ઇદં પાટિહારિયં વિભજિત્વા વુત્તપાઠે. **સયં ગમનમેવ આગતં** ''બ્રહ્મલોકં ગચ્છતી''તિ વુત્તત્તા.

**ચક્ખુસોતાદીન**ન્તિ ચક્ખુસોતાદીનં અઞ્ઞાનં. તથા હિ વુત્તં ‘‘સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગ’’ન્તિ, સબ્બઅઙ્ગપચ્ચઙ્ગવન્તન્તિ અત્થો. **પસાદો નામ નત્થી**તિ ઇમિનાવ ભાવજીવિતિન્દ્રિયાનમ્પિ અભાવો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બં. **રુચિવસેના**તિ ઇચ્છાવસેન. **અઞ્ઞમ્પી**તિ ભગવતા કરિયમાનતો અઞ્ઞમ્પિ કિરિયં કરોતિ. અયઞ્ચેત્થ બુદ્ધાનુભાવો. યદિ સાવકનિમ્મિતેસુ નાનપ્પકારતા નત્થિ, ‘‘સચે પન નાનાવણ્ણે કાતુકામો હોતી’’તિઆદિ યં હેટ્ઠા વુત્તં, તં કથન્તિ? તં તથા તથા પરિકમ્મં કત્વા અધિટ્ઠહન્તસ્સ તે તે વણ્ણવયાદિવિસેસા પરિકમ્માનુરૂપં ઇજ્ઝન્તીતિ કત્વા વુત્તં. ઇધ પન યથાધિટ્ઠિતે નિમ્મિતરૂપે સચે સાવકો ‘‘ઇમે વિસેસા હોન્તૂ’’તિ ઇચ્છતિ, ન ઇજ્ઝતિ, બુદ્ધાનં પન ઇજ્ઝતીતિ અયમત્થો દસ્સિતોતિ ન કોચિ વિરોધો.

ઇદાનિ યાનિ તાનિ ‘‘યાવ બ્રહ્મલોકાપિ કાયેન વસં વત્તેતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૦) પાળિયા અત્થદસ્સનવસેન વિભત્તાનિ ‘‘દૂરેપિ સન્તિકે અધિટ્ઠાતી’’તિઆદીનિ ચુદ્દસ પાટિહારિયાનિ , તત્થ સિખાપ્પત્તં કાયેન વસવત્તનપાટિહારિયં દસ્સેતું ‘‘**એત્થ ચા**’’તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ય**ન્તિ કિરિયાપરામસનં, તેન ‘‘**રૂપં પસ્સતી**’’તિ એત્થ યદેતં રૂપદસ્સનં, ‘‘**સદ્દં સુણાતી**’’તિ એત્થ યદેતં સદ્દસવનં, ‘‘**ચિત્તં પજાનાતી**’’તિ એત્થ યદેતં ચિત્તજાનનન્તિ એવં દિબ્બચક્ખુસોતચેતોપરિયઞાણકત્તુકં દસ્સનસવનજાનનકિરિયં પરામસતીતિ દટ્ઠબ્બં. ઇતો પરેસુ **સન્તિટ્ઠતી**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **યમ્પિસ્સા**તિ યમ્પિ અસ્સ. યોગિનો અધિટ્ઠાનન્તિ સમ્બન્ધો. **યઞ્ચ ખો**તિ એત્થ **ખો**-સદ્દો અવધારણત્થો, વિસેસત્થો વા, તેન અયમેવેત્થ કાયેન વસવત્તનપાટિહારિયેસુ ઉક્કટ્ઠતરન્તિ દીપેતિ. કસ્મા? ‘‘અયં નુ ખો ઇદ્ધિમા, અયં નુ ખો નિમ્મિતો’’તિ એકચ્ચસ્સ બ્રહ્મુનો આસઙ્કુપ્પાદનતો. યદઙ્ગેન ચેતં અધિટ્ઠિતં વિસેસતો મનોમયન્તિ વુચ્ચતિ, તદઙ્ગેન ઉક્કટ્ઠતરન્તિ વેદિતબ્બં. તેનાહ ‘‘**એત્તાવતા કાયેન વસં વત્તેતિ નામા**’’તિ. યદિ એવં કસ્મા ઇધ સેસાનિ ગહિતાનીતિ આહ ‘‘**સેસં...પે॰... વુત્ત**’’ન્તિ.

**૩૯૮. ઇદં નાનાકરણ**ન્તિ કામમિમાપિ દ્વે ઇદ્ધિયો અધિટ્ઠાનવસેનેવ ઇજ્ઝન્તિ, તથાપિ ઇદં ઇદાનિ વુચ્ચમાનં ઇમાસં નાનાકરણં વિસેસો. **પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા**તિ અત્તનો પકતિરૂપં વિજહિત્વા અપનેત્વા, પરેસં અદસ્સેત્વાતિ અત્થો. **કુમારકવણ્ણ**ન્તિ કુમારકસણ્ઠાનં. **દસ્સેતી**તિ તથા વિકુબ્બન્તો અત્તાનં દસ્સેતિ. **નાગવણ્ણં વા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **હત્થિમ્પિ દસ્સેતી**તિ અત્તાનમ્પિ હત્થિં કત્વા દસ્સેતિ, બહિદ્ધાપિ હત્થિં દસ્સેતિ. એતદત્થમેવ હિ ઇધ ‘‘હત્થિવણ્ણં વા દસ્સેતી’’તિ અવત્વા ‘‘હત્થિમ્પિ દસ્સેતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૩) વુત્તં. યં પન કેચિ બહિદ્ધા હત્થિઆદિદસ્સનવચનં ‘‘પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા’’તિ વચનેન વિકુબ્બનિદ્ધિભાવેન વિરુજ્ઝતીતિ વદન્તિ, તદયુત્તં. કસ્મા? પકતિવણ્ણવિજહનં નામ અત્તનો પકતિરૂપસ્સ અઞ્ઞેસં અદસ્સનં, ન સબ્બેન સબ્બં તસ્સ નિરોધનં. એવં સતિ અત્તાનં અદસ્સેત્વા બહિદ્ધા હત્થિં દસ્સેન્તો ‘‘પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા હત્થિં દસ્સેતી’’તિ વુચ્ચમાને કો એત્થ વિરોધો, અત્તના પન હત્થિવણ્ણો હુત્વા બહિદ્ધાપિ હત્થિં દસ્સન્તે વત્તબ્બમેવ નત્થિ. તેનેવાહ ‘‘બહિદ્ધાપિ હત્થિઆદિદસ્સનવસેન વુત્ત’’ન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા વિકુબ્બનિદ્ધિભાવેન ચ ન કોચિ વિરોધો.

પાળિયઞ્ચ **કુમારકવણ્ણં વા**તિઆદીસુ અનિયમત્થો વા-સદ્દો વુત્તો. તેસુ એકેકસ્સેવ કરણદસ્સનત્થં. **હત્થિમ્પી**તિઆદીસુ પન હત્થિઆદીનં બહૂનં એકજ્ઝં કાતબ્બાભાવદસ્સનત્થં સમુચ્ચયત્થો પિ-સદ્દો વુત્તો. તેન ‘‘હત્થિમ્પિ દસ્સેતી’’તિઆદીસુ દુતિયે વુત્તનયેનેવ અત્થો ગહેતબ્બો.

ઇદ્ધિમતો અત્તનો કુમારકાકારેન પરેસં દસ્સનં કુમારકવણ્ણનિમ્માનં, ન એત્થ કિઞ્ચિ અપુબ્બં પથવીઆદિવત્થુ નિપ્ફાદીયતીતિ કસિણનિયમેન પયોજનાભાવતો ‘‘**પથવીકસિણાદીસુ અઞ્ઞતરારમ્મણતો**’’તિ વુત્તં. સતિપિ વા વત્થુનિપ્ફાદને યથારહં તં પથવીકસિણાદિવસેનેવ ઇજ્ઝતીતિ એવમ્પેત્થ કસિણનિયમેન પયોજનં નત્થેવ.

કુમારકવણ્ણમ્હિ દસ્સેન્તેન નીલવણ્ણં વા દસ્સેતબ્બં સિયા, પીતાદીસુ અઞ્ઞતરવણ્ણં વા. તથા સતિ નીલાદિકસિણાનિ સમાપજ્જિતબ્બાનીતિ આપન્નોવ કસિણનિયમો. એસેવ નયો સેસેસુપિ. એવમધિટ્ઠિતે યદેકે પથવીકસિણવસેન ''એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતી''તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૮; મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૭; સં॰ નિ॰ ૫.૮૪૨; પટિ॰ મ॰ ૩.૧૦) ભાવોતિ એવં પવત્તેન કસિણનિદ્દેસેન ઇધ વિકુબ્બનિદ્ધિનિદ્દેસે ''પથવીકસિણાદીસુ અઞ્ઞતરારમ્મણતો''તિઆદિવચનસ્સ વિરોધં આસઙ્કન્તિ, સો અનોકાસોવાતિ દટ્ઠબ્બં. નિમ્મિનિતબ્બભાવેન અત્તના ઇચ્છિતોતિ **અત્તનો કુમારકવણ્ણો**, ન પન અત્તનો દહરકાલે કુમારકવણ્ણોતિ. **નાગાદિવણ્ણે**સુપિ અયં નયો બ્યાપી એવાતિ યદેકે ''નાગાદિનિમ્માને ન યુજ્જતિ વિયા''તિ વદન્તિ, તદપોહતં દટ્ઠબ્બં.

**બહિદ્ધાપીતિ પિ**-સદ્દેન અજ્ઝત્તં સમ્પિણ્ડેતિ. અયઞ્હેત્થ અત્થો – **હત્થિમ્પિ દસ્સેતી**તિઆદિ અજ્ઝત્તં, બહિદ્ધાપિ હત્થિઆદિદસ્સનવસેન વુત્તં, ન ''કુમારકવણ્ણં વા''તિઆદિ વિય અજ્ઝત્તમેવ કુમારકવણ્ણાદીનં દસ્સનવસેનાતિ. યં એત્થ વત્તબ્બં અધિટ્ઠાનવિધાનં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

**૩૯૯. કાય**ન્તિ અત્તનો કરજકાયં. **વુત્તનયેનેવા**તિ ''અયં કાયો સુસિરો હોતૂ''તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન ''પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાયા''તિ ઇમં હેટ્ઠા વુત્તનયાનુસારમાહ. **અઞ્ઞં કાય**ન્તિ યં મનોમયં કાયં નિમ્મિનિતુકામો, તં. **મુઞ્જમ્હા**તિ મુઞ્જતિણતો. **ઈસિક**ન્તિ તસ્સ કણ્ડં. **કોસિયા**તિ અસિકોસતો. **કરણ્ડાયા**તિ પેળાય, નિમ્મોકતોતિ ચ વદન્તિ. **અબ્બાહતી**તિ ઉદ્ધરતિ. **પવાહેય્યા**તિ આકડ્ઢેય્ય.

ઇદ્ધિવિધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ દ્વાદસમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૧૩. અભિઞ્ઞાનિદ્દેસવણ્ણના

### દિબ્બસોતધાતુકથાવણ્ણના

૪૦૦. **તત્થા**તિ દિબ્બસોતધાતુયા નિદ્દેસે. અભિઞ્ઞાપાળિયા હિ નિદ્દેસમુખેન અભિઞ્ઞાનં નિબ્બત્તનવિધિ વિધીયતિ. અભિઞ્ઞાસીસેનેત્થ અભિઞ્ઞાપાળિ વુત્તા. તેનાહ ''**તતો પરાસુ ચ તીસુ અભિઞ્ઞાસૂ**''તિ. **તતો પરાસૂ**તિ ચ સત્થુનો દેસનાક્કમં, અત્તનો ચ ઉદ્દેસક્કમં સન્ધાય વુત્તં, ન પટિપત્તિક્કમં. ન હિ પટિપજ્જન્તા ઇમિનાવ કમેન પટિપજ્જન્તિ. **સબ્બત્થા**તિ દિબ્બસોતધાતુપાળિયં, સેસાભિઞ્ઞાપાળિયઞ્ચાતિ સબ્બત્થ. **તત્રા**તિ વાક્યોપઞ્ઞાસે નિપાતમત્તં, **તત્ર** વા યથાવુત્તપાઠે. **દિબ્બસદિસત્તા**તિ દિબ્બે ભવાતિ દિબ્બા, દેવાનં સોતધાતુ, તાય દિબ્બાય સદિસત્તા. ઇદાનિ તં દિબ્બસદિસતં વિભાવેતું ''**દેવાનં હી**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સુચરિતકમ્મનિબ્બત્તા**તિ સદ્ધાબહુલતાવિસુદ્ધદિટ્ઠિતાનિસંસદસ્સાવિતાદિસમ્પત્તિયા સુટ્ઠુ ચરિતત્તા સુચરિતેન દેવૂપપત્તિજનકેન પુઞ્ઞકમ્મેન નિબ્બત્તા. **પિત્તસેમ્હરુહિરાદીહી**તિ **આદિ**-સદ્દેન વાતરોગાદીનં સઙ્ગહો. **અપલિબુદ્ધા**તિ અનુપદ્દુતા. પિત્તાદીહિ અનુપદ્દુતત્તા, કમ્મસ્સ ચ ઉળારતાય **ઉપક્કિલેસવિમુત્તિ** વેદિતબ્બા. ઉપક્કિલેસદોસરહિતં હિ કમ્મં તિણાદિદોસરહિતં વિય સસ્સં ઉળારફલં અનુપક્કિલિટ્ઠં હોતિ. કારણૂપચારેન ચસ્સ ફલં તથા વોહરીયતિ, યથા ''સુક્કં સુક્કવિપાક''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૧૨; મ॰ નિ॰ ૨.૮૧; અ॰ નિ॰ ૪.૨૩૩). **દૂરેપીતિ પિ**-સદ્દેન સુખુમસ્સાપિ આરમ્મણસ્સ સમ્પટિચ્છનસમત્થતં સઙ્ગણ્હાતિ. **પસાદસોતધાતૂ**તિ ચતુમહાભૂતાનં પસાદલક્ખણા સોતધાતુ.

વીરિયારમ્ભવસેનેવ ઇજ્ઝનતો સબ્બાપિ કુસલભાવના વીરિયભાવના, પધાનસઙ્ખારસમન્નાગતા વા ઇદ્ધિપાદભાવનાપિ વિસેસતો વીરિયભાવના, તસ્સા આનુભાવેન નિબ્બત્તા **વીરિયભાવનાબલનિબ્બત્તા**. ઞાણમયા સોતધાતુ ઞાણસોતધાતુ. **તાદિસાયેવા**તિ ઉપક્કિલેસવિમુત્તતાય, દૂરેપિ સુખુમસ્સપિ આરમ્મણસ્સ સમ્પટિચ્છનસમત્થતાય ચ તંસદિસા એવ . **દિબ્બવિહારવસેન પટિલદ્ધત્તા**તિ દિબ્બવિહારસઙ્ખાતાનં ચતુન્નં ભૂમીનં વસેન પટિલદ્ધત્તા, ઇમિના કારણવસેનસ્સા દિબ્બભાવમાહ. યં ચેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તા**તિ અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગમેન ઉક્કંસગતં પાદકજ્ઝાનસઙ્ખાતં દિબ્બવિહારં સન્નિસ્સાય પવત્તત્તા, દિબ્બવિહારપરિયાપન્નં વા અત્તના સમ્પયુત્તં રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનં નિસ્સયપચ્ચયભૂતં સન્નિસ્સિતત્તાતિ એવમ્પેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. **સવનટ્ઠેના**તિ સદ્દગહણટ્ઠેન. યાથાવતો હિ સદ્દૂપલદ્ધિ સદ્દસભાવાવબોધો સવનં. સન્તેસુપિ અઞ્ઞેસુ સભાવધારણાદીસુ ધાતુઅત્થેસુ અત્તસુઞ્ઞતાસન્દસ્સનત્થા સત્થુ ધાતુદેસનાતિ આહ ''**નિજ્જીવટ્ઠેન ચા**''તિ. **સોતધાતુકિચ્ચં** સદ્દસમ્પટિચ્છનં, સદ્દસન્નિટ્ઠાનપચ્ચયતા ચ.

ઞાણસ્સ પરિસુદ્ધિ ઉપક્કિલેસવિગમેનેવાતિ આહ ''**નિરુપક્કિલેસાયા**''તિ. **માનુસિકા** મનુસ્સ સન્તકા, મંસસોતધાતુ, દિબ્બવિદૂરાદિવિસયગ્ગહણસઙ્ખાતેન અત્તનો કિચ્ચવિસેસેન અતિક્કન્તં માનુસિકં એતાયાતિ **અતિક્કન્તમાનુસિકા**. તેનાહ ''**મનુસ્સૂપચારં અતિક્કમિત્વા સદ્દસવનેના**''તિ. તત્થ **મનુસ્સૂપચાર**ન્તિ મનુસ્સેહિ ઉપચરિતબ્બટ્ઠાનં, પકતિયા સોતદ્વારેન ગહેતબ્બં વિસયન્તિ અધિપ્પાયો. તેનાહ ''**સદ્દસવનેના**''તિ. **દિબ્બે**તિ દેવલોકપરિયાપન્ને. તે પન વિસેસતો દેવાનં કથા સદ્દા હોન્તીતિ આહ ''**દેવાનં સદ્દે**''તિ. મનુસ્સાનં એતેતિ માનુસા, તે **માનુસે**. એવં દેવમનુસ્સસદ્દાનંયેવ ગહિતત્તા વુત્તં ''**પદેસપરિયાદાન**''ન્તિ, એકદેસગ્ગહણન્તિ અત્થો. **સદેહસન્નિસ્સિતા** અત્તનો સરીરે સન્નિસ્સિતા. **નિપ્પદેસપરિયાદાનં** ઠાનભેદગ્ગહણમુખેન સવિઞ્ઞાણકાદિભેદભિન્નસ્સ સદ્દસ્સ અનવસેસેન સઙ્ગણ્હનતો.

**અયં** દિબ્બસોતધાતુ. **પરિકમ્મસમાધિચિત્તેના**તિ પરિકમ્મભૂતાવેણિકસમાધિચિત્તેન, દિબ્બસોતઞાણસ્સ પરિકમ્મવસેન પવત્તક્ખણિકસમાધિના સમાહિતચિત્તેનાતિ અત્થો. **પરિકમ્મસમાધિ** નામ દિબ્બસોતધાતુયા ઉપચારાવત્થાતિપિ વદન્તિ. સા પન નાનાવજ્જનવસેન વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા. સબ્બોળારિકસદ્દદસ્સનત્થં સીહાદીનં સદ્દો પઠમં ગહિતો. તિયોજનમત્થકેપિ કિર કેસરસીહસ્સ સીહનાદસદ્દો સુય્યતિ. **આદિ**-સદ્દેન મેઘસદ્દબ્યગ્ઘસદ્દાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. એત્થ ચ યથા ઓળારિકસદ્દાવજ્જનં યાવદેવ સુખુમસદ્દાવજ્જનૂપાયદસ્સનત્થં, તથા સદ્દગ્ગહણભાવનાબલેન સુખુમતરસદ્દગ્ગહણસંસિદ્ધિતો.

એવં આસન્નસદ્દગ્ગહણાનુસારેન દૂરદૂરતરસદ્દગ્ગહણમ્પિ સમિજ્ઝતીતિ દસ્સેતું "**પુરત્થિમાય દિસાયા**"તિઆદિના દિસાસમ્બન્ધવસેન સદ્દાનં મનસિકારવિધિ આરદ્ધો. તત્થ **સદ્દનિમિત્ત**ન્તિ ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો સદ્દો એવ સદ્દનિમિત્તં, યો વા યથાવુત્તો ઉપાદાયુપાદાય લબ્ભમાનો સદ્દાનં ઓળારિકસુખુમાકારો, તં સદ્દનિમિત્તં. તેનેવાહ "**સદ્દાનં સદ્દનિમિત્ત**"ન્તિ. યં પન વુત્તં "**ઓળારિકાનમ્પિ સુખુમાનમ્પિ સદ્દાનં સદ્દનિમિત્તં મનસિ કાતબ્બ**"ન્તિ, તં ઓળારિકસુખુમસમ્મતેસુપિ ઓળારિકસુખુમસબ્ભાવદસ્સનત્થં. તઞ્ચ સબ્બં સુખુમે ઞાણપરિચયદસ્સનત્થં દટ્ઠબ્બં. સદ્દનિમિત્તસ્સ અપચ્ચુપ્પન્નસભાવત્તા ''સદ્દોવ સદ્દનિમિત્ત''ન્તિ અયમેવ પક્ખો ઞાયાગતોતિ કેચિ, તં ન ઓળારિકસુખુમાનં સદ્દાનં વણ્ણારમ્મણેન ઞાણેન નીલપીતાદિવણ્ણાનં વિય તત્થેવ ગહેતબ્બતો. ઓળારિકસુખુમભાવો ચેત્થ સદ્દનિમિત્તન્તિ અધિપ્પેતન્તિ. **તસ્સા**તિ યથાવુત્તેન વિધિના પટિપજ્જન્તસ્સ યોગિનો. **તે સદ્દા**તિ યે સબ્બોળારિકતો પભુતિ આવજ્જન્તસ્સ અનુક્કમેન સુખુમસુખુમા સદ્દા આવજ્જિતા, તે. **પાકતિકચિત્તસ્સાપી**તિ પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનતો પુબ્બે પવત્તચિત્તસ્સાપિ. **પરિકમ્મસમાધિચિત્તસ્સા**તિ દિબ્બસોતધાતુયા ઉપ્પાદનત્થં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠિતસ્સ સદ્દં આરબ્ભ પરિકમ્મકરણવસેન પવત્તક્ખણિકસમાધિચિત્તસ્સ. પુબ્બેપિ ઞાણેન પરિમદ્દિતત્તા અતિવિય પાકટા હોન્તીતિ સમ્બન્ધો.

**તેસુ સદ્દેસૂ**તિ યે પરિકમ્મસ્સ વિસયદસ્સનત્થં બહૂ સદ્દા વુત્તા, તેસુ સદ્દેસુ. **અઞ્ઞતર**ન્તિ યત્થસ્સ પરિકમ્મકરણવસેન અભિણ્હં મનસિકારો પવત્તો, તં એકં સદ્દં. **તતો પર**ન્તિ તતો અપ્પનુપ્પત્તિતો પરં. **તસ્મિં સોતે**તિ તસ્મિં ઞાણસોતે. **પતિતો હોતી**તિ દિબ્બસોતધાતુ અન્તોગધા હોતિ અપ્પનાચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિતો પભુતિ દિબ્બસોતઞાણલાભી નામ હોતિ, ન દાનિસ્સ તદત્થં ભાવનાભિયોગો ઇચ્છિતબ્બોતિ અત્થો. **ત**ન્તિ દિબ્બસોતધાતું. **થામજાત**ન્તિ જાતથામં દળ્હભાવપ્પત્તં. **વડ્ઢેતબ્બં** પાદકજ્ઝાનારમ્મણં. કિન્તિ કિત્તકન્તિ આહ "**એત્થન્તરે સદ્દં સુણામીતિ એકઙ્ગુલમત્તં પરિચ્છિન્દિત્વા**"તિ. પાદકજ્ઝાનસ્સ હિ આરમ્મણભૂતં કસિણનિમિત્તં ''એત્તકં ઠાનં ફરતૂ''તિ મનસિ કરિત્વા પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જન્તસ્સ કસિણનિમિત્તં તત્તકં ઠાનં ફરિત્વા તિટ્ઠતિ . સો સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય તત્થ ગતે સદ્દે આવજ્જતિ, સુભાવિતભાવનત્તા તત્થ અઞ્ઞતરં સદ્દં આરબ્ભ ઉપ્પન્નાવજ્જનાનન્તરં ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તેસુ પચ્છિમં ઇદ્ધિચિત્તં, ઇતરસ્સ પુનપિ પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિતબ્બમેવ. તતો એવ હિ પાદકજ્ઝાનારમ્મણેન કુટ્ઠોકાસબ્ભન્તરગતેપિ સદ્દે સુણાતિયેવાતિ સાસઙ્કં વદતિ. **એકઙ્ગુલદ્વઙ્ગુલા**દિગ્ગહણઞ્ચેત્થ સુખુમસદ્દાપેક્ખાય કતં.

**એવં સુણન્તોવા**તિ એવં પરિચ્છિન્દિત્વા પરિચ્છિન્દિત્વા સવનેન વસીકતાભિઞ્ઞો હુત્વા યથાવજ્જિતે સદ્દે સુણન્તો એવ. **પાટિયેક્ક**ન્તિ એકજ્ઝં પવત્તમાનેપિ તે સદ્દે પચ્ચેકં વત્થુભેદેન વવત્થપેતુકામતાય સતિ.

દિબ્બસોતધાતુકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ચેતોપરિયઞાણકથાવણ્ણના

૪૦૧. **પરિયાતી**તિ સરાગાદિવિભાગેન પરિચ્છિજ્જ જાનાતિ. તેનાહ "**પરિચ્છિન્દતીતિ અત્થો**"તિ. યેસઞ્હિ ધાતૂનં ગતિ અત્થો, બુદ્ધિપિ તેસં અત્થો. "પરસત્તાન"ન્તિ એત્થ પર-સદ્દો અઞ્ઞત્થોતિ આહ "**અત્તાનં ઠપેત્વા સેસસત્તાન**"ન્તિ, યથા હિ યો પરો ન હોતિ, સો અત્તા. યો અત્તા ન હોતિ, સો પરોતિ. **સત્તાન**ન્તિ ચેત્થ રૂપાદીસુ સત્તાતિ સત્તા. તસ્સા પન પઞ્ઞત્તિયા સવિઞ્ઞાણકસન્તાને નિરુળ્હત્તા નિચ્છન્દરાગાપિ સત્તાત્વેવ વુચ્ચન્તિ, ભૂતપુબ્બગતિયા વા. "પુ"ન્તિ નરકં, તત્થ ગલન્તિ પપતન્તીતિ **પુગ્ગલા**, પાપકારિનો. ઇતરેપિ સંસારે સંસારિનો તંસભાવાનાતિવત્તનતો પુગ્ગલાત્વેવ વુચ્ચન્તિ. તંતંસત્તનિકાયસ્સ વા તત્થ તત્થ ઉપપત્તિયા પૂરણતો, અનિચ્ચતાવસેન ગલનતો ચ **પુગ્ગલા**તિ નેરુત્તા.

**એતઞ્હી**તિ એત્થ **હિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. યસ્મા "એતં ચેતોપરિયઞાણં દિબ્બચક્ખુઞાણવસેન ઇજ્ઝતી"તિ **તં** દિબ્બચક્ખુઞાણં, **એતસ્સ** ચેતોપરિયઞાણસ્સ ઉપ્પાદને **પરિકમ્મં**, તસ્મા તેન ચેતોપરિયઞાણં ઉપ્પાદેતુકામેન અધિગતદિબ્બચક્ખુઞાણેન ભિક્ખુનાતિ એવં યોજના કાતબ્બા . **હદયરૂપ**ન્તિ ન હદયવત્થુ, અથ ખો હદયમંસપેસિ. યં બહિ કમલમકુળસણ્ઠાનં, અન્તો કોસાતકીફલસદિસન્તિ વુચ્ચતિ, તઞ્હિ નિસ્સાય દાનિ વુચ્ચમાનં લોહિતં તિટ્ઠતિ. હદયવત્થુ પન ઇમં લોહિતં નિસ્સાય પવત્તતીતિ. કથં પન દિબ્બચક્ખુના લોહિતસ્સ વણ્ણદસ્સનેન અરૂપં ચિત્તં પરિયેસતીતિ આહ "**યદા હી**"તિઆદિ. કથં પન સોમનસ્સસહગતાદિચિત્તવુત્તિયા કમ્મજસ્સ લોહિતસ્સ વિવિધવણ્ણભાવાપત્તીતિ? કો વા એવમાહ "કમ્મજમેવ તં લોહિત"ન્તિ ચતુસન્તતિરૂપસ્સાપિ તત્થ લબ્ભમાનત્તા. તેનેવાહ "**ઇદં રૂપં સોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠાન**"ન્તિઆદિ. એવમ્પિ યં તત્થ અચિત્તજં, તસ્સ યથાવુત્તવણ્ણભેદેન ન ભવિતબ્બન્તિ? ભવિતબ્બં, સેસતિસન્તતિરૂપાનં તદનુવત્તનતો. યથા હિ ગમનાદીસુ ચિત્તજરૂપાનિ ઉતુકમ્માહારસમુટ્ઠાનરૂપેહિ અનુવત્તીયન્તિ, અઞ્ઞથા કાયસ્સ દેસન્તરુપ્પત્તિયેવ ન સિયા, એવમિધાપિ ચિત્તજરૂપં સેસતિસન્તતિરૂપાનિ અનુવત્તમાનાનિ પવત્તન્તિ. પસાદકોધવેલાસુ ચક્ખુસ્સ વણ્ણભેદાપત્તિયેવ ચ તદત્થસ્સ નિદસ્સનં દટ્ઠબ્બં.

**પરિયેસન્તેના**તિ પઠમં તાવ અનુમાનતો ઞાણં પેસેત્વા ગવેસન્તેન. ચેતોપરિયઞાણઞ્હિ ઉપ્પાદેતુકામેન યોગિના હેટ્ઠા વુત્તનયેન રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનં અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં અભિનીહારક્ખમં કત્વા દિબ્બચક્ખુઞાણસ્સ લાભી સમાનો આલોકં વડ્ઢેત્વા દિબ્બેન ચક્ખુના પરસ્સ હદયમંસપેસિં નિસ્સાય પવત્તમાનસ્સ લોહિતસ્સ વણ્ણદસ્સનેન "ઇદાનિ ઇમસ્સ ચિત્તં સોમનસ્સસહગત"ન્તિ વા "દોમનસ્સસહગત"ન્તિ વા "ઉપેક્ખાસહગત"ન્તિ વા નયગ્ગાહવસેનપિ વવત્થપેત્વા પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય "ઇમસ્સ ચિત્તં જાનામી"તિ પરિકમ્મં કાતબ્બં. કાલસતમ્પિ કાલસહસ્સમ્પિ પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તથેવ પટિપજ્જિતબ્બં. તસ્સેવં દિબ્બચક્ખુના હદયલોહિતવણ્ણદસ્સનાદિવિધિના પટિપજ્જન્તસ્સ ઇદાનિ ચેતોપરિયઞાણં ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ યં તદા પવત્તતીતિ વવત્થાપિતં ચિત્તં, તં આરમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં નિરુદ્ધે ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ જવન્તિ. તેસં પુરિમાનિ તીણિ, ચત્તારિ વા પરિકમ્માદિસમઞ્ઞાનિ કામાવચરાનિ, ચતુત્થં, પઞ્ચમં વા અપ્પનાચિત્તં રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનિકં. તત્થ યં અન્તેન અપ્પનાચિત્તેન સદ્ધિં ઉપ્પન્નં ઞાણં, ઇદં **ચેતોપરિયઞાણં**. તઞ્હિ યત્થાનેન પરિકમ્મં કતં, તં પરસ્સ ચિત્તં પચ્ચક્ખતો પટિવિજ્ઝન્તં વિભાવેન્તમેવ હુત્વા પવત્તતિ રૂપં વિય ચ દિબ્બચક્ખુઞાણં, સદ્દં વિય ચ દિબ્બસોતઞાણં. તતો પરં પન કામાવચરચિત્તેહિ સરાગાદિવવત્થાપનં હોતિ નીલાદિવવત્થાપનં વિય. એવમધિગતસ્સ પન ચેતોપરિયઞાણસ્સ થામગમનવિધાનમ્પિ અધિગમનવિધાનસદિસમેવાતિ તં દસ્સેતું "**તસ્મા તેન...પે॰... થામગતં કાતબ્બ**"ન્તિ વુત્તં.

**એવં થામગતે હી**તિઆદિ થામગતાનિસંસદસ્સનં. **સબ્બમ્પિ કામાવચરચિત્તન્તિ** ચતુપણ્ણાસવિધમ્પિ કામાવચરચિત્તં. "**સબ્બમ્પી**"તિ પદં ''રૂપાવચરારૂપાવચરચિત્ત''ન્તિ એત્થાપિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. તેન પઞ્ચદસવિધમ્પિ રૂપાવચરચિત્તં, દ્વાદસવિધમ્પિ અરૂપાવચરચિત્તન્તિ વુત્તં હોતિ. **પજાનાતી**તિ સરાગાદિપકારેહિ જાનાતિ, પચ્ચક્ખતો પટિવિજ્ઝતીતિ અધિપ્પાયો. પુથુજ્જનવસેનાયં અભિઞ્ઞાકથાતિ લોકુત્તરં ચિત્તં ઇધ અનુદ્ધટં. તમ્પિ હિ ઉપરિમો, સદિસો વા અરિયો હેટ્ઠિમસ્સ, સદિસસ્સ ચ ચિત્તમ્પિ પજાનાતિ એવ. તેનાહ "**અનુત્તરં વા ચિત્ત**"ન્તિઆદિ. **સઙ્કમન્તો**તિ ઞાણેન ઉપસઙ્કમન્તો. એકચ્ચસ્મિં ચિત્તં ઞત્વા પરિકમ્મેન વિના તદઞ્ઞં ચિત્તં જાનન્તો "**ચિત્તા ચિત્તં સઙ્કમન્તો**"તિ વુત્તો. તેનાહ "**વિનાપિ હદયરૂપદસ્સનેના**"તિ. હદયરૂપદસ્સનાદિવિધાનં હિ આદિકમ્મિકવસેન વુત્તં. તેનાહ "**વુત્તમ્પિ ચેત**"ન્તિઆદિ. **યત્થ કત્થચી**તિ પઞ્ચવોકારભવે, ચતુવોકારભવેપિ વા. ન કતો અભિઞ્ઞાનુયોગસઙ્ખાતો અભિનિવેસો એતેનાતિ **અકતાભિનિવેસો**, તસ્સ, આદિકમ્મિકસ્સાતિ અત્થો. **અયં કથા**તિ ''આલોકં વડ્ઢેત્વા''તિઆદિના વુત્તપરિકમ્મકથા.

**અવસેસ**ન્તિ વુત્તાવસેસં. એવં અવિભાગેન વુત્તં વિભાગતો દસ્સેતું "**ચતુભૂમકં કુસલાબ્યાકતં ચિત્તં વીતરાગ**"ન્તિ આહ. તસ્મિં યોનિસોમનસિકારપ્પચ્ચયતંહેતુકતાહિ રાગેન સમ્પયોગાસઙ્કાભાવતો ''વીતરાગ''ન્તિ વત્તબ્બતં લભતિ. સેસાકુસલચિત્તાનં રાગેન સમ્પયોગાભાવતો નત્થેવ સરાગતા, તંનિમિત્તકતાય પન સિયા તંસહિતતાલેસોતિ નત્થેવ વીતરાગતાપીતિ દુકવિનિમુત્તતાવ યુત્તાતિ વુત્તં "**ઇમસ્મિં દુકે સઙ્ગહં ન ગચ્છન્તી**"તિ. યદિ એવં પદેસિકં ચેતોપરિયઞાણં આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, દુકન્તરપરિયાપન્નત્તા તેસં. યે પન ''પટિપક્ખભાવે અસતિપિ સમ્પયોગાભાવો એવેત્થ પમાણં એકચ્ચઅબ્યાકતાનં વિયા''તિ સેસાકુસલચિત્તાનમ્પિ વીતરાગતં પટિજાનન્તિ , તે સન્ધાયાહ "**કેચિ પન થેરા તાનિપિ સઙ્ગણ્હન્તી**"તિ. સદોસદુકેપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

**પાટિપુગ્ગલિકનયેના**તિ આવેણિકનયેન, તદઞ્ઞાકુસલચિત્તેસુ વિય લોભદોસેહિ અમિસ્સિતસ્સ મોહસ્સેવ સબ્ભાવતોતિ અત્થો. અકુસલમૂલસઙ્ખાતેસુ સહ મોહેનેવાતિ **સમોહં** પઠમનયે, દુતિયનયે પન સહેવ મોહેનાતિ **સમોહ**ન્તિ એવં ઉત્તરપુરિમપદાવધારણતો દ્વીસુ નયેસુ ભેદો વેદિતબ્બો. અત્તના સમ્પયુત્તં થિનમિદ્ધં અનુવત્તનવસેન ગતં પવત્તં **થિનમિદ્ધાનુગતં** પઞ્ચવિધં સસઙ્ખારિકાકુસલચિત્તં **સંખિત્તં**, આરમ્મણે સઙ્કોચનવસેન પવત્તનતો. વુત્તનયેન **ઉદ્ધચ્ચાનુગતં** વેદિતબ્બં, તં પન ઉદ્ધચ્ચસહગતં ચિત્તં, યત્થ વા ઉદ્ધચ્ચં પચ્ચયવિસેસેન થામજાતં હુત્વા પવત્તતિ. કિલેસવિક્ખમ્ભનસમત્થતાય, વિપુલફલતાય, દીઘસન્તાનતાય ચ મહન્તભાવં ગતં, મહન્તેહિ વા ઉળારચ્છન્દવીરિયચિત્તપઞ્ઞેહિ ગતં પટિપન્નન્તિ **મહગ્ગતં. અવસેસ**ન્તિ પરિત્તઅપ્પમાણં. અત્તાનં ઉત્તરિતું સમત્થેહિ સહ ઉત્તરેહીતિ **સઉત્તરં**. ઉત્તિણ્ણન્તિ ઉત્તરં, લોકે અપરિયાપન્નભાવેન લોકતો ઉત્તરન્તિ **લોકુત્તરં**. તતો એવ નત્થિ એતસ્સ ઉત્તરન્તિ **અનુત્તરં**. ઉપનિજ્ઝાનલક્ખણપ્પત્તેન સમાધિના સમ્મદેવ આહિતન્તિ **સમાહિતં. તદઙ્ગવિમુત્તિપ્પત્તં** કામાવચરકુસલચિત્તં. **વિક્ખમ્ભનવિમુત્તિપ્પત્તં** મહગ્ગતચિત્તં. **સમુચ્છેદવિમુત્તિપ્પત્તં** મગ્ગચિત્તં. **પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમુત્તિપ્પત્તં** ફલચિત્તં. **નિસ્સરણવિમુત્તિપ્પત્ત**મ્પિ તદુભયમેવ. કામં કાનિચિ પચ્ચવેક્ખણચિત્તાદીનિ નિબ્બાનારમ્મણાનિ હોન્તિ, નિસ્સરણવિમુત્તિપ્પત્તાનિ પન ન હોન્તિ તાદિસકિચ્ચાયોગતો. **પાળિયં** આગતસરાગાદિભેદવસેન ચેવ તેસં અન્તરભેદવસેન ચ **સબ્બપ્પકારમ્પિ**.

ચેતોપરિયઞાણકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણકથાવણ્ણના**

**૪૦૨**. પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતિ, તસ્સ વા અનુસ્સરણં **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિ**, તં નિસ્સયાદિપચ્ચયભૂતં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જનતો ‘‘પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિમ્હિ યં ઞાણં, તદત્થાયા’’તિ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં વિવરન્તો પુબ્બેનિવાસં તાવ દસ્સેત્વા તત્થ સતિઞાણાનિ દસ્સેતું **‘‘પુબ્બેનિવાસો’’**તિઆદિમાહ. તત્થ ‘‘પુબ્બે’’તિ ઇદં પદં ‘‘એકમ્પિ જાતિ’’ન્તિઆદિવચનતો અતીતભવવિસયં ઇધાધિપ્પેતન્તિ આહ **‘‘અતીતજાતીસૂ’’**તિ નિવાસ-સદ્દો કમ્મસાધનો, ખન્ધવિનિમુત્તો ચ નિવસિતધમ્મો નત્થીતિ આહ **‘‘નિવુત્થક્ખન્ધા’’**તિ. નિવુત્થતા ચેત્થ સસન્તાને પવત્તતા, તથાભૂતા ચ તે અનુ અનુ ભૂતા જાતા પવત્તા તત્થ ઉપ્પજ્જિત્વા વિગતાવ હોન્તીતિ આહ **‘‘નિવુત્થાતિ અજ્ઝાવુત્થા અનુભૂતા અત્તનો સન્તાને ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધા’’**તિ. એવં સસન્તતિપરિયાપન્નધમ્મવસેન નિવાસ-સદ્દસ્સ અત્થં વત્વા ઇદાનિ અવિસેસેન વત્તું ‘‘નિવુત્થધમ્મા વા નિવુત્થા’’તિ વત્વા તં વિવરિતું **‘‘ગોચરનિવાસેના’’**તિઆદિ વુત્તં. ગોચરભૂતાપિ હિ ગોચરાસેવનાય આસેવિતા આરમ્મણકરણવસેન અનુભૂતા નિવુત્થા નામ હોન્તીતિ. તે પન દુવિધા સપરવિઞ્ઞાણગોચરતાયાતિ ઉભયેપિ તે દસ્સેતું **‘‘અત્તનો’’**તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ ‘‘અત્તનો વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતા’’તિ વત્વા ‘‘પરિચ્છિન્ના’’તિ વચનં યે તે ગોચરનિવાસેન નિવુત્થધમ્મા, તે ન કેવલં વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાણમત્તા, અથ ખો યથા પુબ્બે જાતિનામગોત્તવણ્ણલિઙ્ગાહારાદિવિસેસેહિ પરિચ્છેદકારિકાય પઞ્ઞાય પરિચ્છિજ્જ ગહિતા, તથેવેતં ઞાણં પરિચ્છિજ્જ ગણ્હાતીતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ દીપનત્થં વુત્તં. પરવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞાતાપિ વા નિવુત્થાતિ સમ્બન્ધો. ન કેવલં અત્તનોવ વિઞ્ઞાણેન, અથ ખો પરેસં વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતાપિ વાતિ અત્થો. ઇધાપિ ‘‘પરિચ્છિન્ના’’તિ પદં આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં ‘‘પરેસમ્પિ વા વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતા પરિચ્છિન્ના’’તિ. તસ્સ ચ ગહણે પયોજનં વુત્તનયેનેવ વત્તબ્બં. તે ચ ખો યસ્મા અભીતાસુ એવ જાતીસુ અઞ્ઞેહિ વિઞ્ઞાતા પરિચ્છિન્ના, તે ચ પરિનિબ્બુતાપિ હોન્તિ. યે હિ તે વિઞ્ઞાતા, તેસં તદા વત્તમાનસન્તાનાનુસારેન તેસમ્પિ અતીતે પવત્તિ ઞાયતીતિ સિખાપ્પત્તં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ વિસયભૂતં પુબ્બેનિવાસં દસ્સેતું **‘‘છિન્નવટુમકાનુસ્સરણાદીસૂ’’**તિ વુત્તં. છિન્નવટુમકા સમ્માસમ્બુદ્ધા, તેસં અનુસ્સરણા **છિન્નવટુમકાનુસ્સરણં**. **આદિ**-સદ્દેન પચ્ચેકસમ્બુદ્ધબુદ્ધસાવકાનુસ્સરણાનિ ગય્હન્તીતિ વદન્તિ. છિન્નવટુમકા પન સબ્બેવ અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બુતા. તેસં અનુસ્સરણં નામ તેસં પટિપત્તિયા અનુસ્સરણં, સા પન પટિપત્તિ સઙ્ખેપતો છળારમ્મણગ્ગહણલક્ખણાતિ તાનિ ઇધ પરવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞાતગ્ગહણેન ગહિતાનિ, તે પનેતે સમ્માસમ્બુદ્ધાનંયેવ વિસયા, ન અઞ્ઞેસન્તિ આહ **‘‘તે બુદ્ધાનંયેવ લબ્ભન્તી’’**તિ. ન હિ અતીતે બુદ્ધા ભગવન્તો એવં વિપસ્સિંસુ, એવં મગ્ગં ભાવેસું, એવં ફલનિબ્બાનાનિ સચ્છાકંસુ, એવં વેનેય્યે વિનેસુન્તિ એત્થ સબ્બદા અઞ્ઞેસં ઞાણસ્સ ગતિ અત્થીતિ. યાય સતિયા પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતિ, સા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતીતિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**અનેકવિધન્તિ** નાનાભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસાદિવસેન બહુવિધં. **પકારેહીતિ** નામગોત્તાદિઆકારેહિ સદ્ધિં, સહયોગે ચેતં કરણવચનં. **પવત્તિતં** દેસનાવસેન. તેનાહ **‘‘સંવણ્ણિત’’**ન્તિ, વિત્થારિતન્તિ અત્થો. **‘‘નિવાસ’’**ન્તિ અન્તોગધભેદસામઞ્ઞવચનમેતન્તિ તે ભેદે બ્યાપનિચ્છાવસેન સઙ્ગહેત્વા દસ્સેન્તો **‘‘તત્થ તત્થ નિવુત્થસન્તાન’’**ન્તિ આહ. સાવકસ્સેવેતં અનુસ્સરણં, ન સત્થુનોતિ વુત્તં **‘‘ખન્ધપટિપાટિવસેન ચુતિપટિસન્ધિવસેન વા’’**તિ. **ખન્ધપટિપાટિ** ખન્ધાનં અનુક્કમો. સા ચ ખો ચુતિતો પટ્ઠાય ઉપ્પટિપાટિવસેન. કેચિ પનેત્થ ‘‘ઇરિયાપથપટિપાટિ ખન્ધપટિપાટી’’તિ વદન્તિ. **અનુગન્ત્વા અનુગન્ત્વાતિ** ઞાણગતિયા અનુગન્ત્વા અનુગન્ત્વા. **તિત્થિયાતિ** અઞ્ઞતિત્થિયા, તે પન કમ્મવાદિનો કિરિયવાદિનો તાપસાદયો. ઠપેત્વા અગ્ગસાવકમહાસાવકે ઇતરે સત્થુ સાવકા **પકતિસાવકા**.

યસ્મા તિત્થિયાનં બ્રહ્મજાલાદીસુ ચત્તાલીસાય એવ સંવટ્ટવિવટ્ટાનં અનુસ્સરણં આગતં, તસ્મા ''ન તતો પર''ન્તિ વત્વા તં કારણં વદન્તો ''**દુબ્બલપઞ્ઞત્તા**''તિઆદિમાહ, તેન વિપસ્સનાભિયોગો પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ વિસેસકારણન્તિ દસ્સેતિ. **બલવપઞ્ઞત્તા**તિ એત્થ નામરૂપપરિચ્છેદાદિયેવ પઞ્ઞાય બલવકારણં દટ્ઠબ્બં. તઞ્હેત્થ નેસં સાધારણકારણં. **એત્તકો**તિ કપ્પાનં લક્ખં, તદધિકં એકં, દ્વે ચ અસઙ્ખ્યેય્યાનીતિ કાલવસેન એવંપરિમાણો યથાક્કમં તેસં મહાસાવકઅગ્ગસાવકપચ્ચેકબુદ્ધાનં પુઞ્ઞઞાણાભિનીહારો સાવકપચ્ચેકબોધિપારમિતા સમિતા. યદિ બોધિસમ્ભારસમ્ભરણકાલપરિચ્છિન્નો તેસં તેસં અરિયાનં અભિઞ્ઞાઞાણવિભાગો, એવં સન્તે બુદ્ધાનમ્પિ વિસયપરિચ્છેદતા આપન્નાતિ આહ ''**બુદ્ધાનં પન પરિચ્છેદો નામ નત્થી**''તિ. ''યાવતકં ઞેય્યં, તાવતકં ઞાણ''ન્તિ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ મ॰ ૩.૫) વચનતો સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ વિય બુદ્ધાનં અભિઞ્ઞાઞાણાનમ્પિ વિસયે પરિચ્છેદો નામ નત્થિ. તત્થ યં યં ઞાતું ઇચ્છન્તિ, તં તં જાનન્તિ એવ. અથ વા સતિપિ કાલપરિચ્છેદે કારણૂપાયકોસલ્લપરિગ્ગહાદિના સાતિસયત્તા મહાબોધિસમ્ભારાનં પઞ્ઞાપારમિતાય પવત્તિઆનુભાવસ્સ પરિચ્છેદો નામ નત્થિ, કુતો તન્નિબ્બત્તાનં અભિઞ્ઞાઞાણાનન્તિ આહ ''**બુદ્ધાનં પન પરિચ્છેદો નામ નત્થી**''તિ. અતીતે એત્તકાનિ કપ્પાનં અસઙ્ખ્યેય્યાનીતિ એવં કાલપરિચ્છેદો નામ નત્થિ, અનાગતે અનાગતંસઞાણસ્સ વિય.

એવં છન્નં જનાનં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સરણં કાલવિભાગતો દસ્સેત્વા ઇદાનિ આરમ્મણગ્ગહણતો આનુભાવવિસેસતો, પવત્તિઆકારતો ચ દસ્સેતું ''**તિત્થિયા ચા**''તિઆદિ વુત્તં. **ચુતિપટિસન્ધિવસેના**તિ અત્તનો, પરસ્સ વા તસ્મિં તસ્મિં અત્તભાવે ચુતિં દિસ્વા અન્તરા કિઞ્ચિ અનામસિત્વા પટિસન્ધિયા એવ ગહણવસેન. વુત્તમેવત્થં બ્યતિરેકતો, અન્વયતો ચ વિભાવેતું ''**તેસઞ્હી**''તિઆદિ વુત્તં. પકતિસાવકા ચુતિપટિસન્ધિવસેનપિ સઙ્કમન્તીતિ અયમત્થો હેટ્ઠા વુત્તનયેન ''બલવપઞ્ઞત્તા''તિ હેતુના વિભાવેતબ્બો, ચુતિપટિસન્ધિવસેન સઙ્કમનં વેમજ્ઝદસ્સને પયોજનાભાવતો. ઞાણબલદસ્સનત્થં પનેત્થ વુત્તં.

**તં તં પાકટમેવા**તિ યથા નામ સરદસમયે ઠિતમજ્ઝન્હિકવેલાયં ચતુરતનિકે ગેહે ચક્ખુમતો પુરિસસ્સ રૂપગતં સુપાકટમેવ હોતીતિ લોકસિદ્ધમેતં, સિયા પન તસ્સ સુખુમતરતિરોહિતાદિભેદસ્સ રૂપગતસ્સ અગોચરતા. નત્થેવ બુદ્ધાનં ઞાતું ઇચ્છિતસ્સ ઞેય્યસ્સ અગોચરતા, અથ ખો તં ઞાણાલોકેન ઓભાસિતં હત્થતલે આમલકં વિય સુપાકટં સુવિભૂતમેવ હોતિ તથા ઞેય્યાવરણસ્સ સુપહીનત્તા. **પેય્યાલપાળિં વિય સઙ્ખિપિત્વા**તિ યથા પેય્યાલપાળિં પઠન્તા ''પઠમં ઝાનં...પે॰... પઞ્ચમં ઝાન''ન્તિ આદિપરિયોસાનમેવ ગણ્હન્તા સઙ્ખિપિત્વા સજ્ઝાયન્તિ, ન અનુપદં, એવં અનેકાપિ કપ્પકોટિયો સઙ્ખિપિત્વા. **યં યં ઇચ્છન્તી**તિ યસ્મિં કપ્પે, યસ્મિં ભવે યં યં જાનિતું ઇચ્છન્તિ, તત્થ તત્થેવ ઞાતું ઇચ્છિતે એવ ઞાણેન **ઓક્કમન્તા. સીહોક્કન્તવસેન** સીહગતિપતનવસેન ઞાણગતિયા **ગચ્છન્તિ**. સતધા ભિન્નસ્સ વાળસ્સ કોટિયા કોટિપટિપાદનવસેન **કતવાલવેધપરિચયસ્સ**. **સરભઙ્ગસદિસસ્સા**તિ સરભઙ્ગબોધિસત્તસદિસસ્સ (જા॰ ૨.૧૭.૫૦ આદયો). લક્ખટ્ઠાનસ્સ અપ્પત્તવસેન **ન સજ્જતિ**. અતિક્કમનપસ્સગમનવસેન **ન વિરજ્ઝતિ**.

**ખજ્જુપનકપ્પભાસદિસં હુત્વા ઉપટ્ઠાતી**તિ ઞાણસ્સ અતિવિય અપ્પાનુભાવતાય ખજ્જોતોભાસસમં હુત્વા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં ઉપટ્ઠાતિ. એસ નયો સેસેસુપિ. **દીપપ્પભાસદિસ**ન્તિ પાકતિકદીપાલોકસદિસં. **ઉક્કાપભા** મહાઉમ્મુકાલોકો. **ઓસધિતારકપ્પભા**તિ ઉસ્સન્ના પભા એતાય ધીયતીતિ ઓસધિ, ઓસધીનં વા

અનુબલપ્પદાયિકત્તા ઓસધીતિ એવં લદ્ધનામાય તારકાય પભા. **સરદસૂરિયમણ્ડલસદિસં** સવિસયે સબ્બસો અન્ધકારવિધમનતો.

**યટ્ઠિકોટિગમનં વિય** ખન્ધપટિપાટિયા અમુઞ્ચનતો. કુન્નદીનં અતિક્કમનાય એકેનેવ રુક્ખદણ્ડેન કતસઙ્કમો **દણ્ડકસેતુ**. ચતૂહિ, પઞ્ચહિ વા જનેહિ ગન્તું સક્કુણેય્યો ફલકે અત્થરિત્વા આણિયો કોટ્ટેત્વા કતસઙ્કમો **જઙ્ઘસેતુ**. જઙ્ઘસત્થસ્સ ગમનયોગ્ગો સઙ્કમો જઙ્ઘસેતુ જઙ્ઘમગ્ગો વિય. સકટસ્સ ગમનયોગ્ગો સઙ્કમો **સકટસેતુ** સકટમગ્ગો વિય. મહતા જઙ્ઘસત્થેન ગન્તબ્બમગ્ગો **મહાજઙ્ઘમગ્ગો**. બહૂહિ વીસાય વા તિંસાય વા સકટેહિ એકજ્ઝં ગન્તબ્બમગ્ગો **મહાસકટમગ્ગો**.

**ઇમસ્મિં પન અધિકારે**તિ ‘‘ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવય’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩, ૧૯૨; પેટકો॰ ૨૨; મિ॰ પ॰ ૨.૧.૯) ચિત્તસીસેન સાવકસ્સ નિદ્દિટ્ઠસમાધિભાવનાધિકારે.

૪૦૩. **તસ્મા**તિ યસ્મા સાવકાનં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સરણં ઇધાધિપ્પેતં, તસ્મા. **એવ**ન્તિ યથા તે અનુસ્સરન્તિ, એવં અનુસ્સરિતુકામેન. હેટ્ઠા તીસુ ઝાનેસુ યથારહં પીતિસુખેહિ કાયચિત્તાનં સમ્પીનનાય ‘‘**ચત્તારિ ઝાનાનિ સમાપજ્જિત્વા**’’તિ વુત્તં, અઞ્ઞથા પાદકજ્ઝાનમેવ સમાપજ્જિતબ્બં સિયા. યાય નિસજ્જાય નિસિન્નસ્સ અનુસ્સરણારમ્ભો, સા ઇધ **સબ્બપચ્છિમા નિસજ્જા. તતો આસનપઞ્ઞાપન**ન્તિ તતો નિસજ્જાય પુરિમકં આસનપઞ્ઞાપનં આવજ્જિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો. એસ નયો સેસેસુપિ . **ભોજનકાલો**તિઆદીસુ કાલસીસેન તસ્મિં તસ્મિં કાલે કતકિચ્ચમાહ. **ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણવન્દનકાલો**તિ ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણેસુ ચેતિયબોધીનં વન્દનકાલો. **સકલં રત્તિન્દિવ**ન્તિ અચ્ચન્તસંયોગે ઉપયોગવચનં.

**કિઞ્ચિ** કિચ્ચં. **એત્તકેના**તિ પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનેન. પાદકજ્ઝાનઞ્હિ સત્થકસ્સ વિય નિસાનસિલા સતિપઞ્ઞાનમ્પિ નિસિતભાવાવહં. યં તસ્સ, તા તં સમાપજ્જનેન પરમનેપક્કપ્પત્તા હોન્તિ. તેનાહ ‘‘**દીપે જલિતે વિય પાકટં હોતી**’’તિ, અન્ધકારટ્ઠાનેતિ અધિપ્પાયો. **પુરિમભવે**તિ ઇમસ્સ ભવસ્સ અનન્તરે પુરિમસ્મિં ભવે. **પવત્તિતનામરૂપ**ન્તિ અત્તનો પચ્ચયેહિ પવત્તિતનામરૂપં. તઞ્ચ ખો પઠમં રૂપં આવજ્જિત્વા નામં આવજ્જિતબ્બં. પઠમં નામં આવજ્જિત્વા પચ્છા રૂપન્તિ અપરે. **પહોતી**તિ સક્કોતિ. **પણ્ડિતો** નામ ઇમિસ્સા અભિઞ્ઞાભાવનાય કતાધિકારો.

‘‘**અઞ્ઞં ઉપ્પન્ન**’’ન્તિ ઇદં અઞ્ઞસ્મા કમ્મભવા અઞ્ઞો ઉપપત્તિભવો ઉપ્પન્નોતિ કત્વા વુત્તં અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નન્તરભાવતો. અઞ્ઞથા એકભવેપિ અઞ્ઞમઞ્ઞમેવ નામરૂપં ઉપ્પજ્જતિ, નિરુદ્ધઞ્ચ અપ્પટિસન્ધિકં. તેનેવાહ –

> ‘‘યે નિરુદ્ધા મરન્તસ્સ, તિટ્ઠમાનસ્સ વા ઇધ;
> સબ્બેપિ સદિસા ખન્ધા, ગતા અપ્પટિસન્ધિકા’’તિ. (મહાનિ॰ ૩૯);

**તં ઠાન**ન્તિ તં નિક્ખેપટ્ઠાનં. **આહુન્દરિક**ન્તિ સમન્તતો, ઉપરિ ચ ઘનસઞ્છન્નં સમ્બાધટ્ઠાનં. **અન્ધતમમિવા**તિ અન્ધકારતિમિસા વિય.

**કૂટાગારકણ્ણિકત્થાયા**તિ કૂટાગારસ્સ કૂટત્થાય. કૂટાગારસ્સ કણ્ણિકા વિય પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં, મહારુક્ખો વિય પુરિમભવે ચુતિક્ખણે પવત્તનામરૂપં, સાખાપલાસા વિય તેન સમ્બન્ધં ઇમસ્મિં ભવે પટિસન્ધિચિત્તં, ફરસુધારા વિય પરિકમ્મભાવના , કમ્મારસાલા વિય પાદકજ્ઝાનન્તિ એવં ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં. **કટ્ઠફાલકોપમાપિ** ''યથા નામ બલવા પુરિસો ઓદનપચનાદિઅત્થં મહન્તં દારું ફાલેન્તો તસ્સ તચફેગ્ગુમત્તફાલને ફરસુધારાય વિપન્નાય મહન્તં દારું ફાલેતું અસક્કોન્તો ધુરનિક્ખેપં અકત્વા''તિઆદિના વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બા. તથા **કેસોહારકૂપમા**.

**પુબ્બેનિવાસઞાણં નામ ન હોતિ** અતીતાસુ જાતીસુ નિવુત્થધમ્મારમ્મણત્તાભાવા. **તન્તિ** પચ્છિમનિસજ્જતો પભુતિ યાવ પટિસન્ધિ પવત્તં ઞાણં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ પરિકમ્મભાવેન પવત્તસમાધિના સમ્પયુત્તઞાણં **પરિકમ્મસમાધિઞાણં**. **તં રૂપાવચરં સન્ધાય ન યુજ્જતી**તિ તં તેસં વચનં અતીતંસઞાણં ચે, રૂપાવચરં અધિપ્પેતં ન યુજ્જતિ પરિકમ્મસમાધિઞાણસ્સ કામાવચરભાવતો. ન હિ અનન્તરચુતિચિત્તસ્સ ઓરતો પવત્તિક્ખન્ધે આરબ્ભ રૂપાવચરં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતીતિ પાળિયં, અટ્ઠકથાયં વા આગતં અત્થિ. યેસં જવનાનં પુરિમાનીતિ યોજના. યદા પન અપ્પનાચિત્તં હોતિ, તદાસ્સાતિ સમ્બન્ધો. **ઇદં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં નામા**તિ કામં અનન્તરસ્સ ભવસ્સ ચુતિક્ખણે પવત્તિતનામરૂપં આરમ્મણં કત્વા પવત્તઞાણં દસ્સિતં, તં પન નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં ઞાણસામઞ્ઞસ્સ જોતિતભાવતો. યથેવ હિ તતો નામરૂપતો પભુતિ સબ્બે અતીતા ખન્ધા, ખન્ધપટિબદ્ધા ચ સબ્બો પુબ્બેનિવાસો, એવં તસ્સ પટિવિજ્ઝનવસેન પવત્તઞાણં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં. તેનાહ ''**તેન ઞાણેન સમ્પયુત્તાય સતિયા અનેકવિહિતં પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતી**''તિ.

૪૦૪. **એકમ્પિ જાતિ**ન્તિ એકમ્પિ ભવં. સો હિ એકકમ્મનિબ્બત્તો આદાનનિક્ખેપપરિચ્છિન્નો અન્તોગધધમ્મપ્પભેદો ખન્ધપ્પબન્ધો ઇધ જાતીતિ અધિપ્પેતો. તેનાહ ''**એકમ્પિ...પે॰... ખન્ધસન્તાન**''ન્તિ. **પરિહાયમાનો**તિ ખીયમાનો વિનસ્સમાનો. **કપ્પો**તિ અસઙ્ખ્યેય્યકપ્પો. સો પન અત્થતો કાલો, તદા પવત્તમાનસઙ્ખારવસેનસ્સ પરિહાનિ વેદિતબ્બા. **વડ્ઢમાનો વિવટ્ટકપ્પો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. યો પન ''કાલં ખેપેતી''તિ, ''કાલો ઘસતિ ભૂતાનિ, સબ્બાનેવ સહત્તના''તિ (જા॰ ૧.૨.૧૯૦) ચ આદીસુ કાલસ્સાપિ ખયો વુચ્ચતિ, સો ઇધ નાધિપ્પેતો અનિટ્ઠપ્પસઙ્ગતો. સંવટ્ટનં વિનસ્સનં સંવટ્ટો, સંવટ્ટતો ઉદ્ધં તથા ઠાયી **સંવટ્ટટ્ઠાયી**. **તંમૂલકત્તા**તિ તંપુબ્બકત્તા. વિવટ્ટનં નિબ્બત્તનં, વડ્ઢનં વા **વિવટ્ટો**.

તેજોસંવટ્ટો આપોસંવટ્ટો વાયોસંવટ્ટોતિ એવં સંવટ્ટસીમાનુક્કમેન સંવટ્ટેસુ વત્તબ્બેસુ તથા અવત્વા ''**આપોસંવટ્ટો તેજોસંવટ્ટો વાયોસંવટ્ટો**''તિ વચનં સંવટ્ટકમહાભૂતદેસનાનુપુબ્બિયાતિ કેચિ. સંવટ્ટાનુપુબ્બિયાતિ અપરે. આપેન સંવટ્ટો **આપોસંવટ્ટો**. **સંવટ્ટસીમા**તિ સંવટ્ટમરિયાદા.

**સંવટ્ટતી**તિ વિનસ્સતિ. **સદા**તિ સબ્બકાલં, તીસુપિ સંવટ્ટકાલેસૂતિ અત્થો.

''એકં બુદ્ધખેત્ત''ન્તિ ઇધ યં સન્ધાય વુત્તં, તં નિયમેત્વા દસ્સેતું ''**બુદ્ધખેત્તં નામ તિવિધ**''ન્તિઆદિ વુત્તં. યત્તકે ઠાને તથાગતસ્સ પટિસન્ધિઞાણાનુભાવો પુઞ્ઞફલસમુત્તેજિતો સરસેનેવ પથવી વિજમ્ભતિ, તં સબ્બમ્પિ બુદ્ધઙ્કુરસ્સ નિબ્બત્તનખેત્તં નામાતિ આહ ''**જાતિખેત્તં દસસહસ્સચક્કવાળપરિયન્ત**''ન્તિ. **આનુભાવો વત્તતી**તિ ઇધ ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો આણાખેત્તપરિયાપન્ને યત્થ કત્થચિ ચક્કવાળે ઠત્વા અત્તનો અત્થાય પરિત્તં કત્વા તત્થેવ અઞ્ઞં ચક્કવાળં ગતોપિ કતપરિત્તો એવ હોતિ. અથ વા તત્થ એકચક્કવાળે ઠત્વા સબ્બસત્તાનં અત્થાય પરિત્તે

કતે આણાખેત્તે સબ્બસત્તાનં અભિસમ્ભુણાત્વેવ પરિત્તાનુભાવો તત્થ દેવતાહિ પરિત્તાણાય સમ્પટિચ્છિતબ્બતો. યં વિસયખેત્તં સન્ધાય એકસ્મિંયેવ ખણે સરેન અભિવિઞ્ઞાપનં, અત્તનો રૂપદસ્સનઞ્ચ પટિજાનન્તેન ભગવતા ‘‘યાવતા વા પન આકઙ્ખેય્યા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૮૧) વુત્તં. **યત્થા**તિ યસ્મિં અનન્તાપરિમાણે વિસયખેત્તે. **યં યં તથાગતો આકઙ્ખતિ, તં તં જાનાતિ** આકઙ્ખામત્તપટિબદ્ધવુત્તિતાય બુદ્ધઞાણસ્સ. **સણ્ઠહન્ત**ન્તિ વિવટ્ટમાનં જાયમાનં.

**૪૦૫. ગોખાયિતકમત્તેસૂ**તિ ગોહિ ખાદિતબ્બપ્પમાણેસુ. **યન્તિ** યસ્મિં સમયે. પુપ્ફફલૂપજીવિનિયો ચ દેવતા બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તન્તીતિ સમ્બન્ધો.

**એતેસ**ન્તિ ‘‘વસ્સૂપજીવિનો’’તિઆદિના વુત્તસત્તાનં. **તત્થા**તિ બ્રહ્મલોકે. સો ચ ખો પરિત્તાભાદિબ્રહ્મલોકો વેદિતબ્બો. ‘‘પટિલદ્ધજ્ઝાનવસેના’’તિ વત્વા ઝાનપ્પટિલાભસ્સ સમ્ભવં દસ્સેતું ‘‘**તદા હી**’’તિઆદિ વુત્તં. લોકં બ્યૂહેન્તિ સમ્પિણ્ડેન્તીતિ **લોકબ્યૂહા**. તે કિર દિસ્વા મનુસ્સા તત્થ તત્થ ઠિતાપિ નિસિન્નાપિ સંવેગજાતા, સમ્ભમપ્પત્તા ચ હુત્વા તેસં આસન્ને ઠાને સન્નિપતન્તિ. સિખાબન્ધસ્સ મુત્તતાય **મુત્તસિરા**. ઇતો ચિતો ચ વિધૂયમાનકેસતાય **વિકિણ્ણકેસા**. લોકવિનાસભયેન સોકવન્તચિત્તતાય **અતિવિય વિરૂપવેસધારિનો**. **મારિસા**તિ દેવાનં પિયસમુદાચારો. કથં પનેતે કપ્પવુટ્ઠાનં જાનન્તીતિ? ધમ્મતાય સઞ્ચોદિતાતિ આચરિયા. તાદિસનિમિત્તદસ્સનેનાતિ એકે. બ્રહ્મદેવતાહિ ઉય્યોજિતાતિ અપરે.

**મેત્તાદીની**તિ મેત્તામનસિકારાદીનિ કામાવચરપુઞ્ઞાનિ. **દેવલોકે**તિ કામદેવલોકે. દેવાનં કિર સુખસમ્ફસ્સવાતગ્ગહણપરિચયેન વાયોકસિણે ઝાનાનિ સુખેનેવ ઇજ્ઝન્તિ. તેન વુત્તં ‘‘**વાયોકસિણે પરિકમ્મં કત્વા ઝાનં પટિલભન્તી**’’તિ. **તદઞ્ઞે પના**તિ આપાયિકે સન્ધાયાહ. **તત્થા**તિ દેવલોકે.

**દુતિયો સૂરિયો**તિ દુતિયં સૂરિયમણ્ડલં. **સત્તસૂરિય**ન્તિ સત્તસૂરિયપાતુભાવસુત્તં. **પકતિસૂરિયે**તિ કપ્પવુટ્ઠાનકાલતો પુબ્બે ઉપ્પન્નસૂરિયવિમાને. કપ્પવુટ્ઠાનકાલે પન યથા અઞ્ઞે કામાવચરદેવા, એવં સૂરિયદેવપુત્તોપિ ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા બ્રહ્મલોકં ઉપપજ્જતિ, સૂરિયમણ્ડલં પન પભસ્સરતરઞ્ચેવ તેજવન્તતરઞ્ચ હુત્વા પવત્તતિ. તં અન્તરધાયિત્વા અઞ્ઞમેવ ઉપ્પજ્જતીતિ અપરે. ગઙ્ગા યમુના સરભૂ અચિરવતી મહીતિ ઇમા **પઞ્ચ મહાનદિયો**.

**પભવા**તિ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતા. **હંસપાતનો**તિ મન્દાકિનિમાહ.

**ન સણ્ઠાતી**તિ ન તિટ્ઠતિ.

**પરિયાદિન્નસિનેહ**ન્તિ પરિક્ખીણસિનેહં. યાય આપોધાતુયા તત્થ તત્થ પથવીધાતુ આબન્ધત્તા સમ્પિણ્ડતા હુત્વા તિટ્ઠતિ, સા છસૂરિયપાતુભાવેન પરિક્ખયં ગચ્છતિ. **યથા ચિદ**ન્તિ યથા ચ ઇદં ચક્કવાળં. **એવં કોટિસતસહસ્સચક્કવાળાનિપી**તિ વિપત્તિમહામેઘુપ્પત્તિતો પટ્ઠાય ઇધ વુત્તં સબ્બં કપ્પવુટ્ઠાનં, તં તત્થ અતિદિસતિ.

**પલુજ્જિત્વા**તિ છિજ્જિત્વા. **સઙ્ખારગત**ન્તિ ભૂતુપાદાયપ્પભેદં સઙ્ખારજાતં. **સબ્બસઙ્ખારપરિક્ખયા**તિ ઝાપેતબ્બસઙ્ખારપરિક્ખયા. સયમ્પિ સઙ્ખારગતં સમાનં ઇન્ધનાભાવતો છારિકમ્પિ અસેસેત્વા નિટ્ઠહિત્વા વૂપસમતીતિ આહ ‘‘**સપ્પિ…પે॰… નિબ્બાયતી**’’તિ.

૪૦૬. **દીઘસ્સ અદ્ધુનો**તિ સંવટ્ટટ્ઠાયીઅસઙ્ખ્યેય્યકપ્પસઙ્ખાતસ્સ દીઘસ્સ કાલસ્સ અચ્ચયેન . **તાલક્ખન્ધાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન સાકસાલાદિરુક્ખે સઙ્ગણ્હાતિ. **ઘનં કરોતી**તિ વિસરિતું અદત્વા પિણ્ડિતં કરોતિ. તેનાહ "**પરિવટુમ**"ન્તિ, વટ્ટભાવેન પરિચ્છિન્નં. **તન્તિ** ઉદકં. **અસ્સા**તિ વાતસ્સ. **વિવરં દેતી**તિ યથા ઘનં કરોતિ સમ્પિણ્ડેતિ, એવં તત્થ અન્તરં દેતિ. **પરિક્ખયમાનન્તિ** પુબ્બે યાવ બ્રહ્મલોકા એકોઘભૂતેન વાતેન પરિસોસિયમાનતાય પરિક્ખયં ગચ્છન્તં. બ્રહ્મલોકો પાતુભવતીતિ યોજના. **બ્રહ્મલોકો**તિ ચ પઠમજ્ઝાનભૂમિમાહ. **ઉપરિ ચતુકામાવચરદેવલોકટ્ઠાને**તિ યામદેવલોકાદીનં ચતુન્નં પતિટ્ઠાનટ્ઠાને. ચાતુમહારાજિકતાવતિંસભવનાનં પન પતિટ્ઠાનટ્ઠાનાનિ પથવીસમ્બન્ધતાય ન તાવ પાતુભવન્તિ.

**રુન્ધન્તી**તિ યથા હેટ્ઠા ન ભસ્સતિ, એવં નિરોધેન્તિ.

"**પઠમતરાભિનિબ્બત્તા**"તિ ઇદં આયુક્ખયસ્સ સમ્ભવદસ્સનં, તેન દ્વિન્નં, ચતુન્નં, અટ્ઠન્નં વા કપ્પાનં આદિમ્હિ નિબ્બત્તાતિ દસ્સેતિ. **તતો**તિ આભસ્સરબ્રહ્મલોકતો. પરિત્તાભઅપ્પમાણાભાપિ હિ આભસ્સરગ્ગહણેનેવ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. "**તે હોન્તિ સયંપભા અન્તલિક્ખચરા**"તિ ઇદં ઉપચારજ્ઝાનપુઞ્ઞસ્સ મહાનુભાવતાય વુત્તં. **આલુપ્પકારક**ન્તિ આલોપં કત્વા કત્વાતિ વદન્તિ, આલુપ્પનં વિલોપં કત્વાતિ અત્થો.

**હટ્ઠતુટ્ઠા**તિ અતિવિય હટ્ઠા ઉપ્પિલાવિતચિત્તા. **નામં કરોન્તી**તિ તથા વોહરન્તિ.

**સિનેરુચક્કવાળહિમવન્તપબ્બતા**તિ એત્થ દીપસમુદ્દાપીતિ વત્તબ્બં. તથા હિ વક્ખતિ "નિન્નનિન્નટ્ઠાને સમુદ્દા, સમસમટ્ઠાને દીપા"તિ. **થૂપથૂપા**તિ ઉન્નતુન્નતા.

**અતિમઞ્ઞન્તી**તિ અતિક્કમિત્વા મઞ્ઞન્તિ, હીળેન્તીતિ અત્થો. **તેનેવ નયેના**તિ "એકચ્ચે વણ્ણવન્તો હોન્તી"તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૩.૧૨૩) વુત્તેન નયેનેવ. **પદાલતા**તિ એવંનામિકા લતાજાતિ. તસ્સા કિર પારાસવજાતિ ગળોચીતિ વદન્તિ. અકટ્ઠે એવ ભૂમિપ્પદેસે પચ્ચનકો **અકટ્ઠપાકો. અકણો**તિ કુણ્ડકરહિતો.

સુમનસઙ્ખાતજાતિપુપ્ફસદિસો **સુમનજાતિપુપ્ફસદિસો**. યો યો રસો એતસ્સાતિ યંયંરસો, ઓદનો, તં **યંયંરસં**, યાદિસરસવન્તન્તિ અત્થો. રસપથવી, ભૂમિપપ્પટકો, પદાલતા ચ પરિભુત્તા સુધાહારો વિય ખુદ્દં વિનોદેત્વા રસહરણીહિ રસમેવ બ્રૂહેન્તા તિટ્ઠન્તિ, ન વત્થુનો સુખુમભાવેન નિસ્સન્દા, સુખુમભાવેનેવ ગહણિન્ધનમેવ ચ હોન્તિ. ઓદનો પન પરિભુત્તો રસં વડ્ઢેન્તોપિ વત્થુનો ઓળારિકભાવેન નિસ્સન્દં વિસ્સજ્જેન્તો પસ્સાવં, કસટઞ્ચ ઉપ્પાદેતીતિ આહ "**તતો પભુતિ મુત્તકરીસં સઞ્જાયતી**"તિ. પુરિમત્તભાવેસુ પવત્તઉપચારજ્ઝાનાનુભાવેન યાવ સત્તસન્તાને કામરાગવિક્ખમ્ભનવેગો ન સમિતો, ન તાવ બલવકામરાગૂપનિસ્સયાનિ ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનિ પાતુરહેસું. યદા પનસ્સ વિચ્છિન્નતાય બલવકામરાગો લદ્ધાવસરો અહોસિ, તદા તદુપનિસ્સયાનિ તાનિ સત્તાનં અત્તભાવેસુ સઞ્જાયિંસુ. તેન વુત્તં "**પુરિસસ્સ...પે॰... પાતુભવતી**"તિ. તેનેવાહ "**તત્ર સુદ**"ન્તિઆદિ.

**અલસજાતિકસ્સા**તિ સજ્જુકમેવ તણ્ડુલં અગ્ગહેત્વા પરદિવસસ્સત્થાય ગહણેન અલસપકતિકસ્સ.

**અનુત્થુનન્તી**તિ અનુસોચન્તિ. **સમ્મન્નેય્યામા**તિ સમનુજાનેય્યામ. **નો**તિ અમ્હેસુ. **સમ્મા**તિ સમ્મદેવ યથારહં. **ખીયિતબ્બ**ન્તિ ખીયનારહં નિન્દનીયં. **ગરહિતબ્બ**ન્તિ હીળેતબ્બં.

અયમેવ ભગવા પટિબલો પગ્ગહનિગ્ગહં કાતુન્તિ યોજના. **રઞ્જેતી**તિ સઙ્ગહવત્થૂહિ સમ્મદેવ રમેતિ પીણેતિ.

**વિવટ્ટટ્ઠાયીઅસઙ્ખ્યેય્યં** ચતુસટ્ઠિઅન્તરકપ્પસઙ્ગહં. વીસતિઅન્તરકપ્પસઙ્ગહન્તિ કેચિ. સેસાસઙ્ખ્યેય્યાનિ કાલતો તેન સમપ્પમાણાનેવ.

૪૦૭. **મહાધારાહી**તિ તાલસાલક્ખન્ધપ્પમાણાહિ મહતીહિ ખારુદકધારાહિ. **સમન્તતો**તિ સબ્બસો. **પથવિતો**તિ પથવિયા હેટ્ઠિમન્તતો પભુતિ. તેન હિ ખારુદકેન કુટ્ઠકુટ્ઠા પથવીપબ્બતાદયો ઉદકે પક્ખિત્તલોણસક્ખરા વિય વિલીયન્તેવ, તસ્મા પથવીસન્ધારુદકેન સદ્ધિં એકૂદકમેવ તં હોતીતિ કેચિ. અપરે ''પથવીસન્ધારકં ઉદકક્ખન્ધઞ્ચ ઉદકસન્ધારકં વાયુક્ખન્ધઞ્ચ અનવસેસતો વિનાસેત્વા સબ્બત્થ સયમેવ એકોઘભૂતં તિટ્ઠતી''તિ વદન્તિ, તં યુત્તં. **તયોપિ બ્રહ્મલોકે**તિ પરિત્તાભઅપ્પમાણાભઆભસ્સરબ્રહ્મલોકે, તયિદં ''અયં પન વિસેસો''તિ આરદ્ધત્તા વુત્તં, અઞ્ઞથા ''છપિ બ્રહ્મલોકે''તિ વત્તબ્બં સિયા. **સુભકિણ્હે**તિ ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસેન તતિયજ્ઝાનભૂમિયા ઉપલક્ખણં. પરિત્તાસુભઅપ્પમાણાસુભેપિ હિ આહચ્ચ ઉદકં તિટ્ઠતિ. હેટ્ઠા ''આભસ્સરે આહચ્ચ તિટ્ઠતી''તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **તન્તિ** તં કપ્પવિનાસકઉદકં. **ઉદકાનુગતન્તિ** ઉદકેન અનુગતં કુટ્ઠં. **અભિભવિત્વા**તિ વિલીયાપેત્વા.

**ઇદમેકં અસઙ્ખ્યેય્યન્તિ** ઇદં સંવટ્ટસઙ્ખાતં કપ્પસ્સ એકં અસઙ્ખ્યેય્યં.

૪૦૮. થૂલરજે અપગતે એવ પથવીનિસ્સિતં સણ્હરજં અપગચ્છતીતિ વુત્તં ''**તતો સણ્હરજ**''ન્તિ. સમુટ્ઠાપેતીતિ સમ્બન્ધો. ''**વિસમટ્ઠાને ઠિતમહારુક્ખે**''તિ ઇદં પઠમં સમુટ્ઠાપેતબ્બતં સન્ધાય વુત્તં.

**ચક્કવાળપબ્બતમ્પિ સિનેરુપબ્બતમ્પી**તિ મહાપથવિયા વિપરિવત્તનેનેવ વિપરિવત્તિતં ચક્કવાળપબ્બતમ્પિ સિનેરુપબ્બતમ્પિ વાતો ઉક્ખિપિત્વા આકાસે ખિપતિ. **તે** ચક્કવાળપબ્બતાદયો. **અભિહન્ત્વા**તિ ઘટ્ટેત્વા. **અઞ્ઞમઞ્ઞન્તિ** એકિસ્સા લોકધાતુયા ચક્કવાળહિમવન્તસિનેરું અઞ્ઞિસ્સા લોકધાતુયા ચક્કવાળાદીહીતિ એવં અઞ્ઞમઞ્ઞં સમાગમવસેન ઘટ્ટેત્વા. **સબ્બસઙ્ખારગતન્તિ** પથવીસન્ધારકઉદકં, તંસન્ધારકવાતન્તિ સબ્બં સઙ્ખારગતં વિનાસેત્વા સયમ્પિ વિનસ્સતિ અવટ્ઠાનસ્સ કારણાભાવતો.

૪૦૯. યદિપિ સઙ્ખારાનં અહેતુકો સરસનિરોધો વિનાસકાભાવતો, સન્તાનનિરોધો પન હેતુવિરહિતો નત્થિ યથા તં સત્તકાયેસૂતિ. ભાજનલોકસ્સાપિ સહેતુકેન વિનાસેન ભવિતબ્બન્તિ હેતું પુચ્છતિ ''**કિં કારણા એવં લોકો વિનસ્સતી**''તિ. ઇતરો યથા તત્થ નિબ્બત્તનકસત્તાનં પુઞ્ઞબલેન પઠમં લોકો વિવટ્ટતિ, એવં તેસં પાપબલેન સંવટ્ટતીતિ દસ્સેન્તો ''**અકુસલમૂલકારણા**''તિ આહ. યથા હિ રાગદોસમોહાનં અધિકભાવેન યથાક્કમં રોગન્તરકપ્પો, સત્થન્તરકપ્પો, દુબ્ભિક્ખન્તરકપ્પોતિ ઇમે તિવિધા અન્તરકપ્પા વિવટ્ટટ્ઠાયિમ્હિ અસઙ્ખ્યેય્યકપ્પે જાયન્તિ, એવમેતે યથાવુત્તા તયો સંવટ્ટા રાગાદીનં અધિકભાવેનેવ હોન્તીતિ દસ્સેન્તો ''**અકુસલમૂલેસુ હી**''તિઆદિમાહ. **ઉસ્સન્નતરે**તિ અતિવિય ઉસ્સન્ને. દોસે ઉસ્સન્નતરે અધિકતરદોસેન વિય તિક્ખતરેન ખારુદકેન વિનાસો યુત્તોતિ વુત્તં ''**દોસે ઉસ્સન્નતરે ઉદકેન વિનસ્સતી**''તિ. પાકટસત્તુસદિસસ્સ દોસસ્સ અગ્ગિસદિસતા, અપાકટસત્તુસદિસસ્સ રાગસ્સ ખારુદકસદિસતા ચ યુત્તાતિ અધિપ્પાયેન ''**દોસે ઉસ્સન્નતરે અગ્ગિના, રાગે ઉસ્સન્નતરે ઉદકેના**''તિ કેચિવાદસ્સ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. રાગો સત્તાનં બહુલં પવત્તતીતિ રાગવસેન બહુસો લોકવિનાસો.

૪૧૦. એવં પસઙ્ગેન સંવટ્ટાદિકે પકાસેત્વા ઇદાનિ યથાધિકતં નેસં અનુસ્સરણાકારં દસ્સેતું ''**પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરન્તોપી**''તિઆદિ આરદ્ધં.

“**અમુમ્હિ સંવટ્ટકપ્પે**”તિ ઇદં સંવટ્ટકપ્પસ્સ આદિતો **પાળિયં** (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪) ગહિતત્તા વુત્તં. તત્થાપિ હિ ઇમસ્સ કતિપયં કાલં ભવાદીસુ સંસરણં ઉપલબ્ભતીતિ. સંવટ્ટકપ્પે વા વટ્ટમાનેસુ ભવાદીસુ ઇમસ્સ ઉપપત્તિ અહોસિ, તંદસ્સનમેતં દટ્ઠબ્બં. અથ વા **અમુમ્હિ સંવટ્ટકપ્પે**તિ એત્થ **વા**-સદ્દો લુત્તનિદ્દિટ્ઠો દટ્ઠબ્બો, તેન ચ અનિયમત્થેન ઇતરાસઙ્ખ્યેય્યાનમ્પિ સઙ્ગહો સિદ્ધો હોતિ. **ભવે વા**તિઆદીસુ કામાદિભવે વા અણ્ડજાદિ**યોનિયા વા** દેવાદિ **ગતિયા વા** નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીઆદિ**વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા વા સત્તાવાસે વા** ખત્તિયાદિ **સત્તનિકાયે વા**. **આસિ**ન્તિ અહોસિં. **વણ્ણસમ્પત્તિં** વાતિ **વા**-સદ્દેન વણ્ણવિપત્તિં વાતિ દસ્સેતિ.

**સાલિમંસોદનાહારો વા** ગિહિકાલે. **પવત્તફલભોજનો વા** તાપસાદિકાલે. **સામિસા** ગેહસ્સિતા સોમનસ્સાદયો. **નિરામિસા** નેક્ખમ્મસ્સિતા. **આદિ**-સદ્દેન વિવેકજસમાધિજસુખાદીનં સઙ્ગહો.

‘‘અમુત્રાસિ’’ન્તિઆદિના સબ્બં યાવદિચ્છકં અનુસ્સરણં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અઞ્ઞથા અત્થં દસ્સેતું “**અપિચા**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અમુત્રાસિ**ન્તિ સામઞ્ઞનિદ્દેસોયં, બ્યાપનિચ્છાલોપો વા, અમુત્ર અમુત્રાસિન્તિ વુત્તં હોતિ. **અનુપુબ્બેન આરોહન્તસ્સ યાવદિચ્છકં અનુસ્સરણ**ન્તિ એત્થ **આરોહન્તસ્સા**તિ પટિલોમતો ઞાણેન પુબ્બેનિવાસં આરોહન્તસ્સ. **પચ્ચવેક્ખણ**ન્તિ અનુસ્સરિતાનુસ્સરિતસ્સ પચ્ચવેક્ખણં, ન અનુસ્સરણં. **ઇતી**તિ વુત્તત્થનિદસ્સનં. તત્ર ખો યથારહતો, ન યથાનુપુબ્બતોતિ દસ્સેન્તો “**નામગોત્તવસેના**”તિઆદિમાહ. **વણ્ણાદીહી**તિ વણ્ણાહારવેદયિતાયુપરિચ્છેદેહિ. **ઓદાતોતી**તિ એત્થ **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો, પકારત્થો વા, તેન એવમાદિ એવંપકાર**નાનત્તતો**તિ દસ્સિતં હોતિ.

પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ચુતૂપપાતઞાણકથાવણ્ણના

**૪૧૧. ચુતિયા**તિ ચવને. **ઉપપાતે**તિ ઉપપજ્જને. સમીપત્થે ચેતં ભુમ્મવચનં, ચુતિક્ખણસામન્તા, ઉપપત્તિક્ખણસામન્તા ચાતિ વુત્તં હોતિ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘યે પન આસન્નચુતિકા’’તિઆદિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૧). દિબ્બચક્ખુઞાણેનેવ સત્તાનં ચુતિ ચ ઉપપત્તિ ચ ઞાયતીતિ આહ “**દિબ્બચક્ખુઞાણત્થન્તિ વુત્તં હોતી**”તિ. **દિબ્બસદિસત્તા**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. અયં પન વિસેસો – તત્થ ‘‘સોતધાતૂ’’તિ પદં અપેક્ખિત્વા ઇત્થિલિઙ્ગવસેન વુત્તં, ઇધ નપુંસકલિઙ્ગવસેન વત્તબ્બં. તત્થ ચ આલોકપરિગ્ગહેન પયોજનં નત્થિ, ઇધ અત્થીતિ વુત્તં “**આલોકપરિગ્ગહેન મહાજુતિકત્તાપિ દિબ્બ**”ન્તિ, કસિણાલોકાનુગ્ગહેન પત્તબ્બત્તા, સયં ઞાણાલોકફરણભાવેન ચ મહાજુતિકભાવતોતિ અત્થો. મહાજુતિકમ્પિ હિ ‘‘દિબ્બ’’ન્તિ વુચ્ચતિ ‘‘દિબ્બમિદં બ્યમ્હ’’ન્તિઆદીસુ. **મહાગતિકત્તા**તિ મહનીયગમનત્તા, વિમ્હયનીયપવત્તિકત્તાતિ અત્થો. વિમ્હયનીયા હિસ્સ પવત્તિ તિરોકુટ્ટાદિગતરૂપદસ્સનતો. ‘‘દિબ્બસદિસત્તા’’તિ ચ હીનૂપમાદસ્સનં દેવતાનં દિબ્બચક્ખુતોપિ ઇમસ્સ મહાનુભાવત્તા. તેન દિબ્બચક્ખુલાભાય યોગિનો પરિકમ્મકરણં તપ્પટિપક્ખાભિભવસ્સ અત્થતો તસ્સ વિજયિચ્છા નામ હોતિ, દિબ્બચક્ખુલાભી ચ ઇદ્ધિમા દેવતાનં વચનગ્ગહણક્ખમનધમ્મદાનવસેન મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરાદયો વિય દાનગ્ગહણલક્ખણે, વોહારે ચ પવત્તેય્યાતિ એવં વિહારવિજયિચ્છાવોહારજુતિગતિસઙ્ખાતાનં અત્થાનં વસેન ઇમસ્સ અભિઞ્ઞાઞાણસ્સ દિબ્બચક્ખુભાવસિદ્ધિતો . સદ્દવિદૂ ચ તેસુ એવ અત્થેસુ દિવુ-સદ્દં ઇચ્છન્તીતિ વુત્તં “**તં સબ્બં સદ્દસત્થાનુસારેન વેદિતબ્બ**”ન્તિ.

**દસ્સનટ્ઠેના**તિ રૂપદસ્સનભાવેન. ચક્ખુના હિ સત્તા રૂપં પસ્સન્તિ. યથા મંસચક્ખુ વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં સમવિસમં આચિક્ખન્તં વિય પવત્તતિ, ન તથા ઇદં. ઇદં પન સયમેવ તતો સાતિસયં ચક્ખુકિચ્ચકારીતિ આહ "**ચક્ખુકિચ્ચકરણેન ચક્ખુમિવાતિપિ ચક્ખૂ**"તિ. "દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુત્તા"તિ સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિવરિતું "**યો હી**"તિઆદિ વુત્તં. **ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ** પરતો ઉપપત્તિયા અદસ્સનતો એત્થેવાયં સત્તો ઉચ્છિન્નો, એવમિતરેપીતિ. **નવસત્તપાતુભાવદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ** લાભી અધિચ્ચસમુપ્પત્તિકો વિય. **બુદ્ધપુત્તા પસ્સન્તિયેવા**તિ ઉત્તરપદાવધારણં, ન પુરિમપદાવધારણં. એવં હિ **જયદ્દિસજાતકા**દીહિ અવિરોધો સિદ્ધો હોતિ.

મનુસ્સાનં ઇદન્તિ માનુસકં, મનુસ્સાનં ગોચરભૂતં રૂપારમ્મણં. તદઞ્ઞસ્સ પન દિબ્બતિરોહિતાતિસુખુમાદિભેદસ્સ રૂપસ્સ દસ્સનતો **અતિક્કન્તમાનુસકં**. એવરૂપઞ્ચ મનુસ્સૂપચારં અતિક્કન્તં નામ હોતીતિ આહ "**મનુસ્સૂપચારં અતિક્કમિત્વા રૂપદસ્સનેના**"તિ. એવં વિસયમુખેન દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિસયીમુખેન દસ્સેતું "**માનુસકં વા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થાપિ મંસચક્ખાતિક્કમો તસ્સ કિચ્ચાતિક્કમેનેવ દટ્ઠબ્બો.

**દિબ્બચક્ખુના**તિ દિબ્બચક્ખુઞાણેનપિ. **દટ્ઠું ન સક્કા** ખણસ્સ અતિઇત્તરતાય અતિસુખુમતાય કેસઞ્ચિ રૂપસ્સ. અપિચ દિબ્બચક્ખુસ્સ પચ્ચુપ્પન્નં રૂપારમ્મણં, તઞ્ચ પુરેજાતપચ્ચયભૂતં, ન ચ આવજ્જનપરિકમ્મેહિ વિના મહગ્ગતસ્સ પવત્તિ અત્થિ, નાપિ ઉપ્પજ્જમાનમેવ રૂપં આરમ્મણપચ્ચયો ભવિતું સક્કોતિ, ભિજ્જમાનં વા. તસ્મા "ચુતૂપપાતક્ખણે રૂપં દિબ્બચક્ખુના દટ્ઠું ન સક્કા"તિ સુવુત્તમેતં. યદિ દિબ્બચક્ખુઞાણં રૂપારમ્મણમેવ, અથ કસ્મા "સત્તે પસ્સતી"તિ વુત્તન્તિ? યેભુય્યેન સત્તસન્તાનગતરૂપદસ્સનતો એવં વુત્તં. સત્તગહણસ્સ વા કારણભાવતો વોહારવસેન વુત્તન્તિપિ કેચિ. તે ચવમાનાતિ અધિપ્પેતાતિ સમ્બન્ધો. **એવરૂપે**તિ ન ચુતૂપપાતક્ખણસમઙ્ગિનોતિ અધિપ્પાયો.

મોહૂપનિસ્સયં નામ કમ્મં નિહીનં નિહીનફલં હોતીતિ આહ "**મોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા**"તિ. **તબ્બિપરીતે**તિ તસ્સ હીળિતાદિભાવસ્સ વિપરીતે , અહીળિતે અનોહીળિતે અનોઞ્ઞાતે અનવઞ્ઞાતે ચિત્તીકતેતિ અત્થો. **સુવણ્ણે**તિ સુન્દરવણ્ણે. **દુબ્બણ્ણે**તિ અસુન્દરવણ્ણે. સા પનાયં સુવણ્ણદુબ્બણ્ણતા યથાક્કમં કમ્મસ્સ અદોસદોસૂપનિસ્સયતાય હોતીતિ આહ "**અદોસનિસ્સન્દયુત્તત્તા**"તિઆદિ. સુન્દરં ગતિં ગતા સુગતાતિ આહ "**સુગતિગતે**"તિ, સુગતિં ઉપપન્નેતિ અત્થો. અલોભજ્ઝાસયા સત્તા વદઞ્ઞૂ વિગતમચ્છેરા અલોભૂપનિસ્સયેન કમ્મુના સુભગા સમિદ્ધા હોન્તીતિ આહ "**અલોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા અડ્ઢે મહદ્ધને**"તિ. દુક્ખં ગતિં ગતા દુગ્ગતાતિ આહ "**દુગ્ગતિગતે**"તિ. લોભજ્ઝાસયા સત્તા લુદ્ધા મચ્છરિનો લોભૂપનિસ્સયેન કમ્મુના દુગ્ગતા દુરૂપેતા હોન્તીતિ આહ "**લોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા દલિદ્દે અપ્પન્નપાને**"તિ.

**ઉપચિત**ન્તિ ફલાવહભાવેન કતં. યથા કતં હિ કમ્મં ફલદાનસમત્થં હોતિ, તથા કતં ઉપચિતં. **ચવમાનેતિઆદીહિ દિબ્બચક્ખુકિચ્ચં વુત્ત**ન્તિ વિસયમુખેન વિસયીબ્યાપારમાહ. **પુરિમેહી**તિ વા "દિબ્બેન ચક્ખુના"તિઆદીનિ પદાનિ સન્ધાય વુત્તં. **આદીહી**તિ એત્થ **ચ**-સદ્દો લુત્તનિદ્દિટ્ઠો . તસ્મા "દિબ્બેન...પે॰... પસ્સતી"તિ ઇમેહિ, "ચવમાને"તિઆદીહિ ચ દિબ્બચક્ખુકિચ્ચં વુત્તન્તિ અત્થો.

**ઇમિના પન પદેના**તિ "યથાકમ્મૂપગે સત્તે પજાનાતી"તિ ઇમિના વાક્યેન. **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ, દિબ્બચક્ખુઞાણલાભીતિ અધિપ્પાયો. **સો** ચ દિબ્બચક્ખુઞાણલાભી નેરયિકે ચ સત્તે પચ્ચક્ખતો દિસ્વા ઠિતો. **એવં મનસિ કરોતી**તિ તેસં નેરયિકાનં નિરયસંવત્તનિયસ્સ કમ્મસ્સ ઞાતુકામતાવસેન પાદકજ્ઝાનં

સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય પરિકમ્મવસેન મનસિ કરોતિ. **કિં નુ ખોતિ**આદિ મનસિકારવિધિદસ્સનં. એવં પન પરિકમ્મં કત્વા પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠિતસ્સ તં કમ્મં આરમ્મણં કત્વા આવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં નિરુદ્ધે ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ જવન્તીતિઆદિ સબ્બં વુત્તનયમેવ. "**વિસું પરિકમ્મં નામ નત્થી**"તિ ઇદં પન દિબ્બચક્ખુઞાણેન વિના યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ વિસું પરિકમ્મં નત્થીતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં. એવઞ્ચેતં ઇચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ મહગ્ગતભાવો એવ ન સિયા. દેવાનં દસ્સનેપિ એસેવ નયો. નેરયિકદેવગ્ગહણં ચેત્થ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. આકઙ્ખમાનો હિ દિબ્બચક્ખુલાભી અઞ્ઞગતિકેસુપિ એવં પટિપજ્જતિયેવ. તથા હિ વક્ખતિ ''અપાયગ્ગહણેન તિરચ્છાનયોનિં દીપેતી''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૧), ''સુગતિગ્ગહણેન મનુસ્સગતિપિ સઙ્ગય્હતી''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૧) ચ. તં નિરયસંવત્તનિયં કમ્મં આરમ્મણં એતસ્સાતિ **તંકમ્મારમ્મણં**. **ફારુસકવનાદીસૂ**તિ **આદિ**-સદ્દેન ચિત્તલતાવનાદીનં સઙ્ગહો.

**યથા ચિમસ્સા**તિ યથા ચ ઇમસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ વિસું પરિકમ્મં નત્થિ, એવં અનાગતંસઞાણસ્સપીતિ વિસું પરિકમ્માભાવં નિદસ્સેતિ. તત્થ કારણમાહ "**દિબ્બચક્ખુપાદકાનેવ હિ ઇમાની**"તિ. તત્રાયમધિપ્પાયો – યથા દિબ્બચક્ખુલાભી નિરયાદિઅભિમુખં આલોકં વડ્ઢેત્વા, નેરયિકાદિકે સત્તે દિસ્વા તેહિ પુબ્બે આયૂહિતં નિરયસંવત્તનિયાદિકં કમ્મં તાદિસેન સમાદાનેન, તજ્જેન ચ મનસિકારેન પરિક્ખતે ચિત્તે યાથાવતો જાનાતિ, એવં યસ્સ યસ્સ સત્તસ્સ સમનન્તરા અનાગતં અત્તભાવં ઞાતુકામો તં તં ઓદિસ્સ આલોકં વડ્ઢેત્વા તેન તેન અતીતે, એતરહિ વા આયૂહિતં તસ્સ નિબ્બત્તકં કમ્મં યથાકમ્મૂપગઞાણેન દિસ્વા તેન નિબ્બત્તેતબ્બં અનાગતં અત્તભાવં ઞાતુકામો તાદિસેન સમાદાનેન, તજ્જેન ચ મનસિકારેન પરિક્ખતે ચિત્તે યાથાવતો જાનાતિ. એસેવ નયો તતો પરેસુપિ અત્તભાવેસુ. એતં **અનાગતંસઞાણં** નામ. યસ્મા એતં દ્વયં દિબ્બચક્ખુઞાણે સતિયેવ સિજ્ઝતિ, નાસતિ. તેન વુત્તં "**ઇમાનિ દિબ્બચક્ખુના સહેવ ઇજ્ઝન્તી**"તિ.

કાયેન દુટ્ઠુ ચરિતં, કાયતો વા ઉપ્પન્નં કિલેસપૂતિકત્તા દુટ્ઠં ચરિતં કાયદુચ્ચરિતન્તિ એવં યોજેતબ્બો. **કાયો**તિ ચેત્થ ચોપનકાયો અધિપ્પેતો. કાયવિઞ્ઞત્તિવસેન પવત્તં અકુસલં કાયકમ્મં **કાયદુચ્ચરિતન્તિ**. **ઇતરેસૂ**તિ વચીમનોદુચ્ચરિતેસુ. યસ્મિં સન્તાને કમ્મં કતૂપચિતં, અસતિસ્સ અન્તરુપચ્છેદે વિપાકારહભાવસ્સ અવિગચ્છનતો સો તેન સહિતોયેવાતિ વત્તબ્બોતિ આહ "**સમન્નાગતાતિ સમઙ્ગીભૂતા**"તિ. "**અનત્થકામા હુત્વા**"તિ એતેન માતાપિતરો વિય પુત્તાનં, આચરિયુપજ્ઝાયા વિય ચ નિસ્સિતકાનં અત્થકામા હુત્વા ગરહકા ઉપવાદકા ન હોન્તીતિ દસ્સેતિ. **ગુણપરિધંસનેના**તિ વિજ્જમાનાનં ગુણાનં વિદ્ધંસનેન, વિનાસનેનાતિ અત્થો. નનુ ચ અન્તિમવત્થુનાપિ ઉપવાદો ગુણપરિધંસનમેવાતિ? સચ્ચમેતં. ગુણાતિ પનેત્થ ઝાનાદિવિસેસા ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મા અધિપ્પેતાતિ સીલપરિધંસનં વિસું ગહિતં. તેનાહ "**નત્થિ ઇમેસં સમણધમ્મો**"તિઆદિ. **સમણધમ્મો**તિ ચ સીલસંયમં સન્ધાય વદતિ. **જાનં વા**તિ યં ઉપવદતિ, તસ્સ અરિયભાવં જાનન્તો વા. **અજાનં વા**તિ અજાનન્તો વા. જાનનં અજાનનં ચેત્થ અપ્પમાણં, અરિયભાવો એવ પમાણં. તેનાહ "**ઉભયથાપિ અરિયૂપવાદોવ હોતી**"તિ. ''અરિયો''તિ પન અજાનતો અદુટ્ઠચિત્તસ્સેવ તત્થ અરિયગુણાભાવં પવેદેન્તસ્સ ગુણપરિધંસનં ન હોતીતિ તસ્સ અરિયૂપવાદો નત્થીતિ વદન્તિ. **સતેકિચ્છં પન હોતિ** ખમાપનેન, ન અનન્તરિયં વિય અતેકિચ્છં.

**રુજ્ઝતી**તિ તુદતિ, દુક્ખં વેદનં ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો. **તન્તિ** તં થેરં, **તં** વા કિરિયં. જાનન્તો એવ થેરો ''અત્થિ તે, આવુસો, પતિટ્ઠા''તિ પુચ્છિ. ઇતરોપિ સચ્ચાભિસમયો સાસને પતિટ્ઠાતિ આહ "**સોતાપન્નો અહ**"ન્તિ. થેરો તં કરુણાયમાનો "**ખીણાસવો તયા ઉપવદિતો**"તિ અત્તાનં આવિકાસિ.

**સચે નવકતરા હોન્તિ** તસ્મિં વિહારે ભિક્ખૂ. **સમ્મુખા અખમાપેન્તેપી**તિ પુરતો ખમાપને અસમ્ભવન્તેપિ. ‘‘અખમન્તે’’તિ વા પાઠો. તં સોતાપન્નસ્સ વસેન વેદિતબ્બં.

**પરિનિબ્બુતમઞ્ચટ્ઠાન**ન્તિ પૂજાકરણટ્ઠાનં સન્ધાયાહ.

સમાદાતબ્બટ્ઠેન સમાદાનાનિ, કમ્માનિ સમાદાનાનિ યેસં, તે કમ્મસમાદાના, મિચ્છાદિટ્ઠિવસેન કમ્મસમાદાના, હેતુઅત્થં વા અન્તોગધં કત્વા મિચ્છાદિટ્ઠિવસેન પરે કમ્મેસુ સમાદાપકા **મિચ્છાદિટ્ઠિકમ્મસમાદાના**. તયિમમત્થં દસ્સેન્તો ‘‘**મિચ્છાદિટ્ઠિવસેના**’’તિઆદિમાહ. **સીલસમ્પન્નો**તિઆદિ પરિપક્કિન્દ્રિયસ્સ મગ્ગસમઙ્ગિનો વસેન વુત્તં. અગ્ગમગ્ગટ્ઠે પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ. **અઞ્ઞ**ન્તિ અરહત્તં. **એવંસમ્પદ**ન્તિ યથા તં અવસ્સમ્ભાવી, એવમિદમ્પીતિ અત્થો. **તં વાચં અપ્પહાયા**તિઆદીસુ અરિયૂપવાદં સન્ધાય ‘‘પુન એવરૂપિં વાચં ન વક્ખામી’’તિ વદન્તો વાચં પજહતિ નામ, ‘‘પુન એવરૂપં ચિત્તં ન ઉપ્પાદેસ્સામી’’તિ ચિન્તેન્તો ચિત્તં પજહતિ નામ, ‘‘પુન એવરૂપિં દિટ્ઠિં ન ગણ્હિસ્સામી’’તિ પજહન્તો દિટ્ઠિં પજહતિ નામ, તથા અકરોન્તો નેવ પજહતિ, ન પટિનિસ્સજ્જતિ. **યથાભતં નિક્ખિત્તો, એવં નિરયે**તિ યથા નિરયપાલેહિ આહરિત્વા નિરયે ઠપિતો, એવં નિરયે ઠપિતોયેવાતિ અત્થો. મિચ્છાદિટ્ઠિવસેન અકત્તબ્બં નામ પાપં નત્થિ, યતો સંસારખાણુભાવોપિ નામ હોતીતિ આહ ‘‘**મિચ્છાદિટ્ઠિપરમાનિ, ભિક્ખવે, વજ્જાની**’’તિ.

‘‘ઉચ્છિન્નભવનેત્તિકો, ભિક્ખવે, તથાગતસ્સ કાયો તિટ્ઠતિ, અયઞ્ચેવ કાયો, બહિદ્ધા ચ નામરૂપ’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૪૭) એવમાદીસુ વિય ઇધ કાય-સદ્દો ખન્ધપઞ્ચકવિસયોતિ આહ ‘‘**કાયસ્સ ભેદાતિ ઉપાદિન્નક્ખન્ધપરિચ્ચાગા**’’તિ. અવીતરાગસ્સ મરણતો પરં નામ ભવન્તરૂપાદાનમેવાતિ આહ ‘‘**પરં મરણાતિ તદનન્તરં અભિનિબ્બત્તિક્ખન્ધગ્ગહણે**’’તિ. યેન તિટ્ઠતિ, તસ્સ ઉપચ્છેદેનેવ કાયો ભિજ્જતીતિ આહ ‘‘**કાયસ્સ ભેદાતિ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ ઉપચ્છેદા**’’તિ.

એતિ ઇમસ્મા સુખન્તિ અયો, પુઞ્ઞન્તિ આહ ‘‘**પુઞ્ઞસમ્મતા અયા**’’તિ. અયન્તિ એતસ્મા સુખાનીતિ આયો, પુઞ્ઞકમ્માદિસુખસાધનં. તેનાહ ‘‘**સુખાનં વા આયસ્સ અભાવા**’’તિ. ઇયતિ અસ્સાદિયતીતિ અયો, અસ્સાદોતિ આહ ‘‘**અસ્સાદસઞ્ઞિતો અયો**’’તિ.

**નાગરાજાદીન**ન્તિ **આદિ**-સદ્દેન સુપણ્ણાદીનં સઙ્ગહો. **અસુરસદિસ**ન્તિ પેતાસુરસદિસં. **સો**તિ અસુરકાયો. **સબ્બસમુસ્સયેહી**તિ સબ્બેહિ સમ્પત્તિસમુસ્સયેહિ. **વુત્તવિપરિયાયેના**તિ ‘‘સુટ્ઠુ ચરિતં, સોભનં વા ચરિતં અનવજ્જત્તા’’તિઆદિના ‘‘કાયદુચ્ચરિતેના’’તિઆદીનં પદાનં વુત્તસ્સ અત્થસ્સ વિપરિયાયેન.

**નિગમનવચનં** વુત્તસ્સેવત્થસ્સ પુન વચનન્તિ કત્વા. **અયમેત્થ સઙ્ખેપત્થો**તિ ‘‘દિબ્બેન ચક્ખુના…પે॰… પસ્સતી’’તિ એત્થ અયં યથાવુત્તો સઙ્ખેપત્થો.

**૪૧૨. કસિણારમ્મણ**ન્તિ અટ્ઠન્નમ્પિ કસિણાનં વસેન કસિણારમ્મણં. **સબ્બાકારેના**તિ ‘‘ચુદ્દસવિધેન ચિત્તપરિદમનેન અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગમેન ભૂમિપાદપદમૂલસમ્પાદનેના’’તિ ઇમિના સબ્બપ્પકારેન. **અભિનીહારક્ખમં** દિબ્બચક્ખુઞાણાભિમુખં પેસનારહં પેસનયોગ્ગં **કત્વા. આસન્નં કાતબ્બ**ન્તિ દિબ્બચક્ખુઞાણુપ્પત્તિયા સમીપભૂતં કાતબ્બં. તત્થ ઉપચારજ્ઝાનં પગુણતરં કત્વા આરમ્મણઞ્ચ વડ્ઢેતબ્બં. તેનાહ ‘‘**ઉપચારજ્ઝાનગોચરં કત્વા વડ્ઢેત્વા ઠપેતબ્બ**’’ન્તિ. **તત્થા**તિ તસ્મિં વડ્ઢિતે કસિણારમ્મણે. **અપ્પના**તિ ઝાનવસેન અપ્પના. ન હિ અકતપરિકમ્મસ્સ

અભિઞ્ઞાવસેન અપ્પના ઇજ્ઝતિ. તેનાહ “**પાદકજ્ઝાનનિસ્સયં હોતી**”તિ, પાદકજ્ઝાનારમ્મણં હોતીતિ અત્થો. **ન પરિકમ્મનિસ્સય**ન્તિ પરિકમ્મસ્સ તં કસિણારમ્મણં અપસ્સયો ન હોતિ. તથા સતિ રૂપદસ્સનં ન સિયા. **ઇમેસૂ**તિ યથાવુત્તેસુ તેજોકસિણાદીસુ તીસુ કસિણેસુ. **ઉપ્પાદેત્વા**તિ ઉપચારજ્ઝાનુપ્પાદનેન ઉપ્પાદેત્વા. ઉપચારજ્ઝાનપવત્તિયા હિ સદ્ધિં પટિભાગનિમિત્તુપ્પત્તિ. **તત્થા**તિ કસિણનિદ્દેસે.

**અન્તોયેવ રૂપગતં પસ્સિતબ્બં** ન બહિદ્ધા વિક્ખેપાપત્તિહેતુભાવતો. **પરિકમ્મસ્સ વારો અતિક્કમતી**તિ ઇધ પરિકમ્મં નામ યથાવુત્તકસિણારમ્મણં ઉપચારજ્ઝાનં, તં રૂપગતં પસ્સતો ન પવત્તતિ. કસિણાલોકવસેન ચ રૂપગતદસ્સનં, કસિણાલોકો ચ પરિકમ્મવસેનાતિ તદુભયમ્પિ પરિકમ્મસ્સ અપ્પવત્તિયા ન હોતિ. તેનાહ “**તતો આલોકો અન્તરધાયતિ, તસ્મિં અન્તરહિતે રૂપગતમ્પિ ન દિસ્સતી**”તિ. રૂપગતં પસ્સતો પરિકમ્મસ્સ વારો અતિક્કમતિ, પરિકમ્મમતિક્કન્તસ્સ કસિણારમ્મણં ઞાણં ન હોતીતિ રૂપગતં ન દિસ્સતિ, કથં પન પટિપજ્જિતબ્બન્તિ આહ “**અથાનેના**”તિઆદિ. **એવં અનુક્કમેના**તિ પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તતો તતો વુટ્ઠાય અભિણ્હં આલોકસ્સ ફરણવસેન આલોકો થામગતો હોતિ ચિરટ્ઠાયી. તથા ચ સતિ તત્થ સુચિરમ્પિ રૂપગતં પસ્સતેવ. તેન વુત્તં “**એત્થ આલોકો…પે॰… હોતી**”તિ.

સ્વાયમત્થો તિણુક્કૂપમાય વિભાવેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો આહ “**રત્તિં તિણુક્કાયા**”તિઆદિ. તત્થ **પુનપ્પુનં પવેસન**ન્તિ પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનં. **થામગતાલોકસ્સ યથાપરિચ્છેદેન ઠાન**ન્તિ યત્તકં ઠાનં પરિચ્છિન્દિત્વા કસિણં વડ્ઢિતં, થામગતસ્સ આલોકસ્સ તત્તકં ફરિત્વા અવટ્ઠાનં.

**અનાપાથગત**ન્તિ આપાથગમનયોગ્યસ્સ વસેન વુત્તં. અન્તોકુચ્છિગતાદિ પન તદભાવતો તેન વિસેસિતબ્બમેવ. **તદેવા**તિ દિબ્બચક્ખુમેવ . **એત્થા**તિ એતેસુ રૂપમારબ્ભ પવત્તચિત્તેસુ. **રૂપદસ્સનસમત્થ**ન્તિ રૂપં સભાવતો વિભાવનસમત્થં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં વિય. **પુબ્બભાગચિત્તાની**તિ આવજ્જનપરિકમ્મસઞ્ઞિતાનિ પુબ્બભાગચિત્તાનિ. તાનિ હિ આરમ્મણં કરોન્તાનિપિ ન યાથાવતો તં વિભાવેત્વા પવત્તન્તિ આવજ્જનસમ્પટિચ્છનચિત્તાનિ વિય.

**તં પનેતં** દિબ્બચક્ખુ. **પરિપન્થો**તિ અન્તરાયિકો. **ઝાનવિબ્ભન્તકો**તિ ઝાનુમ્મત્તકો ઝાનભાવનામુખેન ઉમ્માદપ્પત્તો. **અપ્પમત્તેન ભવિતબ્બ**ન્તિ ‘‘દિબ્બચક્ખુ મયા અધિગત’’ન્તિ સન્તોસં અનાપજ્જિત્વા વિપસ્સનાનુયોગવસેન વા સચ્ચાભિસમયવસેન વા અપ્પમત્તેન ભવિતબ્બં.

‘‘એવં પસ્સિતુકામેના’’તિઆદિના દિબ્બચક્ખુસ્સ નાનાવજ્જનપરિકમ્મઞ્ચેવ દિબ્બચક્ખુઞાણઞ્ચ દસ્સિતં, ન તસ્સ ઉપ્પત્તિક્કમોતિ તં દસ્સેતું “**તત્રાય**”ન્તિઆદિ વુત્તં. તં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

ચુતૂપપાતઞાણકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**પકિણ્ણકકથાવણ્ણના**

**૪૧૩. ઇતી**તિ એવં વુત્તપ્પકારેનાતિ અત્થો. તેન ‘‘સો એવં સમાહિતે ચિત્તે’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪-૨૪૫; મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૪, ૪૩૧-૪૩૩; પારા॰ ૧૨-૧૪) યથાદસ્સિતપાળિગતિં, તસ્સા અત્થવિવરણનયઞ્ચ પચ્ચામસતિ. સચ્ચેસુ વિય અરિયસચ્ચાનિ ખન્ધેસુ ઉપાદાનક્ખન્ધા અન્તોગધા. તદુભયે ચ સભાવતો,

સમુદયતો, અત્થઙ્ગમતો, અસ્સાદતો, આદીનવતો, નિસ્સરણતો ચ યથાભૂતં સયમ્ભુઞાણેન અવેદિ અઞ્ઞાસિ પટિવિજ્ઝિ પવેદેસિ વાતિ સાતિસયેન પઞ્ચક્ખન્ધાવબોધેન ભગવાવ થોમેતબ્બોતિ આહ "**પઞ્ચક્ખન્ધવિદૂ**"તિ. ઞત્વા વિઞ્ઞેય્યાતિ સમ્બન્ધો. **તાસૂ**તિ પઞ્ચસુ અભિઞ્ઞાસુ. તગ્ગહણેનેવ ચ પરિભણ્ડઞાણાનં ગહિતત્તા ''પઞ્ચા''તિ વુત્તં. તેનાહ "**એતાસુ હી**"તિઆદિ.

તત્થ **પરિભણ્ડઞાણાની**તિ પરિવારઞાણાનિ. યથા હિ સિનેરુસ્સ પરિવારટ્ઠાનાનિ યાનિ તંસિદ્ધિયા સિદ્ધાનિ મેખલટ્ઠાનાનિ પરિભણ્ડાનીતિ વુચ્ચન્તિ, એવં ઇમાનિપિ દિબ્બચક્ખુસિદ્ધિયા સિદ્ધાનિ તસ્સ પરિભણ્ડાનીતિ વુત્તાનિ. **ઇધાગતાની**તિ એત્થ **ઇધા**તિ યથાદસ્સિતાનિ સુત્તપદાનિ સન્ધાય વુત્તં. તતો અઞ્ઞેસુ પન સામઞ્ઞફલાદીસુ મનોમયઞાણમ્પિ વિસું અભિઞ્ઞાઞાણભાવેન આગતં.

"**તેસૂ**"તિ ઇદં પચ્ચામસનં કિં તિકાનં, ઉદાહુ આરમ્મણાનન્તિ? કિઞ્ચેત્થ યદિ તિકાનં, તદયુત્તં. ન હિ તિકેસુ અભિઞ્ઞાઞાણાનિ પવત્તન્તિ. અથ આરમ્મણાનં, તમ્પિ અયુત્તં. ન હિ અઞ્ઞં ઉદ્દિસિત્વા અઞ્ઞસ્સ પચ્ચામસનં યુત્તન્તિ. યથા ઇચ્છતિ, તથા ભવતુ તાવ તિકાનં, નનુ વુત્તં ''ન હિ તિકેસુ અભિઞ્ઞાઞાણાનિ પવત્તન્તી''તિ? નાયં વિરોધો તિકવોહારેન આરમ્મણાનંયેવ ગય્હમાનત્તા. અથ વા પન હોતુ આરમ્મણાનં, નનુ વુત્તં ''ન હિ અઞ્ઞં ઉદ્દિસિત્વા અઞ્ઞસ્સ પચ્ચામસનં યુત્ત''ન્તિ? અયમ્પિ ન દોસો યથાવુત્તકારણેનેવાતિ.

**૪૧૪.** અસતિપિ વત્થુભેદે ભૂમિકાલસન્તાનભેદવસેન ભિન્નેસુ **સત્તસુ આરમ્મણેસુ**. તિકવસેન હેસ ભેદો ગહિતો. ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ મગ્ગારમ્મણતાય અભાવતો ઇધ મગ્ગારમ્મણતિકો ન લબ્ભતિ. **તન્તિ** ઇદ્ધિવિધઞાણં. **કાયં ચિત્તસન્નિસ્સિતં કત્વા**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **ઉપયોગલદ્ધન્તિ** લદ્ધઉપયોગવચનં. દુતિયાવિભત્તિવસેન વુત્તં "**કાયં પરિણામેતી**"તિ. તેનાહ "**રૂપકાયારમ્મણતો**"તિ, રૂપકાયસ્સ વણ્ણારમ્મણતોતિ અત્થો.

**તદેવ ચિત્તન્તિ** યદેવ કાયવસેન ચિત્તપરિણામને વુત્તં પાદકજ્ઝાનચિત્તં, તદેવ. રામગામે ચેતિયં ઠપેત્વા સેસેસુ સત્તસુ ચેતિયેસુ ધાતુયો ઇદ્ધિયા આહરિત્વા રાજગહે ભૂમિઘરમણ્ડપે કતં **મહાધાતુનિધાનં**. "**ઇમે ગન્ધા**"તિઆદિના પચ્ચુપ્પન્ને ગન્ધાદિકે ગહેત્વાપિ અસુસ્સનાદિવિસેસયુત્તં અનાગતમેવ નેસં રૂપં અધિટ્ઠાનચિત્તસ્સ આરમ્મણં હોતિ અનાગતાધિટ્ઠાનત્તા. **વત્તનિયસેનાસનં** નામ વિઞ્ઝાટવિયં વિહારો. **દધિરસન્તિ** દધિમણ્ડો, તં અધિટ્ઠહન્તસ્સ અનાગતં દધિવણ્ણં આરમ્મણં હોતિ. **પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ** પચ્ચુપ્પન્નસ્સ રૂપકાયસ્સ આરમ્મણકરણતો.

**સકાયચિત્તાનન્તિ** અત્તનો કાયસ્સ, ચિત્તસ્સ ચ.

**૪૧૫. સદ્દો ચ પરિત્તો** સબ્બસ્સ રૂપસ્સ કામાવચરભાવતો. **વિજ્જમાનમેવા**તિ વત્તમાનંયેવ.

**૪૧૬. સોતાપન્નસ્સ ચિત્તન્તિ** સોતાપન્નસ્સ આવેણિકં ચિત્તં. **સકદાગામિસ્સા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **યાવ અરહતો નેતબ્બન્તિ** ''સકદાગામી અનાગામિનો ચિત્તં ન જાનાતિ, અનાગામી અરહતો''તિ એવં નેતબ્બં. **સબ્બેસન્તિ** સબ્બેસં અરિયાનં જાનાતિ, કો પન વાદો અનરિયાનં. અઞ્ઞોપિ ચ ઉપરિમો અનાગામિઆદિ હેટ્ઠિમસ્સ સકદાગામિઆદિકસ્સ ચિત્તં જાનાતીતિ સમ્બન્ધો.

અતીતસ્સ, અનાગતસ્સ ચ પરસ્સ ચિત્તસ્સ જાનનં સમ્ભવતિ, પચ્ચુપ્પન્નસ્સ પન ન સમ્ભવતીતિ અધિપ્પાયેન પુચ્છતિ “**કથં પચ્ચુપ્પન્નં આરમ્મણં હોતી**”તિ. ઇતરો યત્થ સમ્ભવતિ, તંદસ્સનત્થં પચ્ચુપ્પન્નં તાવ વિભજિત્વા દસ્સેન્તો “**પચ્ચુપ્પન્નં નામ તિવિધ**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પાદટ્ઠિતિભઙ્ગપ્પત્ત**ન્તિ ઉપ્પાદં, ઠિતિં, ભઙ્ગઞ્ચ પત્તં, ખણત્તયપરિયાપન્નન્તિ અત્થો. **એત્થન્તરે એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા**તિ એત્થન્તરે પવત્તા રૂપસન્તતિવારા એકદ્વેસન્તતિવારા નામાતિ વેદિતબ્બાતિ અત્થો. આલોકટ્ઠાનતો ઓવરકં પવિટ્ઠસ્સ પગેવ તત્થ નિસિન્નસ્સ વિય યાવ રૂપગતં પાકટં હોતિ. તત્થ ઉપટ્ઠવેલા અવિભૂતવારા, ઉપટ્ઠવેલા વિભૂતવારા, તદુભયં ગહેત્વા “**દ્વે સન્તતિવારા**”તિ વુત્તં. તયિદં ન સબ્બસાધારણં, એકચ્ચસ્સ સીઘમ્પિ પાકટં હોતીતિ ‘‘એકદ્વેસન્તતિવારા’’તિ એકગ્ગહણમ્પિ કતં, અતિપરિત્તસભાવઉતુઆદિસમુટ્ઠાના વા એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા.

**તીરે અક્કન્તઉદકલેખા** નામ કાલુસ્સિયં ગતા તીરસમીપે ઉદકરાજિ. **યાવ ન વિપ્પસીદતી**તિ કાલુસ્સિયવિગમેન યાવ વિપ્પસન્ના ન હોતિ. કેચિ પન ‘‘અતિન્તે તીરે અલ્લપાદેન અક્કન્તે યાવ પાદે ઉદકલેખા ન વિપ્પસીદતિ, ન સંસીદતિ, ન વૂપસમ્મતી’’તિ એવમેત્થ અત્થં વદન્તિ. તે પનેતે કિરિયાભેદેન વુત્તા કાલવિસેસા, ન અઞ્ઞમઞ્ઞં સમસમા, ઊનાધિકભાગવન્તોવ દટ્ઠબ્બા. **દ્વે તયો જવનવારા** કામાવચરજવનવસેન વેદિતબ્બા, ન ઇતરજવનવસેન. ન હિ તે પરિમિતકાલા, અનન્તરા પવત્તભવઙ્ગાદયોપિ તદન્તોગધાવ દટ્ઠબ્બા. **તદુભય**ન્તિ રૂપારૂપસન્તતિદ્વયં.

**એકભવપરિચ્છિન્ન**ન્તિ પટિસન્ધિચુતિપરિચ્છિન્નં. એકભવપરિયાપન્નં ધમ્મજાતં એતરહીતિ વત્તબ્બં **અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં નામ. મનો**તિ સસમ્પયુત્તં વિઞ્ઞાણમાહ. **ધમ્મા**તિ આરમ્મણધમ્મા. **મનો**તિ વા મનાયતનં. **ધમ્મા**તિ વેદનાદયો અરૂપક્ખન્ધા. **ઉભયમેતં પચ્ચુપ્પન્ન**ન્તિ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં હોન્તં એતં ઉભયં હોતીતિ અત્થો. **વિઞ્ઞાણ**ન્તિ નિકન્તિવિઞ્ઞાણં. તઞ્હિ તસ્મિં પચ્ચુપ્પન્ને છન્દરાગવસેન પટિબદ્ધં હોતિ. **અભિનન્દતી**તિ તણ્હાદિટ્ઠાભિનન્દનાહિ અભિનન્દતિ. તથાભૂતો ચ વત્થુપરિઞ્ઞાય અભાવતો તેસુ પચ્ચુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ **સંહીરતિ** તણ્હાદિટ્ઠીહિ આકડ્ઢીયતિ. એત્થ ચ દ્વાદસાયતનાનં ‘‘એતં પચ્ચુપ્પન્ન’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૪) આગતત્તા તત્થ પવત્તો છન્દરાગો અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણો, ન ખણપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણોતિ વિઞ્ઞાયતીતિ દસ્સેન્તો “**યં સન્ધાય ભદ્દેકરત્તસુત્તે...પે॰... સંહીરતીતિ વુત્ત**”ન્તિ આહ. ‘‘પચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ યો ધમ્મં, તત્થ તત્થ વિપસ્સતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૨, ૨૮૫) એત્થાપિ વિપસ્સનાચિત્તં ખણપચ્ચુપ્પન્નં, વિપસ્સિતબ્બધમ્મા અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નાતિ ગહેતબ્બં. અઞ્ઞથા વિપસ્સનાવ ન સમ્ભવેય્ય. ‘‘ખણપચ્ચુપ્પન્નં પાળિયં આગત’’ન્તિ ન વુત્તં તસ્સ વસેન આરમ્મણકરણસ્સ અટ્ઠકથાયં અનાગતત્તા.

**કેચી**તિ અભયગિરિવાસિનો. **એકક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી**તિ ઇદ્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિસમકાલમેવ પરચિત્તસ્સપિ ઉપ્પત્તિસમ્ભવતોતિ યુત્તિદસ્સનં. **યથા આકાસે**તિઆદિ સદિસૂદાહરણં. **તં પન તેસં વચનં અયુત્તં**. કસ્મા? મગ્ગફલવીથિતો અઞ્ઞત્થ અનિટ્ઠે ઠાને આવજ્જનજવનાનં નાનારમ્મણભાવપ્પત્તિદોસતોતિ યુત્તિવચનં.

યદિ એવં કથં ચેતોપરિયઞાણં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતીતિ આહ “**સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં પના**”તિઆદિ . **અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં પન જવનવારેન દીપેતબ્બં**, ન સકલેન પચ્ચુપ્પન્નદ્ધુનાતિ અધિપ્પાયો.

**તત્રાયં દીપના**તિઆદિ જવનવારસ્સ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નભાવદીપનમુખેન ઇદ્ધિચિત્તસ્સ પવત્તિઆકારદીપનં. **ઇતરાની**તિ આવજ્જનપરિકમ્મચિત્તાનિ. એત્થ ચ ‘‘કેચી’’તિ યદિપિ અભયગિરિવાસિનો અધિપ્પેતા, તે પન

ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણં ન ઇચ્છન્તીતિ ‘‘ઠિતિક્ખણે વા પટિવિજ્ઝતી’’તિ ન વત્તબ્બં સિયા. તથા યે ‘‘ઇદ્ધિમસ્સ ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી’’તિ વદન્તિ, તેસં ‘‘ઠિતિક્ખણે વા ભઙ્ગક્ખણે વા પટિવિજ્ઝતી’’તિ વચનં ન સમેતિ. ન હિ તસ્મિં ખણદ્વયે ઉપ્પજ્જમાનં પરચિત્તેન સહ એકક્ખણે ઉપ્પજ્જતિ નામાતિ. ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુ ચ ઉપ્પજ્જમાનં એકદેસં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં, એકદેસં અતીતારમ્મણં આપજ્જતિ. યઞ્ચ વુત્તં ‘‘પરસ્સ ચિત્તં જાનિસ્સામીતિ રાસિવસેન મહાજનસ્સ ચિત્તે આવજ્જિતે’’તિ, એત્થ ચ મહાજનો અત્થતો પરે અનેકપુગ્ગલાતિ ‘‘પરેસં ચિત્તં જાનિસ્સામી’’તિ આવજ્જનપ્પવત્તિ વત્તબ્બા સિયા. અથાપિ પરસ્સાતિ મહાજનસ્સાતિ અત્થો સમ્ભવેય્ય, તથાપિ તસ્સ એકપુગ્ગલસ્સેવ વા ચિત્તરાસિં આવજ્જિત્વા એકસ્સ પટિવિજ્ઝનં અયુત્તં. ન હિ રાસિઆવજ્જનં એકદેસાવજ્જનં હોતીતિ, તસ્મા તેહિ ‘‘મહાજનસ્સ ચિત્તે આવજ્જિતે’’તિઆદિ ન વત્તબ્બં.

યં પન તે વદન્તિ ‘‘યસ્મા ઇદ્ધિમસ્સ ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી’’તિ. તત્થાયં અધિપ્પાયો યુત્તો સિયા, ચેતોપરિયઞાણલાભી પરસ્સ ચિત્તં ઞાતુકામો પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અતીતાદિવિભાગં અકત્વા ચિત્તસામઞ્ઞેન ‘‘ઇમસ્સ ચિત્તં જાનામિ, ઇમસ્સ ચિત્તં જાનામી’’તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સામઞ્ઞેનેવ ચિત્તં આવજ્જિત્વા તિણ્ણં, ચતુન્નં વા પરિકમ્માનં અનન્તરા ચેતોપરિયઞાણેન પરચિત્તં પટિવિજ્ઝતિ વિભાવેતિ રૂપં વિય દિબ્બચક્ખુના. તતો પરં પન કામાવચરચિત્તેહિ સરાગાદિવવત્થાનં હોતિ નીલાદિવવત્થાનં વિય. તત્થ દિબ્બચક્ખુના દિટ્ઠહદયવત્થુરૂપસ્સ સત્તસ્સ અભિમુખીભૂતસ્સ ચિત્તસામઞ્ઞેન ચિત્તં આવજ્જયમાનં આવજ્જનં અભિમુખીભૂતં વિજ્જમાનં ચિત્તં આરમ્મણં કત્વા ચિત્તં આવજ્જેતિ. પરિકમ્માનિ ચ તં તં વિજ્જમાનં ચિત્તં ચિત્તસામઞ્ઞેનેવ આરમ્મણં કત્વા ચિત્તજાનનપરિકમ્માનિ હુત્વા પવત્તન્તિ. ચેતોપરિયઞાણં પન વિજ્જમાનં ચિત્તં પટિવિજ્ઝન્તં વિભાવેન્તં તેન સહ એકક્ખણે એવ ઉપ્પજ્જતિ.

તત્થ યસ્મા સન્તાનસ્સ સન્તાનગ્ગહણતો એકત્તવસેન આવજ્જનાદીનિ ‘‘ચિત્ત’’ન્ત્વેવ પવત્તાનિ. તઞ્ચ ચિત્તમેવ, યં ચેતોપરિયઞાણેન વિભાવિતં. તસ્મા સમાનાકારપ્પવત્તિતો ન અનિટ્ઠે મગ્ગફલવીથિતો અઞ્ઞસ્મિં ઠાને નાનારમ્મણતા આવજ્જનજવનાનં હોતિ. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણઞ્ચ પરિકમ્મં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયોતિ સિદ્ધં હોતિ. અતીતત્તિકો ચ એવં ઉપપન્નો હોતિ. અઞ્ઞથા સન્તતિપચ્ચુપ્પન્ને, અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્ને ચ ‘‘પચ્ચુપ્પન્ન’’ન્તિ ઇધ વુચ્ચમાને અતીતાનાગતાનઞ્ચ પચ્ચુપ્પન્નતા આપજ્જેય્ય. તથા ચ સતિ ‘‘પચ્ચુપ્પન્નો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વત્તબ્બં સિયા, ન ચ તં વુત્તં. ‘‘અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો. પુરિમા પુરિમા અતીતા ખન્ધા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં પચ્ચુપ્પન્નાનં ખન્ધાનં અનન્તર ...પે॰... અનુલોમં ગોત્રભુસ્સા’’તિઆદિ વચનતો (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૫) ન અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નેસ્વેવ ચ અનન્તરાતીતા ચત્તારો ખન્ધા અતીતાતિ વિઞ્ઞાયન્તિ. ન ચ **અભિધમ્મમાતિકાયં** (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૮-૧૯) આગતસ્સ પચ્ચુપ્પન્નપદસ્સ અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નપદત્થતા કત્થચિ પાળિયં વુત્તા. તસ્મા તેહિ ઇદ્ધિમસ્સ ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે ચિત્તુપ્પત્તિયા ચેતોપરિયઞાણસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા વુત્તા. યદા પન ‘‘યં ઇમસ્સ ચિત્તં પવત્તં, તં જાનામિ. યં ભવિસ્સતિ, તં જાનામી’’તિ વા આભોગં કત્વા પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનાદીનિ કરોતિ, તદા આવજ્જનપરિકમ્માનિ, ચેતોપરિયઞાણઞ્ચ અતીતાનાગતારમ્મણાનેવ હોન્તિ આવજ્જનેનેવ વિભાગસ્સ કતત્તા.

યે પન ‘‘ઇદ્ધિમા પરસ્સ ચિત્તં જાનિતુકામો આવજ્જેતિ, આવજ્જનં ખણપચ્ચુપ્પન્નં આરમ્મણં કત્વા તેનેવ સહ નિરુજ્ઝતિ. તતો ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ, યેસં પચ્છિમં ઇદ્ધિચિત્તં, સેસાનિ કામાવચરાનિ, તેસં સબ્બેસમ્પિ તદેવ નિરુદ્ધં ચિત્તં આરમ્મણં હોતિ, ન ચ તાનિ નાનારમ્મણાનિ હોન્તિ અદ્ધાનવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા’’તિ ઇદં

વચનં નિસ્સાય ‘‘આવજ્જનજવનાનં પચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણભાવેપિ નાનારમ્મણતાભાવો વિય એકદ્વિતિચતુપઞ્ચચિત્તક્ખણાનાગતેસુપિ ચિત્તેસુ આવજ્જિતેસુ આવજ્જનજવનાનં યથાસમ્ભવં અનાગતપચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણભાવેપિ નાનારમ્મણતા ન સિયા. તેન ચતુપઞ્ચચિત્તક્ખણાનાગતે આવજ્જિતે અનાગતારમ્મણપરિકમ્માનન્તરં ખણપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં ચેતોપરિયઞાણં સિદ્ધ’’ન્તિ વદન્તિ. તેસં વાદો ‘‘અનાગતારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણો ધમ્મો અતીતારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ ઇમેસં પઞ્હાનં અનુદ્ધટત્તા, ગણનાય ચ ‘‘આસેવને તીણી’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૩૯) વુત્તત્તા ન સિજ્ઝતિ. ન હિ કુસલકિરિયામહગ્ગતં અનાસેવનં અત્થીતિ. એતસ્સ ચ વાદસ્સ નિસ્સયભાવો આવજ્જનજવનાનં ખણપચ્ચુપ્પન્નનિરુદ્ધારમ્મણતાવચનસ્સ ન સિજ્ઝતિ, ‘‘યં પવત્તં, પવત્તિસ્સતિ ચા’’તિ વિસેસં અકત્વા ગહણે આવજ્જનસ્સ અનાગતગ્ગહણાભાવં, તદભાવા જવનાનમ્પિ વત્તમાનગ્ગહણાભાવઞ્ચ સન્ધાયેવ તસ્સ વુત્તત્તા. તદા હિ ભવઙ્ગચલનાનન્તરં અભિમુખીભૂતમેવ ચિત્તં આરબ્ભ આવજ્જના પવત્તતીતિ જાનનચિત્તસ્સપિ વત્તમાનારમ્મણભાવે આવજ્જનજાનનચિત્તાનં સહટ્ઠાનદોસાપત્તિયા, રાસિએકદેસાવજ્જનપટિવેધે સમ્પત્તસમ્પત્તાવજ્જનજાનને ચ અનિટ્ઠે ઠાને આવજ્જનજવનાનં નાનારમ્મણભાવદોસાપત્તિયા ચ યં વુત્તં ‘‘ખણપચ્ચુપ્પન્નં ચિત્તં ચેતોપરિયઞાણસ્સ આરમ્મણં હોતી’’તિ, તં અયુત્તન્તિ પટિક્ખિપિત્વા યથાવુત્તદોસાપત્તિં, કાલવસેન ચ અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા નાનારમ્મણતાભાવં દિસ્વા આવજ્જનજવનાનં વત્તમાનતં નિરુદ્ધારમ્મણભાવો વુત્તોતિ. તમ્પિ વચનં પુરિમવાદિનો નાનુજાનેય્યું. તસ્મિં હિ સતિ ‘‘આવજ્જના કુસલાન’’ન્તિઆદીસુ (પટ્ઠા ૧.૧.૪૧૭) વિય અઞ્ઞપદસઙ્ગહિતસ્સ અનન્તરપચ્ચયવિધાનતો ‘‘પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણઆવજ્જના અતીતારમ્મણાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ ચ વત્તબ્બં સિયા, ન ચ વુત્તન્તિ.

કસ્મા પનેવં ચેતોપરિયઞાણસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા વિચારિતા, નનુ ‘‘અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ, અનાગતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૨) એતેસં વિભઙ્ગેસુ ‘‘અતીતા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, અનાગતા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ, ઉપ્પન્નત્તિકે ચ ‘‘અનુપ્પન્ના ખન્ધા ઉપ્પાદિનો ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૭.૩) ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં કત્વા ‘‘પચ્ચુપ્પન્નો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૩) એતસ્સ વિભઙ્ગે ‘‘પચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૩), ઉપ્પન્નત્તિકે ચ ‘‘ઉપ્પન્ના ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૭.૨) એત્તકસ્સેવ વુત્તત્તા પચ્ચુપ્પન્ને ચિત્તે ચેતોપરિયઞાણં નપ્પવત્તતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. યદિ હિ પવત્તેય્ય, પુરિમેસુ વિય ઇતરેસુ ચ ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં કત્તબ્બં સિયાતિ? સચ્ચં કત્તબ્બં, નયદસ્સનવસેન પન તં સંખિત્તન્તિ અઞ્ઞાય પાળિયા વિઞ્ઞાયતિ.

‘‘અતીતારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, અનાગતારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૨૦-૨૨) એતેસં હિ વિભઙ્ગેસુ ‘‘ચેતોપરિયઞાણેન અતીતારમ્મણપચ્ચુપ્પન્નચિત્તસમઙ્ગિસ્સ ચિત્તં જાનાતિ, અતીતારમ્મણા પચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, ચેતોપરિયઞાણેન

અનાગતારમ્મણપચ્ચુપ્પન્નચિત્તસમઙ્ગિસ્સ ચિત્તં જાનાતિ, અનાગતારમ્મણા પચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, ચેતોપરિયઞાણેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણપચ્ચુપ્પન્નચિત્તસમઙ્ગિસ્સ ચિત્તં જાનાતિ, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પચ્ચુપ્પન્ના ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણસ્સ આવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૨૦-૨૨) ચેતોપરિયઞાણસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણે પવત્તિ વુત્તાતિ. તેનેવાયં વિચારણા કતાતિ વેદિતબ્બા.

૪૧૭. **તેસન્તિ** તેસુ દ્વીસુ ઞાણેસૂતિ નિદ્ધારણે સામિવચનં. **ચિત્તમેવ આરમ્મણં** ચેતોપરિયઞાણત્તાતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ ''**અઞ્ઞં ખન્ધં વા ખન્ધપ્પટિબદ્ધં વા ન જાનાતી**''તિ. તત્થ **ખન્ધપ્પટિબદ્ધં** નામગોત્તાદિ. યદિ એવં કથં મગ્ગારમ્મણન્તિ આહ ''**મગ્ગસમ્પયુત્તચિત્તારમ્મણત્તા પન પરિયાયતો મગ્ગારમ્મણન્તિ વુત્ત**''ન્તિ. **ચેતનામત્તમેવ આરમ્મણં**, તથા હિ તં ''યથાકમ્મૂપગઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતીતિ અધિપ્પાયો. **ખન્ધપ્પટિબદ્ધેસૂ**તિ એત્થ નિબ્બાનમ્પિ ખન્ધપ્પટિબદ્ધમેવ. ખન્ધેહિ વિસયીકતત્તાતિ વદન્તિ. તથા હિ વુત્તં **અટ્ઠસાલિનિયં** ''અતીતે બુદ્ધા મગ્ગં ભાવયિંસુ, ફલં સચ્છાકંસુ, અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયિંસૂતિ છિન્નવટુમકાનુસ્સરણવસેન મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણતોપિ અપ્પમાણારમ્મણ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪૨૧). તત્થ મગ્ગફલપચ્ચવેક્ખણાનિ તાવ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન મગ્ગફલેસુ ઞાણેસુ પવત્તન્તિ. નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણઞ્ચ નિબ્બાનારમ્મણેસુ અપ્પમાણધમ્મેસુ ઞાણેસૂતિ મગ્ગાદિપચ્ચવેક્ખણાનિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ અપ્પમાણારમ્મણતં સાધેન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. ''અપ્પમાણા ખન્ધા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''ઇચ્ચેવ (પટ્ઠા॰ ૯.૧૨.૫૮) હિ વુત્તં, ન વુત્તં ''નિબ્બાન''ન્તિ. તસ્મા પુબ્બેનિવાસઞાણેન એવ મગ્ગફલપચ્ચવેક્ખણકિચ્ચે વુચ્ચમાનેપિ નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણતા ન સક્કા વત્તું. અટ્ઠકથાયં પન નિબ્બાનારમ્મણતા નિદસ્સિતા.

**કુસલા ખન્ધા**તિ ઇદ્ધિવિધપુબ્બેનિવાસાનાગતંસઞાણાપેક્ખો બહુવચનનિદ્દેસો, ન ચેતોપરિયયથાકમ્મૂપગઞાણાપેક્ખાતિ તેસં ચતુક્ખન્ધારમ્મણભાવસ્સ અસાધકોતિ ચે? ન, અઞ્ઞત્થ ''અવિતક્કવિચારમત્તા ખન્ધા ચ વિચારો ચ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૬.૭૨), ''સવિતક્કસવિચારા ખન્ધા ચ વિતક્કો ચ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૬.૭૩) ચ વુત્તત્તા ચેતોપરિયઞાણાપેક્ખાપિ બહુવચનનિદ્દેસોતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ સિદ્ધિતો. એવમ્પિ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ ''અવિતક્કવિચારમત્તા ખન્ધા ચ વિચારો ચા''તિઆદીસુ અવુત્તત્તા ચતુક્ખન્ધારમ્મણતા ન સિજ્ઝતીતિ? ન, તત્થ અવચનસ્સ અઞ્ઞકારણત્તા. યથાકમ્મૂપગઞાણેન હિ કમ્મસંસટ્ઠા ચત્તારો ખન્ધા કમ્મમુખેન ગય્હતિ. તઞ્હિ યથા ચેતોપરિયઞાણં પુરિમપરિકમ્મવસેન અવિતક્કાદિવિભાગં, સરાગાદિવિભાગઞ્ચ ચિત્તં વિભાવેતિ, ન એવં વિભાગં વિભાવેતિ. કમ્મવસેનેવ પન સમુદાયં વિભાવેતિ, તસ્મા ''અવિતક્કવિચારમત્તા ખન્ધા ચ વિચારો ચા''તિઆદિકે વિભાગકરણે તં ન વુત્તં, ન ચતુક્ખન્ધાનારમ્મણતોતિ. ઇદં પનસ્સ અકારણન્તિ કેચિ. તત્થાપિ ''પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સા''તિ પઠન્તિ એવ. ન હિ તં કુસલાકુસલવિભાગં વિય સવિતક્કાદિવિભાગં કમ્મં વિભાવેતું અસમત્થં. દુચ્ચરિતસુચરિતવિભાવનમ્પિ હિ લોભાદિઅલોભાદિસમ્પયોગવિભાગવિસેસવિભાવનં હોતીતિ.

''પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં નામગોત્તાનુસ્સરણકાલે ન વત્તબ્બારમ્મણ''ન્તિ એત્તકમેવ અટ્ઠકથાયં વુત્તં. નામગોત્તં પન ખન્ધૂપનિબન્ધો સમ્મુતિસિદ્ધો બ્યઞ્જનત્થો, ન બ્યઞ્જનન્તિ. **અયમેત્થ અમ્હાકં ખન્તી**તિ

આચરિયસ્સાયં અત્તનો મતિ. યં પન વુત્તં ‘‘ન બ્યઞ્જન’’ન્તિ, તસ્સ સમત્થનં ‘‘**બ્યઞ્જનગ્ગ‍ી**’’તિઆદિ.

**૪૧૯. કામાવચરે નિબ્બત્તિસ્સતી**તિ નિબ્બત્તિક્ખન્ધજાનનમાહ.

**૪૨૦. એત્થા**તિ એતસ્મિં અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકવસેન અભિઞ્ઞાઞાણાનં, આરમ્મણવિચારે. ‘‘અજ્ઝત્તારમ્મણઞ્ચેવ બહિદ્ધારમ્મણઞ્ચા’’તિ એકજ્ઝં ગહેત્વા યં વુત્તં પોરાણટ્ઠકથાયં, તં ‘‘કાલેન...પે॰... હોતિયેવા’’તિ ઇમિના અધિપ્પાયેન વુત્તન્તિ અત્થો. ન હિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધા નામ વિસું એકં અત્થિ, નાપિ તં એકજ્ઝં આરમ્મણં કરીયતીતિ. યદિ એવં તિકો એવ ન પૂરતિ પદદ્વયાસઙ્ગહિતસ્સ તતિયસ્સ અત્થન્તરસ્સ અભાવતો, ન, પકારભેદવિસયત્તા તિકનિદ્દેસસ્સ. તથા હિ અટ્ઠકથાયં ‘‘તે એવ તિપ્પકારેપિ ધમ્મે’’તિ વુત્તં. તે એવ અજ્ઝત્તાદિવસેન તિવિધેપિ ધમ્મેતિ અત્થો. એત્થ હિ ‘‘તે એવ ધમ્મે’’તિ અવત્વા ‘‘તિપ્પકારે’’તિ વચનં પકારભેદનિબન્ધના અયં તિકદેસનાતિ દસ્સનત્થં. યથા હિ કુસલત્તિકાદીનં દેસના યથારહં ધમ્માનં જાતિસમ્પયોગપ્પહાનસિક્ખાભૂમિઆરમ્મણપ્પભેદનિયમકાલાદિભેદનિબન્ધના, ન એવમયં જાતિઆદિભેદનિબન્ધના, નાપિ સનિદસ્સનત્તિકહેતુદુકાદિદેસના વિય સભાવાદિભેદનિબન્ધના, અથ ખો પકારભેદનિબન્ધના. પઞ્ચેવ હિ ખન્ધા સસન્તતિપરિયાપન્નતં ઉપાદાય ‘‘અજ્ઝત્તા’’તિ વુત્તા, પરસન્તતિપરિયાપન્નતં ઉપાદાય ‘‘બહિદ્ધા’’તિ, તદુભયં ઉપાદાય ‘‘અજ્ઝત્તબહિદ્ધા’’તિ. તેનાહ ‘‘અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપઞ્ચ નિબ્બાનઞ્ચ ઠપેત્વા સબ્બે ધમ્મા સિયા અજ્ઝત્તા, સિયા બહિદ્ધા, સિયા અજ્ઝત્તબહિદ્ધા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૩૫). નનુ ચેત્થ અત્થન્તરાભાવતો, પકારન્તરસ્સ ચ અનામટ્ઠત્તા તતિયો રાસિ નત્થીતિ? નયિદમેવં. યદિપિ હિ પઠમપદેન અસઙ્ગહિતસઙ્ગણ્હનવસેન દુતિયપદસ્સ પવત્તત્તા સબ્બેપિ સભાવધમ્મા પદદ્વયેનેવ પરિગ્ગહિતા, તેહિ પન વિસું વિસું ગહિતધમ્મે એકજ્ઝં ગહણવસેન તતિયપદં વુત્તન્તિ અત્થેવ તતિયો રાસિ. ન હિ સમુદાયો અવયવો હોતિ, ભિન્નવત્થુકે પન ધમ્મે અધિટ્ઠાનભેદં અમુઞ્ચિત્વા એકજ્ઝં ગહણં ન સમ્ભવતીતિ કાલેન અજ્ઝત્તં, કાલેન બહિદ્ધા જાનનકાલેતિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

અભિઞ્ઞાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ તેરસમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૧૪. ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

**પઞ્ઞાકથાવણ્ણના**

૪૨૧. **સબ્બાકારેના**તિ ઉપચારાકારો, અપ્પનાકારો, વસીભાવાકારો, વિતક્કાદિસમતિક્કમાકારો, રૂપાદીહિ વિરજ્જનાકારો, ચુદ્દસધા ચિત્તસ્સ પરિદમનાકારો, પઞ્ચવિધઆનિસંસાધિગમાકારોતિ એવમાદિના સબ્બેન ભાવનાકારેન.

**તદનન્તરા**તિ ''ચિત્તં પઞ્ઞ''ન્તિ એવં દેસનાક્કમેન, પટિપત્તિક્કમેન ચ તસ્સ સમાધિસ્સ અનન્તરા. પઞ્ઞા ભાવેતબ્બા સમાધિભાવનાય સમન્નાગતેન ભિક્ખુનાતિ સમ્બન્ધો. ''પઞ્ઞઞ્ચ ભાવય''ન્તિ એવં **અતિસઙ્ખેપદેસિતત્તા**, ગાથાવણ્ણનાયં વા ''સમાધિસિલાયં સુનિસિતં વિપસ્સનાપઞ્ઞાસત્થ''ન્તિ એવં અતિવિય સઙ્ખેપેન ભાસિતત્તા અયં સા પઞ્ઞાતિ સભાવતો **વિઞ્ઞાતુમ્પિ તાવ ન સુકરા**. ભાવનાવિધાનસ્સ પન અદસ્સિતત્તા પગેવ ભાવેતું ન સુકરાતિ સમ્બન્ધો. પુચ્છનટ્ઠેન પઞ્હા, કમ્મં કિરિયા કરણં, પઞ્હાવ કમ્મં **પઞ્હાકમ્મં**, પુચ્છનપયોગોતિ અત્થો.

**કા પઞ્ઞા**તિ સરૂપપુચ્છા. **કેનટ્ઠેન પઞ્ઞા**તિ કેન અત્થેન પઞ્ઞાતિ વુચ્ચતિ, ''પઞ્ઞા''તિ પદં કં અભિધેય્યત્થં નિસ્સાય પવત્તન્તિ અત્થો. સા પનાયં પઞ્ઞા સભાવતો, કિચ્ચતો, ઉપટ્ઠાનાકારતો, આસન્નકારણતો ચ કથં જાનિતબ્બાતિ આહ ''**કાનસ્સા લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનાની**''તિ. **કતિવિધા**તિ પભેદપુચ્છા. કસ્મા પનેત્થ સંકિલેસવોદાનપુચ્છા ન ગહિતાતિ? વુચ્ચતે – લોકુત્તરાય તાવ પઞ્ઞાય નત્થેવ સંકિલેસો. અસતિ ચ તસ્મિં કુતો વોદાનપુચ્છાતિ તદુભયં ન ગહિતં. લોકિયાય પન તાનિ ભાવનાવિધાને એવ અન્તોગધાનીતિ કત્વા વિસું ન ગહિતાનિ મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિઅન્તોગધત્તા , સમાધિભાવનાયં વા વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બાનીતિ ન ગહિતાનિ. પટિપત્તિ નામ દિટ્ઠાનિસંસે એવ હોતીતિ આહ ''**પઞ્ઞાભાવનાય કો આનિસંસો**''તિ.

૪૨૨. **તત્રા**તિ તસ્મિં, તસ્સ વા પઞ્હાકમ્મસ્સ. **વિસ્સજ્જન**ન્તિ વિવરણં. પુચ્છિતો હિ અત્થો અવિભાવિતત્તા નિગૂળ્હો મુટ્ઠિયં કતો વિય તિટ્ઠતિ, તસ્સ વિવરણં વિસ્સજ્જનં વિભૂતભાવકરણતો. **કા પઞ્ઞા**તિ કામઞ્ચાયં સરૂપપુચ્છા, વિભાગવન્તાનં પન સભાવવિભાવનં વિભાગદસ્સનમુખેનેવ હોતીતિ વિભાગો તાવ અનવસેસતો દસ્સેતબ્બો. તંદસ્સનેન ચ અયમાદીનવોતિ દસ્સેતું ''**પઞ્ઞા બહુવિધા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **બહુવિધા**તિ કુસલાદિવસેન અનેકવિધા. **નાનપ્પકારા**તિ અત્થજાપિકાદિભેદેન, સુતમયઞાણાદિભેદેન ચ નાનાવિધા. **તં સબ્બ**ન્તિ તં અનવસેસં પઞ્ઞાવિભાગં. **ન સાધેય્યા**તિ વિપસ્સનાભાવનાય સદ્ધિં મગ્ગભાવના ઇધ અધિપ્પેતત્થો. તાય હિ તણ્હાજટાવિજટનં, તઞ્ચ ન સાધેય્ય. અનવસેસતો હિ પઞ્ઞાપભેદે વિસ્સજ્જિયમાને ''એકવિધેન ઞાણવત્થૂ''તિઆદિકો (વિભ॰ ૭૫૧) સબ્બો ઞાણવત્થુ વિભઙ્ગે, સુત્તન્તેસુ ચ તત્થ તત્થ આગતો પઞ્ઞાપભેદો. સકલોપિ વા અભિધમ્મનયો આહરિત્વા વિસ્સજ્જેતબ્બો ભવેય્ય, તથા ચ સતિ ય્વાયં ઇધ પઞ્ઞાભાવનાવિધિ અધિપ્પેતો, તસ્સ વિસ્સજ્જનાય ઓકાસોવ ન ભવેય્ય. કિઞ્ચ ય્વાયં ઠાનાઠાનકમ્મન્તરવિપાકન્તરાદિવિસયે પઞ્ઞાય પવત્તિભેદો, સોપિ યથારહં સદ્ધિં ફલાફલભેદેન વિભજિત્વા વિસ્સજ્જેતબ્બો સિયા. સો ચ પન વિસ્સજ્જિયમાનો અઞ્ઞદત્થુ વિક્ખેપાય સંવત્તેય્ય, યથા તં અવિસયે. તેનાહ ''**ઉત્તરિ ચ વિક્ખેપાય સંવત્તેય્યા**''તિ. **કુસલચિત્તસમ્પયુત્તં વિપસ્સનાઞાણ**ન્તિ એત્થ **કુસલ**-ગ્ગહણેન દુવિધમ્પિ અબ્યાકતં નિવત્તેતિ, તથા ''અત્થિ સંકિલિટ્ઠપઞ્ઞા''તિ એવં પવત્તં મિચ્છાવાદં પટિસેધેતિ. **વિપસ્સનાઞાણ**-ગ્ગહણેન સેસકુસલપઞ્ઞા.

૪૨૩. **સઞ્ઞાનનવિજાનનાકારવિસિટ્ઠન્તિ** સઞ્ઞાનનાકારવિજાનનાકારેહિ સાતિસયં. યતો **નાનપ્પકારતો જાનનં** જાનનભાવો વિસયગ્ગહણાકારો. સો હિ નેસં સમાનો, ન સઞ્ઞાનનાદિઆકારો. **પીતકન્તી**તિ એત્થ **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો, તેન ''લોહિતકં ઓદાતં દીઘં રસ્સ''ન્તિઆદિકે સઞ્ઞાય ગહેતબ્બાકારે સઙ્ગણ્હાતિ. **સઞ્ઞાનનમત્તમેવા**તિ એત્થ **સઞ્ઞાનનં** નામ ''નીલં પીત''ન્તિઆદિકં આરમ્મણે વિજ્જમાનં વા અવિજ્જમાનં વા સઞ્ઞાનિમિત્તં કત્વા જાનનં. તથા હેસા પુન સઞ્ઞાનનપચ્ચયનિમિત્તકરણરસા. **મત્ત**-સદ્દેન વિસેસનિવત્તિઅત્થેન વિજાનનપજાનનાકારે નિવત્તેતિ, **એવ**-સદ્દેન કદાચિપિ ઇમિસ્સા તે વિસેસા નત્થેવાતિ અવધારેતિ. તેનાહ **"અનિચ્ચં દુક્ખ"**ન્તિઆદિ . તત્થ વિઞ્ઞાણકિચ્ચમ્પિ કાતું અસક્કોન્તી સઞ્ઞા કુતો પઞ્ઞાકિચ્ચં કરેય્યાતિ **"લક્ખણપટિવેધં પાપેતું ન સક્કોતિ"**ચ્ચેવ વુત્તં, ન વુત્તં ''મગ્ગપાતુભાવ''ન્તિ. આરમ્મણે પવત્તમાનં વિઞ્ઞાણં ન તત્થ સઞ્ઞા વિય નીલપીતાદિકસ્સ સઞ્ઞાનનવસેનેવ પવત્તતિ, અથ ખો તત્થ અઞ્ઞઞ્ચ વિસેસં જાનન્તમેવ પવત્તતીતિ આહ **"વિઞ્ઞાણ"**ન્તિઆદિ. કથં પન વિઞ્ઞાણં લક્ખણપટિવેધં પાપેતીતિ? પઞ્ઞાય દસ્સિતમગ્ગેન. લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાય હિ અનેકવારં લક્ખણાનિ પટિવિજ્ઝિત્વા પટિવિજ્ઝિત્વા પવત્તમાનાય પગુણભાવતો પરિચયવસેન ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેનપિ વિપસ્સના સમ્ભવતિ, યથા તં પગુણસ્સ ગન્થસ્સ સજ્ઝાયને ઞાયાગતાપિ વારા ન વિઞ્ઞાયન્તિ. **લક્ખણપટિવેધન્તિ** ચ લક્ખણાનં આરમ્મણકરણમત્તં સન્ધાય વુત્તં, ન પટિવિજ્ઝનં. **ઉસ્સક્કિત્વા**તિ ઉદયબ્બયઞાણપટિપાટિયા આયૂહિત્વા. **મગ્ગપાતુભાવં પાપેતું ન સક્કોતિ** અસમ્બોધસભાવત્તા. **વુત્તનયવસેના**તિ વિઞ્ઞાણે વુત્તનયવસેન આરમ્મણઞ્ચ જાનાતિ, લક્ખણપટિવેધઞ્ચ પાપેતિ. અત્તનો પન અનઞ્ઞસાધારણેન આનુભાવેન **ઉસ્સક્કિત્વા મગ્ગપાતુભાવઞ્ચ પાપેતિ**.

ઇદાનિ યથાવુત્તમત્થં ઉપમાય પતિટ્ઠાપેતું **"યથા હી"**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અજાતબુદ્ધી**તિ અસઞ્જાતબ્યવહારબુદ્ધિ. **ઉપભોગપરિભોગન્તિ** ઉપભોગપરિભોગારહં, ઉપભોગપરિભોગવત્થૂનં પટિલાભયોગ્યન્તિ અત્થો. **છેકો**તિ મહાસારો. **કૂટો**તિ કહાપણપતિરૂપકો તમ્બકંસાદિમયો. **અદ્ધસારો**તિ ઉપડ્ઢગ્ઘનકો. **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો, તેન પાદસાર સમસારપરોપાદસારાદીનં સઙ્ગહો. **તે પકારે**તિ ઇન્દજાલાજાતિપુપ્ફાદિપ્પકારે ચેવ છેકાદિપ્પકારે ચ.

**સઞ્ઞા હી**તિઆદિ ઉપમાસંસન્દનં. **સઞ્ઞા** વિભાગં અકત્વા પિણ્ડવસેનેવ આરમ્મણસ્સ ગહણતો દારકસ્સ કહાપણદસ્સનસદિસી વુત્તા. તથા હિ સા ''યથાઉપટ્ઠિતવિસયપદટ્ઠાના'' વુચ્ચતિ. **વિઞ્ઞાણં** આરમ્મણે એકચ્ચવિસેસગહણસમત્થતાય ગામિકપુરિસસ્સ કહાપણદસ્સનસદિસં વુત્તં. **પઞ્ઞા** આરમ્મણે અનવસેસવિસેસાવબોધતો હેરઞ્ઞિકસ્સ કહાપણદસ્સનસદિસી વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. **"નાનપ્પકારતો જાનન"**ન્તિ ઇમિના ઞેય્યધમ્મા પચ્ચેકં નાનપ્પકારાતિ તેસં યાથાવતો અવબોધો પઞ્ઞાતિ દસ્સેતિ. તથા હિ વુત્તં ''સબ્બે ધમ્મા સબ્બાકારેન બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણમુખે આપાથમાગચ્છન્તી''તિ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫).

**યત્થા**તિ યસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે. **ન તત્થ એકંસેન હોતી**તિ તસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે પઞ્ઞા એકન્તેન ન હોતિ. ન હિ દુહેતુકઅહેતુકચિત્તુપ્પાદેસુ પઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ. **અવિનિબ્ભુત્તા**તિ અવિયુત્તા. **તેહી**તિ સઞ્ઞાવિઞ્ઞાણેહિ. યથા હિ સુખં પીતિયા ન નિયમતો અવિયુત્તં, એવં સઞ્ઞાવિઞ્ઞાણાનિ પઞ્ઞાય ન નિયમતો અવિયુત્તાતિ. યથા પન પીતિ સુખેન નિયમતો અવિયુત્તા, એવં પઞ્ઞા સઞ્ઞાવિઞ્ઞાણેહિ નિયમતો અવિયુત્તા. તસ્મા એવં અવિનિબ્ભુત્તેસુ ઇમેસુ તીસુ ધમ્મેસુ તેસં વિનિબ્ભોગો દુક્કરોતિ તિણ્ણં જનાનં કહાપણદસ્સનં નિદસ્સિતન્તિ. તેસં દુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તતંયેવ વચનન્તરેનપિ દસ્સેતું **"તેનાહા"**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ રૂપધમ્મેસુપિ તાવ નાનાનદીનં ઉદકસ્સ, નાનાતેલસ્સ વા

એકસ્મિં ભાજને પક્ખિપિત્વા મથિતસ્સ ''ઇદં અસુકાય નદિયા ઉદકં, ઇદં અસુકતેલ''ન્તિ નિદ્ધારેત્વા સરૂપતો દસ્સનં દુક્કરં, કિમઙ્ગં પન અરૂપધમ્મેસૂતિ દસ્સેન્તો ''**યં અરૂપીનં ચિત્તચેતસિકાન**''ન્તિઆદિમાહ.

**૪૨૪.** ધમ્માનં સકો ભાવો, સમાનો ચ ભાવો **ધમ્મસભાવો**. તત્થ પઠમેન કક્ખળફુસનાદિસલક્ખણં ગહિતં, દુતિયેન અનિચ્ચદુક્ખતાદિસામઞ્ઞલક્ખણં. તદુભયસ્સ ચ યાથાવતો પટિવિજ્ઝનલક્ખણા પઞ્ઞાતિ આહ ''**ધમ્મસભાવપટિવેધલક્ખણા પઞ્ઞા**''તિ. ઘટપટાદિપટિચ્છાદકસ્સ બાહિરન્ધકારસ્સ દીપાલોકાદિ વિય યથાવુત્તધમ્મસભાવપટિચ્છાદકસ્સ **મોહન્ધકારસ્સ વિદ્ધંસનરસા**. ઉપ્પજ્જમાનો એવ હિ પઞ્ઞાલોકો હદયન્ધકારં વિધમેન્તો એવં ઉપ્પજ્જતિ, તતો એવ ધમ્મસભાવેસુ અસમ્મુય્હનાકારેન પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાના**. કારણભૂતા વા સયં ફલભૂતં અસમ્મોહં પચ્ચુપટ્ઠાપેતીતિ એવમ્પિ **અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાના**. વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ઇધ અધિપ્પેતત્તા ''**સમાધિ તસ્સા પદટ્ઠાન**''ન્તિ વુત્તં. તથા હિ ''સમાહિતો યથાભૂતં પજાનાતી''તિ સુત્તપદં નિબન્ધનભાવેન આગતં (સં॰ નિ॰ ૩.૫, ૯૯; સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૭૧; નેત્તિ॰ ૪૦; મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૪).

### પઞ્ઞાપભેદકથાવણ્ણના

**૪૨૫.** ધમ્મસભાવપટિવેધો નામ પઞ્ઞાય આવેણિકો સભાવો, ન તેનસ્સા કોચિ વિભાગો લબ્ભતીતિ આહ ''**ધમ્મસભાવપટિવેધલક્ખણેન તાવ એકવિધા**''તિ. લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન **લોકો** વુચ્ચતિ વટ્ટં, તપ્પરિયાપન્નતાય લોકે નિયુત્તા, તત્થ વા વિદિતાતિ **લોકિયા**. તત્થ અપરિયાપન્નતાય લોકતો ઉત્તરા ઉત્તિણ્ણાતિ **લોકુત્તરા**. લોકુત્તરાપિ હિ મગ્ગસમ્પયુત્તા ભાવેતબ્બા. વિપસ્સનાપરિયાયોપિ તસ્સા લબ્ભતેવાતિ લોકુત્તર-ગ્ગહણં ન વિરુજ્ઝતિ. અત્તાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તેહિ સહ આસવેહીતિ **સાસવા**, આરમ્મણકરણવસેનપિ નત્થિ એતિસ્સા આસવાતિ **અનાસવા**. **આદિ**-સદ્દેન આસવવિપ્પયુત્તસાસવદુકાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **નામરૂપવવત્થાનવસેના**તિ નામવવત્થાનવસેન, રૂપવવત્થાનવસેન ચ. પઠમં નિબ્બાનદસ્સનતો દસ્સનઞ્ચ, નિસ્સયભાવતો સમ્પયુત્તા ધમ્મા ભવન્તિ એત્થ, સયમ્પિ વા ભવતિ ઉપ્પજ્જતિ ન નિબ્બાનં વિય અપાતુભાવન્તિ ભૂમિ ચાતિ **દસ્સનભૂમિ**, પઠમમગ્ગો. સેસમગ્ગત્તયં પન યસ્મા પઠમમગ્ગેન દિટ્ઠસ્મિંયેવ ધમ્મે ભાવનાવસેન ઉપ્પજ્જતિ, ન અદિટ્ઠપુબ્બં કિઞ્ચિ પસ્સતિ, તસ્મા ભાવના ચ યથાવુત્તેનત્થેન ભૂમિ ચાતિ **ભાવનાભૂમિ**. તત્થ પઞ્ઞા દસ્સનભૂમિભાવનાભૂમિવસેન દુવિધાતિ વુત્તા. સુતાદિનિરપેક્ખાય ચિન્તાય નિબ્બત્તા **ચિન્તામયા**. એવં **સુતમયા**, **ભાવનામયા** ચ. મયસદ્દો પચ્ચેકં સમ્બન્ધિતબ્બો. આયે વડ્ઢિયં કોસલ્લં **આયકોસલ્લં**, અપાયે અવડ્ઢિયં કોસલ્લં **અપાયકોસલ્લં**, ઉપાયે તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ નિબ્બત્તિકારણે કોસલ્લં **ઉપાયકોસલ્લ**ન્તિ વિસું વિસું કોસલ્લપદં સમ્બન્ધિતબ્બં. અજ્ઝત્તં અભિનિવેસો પટિપજ્જનં એતિસ્સાતિ **અજ્ઝત્તાભિનિવેસા**. એવં **બહિદ્ધાભિનિવેસા**, **ઉભયાભિનિવેસા** ચ વેદિતબ્બા.

**૪૨૬. લોકિયમગ્ગસમ્પયુત્તા**તિ લોકિયકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ મગ્ગસમ્પયુત્તા, વિસેસતો દિટ્ઠિવિસુદ્ધિઆદિવિસુદ્ધિચતુક્કસઙ્ગહિતમગ્ગસમ્પયુત્તા. સમુદાયેસુ પવત્તા સમઞ્ઞા તદેકદેસેસુપિ વત્તતીતિ આહ ''**મગ્ગસમ્પયુત્તા**''તિ, પચ્ચેકમ્પિ વા સમ્માદિટ્ઠિઆદીનં મગ્ગસમઞ્ઞાતિ કત્વા એવં વુત્તં.

ધમ્મનાનત્તાભાવેપિ પદત્થનાનત્તમત્તેન દુક્કરવચનં હોતીતિ વુત્તં ''**અત્થતો પનેસા લોકિયલોકુત્તરાવા**''તિ. આસવવિપ્પયુત્તસાસવદુકાદીસુપિ વિપ્પયુત્તતાદિગ્ગહણમેવ વિસેસો, અત્થતો લોકિયલોકુત્તરાવ પઞ્ઞાતિ આહ ''**એસેવ નયો**''તિ. **આદિ**-સદ્દેન ઓઘનીયઓઘવિપ્પયુત્તઓઘનીયાદિદુકાનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. પઠમજ્ઝાનિકાનિ

ચત્તારિ મગ્ગચિત્તાનિ, તથા દુતિયાદિજ્ઝાનિકાનિ ચાતિ એવં સોળસસુ મગ્ગચિત્તેસુ. વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ઇધ અધિપ્પેતત્તા મહગ્ગતપઞ્ઞા ન ગહિતા.

**૪૨૭. અત્તનો ચિન્તાવસેના**તિ તસ્સ તસ્સ અનવજ્જસ્સ અત્થસ્સ સાધને પરોપદેસેન વિના અત્તનો ઉપાયચિન્તાવસેનેવ. **સુતવસેના**તિ યથાસુતસ્સ પરોપદેસસ્સ વસેન. **યથા તથા વા**તિ પરતો ઉપદેસં સુત્વા વા અસુત્વા વા સયમેવ ભાવનં અનુયુઞ્જન્તસ્સ. ''**અપ્પનાપ્પત્તા**''તિ ઇદં સિખાપ્પત્તભાવનામયં દસ્સેતું વુત્તં, ન પન ''અપ્પનાપ્પત્તાવ ભાવનામયા''તિ.

**યોગવિહિતેસૂ**તિ પઞ્ઞાવિહિતેસુ પઞ્ઞાપરિણામિતેસુ ઉપાયસમ્પાદિતેસુ. **કમ્માયતનેસૂ**તિ એત્થ કમ્મમેવ કમ્માયતનં, કમ્મઞ્ચ તં આયતનઞ્ચ આજીવાનન્તિ વા કમ્માયતનં. એસ નયો **સિપ્પાયતનેસુપિ**. તત્થ દુવિધં કમ્મં હીનઞ્ચ વડ્ઢકીકમ્માદિ, ઉક્કટ્ઠઞ્ચ કસિવાણિજાદિ. સિપ્પમ્પિ દુવિધં હીનઞ્ચ નળકારસિપ્પાદિ, ઉક્કટ્ઠઞ્ચ મુદ્દાગણનાદિ. વિજ્જાવ **વિજ્જાટ્ઠાનં**. તં ધમ્મિકમેવ નાગમણ્ડલપરિત્તફુધમનકમન્તસદિસં વેદિતબ્બં. તાનિ પનેતાનિ એકચ્ચે પણ્ડિતા બોધિસત્તસદિસા મનુસ્સાનં ફાસુવિહારં આકઙ્ખન્તા નેવ અઞ્ઞેહિ કરિયમાનાનિ પસ્સન્તિ, ન વા કતાનિ ઉગ્ગણ્હન્તિ, ન કથેન્તાનં સુણન્તિ. અથ ખો અત્તનો ધમ્મતાય ચિન્તાય કરોન્તિ, પઞ્ઞવન્તેહિ અત્તનો ધમ્મતાય ચિન્તાય કતાનિપિ અઞ્ઞેહિ ઉગ્ગણ્હિત્વા કરોન્તેહિ કતસદિસાનેવ હોન્તિ.

**કમ્મસ્સકત**ન્તિ ''ઇદં કમ્મં સત્તાનં સકં, ઇદં નો સક''ન્તિ એવં જાનનઞાણં. **સચ્ચાનુલોમિક**ન્તિ વિપસ્સનાઞાણં. તં હિ સચ્ચપટિવેધસ્સ અનુલોમનતો ''સચ્ચાનુલોમિક''ન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદાનિસ્સ પવત્તનાકારં દસ્સેતું ''**રૂપં અનિચ્ચન્તિ વા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **વા**-સદ્દેન અનિયમત્થેન દુક્ખાનત્તલક્ખણાનિપિ ગહિતાનેવાતિ દટ્ઠબ્બં નાનન્તરિયકભાવતો. યં હિ અનિચ્ચં, તં દુક્ખં. યં દુક્ખં, તદનત્તાતિ. **યં એવરૂપિ**ન્તિ યં એવં હેટ્ઠા નિદ્દિટ્ઠસભાવં. **અનુલોમિકં ખન્તિ**ન્તિઆદીનિ પઞ્ઞાવેવચનાનિ. સા હિ હેટ્ઠા વુત્તાનં કમ્માયતનાદીનં અપચ્ચનીકદસ્સનેન અનુલોમનતો, તથા સત્તાનં હિતચરિયાય મગ્ગસચ્ચસ્સ, પરમત્થસચ્ચસ્સ, નિબ્બાનસ્સ ચ અવિલોમનતો અનુલોમેતીતિ **અનુલોમિકા**. સબ્બાનિપિ એતાનિ કારણાનિ ખમતિ દટ્ઠું સક્કોતીતિ **ખન્તિ**. પસ્સતીતિ **દિટ્ઠિ**. રોચેતીતિ **રુચિ**. મુનાતીતિ **મુતિ**. પેક્ખતીતિ **પેક્ખા**. તે ચ કમ્માયતનાદયો ધમ્મા એતાય નિજ્ઝાયમાના નિજ્ઝાનં ખમન્તીતિ **ધમ્મનિજ્ઝાનખન્તિ**. **પરતો અસુત્વા પટિલભતી**તિ અઞ્ઞસ્સ ઉપદેસવચનં અસુત્વા સયમેવ ચિન્તેન્તો પટિલભતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં ચિન્તામયા પઞ્ઞા નામ વુચ્ચતિ. સા પનેસા અભિઞ્ઞાતાનં બોધિસત્તાનમેવ ઉપ્પજ્જતિ. તત્થાપિ સચ્ચાનુલોમિકઞાણં દ્વિન્નંયેવ બોધિસત્તાનં અન્તિમભવિકાનં, સેસપઞ્ઞા સબ્બેસમ્પિ પૂરિતપારમીનં મહાપઞ્ઞાનં ઉપ્પજ્જતિ. **પરતો સુત્વા પટિલભતી**તિ કમ્માયતનાદીનિ પરેન કરિયમાનાનિ વા કતાનિ વા દિસ્વાપિ પરસ્સ કથયમાનસ્સ વચનં સુત્વાપિ આચરિયસન્તિકે ઉગ્ગહેત્વાપિ પટિલદ્ધા સબ્બા પરતો સુત્વાવ પટિલદ્ધા નામાતિ વેદિતબ્બા. **સમાપન્નસ્સા**તિ સમાપત્તિસમઙ્ગિસ્સ, નિદસ્સનમત્તઞ્ચેતં. વિપસ્સનામગ્ગપઞ્ઞા ઇધ ''ભાવનામયા પઞ્ઞા''તિ અધિપ્પેતા.

**સા**તિ ''પરિત્તારમ્મણા મહગ્ગતારમ્મણા''તિ (વિભ॰ ૭૫૩) વુત્તપઞ્ઞા. **લોકિયવિપસ્સના**તિ લોકિયવિપસ્સનાપઞ્ઞા. **સા લોકુત્તરવિપસ્સના**તિ યા નિબ્બાનં આરબ્ભ પવત્તા અપ્પમાણારમ્મણા પઞ્ઞા વુત્તા, સા લોકુત્તરવિપસ્સનાતિ મગ્ગપઞ્ઞં સન્ધાયાહ. સા હિ સઙ્ખારાનં અનિચ્ચતાદિં અગણ્હન્તીપિ વિપસ્સનાકિચ્ચપારિપૂરિયા, નિબ્બાનસ્સ વા તથલક્ખણં વિસેસતો પસ્સતીતિ વિપસ્સનાતિ વુચ્ચતિ. ગોત્રભુઞાણં પન કિઞ્ચાપિ અપ્પમાણારમ્મણં, મગ્ગસ્સ પન આવજ્જનટ્ઠાનિયત્તા ન વિપસ્સનાવોહારં લભતિ.

અયન્તિ એતાય સમ્પત્તિયોતિ **આયો**, વુદ્ધિ. **તત્થ કોસલ્લ**ન્તિ તસ્મિં અનત્થહાનિઅત્થુપ્પત્તિલક્ખણે આયે કોસલ્લં કુસલતા નિપુણતા.

તં પન એકન્તિકં આયકોસલ્લં પાળિવસેનેવ દસ્સેતું "**ઇમે ધમ્મે**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ઇદં વુચ્ચતી**તિ યા ઇમેસં અકુસલધમ્માનં અનુપ્પત્તિપહાનેસુ, કુસલધમ્માનઞ્ચ ઉપ્પત્તિટ્ઠિતીસુ પઞ્ઞા, ઇદં **આયકોસલ્લં** નામાતિ વુચ્ચતિ.

વુદ્ધિલક્ખણા આયતો અપેતત્તા **અપાયો**, અવુદ્ધિ. **તત્થ કોસલ્લ**ન્તિ તસ્મિં અત્થહાનિઅનત્થુપ્પત્તિલક્ખણે અપાયે કોસલ્લં કુસલતા **અપાયકોસલ્લં**. તમ્પિ પાળિવસેનેવ દસ્સેતું "**ઇમે ધમ્મે**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ઇદં વુચ્ચતી**તિ યા ઇમેસં કુસલધમ્માનં અનુપ્પજ્જનનિરુજ્ઝનેસુ, અકુસલધમ્માનં વા ઉપ્પત્તિટ્ઠિતીસુ પઞ્ઞા, ઇદં અપાયકોસલ્લં નામાતિ વુચ્ચતિ. આયકોસલ્લં તાવ પઞ્ઞા હોતુ, અપાયકોસલ્લં કથં પઞ્ઞા નામ જાતાતિ? એવં મઞ્ઞતિ "અપાયુપ્પાદનસમત્થતા અપાયકોસલ્લં નામ સિયા"તિ, તં પન તસ્સ મતિમત્તં. કસ્મા? પઞ્ઞવા એવ હિ "મય્હં એવં મનસિ કરોતો અનુપ્પન્ના કુસલા ધમ્મા નુપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તિ. અનુપ્પન્ના અકુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના પવડ્ઢન્તી"તિ પજાનાતિ, સો એવં ઞત્વા અનુપ્પન્ને અકુસલે ન ઉપ્પાદેતિ, ઉપ્પન્ને પજહતિ. અનુપ્પન્ને કુસલે ઉપ્પાદેતિ, ઉપ્પન્ને ભાવનાપારિપૂરિં પાપેતિ. એવં અપાયકોસલ્લમ્પિ પઞ્ઞા એવાતિ.

**સબ્બત્થા**તિ સબ્બેસુ. **તેસં તેસં ધમ્માન**ન્તિ સત્તાનં તંતંહિતસુખધમ્માનં. **તઙ્ખણપ્પવત્ત**ન્તિ અચ્ચાયિકે કિચ્ચે વા ભયે વા ઉપ્પન્ને તસ્સ તિકિચ્છનત્થં તસ્મિંયેવ ખણે પવત્તં. ઠાનેન ઉપ્પત્તિ એતસ્સ અત્થીતિ **ઠાનુપ્પત્તિકં**, ઠાનસો એવ ઉપ્પજ્જનકં. **તત્રુપાયા**તિ તત્ર તત્ર કરણીયે ઉપાયભૂતા.

**ગહેત્વા**તિ "ઇદં રૂપં, એત્તકં રૂપ"ન્તિઆદિના પરિગ્ગણ્હનવસેન ગહેત્વા. **ઉભયં ગહેત્વા**તિ "અજ્ઝત્તં બહિદ્ધા"તિ ઉભયં અનુપુબ્બતો પરિગ્ગહેત્વા. અથ વા "યં કિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં, સબ્બં તં નિરોધધમ્મ"ન્તિ એકપ્પહારેનેવ સબ્બેપિ પઞ્ચક્ખન્ધે અવિભાગેન પરિગ્ગહેત્વા. અયં પન તિક્ખવિપસ્સકસ્સ મહાપુઞ્ઞસ્સ ભિક્ખુનો વિપસ્સનાભિનિવેસો.

**૪૨૮. દુક્ખસચ્ચં આરબ્ભા**તિ દુક્ખસચ્ચં આરમ્મણં કત્વા, તપ્પટિચ્છાદકસમ્મોહવિધંસનવસેન ચ **પવત્તં ઞાણં દુક્ખે ઞાણં. દુક્ખસમુદયં આરબ્ભા**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. તથા સેસપદદ્વયેપિ. પચ્ચવેક્ખણઞાણં હિ ચતુસચ્ચં આરબ્ભ પવત્તઞાણં નામ, તતિયં પન મગ્ગઞાણં, ઇતરસચ્ચાનિ વિપસ્સનાઞાણન્તિ પાકટમેવ.

"અત્થાદીસુ પભેદગતાનિ ઞાણાની"તિ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં પાળિવસેનેવ વિવરિતું "**વુત્તઞ્હેત**"ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અત્થે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા**તિ યં અત્થપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં અત્થે પભેદગતં ઞાણં, અયં અત્થપટિસમ્ભિદા નામ. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. ધમ્મપ્પભેદસ્સ હિ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં **ધમ્મપટિસમ્ભિદા**. નિરુત્તિપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં નિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં **નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા**. પટિભાનપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનવવત્થાનકરણસમત્થં પટિભાને પભેદગતં ઞાણં **પટિભાનપટિસમ્ભિદા**. નિરુત્તિપટિભાનપ્પભેદા તબ્બિસયાનં અત્થાદીનં પચ્ચયુપ્પન્નતાદિભેદેહિ ભિન્દિત્વા વેદિતબ્બા.

નિબ્બાનમ્પિ સમ્પાપકહેતુઅનુસારેન અરીયતિ, અધિગમ્મતીતિ અત્થો. “**યં કિઞ્ચિ પચ્ચયસમ્ભૂત**”ન્તિ એતેન સચ્ચહેતુધમ્મપચ્ચયાકારવારેસુ આગતાનિ દુક્ખાદીનિ ગહિતાનિ. સચ્ચપચ્ચયાકારવારેસુ નિબ્બાનં, પરિયત્તિવારે ભાસિતત્થો, અભિધમ્મભાજનીયે વિપાકો, કિરિયા ચાતિ એવં પાળિયં વુત્તાનં એવ વસેન પઞ્ચ અત્થા વેદિતબ્બા. **દહતી**તિ વિદહતિ, નિબ્બત્તકહેતુઆદીનં સાધારણમેતં નિબ્બચનં. તદત્થં પન વિભાવેતું “**પવત્તેતિ વા સમ્પાપુણિતું વા દેતી**”તિ વુત્તં. તેસુ પુરિમો અત્થો મગ્ગવજ્જેસુ દટ્ઠબ્બો. ભાસિતમ્પિ હિ અવબોધનવસેન અત્થં પવત્તેતિ, મગ્ગો પન નિબ્બાનં પાપેતીતિ તસ્મિં પચ્છિમો અત્થો. નિબ્બાનં હિ પત્તબ્બો અત્થો, ભાસિતત્થો ઞાપેતબ્બો અત્થો, ઇતરો નિબ્બત્તેતબ્બો અત્થોતિ એવં તિવિધો હોતિ.

“**યો કોચિ ફલનિબ્બત્તકો હેતૂ**”તિ એતેન સચ્ચહેતુધમ્મપચ્ચયાકારવારેસુ આગતાનિ સમુદયાદીનિ ગહિતાનિ, સચ્ચપચ્ચયાકારવારેસુ મગ્ગો, પરિયત્તિવારે ભાસિતં, અભિધમ્મભાજનીયે કુસલાકુસલન્તિ એવં પાળિયં વુત્તાનં એવ વસેન પઞ્ચ ધમ્મા વેદિતબ્બા. તત્થ મગ્ગો સમ્પાપકો, ભાસિતં ઞાપકો, ઇતરં નિબ્બત્તકોતિ એવં તિવિધો હેતુ વેદિતબ્બો. એત્થ ચ કિરિયાનં અવિપાકતાય ધમ્મભાવો ન વુત્તો. યદિ એવં વિપાકા ન હોન્તીતિ અત્થભાવોપિ ન વત્તબ્બો? ન, પચ્ચયુપ્પન્નભાવતો. એવં સતિ કુસલાકુસલાનમ્પિ અત્થભાવો આપજ્જતીતિ ચે? નાયં દોસો અપ્પટિસિદ્ધત્તા. વિપાકસ્સ પન પધાનહેતુતાય પાકટભાવતો ધમ્મભાવો એવ તેસં વુત્તો. કિરિયાનં પચ્ચયભાવતો ધમ્મભાવો આપજ્જતીતિ ચે? નાયં દોસો અપ્પટિસિદ્ધત્તા. કમ્મફલસમ્બન્ધસ્સ પન હેતુભાવસ્સાભાવતો ધમ્મભાવો ન વુત્તો. અપિચ ‘‘અયં ઇમસ્સ પચ્ચયો, અયં પચ્ચયુપ્પન્નો’’તિ એતં ભેદમકત્વા કેવલં કુસલાકુસલે, વિપાકકિરિયાધમ્મે ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ધમ્મત્થપટિસમ્ભિદા હોન્તીતિ તેસં અત્થધમ્મતા ન વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં.

**અયમેવ હિ અત્થો**તિ વ્વાયં અત્થધમ્માનં પઞ્ચધા વિભજનવસેન અત્થો વુત્તો, અયમેવ અભિધમ્મે વિભજિત્વા દસ્સિતોતિ સમ્બન્ધો.

‘‘ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે’’તિ એત્થ ધમ્મ-સદ્દો સભાવવાચકોતિ કત્વા આહ “**સભાવનિરુત્તી**”તિ, અવિપરીતનિરુત્તીતિ અત્થો. તેનાહ “**અબ્યભિચારી વોહારો**”તિ, તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ બોધને પટિનિયતસમ્બન્ધો સદ્દવોહારોતિ અત્થો. **તદભિલાપે**તિ તસ્સ સભાવનિરુત્તિસઞ્ઞિતસ્સ અબ્યભિચારિવોહારસ્સ અભિલાપને. સા પનાયં સભાવનિરુત્તિ માગધભાસા. અત્થતો નામપઞ્ઞત્તીતિ આચરિયા. અપરે પન યદિ સભાવનિરુત્તિ પઞ્ઞત્તિસભાવા, એવં સતિ પઞ્ઞત્તિ અભિલપિતબ્બા, ન વચનન્તિ આપજ્જતિ. ન ચ વચનતો અઞ્ઞં અભિલપિતબ્બં ઉચ્ચારેતબ્બં અત્થિ. અથ ફસ્સાદિવચનેહિ બોધેતબ્બં અભિલપિતબ્બં, એવઞ્ચ સતિ અત્થધમ્માનમ્પિ બોધેતબ્બત્તા તેસમ્પિ નિરુત્તિભાવો આપજ્જતિ. ફસ્સોતિ ચ સભાવનિરુત્તિ, ફસ્સં ફસ્સાતિ ન સભાવનિરુત્તીતિ દસ્સિતોવાયમત્થો. ન ચ અવચનં એવંપકારં અત્થિ. તસ્મા વચનભૂતાય એવ તસ્સા સભાવનિરુત્તિયા અભિલાપે ઉચ્ચારણેતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

તં સભાવનિરુત્તિસદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં સભાવનિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં **નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા**, ‘‘એવમયં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા સદ્દારમ્મણા નામ જાતા, ન પઞ્ઞત્તિઆરમ્મણા’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૧૮) ચ અટ્ઠકથાયં વુત્તત્તા નિરુત્તિસદ્દારમ્મણાય સોતવિઞ્ઞાણવીથિયા પરતો મનોદ્વારે નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પવત્તતીતિ વદન્તિ. ‘‘નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા’’તિ (વિભ॰ ૭૪૯) ચ વચનસદ્દં ગહેત્વા પચ્છા જાનનં સન્ધાય વુત્તન્તિ. એવં પન અઞ્ઞસ્મિં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણે અઞ્ઞં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં વુત્તન્તિ આપજ્જતિ.

યથા પન દિબ્બસોતઞાણં મનુસ્સાદિસદ્દભેદનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં તંતંસદ્દવિભાવકં, એવં સભાવાસભાવનિરુત્તિનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં પચ્ચુપ્પન્નસભાવનિરુત્તિસદ્દારમ્મણં તંવિભાવકં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાતિ વુચ્ચમાને ન કોચિ પાળિવિરોધો. ''તં સભાવનિરુત્તિસદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સા''તિ ચ ''પચ્ચુપ્પન્નસદ્દારમ્મણં પચ્ચવેક્ખણં પવત્તેન્તસ્સા''તિ ન નસક્કા વત્તું. તઞ્હિ ઞાણં સભાવનિરુત્તિં વિભાવેન્તમેવ તંતંસદ્દપચ્ચવેક્ખણાનન્તરં તંતંપભેદનિચ્છયહેતુભાવતો નિરુત્તિં ભિન્દન્તં પટિવિજ્ઝન્તમેવ ઉપ્પજ્જતીતિ પભેદગતમ્પિ હોતીતિ.

**સબ્બત્થ ઞાણ**ન્તિ સબ્બસ્મિં વિસયે ઞાણં, સબ્બમ્પિ ઞાણન્તિ અધિપ્પાયો. તેનાહ ''**ઞાણારમ્મણં ઞાણ**''ન્તિ. **સબ્બત્થા**તિ વા સબ્બેસુ અત્થાદીસુ, તીસુ, ચતૂસુપિ વા પવત્તત્તા, કુસલકિરિયાભૂતાય પટિભાનપટિસમ્ભિદાય ધમ્મત્થભાવતો તીસુ એવ વા પવત્તત્તા ''સબ્બત્થ ઞાણ''ન્તિ વુત્તં. તેનાહ ''**યથાવુત્તેસુ વા**''તિઆદિ. તત્થ **સગોચરકિચ્ચાદિવસેના**તિ સગોચરસ્સ, કિચ્ચાદિકસ્સ ચ વસેન ''ઇદં ઞાણં ઇદં નામ આરમ્મણં કત્વા પવત્તં ઇમિના નામ કિચ્ચેના''તિ જાનનં. **આદિ**-સદ્દેન લક્ખણપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનભૂમિઆદીનં સઙ્ગહો. તેનેવાહ ''ઇમાનિ ઞાણાનિ ઇદમત્થજોતકાની''તિઆદિ.

**૪૨૯. પભેદં ગચ્છન્તી**તિ અનેકભેદભિન્નેસુ આરમ્મણેસુ તેસં યાથાવતો તંતંપભેદાવબોધનસમત્થતં ઉપગચ્છન્તિ.

મહાસાવકાનઞ્ચ અસેક્ખભૂમિયં પભેદં ગતાતિ સામઞ્ઞવિધિના દસ્સિતમત્થં અપવાદેન નિવત્તેતું **આનન્દત્થેર**-ગ્ગહણં કતં.

**એતા** પટિસમ્ભિદા. સેક્ખભૂમિયં પભેદગમનં અપ્પવિસયં, અસેક્ખભૂમિયં બહુવિસયન્તિ આહ ''**અધિગમો નામ અરહત્તપ્પત્તી**''તિ, સાતિસયં વા અધિગમં સન્ધાય એવં વુત્તં. સેક્ખેન પત્તાનમ્પિ હિ ઇમાસં અરહત્તપ્પત્તિયા વિસદભાવાધિગમોતિ . પુબ્બયોગો વિય પન અરહત્તપ્પત્તિ અરહતોપિ પટિસમ્ભિદાવિસદતાય પચ્ચયો ન ન હોતીતિ પઞ્ચન્નમ્પિ યથાયોગં સેક્ખાસેક્ખપટિસમ્ભિદાવિસદતાય કારણતા યોજેતબ્બા. અત્થધમ્માદીનં અનવસેસસઙ્ગણ્હનતો બુદ્ધવચનવિસયા એવ પરિયત્તિઆદયો દસ્સિતા. પાળિયા સજ્ઝાયો **પરિયાપુણનં**, તદત્થસવનં **સવનં**, પરિતો સબ્બસો ઞાતું ઇચ્છા **પરિપુચ્છા**તિ આહ ''**પાળિઅટ્ઠકથાદીસુ ગણ્ઠિપદઅત્થપદવિનિચ્છયકથા**''તિ, પદત્થતો, અધિપ્પાયતો ચ દુવિઞ્ઞેય્યટ્ઠાનં વિત્થારતો સન્નિટ્ઠાનકથાતિ અત્થો. યસ્સ હિ પદસ્સ અત્થો દુવિઞ્ઞેય્યો, તં **ગણ્ઠિપદં**, યસ્સ અધિપ્પાયો દુવિઞ્ઞેય્યો, તં **અત્થપદં**. **આદિ**-સદ્દેન ખન્ધાદિપટિસંયુત્તે કથામગ્ગે સઙ્ગણ્હાતિ. ભાવનાનુયોગસહિતં ગતં, પચ્ચાગતઞ્ચ એતસ્સ અત્થીતિ ગતપચ્ચાગતિકો, તસ્સ ભાવો, તેન **ગતપચ્ચાગતિકભાવેન**. વસનટ્ઠાનતો યાવ ગોચરગામો, તતો ચ યાવ વસનટ્ઠાનં કમ્મટ્ઠાનાનુયુત્તોતિ અત્થો. **યાવ અનુલોમગોત્રભુસમીપ**ન્તિ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણમાહ. તઞ્હિ તેસં સમીપપ્પવત્તં.

**સત્થેસૂ**તિ અનવજ્જેસુ સત્તાનં હિતસુખાવહેસુ ગન્થેસુ. તથા **સિપ્પાયતનેસૂ**તિ એત્થાપિ. પુબ્બકાલે એકસતરાજૂનં દેસભાસા **એકસતવોહારા**. ધમ્મપદે (ધ॰ પ॰ ૧ આદયો) યમકવગ્ગો **ઓપમ્મવગ્ગો**તિ વદન્તિ, મૂલપણ્ણાસે (મ॰ નિ॰ ૧.૩૨૫ આદયો; ૪૩૯ આદયો) યમકવગ્ગો **ઓપમ્મવગ્ગો** એવાતિ અપરે. **સુતપટિભાનબહુલાન**ન્તિ બહુસ્સુતાનં પટિભાનવન્તાનં.

**સબ્બાની**તિ પુબ્બે વુત્તાનિ પઞ્ચ, પચ્છા વુત્તાનિ અટ્ઠપિ વા. સેક્ખફલવિમોક્ખપરિયોસાને ભવા **સેક્ખફલવિમોક્ખન્તિકા**. ઠાનાઠાનઞાણબલાદીનિ સબ્બબુદ્ધગુણેસુ સકિચ્ચતો પાકટતરાનીતિ વુત્તં ''**દસ બલાનિ વિયા**''તિ, અઞ્ઞે વા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાદયોપિ સબ્બે ભગવતો ગુણવિસેસા **અસેક્ખફલવિમોક્ખન્તિકા** એવ.

### પઞ્ઞાભૂમિ-મૂલ-સરીરવવત્થાનવણ્ણના

**૪૩૦. ઇમાય પઞ્ઞાયા**તિ વિપસ્સનાપઞ્ઞાય. **ભૂમિ** સલ્લક્ખણાદિગ્ગહણવસેન પવત્તિટ્ઠાનભાવતો. **આદિ**-સદ્દેન આહારાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. કસ્મા પનેતે એવં બહુધમ્મા ભૂમિભાવેન ગય્હન્તિ, નનુ ખન્ધાદીસુ એકેનાપિ અત્થસિદ્ધિ હોતીતિ? ન, તિવિધસત્તાનુગ્ગહત્થં ખન્ધાદિત્તયગ્ગહણં કત્તબ્બં, અઞ્ઞથા સબ્બસાધારણો અનુગ્ગહો ન કતો સિયા. તિવિધા હિ સત્તા રૂપસમ્મૂળ્હા અરૂપસમ્મૂળ્હા ઉભયસમ્મૂળ્હાતિ. તેસુ યે અરૂપસમ્મૂળ્હા, તદત્થં ખન્ધાનં ગહણં અરૂપધમ્માનં ચતુધા વિભત્તત્તા. યે રૂપસમ્મૂળ્હા, તદત્થં આયતનાનં રૂપધમ્માનં અડ્ઢેકાદસધા વિભત્તત્તા. યે પન ઉભયસમ્મૂળ્હા, તદત્થં ધાતૂનં ઉભયેસમ્પિ વિભત્તત્તા. તથા ઇન્દ્રિયભેદેન તિક્ખિન્દ્રિયા મજ્ઝિમિન્દ્રિયા મુદિન્દ્રિયા, સંખિત્તરુચી મજ્ઝિમરુચી વિત્થારરુચીતિ ચ તિવિધા સત્તા, તેસમ્પિ અત્થાય યથાક્કમં ખન્ધાદિગ્ગહણં કતન્તિ યોજેતબ્બં. ઇન્દ્રિયગ્ગહણં પન કામં એતે ધમ્મા ઇસ્સરા વિય સહજાતધમ્મેસુ ઇસ્સરિયં આધિપચ્ચં પવત્તેન્તિ, તં પન નેસં ધમ્મસભાવસિદ્ધં, ન એત્થ કસ્સચિ વસીભાવો ''સુઞ્ઞા એતે અવસવત્તિનો''તિ અનત્તલક્ખણસ્સ સુખગ્ગહણત્થં. તં પનેતં ચતુબ્બિધમ્પિ પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતુવસેન દિટ્ઠમેવ ઉપકારાવહં, ન અઞ્ઞથાતિ સચ્ચાદિદ્વયં ગહિતં. **આદિ**-સદ્દેન ગહિતધમ્મેસુપિ અયં નયો નેતબ્બો. **મૂલં** પતિટ્ઠાભાવતો. સતિ હિ સીલવિસુદ્ધિયં, ચિત્તવિસુદ્ધિયઞ્ચ અયં પઞ્ઞા મૂલજાતા હોતિ, નાસતીતિ. **સરીરં** પરિબ્રૂહેતબ્બતો. ઇમિસ્સા હિ પઞ્ઞાય સન્તાનવસેન પવત્તમાનાય પાદપાણિસીસટ્ઠાનિયા દિટ્ઠિવિસુદ્ધિઆદિકા ઇમા પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો અવયવેન સમુદાયૂપલક્ખણનયેન ''સરીર''ન્તિ વેદિતબ્બા.

**૪૩૧. પઞ્ચ ખન્ધા**તિ એત્થ **પઞ્ચા**તિ ગણનપરિચ્છેદો, તેન ન તતો હેટ્ઠા, ન ઉદ્ધન્તિ દસ્સેતિ. **ખન્ધા**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. યસ્મા ચેત્થ ખન્ધ-સદ્દો રાસટ્ઠો ''મહાઉદકક્ખન્ધો''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૫૧; ૬.૩૭) વિય, તસ્મા અતીતાદિવિભાગભિન્નં સબ્બં રૂપં રાસિવસેન બુદ્ધિયા એકજ્ઝં ગહેત્વા ''રૂપમેવ ખન્ધો રૂપક્ખન્ધો''તિ સમાનાધિકરણસમાસો દટ્ઠબ્બો. ''તીહિ ખન્ધેહિ ઇણં દસ્સામા''તિઆદીસુ વિય કોટ્ઠાસટ્ઠે પન ખન્ધ-સદ્દે નિબ્બાનસ્સાપિ ખન્ધન્તરભાવો આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ અતીતાદિવિભાગાભાવતો. ન હિ એકસ્સ નિચ્ચસ્સ સતો નિબ્બાનસ્સ અતીતાદિવિભાગો અત્થીતિ. પઠમેનત્થેન રૂપરાસીતિ અત્થો, દુતિયેન રૂપકોટ્ઠાસોતિ. **વેદનાક્ખન્ધો**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. કસ્મા પનેતે ખન્ધા પઞ્ચેવ વુત્તા ઇમિના એવ ચ કમેનાતિ? ભાજનભોજનબ્યઞ્જનભત્તકારકભુઞ્જકવિકપ્પદસ્સનતો , યથોળારિકયથાસંકિલેસૂપદેસતો ચાતિ વેદિતબ્બં. વિવાદમૂલહેતુભાવં સંસારહેતુતં, કમ્મહેતુતઞ્ચ ચિન્તેત્વા વેદનાસઞ્ઞા સઙ્ખારક્ખન્ધતો નીહરિત્વા વિસું ખન્ધભાવેન દેસિતા.

### રૂપક્ખન્ધકથાવણ્ણના

**૪૩૨. તત્થા**તિ તેસુ પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ. **યં કિઞ્ચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **રુપ્પનલક્ખણ**ન્તિ અતિપ્પસઙ્ગનિયમનં. યં-સદ્દેન હિ સનિપાતેન કિં-સદ્દેન ચ ગહિતેન અનિયમત્થતાય અતિપ્પસઙ્ગે આપન્ને તં રુપ્પનસદ્દો નિવત્તેતિ, તેન રૂપસ્સ અનવસેસપરિગ્ગહો કતો હોતિ. **સીતાદીહી**તિ સીતુણ્હજિઘચ્છાપિપાસાદીહિ.

હેતુઅત્થે ચેતં કરણવચનં. રુપ્પનં લક્ખણં એતસ્સાતિ **રુપ્પનલક્ખણં**. ધમ્મો એવ **ધમ્મજાતં**. રુપ્પનઞ્ચેત્થ સીતાદિવિરોધિપચ્ચયસન્નિપાતે વિસદિસુપ્પત્તિ. નનુ ચ અરૂપધમ્માનમ્પિ વિરોધિપચ્ચયસમાગમે વિસદિસુપ્પત્તિ લબ્ભતીતિ? સચ્ચં લબ્ભતિ, ન પન વિભૂતતરં. વિભૂતતરં હેત્થ રુપ્પનં અધિપ્પેતં સીતાદિગ્ગહણતો. યદિ એવં, કથં બ્રહ્મલોકે રૂપસમઞ્ઞા? તત્થાપિ તંસભાવાનતિવત્તનતો હોતિયેવ રૂપસમઞ્ઞા, અનુગ્ગાહકપચ્ચયવસેન વા. વિરોધિપચ્ચયસન્નિપાતે યો અત્તનો સન્તાને ભિન્ને ભિજ્જમાનસ્સેવ વિસદિસુપ્પત્તિહેતુભાવો, તં રુપ્પનન્તિ અઞ્ઞે. ઇમસ્મિં પક્ખે રૂપયતિ વિકારં આપાદેતીતિ રૂપં, પુરિમપક્ખે પન રુપ્પતીતિ. સઙ્કેતેન વિકારાપત્તિયં રુપ્પનસદ્દો નિરુળ્હોતિ કેચિ. ઇમસ્મિં પક્ખે અરૂપધમ્મેસુ રૂપસમઞ્ઞાય પસઙ્ગો એવ નત્થિ સઙ્કેતાભાવતો. પટિઘાતો રુપ્પનન્તિ અપરે. **સબ્બં તં એકતો કત્વા**તિ રાસટ્ઠં હદયે ઠપેત્વા વદતિ.

**ભૂતોપાદાયભેદતો**તિ એત્થ તદધીનવુત્તિતાય ભવતિ એત્થ ઉપાદાયરૂપન્તિ **ભૂતં**. ભૂતાનિ ઉપાદિયતેવ, ન પન સયં તેહિ, અઞ્ઞેહિ વા ઉપાદીયતીતિ **ઉપાદાયં**.

કામં ચતુધાતુવવત્થાને વચનત્થાદિતોપિ ભૂતાનિ વિભાવિતાનેવ, સભાવધમ્માનં પન લક્ખણાદિવિભાવનાતિ કત્વા વુત્તં "**લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનાનિ ચતુધાતુવવત્થાને વુત્તાની**"તિ. તત્થ પદટ્ઠાનસ્સ અવુત્તત્તા આહ "**પદટ્ઠાનતો પના**"તિઆદિ. અવચનઞ્ચ તસ્સ તસ્સત્થસ્સ પચ્ચયતોતિ એત્થ પકારન્તરેન વિભાવિતત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. **સબ્બાપી**તિ ચતસ્સોપિ ધાતુયો. આપોસઙ્ગહિતાય તેજોનુપાલિતાય વાયોવિત્થમ્ભિતાય એવ પથવીધાતુયા પવત્તિ, ન અઞ્ઞથાતિ સા સેસભૂતત્તયપદટ્ઠાના, એવમિતરાપીતિ આહ "**અવસેસધાતુત્તયપદટ્ઠાના**"તિ.

**ચતુવીસતિવિધ**ન્તિ ગણનપરિચ્છેદો બલરૂપાદીનં પટિસેધનત્થો. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. ચક્ખતીતિ **ચક્ખુ**, વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં રૂપં અસ્સાદેન્તં વિય હોતીતિ અત્થો. **ચક્ખતી**તિ હિ અયં **ચક્ખતિ**-સદ્દો "મધું ચક્ખતિ, બ્યઞ્જનં ચક્ખતી"તિઆદીસુ વિય અસ્સાદનત્થો. વુત્તઞ્હેતં "ચક્ખું ખો, માગણ્ડિય, રૂપારામં રૂપરતં રૂપસમુદિત"ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૦૯). અટ્ઠકથાયમ્પિ વુચ્ચતિ "રૂપેસુ આવિઞ્છનરસ"ન્તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૩૩; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૦૦). સતિપિ સોતાદીનં સદ્દારમ્મણાદિભાવે નિરુળ્હત્તા દસ્સને એવ ચક્ખુ-સદ્દો પવત્તતિ પદુમાદીસુ પઙ્કજાદિસદ્દા વિયાતિ દટ્ઠબ્બં. અથ વા **ચક્ખતી**તિ વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં સમવિસમં આચિક્ખન્તં વિય અભિબ્યત્તં વદન્તં વિય હોતીતિ અત્થો. અટ્ઠકથાયં પન "વિભાવેતિ ચા"તિ (મહાનિ॰ અટ્ઠ॰ ૧૩; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૫૪) વુત્તં. તં અનેકત્થત્તા ધાતૂનં વિભાવનત્થતાપિ ચક્ખતિ-સદ્દસ્સ સમ્ભવતીતિ કત્વા વુત્તં. સુણાતિ એતેન, વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં સયં વા સુણાતીતિ **સોતં**. ઘાયતિ એતેન, સયં વા ઘાયતીતિ **ઘાનં**. રસગ્ગહણમૂલકત્તા અજ્ઝોહરણસ્સ જીવિતનિમિત્તં આહારરસો જીવિતં, તસ્મિં નિન્નતાય તં અવ્હાયતીતિ **જિવ્હા** નિરુત્તિનયેન. કુચ્છિતાનં સાસવધમ્માનં આયો ઉપ્પત્તિટ્ઠાનન્તિ **કાયો** અનુત્તરિયહેતુભાવં અનાગચ્છન્તેસુ કામરાગનિદાનકમ્મજનિતેસુ, કામરાગસ્સ ચ વિસેસપચ્ચયેસુ ઘાનજિવ્હાકાયેસુ કાયસ્સ વિસેસતો સાસવપચ્ચયત્તા. તેન હિ ફોટ્ઠબ્બસુખં અસ્સાદેન્તા સત્તા મેથુનમ્પિ સેવન્તિ. કાયિન્દ્રિયવત્થુકા વા ચત્તારો ખન્ધા બલવકામાસવાદિહેતુભાવતો વિસેસેન સાસવાતિ કુચ્છિતાનં સાસવધમ્માનં આયોતિ **કાયો** વુત્તો. વણ્ણવિકારં આપજ્જમાનં હદયઙ્ગતભાવં રૂપયતીતિ **રૂપં**, રૂપમિવ પકાસં કરોતિ સવિગ્ગહમિવ દસ્સેતીતિ અત્થો. અનેકત્થત્તા વા ધાતૂનં પકાસનત્થો એવ રૂપસદ્દો દટ્ઠબ્બો. સપ્પતીતિ **સદ્દો**, ઉદાહરીયતિ, સકેહિ વા પચ્ચયેહિ સપ્પીયતિ સોતવિઞ્ઞેય્યભાવં ઉપનીયતીતિ અત્થો. ગન્ધયતીતિ **ગન્ધો**, અત્તનો વત્થું સૂચયતિ અપાકટં "ઇદં સુગન્ધં,

દુગ્ગન્ધ''ન્તિ પકાસેતિ , પટિચ્છન્નં વા પુપ્ફફલાદિં ''ઇદમેત્થ અત્થી''તિ પેસુઞ્ઞં કરોન્તં વિય હોતીતિ અત્થો. રસન્તિ તં સત્તાતિ **રસો**, અસાદેન્તીતિ અત્થો.

ઇત્થિયાવ ઇન્દ્રિયં **ઇત્થિન્દ્રિયં**, તથા **પુરિસિન્દ્રિયં**. જીવન્તિ તેન સહજાતધમ્માતિ જીવિતં, તદેવ ઇન્દ્રિયં **જીવિતિન્દ્રિયં**. હદયઞ્ચ તં વત્થુ ચ, હદયસ્સ વા મનોવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુ **હદયવત્થુ**. ચોપનકાયભાવતો કાયો ચ સો અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનતો વિઞ્ઞત્તિ ચાતિ **કાયવિઞ્ઞત્તિ**. ચોપનવાચાભાવતો, અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનતો ચ વચી ચ સા વિઞ્ઞત્તિ ચાતિ **વચીવિઞ્ઞત્તિ**. વિગ્ગહાભાવતો ન કસ્સતિ, કસિતું છિન્દિતું ન સક્કા, ન વા કાસતિ દિબ્બતીતિ અકાસં, અકાસમેવ આકાસં, તદેવ નિસ્સત્તનિજ્જીવટ્ઠેન **આકાસધાતુ**. **રૂપસ્સા**તિ નિપ્ફન્નરૂપસ્સ. લહુભાવો **લહુતા**. સયં અનિપ્ફન્નતાય ''રૂપસ્સા''તિ વિસેસિતં. એસ નયો સેસેસુપિ. અયં પન વિસેસો – કમ્મનિ સાધુ કમ્મઞ્ઞં, તસ્સ ભાવો **કમ્મઞ્ઞતા**. પઠમં, ઉપરિ ચ ચયો પવત્તિ **ઉપચયો**. પુબ્બાપરવસેન સમ્બન્ધા તતિ પવત્તિ **સન્તતિ**. અનિચ્ચસ્સ વિનાસિનો ભાવો **અનિચ્ચતા**. કબલં કરીયતીતિ **કબળીકારો**. આહરતીતિ **આહારો**. એવં તાવ ઉપાદાયરૂપં સદ્દત્થતો વેદિતબ્બં.

કમતો પન સબ્બેસં રૂપધમ્માનં નિસ્સયભાવેન મૂલભૂતત્તા પઠમં ભૂતરૂપાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. ઇતરેસુ અજ્ઝત્તિકભાવેન અત્તભાવસમઞ્ઞાય મૂલભાવતો ચક્ખાદીનિ પઞ્ચ આદિતો ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તેસં વિસયીનં ઇમે વિસયાતિ દસ્સેતું રૂપાદીનિ ચત્તારિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. ફોટ્ઠબ્બં પન અનુપાદારૂપત્તા, ભૂતગ્ગહણેન ગહિતત્તા ચ ઇધ ન ગહિતં. સ્વાયં અત્તભાવો ઇમેહિ ''ઇત્થી''તિ વા ''પુરિસો''તિ વા સઙ્ખં ગચ્છતીતિ દસ્સનત્થં તદનન્તરં ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયદ્વયં ઉદ્દિટ્ઠં. ''ઇમિના જીવતી''તિ વોહારં લબ્ભતીતિ દસ્સનત્થં તતો જીવિતિન્દ્રિયં. તસ્સ ઇમં નિસ્સાય વિઞ્ઞાણપ્પવત્તિયં અત્તહિતાદિસિદ્ધીતિ દસ્સનત્થં હદયવત્થુ. તસ્સ ઇમાસં વસેન સબ્બે કાયવચીપયોગાતિ દસ્સનત્થં વિઞ્ઞત્તિદ્વયં. ઇમાય રૂપકાયસ્સ પરિચ્છેદો, અઞ્ઞસો ચાતિ દસ્સનત્થં આકાસધાતુ. ઇમેહિસ્સ સુખપ્પવત્તિ, ઉપ્પત્તિઆદયો ચાતિ દસ્સનત્થં લહુતાદયો. સબ્બો ચાયં ચતુસન્તતિરૂપસન્તાનો ઇમિના ઉપત્થમ્ભીયતીતિ દસ્સનત્થં અન્તે કબળીકારો આહારો ઉદ્દિટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો.

૪૩૩. ઇદાનિ યથાઉદ્દિટ્ઠાનિ ઉપાદારૂપાનિ લક્ખણાદિતો નિદ્દિસિતું ''**તત્થ રૂપાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણ**''ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **તત્થા**તિ તેસુ ઉપાદારૂપેસુ. રૂપે, રૂપસ્સ વા અભિઘાતો રૂપાભિઘાતો, તં અરહતીતિ રૂપાભિઘાતારહો, રૂપાભિઘાતો હોતુ વા મા વા એવંસભાવો ચતુન્નં ભૂતાનં પસાદો **રૂપાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદો**, એવંલક્ખણં ચક્ખૂતિ અત્થો. યસ્મા પચ્ચયન્તરસહિતો એવ ચક્ખુપસાદો રૂપાભિહનનવસેન પવત્તતિ, ન કેવલો. તસ્મા તંસભાવતાવ પમાણં, ન રૂપાભિઘાતોતિ દસ્સનત્થં રૂપાભિઘાતારહતા વુત્તા યથા વિપાકારહં કુસલાકુસલન્તિ. અભિઘાતો ચ વિસયવિસયીનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અભિમુખીભાવો યોગ્યદેસાવટ્ઠાનં અભિઘાતો વિયાતિ કત્વા. સો રૂપે ચક્ખુસ્સ, રૂપસ્સ વા ચક્ખુમ્હિ હોતિ. તેનાહ ''યં ચક્ખુ અનિદસ્સનં સપ્પટિઘં રૂપમ્હિ સનિદસ્સનમ્હિ સપ્પટિઘમ્હિ પટિહઞ્ઞિ વા''તિ, ''યમ્હિ ચક્ખુમ્હિ અનિદસ્સનમ્હિ સપ્પટિઘમ્હિ રૂપં સનિદસ્સનં સપ્પટિઘં પટિહઞ્ઞિ વા પટિહઞ્ઞતિ વા''તિ (ધ॰ સ॰ ૫૯૭) ચ આદિ. પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણાયતનત્તભાવનિબ્બત્તકસ્સ કમ્મસ્સ નિદાનભૂતા કામતણ્હા, રૂપતણ્હા ચ તદાયતનિકભવપત્થનાભાવતો દટ્ઠુકામતાદિવોહારં અરહતીતિ દુતિયનયો સબ્બત્થ વુત્તો. તત્થ દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મં સમુટ્ઠાનં એતેસન્તિ **દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનાનિ**. એવંવિધાનં ભૂતાનં પસાદો **દટ્ઠુકામતા...પે॰... પસાદો**, એવંલક્ખણં ચક્ખુ. તસ્સ તસ્સ હિ ભવસ્સ મૂલકારણભૂતા તણ્હા તસ્મિં તસ્મિં ભવે ઉપ્પજ્જનારહાયતનવિસયાપિ નામ હોતીતિ કામતણ્હાદીનં દટ્ઠુકામતાદિવોહારારહતા વુત્તા.

**દટ્ઠુકામતા**તિ હિ દટ્ઠુમિચ્છા, રૂપતણ્હાતિ અત્થો. એત્થ ચ દટ્ઠુકામતાય, સેસાનઞ્ચ તંતંઅત્તભાવનિબ્બત્તકકમ્માયૂહનક્ખણતો સતિ પુરિમનિબ્બત્તિયં વત્તબ્બં નત્થિ, અસતિ પન મગ્ગેન અસમુગ્ઘાતિતભાવોયેવ કારણન્તિ દટ્ઠબ્બં. યતો મગ્ગેન અસમુચ્છિન્નં કારણલાભે સતિ ઉપ્પજ્જિત્વા અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયભાવૂપગમનતો વિજ્જમાનમેવાતિ ઉપ્પન્નતા અત્થિતા પરિયાયેહિ વુચ્ચતિ ''અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં ભાવેન્તો અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં બહુલીકરોન્તો ઉપ્પન્નુપ્પન્ને પાપકે અકુસલે ધમ્મે અન્તરાયેવ અન્તરધાપેતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૫૬), ''સન્તં વા અજ્ઝત્તં કામચ્છન્દં 'અત્થિ મે અજ્ઝત્તં કામચ્છન્દો'તિ પજાનાતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૮૨; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૫) ચ એવમાદીસુ.

**રૂપેસુ** પુગ્ગલસ્સ, વિઞ્ઞાણસ્સ વા **આવિઞ્છનરસં. આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં** નિસ્સયપચ્ચયભાવતો. **દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનં** યેસં ભૂતાનં પસાદો, તેવસ્સ આસન્નકારણન્તિ કત્વા. એત્થ ચ તંતંઅત્તભાવનિપ્ફાદકસાધારણકમ્મવસેન પુરિમં ચક્ખુલક્ખણં વુત્તં કારણવિસેસસ્સ અનામટ્ઠત્તા. ''એવરૂપં નામ મે ચક્ખુ હોતૂ''તિ એવં નિબ્બત્તિતઆવેણિકકમ્મવસેન દુતિયન્તિ વદન્તિ. સતિપિ પન પઞ્ચન્નં પસાદભાવસામઞ્ઞે સવિસયાવભાસનસઙ્ખાતસ્સ પસાદબ્યાપારસ્સ વસેન પુરિમં વુત્તં. પસાદકારણસ્સ સતિપિ કમ્મભાવસામઞ્ઞે, એકત્તે વા અત્તનો કારણભેદેન ભેદદસ્સનવસેન દુતિયન્તિ દટ્ઠબ્બં. સોતાદીનં લક્ખણાદીસુ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો.

એત્થાહ – ચક્ખાદીનં ઇન્દ્રિયાનં કિં એકકમ્મુના ઉપ્પત્તિ, ઉદાહુ નાનાકમ્મુનાતિ? ઉભયથાપીતિ પોરાણા. તત્થ નાનાકમ્મુના તાવ ઉપ્પત્તિયં ચક્ખાદીનં વિસેસે વત્તબ્બં નત્થિ કારણસ્સ ભિન્નત્તા. એકકમ્મુના પન ઉપ્પત્તિયં કથં નેસં વિસેસોતિ? કારણસ્સ ભિન્નત્તા એવ. તંતંભવપત્થનાભૂતા હિ તણ્હા તંતંભવપરિયાપન્નાયતનાભિલાસતાય સયં વિચિત્તરૂપા ઉપનિસ્સયભાવેન તંતંભવનિબ્બત્તકકમ્મસ્સ વિચિત્તભેદતં વિદહતિ. યતો તદાહિતવિસેસં તં તથારૂપસમત્થતાયોગેનાનેકરૂપાપન્નં વિય અનેકં વિસિટ્ઠસભાવં ફલં નિબ્બત્તેતિ. ન ચેત્થ સમત્થતા સમત્થભાવતો અઞ્ઞા વેદિતબ્બા કારણવિસેસેન આહિતવિસેસસ્સ વિસિટ્ઠફલનિપ્ફાદનયોગ્યતામત્તતો. અયઞ્ચ એકસ્સપિ કમ્મસ્સ અનેકિન્દ્રિયહેતુતાવિસેસયોગો યુત્તિતો, આગમનતો ચ પરતો આગમિસ્સતિ. અપિચ એકસ્સેવ કુસલચિત્તસ્સ સોળસાદિવિપાકચિત્તનિબ્બત્તિહેતુતા વુચ્ચતિ. લોકેપિ એકસ્સેવ સાલિબીજસ્સ પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણતણ્ડુલઆતણ્ડુલફલનિબ્બત્તિહેતુતા દિસ્સતેવ, કિં વા એતાય યુત્તિચિન્તાય. યતો કમ્મફલં ચક્ખાદીનિ, કમ્મવિપાકો ચ સબ્બસો બુદ્ધાનંયેવ ઞાણસ્સ વિસયોતિ.

૪૩૪. **કેચી**તિ મહાસઙ્ઘિકેસુ એકચ્ચે. તેસુ હિ **વસુધમ્મો** એવં વદતિ ''ચક્ખુમ્હિ તેજો અધિકં, સોતે વાયુ, ઘાને પથવી, જિવ્હાય આપો, કાયે સબ્બેપિ સમા''તિ. ચક્ખાદીસુ તેજાદિઅધિકતા નામ તન્નિસ્સયભૂતાનં તદધિકતાયાતિ દસ્સેન્તો **''તેજાધિકાનં ભૂતાનં પસાદો ચક્ખૂ''**તિઆદિમાહ. **કાયો સબ્બેસ**ન્તિ કો એત્થ વિસેસો, નનુ તેજાદિઅધિકાનઞ્ચ ભૂતાનં પસાદા સબ્બેસંયેવાતિ? સચ્ચમેતં, ઇદં પન ''સબ્બેસ''ન્તિ વચનં સમાનાનન્તિ ઇમમત્થં દીપેતિ અનુવત્તમાનસ્સ એકદેસાધિકભાવસ્સ નિવારણવસેન વુત્તત્તા. તેજાદીનં હિ પચ્ચેકં અધિકભાવે વિય દ્વિન્નં, તિણ્ણં વા અધિકભાવેપિ યથાવુત્તાધિકભાવેનેવ એકકાદિવસેન લબ્ભમાનાય ઓમત્તતાયપિ કાયપ્પસાદો ન હોતીતિ પાકટોયમત્થો. તસ્મા ચતુન્નમ્પિ ભૂતાનં સમભાવેન કાયપ્પસાદો હોતીતિ સબ્બસદ્દો ઇધ સમભાવદીપકો દટ્ઠબ્બો. **તેજાદીન**ન્તિ પદીપસઙ્ખાતસ્સ તેજસ્સ ઓભાસરૂપેન, વાયુસ્સ સદ્દેન, પથવિયા ગન્ધેન, ખેળસઙ્ખાતસ્સ ઉદકસ્સ રસેનાતિ પુરિમવાદે, પચ્છિમવાદે ચ યથાયોગં તંતંભૂતગુણેહિ અનુગ્ગય્હભાવતો, રૂપાદીનં ગહણે ઉપકારિતબ્બતોતિ અત્થો. આલોકાદિસહકારીકારણસહિતાનંયેવ ચક્ખાદીનં

રૂપાદિઅવભાસનસમત્થતા, વિવરસ્સ ચ સોતવિઞ્ઞાણૂપનિસ્સયભાવો ગુણોતિ તેસં લદ્ધિ. તેજાદીનં વિય પન વિવરસ્સ ભૂતભાવાભાવતો યથાયોગ-ગ્ગહણં. અથ વા રૂપાદયો વિય વિવરમ્પિ ભૂતગુણોતિ પરાધિપ્પાયે તેજસ્સ આલોકરૂપેન, આકાસસઙ્ખાતસ્સ વિવરસ્સ સદ્દેન, વાયુસ્સ ગન્ધેન, ઉદકસ્સ રસેન, પથવિયા ફોટ્ઠબ્બેનાતિ એવં યથાયોગં તંતંભૂતગુણેહીતિ યોજના.

**રૂપાદીનં અધિકભાવદસ્સનતો**તિ અગ્ગિમ્હિ રૂપસ્સ પભસ્સરસ્સ, વાયુમ્હિ સદ્દસ્સ સભાવેન સુય્યમાનસ્સ, પથવિયા સુરભિઆદિનો ગન્ધસ્સ, આપે ચ રસસ્સ મધુરસ્સાતિ ઇમેસં વિસેસયુત્તાનં દસ્સનતો ''રૂપાદયો તેસં ગુણા''તિ પઠમવાદી આહાતિ. તસ્સેવ ''**ઇચ્છેય્યામા**''તિઆદિના ઉત્તરમાહ. ઇમિનાવ ઉપાયેન દુતિયવાદિનોપિ નિગ્ગહો હોતીતિ. અથ વા રૂપાદિવિસેસગુણેહિ તેજઆકાસપથવીઆપવાયૂહિ ચક્ખાદીનિ કતાનીતિ વદન્તસ્સ **કણાદસ્સ** વાદં ઉદ્ધરિત્વા તં નિગ્ગહેતું ''**અથાપિ વદેય્યુ**''ન્તિઆદિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. આસવે ઉપલબ્ભમાનોપિ ગન્ધો પથવિયા આપોસંયુત્તાય કપ્પાસતો વિસદિસાયાતિ ન કપ્પાસગન્ધસ્સ અધિકભાવાપત્તીતિ ચે? ન, અનભિભૂતત્તા. આસવે હિ ઉદકસંયુત્તા પથવી ઉદકેન અભિભૂતા, ન કપ્પાસપથવીતિ તસ્સ એવ ગન્ધેન અધિકેન ભવિતબ્બં. ઉણ્હોદકસંયુત્તો ચ અગ્ગિ ઉપલબ્ભનીયો મહન્તોતિ કત્વા તસ્સ ફસ્સો વિય વણ્ણોપિ પભસ્સરો ઉપલબ્ભેય્યાતિ ઉણ્હોદકે વણ્ણતો અગ્ગિના અનભિસમ્બન્ધસ્સ સીતોદકસ્સ વણ્ણો પરિહાયેથ. **તસ્મા**તિ એતસ્સ ઉભયસ્સ અભાવા. તદભાવેન હિ રૂપાદીનં તેજાદિવિસેસગુણતા નિવત્તિતા. તન્નિવત્તનેન ''તેજાદીનં ગુણેહિ રૂપાદીહિ અનુગ્ગય્હભાવતો''તિ ઇદં કારણં નિવત્તિતન્તિ એવં પરમ્પરાય ઉભયાભાવો વિસેસપરિકપ્પનપહાનસ્સ કારણં હોતીતિ આહ ''**તસ્મા પહાયેત**''ન્તિઆદિ. એકકલાપેપિ રૂપરસાદયો વિસદિસા, કો પન વાદો નાનાકલાપે ચક્ખાદયો ભૂતવિસેસાભાવેપીતિ દસ્સેતું રૂપરસાદિનિદસ્સનં વુત્તં.

યદિ ભૂતવિસેસો નત્થિ, કિં પન ચક્ખાદિવિસેસસ્સ કારણન્તિ તં દસ્સેતું ''**યં અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સા**''તિઆદિ વુત્તં. એકમ્પિ કમ્મં પઞ્ચાયતનિકત્તભાવભવપ્પત્થનાનિપ્ફન્નં ચક્ખાદિવિસેસહેતુતાય અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અસાધારણન્તિ ચ કમ્મવિસેસોતિ ચ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ તં યેન વિસેસેન ચક્ખુસ્સ પચ્ચયો, તેનેવ સોતસ્સ પચ્ચયો હોતિ ઇન્દ્રિયન્તરાભાવપ્પત્તિતો. ''પટિસન્ધિક્ખણે મહગ્ગતા ચેતના કટત્તારૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૨.૭૮) વચનેન પટિસન્ધિક્ખણે વિજ્જમાનાનં સબ્બેસં કટત્તારૂપાનં એકા ચેતના કમ્મપચ્ચયો હોતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. નાનાચેતનાય હિ તદા ઇન્દ્રિયુપ્પત્તિયં સતિ પરિત્તેન ચ મહગ્ગતેન ચ કમ્મુના નિબ્બત્તિતં કટત્તારૂપં આપજ્જેય્યાતિ. ન ચેકા પટિસન્ધિ અનેકકમ્મનિબ્બત્તા હોતીતિ સિદ્ધમેકેન કમ્મેન અનેકિન્દ્રિયુપ્પત્તિ હોતીતિ.

૪૩૫. અનલ્લીનો નિસ્સયો એતસ્સાતિ **અનલ્લીનનિસ્સયો**, રૂપસદ્દસઙ્ખાતો વિસયો. ગન્ધરસાનં નિસ્સયા ઘાનજિવ્હાનં નિસ્સયે અલ્લીયન્તીતિ તે નિસ્સયવસેન અલ્લીના. ફોટ્ઠબ્બં સયં કાયનિસ્સયઅલ્લીનં ભૂતત્તા. અપરો નયો – ચક્ખુસોતાનિ અપ્પત્તવિસયગ્ગાહકાનિ સાન્તરે, અધિકે ચ વિસયે વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો. સોતમ્પિ સમ્પત્તવિસયગ્ગાહીતિ કેચિ. યદિ સોતં સમ્પત્તગ્ગાહિ, ચિત્તજો સદ્દો સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણં ન સિયા. ન હિ બહિદ્ધા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં ઉપ્પત્તિ અત્થિ. **પાળિયઞ્ચ** અવિસેસેન સદ્દારમ્મણસ્સ સોતવિઞ્ઞાણારમ્મણભાવો વુત્તો. કિઞ્ચ દિસાદેસવવત્થાનઞ્ચ સદ્દસ્સ ન સિયા, અત્તનો વિસયિપદેસસ્સ એવ ગહેતબ્બતો ગન્ધો વિય. તસ્મા યત્થ ઉપ્પન્નો સદ્દો, તત્થેવ ઠિતો. સચે સોતપથે આપાથમાગચ્છતિ, નનુ દૂરે ઠિતેહિ રજકાદિસદ્દા ચિરેન સુય્યન્તીતિ? ન દૂરાસન્નાનં યથાપાકટે સદ્દે ગહણવિસેસતો. યથા હિ દૂરાસન્નાનં વચનસદ્દે યથાપાકટે ગહણવિસેસતો આકારવિસેસાનં અગ્ગહણં, ગહણઞ્ચ હોતિ, એવં રજકાદિસદ્દેપિ આસન્નસ્સ આદિતો પભુતિ યાવ અવસાના કમેન પાકટીભૂતે, દૂરસ્સ ચ અવસાને, મજ્ઝે વા પિણ્ડવસેન પવત્તિપાકટીભૂતે નિચ્છયગ્ગહણાનં

સોતવિઞ્ઞાણવીથિયા પરતો પવત્તાનં વિસેસતો લહુકં સુતો ''ચિરેન સુતો''તિ અધિમાનો હોતિ. સો પન સદ્દો યત્થ ઉપ્પન્નો, તન્નિસ્સિતોવ અત્તનો વિજ્જમાનક્ખણે સોતસ્સ આપાથમાગચ્છતિ . યદિ સદ્દસ્સ ભૂતપરમ્પરાય સમન્તતો પવત્તિ નત્થિ, કથં પટિઘોસુપ્પત્તીતિ? દૂરે ઠિતોપિ સદ્દો અઞ્ઞત્થ પટિઘોસુપ્પત્તિયા, ભાજનાદિચલનસ્સ ચ અયોકન્તો વિય અયોચલનસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ દટ્ઠબ્બં.

૪૩૬. પુબ્બે લક્ખણાદિના વિભાવિતમ્પિ ચક્ખું ઠિતટ્ઠાનાદિતો વિભાવેતું "**ચક્ખુ ચેત્થા**"તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ ચક્ખુ સાધયમાનં તિટ્ઠતીતિ સમ્બન્ધો. **ચ**-કારો બ્યતિરેકત્થો, તેનસ્સ વુચ્ચમાનમેવ વિસેસં જોતેતિ. **એત્થા**તિ એતેસુ યથાનિદ્દિટ્ઠેસુ પઞ્ચસુ ઉપાદારૂપેસુ. "**સરીરસણ્ઠાનુપ્પત્તિદેસે**"તિ એતેન અવસેસં કણ્હમણ્ડલં પટિક્ખિપતિ. સ્નેહમિવ **સત્ત અક્ખિપટલાનિ બ્યાપેત્વા** ઠિતાહેવ અત્તનો નિસ્સયભૂતાહિ **ચતૂહિ ધાતૂહિ કતૂપકારં** તન્નિસ્સિતેહેવ આયુવણ્ણાદીહિ અનુપાલિતં પરિવારિતં તિસન્તતિરૂપસમુટ્ઠાપકેહિ **ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનં તિટ્ઠતિ**. સત્તઅક્ખિપટલબ્યાપનવચનેનેવ ચક્ખુસ્સ અનેકકલાપગતભાવં દસ્સેતિ. **પમાણતો ઊકાસિરમત્તન્તિ** ઊકાસિરમત્તે પદેસે પવત્તનતો વુત્તં. ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ **વત્થુભાવં** નિસ્સયભાવતો આવજ્જનસમ્પટિચ્છનાદીનં તદારમ્મણાવસાનાનં **દ્વારભાવં** સમવસરટ્ઠાનતો. તં પનેતં ચક્ખુ અધિટ્ઠાનભેદતો, તત્થાપિ પચ્ચેકં અનેકકલાપગતભાવતો અનેકમ્પિ સમાનં સામઞ્ઞનિદ્દેસેન આવજ્જનાય એકત્તા, એકસ્મિં ખણે એકસ્સેવ ચ કિચ્ચકરત્તા એકં કત્વા વુત્તં. એવમ્પિ બહૂસુ કથમેકસ્સેવ કિચ્ચકરત્તં. યં તત્થ વિસદં હુત્વા રૂપાભિઘાતારહં, તં વિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયો હોતીતિ ગહેતબ્બં. ફોટ્ઠબ્બવિસેસો વિય કાયવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણભાવે.

**મનુપસ્સતી**તિ **મ**-કારો પદસન્ધિકરો, અથ વા **મનૂ**તિ મચ્ચો.

**અઙ્ગુલિવેધકં** અઙ્ગુલીયકં.

વિસમજ્ઝાસયતાય ચક્ખુ વમ્મિકછિદ્દાભિરતસપ્પો વિય, બિલજ્ઝાસયતાય સોતં ઉદકબિલાભિરતકુમ્ભીલો વિય, આકાસજ્ઝાસયતાય ઘાનં અજટાકાસાભિરતપક્ખી વિય, ગામજ્ઝાસયતાય જિવ્હા ગામાભિરતકુક્કુરો વિય, ઉપાદિન્નકજ્ઝાસયતાય કાયો આમકસુસાનાભિરતસિઙ્ગાલો વિય પસ્સિતબ્બોતિ દસ્સેન્તો "**વમ્મિ...પે॰... દટ્ઠબ્બા**"તિ આહ. વિસમજ્ઝાસયતા ચ ચક્ખુસ્સ વિસમજ્ઝાસયં વિય હોતીતિ કત્વા વુત્તા, ચક્ખુમતો વા પુગ્ગલસ્સ અજ્ઝાસયવસેન ચક્ખુ વિસમજ્ઝાસયં દટ્ઠબ્બં. એસ નયો સેસેસુપિ. સબ્બોપિ ચ યથાવુત્તો પપઞ્ચો સોતાદીસુપિ યથારહં વેદિતબ્બો.

૪૩૭. ચક્ખુમ્હિ, ચક્ખુસ્સ વા પટિહનનં ચક્ખુપટિહનનં, તં લક્ખણં એતસ્સાતિ **ચક્ખુપટિહનનલક્ખણં**. પટિહનનઞ્ચેત્થ યથાવુત્તો અભિઘાતોવ. **વિસયભાવો** આરમ્મણપચ્ચયતા. કામં સા એવ ગોચરતા, તથાપિ વિસયગોચરાનં અયં વિસેસો – અનઞ્ઞત્થભાવો, તબ્બહુલચારિતા ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ. વિસયભાવે ચસ્સ યં વત્તબ્બં, તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. **યત્થ પન** કાયવિઞ્ઞત્તિઆદિકે.

૪૩૮. ઇત્થિયા ભાવો, ''ઇત્થી''તિ વા ભવતિ એતેન ચિત્તં, અભિધાનઞ્ચાતિ ઇત્થિભાવો, તં લક્ખણં એતસ્સાતિ **ઇત્થિભાવલક્ખણં**. તતો એવ ''ઇત્થી''તિ તંસહિતં સન્તાનં પકાસેન્તં વિય હોતીતિ વુત્તં "**ઇત્થીતિ પકાસનરસ**"ન્તિ. વટ્ટંસતા અવિસદહત્થપાદાદિતા ચ **ઇત્થિલિઙ્ગં**. થનમંસાવિસદતા, નિમ્મસ્સુદાઠિતા, કેસબન્ધનં, વત્થગ્ગહણઞ્ચ ''ઇત્થી''તિ સઞ્જાનનસ્સ પચ્ચયભાવતો **ઇત્થિનિમિત્તં**. દહરકાલેપિ સુપ્પકમુસલકાદીહિ કીળા, મત્તિકતક્કેન સુત્તકન્તનાદિ ચ **ઇત્થિકુત્તં**, ઇત્થિકિરિયાતિ અત્થો. અવિસદટ્ઠાનગમનાદિકો આકારો **ઇત્થાકપ્પો**.

અપરો નયો – ઇત્થીનં મુત્તકરણં **ઇત્થિલિઙ્ગં**. સરાધિપ્પાયા **ઇત્થિનિમિત્તં**. અવિસદટ્ઠાનગમનનિસજ્જાખાદનભોજનાદિકા **ઇત્થિકુત્તં**. ઇત્થિસણ્ઠાનં **ઇત્થાકપ્પો**. ઇમાનિ ચ ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ યથાસકં કમ્માદિના પચ્ચયેન ઉપ્પજ્જમાનાનિપિ યેભુય્યેન ઇત્થિન્દ્રિયસહિતે એવ સન્તાને તંતદાકારાનિ હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તીતિ ઇત્થિન્દ્રિયં તેસં કારણન્તિ કત્વા વુત્તં "**ઇત્થિલિઙ્ગનિમિત્તકુત્તાકપ્પાનં કારણભાવપચ્ચુપટ્ઠાન**"ન્તિ. ઇત્થિલિઙ્ગાદીસુ એવ ચ કારણભાવસઙ્ખાતેન અધિપતિભાવેન તસ્સ ઇન્દ્રિયતા વુત્તા, ઇન્દ્રિયસહિતે સન્તાને ઇત્થિલિઙ્ગાદિઆકારરૂપપચ્ચયાનં અઞ્ઞથા અનુપ્પાદનતો, ઇત્થિગ્ગહણસ્સ ચ તેસં રૂપાનં પચ્ચયભાવતો.

યસ્મા પન ભાવદસકેપિ રૂપાનં ઇત્થિન્દ્રિયં ન જનકં, નાપિ અનુપાલકં, ઉપત્થમ્ભકં વા, ન ચ અઞ્ઞેસં કલાપરૂપાનં, તસ્મા તં જીવિતિન્દ્રિયં વિય સકલાપરૂપાનં, આહારો વિય વા કલાપન્તરરૂપાનઞ્ચ ''ઇન્દ્રિયઅત્થિઅવિગતપચ્ચયો''તિ પાળિયં ન વુત્તં. યસ્મા ચ પચ્ચયન્તરાધીનાનિ લિઙ્ગાદીનિ, તસ્મા યત્થસ્સ આધિપચ્ચં, તંસદિસેસુ મતચિત્તકતરૂપેસુપિ તંસણ્ઠાનતા દિસ્સતિ. એસ નયો પુરિસિન્દ્રિયેપિ. યં પનેત્થ વિસદિસં, તં વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં . તયિદં દ્વયં યસ્મા એકસ્મિં સન્તાને સહ ન પવત્તતિ ''યસ્સ ઇત્થિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ પુરિસિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતીતિ? નો''તિઆદિ (યમ॰ ૩.ઇન્દ્રિયયમક.૧૮૮) વચનતો, તસ્મા ઉભતોબ્યઞ્જનકસ્સાપિ એકસ્મિં ખણે એકમેવ હોતીતિ વેદિતબ્બં. યે પન ''સરીરેકદેસવુત્તિ ભાવરૂપ''ન્તિ વદન્તિ, તેસમ્પિ તં મિચ્છાતિ દસ્સેતું "**તદુભયમ્પિ...પે॰... બ્યાપકમેવા**"તિ વત્વા યદિ એવં કાયપ્પસાદેન સઙ્કરો સિયાતિ આસઙ્કં નિવત્તેન્તો "**ન ચ કાયપ્પસાદેના**"તિઆદિમાહ. તસ્સત્થો – યદિપિ સકલસરીરબ્યાપિતાય કાયપ્પસાદેન અટ્ઠિતોકાસે ઠિતન્તિ વત્તબ્બતં નાપજ્જતિ, તેન પન ભિન્નનિસ્સયત્તા ઠિતોકાસે ઠિતન્તિપિ વત્તબ્બતં નાપજ્જતીતિ અયમેવ ચેત્થ નિપ્પરિયાયકથા. "**રૂપરસાદયો વિયા**"તિ એતેન સમાનનિસ્સયેસુપિ નામ **સઙ્કરો નત્થિ** લક્ખણભેદતો, કિમઙ્ગં પન ભિન્નનિસ્સયસભાવેસૂતિ દસ્સેતિ.

૪૩૯. **સહજરૂપાનુપાલનલક્ખણન્**તિ અત્તના સહજાતરૂપાનં અનુપાલનલક્ખણં. જીવિતિન્દ્રિયસ્સ એકન્તકમ્મજત્તા સહજ-ગ્ગહણેનેવ અનુપાલેતબ્બાનમ્પિ કમ્મજભાવો સિદ્ધોતિ કમ્મજ-ગ્ગહણં ન કતં. યથાસકં ખણમત્તટ્ઠાયિનોપિ કમ્મજરૂપસ્સ પવત્તિહેતુભાવેન તં અનુપાલકં, તસ્મા સહજરૂપાનુપાલનલક્ખણં. ન હિ કમ્મજાનં કમ્મંયેવ ઠિતિહેતુ ભવિતું અરહતિ આહારજાદીનં આહારાદિ વિય. કિં કારણા? તક્ખણાભાવતો. **તેસ**ન્તિ સહજરૂપાનં. **પવત્તનં** યાપનં. **ઠપનં** ઠિતિહેતુતા. અત્તના અનુપાલનવસેન યાપેતબ્બાનિ પવત્તેતબ્બાનિ ભૂતાનિ એતસ્સ પદટ્ઠાનન્તિ **યાપયિતબ્બભૂતપદટ્ઠાનં**. **અનુપાલનલક્ખણાદિમ્હી**તિ **આદિ**-સદ્દેન પવત્તનરસાદિમેવ સઙ્ગણ્હાતિ. **અત્થિક્ખણેયેવા**તિ અનુપાલેતબ્બાનં અત્થિક્ખણેયેવ. અસતિ અનુપાલેતબ્બે ઉપ્પલાદિમ્હિ કિં ઉદકં અનુપાલેય્ય. યદિ કમ્મજાનં ઠિતિહેતુમન્તરેન ઠિતિ ન હોતિ, જીવિતિન્દ્રિયસ્સ કો ઠિતિહેતૂતિ આહ "**સય**"ન્તિઆદિ. યદિ કમ્મજાનં ઠાનં જીવિતિન્દ્રિયપટિબદ્ધં, અથ કસ્મા સબ્બકાલં ન ઠપેતીતિ આહ "**ન ભઙ્ગતો**"તિઆદિ. **તસ્સ તસ્સ** અનુપાલનાદિકસ્સ **સાધનતો**. તં સાધનઞ્ચ જીવમાનતાવિસેસસ્સ પચ્ચયભાવતો. ઇન્દ્રિયબદ્ધરૂપસ્સ હિ મતરૂપતો કમ્મજસ્સ, તદનુબન્ધભૂતસ્સ ચ ઉતુસમુટ્ઠાનાદિતો જીવિતિન્દ્રિયકતો વિસેસો, ન કેવલં ખણટ્ઠિતિયા એવ, પબન્ધાનુપચ્છેદસ્સાપિ જીવિતિન્દ્રિયં કારણન્તિ દટ્ઠબ્બં, ઇતરથા આયુક્ખયતો મરણં ન યુજ્જેય્યાતિ.

૪૪૦. **મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં નિસ્સયલક્ખણં હદયવત્થૂ**તિ કથમેતં વિઞ્ઞાતબ્બન્તિ? આગમતો, યુત્તિતો ચ. ''યં રૂપં નિસ્સાય મનોધાતુ ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ પવત્તન્તિ, તં રૂપં મનોધાતુયા ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ચ તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં નિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૮) એવમાદિ આગમો. યદિ એવં, કસ્મા રૂપકણ્ડે તં ન વુત્તન્તિ? તત્થ અવચનં અઞ્ઞકારણં. કિં પન તન્તિ? દેસનાભેદો. યથા

હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ એકન્તતો ચક્ખાદિનિસ્સયાનિ, ન એવં મનોવિઞ્ઞાણં એકન્તેન હદયવત્થુનિસ્સયં. નિસ્સિતવસેન ચ વત્થુદુકાદિદેસના પવત્તા ''અત્થિ રૂપં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુ, અત્થિ રૂપં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ ન વત્થૂ''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૫૮૪). યમ્પિ એકન્તતો હદયવત્થુનિસ્સયં, તસ્સ વસેન ''અત્થિ રૂપં મનોવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થૂ''તિઆદિના દુકાદીસુ વુચ્ચમાનેસુપિ ન તદનુગુણા આરમ્મણદુકાદયો સમ્ભવન્તિ. ન હિ ''અત્થિ રૂપં મનોવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણં, અત્થિ રૂપં ન મનોવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણ''ન્તિ સક્કા વત્તુન્તિ વત્થારમ્મણદુકા ભિન્નગતિકા સિયુન્તિ એકરસા દેસના ન ભવેય્ય. એકરસઞ્ચ દેસનં દેસેતું ઇધ સત્થુ અજ્ઝાસયો. તસ્મા તત્થ હદયવત્થુ ન વુત્તં, ન અલબ્ભમાનત્તાતિ દટ્ઠબ્બં.

યુત્તિ પન એવં વેદિતબ્બા – નિપ્ફન્નઉપાદાયરૂપનિસ્સયં ધાતુદ્વયં પઞ્ચવોકારભવે. તત્થ રૂપાયતનાદીનં, ઓજાય ચ ઇન્દ્રિયબદ્ધતો બહિપિ પવત્તિદસ્સનતો ન તંનિસ્સયતા યુજ્જતિ, ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનમ્પિ તદુભયરહિતેપિ સન્તાને ધાતુદ્વયદસ્સનતો ન તંનિસ્સયતા યુજ્જતિ, જીવિતિન્દ્રિયસ્સાપિ અઞ્ઞકિચ્ચં વિજ્જતીતિ ન તંનિસ્સયતા યુજ્જતિ એવાતિ પારિસેસતો હદયવત્થુ, તેસં નિસ્સયોતિ વિઞ્ઞાયતિ. સક્કા હિ વત્તું નિપ્ફન્નઉપાદાયરૂપનિસ્સયં ધાતુદ્વયં પઞ્ચવોકારભવે રૂપપટિબદ્ધવુત્તિભાવતો. યં યઞ્હિ રૂપપટિબદ્ધવુત્તિ, તં તં નિપ્ફન્નઉપાદાયરૂપનિસ્સયં દિટ્ઠં યથા ''ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતૂ''તિ. ''પઞ્ચવોકારભવે''તિ ચ વિસેસનં મનોવિઞ્ઞાણધાતુવસેન કતં. મનોધાતુ પન ચતુવોકારભવે નત્થેવ. નનુ ચ ઇન્દ્રિયનિસ્સયતાયપિ સાધનતો વિરુદ્ધો હેતુ આપજ્જતીતિ? ન દિટ્ઠબાધનતો. દિટ્ઠં હેતં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વિય ધાતુદ્વયસ્સ વત્થુનો મન્દતિક્ખાદિઅનનુવિધાનં. તથા હિસ્સ પાળિયં ઇન્દ્રિયપચ્ચયતા ન વુત્તા. તેન તદનુવિધાનસઙ્ખાતા ઇન્દ્રિયનિસ્સયતા બાધીયતિ. હોતુ ધાતુદ્વયનિસ્સયો હદયવત્થુ, ઉપાદાયરૂપઞ્ચ, એતં પન કમ્મસમુટ્ઠાનં, પટિનિયતકિચ્ચં, હદયપદેસે ઠિતમેવાતિ કથં વિઞ્ઞાયતીતિ? વુચ્ચતે – વત્થુરૂપભાવતો **કમ્મસમુટ્ઠાનં** ચક્ખુ વિય, તતો એવ **પટિનિયતકિચ્ચં**, વત્થુરૂપભાવતોતિ ચ વિઞ્ઞાણનિસ્સયભાવતોતિ અત્થો. અટ્ઠિં કત્વા મનસિ કત્વા સબ્બચેતસા સમન્નાહરિત્વા કિઞ્ચિ ચિન્તેન્તસ્સ હદયસ્સ ખિજ્જનતો તત્થેતમવટ્ઠિતન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. **તાસઞ્ઞેવ ધાતૂન**ન્તિ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનંયેવ . નિસ્સયભાવતો ઉપરિ આરોપેત્વા વહન્તં વિય પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **ઉબ્બહનપચ્ચુપટ્ઠાનં**. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

**૪૪૧**. અભિક્કમો આદિ યેસં તે અભિક્કમાદી. આદિ-સદ્દેન પટિક્કમસમિઞ્જનપસારણઉક્ખેપનઅવક્ખેપનાદિકા સબ્બા કિરિયા પરિગ્ગય્હતિ. તેસં અભિક્કમાદીનં પવત્તકં ચિત્તં સમુટ્ઠાનં યસ્સા સા **અભિક્કમાદિપ્પવત્તકચિત્તસમુટ્ઠાના**, વાયોધાતુ. તસ્સા યં સહજરૂપકાયસ્સ થમ્ભનસન્ધારણચલનસઙ્ખાતં કિચ્ચં, તસ્સ સહકારીકારણભૂતો આકારવિસેસો કાયવિઞ્ઞત્તિ નામાતિ દસ્સેન્તો આહ ''**અભિક્કમાદિ…પે॰… કાયવિઞ્ઞત્તી**''તિ.

કસ્સ પન આકારવિકારોતિ? સામત્થિયતો વાયોધાતુઅધિકાનં ચિત્તજમહાભૂતાનં. કિં તં સામત્થિયં? ચિત્તજતા, ઉપાદાયરૂપતા ચ. અથ વા વાયોધાતુયા આકારવિકારો સહજ…પે॰… પચ્ચયોતિ સમ્બન્ધિતબ્બં. યદિ એવં વિઞ્ઞત્તિયા ઉપાદાયરૂપભાવો ન યુજ્જતિ. ન હિ ઉપાદાયરૂપં એકભૂતસન્નિસ્સયં અત્થિ. ''ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપ''ન્તિ હિ વુત્તં, નાયં દોસો ચતુન્નં વિકારો ચતૂસુ એકસ્સાપિ હોતિ ચતુસાધારણધનં વિય. વાયોધાતુઅધિકતાય ચ કલાપસ્સ ''વાયોધાતુયા''તિ વચનં ન વિરુજ્ઝતિ. એવં અધિકતા ચ સામત્થિયતો, ન પમાણતો. અઞ્ઞથા હિ અવિનિબ્ભોગવુત્તિતા ન યુજ્જેય્ય. વાયોધાતુયા એવાતિ કેચિ. તેસં મતેન વિઞ્ઞત્તિયા ઉપાદાયરૂપતા દુરુપપાદા. ન હિ એકસ્સ વિકારો ચતુન્નં હોતિ. સા પનાયં હત્થચલનાદીસુ

ફન્દમાનવણ્ણગ્ગહણાનન્તરમવિઞ્ઞાયમાનન્તરેન મનોદ્વારજવનેન ગય્હતિ. ફન્દમાનવણ્ણવિનિમુત્તો કોચિ વિકારો અત્થિ. તસ્સ ચ તગ્ગહણાનન્તરં ગહણં હોતીતિ કથમેતં વિઞ્ઞાયતીતિ અધિપ્પાયગ્ગહણતો. ન હિ વિઞ્ઞત્તિવિકારરહિતેસુ રુક્ખચલનાદીસુ ''ઇદમેસ કારેતિ મઞ્ઞે''તિ અધિપ્પાયગ્ગહણં દિટ્ઠં, હત્થચલનાદીસુ પન દિટ્ઠં. તસ્મા ફન્દમાનવણ્ણવિનિમુત્તો કોચિ વિકારો અત્થિ અધિપ્પાયસ્સ ઞાપકોતિ વિઞ્ઞાયતિ. ઞાપકો ચ હેતુ ઞાપેતબ્બમત્થં સયં ગહિતો એવ ઞાપેતિ, ન વિજ્જમાનતામત્તેનાતિ વણ્ણગ્ગહણાનન્તરં વિકારગ્ગહણમ્પિ અનુમાનતો વિઞ્ઞાયતિ. તથા હિ વદન્તિ –

> ''વિસયત્તમનાપન્ના, સદ્દા નેવત્થબોધકા;
> ન સત્તામત્તતો અત્થે, તે અઞ્ઞાતા પકાસકા''તિ.

યદિ વિકારગ્ગહણમેવ કારણં અધિપ્પાયગ્ગહણસ્સ, કસ્મા અગ્ગહિતસઙ્કેતાનં અધિપ્પાયગ્ગહણં ન હોતીતિ? ન કેવલં વિકારગ્ગહણમેવ અધિપ્પાયગ્ગહણસ્સ કારણં, અથ ખો પુરિમસિદ્ધસમ્બન્ધગ્ગહણઞ્ચ ઇમસ્સ ઉપનિસ્સયોતિ દટ્ઠબ્બં. થમ્ભનસન્ધારણચલનાનિ વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતાય વાયોધાતુયા હોન્તીતિ વુત્તં. કિં સબ્બાવ વાયોધાતૂ સબ્બાનિ તાનિ કરોન્તીતિ? નયિદમેવં. સત્તમજવનસમ્ભૂતા હિ વાયોધાતુ પુરિમજવનસમ્ભૂતા વાયોધાતુયો ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયે લભિત્વા દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવેન ચલયતિ ચિત્તજરૂપં, ન ઇતરા. ઇતરા પન સન્થમ્ભનસન્ધારણમત્તં કરોન્તિયો તસ્સા ઉપકારાય હોન્તિ. દેસન્તરુપ્પત્તિ એવ ચલનન્તિ નિમિત્તે ચ કત્તુભાવો સમારોપિતોતિ દટ્ઠબ્બં. અઞ્ઞથા ધમ્માનં અબ્યાપારતા, ખણિકતા ચ ન સિયા. સત્તહિ યુગેહિ આકડ્ઢિતબ્બસકટમેત્થ **અટ્ઠકથાયં** નિદસ્સિતં. ચિત્તજરૂપે પન ચલન્તે તંસમ્બન્ધતાય ઉતુકમ્માહારજરૂપમ્પિ ચલતિ નદીસોતે પક્ખિત્તસુક્ખગોમયપિણ્ડં વિય ફન્દમાનવણ્ણગ્ગહણાનન્તરં વિઞ્ઞત્તિગ્ગહણસ્સ વુત્તત્તા. કિં ચલનકરા એવ વાયોધાતુ વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતાતિ? નયિદમેવં, તથા ચલયિતુમસક્કુણન્તિયોપિ થમ્ભનસન્ધારણમત્તકરા પઠમજવનાદિસમ્ભૂતાપિ વાયોધાતુયો વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતા એવાતિ ગહેતબ્બં. યેન દિસાભાગેનાયં અભિક્કમાદિં પવત્તેતુકામો, તદભિમુખવિકારસબ્ભાવતો. અધિપ્પાયસહભાવી હિ વિકારો વિઞ્ઞત્તિ. એવઞ્ચ કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનસ્સાપિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકવચનં સુટ્ઠુ યુજ્જતિ. યથાવુત્તવિકારગ્ગહણમુખેન તંસમઙ્ગિનો અધિપ્પાયો વિઞ્ઞાયતીતિ વુત્તં ''**અધિપ્પાયપ્પકાસનરસા**''તિ.

કાયવિપ્ફન્દનસ્સ હેતુભૂતાય વાયોધાતુયા વિકારભાવતો પરિયાયેન વિઞ્ઞત્તિ **કાયવિપ્ફન્દનહેતુભાવપચ્ચુપટ્ઠાના** વુત્તા. **ચિત્તસમુટ્ઠાનવાયોધાતુપદટ્ઠાના**તિ ચ વાયોધાતુયા કિચ્ચાધિકતાય વુત્તં. **કાયવિપ્ફન્દનેન અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુત્તા**તિ કાયવિપ્ફન્દનેન કરણભૂતેન અધિપ્પાયસ્સ વિઞ્ઞાપનહેતુભાવતો કાયવિઞ્ઞત્તીતિ વુચ્ચતીતિ સમ્બન્ધો. અયઞ્હેત્થ અત્થો – વિઞ્ઞાપેતીતિ વિઞ્ઞત્તિ. કિં વિઞ્ઞાપેતિ? અધિપ્પાયં. કેન? કાયેન. કીદિસેન? વિપ્ફન્દમાનેનાતિ. દુતિયનયે પન યથાવુત્તેન કાયેન વિઞ્ઞાયતીતિ **કાયવિઞ્ઞત્તિ**. સેસં વુત્તનયમેવ.

અત્થાવબોધનસમત્થો વચીવિસેસો **વચીભેદો**. તેન વાયુવનપ્પતિનદીઘોસાદિં નિવત્તેતિ. તસ્સ પવત્તકં ચિત્તં સમુટ્ઠાનં યસ્સા સા **વચીભેદપ્પવત્તકચિત્તસમુટ્ઠાના**, પથવીધાતુ. તસ્સા યં ઉપાદિન્નસઙ્ઘાતસ્સ અક્ખરુપ્પત્તિટ્ઠાનસ્સ ઘટ્ટનસઙ્ખાતં કિચ્ચં, તસ્સ સહકારીકારણભૂતો આકારવિસેસો વચીવિઞ્ઞત્તિ નામાતિ દસ્સેન્તો આહ ''**વચીભે... પે.... વચીવિઞ્ઞત્તી**''તિ.

ઇદાનિ ‘‘કસ્સ પન આકારવિકારો’’તિઆદિ કાયવિઞ્ઞત્તિયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. અયં પન વિસેસો – યથા તત્થ ‘‘ફન્દમાનવણ્ણગ્ગહણાનન્તર’’ન્તિ વુત્તં, એવમિધ ‘‘સુય્યમાનસદ્દસવનાનન્તર’’ન્તિ યોજેતબ્બં. ઇધ ચ થમ્ભનાદીનં અભાવતો ‘‘સત્તમજવનસમ્ભૂતા’’તિઆદિનયો ન લબ્ભતિ. ઘટ્ટનેન હિ સદ્ધિં સદ્દો ઉપ્પજ્જતિ. ઘટ્ટનઞ્ચ પઠમજવનાદીસુપિ લબ્ભતેવ. **ઘટ્ટનં** પચ્ચયવસેન ભૂતકલાપાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં આસન્નતરુપ્પાદો. **ચલનં** એકસ્સાપિ દેસન્તરુપ્પાદપરમ્પરતાતિ અયમેતેસં વિસેસો. યથા ચ વાયોધાતુયા ચલનં કિચ્ચં, એવં પથવીધાતુયા ઘટ્ટનં. તેનેવાહ ‘‘**પથવીધાતુયા ઉપાદિન્નઘટ્ટનસ્સ પચ્ચયો**’’તિ. સેસં વુત્તનયમેવ. **યથા હી**તિઆદિ કાયવચીવિઞ્ઞત્તીનં અનુમાનવસેન ગહેતબ્બભાવવિભાવનં. **યથા હિ ઉસ્સાપેત્વા બદ્ધગોસીસાદિ**રૂપાનિ દિસ્વા તદનન્તરપ્પવત્તાય અવિઞ્ઞાયમાનન્તરાય મનોદ્વારવીથિયા ગોસીસાદીનં ઉદકસહચારિપ્પકારસઞ્ઞાણાકારં ગહેત્વા ઉદકગ્ગહણં હોતિ, એવં વિપ્ફન્દમાનસમુચ્ચારિયમાનવણ્ણસદ્દે ગહેત્વા તદનન્તરપવત્તાય અવિઞ્ઞાયમાનન્તરાય મનોદ્વારવીથિયા પુરિમસિદ્ધસમ્બન્ધગહણૂપનિસ્સયસહિતાય સાધિપ્પાયવિકારગ્ગહણં હોતિ.

૪૪૨. રૂપાનિ પરિચ્છિન્દતિ, સયં વા તેહિ પરિચ્છિજ્જતિ, રૂપાનં વા પરિચ્છેદમત્તં રૂપપરિચ્છેદો, તં લક્ખણં એતિસ્સાતિ **રૂપપરિચ્છેદલક્ખણા**. અયં હિ આકાસધાતુ તં તં રૂપકલાપં પરિચ્છિન્દન્તી વિય હોતિ. તેનાહ ‘‘**રૂપપરિયન્તપ્પકાસનરસા**’’તિ. અત્થતો પન યસ્મા રૂપાનં પરિચ્છેદમત્તં હુત્વા ગય્હતિ, તસ્મા વુત્તં ‘‘**રૂપમરિયાદપચ્ચુપટ્ઠાના**’’તિ. યસ્મિં કલાપે ભૂતાનં પરિચ્છેદો, તેહેવ **અસમ્ફુટ્ઠભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**. વિજ્જમાનેપિ હિ કલાપન્તરભૂતાનં કલાપન્તરભૂતેહિ સમ્ફુટ્ઠભાવે તંતંભૂતવિવિત્તતા રૂપપરિયન્તો આકાસોતિ યેસં સો પરિચ્છેદો, તેહિ સો અસમ્ફુટ્ઠોવ. અઞ્ઞથા પરિચ્છિન્નતા ન સિયા તેસં ભૂતાનં બ્યાપિભાવાપત્તિતો. અબ્યાપિતા હિ અસમ્ફુટ્ઠતા. તેનાહ ભગવા ‘‘અસમ્ફુટ્ઠં ચતૂહિ મહાભૂતેહી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૬૩૭, ૭૨૪). કણ્ણચ્છિદ્દમુખવિવરાદિવસેન ચ **છિદ્દવિવરભાવપચ્ચુપટ્ઠાના વા**. યેસં રૂપાનં પરિચ્છેદો, તત્થેવ તેસં પરિચ્છેદભાવેન લબ્ભતીતિ વુત્તં ‘‘**પરિચ્છિન્નરૂપપદટ્ઠાના**’’તિ. ‘‘**યાય પરિચ્છિન્નેસૂ**’’તિઆદિના આકાસધાતુયા તંતંકલાપાનં કલાપન્તરેહિ અસઙ્કરકારણતં દસ્સેતિ.

૪૪૩. **અદન્ધતા**તિ અગરુતા. **વિનોદનં** વિક્ખિપનં, અપનયનન્તિ અત્થો. **અથદ્ધતા**તિ અકથિનતા. અત્તનો મુદુભાવેનેવ સબ્બકિરિયાસુ **અવિરોધિતા**. મુદુ હિ કત્થચિ ન વિરુજ્ઝતિ. તીસુપિ ઠાનેસુ પટિપક્ખે **અ**-કારો દન્ધતાદિહેતૂનં પટિપક્ખસમુટ્ઠાનત્તા લહુતાદીનન્તિ કેચિ. અપરે પન ‘‘સત્તાપટિસેધે’’તિ વદન્તિ. સરીરેન કત્તબ્બકિરિયાનં અનુકૂલતાસઙ્ખાતકમ્મઞ્ઞભાવો લક્ખણં એતિસ્સાતિ **સરીરકિરિયાનુકૂલકમ્મઞ્ઞભાવલક્ખણા**. અકમ્મઞ્ઞં દુબ્બલં નામ હોતીતિ કમ્મઞ્ઞતા **અદુબ્બલભાવપચ્ચુપટ્ઠાના** વુત્તા.

લહુતાદીનં અઞ્ઞમઞ્ઞાવિજહનેન દુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તતા વુત્તાતિ તંતંવિકારાધિકરૂપેહિ તંનાનત્તપ્પકાસનત્થં ‘‘**એવં સન્તેપી**’’તિ વુત્તં. **ધાતુક્ખોભો** વાતપિત્તસેમ્હપકોપો, રસાદિધાતૂનં વા વિકારાવત્થા. દ્વિધા વુત્તોપિ અત્થતો પથવીધાતુઆદીનં ધાતૂનંયેવ વિકારોતિ દટ્ઠબ્બો. **પટિપક્ખપચ્ચયા** સપ્પાયઉતુઆહારાવિક્ખિત્તચિત્તતા. તે ચ તંતંવિકારસ્સ વિસેસપચ્ચયભાવતો વુત્તા, અવિસેસેન પન સબ્બે સબ્બેસં પચ્ચયા. યતો નેસં અઞ્ઞમઞ્ઞાવિજહનં, ઇદ્ધિવળઞ્જનાદીસુ વિય વસવત્તનં **મદ્દવપ્પકારો**. **સુપરિમદ્દિતચમ્મસુધન્તસુવણ્ણ**ગહણઞ્ચેત્થ મુદુકમ્મઞ્ઞસદિસરૂપનિદસ્સનમત્તં, ન તં ઇધ અધિપ્પેતં મુદુતાકમ્મઞ્ઞતાસબ્ભાવતો. ન હિ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપસન્તાને લહુતાદીનિ સમ્ભવન્તિ, ઇન્દ્રિયબદ્ધેપિ રૂપભવે ન સન્તિ દન્ધત્તકરાદિધાતુક્ખોભાભાવતો. સતિ હિ તાદિસે ધાતુક્ખોભે તપ્પટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનાહિ લહુતાદીહિ ભવિતબ્બન્તિ કેચિ, તં અકારણં. ન હિ વૂપસમેતબ્બપચ્ચનીકાપેક્ખો તબ્બિરોધિધમ્મસમુપ્પાદો, તથા સતિ સહેતુકકિરિયચિત્તુપ્પાદેસુ કાયલહુતાદીનં

અભાવોવ સિયા. કસ્મા પન કમ્મજરૂપેસુ લહુતાદયો ન હોન્તીતિ? પચ્ચુપ્પન્નપચ્ચયાપેક્ખત્તા. અઞ્ઞથા સબ્બદાભાવીહિ લહુતાદીહિ ભવિતબ્બં સિયાતિ.

૪૪૪. આદિ ચયો, ઈસં વા ચયોતિ આચયો, યથાપચ્ચયં તતો તતો આગતસ્સ વિય ચયોતિ વા આચયો, તદુભયં એકજ્ઝં ગહેત્વા આચયો લક્ખણં એતસ્સાતિ **આચયલક્ખણો**. **રૂપસ્સ ઉપચયો** પઠમુપ્પાદો, વડ્ઢિ ચ ''ઉપઞ્ઞત્તં ઉપસિત્ત''ન્તિઆદીસુ વિય ઉપ-સદ્દસ્સ પઠમૂપરિઅત્થસ્સ નિદસ્સનતો. **પુબ્બન્તતો**તિ પુબ્બકોટ્ઠાસતો, અનાગતભાવતોતિ અત્થો. ઉપ્પજ્જમાને રૂપધમ્મે ઉપ્પાદો અનાગતક્ખણતો ઉમ્મુજ્જાપેન્તો વિય હોતીતિ વુત્તં "**ઉમ્મુજ્જાપનરસો**"તિ. તથા સો ''ઇમે રૂપધમ્મા''તિ નિય્યાતેન્તો વિય ગય્હતીતિ આહ "**નિય્યાતનપચ્ચુપટ્ઠાનો**"તિ. **પરિપુણ્ણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનતા** ''ઉપરિચયો ઉપચયો''તિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ વસેન વેદિતબ્બા. **પવત્તિલક્ખણા**તિ રૂપાનં પવત્તનન્તિ લક્ખિતબ્બા. **અનુપ્પબન્ધનરસા**તિ પુબ્બાપરવસેન અનુ અનુ પબન્ધનકિચ્ચા. તતો એવ અનુપચ્છેદવસેન ગહેતબ્બતો **અનુપચ્છેદપચ્ચુપટ્ઠાના**.

**ઉભયમ્પી**તિ ઉપચયો સન્તતીતિ ઉભયમ્પિ. **જાતિરૂપસ્સેવા**તિ રૂપુપ્પાદસ્સેવ **અધિવચનં**. યદિ એવં કસ્મા વિભજ્જ વુત્તાતિ આહ "**આકારનાનત્તતો**"તિ, જાતિરૂપસ્સ પવત્તિઆકારભેદતોતિ અત્થો. વેનેય્યવસેન વિભજ્જકથને કારણં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. કથં પનેતં વિઞ્ઞાતબ્બં, પવત્તિઆકારનાનત્તતો જાતિરૂપસ્સ ભેદો, ન સભાવતોતિ ? નિદ્દેસતોતિ દસ્સેન્તો "**યસ્મા પના**"તિઆદિમાહ. તત્થ **યો આયતનાનન્તિ** યો અટ્ઠેકાદસન્નં રૂપાયતનાનં આદિચયત્તા "**આચયો**"તિ વુત્તો. **સો** એવ **ઉપચયો** પઠમુપ્પાદભાવતો ઉપ-સદ્દો પઠમત્થોતિ કત્વા. **યો** પન તત્થેવ ઉપ્પજ્જમાનાનં ઉપરિ ચયત્તા **ઉપચયો**, **સા** એવ **સન્તતિ** અનુપબન્ધવસેન ઉપ્પત્તિભાવતો. અથ વા **યો આયતનાનં આચયો** પઠમભાવેન ઉપલક્ખિતો ઉપ્પાદો, સો પન તત્થેવ ઉપ્પજ્જમાનાનં ઉપરિ ચયત્તા **ઉપચયો**, વડ્ઢીતિ અત્થો. ઉપચયો વડ્ઢિભાવેન ઉપલક્ખિતો ઉપ્પાદો, **સા** એવ **સન્તતિ** પબન્ધાકારેન ઉપ્પત્તિભાવતો. તેનાહ "**અટ્ઠકથાયમ્પી**"તિઆદિ.

તત્થ **એવં કિં કથિતન્તિ** ''યો આયતનાનં આચયો''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૬૪૧) નિદ્દેસેન કિં અત્થજાતં કથિતં હોતિ? આયતનેન આચયો કથિતો. આચયુપચયસન્તતિયો હિ નિબ્બત્તિભાવેન આચયો એવાતિ આયતનેહિ આચયાદીનં પકાસિતત્તા તેહિ આચયો કથિતો. આયતનાનં આચયાદિવચનેનેવ આચયસભાવાનિ ઉપ્પાદધમ્માનિ આયતનાનીતિ આચયેન તંપકતિકં આયતનં કથિતં. લક્ખણઞ્હિ ઉપ્પાદો, ન રૂપરૂપન્તિ.

**રૂપપરિપાકો** રૂપધમ્માનં જિણ્ણતા. **ઉપનયનરસા**તિ ભઙ્ગુપનયનકિચ્ચા. **સભાવાનપગમેપી**તિ કક્ખળતાદિસભાવસ્સ અવિગમેપિ. ઠિતિક્ખણે હિ જરા, ન ચ તદા ધમ્મો સભાવં વિજહતિ નામ. **નવભાવો** ઉપ્પાદાવત્થા, તસ્સ અપગમભાવેન ગય્હતીતિ આહ "**નવભાવાપગમપચ્ચુપટ્ઠાના**"તિ. "**અરૂપધમ્માન**"ન્તિ ઇદં તેસં જરાય સુટ્ઠુ પટિચ્છન્નતાય વુત્તં. રૂપધમ્માનમ્પિ હિ ખણિકજરા પટિચ્છન્ના એવ, યા અવીચિજરાતિપિ વુચ્ચતિ. **એસ વિકારો**તિ ખણ્ડિચ્ચાદિવિકારમાહ. સો હિ અરૂપધમ્મેસુ ન લબ્ભતિ. યા અવીચિજરા નામ, તસ્સાપિ એસ વિકારો નત્થીતિ સમ્બન્ધિતબ્બં. નત્થિ એતિસ્સા જરાય વીચીતિ **અવીચિજરા**, નવભાવતો દુવિઞ્ઞેય્યન્તરજરાતિ અત્થો.

પરિતો સબ્બસો ''ભિજ્જન''ન્તિ લક્ખિતબ્બાતિ **પરિભેદલક્ખણા**. નિચ્ચં નામ ધુવં, રૂપં પન ખણભઙ્ગિતાય યેન ભઙ્ગેન ન નિચ્ચન્તિ અનિચ્ચં, સો અનિચ્ચસ્સ ભાવોતિ **અનિચ્ચતા**. સા પન યસ્મા ઠિતિપ્પત્તં રૂપં

વિનાસભાવેન સંસીદન્તી વિય હોતીતિ વુત્તં “**સંસીદનરસા**”તિ. યસ્મા ચ સા રૂપધમ્માનં ભઙ્ગભાવતો ખયવયાકારેનેવ ગય્હતિ, તસ્મા વુત્તં “**ખયવયપચ્ચુપટ્ઠાના**”તિ.

**૪૪૫. ઓજાલક્ખણો**તિ એત્થ અઙ્ગમઙ્ગાનુસારિનો રસસ્સ સારો ઉપથમ્ભબલકરો ભૂતનિસ્સિતો એકો વિસેસો ઓજા. કબળં કરીયતીતિ **કબળીકારો**. આહરીયતીતિ **આહારો**, કબળં કત્વા અજ્ઝોહરીયતીતિ અત્થો. ઇદં પન સવત્થુકં ઓજં દસ્સેતું વુત્તં. બાહિરં આહારં પચ્ચયં લભિત્વા એવ અજ્ઝત્તિકાહારો રૂપં ઉપ્પાદેતિ, સો પન રૂપં આહરતીતિ આહારો. તેનાહ “**રૂપાહરણરસો**”તિ. તતો એવ ઓજટ્ઠમકરૂપુપ્પાદનેન ઇમસ્સ કાયસ્સ **ઉપથમ્ભનપચ્ચુપટ્ઠાનો**. ઓજાય રૂપાહરણકિચ્ચં બાહિરાધીનન્તિ આહ “**આહરિતબ્બવત્થુપદટ્ઠાનો**”તિ.

**૪૪૬. બલરૂપ**ન્તિઆદીસુ ઇમસ્મિં કાયે બલં નામ અત્થિ, સમ્ભવો નામ અત્થિ, રોગો નામ અત્થિ, ‘‘જાતિ સઞ્જાતી’’તિ (વિભ॰ ૧૯૧) વચનતો જાતિ નામ અત્થિ, તેહિપિ ચતૂહિ મહાભૂતેહિ વિના અભાવતો ઉપાદાયરૂપેહિ ભવિતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો. **એકચ્ચાન**ન્તિ અભયગિરિવાસીનં. **પટિક્ખિત્ત**ન્તિ એત્થ એવં પટિક્ખેપો વેદિતબ્બો – મિદ્ધં રૂપમેવ ન હોતિ નીવરણેસુ દેસિતત્તા. યસ્સ હિ નીવરણેસુ દેસના, તં ન રૂપં યથા કામચ્છન્દો. સિયા પનેતં દુવિધં મિદ્ધં રૂપં, અરૂપઞ્ચાતિ. તત્થ યં અરૂપં, તં નીવરણેસુ દેસિતં ‘‘ન રૂપ’’ન્તિ? તં ન, વિસેસવચનાભાવતો. ન હિ વિસેસેત્વા મિદ્ધં નીવરણેસુ દેસિતં, તસ્મા મિદ્ધસ્સ દુવિધતં પરિકપ્પેત્વાપિ ન સક્કા નીવરણભાવં નિવત્તેતું. સક્કા હિ વત્તું ‘‘યં તં અરૂપતો અઞ્ઞં મિદ્ધં પરિકપ્પિતં, તમ્પિ નીવરણં મિદ્ધસભાવત્તા ઇતરં મિદ્ધં વિયા’’તિ.

ભવતુ નીવરણં, કો વિરોધોતિ ચે? નીવરણઞ્ચ પહાતબ્બં. પઞ્ચ નીવરણે પહાય ‘‘અદ્ધા મુનીસિ સમ્બુદ્ધો, નત્થિ નીવરણા તવા’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૫૪૬) વચનતો. અપ્પહાતબ્બઞ્ચ રૂપં ‘‘કતમે ધમ્મા નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બા? ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલં, ચતૂસુ ભૂમીસુ વિપાકો, તીસુ ભૂમીસુ કિરિયાબ્યાકતં, રૂપઞ્ચ નિબ્બાનઞ્ચ. ઇમે ધમ્મા નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૦૭) વચનતો. ન ચેત્થ તદારમ્મણકિલેસપ્પહાનં અધિપ્પેતં ‘‘રૂપં, ભિક્ખવે, ન તુમ્હાકં, તં પજહથા’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૩૪) વિય કામચ્છન્દાદીનં તથા પહાનસ્સ અનધિપ્પેતત્તા. તસ્મા ન મિદ્ધં રૂપં. યદિ મિદ્ધસ્સ રૂપભાવં ન સમ્પટિચ્છથ, કથં ભગવતો નિદ્દા. મિદ્ધઞ્હિ ‘‘નિદ્દાપચલાયિકા’’તિઆદિના વિભઙ્ગે વિભત્તત્તા નિદ્દાતિ? ન મિદ્ધં નિદ્દા, નિદ્દાહેતુભાવતો પન તં ‘‘નિદ્દા’’તિ વિભત્તં યથા ઇત્થિલિઙ્ગાદિ. એવમ્પિ નિદ્દાહેતુનો મિદ્ધસ્સ અભાવતો કથં ભગવતો નિદ્દાતિ? નિદ્દા ભગવતો સરીરગિલાનિયા, ન મિદ્ધેન. સા ચ નત્થીતિ ન સક્કા વત્તું ‘‘પિટ્ઠિ મે આગિલાયતિ, તમહં આયમિસ્સામી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૨) વચનતો. ન ચેત્થ એવમવધારણં મિદ્ધમેવ નિદ્દાહેતૂતિ, નિદ્દાહેતુ એવ મિદ્ધન્તિ એવમવધારણા. તસ્મા અઞ્ઞોપિ અત્થિ નિદ્દાહેતુ, કો પન સોતિ? સરીરગિલાનિયા. તેન વુત્તં ‘‘નિદ્દા ભગવતો સરીરગિલાનિયા, ન મિદ્ધેના’’તિ.

નિદ્દા ચ ભગવતો નત્થીતિ ન સક્કા વત્તું ‘‘અભિજાનામિ ખો પનાહં અગ્ગિવેસ્સન…પે॰… દિવા સુપિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૭) વચનતો. ઇતોપિ ન મિદ્ધં રૂપં સમ્પયોગવચનતો. વુત્તઞ્હિ ‘‘થિનમિદ્ધનીવરણં અવિજ્જાનીવરણેન નીવરણઞ્ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તઞ્ચા’’તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૭૬). ન ચેત્થ યથાલાભભવનં? સક્કા પચ્ચેતું ‘‘સક્ખરકથલિકમ્પિ મચ્છગુમ્બમ્પિ ચરન્તમ્પિ તિટ્ઠન્તમ્પી’’તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૯) વિય અપ્પસિદ્ધતાય રૂપભાવસ્સ. સિદ્ધે હિ તસ્સ રૂપભાવે સમ્ભવતો યથાલાભપચ્ચયો યુજ્જેય્યાતિ. ઇતોપિ ન રૂપં મિદ્ધં આરુપ્પેસુ ઉપ્પજ્જનતો. વુત્તમ્પિ ચેતં ‘‘નીવરણં ધમ્મં પટિચ્ચ નીવરણો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નપુરેજાતપચ્ચયા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૮) ઇમસ્સ વિભઙ્ગે ‘‘આરુપ્પે કામચ્છન્દનીવરણં પટિચ્ચ થિનમિદ્ધનીવરણં

ઉદ્ધચ્ચનીવરણં અવિજ્જાનીવરણં ઉપ્પજ્જતી''તિ વિત્થારો. તસ્મા ''ન મિદ્ધં રૂપ''ન્તિ યં અટ્ઠકથાસુ પટિક્ખિત્તં, તં સુપટિક્ખિત્તમેવ.

**ઇતરેસૂ**તિ બલરૂપાદીસુ. કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સાપિ રોગસ્સ વિસભાગપચ્ચયસમુપ્પન્નો ધાતુક્ખોભો આસન્નકારણં, પગેવ ઇતરસ્સ. સો ચ અત્થતો રૂપધમ્માનં વિકારાવત્થાઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુ એવ સિયાતિ વુત્તં ''**રોગરૂપં જરતાઅનિચ્ચતાગહણેન ગહિતમેવા**''તિ. **ઉપચયસન્તતિગહણેન ગહિતમેવા**તિ તબ્બિનિમુત્તસ્સ રૂપુપ્પાદસ્સ અભાવતો. ઉપાદાવત્થાય ચ અઞ્ઞા જાતિ નામ નત્થેવ. સમ્ભવો કામધાતુયં એકચ્ચિયસત્તાનં ઇન્દ્રિયપરિપાકપચ્ચયો આપોધાતુયા પવત્તિઆકારવિસેસોતિ આહ ''**સમ્ભવરૂપં આપોધાતુગ્ગહણેન ગહિતમેવા**''તિ. કાયબલં નામ અત્થતો વાયોધાતુયા પવત્તિઆકારવિસેસો તસ્સા વિપ્ફારભાવતો. યતો નં ''પાણબલ''ન્તિ વદન્તિ, તેનાહ ''**બલરૂપં વાયોધાતુગ્ગહણેન ગહિતમેવા**''તિ. કસ્મા પન નેસં અયથાક્કમતો પટિક્ખેપો કતોતિ? **વિસું નત્થી**તિ કત્વા અનુપલબ્ભમાનત્તા અનાદરદસ્સનત્થં, મિદ્ધપટિક્ખેપો વા મહાપઞ્હોતિ પઠમં કતો. તદનુસારેન પટિલોમનયેન ઇતરેસમ્પિ અભાવો વુત્તોતિ વેદિતબ્બં.

''**ઇતી**''તિ ઇદં ''**અટ્ઠવીસતિવિધ**''ન્તિ ઇમિના સમ્બન્ધિતબ્બં, ઇમિના વુત્તક્કમેન અટ્ઠવીસતિવિધં હોતીતિ. સો ચ ખો પાળિયં આગતનયેનેવાતિ અનૂનતા વેદિતબ્બા. અનધિકભાવો પન દસ્સિતો એવ.

**૪૪૭**. સમ્પયુત્તધમ્મરાસિ હિનોતિ એતેન પતિટ્ઠહતીહિ **હેતુ**, મૂલટ્ઠેન લોભાદિકો, અલોભાદિકો ચ, તાદિસો હેતુ ન હોતીતિ **નહેતુ**. નાસ્સ હેતુ અત્થીતિ **અહેતુકં**, સહેતુકપટિયોગિભાવતો હેતુના સહ ન ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. અહેતુકમેવ હેતુના વિપ્પયુત્તતાય **હેતુવિપ્પયુત્તં**. ધમ્મનાનત્તાભાવેપિ હિ સદ્દત્થનાનત્તેન વેનેય્યવસેન દુકન્તરદેસના હોતીતિ દુકપદવસેન ચેતં વુત્તં. પચ્ચયાધીનવુત્તિતાય સહ પચ્ચયેનાતિ **સપ્પચ્ચયં**. અત્તનો પચ્ચયેહિ લોકે નિયુત્તં, વિદિતન્તિ વા **લોકિયં**. આ ભવગ્ગં, આ ગોત્રભું વા સવન્તીતિ આસવા, સહ આસવેહીતિ **સાસવં**, આસવેહિ આલમ્બિતબ્બન્તિ અત્થો. આદિસદ્દેન સંયોજનીયં ઓઘનીયં યોગનીયં નીવરણીયં સંકિલેસિકં પરામટ્ઠં અચેતસિકં ચિત્તવિપ્પયુત્તં નરૂપાવચરં નઅરૂપાવચરં નઅપરિયાપન્નં અનિયતં અનિય્યાનિકં અનિચ્ચન્તિ એવમાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

આહિતો અહં માનો એત્થાતિ અત્તા, અત્તભાવો. તં અત્તાનં અધિકિચ્ચ ઉદ્દિસ્સ પવત્તા અજ્ઝત્તા , ઇન્દ્રિયબદ્ધધમ્મા, તેસુ ભવં **અજ્ઝત્તિકં**, ચક્ખાદિ. અટ્ઠકથાયં પન વુત્તનયેન અજ્ઝત્તમેવ **અજ્ઝત્તિકં** યથા વેનયિકોતિ (અ॰ નિ॰ ૮.૧૧; પારા॰ ૮) ઇમમત્થં સન્ધાય વુત્તં ''**અત્તભાવં અધિકિચ્ચ પવત્તત્તા અજ્ઝત્તિક**''ન્તિ. **સેસં** તેવીસતિવિધં. ''**તતો બાહિરત્તા**''તિ ઇદં અજ્ઝત્તિકલક્ખણાભાવતો વુત્તં. **ઘટ્ટનવસેના**તિ વિસયી, વિસયો ચ હુત્વા સઙ્ઘટ્ટનવસેન. **સેસં** સોળસવિધં. **વિપરીતત્તા**તિ ઘટ્ટનવસેન અગહેતબ્બતો. **દુપ્પટિવિજ્ઝસભાવત્તા**તિ સુખુમભાવેન દુવિઞ્ઞેય્યસભાવત્તા. ઞાણસ્સ આસન્ને ન હોતીતિ **દૂરે**. **તેરસ** હદયવત્થુપરિયોસાનાનિ. **સભાવેનેવા**તિ ''રૂપસ્સ પરિચ્છેદો, રૂપસ્સ વિકારો, રૂપસ્સ ઉપચયો''તિઆદિના અગ્ગહેત્વા અત્તનો સભાવેનેવ કક્ખળત્તાદિના ઞાણેન પરિચ્છિજ્જ ગહેતબ્બતો. **સેસં** દસવિધં. **તબ્બિપરીતતાયા**તિ સભાવેન અપરિગ્ગહિતબ્બતો. સોતાદીનમ્પિ ચક્ખુનો વિય પસન્નસભાવત્તા એવ યથાસકં વિસયગ્ગહણપચ્ચયતાતિ દસ્સેન્તો આહ ''**ચક્ખાદિ…પે॰… પસાદરૂપ**''ન્તિ. **વિપરીતત્તા**તિ તબ્બિધુરસભાવત્તા. **અધિપતિયટ્ઠેના**તિ એત્થ ચક્ખાદીનં તાવ પઞ્ચન્નં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ આધિપતેય્યં તેસં પટુમન્દભાવાનુવત્તનતો, ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયદ્વયસ્સ

સકિચ્ચે જીવિતિન્દ્રિયસ્સ સહજરૂપાનુપાલને. તદુભયં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **ઉપાદિન્નત્તા**તિ ગહિતત્તા. કમ્મનિબ્બત્તઞ્હિ "મમેતં ફલં"ન્તિ કમ્મુના ગહિતં વિય હોતિ અપટિક્ખેપતો.

૪૪૮. **સનિદસ્સનકમ્મજાદીનં તિકાનન્તિ** સનિદસ્સનત્તિકસ્સ, કમ્મજાદિત્તિકાનઞ્ચ. **ઓળારિકે**તિ દ્વાદસવિધે ઓળારિકરૂપે. **રૂપન્તિ** રૂપાયતનં. દટ્ઠબ્બભાવસઙ્ખાતેન સહ નિદસ્સનેનાતિ સનિદસ્સનં, પટિહનનભાવસઙ્ખાતેન સહ પટિઘેનાતિ સપ્પટિઘં, સનિદસ્સનઞ્ચ તં સપ્પટિઘઞ્ચાતિ **સનિદસ્સનસપ્પટિઘં**. તત્થ યસ્સ દટ્ઠબ્બભાવો અત્થિ, તં **સનિદસ્સનં**. ચક્ખુવિઞ્ઞાણગોચરભાવોવ **દટ્ઠબ્બભાવો**. તસ્સ રૂપાયતનતો અનઞ્ઞત્તેપિ અઞ્ઞેહિ ધમ્મેહિ રૂપાયતનં વિસેસેતું અઞ્ઞં વિય કત્વા વુત્તં "સહ નિદસ્સનેન સનિદસ્સન"ન્તિ. ધમ્મભાવસામઞ્ઞેન હિ એકીભૂતેસુ ધમ્મેસુ યો નાનત્તકરો વિસેસો, સો અઞ્ઞો વિય કત્વા ઉપચરિતું યુત્તો. એવં હિ અત્થવિસેસાવબોધો હોતીતિ. યો સયં, નિસ્સયવસેન ચ સમ્પત્તાનં, અસમ્પત્તાનઞ્ચ પટિમુખભાવો અઞ્ઞમઞ્ઞં પતનં, સો **પટિહનનભાવો**, યેન બ્યાપારાદિવિકારપચ્ચયન્તરસહિતેસુ ચક્ખાદીનં વિસયેસુ વિકારુપ્પત્તિ. **સેસં** એકાદસવિધં ઓળારિકરૂપં. તઞ્હિ સનિદસ્સનત્તાભાવતો **અનિદસ્સનં**, વુત્તનયેનેવ **સપ્પટિઘં**. ઉભયપટિક્ખેપેન **અનિદસ્સનઅપ્પટિઘં**. **કમ્મતો જાતન્તિ** એત્થ યં એકન્તકમ્મસમુટ્ઠાનં અટ્ઠિન્દ્રિયાનિ, હદયઞ્ચાતિ નવવિધં રૂપં, યઞ્ચ નવવિધે ચતુસમુટ્ઠાને કમ્મસમુટ્ઠાનં નવવિધમેવ રૂપન્તિ એવં અટ્ઠારસવિધમ્પિ કમ્મતો ઉપ્પજ્જનતો **કમ્મજં**. યઞ્હિ જાતઞ્ચ યઞ્ચ જાયતિ યઞ્ચ જાયિસ્સતિ, તં સબ્બમ્પિ "કમ્મજ"ન્તિ વુચ્ચતિ યથા દુદ્ધન્તિ. **તદઞ્ઞપચ્ચયજાતન્તિ** કમ્મતો અઞ્ઞપચ્ચયતો જાતં ઉતુચિત્તાહારજં. **નકુતોચિજાતન્તિ** લક્ખણરૂપમાહ. વિઞ્ઞત્તિદ્વયં, સદ્દો, આકાસધાતુ, લહુતાદિત્તયં ચિત્તસમુટ્ઠાનાનિ અવિનિબ્ભોગરૂપાનીતિ એતં પઞ્ચદસવિધં રૂપં **ચિત્તજં**. આકાસધાતુ, લહુતાદિત્તયં, આહારસમુટ્ઠાનાનિ અવિનિબ્ભોગરૂપાનીતિ એતં દ્વાદસવિધં રૂપં **આહારજં**. એત્થ સદ્દં પક્ખિપિત્વા તેરસવિધં રૂપં ઉતુતો સમુટ્ઠિતં **ઉતુજં**. સેસં કમ્મજતિકે વુત્તનયાનુસારેનેવ વેદિતબ્બં.

૪૪૯. દિટ્ઠાદિચતુક્કવસેન, રૂપરૂપાદિચતુક્કવસેન, વત્થાદિચતુક્કવસેનાતિ પાટેક્કં ચતુક્કસદ્દો યોજેતબ્બો. યં રૂપાયતનં અદક્ખિ યં પસ્સતિ યં દક્ખિસ્સતિ યં પસ્સેય્ય, તં સબ્બં **દિટ્ઠં** નામ દિટ્ઠસભાવાનાતિવત્તનતો યથા દુદ્ધન્તિ. એસ નયો સેસેસુપિ. **દસ્સનવિસયત્તા**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યત્તા. **સવનવિસયત્તા**તિ સોતવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યત્તા. **ગન્ધરસફોટ્ઠબ્બત્તયન્તિ** ગન્ધો રસો ફોટ્ઠબ્બન્તિ એતં તયં. **મુતં** નામ મુત્વા પત્વા ગહેતબ્બતો. તેનાહ "**સમ્પત્તગ્ગાહકઇન્દ્રિયવિસયત્તા**"તિ.

કિમિદં ફોટ્ઠબ્બં નામાતિ? પથવીતેજોવાયોધાતુત્તયં. કસ્મા પનેત્થ આપોધાતુ અગ્ગહિતા, નનુ સીતતા ફુસિત્વા ગય્હતિ, સા ચ આપોધાતૂતિ? સચ્ચં ગય્હતિ, ન પન સા આપોધાતુ. કિઞ્ચરહીતિ? તેજોધાતુ એવ. મન્દે હિ ઉણ્હભાવે સીતબુદ્ધિ. ન હિ સીતં નામ કોચિ ગુણો અત્થિ, કેવલં પન ઉણ્હભાવસ્સ મન્દતાય સીતતાભિમાનો. કથમેતં વિઞ્ઞાતબ્બન્તિ ચે? અનવટ્ઠિતત્તા સીતબુદ્ધિયા યથા પારાપારે. તથા હિ ઘમ્મકાલે આતપે ઠિતાનં છાયં પવિટ્ઠાનં સીતબુદ્ધિ હોતિ, તત્થેવ પન પથવીગબ્ભતો ઉટ્ઠિતાનં ઉણ્હબુદ્ધિ. યદિ હિ સીતતા આપોધાતુ સિયા, એકસ્મિં કલાપે ઉણ્હભાવેન સદ્ધિં ઉપલબ્ભેય્ય, ન ચ ઉપલબ્ભતિ. તસ્મા વિઞ્ઞાયતિ ન આપોધાતુ સીતતાતિ . ઇદઞ્ચ ભૂતાનં અવિનિબ્ભોગવુત્તિતં ઇચ્છન્તાનં ઉત્તરં, અનિચ્છન્તાનમ્પિ પન ચતુન્નં ભૂતાનં એકસ્મિં કલાપે કિચ્ચદસ્સનેન સભાગવુત્તિતાય સાધિતાય ઉત્તરમેવ. યે પન "વાયોધાતુયા લક્ખણં સીતતા"તિ વદન્તિ, તેસમ્પિ ઇદમેવ ઉત્તરં. યદિ હિ વાયોધાતુ સીતતા સિયા, એકસ્મિં કલાપે ઉણ્હભાવેન સદ્ધિં સીતતા ઉપલબ્ભેય્ય, ન ચ ઉપલબ્ભતિ. તસ્મા વિઞ્ઞાયતિ ન વાયોધાતુ સીતતાતિ. યેસં પન દ્રવતા આપોધાતુ, સા ચ ફુસિત્વા ગય્હતીતિ

દસ્સનં. તે વત્તબ્બા ‘‘દ્રવભાવોપિ ફુસીયતીતિ આયસ્મન્તાનં અધિમાનમત્તં સઞ્ઞાનં વિયા’’તિ. વુત્તઞ્હેતં પુરાતનેહિ –

‘‘દ્રવતા સહવુત્તીનિ, તીણિ ભૂતાનિ સમ્ફુસં;
‘દ્રવતં સમ્ફુસામી’તિ, લોકોયમભિમઞ્ઞતિ.

‘‘ફુસં ભૂતાનિ સણ્ઠાનં, મનસા ગણ્હતે યથા;
‘પચ્ચક્ખતો ફુસામી’તિ, ઞાતબ્બા દ્રવતા તથા’’તિ.

**સેસ**ન્તિ યથાવુત્તં રૂપાદિસત્તવિધં રૂપં ઠપેત્વા અવસિટ્ઠં એકવીસતિવિધં રૂપં. **વિઞ્ઞાણસ્સેવા**તિ મનોવિઞ્ઞાણસ્સેવ. અવધારણેન રૂપાયતનાદીનમ્પિ મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યત્તે નિયમાભાવતો ન વિઞ્ઞાતરૂપતાતિ સઙ્કરાભાવં દસ્સેતિ.

**નિપ્ફન્નરૂપં પનેત્થ રૂપરૂપં નામા**તિ યદેત્થ અટ્ઠવીસતિવિધે રૂપે ‘‘નિપ્ફન્ન’’ન્તિ વુત્તં રૂપં, તદેવ રૂપલક્ખણયોગતો રૂપં. રુપ્પનં રૂપં, તં એતસ્સ અત્થીતિ યથા અરિસસોતિ, રૂપગુણયોગતો વા યથા નીલગુણયોગતો નીલં વત્થન્તિ. સ્વાયં રૂપસદ્દો રુળ્હિયા અતંસભાવેપિ પવત્તતીતિ અપરેન રૂપસદ્દેન વિસેસેત્વા વુત્તં ‘‘**રૂપરૂપ**’’ન્તિ યથા તિલતેલં, દુક્ખદુક્ખન્તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૩૯) ચ, રુપ્પનસભાવં રૂપન્તિ અત્થો. યદિ એવં, આકાસધાતુઆદીનં કથં રૂપભાવોતિ? નિપ્ફન્નરૂપસ્સ પરિચ્છેદવિકારલક્ખણભાવતો તગ્ગતિકમેવાતિ ‘‘રૂપ’’ન્ત્વેવ વુચ્ચતિ.

વસન્તિ એત્થ ચિત્તચેતસિકા પવત્તન્તીતિ **વત્થુ,** ચિત્તતંસમ્પયુત્તાનં આધારભૂતં રૂપં. તં પન છબ્બિધં. તત્થ હદયરૂપં વત્થુ એવ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં નિસ્સયભાવતો. **ન દ્વારં** અઞ્ઞનિસ્સયાનં ચક્ખાદિ વિય. યથા હિ ચક્ખાદીનિ સમ્પટિચ્છનાદીનં પવત્તિયા દ્વારં હોન્તિ, ન એવં હદયવત્થુ. તેન વુત્તં ‘‘**યં પનેત્થ હદયરૂપં નામ, તં વત્થુ, ન દ્વાર**’’ન્તિ. **વિઞ્ઞત્તિદ્વયં દ્વારં** કમ્મદ્વારભાવતો. તન્નિસ્સિતસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ અભાવતો **ન વત્થુ. પસાદરૂપં વત્થુ ચેવ** અત્તસન્નિસ્સિતસ્સ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિકસ્સ, **દ્વારઞ્ચ** અઞ્ઞનિસ્સિતસ્સ સમ્પટિચ્છનાદિકસ્સ. **સેસં** એકવીસતિવિધં રૂપં વુત્તવિપરિયાયતો **નેવ વત્થુ ન ચ દ્વારં**.

**૪૫૦.** એકતો એવ જાતં **એકજં**. નનુ ચ એકતો એવ પચ્ચયતો પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ ઉપ્પત્તિ નત્થીતિ? સચ્ચં નત્થિ, રૂપજનકપચ્ચયેસુ એકતોતિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો. ન હિ રૂપુપ્પત્તિ રૂપજનકતો અઞ્ઞં પચ્ચયં અપેક્ખતિ. **દ્વિજ**ન્તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **ઇમેસ**ન્તિ ઇમેસં પભેદાનં **વસેન. કમ્મજમેવા**તિ કમ્મતો એવ જાતં. **ચિત્તજમેવા**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **ચિત્તતો ચ ઉતુતો ચ જાત**ન્તિ કાલેન ચિત્તતો, કાલેન ઉતુતોતિ એવં ચિત્તતો ચ ઉતુતો ચ જાતં દટ્ઠબ્બં. **તં દ્વિજં** દ્વીહિ જાતન્તિ. પરતો દ્વીસુપિ એસેવ નયો. **સદ્દાયતનમેવા**તિ એત્થ યં ચિત્તજં સદ્દાયતનં, તં સવિઞ્ઞત્તિકમેવાતિ એકે. અવિઞ્ઞત્તિકોપિ અત્થિ વિતક્કવિપ્ફારસદ્દોતિ પોરાણા.

વિતક્કવિપ્ફારસદ્દો ન સોતવિઞ્ઞેય્યોતિ હિ એવં પવત્તમહાઅટ્ઠકથાવાદં નિસ્સાય ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ સદ્દસ્સ વિઞ્ઞત્તિયા વિનાપિ ઉપ્પત્તિ ઇચ્છિતબ્બા. ન હિ વિઞ્ઞત્તિ ‘‘કાયવાચાય વિઞ્ઞત્તી’’તિ વચનતો અસોતવિઞ્ઞેય્યેન સદ્દેન સહ ઉપ્પજ્જતિ, એવં સન્તે ચિત્તજેનાપિ સદ્દનવકેન ભવિતબ્બં. સો ચ વાદો ‘‘સદ્દો ચ હોતિ, ન સોતવિઞ્ઞેય્યો ચા’’તિ વિરુદ્ધમેવેતન્તિ મઞ્ઞમાનેહિ સઙ્ગહકારેહિ પટિક્ખિત્તો. અપરે પન મહાઅટ્ઠકથાવાદં

અપ્પટિક્ખિપિત્વા તસ્સ અધિપ્પાયં વણ્ણેન્તિ. કથં? ''જિવ્હાતાલુચલનાદિકં વિતક્કસમુટ્ઠિતં વિઞ્ઞત્તિસહજમેવ સુખુમસદ્દં દિબ્બસોતેન સુત્વા આદિસતી''તિ સુત્તે, પટ્ઠાને ચ ઓળારિકં સદ્દં સન્ધાય સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભાવો વુત્તોતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન વિતક્કવિપ્ફારસદ્દસ્સ અસોતવિઞ્ઞેય્યતા વુત્તાતિ. **તં** ચતુજં. **અવસેસ**ન્તિ અવિનિબ્ભોગરૂપેન સદ્ધિં આકાસધાતુમાહ.

**લક્ખણરૂપં પન નકુતોચિજાત**ન્તિ કુતોચિપિ પચ્ચયતો ન જાતં, નાપિ સયમેવ જાતં પચ્ચયેહિ વિના સયમેવ જાતસ્સ સબ્બેન સબ્બં અભાવતો. કથં પનેતં વિઞ્ઞાતબ્બં લક્ખણરૂપં ન જાયતીતિ? લક્ખણાભાવતો. ઉપ્પત્તિમન્તાનં હિ રૂપાયતનાદીનં જાતિઆદીનિ લક્ખણાનિ વિજ્જન્તિ, ન એવં જાતિઆદીનં. તસ્મા વિઞ્ઞાતબ્બમેતં જાતિઆદીનિ ન જાયન્તીતિ. સિયા પનેતં ''જાતિઆદીનં જાતિઆદીનિ લક્ખણાનિ વિજ્જન્તી''તિ? તં ન, કસ્મા? તથા સતિ અનવટ્ઠાનાપત્તિતો. યદિ હિ જાતિઆદીનિ જાતિઆદિમન્તાનિ સિયું, તાનિપિ જાતિઆદિમન્તાનિ, તાનિપિ જાતિઆદિમન્તાનીતિ અનવટ્ઠાનમેવ આપજ્જતિ. તસ્મા સુટ્ઠુ વુત્તં ''જાતિઆદીનિ ન જાયન્તી''તિ. તેનાહ **''ન હિ ઉપ્પાદસ્સ ઉપ્પાદો અત્થિ, ઉપ્પન્નસ્સ ચ પરિપાકભેદમત્તં ઇતરદ્વય''**ન્તિ, જરામરણન્તિ અત્થો.

તત્થ **''ઉપ્પાદો નત્થી''**તિ એતેન ઉપ્પાદસ્સ જરામરણાભાવમાહ. અસતિ ઉપ્પાદે કુતો જરામરણન્તિ **મત્ત**ગ્ગહણેન જરામરણસ્સ ઉપ્પાદાભાવમ્પિ. યદિ એવં જાતિયા કુતોચિ જાતતાવચનં કથન્તિ આહ **''યમ્પી''**તિઆદિ. તત્થ **કિચ્ચાનુભાવક્ખણે દિટ્ઠત્તા**તિ યે તે ચિત્તાદયો રૂપાયતનાદીનં રૂપાનં જનકપચ્ચયા, તેસં તદુપ્પાદનં પતિ અનુપરતબ્યાપારાનં યો સો પચ્ચયભાવૂપલક્ખણીયો કિચ્ચાનુભાવક્ખણો, તદા જાયમાનાનં રૂપાયતનાદીનં ધમ્માનં વિકારભાવેન ઉપલબ્ભમાનતં સન્ધાય વેનેય્યપુગ્ગલવસેન જાતિયા કુતોચિ પચ્ચયતો જાતત્તં પાળિયં અનુઞ્ઞાતં યથા તં ચિત્તસમુટ્ઠાનતાદિ વિઞ્ઞત્તિઆદીનં. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યેહિ પચ્ચયધમ્મેહિ રૂપાદયો ઉપ્પજ્જેય્યું, તેસં પચ્ચયભાવૂપગમનક્ખણે ઉપલબ્ભમાના રૂપાદયો તતો પુરે, પચ્છા ચ અનુપલબ્ભમાના તતો ઉપ્પજ્જન્તીતિ વિઞ્ઞાયન્તિ, એવં જાતિપિ વેદિતબ્બા. યદિ એવં નિપ્પરિયાયતો જાતિયા કુતોચિ જાતતા સિદ્ધા, અથ કસ્મા વેનેય્યપુગ્ગલવસેનાતિ વુત્તન્તિ? નયિદમેવં જાયમાનધમ્મવિકારભાવેન ઉપલબ્ભમાનત્તા. યદિ હિ ધમ્મો વિય ઉપલબ્ભેય્ય જાતિ, નિપ્પરિયાયોવ તસ્સા કુતોચિ જાતભાવો, ન એવમુપલબ્ભતિ, અથ ખો વિકારભાવેન. તસ્મા વુત્તં ''વેનેય્યપુગ્ગલવસેના''તિ.

તદા કિર સોતૂનં એવં ચિત્તં ઉપ્પન્નં ''અયં જાતિ સબ્બેસં ધમ્માનં પભવો, સયઞ્ચ ન કુતોચિ જાયતિ યથા તં પકતિવાદીનં પકતી''તિ, તં નેસં મિચ્છાગાહં વિધમેન્તો સત્થા ''ઉપચયો સન્તતી''તિ દ્વિધા ભિન્દિત્વા કુતોચિ પચ્ચયતો જાતઞ્ચ કત્વા દેસેસિ, ન પન જરામરણં પચ્ચયધમ્માનં કિચ્ચાનુભાવક્ખણે અદસ્સનતો. યદિ એવં કથં ''જરામરણં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) વુત્તં? યસ્મા પટિચ્ચસમુપ્પન્નાનં ધમ્માનં પરિપાકભઙ્ગતાય તેસુ સન્તેસુ હોન્તિ, ન અસન્તેસુ. ન હિ અજાતં પરિપચ્ચતિ, ભિજ્જતિ વા, તસ્મા તં જાતિપચ્ચયતં સન્ધાય ''જરામરણં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) પરિયાયેન સુત્તેસુ વુત્તં. યો પનેત્થ કામભવાદીસુ કમ્માદિના પચ્ચયેન યોનિવિભાગતો પટિસન્ધિયં, પવત્તિયઞ્ચ રૂપધમ્માનં પવત્તિભેદો વત્તબ્બો, સો પરતો પટિચ્ચસમુપ્પાદકથાયં આવિ ભવિસ્સતીતિ ન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો.

ઇતિ રૂપક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખવણ્ણના.

## વિઞ્ઞાણક્ખન્ધકથાવણ્ણના

**૪૫૧. યં કિઞ્ચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનદીપકેન પદદ્વયેન વેદયિતસ્સ બહુભેદતં દસ્સેન્તો વુચ્ચમાનં રાસટ્ઠં ઉલ્લિઙ્ગેતિ. વેદયિતં આરમ્મણરસાનુભવનં લક્ખણં એતસ્સાતિ **વેદયિતલક્ખણં**. **સબ્બં તં** ધમ્મજાતન્તિ અધિપ્પાયો, પુબ્બે વા રૂપક્ખન્ધકથાયં વુત્તં અધિકારતો આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. **એકતો કત્વા**તિ અતીતાદિભેદભિન્નં સબ્બં તં બુદ્ધિયા એકતો કત્વા. એવઞ્હિ રાસટ્ઠસ્સ સમ્ભવો. નીલાદિભેદસ્સ આરમ્મણસ્સ સઞ્જાનનં, ''નીલં પીતં દીઘં રસ્સ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૬૧૫) ચ આદિના સઞ્જુપ્પાદવસેન જાનનં ગહણં લક્ખણં એતસ્સાતિ **સઞ્જાનનલક્ખણં**. **અભિસઙ્ખરણં** આયૂહનં બ્યાપારાપત્તિ, અભિસન્દહનં વા, ઉભયથાપિ ચેતનાપધાનતાય સઙ્ખારક્ખન્ધસ્સ એવં વુત્તં ''**અભિસઙ્ખરણલક્ખણ**''ન્તિ. તથા હિ **સુત્તન્તભાજનીયે** સઙ્ખારક્ખન્ધં વિભજન્તેન ભગવતા ''ચક્ખુસમ્ફસ્સજા ચેતના''તિઆદિના (વિભ॰ ૨૧) ચેતનાવ વિભત્તા. મિનિતબ્બવત્થું નાળિયા મિનમાનો પુરિસો વિય યેન સઞ્જાનનાકારવિસિટ્ઠેન આકારેન વિસયં ગણ્હાતિ, તં આરમ્મણૂપલદ્ધિસઙ્ખાતં વિજાનનં લક્ખણં એતસ્સાતિ **વિજાનનલક્ખણં**. ઇતરે વેદનાક્ખન્ધાદયો સુવિઞ્ઞેય્યા હોન્તીતિ વિઞ્ઞાણેન એકુપ્પાદાદિભાવતો, સમાનજાતિઆદિવિભાગતો ચ.

અત્તના ''વિજાનનલક્ખણ''ન્તિ વુત્તમત્થં સુત્તેન સમત્થેતું ''**યં કિઞ્ચી**''તિઆદિ વુત્તં. યથાપચ્ચયં પવત્તિમત્તમેતં, યદિદં સભાવધમ્મોતિ દસ્સેતું ''**વિજાનનલક્ખણ**''ન્તિ ભાવસાધનવસેન વુત્તં. ધમ્મસભાવા વિનિમુત્તો કોચિ કત્તા નામ નત્થીતિ તસ્સેવ કત્તુભાવં દસ્સેતું ''**વિજાનાતી**''તિ વુત્તં. યં વિજાનનટ્ઠેન વિઞ્ઞાણં, તદેવ ચિન્તનાદિઅત્થેન **ચિત્તં**, મનનટ્ઠેન **મનો**તિ પરિયાયતોપિ નં બોધેતિ. એત્તાવતા ચ ખન્ધતો, ભેદતો, પરિયાયતો ચ વિઞ્ઞાણં વિભાવિતં હોતિ.

જાયન્તિ એત્થ વિસદિસાપિ સદિસાકારાતિ **જાતિ**, સમાનાકારો. સા પનાયં જાતિ કામં અનેકવિધા નાનપ્પકારા, તં ઇધાધિપ્પેતમેવ પન દસ્સેન્તો ''**કુસલં, અકુસલં, અબ્યાકતઞ્ચા**''તિ આહ. તત્થ કુસલટ્ઠેન **કુસલં**. કોયં કુસલટ્ઠો નામ? આરોગ્યટ્ઠો અનવજ્જટ્ઠો સુખવિપાકટ્ઠો. આરોગ્યટ્ઠેનાપિ હિ કુસલં વુચ્ચતિ ''કચ્ચિ નુ ભોતો કુસલ''ન્તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧૫.૧૪૬; ૨.૨૦.૧૨૯). અનવજ્જટ્ઠેનાપિ ''કતમો પન, ભન્તે, કુસલો કાયસમાચારો? યો ખો, મહારાજ , અનવજ્જો કાયસમાચારો''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૬૧). સુખવિપાકટ્ઠેનાપિ ''કુસલાનં, ભિક્ખવે, ધમ્માનં સમાદાનહેતૂ''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૮૦). કુસલચિત્તઞ્હિ રાગાદીનં ચેતસિકરોગાનં અવજ્જસભાવાનં પટિપક્ખભાવતો, સુખવિપાકવિપચ્ચનતો ચ અરોગં, અનવજ્જં, સુખવિપાકઞ્ચાતિ.

સદ્દત્થતો પન કુચ્છિતે પાપધમ્મે સલયતિ ચલયતિ કમ્પેતિ વિદ્ધંસેતીતિ **કુસલં**. કુચ્છિતેન વા આકારેન સયન્તીતિ કુસા, પાપધમ્મા, તે કુસે લુનાતિ છિન્દતીતિ **કુસલં**. કુચ્છિતાનં વા સાનતો તનુકરણતો ઞાણં કુસં નામ, તેન લાતબ્બં ગહેતબ્બં પવત્તેતબ્બન્તિ **કુસલં**. યથા વા કુસો ઉભયભાગગતં હત્થપદેસં લુનાતિ, એવમિદં ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નવસેન ઉભયભાગગતં સંકિલેસપક્ખં લુનાતિ છિન્દતિ, તસ્મા કુસો વિય લુનાતીતિ **કુસલં**. કુચ્છિતાનં વા સાવજ્જધમ્માનં સલનતો સંવરણતો **કુસલં**. કુસલધમ્મવસેન હિ અકુસલા પવત્તિનિવારણેન, અપ્પવત્તિભાવાપાદનેન ચ મનચ્છટ્ઠેસુ દ્વારેસુ અપ્પવત્તિયા સંવુતા પિહિતા હોન્તિ. કુચ્છિતે વા પાપધમ્મે સલયતિ કમ્પેતિ અપનેતીતિ **કુસલં**. કુચ્છિતાનં વા પાણાતિપાતાદીનં પાપધમ્માનં સાનતો નિસાનતો તેજનતો કુસા, દોસલોભાદયો. દોસાદીનઞ્હિ વસેન ચેતનાય તિક્ખભાવપ્પત્તિયા પાણાતિપાતાદીનં મહાસાવજ્જતા, તે કુસે લુનાતિ છિન્દતીતિ **કુસલં**. કુચ્છિતાનં વા સાનતો અન્તકરણતો વિનાસનતો કુસાનિ, પુઞ્ઞકિરિયવસેન

પવત્તાનિ સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ, તેહિ લાતબ્બં પવત્તેતબ્બન્તિ **કુસલં**. ‘‘કુ’’ ઇતિ વા ભૂમિ વુચ્ચતિ, અધિટ્ઠાનભાવેન તંસદિસસ્સ અત્તનો નિસ્સયભૂતસ્સ રૂપારૂપપ્પબન્ધસ્સ સમ્પતિ, આયતિઞ્ચ અનુદહનેન વિનાસનતો કું સિયન્તીતિ કુસા, રાગાદયો, તે વિય અત્તનો નિસ્સયસ્સ લવનતો છિન્દનતો **કુસલં**. પયોગસમ્પાદિતા હિ કુસલધમ્મા અચ્ચન્તમેવ રૂપારૂપધમ્મે અપ્પવત્તિકરણેન સમુચ્છિન્દન્તીતિ.

ન કુસલન્તિ **અકુસલં**, કુસલપટિપક્ખન્તિ અત્થો. ન કુસલન્તિ હિ કુસલપટિક્ખેપેન અકુસલપદસ્સ અવયવભેદેન અત્થે વુચ્ચમાને યથા યં ધમ્મજાતં ન અરોગં, ન અનવજ્જં, ન સુખવિપાકં, ન ચ કોસલ્લસમ્ભૂતં, તં અકુસલન્તિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ, એવં યં ન કુચ્છિતાનં સલનસભાવં, ન કુસાનં લવનસભાવં, ન કુસેન કુસેહિ વા પવત્તેતબ્બં, ન ચ કુસો વિય લવનકં, તં અકુસલં નામાતિ અયમ્પિ અત્થો દસ્સિતો હોતિ. એત્થ ચ યસ્મા કુસલં અકુસલસ્સ ઉજુવિપચ્ચનીકભૂતં, યતો ચેતસિકરોગપટિપક્ખાદિભાવતો અરોગાદિપરિયાયેનપિ બોધિતં, તસ્મા અકુસલં પન કુસલસ્સ ઉજુવિપચ્ચનીકભૂતન્તિ વુત્તં ‘‘કુસલપટિપક્ખન્તિ અત્થો’’તિ. તં પન યથાક્કમં પહાયકપહાતબ્બભાવેનેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

ન બ્યાકતન્તિ **અબ્યાકતં**, કુસલાકુસલભાવેન અકથિતન્તિ અત્થો. તત્થ **કુસલભાવો** અનવજ્જસુખવિપાકટ્ઠો. **અકુસલભાવો** સાવજ્જદુક્ખવિપાકટ્ઠો, તદુભયભાવેન અવુત્તન્તિ વુત્તં હોતિ. એતેનેવ અરોગસરોગાદિભાવેન ચ અવુત્તતા વણ્ણિતાતિ દટ્ઠબ્બા. એત્થ ચ ‘‘કુસલં અકુસલ’’ન્તિ ચ વત્વા ‘‘અબ્યાકત’’ન્તિ વુત્તત્તા કુસલાકુસલભાવેનેવ અવુત્તતા વિઞ્ઞાયતિ, ન પકારન્તરેન. અવુત્તતા ચેત્થ ન તથા અવત્તબ્બતામત્તેન, અથ ખો તદુભયવિનિમુત્તસભાવતાય તેસં ધમ્માનન્તિ દટ્ઠબ્બં. તથા હેતં ‘‘અવિપાકલક્ખણ’’ન્તિ વુચ્ચતિ.

૪૫૨. **ભૂમિભેદતો**તિ ભવન્તિ એત્થ ધમ્માતિ ભૂમિ, ઠાનં, અવત્થા ચ. અવત્થાપિ હિ અવત્થાવન્તાનં પવત્તિટ્ઠાનં વિય ગય્હતિ, એવં નેસં સુખગ્ગહણં હોતીતિ . તત્થ લોકિયા ભૂમિ ઠાનવસેનેવ વેદિતબ્બા, લોકુત્તરા અવત્થાવસેન. લોકિયા વા ઠાનાવત્થાવસેન, લોકુત્તરા અવત્થાવસેનેવ. **કામાવચર**ન્તિ એત્થ વત્થુકામો કિલેસકામોતિ દ્વે કામા. તેસુ **વત્થુકામો** વિસેસતો પઞ્ચ કામગુણા કામીયન્તીતિ, **કિલેસકામો** તણ્હા કામેતીતિ. તે દ્વેપિ સહિતા હુત્વા યત્થ અવચરન્તિ, તં **કામાવચરં**. કિં પન તન્તિ? એકાદસવિધો કામભવો. ઇદં યેભુય્યેન તત્થ અવચરતિ પવત્તતીતિ **કામાવચરં** એકસ્સ અવચરસદ્દસ્સ લોપં કત્વા. એવં **રૂપારૂપાવચરાનિ**પિ વેદિતબ્બાનિ રૂપતણ્હા રૂપં, અરૂપતણ્હા અરૂપન્તિ કત્વા. અથ વા કામતણ્હા કામો ઉત્તરપદલોપેન, અવચરતિ એત્થાતિ અવચરં, કામસ્સ અવચરં **કામાવચરં**. એવં **રૂપાવચરારૂપાવચરાનિ**પિ વેદિતબ્બાનિ. લોકતો ઉત્તરતીતિ **લોકુત્તરં** કુસલસ્સ અધિપ્પેતત્તા. ઇતરં પન લોકતો ઉત્તિણ્ણન્તિ **લોકુત્તરં**.

**સોમનસ્સુપેક્ખાઞાણસઙ્ખારભેદતો**તિ એત્થ સોમનસ્સુપેક્ખાભેદો તાવ યુત્તો તેસં ભિન્નસભાવત્તા, ઞાણસઙ્ખારભેદો પન કથન્તિ? નાયં દોસો ઞાણસઙ્ખારકતો ભેદોઞાણસઙ્ખારભેદો, સો ચ તેસં ભાવાભાવકતોતિ કત્વા. સોભનં મનો, સુન્દરં વા મનો એતસ્સાતિ સુમનો, સુમનસ્સ ભાવો સોમનસ્સં, માનસિકસુખા વેદના રુળ્હિયા, સોમનસ્સેન ઉપ્પાદતો પટ્ઠાય યાવ ભઙ્ગા સહગતં પવત્તં સંસટ્ઠં, સમ્પયુત્તન્તિ અત્થો. **સોમનસ્સસહગતતા** યસ્સ આરમ્મણવસેન વેદિતબ્બા. ઇટ્ઠારમ્મણે હિ ચિત્તં સોમનસ્સસહગતં હોતિ. નનુ ચ ઇટ્ઠારમ્મણં લોભસ્સ વત્થુ, કથં તત્થ કુસલં હોતીતિ? નયિદમેકન્તિકં ઇટ્ઠેપિ આભોગાદિવસેન કુસલસ્સ ઉપ્પજ્જનતો. યસ્સ હિ ચતુસમ્પત્તિચક્કસમાયોગાદિવસેન યોનિસોવ આભોગો હોતિ, કુસલમેવ ચ મયા કત્તબ્બન્તિ કુસલકરણે ચિત્તં

નિયમિતં, અકુસલપ્પવત્તિતો ચ નિવત્તેત્વા કુસલકરણે એવ પરિણામિતં, અભિણ્હકરણવસેન ચ સમુદાચરિતં, તસ્સ ઇટ્ઠેપિ આરમ્મણે અલોભાદિસમ્પયુત્તમેવ ચિત્તં હોતિ, ન લોભાદિસમ્પયુત્તં.

ઞાણેન સમં પકારેહિ યુત્તન્તિ **ઞાણસમ્પયુત્તં**. એકુપ્પાદાદયો એવ ચેત્થ પકારાતિ વેદિતબ્બા. તત્થ કમ્મૂપપત્તિઇન્દ્રિયપરિપાકકિલેસદૂરીભાવા ઞાણસમ્પયુત્તતાય કારણં. યો હિ પરેસં ધમ્મં દેસેતિ, અનવજ્જાનિ સિપ્પાયતનકમ્માયતનવિજ્જટ્ઠાનાનિ સિક્ખાપેતીતિ એવમાદિકં પઞ્ઞાસંવત્તનિયં કરોતિ, તસ્સ કમ્મૂપનિસ્સયવસેન કુસલચિત્તં ઉપ્પજ્જમાનં ઞાણસમ્પયુત્તં હોતિ. તથા અબ્યાપજ્જે લોકે ઉપ્પન્નસ્સ ઉપપત્તિં નિસ્સાય ઞાણસમ્પયુત્તં હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ''તસ્સ તત્થ સુખિનો ધમ્મપદા પ્લવન્તિ, દન્ધો, ભિક્ખવે, સતુપ્પાદો, અથ ખો સો સત્તો ખિપ્પંયેવ વિસેસભાગી (અ॰ નિ॰ ૪.૧૯૧) હોતી''તિ. તથા પઞ્ઞાદસકપત્તસ્સ ઇન્દ્રિયપરિપાકં નિસ્સાય કુસલં ઉપ્પજ્જમાનં ઞાણસમ્પયુત્તં હોતિ. યેન પન કિલેસા વિક્ખમ્ભિતા, તસ્સ કિલેસદૂરીભાવં નિસ્સાય ઞાણસમ્પયુત્તં હોતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ''યોગા વે જાયતે ભૂરિ, અયોગા ભૂરિસઙ્ખયો''તિ (ધ॰ પ॰ ૨૮૨). અત્તનો વા પરસ્સ વા સમુસ્સાહજનિતં ચિત્તપયોગસઙ્ખાતં સઙ્ખરણં સઙ્ખારો, સો એતસ્સ નત્થીતિ **અસઙ્ખારં**. તેન પન સહ સઙ્ખારેન પવત્તતીતિ **સસઙ્ખારં**. ઞાણેન વિપ્પયુત્તં વિરહિતન્તિ **ઞાણવિપ્પયુત્તં**. **વિપ્પયોગો**તિ ચેત્થ ઞાણસ્સ અભાવો અપ્પવત્તિયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. ઉપેક્ખતીતિ ઉપેક્ખા, વેદયમાનાપિ આરમ્મણં અજ્ઝુપેક્ખતિ મજ્ઝત્તતાકારસણ્ઠિતત્તાતિ અત્થો. અથ વા ઉપેતા સુખદુક્ખાનં અવિરુદ્ધા ઇક્ખા અનુભવનન્તિ ઉપેક્ખા. અથ વા ઇટ્ઠે ચ અનિટ્ઠે ચ આરમ્મણે પક્ખપાતાભાવેન ઉપપત્તિતો યુત્તિતો ઇક્ખતિ અનુભવતીતિ ઉપેક્ખા, તાય સહગતન્તિ **ઉપેક્ખાસહગતં**. સેસં સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

એવં અટ્ઠ કામાવચરકુસલચિત્તાનિ ઉદ્દિસિત્વા ઇદાનિ તેસં પવત્તિઆકારં દસ્સેતું ''**યદા હી**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **પટિગ્ગાહકાદિસમ્પત્તિ**ન્તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન દેસકાલકલ્યાણમિત્તાદિસમ્પત્તિં સઙ્ગણ્હાતિ. **અઞ્ઞં વા સોમનસ્સહેતુ**ન્તિ એત્થ અઞ્ઞગ્ગહણેન સદ્ધાબહુલતા, વિસુદ્ધદિટ્ઠિતા, કુસલકિરિયાય આનિસંસદસ્સાવિતા, સોમનસ્સપટિસન્ધિકતા, એકાદસ પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનિયા ધમ્માતિ એવમાદીનં સઙ્ગહો. **આદિનયપ્પવત્ત**ન્તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન ન કેવલં ''અત્થિ યિટ્ઠ''ન્તિઆદીનં (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૧; ૨.૯૫) નવન્નંયેવ સમ્માદિટ્ઠિવત્થૂનં ગહણં, અથ ખો ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનિયાદીનમ્પિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. **પુરક્ખત્વા**તિ પુબ્બઙ્ગમં કત્વા. તઞ્ચ ખો સહજાતપુબ્બઙ્ગમવસેન ''મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) વિય સમ્પયોગસ્સ અધિપ્પેતત્તા. **અસંસીદન્તો**તિ સિલોકમચ્છરિયાદિવસેન પુઞ્ઞકિરિયાયં સંસીદં સઙ્કોચં અનાપજ્જન્તો, તેન મુત્તચાગતાદિં દસ્સેતિ. **અનુસ્સાહિતો**તિ કેનચિપિ ન ઉસ્સાહિતો. સરસતો હિ પુઞ્ઞપટિપત્તિદસ્સનમિદં. **પરેહી**તિ પન પાકટુસ્સાહનદસ્સનં.

**દાનાદીની**તિ દાનં સીલં યાવ દિટ્ઠિજુકમ્મન્તિ ઇમાનિ દાનાદીનિ દસ પુઞ્ઞાનિ, **દાનાદીની**તિ વા દાનસીલભાવનામયાનિ ઇતરેસમ્પિ સત્તન્નં એત્થેવન્તોગધત્તા. યત્થ સયં ઉપ્પજ્જન્તિ, તં સન્તાનં પુનન્તિ, પુજ્જં ભવફલં નિબ્બત્તેન્તીતિ વા પુઞ્ઞાનિ. **અસ્સ** પુઞ્ઞચેતનાસમઙ્ગિનો. **અમુત્તચાગતા** દેય્યધમ્મે સાપેક્ખચિત્તતા. **આદિ**-સદ્દેન સીલસમાદાનાદીસુ અનધિમુત્તતાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **તદેવા**તિ સોમનસ્સસહગતાદિના સદિસતાય વુત્તં. સદિસમ્પિ હિ ''તદેવા''તિ વોહરીયતિ યથા ''સા એવ તિત્તિરી, તાનિયેવ ઓસધાની''તિ. **ઇમસ્મિઞ્હિ અત્થે**તિ લીનસ્સ ચિત્તસ્સ ઉસ્સાહનપયોગસઙ્ખાતે અત્થે. **એત**ન્તિ ''સઙ્ખારો''તિ એતં પદં. **પુબ્બપયોગસ્સા**તિ પુઞ્ઞકિરિયાયં સઙ્કોચે જાયમાને તતો વિવેચેત્વા સમુસ્સાહનવસેન પવત્તસ્સ ચિત્તપયોગસ્સ, પુબ્બગ્ગહણઞ્ચેત્થ તથાપવત્તપુબ્બાભિસઙ્ખારવસેન સો સઙ્ખારો હોતીતિ કત્વા વુત્તં, ન તસ્સ સઙ્ખારસ્સ પુબ્બકાલિકત્તા. ''અત્થિ

દિન્ન''ન્તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૧; ૨.૯૫) નયપ્પવત્તાય સમ્માદિટ્ઠિયા અસમ્ભવદસ્સનત્થં **બાલ**-ગ્ગહણં. સંસીદનુસ્સાહનાભાવદસ્સનત્થં **સહસા**-ગહણં. **સોમનસ્સરહિતા હોન્તિ** પુઞ્ઞં કરોન્તાતિ અધિપ્પાયો. **સોમનસ્સહેતૂનં અભાવં આગમ્મા**તિ ઇદં નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. મજ્ઝત્તારમ્મણતથારૂપચેતોસઙ્ખારાદયોપિ હિ ઉપેક્ખાસહગતતાય કારણં હોન્તિયેવાતિ.

**એવ**ન્તિઆદિ નિગમનં. તયિદં અટ્ઠવિધમ્પિ કામાવચરં કુસલચિત્તં રૂપારમ્મણં યાવ ધમ્મારમ્મણન્તિ છસુ આરમ્મણેસુ યં વા તં વા આલમ્બિત્વા ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકકિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં કાયદ્વારાદીહિ તીહિ દ્વારેહિ કાયકમ્માદિવસેન ઉપ્પજ્જતીતિ વેદિતબ્બં. તત્થ ઞાણસમ્પયુત્તાનિ ચત્તારિ યદા તિહેતુકપટિસન્ધિં ઉપ્પાદેન્તિ, તદા સોળસ વિપાકચિત્તાનિ ફલન્તિ. યદા પન દુહેતુકં, તદા દ્વાદસ તિહેતુકવજ્જાનિ. અહેતુકં પન પટિસન્ધિં તિહેતુકાનિ ન ઉપ્પાદેન્તેવ, દુહેતુકાનિ પન દુહેતુકપટિસન્ધિદાનકાલે દ્વાદસ, અહેતુકપટિસન્ધિં દાનકાલે અટ્ઠ ફલન્તિ. તિહેતુકા પન પટિસન્ધિ દુહેતુકેહિ ન હોતિયેવ. ''**અટ્ઠ ફલન્તી**''તિ ચેતં પટિસન્ધિં જનકકમ્મવસેન વુત્તં. અઞ્ઞેન પન કમ્મુના ''સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧૦૨) વચનતો સહેતુકમ્પિ વિપાકચિત્તં અહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ હોતિયેવ. ઇમસ્મિં ચ પક્ખે બલવતા પચ્ચયેન ઉપ્પન્નં અસઙ્ખારં, દુબ્બલેન સસઙ્ખારન્તિ વેદિતબ્બં. યે પન આગમનતો ચ વિપાકસ્સ અસઙ્ખારસસઙ્ખારભાવં ઇચ્છન્તિ, તેસં મતેન દ્વાદસ, અટ્ઠ ચ ફલન્તીતિ યોજેતબ્બં. એવં તિધા ફલં દદન્તઞ્ચેતં કામાવચરસુગતિયં ઉપપત્તિં, સુગતિદુગ્ગતીસુ ભોગસમ્પદઞ્ચ કરોતિ. નાગસુપણ્ણાદીનમ્પિ હિ યં દેવભોગસમ્પત્તિસદિસં ભોગજાતં ઉપ્પજ્જતિ, તમ્પિ કામાવચરકુસલસ્સેવ ફલં. ન હિ અકુસલસ્સ ઇટ્ઠં ફલં અત્થીતિ.

**રૂપાવચરં પના**તિ **પન**-સદ્દો વિસેસત્થજોતકો. તેન યથા કામાવચરં કિલેસાનં તદઙ્ગપ્પહાનમત્તકરં, ન એવમિદં, ઇદં પન વિક્ખમ્ભનપ્પહાનકરં. યથા વા તં વેદનાઞાણસઙ્ખારભેદતો અટ્ઠધા ભિજ્જતિ, ન એવમિદં, ઇદં પન તતો અઞ્ઞથા વાતિ વક્ખમાનં વિસેસં જોતેતિ. તં પનેતં સવત્થુકં, સાસવં, વિનીવરણઞ્ચ રૂપાવચરન્તિ દટ્ઠબ્બં. ''**સવત્થુકં એવા**''તિ હિ ઇમિના અરૂપાવચરં નિવત્તેતિ, ''**સાસવ**''ન્તિ ઇમિના પઠમમગ્ગચિત્તં, ''**વિનીવરણ**''ન્તિ ઇમિના પટિઘસહિતદ્વયં. કત્થચિ પઞ્ચ ઝાનઙ્ગાનિ, કત્થચિ ચત્તારિ, કત્થચિ તીણિ, કત્થચિ દ્વે, કત્થચિ અપરાનિ દ્વેતિ એવં ઝાનઙ્ગયોગભેદતો પઞ્ચવિધન્તિ સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિવરિતું ''**સેય્યથિદ**''ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા **ઝાનકથાયં** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૭૯ આદયો) વુત્તમેવ. તયિદં ભાવનામયમેવ હુત્વા વુત્તનયેન પથવીકસિણાદિકં આલમ્બિત્વા યથારહં ઞાણસમ્પયુત્તકુસલાનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ, હીનાદિભેદભિન્નં પનેતં યથાક્કમં બ્રહ્મપારિસજ્જાદીસુ સોળસસુપિ બ્રહ્મલોકેસુ ઉપપત્તિનિપ્ફાદકન્તિ દટ્ઠબ્બં.

રૂપસઞ્ઞાસમતિક્કમાદિના સમધિગન્તબ્બં **અરૂપાવચરં**. **ચતુન્નં અરૂપાન**ન્તિ ઉપેક્ખાસમાધિસઙ્ખાતેહિ ચતૂહિ અરૂપજ્ઝાનેહિ. કરણે હિ એતં સામિવચનં. અરૂપાનં વા યો આરમ્મણાદિકતો સમ્પયુત્તધમ્મેહિ યોગો યોગભેદો, તસ્સ વસેન. **વુત્તપ્પકારેના**તિ હેટ્ઠા **આરુપ્પકથાયં** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૭૫ આદયો) વુત્તપ્પકારેન. **પઠમ**ન્તિ પઠમં અરૂપાવચરકુસલચિત્તં. **દુતિયતતિયચતુત્થાની**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. તાનિમાનિ ભાવનામયાનેવ હુત્વા યથાનુપુબ્બં કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં, પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં, નત્થિભાવં, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનન્તિ ઇમાનિ આલમ્બિત્વા ઉપેક્ખાસહગતઞાણસમ્પયુત્તકુસલાનન્તરં ઉપ્પજ્જિત્વા ચતૂસુ અરૂપીબ્રહ્મલોકેસુ પટિસન્ધિપવત્તિવિપાકદાયીનિ. સેસં પનેત્થ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. છવિસુદ્ધિપરમ્પરાય સમધિગન્તબ્બં **લોકુત્તરં**. તત્થ વત્તબ્બં પરતો આગમિસ્સતિ. **ચતુમગ્ગસમ્પયોગતો**તિ સોતાપત્તિમગ્ગો યાવ અરહત્તમગ્ગોતિ ઇમેહિ ચતૂહિ અરિયમગ્ગેહિ

સમ્પયોગતો. ચતુબ્બિધમ્પિ ચેતં ભાવનામયમેવ હુત્વા નિબ્બાનં આલમ્બિત્વા સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો, અનિમિત્તો વિમોક્ખો, અપ્પણિહિતો વિમોક્ખોતિ નામેન ઉપ્પજ્જતિ, સત્તભવાદિભવૂપપત્તિનિવત્તકન્તિ દટ્ઠબ્બં. **એકવીસતિવિધં હોતિ** નાતિસઙ્ખેપવિત્થારનયેનાતિ અધિપ્પાયો.

**૪૫૩. કામાવચરમેવા**તિ એત્થ નિકાયન્તરિયા રૂપારૂપાવચરમ્પિ અકુસલં ઇચ્છન્તીતિ તેસં મતિનિસેધનત્થં કામાવચરગ્ગહણં. મહગ્ગતભૂમિયં ઉપ્પજ્જન્તમ્પિ તત્થ રૂપધાતુયં પવત્તિવિપાકં દેન્તમ્પિ એકન્તેન કામાવચરમેવાતિ દસ્સનત્થં અવધારણં. યદિ એવં, કસ્મા કામાવચરમેવાતિ? તત્થ કારણં વુત્તમેવ. કથં વુત્તં? ''કામતણ્હા કામો ઉત્તરપદલોપતો, અવચરતિ એત્થાતિ અવચરં, કામસ્સ અવચરં કામાવચર''ન્તિ. એત્થ હિ કામતણ્હાવિસયતા ''કામાવચરભાવસ્સ કારણં'' વુત્તા યથા રૂપારૂપતણ્હાવિસયતા ''રૂપારૂપાવચરભાવસ્સ''. એકંસેન ચેતં એવં ઇચ્છિતબ્બં. અઞ્ઞથા બ્યાપિલક્ખણં ન સિયા. યદિ હિ આલમ્બિતબ્બધમ્મવસેન ભૂમિવવત્થાનં કરેય્ય, એવં સતિ અનારમ્મણાનં સઙ્ગહો ન સિયા. અથ વિપાકદાનવસેન, એવમ્પિ અવિપાકાનં સઙ્ગહો ન સિયા. તસ્મા આલમ્બણધમ્મવસેન પરિયાપન્નાનં સા કાતબ્બા, અપરિયાપન્નાનં પન લોકતો ઉત્તિણ્ણતાય લોકુત્તરતા, ઉત્તરિતરાભાવતો અનુત્તરતા ચ વેદિતબ્બા.

**પરિયાપન્ના**તિ ચ પરિચ્છેદકારિકાય તણ્હાય પરિચ્છિજ્જ આપન્ના, ગહિતાતિ અત્થો. નનુ ચેત્થ કામતણ્હા કતમા? કામાવચરધમ્મારમ્મણા તણ્હા, કામાવચરધમ્મા કતમે? કામતણ્હાવિસયાતિ ઇતરેતરસન્નિસ્સયતાદોસોતિ? નયિદમેવં અવીચિઆદિએકાદસોકાસનિન્નતાય કઞ્ચિ તણ્હં કામતણ્હાભાવેન ગહેત્વા તંસભાવાય તણ્હાય વિસયભાવેન કામાવચરધમ્માનં ઉપલક્ખિતબ્બત્તા. **નિક્ખેપકણ્ડે**પિ (ધ॰ સ॰ ૯૮૫ આદયો) ''એત્થાવચરા''તિ વચનં અવીચિપરનિમ્મિતપરિચ્છિન્નોકાસાય કામતણ્હાય વિસયભાવં સન્ધાય વુત્તન્તિ ગહેતબ્બં. તદોકાસતા ચ તણ્હાય તન્નિન્નતાય વેદિતબ્બા.

**મૂલતો તિવિધ**ન્તિ તીણિ અકુસલમૂલાનિ લોભાદીનિ, તેસં વસેન તંસહિતમ્પિ તિવિધન્તિ અત્થો. તાનિ હિ સુપ્પતિટ્ઠિતભાવકારણત્તા મૂલમિવાતિ મૂલાનિ, લોભો મૂલં એતસ્સાતિ **લોભમૂલં**. અસાધારણેન નિદ્દેસો યથા ભેરિસદ્દો, યવઙ્કુરોતિ. તથા **દોસમૂલં**. મોહો એવ મૂલં ઇમસ્સ, નાઞ્ઞન્તિ **મોહમૂલં**.

**સોમનસ્સુપેક્ખાદિટ્ઠિગતસઙ્ખારભેદતો**તિ સોમનસ્સુપેક્ખાભેદતો દિટ્ઠિગતભેદતો સઙ્ખારભેદતોતિ પચ્ચેકં ભેદસદ્દો યોજેતબ્બો. યદેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ. **દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્ત**ન્તિ દિટ્ઠિયેવ દિટ્ઠિગતં ''ગૂથગતં, મુત્તગત''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૧૯; અ॰ નિ॰ ૯.૧૧) યથા. અથ વા વિપરિયેસગ્ગાહતાય દિટ્ઠિયા ગતમેવ, ન એત્થ ગન્તબ્બવત્થુ તથા સભાવન્તિ દિટ્ઠિગતં. તયિદં ''ઇદમેવ સચ્ચં, મોઘમઞ્ઞ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૭, ૨૦૨, ૨૦૩, ૪૨૭; ૩.૨૭-૨૯) અભિનિવેસભાવતો લોભેનેવ સદ્ધિં પવત્તતિ, ન દોસેન.

**યદાહી**તિઆદિ લોભમૂલચિત્તાનં પવત્તિઆકારદસ્સનં. **મિચ્છાદિટ્ઠિ**ન્તિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિઆદિમિચ્છાદિટ્ઠિં. તાય હિ વિપલ્લત્થચિત્તા સત્તા ''એતાવકો જીવવિસયો યાવ ઇન્દ્રિયગોચરો''તિ પરલોકં પટિક્ખિપિત્વા ''નત્થિ કામેસુ આદીનવો''તિ યથા તથા કામેસુ પાતબ્યતં આપજ્જન્તિ. **આદિ**-સદ્દેન ''એસ પન્થો પગેવ વિહિતો દેવયાને, યેન યન્તિ પુત્તવન્તો વિસોકા. તં પસ્સન્તિ પસવો, પક્ખિનો ચ, તેન તે માતરિપિ મિથુનં ચરન્તી''તિઆદિના નયેન પુત્તમુખદસ્સનં સગ્ગમોક્ખમગ્ગોતિ એવમાદિકં મિચ્છાદિટ્ઠિં સઙ્ગણ્હાતિ.

**કામે વાતિ** એત્થ **વા**-સદ્દો અનિયમત્થો, તેન બ્રાહ્મણાનં સુવણ્ણહરણમેવ અદિન્નાદાને સાવજ્જં, ઇતરં અનવજ્જં. ગરૂનં, ગુન્નં, અત્તનો, જીવિતસ્સ, વિવાહસ્સ ચ અત્થાય મુસાવાદો અનવજ્જો, ઇતરો સાવજ્જો. ગરુઆદીનં અત્થાય પેસુઞ્ઞહરણં અનવજ્જં, ઇતરં સાવજ્જં. ભારતયુદ્ધસીતાહરણાદિકથા પાપવૂપસમાય હોતીતિ એવમાદિકે મિચ્છાગાહે સઙ્ગણ્હાતિ. **દિટ્ઠમઙ્ગલાદીની**તિ દિટ્ઠસુતમુતમઙ્ગલાનિ. **સભાવતિક્ખેના**તિ લોભસ્સ, મિચ્છાભિનિવેસસ્સ વા વસેન સરસેનેવ તિખિણેન કુરૂરેન. **મન્દેના**તિ દન્ધેન અતિખિણેન. તાદિસં પન અત્તનો, પરસ્સ વા સમુસ્સાહનેન પવત્તતીતિ આહ “**સમુસ્સાહિતેના**”તિ. **પરભણ્ડં વા હરતી**તિ **વા**-સદ્દેન તથાપવત્તનકમુસાવાદાદીનમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **કામાનં વા** અનુભુય્યમાનાનં. **વા**-સદ્દેન પરસન્તકસ્સ વા અયથાધિપ્પેતતાય યં લદ્ધં, તં ગહેતબ્બન્તિ ગહણાદિકં સઙ્ગણ્હાતિ.

**દુવિધમેવ હોતિ** સમ્પયુત્તધમ્મવસેન ભેદાભાવતો. યદિ એવં, કસ્મા ‘‘દોમનસ્સસહગતં પટિઘસમ્પયુત્ત’’ન્તિ વુત્તન્તિ? અસાધારણધમ્મેહિ તસ્સ ચિત્તસ્સ ઉપલક્ખણત્થં. **પાણાતિપાતાદીસૂ**તિ પાણાતિપાતનાદીસુ. **આદિ**-સદ્દેન અદિન્નાદાનમુસાવાદપેસુઞ્ઞફરુસસમ્ફપ્પલાપબ્યાપાદે સઙ્ગણ્હાતિ. સભાવતિક્ખં હુત્વા પવત્તમાનં ચિત્તં અસઙ્ખારમેવ હોતિ, ઇતરં સસઙ્ખારન્તિ અધિપ્પાયેનાહ “**તિક્ખમન્દપ્પવત્તિકાલે**”તિ. મન્દં પન હુત્વા પવત્તમાનં એકંસેન સસઙ્ખારમેવાતિ ન સક્કા વિઞ્ઞાતું. યં સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન પવત્તતિ, તં મન્દમેવ હોતીતિ કત્વા તથાવુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

મોહેકહેતુકં ચિત્તં મૂલન્તરવિરહતો અતિમૂળ્હં, વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચયોગતો ચઞ્ચલઞ્ચાતિ **ઉપેક્ખાસહગત**મેવ હોતિ, ન તસ્સ કદાચિપિ સભાવતિક્ખતા અત્થિ. આરમ્મણે હિ સંસપ્પનવસેન, વિક્ખિપનવસેન ચ પવત્તમાનસ્સ ચિત્તદ્વયસ્સ કીદિસે કિચ્ચે સભાવતિક્ખતાય, ઉસ્સાહેતબ્બતાય વા ભવિતબ્બં, તસ્મા ન તત્થ સઙ્ખારભેદો અત્થિ. અઞ્ઞેસુ અકુસલચિત્તેસુ લબ્ભમાનમ્પિ ઉદ્ધચ્ચં વિસેસતો એત્થેવ બલવં, તતો એવ સમ્પયુત્તધમ્મેસુ પધાનં હુત્વા પવત્તતીતિ ઇદમેવ ઉદ્ધચ્ચેન વિસેસેત્વા વુત્તં “**ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્ત**”ન્તિ. તથા હિ **પાળિયં** (ધ॰ સ॰ ૪૨૭) ઇધ સરૂપતો ઉદ્ધચ્ચં આગતં, એવં અસાધારણપધાનધમ્મવસેન મોહમૂલં ‘‘વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તં, ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્ત’’ન્તિ દુવિધં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **અસન્નિટ્ઠાનં** સંસયો. **વિક્ખેપો** અવૂપસમો, ભન્તતાતિ અત્થો.

તયિદં દ્વાદસવિધમ્પિ અકુસલચિત્તં છસુ આરમ્મણેસુ યં વા તં વા આલમ્બિત્વા ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકકિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં કાયદ્વારાદીહિ તીહિ દ્વારેહિ કાયકમ્માદિવસેન યથારહં પાણાતિપાતાદિકમ્મપથવસેન ચેવ કમ્મવસેન ચ ઉપ્પજ્જતીતિ વેદિતબ્બં.

તત્થ ઠપેત્વા ઉદ્ધચ્ચસહગતં સેસં એકાદસવિધમ્પિ ચતૂસુપિ અપાયેસુ પટિસન્ધિં દેતિ, પવત્તિવિપાકં સુગતિયમ્પિ. ઉદ્ધચ્ચસહગતં પન પવત્તિવિપાકમેવાતિ. એત્થાહ – કિં પન કારણં સબ્બદુબ્બલં વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તં પટિસન્ધિં દેતિ, અધિમોક્ખસબ્ભાવતો તતો બલવન્તમ્પિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં ન દેતીતિ? દસ્સનેન પહાતબ્બેસુ અવુત્તત્તા. ઇદં હિ પટિસન્ધિં દેન્તં અપાયેસુ દદેય્ય, અપાયગમનીયઞ્ચ દસ્સનપહાતબ્બન્તિ તત્થ વુચ્ચેય્ય, ન ચ વુત્તં. તસ્મા પટિસન્ધિં ન દેતિ, પવત્તિવિપાકદાનં પનસ્સ ન સક્કા પટિક્ખિપિતું. **પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગે** ‘‘ઉદ્ધચ્ચસહગતે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તસ્સ વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિ (વિભ॰ ૭૩૦ અત્થતો સમાનં) વચનતો.

અપરે પનાહુ – પુથુજ્જનસ્સ ઉપ્પજ્જમાનં ઉદ્ધચ્ચસહગતં દસ્સનપ્પહાતબ્બસહાયસબ્ભાવતો ઉભયવિપાકમ્પિ દેતિ, ન સેક્ખસ્સ તદભાવતોતિ. ઇદમેત્થ વિચારેતબ્બં, યસ્સ વિપાકદાનં વુત્તં, કિં તં ભાવનાય પહાતબ્બં, ઉદાહુ નોતિ? કિઞ્ચેત્થ – યદિ તાવ ભાવનાય પહાતબ્બં, પટ્ઠાને ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો વત્તબ્બો સિયા. અથ ન ભાવનાય પહાતબ્બં, દસ્સનેનપહાતબ્બત્તિકે ''નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બ''મિચ્ચસ્સ વિભઙ્ગે વત્તબ્બં સિયા. યદિ તબ્બિરુદ્ધસભાવતાય તત્થ ન વુચ્ચેય્ય, એવમ્પિ તસ્મિં તિકે તસ્સ નવત્તબ્બતા આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, કિં કારણં? **ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે** (ધ॰ સ॰ ૩૬૫ આદયો) આગતાનં દ્વાદસન્નં અકુસલચિત્તુપ્પાદાનં દ્વીહિ પદેહિ સઙ્ગહિતત્તા વિભજિત્વા દસ્સેતબ્બસ્સ નિયોગતો કસ્સચિ ચિત્તુપ્પાદસ્સ અભાવા, યથા ઉપ્પન્નત્તિકે અતીતાદીનં નવત્તબ્બતા ન વુત્તા, એવમેતસ્સાપિ. અથ વા ભાવનાય પહાતું અસક્કુણેય્યસ્સાપિ તસ્સ પુથુજ્જને વત્તમાનસ્સ ભાવનાય પહાતબ્બસભાવસામઞ્ઞતો, સાવજ્જતો ચ ભાવનાય પહાતબ્બપરિયાયો વિજ્જતીતિ નત્થિ નવત્તબ્બતાપસઙ્ગદોસો. નિપ્પરિયાયેન ચ ન ભાવનાય પહાતબ્બન્તિ તસ્સ વસેન નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવોપિ ન વુત્તો. દસ્સનપહાતબ્બપચ્ચયસ્સાપિ ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ સહાયવેકલ્લમત્તમેવ દસ્સનેન કતં, ન કોચિપિ ભાવો અનુપ્પાદધમ્મતં તસ્સ આપાદિતોતિ એકન્તેન ભાવનાય પહાતબ્બતા વુત્તા. અથ વા અપાયગમનીયભાવાપેક્ખં દસ્સનપ્પહાતબ્બવચનન્તિ તદભાવતો તં વિભજનં વુત્તન્તિ.

**૪૫૪**. ''વિઞ્ઞાણ''ન્તિ પદં અપેક્ખિત્વા ''**અબ્યાકતં વિપાક**''ન્તિ આદિકો નપુંસકનિદ્દેસો, તતો એવ અધિકતાબ્યાકતાપેક્ખાય **દુવિધ**ન્તિ વુત્તં. અઞ્ઞથા રૂપનિબ્બાનાનમ્પિ અબ્યાકતભાવતો તં ચતુબ્બિધન્તિ વત્તબ્બં સિયા. વિપાકસ્સ કામાવચરાદિભાવો કુસલે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. અહેતુકતા સહેતુકતા વિય સમ્પયુત્તહેતુવસેન, ન નિબ્બત્તકહેતુવસેન. વિપાકસ્સ હિ સહેતુકતા સહેતુકકમ્મવસેન સિજ્ઝમાનાપિ સમ્પયુત્તહેતુવસેનેવ વુચ્ચતિ, અઞ્ઞથા અહેતુકાનમ્પિ સહેતુકતા આપજ્જેય્યાતિ. કસ્મા પન સહેતુકસ્સ અહેતુકો વિપાકો હોતીતિ? તત્થ કારણં વુત્તમેવ. કિઞ્ચ આરમ્મણાભિનિપાતમત્તેસુ પઞ્ચસુ વિઞ્ઞાણેસુ યથા અલોભાદિસમ્પયોગો ન સમ્ભવતિ, એવં મન્દતરમન્દકિચ્ચેસુ સમ્પટિચ્છનસન્તીરણેસૂતિ હેતૂનં ઉપ્પત્તિયા અસમ્ભવતોપિ નેસં અહેતુકતા દટ્ઠબ્બા.

મનોવિઞ્ઞાણતો ઉપ્પજ્જનવિસિટ્ઠમનનકિચ્ચાનં અભાવતો મનોમત્તા ધાતુ **મનોધાતુ**.

ચક્ખુસન્નિસ્સિતં હુત્વા રૂપસ્સ વિજાનનં લક્ખણં એતસ્સાતિ **ચક્ખુસન્નિસ્સિતરૂપવિજાનનલક્ખણં**. તત્થ ચક્ખુસન્નિસ્સિતવચનેન રૂપારમ્મણં અઞ્ઞં વિઞ્ઞાણં નિવત્તેતિ. વિજાનનગ્ગહણેન ચક્ખુસન્નિસ્સિતે ફસ્સાદિકે નિવત્તેતિ. ચક્ખુરૂપગ્ગહણેન નિસ્સયતો, આરમ્મણતો ચ વિઞ્ઞાણં વિભાવેતિ ઉભયાધીનવુત્તિકત્તા. યદિ હિ ચક્ખુ નામ ન સિયા, અન્ધાપિ રૂપં પસ્સેય્યું, ન ચ પસ્સન્તિ. યદિ ચ નીલાદિરૂપં નામ ન સિયા, દેસાદિનિયમેન ન ભવિતબ્બં, અત્થેવ ચ નિયમો, એકન્તસારમ્મણતા ચ ચિત્તસ્સ વુત્તાતિ ''આરમ્મણેન વિના નીલાદિઆભાસં ચિત્તં પવત્તતી''તિ એવં પવત્તો વાદો મિચ્છાવાદોતિ વેદિતબ્બં. તેનાહ ભગવા ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫; સં॰ નિ॰ ૨.૪૪; ૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫).

કસ્મા પનેત્થ વચનભેદો કતોતિ? એકમ્પિ ચક્ખુ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતિ, રૂપં પન અનેકમેવ સંહતન્તિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં. કિં પન કારણં એકમ્પિ ચક્ખુ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતિ, રૂપં પન અનેકમેવાતિ? પચ્ચયભાવવિસેસતો. ચક્ખુ હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોન્તં

અત્થિભાવેનેવ હોતિ, તસ્મિં સતિ તસ્સ ભાવતો, અસતિ અભાવતો. યતો તં અત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ વુચ્ચતિ, તંનિસ્સયતા ચસ્સ ન એકદેસેન અલ્લીયનવસેન ઇચ્છિતબ્બા અરૂપભાવતો, અથ ખો ગરુરાજાદીસુ સિસ્સરાજપુરિસાદીનં વિય તપ્પટિબદ્ધવુત્તિતાય. ઇતરે પન પચ્ચયા તેન તેન વિસેસેન વેદિતબ્બા. સ્વાયં પચ્ચયભાવો ન એકસ્મિં ન સમ્ભવતીતિ એકમ્પિ ચક્ખુ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચા''તિ એકવચનેન નિદ્દેસો કતો.

રૂપં પન યદિપિ ચક્ખુ વિય પુરેજાતઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ પુરેતરં હુત્વા વિજ્જમાનક્ખણેયેવ ઉપકારકત્તા, તથાપિ અનેકમેવ સંહતં હુત્વા પચ્ચયો હોતિ આરમ્મણભાવતો. યઞ્હિ પચ્ચયધમ્મં સભાવભૂતં, પરિકપ્પિતાકારમત્તં વા વિઞ્ઞાણં વિભાવેન્તં પવત્તતિ, તદઞ્ઞેસઞ્ચ સતિપિ પચ્ચયભાવે સો તસ્સ સારમ્મણસભાવતાય યં કિઞ્ચિ અનાલમ્બિત્વા પવત્તિતું અસમત્થસ્સ ઓલુબ્ભ પવત્તિકારણતાય આલમ્બનીયતો આરમ્મણં નામ. તસ્સ યસ્મા યથા તથા સભાવૂપલદ્ધિવસેન આરમ્મણપચ્ચયલાભો, તસ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞાણં રૂપં આરબ્ભ પવત્તમાનં તસ્સ સભાવં વિભાવેન્તમેવ પવત્તતિ. સા ચસ્સ ઇન્દ્રિયાધીનવુત્તિકસ્સ આરમ્મણસભાવૂપલદ્ધિ, ન એકદ્વિકલાપગતવણ્ણવસેન હોતિ, નાપિ કતિપયકલાપગતવણ્ણવસેન, અથ ખો આભોગાનુરૂપં આપાથગતવણ્ણવસેનાતિ અનેકમેવ રૂપં સંહચ્ચકારિતાય વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ દસ્સેન્તો ભગવા ''રૂપે ચા''તિ બહુવચનેન નિદ્દિસિ.

યં પન ''રૂપાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨) વુત્તં, તં કથન્તિ? તમ્પિ યાદિસં રૂપાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, તાદિસમેવ સન્ધાય વુત્તં. કીદિસં પન તન્તિ? સમુદિતન્તિ પાકટોયમત્થો. એવઞ્ચ કત્વા યદેકે વદન્તિ ''આયતનસલ્લક્ખણવસેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયો સલ્લક્ખણારમ્મણા, ન દબ્બસલ્લક્ખણવસેના''તિ, તમ્પિ યુત્તમેવ હોતિ. ન ચેત્થ સમુદાયારમ્મણતા આસઙ્કિતબ્બા સમુદાયાભોગસ્સેવાભાવતો. સમુદિતા પન વણ્ણધમ્મા આરમ્મણપચ્ચયા હોન્તિ. કથં પન પચ્ચેકં અસમત્થા સમુદિતા આરમ્મણા પચ્ચયા હોન્તિ, ન હિ પચ્ચેકં દટ્ઠું અસક્કોન્તા અન્ધા સમુદિતા પસ્સન્તીતિ? નયિદમેકન્તિકં વિસું વિસું અસમત્થાનં સિવિકાવહનાદીસુ સમત્થતાય દસ્સનતો. કેસાદીનઞ્ચ યસ્મિં ઠાને ઠિતાનં પચ્ચેકં વણ્ણં ગહેતું ન સક્કા, તસ્મિંયેવ ઠાને સમુદિતાનં વણ્ણં ગહેતું સક્કાતિ ભિય્યોપિ તેસં સંહચ્ચકારિતા પરિબ્યત્તા. એતેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પરમાણુરૂપં આરમ્મણં, ઉદાહુ તંસમુદાયોતિઆદિકા ચોદના પટિક્ખિત્તાતિ વેદિતબ્બા. ''સોતઞ્ચ પટિચ્ચ સદ્દે ચા''તિઆદીસુપિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫, ૪૨૬) એસેવ નયો. એવં ઉભયાધીનવુત્તિકતાય ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયતો, આરમ્મણતો ચ વિભાવનં કતં, એવં સોતવિઞ્ઞાણાદીસુપિ યથારહં વત્તબ્બં.

**રૂપમત્તારમ્મણરસ**ન્તિ રૂપાયતનમત્તસ્સેવ આરમ્મણકરણરસં. મત્તસદ્દેન યથા આરમ્મણન્તરં નિવત્તેતિ, એવં રૂપાયતનેપિ લબ્ભમાને એકચ્ચે વિસેસે નિવત્તેતિ. ન હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં વણ્ણમત્તતો અઞ્ઞં કિઞ્ચિ વિસેસં તત્થ ગહેતું સક્કોતિ. તેનાહ ભગવા ''પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ ન કિઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતિ અઞ્ઞત્ર અભિનિપાતમત્તા''તિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જમાનં રૂપારમ્મણે એવ ઉપ્પજ્જનતો તદભિમુખભાવેન ગય્હતીતિ વુત્તં ''**રૂપાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાન**''ન્તિ. અત્તનો અનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનાનં અરૂપધમ્માનં સમનન્તરવિગતા અરૂપધમ્મા પવત્તિઓકાસદાનેન અનન્તરસમનન્તરનત્થિવિગતપચ્ચયેહિ ઉપકારકા નિસ્સયારમ્મણધમ્મા વિય આસન્નકારણન્તિ દસ્સેન્તો આહ ''**રૂપારમ્મણાય કિરિયમનોધાતુયા અપગમપદટ્ઠાન**''ન્તિ. **સોતવિઞ્ઞાણાદીસુ**પિ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો.

ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિગહિતં રૂપાદિઆરમ્મણં તદનન્તરમેવ અપરિપતન્તં કત્વા સમ્પટિચ્છન્તી ગણ્હન્તી વિય હોતીતિ વુત્તં "**રૂપાદિસમ્પટિચ્છનરસા**"તિ. તથાભાવેન સમ્પટિચ્છનભાવેન પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**.

છસુ આરમ્મણેસુ કદાચિ પઞ્ચન્નં, તતો વા કતિપયાનં વિજાનનસભાવાપિ **છળારમ્મણવિજાનનલક્ખણા** વુત્તા તંસભાવાનતિવત્તનતો, છસ્વેવ વા ઇતરેસં આરમ્મણાનં અન્તોગધત્તા. **સન્તીરણાદિકિચ્ચાતિ** સન્તીરણતદારમ્મણકિચ્ચા વા, સન્તીરણતદારમ્મણપટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિકિચ્ચા વાતિ અધિપ્પાયો. "**હદયવત્થુપદટ્ઠાના**"તિ ઇદં ઇમાસં દ્વિન્નં મનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં એકન્તેનેવ હદયવત્થુસન્નિસ્સયતાય વુત્તં. હેટ્ઠા વુત્તનયેન પન તંતંઅનન્તરાતીતવિઞ્ઞાણાપગમપદટ્ઠાનાતિપિ વત્તું વટ્ટતિયેવ. **તસ્સા ભેદો**તિ તસ્સા વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ''દુવિધા''તિ વુત્તાય દુવિધતાસઙ્ખાતો ભેદો. **એકન્તમિટ્ઠારમ્મણે**તિ એકન્તેનેવ ઇટ્ઠે આરમ્મણે, અતિવિય ઇટ્ઠારમ્મણેતિ અત્થો. **પઞ્ચદ્વારે ચેવ જવનાવસાને ચા**તિ એત્થ પઞ્ચદ્વારે સમ્પટિચ્છનવોટ્ઠબ્બનાનં અન્તરાળં ઠાનં, ઇતરત્ર જવનભવઙ્ગાનન્તિ એવં **દ્વિઠાના હોતિ**. ઇતરાયપિ સન્તીરણતદારમ્મણકાલે યથાવુત્તમેવ ઠાનં, પટિસન્ધિઆદિકાલે પન ચુતિભવઙ્ગાનં અન્તરાળં પટિસન્ધિયા, પટિસન્ધિઆવજ્જનાનં તદારમ્મણાવજ્જનાનં જવનાવજ્જનાનં વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનાનઞ્ચ અન્તરાળં ભવઙ્ગસ્સ, તદારમ્મણપટિસન્ધીનં જવનપટિસન્ધીનં વા અન્તરાળં ચુતિયા ઠાનન્તિ વેદિતબ્બં.

**છસૂ**તિ એત્થ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વિભાગો વેદિતબ્બો. કાયસ્સ નિસ્સયભૂતાનં નાતિઇટ્ઠફોટ્ઠબ્બભૂતાનં પટિઘટ્ટનાનિઘંસસ્સ બલવભાવતો **કાયવિઞ્ઞાણં સુખસમ્પયુત્તં**. ઉપાદારૂપાનંયેવ ઘટ્ટના દુબ્બલાતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ ઉપેક્ખાસહગતાનિ. તેનાહ "**સેસં ઉપેક્ખાયુત્ત**"ન્તિ. **સેસં** છબ્બિધમ્પિ.

અલોભાદોસામોહા ચેવ અલોભાદોસા ચ અલોભાદયો, તેહિ અલોભાદીહિ વિપાકહેતૂહિ સમ્પયુત્તં **અલોભાદિવિપાકહેતુસમ્પયુત્તં**. **કામાવચરકુસલં વિય સોમનસ્સાદિભેદતો**તિ યથા કામાવચરં કુસલં સોમનસ્સુપેક્ખાઞાણસઙ્ખારભેદતો અટ્ઠવિધં, એવમિદમ્પીતિ અટ્ઠવિધતાય સદિસતં દસ્સેતિ. કામાવચરભાવતો હીનાદિતો, યોનીસુ ઉપ્પત્તિતો ચ સદિસમેવ, સમ્પયુત્તધમ્મતો પન આરમ્મણતો, પવત્તિઆકારતો ચ વિસદિસં. તથા હિ કુસલં કમ્મદ્વારવસેન પવત્તતિ, ન ઇદં, વિપાકાનં અવિઞ્ઞત્તિજનકત્તા. ઉપ્પત્તિદ્વારવસેન પન ઇમસ્સાપિ અત્થેવ પવત્તિભેદો પઞ્ચદ્વારમનોદ્વારેસુ મહાવિપાકાનં તદારમ્મણવસેન પવત્તિસમ્ભવતો. યથા પન કુસલં ગતિવસેન પઞ્ચવિધં, વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિવસેન સત્તવિધઞ્ચ, ન એવમિદં તદેકદેસે એવ ઉપ્પજ્જનતો. તત્થ આરમ્મણતો, એકચ્ચપવત્તિઆકારતો ચ વિસદિસતં દસ્સેતું "**યથા પના**"તિઆદિ વુત્તં. **છસુ આરમ્મણેસૂ**તિ પરિત્તાદિઅતીતાદિઅજ્ઝત્તાદિપ્પભેદેસુ છસુ આરમ્મણેસુ.

**આગમનાદિવસેના**તિ આગમનપચ્ચયવસેન. તત્થ એકચ્ચાનં આચરિયાનં મતેન મુખે ચલિતે આદાસતલે મુખનિમિત્તં ચલનં વિય અસઙ્ખારસ્સ કુસલસ્સ વિપાકો અસઙ્ખારો, સસઙ્ખારસ્સ કુસલસ્સ વિપાકો સસઙ્ખારોતિ એવં આગમનવસેન. એકચ્ચાનં પન આચરિયાનં મતેન બલવન્તેહિ વિભૂતેહિ પચ્ચયેહિ કમ્માદીહિ ઉપ્પન્નો અસઙ્ખારો, દુબ્બલેહિ સસઙ્ખારોતિ એવં પચ્ચયવસેન. **સમ્પયુત્તધમ્માનન્તિ** પાળિયં સરૂપતો આગતસમ્પયુત્તધમ્માનં. તેસં હિ વસેન કુસલતો વિપાકસ્સ વિસેસાભાવો. **નિરુસ્સાહન્તિ** એત્થ ઉસ્સાહો નામ અનુપચ્છિન્નાવિજ્જાતણ્હામાનસન્તાને વિપાકુપ્પાદનસમત્થતાસઙ્ખાતો બ્યાપારો, સો વિપાકેસુ નત્થીતિ તં નિરુસ્સાહં. કુસલેસુ પન અભિઞ્ઞાવસપવત્તેસુપિ અત્થેવાતિ તં **સઉસ્સાહં**.

લોભાદીનં એકન્તસાવજ્જતાય અયોનિસોમનસિકારહેતુકાનં નત્થિ વિપાકભાવો, અલોભાદીનમ્પિ એકન્તઅનવજ્જસભાવાનં કારણસ્સ તબ્બિધુરતાય નત્થેવ અકુસલવિપાકભાવોતિ આહ "**અકુસલવિપાકં અહેતુકમેવા**"તિ. યથા અતિઇટ્ઠે, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ આરમ્મણે વેદનાભેદસબ્ભાવતો કુસલવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ દુવિધા હોતિ સોમનસ્સસહગતા, ઉપેક્ખાસહગતાતિ, ન એવં અતિઅનિટ્ઠે, અનિટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ આરમ્મણે વેદનાભેદો અત્થીતિ અકુસલવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ એકમેવાતિ "**સત્તવિધ**"ન્તિ વુત્તં. સતિ હિ તત્થ વેદનાભેદે અતિઅનિટ્ઠે દોમનસ્સેન ભવિતબ્બં, ન ચ પટિઘેન વિના દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતીતિ.

કાયવિઞ્ઞાણસ્સ દુક્ખસહગતતા કુસલવિપાકે વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બા. **ઉપેક્ખા હીના**તિ એકન્તનિહીનસ્સ અકુસલસ્સ વિપાકભાવતો ઉપેક્ખાપિ સમાના હીના એવ દુક્ખસભાવત્તા. તેનાહ "**દુક્ખં વિય નાતિતિખિણા**"તિ. યથા દુક્ખં અતિવિય તિખિણં કટુકં, ન એવમયં, તથાપિ દુક્ખસભાવેનેવ પવત્તતિ. ન હિ અકુસલસ્સ વિપાકો અદુક્ખો હોતિ. ઉપેક્ખાભાવો ચસ્સ બલવતા બાધિયમાનસ્સ પટિપ્પહરિતું અસક્કોન્તસ્સ દુબ્બલસ્સ પુરિસસ્સ તેન કરિયમાનબાધાય ઉપેક્ખના વિયાતિ દટ્ઠબ્બો. **ઇતરેસૂ**તિ કુસલવિપાકેસુ.

**રૂપાવચર**ન્તિ રૂપાવચરવિપાકવિઞ્ઞાણં. વિપાકકથા હેસાતિ. **કુસલં વિયા**તિ રૂપાવચરકુસલં વિય. ન હિ રૂપાવચરવિપાકો તદઞ્ઞકુસલસદિસો. અપિચ સમ્બન્ધિસદ્દા એતે, યદિદં ''કુસલં, વિપાકો''તિ ચ. તસ્મા યથા ''માતરં પયિરુપાસતી''તિ વુત્તે અત્તનો માતરન્તિ અવુત્તમ્પિ સિદ્ધમેવેતં, એવં ઇધાપીતિ અત્તનો કુસલં વિયાતિ અત્થો. કુસલસદિસતા ચેત્થ ધમ્મતો, આરમ્મણતો ચ વેદિતબ્બા. તથા હિ યે ફસ્સાદયો કુસલે લબ્ભન્તિ, તે વિપાકેપિ લબ્ભન્તિ. યસ્મિં ચ આરમ્મણે કુસલં પવત્તતિ, તત્થેવ અયં વિપાકોપિ પવત્તતિ. યં પનેત્થ પઞ્ચમજ્ઝાનચિત્તં અભિઞ્ઞાપ્પત્તં, તસ્સ વિપાકો એવ નત્થિ. કસ્મા નત્થિ? અસમ્ભવતો, આનિસંસભૂતત્તા ચ. તઞ્હિ વિપાકં દેન્તં રૂપાવચરમેવ દદેય્ય. ન હિ અઞ્ઞભૂમિકં કમ્મં અઞ્ઞભૂમિકં વિપાકં દેતિ. કમ્મનિમિત્તારમ્મણતા ચ રૂપાવચરવિપાકસ્સ વુત્તાતિ ન તં અઞ્ઞં આરબ્ભ પવત્તતિ. પરિત્તારમ્મણાદિઆરમ્મણઞ્ચ તં ન હોતીતિ અયમસમ્ભવો. ઝાનસ્સ આનિસંસભૂતઞ્ચ દાનાદીનં તસ્મિં અત્તભાવે પચ્ચયલાભો વિયાતિ.

પવત્તિતો પન વિપાકસ્સ, કુસલસ્સ ચ અત્થેવ ભેદોતિ તં દસ્સેતું "**કુસલં પના**"તિઆદિ વુત્તં. કુસલં વિય કસિણુગ્ઘાટિમાકાસાદિઆરમ્મણભેદતો ચતુબ્બિધં. પવત્તિભેદો વુત્તનયોવ જવનવસેન, પટિસન્ધિઆદિવસેન ચ પવત્તનતો.

**ચતુમગ્ગયુત્તચિત્તફલત્તા**તિ ચતૂહિ અરિયમગ્ગેહિ સમ્પયુત્તકુસલચિત્તસ્સ ફલત્તા, ચતુબ્બિધસામઞ્ઞફલસમ્પયુત્તભાવતોતિ અત્થો. મગ્ગવીથિયં દ્વિક્ખત્તું, તિક્ખત્તું વા ફલસમાપત્તિયં અપરિચ્છિન્નપરિમાણં પવત્તમાનમ્પિ દ્વીસુ ઠાનેસુ પવત્તિયા "**દ્વિધા પવત્તતી**"તિ વુત્તં. **સબ્બમ્પી**તિ તેવીસતિવિધં કામાવચરવિપાકં, પઞ્ચવિધં રૂપાવચરવિપાકં, ચતુબ્બિધં અરૂપાવચરવિપાકં, ચતુબ્બિધમેવ લોકુત્તરવિપાકન્તિ સબ્બમ્પિ વિપાકવિઞ્ઞાણં નાતિસઙ્ખેપવિત્થારનયેન છત્તિંસવિધં હોતિ.

**ભૂમિભેદતો તિવિધં** લોકુત્તરસ્સ અભાવતો. લોકુત્તરઞ્હિ કિરિયચિત્તં નત્થિ એકન્તેન અનન્તરવિપાકદાયિભાવતો. વુત્તઞ્હિ ''સમાધિમાનન્તરિકઞ્ઞમાહૂ''તિ (ખુ॰ પા॰ ૬.૫; સુ॰ નિ॰ ૨૨૮). હોતુ તાવ સેક્ખાનં ઉપ્પજ્જમાનં અનુત્તરં કુસલં પુગ્ગલન્તરભાવૂપનયનતો સફલં, અરહતો પન ઉપ્પજ્જમાનં પુગ્ગલન્તરભાવૂપનયનતો નિપ્ફલં, તસ્સ કિરિયભાવો કસ્મા ન ઇચ્છિતોતિ? ઇચ્છિતબ્બો સિયા. યદિ તસ્સ

પુનપ્પુનં ઉપ્પત્તિ સિયા, સકિંયેવ પન લોકુત્તરકુસલં પવત્તતિ. યદિ હિ પુનપ્પુનં પવત્તેય્ય, મગ્ગચિત્તં અરહતોપિ પવત્તતીતિ લોકુત્તરકિરિયચિત્તં સિયા, ન ચેતં અત્થિ પયોજનાભાવતો. તસ્મા નત્થિ લોકુત્તરકિરિયવિઞ્ઞાણં. **કિરિયવિઞ્ઞાણ**ન્તિ ચ કિરિયામત્તં વિઞ્ઞાણં, કુસલાકુસલં વિય કિઞ્ચિ વિપાકં અનુપ્પાદેત્વા કિરિયામત્તમેવ હુત્વા પવત્તનકવિઞ્ઞાણન્તિ અત્થો. કસ્મા પનેતં વિપાકં ન ઉપ્પાદેતીતિ? વુચ્ચતે – એત્થ હિ યદેતં આવજ્જનદ્વયં, તં અનુપચ્છિન્નભવમૂલેપિ સન્તાને પવત્તં અનાસેવનતાય દુબ્બલભાવતો અબીજસામત્થિયં વિય પુપ્ફં અફલમેવ હોતિ. યં પન ઉચ્છિન્નભવમૂલાયં સન્તતિયં પવત્તં અટ્ઠારસવિધં વિઞ્ઞાણં, તં સમુચ્છિન્નમૂલાય લતાય પુપ્ફં વિય ફલદાયિ ન હોતીતિ વેદિતબ્બં. અઞ્ઞસ્સ અસમ્ભવતો કિરિયહેતુના નામ અલોભાદિનાવ ભવિતબ્બન્તિ આહ “**અલોભાદિકિરિયહેતુવિરહિત**”ન્તિ.

ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પુરેચરા હુત્વા રૂપાદિઆરમ્મણાનં વિજાનનલક્ખણા **ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિપુરેચરરૂપાદિવિજાનનલક્ખણા**. અયં પન મનોવિઞ્ઞાણતો ઉપ્પન્નાપિ વિસિટ્ઠમનનકિચ્ચાભાવેન મનોમત્તા ધાતૂતિ **મનોધાતુ**. તથા હેસા મનોવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ન હોતિ. અયમેત્થ સઙ્ખેપો, વિત્થારો પન **ધાતુનિદ્દેસે** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૧૭) આગમિસ્સતિ. **આવજ્જનરસા**તિ આભોગરસા, ચિત્તસન્તાનસ્સ વા પુરિમાકારતો અઞ્ઞથા ઓણોજનરસા. **ભવઙ્ગવિચ્છેદપદટ્ઠાના**તિ ભવઙ્ગસન્તાનવિચ્છેદપદટ્ઠાના. અપુબ્બારમ્મણા સકિદેવ પવત્તમાના સબ્બથા વિસયરસં અનુભવિતું ન સક્કોતીતિ ઇટ્ઠાદીસુ સબ્બત્થ **ઉપેક્ખાયુત્તાવ હોતિ**.

**સાધારણા**તિ સેક્ખાસેક્ખપુથુજ્જનાનં સાધારણા. **અસાધારણા**તિ અસેક્ખાનંયેવ આવેણિકા. **વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનરસા**તિ પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણેન ગહિતારમ્મણં વવત્થપેન્તી વિય પવત્તનતો વોટ્ઠબ્બનરસા, મનોદ્વારે પન વુત્તનયેન આવજ્જનરસા. તથાભાવેન પઞ્ચદ્વારમનોદ્વારેસુ યથાક્કમં વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનભાવેન પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**. વોટ્ઠબ્બનકાલે સન્તીરણકિચ્ચાનં તિસ્સન્નં અહેતુકવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં આવજ્જનકાલે યસ્સ કસ્સચિ ભવઙ્ગસ્સાતિ ઇમેસં અઞ્ઞતરાપગમો એતિસ્સા આસન્નકારણન્તિ આહ “**અહેતુક...પે॰... પદટ્ઠાના**”તિ.

**અરહત**ન્તિ અરહતંયેવ અસાધારણભાવતો. **અનુળારેસૂ**તિ અટ્ઠિકસઙ્ખલિકપેતરૂપાદીસુ, અઞ્ઞેસુ વા અપ્પણીતેસુ વત્થૂસુ. **હસિતુપ્પાદનરસા**તિ હસિતસ્સેવ ઉપ્પાદનરસા. તથા હિ તં ચિત્તં “હસિતુપ્પાદન”ન્ત્વેવ વુચ્ચતિ, ન અઞ્ઞેસં હસિતુપ્પાદકચિત્તાનં અભાવતો. અઞ્ઞાનિપિ હિ દ્વાદસ સોમનસ્સસહગતાનિ પરિત્તકુસલાકુસલકિરિયચિત્તાનિ યથારહં પુથુજ્જનાદીનં હસિતુપ્પાદકાનિ વિજ્જન્તિ, ઇદં પન ચિત્તં વિચારણપઞ્ઞાવિરહિતં પરિત્તેસુ અપ્પણીતેસુ આરમ્મણેસુ અરહન્તાનં સોમનસ્સમત્તં ઉપ્પાદેન્તં ઉપ્પજ્જતિ. ભગવતોપિ ઉપ્પજ્જતીતિ અટ્ઠકથાયં વુત્તં, તં અતીતંસાદીસુ અપ્પટિહતઞાણં વત્વા “ઇમેહિ તીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો સબ્બં કાયકમ્મં ઞાણપુબ્બઙ્ગમં ઞાણાનુપરિવત્તી”તિ (મહાનિ॰ ૬૯; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ મ॰ ૩.૫) વચનતો વિચારેતબ્બન્તિ એકે . તત્થ હસિતુપ્પાદચિત્તેન પવત્તિયમાનમ્પિ ભગવતો સિતકરણં પુબ્બેનિવાસાનાગતંસસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાનં અનુવત્તકત્તા ઞાણાનુપરિવત્તિયેવાતિ એવં પન ઞાણાનુપરિવત્તિભાવે સતિ ન કોચિ પાળિઅટ્ઠકથાનં વિરોધો. એવઞ્ચ કત્વા અટ્ઠકથાયં “તેસં ઞાણાનં ચિણ્ણપરિયન્તે ઇદં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી”તિ વુત્તં. અવસ્સઞ્ચ એતં એવં ઇચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા અઞ્ઞસ્સાપિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકસ્સ અહેતુકચિત્તસ્સ ભગવતો ઉપ્પત્તિ ન યુજ્જેય્ય. ન હિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકસ્સ તંસમુટ્ઠિતાય વિઞ્ઞત્તિયા કાયકમ્માદિભાવં આપજ્જનભાવો વિબન્ધતીતિ. **એકન્તતો હદયવત્થુપદટ્ઠાના** પઞ્ચવોકારભવે એવ ઉપ્પજ્જનતો.

**અયમેત્થ વિસેસો**તિ અયં સેક્ખપુથુજ્જનાનં ઉપ્પત્તિયા વિપાકુપ્પાદનસમત્થતા, અરહતં ઉપ્પત્તિયા તદભાવોતિ ઉભયેસં સન્તાને ઉપ્પત્તિસમુપલક્ખિતો એત્થ કુસલકિરિયવિઞ્ઞાણેસુ વિસેસો. એવઞ્ચ કત્વા પચ્ચયવેકલ્લેન અવિપાકસ્સાપિ કુસલાકુસલસ્સ કિરિયભાવપ્પસઙ્ગો નિવત્તિતો હોતિ. પરતો **કુસલતો વિસેસો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો.

૪૫૫. **સબ્બાનિપિ** કુસલાકુસલબ્યાકતાનિ **એકૂનનવુતિ વિઞ્ઞાણાનિ હોન્તિ** નાતિસઙ્ખેપવિત્થારનયેનાતિ અધિપ્પાયો. પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણાદીનં કિચ્ચં નામ ભવન્તરપટિસન્ધાદિના આકારેન પવત્તિ એવ. તબ્બિનિમુત્તઞ્ચ ચિત્તસ્સ અઞ્ઞં કિચ્ચં નત્થીતિ આહ "**ચુદ્દસહિ આકારેહિ પવત્તન્તી**"તિ.

**આનુભાવેના**તિ સામત્થિયેન. કતૂપચિતં હિ કમ્મં અવસેસપચ્ચયસમવાયે વિપાકં દેન્તં અત્તનો આનુભાવં વિસ્સજ્જન્તં વિય હોતિ. **દેવમનુસ્સેસૂ**તિ છસુ કામાવચરદેવેસુ ચેવ મનુસ્સેસુ ચ. **કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તાન**ન્તિ એત્થ **કમ્મં** નામ કતૂપચિતં કામાવચરકુસલકમ્મં, તઞ્ચ ખો વિપાકદાનાય લદ્ધોકાસં. તેનાહ "પચ્ચુપટ્ઠિત"ન્તિ. **કમ્મનિમિત્તં** કમ્માયૂહનક્ખણે ચેતનાય પચ્ચયભૂતં દેય્યધમ્માદિ. **ગતિનિમિત્તં** યં ગતિં ઉપપજ્જતિ, તપ્પરિયાપન્નં રૂપાયતનં. **પણ્ડકાદિભાવ**ન્તિ પણ્ડકમૂગમમ્મનાદિભાવં. દુબ્બલસ્સ દ્વિહેતુકકુસલસ્સ વિપાકભૂતા ઉપેક્ખાસહગતાહેતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુ **દુબ્બલ...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણધાતુ. નેસ**ન્તિ ભાવિતરૂપારૂપાવચરકુસલાનં સત્તાનં. **કમ્મનિમિત્તમેવા**તિ પથવીકસિણાદિકં અત્તનો કમ્મારમ્મણમેવ.

**એવં તાવેત્થા**તિ એત્થ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધનિદ્દેસે એવં સઙ્ખેપતો સરૂપદસ્સનમત્તેનેવ એકૂનવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં પટિસન્ધિવસેન પવત્તિ વેદિતબ્બા. ભવાલમ્બનાદિવિભાગેન પન યદેત્થ વત્તબ્બં, તં **પટિચ્ચસમુપ્પાદકથાયં** આગમિસ્સતીતિ.

**તં ત**ન્તિ એકૂનવીસતિયા પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેસુ યં યં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધં, તં તં અનન્તરં ઉપ્પત્તિયા **અનુબન્ધમાનં. તસ્સ તસ્સેવા**તિ યસ્સ યસ્સ કમ્મસ્સ વિપાકભૂતં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં, તસ્સ તસ્સેવ. **તસ્મિઞ્ઞેવા**તિ કમ્માદિકે એવ. કમ્મઞ્ચે પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણં, તસ્મિં કમ્મે, અથ કમ્મનિમિત્તં, ગતિનિમિત્તઞ્ચ, તસ્મિં કમ્મનિમિત્તે ગતિનિમિત્તેતિ અત્થો. **તાદિસમેવા**તિ યાદિસં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં હેતુતો, સેસસમ્પયુત્તધમ્મતો ચ તાદિસમેવ. **સન્તાનવિનિવત્તકે**તિ ભવઙ્ગસન્તાનસ્સ વિનિવત્તનકે. **અઞ્ઞસ્મિં** આવજ્જનસઙ્ખાતે **ચિત્તુપ્પાદે**. કિરિયમયચિત્તેનેવ સુપિનદસ્સનં હોતીતિ આહ "**સુપિનં અપસ્સતો**"તિ. **અપરિમાણસઙ્ખ્યમ્પિ પવત્તતિયેવ**, તથા હિદં ઉપપત્તિભવસ્સ અઙ્ગભાવેન પવત્તનતો "ભવઙ્ગ"ન્તિ વુચ્ચતિ. **તેસઞ્ઞેવા**તિ પટિસન્ધિભૂતાનંયેવ.

**ઇન્દ્રિયાની**તિ ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ. **આરમ્મણગહણક્ખમાની**તિ રૂપાદિઆરમ્મણં ગહેતું સમત્થાનિ. માતુકુચ્છિગતકાલે વિય હિ બહિનિક્ખન્તકાલેપિ ન તાવ ઇન્દ્રિયાનિ સકિચ્ચકાનિ હોન્તિ, અનુક્કમેન પન વિસદભાવં પત્તકાલે એવ સકિચ્ચકાનિ હોન્તિ. તેનેવાહ "ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાન"ન્તિ. **આપાથગતે**તિ યોગ્યદેસાવટ્ઠિતે. તમેવ યોગ્યદેસાવટ્ઠિતં **રૂપં પટિચ્ચ** ઘટ્ટના પચ્ચયં લદ્ધા. **ઘટ્ટના**તિ પટિઘાતો, યેન બ્યાપારાદિવિસેસપચ્ચયન્તરસહિતે ચક્ખુસ્સ વિસયે વિકારુપ્પત્તિવિસદિસુપ્પત્તિવિસયસ્સ ઇટ્ઠાનિટ્ઠભાવેન અનુગ્ગહો, ઉપઘાતો ચાતિ અત્થો. **તતો**તિ ઘટ્ટનાનન્તરં. **ઘટ્ટનાનુભાવેના**તિ ઘટ્ટનાબલેન. **ભવઙ્ગચલન**ન્તિ ભવઙ્ગચિત્તસ્સ પકમ્પનં, તથા દ્વિક્ખત્તું પવત્તિયા વિસદિસસ્સ કારણભાવૂપગમનન્તિ અત્થો. તઞ્હિ ચિત્તસન્તાનસ્સ

પુરિમાવત્થાય ભિન્નાવત્થાહેતુતાય ચલનં વિયાતિ ‘‘ચલન’’ન્તિ વુત્તં. વિસયવિસયીભાવસિદ્ધાય ધમ્મતાય આરમ્મણસ્સ અભિમુખીભાવેન પસાદસ્સ તાવ ઘટ્ટના હોતુ, અઞ્ઞસન્નિસ્સિતસ્સ પન ભવઙ્ગસ્સ ચલનં કથં હોતીતિ? તંસમ્બન્ધભાવતો. ભેરિતલે ઠપિતાસુ સક્ખરાસુ એકિસ્સા સક્ખરાય ઘટિતાય તદઞ્ઞસક્ખરાયં ઠિતમક્ખિકા ચલનં ચેત્થ ઉદાહરણન્તિ. **તદેવ રૂપ**ન્તિ તદેવ ભવઙ્ગચલનસ્સ પચ્ચયભૂતં આપાથગતં રૂપાયતનં. **ભવઙ્ગં વિચ્છિન્દમાના વિયા**તિ ભવઙ્ગસન્તાનં વિચ્છિન્દન્તી વિય. તદારમ્મણુપ્પત્તિયા પરતો ભવઙ્ગસ્સ ઉપ્પજ્જનતો વિસયગ્ગહણં પઞ્ચદ્વારાવજ્જનં વત્વા તદનન્તરં દસ્સનાદીસુ વત્તબ્બેસુ તાનિ અવત્વા મનોદ્વારાવજ્જનસ્સ ગહણં ઉદ્દેસે દ્વિન્નં આવજ્જનાનં આવજ્જનસામઞ્ઞેન ગહિતત્તા.

**આવજ્જનાનન્તર**ન્તિ પઞ્ચદ્વારાવજ્જનાનન્તરં. યે હદયવત્થુ વિય સમ્પટિચ્છનાદિવીથિચિત્તાનિપિ નાનુજાનન્તિ, તેસં ‘‘સમ્પટિચ્છનાય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા’’તિઆદિના તત્થ તત્થ પાળિ આગતા. ન હિ સક્કા પાળિં પટિસેધેતું.

‘‘**સચે મહન્તં હોતી**’’તિ ઇદં જવનપરિયોસાનાય ચિત્તપ્પવત્તિયા વુચ્ચમાનત્તા વુત્તં. ચુદ્દસચિત્તક્ખણાયુકઞ્હિ આરમ્મણમિધ ‘‘મહન્ત’’ન્તિ અધિપ્પેતં, તઞ્ચ ઉપ્પજ્જિત્વા દ્વિતિચિત્તક્ખણાતીતં હુત્વા આપાથગમનવસેન વેદિતબ્બં.

**યથાવવત્થાપિતે**તિ વોટ્ઠબ્બનેન વુત્તાકારેન કતવવત્થાપને. આવજ્જનાય, વોટ્ઠબ્બનસ્સ ચ વુત્તત્તા ‘‘અવસેસકામાવચરકિરિયાન’’ન્તિ અવસેસગ્ગહણં કતં. **છ સત્ત વાતિ વા**-સદ્દેન ‘‘પઞ્ચ વા’’તિ ઇદમ્પિ વુત્તમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. સુત્તમુચ્છિતાદિકાલે હિ પઞ્ચપિ જવનાનિ જવન્તીતિ.

**તાનિયેવા**તિ ‘‘અટ્ઠન્નં વા’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૫૫) વુત્તાનિ એકૂનતિંસ કામાવચરજવનાનિયેવ. ઇતો અઞ્ઞં મનોદ્વારાવજ્જનાનન્તરં ઉપ્પજ્જનકચિત્તં નામ નત્થીતિ દસ્સનત્થં એવકારગ્ગહણં. ‘‘**ગોત્રભૂતો**’’તિ ઇદં ગોત્રભુટ્ઠાનિયાનં પરિકમ્મવોદાનાનમ્પિ ગહણં, ન ગોત્રભુનો એવ. **ફલચિત્તાની**તિ સમાપત્તિવસેન પવત્તનકફલચિત્તાનિ. **યં યં લદ્ધપચ્ચય**ન્તિ યં યં જવનં રૂપાવચરજવનાદિવસેન ગોત્રભુઅનન્તરં ઉપ્પત્તિયા લદ્ધપચ્ચયં.

**અતિમહન્ત**ન્તિ સોળસચિત્તક્ખણાયુકં. તત્થ હિ તદારમ્મણચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, ન અઞ્ઞત્થ. **વિભૂત**ન્તિ સુપાકટં, તઞ્ચ કામાવચરમેવ. તત્થ હિ તદારમ્મણસ્સ ઉપ્પત્તિ. **કામાવચરજવનાવસાને**તિ કામાવચરજવનસ્સેવ અવસાને. ન હિ તં કામતણ્હાહેતુકકમ્મનિબ્બત્તં મહગ્ગતાનુત્તરજવનં અનુબન્ધતિ અજનકત્તા, જનકાસદિસત્તા ચ. યથા ગેહતો બહિ ગન્તુકામો તરુણદારકો જનકં, જનકસદિસં વા અનુબન્ધતિ, ન અઞ્ઞં, એવમિદમ્પિ . તત્થાપિ ન સબ્બસ્મા જવના સબ્બં જવનેન તદારમ્મણસ્સ નિયમેતબ્બતો, આરમ્મણેન ચ વેદનાય પરિવત્તેતબ્બતો. તત્થાયં નિયમો – પરિત્તકુસલલોભમોહમૂલસોમનસ્સસહગતકિરિયજવનાનં અઞ્ઞતરાનન્તરં અતિમહતિ વિસયે પઞ્ચન્નં સોમનસ્સસહગતાનં અઞ્ઞતરં તદારમ્મણં ઉપ્પજ્જતિ, તથા
પરિત્તકુસલાકુસલઉપેક્ખાસહગતકિરિયજવનાનં અઞ્ઞતરાનન્તરં ઉપેક્ખાસહગતાનં છન્નં તદારમ્મણાનં અઞ્ઞતરં પવત્તતિ. **ઇટ્ઠારમ્મણાદીન**ન્તિ ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તઅનિટ્ઠારમ્મણાનં વસેનાતિ સમ્બન્ધો. તયિદં આરમ્મણેન વેદનાપરિવત્તિદસ્સનત્થં વુત્તં. ‘‘**પુરિમકમ્મવસેના**’’તિ ઇદં તદારમ્મણવિસેસદસ્સનત્થં. ન હિ પટિસન્ધિજનકમેવ કમ્મં તદારમ્મણં જનેતિ, અથ ખો અઞ્ઞકમ્મમ્પિ. તં પન પટિસન્ધિદાયિના કમ્મેન નિબ્બત્તેતબ્બતદારમ્મણતો

વિસદિસમ્પિ નિબ્બત્તેતીતિ. “**જવનચિત્તવસેના**”તિ ઇદં તદારમ્મણનિયમદસ્સનત્થં. ‘‘જવનેન તદારમ્મણં નિયમેતબ્બ’’ન્તિ હિ વુત્તં. **આદિ**-સદ્દેન પટિસન્ધિચિત્તં સઙ્ગણ્હાતિ. તસ્મિં અત્તનો ઉક્કટ્ઠતરસ્સ તદારમ્મણસ્સ પચ્ચયો ન હોતિ. **યો યો પચ્ચયો લદ્ધો હોતી**તિ યથાવુત્તેસુ ઇટ્ઠારમ્મણાદીસુ યો યો તદારમ્મણસ્સ ઉપ્પત્તિયા પચ્ચયો સમવેતો હોતિ. **કિઞ્ચિ અન્તર**ન્તિ કિઞ્ચિ ખણન્તરં. **ઉદકમિવા**તિ પટિસોતં ગચ્છન્તં ઉદકમિવ.

**દ્વિક્ખત્તું સકિં વા**તિ વચનસિલિટ્ઠવસેન વુત્તં ‘‘અટ્ઠ વા દસ વા’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૮.૧૧; પારા॰ ૧૧) વિય. દ્વિક્ખત્તુંયેવ પન વણ્ણેન્તિ. વિપાકચિત્તત્તા, આવજ્જનસ્સ ચ વિદૂરત્તા, મૂલભવઙ્ગાદિભવઙ્ગસામઞ્ઞસબ્ભાવતો ચ ભવઙ્ગસ્સ આરમ્મણે પવત્તનારહં સમાનં તસ્સ જવનસ્સ આરમ્મણં આરમ્મણં એતસ્સાતિ તદારમ્મણન્તિ વુચ્ચતિ એકસ્સ આરમ્મણસદ્દસ્સ લોપં કત્વા ‘‘કામાવચરં, ઓટ્ઠમુખ’’ન્તિ ચ યથા. એત્થ ચ કેચિ ‘‘પટ્ઠાને ‘કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૬) વિપાકધમ્મધમ્માનં એવ અનન્તરં તદારમ્મણં વુત્ત’’ન્તિ કિરિયાજવનાનન્તરં ન ઇચ્છન્તિ. વિપ્ફારવન્તં હિ જવનં નાવં વિય નદીસોતો ભવઙ્ગં અનુબન્ધતિ, ન પન છળઙ્ગુપેક્ખાવતો સન્તવુત્તિકિરિયજવનં પણ્ણપુટં વિય નદીસોતોતિ. તયિદં લબ્ભમાનસ્સાપિ કેનચિ અધિપ્પાયેન કત્થચિ અવચનં દિસ્સતિ, યથા તં ધમ્મસઙ્ગહે અકુસલનિદ્દેસે લબ્ભમાનોપિ અધિપતિ ન વુત્તો. યઞ્ચ પણ્ણપુટં નિદસ્સિતં, તમ્પિ નિદસ્સિતબ્બેન ન સમાનં. નાવાપણ્ણપુટાનઞ્હિ નદીસોતસ્સ આવટ્ટનં, ગતિ ચ વિસદિસીતિ નાવાય નદીસોતસ્સ અનુબન્ધનં, પણ્ણપુટસ્સ અનનુબન્ધનઞ્ચ યુજ્જતિ, ઇધ પન કિરિયજવનેતરજવનાનં ભવઙ્ગસોતસ્સ આવટ્ટનં, ગતિ ચ સદિસીતિ એતસ્સ અનનુબન્ધનં, ઇતરસ્સ અનુબન્ધનઞ્ચ ન યુજ્જતિ. તસ્મા વિચારેતબ્બં.

**ભવઙ્ગમેવા**તિ અવધારણં ભવપરિયોસાનસ્સ ઇધ ન અધિપ્પેતત્તા. અઞ્ઞથા તદારમ્મણાવસાને ચુતિપિ ન હોતિયેવ. **દસ્સનાદીની**તિ દસ્સનસવનઘાયનસાયનફુસનાનિ. **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો, તેન સમ્પટિચ્છનાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. પટિસન્ધિતો ભવઙ્ગમેવ, ભવઙ્ગતો આવજ્જનમેવાતિ એવં પવત્ત**ચિત્તનિયમવસેનેવ**. **તમ્પી**તિ ચુતિચિત્તમ્પિ. પટિસન્ધિભવઙ્ગચિત્તાનિ વિય **એકૂનવીસતિવિધમેવ હોતિ** અત્થતો ભેદાભાવતો.

**ભવગતિઠિતિનિવાસેસૂ**તિ તીસુ ભવેસુ, પઞ્ચસુ ગતીસુ, સત્તસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, નવસુ સત્તાવાસેસુ ચ. યો પનેત્થ અચિત્તકો, સો ઇધ ન ગહેતબ્બો વિઞ્ઞાણકથાભાવતો. ‘‘એત્થા’’તિ ઇદં ‘‘સંસરમાનાનં સત્તાન’’ન્તિ ઇમિના સમ્બન્ધિતબ્બં. એત્થ એતેસુ વુત્તનયેન સંસરમાનેસુ સત્તેસુ યો પન અરહત્તં પાપુણાતિ સમ્માપટિપત્તિમન્વાયાતિ અધિપ્પાયો. **તસ્સ** અરહતો **નિરુદ્ધમેવ હોતિ** ચિત્તં અપ્પટિસન્ધિકભાવતો.

ઇતિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખવણ્ણના.

### વેદનાક્ખન્ધકથાવણ્ણના

**૪૫૬**. વેદેન અનુભવનાકારેન અયિતં પવત્તં વેદયિતં, વેદયિતન્તિ લક્ખિતબ્બધમ્મજાતં **વેદયિતલક્ખણં**. તં પન અત્થતો વેદના એવાતિ આહ “**વેદયિતલક્ખણં નામ વેદનાવા**”તિ. અથ વા વેદયિતં લક્ખણં એતિસ્સાતિ કપ્પનાસિદ્ધં ભેદં નિસ્સાય અઞ્ઞપદત્થસમાસવસેનાપિ વેદનાવ વુચ્ચતીતિ આહ “**વેદયિતલક્ખણં નામ વેદનાવા**”તિ. **વેદયતિ વેદયતી**તિ બ્યાપનિચ્છાવસેન વચનં વેદનાય સવિસયે અભિણ્હપ્પવત્તિદસ્સનત્થં. સભાવધમ્મતો અઞ્ઞો કત્તા નત્થીતિ દસ્સનત્થં કત્તુનિદ્દેસો. **ઇતી**તિ અનિયમતો હેતુઅત્થો. **ખો**તિ વચનાલઙ્કારમત્તં.

**તસ્મા**તિ તસ્સ નિયમનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – યસ્મા યથાપચ્ચયં આરમ્મણરસં અનુભવતિ, તસ્મા વેદનાતિ વુચ્ચતીતિ.

“**કુસલવિઞ્ઞાણેન સમ્પયુત્તા**”તિ ઇદં કુસલાય વેદનાય ઉપલક્ખણં દટ્ઠબ્બં. યા કાચિ કુસલા વેદના, સબ્બા સા કુસલેન વિઞ્ઞાણેન સમ્પયુત્તાતિ, ન પન તસ્સા કુસલભાવસંસિદ્ધિદસ્સનત્થં. ન હિ કુસલેન વિઞ્ઞાણેન સમ્પયોગતો કુસલાય વેદનાય કુસલભાવો, અથ ખો યોનિસોમનસિકારાદિકતો. તેનાહ “**જાતિવસેના**”તિ. **અકુસલાદીસુ**પિ એસેવ નયો. યથા પન જાતિવસેન કુસલાદિવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તતાય તિવિધા, એવં યાવ એકૂનનવુતિવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તાતિ એકૂનનવુતિવિધા વેદિતબ્બા. **સભાવભેદતો**તિ સમ્પયુત્તભૂમિઆરમ્મણાદિવસેન લબ્ભમાનં ભેદં અગ્ગહેત્વા કેવલં સભાવકતભેદતો એવાતિ અત્થો.

‘‘પઞ્ચવિધા’’તિ વત્વા તં પઞ્ચવિધતં દસ્સેતું “**સુખ**”ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ સુખયતીતિ **સુખં**, કાયં, સમ્પયુત્તધમ્મે ચ લદ્ધસ્સાદે કરોતીતિ અત્થો. સુટ્ઠુ વા ખાદતિ, ખણતિ વા કાયિકં આબાધન્તિ **સુખં**. સુકરં ઓકાસદાનં એતસ્સાતિ **સુખન્તિ** અપરે. દુક્ખયતીતિ **દુક્ખં**, કાયં, સમ્પયુત્તધમ્મે ચ વિબાધતીતિ અત્થો. દુટ્ઠુ વા ખાદતિ, ખણતિ વા કાયિકં અસ્સાદન્તિ **દુક્ખં**. દુક્કરં ઓકાસદાનં એતસ્સાતિ **દુક્ખન્તિ** અપરે. **સોમનસ્સુપેક્ખાનં** સદ્દત્થો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. દોમનસ્સસ્સ સોમનસ્સે વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં. કિં પન કારણં માનસેતરસાતાસાતવસેન સુખં, દુક્ખઞ્ચ વિભજિત્વા વુત્તં “**સુખં સોમનસ્સં દુક્ખં દોમનસ્સ**”ન્તિ, ઉપેક્ખા પન માનસી, ઇતરા ચ એકધાવ વુત્તાતિ? ભેદાભાવતો. યથા હિ અનુગ્ગહૂપઘાતકતાય સુખદુક્ખાનિ અઞ્ઞથા કાયસ્સ અનુગ્ગહમુપઘાતઞ્ચ કરોન્તિ, અઞ્ઞથા મનસો, ન એવમુપેક્ખા. તસ્મા ભેદાભાવતો એકધાવ ઉપેક્ખા વુત્તાતિ.

તત્થ યેન સભાવભેદેન વેદના પઞ્ચવિધા, સા પવત્તિટ્ઠાને દસ્સિતે સુપાકટા હોતીતિ પવત્તિટ્ઠાનં તાવ દસ્સેતું ‘‘**તત્થા**’’તિઆદિ આરદ્ધં. **અકુસલવિપાકેના**તિ એત્થાપિ ‘‘કાયવિઞ્ઞાણેન સમ્પયુત્ત’’ન્તિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. યથા અધિકરણીમત્થકે કપ્પાસપિચુપિણ્ડં ઠપેત્વા અયોકૂટેન પહરન્તસ્સ પિચુપિણ્ડં અતિક્કમિત્વા કૂટં અધિકરણિં ગણ્હાતિ, નિઘંસો બલવા હોતિ, એવં પટિઘટ્ટનાનિઘંસસ્સ બલવભાવતો ઇટ્ઠે, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ આરમ્મણે કાયવિઞ્ઞાણં સુખસહગતં હોતિ. અનિટ્ઠે, અનિટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ દુક્ખસહગતન્તિ આહ “**કુસલ...પે॰... દુક્ખ**”ન્તિ. કામાવચરવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ પઞ્ચ કમ્મારમ્મણવસેન સોમનસ્સસહગતાનિ હોન્તિ, રૂપાવચરવિપાકાનિ ચત્તારિ કમ્મવસેન, સેસાનિ તેરસ કામાવચરાનિ, અટ્ઠ રૂપાવચરાનિ, દ્વત્તિંસ લોકુત્તરાનિ, યથારહં ચેતોભિસઙ્ખારારમ્મણપાદકાદિવસેન સોમનસ્સસહગતાનિ હોન્તીતિ આહ “**સોમનસ્સં દ્વાસટ્ઠિયા વિઞ્ઞાણેહિ સમ્પયુત્ત**”ન્તિ. **દોમનસ્સં દ્વીહિ** અકુસલવિઞ્ઞાણેહિ સમ્પયુત્તં ચેતોભિસઙ્ખારારમ્મણાદિવસેન.

**અવસેસપઞ્ચપઞ્ઞાસાયા**તિ યથાવુત્તાનિ છસટ્ઠિ વિઞ્ઞાણાનિ ઠપેત્વા અવસેસાય પઞ્ચપઞ્ઞાસાય. તત્થ કુસલાકુસલવિપાકાનિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠેસુ નિબ્બિકપ્પકાનિ સુખદુક્ખસમ્પયુત્તાનિ ભવિતું યુત્તાનિપિ દ્વિન્નં પિચુપિણ્ડાનં વિય દ્વિન્નં દ્વિન્નં ઉપાદારૂપાનં ઘટ્ટનાનિઘંસસ્સ મન્દભાવતો ચક્ખાદિસન્નિસ્સિતાનિ અટ્ઠપિ વિઞ્ઞાણાનિ સબ્બત્થ ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તાનેવ હોન્તિ, તથા બલવપચ્ચયતાય સુખદુક્ખાનં તેસઞ્ચ તદભાવતો. અપુબ્બારમ્મણનિસ્સયપ્પવત્તીનિ આવજ્જનસમ્પટિચ્છનવિઞ્ઞાણાનિ, અસદિસાનન્તરપ્પચ્ચયં કિરિયારમ્ભસ્સ આદિભૂતં વોટ્ઠબ્બનં, કાયદુક્ખપધાનતાય અકુસલફલસ્સ તદુપનિસ્સયભૂતં અકુસલવિપાકપટિસન્ધિઆદિ, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણપ્પવત્તીનિ કામાવચરકુસલવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ ચ ઉપેક્ખાસહગતાનિયેવ હોન્તિ. કમ્મવસેન વા વિપાકાનુભવનસ્સ ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણેસુ અદુક્ખમસુખભાવો યુત્તો. સતિ ચ વિપાકભૂતાય ઉપેક્ખાય

સુખદુક્ખમજ્ઝત્તભાવે કમ્મારમ્મણવસેન કુસલવિપાકાય ઇટ્ઠભાવો, અકુસલવિપાકાય અનિટ્ઠભાવો ચ વેદિતબ્બો. અવસિટ્ઠાનિ પન સત્તતિંસ વિઞ્ઞાણાનિ ચેતોભિસઙ્ખારારમ્મણપાદકાદિવસેન ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તાનિ હોન્તીતિ એવં પઞ્ચપઞ્ઞાસાય વિઞ્ઞાણેહિ ઉપેક્ખાય સમ્પયુત્તતા વેદિતબ્બા.

સલક્ખણં નામ ધમ્માનં અનઞ્ઞસાધારણો સભાવો, અનુભવનઞ્ચ સબ્બવેદનાનં સાધારણલક્ખણન્તિ તં પટિનિયતેન આરમ્મણેન નિયમેત્વા દસ્સેન્તો આહ "**ઇટ્ઠફોટ્ઠબ્બાનુભવનલક્ખણં સુખ**"ન્તિ તસ્સ બ્યભિચારાભાવતો. ભુસં બ્રૂહનં વડ્ઢનં **ઉપબ્રૂહનં**. તયિદં કામઞ્ચ ચેતસિકસુખેપિ લબ્ભતિ, તં પન સવિકપ્પકં ચેતોભિસઙ્ખારવસેનાપિ હોતિ. ઇદન્તુ નિબ્બિકપ્પકં સભાવસિદ્ધત્તા તતો સાતિસયન્તિ આહ "**સમ્પયુત્તાનં ઉપબ્રૂહનરસ**"ન્તિ. અસ્સાદિયતીતિ અસ્સાદો, સુખાવેદના. તેનાહ ભગવા ''યં, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સુખં સોમનસ્સં, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધેસુ અસ્સાદો''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૨૬). કાયનિસ્સિતત્તા કાયે ભવો કાયિકો, સો એવ અસ્સાદો તથા પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **કાયિકઅસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાનં**. **કાયિન્દ્રિયપદટ્ઠાનં** અનઞ્ઞવત્થુકત્તા.

દુક્ખસ્સ લક્ખણાદીનિ વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બાનિ.

સભાવતો , પરિકપ્પતો વા ઇટ્ઠસ્સ આરમ્મણસ્સ અનુભવનલક્ખણં **ઇટ્ઠારમ્મણાનુભવનલક્ખણં**. તેનાહ "**યથા તથા વા ઇટ્ઠાકારસમ્ભોગરસ**"ન્તિ, યથાભૂતેન વા અયથાભૂતેન વા ઇટ્ઠાકારેન આરમ્મણસ્સ **સંભુઞ્જનરસં**, પચ્ચનુભવનકિચ્ચન્તિ અત્થો. "**પસ્સદ્ધિપદટ્ઠાન**"ન્તિ ઇદં ''પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૬; અ॰ નિ॰ ૧૧.૧૨) સુત્તપદં નિસ્સાય વુત્તં, તં પન નિરામિસસોમનસ્સવસેન વેદિતબ્બં.

સોમનસ્સે વુત્તવિપરિયાયેન દોમનસ્સસ્સ લક્ખણાદીનિ વેદિતબ્બાનિ. દોમનસ્સસ્સ કામધાતુયં ઉપ્પજ્જનતો એકન્તેન હદયવત્થુપદટ્ઠાનતા તતો વિસેસો.

મજ્ઝત્તસ્સ, આરમ્મણસ્સ મજ્ઝત્તં વા વેદયિતં અનુભવનં લક્ખણં એતિસ્સાતિ **મજ્ઝત્તવેદયિતલક્ખણા**. મજ્ઝત્તાનુભવનતો એવ સમ્પયુત્તાનં **નાતિઉપબ્રૂહનમિલાપનરસા**. "**સન્તભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**"તિ ઇદં અનવજ્જાય નિરામિસાય ઉપેક્ખાય વસેન વેદિતબ્બં, ન સબ્બાય.

ઇતિ વેદનાક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખવણ્ણના.

### સઞ્ઞાક્ખન્ધકથાવણ્ણના

**૪૫૭. સઞ્જાનનલક્ખણં નામ સઞ્ઞાવા**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

કામં વેદનાયપિ વિપ્પયુત્તં વિઞ્ઞાણં નત્થિ, તસ્સા પન સભાવતો ભિન્નત્તા કાયચિ વેદનાય સમ્પયુત્તમ્પિ કાયચિ વિપ્પયુત્તં હોતિ. સઞ્ઞાય પન ઈદિસં નત્થીતિ આહ "**ન હિ તં વિઞ્ઞાણં...પે॰... સઞ્ઞાયા**"તિ.

**સબ્બાવા**તિ ચતુભૂમિકાપિ. અથ વા યથા વેદના ભિન્નસભાવત્તા ભેદનલક્ખણાદિતો વુત્તા, ન એવમયં, અયં પન સબ્બાવ સઞ્જાનનલક્ખણા . નીલાદિભેદસ્સ આરમ્મણસ્સ સઞ્જાનનં સઞ્ઞં કત્વા જાનનં લક્ખણં એતિસ્સાતિ **સઞ્જાનનલક્ખણા**. તથા હિ સા અભિઞ્ઞાણેન સઞ્જાનનતો પચ્ચાભિઞ્ઞાણરસાતિ વુચ્ચતિ. નિમિત્તેન હિ પુન

સઞ્જાનનકિચ્ચા **પચ્ચાભિઞ્ઞાણરસા**. તસ્સા વડ્ઢકિસ્સ દારુમ્હિ અભિઞ્ઞાણં કત્વા તેન અભિઞ્ઞાણેન પચ્ચાભિજાનનકાલે પવત્તિ વેદિતબ્બા. તેનાહ "**તદેવેત**"ન્તિઆદિ. પુન સઞ્જાનનસ્સ પચ્ચયો પુનસઞ્જાનનપચ્ચયો, તદેવ નિમિત્તં પુન...પે॰... નિમિત્તં, તસ્સ કરણં, પુન...પે॰... કરણં, પુનસઞ્જાનનપચ્ચયભૂતં વા નિમિત્તકરણં પુન...પે॰... કરણં, તદસ્સા કિચ્ચન્તિ **પુનસઞ્જાનનપચ્ચયનિમિત્તકરણરસા**. પુનસઞ્જાનનનિમિત્તકરણં નિમિત્તકારિકાય, નિમિત્તેન સઞ્જાનનન્તિયા ચ સબ્બાય સઞ્ઞાય સમાનં યોજેતબ્બં. **અભિનિવેસકરણં** ''ઇદમેવ સચ્ચ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૭, ૨૦૨, ૨૦૩, ૪૨૭; મ॰ નિ॰ ૩.૨૭-૨૯) સઞ્ઞાભિનિવેસમત્તેનેવ દટ્ઠબ્બં. **યથાઉપટ્ઠિતવિસયપદટ્ઠાના** અવિકપ્પસભાવત્તા. ઞાણસમ્પયુત્તા પન સઞ્ઞા ઞાણમેવ અનુવત્તતિ, તસ્મા અભિનિવેસકારિકા, વિપરીતગ્ગાહિકા ચ ન હોતિ. એતેનેવ સમાધિસમ્પયુત્તતાય અચિરટ્ઠાનતા ચ ન હોતીતિ વેદિતબ્બા. એવં રાગદિટ્ઠિમાનાદિસમ્પયુત્તાય સઞ્ઞાય રાગાદિઅનુવત્તિકભાવોતિ.

ઇતિ સઞ્ઞાક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખવણ્ણના.

**સઙ્ખારક્ખન્ધકથાવણ્ણના**

**૪૫૮. રાસિકરણલક્ખણન્તિ** સમ્પિણ્ડનલક્ખણં, તતો સઙ્ખારા આયૂહનરસા વુચ્ચન્તિ. ચેતનાપધાનતાય હિ સઙ્ખારક્ખન્ધધમ્મા એવં વુત્તા. તેનેવાહ "**કિં પન તન્તિ સઙ્ખારાયેવા**"તિઆદિ. તત્થ **સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તી**તિ યથા અત્તનો ફલં સઙ્ખતં સમ્મદેવ નિપ્ફન્નં હોતિ, એવં અભિસઙ્ખરોન્તીતિ અત્થો. **વિપ્ફારપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ એત્થ **વિપ્ફારો** નામ વિપ્ફારવન્તતા, તસ્મા સબ્યાપારપચ્ચુપટ્ઠાનાતિ અત્થો.

તસ્મિં તસ્મિં ચિત્તે ઉપ્પન્ને નિયમેન ઉપ્પજ્જનતો **નિયતા**. **સરૂપેન આગતા**તિ એવં પિટ્ઠિવત્તકે અકત્વા પાળિયા સરૂપેનેવ આગતા. કદાચિદેવ ઉપ્પજ્જનતો ન નિયતાતિ **અનિયતા**. યદિપિ અનિયતા એકજ્ઝં ન ઉપ્પજ્જન્તિ, તસ્મિં પન ચિત્તે ઉપ્પજ્જનધમ્મતાય "**છત્તિંસા**"તિ વુત્તં. તેનાહ "**ઉપ્પજ્જમાનાપિ ચ ન એકતો ઉપ્પજ્જન્તી**"તિ.

**૪૫૯. ફુસતી**તિ કત્તુનિદ્દેસો. યં તત્થ કારણં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. ફુસન્તિ એતેનાતિ વા **ફસ્સો**. સમ્પયુત્તધમ્મા હિ આરમ્મણે પવત્તમાના તં ફુસનલક્ખણેન ફસ્સેન ફુસન્તા વિય હોન્તિ. આરમ્મણફુસનમત્તં વા **ફસ્સો**તિ સાધનત્તયમ્પિ યુજ્જતેવ. સભાવધમ્મેસુ કત્તુકરણસાધનવચનં તદાકારસમારોપનતો પરિયાયકથા, ભાવસાધનવચનમેવ નિપ્પરિયાયકથાતિ વુત્તં "**ફુસનલક્ખણો**"તિ. **અયઞ્હી**તિઆદિ યથાવુત્તલક્ખણાદિસમત્થનં. યદિ અયં ધમ્મો ચેતસિકો, સ્વાયં અરૂપધમ્મો સમાનો કથં ફુસનલક્ખણો, સઙ્ઘટ્ટનરસાદિકો ચ હોતીતિ અન્તોલીનં ચોદનં હદયે ઠપેત્વા તસ્સ સોધનત્થં "**અરૂપધમ્મોપિ સમાનો**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ "**ફુસનાકારેનેવ પવત્તતી**"તિ ઇમિના અરૂપસ્સાપિ તસ્સ ધમ્મસ્સ અયં સભાવોતિ દસ્સેતિ. સા ચ તસ્સ ફુસનાકારપ્પવત્તિ અમ્બિલઅમ્બપક્કાદિં ખાદન્તં પસ્સન્તસ્સ પરસ્સ ખેળુપ્પત્તિ, પરં વિબાધિયમાનં દિસ્વા દયાલુકસ્સ સરીરકમ્પનં, રુક્ખસાખગ્ગે દુટ્ઠિતં પુરિસં દિસ્વા ભૂમિયં ઠિતસ્સ ભીરુકપુરિસસ્સ જઙ્ઘચલનં, પિસાચાદિભાયિતબ્બં દિસ્વા ઊરુખમ્ભોતિ એવમાદીસુ પરિબ્યત્તા હોતિ.

**એકદેસેના**તિ કદ્દમયાદિ વિય અત્તનો એકપસ્સેન. **અનલ્લીયમાનોપી**તિ અસંસિલિયમાનોપિ. રૂપસદ્દેહિ સહ ફસ્સસ્સ સામઞ્ઞં અનલ્લીયમાનસઙ્ઘટ્ટનમેવ, ન વિસયભાવો. યથા રૂપસદ્દા ચક્ખુસોતાનિ અનલ્લીયમાના એવ ''ફુસિત''ન્તિઆદિના વુત્તા, એવં ફસ્સસ્સાપિ આરમ્મણફુસનસઙ્ઘટ્ટનાનીતિ. **સઙ્ઘટ્ટનઞ્ચ** ફસ્સસ્સ ચિત્તારમ્મણાનં

સન્નિપતનભાવો એવ. તેનાહ “**ચિત્તમારમ્મણઞ્ચ સઙ્ઘટ્ટેતી**”તિ. કિચ્ચટ્ઠેન રસેન સઙ્ઘટ્ટનરસતા વુત્તા, વત્થારમ્મણસન્નિપાતેન વા સમ્પજ્જતીતિ સઙ્ઘટ્ટનસમ્પત્તિકો ફસ્સો સઙ્ઘટ્ટનરસો વુત્તો. યથા ‘‘દ્વે પાણી વજ્જેય્યુ’’ન્તિઆદીસુ (મિ॰ પ॰ ૨.૩.૮) પાણિસ્સ પાણિમ્હિ સઙ્ઘટ્ટનં તબ્બિસેસભૂતા રૂપધમ્મા, એવં ચિત્તસ્સ આરમ્મણે સઙ્ઘટ્ટનં તબ્બિસેસભૂતો એકો ચેતસિકધમ્મો દટ્ઠબ્બો. ‘‘તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪; ૩.૪૨૧, ૪૨૫, ૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩-૪૪; ૪.૬૦) વચનતો ચક્ખુરૂપવિઞ્ઞાણાદીનં સઙ્ગતિવસેન ગહેતબ્બત્તા આહ “**તિકસન્નિપાતસઙ્ખાતસ્સા**”તિઆદિ. તસ્સ ફસ્સસ્સ કારણભૂતો તદનુરૂપો સમન્નાહારો **તજ્જાસમન્નાહારો**. ઇન્દ્રિયસ્સ તદભિમુખભાવો, આવજ્જનાય ચ આરમ્મણકરણં વિસયસ્સ **પરિક્ખતતા** અભિસઙ્ખતતા, વિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવકરણન્તિ અત્થો. યથા નિચ્ચમ્મા ગાવી યં યં ઠાનં ઉપગતા, તત્થ તત્થ દુક્ખમેવ પાપુણાતિ, એવં ફસ્સે સતિ વેદના ઉપ્પજ્જતેવ. વેદના ચ દુક્ખસલ્લાદિસભાવાતિ વુત્તં “**વેદનાધિટ્ઠાનભાવતો પન નિચ્ચમ્મગાવી વિય દટ્ઠબ્બો**”તિ.

૪૬૦. **અભિસન્દહતિ** પબન્ધતિ પવત્તેતિ. **ચેતનાભાવો** બ્યાપારભાવો. **આયૂહનં** ચેતયનં ઈરિયનં. **સંવિદહનં** વિચારણં. આયૂહનરસાય ચેતનાય પવત્તમાનાય સબ્બેપિ સમ્પયુત્તધમ્મા યથાસકં કિચ્ચપ્પસુતા હોન્તીતિ સા **સકિચ્ચપરકિચ્ચસાધિકા** વુત્તા. જેટ્ઠસિસ્સો પરે સજ્ઝાયને ઉય્યોજેન્તો સયમ્પિ સજ્ઝાયતિ. મહાવડ્ઢકિમ્હિ વડ્ઢકિકમ્મં કાતુમારદ્ધે ઇતરેપિ કરોન્તિયેવ. **ઉસ્સાહનભાવેના**તિ આદરકરણભાવેન. સા હિ સયં આદરભૂતા સમ્પયુત્તધમ્મે આદરયતીતિ. આયૂહનવસેન ઉસ્સાહનં દટ્ઠબ્બં, ન વીરિયુસ્સાહવસેન.

૪૬૧. **વીરભાવો**તિ યેન વીરો નામ હોતિ, સો ધમ્મોતિ અત્થો. વિધિના ઈરેતબ્બં પવત્તેતબ્બન્તિ વા **વીરિયં**, ઉસ્સાહો, તંતંકિચ્ચસમારમ્ભો, પરક્કમો વા. **ઉપત્થમ્ભનં** સમ્પયુત્તધમ્માનં કોસજ્જપક્ખે પતિતું અદત્વા ધારણં અનુબલપ્પદાનં, સમ્પગ્ગણ્હનં વા. સંસીદનપટિપક્ખો ધમ્મો અસંસીદનં, ન સંસીદનાભાવમત્તન્તિ અસંસીદનભાવેન પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ વુત્તં “**અસંસીદનભાવપચ્ચુપટ્ઠાન**”ન્તિ. **સંવેગપદટ્ઠાન**ન્તિ અટ્ઠસંવેગપુબ્બિકાય (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૪૧૮) કુસલકિરિયાય વીરિયારમ્ભવત્થુપદટ્ઠાનં. ‘‘મગ્ગો ગન્તબ્બો હોતિ, મગ્ગો ગતો, કમ્મં કાતબ્બં, કમ્મં કતં, અપ્પમત્તકો આબાધો ઉપ્પન્નો, ગિલાના વુટ્ઠિતો હોતિ, અચિરવુટ્ઠિતો ગેલઞ્ઞા, ગામં વા નિગમં વા પિણ્ડાય વિચરન્તો ન લભતિ લૂખસ્સ વા પણીતસ્સ વા ભોજનસ્સ યાવદત્થં પારિપૂરિં, લભતિ…પે॰… પારિપૂરિ’’ન્તિ એવં વુત્તાનિ એતાનિ અનુરૂપપચ્ચવેક્ખણાસહિતાનિ અટ્ઠ **વીરિયારમ્ભવત્થૂનિ**, તંમૂલકાનિ વા પચ્ચવેક્ખણાનિ.

૪૬૨. અત્તના અનુપાલેતબ્બાનં સહજાતધમ્માનં અનુપાલનં જીવિતસ્સ બ્યાપારો, તઞ્ચ નેસં જીવનન્તિ તં તસ્સ કારણભાવં પુરક્ખત્વા વુત્તં “**જીવન્તિ તેના**”તિ. તમ્પિ ચસ્સ અત્થતો જીવનમેવાતિ આહ “**જીવનમત્તમેવ વા ત**”ન્તિ.

૪૬૩. **આધિયતી**તિ ઠપેતિ. **અવિસારો** અત્તનો એવ અવિસરણસભાવો. **અવિક્ખેપો** સમ્પયુત્તાનં ધમ્માનં અવિક્ખિત્તતા. યેન સમ્પયુત્તા અવિક્ખિત્તા હોન્તિ, સો ધમ્મો અવિક્ખેપોતિ. અવૂપસમલક્ખણસ્સ વિક્ખેપસ્સ પટિપક્ખતાય ચિત્તસ્સ ઉપસમનાકારેન પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **ઉપસમપચ્ચુપટ્ઠાનો**. **વિસેસતો**તિ યેભુય્યેન. સુખવિરહિતોપિ હિ અત્થિ સમાધીતિ. **દીપચ્ચિ**નિદસ્સનેન સન્તાનઠિતિભાવં સમાધિસ્સ દસ્સેતિ.

૪૬૪. **સદ્દહન્તિ એતાયા**તિ સદ્દહનકિરિયાય પવત્તમાનાનં ધમ્માનં તત્થ આધિપચ્ચભાવેન સદ્ધાય પચ્ચયતં દસ્સેતિ. તસ્સા હિ ધમ્માનં તથાપચ્ચયભાવે સતિ પુગ્ગલો સદ્દહતીતિ વોહારો હોતિ. સદ્દહનં સદ્ધેય્યવત્થુનો પત્તિયાયનં, તં લક્ખણં એતિસ્સાતિ **સદ્દહનલક્ખણા**. **ઓકપ્પનલક્ખણા**તિ અનુપવિસિત્વા એવમેતન્તિ કપ્પનલક્ખણા. કાલુસ્સિયમલં વિધમેત્વા સમ્પયુત્તાનં, પુગ્ગલસ્સેવ વા પસાદનં અનાવિલભાવકરણં રસો એતિસ્સાતિ **પસાદનરસા**. **પક્ખન્દનં** અધિમુચ્ચનવસેન આરમ્મણસ્સ અનુપવિસનં. અકાલુસભાવો અકાલુસ્સિયં, અનાવિલભાવોતિ અત્થો. પસાદનીયટ્ઠાનેસુ પસાદવિપરીતં અકુસલં અસ્સદ્ધિયં, મિચ્છાધિમુત્તિ ચ, તપ્પચ્ચનીકોવ પસાદભૂતો વત્થુગતો નિચ્છયો **અધિમુત્તિ**, ન ચેવાપનકાધિમોક્ખો. રતનત્તયં, કમ્મં, કમ્મફલઞ્ચ **સદ્ધેય્યવત્થુ**. સપ્પુરિસસંસેવનસદ્ધમ્મસવનયોનિસોમનસિકારધમ્માનુધમ્મપ્પટિપત્તિયો **સોતાપત્તિયઙ્ગાનિ**. કુસલધમ્માનં આદાને **હત્થં** વિય, સબ્બસમ્પત્તિસમ્પદાને **વિત્તં** વિય, અમતકસિફલફલને **બીજં** વિય દટ્ઠબ્બા.

૪૬૫. **સરન્તિ તાયા**તિ સરણકિરિયાય પવત્તમાનાનં ધમ્માનં તત્થ આધિપચ્ચભાવેન સતિયા પચ્ચયતં દસ્સેતિ. તસ્સા હિ ધમ્માનં તથાપચ્ચયભાવે સતિ તંસમઙ્ગિપુગ્ગલો સરતીતિ વોહારો હોતિ. ઉદકે અલાબુ વિય પિલવિત્વા ગન્તું અદત્વા પાસાણસ્સ વિય નિચ્ચલસ્સ આરમ્મણસ્સ ઠપનં સરણં અસમ્મુટ્ઠતાકરણં **અપિલાપનં**. સમ્મોસપચ્ચનીકં કિચ્ચં **અસમ્મોસો**, ન સમ્મોસાભાવમત્તં. ''સતારક્ખેન ચેતસા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૦) વચનતો **આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના**. અઞ્ઞતો આગન્ત્વા ચિત્તવિસયે અભિમુખો ભવતિ એતાયાતિ **વિસયાભિમુખભાવો**, સતિ. સતિયા વત્થુભૂતા કાયાદયોવ **કાયાદિસતિપટ્ઠાનાનિ**, સતિ એવ વા પુરિમા પચ્છિમાય પદટ્ઠાનં.

૪૬૬. **કાયદુચ્ચરિતાદીહી**તિ હેતુમ્હિ કરણવચનં. **હિરિયતી**તિ લજ્જાકારેન જિગુચ્છતિ. **તેહિયેવા**તિ કાયદુચ્ચરિતાદીહિયેવ. **ઓત્તપ્પતી**તિ ઉબ્બિજ્જતિ. હિરી પાપધમ્મે ગૂથં વિય પસ્સન્તી જિગુચ્છતીતિ આહ ''**પાપતો જિગુચ્છનલક્ખણા હિરી**''તિ. ઓત્તપ્પં તે ઉણ્હં વિય પસ્સન્તં તતો ઉત્તસતીતિ વુત્તં ''**ઉત્તાસલક્ખણં ઓત્તપ્પ**''ન્તિ. **વુત્તપ્પકારેના**તિ લજ્જાકારેન, ઉત્તાસાકારેન ચ. **અત્તગારવપદટ્ઠાના** હિરી અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનતાય, અત્તાધિપતિતાય ચ. **પરગારવપદટ્ઠાનં** ઓત્તપ્પં બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનતાય, લોકાધિપતિતાય ચ. તમેવત્થં પાકટતરં કાતું ''**અત્તાનં હી**''તિઆદિ વુત્તં. અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનાદિતા ચ હિરિઓત્તપ્પાનં તત્થ તત્થ પાકટભાવેન વુત્તા, ન પનેતેસં કદાચિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિપ્પયોગા. ન હિ લજ્જનં નિબ્ભયં, પાપભયં વા અલજ્જનં અત્થીતિ. **લોકપાલકા**તિ એત્થ ''દ્વેમે, ભિક્ખવે, સુક્કા ધમ્મા લોકં પાલેન્તી''તિ (અ॰ નિ॰ ૨.૯; ઇતિવુ॰ ૪૨) સુત્તપદં અત્તાધિપતિ, લોકાધિપતિભાવે ચ ''સો અત્તાનંયેવ અધિપતિં કરિત્વા, સો લોકંયેવ અધિપતિં કરિત્વા''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૦) ચ સુત્તપદાનિ આહરિત્વા વત્તબ્બાનિ.

૪૬૭. યસ્મા લોભપટિપક્ખો અલોભોતિ યે ધમ્મા તેન સમ્પયુત્તા, તંસમઙ્ગિનો વા સત્તા તેન ન લુબ્ભન્તિ, સયં કદાચિપિ ન લુબ્ભતેવ, અત્થતો વા અલુબ્ભનાકારો એવ ચ હોતિ, તસ્મા વુત્તં ''**ન લુબ્ભન્તી**''તિઆદિ. **એસેવ નયો**તિ ''ન દુસ્સન્તિ તેના''તિઆદિના કારકત્તયયોજનં અતિદિસતિ. **અગેધો** અગિજ્ઝનં અનભિકઙ્ખનં. **અલગ્ગભાવો** અનાસત્તતા. **અપરિગ્ગહો** કસ્સચિ વત્થુનો મમત્તવસેન અસઙ્ગહો. અનલ્લીનો ભાવો અધિપ્પાયો એતસ્સાતિ **અનલ્લીનભાવો**. એવઞ્હિ ઉપમાય સમેતિ.

૪૬૮. ચણ્ડિકસ્સ ભાવો ચણ્ડિક્કં, કોપો. તપ્પટિપક્ખો **અચણ્ડિક્કં**, અબ્યાપાદો. **અવિરોધો** અવિગ્ગહો. **અનુકૂલમિત્તો** અનુવત્તકો. **વિનયરસો**તિ વિનયનરસો. **સોમ્મભાવો** મેજ્જનવસેન હિલાદનીયતા.

૪૬૯. ધમ્માનં યો યો સભાવો યથાસભાવો, તસ્સ તસ્સ પટિવિજ્ઝનં **યથાસભાવપટિવેધો**. અક્ખલિતં અવિરજ્ઝિત્વા પટિવેધો **અક્ખલિતપટિવેધો**. વિસયસ્સ ઓભાસનં તપ્પટિચ્છાદકસમ્મોહન્ધકારવિધમનં **વિસયોભાસનં**. કત્થચિપિ વિસયે અસમ્મુય્હનાકારેનેવ પચ્ચુપતિટ્ઠતિ, સમ્મોહપટિપક્ખતાય વા તદભાવં પચ્ચુપટ્ઠપેતીતિ **અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાનો**. **સબ્બકુસલાનં મૂલભૂતા**તિ સબ્બેસં ચતુભૂમકકુસલધમ્માનં સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનેન પતિટ્ઠાભૂતા, ન તેસં કુસલભાવસાધનેન. યદિ હિ તેસં કુસલભાવો કુસલમૂલપટિબદ્ધો સિયા, એવં સતિ તંસમુટ્ઠાનરૂપેસુ હેતુપચ્ચયતા ન સિયા. ન હિ તે તેસં કુસલાદિભાવં સાધેન્તિ, ન ચ પચ્ચયા ન હોન્તિ. વુત્તઞ્હેતં ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧). યથા ચ કુસલભાવો, એવં અબ્યાકતભાવોપિ અબ્યાકતમૂલપ્પટિબદ્ધો સિયા. તથા સતિ અહેતુકચિત્તાનં અબ્યાકતભાવો એવ ન સિયા, અકુસલેસુ ચ યત્થ એકંયેવ મૂલં, તસ્સ અકુસલભાવો ન સિયા, ઉભયમ્પિ હોતિયેવ. તસ્મા ન મૂલપ્પટિબદ્ધો કુસલાદિભાવો, અથ ખો યોનિસોમનસિકારાદિપટિબદ્ધો. તેસં પન સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનાનિ મૂલાનીતિ ગહેતબ્બં.

૪૭૦. **પસ્સમ્ભનં** દરથવૂપસમો. કાયસદ્દો સમૂહવાચી, સો ચ ખો વેદનાદિક્ખન્ધત્તયવસેનાતિ આહ ''**કાયોતિ ચેત્થ વેદનાદયો તયો ખન્ધા**''તિ. તેનેવાહ ''તત્થ કતમા તસ્મિં સમયે કાયપસ્સદ્ધિ હોતિ? યા તસ્મિં સમયે વેદનાક્ખન્ધસ્સા''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૪૦). **દરથો** સારમ્ભો, દોમનસ્સપચ્ચયાનં ઉદ્ધચ્ચાધિકાનં કિલેસાનં, તથાપવત્તાનં વા ચતુન્નં ખન્ધાનં એતં અધિવચનં. દરથનિમ્મદ્દનેન પરિળાહપરિપ્ફન્દવિરહિતો સીતિભાવો **અપરિપ્ફન્દસીતિભાવો**. ઉદ્ધચ્ચપ્પધાના કિલેસા **ઉદ્ધચ્ચાદિકિલેસા**, ઉદ્ધચ્ચં વા આદિં કત્વા સબ્બકિલેસે સઙ્ગણ્હાતિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

**ગરુભાવો** દન્ધતા, થિનમિદ્ધાધિકાનં, તથાપવત્તાનં વા ચતુન્નં ખન્ધાનં એતં અધિવચનં. દન્ધતાય પટિપક્ખો **અદન્ધતા**, ન દન્ધતાય અભાવમત્તં.

થદ્ધભાવો **થમ્ભો**, દિટ્ઠિમાનાધિકાનં, તપ્પધાનાનં વા ચતુન્નં ખન્ધાનમેતં નામં. થદ્ધભાવનિમ્મદ્દનતો એવ કત્થચિ આરમ્મણે અપ્પટિહતાકારેન પચ્ચુપતિટ્ઠન્તિ, સમ્પયુત્તાનં વા તત્થ અપ્પટિઘાતં પચ્ચુપટ્ઠાપેન્તીતિ **અપ્પટિઘાતપચ્ચુપટ્ઠાના**.

કમ્મનિ સાધુ કમ્મઞ્ઞં, ન કમ્મઞ્ઞં અકમ્મઞ્ઞં, તસ્સ ભાવો **અકમ્મઞ્ઞભાવો**, દાનસીલાદિપુઞ્ઞકિરિયાયં અયોગ્યતા. અત્થતો કામચ્છન્દાદિસંકિલેસધમ્મા, તપ્પધાના વા ચત્તારો અકુસલક્ખન્ધા. કમ્મઞ્ઞભાવેનેવ સમ્પન્નાકારેન આરમ્મણસ્સ ગહણં **આરમ્મણકરણસમ્પત્તિ**. વુત્તાવસેસા કામચ્છન્દાદયો, તદેકટ્ઠા ચ સંકિલેસધમ્મા **અવસેસનીવરણાદયો**. વિનિબન્ધનિમ્મદ્દનેન સુખપ્પવત્તિહેતુતાય **પસાદનીયવત્થૂસુ પસાદાવહા**. **સુવણ્ણવિસુદ્ધિ વિયા**તિ યથા સુવણ્ણવિસુદ્ધિ અપગતકાળકા અલઙ્કારવિકતિવિનિયોગક્ખમા, એવમયમ્પિ સંકિલેસવિગમેન હિતકિરિયાવિનિયોગક્ખમા.

કાયચિત્તાનં ગેલઞ્ઞં, અસ્સદ્ધિયાદિ, તદેકટ્ઠા ચ પાપધમ્મા. ગેલઞ્ઞપટિપક્ખો અગેલઞ્ઞં , તબ્ભાવો લક્ખણં એતાસન્તિ **અગેલઞ્ઞભાવલક્ખણા**. યથાવુત્તગેલઞ્ઞનિમ્મદ્દનેનેવ નત્થિ એતાસં આદીનવો દોસો, ન વા એતા આદીનં કપણં વન્તિ પવત્તન્તીતિ નિરાદીનવા, તેનાકારેન પચ્ચુપતિટ્ઠન્તિ, તં વા સમ્પયુત્તેસુ પચ્ચુપટ્ઠપેન્તીતિ **નિરાદીનવપચ્ચુપટ્ઠાના**.

કાયસમ્બન્ધી, ચિત્તસમ્બન્ધી ચ ઉજુભાવોતિ લક્ખિતબ્બતાય **કાયચિત્તઅજ્જવલક્ખણા**. કાયચિત્તાનં નઙ્ગલસીસચન્દકોટિગોમુત્તવઙ્કતાસઙ્ખાતાનં કુટિલભાવાનં નિમ્મદ્દનતો **કાયચિત્તકુટિલભાવનિમ્મદ્દનરસા**. તતો એવ સબ્બથાપિ અજિમ્હભાવેન પચ્ચુપતિટ્ઠન્તિ, સમ્પયુત્તાનં વા અજિમ્હતં પચ્ચુપટ્ઠપેન્તીતિ **અજિમ્હતાપચ્ચુપટ્ઠાના**. ‘‘સન્તદોસપટિચ્છાદનલક્ખણા માયા, અસન્તગુણસમ્ભાવનલક્ખણં સાઠેય્ય’’ન્તિ એવં વુત્તા તદાકારપ્પવત્તા અકુસલા ખન્ધા, તદેકટ્ઠા ચ સંકિલેસધમ્મા **માયાસાઠેય્યાદિકા**. એત્થ ચ ચિત્તપસ્સદ્ધિઆદીહિ ચિત્તમેવ પસ્સદ્ધં, લહુ, મુદુ, કમ્મઞ્ઞં, પગુણં, ઉજુ ચ હોતિ. કાયપસ્સદ્ધિઆદીહિ પન રૂપકાયોપિ. તેનેવેત્થ ભગવતા ધમ્માનં દુવિધતા વુત્તા, ન સબ્બત્થ.

**૪૭૧**. છન્દનં **છન્દો**, આરમ્મણેન અત્થિકતા. ‘‘છન્દો કામો’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૫૬૪) પન તણ્હાપિ વુચ્ચતિ, ‘‘છન્દં જનેતિ વાયમતી’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૪૩૨) વીરિયમ્પીતિ તતો નિવત્તનત્થં ‘‘**કત્તુકામતાયેતં અધિવચન**’’ન્તિ વુત્તં. **કત્તુકામતા** વુચ્ચતિ કરણિચ્છા. ચેતસિકસ્સ ચ ધમ્મસ્સ સારમ્મણત્તા કરણિચ્છા નામ આલમ્બનસ્સ આલમ્બિતુકામતામુખેનેવ હોતીતિ આરમ્મણકરણિચ્છાલક્ખણો છન્દો **કત્તુકામતાલક્ખણો** વુત્તો. તેનેવાહ ‘‘**આરમ્મણપરિયેસનરસો, આરમ્મણેન અત્થિકતાપચ્ચુપટ્ઠાનો**’’તિ ચ. યદઙ્ગેન પનાયં અત્તનો આરમ્મણપરિયેસનરસો, તદઙ્ગેન સમ્પયુત્તાનમ્પિ હોતિયેવ એકારમ્મણતાય તેન તેસં. તેનેવાહ ‘‘**આરમ્મણગ્ગહણે ચાયં ચેતસો હત્થપ્પસારણં વિય દટ્ઠબ્બો**’’તિ. સ્વાયં કુસલેસુ ઉપ્પન્નો કુસલચ્છન્દોતિ વુચ્ચતિ યોનિસોમનસિકારસમુટ્ઠાનત્તા.

**૪૭૨. અધિમુચ્ચનં** આરમ્મણે સન્નિટ્ઠાનવસેન વેદિતબ્બં, ન પસાદનવસેન. યથા તથા વા હિ આરમ્મણે નિચ્છયનં અધિમુચ્ચનં અનધિમુચ્ચન્તસ્સ પાણાતિપાતાદીસુ, દાનાદીસુ વા પવત્તિયા અભાવા, સદ્ધા પન પસાદનીયેસુ પસાદાધિમોક્ખાતિ અયમેતેસં વિસેસો. વોટ્ઠબ્બનં પન યથા સન્તીરિતે અત્થે નિચ્છયનાકારેન પવત્તિત્વા પરતો ત્તમાનાનં તથા પવત્તિયા પચ્ચયો હોતિ. યદિ એવં, વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તેસુ કથન્તિ? તેસમ્પિ એકંસેનેવ સંસપ્પનાકારસ્સ પચ્ચયતાય દટ્ઠબ્બં. દારકસ્સ વિય ઇતો ચિતો ચ સંસપ્પનસ્સ ‘‘કરિસ્સામિ ન કરિસ્સામી’’તિ અનિચ્છયસ્સ પટિપક્ખકિરિયા **અસંસપ્પનં**, યેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ અયં સન્નિટ્ઠાનલક્ખણો અધિમોક્ખો, તેસં આરમ્મણધમ્મો એવ **સન્નિટ્ઠેય્યધમ્મો**.

**૪૭૩. કિરિયા કારો**તિ કારસદ્દસ્સ ભાવસાધનતમાહ. **મનમ્હિ કારો**તિ મનસિ આરમ્મણસ્સ કરણં. યેન હિ મનો આરમ્મણે કરીયતિ આરમ્મણેનસ્સ સંયોજનતો, તતો એવ તેન આરમ્મણમ્પિ મનસિ કરીયતીતિ. **પુરિમમનતો**તિ ભવઙ્ગમનતો. **વિસદિસમન**ન્તિ વીથિજવનં મનં **કરોતી**તિ મનસિકારસામઞ્ઞેન વીથિજવનપટિપાદકે દસ્સેતિ.

સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણાભિમુખં સારેન્તો વિય હોતીતિ મનસિકારો **સારણલક્ખણો** વુત્તો. સતિયા અસમ્મુસ્સનવસેન વિસયાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનતા, મનસિકારસ્સ પન સંયોજનવસેન આરમ્મણાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનતાતિ અયમેતેસં વિસેસો. આરમ્મણપટિપાદકસ્સ સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નતાવચનં ઇતરમનસિકારાનં તદઞ્ઞક્ખન્ધપરિયાપન્નતામત્તં જોતેતીતિ તથાજોતિતં તં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધે ઓતારેત્વા દસ્સેતું ‘‘**વીથિપટિપાદકો**’’તિઆદિ વુત્તં.

૪૭૪. **તેસુ ધમ્મેસૂ**તિ યેસુ ધમ્મેસુ સયં ઉપ્પન્ના, તેસુ અત્તના સમ્પયુત્તેસુ ચિત્તચેતસિકધમ્મેસુ. અનારમ્મણત્તેપિ હિ તેસુ સમપ્પવત્તેસુ ઉદાસિનભાવતો "**તત્રમજ્ઝત્તતા**"તિ વુચ્ચતિ. **સમવાહિતલક્ખણા**તિ સમં અવિસમં યથાસકકિચ્ચેસુ પવત્તનલક્ખણા. ઉદાસિનભાવેન પવત્તમાનાપિ હેસા સમ્પયુત્તધમ્મે યથાસકકિચ્ચેસુ પવત્તેતિ, યથા રાજા તુણ્હી નિસિન્નોપિ અત્થકરણે ધમ્મટ્ઠે યથાસકકિચ્ચેસુ અપ્પમત્તે પવત્તેતિ. અલીનાનુદ્ધતપવત્તિપચ્ચયતા **ઊનાધિકતાનિવારણરસા**, કિચ્ચવસેન ચેતં વુત્તં. યદિ એવં, સહજાતાધિપતિનો કથન્તિ? તમ્પિ તસ્સા કિચ્ચમેવ. યં સહજાતધમ્માનં અધિપતિભાવોતિ, તસ્સાપિ તથાપવત્તનમેવાતિ નાયં દોસો. "ઇદં નિહીનકિચ્ચં હોતુ, ઇદં અતિરેકતરકિચ્ચ"ન્તિ એવં પક્ખપાતવસેન વિય પવત્તિ **પક્ખપાતો**, તં ઉપચ્છિન્દન્તી વિય હોતીતિ અધિપ્પાયો.

"**અનિયતેસુ ઇચ્છન્તી**"તિ ઇમિના ચેતસિકન્તરભાવેન ઇચ્છન્તીતિ દસ્સેતિ. **અદોસોયેવ મેત્તા**. તથા હિ સોયેવ "મેત્તા મેત્તાયના"તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૨) નિદ્દિટ્ઠો. **ઉપેક્ખા**તિ યં ઉપેક્ખં મેત્તાય સદ્ધિં પરિકપ્પેન્તિ, સા **તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાયેવ**.

૪૭૫. **કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થૂન**ન્તિ પરપાણપરધનપરઇત્થિઆદીનં. **અમદ્દનં** મદ્દનપટિપક્ખભાવો. કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થુતો સઙ્કોચનકિરિયાપદેસેન કાયદુચ્ચરિતાદિતો એવ સઙ્કોચનકિરિયા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ વિરતિયો દુચ્ચરિતવત્થુનો **અકિરિયપચ્ચુપટ્ઠાના** યુજ્જન્તિ, અથ ખો દુચ્ચરિતસ્સ, વિરતીનઞ્ચ સોરચ્ચવસેન સઙ્કોચનં, અકિરિયાનઞ્ચ હિરોત્તપ્પાનં જિગુચ્છનાદિવસેનાતિ અયમેતેસં વિસેસો.

૪૭૬. **સઙ્ખારા**તિ સઙ્ખારક્ખન્ધધમ્મે સન્ધાયાહ. તે હિ ઇધાધિપ્પેતા, અઞ્ઞથા અટ્ઠતિંસાતિ વત્તબ્બં સિયા. યથા ચિત્તં, એવં તંસમ્પયુત્તધમ્માપિ દુતિયે સસઙ્ખારા એવાતિ આહ "**સસઙ્ખારભાવમત્તમેવ હેત્થ વિસેસો**"તિ. **અવસેસા** પઠમે વુત્તધમ્મા.

**અવસેસા પઞ્ચમેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તી**તિ એત્થ કથં કરુણામુદિતાઉપેક્ખાસહગતે સમ્ભવન્તીતિ? પુબ્બભાગભાવતો. અપ્પનાપ્પત્તા એવ હિ કરુણામુદિતા ઉપેક્ખાસહગતા ન હોન્તિ, તતો અઞ્ઞત્થ પન ઉપેક્ખાસહગતાપિ હોન્તીતિ આચરિયા.

સુવિસુદ્ધસ્સ કાયકમ્માદિકસ્સ ચિત્તસમાધાનવસેન રૂપારૂપાવચરકુસલપ્પવત્તિ, ન કાયકમ્માદીનં સોધનવસેન, નાપિ દુચ્ચરિતદુરાજીવાનં સમુચ્છિન્દનપટિપ્પસ્સમ્ભનવસેનાતિ મહગ્ગતચિત્તુપ્પાદેસુ વિરતીનં અસમ્ભવોયેવાતિ આહ "**ઠપેત્વા વિરતિત્તય**"ન્તિ. **તતો**તિ રૂપાવચરપઠમે વુત્તચેતસિકતો. **તેયેવા**તિ રૂપાવચરપઞ્ચમે વુત્તચેતસિકા એવ. યદિ એવ રૂપાવચરતો કો વિસેસોતિ આહ "**અરૂપાવચરભાવોયેવ હિ એત્થ વિસેસો**"તિ.

**પઠમજ્ઝાનિકે**તિ પઠમજ્ઝાનવતિ. **મગ્ગવિઞ્ઞાણે**તિ ચતુબ્બિધેપિ મગ્ગવિઞ્ઞાણે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાતિ સમ્બન્ધો. **દુતિયજ્ઝાનિકાદિભેદે મગ્ગવિઞ્ઞાણે**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન તતિયચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનિકાનિ સઙ્ગણ્હાતિ. "વુત્તનયેના"તિ વુત્તં કિં અવિસેસેનાતિ ચોદનાયને તં દસ્સેન્તો "**કરુણામુદિતાન**"ન્તિઆદિમાહ. તત્થ મગ્ગવિઞ્ઞાણાનં નિબ્બાનારમ્મણત્તા, કરુણામુદિતાનઞ્ચ સત્તારમ્મણત્તા ન તાસં તત્થ સમ્ભવો. મગ્ગધમ્મેસુ ચ પાદકાદિનિયમેન કદાચિ સમ્માસઙ્કપ્પવિરહો સિયા , ન પન વિરતિવિરહો કાયદુચ્ચરિતાદીનં સમુચ્છિન્દનવસેનેવ અરિયમગ્ગસ્સ પવત્તનતોતિ **નિયતવિરતિતા**.

૪૭૮. **ન હિરિયતિ** ન લજ્જતીતિ **અહિરિકો**, પુગ્ગલો, ચિત્તં, તંસમ્પયુત્તધમ્મસમુદાયો વા. ''અહિરિક્ક''ન્તિ વત્તબ્બે એકસ્સ કકારસ્સ લોપં કત્વા **''અહિરિક''**ન્તિ વુત્તં. ''ન ઓત્તપ્પ''ન્તિ ઓત્તપ્પસ્સ પટિપક્ખભૂતં ધમ્મમાહ. **અજિગુચ્છનં** અહીળનં. **અલજ્જા** અવિરિળા. **તેહેવા**તિ કાયદુચ્ચરિતાદીહિ એવ. **અસારજ્જં** નિબ્ભયતા. **અનુત્તાસો** અસમ્ભમો. **વુત્તપટિપક્ખવસેના**તિ અલજ્જનાકારેન પાપાનં કરણરસં અહિરિકં, અનુત્તાસાકારેન અનોત્તપ્પં, વુત્તપ્પકારેનેવ પાપતો અસઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાનાનિ અત્તનિ, પરેસુ ચ અગારવપદટ્ઠાનાનિ. ગામસૂકરસ્સ વિય અસુચિતો કિલેસાસુચિતો અજિગુચ્છનં અહિરિકેન હોતિ, સલભસ્સ વિય અગ્ગિતો પાપતો અનુત્તાસો અનોત્તપ્પેન હોતીતિ એવં વુત્તપ્પટિપક્ખવસેન વિત્થારો વેદિતબ્બો.

૪૭૯. **લુબ્ભન્તિ તેના**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં. **લુબ્ભન્તી**તિ અભિગિજ્ઝન્તિ. **મુય્હન્તી**તિ ન બુજ્ઝન્તિ. **આરમ્મણગ્ગહણં** ''મમ ઇદ''ન્તિ તણ્હાભિનિવેસવસેન અભિનિવિસ્સ આરમ્મણસ્સ અવિસ્સજ્જનં, ન આરમ્મણકરણમત્તં. **અભિસઙ્ગો** અભિમુખભાવેન આસત્તિ. **અપરિચ્ચાગો** અવિજહનં, દુમ્મોચનીયતા વા. **અસ્સાદદસ્સનં** અસ્સાદદિટ્ઠિ. ''અસ્સાદાનુપસ્સિનો ચ તણ્હા પવડ્ઢતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૨, ૫૪, ૫૭) હિ વુત્તં.

૪૮૦. ધમ્મસભાવસ્સ યાથાવતો અદસ્સનં **ચિત્તસ્સ અન્ધભાવો**. **અઞ્ઞાણં** ઞાણપટિપક્ખો. સમ્પટિવિજ્ઝિતું અસમત્થતા **અસમ્પટિવેધો**. યથા ઞાણં આરમ્મણસભાવં પટિવિજ્ઝિતું ન લબ્ભતિ, મોહસ્સ તથા પવત્તિ **આરમ્મણસભાવચ્છાદનં**. અસમ્માપટિપત્તિં પચ્ચુપટ્ઠપેતિ, સમ્માપટિપત્તિયા પટિપક્ખભાવેન ગય્હતીતિ વા **અસમ્માપટિપત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનો**. યસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ અન્ધકરણં અન્ધકારો, તથા પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **અન્ધકારપચ્ચુપટ્ઠાનો**.

૪૮૧. **મિચ્છા**તિ ધમ્મસભાવસ્સ વિપરીતં, નિચ્ચાદિતોતિ અત્થો. **અયોનિસો અભિનિવેસો** અનુપાયાભિનિવેસો ઉપ્પથાભિનિવેસો. ધમ્મસભાવં અતિક્કમિત્વા પરતો આમસનં **પરામાસો**. વિપરીતગ્ગાહવસેન ''ઇદમેવ સચ્ચં, મોઘમઞ્ઞ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૭, ૨૦૨, ૨૦૩; ૩.૨૭-૨૯) અભિનિવિસનં **મિચ્છાભિનિવેસો**.

૪૮૨. યસ્સ ધમ્મસ્સ વસેન ઉદ્ધતં હોતિ ચિત્તં, તંસમ્પયુત્તધમ્મા વા, સો ધમ્મો **ઉદ્ધચ્ચં**. **અવૂપસમો**તિ અસન્નિસિન્નઅપ્પસન્નભાવમાહ. **અનવટ્ઠાનરસ**ન્તિ ચલનકિચ્ચં. **ભન્તત્ત**ન્તિ પરિબ્ભમનાકારં. **ચેતસો અવૂપસમે**તિ નિપ્ફાદેતબ્બે પયોજને ભુમ્મં, અવૂપસમપચ્ચયભૂતં આરમ્મણં વા ''અવૂપસમો''તિ વુત્તં. અકુસલધમ્માનં એકન્તનિહીનતાય **''અકુસલભાવેન ચ લામકત્ત''**ન્તિ વુત્તં.

૪૮૩. થિનમિદ્ધમેત્થ અનિયતં, ન માનાદીતિ થિનમિદ્ધસ્સ અનિયતતા ચ એત્થ દુતિયચિત્તે પઠમાકુસલતો વિસેસો.

અનુસ્સાહનાવસીદનભાવેન સંહતભાવો થિનં, તેન યોગતો ચિત્તં થિનં, તસ્સ ભાવોતિ **થિનતા**. અસમત્થતાવિઘાતવસેન અકમ્મઞ્ઞતા મિદ્ધં. યસ્મા તતો એવ તેન સમ્પયુત્તધમ્મા મેધિતા વિહતસામત્થિયા હોન્તિ, તસ્મા **''મિદ્ધનતા મિદ્ધ''**ન્તિ વુત્તં. **અનુસ્સાહલક્ખણ**ન્તિ ઉસ્સાહપટિપક્ખલક્ખણં. વીરિયસ્સ અવનોદનં ખિપનં **વીરિયાવનોદનં**. સમ્પયુત્તધમ્માનં સંસીદનાકારેન પચ્ચુપતિટ્ઠતિ, તેસં વા સંસીદનં પચ્ચુપટ્ઠપેતીતિ **સંસીદનપચ્ચુપટ્ઠાનં**. **અકમ્મઞ્ઞતાલક્ખણ**ન્તિ એત્થ કામં થિનમ્પિ અકમ્મઞ્ઞસભાવમેવ, તં પન ચિત્તસ્સ, મિદ્ધં

વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સાતિ અયમેત્થ વિસેસો. તથા હિ પાળિયં ‘‘તત્થ કતમં થિનં? યા ચિત્તસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા. તત્થ કતમં મિદ્ધં? યા કાયસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૬૨-૧૧૬૩) ચ આદિના ઇમેસં નિદ્દેસો પવત્તો. **ઓનહનં** વિઞ્ઞાણદ્વારાનં પિદહનં. **લીનતા** લીનાકારો આરમ્મણગ્ગહણે સઙ્કોચો. યસ્મા થિનેન ચિત્તસ્સેવ સંહનનં હોતિ, મિદ્ધેન પન વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સ વિય રૂપકાયસ્સાપિ, તસ્મા તં પચલાયિકાનિદ્દં પચ્ચુપટ્ઠપેતીતિ **પચલાયિકાનિદ્દાપચ્ચુપટ્ઠાનં** વુત્તં. **અરતિ** પન્તસેનાસનેસુ, અધિકુસલધમ્મેસુ ચ અરોચના. **વિજમ્ભિકા** વિજમ્ભનસઙ્ખાતસ્સ કાયદુટ્ઠુલ્લસ્સ કારણભૂતા સંકિલેસપ્પવત્તિ. **અરતિવિજમ્ભિકાદીસૂ**તિ ચ **આદિ**-સદ્દેન તન્દિઆદીનં ગહણં. નિપ્ફાદેતબ્બે પયોજને ચેતં ભુમ્મવચનં.

**અવસેસા** સોળસ. માનો પનેત્થ અનિયતો હોતિ, તેન સદ્ધિં સત્તરસેવ હોન્તિ. પટ્ઠાને હિ ‘‘સંયોજનં ધમ્મં પટિચ્ચ સંયોજનો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ હેતુપચ્ચયા’’તિ એત્થ ચતુક્ખત્તું કામરાગેન, તિક્ખત્તું પટિઘેન ચ માનો વિચિકિચ્છા ભવરાગોતિ તયોપેતે સકદાગામિનો સંયોજનાનં સંયોજનેહિ દસવિધા યોજનાતિ દસ્સિતાય દસવિધાય યોજનાય ‘‘કામરાગસંયોજનં પટિચ્ચ માનસંયોજનં અવિજ્જાસંયોજન’’ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૪.૧) વત્વા ‘‘કામરાગસંયોજનં પટિચ્ચ અવિજ્જાસંયોજન’’ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૪.૧) તથા ‘‘માનસંયોજનં પટિચ્ચ ભવરાગસંયોજનં અવિજ્જાસંયોજન’’ન્તિ (પટ્ઠા ૩.૪.૧) વત્વા ‘‘ભવરાગસંયોજનં પટિચ્ચ અવિજ્જાસંયોજન’’ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૪.૧) ચ એવમાગતાહિ યોજનાહિ માનસ્સ અનિયતભાવો પકાસિતો. યદિ હિ માનો નિયતો સિયા, કામરાગસ્સ માનરહિતા પવત્તિ ન સિયા, તથા ભવરાગસ્સ. એવં સતિ પટ્ઠાને ચતુક્ખત્તું કામરાગેન યોજના ન સિયા, તિક્ખત્તુંયેવ સિયા. ભવરાગમૂલિકા ચ ન સિયા. એવઞ્ચ સંયોજનાનં સંયોજનેહિ અટ્ઠવિધેન યોજના સિયા, ન દસવિધેન. દસવિધાવ ચ દસ્સિતાતિ. સેય્યાદિવસેન ઉચ્ચતો નમનં **ઉન્નતિ**. ઉન્નમનવસેનેવ **સંપગ્ગહરસો**. ન વીરિયં વિય તંતંકિચ્ચસાધને અબ્ભુસ્સહનવસેન. ઓમાનસ્સાપિ અત્તાનં અવં કત્વા ગહણમ્પિ સમ્પગ્ગહણવસેનેવાતિ દટ્ઠબ્બં. કેતુ વુચ્ચતિ અચ્ચુગ્ગતધજો, ઇધ પન કેતુ વિયાતિ કેતુ, ઉળારતમાદિભાવો. તં કેતુભાવસઙ્ખાતં કેતું કામેતીતિ કેતુકમ્યં, ચિત્તં. યસ્સ ધમ્મસ્સ વસેન કેતુકમ્યં, સા **કેતુકમ્યતા**. ‘‘અહ’’ન્તિ પવત્તનતો માનસ્સ દિટ્ઠિસદિસી પવત્તીતિ સો દિટ્ઠિયા સદ્ધિં એકચિત્તુપ્પાદે ન પવત્તતિ, અત્તસિનેહસન્નિસ્સયો ચાતિ આહ ‘‘**દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તલોભપદટ્ઠાનો**’’તિ.

**એત્થાપિ ચા**તિ **ચ**-સદ્દેન થિનમિદ્ધં આકડ્ઢતિ.

૪૮૫. **દુસ્સન્તી**તિ બ્યાપજ્જન્તિ. **ચણ્ડિક્કં** કુજ્ઝનં. અત્તનો પવત્તિઆકારવસેન, વિરૂપસંસપ્પનકઅનિટ્ઠરૂપસમુટ્ઠાપનવસેન ચ **વિસપ્પનરસો**. કાયસ્સ વિજ્ઝત્તભાવાપાદનતો **અત્તનો નિસ્સયદહનરસો**. દુસ્સનં અત્તનો, પરસ્સ ચ ઉપભોગફલકાલેસુ અનિટ્ઠત્તા **વિસસંસટ્ઠપૂતિમુત્તં વિય દટ્ઠબ્બો**તિ સબ્બેન સબ્બં અગ્ગહેતબ્બતં દસ્સેતિ.

૪૮૬. યં પરસમ્પત્તીસુ ઇસ્સાકરણં, સા ઇસ્સાતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**ઇસ્સાયના ઇસ્સા**’’તિ . **ઉસૂયનં** અસહનં. **તત્થેવા**તિ પરસમ્પત્તીસુ એવ. અભિરતિપટિપક્ખભૂતં ઇસ્સાય કિચ્ચં, ન અભિરતિયા અભાવમત્તન્તિ આહ ‘‘**અનભિરતિરસા**’’તિ.

૪૮૭. મચ્છરયોગેન ‘‘મચ્છરી’’તિ પવત્તમાનં મચ્છરિસદ્દં ગહેત્વા આહ ‘‘**મચ્છરભાવો મચ્છરિય**’’ન્તિ. નિરુત્તિનયેન પન મા ઇદં અચ્છરિયં અઞ્ઞેસં હોતુ, મય્હમેવ હોતૂતિ મચ્છરિયન્તિ પોરાણા. તં મચ્છરિયં

વુચ્ચમાનાનિ લક્ખણાદીનિ પરિયાદાય તિટ્ઠતિ. **સઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાનન્તિ** અત્તસમ્પત્તીનં પરેહિ અસાધારણભાવકરણેન સઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાનં. કટુકાકારગતિ **કટુકઞ્ચુકતા. અત્તસમ્પત્તિ** આવાસાદિ.

**૪૮૮. કુકતન્તિ** એત્થ અકતમ્પિ કુકતમેવ. એવઞ્હિ વત્તારો હોન્તિ ''યં મયા ન કતં, તં કુકત''ન્તિ. તથા હિ વક્ખતિ ''કતાકતાનુસોચનરસ''ન્તિ. એવં કતાકતં દુચ્ચરિતં, સુચરિતઞ્ચ કુકતં, તં આરબ્ભ વિપ્પટિસારવસેન પવત્તં પન ચિત્તં તંસહચરિતતાય ઇધ ''કુકત''ન્તિ ગહેત્વા **''તસ્સ ભાવો કુક્કુચ્ચ''**ન્તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. પચ્છા અનુતાપનં વિબાધનં **પચ્છાનુતાપો**. યથાપવત્તસ્સ કતાકતાકારવિસિટ્ઠસ્સ દુચ્ચરિતસુચરિતસ્સ અનુસોચનવસેન વિરૂપં પટિસરણં **વિપ્પટિસારો**. પરાયત્તતાહેતુતાય **દાસબ્યમિવ દટ્ઠબ્બં**. યથા હિ દાસબ્યે સતિ દાસો પરાયત્તો હોતિ, એવં કુક્કુચ્ચે સતિ તંસમઙ્ગી. ન હિ સો અત્તનો ધમ્મતાય કુસલે પવત્તિતું સક્કોતિ. અથ વા કતાકતાકુસલકુસલાનુસોચને આયત્તતાય તદુભયવસેન કુક્કુચ્ચેન તંસમઙ્ગી હોતીતિ તં દાસબ્યં વિય હોતીતિ.

અનિયતેસુ ઇસ્સાદીસુ **થિનમિદ્ધસમ્ભવોવ** ચાતિ **ચ**-સદ્દં આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**૪૯૦. પવત્તિટ્ઠિતિમત્તો**તિ ખણટ્ઠિતિમત્તો. ''નિવાતે દીપચ્ચીનં ઠિતિ વિયા''તિ હિ એવં વુત્તચિત્તટ્ઠિતિ વિય સન્તાનટ્ઠિતિયા પચ્ચયો ભવિતું અસમત્થો નિચ્છયાભાવેન અસણ્ઠહનતો ચેતસો પવત્તિપચ્ચયમત્તતાય પવત્તિટ્ઠિતિમત્તો. તેનાહ **''દુબ્બલો સમાધી''**તિ. **વિગતા ચિકિચ્છા**તિ ચિકિચ્છિતું દુક્કરતાય વુત્તં, ન સબ્બથા વિચિકિચ્છાય ચિકિચ્છાભાવતોતિ તદત્થમત્તં દસ્સેતિ. ''એવં નુ ખો, નનુ ખો''તિઆદિના સંસપ્પનવસેન સેતીતિ **સંસયો. કમ્પનરસા**તિ નાનારમ્મણે ચિત્તસ્સ કમ્પનકિચ્ચા. ઉદ્ધચ્ચઞ્હિ અત્તના ગહિતાકારે એવ ઠત્વા ભમતીતિ એકારમ્મણસ્મિંયેવ વિપ્ફન્દનવસેન પવત્તતિ. વિચિકિચ્છા પન યદિપિ રૂપાદીસુ એકસ્મિંયેવ આરમ્મણે ઉપ્પજ્જતિ, તથાપિ ''એવં નુ ખો, નનુ ખો, ઇદં નુ ખો, અઞ્ઞં નુ ખો''તિ અઞ્ઞં ગહેતબ્બાકારં અપેક્ખતીતિ નાનારમ્મણે કમ્પનં હોતીતિ. અનિચ્છયં દ્વેળ્હકં પચ્ચુપટ્ઠપેતીતિ **અનિચ્છયપચ્ચુપટ્ઠાના**. અનેકંસસ્સ આરમ્મણે નાનાસભાવસ્સ ગહણાકારેન પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **અનેકંસગાહપચ્ચુપટ્ઠાના**.

**૪૯૧. સત્તારમ્મણત્તા**તિ સત્તપઞ્ઞત્તિઆરમ્મણત્તા. નનુ ચ પઞ્ઞત્તિઆરમ્મણાપિ વિપાકા હોન્તીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ **''એકન્તપરિત્તારમ્મણા હિ કામાવચરવિપાકા''**તિ. **વિરતિયોપિ વિપાકેસુ ન સન્તી**તિ એત્થાપિ નનુ કેસુચિ વિપાકેસુ વિરતિયોપિ સન્તીતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ **''પઞ્ચ સિક્ખાપદા કુસલાયેવાતિ હિ વુત્ત''**ન્તિ, તેન લોકિયવિપાકેસુ વિરતિયો ન સન્તીતિ દસ્સેતિ.

**તેસ**ન્તિ રૂપાવચરાદિવિપાકવિઞ્ઞાણાનં. જનેતબ્બજનકસમ્બન્ધે હિ ઇદં સામિવચનં.

**૪૯૨. તે**તિ તે અહેતુકકિરિયસઙ્ખારા. તત્થ કુસલવિપાકમનોધાતુસમ્પયુત્તેહિ સમાના અહેતુકકિરિયમનોધાતુસમ્પયુત્તા, સોમનસ્સસહગતસન્તીરણસમ્પયુત્તેહિ સમાના હસિતુપ્પાદસમ્પયુત્તા, ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણસમ્પયુત્તેહિ સમાના વોટ્ઠબ્બનસમ્પયુત્તાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તેન **''કુસલ…પે॰… સમાના''**તિ વત્વા તતો લબ્ભમાનં વિસેસં દસ્સેતું **''મનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયે પના''**તિઆદિ વુત્તં. **વીરિયસબ્ભાવતો બલપ્પત્તો સમાધિ હોતિ** ''વીરિયન્તં બલ''ન્તિ કત્વા.

સમુચ્છેદવિરતીહિ એવ અરહન્તાનં વિરમનકિચ્ચસ્સ નિટ્ઠિતત્તા કિરિયચિત્તેસુ વિરતિયો ન સન્તીતિ આહ **''ઠપેત્વા વિરતિયો''**તિ. કામાવચરસહેતુકકિરિયસઙ્ખારાનં કામાવચરકુસલેહિ વિરતિકતો વિસેસો અત્થિ, મહગ્ગતેસુ

પન તાદિસોપિ નત્થીતિ આહ “**સબ્બાકારેનપી**”તિ, ધમ્મતો, આરમ્મણતો, પવત્તિઆકારતોતિ સબ્બપકારેનપીતિ અત્થો.

ઇતિ સઙ્ખારક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખવણ્ણના.

**અતીતાદિવિભાગકથાવણ્ણના**

અભિધમ્મન્તોગધમ્પિ સુત્તન્તભાજનીયં સુત્તન્તનયો એવ, એકન્તઅભિધમ્મનયો પન અભિધમ્મભાજનીયન્તિ આહ “**અભિધમ્મે પદભાજનીયનયેના**”તિ.

**૪૯૩**. ભગવતા પન એવં ખન્ધા વિત્થારિતાતિ સમ્બન્ધો. તસ્મા ઇમાયપિ પાળિયા વસેન ખન્ધાનં સંવણ્ણનં કરિસ્સામાતિ અધિપ્પાયો. **યં કિઞ્ચી**તિ એત્થ **ય**ન્તિ સામઞ્ઞેન અનિયમદસ્સનં. **કિઞ્ચી**તિ પકારભેદં આમસિત્વા અનિયમદસ્સનં. ઉભયેનાપિ અતીતં વા…પે॰… સન્તિકે વા અપ્પં વા બહું વા યાદિસં વા તાદિસં વા નપુંસકનિદ્દેસારહં સબ્બં બ્યાપેત્વા ગણ્હાતીતિ આહ “**અનવસેસપરિયાદાન**”ન્તિ. એવં પન અઞ્ઞેસુપિ નપુંસકનિદ્દેસારહેસુ પસઙ્ગં દિસ્વા તત્થ અધિપ્પેતત્થં અતિચ્ચ પવત્તનતો અતિપ્પસઙ્ગસ્સ નિયમનત્થં રૂપન્તિ વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો “**રૂપન્તિ અતિપ્પસઙ્ગનિયમન**”ન્તિ આહ. **યં કિઞ્ચી**તિ ચ **યં**-સદ્દં એકં પદં, સનિપાતં **કિં**-સદ્દઞ્ચ એકં પદન્તિ ગહેત્વા અનિયમેકત્થદીપનતો “**પદદ્વયેનાપી**”તિ વુત્તં. **અસ્સા**તિ રૂપસ્સ. **અતીતાદિના વિભાગં આરભતિ** અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નન્તિઆદિના.

**૪૯૪**. **અદ્ધાસન્તતિસમયખણવસેના**તિ એત્થ ચુતિપટિસન્ધિપરિચ્છિન્ને કાલે **અદ્ધા**-સદ્દો વત્તતીતિ ‘‘અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાન’’ન્તિઆદિસુત્તવસેન (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) વિઞ્ઞાયતિ. તથા હિ **ભદ્દેકરત્તસુત્તે**પિ ‘‘અતીતં નાન્વાગમેય્યા’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૨, ૨૭૫, ૨૭૬, ૨૭૭) અદ્ધાવસેનેવ અતીતાદિભાવો વુત્તો. ‘‘તયોમે, ભિક્ખવે, અદ્ધા, કતમે તયો? અતીતો અદ્ધા અનાગતો અદ્ધા પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫; ઇતિવુ॰ ૬૩) પન પરમત્થતો પરિચ્છિજ્જમાનો અદ્ધા **નિરુત્તિપથસુત્ત**વસેન ખણપરિચ્છિન્નો વુત્તો. તત્થ હિ ‘‘યં, ભિક્ખવે, રૂપં જાતં…પે॰… પાતુભૂતં. અત્થીતિ તસ્સ સઙ્ખા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૬૨) વિજ્જમાનસ્સ પચ્ચુપ્પન્નતા, તતો પુબ્બે, પચ્છા ચ અતીતાનાગતતા વુત્તા. તદઞ્ઞસુત્તેસુ પન યેભુય્યેન ચુતિપટિસન્ધિપરિચ્છિન્નો અતીતાદિકો અદ્ધા વુત્તોતિ સો એવ ઇધાપિ ‘‘અદ્ધાવસેના’’તિ વુત્તો.

સીતં સીતસ્સ સભાગો, તથા ઉણ્હં ઉણ્હસ્સ. યં પન સીતં, ઉણ્હં વા સરીરે સન્નિપતિતં સન્તાનવસેન પવત્તમાનં અનૂનં અનધિકં એકાકારં, તં એકો ઉતૂતિ વુચ્ચતીતિ સભાગઉતુનો અનેકત્તા **એક**-ગ્ગહણં કતં, એવં આહારેપિ. **એકવીથિએકજવનસમુટ્ઠાન**ન્તિ પઞ્ચછદ્વારવસેન વુત્તં. સન્તતિસમયકથા વિપસ્સકાનં ઉપકારત્થાય અટ્ઠકથાસુ કથિતા. જનકો હેતુ, ઉપથમ્ભકો પચ્ચયો, તેસં ઉપ્પાદનં, ઉપત્થમ્ભનઞ્ચ કિચ્ચં. યથા બીજસ્સ અઙ્કુરુપ્પાદનં, પથવીઆદીનઞ્ચ તદુપત્થમ્ભનં, કમ્મસ્સ કટત્તારૂપવિપાકુપ્પાદનં, આહારાદીનં તદુપત્થમ્ભનં, એવં એકેકસ્સ કલાપસ્સ, ચિત્તુપ્પાદસ્સ ચ જનકાનં કમ્માનન્તરાદિપચ્ચયભૂતાનં, ઉપત્થમ્ભકાનઞ્ચ સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતાનં કિચ્ચં યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બં. એવં ઉતુઆદીનં સભાગવિસભાગતાસમ્ભવતો તંસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં સન્તતિવસેન અતીતાદિવિભાગો વુત્તો, કમ્મસ્સ પન એકભવનિબ્બત્તકસ્સ સભાગવિસભાગતા નત્થીતિ તંસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં સન્તતિવસેન અતીતાદિવિભાગં અવત્વા ઉપત્થમ્ભકવસેનેવ વુત્તો. યદા પન લિઙ્ગપરિવત્તનં હોતિ, તદા બલવતા અકુસલેન પુરિસલિઙ્ગં અન્તરધાયતિ, દુબ્બલેન કુસલેન ઇત્થિલિઙ્ગં

પાતુભવતિ. દુબ્બલેન ચ અકુસલેન ઇત્થિલિઙ્ગં અન્તરધાયતિ, બલવતા કુસલેન પુરિસલિઙ્ગં પાતુભવતીતિ કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપાનમ્પિ અત્થેવ વિસભાગતાતિ તેસમ્પિ સન્તતિવસેન અતીતાદિવિભાગો સમ્ભવતિ, સો પન ન સબ્બકાલિકોતિ ન ગહિતો.

**તંતંસમય**ન્તિ એકમુહુત્તાદિકો સો સો સમયો એતસ્સાતિ તંતંસમયં, રૂપં, તંતંસમયવન્તન્તિ અત્થો.

**તતો પુબ્બે**તિ તતો ખણત્તયસ્સ પરિયાપત્તિતો પુબ્બે. અનુપ્પન્નત્તા **અનાગતં**. **પચ્છા**તિ તતો પચ્છા. ખણત્તયં અતિક્કન્તત્તા **અતીતં**. યસ્સ હેતુકિચ્ચં, પચ્ચયકિચ્ચઞ્ચ નિટ્ઠિતત્તા અતિક્કન્તં, તં **અતીતં** ઉપ્પાદક્ખણે હેતુકિચ્ચં, ઉપ્પન્નફલત્તા નિટ્ઠિતઞ્ચાતિ દટ્ઠબ્બં. તીસુપિ ખણેસુ પચ્ચયકિચ્ચં. પથવીઆદીનં સન્ધારણાદિકં, ફસ્સાદીનં ફુસનાદિકઞ્ચ અત્તનો કિચ્ચં સકિચ્ચં, સકિચ્ચસ્સ કરણક્ખણો **સકિચ્ચક્ખણો**, સહ વા કિચ્ચેન સકિચ્ચં, યસ્મિં ખણે સકિચ્ચં રૂપં વા અરૂપં વા હોતિ, સો **સકિચ્ચક્ખણો**, તસ્મિં ખણે પચ્ચુપ્પન્નં. એત્થ ચ ખણાદિકથાયં “**તતો પુબ્બે અનાગતં**, **પચ્છા અતીત**”ન્તિ વચનં અદ્ધાદીસુ વિય ભેદાભાવતો નિપ્પરિયાયં. અદ્ધાદિવસેન હિ અઞ્ઞેવ ધમ્મા અતીતા અઞ્ઞે અનાગતા અઞ્ઞે પચ્ચુપ્પન્ના લબ્ભન્તિ, ખણાદિવસેન પન નત્થિ ધમ્મતો ભેદો, કાલતો એવ ભેદો. ઉપ્પાદતો પુબ્બે અનાગતો , ખણત્તયે વત્તમાનો, તતો પરં અતીતોતિ નિપ્પરિયાયા, અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નાદિ વિય કેનચિ પરિયાયેન અતીતમનાગતન્તિ ચ વત્તબ્બતાભાવતો.

**૪૯૫**. હેટ્ઠા વુત્તં અજ્ઝત્તિકબાહિરભેદં સન્ધાય “**વુત્તનયો એવા**”તિ વત્વા તેન અપરિતુસ્સમાનેન યદિપિ તત્થ અજ્ઝત્તમેવ અજ્ઝત્તિકન્તિ સદ્દત્થો લબ્ભતિ, તથાપિ અત્થેવ અજ્ઝત્તઅજ્ઝત્તિકસદ્દાનં, બહિદ્ધાબાહિરસદ્દાનઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં અત્થભેદો. તથા હિ અજ્ઝત્તિકસદ્દો સપરસન્તાનિકેસુ ચક્ખાદીસુ રૂપાદીસુ બાહિરસદ્દો વિય પવત્તતિ, અજ્ઝત્તસદ્દો પન તસ્સ તસ્સ સત્તસ્સ સસન્તાનિકેસ્વેવ ચક્ખુરૂપાદીસુ તતો અઞ્ઞેસુ બહિદ્ધાસદ્દો વિય પવત્તતિ. તસ્મા તમત્થં દસ્સેતું “**અપિચા**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં સુત્તન્તનયે. નિયકજ્ઝત્તમ્પિ ન પુબ્બે વુત્તઅજ્ઝત્તિકમેવ, પરપુગ્ગલિકમ્પિ ન પુબ્બે વુત્તબાહિરમેવાતિ અધિપ્પાયો.

**૪૯૬**. હીનપણીતભેદો પરિયાયતો, નિપ્પરિયાયતો ચ વેદિતબ્બોતિ સમ્બન્ધો. **તદેવ** સુદસ્સીનં રૂપં. **યત્થા**તિ યસ્મિં આરમ્મણભૂતે. યં આરમ્મણં કત્વા અકુસલવિપાકવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, **તં હીનં** અનિટ્ઠભાવતો. યં **કુસલવિપાકં**, **તં પણીતં** ઇટ્ઠભાવતો. યથા હિ અકુસલવિપાકો સયં અનિટ્ઠો અનિટ્ઠે એવ ઉપ્પજ્જતિ, ન ઇટ્ઠે, એવં કુસલવિપાકોપિ સયં ઇટ્ઠો ઇટ્ઠે એવ ઉપ્પજ્જતિ, ન અનિટ્ઠે. તથા હિ વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** –

> ‘‘અકુસલકમ્મજવસેન અનિટ્ઠા પઞ્ચ કામગુણા વિભત્તા, કુસલકમ્મજં પન અનિટ્ઠં નામ નત્થિ, સબ્બં ઇટ્ઠમેવ. કુસલકમ્મજવસેન ઇટ્ઠા પઞ્ચ કામગુણા વિભત્તા. કુસલકમ્મજઞ્હિ અનિટ્ઠં નામ નત્થિ, સબ્બં ઇટ્ઠમેવા’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૬) ચ.

તત્થ મનાપાનિપિ કાનિચિ હત્થિરૂપાદીનિ અકુસલકમ્મનિબ્બત્તાનિ સન્તિ, ન પન તાનિ તેસંયેવ હત્થિઆદીનં સુખસ્સ હેતુભાવં ગચ્છન્તિ. તસ્સ તસ્સેવ હિ સત્તસ્સ અત્તના કતેન કુસલેન નિબ્બત્તં સુખસ્સ પચ્ચયો હોતિ, અકુસલેન નિબ્બત્તં દુક્ખસ્સ. તસ્મા કમ્મજાનં ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા કમ્મકારકસત્તસ્સ વસેન યોજનારહા સિયા. તત્થ યં વુત્તં ‘‘કુસલકમ્મજં અનિટ્ઠં નામ નત્થી’’તિ, ન ચ વુત્તં ‘‘અકુસલકમ્મજં ઇટ્ઠં નામ નત્થી’’તિ, તેન અકુસલકમ્મજમ્પિ સોભનં પરસત્તાનં ઇટ્ઠં અત્થીતિ અનુઞ્ઞાતં ભવિસ્સતિ, કુસલકમ્મજં પન સબ્બેસં ઇટ્ઠમેવાતિ.

તિરચ્છાનગતાનં પન કેસઞ્ચિ મનુસ્સરૂપં અમનાપં, યતો તે દિસ્વાવ પલાયન્તિ, મનુસ્સા ચ દેવતારૂપં પસ્સિત્વા ભાયન્તિ, તેસમ્પિ વિપાકવિઞ્ઞાણં તં રૂપં આરબ્ભ કુસલવિપાકમેવ ઉપ્પજ્જતિ, તાદિસસ્સ પન પુઞ્ઞસ્સ અભાવા ન તેસં તત્થ અભિરતિ હોતિ. કુસલકમ્મજસ્સ પન અનિટ્ઠસ્સ અભાવો વિય અકુસલકમ્મજસ્સ ચ ઇટ્ઠસ્સ અભાવો વત્તબ્બો. હત્થિઆદીનમ્પિ હિ અકુસલકમ્મજં મનુસ્સાનં અકુસલવિપાકસ્સેવ આરમ્મણં, કુસલકમ્મજં પન પવત્તે સમુટ્ઠિતં કુસલવિપાકસ્સ. ઇટ્ઠારમ્મણેન પન વોમિસ્સકત્તા અપ્પકં અકુસલકમ્મજં બહુલં અકુસલવિપાકુપ્પત્તિયા કારણં ન ભવિસ્સતીતિ સક્કા વિઞ્ઞાતું, વિપાકં પન ન સક્કા વઞ્ચેતુન્તિ વિપાકવસેન ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણવવત્થાનં સુટ્ઠુ યુજ્જતિ. યં પન વુત્તં ''અનિટ્ઠા પઞ્ચ કામગુણા''તિ, તં રૂપાદિભાવસામઞ્ઞતો કામગુણસદિસતાય તંસદિસેસુ તબ્બોહારેન વુત્તં. ઇટ્ઠાનેવ હિ રૂપાદીનિ ''કામગુણા''તિ પાળિયં (મ॰ નિ॰ ૧.૧૬૪-૧૬૫, ૧૭૭-૧૭૮, ૨૮૭; ૨.૧૫૫, ૨૮૦; ૩.૫૭, ૧૯૦; સં॰ નિ॰ ૫.૩૦) વુત્તાનિ. કામગુણવિસભાગા વા રૂપાદયો ''કામગુણા''તિ વુત્તા અસિવે સિવોતિ વોહારો વિય, સબ્બાનિ વા ઇટ્ઠાનિટ્ઠાનિ રૂપાદીનિ તણ્હાવત્થુભાવતો કામગુણા એવ. વુત્તઞ્હિ ''રૂપા લોકે પિયરૂપં સાતરૂપ''ન્તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૩). અતિસયેન પન કમનીયત્તા **સુત્તેસુ** કામગુણાતિ ઇટ્ઠરૂપાદીનિ વુત્તાનિ.

**વુત્તનયમેવા**તિ અભિદેસેન લક્ખણતો દૂરસન્તિકં દસ્સિતન્તિ આહ "**ઓકાસતોપેત્થ ઉપાદાયુપાદાય દૂરસન્તિકતા વેદિતબ્બા**"તિ. તત્થ કિત્તકતો પટ્ઠાય રૂપં ઓકાસવસેન સન્તિકે નામ, કિત્તકતો પન પટ્ઠાય દૂરે નામ? પકતિકથાય કથેન્તાનં દ્વાદસ હત્થા સવનૂપચારો નામ, તસ્સ ઓરતો સન્તિકે, પરતો દૂરે. તત્થ સુખુમરૂપં દૂરે હોન્તં લક્ખણતોપિ ઓકાસતોપિ દૂરે હોતિ, સન્તિકે હોન્તં પન ઓકાસતોવ સન્તિકે હોતિ, ન લક્ખણતો. ઓળારિકરૂપં સન્તિકે હોન્તં લક્ખણતોપિ ઓકાસતોપિ સન્તિકે હોતિ, દૂરે હોન્તં ઓકાસતોવ હોતિ, ન લક્ખણતો. ''ઉપાદાયુપાદાયા''તિ પન વુત્તત્તા અત્તનો રૂપં સન્તિકે નામ, અન્તોકુચ્છિગતસ્સાપિ પરસ્સ દૂરે. અન્તોકુચ્છિગતસ્સ સન્તિકે, બહિ ઠિતસ્સ દૂરેતિ એવં અન્તોગબ્ભપમુખપરિવેણસઙ્ઘારામસીમાગામખેત્તજનપદરજ્જસમુદ્દચક્કવાળેસુ તદન્તોગતબહિગતાનં વસેન દૂરસન્તિકતા વેદિતબ્બા.

૪૯૭. **તદેકજ્ઝ**ન્તિ તં એકજ્ઝં એકતો. **અભિસંયૂહિત્વા**તિ સંહરિત્વા, સમૂહં વા કત્વા. **અભિસઙ્ખિપિત્વા**તિ સઙ્ખિપિત્વા સઙ્ખેપં કત્વા. "**સબ્બમ્પિ રૂપં...પે॰... દસ્સિતં હોતી**"તિ ઇમિના રૂપખન્ધસદ્દાનં સમાનાધિકરણસમાસભાવં દસ્સેતિ. તેનેવાહ "**ન હિ રૂપતો અઞ્ઞો રૂપક્ખન્ધો નામ અત્થી**"તિ.

૪૯૮. રાસિભાવૂપગમનેન વેદનાક્ખન્ધાદયોતિ દસ્સિતા હોન્તીતિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**સન્તતિવસેન, ખણાદિવસેન ચા**તિ એત્થ અદ્ધાસમયવસેન અતીતાદિવિભાગસ્સ અવચનં સુખાદિવસેન ભિન્નાય અતીતાદિભાવવચનતો. ન હિ સુખા એવ અદ્ધાવસેન, સમયવસેન ચ અતીતાદિકા હોતિ, તથા દુક્ખા એવ, અદુક્ખમસુખા એવ ચ કાયિકચેતસિકાદિભાવેન ભિન્ના, તેન વેદનાસમુદાયો અદ્ધાસમયવસેન અતીતાદિભાવેન વત્તબ્બતં અરહતિ સમુદાયસ્સ તેહિ પરિચ્છિન્દિતબ્બત્તા, વેદનેકદેસા પન ગય્હમાના સન્તતિખણેહિ પરિચ્છેદં અરહન્તિ તથા પરિચ્છિન્દિત્વા ગહેતબ્બતો. એકસન્તતિયં પન સુખાદીસુ અનેકભેદભિન્નેસુ યો ભેદો પરિચ્છિન્દિતબ્બભાવેન ગહિતો, તસ્સ એકપ્પકારસ્સ પાકટસ્સ પરિચ્છેદિકા તંસહિતદ્વારાલમ્બનપ્પવત્તા, અવિચ્છેદેન તદુપ્પાદકેકવિધવિસયસમાયોગપ્પવત્તા ચ સન્તતિ ભવિતું અરહતીતિ તસ્સા ભેદન્તરં અનામસિત્વા પરિચ્છેદકભાવેન ગહણં કતં, લહુપરિવત્તિનો વા અરૂપધમ્મા પરિવત્તનેનેવ

પરિચ્છેદેન પરિચ્છિન્દનં અરહન્તીતિ સન્તતિખણવસેનેવ પરિચ્છેદો વુત્તો. એકવિધવિસયસમાયોગપ્પવત્તા દિવસમ્પિ બુદ્ધરૂપં પસ્સન્તસ્સ, ધમ્મં સુણન્તસ્સ પવત્તસદ્ધાદિસહિતવેદના **પચ્ચુપ્પન્ના.** ‘‘**પુબ્બન્તાપરન્તમજ્ઝત્તગતા**’’તિ એતેન હેતુપચ્ચયકિચ્ચવસેન વુત્તનયં દસ્સેતિ.

૪૯૯. સબ્યાપારસઉસ્સાહસવિપાકતા કુસલાદીહિ તીહિપિ સાધારણાતિ અસાધારણમેવ દસ્સેતું ‘‘**સાવજ્જકિરિયહેતુતો**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સાવજ્જકિરિયહેતુતો**તિ પાણાતિપાતાદિગારય્હકિરિયાનિમિત્તતો. **કિલેસસન્તાપભાવતો**તિ કિલેસપરિળાહેન સદરથભાવતો . વૂપસન્તસભાવાય કુસલાય વેદનાય **ઓળારિકા. સબ્યાપારતો**તિ સઈહતો. તેન યથા પવત્તમાનાયસ્સા વિપાકેન ભવિતબ્બં, તથા પવત્તિં વદન્તો વિપાકુપ્પાદનયોગ્યતમાહ. **સઉસ્સાહતો**તિ સસત્તિતો, તેન વિપાકુપ્પાદનસમત્થતં. **સવિપાકતો**તિ વિપાકસબ્ભાવતો, તેન પચ્ચયન્તરસમવાયેનસ્સા વિપાકનિબ્બત્તનં. તીહિપિ પદેહિ વિપાકધમ્મતંયેવ દસ્સેતિ. કાયકમ્માદિબ્યાપારસબ્ભાવતો વા **સબ્યાપારતો**, જવનુસ્સાહવસેન **સઉસ્સાહતો**, વિપાકુપ્પાદનસમત્થતાવસેન **સવિપાકતો**તિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. વિપાકં અનુપ્પાદેન્તીપિ કિરિયા કુસલા વિય સબ્યાપારા, સઉસ્સાહા એવ ચ હોતીતિ તદુભયં અનામસિત્વા કિરિયાબ્યાકતવારે ‘‘સવિપાકતો’’ ઇચ્ચેવ વુત્તં. **સબ્યાબજ્ઝતો**તિ કિલેસદુક્ખેન સદુક્ખતો. **વુત્તવિપરિયાયતો**તિ અનવજ્જકિરિયહેતુતો, કિલેસસન્તાપાભાવતો, અબ્યાબજ્ઝતો ચ વૂપસન્તવુત્તીતિ એવં અકુસલાય વુત્તવિપલ્લાસતો. **યથાયોગ**ન્તિ યોગાનુરૂપં. તીસુ કારણેસુ યં યં યસ્સા યસ્સા યુજ્જતિ, તદનુરૂપન્તિ અત્થો. કુસલાકુસલવેદનાહિ વિપાકબ્યાકતાય તીહિપિ કારણેહિ **ઓળારિકા**. કિરિયાબ્યાકતાય સવિપાકતો સવિપાકતાવિસિટ્ઠસબ્યાપારસઉસ્સાહતો વાતિ. **વુત્તપરિયાયેના**તિ વિપાકબ્યાકતા અબ્યાપારતો , અનુસ્સાહતો, અવિપાકતો ચ તાહિ કુસલાકુસલવેદનાહિ સુખુમા. કિરિયાબ્યાકતા અવિપાકતો, અવિપાકતાવિસિટ્ઠસબ્યાપારસઉસ્સાહતો વાતિ એવં કુસલાકુસલાય વુત્તવિપલ્લાસેન. કમ્મવેગક્ખિત્તા હિ કમ્મપટિબિમ્બભૂતા ચ કાયકમ્માદિબ્યાપારવિરહતો નિરુસ્સાહા વિપાકા. સઉસ્સાહા ચ કિરિયા અવિપાકધમ્મા. સવિપાકધમ્મા હિ સગબ્ભા વિય ઓળારિકાતિ.

૫૦૦. **નિરસ્સાદતો**તિ અસ્સાદાભાવતો સુખપટિક્ખેપતો. **સવિપ્ફારતો**તિ સપરિપ્ફન્દતો, અનુપસન્તતોતિ અત્થો. **અભિભવનતો**તિ અજ્ઝોત્થરણતો. સુખાય મજ્ઝત્તતા નત્થિ, ઉપેક્ખાય સાતતા. સન્તતાદયો પન સબ્બત્થ સુખુપેક્ખાસુ લબ્ભન્તીતિ ‘‘**યથાયોગ**’’ન્તિ વુત્તં. **પાકટતો**તિ સુખિતો દુક્ખિતોતિ દિસ્વાપિ જાનિતબ્બત્તા વિભૂતભાવતો. **સા** અદુક્ખમસુખા વેદના.

૫૦૧. **અસમાપન્નસમાપન્ન**-ગ્ગહણેન ચેત્થ ભૂમિવસેનાપિ વેદનાનં ઓળારિકસુખુમતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. **ઇતરા** સમાપન્નસ્સ વેદના.

**ઓઘનિયતો**તિ ઓઘેહિ આરમ્મણં કત્વા અતિક્કમિતબ્બતો. તથા **યોગનિયતો**, **ગન્થનિયતો ચા**તિ એત્થાપિ ગન્થોવ ગન્થનં, તસ્સ હિતં આરમ્મણભાવેન સમ્બન્ધનતોતિ **ગન્થનિયં**. એવં **નીવરણિયં**, **ઉપાદાનિયઞ્ચ** વેદિતબ્બં. સંકિલેસે નિયુત્તા, સંકિલેસં વા અરહન્તીતિ **સંકિલેસિકા. સા** અનાસવા.

૫૦૨. **તત્થા**તિ યથાવુત્તાય ઓળારિકસુખુમતાય. **સમ્ભેદો**તિ સઙ્કરો. ‘‘ઓળારિકા, સુખુમા’’તિ ચ વુત્તાનમ્પિ જાતિઆદિવસેન પુન સુખુમોળારિકભાવાપત્તિદોસો યથા ન હોતિ, તથા **પરિહરિતબ્બો.** જાતિવસેન સુખુમાય વેદનાય સભાવપુગ્ગલલોકિયવસેન ઓળારિકતં પાળિવસેન દસ્સેતું ‘‘**વુત્તઞ્હેત**’’ન્તિઆદિ વુત્તં. **એવં**

**સુખાદયોપી**તિ એત્થ અકુસલા વેદના **જાતિવસેન ઓળારિકા, સભાવવસેન સુખુમા**. કુસલઞ્ઞાણસહગતા સુખા વેદના જાતિવસેન ઓળારિકા, સમાપન્નસ્સ વેદનાતિ કત્વા પુગ્ગલવસેન સુખુમાતિ એવમાદિના યોજેતબ્બા. "**ન પરામસિતબ્બો**"તિ એતેન જાતિઆદયો ચત્તારો કોટ્ઠાસા અઞ્ઞમઞ્ઞં અવોમિસ્સકા એવ ગહેતબ્બા. એવં સમ્ભેદસ્સ પરિહારો, ન અઞ્ઞથાતિ દસ્સેતિ. યથા અબ્યાકતમુખેન, એવં કુસલાકુસલમુખેનપિ, યથા ચ જાતિમુખેન, એવં સભાવાદિમુખેનપિ દસ્સેતબ્બન્તિ ઇમમત્થં "**એસ નયો સબ્બત્થા**"તિ અતિદિસતિ.

ઇદાનિ જાતિઆદિકોટ્ઠાસેસુપિ મિથો અકુસલાદીનં ઉપાદાયુપાદાય ઓળારિકસુખુમતં દસ્સેતું "**અપિચા**"તિઆદિ આરદ્ધં. "**નિસ્સયદહનતો**"તિ ઇમિના દોસસહગતાય પાકટં કુરૂરપ્પવત્તિં દસ્સેતિ. **નિયતા**તિ મિચ્છત્તનિયામેન નિયતા, આનન્તરિયભાવપ્પત્તા કપ્પતિટ્ઠનકવિપાકતાય **કપ્પટ્ઠિતિકા** દેવદત્તાદીનં વિય. **અસઙ્ખારિકા** સભાવતિખિણતાય **ઓળારિકા**. **દિટ્ઠિસમ્પયુત્તા** મહાસાવજ્જતાય **ઓળારિકા**. **સાપિ** દિટ્ઠિસમ્પયુત્તા **નિયતા ઓળારિકા**, તતો **કપ્પટ્ઠિતિકા**, તતો **અસઙ્ખારિકા**તિ તિવિધાપિ હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા એકજ્ઝં વુત્તા વિસું વિસુંયેવ યોજેતબ્બા. તેનાહ "**ઇતરા સુખુમા**"તિ. **અવિસેસેના**તિ દોસસહગતા, લોભસહગતાતિ અભેદેન. **અકુસલા બહુવિપાકા** દોસુસ્સન્નતાય **ઓળારિકા**. તથા **કુસલા અપ્પવિપાકા**. મન્દદોસત્તા અકુસલા **અપ્પવિપાકા સુખુમા**. તથા **કુસલા બહુવિપાકા**.

ઓળારિકસુખુમનિકન્તિવત્થુભાવતો કામાવચરાદીનં ઓળારિકસુખુમતા, લોકુત્તરા પન એકન્તસુખુમાવ. તત્થાપિ ચ વિભાગં પરતો વક્ખતિ. **ભાવનામયાપી**તિ ભાવનામયાય ભેદનેન દાનસીલમયાનમ્પિ ભેદનં નયતો દસ્સિતન્તિ વેદિતબ્બં. ભાવનાય પગુણબલવકાલાદીસુ કદાચિ ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેનપિ મનસિકારો હોતીતિ વુત્તં "**ભાવનામયાપિ દુહેતુકા**"તિ. **તંતંભૂમિવિપાકકિરિયાવેદનાસૂ**તિ એત્થ ''કામાવચરવિપાકા ઓળારિકા, રૂપાવચરા સુખુમા''તિઆદિના યાવ અરહત્તફલા નેતબ્બં. ''કામાવચરકિરિયા ઓળારિકા, રૂપાવચરકિરિયા સુખુમા''તિઆદિના કામાવચરા ચ ''દાનાકારપ્પવત્તા ઓળારિકા, સીલાકારપ્પવત્તા સુખુમા''તિઆદિના યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતના નેતબ્બં. યથા ચ જાતિકોટ્ઠાસે અયં વિભાગો, એવં સભાવકોટ્ઠાસાદીસુપીતિ દસ્સેતું "**દુક્ખાદી**"તિઆદિ વુત્તં.

સબ્બો ચાયં વિભાગો લક્ખણસન્નિસ્સિતો વુત્તોતિ કત્વા આહ "**ઓકાસવસેન ચાપી**"તિઆદિ. **સુખાપીતિ પિ**-સદ્દેન અદુક્ખમસુખં સમ્પિણ્ડેતિ. **સબ્બત્થા**તિ સબ્બાસુ ભૂમીસુ. **યથાનુરૂપ**ન્તિ યા યા વેદના યત્થ યત્થ લબ્ભતિ, તદનુરૂપં. **વત્થુવસેના**તિ યં વત્થું આરબ્ભ વેદના પવત્તતિ, તસ્સ વસેનાપિ. **હીનવત્થુકા**તિ હીનં વત્થું આરમ્મણં કત્વા કઙ્ગુભત્તં ભુઞ્જન્તસ્સ વેદના હીનવત્થુકતાય **ઓળારિકા**. સાલિમંસોદનં ભુઞ્જન્તસ્સ પણીતવત્થુકતાય **સુખુમા**તિ.

**૫૦૩. આદિના નયેના**તિ સબ્બં પાળિગતિં આમસતિ. જાતિઆદિવસેન અસમાનકોટ્ઠાસતા **વિસભાગતા**. દુક્ખવિપાકતાદિવસેન અસદિસકિચ્ચતા **અસંસટ્ઠતા**, ન અસમ્પયોગો. યદિ સિયા, દૂરવિપરિયાયેન સન્તિકં હોતીતિ સંસટ્ઠતા સન્તિકતા આપજ્જતિ, ન ચ વેદનાય વેદનાસમ્પયોગો અત્થિ. સન્તિકપદવણ્ણનાય ચ ''સભાગતો ચ સરિક્ખતો ચા''તિ વક્ખતીતિ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. અસદિસસભાવતા **અસરિક્ખતા**. **સબ્બવારેસૂ**તિ ઓળારિકસુખુમભેદે વુત્તનયાનુસારેન વત્તબ્બેસુ સબ્બેસુ વારેસુ. જાતિઆદિવસેન સમાનકોટ્ઠાસતા **સભાગતા**, દુક્ખવિપાકતાદિવસેન પન સદિસસભાવતા **સરિક્ખતા**. તેનાહ "**અકુસલા પન...પે॰... સન્તિકે**"તિ.

ઇતિ વેદનાક્ખન્ધસ્સ અતીતાદિવિભાગે વિત્થારકથામુખવણ્ણના.

## **કમાદિવિનિચ્છયકથાવણ્ણના**

**૫૦૪. એત**ન્તિ એવં અતીતાદિવિભાગે વિત્થારકથામુખં. **ઞાણભેદત્થ**ન્તિ નાનપ્પકારં ઞાણપ્પભેદત્થં. **કમતો**તિ દેસનાક્કમતો, યેન કારણેનાયં દેસનાક્કમો કતો, તતોતિ અત્થો. **વિસેસતો**તિ ભેદતો, ખન્ધુપાદાનક્ખન્ધવિભાગતોતિ અત્થો. **અનૂનાધિકતો**તિ પઞ્ચભાવતો. **ઉપમાતો**તિ ઉપમાહિ ઉપમેતબ્બતો. **દટ્ઠબ્બતો દ્વિધા**તિ દ્વીહિ આકારેહિ ઞાણેન પસ્સિતબ્બતો. **પસ્સન્તસ્સત્થસિદ્ધિતો**તિ યથા પસ્સન્તસ્સ યથાધિપ્પેતત્થનિપ્ફત્તિતો. **વિભાવિના**તિ પઞ્ઞવતા.

**ઉપ્પત્તિક્કમો**તિ યથાપચ્ચયં ઉપ્પજ્જન્તાનં ઉપ્પજ્જનપટિપાટિ. ‘‘દસ્સનેનપહાતબ્બા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૮, ૯) પઠમં પહાતબ્બા પઠમં વુત્તા, દુતિયં પહાતબ્બા દુતિયં વુત્તાતિ અયં **પહાનક્કમો**. સીલવિસુદ્ધિં પટિપજ્જ ચિત્તવિસુદ્ધિ પટિપજ્જિતબ્બા, તથા તતો પરાપીતિ આહ ‘‘**સીલવિસુદ્ધિ…પે॰… પટિપત્તિક્કમો**’’તિ, અનુપુબ્બપણીતા ભૂમિયો અનુપુબ્બેન વવત્થિતાતિ અયં **ભૂમિક્કમો**. ‘‘ચત્તારો સતિપટ્ઠાના’’તિઆદિકો (વિભ॰ ૩૫૫) એકક્ખણેપિ સતિપટ્ઠાનાદિસમ્ભવતો **દેસનાક્કમો** ચ. દાનકથાદયો અનુપુબ્બુક્કંસતો કથિતા, ઉપ્પત્તિઆદિવવત્થાનાભાવતો પન દાનાદીનં ઇધ દેસનાક્કમવચનં. ઉપ્પત્તિઆદિવવત્થાનહેતુકતાય હિ ‘‘પઠમં કલલં હોતી’’તિઆદિકા (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫; કથા॰ ૬૯૨) દેસનાપિ સમાના ઉપ્પત્તિઆદિકમભાવેનેવ વુત્તા. યથાવુત્તવવત્થાનાભાવેન પન અનેકેસં વચનાનં સહપવત્તિયા અસમ્ભવતો યેન કેનચિ પુબ્બાપરિયેન દેસેતબ્બતાય તેન તેન અધિપ્પાયેન દેસનામત્તસ્સેવ કમો **દેસનાક્કમો** દટ્ઠબ્બો. **પુબ્બાપરિયવવત્થાનેના**તિ પઠમં રૂપક્ખન્ધો, તતો વેદનાક્ખન્ધોતિ એવં પુબ્બાપરિયવવત્થાનેન અનુપ્પત્તિતો. **અપ્પહાતબ્બતો**તિ ખન્ધેસુ એકચ્ચાનં પહાતબ્બતાવ નત્થિ, કુતો પહાનક્કમો. સતિ હિ સબ્બેસં પહાતબ્બતાય પહાનક્કમેન નેસં દેસના સિયા. **અપ્પટિપજ્જનીયતો**તિ સમ્માપટિપત્તિવસેન ન પટિપજ્જિતબ્બતો. ‘‘**ચતુભૂમિપરિયાપન્નત્તા**’’તિ ઇમિના વેદનાદીનં અનિયતભૂમિકતં દસ્સેતિ. નિયતભૂમિકાનઞ્હિ ભૂમિક્કમો સમ્ભવેય્ય.

**અભેદેના**તિ રૂપાદીનં ભેદં વિભાગં અકત્વા એકજ્ઝં પિણ્ડગ્ગહણેન. **અત્તગાહપતિત**ન્તિ અત્તગાહસઙ્ખાતે દિટ્ઠોઘે નિપતિતં. **સમૂહઘનવિનિબ્ભોગદસ્સનેના**તિ રૂપતો અરૂપં વિવેચેન્તો રૂપારૂપસમૂહે ઘનવિનિબ્ભુજ્જનદસ્સનેન. **ચક્ખુઆદીનમ્પિ વિસયભૂત**ન્તિ એકદેસેન સમુદાયભૂતં રૂપક્ખન્ધં વદતિ. યા એત્થ ઇટ્ઠં, અનિટ્ઠઞ્ચ રૂપં સંવેદેતિ, અયં વેદનાક્ખન્ધોતિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠરૂપસંવેદનિકં વેદનં દેસેસીતિ સમ્બન્ધો. એવં સબ્બત્થ. ઇટ્ઠમજ્ઝત્તઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તાનમ્પિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠસભાવત્તા ઇટ્ઠાનિટ્ઠગ્ગહણેનેવ ગહણં દટ્ઠબ્બં. **એવ**ન્તિ યથાવુત્તનયેન. સઞ્ઞાય ગહિતાકારે વિસયે અભિસઙ્ખારપ્પવત્તીતિ આહ ‘‘**સઞ્ઞાવસેન અભિસઙ્ખારકે**’’તિ. યથા વિઞ્ઞાણસ્સ સમ્પયુત્તધમ્માનં નિસ્સયભાવો પાકટો, ન તથા વેદનાદીનન્તિ આહ ‘‘**વેદનાદીનં નિસ્સય**’’ન્તિ. ‘‘મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા (ધ॰ પ॰ ૧-૨), ચિત્તાનુપરિવત્તિનો ધમ્મા (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૬૨), છદ્વારાધિપતિ રાજા’’તિ (ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૮૧ એરકપત્તનાગરાજવત્થુ) વચનતો **વિઞ્ઞાણં** અધિપતિ.

**૫૦૫.** રૂપક્ખન્ધે ‘‘**સાસવં ઉપાદાનિય**’’ન્તિ વચનં અનાસવાનં ધમ્માનં સબ્ભાવતો રૂપક્ખન્ધસ્સ તંસભાવતાનિવત્તનત્થં, ન અનાસવરૂપનિવત્તનત્થં.

**અનાસવાવ ખન્ધેસુ વુત્તા**તિ એત્થ અવધારણપ્પયુત્તો **એવ**-સદ્દો, અનાસવા ખન્ધેસ્વેવ વુત્તાતિ અત્થો. **ઇધ પન** વિસુદ્ધિમગ્ગે **સબ્બેપેતે** ખન્ધાપિ ઉપાદાનક્ખન્ધાપિ.

**૫૦૬**. સબ્બસઙ્ખતાનં સભાગેન એકજ્ઝં સઙ્ગહો **સબ્બસઙ્ખતસભાગેકસઙ્ગહો**. સભાગસભાવેન હિ સઙ્ગય્હમાના સબ્બસઙ્ખતા પઞ્ચક્ખન્ધા હોન્તિ. તત્થ રુપ્પનાદિસામઞ્ઞેન સમાનકોટ્ઠાસા સભાગાતિ વેદિતબ્બા. તેસુ સઙ્ખતાભિસઙ્ખરણકિચ્ચં આયૂહનરસાય ચેતનાય બલવન્તિ સા ‘‘સઙ્ખારક્ખન્ધો’’તિ વુત્તા. અઞ્ઞે ચ રુપ્પનાદિવિસેસલક્ખણરહિતા ફસ્સાદયો સઙ્ખતાભિસઙ્ખરણસામઞ્ઞેનાતિ દટ્ઠબ્બા, ફુસનાદયો પન સભાવા વિસું ખન્ધસદ્દવચનીયા ન હોન્તીતિ ધમ્મસભાવઞ્ઞુના તથાગતેન ફસ્સક્ખન્ધાદયો ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. ‘‘યે હિ કેચિ, ભિક્ખવે, સમણા વા બ્રાહ્મણા વા સસ્સતવાદા સસ્સતં અત્તાનઞ્ચ લોકઞ્ચ પઞ્ઞપેન્તિ, સબ્બે તે ઇમે એવ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે નિસ્સાય પટિચ્ચ, એતેસં વા અઞ્ઞતર’’ન્તિ એવમાદિસુત્તાનઞ્ચ વસેન અત્તત્તનિયગાહસ્સ એતપ્પરમતા દટ્ઠબ્બા. એતેન ચ વક્ખમાનસુત્તવસેન ચ ખન્ધે એવ નિસ્સાય પરિત્તારમ્મણાદિવસેન ન વત્તબ્બા ચ દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ ખન્ધનિબ્બાનવજ્જસ્સ સભાવધમ્મસ્સ અભાવતોતિ વુત્તં હોતિ. **રૂપ**ન્તિ રુપ્પનસભાવં ધમ્મજાતમાહ. **વેદન**ન્તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. ‘‘સીલક્ખન્ધો સમાધિક્ખન્ધો’’તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫) વચનતો અઞ્ઞેસઞ્ચ ખન્ધસદ્દવચનીયાનં સીલક્ખન્ધાદીનં સબ્ભાવતો ન પઞ્ચેવાતિ ચોદનં નિવત્તેતુમાહ ‘‘**અઞ્ઞેસં તદવરોધતો**’’તિ.

**૫૦૭**. પવત્તિટ્ઠાનભૂતં વસનટ્ઠાનં વિય હોતીતિ વુત્તં ‘‘**નિવાસટ્ઠાનતો**’’તિ. દુક્ખદુક્ખવિપરિણામદુક્ખસઙ્ખારદુક્ખતાવસેન વેદનાય આબાધકત્તં દટ્ઠબ્બં. રાગાદિસમ્પયુત્તસ્સ વિપરિણામાદિદુક્ખસ્સ ઇત્થિપુરિસાદિઆકારગાહિકા તંતંસઙ્કપ્પમૂલભૂતા સઞ્ઞા **સમુટ્ઠાનં**. પિત્તાદિ વિય રોગસ્સ આસન્નકારણં **સમુટ્ઠાનં**. ઉતુભોજનવિસમતાવિસમપરિહારાદિ વિય મૂલકારણં **નિદાનં**. ચિત્તસ્સ અઙ્ગભૂતા ચેતસિકાતિ વિઞ્ઞાણં ગિલાનૂપમં વુત્તં. કુટ્ઠરોગવતો સિનિય્હનં તસ્સ ભિય્યોભાવાય વિય બાલસ્સ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિવસેન પવત્તિ વેદનાદુક્ખાવહા અસપ્પાયસેવનસદિસી. **વેદનત્તાયા**તિ વેદનાસભાવત્થં, વેદનત્તલાભાયાતિ અત્થો. કારણટ્ઠાનતાય, ભોજનાધારતાય ચ **ચારકૂપમં**, **ભાજનૂપમ**ઞ્ચ રૂપં. સુભસઞ્ઞાદિવસેન વેદનાકારણસ્સ હેતુભાવતો, વેદનાભોજનસ્સ છાદાપનતો ચ **અપરાધૂપમા**, **બ્યઞ્જનૂપમા** ચ સઞ્ઞા. વેદનાહેતુતો **કારણકારકૂપમો**, **પરિવેસકૂપમો** ચ સઙ્ખારક્ખન્ધો. ભત્તકારો એવ યેભુય્યેન પરિવિસતીતિ પરિવેસકગ્ગહણં. વેદનાય વિબાધિતબ્બતો, અનુગ્ગહેતબ્બતો ચ **અપરાધિકૂપમં**, **ભુઞ્જકૂપમ**ઞ્ચ વિઞ્ઞાણં વુત્તં.

**૫૦૮**. ‘‘પઞ્ચ વધકા પચ્ચત્થિકા ઉક્ખિત્તાસિકાતિ ખો, ભિક્ખવે, પઞ્ચન્નેતં ઉપાદાનક્ખન્ધાનં અધિવચન’’ન્તિ **આસીવિસૂપમે** (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) વધકાતિ વુત્તા, ‘‘ભારોતિ ખો, ભિક્ખવે, પઞ્ચન્નેતં ઉપાદાનક્ખન્ધાનં અધિવચન’’ન્તિ **ભારસુત્તે** (સં॰ નિ॰ ૩.૨૨) ભારાતિ, ‘‘અતીતમ્પાહં અદ્ધાનં એવમેવ રૂપેન ખજ્જિં, સેય્યથાપિ એતરહિ પચ્ચુપ્પન્નેન રૂપેન ખજ્જામિ. અહઞ્ચેવ ખો પન અનાગતં રૂપં અભિનન્દેય્યં, અનાગતમ્પાહં અદ્ધાનં એવમેવ રૂપેન ખજ્જેય્યં, સેય્યથાપિ...પે॰... ખજ્જામી’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) **ખજ્જનીયપરિયાયે** ખાદકાતિ, ‘‘સો અનિચ્ચં રૂપં ‘અનિચ્ચં રૂપ’ન્તિ યથાભૂતં નપ્પજાનાતી’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૮૫) **યમકસુત્તે** અનિચ્ચાદિકાતિ. યદિપિ ‘‘ઇધ પન સબ્બેપેતે એકજ્ઝં કત્વા ખન્ધાતિ અધિપ્પેતા’’તિ વુત્તં, બાહુલ્લેન પન ઉપાદાનક્ખન્ધાનં તદન્તોગધાનં દટ્ઠબ્બતા વેદિતબ્બા. વિપસ્સનાય ભૂમિવિચારો હેસોતિ.

**ફેણપિણ્ડો વિયા**તિઆદીસુ રૂપાદીનં એવં ફેણપિણ્ડાદિસદિસતા દટ્ઠબ્બા, યથા ફેણપિણ્ડો નિસ્સારો પરિદુબ્બલો અગય્હુપગો; ગહિતોપિ કિઞ્ચિ અત્થં ન સાધેતિ, છિદ્દાવછિદ્દો અનેકસન્ધિઘટ્ટિતો બહૂનં પાણકાનં આવાસો અનુપુબ્બૂપચિતો સબ્બાવત્થનિપાતી અવસ્સંભેદી, એવં રૂપમ્પિ નિચ્ચસારાદિવિરહતો નિસ્સારં ફેગ્ગુ વિય, સુખભઞ્જનીયતો દુબ્બલં, નિચ્ચન્તિ વા ધુવન્તિ વા અહન્તિ વા મમન્તિ વા ન ગહેતબ્બં, ગહિતમ્પિ તથા ન હોતિ, બહુછિદ્દં અસીતિસતસન્ધિઘટ્ટિતં અનેકકિમિકુલાવાસં કલલાદિવસેન અનુપુબ્બૂપચિતં કલલકાલતો પટ્ઠાય સબ્બાસુપિ અવત્થાસુ વિનસ્સતિ, અવસ્સમેવ ચ ભિજ્જતિ. **અટ્ઠકથાયં** (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૩.૯૫; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૬ કમાદિવિનિચ્છયકથા) પન પરિમદ્દનાસહનમેવ ઉપમૂપમેય્યસમ્બન્ધો વુત્તો.

યથા પુબ્બુળો નિસ્સારો પરિદુબ્બલો અગય્હુપગો, ગહિતોપિ ન કિઞ્ચિ અત્થં સાધેતિ, ન ચિરટ્ઠિતિકો, તથા વેદનાપિ. યથા ચ પુબ્બુળો, ઉદકતલં, ઉદકબિન્દું, ઉદકજલ્લિકં સઙ્કડ્ઢિત્વા પુટં કત્વા ગહણવાતઞ્ચાતિ ચત્તારિ કારણાનિ પટિચ્ચ જાયતિ, એવં વેદનાપિ વત્થું, આરમ્મણં, કિલેસજલ્લં, ફસ્સસઙ્ઘટ્ટનઞ્ચાતિ ચત્તારિ કારણાનિ પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ. યથા હિ ઉદકતલે બિન્દુનિપાતજનિતો વાતો ઉદકજલ્લિકસઙ્ખાતં ઉદકલસિકં સઙ્કડ્ઢિત્વા પુટં કત્વા પુબ્બુળં નામ કરોતિ, એવં વત્થુમ્હિ આરમ્મણાપાથગમનજનિતો ફસ્સો અનુપચ્છિન્નં કિલેસજલ્લં સહકારીપચ્ચયભાવેન સઙ્કડ્ઢિત્વા વેદનં નામ કરોતિ. ઇદઞ્ચ કિલેસેહિ મૂલકારણભૂતેહિ, આરમ્મણસ્સાદનભૂતેહિ ચ નિબ્બત્તં વટ્ટગતં વેદનં સન્ધાય વુત્તં. ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદેન વા ચત્તારો પચ્ચયા વુત્તા, ઊનેહિપિ પન ઉપ્પજ્જતેવ. ઇધ મુહુત્તરમણીયતા ઉપમોપમેય્યસમ્બન્ધો વુત્તો.

યથા પન **મરીચિકા** અસારા અગય્હુપગા. ન હિ તં ગહેત્વા પાતું વા ન્હાયિતું વા ભાજનં વા પૂરેતું સક્કા, એવં સઞ્ઞાપિ અસારા અગય્હુપગા. યથા ચ મરીચિકા વિપ્ફન્દમાના સઞ્જાતૂમિવેગા વિય ખાયન્તી મહાજનં વિપ્પલમ્બેતિ, એવં સઞ્ઞાપિ ''નીલં પીતં દીઘં રસ્સ''ન્તિઆદિના આરમ્મણે પવત્તમાના સભાવમત્તે અટ્ઠત્વા ''સુભં સુખં નિચ્ચ''ન્તિઆદિમિચ્છાગાહસ્સ કારણભાવેન લોકં વિપ્પલમ્બેતિ.

યથા **કદલિક્ખન્ધો** અસારો અગય્હુપગો. ન હિ તં ગહેત્વા ગોપાનસીઆદીનં અત્થાય ઉપનેતું સક્કા, ઉપનીતમ્પિ તથા ન હોતિ, બહુવટ્ટિસમોધાનો ચ હોતિ, એવં સઙ્ખારક્ખન્ધોપિ અસારો અગય્હુપગો. ન હિ તં નિચ્ચાદિવસેન ગહેતું સક્કા, ગહિતમ્પિ તથા ન હોતિ, બહુધમ્મસમોધાનો ચ. અઞ્ઞદેવ હિ ફસ્સસ્સ લક્ખણં, અઞ્ઞં ચેતનાદીનં, તે પન સબ્બે સમોધાનેત્વા સઙ્ખારક્ખન્ધોતિ વુચ્ચતિ.

યથા ચ **માયા** અસારા અગય્હુપગા. ન હિ તં ગહેત્વા કિઞ્ચિ અત્થં કિચ્ચં સાધેતું સક્કા, ઇત્તરા લહુપચ્ચુપટ્ઠાના અમણિઆદિમેવ મણિઆદિરૂપેન દસ્સેન્તી મહાજનં વઞ્ચેતિ, એવં વિઞ્ઞાણમ્પિ અસારં ઇત્તરં લહુપચ્ચુપટ્ઠાનં, તેનેવ ચિત્તેન આગચ્છન્તં વિય, ગચ્છન્તં વિય, ઠિતં વિય, નિસિન્નં વિય ચ કત્વા ગાહાપેતિ, અઞ્ઞદેવ ચિત્તં આગમને, અઞ્ઞં ગમનાદીસૂતિ. એવં વિઞ્ઞાણં માયાસદિસં.

પઞ્ચપિ ઉપાદાનક્ખન્ધા અસુભાદિસભાવા એવ સંકિલેસાસુચિવત્થુભાવાદિતોતિ અસુભાદિતો દટ્ઠબ્બા એવ, તથાપિ કત્થચિ કોચિ વિસેસો સુખગ્ગહણીયો હોતીતિ આહ "**વિસેસતો ચા**"તિઆદિ. તત્થ ચત્તારો સતિપટ્ઠાના ચતુવિપલ્લાસપ્પહાનકરાતિ તેસં ગોચરભાવેન રૂપક્ખન્ધાદીસુ અસુભાદિભાવેન દટ્ઠબ્બતા વુત્તા.

**૫૦૯. ખન્ધેહિ ન વિહઞ્ઞતિ** પરિવિદિતસભાવત્તા. વિપસ્સકોપિ તેસં વિપત્તિયં ન દુક્ખમાપજ્જતિ, ખીણાસવેસુ પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ. તે હિ આયતિમ્પિ ખન્ધેહિ ન બાધીયન્તીતિ.

**કબળીકારાહારં પરિજાનાતી**તિ ‘‘આહારસમુદયા રૂપસમુદયો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૬,૫૭) વચનતો અજ્ઝત્તિકરૂપે છન્દરાગં પજહન્તો તસ્સ સમુદયભૂતે કબળીકારાહારેપિ છન્દરાગં પજહતીતિ અત્થો. અયં **પહાનપરિઞ્ઞા**. અજ્ઝત્તિકરૂપં પન પરિગ્ગણ્હન્તો તસ્સ પચ્ચયભૂતં કબળીકારાહારં પરિગ્ગણ્હાતીતિ **ઞાતપરિઞ્ઞા**. તસ્સ ચ ઉદયબ્બયાનુપસ્સી હોતીતિ **તીરણપરિઞ્ઞા** ચ યોજેતબ્બા. એવં પરિઞ્ઞત્તયે સિજ્ઝન્તે ઇમે વિપલ્લાસાદયો વિધમીયન્તિ એવાતિ આહ ‘‘**અસુભે સુભન્તિ વિપલ્લાસં પજહતી**’’તિઆદિ. તત્થ કામરાગભૂતં અભિજ્ઝં સન્ધાયાહ ‘‘**અભિજ્ઝાકાયગન્થ**’’ન્તિ. અસુભાનુપસ્સનાય હિ કામરાગપ્પહાનં હોતિ , કામરાગમુખેન વા સબ્બલોભપ્પહાનં વદતિ. **ન ઉપાદિયતિ** ન ગણ્હતિ ન ઉપ્પાદેતિ.

‘‘ફસ્સપચ્ચયા વેદના’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૩૯; મહાવ॰ ૧; ઉદા॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪) વુત્તત્તા ‘‘વેદનાય છન્દરાગં પજહન્તો તસ્સા પચ્ચયભૂતે ફસ્સાહારેપિ છન્દરાગં પજહતી’’તિઆદિના આહારપરિજાનને વુત્તનયેન ફસ્સપરિજાનનં યોજેતબ્બં. વેદનાય દુક્ખતો દસ્સનેન તત્થ **સુખન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ**. સુખત્થમેવ ભવપત્થના હોતીતિ વેદનાય તણ્હં પજહન્તો **ભવોઘં ઉત્તરતિ**. તતો એવ **ભવયોગેન વિસંયુજ્જતિ**. **ભવાસવેન ચ અનાસવો હોતિ**, સબ્બવેદનં દુક્ખતો પસ્સન્તો અત્તનો પરેન અપુબ્બં દુક્ખં ઉપ્પાદિતં, સુખં વા વિનાસિતં ન ચિન્તેતિ, તતો ‘‘અનત્થં મે અચરી’’તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૩૭; વિભ॰ ૯૦૯) આઘાતવત્થુપ્પહાનતો **બ્યાપાદકાયગન્થં ભિન્દતિ**. ‘‘સુખબહુલે સુગતિભવે સુદ્ધી’’તિ અગ્ગહેત્વા ગોસીલગોવતાદીહિ સુદ્ધિં પરામસન્તો સુખપત્થનાવસેનેવ પરામસતીતિ વેદનાય તણ્હં પજહન્તોપિ **સીલબ્બતુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ**.

મનોસઞ્ચેતના સઙ્ખારક્ખન્ધો, સઞ્ઞા પન તંસમ્પયુત્તાતિ સઞ્ઞાસઙ્ખારે અનત્તતો પસ્સન્તો મનોસઞ્ચેતનાય છન્દરાગં પજહતિ, તઞ્ચ પરિગ્ગણ્હાતિ, તીરેતિ ચાતિ ‘‘**સઞ્ઞં સઙ્ખારે…પે॰… પરિજાનાતી**’’તિ વુત્તં. સઞ્ઞાસઙ્ખારે અનત્તાતિ પસ્સન્તો અત્તદિટ્ઠિમૂલકત્તા સબ્બદિટ્ઠીનં અત્તદિટ્ઠિં વિય સબ્બદિટ્ઠિયોપિ વિધમતીતિ દસ્સેન્તો ‘‘**દિટ્ઠોઘં ઉત્તરતિ…પે॰… અત્તવાદુપાદાનં ન ઉપાદિયતી**’’તિ આહ.

**વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચતો પસ્સન્તો** અનિચ્ચાનુપસ્સનામુખેન તિસ્સોપિ અનુપસ્સના ઉસ્સુક્કન્તો તીહિપિ પરિઞ્ઞાહિ **વિઞ્ઞાણાહારં પરિજાનાતિ**. વિસેસતો પનેત્થ **અનિચ્ચે નિચ્ચન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ**. તત્થ નિચ્ચગ્ગાહબાહુલ્લતો અવિજ્જાય વિઞ્ઞાણે ઘનગહણં હોતીતિ ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા તં અનિચ્ચતો પસ્સન્તો **અવિજ્જોઘં ઉત્તરતિ**. તતો એવ અવિજ્જાયોગેન વિસંયુત્તો **અવિજ્જાસવેન અનાસવો ચ હોતિ**. મોહબલેનેવ સીલબ્બતપરામસનં હોતીતિ તં પજહન્તો ‘‘**સીલબ્બતપરામાસકાયગન્થં ભિન્દતિ**.

> ‘‘યઞ્ચ ખો ઇદં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતિ ચિત્તં ઇતિપિ, મનો ઇતિપિ, વિઞ્ઞાણં ઇતિપિ, તત્રાસ્સુતવા પુથુજ્જનો નાલં નિબ્બિન્દિતું, નાલં વિરજ્જિતું, નાલં વિમુચ્ચિતું. તં કિસ્સ હેતુ? દીઘરત્તં હેતં, ભિક્ખવે, અસ્સુતવતો પુથુજ્જનસ્સ અજ્ઝોસિતં મમાયિતં પરામટ્ઠં ‘એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા’’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૬૨) –

વચનતો યથા વિઞ્ઞાણં નિચ્ચતો પસ્સન્તો દિટ્ઠુપાદાનં ઉપાદિયતિ, એવં તં અનિચ્ચતો પસ્સન્તો **દિટ્ઠુપાદાનં ન ઉપાદિયતી**તિ.

**એવં મહાનિસંસન્તિ** વુત્તપ્પકારેન વિપલ્લાસાદિસકલસંકિલેસવિધમનુપાયભાવતો એવં વિપુલુદયં. **વધકાદિવસેના**તિ ઉક્ખિત્તાસિકવધકાદિવસેન. **પસ્સેય્યા**તિ ઞાણદસ્સનેન પચ્ચક્ખતો પસ્સેય્ય.

ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ ચુદ્દસમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૧૫. આયતનધાતુનિદ્દેસવણ્ણના

## આયતનવિત્થારકથાવણ્ણના

**૫૧૦**. ''ખન્ધાયતના''તિઆદિના હેટ્ઠા ઉદ્દિટ્ઠાનિ પદુદ્ધારવસેન ''આયતનાની''તિ વત્વા ગણનપરિચ્છેદેનાહ ''**દ્વાદસાયતનાની**''તિ. તત્થ વત્તબ્બં પરતો સયમેવ વક્ખતિ. **ચક્ખાયતન**ન્તિઆદિ નેસં સરૂપદસ્સનં.

**અત્થો** નામ સદ્દત્થો, ભાવત્થો પન **લક્ખણમેવ**. સો પન સદ્દત્થો દુવિધો – અસાધારણો સાધારણોતિ. તત્થ અસાધારણો ચક્ખાદિસદ્દત્થો, સાધારણો આયતનસદ્દત્થો દ્વાદસન્નમ્પિ સમાનત્તા.

તેસુ અસાધારણં તાવ દસ્સેન્તો ''**વિસેસતો તાવા**''તિઆદિમાહ. તત્થ **વિસેસતો**તિ વિસેસત્થતો, ચક્ખાદિસદ્દત્થતોતિ અત્થો. **અસ્સાદેતી**તિ ચક્ખતિ-સદ્દો ''મધું ચક્ખતિ, બ્યઞ્જનં ચક્ખતી''તિ રસસાયનત્થો અત્થીતિ તસ્સ વસેન અત્થં વદતિ. ''ચક્ખું ખો પન, માગણ્ડિય, રૂપારામં રૂપરતં રૂપસમ્મુદિત''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૦૯) વચનતો ચક્ખુ **રૂપં અસ્સાદેતિ**. સતિપિ સોતાદીનં સદ્દારામતાદિભાવે યો ''યં ચક્ખુ ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૫૯૭) પાળિયં, ''રૂપાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણ''ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૦૦; વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૩૩) અટ્ઠકથાયઞ્ચ વુત્તો અત્થવિસેસો, તત્થેવ નિરુળ્હત્તા ચક્ખુમ્હિ એવ ચક્ખુસદ્દો પવત્તતિ ગવાદીસુ ગોસદ્દાદિ વિયાતિ દટ્ઠબ્બં.

**વિભાવેતિ ચા**તિ સદ્દલક્ખણસિદ્ધસ્સ ચક્ખતિ-સદ્દસ્સ વસેન અત્થં વદતિ. **ચક્ખતી**તિ હિ આચિક્ખતિ, અભિબ્યત્તં વદતીતિ અત્થો. નેત્તસ્સ ચ વદન્તસ્સ વિય સમવિસમવિભાવનમેવ આચિક્ખનન્તિ કત્વા આહ ''**વિભાવેતિ ચાતિ અત્થો**''તિ, અનેકત્થત્તા વા ધાતૂનં વિભાવનત્થતા ચ ચક્ખતિ-સદ્દસ્સ દટ્ઠબ્બા. રત્તદુટ્ઠાદિકાલેસુ કકણ્ટકરૂપં વિય, ઉદરૂપં વિય ચ વણ્ણવિકારં આપજ્જમાનં રૂપં હદયઙ્ગતભાવં રૂપયતિ રૂપમિવ પકાસં કરોતિ, સવિગ્ગહમિવ કત્વા દસ્સેતીતિ અત્થો. વિત્થારણં વા રૂપસદ્દસ્સ અત્થો, વિત્થારણઞ્ચ પકાસનમેવાતિ આહ ''**પકાસેતીતિ અત્થો**''તિ. અનેકત્થત્તા વા ધાતૂનં પકાસનત્થો એવ રૂપસદ્દો દટ્ઠબ્બો. વણ્ણવાચકસ્સ રૂપસદ્દસ્સ રૂપયતીતિ નિબ્બચનં, રૂપક્ખન્ધવાચકસ્સ રુપ્પતીતિ અયં વિસેસો. **ઉદાહરીયતી**તિ વુચ્ચતીતિ અત્થે વચનસદ્દો એવ ગહિતો સિયા, ન ચ વચનસદ્દો એવેત્થ સદ્દો, અથ ખો સબ્બોપિ સોતવિઞ્ઞેય્યોતિ. **સપ્પતી**તિ સકેહિ પચ્ચયેહિ સપ્પીયતિ, સોતવિઞ્ઞેય્યભાવં ગમીયતીતિ અત્થો.

**સૂચયતી**તિ અત્તનો વત્થું અપાકટં ગન્ધવસેન ''ઇદં સુગન્ધં, દુગ્ગન્ધ''ન્તિ પકાસેતિ, પટિચ્છન્નં વા પુપ્ફાદિવત્થું ''એત્થ પુપ્ફમત્થિ, ચમ્પકાદિફલમત્થિ, અમ્બાદી''તિ પેસુઞ્ઞં કરોન્તં વિય હોતીતિ અત્થો. રસગ્ગહણમૂલકત્તા અજ્ઝોહરણસ્સ જીવિતહેતુમ્હિ આહારરસે નિન્નતાય **જીવિતં અવ્હયતીતિ જિવ્હા** નિરુત્તિલક્ખણેન. **કુચ્છિતાનં સાસવધમ્માનં આયો**તિ વિસેસેન **કાયો** વુત્તો અનુત્તરિયહેતુભાવં અનાગચ્છન્તેસુ કામરાગનિદાનકમ્મજનિતેસુ, કામરાગસ્સ ચ વિસેસપચ્ચયેસુ ઘાનજિવ્હાકાયેસુ કાયસ્સ વિસેસતરસાસવપચ્ચયત્તા. તેન હિ ફોટ્ઠબ્બસુખં અસ્સાદેન્તા સત્તા મેથુનમ્પિ સેવન્તિ. **ઉપ્પત્તિદેસો**તિ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનન્તિ અત્થો, કાયિન્દ્રિયવત્થુકા વા ચત્તારો ખન્ધા બલવકામાસવાદિહેતુભાવતો વિસેસેન સાસવાતિ વુત્તાતિ તેસં ઉપ્પત્તિટ્ઠાનન્તિ અત્થો.

**મુનાતી**તિ નાળિયા મિનમાનો વિય, મહાતુલાય ધારયમાનો વિય ચ આરમ્મણં વિજાનાતીતિ અત્થો. મનતે ઇતિ વા **મનો**, તં તં આરમ્મણં પરિચ્છેદવસેન જાનાતીતિ વુત્તં હોતિ. **અત્તનો લક્ખણં ધારેન્તી**તિ યે વિસેસલક્ખણેન આયતનસદ્દપરા વત્તબ્બા, તે ચક્ખાદયો તથા વુત્તાતિ તતો અઞ્ઞે મનોગોચરભૂતા ધમ્મા સામઞ્ઞલક્ખણેનેવ એકાયતનભાવં ઉપનેત્વા વુત્તા. યથા હિ ઓળારિકવત્થારમ્મણમનનસઙ્ખાતેહિ વિસયવિસયીભાવેહિ પુરિમાનિ પાકટાનિ, તથા અપાકટા ચ અઞ્ઞે મનોગોચરા ન અત્તનો સભાવં ન ધારેન્તીતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ દીપનત્થો ધમ્મસદ્દો. ધારીયન્તિ સામઞ્ઞરૂપેન અવધારીયન્તીતિ વા **ધમ્મા**. યથા હિ રૂપાદયો ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ અસાધારણતો એવ યથાસકં સભાવતો વિઞ્ઞાયન્તિ , ન એવમેતે, એતે પન અનેકધમ્મભાવતો, સાધારણતો, સભાવસામઞ્ઞતોપિ મનસા વિઞ્ઞાયન્તીતિ.

**૫૧૧**. **સેન સેના**તિ સકેન સકેન. **ઉટ્ઠહન્તી**તિ ઉટ્ઠાનં કરોન્તિ. **વાયમન્તી**તિ ઉસ્સહન્તિ, અત્તનો કિચ્ચં કરોન્તિચ્ચેવ અત્થો. ઇમસ્મિં ચ અત્થે આયતન્તિ એત્થાતિ આયતનાનીતિ અધિકરણત્થો આયતનસદ્દો, દુતિયતતિયેસુ કત્તુઅત્થો. **તે ચા**તિ ચિત્તચેતસિકે ધમ્મે. તે હિ તંતંદ્વારારમ્મણેસુ અયન્તિ ગચ્છન્તિ પવત્તન્તીતિ **આયા**. **વિત્થારેન્તી**તિ પુબ્બે અનુપ્પન્નત્તા લીનાનિ અપાકટાનિ પુબ્બન્તતો ઉદ્ધં પત્થરેન્તિ પાકટાનિ કરોન્તિ, ઉપ્પાદેન્તીતિ અત્થો. **ઇદઞ્ચ** સંસારદુક્ખં. **ન નિવત્તતી**તિ અનુપ્પાદનિરોધવસેન ન નિરુજ્ઝતિ. **આયતનં આયતનન્તિ** આમેડિતવચનં અસ્સા સમઞ્ઞાય ચક્ખાદીસુ નિરુળ્હભાવદસ્સનત્થં.

**૫૧૨**. એવં અવયવભેદવસેન આયતનસદ્દસ્સ અત્થં વત્વા ઇદાનિ તત્થ પરિયાયતોપિ દસ્સેતું "**અપિચા**"તિઆદિ આરદ્ધં. સાધુફલભરિતતાય, અપરિસ્સયતાય ચ **મનોરમ્મે**.

તત્થ **નિવસન્તી**તિ નિવસન્તા વિય હોન્તિ. તેનાહ "**તદાયત્તવુત્તિતાયા**"તિ. યત્થ સુવણ્ણરતનાદીનિ નિવુત્થાનિ વિય આકિણ્ણાનિ તિટ્ઠન્તિ, સો પદેસો તેસં **આકરો**, એવં ચિત્તચેતસિકા ચક્ખાદીસૂતિ તે તેસં આકરોતિ દસ્સેન્તો આહ "**ચક્ખાદીસુ ચ…પે॰… આકરો**"તિ. **તન્નિસ્સિતત્તા**તિ એત્થ મનો મનોવિઞ્ઞાણાદીનં ચિત્તચેતસિકાનં નિસ્સયપચ્ચયો ન હોતીતિ તસ્સ તેસં દ્વારભાવો નિસ્સયભાવોતિ દટ્ઠબ્બો. અહુત્વા એવ પચ્ચયસામગ્ગિવસેન ઉપ્પજ્જન્તાપિ ચિત્તચેતસિકા અનેકે એકજ્ઝં તત્થ લબ્ભમાના સમોસટા વિય હોન્તીતિ વુત્તં "**વત્થુદ્વારારમ્મણવસેન સમોસરણતો**"તિ. ન હિ ધમ્માનં અનાગતદ્ધે વિજ્જમાનતાલેસોપિ અત્થિ. તેનાહ ''પુઞ્જો નત્થિ અનાગતે''તિ (મહાનિ॰ ૧૦). **તત્થેવ ઉપ્પત્તિતો**તિ તેસુ ચક્ખાદીસુ એવ ઉપ્પત્તિતો. ઉપ્પત્તિયા પચ્ચયભૂતે ચક્ખાદિકે ઉપ્પત્તિટ્ઠાનં વિય કત્વા ઉપચારવસેન વુત્તં. ન હિ અરૂપધમ્માનં નિપ્પરિયાયતો ઉપ્પત્તિદેસો નામ અત્થિ. યદગ્ગેન વા તે તેસં નિસ્સયારમ્મણભૂતા, તદગ્ગેન **સઞ્જાતિદેસો**. ન હિ પચ્ચયભાવમન્તરેન રૂપધમ્માનમ્પિ આધારાધેય્યભાવો અત્થિ. તેનાહ "**નિસ્સયારમ્મણભાવેના**"તિ. બ્યતિરેકપધાનતાય કારણલક્ખણસ્સ "**તેસં અભાવે અભાવતો**" ઇચ્ચેવાહ, ન ''ભાવે ભાવતો''તિ.

**યથાવુત્તેનત્થેના**તિ ''ચક્ખતી''તિઆદિના, ''આયતનતો આયાનં તનનતો''તિઆદિના, ''નિવાસટ્ઠાન''ન્તિઆદિના ચ વુત્તપ્પકારેન અત્થેન. ધમ્માયતનપરિયાપન્નાનં ધમ્માનં બહુભાવતો યેભુય્યેન ચ તે બહૂ એવ હુત્વા કિચ્ચકરાતિ "**ધમ્મા ચ તે આયતનઞ્ચા**"તિ બહુવચનનિદ્દેસો.

**૫૧૩**. તથા તથા લક્ખિતબ્બતો લક્ખીયતિ એતેનાતિ વા **લક્ખણં**, સભાવો.

**તાવભાવતો**તિ તત્તકતો, તેન અનૂનાધિકભાવં દસ્સેતિ. તત્થ દ્વાદસાયતનવિનિમુત્તસ્સ કસ્સચિ ધમ્મસ્સ અભાવા અધિકભાવતો ચોદના નત્થિ, સલક્ખણધારણં પન સબ્બેસં સામઞ્ઞલક્ખણન્તિ ઊનચોદના સમ્ભવતીતિ તં દસ્સેન્તો આહ "**ચક્ખાદયોપિ હી**"તિઆદિ. **ભવઙ્ગમનસઙ્ખાતો**તિ દ્વિક્ખત્તું ચલિત્વા પવત્તભવઙ્ગમનસઙ્ખાતો. ચલનવસેન ભવઙ્ગપ્પવત્તિયા સતિ એવ આવજ્જનુપ્પત્તિ, ન અઞ્ઞથાતિ આવજ્જનસ્સાપિ કારણભૂતન્તિ કત્વા વુત્તં "**ભવઙ્ગમનસઙ્ખાતો...પે॰... ઉપ્પત્તિદ્વાર**"ન્તિ. **અસાધારણ**ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અસાધારણં. સતિપિ અસાધારણભાવે ચક્ખાદીનં દ્વારભાવેન ગહિતત્તા ધમ્માયતનેન અગ્ગહણં દટ્ઠબ્બં. દ્વારારમ્મણભાવેહિ વા અસાધારણતં સન્ધાય "અસાધારણ"ન્તિ વુત્તં.

**૫૧૪**. યેભુય્યસહુપ્પત્તિઆદીહિ ઉપ્પત્તિક્કમાદીસુ અયુત્તિ યોજેતબ્બા. યેભુય્યેન હિ ચક્ખાયતનાદીનિ કસ્સચિ કદાચિ એકતો ઉપ્પજ્જન્તિ. તથા હિ વુત્તં "કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તી"તિઆદિ (યમ॰ અટ્ઠ॰ આયતનયમક ૧૮-૨૧). તસ્મા આયતનાનં ઉપ્પત્તિક્કમો તાવ ન યુજ્જતિ, ન પહાનક્કમો કુસલાબ્યાકતાનં અપ્પહાતબ્બતો, ન પટિપત્તિક્કમો અકુસલાનં એકચ્ચઅબ્યાકતાનઞ્ચ અપ્પટિપજ્જનીયતો , ન ભૂમિક્કમો અટ્ઠેકાદસન્નં આયતનાનં એકન્તકામાવચરત્તા, ઇતરેસઞ્ચ ચતુભૂમિપરિયાપન્નત્તા, એકચ્ચસ્સ લોકુત્તરભાવતો ચાતિ. "**અજ્ઝત્તિકેસુ હી**"તિ એતેન અજ્ઝત્તિકભાવેન, વિસયીભાવેન ચ અજ્ઝત્તિકાનં પઠમં દેસેતબ્બતં દસ્સેતિ, તેસુપિ પઠમં દેસેતબ્બેસુ પાકટત્તા પઠમતરં ચક્ખાયતનં દેસિતન્તિ.

**તતો ઘાનાયતનાદીની**તિ એત્થ બહુપકારત્તાભાવેન ચક્ખુસોતેહિ પુરિમતરં અદેસેતબ્બાનિ, સહ વત્તું અસક્કુણેય્યત્તા એકેન કમેન દેસેતબ્બાનીતિ ઘાનાદિક્કમેન દેસિતાનીતિ અધિપ્પાયો . અઞ્ઞથાપિ હિ દેસિતેસુ ન ન સક્કા ચોદેતું, ન ચ સક્કા બોધેતબ્બાનિ ન દેસેતુન્તિ. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા વા ચક્ખાદીનિ પઠમં વુત્તાનિ આરમ્મણતો સુપાકટાનીતિ, મનાયતનં પન કિઞ્ચિ પચ્ચુન્નારમ્મણં...પે॰... કિઞ્ચિ યાવ નવત્તબ્બારમ્મણન્તિ પચ્છા વુત્તં. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણેસુપિ ઉપાદારૂપારમ્મણાનિ ચત્તારિ પઠમં વુત્તાનિ, તતો ભૂતરૂપારમ્મણં. ઉપાદારૂપારમ્મણેસુપિ દૂરતરે દૂરે, સીઘતરં સીઘઞ્ચ આરમ્મણસમ્પટિચ્છનદીપનત્થં ચક્ખાદીનં દેસનાક્કમો. ચક્ખુસોતદ્વયઞ્હિ દૂરગોચરન્તિ પઠમં વુત્તં, તત્રાપિ ચક્ખુ દૂરતરગોચરન્તિ સબ્બપઠમં વુત્તં. પસ્સન્તોપિ હિ દૂરતરે નદીસોતં, ન તસ્સ સોતપટિઘાતસદ્દં સુણાતિ. ઘાનજિવ્હાસુપિ ઘાનં સીઘતરવુત્તીતિ પઠમં વુત્તં પુરતો ઠપિતમત્તસ્સપિ ભોજનસ્સ ગન્ધો ગય્હતીતિ. યથાઠાનં વા તેસં દેસનાક્કમો. ઇમસ્મિઞ્હિ સરીરે સબ્બુપરિ ચક્ખુસ્સ અધિટ્ઠાનં, તસ્સ અધો સોતસ્સ, તસ્સ અધો ઘાનસ્સ, તસ્સ અધો જિવ્હાય, તથા કાયસ્સ યેભુય્યતો, મનો પન અરૂપિભાવતો સબ્બપચ્છા વુત્તો. તંતંગોચરત્તા તસ્સ તસ્સ અનન્તરં બાહિરાયતનાનિ વુત્તાનીતિ વુત્તોવાયમત્થોતિ એવમ્પિ ઇમેસં કમો વેદિતબ્બો. ગોચરો વિસયો એતસ્સાતિ **ગોચરવિસયો**, મનો. કસ્સ પન ગોચરો એતસ્સ વિસયો? ચક્ખાદીનં પઞ્ચન્નમ્પિ. **વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિકારણવવત્થાનતો**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં ઉપ્પત્તિકારણસ્સ વવત્થિતભાવતો સવિભત્તિભાવતો. એતેન ચક્ખાદિઅનન્તરં રૂપાદિવચનસ્સ ચ કારણમાહ.

**૫૧૫**. **સઙ્ગહિતત્તા**તિ ગણનસઙ્ગહવસેન સઙ્ગહિતત્તા. **જાતિવસેના**તિ ચક્ખુભાવસમાનતાવસેન. **પચ્ચયભેદો** કમ્માદિભેદો. દાનાદિપાણાતિપાતાદિભેદભિન્નસ્સ હિ કુસલાકુસલકમ્મસ્સ, તસ્સ ચ સહકારીકારણભૂતાનં અબ્ભન્તરાનં, બાહિરાનઞ્ચ પચ્ચયાનં ભેદેન ચક્ખાયતનં ભિન્નં વિસદિસં હોતીતિ. નિરયાદિકો, અપદાદિગતિનાનાકરણઞ્ચ **ગતિભેદો** ગતીનં, ગતીસુ વા ભેદોતિ કત્વા. હત્થિઅસ્સાદિકો, ખત્તિયાદિકો ચ **નિકાયભેદો**. તંતંસત્તસન્તાનભેદો **પુગ્ગલભેદો**. યા ચક્ખાદીનં વત્થૂનં અનન્તપ્પભેદતા વુત્તા, સો એવ

હદયવત્થુસ્સ ભેદો તાદિસભેદાનાતિવત્તનતો. તતો મનાયતનસ્સ અનન્તપ્પભેદતા યોજેતબ્બા. યસ્મા ઝાનવિરહિતં નામ લોકુત્તરં નત્થિ, તસ્મા પઞ્ચન્નં ઝાનાનં વસેન અટ્ઠ લોકુત્તરચિત્તાનિ ચત્તાલીસં હોન્તીતિ તાનિ એકાસીતિયા લોકિયચિત્તેસુ પક્ખિપિત્વા આહ ''**એકવીસુત્તરસતપ્પભેદઞ્ચા**''તિ. **વત્થૂ**તિ ચક્ખાદિવત્થુ. તપ્પભેદેન વિઞ્ઞાણં **અનન્તપ્પભેદં**. **પટિપદા** દુક્ખાપટિપદાદિ. **આદિ**-સદ્દેન ઝાનાધિપતિભૂમિઆરમ્મણાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. નીલં નીલસ્સ સભાગં, અઞ્ઞં **વિસભાગં**. **પચ્ચયો** કમ્માદિ. તત્થાપિ કુસલસમુટ્ઠાનાદિતા, સીતઉતુસમુટ્ઠાનાદિતા ચ ભેદો વેદિતબ્બો. **આદિસદ્દેન** ગતિનિકાયભેદો. **સભાવનાનત્તભેદતો**તિ સુખા દુક્ખા અદુક્ખમસુખાતિ એવમાદિકો **સભાવભેદો**. ચક્ખુસમ્ફસ્સજા સોતસમ્ફસ્સજાતિ એવમાદિકં **નાનત્તં**.

**૫૧૬**. ''અનાગમનતો અનિગ્ગમનતો''તિ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં વિવરિતું ''**ન હી**''તિઆદિ વુત્તં. પુબ્બન્તાપરન્તેસુ અવિજ્જમાનસરૂપત્તા ઉદયતો પુબ્બે કુતોચિ નાગચ્છન્તિ, વયતો ચ ઉદ્ધં ન કત્થચિ ગચ્છન્તિ, વિજ્જમાનક્ખણેપિ ઇત્તરકાલતાય અનિચ્ચા દુક્ખા વિપરિણામધમ્મા. તેનાહ ''**અથ ખો**''તિઆદિ. સપરિપ્ફન્દકિરિયાવસેન ઈહનં ઈહા, ચિન્તનવસેન બ્યાપારનં બ્યાપારો, તત્થ બ્યાપારં દસ્સેન્તો આહ ''**ન હિ ચક્ખુરૂપાદીનં એવં હોતી**''તિ. ઈહં દસ્સેન્તો ''**ન ચ તાની**''તિઆદિ. ઉભયમ્પિ પન ઈહા ચ હોતિ બ્યાપારો ચાતિ ઉપ્પટિપાટિવચનં. **ધમ્મતાવા**તિ સભાવો એવ, કારણસમત્થતા વા ઈહાબ્યાપારરહિતાનં દ્વારાદિભાવો **ધમ્મતા**. ઇમસ્મિઞ્ચ અત્થે ''**ય**''ન્તિ એતસ્સ યસ્માતિ અત્થો. પુરિમસ્મિં સમ્ભવનવિસેસનં યં-સદ્દો. ''સુઞ્ઞો ગામોતિ ખો, ભિક્ખવે, છન્નેતં અજ્ઝત્તિકાનં આયતનાનં અધિવચન''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) વચનતો **સુઞ્ઞગામો વિય દટ્ઠબ્બાનિ**. અન્નપાનસહિતન્તિ ગહિતે સુઞ્ઞગામે યં યદેવ ભાજનં પરામસીયતિ, તં તં રિત્તકંયેવ પરામસીયતિ, એવં ધુવાદિભાવેન ગહિતાનિ યોનિસો ઉપપરિક્ખિયમાનાનિ રિત્તકાનેવ એતાનિ દિસ્સન્તીતિ. તેનાહ ''**ધુવસુભસુખત્તભાવવિરહિતત્તા**''તિ. ચક્ખાદિદ્વારેસુ અભિજ્ઝાદોમનસ્સુપ્પાદકભાવેન રૂપાદીનિ ચક્ખાદીનં અભિઘાતકાનીતિ વુત્તાનિ. અહિસુસુમારપક્ખીકુક્કુરસિઙ્ગાલમક્કટા **છ પાણકા**. વિસમબિલાકાસગામસુસાનવનાનિ **તેસં ગોચરા**. તત્થ વિસમાદિઅજ્ઝાસયેહિ ચક્ખાદીહિ વિસમભાવબિલાકાસગામસુસાનસન્નિસ્સિતસદિસૂપાદિન્નધમ્મવનભાવેહિ અભિરમિતત્તા રૂપાદીનં વિસમાદિસદિસતા યોજેતબ્બા.

ઇતિ આયતનાનં વિત્થારકથામુખવણ્ણના.

### ધાતુવિત્થારકથાવણ્ણના

**૫૧૭. ચક્ખુસ્સ વિઞ્ઞાણ**ન્તિ ચક્ખુસ્સ કારણભૂતસ્સ વિઞ્ઞાણં. કામં રૂપાલોકમનસિકારાદયોપિ તસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ કારણા, તે પન સાધારણકારણં, ચક્ખુ અસાધારણન્તિ અસાધારણકારણેનાયં નિદ્દેસો યથા ભેરિસદ્દો, યવઙ્કુરોતિ. તથા હિ ચક્ખુ પુગ્ગલન્તરાસાધારણં, નીલાદિસબ્બરૂપસાધારણઞ્ચાતિ સામિભાવેન નિદ્દિટ્ઠં.

**વિદહતી**તિ એવં એવઞ્ચ તયા પવત્તિતબ્બન્તિ વિનિયુઞ્જમાનં વિય ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો. **વિદહતી**તિ ચ ધાત્વત્થો એવ વિસિટ્ઠો ઉપસગ્ગેન દીપીયતીતિ વિનાપિ ઉપસગ્ગેન **ધાતૂ**તિ એસ સદ્દો તમત્થં વદતીતિ દટ્ઠબ્બો. કત્તુકમ્મભાવકરણાધિકરણેસુ ચ ધાતુસદ્દસિદ્ધિ હોતીતિ પઞ્ચાપિ તે અત્થા વુત્તા. લોકુત્તરા ધાતુયો સંસારદુક્ખં ન વિદહન્તિ, અઞ્ઞદત્થુ વિધંસેન્તીતિ કત્વા ''**લોકિયા**''તિ વિસેસિતં. **વવત્થિતા**તિ અવત્થિતા, અઞ્ઞમઞ્ઞં વા અસંકિણ્ણા. **સુવણ્ણરજતાદિધાતુયો** સુવણ્ણાદીનં બીજભૂતા સેલાદયો. **યથાસમ્ભવ**ન્તિ એત્થ કેચિ

‘‘લોકિયલોકુત્તરાસુ ધાતૂસુ યો યો અત્થો સમ્ભવતિ, તદનુરૂપ’’ન્તિ અત્થં વદન્તિ, તદયુત્તં ‘‘લોકિયા હિ ધાતુયો’’તિ વિસેસેત્વા વુત્તત્તા. અત્થવસેન ચેતં યથાસમ્ભવગ્ગહણં કતં, ન ધાતુવસેન . કામં પઞ્ચપિ અત્થા ચક્ખાદીનં સબ્બેસં ઇચ્છિતબ્બા, તથાપિ ચક્ખાદીસુ યસ્સ યસ્સ ધમ્મસ્સ યદા કત્તુવચનિચ્છા, ન તદા કમ્મભાવો. યદા પન કમ્મવચનિચ્છા, ન તદા કત્તુભાવો. એવં સેસેસુપીતિ યથાસમ્ભવગ્ગહણં. તેનાહ ‘‘**ઇતિ ચક્ખાદીસૂ**’’તિઆદિ.

**૫૧૮. અત્તનો સભાવં ધારેન્તીતિ ધાતુયો**તિ એત્થાપિ ધાતીતિ ધાતૂતિ પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા ધારણત્થો ધા-સદ્દોતિ કત્વા. કત્તુઅત્થોપિ ચાયં પુરિમેન અસદિસો વિધાનધારણત્થાનં ભિન્નસભાવત્તા. નિસ્સત્તસભાવમત્તધારણઞ્ચ ધાતુસદ્દસ્સ પધાનો અત્થોતિ વિસું વુત્તો. **ધાતુયો વિય ધાતુયો**તિ એત્થ સીહસદ્દો વિય કેસરિમ્હિ નિરુળ્હા પુરિસે સેલાવયવેસુ નિરુળ્હો ધાતુસદ્દો ચક્ખાદીસુ ઉપચરિતોતિ દટ્ઠબ્બો. ઞાણઞ્ચ ઞેય્યઞ્ચ ઞાણઞેય્યાનિ, તેસં અવયવા તપ્પભેદભૂતા ધાતુયો **ઞાણઞેય્યાવયવા**. તત્થ **ઞાણપ્પભેદો** ધમ્મધાતુએકદેસો, **ઞેય્યપ્પભેદો** અટ્ઠારસાપીતિ ઞાણઞેય્યાવયવમત્તા ધાતુયો હોન્તીતિ. અથ વા ઞાણેન ઞાતબ્બો સભાવો અવિપરીતો ધાતુસદ્દેન વુચ્ચમાનો **ઞાણઞેય્યો**, ન દિટ્ઠિઆદીહિ વિપરીતગ્ગાહકેહિ ઞેય્યોતિ અત્થો, તસ્સ ઞાણઞેય્યસ્સ **અવયવા** ચક્ખાદયો, વિસભાગલક્ખણાવયવેસુ રસાદીસુ નિરુળ્હો ધાતુસદ્દો તાદિસેસુ અઞ્ઞાવયવેસુ ચક્ખાદીસુ ઉપચરિતોતિ દટ્ઠબ્બો. રસાદીસુ વિય વા ચક્ખાદીસુપિ નિરુળ્હો એવ. ‘‘**નિજ્જીવમત્તસ્સેતં અધિવચન**’’ન્તિ એતેન નિજ્જીવમત્તપદત્થે ધાતુસદ્દસ્સ નિરુળ્હતં દસ્સેતિ. છ ધાતુયો એતસ્સાતિ **છધાતુરો**. યો લોકે પુરિસોતિ ધમ્મસમુદાયો વુચ્ચતિ, સો છધાતુરો છન્નં પથવીઆદીનં નિજ્જીવમત્તાનં સભાવાનં સમુદાયમત્તો, ન એત્થ જીવો વા પુરિસો વા અત્થીતિ અત્થો.

**૫૧૯.** ચક્ખાદીનં કમો પુબ્બે વુત્તોતિ ઇધેકેકસ્મિં તિકે તિણ્ણં ધાતૂનં કમં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**હેતુફલાનુપુબ્બવવત્થાનવસેના**’’તિ. હેતુફલાનં અનુપુબ્બવવત્થાનં હેતુફલભાવો એવ, મનોધમ્મધાતૂનઞ્ચ મનોવિઞ્ઞાણસ્સ હેતુભાવો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો. કિરિયમનોધાતુ મનોવિઞ્ઞાણસ્સ ઉપનિસ્સયકોટિયા, વિપાકમનોધાતુ વિપાકમનોવિઞ્ઞાણસ્સ અનન્તરાદિનાપિ, ઇતરસ્સ સબ્બાપિ ઉપનિસ્સયકોટિયા ચ, ધમ્મધાતુ પન વેદનાદિકા સહજાતા સહજાતાદિના, અસહજાતા અનન્તરાદિના, ઉપનિસ્સયેન, આરમ્મણાદિના ચ મનોવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ દ્વારભૂતમનોવસેન વા. દ્વારભૂતમનોપિ હિ સુત્તેસુ મનોધાતૂતિ વુચ્ચતીતિ તસ્સા વા મનોધાતુયા મનોવિઞ્ઞાણસ્સ હેતુભાવો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો. તત્થ **હેતૂ**તિ પચ્ચયો અધિપ્પેતો, **ફલ**ન્તિ પચ્ચયુપ્પન્નન્તિ આહ ‘‘**ચક્ખુધાતૂ**’’તિઆદિ.

**૫૨૦. સબ્બાસં વસેના**તિ યથાવુત્તાનં આભાધાતુઆદીનં પઞ્ચતિંસાય ધાતૂનં વસેન. અપરમત્થસભાવસ્સ પરમત્થસભાવેસુ ન કદાચિ અન્તોગધતા અત્થીતિ આહ ‘‘**સભાવતો વિજ્જમાનાન**’’ન્તિ.

ચન્દાભાસૂરિયાભાદિકા વણ્ણનિભા એવાતિ આહ ‘‘**રૂપધાતુયેવ હિ આભાધાતૂ**’’તિ. **રૂપાદિપટિબદ્ધા**તિ રાગવત્થુભાવેન ગહેતબ્બાકારો સુભનિમિત્તન્તિ કત્વા ‘‘રૂપાદયો એવા’’તિ અવત્વા પટિબદ્ધવચનં વુત્તં. અસતિપિ રાગવત્થુભાવે કુસલવિપાકારમ્મણં **સુભધાતૂ**તિ દુતિયો વિકપ્પો વુત્તો. **સેસા**તિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્પયુત્તા. **ધાતુદ્વયનિરોધમત્ત**ન્તિ મનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં નિરોધમત્તં ચતુત્થારુપ્પચિત્તુપ્પાદનિરોધભાવતો. તદઞ્ઞવિઞ્ઞાણનિરોધો વિય હિ વિઞ્ઞાણધાતુમનોધાતૂનં નિરોધો સમાપત્તિબલસિદ્ધોતિ કત્વા ધાતુદ્વયગ્ગહણં.

“**ધમ્મધાતુમત્ત**”ન્તિ ઇદં કામધાતુયા ધમ્મધાતુપરિયાપન્નત્તા વુત્તં. **કામપટિસંયુત્તો**તિ કામરાગસમ્પયુત્તો, આરમ્મણકરણેન વા કામગુણોપસંહિતો. **યં એતસ્મિં અન્તરે**તિ યે એતસ્મિં અવીચિપરનિમ્મિતવસવત્તિપરિચ્છિન્ને ઓકાસે. ઓગાળ્હા હુત્વા અધોભાગે ચ ઓકાસે ચરન્તીતિ **એત્થાવચરા**. અઞ્ઞત્થ ચરન્તાપિ યથાવુત્તે એવ ઠાને પરિયાપન્નાતિ **એત્થ પરિયાપન્ના**.

**નેક્ખમ્મધાતુ ધમ્મધાતુ એવ** વિતક્કપક્ખે. **સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા**તિ દાનમયપુઞ્ઞકિરિયતો, સીલમયપુઞ્ઞકિરિયતો, પબ્બજ્જતો ચ પટ્ઠાય યાવ અગ્ગમગ્ગાધિગમા પવત્તા સબ્બેપિ અનવજ્જધમ્મા. **વિહિંસાધાતુ** ચેતના, પરવિહેઠનચ્છન્દો વા. **અવિહિંસા** કરુણા.

**હીના**તિ હીળિતા. **પણીતા**તિ સમ્ભાવિતા. ‘‘નાતિહીળિતા નાતિસમ્ભાવિતા મજ્ઝિમા’’તિ **ખન્ધનિદ્દેસે** આગતા હીનદુકતો એવ નીહરિત્વા **મજ્ઝિમા** ધાતુ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. **ઉભોપી**તિ ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો.

વિઞ્ઞાણધાતુ યદિપિ છવિઞ્ઞાણધાતુવસેન વિભત્તા, તથાપિ વિઞ્ઞાણધાતુગ્ગહણેન તસ્સ પુરેચારિકપચ્છાચારિકત્તા મનોધાતુ ગહિતાવ હોતીતિ આહ “**વિઞ્ઞાણધાતુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિસત્તવિઞ્ઞાણધાતુ સઙ્ખેપોયેવા**”તિ. અનેકેસં ચક્ખુધાતુઆદીનં, તાસુ ચ એકેકિસ્સા નાનપ્પકારતાય નાનાધાતૂનં વસેન **અનેકધાતુ નાનાધાતુ લોકો** વુત્તોતિ આહ “**અટ્ઠારસધાતુપ્પભેદમત્તમેવા**”તિ.

**૫૨૧. ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયમનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદેના**તિ બહૂસુ પોત્થકેસુ લિખિતં, કેસુચિ ‘‘ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયમનોમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદેના’’તિ. તત્થ ન ચક્ખાદીનં કેવલેન ધાતુસદ્દેન સમ્બન્ધો અધિપ્પેતો વિજાનનસભાવસ્સ પભેદવચનતો. વિઞ્ઞાણધાતુસદ્દેન ચ સમ્બન્ધે કરિયમાને દ્વે મનોગહણાનિ ન કાતબ્બાનિ. ન હિ દ્વે મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો સન્તિ. અન્તરા વા મનોધાતુગહણં અકત્વા ‘‘ચક્ખુ…પે॰… કાયમનોવિઞ્ઞાણધાતુમનોધાતૂ’’તિ વત્તબ્બં અતુલ્યયોગે દ્વન્દસમાસાભાવતો. અયં પનેત્થ પાઠો સિયા ‘‘ચક્ખુ…પે॰… કાયવિઞ્ઞાણમનોમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદેના’’તિ. **તસ્સ** વિઞ્ઞાણસ્સ યેભુય્યેન અત્તવાદિનો તસ્સ એકમેકસ્સ અત્તસ્સ અદ્વયતં, નિચ્ચત્તઞ્ચ પવેદેન્તીતિ અનેકતાનિચ્ચતાપકાસનં તેસં જીવસઞ્ઞાસમૂહનનાય હોતિ. ખન્ધાયતનદેસના **સઙ્ખેપદેસના**, ઇન્દ્રિયદેસના **વિત્થારદેસના**, તદુભયં અપેક્ખિત્વા અયં **અનતિસઙ્ખેપવિત્થારા** ધાતુદેસના. અભિધમ્મે વા **સુત્તન્તભાજનીયે** (વિભ॰ ૧૭૨ આદયો) વુત્તા ધાતુદેસના અતિસઙ્ખેપદેસના, આભાધાતુઆદીનં અનેકધાતુનાનાધાતુઅન્તાનં વસેન દેસેતબ્બા અતિવિત્થારદેસના, તદુભયં અપેક્ખિત્વા અયં અનતિસઙ્ખેપવિત્થારા.

**અસ્સ** ભગવતો. સદ્ધમ્મતેજસા વિહતં **સદ્ધમ્મતેજવિહતં**.

**૫૨૨. સઙ્ખતો**તિ ગણનતો. **જાતિતો**તિ ચક્ખુભાવસામઞ્ઞતો. અથ વા **જાતિતો**તિ ચક્ખુસભાવતો. તેનાહ “**ચક્ખુપસાદો**”તિ. **વીસતિ ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ** વેદનાદીનં અભિન્દિત્વા ગહણતો. **સેસકુસલાકુસલાબ્યાકતવિઞ્ઞાણવસેના**તિ એત્થ અબ્યાકતાપેક્ખાય સેસગ્ગહણં, કુસલાકુસલં પન સબ્બસો અગ્ગહિતમેવાતિ.

**૫૨૩. તા ચ** ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદયો **પઞ્ચપિ**.

**પુરિમેહેવા**તિ અનન્તરાદીહિ એવ. જવનમનોવિઞ્ઞાણધાતુ પન જવનમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આસેવનપચ્ચયેનાપિ પચ્ચયો હોતીતિ વુત્તોવાયમત્થો. **ધમ્મધાતૂ**તિ પન સહજાતો વેદનાદિક્ખન્ધો અધિપ્પેતો. તેનાહ "**સહજાત...પે॰... પચ્ચયો હોતી**"તિ. **અવિગતાદીહી**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા યથારહં હેતુઅધિપતિકમ્મવિપાકાહારિન્દ્રિયઝાનમગ્ગપચ્ચયભાવો સઙ્ગય્હતિ. તેનાહ "**બહુધા પચ્ચયો હોતી**"તિ. **એકચ્ચા ચ ધમ્મધાતુ** સુખુમરૂપનિબ્બાનપ્પકારા, યા ચ સમ્પયોગાનન્તરભાવાદીનં અભાવેન આરમ્મણકરણે યોગ્યા. પઞ્ચદ્વારિકવિપાકવજ્જનત્થં "**એકચ્ચાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા**"તિ વુત્તં, મનોદ્વારિકા પન વિપાકાપિ તદારમ્મણભૂતા એકચ્ચં ધમ્મધાતું આરબ્ભ પવત્તતીતિ. અથ વા "**એકચ્ચાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા**"તિ ઇદં સબ્બં કામાવચરકુસલં કામાવચરકિરિયં અભિઞ્ઞાદ્વયં આરુપ્પદ્વયન્તિ એવરૂપં મનોવિઞ્ઞાણધાતું સન્ધાય વુત્તં, લોકુત્તરમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા પન એકચ્ચા ધમ્મધાતુ આરમ્મણપચ્ચયોતિ પાકટોયમત્થો. ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદીનં ચક્ખાદીનં યથાવુત્તપચ્ચયધમ્મતો અતિરેકેપિ પચ્ચયધમ્મે દસ્સેતું "**ન કેવલ**"ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **આલોકાદયો**તિ આલોકો નામ સૂરિયાલોકાદિ. તસ્સ સુત્તન્તનયેન ઉપનિસ્સયભાવો વેદિતબ્બો, એવં સેસાનિપિ.

**વિવરં** નામ વિસેસતો સોતબિલં. **વાયુ** ગન્ધૂપસંહરણકવાતો. **આપો** મુખે પક્ખિત્તઆહારસ્સ તેમનકઉદકં. **પથવી** કાયપ્પસાદસ્સ નિસ્સયભૂતા પથવીધાતુ. **ભવઙ્ગમનં** દ્વિક્ખત્તું ચલિતં ભવઙ્ગચિત્તં. સબ્બત્થ **મનસિકારો** આવજ્જનમનસિકારો.

**૫૨૪**. અવિસેસતો દટ્ઠબ્બાકારસ્સ વુચ્ચમાનત્તા આહ "**સબ્બા એવા**"તિ. વિસેસતો વિપસ્સનાય ભૂમિવિચારો એસોતિ "**સઙ્ખતા**"તિ વિસેસિતં. **પુબ્બન્તાપરન્તવિવિત્તતો**તિ એત્થ "**પુબ્બન્તો**નામ અતીતો અદ્ધા, **અપરન્તો** નામ અનાગતો. ઉભયત્થ ચ સઙ્ખતા ધાતુયો સભાવવિવિત્તા અનુપલબ્ભમાનસભાવત્તા. **પુબ્બન્તો** વા સભાવધમ્મસ્સ ઉદયો તતો પુબ્બે અવિજ્જમાનત્તા. **અપરન્તો** વયો તતો પરં અભાવતો. તસ્મા **પુબ્બન્તાપરન્તવિવિત્તતો**તિ પાકાભાવતો વિદ્ધંસાભાવતોતિ વુત્તં હોતિ.

**ભેરિતલં વિય ચક્ખુદાતુ** સદ્દસ્સ વિય વિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવતો. આદાસતલાદીસુપિ એસેવ નયો. **યન્તં** નામ ઉચ્છુયન્તં. **ચક્કયટ્ઠી**તિ તિલમન્થં આહ. સો હિ અચક્કબદ્ધોપિ તંસદિસતાય ચક્કયટ્ઠીત્વેવ વુચ્ચતિ, ચક્કબન્ધમેવ વા સન્ધાય તથા વુત્તં. ઇમાહિ ચ ઉપમાહિ નિજ્જીવાન. ભેરિતલદણ્ડાદીનં સમાયોગે, નિજ્જીવાનં સદ્દાદીનં વિય નિજ્જીવાનં ચક્ખુરૂપાદીનં સમાયોગે નિજ્જીવાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પવત્તીતિ કારણફલાનં ધાતુમત્તતં, કારકવેદકવિરહઞ્ચ દસ્સેતિ.

**પુરેચરાનુચરા વિયા**તિ નિજ્જીવસ્સ કસ્સચિ કેચિ નિજ્જીવા પુરેચરાનુચરા વિયાતિ અત્થો. મનોધાતુયેવ વા અત્તનો ખણં અનતિવત્તન્તી અત્તનો ખણ અનતિવત્તન્તાનંયેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અવિજ્જમાનાયપિ પુરેચરાનુચરાભિસન્ધિયં અનન્તરપુબ્બકાલાપરકાલતાય પુરેચરાનુચરા વિય દટ્ઠબ્બા.

છન્નઞ્હિ વિઞ્ઞાણધાતૂનં એકજ્ઝં અનેકાનન્તરપચ્ચયાભાવતો એકજ્ઝં ઉપ્પત્તિઅભાવો વિય અઞ્ઞમઞ્ઞાનન્તરપચ્ચયતાભાવતો અનન્તરુપ્પત્તિપિ નત્થિ. યદિ સિયા, છળારમ્મણસન્નિધાને મનસિકારમન્તરેનાપિ છળારમ્મણૂપલદ્ધિ સિયા, ન ચ હોતિ, તસ્મા દસ્સનાદિઅનન્તરં સવનાદીનં અભાવો વિય મનોવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં ન દસ્સનાદીનિ, ન ચ દસ્સનાદિઅનન્તરં મનોવિઞ્ઞાણધાતુ હોતિ. તત્થ ભવઙ્ગસ્સ,

દસ્સનાદીનઞ્ચ ભિન્નારમ્મણતાય મનોવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં દસ્સનાદીનિ, દસ્સનાદીનં અનન્તરઞ્ચ સવનાદીનિ ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ યુત્તમેતં. દસ્સનાદીનં, પન સન્તીરમણસ્સ ચ અભિન્નવિસયતાય દસ્સનાદિઅનન્તરં ન મનાવિઞ્ઞાણદાતુ હોતીતિ અયુત્તન્તિ ? નયિદમેવં નિયતાનિયતવિસયાનં ભિન્નવિસયભાવુપપત્તિતો. યદિ ચ દસ્સનાદિઅનન્તરં કાચિ વિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પજ્જેય્ય, સાપિ દસ્સનાદિદ્વારતાય દસ્સનાદિવિઞ્ઞાણધાતુ એવ સિયા, ન મનોવિઞ્ઞાણધાતુ, તતો ચ દસ્સનાદિકિચ્ચવિધુરં ચિન્તનં મનનન્તિ મનોદ્વારપ્પવત્તાનં મનનકિચ્ચાપરિચ્ચાગો વિય દસ્સનવિઞ્ઞાણધાતુયા દસ્સનકિચ્ચાપરિચ્ચાગો આપજ્જતિ. તથા તદનન્તરસ્સાતિ સબ્બાયપિ દસ્સનવિઞ્ઞાણભાવતો ચ વિઞ્ઞાણકાયા ન ભવેય્યું.

યથા પન મનોવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં મનોધાતુ, તતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ, એવં દસ્સનવિઞ્ઞાણધાતાનન્તરં મનોધાતુ, તતો સોતવિઞ્ઞાણાદીનિ હોન્તીતિ ચે? ન, મનોધાતુયા દસ્સનધાતુભાવપ્પસઙ્ગતો. યથા હિ મનસો નિબ્બિસેસાવત્થા મનનમત્તતાય મનોધાતુ, એવં દસ્સનસ્સ નિબ્બિસેસાવત્થા દસ્સનમત્તતાય દસ્સનધાતુ સિયા. તઞ્ચ ચક્ખૂવિઞ્ઞાણં રૂપવિસયન્તિ સદ્દાદિવિસયાભોગાભાવતો સવનવિઞ્ઞાણાદીનં અસમ્ભવો. તતો ચ રૂપારમ્મણપસુતમેવ વિઞ્ઞાણં સિયા મનોવિઞ્ઞાણાનં વિય દસ્સનવિઞ્ઞાણાદીનં સમાનવત્થુભાવપ્પસઙ્ગતો, અઞ્ઞવત્થુસન્નિસ્સિતઞ્ચ વિઞ્ઞાણં ન સિયા, ન ચેતં યુત્તં. તસ્મા સુખદુક્ખાનં વિય ઉપેક્ખા ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં, મનોવિઞ્ઞાણસ્સ ચ બ્યવધાયિકા **મનોધાતુ** દટ્ઠબ્બા, ન યસ્સા ઉપેક્ખાય વિય અદુક્ખમસુખતા અદસ્સનાદિઅમનનતા, અત ખો મનનકિચ્ચાવિસેસતો મનોવિઞ્ઞાણસભાગતા. મનો હિ હદયવત્થુમ્હિ વત્તમાનો અઞ્ઞવત્થુસન્નિસ્સિતાનં વિઞ્ઞાણાનં વિસયં દસ્સેત્વા નિવત્તમાનો અગ્ગિ વિય ઉસુમમત્તે મનનમત્તે ઠત્વા નિવત્તતિ, અઞ્ઞવત્થુસન્નિસ્સિતવિઞ્ઞાણનિરોધે ચ ઉટ્ઠહન્તો અગ્ગિ વિય ઉસુમમત્તે ઉટ્ઠહતિ. પચ્ચયાનુરૂપપવત્તિકાનિ ચ મનનમત્તાનિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા અન્તાનિ હોન્તિ. પટિઘસઞ્ઞાસહગતાનઞ્હિ પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં ઇન્દ્રિયારમ્મનપટિઘાતજતાય અભિનિપાતમત્તકિચ્ચં, મનનલક્ખણિન્દ્રિયસમુપ્પન્નસ્સ ચ મનોવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયવિચિન્તનાસમ્ભૂતતાય તદનુરૂપાચિન્તના. તસ્મા અભિનિપાતપ્પચ્ચયપટિઘટ્ટનાનિઘંસબલેન ભવઙ્ગલક્ખણં ચિત્તં ચલનાવત્થં હુત્વા નિવત્તમાનં ચિન્તનાવિસેસવિરહતો અભિનિપાતાનુગુણં ચિન્તનાવસાનં મનનમત્તં ઉપ્પાદેતિ.

દસ્સનાદિપિ અભિનિપાતમત્તં દુતિયં ખણં અનતિવત્તમાનં અત્તાનુગુણં ચિન્તનામનનસમઞ્ઞાવિરહતો દસ્સનાદિઅભિનિપાતવિસેસવિચિત્તં ચિત્તભાવાદિના સમાનં ચિન્તનાદિમનનમત્તં અઞ્ઞવત્થુસ્મિં નિબ્બત્તેતિ, તસ્મા વત્થુકિચ્ચેહિ તં મનોવિઞ્ઞાણકાયસઙ્ગહિતાપિ મનોધાતુ મનોદ્વારનિક્ખમપવેસભૂતા આરમ્મણન્તરે દ્વારન્તરમનસિકારતબ્બિસયસમ્પટિચ્છનભાવેન પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણધાતૂનં યથાક્કમં પુરેચરા, અનુચરાતિ ચ વુત્તા. સા પનાયં સતિપિ વિઞ્ઞાણભાવે મનસો સમ્ભૂય વિસિટ્ઠમનનકિચ્ચાભાવતો ધાતુભાવસામઞ્ઞેન મનોમત્તા ધાતુ **મનોધાતૂ**તિ વુચ્ચતિ.

યથાવુત્તેનેવ ચ હેતુના મત્ત-સદ્દલોપં કત્વા વિઞ્ઞાણટ્ઠયોગતો મનોમત્તં વિઞ્ઞાણન્તિ મનોવિઞ્ઞાણકાયસઙ્ગહોપિ યસ્સા યુજ્જતિ એવ. અઞ્ઞવિઞ્ઞાણેહિ પન દ્વારારમ્મણેહિ ચ વિસેસનત્થં "મનોધાતૂ"તિ વુત્તાતિ. **મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ**તિ પન વિઞ્ઞાણધાતુવિસેસનં મનોગહણં. ધાતુવિસેસનત્થે ચ મનોવિઞ્ઞાણગ્ગહણે વિઞ્ઞાણવિસેસનં દ્વારભૂતમનોદસ્સનમેવાતિ દ્વારસમઞ્ઞારહત્તા ન મનોધાતૂતિ વુચ્ચતિ. તઞ્હિ મનોદ્વારન્તોગધં, ન ચ દસ્સનાદિપુરેચરાનુચરન્તિ મનસો વિઞ્ઞાણધાતુ, મનસો વિઞ્ઞાણન્તિ ચ

મનોદ્વારસમઞ્ઞારહં, સવિસેસઞ્ચ તસ્સ મનનકિચ્ચં, વિઞ્ઞાણકિચ્ચઞ્ચાતિ મત્તસદ્દસ્સ લોપમન્તરેન ‘‘મનોવિઞ્ઞાણ’’ન્તિ, નિજ્જીવભાવવિભાવનત્થં ‘‘મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ’’તિ ચ વુચ્ચતીતિ.

**સલ્લમિવ સૂલમિવ** તિવિધદુક્ખતાસમાયોગતો **દટ્ઠબ્બો. વેદનાસલ્લસૂલયોગા**તિ વેદનાસઙ્ખાતસલ્લસૂલયોગતો. **આતુરા વિયા**તિ તેન આતુરિભૂતા પુગ્ગલા વિય. આસાયેવ દુક્ખં **આસાદુક્ખં**, આસાવિઘાતં દુક્ખં વા. સઞ્ઞા હિ અસુભાદિકમ્પિ સુભાદિતો સઞ્જાનન્તી આસં, તસ્સા ચ વિઘાતં આસીસિતસુભાદિઅસિદ્ધિયા જનેતીતિ. વનમિગો તિણપુરિસં પુરિસોતિ ગણ્હન્તો **અયથાભૂચ્ચનિમિત્તગ્ગાહકો**, તથા સઞ્ઞાપીતિ આહ ‘‘**વનમિગો વિયા**’’તિ. કમ્મપધાના સઙ્ખારાતિ ‘‘**પટિસન્ધિયં પક્ખિપનતો**’’તિઆદિ વુત્તં. **જાતિદુક્ખાનુબન્ધતો**તિ અત્તના નિબ્બત્તિયમાનેન જાતિદુક્ખેન અનુબન્ધતા. ભવપચ્ચયા જાતિ હિ જાતિદુક્ખન્તિ. પદુમં વિય દિસ્સમાનં ખુરચક્કં વિય રૂપમ્પિ ઇત્થિઆદિભાવેન દિસ્સમાનં નાનાવિધુપદ્દવં જનેતિ. સબ્બે અનત્થા રાગાદયો, જાતિઆદયો ચ વિસયભૂતા, અનુપસન્તા, સપ્પટિભયા ચાતિ. તપ્પટિપક્ખભૂતત્તા **અસઙ્ખતા ધાતુ અમતાદિતો** દટ્ઠબ્બા.

**વવત્થાનાભાવો** ‘‘ઇદમેવ ઇમસ્સ આરમ્મણ’’ન્તિ નિયમાભાવો, તેન યથા અરઞ્ઞમક્કટો કેનચિ અનિવારિતો ગહિતં એકં રુક્ખસાખં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞં ગણ્હાતિ, તમ્પિ મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞન્તિ કત્થચિ અનવટ્ઠિતો પરિબ્ભમતિ, એવં ગહિતં એકં આરમ્મણં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞં, તમ્પિ મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞન્તિ અનવટ્ઠિતતા, આરમ્મણં અગ્ગહેત્વા પવત્તિતું અસમત્થતા ચ મક્કટસમાનતાતિ દસ્સેતિ. અટ્ઠિવેધવિદ્ધોપિ ઉપ્પથં અનુગચ્છન્તો દુટ્ઠસ્સો **અસ્સખળુઙ્કો**. **યત્થકામનિપાતિતો**તિ યત્થ કત્થચિ ઇચ્છિતારમ્મણે નિપાતિભાવતો. નાનાવેસધારી **રઙ્ગનટો**.

આયતનધાતુનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ પન્નરસમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૧૬. ઇન્દ્રિયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

### ઇન્દ્રિયવિત્થારકથાવણ્ણના

**૫૨૫. બાવીસતી**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ઇન્દ્રિયાની**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. **ચક્ખુન્દ્રિય**ન્તિઆદિ તેસં સરૂપદસ્સનં. તત્થ ચક્ખુદ્વારે ઇન્દટ્ઠં કારેતિ ચક્ખુદ્વારભાવે તંદ્વારિકેહિ અત્તનો ઇન્દભાવં પરમિસ્સરભાવં કારયતીતિ **ચક્ખુન્દ્રિયં**. તઞ્હિ તે રૂપગ્ગહણે અત્તાનં અનુવત્તેતિ, તે ચ તં અનુવત્તન્તિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. તસ્મા સોતઘાનજિવ્હાકાયદ્વારે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ. **કાયિન્દ્રિયં**. વિજાનનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **મનિન્દ્રિયં**. ઇત્થિભાવલક્ખણે, પરિસભાવલક્ખણે, અનુપાલનલક્ખણે, સુખલક્ખણે, દુક્ખલક્ખણે, સોમનસ્સલક્ખણે, દોમનસ્સલક્ખણે, ઉપેક્ખાલક્ખણે, અધિમોક્ખલક્ખણે, પગ્ગહલક્ખણે, ઉપટ્ઠાનલક્ખણે, અવિક્ખેપલક્ખણે, દસ્સનલક્ખણે, અનઞ્ઞાતં ઞસ્સામીતિ પવત્તે જાનનલક્ખણે, ઞાતાનં એવ ધમ્માનં પુન આજાનને અઞ્ઞાતાવિભાવે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં**.

**વિજાનિયા**તિ વિજાનેય્ય. **ભૂમિતો ચા**તિ **ચ**-સદ્દો અવુત્તસમ્પિપણ્ડનત્થો, તેન તાવત્વં સઙ્ગણ્હાતિ, તં પન તાવત્વં પરતો વણ્ણયિસ્સામ. અસમ્મસનુપગાનમ્પિ અત્થિભાવતો દટ્ઠબ્બતા ઇધ ન ગહિતા.

**પુબ્બભાગે**તિ અરિયમગ્ગતો પુબ્બભાગે. **અનઞ્ઞાત**ન્તિ ન અઞ્ઞાતં ન અધિગતં. નિચ્ચતાય નત્થિ એતસ્સ મતં ભઙ્ગો, ન વા એતસ્મિં અધિગતે મરણન્તિ અમતં, પજ્જિતબ્બતો પદઞ્ચાતિ **અમતપદં** નિબ્બાનં. "**એવં પટિપન્નસ્સ ઉપ્પજ્જનતો**"તિ એતેન પુબ્બભાગવસેનેતં ઇન્દ્રિયં એવં વોહરીયતીતિ દસ્સેતિ. **આજાનનતો**તિ પઠમમગ્ગેન દિટ્ઠમરિયાદં અનતિક્કમિત્વાવ જાનનતો. યેન તંસમઙ્ગિપુગ્ગલો, તંસમ્પયુત્તધમ્મા વા અઞ્ઞાતાવિનો હોન્તિ , સો અઞ્ઞાતાવિભાવો પરિનિટ્ઠિતકિચ્ચજાનનખીણાસવસ્સ ભાવભૂતો હુત્વા ઉપ્પત્તિતો "**ખીણાસવસ્સ ઉપ્પજ્જનતો**"તિ વુત્તં.

લિઙ્ગેતિ ગમેતિ ઞાપેતીતિ લિઙ્ગં, લિઙ્ગીયતિ વા એતેનાતિ લિઙ્ગં. કિં લિઙ્ગેતિ, કિં વા લિઙ્ગીયતીતિ? ઇન્દં, ઇન્દો વા. ઇન્દસ્સ લિઙ્ગ ઇન્દલિઙ્ગં, ઇન્દલિઙ્ગસ્સ અત્થો તંસભાવો **ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠો**, ઇન્દલિઙ્ગમેવ વા ઇન્દ્રિયસદ્દસ્સ અત્થોતિ **ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠો**. સજ્જિતં ઉપ્પાદિતન્તિ સિટ્ઠં, ઇન્દેન સિટ્ઠં **ઇન્દસિટ્ઠં**. **જુટ્ઠં** સેવિતં. કમ્મસઙ્ખાતસ્સ ઇન્દસ્સ લિઙ્ગાનિ, તેન ચ સિટ્ઠાનીતિ કમ્મજાનેવ યોજેતબ્બાનિ, ન અઞ્ઞાનિ, તે ચ દ્વે અત્થા કમ્મે એવ યોજેતબ્બા, ઇતરે ચ ભગવતિ એવાતિ આહ "**યથાયોગ**"ન્તિ. **તેના**તિ ભગવતો, કમ્મસ્સ ચ ઇન્દત્તા. **એત્થા**તિ એતેસુ ઇન્દ્રિયેસુ. **ઉલ્લિઙ્ગેન્તિ** ઞાપેન્તિ પકાસેન્તિ ફલસમ્પત્તિવિપત્તીહિ કારણસમ્પત્તિવિપત્તિઅવબોધતો. ''સો તં નિમિત્તં આસેવતી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૯.૩૫) ગોચરકરણમ્પિ આસેવના વુત્તાતિ આહ "**કાનિચિ ગોચરાસેવનાયા**"તિ. તત્થ સબ્બેસં ગોચરિકાતબ્બત્તેપિ ''કાનિચી''તિ વચનં અવિપસ્સિતબ્બાનં બહુલં મનસિકરણેન અનાસેવનીયત્તા. પચ્ચવેક્ખનામત્તમેવ હિ તેસુ હોતીતિ. ''તસ્સ તં મગ્ગં આસેવતો''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૭૦) ભાવના આસેવનાતિ વુત્તાતિ ભાવેતબ્બાનિ સદ્ધાદીનિ સન્ધાયાહ "**કાનિચિ ભાવનાસેવનાયા**"તિ.

**આધિપચ્ચં** ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવો. અસતિપિ ચ ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવે ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનં, અત્તનો અત્તનો પચ્ચયવસેન પવત્તમાને તંસહિતસન્તાને અઞ્ઞાકારેન અપ્પવત્તમાનેહિ લિઙ્ગાદીહિ અનુવત્તનીયભાવે આધિપચ્ચં.

ઇમસ્મિં ચ અત્થે ઇન્દન્તિ પરિમિસ્સરિયં કરોન્તિચ્ચેવ **ઇન્દ્રિયાનિ**. ચક્ખાદીસુ દસ્સિતેન નયેન અઞ્ઞેસઞ્ચ જીવિતાદીનં તદનુવત્તીસુ આધિપચ્ચં યથારહં યોજેતબ્બં.

**અમોહોયેવ** ન વિસું ચત્તારો ધમ્મા, તસ્મા તસ્સ સઙ્ખારક્ખન્ધકથાયં વિભાવિતાનિ લક્ખણાદીનિ તેસઞ્ચ વેદિતબ્બાનીતિ અધિપ્પાયો. **સેસાનિ તત્થ** ખન્ધનિદ્દેસે લક્ખણાદીહિ **અરૂપેનેવ આગતાનિ**.

**૫૨૬**. સત્તાનં અરિયભૂમિપટિલાભો ભગવતો દેસનાય સાધારણં, પદાનઞ્ચ પયોજનન્તિ આહ "**અજ્ઝત્તધમ્મે પરિઞ્ઞાયા**"તિઆદિ. અઞ્ઞેસમ્પિ ઇન્દ્રિયાનં અત્તભાવપરિયાપન્નતાય સતિપિ અત્તભાવપઞ્ઞાપનાય મૂલભાવતો ચક્ખાદીનં સાતિસયા અત્તભાવપરિયાપન્નાતિ વુત્તં "**અત્તભાવપરિયાપન્નાનિ ચક્ખુન્દિયાદીની**"તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૧૯). **અભિધમ્મટ્ઠકથાયં** ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનન્તરં જીવિતિન્દ્રિયદેસનાક્કમો વુત્તોતિ ઇધાપિ "**તતો જીવિતિન્દ્રિય**"ન્તિ વુત્તં. તં ઇન્દ્રિયયમકદેસનાય (યમ॰ ૩.ઇન્દ્રિયયમક.૧ આદયો) સમેતિ. **ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે** (વિભ॰ ૨૧૯ આદયો) પન મનિન્દ્રિયાનન્તરં જીવિતિન્દ્રિયં વુત્તં, તં પુરિમપચ્છિમાનં અજ્ઝાત્તિકબાહિરાનં અનુપાલકભાવદીપનત્થં તેસ મજ્ઝે વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **યઞ્ચ કિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખં**. યાવ ચ દુવિધત્તભાવાનુપાલકસ્સ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ પવત્તિ, તાવ દુક્ખભૂતાનં એતેસં વેદયિતાનં અનિવત્તીતિ ઞાપનત્થં, તેન ચ ચક્ખાદીનં દુક્ખાનુબન્ધતાય પરિઞ્ઞેય્યતં ઞાપેતિ. **પટિપત્તિદસ્સનત્થ**ન્તિ પુબ્બભાગપટિપત્તિદસ્સનત્થં. **તસ્સેવા**તિ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયસ્સેવ. **તતો અનન્તરં ભાવેતબ્બત્તા**તિ ભાવનામગ્ગસમ્પયુત્તં અઞ્ઞિન્દ્રિયં સન્ધાય વુત્તં. દસ્સનાન્તરા હિ ભાવનાતિ.

**ભેદો**તિ ઇધ સભાવતો ભેદો અધિપ્પેતો, ન ભૂમિપુગ્ગલાદિવસેનાતિ આહ "**સેસાનં અભેદો**"તિ. નનુ ચ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ અનુપાલનલક્ખણં સભાવો, તેનસ્સ દુવિધસ્સાપિ અભેદોતિ? સચ્ચમેતં, તસ્સ પન રૂપારૂપસભાવકતો ભેદો ગહિતો, ન એવં સેસાનં કોચિ ભેદો અત્થીતિ તેસં અભેદોતિ ભેદાભાવો વુત્તો. નનુ ચેત્થ વેદના, પઞ્ઞા ચ ભિન્દિત્વા વુત્તાતિ? ન, યથા દેસિતેસુ બાવીસતિયા ઇન્દ્રિયેસુ ભેદાભેદસ્સ અધિપ્પેતત્તા.

**૫૨૭**. ચક્ખુન્દ્રિયાદીનં સતિપિ પુરેજાતાદિપચ્ચયભાવે ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન સાધેતબ્બમેવ કિચ્ચં **કિચ્ચ**ન્તિ વુત્તં તસ્સ અનઞ્ઞસાધારણત્તા, ઇન્દ્રિયકથાય ચ અધિકતત્તા. અત્તનો તિક્ખમન્દાદિઆકારો અત્તાકારો, તસ્સ અનુવત્તાપનં **અત્તાકારાનુવત્તાપનં**. તેનાહ "**તિક્ખમન્દાદિસઙ્ખાતઅત્તાકારાનુવત્તાપન**"ન્તિ. અથ વા તિક્ખમન્દાદિસઙ્ખાતસ્સ ચ અત્તાકારસ્સ ચ અનુવત્તાપનં **તિક્ખ...પે॰... વત્તાપનં**. વિસું અત્તાકારગ્ગહણેન ચેત્થ રૂપાવભાસનાદિકસ્સ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ હિ રૂપાભિહનનયોગ્યતાસઙ્ખાતે રૂપાવભાસનસામત્થિયે અસતિ ન કદાચિપિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ દસ્સનકિચ્ચં સમ્ભવતિ. એસ નયો સોતિન્દ્રિયાદીસુપિ. પુબ્બઙ્ગમભાવેન મનિન્દ્રિયસ્સ **વસાવત્તાપનં** હોતિ, ન અઞ્ઞેસં. તંસમ્પયુત્તાનિપિ હિ ઇન્દ્રિયાનિ તબ્બસેનેવ હુત્વા અત્તનો અત્તનો ઇન્દ્રિયકિચ્ચં સાધેન્તિ ચેતસિકભાવતો , ન તેસં વસેન મનિન્દ્રિયં . અયઞ્હિસ્સ પુબ્બઙ્ગમતા. સબ્બત્થ ચ ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન સાધેતબ્બન્તિ અધિકારો અનુવત્તતીતિ દટ્ઠબ્બો. સતિપિ અનુપ્પાદને, અનુપત્થમ્ભને ચ તપ્પચ્ચયાનં તપ્પવત્તને નિમિત્તભાવો **અનુવિધાનં**.

છાદેત્વા ફરિત્વા ઉપ્પજ્જમાના સુખદુક્ખવેદના સહજાતધમ્મે અભિભવિત્વા અજ્ઝોત્થરિત્વા સયમેવ પાકટા હોતિ, સહજાતધમ્મા ચ તસ્સા વસેન સુખદુક્ખબાવપ્પતા વિય હોન્તીતિ આહ "**યથાસકં ઓળારિકાકારાનુપાપન**"ન્તિ. અસન્તસ્સ, અપણીતસ્સપિ અકુસલતબ્બિપાકાદિસમ્પયુત્તસ્સ યથારહં

**મજ્ઝત્તાકારાનુપાપનં** યોજેતબ્બં. સમાનજાતિયેહિ વા સુખદુક્ખેહિ **સન્તપણીતાકારાનુપાપનં** દટ્ઠબ્બં. **પટિપક્ખાભિભવનન્તિ** અસ્સદ્ધિયાદિપટિપક્ખાભિભવનં. **પસન્નાકારાદાતિ** પસન્નપગ્ગહિતઉપટ્ઠિતસમાહિતદસ્સનાકારાનુપાપનં યથાક્કમં સદ્ધાદીનં. **બ્યાપાદાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનિ ગહિતાનિ. મગ્ગસમ્પયુત્તસ્સેવ ચ અઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સ કિચ્ચં દસ્સિતં. તેનેવ ચ ફલસમ્પયુત્તસ્સ તંતંસંયોજનપ્પટિપ્પસ્સદ્ધિપહાનકિચ્ચતા દસ્સિતા હોતીતિ. કતસબ્બકિચ્ચસ્સ અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં અઞ્ઞસ્સ કાતબ્બસ્સ અભાવા અમતાભિમુખમેવ તબ્ભાવપચ્ચયો ચ હોતિ, ન ઇતરાનિ વિય કિચ્ચન્તરપસુતં. તેનાહ "**અમતાભિમુખભાવપચ્ચયતા ચા**"તિ.

**૫૨૮. ભૂમિતો** વિનિચ્છયો ઉત્તાનત્થો એવ. એત્થાહ – કસ્મા પન એત્તકેનેવ ઇન્દ્રિયાનિ વુત્તાનિ, એતાનિ એવ ચ વુત્તાનીતિ? આધિપચ્ચટ્ઠવસેન, **આધિપચ્ચં** નામ ઇસ્સરિયન્તિ વુત્તમેવેતં. તયિદં આધિપચ્ચં અત્તનો અત્તનો કિચ્ચે, ફલે ચાતિ અઞ્ઞેસમ્પિ સભાવધમ્માનં કસ્મા ન લબ્ભતિ? પચ્ચયાધીનવુત્તિકા હિ પચ્ચયુપ્પન્નાતિ સિયા ફલહેતુધમ્મેસુ અનુવત્તનાનુવત્તનીયતાતિ? સચ્ચમેતં, તથાપિ અત્થિ તેસં વિસેસો. સ્વાયં "ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિપ્પવત્તિયઞ્હિ ચક્ખાદીનં સિદ્ધમાધિપચ્ચ"ન્તિઆદિના (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૧૯) **અટ્ઠકથાયં** દસ્સિતોયેવ. અપિચ ખન્ધપઞ્ચકે યાયં સત્તપઞ્ઞત્તિ, તસ્સા વિસેસનિસ્સયો "છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાની"તિ તાનિ તાવ આધિપચ્ચત્તં ઉપાદાય "ચક્ખુન્દ્રિયં...પે॰...મનિન્દ્રિય"ન્તિઆદિતો (વિભ॰ ૨૧૯) વુત્તાનિ. સ્વાયં અત્તભાવો ઇમેસં વસેન "ઇત્થી પુરિસો"તિ સમઞ્ઞં લભતીતિ દસ્સનત્થં ભાવદ્વયં. તયિમે ઉપાદિન્નધમ્મા યેન ધમ્મેન પવત્તન્તિ, અયં સો ધમ્મો તેસં ઠિતિહેતૂતિ દસ્સનત્થં જીવિતિન્દ્રિયં. સ્વાયં સત્તસઞ્ઞિતો ધમ્મપુઞ્જો પબન્ધવસેન પવત્તમાનો ઇમાહિ વેદનાહિ સંકિલિસ્સતીતિ દસ્સનત્થં વેદનાપઞ્ચકં. તતો વિસુદ્ધિકામાનં વોદાનસમ્ભારદસ્સનત્થં સદ્ધાદિપઞ્ચકં. સમ્ભવવોદાનસમ્ભારા ઇમેહિ વિસુજ્ઝન્તિ, વિસુદ્ધિપ્પત્તા નિટ્ઠિતકિચ્ચાવ હોન્તીતિ દસ્સનત્થં અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીનિ તીણિ વુત્તાનિ. સબ્બત્થ "આધિપચ્ચત્તં ઉપાદાયા"તિ પદં યોજેતબ્બં. એત્તાવતા અધિપ્પેતત્થસિદ્ધીતિ અઞ્ઞેસં અગ્ગહણં.

અથ વા પવત્તિનિવત્તીનં નિસ્સરાદિદસ્સનત્તમ્પિ એતાનિયેવ વુત્તાનિ. પવત્તિયા હિ વિસેસતો મૂલનિસ્સયભૂતાનિ છ અજ્ઝત્તિકાયતનાનિ. યથાહ "છસુ લોકો સમુપ્પન્નો"તિઆદિ (સુ॰ નિ॰ ૧૭૧). તસ્સ ઉપ્પત્તિ ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયેહિ વિસભાગવત્થુસરાગનિમિત્તેહિ યેભુય્યેન સત્તકાયસ્સ અભિનિબ્બત્તિ. વુત્તઞ્હેતં "તિણ્ણં ખો, મહારાજ, સન્નિપાતા ગબ્ભસ્સ અવક્કન્તિ હોતિ માતા ચ ઉતુની હોતિ, ગન્ધબ્બો ચ પચ્ચુપટ્ઠિતો હોતિ, માતાપિતરો ચ સન્નિપતિતા હોન્તી"તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૮; મિ॰ પ॰ ૪.૧.૬). અવટ્ઠાનં જીવિતિન્દ્રિયેન તેન અનુપાલેતબ્બતો. તેનાહ "આયુ ઠિતિ યપના યાપના"તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૧૯). ઉપભોગો વેદનાહિ. વેદનાવસેન હિ ઇટ્ઠાદિસબ્બવિસયૂપભોગો. યથાહ "વેદયતિ વેદયતીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા વેદનાતિ વુચ્ચતી"તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૦). એવં પવત્તિયા નિસ્સયસમુપ્પાદટ્ઠિતિસમ્ભોગદસ્સનત્તં ચક્ખુન્દ્રિયં યાવ ઉપેક્ખિન્દ્રિયન્તિ ચુદ્દસિન્દ્રિયાનિ દેસિતાનિ. યથા ચેતાનિ પવત્તિયા, એવં ઇતરાનિ નિવત્તિયા. વિવટ્ટસન્નિસ્સિતેન હિ નિબ્બત્તિતાનિ સદ્ધાદીનિ પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ નિવત્તિયા નિસ્સયો. ઉપ્પાદો અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયેન તસ્સ નિવત્તિવસેન પઠમં ઉપ્પજ્જનતો. અવટ્ઠાનં અઞ્ઞિન્દ્રિયેન, ઉપભોગો અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયેન અગ્ગફલસમુપભોગતો. ખીણાસવાહિ વિસવિતાય નિબ્બુતિસુખં પરિભુજ્જન્તિ. એવમ્પિ એતાનિ એવ ઇન્દ્રિયાનિ દેસિતાનિ. એત્તાવતા યથાધિપ્પેતત્થસિદ્ધિતો અઞ્ઞેસં અગ્ગહણં. ઇમિનાવ નેસં દેસનાક્કમોપિ સંવણ્ણિતોતિ વેદિતબ્બોતિ.

ઇન્દ્રિયનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## સચ્ચવિત્થારકથાવણ્ણના

**૫૨૯**. અરિયસદ્દેન વિસેસનં અકત્વા કેવલં સચ્ચસદ્દેન ઉદ્દિટ્ઠાનિપિ અરિયસચ્ચાનિ એવાતિ દસ્સેન્તો "**સચ્ચાનીતિ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાની**"તિ આહ. સમાઞ્ઞજોતના હિ વિસેસે અવતિટ્ઠતિ, વિસેસત્થિના ચ વિસેસો અનુપયુજ્જિતબ્બોતિ. અરિયસચ્ચેસુ વા વિચારિતેસુ ઇતરાનિપિ અત્થતો વિચારિતાનેવ હોન્તીતિ વિપસ્સનાય ચ ભૂમિભૂતાનિ, અરિયસચ્ચાનેવાતિ ચ કત્વા "સચ્ચાની"તિ ઉદ્ધરિત્વાપિ "**ચત્તારિ અરિયસચ્ચાની**"તિ વુત્તં.

**સાસનક્કમો**તિ અરિયસચ્ચાનિ વુચ્ચન્તિ, અરિયસચ્ચદેસના વા. સકલઞ્હિ સાસનં ભગવતો વચનં સચ્ચવિનિમુત્તં નત્થિ પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતુસન્દસ્સનવસેન પવત્તનતો. તસ્મા સચ્ચેસુ કમતિ, સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતં વા સાસનં એતેસુ કમતિ, પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચસાધનવસેન પવત્તતિ, તસ્મા કમતિ એત્થાતિ કમો, કિં કમતિ? સાસનં. સાસનસ્સ કમો "**સાસનક્કમો**"તિ સચ્ચાનિ સાસનપ્પવત્તિટ્ઠાનાનિ વુચ્ચન્તિ, તંદેસના ચ તબ્બોહારેનાતિ.

**તથા**તિ તંસભાવા દુક્ખાદિસભાવા. **અવિતથા**તિ અમુસાસભાવા બાધનાદિભાવેન ભૂતસભાવા. **અનઞ્ઞથા**તિ અઞ્ઞાકારરહિતા અબાધનાદિઆકારવિવિત્તા. દુક્ખદુક્ખતાતન્નિમિત્તતાહિ અધિટ્ઠિતત્તા **પીળનટ્ઠો**. સમેચ્ચ સમ્ભૂય પચ્ચયેહિ કતભાવો **સઙ્ખતટ્ઠો**. દુક્ખદુક્ખતાતન્નિમિત્તતાહિ પરિદહનં, કિલેસદાહસમાયોગો વા **સન્તાપટ્ઠો**. જરાય, મરણેન ચાતિ દ્વેદા વિપરિણામેતબ્બતા **વિપરિણામટ્ઠો**. એત્થ ચ પીળનટ્ઠો દુક્ખસ્સ સરસેનેવ આવિભવનાકારો, ઇતરે યથાક્કમં સમુદયમગ્ગનિરોધદસ્સનેહિ આવિભવનાકારાતિ અયં ચતુન્નમ્પિ વિસેસો. તત્રત્રાભિનન્દનવસેન બ્યાપેત્વા ઊહનં રાસિકરણં દુક્ખસ્સ નિબ્બત્તનં **આયૂહનં** આકારસ્સ બ્યાપનત્થત્તા. આગચ્છતિ સમુદયતોતિ વા આયં, દુક્ખં, તસ્સ ઊહનં પવત્તનં **આયૂહનં**, અયં સરસેનેવ આવિભવનાકારો. નિદદાતિ દુક્ખન્તિ **નિદાનં**, "ઇદં તં દુક્ખ"ન્તિ સમ્પટિચ્છાપેન્તં વિય સમુટ્ઠાપેતીતિ અત્થો. અયં **નિદાનટ્ઠો** દુક્ખદસ્સનેન આવિભવનાકારો. સંસારદુક્ખેન સંયોજનં **સંયોગટ્ઠો** . મગ્ગાધિગમનનિવારણં **પલિબોધટ્ઠો**. ઇમે ચ સંયોગપલિબોધટ્ઠા નિરોધમગ્ગદસ્સનેહિ આવિભવનાકારા. નિસ્સરન્તિ સત્તા એત્થ, સયમેવ વા નિસ્સટં વિસંયુત્તં સબ્બસઙ્ખતેહિ સબ્બૂપધિપટિનિસ્સગ્ગભાવતોતિ **નિસ્સરનં**. અયમસ્સ સભાવેન આવિભવનાકારો, ઇતરે વિવેકાસઙ્ખતામતટ્ઠા, સમુદયક્ખરઅપચ્ચયઅવિનાસિતા વા સમુદયમગ્ગદુક્ખદસ્સનેન આવિભવનાકારા.

સંસારતો નિગ્ગમનં **નિય્યાનં**. અયમસ્સ સરસેન આવિભવનાકારો. પરિબોધૂપચ્છેદનેન નિબ્બાનાધિગમોવ નિબ્બાનનિમિત્તત્તા મગ્ગસ્સ **હેતુટ્ઠો**. પઞ્ઞાપધાનત્તા ચસ્સ નિબ્બાનદસ્સનં, ચતુસચ્ચદસ્સનં વા **દસ્સનટ્ઠો**. ચતુસચ્ચદસ્સને, કિલેસદુક્ખસન્તાપવૂપસમને ચ આધિપચ્ચં કરોન્તિ મગ્ગધમ્મા સમ્પયુત્તધમ્મેસૂતિ સો મગ્ગસ્સ **આધિપતેય્યટ્ઠો**. વિસેસતો વા આલમ્બનાધિપતિભૂતા મગ્ગધમ્મા હોન્તિ "મગ્ગાધિપતિનો"તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૬) વચનતોતિ સો તેસં આકારો **આધિપતેય્યટ્ઠો**. એતે હેતુદસ્સનાધિપતેય્યટ્ઠા સમુદયનિરોધદુક્ખદસ્સનેહિ આવિભવનાકારા. એવમાદિ આહાતિ સમ્બન્ધો. **અભિસમયટ્ઠો**તિ અભિસમેતબ્બટ્ઠો. અભિસમયસ્સ વા વિસયભૂતો અત્થો અભિસમયટ્ઠો. અથ વા અભિસમયસ્સ પવત્તિઆકારો **અભિસમયટ્ઠો**. સો ચેત્થ અભિસમેતબ્બેન પીળનાદિના દસ્સિતોતિ દટ્ઠબ્બો.

**૫૩૦**. કુચ્છિતં ખં **દુક્ખં**, ગારય્હં હુત્વા અસારન્તિ અત્થો.

“**સમાગમો સમેત**”ન્તિઆદીસુ કેવલસ્સ **આગમ**સદ્દસ્સ, **એત**-સદ્દસ્સ ચ પયોગે સંયોગત્થસ્સ અનુપલબ્ભનતો, **સં**-સદ્દસ્સ ચ સંયોગે ઉપલબ્ભનતો “**સંયોગં દીપેતી**”તિ આહ અન્વયતો, બ્યતિરેકતો ચ તદત્થજોતકતાસિદ્ધિતો. **ઉપ્પન્નં ઉદિત**ન્તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **અય**-સદ્દો ગતિઅત્થે સિદ્ધો હેતુસદ્દોવિય કારણં દીપેતિ. અત્તનો ફલનિપ્ફાદનેન અયતિ પવત્તતિ, એતિ વા એતસ્મા ફલન્તિ **અયો**તિ, **સંયોગે ઉપ્પત્તિકારણં સમુદયો**તિ. એત્થ વિસું પયુજ્જમાનાપિ ઉપસગ્ગસદ્દા સધાતુકં સંયોગત્થં, ઉપ્પાદત્થઞ્ચ દીપેન્તિ, કિરિયાવિસેસકત્તાતિ વેદિતબ્બા.

“**અભાવો એત્થ રોધસ્સાતિ નિરોધો**”તિ એતેન નિબ્બાનસ્સ દુક્ખવિવિત્તભાવં દસ્સેતિ. **સમધિગતે** તસ્મિં તદધિગમતો પુગ્ગલસ્સ રોધાભાવો પવત્તિસઙ્ખાતસ્સ રોધસ્સ પટિપક્ખભૂતાય નિવત્તિયા અધિગતત્તાતિ. એતસ્મિઞ્ચ અત્થે અભાવો એતસ્મિં રોધસ્સાતિ **નિરોધો** ઇચ્ચેવ પદસમાસો. દુક્ખાભાવો પનેત્થ પુગ્ગલસ્સ, ન નિબ્બાનસ્સેવ. અનુપ્પાદો એવ નિરોધો **અનુપ્પાદનિરોધો**. આયતિં ભવાદીસુ અપ્પવત્તિ, ન પન ભઙ્ગોતિ ભઙ્ગવાચકં નિરોધસદ્દં નિવત્તેત્વા અનુપ્પાદવાચકં ગણ્હાતિ. એતસ્મિં અત્થે કારણે ફલૂપચારં કત્વા નિરોધપચ્ચયો નિરોધોતિ વુત્તો.

**પટિપદા ચ હોતિ** પુગ્ગલસ્સ દુક્ખનિરોદપ્પત્તિયા. નનુ ચ સા એવ દુક્ખનિરોદપ્પત્તીતિ તસ્સા એવ સા પટિપદાતિ ન યુજ્જતીતિ? ન પુગ્ગલાધિગમસ્સ પત્તિભાવેન, યેહિ સો અધિગચ્છતિ, તેસં કારણભૂતાનં પટિપદાભાવેન ચ વુત્તત્તા. સચ્છિ કિરિયાસચ્છિકરણધમ્માનઞ્હિ અઞ્ઞત્થાભાવેપિ પુગ્ગલસચ્છિકિરિયાધમ્મભાવેહિ નાનત્તં કત્વા નિદ્દેસો કતોતિ. અથ વા યં દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા નિટ્ઠાનં ફલં, સયઞ્ચ દુક્ખનિરોધપ્પત્તિભૂતં, તસ્સ અભિસમયભૂતાય દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા પટિપદતા દટ્ઠબ્બા.

**૫૩૧. બુદ્ધાદયો અરિયા પટિવિજ્ઝન્તી**તિ એત્થ પટિવિદ્ધકાલે પવત્તં બુદ્ધાદિવોહારં ‘‘અગમા રાજગહં બુદ્ધો’’તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૪૧૦) વિય ભાવિનિ ભૂતે વિય ઉપચારોતિ પુરિમકાલેપિ આરોપેત્વા ‘‘બુદ્ધાદયો’’તિ વુત્તં. તે હિ બુદ્ધાદયો ચતૂહિ મગ્ગેહિ પટિવિજ્ઝન્તીતિ. **તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી**તિ એત્થ અરિયપટિવિજ્ઝિતબ્બાનિ સચ્ચાનિ અરિયસચ્ચાનીતિ પુરિમપદે ઉત્તરપદલોપો અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તીતિ અત્થો. તથાગતેન હિ સયં અધિગતત્તા, પવેદિતત્તા, તતો એવ ચ અઞ્ઞેહિ અધિગમનીરત્તા તાનિ તસ્સ હોન્તીતિ. **અરિયભાવસિદ્ધિતોપી**તિ એત્થ અરિયસાધકાનિ સચ્ચાનિ અરિયસચ્ચાનીતિ પુબ્બે વિય ઉત્તરપદલોપો દટ્ઠબ્બો. **અરિયાનિ સચ્ચાનીતિપી**તિ એત્થ અવિતથભાવેન અરણીયત્તા અધિગન્તબ્બત્તા અરિયાનિ, અરિયસમઞ્ઞા વા અવિસંવાદકે અવિતથે નિરુળ્હા દટ્ઠબ્બા.

**૫૩૨. બાધનલક્ખણ**ન્તિ એત્થ દુક્ખદુક્ખતન્નિમિત્તભાવો, ઉદયવયપટિપીળિતભાવો વા બાધનં. ભવાદીસુ જાતિઆદિવસેન, ચક્ખુરોગાદિવસેન ચ અનેકદા દુક્ખસ્સ પવત્તનમેવ પુગ્ગલસ્સ સન્તાપનં, તદસ્સ કિચ્ચં રસોતિ **સન્તાપનરસં**. પવત્તિનિવત્તીસુ સંસારવિમોક્ખેસુ પવત્તિ હુત્વા ગય્હતીતિ **પવત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનં**. પભવતિ એતસ્મા દુક્ખં નિબ્બત્તતિ, પુરિમભવેન પચ્છિમભવો ઘટિતો સંયુત્તો હુત્વા પવત્તતીતિ **પભાવો**. ‘‘એવમ્પિ તણ્હાનુસયે અનૂહતે, નિબ્બત્તતિ દુક્ખમિદં પુનપ્પુન’’ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૩૩૮; નેત્તિ॰ ૩૦) એવં પુનપ્પુનં ઉપ્પાદનં **અનુપચ્છેદકરણં**. ભવનિસ્સરણનિવારણં **પલિબોધો**. તણ્હક્ખયાદિભાવેન સબ્બદુક્ખસન્તતા **સન્તિ**. **અચ્ચુતિરસ**ન્તિ અચ્ચુતિસમ્પત્તિકં અચવનકિચ્ચં વા. **કિચ્ચ**ન્તિ ચ ચવનાભાવં કિચ્ચમિવ કત્વા પરિયાયેન વુત્તં, અચવનઞ્ચસ્સ સભાવાપરિચ્ચજનં અવિકારિતા દટ્ઠબ્બા. પઞ્ચક્ખન્ધનિમિત્તસુઞ્ઞતાય અવિગ્ગહં હુત્વા ગય્હતીતિ

**અનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં**. અનુસયસમુચ્છિન્દનેન સંસારચારકતો નિગ્ગમનૂપાયભાવો **નિય્યાનં**. સબ્બકિલેસાનં અનુપ્પાદનિરોધનં **કિલેસપ્પહાનકરણં**. નિમિત્તતો, પવત્તતો ચ ચિત્તસ્સ વુટ્ઠાનં હુત્વા ગય્હતીતિ **વુટ્ઠાનપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

**૫૩૩**. અસુવણ્ણાદિ સુવણ્ણાદિ વિય દિસ્સમાનં **માયા**તિ વત્થુસભાવા તસ્સા વિપરીતતા વુત્તા. ઉદકં વિય દિસ્સમાના પન **મરીચિ** ઉપગતાનં તુચ્છા. વત્થુમત્તમ્પિ તસ્સા ન દિસ્સતીતિ **વિસંવાદિકા** વુત્તા. મરીચિમાયાઅત્તવિધુરો ભાવો **તચ્છાવિપરીતભૂતભાવો**. **અરિયઞાણસ્સા**તિ અરિયસ્સ અવિતથગ્ગાહકસ્સ ઞાણસ્સ, તેન પટિવેધઞાણં વિય પચ્ચવેક્ખણઞાણમ્પિ ગહિતં હોતિ. તેસં ગોચરભાવો પટિવિજ્ઝિતબ્બતા, આરમ્મણભાવો ચ દટ્ઠબ્બો. **અગ્ગિલક્ખણં** ઉણ્હત્તં. તઞ્હિ કત્થચિ કટ્ઠાદિઉપાદાનભેદે વિસંવાદકં, વિપરીતં, અભૂતં વાકદાચિપિ ન હોતિ. ‘‘જાતિધમ્મા જરાધમ્મા, અથો મરણધમ્મિનો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૩૯; ૫.૫૭) એવં વુત્તા જાતિઆદિકા **લોકપકતિ**. એકચ્ચાનં તિરચ્છાનાનં તિરિયં દીઘતા, મનુસ્સાદીનં ઉદ્ધં દીઘતા, વુદ્ધિનિટ્ઠં પત્તાનં પુન અવડ્ઢનન્તિ એવમાદિકા ચ **લોકપકતી**તિ વદન્તિ. તચ્છાવિપરીતભૂતભાવેસુ પચ્છિમો **તથતા**. પઠમો **અવિતથતા**, મજ્ઝિમો **અનઞ્ઞતતા**તિ અયમેતેસં વિસેસો,

**દુક્ખા અઞ્ઞં ન બાધક** ન્તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ તણ્હાપિ જાતિ વિય દુક્ખનિમિત્તતાય બાધિકાતિ? ન, બાધકપ્પભવભાવેન વિસું ગહિતત્તા. એવમ્હિ પવત્તિ, પવત્તિહેતુ ચ અસઙ્કરતો બોધિતા હોન્તિ. અથ વા જાતિઆદીનં વિય દુક્ખસ્સ અધિટ્ઠાનભાવો, દુક્ખદુક્ખતા ચ બાધકતા, ન દુક્ખપ્પભવતાતિ નત્થિ તણ્હાય પભવભાવેન વિસું ગહિતાય બાધકભાવપસઙ્ગો. તેનાહ **‘‘દુક્ખા અઞ્ઞં ન બાધક’’**ન્તિ. **બાધકત્તનિયામેના**તિ દુક્ખં બાધકમેવ, દુક્ખમેવ બાધકન્તિ એવં દ્વિધાપિ બાધકત્તાવધારનેનાતિ અત્થો. **બાધકત્તનિયામેના**તિ હિ બાધકસ્સ, બાધકત્તે ચ નિયામેન. યતા બાધકત્તસ્સ દુક્ખે નિયતતા, એવં દુક્ખસ્સ ચ બાધકત્તે નિયતતાતિ.

**તં વિના નાઞ્ઞતો**તિ સતિપિ અવસેસકિલેસઅવસેસાકુસલસાસવકુસલમૂલાવસેસસાસવકુસલધમ્માનં દુક્ખહેતુભાવે ન તણ્હાય વિના તેસં દુક્ખહેતુભાવો અત્થિ, તેહિ પન વિનાપિ તણ્હાય દુક્ખહેતુભાવો અત્થિ કુસલેહિ વિના અકુસલેહિ રૂપાવચરાદિકુસલેહિ વિના કામાવચરાદીહિ ચ તણ્હાય દુક્ખનિબ્બત્તકત્તા. સન્તભાવસ્સ, સન્તભાવે વા નિયામો સન્તભાવનિયામો, તેન **સન્તભાવનિયામેન**. **તચ્છનિય્યાનભાવત્તા**તિ દ્વિધાપિ નિયામેન તચ્છો નિય્યાનભાવો એતસ્સ, ન મિચ્છામગ્ગસ્સ વિય વિપરીતતાય, ન લોકિયમગ્ગસ્સ વિય વા અનેકન્તિકતાય અતચ્છોતિ તચ્છનિય્યાનભાવો, મગ્ગો, તસ્સ ભાવો તચ્છનિય્યાનભાવત્તં, તસ્મા તચ્છનિય્યાનભાવત્તા. સબ્બત્થ દ્વિધાપિ નિયામેન તચ્છાવિપરીતભૂતભાવો વુત્તોતિ આહ **‘‘ઇતિ તચ્છાવિપલ્લાસા’’**તિઆદિ.

**૫૩૪**. સચ્ચસદ્દસ્સ સમ્ભવન્તાનં અત્થાનં ઉદ્ધરણં, સમ્ભવન્તે વા અત્થે વત્વા અધિપ્પેતસ્સ અત્થસ્સ ઉદ્ધરણં નિદ્ધારણં **અત્થુદ્ધારો**. **વિરતિસચ્ચે**તિ મુસાવાદવિરતિયં. ન હિ અઞ્ઞવિરતીસુ સચ્ચસદ્દો નિરુળ્હો. યે પન ‘‘વિરતિસચ્ચં સમાદાનવિરતી’’તિ વદન્તિ, તેસમ્પિ ન સમાદાનમત્તં વિરતિસચ્ચં, અથ ખો સમાદાનાવિસંવાદનં. તં પન પટિઞ્ઞાસચ્ચં મુસાવાદવિરતિયેવ હોતિ. ‘‘ઇદમેવ સચ્ચં, મોઘમઞ્ઞ’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૭, ૨૦૨-૨૦૩, ૪૨૭; ૩.૨૭-૨૯) પવત્તા દિટ્ઠિ ‘‘સચ્ચ’’ન્તિ અભિનિવિસનવુત્તિયા **દિટ્ઠિસચ્ચં**. અમોસધમ્મત્તા નિબ્બાનં **પરમત્થસચ્ચં**. ‘‘અમોસધમ્મં નિબ્બાનં, તદરિયા સચ્ચતો વિદૂ’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૬૩) હિ વુત્તં, તસ્સ પન તંસમ્પાપકસ્સ ચ મગ્ગસ્સ પજાનના પટિવેધો અવિવાદકારણન્તિ દ્વયમ્પિ ‘‘એકં હિ સચ્ચં ન દુતિયમત્થિ, યસ્મિં પજા નો વિવદે પજાન’’ન્તિ ઇમિસ્સા (સુ॰ નિ॰ ૮૯૦; મહાનિ॰ ૧૧૯) ગાથાય ‘‘સચ્ચ’’ન્તિ વુત્તં.

**૫૩૫.** ''નેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચન્તિ આગચ્છેય્ય, નેતં ઠાનં વિજ્જતી''તિ એતેન જાતિઆદીનં દુક્ખઅરિયસચ્ચભાવે અવિપરીતતં દસ્સેતિ એકન્તેનેવ બાધકભાવતો. ''અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચન્તિ આગચ્છેય્ય, નેતં ઠાનં વિજ્જતી''તિ ઇમિના દુક્ખઅરિયસચ્ચભાવસ્સ જાતિઆદીસુ નિયતતં દસ્સેતિ અનઞ્ઞત્થભાવતો. સચેપિ કથઞ્ચિ કોચિ એવંચિત્તો આગચ્છેય્ય, પઞ્ઞાપને પન સહધમ્મેન ઞાપને અત્તનો વાદસ્સ પતિટ્ઠાપને સમત્થો નત્થીતિ દસ્સેતું ''**અહમેતં...પે॰... પઞ્ઞપેસ્સામીતિ આગચ્છેય્ય, નેતં ઠાનં વિજ્જતી**''તિ વુત્તં. જાતિઆદીનં અનઞ્ઞથતા અઞ્ઞસ્સ ચ તતાભૂતસ્સ અભાવોયેવેત્થ ઠાનાભાવો. સચેપિ કોચિ આગચ્છેય્ય આગચ્છતુ, ઠાનં પન નત્થીતિ અયમેત્થ સુત્તત્થો. એસ નયો દુતિયસુત્તેપિ. તત્થ પન અત્તભાવપટિલાભેનેવ સત્તાનં જાતિઆદીનં પત્તિ, સમ્મુખીભાવો ચ હોતીતિ સમ્પત્તત્તા, પચ્ચક્ખતા ચ પઠમતા, યતો તં ભગવતા પઠમં દેસિતં, તન્નિમિત્તતા દુતિયતા, તદુપસમતા તતિયતા, તંસમ્પાપકતા ચતુત્થતાતિ દટ્ઠબ્બા.

''**એતપરમતો**''તિ એતેન ચતૂહિ અરિયસચ્ચેહિ પવત્તિઆદીનં અનવસેસપરિયાદાનમાહ. નિબ્બુતિકામેન પરિજાનનાદીહિ અઞ્ઞં કિઞ્ચિ કિચ્ચં કાતબ્બં નત્તિ, ધમ્મઞાણકિચ્ચં વા ઇતો અઞ્ઞં નત્થિ, પરિઞ્ઞેય્યાદીનિ ચ એતપરમાનેવાતિ ચત્તારિયેવ વુત્તાનિ. તણ્હાય આદીનવદસ્સાવીનં વસેન તણ્હાવત્થુઆદીનં એતપરમતાયાતિ વુત્તં. તથા આલયે પઞ્ચકામગુણસઙ્ખાતે, સકલવત્થુકામસઙ્ખાતે, ભવત્તયસઙ્ખાતે વા દુક્ખે દોસદસ્સાવીનં વસેન આલયાદીનં એતેપરમતાયાતિ વુત્તં.

**૫૩૬.** ''**ઓળારિકત્તા**''તિ ઇદં જાતિઆદીનં દુક્ખભાવસ્સ પચુરજનપાકટતામત્તં સન્ધાય વુત્તં, ન અરિયેન ઞાણેન પટિવિજ્ઝિતબ્બાકારં. **તન્તિ** દુક્ખં. **અકતન્તિ** અનિબ્બત્તિતં, અનિપ્ફાદિતકારણન્તિ અધિપ્પાયો. કારણે હિ સિદ્ધે ફલં સિદ્ધમેવ હોતિ. ''**નેવ અકતં આગચ્છતી**''તિ ચ ઇમિના અહેતુવાદં પટિક્ખિપતિ. ''**ન ઇસ્સરનિમ્માનાદિતો**''તિ એતેન પજાપતિપુરિસપકતિકાલાદિવાદે પટિક્ખિપતિ. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. ''**સહેતુકેન દુક્ખેના**''તિ એતેન દુક્ખદસ્સનેન જનિતસ્સ સંવેગસ્સ સંવડ્ઢનમાહ. દુક્ખસ્સ હિ સહેતુકભાવસવસેન બલવસંવેગો જાયતિ યાવાયં હેતુ, તાવ ઇદં દુક્ખં અવિચ્છેદેન પવત્તતીતિ. **અસ્સાસજનનત્થં નિરોધન્તિ** સંવેગજાતસ્સ અસ્સાસં જનેતું નિરોધસચ્ચમાહ. નિબ્બિન્નસંસારદુક્ખસ્સ હિ નિરોધકથા વુચ્ચમાના અતિવિય અતિવિય અસ્સાસં સઞ્જનેતિ.

**૫૩૭.** યે તે જાતિઆદયો ધમ્મા ભગવતા વુત્તાતિ સમ્બન્ધો. કસ્મા પનેત્થ બ્યાધિ ન ગહિતોતિ? અનેકન્તભાવતો. તથા હિ સો કદાચિ, કેસઞ્ચિ ચ નત્થિ. યથાહ ''તયો રોગા પુરે આસું, ઇચ્છા અનસનં જરા''તિ (સુ॰ નિ॰ ૩૧૩). બાકુલત્તેરાદીનં સો નાહોસિયેવ, દુક્ખગ્ગહણેન વા બ્યાધિ એત્થ હિતોવાતિ દટ્ઠબ્બં. પરમત્થતો હિ ધાતુક્ખોભપચ્ચયં કાયિકં દુક્ખં બ્યાધીતિ. ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકં એકં કોટ્ઠાસં કત્વા ''**દ્વાદસ ધમ્મા**''તિ વુત્તં. કામતણ્હાભાવસામઞ્ઞેન એકજ્ઝં કત્વા ''દુક્ખસમુદયો અરિયસચ્ચ''ન્તિ અઞ્ઞે અન્તોગધભેદે અનામસિત્વા એકરૂપેન ગહિતાપિ તણ્હા સસ્સતદિટ્ઠિસહગતા, ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતા, દિટ્ઠિવિરહિતા કેવલં કામસ્સાદભૂતા ચાતિ તિધાવ ભિન્દિત્વા વુત્તા. ''**અયમેવ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો**''તિ મગ્ગસચ્ચભાવેન એકજ્ઝં કત્વા વુત્તાપિ સભાવતો ભિન્ના એવ તે ધમ્માતિ આહ ''**અટ્ઠ ધમ્મા**''તિ.

સચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### દુક્ખનિદ્દેસકથાવણ્ણના

### જાતિનિદ્દેસવણ્ણના

**ભવે**તિ આદાનનિક્ખેપપરિચ્છિન્નો ધમ્મપ્પબન્ધો ભવો, તસ્મિં ભવે. સો હિ જાયતિ એત્થ યોનિગતિઆદિવિભાગોતિ જાતીતિ વુચ્ચતિ, જાયન્તિ એત્થ સત્તા સમાનન્વયાતિ **જાતિ**, નિકાયો. **સઙ્ખતલક્ખણે**તિ યત્થ કત્થચિ ઉપ્પાદે. સો હિ જનનટ્ઠેન જાતિ. **પટિસન્ધિય**ન્તિ પટિસન્ધિચિત્તક્ખણે . **સમ્પાતિજાતો**તિ એત્થ જાતિસદ્દેન લબ્ભમાનં માતુકુચ્છિતો નિક્ખમનસઙ્ખાતં જાયનત્થં સન્ધાયાહ "**પસૂતિય**"ન્તિ, અભિજાતિયન્તિ અત્થો. જાયતિ એતાય ખત્તિયાદિસમઞ્ઞાતિ **જાતિ**, કુલં.

૫૩૮. સયન્તિ એત્થાતિ સેય્યા, માતુકુચ્છિસઙ્ખાતો ગબ્ભો સેય્યા એતેસન્તિ **ગબ્ભસેય્યકા**, અણ્ડજા, જલાબુજા ચ. **ઇતરેસ**ન્તિ સંસેદજાનં, ઓપપાતિકાનઞ્ચ. **અયમ્પિ ચા**તિ ''પટિસન્ધિખન્ધેસ્વેવા''તિ અનન્તરં વુત્તકથાપિ, પગેવ ''પટિસન્ધિતો પટ્ઠાયા''તિ વુત્તકથાયં. તેનાહ "**તેસં તેસં પઠમપાતુભાવો જાતી**"તિ.

ઉમ્મુજ્જનવસેન ગય્હતીતિ **ઉમ્મુજ્જનપચ્ચુપટ્ઠાનં**. વક્ખમાનવિભાગં દુક્ખવિચિત્તતં પચ્ચુપટ્ઠપેતીતિ **દુક્ખવિચિત્તતાપચ્ચુપટ્ઠાના**.

૫૩૯. "**કસ્મા પના**"તિ વદતો ચોદકસ્સાયમધિપ્પાયો – એકન્તદુક્ખે નિરયે તાવ જાતિદુક્ખા હોતુ, અઞ્ઞાસુપિ વા દુગ્ગતીસુ પાપકમ્મસમુટ્ઠાનતો સુખસંવત્તનિયકમ્મસમુટ્ઠાનાસુ પન સુગતીસુ કથન્તિ. ઇતરો ''નાયં જાતિ સભાવદુક્ખવસેન દુક્ખાતિ વુત્તા, ન હિ કાચિ પટિસન્ધિ દુક્ખવેદનાસમ્પયુત્તા અત્થિ, અથ ખો દુક્ખસ્સ અધિટ્ઠાનભાવતો''તિ દસ્સેન્તો "**અનેકેસં દુક્ખાનં વત્થુભાવતો**"તિઆદિમાહ. અદુક્ખસભાવમ્પિ પરિયાયતો દુક્ખન્તિ વુચ્ચતીતિ દુક્ખસભાવં દુક્ખસદ્દેન વિસેસેત્વા વુત્તં "**દુક્ખદુક્ખ**"ન્તિ યથા રૂપરૂપન્તિ.

**દુક્ખુપ્પત્તિહેતુતો**તિ ''અહુ વત મે, તં વત નાહોસી''તિ ચેતસિકદુક્ખુપ્પત્તિહેતુતો.

''યદનિચ્ચં, તં દુક્ખ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫, ૪૫, ૭૬, ૭૭, ૮૫; ૨.૪.૧, ૪) વચનતો તેભૂમકા સઙ્ખારા સઙ્ખારદુક્ખં, તત્થ કારણમાહ "**ઉદયબ્બયપ્પટિપાળિતત્તા**"તિ. યઞ્હિ અભિણ્હં પટિપીળિતં, તં દુક્ખમનતાય દુક્ખન્તિ, વિપસ્સનાચારસ્સ અધિપ્પેતત્તા તેભૂમકગ્ગહણં.

**દુક્ખદુક્ખ**ન્તિ દુક્ખદોમસ્સુપાયાસે વદતિ. ''જાતિપિ દુક્ખા''તિઆદિના (વિભ॰ ૧૯૦) **દુક્ખસચ્ચવિભઙ્ગે** આગતં.

**ભગવતાપી**તિ અનાવરણઞાણવતા અચ્ચરિયાપરિમેય્યદેસનાકોસલ્લવતા ભગવતાપિ. **ઉપમાવસેન**તિ અઙ્ગારકાસૂપમાદિઉપમાવસેન.

૫૪૦. **પુણ્ડરીકાદીસૂ**તિ **આદિ**-સદ્દેન ન મણિકનકરજતપવાળાદિરતનસન્નિચ્ચયે, નાપિ અણ્ડજમેણ્ડજવાયજાતિકે સુભમનુઞ્ઞસયનતલે, નાપિ રતનમયકુટ્ટિમમનોહરે પાસાદતલે, નાપિ સિત્તસમ્મટ્ઠકુસુમોપહારવતિ પાસાદૂપચારે, નાપિ મુત્તાજાલસદિસવાલિકાવિકિણ્ણે વિવિટઙ્ગણે, નાપિ હરિતકમ્બલસદિસમુદુસદ્દલસમોતલે ભૂમિભાગેતિ એવમાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **પરમસમ્બાધે**તિ અતિવિય સમ્બાધે.

**તિબ્બન્ધકારે**તિ બહલન્ધકારે. પિત્તસેમ્હપુબ્બરુહિરગૂથોદરિયાદિ **નાનાકુણપસમ્બાધે**. માતા યદિ વીસતિવસ્સા, અથ તિંસ, ચત્તાલીસાદિવસ્સા, તત્તકં કાલં અધોતવચ્ચકૂપસદિસતાય **અધિમત્તજેગુચ્છે. પૂતિમચ્છા** દિ સબ્બં ન સદિસૂપમ્મં તસ્સ વાતાદિવસેન એકચ્ચદુગ્ગન્ધાપગમસબ્ભાવતો. **દસ માસે**તિ અચ્ચન્તસંયોગે ઉપયોગવચનં, યેભુય્યવસેન વુત્તં તતો ભિય્યોપિ એકચ્ચાનં તત્થાવટ્ઠાનસમ્ભવતો . અત્તનો અધોમુખં ઠપિતસડચિતહત્થદ્વયસ્સ ઉક્કુટિકસ્સેવ નિસીદતો **સમિજ્જનપ્પસારણાદિરહિતો**.

અભિમુખં કડ્ઢનં **આકડ્ઢનં**. પરિતો સમન્તતો કડ્ઢનં **પરિકડ્ઢનં**. હેટ્ઠા ધુનનં **ઓધૂનનં**. નિધાય નિધાય ધૂનનં **નિદ્ધૂનનં**. આકડ્ઢનાદિસદિસઞ્ચેત્થ "**આકડ્ઢનાદી**"તિ વુત્તં. તરુણવણસદિસં અતિવિય સુખુમાલં ગબ્ભગતં સરીરં સીતાદિઅપ્પકમ્પિ ન સહતીતિ સીતનરકૂપપન્નતાદિ નિદસ્સિતં. તઞ્હિ તસ્સ અતિવિય સીતં, અતિવિય ઉણ્હઞ્ચ હુત્વા ઉપતિટ્ઠતિ. સરીરં વાસિયાદીહિ તચ્છેત્વા ખારાવસેચનકરણં **ખારાપટિચ્છકં. દુક્ખુપ્પત્તિટ્ઠાને**તિ ગબ્ભાસયસઞ્ઞિતં તતિયં આવટ્ટં સન્ધાયાહ.

**પરિવત્તેત્વા**તિ ઉદ્ધંપાદઅધોસીસભાવેન પરિવત્તેત્વા. **ઇદં વિજાયનમૂલકં દુક્ખં**, યેન મરણદુક્ખેન ચ અટ્ટિતા વેદનાપ્પત્તા સત્તા કતિપયમાસમત્તાતિક્કન્તમ્પિ પવત્તિં વિસ્સરન્તિ, મહન્ધકારં મહાવિદુગ્ગં પક્ખન્ધા વિય હોન્તિ.

**વધેન્તસ્સા**તિ સોચનપરિદેવનસીસપટિહનનાદિના બાધેન્તસ્સ. ખુપ્પિપાસા હિ આતપાવટ્ઠાનાદિના ચ **આતાપનં**. પઞ્ચગ્ગિતાપનાદિના **પરિતાપનં**.

**ઇમસ્સા**તિ યથાવુત્તસ્સ સત્તવિધસ્સ. **સબ્બસ્સાપી**તિ ગબ્ભકાલાદીસુ તાપનમદ્દનાદિનિરયગ્ગિદાહાદિસઞ્જનિતસ્સ સકલસ્સાપિ. **વત્થુમેવ હોતિ** તદભાવે અભાવતો. તેનેવાહ "**જાયેથ નો ચે**"તિઆદિ.

**૫૪૧. વિચિત્ત**ન્તિ વિવિધં, અચ્છરિયં વા.

ઇતિ જાતિનિદ્દેસવણ્ણના.

**જરાનિદ્દેસવણ્ણના**

**૫૪૨. સઙ્ખતલક્ખણ**ન્તિ "ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્ત"ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૩૮; અ॰ નિ॰ ૩.૪૭; કથા॰ ૨૧૪) વુત્તં ખણિકજરં સન્ધાયાહ. **ખણ્ડિચ્ચાદિસમ્મતો**તિ ખણ્ડિચ્ચપાલિચ્ચવલિત્તચતાદિના સમઞ્ઞતો. **સા**તિ ખન્ધપુરાણભાવસઞ્ઞિતા પાકટજરા. **ખન્ધપરિપાકો** એકભવપરિયાપન્નાનં ખન્ધાનં પુરાણભાવો.

ઇતિ જરાનિદ્દેસવણ્ણના.

**મરણનિદ્દેસવણ્ણના**

**૫૪૩. સઙ્ખતલક્ખણ**ન્તિ સઙ્ખારાનં વયસઞ્ઞિતં ખણિકમરણમાહ. **યં સન્ધાયા**તિ યં ખણિકમરણં સન્ધાય, "જીરામરણં દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિત"ન્તિ (ધાતુ॰ ૭૧) એત્થ "મરણ"ન્તિ વુત્તન્તિ અત્થો. **તન્તિ**

જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદસઙ્ખાતં પાકટમરણં. ‘‘ચવન’’ન્તિ લક્ખિતબ્બતાય **ચુતિલક્ખણં**. **વિયોગરસ**ન્તિ યથાધિગતેહિ સત્તસઙ્ખારેહિ વિયોજનરસં. યથૂપપન્નાય ગતિયા વિપ્પવાસવસેન ગય્હતીતિ **ગતિવિપ્પવાસપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

**પાપસ્સા**તિ પાપયોગેન પાપસ્સ, ઉપચિતપાપકમ્મસ્સાતિ અત્થો. **પાપકમ્માદિનિમિત્ત**ન્તિ પાપકમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તસઙ્ખાતં મરણકાલે ઉપટ્ઠિતં અકુસલવિપાકારમ્મણં. તમ્હિ પસ્સન્તસ્સેવ કસ્સચિ અનુભવન્તસ્સ વિય મહાદુક્ખં હોતિ. **ભદ્દસ્સા**તિ ભદ્દકમ્મસ્સ, કતકુસલસ્સાતિ અત્થો. તસ્સ પન કામં ઇટ્ઠમેવ આરમ્મણં ઉપટ્ઠાતિ, પિયવિપ્પયોગવત્થુકં પન મહન્તં દુક્ખં આરમ્મણં ઉપટ્ઠાતિ, પિયવિપ્પયોગવત્થુકં પન મહન્તં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતીતિ આહ ‘‘**અસહન્તસ્સ વિયોગં પિયવત્થુક**’’ન્તિ. **અવિસેસતો**તિ પાપસ્સ, ભદ્દસ્સ ચ સામઞ્ઞતો. ‘‘અવિસેસતો’’તિ વત્વાપિ ‘‘સબ્બેસ’’ન્તિ વચનં તં ઇદં દુક્ખં પરિમદ્દિતસઙ્ખારાનં એકચ્ચાનં ખીણાસવાનમ્પિ હોતિયેવાતિ દસ્સનત્થં. **વિતુજ્જમાનમમ્માન**ન્તિ સન્ધિબન્ધનાવચ્છેદકવાયુના વિજ્ઝિયમાનમમ્મટ્ઠાનાનં.

ઇતિ મરણનિદ્દેસવણ્ણના.

## સોકનિદ્દેસવણ્ણના

**૫૪૪. સો**તિ સોકો. **અત્થતો દોમનસ્સમેવ હોતિ** ચેતસિકન્તરાભાવતો. દોમનસ્સવિસેસો પન હોતિ વિસયવિસેસે પવત્તિઆકારવિસેસસબ્ભાવતોતિ તં વિસેસં લક્ખણાદિતો દસ્સેતું ‘‘**એવં સન્તેપી**’’તિઆદિ વુત્તં. **અન્તો નિજ્ઝાનં** ચિત્તસન્તાપો. **પરિજ્ઝાપનં** રાગદોસપરિળાહવિસિટ્ઠં દહનં. કતાકતકુસલાકુસલવિસયં વિપ્પટિસારાકારેન પવત્તં અનુસોચનં **કુક્કુચ્ચં**, ઞાતિબ્યસનાદિવિસયં કેવલં ચિત્તસન્થાપભૂતં અનુસોચનં **સોકો**તિ અનુસોચનપચ્ચુપટ્ઠાનત્તેપિ અયમેતેસં વિસેસો.

વિસપીતં સલ્લં **વિસસલ્લં**. સોકવસેન અતિસારાદિ બ્યાધિપિ હોતિ, સોકબહુલસ્સ સરીરં ન ચિરસ્સેવ જીરતિ, બલવસોકાભિભૂતો મરણમ્પિ પાપુણાતીતિ આહ ‘‘**સમાવહતિ ચ બ્યાધિજરામરણભેદન**’’ન્તિ.

ઇતિ સોકનિદ્દેસવણ્ણના.

## પરિદેવનિદ્દેસવણ્ણના

**૫૪૫. વચીપલાપો**તિ વાચાવિપ્પલાપો, સો અત્થતો સદ્દો એવ. **ભિય્યો**તિ સોકદુક્ખતો ઉપરિ. સોકસમુટ્ઠાનો હિ **પરિદેવો**.

ઇતિ પરિદેવનિદ્દેસવણ્ણના.

## દુક્ખનિદ્દેસવણ્ણના

**૫૪૬**. જાતિઆદીનમ્પિ યથારહં દુક્ખવત્થુદુક્ખદુક્ખતાહિ સતિપિ દુક્ખભાવે કાયસ્સ પીળનવસેન ઇદં સવિસેસં દુક્ખમન્તિ આહ ‘‘**દુક્ખન્તિ વિસેસતો વુત્ત**’’ન્તિ.

ઇતિ દુક્ખનિદ્દેસવણ્ણના.

## દોમનસ્સનિદ્દેસવણ્ણના

૫૪૭. **મનોવિઘાતરસન્તિ** બ્યાપાદસમ્પયોગવસેન મનસો વિહઞ્ઞનકિચ્ચં. **ચેતોદુક્ખસમપ્પિતાતિ** ચેતસિકદુક્ખસમઙ્ગિનો. **આવદન્તીતિ** આમુખં વદન્તિ, યંદિસાભિમુખં પતિતા, તંદિસાભિમુખા એવ વદન્તિ. **વિવદન્તીતિ** વિપરિવત્તનવસેન વદન્તિ. **ઉદ્ધંપાદં પપતન્તીતિ** ઉદ્ધંમુખપાદા હુત્વા પતન્તિ. **સત્થં આહરન્તીતિ** અત્તનો સરીરસ્સ વિજ્ઝનભેદનવસેન સત્થં ઉપનેન્તિ.

ઇતિ દોમનસ્સનિદ્દેસવણ્ણના.

## ઉપાયાસનિદ્દેસવણ્ણના

૫૪૮. **દોસોયેવાતિ** કાયચિત્તાનં આયાસનવસેન દોસસ્સેવ પવત્તિઆકારોતિ અત્થો, યતો ભુસો આયાસોતિ ઉપાયાસોતિ વુચ્ચતિ યથા ભુસમાદાનં ઉપાદાનન્તિ. **એકો ધમ્મોતિ** ચુદ્દસહિ અકુસલચેતસિકેહિ અઞ્ઞો એકો ચેતસિકધમ્મો, યં ‘‘વિસાદો’’તિ ચ વદન્તિ. નિત્થુનનવસેન સમ્પજ્જનતો **નિત્થુનનરસો**, કાયે વા નિત્થુનનકરણકિચ્ચો. ‘‘સઙ્ખારદુક્ખભાવતો’’તિ વત્વા સો પનેત્થ સાતિસયોતિ દસ્સેન્તો ‘‘**ચિત્તપરિદહનતો, કાયવિસાદનતો ચા**’’તિ આહ.

એતે ચ સોકપરિદેવુપાયાસા વિઞ્ઞત્તિયા વિના, સહ ચ યથાપચ્ચયં દોમનસ્સચિત્તુપ્પાદસ્સ પવત્તિઆકારવિસેસોતિ દસ્સેતું ‘‘**એત્થ ચા**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **પાકો વિયાતિ** રજનાદિનો પચિતબ્બવત્થુનો પાકો વિય.

ઇતિ ઉપાયાસનિદ્દેસવણ્ણના.

## અપ્પિયસમ્પયોગનિદ્દેસવણ્ણના

૫૪૯. **સમોધાનં** સમાગમો. કાયિકદુક્ખચિત્તવિઘાતાદિઅનત્થાનં અત્થિભાવસ્સ પચ્ચુપટ્ઠાનો **અનત્થભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો**.

તેસં અપ્પિયાનં કાયિકવાચસિકપયોગસઙ્ખાતો ઉપક્કમો તદુપક્કમો, તતો સમ્ભૂતો **તદુપક્કમસમ્ભૂતો**.

ઇતિ અપ્પિયસમ્પયોગનિદ્દેસવણ્ણના.

## પિયવિપ્પયોગનિદ્દેસવણ્ણના

૫૫૦. ઉપદ્દવભાવેન પચ્ચુપતિટ્ઠતીતિ **બ્યસનપચ્ચુપટ્ઠાનો**.

ઇતિ પિયવિપ્પયોગનિદ્દેસવણ્ણના.

## ઇચ્છિતાલાભનિદ્દેસવણ્ણના

૫૫૧. ઇચ્છિતાલાભો નામ યસ્સ કસ્સચિ અત્તના ઇચ્છિતસ્સ વત્થુનો અલાભો. ‘‘યમ્પિચ્છં ન લભતી’’તિ હિ વુત્તં. મત્થકપ્પત્તં પન ઇચ્છિતાલાભં દસ્સેતું પાળિયં ‘‘જાતિધમ્માનં સત્તાન’’ન્તિઆદિના નિદ્દિટ્ઠન્તિ તમેવ દસ્સેતું ‘‘**અહો વતા**’’તિઆદિ વુત્તં. **ઇચ્છાવા**તિ એત્થ ઇચ્છાસહિતો અલાભોવાતિ ચ વદન્તિ. **તપ્પરિયેસનરસા**તિ તેસં અલબ્ભનેય્યવત્થૂનં પરિયેસનરસા. **અપ્પત્તિ** અલાભો.

ઇતિ ઇચ્છિતાલાભનિદ્દેસવણ્ણના.

### પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણના

૫૫૨. **યં વુત્તમિધા**તિ ઇધ સચ્ચનિદ્દેસે યં સરૂપતો વુત્તં. **અવુત્તન્તિ** અઞ્ઞત્થ **દુક્ખક્ખન્ધબાલપણ્ડિતસુત્તા**દીસુ વુત્તમ્પિ ઇધ સરૂપતો અવુત્તં. તઞ્ચ સબ્બં ઇમે ઉપાદાનક્ખન્ધે વિના ન લબ્ભતીતિ તત્થ ખન્ધસન્નિસ્સયમેવ દુક્ખં ખન્ધે વિબાધતીતિ દસ્સેતું ‘‘**ઇન્દનમિવ પાવકો**’’તિ વુત્તં. યથા વા લક્ખં પહરણપહારસ્સ વત્થુ, એવં ખન્ધા સંસારદુક્ખસ્સ. યથા ચ ગોરૂપં ડંસમકસાદિવિબાધાય, યથા ચ ખેત્તં નિપ્ફન્નસસ્સલાયનસ્સ, ગામો ચ ગામઘાતકવિબાધાય, એવં ખન્ધા જાતિઆદિદુક્ખસ્સ વત્થૂતિ દસ્સેતું ‘‘**લક્ખમિવા**’’તિઆદિ વુત્તં. યેભુય્યેન લોકે વિબાધકા વિબાધેતબ્બાધીના ન હોન્તિ, ઇમે પન વિબાધેતબ્બાધીના એવાતિ દસ્સેતું ‘‘**તિણલતાદીની**’’તિ વુત્તં. કામં અનાદિમતિ સંસારે આદિ નામ કસ્સચિ નત્થિ, એકભવપરિચ્છિન્નસ્સ પન ખન્ધસન્તાનસ્સ વસેન વુત્તં ‘‘**આદિદુક્ખં જાતી**’’તિ. તેનેવાહ ‘‘**પરિયોસાનદુક્ખં મરણ**’’ન્તિ. ન હેત્થ સમુચ્છેદમરણમેવ અધિપ્પેતં. મરણસ્સ અન્તિકે આસન્ને જાતં દુક્ખં **મારણન્તિકદુક્ખં**. **પરિદય્હનં** ચિત્તસન્તાપો. **લાલપ્પનં** અતિવિય વિપ્પલાપો. **અનુત્થુનનં** અન્તો નિજ્ઝાયનં. **એકમેકન્તિ** જાતિઆદીનં અન્તરભેદભિન્નાનં, જાતિઆદીનમેવ વા ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકાનં વા એકમેકં. **સઙ્ખિપિત્વા**તિ સમાસેત્વા, સામઞ્ઞનિદ્દેસેન વા સઙ્ખેપં કત્વા.

ઇતિ દુક્ખનિદ્દેસકથાવણ્ણના.

### સમુદયનિદ્દેસકથાવણ્ણના

૫૫૩. **પુનબ્ભવકરણં પુનબ્ભવો** ઉત્તરપદલોપેન, યથા વા અપૂપભક્ખનસીલો આપૂપિકો, એવં પુનબ્ભવકરણસીલા, પુનબ્ભવં વા ફલં અરહતિ, સો વા એતિસ્સા પયોજનન્તિ **પોનોભવિકા**. નન્દનતો, રઞ્જનતો ચ નન્દીરાગભાવં સબ્બાસુ અવત્થાસુ અપચ્ચક્ખાય વુત્તિયા **નન્દીરાગસહગતા**. તાય ચ સત્તા તત્થ તત્થ ભવાદિકે કિમિકીટપટઙ્ગાદિઅત્તભાવેપિ નન્દન્તિ, રૂપાભિનન્દનાદિભૂતાય રઞ્જન્તિ ચાતિ **તત્રતત્રાભિનન્દિની**. તેનાહ ‘‘**નન્દીરાગેન સહગતા**’’તિઆદિ. તબ્ભાવત્થો હિ એસ સહગતસદ્દો. કામભવવિભવભેદવસેન પવત્તિયા કામતણ્હા, ભવતણ્હા, વિભવતણ્હા ચ વેદિતબ્બા. કામતણ્હાદિભેદં અનામસિત્વા કેવલં તણ્હાભાવેનેવ એકભાવગ્ગહણેન એકત્તં ઉપનેત્વા કસ્સચિપિ સત્તસ્સ કેનચિ સદિસતાભાવતો તંતંવિચિત્તભાવજનકકમ્મનિપ્ફાદનેન અતિવિચિત્તસભાવા સકલસ્સ દુક્ખસ્સ હેતુભાવતો **દુક્ખસમુદયો અરિયસચ્ચં**.

કસ્મા પનેત્થ તણ્હાવ સમુદયસચ્ચં વુત્તાતિ? વિસેસહેતુભાવતો. અવિજ્જા હિ ભવેસુ આદીનવં પટિચ્છાદેન્તી, દિટ્ઠિઆદિઉપાદાનઞ્ચ તત્થ તત્થ અભિનિવિસમાનં તણ્હં અભિવડ્ઢેન્તી દોસાદયોપિ કમ્મસ્સ કારણં હોન્તિ, તણ્હા પન તંતંભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસસત્તનિકાયકુલભોગિસ્સરિયાદિવિચિત્તતં અભિપત્થેન્તી,

કમ્મવિચિત્તતાય ઉપનિસ્સયતં કમ્મસ્સ ચ સહાયભાવં ઉપગચ્છન્તી ભવાદિવિચિત્તતં નિયમેતિ, તસ્મા દુક્ખસ્સ વિસેસહેતુભાવતો અઞ્ઞેસુપિ અવિજ્જાઉપાદાનકમ્માદીસુ સુત્તે (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૩; ૩.૩૭૪) અભિધમ્મે (વિભ॰ ૨૦૩) ચ અવસેસકિલેસાકુસલમૂલાદીસુ વુત્તેસુ દુક્ખહેતૂસુ વિજ્જમાનેસુ તણ્હાવ સમુદયસચ્ચન્તિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બં.

ઇતિ સમુદયનિદ્દેસકથાવણ્ણના.

## નિરોધનિદ્દેસકથાવણ્ણના

૫૫૪. **તસ્સાયેવા**તિ યદઙ્ગેન તણ્હા સમુદયસચ્ચન્તિ વુત્તા, તદઙ્ગેન તસ્સાયેવાતિ અવધારણં. સતિ હિ પધાનહેતુનિરોધે તદઞ્ઞહેતૂ નિરુદ્ધાયેવ હોન્તીતિ બ્યાધિનિમિત્તવૂપસમનેન બ્યાધિવૂપસમો વિય હેતુનિરોધેન ફલનિરોધોતિ આહ "**સમુદયનિરોધેન દુક્ખનિરોધો**"તિ. **ન અઞ્ઞથા**તિ યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ એકન્તિકતં દસ્સેતિ.

**અનુપદ્દવે**તિ પાણકવિજ્ઝનસત્થપ્પહારાદિઉપદ્દવરહિતે. તતો એવ **દળ્હે** થિરે. સાખાદિછેદનેન **છિન્નોપિ**. **તણ્હાનુસયે**તિ કામરાગભવરાગાનુસયે. **અનૂહતે**તિ અસમુપઘાટિતે.

યથા સીહો યેનત્તનિ સરો ખિત્તો, તત્થેવ અત્તનો બલં દસ્સેતિ, ન સરે, તથા બુદ્ધાનં કારણે પટિપત્તિ, ન ફલે. યથા પન સારમેય્યા કેનચિ લેડ્ડુપ્પહારે દિન્ને ભુસ્સન્તા લેડ્ડું ખાદન્તિ, ન પહારદાયકે ઉટ્ઠહન્તિ, એવં અઞ્ઞતિત્થિયા દુક્ખં નિરોધેતુકામા કાયચ્છેદમનુયુઞ્જન્તિ, ન કિલેસનિરોધનન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતું "**સીહસમાનવુત્તિનો**"તિઆદિ વુત્તં.

૫૫૫. વિરજ્જતિ પલુજ્જતિ છિજ્જતિ સમુદયો એતેનાતિ **વિરાગો વુચ્ચતિ મગ્ગો**. વિરજ્જનં પલુજ્જનં સમુચ્છિન્દનં **વિરાગોતિ પહાનં વુચ્ચતિ**. **તસ્મા**તિ યસ્મા પહાનપરિયાયો વિરાગસદ્દો, નિરોધસદ્દો ચ, તસ્મા. અનુસયસમુગ્ઘાતતો અસેસો વિરાગો અસેસો નિરોધોતિ સમ્બન્ધનીયં. ચાગાદિપદાનિપિ ગહેત્વા વદતિ **સબ્બાનેવ એતાની**તિ. યસ્મા **નિબ્બાનં વુચ્ચતિ**, ન દુક્ખસ્સ નિરુજ્ઝનમત્તં, તસ્મા તણ્હાય અસેસવિરાગનિરોધાદિપદાનિપિ નિબ્બાનવેવચનાનીતિ. વુત્તમેવત્થં સમત્થેતિ "**યસ્મા પના**"તિઆદિ. યથા વિરાગાદિપદાનિ નિબ્બાને યુજ્જન્તિ, તંદસ્સનં. તત્થ **તં આગમ્મા**તિ તં નિબ્બાનં આરમ્મણકરણવસેન પત્વા. **તણ્હા વિરજ્જતી**તિ અરિયમગ્ગેન અચ્ચન્તવિરાગવસેન તણ્હા વિરજ્જીયતિ. **નિરુજ્ઝતી**તિ નિરોધીયતિ, તેન વિરાગનિરોધસદ્દાનં અધિકરણસાધનતમાહ. **તદેવા**તિ નિબ્બાનમેવ. **ચાગાદયો હોન્તી**તિ ચાગાદિહેતું ફલવોહારેન વદતિ. "**કામગુણાલયેસૂ**"તિ પોત્થકેસુ લિખન્તિ, ''કામગુણાલયાદીસૂ''તિ પન પાઠો.

૫૫૬. **તયિદન્તિ**આદિ ન પોરાણપાઠો, **સચ્ચત્થદીપને** પન વુત્તનિયામેન તતો આનેત્વા પચ્છા ઠપિતં. તથા હિ પુબ્બે વુત્તાનિપિ લક્ખણાદીનિ પુનપિ વુત્તાનિ. સંસારદુક્ખતો નિબ્બિન્નમાનસસ્સ અસ્સાસં કરોન્તો વિય હોતીતિ **અસ્સાસકરણરસં**. રાગાદિસબ્બપપઞ્ચવૂપસમનિમિત્તતાય નિપ્પપઞ્ચતં પચ્ચુપટ્ઠપેતીતિ **નિપ્પપઞ્ચપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

૫૫૭. **નત્થેવ નિબ્બાન**ન્તિ યદિ સામઞ્ઞતો પટિઞ્ઞા, અત્તના અધિપ્પેતનિબ્બાનસ્સપિ અભાવો આપજ્જતિ, તથા સતિ પટિઞ્ઞાવિરોધો. અથ પરાભિમતં નિબ્બાનં પતિ, એવં સતિ ધમ્મિઅસિદ્ધિ, તતો ચ નિસ્સયાસિદ્ધો હેતુ.

**અનુપલબ્ભનીયતો**તિ કિં પચ્ચક્ખતો, ઉદાહુ અનુમાનતો? પુરિમસ્મિં પક્ખે ચક્ખાદીહિ અનેકન્તિકતા, દુતિયસ્મિં પરં પતિ અસિદ્ધો હેતુ. તેનાહ “**ન, ઉપાયેન ઉપલબ્ભનીયતો**”તિઆદિ. તત્થ યથા ચેતોપરિયઞાણલાભિનો એવ અરિયા પરેસં લોકુત્તરચિત્તં જાનન્તિ, તત્થાપિ ચ અરહા એવ સબ્બેસં, ન સબ્બે, એવં નિબ્બાનમ્પિ સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતસમ્માપટિપત્તિભૂતેન ઉપાયેન ઉપલબ્ભતીતિ અત્થવચનં ચેતં દટ્ઠબ્બં, ન પયોગવચનં. તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ.

૫૫૮. **નત્થીતિ ન વત્તબ્બં**, અરિયેહિ ઉપલબ્ભનીયતોતિ અધિપ્પાયો. સંસારતો સંવિગ્ગમાનસા સમ્માપટિપત્તિયા નિબ્બાનં અધિગચ્છન્તીતિ સબ્બસમયસિદ્ધોયં નયો. તત્થ સાસનિકમેવ નિસ્સાય વદતિ “**પટિપત્તિયા વઞ્ચુભાવાપજ્જનતો**”તિ. તેનાહ “**અસતિ હી**”તિઆદિ. **સમ્માદિટ્ઠિપુરેજવાયા**તિ સમ્માદિટ્ઠિપુબ્બઙ્ગમાય. પુબ્બઙ્ગમતા ચસ્સા પધાનભાવતો. તથા હિ સા પઠમં દેસનારુળ્હા, ન સબ્બપઠમં ઉપ્પજ્જનતો. **ન ચાયં** સમ્માપટિપત્તિ વઞ્ઝા, **નિબ્બાનપાપનતો** નિબ્બાનસ્સ સમ્પાપકતો. તવ મતેન પન નિબ્બાનસ્સેવ અભાવતો વઞ્ઝભાવો આપજ્જતીતિ યોજના. **અભાવપાપકત્તા**તિ સમ્માપટિપત્તિયા કિલેસસમુચ્છિન્દનમુખેન ખન્ધાનં અભાવસમ્પાપકભાવતો, ન વઞ્ઝભાવાપત્તીતિ ચે વદેય્યાસીતિ અત્થો. **ન** ઇતિ પટિક્ખેપે. યં તયા “અભાવપાપકત્તા”તિ વદન્તેન ખન્ધાભાવો નિબ્બાનન્તિ પટિઞ્ઞાતં, તં ન. કસ્મા? **અતીતાનાગતાભાવેપિ નિબ્બાનપ્પત્તિયા અભાવતો**. અતીતાનાગતા હિ ખન્ધા ન સન્તીતિ તસ્મિં અભાવે નિબ્બાનં અધિગતં નામ સિયા, સો પન નત્થીતિ. ન કેવલં અતીતાનાગતાનમેવ, અથ ખો વત્તમાનાનમ્પીતિ તિયદ્ધગતાનં સબ્બેસં ખન્ધાનં અભાવો નિબ્બાનં. ન હિ તં એકદેસાભાવો ભવિતું યુત્તન્તિ વત્તમાના ચે, ન ન સન્તિ, ન સન્તિ ચે, ન વત્તમાનાતિ “વત્તમાના, ન સન્તિ ચા”તિ વિપ્પટિસિદ્ધમેતન્તિ આહ “**ન, તેસં…પે૰… પજ્જનતો**”તિ.

કિઞ્ચ ભિય્યો – યદિ વત્તમાનાભાવો નિબ્બાનં, યદા અરિયમગ્ગો વત્તતિ, તદા તસ્સ નિસ્સયભૂતા ખન્ધા વત્તમાનાતિ કત્વા તદા નિબ્બાનસ્સ અભાવો સિયા. તથા ચ સતિ મગ્ગક્ખણેપિ નિબ્બાનસચ્છિકિરિયાય અભાવો આપજ્જતીતિ દસ્સેન્તો “**વત્તમાન…પે૰… દોસતો**”તિ આહ. ન મયં સબ્બેસંયેવ અવત્તમાનતાય નિબ્બાનં વદામ. કિઞ્ચરહીતિ, **તદા** મગ્ગક્ખણે **કિલેસાનં અવત્તમાનત્તા**, તસ્મા **ન દોસો** યથાવુત્તદોસાભાવોતિ? યદિ કિલેસાનં અવત્તમાનતાસઙ્ખાતો અભાવો નિબ્બાનં, એવં સતિ અરિયમગ્ગસ્સ નિરત્થકતા આપજ્જતિ મગ્ગક્ખણતો પુબ્બેપિ તદભાવસિદ્ધિતો. તેનાહ “**અરિયમગ્ગસ્સા**”તિઆદિ. **તસ્મા અકારણમેત**ન્તિ યસ્મા ન નિબ્બાનસ્સ અનુપલબ્ભનીયતા, અભાવમત્તતા, પટિપત્તિયા વઞ્ઝભાવો, અતીતાનાગતાભાવે નિબ્બાનાધિગમો ચ આપજ્જતિ, વત્તમાનાનં અભાવોપિ ન સમ્ભવતિ , પગેવ કિલેસાનં અવત્તમાનતા, અરિયમગ્ગસ્સ ચ નિરત્થકભાવાપત્તિ, તસ્મા નિબ્બાનસ્સ અભાવસાધનત્થં યદિદં “અનુપલબ્ભનીયતો, અભાવપાપકત્તા, તદા કિલેસાનં અવત્તમાનત્તા”તિ ચ કારણં વુત્તં, અકારણમેતં, અયુત્તિરેસાતિ અત્થો.

૫૫૯. **આદિવચનતો**તિ **આદિ**-સદ્દેન અવસિટ્ઠં જમ્બુખાદકસુત્તપદેસં (સં૰ નિ૰ ૪.૩૧૪ આદયો), અઞ્ઞમ્પિ અસઙ્ખતાય ધાતુયા નિદ્દેસપાળિં સઙ્ગણ્હાતિ. તથા હિ “નિબ્બાનં નિબ્બાનન્તિ, આવુસો સારિપુત્ત, વુચ્ચતિ, કતમં નુ ખો, આવુસો, નિબ્બાનન્તિ? યો ખો, આવુસો, રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો, ઇદં વુચ્ચતિ નિબ્બાન”ન્તિ **જમ્બુખાદકસુત્તે** (સં૰ નિ૰ ૪.૩૧૪ આદયો), “તત્થ કતમા અસઙ્ખતા ધાતુ? રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો”તિ (વિભ૰ ૧૮૪) **આયતનવિભઙ્ગે** વુત્તં. તત્રાયમત્થો – નિબ્બાનં અસઙ્ખતા ધાતુ અસઙ્ખતસભાવો ધમ્મો. યસ્મા તં આગમ્મ રાગાદયો ખીયન્તિ, તસ્મા રાગક્ખયો, દોસક્ખયો, મોહક્ખયોતિ ચ વુચ્ચતીતિ. **આગમ્મા**તિ ચ સબ્બસઙ્ખારેહિ નિબ્બિન્નસ્સ વિસઙ્ખારનિન્નસ્સ ગોત્રભુના વિવટ્ટિતમાનસસ્સ મગ્ગેન સચ્છિકરણેનાતિ અત્થો.

સચ્છિકિરિયમાનઞ્હિ તં અધિગન્ત્વા આરમ્મણપચ્ચયભૂતઞ્ચ પટિચ્ચ અધિપતિપચ્ચયભૂતે ચ તસ્મિં પરમસ્સાસભાવેન વિનિમુત્તસઙ્ખારસ્સ પરમગતિભાવેન ચ પતિટ્ઠાનભૂતે પતિટ્ઠાય ખયસઙ્ખાતો મગ્ગો રાગાદયો ખેપેતીતિ તંસચ્છિકરણાભાવે રાગાદીનં અનુપ્પત્તિનિરોધગમનાભાવા તં આગમ્મ રાગાદયો ખીયન્તીતિ વુચ્ચન્તિ. એકંસેન ચેતં એવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, ઇતરથા યથારુતવસેન પાળિયા અત્થે ગય્હમાને બહૂ દોસા આપજ્જન્તીતિ તે દસ્સેતું "**અરહત્તસ્સાપી**"તિઆદિ વુત્તં. અરહત્તઞ્હિ અગ્ગફલપમુખા ચત્તારો ખન્ધાતિ ન તસ્સ રાગાદિખયમત્તતા યુત્તા. **તમ્પિ હિ...પે॰... નિદ્દિટ્ઠં**. તત્થ યથા રાગાદીનં ખીણન્તે ઉપ્પન્નત્તા અરહત્તં "**રાગક્ખયો**"તિઆદિના નિદ્દિટ્ઠન્તિ સુત્તસ્સ નેય્યત્થત્તા. એવં નિબ્બાનં આગમ્મ રાગાદયો ખીયન્તીતિ નિબ્બાનં ''રાગક્ખયો''તિઆદિના નિદ્દિટ્ઠન્તિ ઇમસ્સાપિ સુત્તસ્સ નેય્યત્થતા વેદિતબ્બા. નિબ્બાનસ્સ રાગાદિક્ખયમત્તતાય બહૂદોસા આપજ્જન્તીતિ દસ્સેતું "**કિઞ્ચ ભિય્યો**"તિઆદિ આરદ્ધં.

તત્થ **ઇત્તરકાલાદિપ્પત્તિદોસતો**તિ રાગાદીનં ખયમત્તતાય પરિત્તકાલતા, સઙ્ખતલક્ખણતા, પયોગેન વિના સરસેનેવ અધિગન્ધબ્બતા, રાગાદીહિ અપરિમુત્તતા, આદિત્તતા, દુક્ખતા, અનુપસન્તતા, બહુભાવો, ઓળારિકતા, ગોત્રભુમગ્ગાનં અનારમ્મણતાતિ એવમાદિદોસાપજ્જનતો . રાગસ્સેવ ખયો **રાગક્ખયો**, ન દોસાદીનં. તથા દોસક્ખયાદયોપીતિ અઞ્ઞો રાગક્ખયો, અઞ્ઞો દોસક્ખયો, અઞ્ઞો મોહક્ખયોતિ તિણ્ણં અકુસલમૂલાનં ખયભૂતાનિ તીણિ નિબ્બાનાનિ, ચતુન્નં ઉપાદાનાનં ખયે ચત્તારિ, પઞ્ચન્નં નીવરણાનં ખયે પઞ્ચ, છન્નં તણ્હાકાયાનં ખયે છ, સત્તન્નં અનુસયાનં ખયે સત્ત, અટ્ઠન્નં મિચ્છત્તાનં ખયે અટ્ઠ, નવન્નં તણ્હામૂલકાનં ખયે નવ, દસન્નં સંયોજનાનં ખયે દસ, દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સસ્સ ખયે પાટિયેક્કં નિબ્બાનન્તિ બહૂનિ નિબ્બાનાનિ હોન્તિ. રાગાદિક્ખયો નામ અન્ધબાલાનમ્પિ પાકટો, અન્તમસો દીપિમિગમક્કટાદીનમ્પિ સુવિઞ્ઞેય્યોતિ ઓળારિકં નિબ્બાનં હોતિ. ગોત્રભુક્ખણે કિલેસક્ખયસ્સ અભાવતો, મગ્ગક્ખણે ચ અખીણત્તા, આરમ્મણકરણસ્સ ચ અસમ્ભવો એવ. **તસ્સ નિબ્બાનભાવતો**તિ સબ્બપરિયોસાનસ્સ રાગાદિક્ખયસ્સ નિબ્બાનભાવતો. યતો ખયતો પટ્ઠાય રાગાદીનં પવત્તિ ન હોતિ, સો ''અયં નામા''તિ નિયમેતબ્બો મગ્ગફલઞાણાનં આરમ્મણભૂતો નત્થીતિ આહ "**ન તાદિસસ્સ ખયસ્સ અભાવતો**"તિ.

કિઞ્ચ ભિય્યો – યો પચ્છિમભવતો તતિયત્તભાવેયેવ રાગાદીસુ આદીનવં દિસ્વા ઝાનભાવનાય તે વિક્ખમ્ભેત્વા અપરિહીનજ્ઝાનો કાલં કત્વા બ્રહ્મલોકં ઉપપન્નો, તત્થ યાવતાયુકં ઠત્વા ઇધાગતોપિ કામેસુ વીતરાગોવ હુત્વા પબ્બજિત્વા અરહત્તં પત્તો, યો ચ પઠમવયે એવ રાગાદિતો નિબ્બિન્નો તે ચ ઝાનેન વિક્ખમ્ભેત્વા પચ્છિમવયે અરહત્તં પત્તો, તેસં રાગાદીનં વિક્ખમ્ભનતો પટ્ઠાય અનુપ્પજ્જનતો નિરોધસદિસતાય અનુપ્પત્તિયેવ નિરોધો. તે નિબ્બાનપ્પત્તા નામ સિયું, ન ચ હોન્તિ, તસ્મા ન તાદિસસ્સ ખયસ્સ નિબ્બાનભાવો. તસ્સાપિ ઇત્તરકાલતાદિદોસસમાયોગો એવાતિ આહ "**ભાવેપિ ચા**"તિઆદિ .

યદિ ''ખયો''તિ વચનતો યતો ખયતો પટ્ઠાય રાગાદીનં અપ્પવત્તિ, તં ખયમત્તં નિબ્બાનં મઞ્ઞસિ, એવં સતિ ''ખયે ઞાણ''ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૪૨; ૧૩૮૨) ''ખયો''તિ વુત્તત્તા તદુપ્પત્તિતો પટ્ઠાય ચ રાગાદીનં અનુપ્પત્તીતિ મગ્ગસ્સાપિ નિબ્બાનભાવાપત્તીતિ દસ્સેન્તો "**અરિયમગ્ગસ્સ ચા**"તિઆદિમાહ.

યથા નિરુદ્ધા ન સન્તિ, એવં અનુપ્પન્નાપીતિ અભાવસામઞ્ઞતો નિરોધસદિસતાય અનુપ્પત્તિ એવ નિરોધો **અનુપ્પત્તિનિરોધો**. અયઞ્હિ મગ્ગેન ખેપેતબ્બાકારો, યદિદં ઉપ્પજ્જનારહસ્સ અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનન્તિ ''ખયો''તિ ચ વુચ્ચતીતિ. તં ઇતરખયતો વિસેસેન્તો "**અનુપ્પત્તિનિરોધસઙ્ખાતસ્સ પન ખયસ્સા**"તિ આહ.

અનિપ્ફન્નતા પન તસ્સ ખયસ્સ **પરિયાયેન ઉપનિસ્સયત્તા**તિ વુત્તં. અનુપ્પત્તિનિરોધક્ખયકરસ્સ હિ મગ્ગસ્સ આરમ્મણભૂતં નિબ્બાનં અત્થતો તસ્સ ઉપનિસ્સયો વિયાતિ વત્તબ્બતં લભતિ. **તદુપચારેના**તિ અત્થતો ફલભૂતખયવોહારેન. ફલૂપચારેન હિ કારણં વોહરીયતિ યથા "આયુ ઘતં, સેમ્હો ગુળો"તિ ચ.

**અસ્સા**તિ નિબ્બાનસ્સ. "ઇદમ્પિ ખો ઠાનં સુદુદ્દસ"ન્તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૬૪, ૬૬-૬૭; મ॰ નિ॰ ૨.૩૩૭; સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૨; મહાવ॰ ૭-૮) પચ્ચવેક્ખતો ભગવતો અપ્પોસ્સુક્કભાવાવહનતો. "તઞ્હિ તે, માગણ્ડિય, અરિયં ચક્ખું નત્થિ, યેન ત્વં અરિયેન ચક્ખુના આરોગ્યં જાનેય્યાસિ, નિબ્બાનં પસ્સેય્યાસી"તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૧૮) વચનતો અરિયેન ચક્ખુના પસ્સિતબ્બં.

૫૬૦. યદિ નિબ્બાનં નામ સભાવધમ્મો અત્થિ સત્તસન્તાનપરિયાપન્નો ચ, અથ કસ્મા ચતુમહાપથે સભા વિય સબ્બસાધારણા ન લબ્ભતીતિ આહ "**મગ્ગસમઙ્ગિના પત્તબ્બતો અસાધારણ**"ન્તિ. "અસુકસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ કાલે ઉપ્પન્ન"ન્તિ એવં પુરિમાય કોટિયા અભાવતો **અપ્પભવં**. **મગ્ગભાવે**તિ અરિયમગ્ગસ્સ અત્થિભાવે. **ભાવતો** વિજ્જમાનતો લદ્ધબ્બતો.

**અણુઆદીન**ન્તિ અણુપકતિકાલપુરિસાદીનં. **નિચ્ચભાવાપત્તી**તિ સસ્સતભાવસિદ્ધિ. કૂટટ્ઠનિચ્ચતા હિ ઇધાધિપ્પેતા. **હેતુનો અભાવા**તિ ઉપપત્તિયા સાધનહેતુનો અભાવા. **નિચ્ચા તે** અણુઆદયો. **નિબ્બાનસ્સ નિચ્ચત્તા**તિ અપેક્ખધમ્મત્તાતિ હેતુલક્ખણાનુપપત્તિ. "**અણુઆદીનં અસિદ્ધત્તા**"તિ એતેન "નિચ્ચા અણુઆદયો"તિ પટિઞ્ઞાય ધમ્મિઅસિદ્ધિ, તતો ચ નિસ્સયાસિદ્ધો હેતૂતિ દસ્સેતિ.

૫૬૧. **યથાવુત્તયુત્તિસબ્ભાવતો**તિ "અપ્પભવત્તા"તિ અત્તના વુત્તં હેતું સન્ધાયાહ. અપ્પભવતા ચસ્સ અપચ્ચયતાય દટ્ઠબ્બા, તાય તસ્સ પુરિમાય કોટિયા અભાવો. "**રૂપસભાવાતિક્કમતો**"તિ એતેન યથા રૂપધમ્માનં રુપ્પનસભાવો, પટિઘાતવન્તતાય કલાપસો વુત્તિયા પદેસસમ્બન્ધો ચ સભાવો, એવં નિબ્બાનસ્સ કત્થચિ પટિઘાતો, સપ્પદેસતા ચ નત્થીતિ દસ્સેતિ. ન હિ નિબ્બાનં "અસુકદિસાય, અસુકદેસે"તિ વા નિદ્દિસીયતિ, યતો તં અપ્પતિટ્ઠમેવાતિ.

"**અસિથિલ ...પે॰... ગમનીયતો**"તિ એતેન નિબ્બાનસ્સ અરિયાનં પચ્ચક્ખસિદ્ધતં દસ્સેતિ. "**સબ્બઞ્ઞુવચનતો**"તિ એતેન તદઞ્ઞેસં અનુમાનસિદ્ધતં, તદુભયેન "અનુપલબ્ભનીયતો"તિ પનસ્સ હેતુનો અસિદ્ધતં દસ્સેતિ. **પરમત્થેન નાવિજ્જમાનં** વિજ્જમાનમેવાતિ યથારદ્ધમત્થં નિગમેત્વા તદત્થસાધનં આગમં દસ્સેન્તો "**વુત્તઞ્હેત**"ન્તિ-. આદિમાહ.

તત્થ અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખતન્તિ (ઉદા॰ ૭૩; નેત્તિ॰ ૪૧) ચત્તારિપિ પદાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનિ. અથ વા વેદનાદયો વિય હેતુપચ્ચયસમવાયસઙ્ખાતાય કારણસામગ્ગિયા ન જાતં ન નિબ્બત્તન્તિ **અજાતં**. કારણેન વિના, સયમેવ ચ ન ભૂતં ન પાતુભૂતં ન ઉપ્પન્નન્તિ **અભૂતં**. એવં અજાતત્તા, અભૂતત્તા ચ યેન કેનચિ કારણેન ન કતન્તિ **અકતં**. જાતભૂતકતભાવો ચ નામ રૂપાદીનં સઙ્ખતધમ્માનં હોતિ, ન અસઙ્ખતભાવસ્સ નિબ્બાનસ્સાતિ દસ્સનત્થં "**અસઙ્ખત**"ન્તિ વુત્તં. પટિલોમતો વા સમેચ્ચ સમ્ભૂય પચ્ચયેહિ કતન્તિ સઙ્ખતં, તથા ન સઙ્ખતં સઙ્ખતલક્ખણરહિતન્તિ ચ **અસઙ્ખત**ન્તિ એવં અનેકેહિ કારણેહિ નિબ્બત્તિતભાવે પટિસિદ્ધે "પકતિવાદીનં પકતિ વિય સિયા નુ ખો એકેનેવ કારણેન એતં કત"ન્તિ આસઙ્કાયં કેનચિ ન કતન્તિ દસ્સનત્થં "**અકત**"ન્તિ વુત્તં. એવં

અપચ્ચયમ્પિ સમાનં ‘‘સયમેવ નુ ખો ઇદં ભૂતં પાતુભૂત’’ન્તિ આસઙ્કાયં તં નિવત્તનત્થં ‘‘**અભૂત**’’ન્તિ વુત્તં. અયઞ્ચેતસ્સ અસઙ્ખતાકતાભૂતભાવો સબ્બેન સબ્બં અજાતિધમ્મત્તાતિ દસ્સેતું ‘‘**અજાત**’’ન્તિ વુત્તં.

એવમેત્થ સત્થા પરમત્થતો નિબ્બાનસ્સ અત્થિભાવં પવેદેસિ. પવેદેન્તો ચ ‘‘અહં ધમ્મિસ્સરો ધમ્મસ્સામી’’તિ ન અત્તનો આણામત્તેન પવેદેસિ, અપિચ ખો પન પદપરમે અનુકમ્પમાનો યુત્તિતોપિ પવેદેસિ. યથાહ –

> ‘‘નો ચેતં, ભિક્ખવે, અભવિસ્સ અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખતં, નયિધ જાતસ્સ ભૂતસ્સ કતસ્સ સઙ્ખતસ્સ નિસ્સરણં પઞ્ઞાયેથ. યસ્મા ચ ખો, ભિક્ખવે, અત્થિ અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખતં, તસ્મા જાતસ્સ ભૂતસ્સ કતસ્સ સઙ્ખતસ્સ નિસ્સરણં પઞ્ઞાયતી’’તિ (ઉદા॰ ૭૩; નેત્તિ॰ ૪૧).

તસ્સત્થો – ભિક્ખવે, યદિ અજાતાદિસભાવા અસઙ્ખતા ધાતુ ન અભવિસ્સ ન સિયા, ઇધ લોકે જાતાદિસભાવસ્સ રૂપાદિક્ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતસ્સ સઙ્ખતસ્સ નિસ્સરણં અનવસેસવૂપસમો ન પઞ્ઞાયેય્ય ન ઉપલબ્ભેય્ય ન સમ્ભવેય્ય. નિબ્બાનઞ્હિ આરમ્મણં કત્વા પવત્તમાના સમ્માદિટ્ઠિઆદયો અરિયમગ્ગધમ્મા અનવસેસં સંકિલેસે સમુચ્છિન્દન્તિ, તેનેત્થ સબ્બસ્સાપિ વટ્ટદુક્ખસ્સ અપગમો નિસ્સરણં પઞ્ઞાયતિ. એવં બ્યતિરેકવસેન નિબ્બાનસ્સ અત્થિભાવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અનુગમનવસેનપિ તં દસ્સેત્વા નિગમેતું ‘‘**યસ્મા ચ ખો**’’તિઆદિ વુત્તં. તસ્સત્થો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

એત્થ ચ યસ્મા ‘‘અપ્પચ્ચયા ધમ્મા અસઙ્ખતા ધમ્મા (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૭-૮). અત્થિ, ભિક્ખવે, તદાયતનં, યત્થ નેવ પથવી (ઉદા॰ ૭૧). ઇદમ્પિ ખો ઠાનં સુદુદ્દસં, યદિદં સબ્બસઙ્ખારસમથો સબ્બૂપધિપટિનિસ્સગ્ગો (દી॰ નિ॰ ૨.૬૪, ૬૭; મ॰ નિ॰ ૨.૩૩૭; સં॰ નિ॰ ૨.૧૭૨; મહાવ॰ ૭-૮). અસઙ્ખતઞ્ચ વો, ભિક્ખવે, ધમ્મં દેસેસ્સામિ અસઙ્ખતગામિનિઞ્ચ પટિપદ’’ન્તિઆદીહિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૬૬) અનેકેહિ સુત્તપદેહિ ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાત’’ન્તિ (ઉદા॰ ૭૩; નેત્તિ॰ ૪૧) ઇમિના ચ સુત્તપદેન નિબ્બાનધાતુયા પરમત્થતો સબ્ભાવો સબ્બલોકં અનુકમ્પમાનેન સમ્માસમ્બુદ્ધેન પકાસિતો, તસ્મા યદિપિ કત્થ અપચ્ચક્ખકારીનમ્પિ સાસને અભિપ્પસન્નાનં વિઞ્ઞૂનં સંસયો નત્થિયેવ. યે પન પરનેય્યબુદ્ધિનો પુગ્ગલા, તેસં વિમતિવિનોદનત્થં અયમેત્થ અધિપ્પાયનિદ્ધારણમુખેન યુત્તિવિચારણા.

યથા પરિઞ્ઞેય્યતાય સઉત્તરાનં કામાનં, રૂપાનઞ્ચ પટિપક્ખભૂતં તબ્બિધુરસભાવં નિસ્સરણં પઞ્ઞાયતિ, એવં સભાવાનં સબ્બેસમ્પિ સઙ્ખતધમ્માનં પટિપક્ખભૂતેન તબ્બિધુરસભાવેન નિસ્સરણેન ભવિતબ્બં. યઞ્ચ તં નિસ્સરણં, સા અસઙ્ખતા ધાતુ. કિઞ્ચ ભિય્યો – સઙ્ખતધમ્મારમ્મણવિપસ્સનાઞાણં, અપિચ અનુલોમઞાણં કિલેસે તદઙ્ગવસેન પજહતિ, ન સમુચ્છેદવસેન પજહિતું સક્કોતિ. તથા સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણં પઠમજ્ઝાનાદીસુ ઞાણં વિક્ખમ્ભનવસેનેવ કિલેસે પજહતિ, ન સમુચ્છેદવસેન. ઇતિ સઙ્ખતધમ્મારમ્મણસ્સ, સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણસ્સ ચ ઞાણસ્સ કિલેસાનં સમુચ્છેદપ્પહાને અસમત્થભાવતો તેસં સમુચ્છેદપ્પહાનકરસ્સ અરિયમગ્ગઞાણસ્સ તદુભયવિપરીતસભાવેન આરમ્મણેન ભવિતબ્બં, સા અસઙ્ખતા ધાતુ.

તથા ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખત’’ન્તિ (ઉદા॰ ૭૩; નેત્તિ॰ ૪૧) એવમાદિ નિબ્બાનસ્સ પરમત્થતો અત્થિભાવજોતકવચનં અવિપરીતત્થં ભગવતા ભાસિતત્તા. યઞ્હિ ભગવતા ભાસિતં, તં અવિપરીતત્થં યથા તં ‘‘સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચા, સબ્બે સઙ્ખારા દુક્ખા, સબ્બે ધમ્મા અનત્તા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૩, ૩૫૬; ધ॰ પ॰

૨૭૭-૨૭૯; થેરગા॰ ૬૭૬-૬૭૮; નેત્તિ॰ ૫), તથા નિબ્બાનસદ્દો કત્થચિ વિસયે યથાભૂતપરમત્થવિસયો ઉપચારવુત્તિસબ્ભાવતો. સેય્યથાપિ સીહસદ્દોતિ એવમાદીહિ નયેહિ યુત્તિતોપિ અસઙ્ખતાય ધાતુયા પરમત્થતો અત્થિભાવો વેદિતબ્બો.

અપરો નયો – યદિ પન નિબ્બાનં અભાવમત્તમેવ સિયા, તસ્સ ''ગમ્ભીરો દુદ્દસો દુરનુબોધો સન્તો પણીતો અતક્કાવચરો નિપુણો પણ્ડિતવેદનીયો''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૬૪, ૬૭; મ॰ નિ॰ ૨.૩૩૭; સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૨; મહાવ॰ ૭-૮) ગમ્ભીરાદિતા, ''અસઙ્ખતઞ્ચ વો, ભિક્ખવે, ધમ્મં દેસેસ્સામી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૪.૩૬૬) અસઙ્ખતાદિતા, ''અબ્યાકતા ધમ્મા અપચ્ચયાધમ્મા''તિઆદિના અબ્યાકતધમ્માદિતા ચ ન વત્તબ્બા સિયા. ન હિ અભાવસ્સ કોચિ સભાવો અત્થિ, યેન સો ગમ્ભીરાસઙ્ખતાદિઆકારતો વિઞ્ઞાયેય્ય. અભાવો હિ અભાવો એવ, કુતો તસ્સ ગમ્ભીરાસઙ્ખાતાદિભાવસમ્બન્ધો. કિઞ્ચાયમભાવો સબ્બેસં કિલેસાનં સબ્બસત્તસન્તાનગતાનં એકો વા ભવેય્ય અનેકો વા. યદિ એકો, એકેનેવ મગ્ગેન સબ્બકિલેસાભાવો કતો, સચ્છિકતો ચાતિ અઞ્ઞસ્સ, અઞ્ઞેસઞ્ચ મગ્ગાનં નિરત્થકતાતિ ન સિયા મગ્ગબહુતા, એકજ્ઝઞ્ચ સબ્બસત્તાનં નિબ્બાનાધિગમો આપજ્જતિ. સિયા પનેવં એકો એવ સો નિબ્બાનસઞ્ઞિતો કિલેસાભાવો, સો પન ન મગ્ગેહિ કાતબ્બો, અથ ખો સચ્છિકાતબ્બોતિ. એવં સતિ વિસેસતો મગ્ગસ્સ નિરત્થકતા આપજ્જતિ, કિલેસાનં અપ્પહાનતોતિ એકોપિ મગ્ગો ન સિયા. અસતિ ચ કિલેસપ્પહાને દુક્ખસ્સ અનુપચ્છેદનતો કિલેસાભાવસચ્છિકિરિયા કિમત્થિયા સિયા, અથ પન મગ્ગાનં સન્તાનગતસંયોજનત્તયપ્પહાનાદિપટિનિયતકિચ્ચતાય ચતૂસુ મગ્ગેસુ પાટિયેક્કં કિલેસાભાવો. એવં સતિ સભાવપભેદેન વિના ન બહુભાવોતિ સો કિલેસક્ખયપરિયાયેન વુત્તો સભાવધમ્મો એવ સિયા.

યેસં અભાવો, તપ્પભેદેન અભાવે ભેદોપચારોતિ ચે? યેસં અભાવો, તેસં સસભાવતાય તસ્સ સભાવોપચારોપિ સિયા. તથા ચ તે સંકિલેસસઙ્ખતતાદિતો કિલેસસઙ્ખતતાદિઉપચારાપિ સિયું. નો ચે તે ઇચ્છિતા, તપ્પભેદેન ભેદોપચારોપિ ન ઇચ્છિતબ્બો. ન ચ પહોતિ ઉપચરિતો બહુભાવો અત્થતો બહુભાવાય. ન હિ જલં અનલન્તિ ઉપચરિતં દહતિ, પચતિ વા. એકત્તપક્ખેપિ ચાયમભાવો અસભાવતાય ન સહતીતિ ન સક્કા વત્તું નત્થિભાવસામઞ્ઞતો અભેદવોહારો યુત્તરૂપોતિ. એકત્તે ચ પુબ્બે વુત્તા એવ દોસા, બહુભાવે પન સતિ વુત્તનયેનેવ સિદ્ધા સભાવધમ્મતા. સભાવધમ્મત્તેપિ ચ બહુભાવો વિય ભાવં ભાવોપિ બહુભાવં ન બ્યભિચરેય્યાતિ નિબ્બાનસ્સ બહુભાવપસઙ્ગો સિયાતિ ચે? ન બહુભાવસ્સેવ અભાવપ્પસઙ્ગતો. યદિ હિ યથા કક્ખળતા ભાવં, એવં ભાવોપિ કક્ખળતં ન બ્યભિચરેય્ય. એવં સતિ સબ્બેસં ભાવાનં પથવીભાવાપત્તિતો કુતો ભાવસ્સ બહુભાવો, તસ્મા લોકવોહારાનં વિચિત્તતાય યદિપિ બહુતા ભાવાપેક્ખા, ભાવતા પન ન બહુતાપેક્ખાતિ ન ભાવસ્સ સતો નિબ્બાનસ્સ બહુભાવો ''એકા નિટ્ઠા ન પુથુ નિટ્ઠા''તિ વચનતો. એકસ્મિંયેવ ચ દસ્સનભાવનાદ્વયં સમ્ભવતિ.

પરિનિબ્બુતાનં પચ્ચેકં નિબ્બાનભાવે સત્તસન્તાનનિયતં નામ નિબ્બાનં સિયા. તથા ચ સતિ સઙ્ખતતાદિદોસાનતિવત્તિયેવ, કિલેસપ્પહાનં વા મગ્ગકિચ્ચં કિલેસાનં અભાવો. તસ્સ ચ એકત્તે ન મગ્ગબહુતા કિચ્ચન્તરસ્સ કત્તબ્બસ્સ અભાવતો. મગ્ગબહુભાવો ચ મગ્ગેહિ સચ્છિકાતબ્બે એકસ્મિં ધમ્મે ઇન્દ્રિયાનં અપાટવપાટવપાટવતરપાટવતમભાવેન સચ્છિકિરિયાવિસેસેન કિલેસાનં પહાનભેદેન હોતીતિ નિબ્બાનસ્સ સભાવધમ્મત્તે એવ સિયા. અભાવોપિ ચ કિલેસાનં મગ્ગેન સકિચ્ચકતાય કાતબ્બો એવ સિયા, ન સચ્છિકાતબ્બો. કો હિ સભાવો અભાવસ્સ? યો સચ્છિકાતબ્બો સિયા, સો ચે નિબ્બાનં એકેનેવ મગ્ગેન સબ્બકિલેસાનં અભાવો એકો અભિન્નો કાતબ્બો આપન્નો. અઞ્ઞથા મગ્ગવસેન ચતુબ્બિધભાવે નિબ્બાનસ્સ ચતુબ્બિધભાવપ્પસઙ્ગો, નિબ્બાનવિસેસપ્પસઙ્ગો ચ આપજ્જેય્યાતિ મગ્ગકિચ્ચસ્સ એકત્તેન મગ્ગબહુતા સિયા. બહુભાવે પન તેસં સો

વુત્તનયેન એકસ્મિં ધમ્મે સચ્છિકિરિયાવિસેસતોતિ સિદ્ધા નિબ્બાનસ્સ સભાવધમ્મતા. ખયાધિગન્તબ્બતાય પનેતં ‘‘ખયો’’તિ વુત્તં. ‘‘ખયે ઞાણ’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૪૨; ૧૩૮૨) હિ વચનતો અરિયમગ્ગો ખયો નામ. તેન ચેતં અધિગન્તબ્બં સચ્છિકાતબ્બં, તસ્મા ‘‘ખયો’’તિ વુત્તન્તિ.

ઇતિ નિરોધનિદ્દેસકથાવણ્ણના.

**મગ્ગનિદ્દેસકથાવણ્ણના**

**૫૬૨. અટ્ઠ ધમ્મા**તિ ‘‘કતમં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચ’’ન્તિ આરભિત્વા ‘‘સમ્માદિટ્ઠી’’તિઆદિના **પાળિયં** (વિભ॰ ૨૦૫) દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદાનિદ્દેસે આગતા, તમેવ ચ પાળિં આનેત્વા ઉદ્દેસવસેન ઇધ ચ વુત્તા સમ્માદિટ્ઠિઆદયો અટ્ઠ ધમ્મા અત્થતો પકાસિતા, ન મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવસેનાતિ અધિપ્પાયો. યદિ અત્થતો પકાસિતા, કિમત્થિયં પન ઇધ કથનન્તિ આહ **‘‘ઇધ પના’’**તિઆદિ. તત્થ **‘‘એકક્ખણે પવત્તમાનાન’’**ન્તિ ઇદં લોકિયકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ વિરતિયો નાનાક્ખણિકા એવ હોન્તીતિ કત્વા વુત્તં. સેસમગ્ગધમ્મા પન તત્થાપિ એકજ્ઝં ઉપ્પજ્જન્તિયેવ. **વિસેસાવબોધનત્થ**ન્તિ પટિપક્ખસમુગ્ઘાતાદિપવત્તિઆકારવિસેસસ્સ અવબોધનત્થં. વિત્થારતો મગ્ગકથા પરતો આવિ ભવિસ્સતીતિ આહ **‘‘સઙ્ખેપતો’’**તિ. **ચતુસચ્ચપટિવેધાય પટિપન્નસ્સા**તિ યથા ચતુસચ્ચાભિસમયો હોતિ, એવં સબ્બસો પુબ્બભાગપટિપત્તિયા પરિપૂરણવસેન પટિપન્નસ્સ. અરિયમગ્ગસઙ્ખાતસ્સ યોગસ્સ સબ્ભાવતો **યોગિનો**. કામં અવિજ્જાનુસયસમુગ્ઘાતે તદેકટ્ઠકિલેસાનં લેસોપિ નાવસિસ્સતિ, વિજ્જાય પન અવિજ્જા ઉજુવિપચ્ચનીકધમ્મોતિ દસ્સનત્થં **‘‘અવિજ્જાનુસયસમુગ્ઘાતક’’**ન્તિ વુત્તં. પરતો મિચ્છાસઙ્કપ્પાદિગ્ગહણેપિ એસેવ નયો. **ધાતુપ્પકાસનરસા**તિ પરમત્થપકાસનરસા, ચતુસચ્ચવિભાવનકિચ્ચાતિ અત્થો. મગ્ગધમ્માનં પટિપક્ખવિધમનાકારો સાતિસયં પાકટો હુત્વા ઉપટ્ઠાતીતિ અવિજ્જાનુસયસમુગ્ઘાતકતં સમ્માદિટ્ઠિયા વત્વાપિ **અવિજ્જન્ધકારવિદ્ધંસનપચ્ચુપટ્ઠાનતા** વુત્તા.

**તથા સમ્પન્નદિટ્ઠિનો**તિ યથા અવિજ્જાનુસયસમુગ્ઘાતો હોતિ, તથા મગ્ગસમ્માદિટ્ઠિયા સમ્પન્નદિટ્ઠિનો. એવઞ્હિ ચતુસચ્ચપટિવેધાય પટિપન્નસ્સ યોગિનોતિ ઇમમત્થં તથા-સદ્દો ઉપસંહરતિ. નિબ્બાનારમ્મણતા પન તંસમ્પયુત્તવચનેનેવ બોધિતા. **મિચ્છાસઙ્કપ્પનિઘાતક**ન્તિ કામસઙ્કપ્પાદિમિચ્છાસઙ્કપ્પસમુચ્છેદકં. **અપ્પનારસો**તિ નિબ્બાનારમ્મણે મગ્ગચિત્તસ્સ સમુપ્પાદવસેન પવત્તનતો અપ્પનાકિચ્ચો.

**તથા પસ્સતો વિતક્કયતો ચા**તિ વુત્તપ્પકારાય સમ્માદિટ્ઠિયા પસ્સતો, નિબ્બાનારમ્મણે ચ સમ્માસઙ્કપ્પેન ચિત્તં અભિનિરોપયતો. **વચીદુચ્ચરિતસમુગ્ઘાતિકા**તિ ચતુબ્બિધસ્સપિ વચીદુચ્ચરિતસ્સ સમુચ્છેદિકા. મુસાવાદાદીનં વિસંવાદનાદિકિચ્ચતાય લૂખાનં અપરિગ્ગાહકાનં પટિપક્ખભાવતો સિનિદ્ધભાવેન સમ્પયુત્તધમ્માનં પરિગ્ગાહકસભાવા સમ્માવાચાતિ આહ **‘‘સા પરિગ્ગહલક્ખણા’’**તિ. કાયિકકિરિયા કિઞ્ચિ કત્તબ્બં સમુટ્ઠાપેતિ, સયઞ્ચ સમુટ્ઠહનં ઘટનં હોતીતિ સમ્માકમ્મન્તસઙ્ખાતા વિરતિપિ સમુટ્ઠાનસભાવા વુત્તા. સમ્પયુત્તધમ્માનં વા ઉક્ખિપનં **સમુટ્ઠાપનં** કાયિકકિરિયાય ભારુક્ખિપનં વિય.

**અસ્સા**તિ યોગિનો. તસ્મિં સતિ વિસુજ્ઝનતો **વિસુદ્ધિભૂતા**. જીવમાનસ્સ સત્તસ્સ, સમ્પયુત્તધમ્માનં વા સુદ્ધિ **વોદાનં**, આજીવસ્સેવ વા જીવિતિન્દ્રિયવુત્તિયા . ઞાયાજીવસ્સ અબુદ્ધપટિકુટ્ઠાય સમ્માજીવિકાય પવત્તિહેતુતાય **ઞાયાજીવપવત્તિરસો**. ઇમસ્સ હિ પવત્તિતો પટ્ઠાય મિચ્છાજીવો ન પવત્તતીતિ.

સબ્બાકુસલવિદ્ધંસકોપિ સમ્માવાયામો ઉજુપટિપક્ખદસ્સનવસેન **કોસજ્જસમુચ્છેદકો** વુત્તો. સંકિલેસપક્ખતોપિ તસ્સ પગ્ગણ્હનં **પગ્ગહો**. કાયાદીસુ સુભાદિઆકારુપધારણવસેન પવત્તા સુભસઞ્ઞાદિપુબ્બઙ્ગમા અકુસલક્ખન્ધા મિચ્છાસતિ, તસ્સા વિદ્ધંસનો **મિચ્છાસતિવિનિદ્ધુનનો**. **અસમ્મોસો**તિ સમ્મોસવિદ્ધંસનતો તપ્પટિપક્ખો. આરમ્મણસ્સ યથાસભાવસલ્લક્ખણં **ઉપટ્ઠાનં**. ''આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના''તિ, ''સતારક્ખેન ચેતસા''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૮) ચ વચનતો વિસેસતો સતિ કુસલચિત્તસ્સ આરક્ખાતિ આહ ''**સતિયા સંરક્ખિયમાનચિત્તસ્સા**''તિ.

**૫૬૩. સચ્ચઞાણસ્સા**તિ સચ્ચાનિ આરબ્ભ પવત્તનકઞાણસ્સ, ન પટિવેધઞાણં વિય સકિદેવ બુજ્ઝતિ, અથ ખો પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનતો અનુ અનુ બોધો અનુબોધો, અનુસ્સવાકારપરિવિતક્કદિટ્ઠિનિજ્ઝાનક્ખન્તિઅનુગતો વા બોધો અનુબોધો, તદેવ ઞાણન્તિ **અનુબોધઞાણં**. ન હિ તં પચ્ચક્ખતો બુજ્ઝતિ, અનુસ્સવાદિવસેન પન કપ્પનમુખેન બુજ્ઝતિ. **કિચ્ચતો**તિ પરિજાનનાદિતો. તંકિચ્ચકરણેનેવ હિ પરિઞ્ઞેય્યાદીનિ વિય તાનિપિ તસ્સ પાકટાનિ હોન્તિ. વિવટ્ટાનુપસ્સનાય હિ સઙ્ખારેહિ પતિલીયમાનમાનસસ્સ ઉપ્પજ્જમાનં મગ્ગઞાણં વિસઙ્ખારં દુક્ખનિસ્સરણં આરમ્મણં કત્વા દુક્ખં પરિચ્છિન્દતિ, દુક્ખગતઞ્ચ તણ્હં પજહતિ, નિરોધઞ્ચ સચ્છિકરોતિ કુસતિ. આદિચ્ચો વિય પભાય સમ્માસઙ્કપ્પાદીહિ સહ સમુપ્પન્નં તં મગ્ગં ભાવેતિ, ન ચ સઙ્ખારે અમુઞ્ચિત્વા પવત્તમાનેન ઞાણેન એતં સબ્બં કાતું સક્કા નિમિત્તપવત્તેહિ અવુટ્ઠિતત્તા. તસ્મા એતાનિ કિચ્ચાનિ કરોન્તં તં ઞાણં દુક્ખાદીનિ વિભાવેતિ તત્થ સમ્મોહનિવત્તનેનાતિ ''**ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતી**''તિ વુત્તં, એકપટિવેધેનાતિ અધિપ્પાયો.

**દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતી**તિ કાલન્તરદસ્સનં સન્ધાય વુત્તન્તિ ચે? ન, ''યો નુ ખો, આવુસો, દુક્ખં પસ્સતિ, દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) એકદસ્સિનો અઞ્ઞત્તયદસ્સિતાવિચારણાયં તંસાધનત્થં આયસ્મતા **ગવમ્પતિ**ત્થેરેન ઇમસ્સ **સુત્તસ્સ** આનીતત્તા, પચ્ચેકઞ્ચ સચ્ચેસુ દિસ્સમાનેસુ અઞ્ઞત્તયદસ્સનસ્સ યોજિતત્તા. અઞ્ઞથા અનુપુબ્બાભિસમયે પુરિમદિટ્ઠસ્સ પચ્છા અદસ્સનતો સમુદયાદિદસ્સિનો દુક્ખાદિદસ્સિતા ન યોજેતબ્બા સિયા. યોજિતા ચ સા ''યો દુક્ખસમુદયં પસ્સતિ, દુક્ખમ્પિ સો પસ્સતી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦). **લોકિયં** સચ્ચઞાણં. **તત્થ** લોકિયઞાણે. પરિયુટ્ઠાનસઙ્ખાતો અભિભવો **પરિયુટ્ઠાનાભિભવો**, તસ્સ વસેન. સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જમત્તદસ્સનતો સક્કાયદિટ્ઠિપરિયુટ્ઠાનં નિવત્તેતિ. ''લોકસમુદયં ખો, કચ્ચાન, યથાભૂતં સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતો યા લોકે નત્થિતા, સા ન હોતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫) વચનતો સમુદયદસ્સનં હેતુફલપબન્ધાવિચ્છેદદસ્સનતો પરિયુટ્ઠાનાભિભવવસેન પવત્તમાનં ઉચ્છેદદિટ્ઠિં નિવત્તેતિ. ''લોકનિરોધં ખો...પે॰... પસ્સતો યા લોકે અત્થિતા, સા ન હોતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫) વચનતો નિરોધદસ્સનં હેતુનિરોધા ફલનિરોધદસ્સનતો સસ્સતદિટ્ઠિં નિવત્તેતિ. અત્તકારસ્સ પચ્ચક્ખદસ્સનતો મગ્ગદસ્સનં ''નત્થિ અત્તકારે, નત્થિ પરકારે, નત્થિ પુરિસકારે''તિઆદિકં (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮) અકિરિયદિટ્ઠિં પજહતિ. ''નત્થિ હેતુ, નત્થિ પચ્ચયો સત્તાનં સંકિલેસાય, અહેતૂ અપ્પચ્ચયા સત્તા સંકિલિસ્સન્તિ, નત્થિ હેતુ...પે॰... વિસુદ્ધિયા, અહેતૂ અપ્પચ્ચયા સત્તા વિસુજ્ઝન્તી''તિઆદિકા (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮; મ॰ નિ॰ ૨.૧૦૧, ૨૨૭; સં॰ નિ॰ ૩.૨૧૨) અહેતુકદિટ્ઠિ ચ ઇધ અકિરિયાદિટ્ઠિગ્ગહણેનેવ ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા. સાપિ હિ વિસુદ્ધિમગ્ગદસ્સનેન પહીયતીતિ. દુક્ખે ઞાણં સમુદયફલસ્સ દુક્ખસ્સ અદ્ધુવાદિભાવં પસ્સતીતિ **ફલે વિપ્પટિપત્તિં** નિવત્તેતિ.

ઇસ્સરો લોકં પવત્તેતિ સજ્જેતિ નિવત્તેતિ સંહરતીતિ **ઇસ્સરકારણિનો** વદન્તિ. પધાનતો લોકો આવિ ભવતિ, તત્થેવ ચ પતિલીયતીતિ **પધાનકારણિનો**.

‘‘કાલો કરોતિ ભૂતાનિ, કાલો સંહરતી પજા;
કાલો સુત્તે જાગરતિ, કાલો હિ દુરતિક્કમો’’તિ. –

**કાલવાદિનો**. કણ્ટકસ્સ તિખિણભાવો વિય, કપિટ્ઠફલાદીનં પરિમણ્ડલતા વિય, મિગપક્ખિસરીસપાદીનં વિચિત્તતા વિય ચ સભાવેનેવ લોકો સમ્ભોતિ, વિભોતિ ચાતિ **સભાવવાદિનો**. **આદિ**-સદ્દેન અણૂહિ લોકો પવત્તતિ, સબ્બં પુબ્બેકતહેતુ, લોકો નિયતો અચ્છેજ્જસુત્તાવુતાભેજ્જમણિસદિસો, ન એત્થ કસ્સચિ પુરિસકારોતિ **નિયતિવાદિનો**.

‘‘યદિચ્છાય પવત્તન્તિ, યદિચ્છાય નિવત્તરે;
યદિચ્છાય સુખં દુક્ખં, તસ્મા યાદિચ્છકી પજા’’તિ. –

**યદિચ્છાવાદિનો**, યે **અધિચ્ચસમુપ્પત્તિવાદિનો**તિ ચ વુચ્ચન્તિ. એવમાદિઅકારણવાદસઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. રામુદકઆળારાદીનં વિય, અરૂપલોકે નિગણ્ઠાનં વિય ચ લોકથૂપિકાયં અપવગ્ગો મોક્ખોતિ ગહણં **અપવગ્ગગાહો**. **આદિ**-સદ્દેન પધાનસ્સ અપ્પવત્તિ, ગુણવિયુત્તસ્સ અત્તનો સકત્તનિ અવટ્ઠાનં, બ્રહ્મુના સલોકતા, સમીપતા, સંયોગો, દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદાતિ એવમાદીનં ગહણં દટ્ઠબ્બં. એત્થ ચ **પધાનસ્સ અપ્પવત્તિ** મહતાદિભાવેન અપરિણામો, અનભિબ્યત્તિ વા. ‘‘અહમઞ્ઞો, પકતિ અઞ્ઞા’’તિ એવં પવત્તપકતિપુરિસન્તરજાનનેન અત્તસુખદુક્ખમોહેસુ અવિભાગગ્ગહણે કિર નિવત્તિતે વુત્તનયેન પધાનં નપ્પવત્તતિ, સો વિમોક્ખોતિ કાપિલા. **ગુણવિયુત્તસ્સા**તિ બુદ્ધિસુખદુક્ખઇચ્છાદોસપ્પયત્તધમ્માધમ્મસઙ્ખારેહિ નવહિ અત્તગુણેહિ વિયુત્તસ્સાતિ કણાદમતાનુસારિનો. **સલોકતા** બ્રહ્મુના સમાનલોકતા. **સમીપતા** તસ્સ સમીપપ્પવત્તિતા. **સંયોગો** તેન એકીભાવૂપગમનં. ‘‘ઇન્દ્રિયતપ્પનપુત્તમુખદસ્સનાદીહિ વિના અપવગ્ગો નત્થી’’તિ ગહેત્વા તથા પવત્તનં **કામસુખલ્લિકાનુયોગો**. અનસનકેસલુઞ્ચનાદિતપચરિયાય નગ્ગસીલગોસીલકુક્કુરસીલાદીહિ ચ અત્તપરિતાપનેન મોક્ખો હોતીતિ **અત્તકિલમથો**.

સ્વાયં સબ્બો મિચ્છાગાહો સચ્ચઞાણે સતિ પતિટ્ઠં ન લભતીતિ વુત્તમેવત્થં સઙ્ગણ્હન્તો ‘‘**લોકે લોકપ્પભવે**’’તિ ગાથમાહાતિ.

ઞાણકિચ્ચતો વિનિચ્છયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૫૮૪. સેસા સબ્બધમ્મા**તિ સેસા એકાસીતિ લોકિયધમ્મા. અજ્ઝત્તિકબાહિરેસુ દ્વાદસસુ આયતનેસુ કામભવવિભવતણ્હાવસેન દ્વાદસતિકા **છત્તિંસ તણ્હાવિચરિતાનિ**, ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગે વા આગતનયેન કાલવિભાગં અનામસિત્વા વુત્તાનિ. તદામસને હિ અટ્ઠસતં હોન્તિ. **અસમ્મિસ્સ**ન્તિ એકકત્તા કેનચિ અસમ્મિસ્સં, કુતો તદન્તોગધપ્પભેદોતિ અધિપ્પાયો. વીમંસિદ્ધિપાદાદીનં બોધિપક્ખિયાનં સતિપિ કિચ્ચનાનત્તે અત્થતો એકત્તા સમ્માદિટ્ઠિયા સઙ્ગહોતિ સમ્માદિટ્ઠિમુખેન તદન્તોગધતા વુત્તા.

**તયો નેક્ખમ્મવિતક્કાદયો**તિ લોકિયક્ખણે અલોભમેત્તાકરુણાસમ્પયોગવસેન ભિન્ના, મગ્ગક્ખણે લોભબ્યાપાદવિહિંસાસમુચ્છેદનવસેન તયોતિ એકોપિ વુત્તો. એસ નયો **સમ્માવાચા**દીસુ. અપ્પિચ્છતાસન્તુટ્ઠિતાનં પન ભાવે સમ્માઆજીવસમ્ભવતો તેન તેસં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. ભવન્તરેપિ જીવિતહેતુપિ અરિયેહિ અવીતિક્કમનીયત્તા **અરિયકન્તાનં** સમ્માવાચાદિસીલાનં ગહણેન યેન સદ્ધાહત્થેન તાનિ ગહેતબ્બાનિ, સો સદ્ધાહત્થો ગહિતો એવ હોતીતિ તતો અનઞ્ઞાનિ સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલાનિ તત્થ અન્તોગધાનિ વુત્તાનિ. છન્દો પન

સદ્ધાનુગુણોતિ કત્વા છન્દિદ્ધિપાદસ્સાપિ તદન્તોગધતા વુત્તા. **તેસં અત્થિતાયા**તિ સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલછન્દિદ્ધિપાદાનં અત્થિતાય સીલસ્સ અત્થિભાવતો તિવિધેનાપિ સીલેન તે તયોપિ ગહિતાતિ તત્થ અન્તોગધા. **ચિત્તસમાધી**તિ ચિત્તિદ્ધિપાદં વદતિ. ''ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવય''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩, ૧૯૨; પેટકો॰ ૨૨; મિ॰ પ॰ ૨.૧.૯) હિ ચિત્તમુખેન સમાધિ વુત્તોતિ સમાધિમુખેન ચિત્તમ્પિ વત્તબ્બતં અરહતિ. ચિત્તિદ્ધિપાદભાવનાય પન સમાધિપિ અધિમત્તો હોતીતિ વીમંસિદ્ધિપાદાદિવચનં વિય ચિત્તિદ્ધિપાદોતિ અવત્વા ઇધ ''ચિત્તસમાધી''તિ વુત્તં. ''પીતિમનસ્સ કાયો પસ્સમ્ભતિ, પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતિ, સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૪૬૬; ૩.૩૫૯; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૬; અ॰ નિ॰ ૩.૯૬; ૧૧.૧૨) વચનતો સમાધિઉપકારા **પીતિપસ્સદ્ધિયો**, તસ્મા સમાધિગ્ગહણેન ગહિતા. ઉપેક્ખા પન સમાધિઉપકારકતો, તંસદિસકિચ્ચતો ચ. તસ્મા સમાધિસીસેન એતેસં અન્તોગધતા દટ્ઠબ્બા.

અન્તોગધાનં પભેદવિનિચ્છયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૫૬૫. ભારો વિય દુક્ખસચ્ચં** વિઘાતકત્તા, સંહરણીયવસેન વિહન્તભાવતોતિ અત્થો. **ભારાદાનમિવ** તત્થ તત્થ ભવે ઉપ્પજ્જનકવિઘાતસ્સ હેતુભાવતો. **ભારનિક્ખેપનમિવ** પવત્તિદુક્ખવૂપસમભાવતો . **રોગો વિય**, **દુબ્ભિક્ખમિવ** ચ બાધકત્તા. **રોગનિદાનં વિય**, **દુબ્બુટ્ઠિ વિય** ચ પભવલક્ખણત્તા. **દુબ્બુટ્ઠી**તિ ચ અવસ્સનં વા અતિવસ્સનં વા. **રોગવૂપસમો વિય**, **સુભિક્ખમિવ** ચ સન્તિલક્ખણત્તા, સુખભાવતો. ''નિબ્બાનં પરમં સુખ''ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૨૦૩-૨૦૪) હિ વુત્તં. **ભેસજ્જમિવ**, **સુવુટ્ઠિ વિય** ચ દુક્ખસ્સ હેતુપચ્છેદતો, તસ્સ ચ અપગમૂપાયભાવતો. નિય્યાનલક્ખણઞ્હિ મગ્ગસચ્ચં. અનિટ્ઠભાવતો, સાસઙ્કસપ્પટિભયતો ચ દુક્ખં વેરિવિસરુક્ખભયઓરિમતીરૂપમં. **વેરં** બ્યાપાદો, પચ્ચત્થિકભાવો વા. **વેરસમુગ્ઘાતો** વેરવૂપસમો મેત્તા. **વેરસમુગ્ઘાતુપાયો** સઙ્ગહવત્થૂનિ.

ઉપમાતો વિનિચ્છયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**૫૬૬. એસ નયો સમુદયાદીસૂ**તિ અત્થિ ચેત્થ સમુદયો, ન અરિયસચ્ચં, અત્થિ અરિયસચ્ચં, ન સમુદયો, અત્થિ સમુદયો ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ, અત્થિ નેવ સમુદયો ન અરિયસચ્ચન્તિ. સેસસચ્ચદ્વયેપિ એસેવ નયો. **ન અરિયસચ્ચં** પરિઞ્ઞેય્યપહાતબ્બાસઙ્ખતનિય્યાનભાવાભાવતો. **ઇતરં પન અરિયસચ્ચદ્વય**ન્તિ સમુદયમગ્ગસચ્ચદ્વયમાહ. **સિયા દુક્ખં** સઙ્ખારદુક્ખતાય. તેનાહ ''**અનિચ્ચતો**''તિ. **તથત્તેના**તિ તથસભાવેન, પરિઞ્ઞેય્યભાવેનાતિ અત્થો. એતેન તં અરિયસચ્ચદ્વયં ''સિયા દુક્ખં, ન અરિયસચ્ચં, સિયા અરિયસચ્ચં, ન દુક્ખ''ન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ. અરિયસચ્ચસદ્દપરા હિ દુક્ખાદિસદ્દા પરિઞ્ઞેય્યાદિભાવં વદન્તિ. તેનેવ અરિયસચ્ચસદ્દાનપેક્ખં દુક્ખસદ્દં સન્ધાય મગ્ગસમ્પયુત્તસામઞ્ઞફલધમ્માનં આદિપદસઙ્ગહો વુત્તો, અરિયસચ્ચસદ્દાપેક્ખં પન સન્ધાય ચતુત્થપદસઙ્ગહો.

**સબ્બાકારેના**તિ સબ્બપ્પકારેન. યથા મગ્ગસમ્પયુત્તધમ્માદયો એકઙ્ગવિકલા, એવં અહુત્વા સબ્બઙ્ગયોગેન દુક્ખતાય ચેવ અરિયસચ્ચતાય ચાતિ અત્થો. ''ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચક''ન્તિ વુત્તે તણ્હાયપિ સઙ્ગહો સિયાતિ તંનિવત્તનત્થં ''**અઞ્ઞત્ર તણ્હાયા**''તિ વુત્તં તસ્સા વિસું અરિયસચ્ચભાવતો. સમુદયાદીસુ અવસેસકિલેસાદયો પભવટ્ઠેન સમુદયો, ન અરિયસચ્ચં સુત્તન્તસંવણ્ણના અયન્તિ કત્વા . નિરોધો અરિયસચ્ચં, ન સમુદયો. ઇતરં પન અરિયસચ્ચદ્વયં સિયા સમુદયો અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયટ્ઠેન, ન પન યસ્સ પહાનાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્તેન, સબ્બાકારેન પન તણ્હાસમુદયો ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ. મગ્ગસમ્પયુત્તધમ્મા, સામઞ્ઞફલાનિ ચ

યસ્સ પહાનાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્તેન નેવ સમુદયો, ન અરિયસચ્ચં. સઙ્ખારનિરોધો, નિરોધસમાપત્તિ ચ નિરોધો, ન અરિયસચ્ચં. સમુદયો અરિયસચ્ચં, ન નિરોધો. ઇતરં પન અરિયસચ્ચદ્વયં સિયા નિરોધો ખણનિરોધસબ્ભાવતો, ન પન યસ્સ સચ્છિકિરિયાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્તેન. સબ્બાકારેન પન અસઙ્ખતા ધાતુ નિરોધો ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ. સેસં વુત્તનયમેવ. અરિયમગ્ગતો અઞ્ઞાનિ મગ્ગાનિ મગ્ગો, ન અરિયસચ્ચં. નિરોધો અરિયસચ્ચં, ન મગ્ગો. ઇતરં પન સચ્ચદ્વયં સિયા મગ્ગો ભવગામિનિપટિપદાભાવતો, ન પન યસ્સ ભાવનાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્તેન, સબ્બાકારેન પન નિરોધગામિનિપટિપદા મગ્ગો ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ. સેસં વુત્તનયમેવ.

ચતુક્કતો વિનિચ્છયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫૬૭. **સુઞ્ઞાની**તિ વેદકાદીહિ બાહિરકપરિકપ્પિતેહીતિ અધિપ્પાયો. દુક્ખઞ્હિ વેદનીયમ્પિ સન્તં વેદકરહિતં, કેવલં પન તસ્મિં અત્તનો પચ્ચયેહિ પવત્તમાને દુક્ખં વેદેતીતિ વોહારમત્તં હોતિ. એસ નયો ઇતરેસુપિ.

''દુક્ખમેવા''તિ અવધારણેન નિવત્તિતમત્થં દસ્સેતું ''**ન કોચિ દુક્ખિતો**''તિ વુત્તં. **કિરિયાવ વિજ્જતી**તિ સમુદયસચ્ચં સન્ધાય વદતિ. પુરિમસચ્ચદ્વયસ્સ વિપાકવટ્ટકમ્મવટ્ટસઙ્ગહતો કારકસ્સ વા દુક્ખસચ્ચસભાવમાહ. કાતબ્બાપિ હિ કિરિયા કારકરહિતા કેવલં અત્તનો પચ્ચયેહિ તાય પવત્તમાનાય દુક્ખસઞ્ઞિતે ધમ્મપ્પબન્ધે કિરિયં કરોતીતિ વોહારમત્તં હોતિ. નિબ્બુતગમકેસુપિ એસેવ નયો. ''મગ્ગો અત્થી''તિ વત્તબ્બે ''**મગ્ગમત્થી**''તિ ઓકારસ્સ અભાવો કતોતિ દટ્ઠબ્બં. **ગમકો**તિ નિબ્બુતિં ગન્તા.

કિલેસાસુચિપગ્ઘરણટ્ઠેન સાસવતા **અસુભતા**તિ કત્વા અનાસવત્તા નિરોધમગ્ગા સુભા એવ. દુક્ખાદીનં પરિયાયેન સમુદયાદિભાવો ચ અત્થિ , ન પન નિરોધભાવો, નિરોધસ્સ વા ન દુક્ખાદિભાવોતિ નિરોધાવસેસસત્તયાનં ન અઞ્ઞમઞ્ઞસમઙ્ગિતાતિ આહ ''**નિરોધસુઞ્ઞાનિ વા**''તિઆદિ.

**સમુદયે દુક્ખસ્સાભાવતો**તિ પોનોભવિકાય તણ્હાય પુનબ્ભવસ્સ અભાવતો. યથા વા પકતિવાદીનં વિકારા અવિકારિભાવતો, પુબ્બે પતિપલીના ચ પકતિભાવેનેવ તિટ્ઠન્તિ, ન એવં સમુદયસમ્પયુત્તમ્પિ દુક્ખં સમુદયભાવેન તિટ્ઠતીતિ આહ ''સમુદયે દુક્ખસ્સાભાવતો''તિ . મગ્ગે ચ નિરોધસ્સ અભાવતોતિ સમ્બન્ધો. યથા અવિભત્તેહિ વિકારેહિ મહાહઙ્કારતમ્મત્તવિસેસિન્દ્રિયભૂતવિસેસેહિ પકતિભાવેનેવ ઠિતેહિ પકતિ સગબ્ભા ઇચ્છિતા પકતિવાદીહિ, એવં ન ફલેન સગબ્ભો હેતૂતિ અત્થો. ''**દુક્ખસમુદયાનં નિરોધમગ્ગાનઞ્ચ અસમવાયા**''તિ એતં વિવરન્તો આહ ''**ન હેતુસમવેતં હેતુફલ**''ન્તિઆદિ. તત્થ ''ઇધ તન્તૂસુ પટો, કપાલેસુ ઘટો, બીરણેસુ કટો દ્વીસુ અણૂસુ દ્વિઅણુક''ન્તિઆદિના ઇધ વુદ્ધિવોહારજનકો અવિસું સિદ્ધાનં સમ્બન્ધો સમવાયો, તેન સમવાયેન કારણેસુ દ્વીસુ અણૂસુ દ્વિઅણુકં ફલં સમવેતં એકીભૂતમિવ સમ્બદ્ધં, તીસુ અણૂસુ તિઅણુકન્તિ એવં મહાપથવીમહાઉદકમહાઅગ્ગિમહાવાતક્ખન્ધપરિયન્તં ફલં અત્તનો કારણેસુ સમવેતન્તિ **સમવાયવાદિનો** વદન્તિ. એવં પન વદન્તેહિ અપરિમાણેસુ કારણેસુ મહાપરિમાણં એકં ફલં સમવેતં અત્તનો અન્તોગધેહિ કારણેહિ સગબ્ભં અસુઞ્ઞન્તિ વુત્તં હોતિ. એવમિધ સમવાયાભાવા ફલે હેતુ નત્થીતિ હેતુસુઞ્ઞં ફલન્તિ અત્થો.

સુઞ્ઞતો વિનિચ્છયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ મગ્ગનિદ્દેસકથાવણ્ણના.

## એકવિધાદિવિનિચ્છયકથાવણ્ણના

**૫૬૮. પવત્તિભાવતો**તિ સંસારસ્સ પવત્તિભાવતો. **ચતુઆહારભેદતો**તિ ચતુઆહારપ્પચ્ચયવિસેસતો. એતેન ચત્તારો કબળીકારાદિઆહારવિસેસે, અજ્ઝોહરણીયવત્થુ, સળાયતન, અવિજ્જા, અભિસઙ્ખારસઙ્ખાતે તપ્પચ્ચયભૂતધમ્મવિસેસે ચ સઙ્ગણ્હાતિ , ઓજટ્ઠમકરૂપ, વેદના, પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણ, નામરૂપસઙ્ખાતે તન્નિબ્બત્તધમ્મવિસેસે ચ.

**પવત્તકભાવતો** પવત્તિદુક્ખસ્સ. **રૂપાભિનન્દનાદિભેદો** રૂપક્ખન્ધાદિઅભિનન્દનભેદો, રૂપારમ્મણાદિવસેનાપીતિ વદન્તિ. રૂપતણ્હાદીનં પચ્ચેકં અનેકભેદત્તા **છ તણ્હાકાયા**, તેસં **ભેદતો**.

ઉપાદાનેહિ ઉપાદીયતીતિ ઉપાદિ, ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકં. તન્નિસ્સરણભૂતં નિબ્બાનં, તસ્સ વૂપસમો તંસન્તીતિ કત્વા તસ્સ યાવ પચ્છિમં ચિત્તં, તાવ સેસતં, તતો પરં અનવસેસતઞ્ચ ઉપાદાય **સઉપાદિસેસનિબ્બાનધાતુ**, **નિરુપાદિસેસનિબ્બાનધાતૂ**તિ દ્વિધા વોહરીયતિ. યથા ચાયં ભેદો વોહારતો, એવમિતરેપીતિ તે કતિપયે દસ્સેતું “**તિવિધો**”તિઆદિ વુત્તં. અઞ્ઞથા એકસ્સ સતો નિબ્બાનસ્સ કુતો ભેદોતિ.

**સમથવિપસ્સનાભેદતો**તિ એત્થ સમ્માદિટ્ઠિસમ્માસઙ્કપ્પા વિપસ્સના, ઇતરે સમથાતિ વદન્તિ. સીલમ્પિ હિ સમથસ્સ ઉપકારકત્તા સમથગ્ગહણેન ગય્હતીતિ તેસં અધિપ્પાયો. અથ વા યાનદ્વયસ્સ વસેન લદ્ધો મગ્ગો સમથો વિપસ્સનાતિ આગમનવસેન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. **અયન્તિ** અરિયમગ્ગો. **સપ્પદેસત્તા**તિ સીલક્ખન્ધાદીનં એકદેસત્તાતિ અત્થો. એકદેસો હિ પદિસ્સતિ અવયવભાવેન અપદિસીયતીતિ પદેસો, અત્તનો સમુદાયં પતિ સહ પદેસેનાતિ **સપ્પદેસો**તિ વુચ્ચતિ યથા ‘‘સનિદસ્સના ધમ્મા’’તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૯), સીલક્ખન્ધાદયો ચ સબ્બલોકિયલોકુત્તરસીલાદિસઙ્ગાહકા, અરિયમગ્ગો લોકુત્તરો એવાતિ તદેકદેસો હોતિ.

**સજાતિતો**તિ સમાનજાતિતો, વચીદુચ્ચરિતવિરતિઆદિભેદેસુ સમાનાય સીલજાતિયાતિ અત્થો.

**ઓનતસહાયો વિય વાયામો** પગ્ગહકિચ્ચસામઞ્ઞતો. **અંસકૂટં દત્વા ઠિતસહાયો વિય સતિ** અપિલાપનવસેન નિચ્ચલભાવકરણસામઞ્ઞતો. **સજાતિતો**તિ સવિતક્કસવિચારાદિભેદેસુ સમાનાય સમાધિજાતિયાતિ અત્થો. **કિરિયતો**તિ સમાધિઅનુરૂપકિરિયતો. તતો એવ હિ ‘‘ચત્તારો સતિપટ્ઠાના સમાધિનિમિત્તા, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના સમાધિપરિક્ખારા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) સતિવાયામાનં સમાધિસ્સ નિમિત્તપરિક્ખારભાવો વુત્તો.

**આકોટેન્તેન વિયા**તિ ‘‘અનિચ્ચં અનિચ્ચ’’ન્તિઆદિના પઞ્ઞાકિચ્ચસદિસેન કિચ્ચેન સમન્તતો કોટેન્તેન વિય, ‘‘અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન, દુક્ખં ભયટ્ઠેના’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮) **પરિવત્તેન્તેન** વિય ચ આદાય ઊહિત્વા દિન્નમેવ પઞ્ઞા પટિવિજ્ઝતિ. દ્વિન્નં સમાનકાલત્તેપિ પચ્ચયભાવેન સમ્માસઙ્કપ્પસ્સ પુરિમકાલસ્સ વિય નિદ્દેસો કતો. **સજાતિતો**તિ ‘‘દુક્ખે ઞાણ’’ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૫.૮) સમાનાય પઞ્ઞાજાતિયા. **કિરિયતો**તિ એત્થ પઞ્ઞાસદિસં કિચ્ચં ‘‘કિરિયા’’તિ વુત્તં, પુબ્બે પન સમાધિઉપકારકં તદનુરૂપકિચ્ચન્તિ અયમેત્થ વિસેસો.

‘‘સબ્બં , ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૪૬) વચનતો ચત્તારિપિ અભિમુખં પચ્ચક્ખતો ઞાતબ્બાનિ, અભિવિસિટ્ઠેન વા ઞાણેન ઞાતબ્બાનીતિ **અભિઞ્ઞેય્યાનિ**.

**૫૬૯. અઞ્ઞમઞ્ઞં સભાગાની**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞસમાનભાગાનિ, સદિસરૂપાનીતિ અત્થો.

**દુરભિસમ્ભવતર**ન્તિ અભિસમ્ભવિતું સાધેતું અસક્કુણેય્યતરં, સત્તિવિઘાતેન દુરધિગમન્તિ અત્થો. **અસન**ન્તિ કણ્ડં. **અતિપાતેય્યા**તિ ખિપેય્ય. **કોટિયા**તિ કણ્ડસ્સ કોટિયા વાલગ્ગેન. **કોટિ**ન્તિ વાલસ્સેવ કોટિં. **પટિવિજ્ઝેય્યા**તિ પટિમુખભાવેન વિજ્ઝેય્ય.

બાધકપભવસન્તિનિય્યાનલક્ખણેહિ વવત્થાનં **સલક્ખણવવત્થાનં. દુરવગાહત્થેન ગમ્ભીરત્તા**તિ ઓળારિકા દુક્ખસમુદયા. તિરચ્છાનગતાનમ્પિ હિ દુક્ખં, આહારાદીસુ ચ અભિલાસો પાકટો. પીળનાદિઆયૂહનાદિવસેન પન ''ઇદં દુક્ખં, ઇદમસ્સ કારણ''ન્તિ યાથાવતો ઓગાહિતું અસક્કુણેય્યત્તા **ગમ્ભીરા**. સણ્હસુખુમધમ્મત્તા નિરોધમગ્ગા સભાવતો એવ **ગમ્ભીરટ્ઠેન દુરવગાહા**. તેનેવ ઉપ્પન્ને મગ્ગે નત્થિ નિરોધમગ્ગાનં અનવગાહોતિ. નિબ્બાનમ્પિ મગ્ગેન અધિગન્તબ્બત્તા તસ્સ ફલન્તિ અપદિસીયતીતિ આહ "**ફલાપદેસતો**"તિ. વુત્તઞ્હેતં ''દુક્ખનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૧૯). મગ્ગોપિ નિરોધસ્સ સમ્પાપકભાવતો ''હેતૂ''તિ અપદિસીયતીતિ આહ "**હેતુઅપદેસતો**"તિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ''દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૧૯).

**ઇતિ એવં પકારેહી**તિ ઇતિ વિજઞ્ઞાતિ સમ્બન્ધો. તત્થ ઇતિસદ્દેન વિજાનનક્કમં દસ્સેતિ. **એવં પકારેહી**તિ એવં-સદ્દેન વિજાનનકારણભૂતેન એવ.

સભાગવિસભાગતોવિનિચ્છયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇન્દ્રિયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ સોળસમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૧૭. પઞ્ઞાભૂમિનિદ્દેસવણ્ણના

### પટિચ્ચસમુપ્પાદકથાવણ્ણના

**૫૭૦. ઇમિસ્સા પઞ્ઞાયા**તિ ઇમિસ્સા યથાધિગતાય વિપસ્સનાય. **ભૂમિભૂતેસૂ**તિ પવત્તિટ્ઠાનભૂતેસુ. કામઞ્ચાયં પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નસમઞ્ઞા પિતાપુત્તસમઞ્ઞા વિય અપેક્ખાસિદ્ધા, હેતુફલધમ્મેસુ પન યથાક્કમં વવત્થિતાવાતિ "**પટિચ્ચસમુપ્પાદો ચેવા**"તિઆદિના વિભજ્જ વુત્તં. **આદિસદ્દેના**તિ ''પટિચ્ચસમુપ્પાદાદિભેદા''તિ એત્થ વુત્તઆદિસદ્દેન. **અવસેસા હોન્તિ**, સંવણ્ણનાવસેનાતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ "**તેસં વણ્ણનાક્કમો અનુપ્પત્તો**"તિ.

**અવિજ્જાદયો ધમ્મા પટિચ્ચસમુપ્પાદો**, ન સમુપ્પત્તિમત્તં. સ્વાયમત્થો ઇમિના સુત્તપદેન વેદિતબ્બોતિ દસ્સેન્તો "**વુત્તઞ્હેત**"ન્તિઆદિં વત્વા પટિચ્ચસમુપ્પન્ને પન દસ્સેતું "**જરામરણાદયો પના**"તિઆદિ આરદ્ધં. કસ્મા પનેત્થ અનુલોમતો પટિચ્ચસમુપ્પાદધમ્મા દસ્સિતા, પટિલોમતો પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્માતિ? યતો તે પચ્ચયતો ઉપ્પન્ના, તસ્સ સમનન્તરદસ્સનત્થં.

ન નિચ્ચં ન સસ્સતન્તિ **અનિચ્ચં**. સમેચ્ચ સમ્ભૂય પચ્ચયેહિ કતન્તિ **સઙ્ખતં**. પટિચ્ચ પચ્ચયારહં પચ્ચયં નિસ્સાય સહિતમેવ ઉપ્પન્નન્તિ **પટિચ્ચસમુપ્પન્નં**. ખયનસભાવં **ખયધમ્મં**. વયનસભાવં **વયધમ્મં**. વિરજ્જનસભાવં પલુજ્જનસભાવં **વિરાગધમ્મં**. નિરુજ્ઝનસભાવં **નિરોધધમ્મં**. સેસં યદેત્થ વત્તબ્બં, તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ.

**૫૭૧. એત્થા**તિ એતેસુ યથાવુત્તેસુ સુત્તપદેસુ. **સઙ્ખેપો**તિ અત્થસઙ્ખેપો.

**જાતિપચ્ચયા**તિ જાતિસઙ્ખાતા પચ્ચયા. હેતુમ્હિ નિસ્સક્કવચનં. **ઠિતાવ સા ધાતૂ**તિ યાયં જરામરણસ્સ ઇદપ્પચ્ચયતા ''જાતિપચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ, એસા ધાતુ એસ સભાવો. સા તથાગતાનં ઉપ્પાદતો પુબ્બે, ઉદ્ધઞ્ચ અવિઞ્ઞાયમાનો, મજ્ઝે ચ વિઞ્ઞાયમાનો, ન તથાગતેહિ ઉપ્પાદિતો, અથ ખો સમ્ભવન્તસ્સ જરામરણસ્સ સબ્બકાલં જાતિપચ્ચયતો સમ્ભવોતિ ઠિતા એવ. કેવલં પન સયમ્ભૂઞાણેન અભિસમ્બુજ્ઝનતો, ''અયં ધમ્મો તથાગતેન અધિગતો''તિ પવેદનતો ચ તથાગતો ''ધમ્મસ્સામી''તિ વુચ્ચતિ ન અપુબ્બસ્સ ઉપ્પાદનતો. તેન વુત્તં ''ઠિતાવ સા ધાતૂ''તિ. સા એવ **જાતિપચ્ચયા જરામરણ**ન્તિ એત્થ વિપલ્લાસાભાવતો એવં અવબુજ્ઝમાનસ્સ એતસ્સ સભાવસ્સ, હેતુનો વા તથેવ ભાવતો ઠિતતાતિ **ધમ્મટ્ઠિતતા**. જાતિ વા જરામરણસ્સ ઉપ્પાદટ્ઠિતિ પવત્તઆયૂહનસંયોગપલિબોધસમુદયહેતુપચ્ચયટ્ઠિતીતિ તદુપ્પાદાદિભાવેનસ્સા ઠિતતા "**ધમ્મટ્ઠિતતા**"તિ ફલં પતિસામત્થિયતો હેતુમેવ વદતિ.

અથ વા ધારીયતિ પચ્ચયેહીતિ ધમ્મો, તિટ્ઠતિ તત્થ તદાયત્તવુત્તિતાય ફલન્તિ ઠિતિ, ધમ્મસ્સ ઠિતિ **ધમ્મટ્ઠિતિ. ધમ્મો**તિ વા કારણં, પચ્ચયોતિ અત્થો. ધમ્મસ્સ ઠિતિસભાવો, ધમ્મતો ચ અઞ્ઞો સભાવો નત્થીતિ **ધમ્મટ્ઠિતિ**, પચ્ચયો. તેનાહ ''પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૫). ધમ્મટ્ઠિતિ એવ **ધમ્મટ્ઠિતતા**. સા એવ ધાતુ ''જાતિપચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ ઇમસ્સ સભાવસ્સ, હેતુનો વા અઞ્ઞથત્તાભાવતો ''ન જાતિપચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ વિઞ્ઞાયમાનસ્સ તબ્ભાવાભાવતો નિયામતા વવત્થિતભાવોતિ **ધમ્મનિયામતા**.

ફલસ્સ વા જરામરણસ્સ જાતિયા સતિ સમ્ભવો ધમ્મે હેતુમ્હિ ઠિતતાતિ **ધમ્મટ્ઠિતતા**. અસતિ અસમ્ભવો ધમ્મે નિયતતાતિ **ધમ્મનિયામતા**તિ એવં ફલેન હેતું વિભાવેતિ. **તં** ''ઠિતાવ સા ધાતૂ''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) વુત્તં ઇદપ્પચ્ચયતં **અભિસમ્બુજ્ઝતિ** પચ્ચક્ખકરણેન અભિમુખં બુજ્ઝતિ યાથાવતો પટિવિજ્ઝતિ. **અભિસમેતી**તિ તસ્સ વેવચનં. આદિતો કથેન્તો **આચિક્ખતિ**, ઉદ્દિસતીતિ અત્થો. તમેવ ઉદ્દેસં પરિયોસાપેન્તો **દેસેતિ**. યથાઉદ્દિટ્ઠમત્થં નિદ્દિસનવસેન પકારેહિ ઞાપેન્તા **પઞ્ઞપેતિ**. પકારેહિયેવ પતિટ્ઠપેન્તો **પટ્ઠપેતિ**. યથાનિદ્દિટ્ઠમત્થં પટિનિદ્દિસનવસેન **વિવરતિ વિભજતિ**, વિવટઞ્હિ વિભત્તઞ્ચ અત્થં હેતુધારણદસ્સનેહિ પાકટં કરોન્તો **ઉત્તાનીકરોતિ**. ઉત્તાનીકરોન્તો તથાપચ્ચક્ખભૂતં કત્વા નિગમનવસેન **પસ્સથાતિ ચાહ**.

**૫૭૨. પચ્ચયલક્ખણો**તિ પચ્ચયભાવલક્ખણો, પચ્ચયોતિ વા લક્ખિતબ્બો. પવત્તિદુક્ખસ્સ અનુબન્ધાપનકિચ્ચતાય **દુક્ખાનુબન્ધનરસો**. નિબ્બાનગામિમગ્ગસ્સ ઉપ્પથભાવતો **કુમ્મગ્ગપચ્ચુપટ્ઠાનો**.

**સો પનાયં** પટિચ્ચસમુપ્પાદો. યાવત્તકેહિ પચ્ચયેહિ યં ફલં ઉપ્પજ્જનારહં, અવિકલેહેવ તેહિ તસ્સ ઉપ્પત્તિ, તદઞ્ઞેન ચ તસ્સ પયોજનં નત્થીતિ આહ ''**અનૂનાધિકેહેવા**''તિ. યથા તં ચક્ખુરૂપાલોકમનસિકારેહિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ, એતેન તંતંફલનિપ્ફાદનેન તસ્સા પચ્ચયસામગ્ગિયા તપ્પરતા **તથતા**તિ દસ્સેતિ. **સામગ્ગિન્તિ** સમોધાનં, સમવાયન્તિ અત્થો. **અસમ્ભવાભાવતો**તિ અનુપ્પજ્જનસ્સ અભાવતો. પચ્ચયસામગ્ગિયઞ્હિ સતિ અનુપ્પજ્જને તસ્સા વિતથતા સિયા. **અઞ્ઞધમ્મપ્પચ્ચયેહી**તિ અઞ્ઞસ્સ ફલધમ્મસ્સ પચ્ચયેહિ. **અઞ્ઞધમ્માનુપ્પત્તિતો**તિ તતો અઞ્ઞસ્સ ફલધમ્મસ્સ અનુપ્પજ્જનતો. ન હિ કદાચિ ચક્ખુરૂપાલોકમનસિકારેહિ સોતવિઞ્ઞાણસ્સ સમ્ભવો અત્થિ, યદિ સિયા, તસ્સા સામગ્ગિયા અઞ્ઞથતા નામ સિયા, ન ચેતં અત્થીતિ ''**અનઞ્ઞથતા**''તિ વુત્તં. **પચ્ચયતો**તિ પચ્ચયભાવતો. **પચ્ચયસમૂહતો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો.

**૫૭૩. ઇદપ્પચ્ચયા એવ ઇદપ્પચ્ચયતા**તિ **તા**-સદ્દેન પદં વડ્ઢિતં, ન કિઞ્ચિ અત્થન્તરં યથા દેવો એવ દેવતાતિ. **ઇદપ્પચ્ચયાનં વા સમૂહો ઇદપ્પચ્ચયતા**તિ સમૂહત્થં **તા**-સદ્દમાહ યથા ''જનાનં સમૂહો જનતા''તિ. નનુ ચ ''અત્થિ ઇદપ્પચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇતિ પુટ્ઠેન સતા, આનન્દ, અત્થીતિસ્સ વચનીયં. કિં પચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇતિ ચે વદેય્ય, જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇચ્ચસ્સ વચનીય''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૬) જાતિસદ્દપચ્ચયસદ્દસમાનાધિકરણેન કિં-સદ્દેન ઇદંસદ્દસ્સ સમાનાધિકરણતાદસ્સનતો ઇદપ્પચ્ચયસદ્દસ્સ કમ્મધારયસમાસો દિસ્સતિ, ન હેત્થ ''ઇમસ્સ પચ્ચયા ઇદપ્પચ્ચયા''તિ જરામરણસ્સ, અઞ્ઞસ્સ વા પચ્ચયતો જરામરણસમ્ભવપુચ્છા સમ્ભવતિ વિદિતભાવતો, અસમ્ભવતો ચ, જરામરણસ્સ પન પચ્ચયપુચ્છા સમ્ભવતિ. પચ્ચય-સદ્દેન ચ સમાનાધિકરણતાય ઇદં-સદ્દસ્સ ઇમસ્મા પચ્ચયાતિ પચ્ચયપુચ્છા યુજ્જતિ. સા ચ સમાનાધિકરણતા બાહિરત્થસમાસેપિ લબ્ભતિ. તતો ચ અઞ્ઞપદત્થવચનિચ્છાભાવે કમ્મધારયસમાસો લબ્ભતિ.

સામિવચનસમાસે પન સમાનાધિકરણતા નત્થીતિ ન કથઞ્ચિ કમ્મધારયસમાસસમ્ભવોતિ? નયિદમેવં વચનિચ્છન્તરભાવતો. પટિચ્ચસમુપ્પાદવચનિચ્છા હેસા ''ઇદપ્પચ્ચયતા પટિચ્ચસમુપ્પાદો''તિ એત્થ. ''અત્થિ ઇદપ્પચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ એત્થ પન જરામરણસ્સ પચ્ચયમત્તપરિપુચ્છા, તસ્મા યથા ઇદં-સદ્દસ્સ પટિચ્ચસમુપ્પાદવિસેસનતા, પુચ્છિતબ્બપચ્ચયવિસેસનતા ચ હોતિ, તથા સમાસવિકપ્પો એત્થ, તત્થ ચ કાતબ્બોતિ ન સમાસન્તરદસ્સનં સામિવચનસમાસબાધકં. કસ્મા પનેત્થાપિ કમ્મધારયસમાસો ન ઇચ્છિતોતિ? હેતુપ્પભવાનં હેતુ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ ઇમસ્સત્થસ્સ કમ્મધારયસમાસે અસમ્ભવતો, ''ઇમસ્સ અત્તનો પચ્ચયાનુરૂપસ્સ અનુરૂપો પચ્ચયો ઇદપ્પચ્ચયો''તિ ઇમસ્સ ચ અત્થસ્સ ઇચ્છિતત્તા. યો પનેત્થ ઇદં-સદ્દેન ગહિતો

અત્થો, સો ‘‘અત્થિ ઇદપ્પચ્ચયા જરામરણ’’ન્તિ એત્થ જરામરણગ્ગહણેનેવ ગહિતોતિ ઇદં-સદ્દો પટિચ્ચસમુપ્પન્નતો અભસ્સિત્વા અઞ્ઞાસમ્ભવતો પચ્ચયે અવતિટ્ઠતિ, તસ્મા તત્થ કમ્મધારયસમાસો. એત્થ પન ઇદં-સદ્દસ્સ તતો પરિચ્ચજનકારણં નત્થીતિ સામિવચનસમાસો એવ. એવમ્પિ ન ઇદપ્પચ્ચયો એવ ઇદપ્પચ્ચયભાવો ભવિતું યુત્તોતિ ઇદપ્પચ્ચયતાય પટિચ્ચસમુપ્પાદતાનુપપત્તીતિ? નાયં દોસો અત્થન્તરાભાવતોતિ વુત્તોવાયમત્થો.

અથ વા પન હોતુ ઇદપ્પચ્ચયભાવો ઇદપ્પચ્ચયતાતિ. **ભાવો**તિ ચેત્થ અવિનાભાવિફલં પતિ હેતુનો સત્વં. તથા હિ ઇદપ્પચ્ચય-સદ્દો જાતિઆદીસુ નિરુળ્હો. તઞ્ચ ઇદપ્પચ્ચયસત્વં ઇદપ્પચ્ચયતો અઞ્ઞં નત્થિ. યદિ અઞ્ઞં સિયા, તં અવિજ્જમાનં સિયા. ન હિ સતા અઞ્ઞં વિજ્જમાનં હોતિ. અથ સત્વં સં નામ, યસ્સ સતો ભાવો, તં અસં નામ સિયા. ન હિ તં સત્વં સભાવં સત્વતો અઞ્ઞત્તા, તસ્મા સતો ભાવો સત્વન્તિ નિદ્દેસો ન યુજ્જતિ. ન ચ સં-સમ્બન્ધેન અસં સં નામ હોતિ, પગેવ સં-સમ્બન્ધેન. અસતિ ચ સદિતિગ્ગહણં વિપરીતગ્ગાહોતિ ન ગહણતો સંસિદ્ધિ. સદિસકપ્પનાયઞ્ચ માણવકસ્સ સીહભાવો વિય ન અસતો સં-સભાવતા. યસ્મા પન ઇદપ્પચ્ચયભાવો યથાવુત્તં સત્વં, ન અસત્વં. નાપિ યસ્સ તં સત્વં, તદસં, તસ્મા ઇદપ્પચ્ચયભાવો ઇદપ્પચ્ચયસરૂપં સભાવન્તરેહિ વિનિવત્તભાવદસ્સનત્થં ઇમસ્સાયન્તિ વિસેસેત્વા ઇદપ્પચ્ચયતાતિ વુત્તન્તિ ન ઇદપ્પચ્ચયતાય પટિચ્ચસમુપ્પાદભાવાસમ્ભવો.

પટિચ્ચ સમુપ્પજ્જતિ એતસ્માતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ તસ્સાપિ હેતુઅત્થભાવતો જાતિઆદિપદાનં એવમેવ હેતુભાવવાચકતાય હેતુપધાનતા યોજેતબ્બા હેતુપ્પભવાનં હેતુ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ કત્વા . તથા હિ ‘‘દસબલસમન્નાગતો, ભિક્ખવે, તથાગતો ચતૂહિ વેસારજ્જેહિ સમન્નાગતો આસભં ઠાનં પટિજાનાતિ, પરિસાસુ સીહનાદં નદતિ, બ્રહ્મચક્કં પવત્તેતિ, ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતિ યાવ ‘એવમેતસ્સ કેવલસ્સ દુક્ખક્ખન્ધસ્સ નિરોધો હોતી’’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૧-૨૨) અનેન **સીહનાદસુત્તેન** પકાસિતો એવમત્થો. ‘‘કિં વાદી પનાયસ્મતો સત્થા કિમક્ખાયી’’તિ પુટ્ઠેન આયસ્મતા **અસ્સજિ**ત્થેરેન –

> ‘‘યે ધમ્મા હેતુપ્પભવા, તેસં હેતું તથાગતો આહ;
> તેસઞ્ચ યો નિરોધો, એવંવાદી મહાસમણો’’તિ. (મહાવ॰ ૬૦; અપ॰ થેર ૧.૧.૨૮૬) –

વુત્તો. તેન વિઞ્ઞાયતિ હેતુપ્પભવાનં હેતુ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ. સેસમેત્થ વત્તબ્બં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ.

**૫૭૪. પટિચ્ચા**તિ તં તં કારણં નિસ્સાય. **સમ્મા**તિ અવિપરીતં અનિચ્ચતો અનિચ્ચસ્સ ઉપ્પાદોતિ કત્વા. નિચ્ચતો હિ કારણતો ફલસ્સ ઉપ્પાદો વિપરીતો. તેનાહ ‘‘**તિત્થિય…પે॰… નિરપેક્ખો**’’તિ. ‘‘ઉપ્પાદો પઞ્ઞાયતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૩૮; અ॰ નિ॰ ૩.૪૭; કથા॰ ૨૧૪) એવં વુત્તસઙ્ખતલક્ખણતો અઞ્ઞો ‘‘પચ્ચયતો ખણતો’’તિ એત્થ વુત્તપચ્ચયલક્ખણો એકો આકારો ઉપ્પાદોતિ તેસં અધિપ્પાયો. યં સન્ધાય તે ‘‘જાતિઆદીનં હેતવો જાતિઆદયો’’તિ વદન્તિ, તં તેસં મતિમત્તં, નિબ્બત્તિલક્ખણવિનિમુત્તસ્સ તાદિસસ્સ કસ્સચિ અભાવતો. તેનાહ ‘‘**તં ન યુજ્જતી**’’તિઆદિ. **ગમ્ભીરનયાસમ્ભવતો**તિ ગમ્ભીરાનં નયાનઞ્ચ અસમ્ભવતો. **સદ્દભેદતો**તિ સદ્દવિનાસતો સદ્દાયોગતો. **સુત્તં નત્થિ** ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદં વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામી’’તિઆદિસુત્તપદેહિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧, ૨૦) ઉપ્પાદમત્તસ્સ અપ્પકાસિતત્તા. અયમેવ હિ અત્થો હેટ્ઠા દસ્સિતો ઇદાનિપિ દસ્સીયતિ. **તં** ઉપ્પાદમત્તં. **વિહરામિ** તસ્મિં પઠમાભિસમ્બુદ્ધકાલેતિ અધિપ્પાયો. **વિહરામી**તિ વા કાલવિપલ્લાસેન વુત્તં, વિહાસિન્તિ અત્થો.

**તત્રા**તિ તસ્મિં પદેસવિહારે. **પચ્ચયાકારદસ્સનેના**તિ યેનાકારેન પચ્ચયધમ્મો પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ પચ્ચયો હોતિ, સો પચ્ચયાકારો પચ્ચયભાવો, તસ્સ દસ્સનેન. ઇધ પન વેદનાનં પચ્ચયભાવો અધિપ્પેતો. તેનાહ "**મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિત**"ન્તિઆદિ. વેદનાનંયેવ હિ પચ્ચયં પસ્સન્તેન વુત્તવિહારો પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ એકદેસમેવ પસ્સતો વિહારોતિ કત્વા પદેસવિહારો જાતો, અનન્તનયસમન્તપટ્ઠાનમનસિકારો પઠમાભિસમ્બુદ્ધવિહારો. તઞ્હિ નિપ્પદેસતો પચ્ચયાકારદસ્સનન્તિ એકે. **પદેસવિહારસુત્તવિરોધો આપજ્જતિ** તસ્સ વેદનાનં પચ્ચયધમ્મમનસિકારવિભાવનતો.

લોકો સમુદેતિ એતસ્માતિ **લોકસમુદયો**, અવિજ્જાદિકો પચ્ચયગણો, ન લોકસમુદયમત્તં. તેનાહ "**અનુલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદો**"તિ. **નત્થિતા**તિ સબ્બસો અભાવો, નરન્વયવિનાસો ઉચ્છેદોતિ અત્થો. નત્થિતાસહચરણતો પન ઉચ્છેદદિટ્ઠિ નત્થિતાતિ અધિપ્પેતા. **પચ્ચયાનુપરમો** પચ્ચયાનં અવિચ્છેદો. યથા હિ અતીતહેતુપઞ્ચકસન્નિસ્સયેન એતરહિફલપઞ્ચકં વિય હેતુપઞ્ચકમ્પિ હોતિ, એવં એતરહિહેતુપઞ્ચકસન્નિસ્સયેન આયતિંફલપઞ્ચકમ્પિ ભવિસ્સતિ. તેનાહ "**પચ્ચયાનુપરમે ફલાનુપરમતો**"તિ.

**તં** ગમ્ભીરત્તં **ઉપ્પાદમત્તે નત્થિ** અસભાવધમ્મત્તા. એકત્તનયાદયો નયા સભાવધમ્મેસુ લબ્ભમાનતો ઉપ્પાદમત્તે કથઞ્ચિપિ ન લબ્ભેય્યુન્તિ આહ "**નયચતુક્કં ઉપ્પાદમત્તે નત્થી**"તિ.

**૫૭૫. સમાને કત્તરી**તિ એકસ્મિંયેવ કત્તરિ ઉપ્પજ્જનકિરિયાય યો કત્તા, તસ્મિંયેવ પચ્ચયનકિરિયાય ચ કત્તુભૂતેતિ અત્થો. યથા ''ન્હત્વા ભુઞ્જતિ, ભુત્વા સયતી''તિ. "**પુબ્બકાલે**"તિ ઇદઞ્ચ ત્વાસદ્દન્તાનં પદાનં યેભુય્યેન પુરિમકાલકિરિયાય દીપનતો વુત્તં, ન ઇધ પટિચ્ચસદ્દસ્સ પુરિમકાલત્થત્તા. એવઞ્હિ ''ચક્ખું પટિચ્ચા''તિ નિદસ્સનવચનં નિદસ્સિતબ્બેન સંસન્દેય્ય. અથ વા કામઞ્ચેત્થ ઉભિન્નં કિરિયાનં સમકાલતા ઉપ્પજ્જનકિરિયાય પુબ્બે પચ્ચયનકિરિયાય અસમ્ભવતો, તથાપિ ફલકિરિયાય હેતુકિરિયા પુરિમકાલો વિય વોહરિતું યુત્તા. એવમેત્થ હેતુફલવવત્થાનં સુપાકટં હોતીતિ ઉપચારસિદ્ધં પુરિમકાલં ગહેત્વા વુત્તં "**પુબ્બકાલે**"તિ. **અત્થસિદ્ધિકરો**તિ વાક્યત્થપટિવિઞ્ઞત્તિકરો. પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ હિ એત્થ વાક્યત્થાવબોધો ઇધ અત્થસિદ્ધીતિ અધિપ્પેતો. **પયુજ્જમાનો** પટિચ્ચસદ્દો ઉપ્પાદસદ્દેન વુચ્ચમાનસ્સ સમાનસ્સ ''કત્તુ અભાવતો''તિ પદં આનેત્વા યોજેતબ્બં. અયઞ્હેત્થ અત્થો ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫-૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩-૪૪; ૨.૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫) પચ્ચયનકિરિયાય, ઉપ્પજ્જનકિરિયાય ચ વિઞ્ઞાણમેવ કત્તાતિ સમાનકત્તુકતા લબ્ભતિ.

''પટિચ્ચસમુપ્પાદો''તિ એત્થ પન ઉપ્પાદસદ્દસ્સ ભાવસાધનતાય કિરિયાવ વુત્તાતિ સમાનકત્તુલક્ખણો સદ્દપ્પયોગો ન સમ્ભવતીતિ. તેનાહ "**સદ્દભેદં ગચ્છતી**"તિ, અપસદ્દપ્પયોગો હોતીતિ અત્થો. ન ચેત્થ પરાવરયોગો (પાણિની ૩.૪.૨૦) ''અપ્પત્વા નદિં પબ્બતો, અતિક્કમ્મ પબ્બતં નદી''તિઆદીસુ વિય, નાપિ લક્ખણહેતુઆદિપયોગો ''સીહં દિસ્વા ભયં હોતિ, ઘતં પિવિત્વા બલં જાયતે, 'ધ'ન્તિ કત્વા દણ્ડો પતિતો''તિઆદીસુ વિય. નેવેત્થ સદ્દભેદો. ન હિ હત્થતલે આમલકં વિય સબ્બઞ્ઞેય્યં પચ્ચક્ખં કત્વા ઠિતાનં મહેસીનં વચને અક્ખરચિન્તકાનં વિપ્પલાપો અવસરં લભતિ. લભતુ, વાક્યત્થેન સદ્દસિદ્ધિતો ''ન્હત્વા ગમનં, ભુત્વા સયન''ન્તિઆદીસુ વિયાતિ. એવમ્પિ ન ચ કિઞ્ચિ અત્થં સાધેતિ. યદિપિ પચ્ચેકં પદત્થો લબ્ભતિ, વાક્યત્થો પન ન યુજ્જતિ, તસ્મા દસદાળિમાદિવાક્યાનિ વિય અસમ્બન્ધત્થતાય નિરત્થકં હોતીતિ અધિપ્પાયો.

નામપદે વુત્તે અપ્પયુત્તાનિપિ ‘‘અત્થિ, હોતિ, વિજ્જતી’’તિ એવરૂપાનિ કિરિયાપદાનિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બાનીતિ ઞાયં સન્ધાયાહ **‘‘હોતિસદ્દેન સદ્ધિં યોજયિસ્સામા’’**તિ. **ઇમેસૂ**તિ યથાવુત્તેસુ દેસનાપટિઞ્ઞાપુચ્છાનિગમનવસેન વુત્તેસુ પટિચ્ચસમુપ્પાદપદેસુ. નિદસ્સનમત્તઞ્ચેતં, અઞ્ઞેસુપિ ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદમેવ સાધુકં યોનિસો મનસિ કારોતિ. યદિદં ઇદપ્પચ્ચયતા પટિચ્ચસમુપ્પાદો (દી॰ નિ॰ ૨.૬૭; મ॰ નિ॰ ૨.૩૩૭; સ॰ નિ॰ ૧.૧૭૨; મહાવ॰ ૭). ગમ્ભીરો ચાયં, આનન્દ, પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૫; સં॰ નિ॰ ૨.૬૦) એવમાદીસુપિ એકેનપિ સદ્ધિં હોતિ-સદ્દો સમ્બન્ધં ન ગચ્છતિ. **યોગં ન ગચ્છતિ** તથા સમ્બન્ધવસેન અવુત્તત્તા. **‘‘ન ચ ઉપ્પાદો હોતી’’**તિ ઇદં અસભાવધમ્મત્તા ઉપ્પાદસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણાયોગં સન્ધાય વુત્તં. યથા હિ વિનાસસ્સ વિનાસો નત્થિ, એવં ઉપ્પાદસ્સ વિનાસો વિય ઉપ્પાદોપિ નત્થિ. યદિ સિયા, યેન ઉપ્પાદેન ઉપ્પાદો ઉપ્પાદવા, સોપિ ઉપ્પાદવાતિ અનવટ્ઠાનમેવ આપજ્જેય્યાતિ વુત્તોવાયમત્થો. તેનાહ **‘‘સચે હેય્યા’’**તિઆદિ. યદિ એવં, કથં સમુદયો હોતીતિ? નાયં દોસો નિબ્બત્તિયા અનધિપ્પેતત્તા. એવં દુક્ખક્ખન્ધસ્સ સમુદયો પાતુભાવો સમ્ભવતીતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો, ઇધ પન પટિચ્ચસમુપ્પાદો હોતીતિ તસ્સ અત્થિભાવચોદનાતિ કત્વા હોતિ, જાયતીતિ નિબ્બત્તિચોદના કતા સિયાતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં **‘‘ન ઉપ્પાદો હોતી’’**તિ.

**૫૭૬**. ઇમેસં સઙ્ખારાદીનં પચ્ચયા ઇદપ્પચ્ચયા, અવિજ્જાદયો, તેસં ભાવો **ઇદપ્પચ્ચયતા** . કો પન સો ભાવોતિ આહ **‘‘ભાવો ચ નામા’’**તિઆદિ. તસ્સત્થો – યેનાકારેન અવિજ્જાદયો સઙ્ખારાદિપાતુભાવહેતૂ હોન્તિ, તસ્મિં અવિજ્જાદીનં પવત્તિઆકારવિસેસે વિકારે પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ અયં સમઞ્ઞાતિ. **તેસં** વાદીનં **તં** મઞ્ઞનં. **હેતુવચનતો**તિ હેતુભાવવચનતો.

**૫૭૭**. **એત્થા**તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદપદે. સમુપ્પાદપધાનવચનવિઞ્ઞેય્યો સસત્તિકો હેતુ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ અવિપરીતં અત્થં અજાનન્તાનં અઞ્ઞત્થ સમુપ્પાદસદ્દસ્સ ભાવસાધનસ્સ દસ્સનતો તથા ઇધાપિ **બ્યઞ્જનચ્છાયાય ઉપ્પાદોયેવાયં** વુત્તો, ન હેતૂતિ યા **સઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ, સા ઇમસ્સ** પટિચ્ચસમુપ્પાદપદસ્સ એવં ઇદાનિ વુચ્ચમાનાકારેન અત્થં ગહેત્વા વૂપસમેતબ્બા વિનોદેતબ્બા.

**દ્વેધા**તિ ગાથાય અયં સઙ્ખેપત્થો – યસ્મા અત્તનો પચ્ચયવસેન પવત્તો પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મસમૂહો પચ્ચેતબ્બતો પટિચ્ચો ચ સો સહ ઉપ્પજ્જનતો સમુપ્પાદો ચ, પટિચ્ચ વા કારણસામગ્ગિં અપચ્ચક્ખાય સહ ઉપ્પજ્જનતો એવાતિ ચ એવં દ્વેધા ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ ઇદં વચનં ઇચ્છિતબ્બં, તસ્મા તસ્સ પચ્ચયધમ્મોપિ ફલૂપચારેન પટિચ્ચસમુપ્પાદો ઇચ્ચેવ વુત્તોતિ.

**પચ્ચયતાયા**તિ પચ્ચયસમૂહતો. **પવત્તો**તિ નિબ્બત્તો. **ધમ્મસમૂહો**તિ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મપુઞ્જો. **પતીયમાનો**તિ ઞાણગતિયા અભિમુખં ઉપેયમાનો, અભિસમિયમાનોતિ અત્થો. **હિતાય સુખાય ચા**તિ લોકુત્તરહિતાય, લોકુત્તરસુખાય ચ. **સહ ઉપ્પજ્જતિ** એકેકસ્સ કદાચિપિ ઉપ્પત્તિયા અભાવતો. **સમ્મા ઉપ્પજ્જતિ** અહેતુતો, વિસમહેતુતો ચ અનુપ્પજ્જનતો. **સહ ઉપ્પજ્જતી**તિ એકજ્ઝં ઉપ્પજ્જતિ અન્તમસો અટ્ઠન્નં ધમ્માનં ઉપ્પજ્જનતો. **ન પચ્ચક્ખાયા**તિ અપટિક્ખિપિત્વા, અત્તનો પચ્ચયભૂતધમ્મસમુદાયેન કેનચિ ન વિનાતિ અત્થો. **તસ્સા**તિ વ્વાયં ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ વુત્તો પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મસમૂહો, તસ્સ અયં અવિજ્જાદિકો હેતુસમૂહો. **‘‘તપ્પચ્ચયત્તા’’**તિ એતેન પટિચ્ચસમુપ્પાદપચ્ચયે પટિચ્ચ સમુપ્પાદસમઞ્ઞાતિ દસ્સેતિ. તેનાહ **‘‘યથા લોકે’’**તિઆદિ. યથા હિ લોકે

‘‘પિત્તં મથિતં, સૂરા દધિ, તિપુસં જરો, સેમ્હો ગુળો, આયુ ઘત’’ન્તિ ચ પચ્ચયો ફલવોહારેન વુચ્ચતિ, એવં ફલૂપચારેન પટિચ્ચસમુપ્પાદો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

૫૭૮. પટિચ્ચ-સદ્દે પટિ-સદ્દો અભિમુખત્થો, ઇચ્ચ-સદ્દો ગમ્મત્થોતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**પટિમુખમિતો**’’તિ. કસ્સ પન પટિમુખં, કેન વા ઇતો, કો વા ઇતોતિ ચોદનત્તયે પચ્છિમં વિસ્સજ્જેન્તો ‘‘**હેતુસમૂહો**’’તિ આહ. તસ્મિઞ્હિ વિસ્સટ્ઠે હેતુસમૂહો નામ પચ્ચયસામગ્ગીતિ તત્થ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પટિમુખં, અઞ્ઞમઞ્ઞેનેવ ચ ઇતોતિ વિસ્સટ્ઠોવાયમત્થો હોતીતિ. **સહિતે**તિ સમુદિતે અવિનિબ્ભુત્તે. **સો**તિ હેતુસમૂહો. સમુપ્પાદો ઇતિ વુત્તોતિ યોજના.

**પાતુભાવાયા**તિ ઉપ્પાદાય. કામં **પાળિયં** ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧; ઉદા॰ ૧; મહાવ॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪; વિભ॰ ૨૨૫) અવિજ્જાવ પચ્ચયભાવેન વુત્તા, તથાપિ ન અવિજ્જા એકાવ પચ્ચયો હોતિ, અથ ખો સહજાતધમ્મવત્થુઆરમ્મણાદયો, યોનિસોમનસિકારાદયો, તણ્હુપાદાનાદયો ચ ધમ્મા યથારહં સઙ્ખારુપ્પાદને અવિજ્જાય સહકારીકારણં હોન્તિયેવ. એવં સઙ્ખારાદયોપિ વિઞ્ઞાણાદીનન્તિ આહ ‘‘**અવિજ્જાદિએકેકહેતુસીસેન નિદ્દિટ્ઠો હેતુસમૂહો**’’તિ. **સાધારણફલનિપ્ફાદકટ્ઠેના**તિ તંસમૂહપરિયાપન્નાનં હેતુધમ્માનં સાધારણસ્સ ફલસ્સ નિબ્બત્તકભાવેન. **અવેકલ્લટ્ઠેના**તિ અનૂનભાવેન. તસ્મિઞ્હિ હેતુસમૂહે એકચ્ચાસાધારણઞ્ચેતં ફલં, એકચ્ચેહેવ ચ નિબ્બત્તેતબ્બં સિયા, સબ્બેસં તેસં પચ્ચયધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખા નત્થીતિ પટિમુખગમનાભાવતો પટિચ્ચત્થો ન પરિપૂરેય્યાતિ. **સામગ્ગિઅઙ્ગાન**ન્તિ પચ્ચયસામગ્ગિયા અઙ્ગભૂતાનં, સમૂહીનન્તિ અત્થો . નિદ્ધારણે ચેતં સામિવચનં. ફલધમ્માનં સહિતતા નામ વિસું અભાવો, ન હેતુધમ્માનં વિય અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાતિ આહ ‘‘**અઞ્ઞમઞ્ઞં અવિનિબ્ભોગવુત્તિધમ્મે**’’તિ અવિનિબ્ભોગગ્ગહણઞ્ચેત્થ રૂપધમ્માનમ્પિ સઙ્ગણ્હનત્થં. અઞ્ઞથા સમ્પયુત્તધમ્મેતિ વુચ્ચેય્ય.

૫૭૯. **પચ્ચયતા**તિ અયં અવિજ્જાદિકો પચ્ચયસમૂહો. **અઞ્ઞોઞ્ઞ**ન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં. **પટિચ્ચા**તિ નિસ્સાય સહકારીકારણં લદ્ધા. **સમ**ન્તિ અવિસમં અવેકલ્લેન. **સહા**તિ એકજ્ઝં. **ધમ્મે**તિ અત્તનો પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મે. યસ્મા ઉપ્પાદેતિ, **તતોપિ** તસ્માપિ. એવં પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ મુનિના ભગવતા ભાસિતાતિ યોજના. **ન અપટિચ્ચ** પટિચ્ચેવાતિ અવધારણત્થં દસ્સેન્તો ગાથાયં એવ-કારો લુત્તનિદ્દિટ્ઠોતિ દસ્સેતિ.

**એકેકદેસ**ન્તિ ફલસમુદાયસ્સ એકદેસેકદેસં, ભાગસોતિ અત્થો. **પુબ્બાપરભાવેના**તિ પટિપાટિયા . સબ્બમેતં રૂપારૂપકલાપુપ્પાદનં સન્ધાય વુત્તં. **અત્થાનુસારવોહારકુસલેના**તિ પરમત્થધમ્માનુગતવોહારનિપુણેન.

૫૮૦. પુરિમેન પદેનાતિ યોજના. **સસ્સતાદીન**ન્તિ સસ્સતભાવાદીનં, સસ્સતવાદાદીનં વા. સસ્સતસહચરિતા હિ વાદાપિ સસ્સતાદયોતિ વુચ્ચન્તિ યથા ‘‘દુક્ખદેસના દુક્ખ’’ન્તિ. **ઉચ્છેદાદી**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **વિઘાતો** વિનાસો, પહાનન્તિ અત્થો. **ઞાયો**તિ અન્તદ્વયવિરહિતા મજ્ઝિમા પટિપત્તિ.

**પવત્તિધમ્માન**ન્તિ પવત્તિભૂતાનં ધમ્માનં, કિલેસવટ્ટાદીનન્તિ અત્થો. ‘‘સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા’’તિઆદિનયપ્પવત્તો (દી॰ નિ॰ ૧.૩૧) **સસ્સતવાદો**. ‘‘નત્થિ હેતુ, નત્થિ પચ્ચયો સત્તાનં સંકિલેસાયા’’તિઆદિનયપ્પવત્તો (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮; મ॰ નિ॰ ૨.૧૦૧, ૨૨૭; સં॰ નિ॰ ૩.૨૧૨) **અહેતુવાદો**. પકતિ અણુકાલાદિવસેન લોકો પવત્તતીતિ એવં પવત્તો **વિસમહેતુવાદો**. ઇસ્સરપુરિસપજાપતિવાદા **વસવત્તિવાદા**. અહેતુવાદગ્ગહણેનેવ ચેત્થ સભાવનિયતિ યદિચ્છાવાદાનમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. કેચિ પન ‘‘ચક્ખુ એવ ચક્ખુસ્સ કારણ’’ન્તિ એવમાદિકો **વિસમહેતુવાદો**. ઇસ્સરાદિવાદો અહેતુવાદન્તોગધો. સભાવેનેવ ધમ્મા પવત્તન્તીતિ વાદો

“**વસવત્તિવાદો**”તિ વદન્તિ. કિં હિ પચ્ચયસામગ્ગિયા પયોજનન્તિ અધિપ્પાયો. સમુપ્પાદપદેન પરિદીપિતો હોતીતિ યોજના. પરિદીપનસ્સ પન અવિપરીતકારણં દસ્સેતું “**પચ્ચયસામગ્ગિયં ધમ્માનં ઉપ્પત્તિતો**”તિ વુત્તં. **વિહતા**તિ અબ્ભાહતા. “**પુરિમપુરિમપચ્ચયવસેના**”તિ ઇમિના અવિચ્છેદવસેન પવત્તમાનં ઉચ્છેદદિટ્ઠિનિવત્તકં હેતુફલપબન્ધં દસ્સેતિ. તેનાહ “**કુતો ઉચ્છેદો**”તિ. ઉચ્છેદાભાવકથનેનેવ ચેત્થ ઉચ્છેદવાદસ્સાપિ અભાવં દસ્સેતીતિ દટ્ઠબ્બં.

**તસ્સા તસ્સા પચ્ચયસામગ્ગિયા**તિ તસ્મિં તસ્મિં હેતુપચ્ચયસમવાયે. **સન્તતિં અવિચ્છિન્દિત્વા**તિ હેતુફલપબન્ધસઙ્ખાતસ્સ સન્તાનસ્સ અવિચ્છિન્દનેન. **તેસં તેસં** પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં સમ્ભવતો ઉપ્પજ્જનતો સસ્સતુચ્છેદસઙ્ખાતં અન્તદ્વયં અનુપગ્ગમ્મ યથાસકં પચ્ચયેહિ અનુરૂપફલુપ્પત્તિ ઇધ મજ્ઝિમપટિપદાતિ અધિપ્પેતા. કમ્મવટ્ટસ્સ, વિપાકવટ્ટસ્સ ચ ભિન્નસભાવત્તા, ભિન્નકાલત્તા ચ **સો કરોતિ સો પટિસંવેદેતીતિ વાદપ્પહાનં**. કુસલાકુસલક્ખન્ધપ્પવત્તિયઞ્હિ કારકવોહારો, વિપાકક્ખન્ધપવત્તિયં વેદકવોહારોતિ. યસ્મિં સન્તાને કમ્મં નિબ્બત્તં, તત્થેવ તસ્સ ફલસ્સ નિબ્બત્તનતો **અઞ્ઞો કરોતિ અઞ્ઞો પટિસંવેદેતીતિ વાદપ્પહાનં**. ન હિ કતસ્સ વિનાસો, અકતસ્સ વા અબ્ભાગમો અત્થિ. ‘‘ઇત્થી, પુરિસા’’તિ વોહારેન જનપદનિરુત્તિ. તત્થ યસ્મા પણ્ડિતાપિ લોકે ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધે આનેતુ, નામરૂપં આગચ્છતૂ’’તિ અવત્વા ઇત્થી, પુરિસોત્વેવ વોહરન્તિ, તસ્મા ‘‘ઇત્થી એવાયં, પુરિસો એવાયન્તિ અપરિઞ્ઞાતવત્થુકાનં હોતિ અભિનિવેસો. વિદ્દસુનો પન પટિચ્ચસમુપ્પાદં જાનન્તસ્સ તથા તથા પવત્તમાને ધમ્મે ઉપાદાય પઞ્ઞત્તિમત્તતો તત્થ પરમત્થતો ન અભિનિવેસોતિ આહ “**જનપદનિરુત્તિયા અનભિનિવેસો**”તિ. **સમઞ્ઞાયા**તિ લોકસમઞ્ઞાય. **અનતિધાવન**ન્તિ અનતિક્કમનં. ‘‘સત્તો’’તિ હિ વુત્તે ‘‘કો એત્થ સત્તો, કિં રૂપં, ઉદાહુ વેદનાદયો’’તિ વિભાગં અકત્વા લોકસમઞ્ઞાવસેનેવ લોકિયેહિ વિય લોકિયો અત્થો સમઞ્ઞં અવિલઙ્ઘન્તેન વોહરિતબ્બો.

અપરો નયો – પચ્ચેતુમરહતીતિ પટિચ્ચો. યો હિ નં પચ્ચેતિ અભિસમેતિ, તસ્સ અચ્ચન્તમેવ દુક્ખવૂપસમાય સંવત્તતિ. સમ્મા, સહ ચ ઉપ્પાદેતીતિ સમુપ્પાદો. પચ્ચયધમ્મો હિ અત્તનો ફલં ઉપ્પાદેન્તો સમ્પુણ્ણમેવ ઉપ્પાદેતિ, ન વિકલં. યે ચ ધમ્મે ઉપ્પાદેતિ, તે સબ્બે સહેવ ઉપ્પાદેતિ, ન એકેકં. ઇતિ પટિચ્ચો ચ સો સમુપ્પાદો ચાતિ **પટિચ્ચસમુપ્પાદો**. અથ વા પટિચ્ચ પટિમુખં ઇત્વા કારણસામગ્ગિં અપ્પટિક્ખિપિત્વા સહિતે ઉપ્પાદેતીતિ **પટિચ્ચસમુપ્પાદો**. પટિમુખગમનઞ્ચ પચ્ચયસ્સ કારણસામગ્ગિયા અઙ્ગભાવેન ફલસ્સ ઉપ્પાદનમેવ. **અપ્પટિક્ખિપિત્વા**તિ ચ ન વિના તાય કારણસામગ્ગિયા, અઙ્ગભાવં અગન્ત્વા સયમેવ ન ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો. એતેન કારણબહુતા દસ્સિતા, “**સહિતે**”તિ ઇમિના પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મબહુતા. ઉભયેનાપિ ‘‘એકં ન એકતો’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૧૭) પરતો વુચ્ચમાનો સાસનનયો દીપિતો હોતિ.

અથ વા પટિચ્ચ પચ્ચેતબ્બં પચ્ચયં પટિગન્ત્વા ન વિના તેન સમ્બન્ધસ્સ ઉપ્પાદો **પટિચ્ચસમુપ્પાદો** (ઉદા॰ અટ્ઠ॰ ૧). પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ ચેત્થ સમુપ્પાદપ્પધાનવચનવિઞ્ઞેય્યો સસત્તિકો હેતૂતિ વેદિતબ્બો. તત્થ ‘‘પટિચ્ચા’’તિ વુત્તે કિં પટિચ્ચાતિ વત્તબ્બન્તિ આહ “**પચ્ચેતબ્બ**”ન્તિ. સો ચ પચ્ચયધમ્મોતિ કત્વા વુત્તં “**પચ્ચય**”ન્તિ. ઇદાનિ પટિચ્ચસદ્દસ્સ અત્થમાહ “**પટિગન્ત્વા**”તિ. કારણસ્સ સભાવેન તપ્પટિલાભગતિયા પત્વા. કથં ન વિના તેન? સતિ એવ તસ્મિં, તસ્સ ચ ફલસ્સ ઉપ્પાદતો એવ, ન અઞ્ઞથા. અસતિ, નિરોધતો ચાતિ અયં પચ્ચયટ્ઠિતિ પટિચ્ચસદ્દસ્સ અત્થો. તેનાયં પટિચ્ચસદ્દો યથા ‘‘ઇમસ્મિં સતિ ઇમસ્સુપ્પાદો’’તિ એતે સદ્દા ભુમ્મનિસ્સક્કવચનજોતનીયેન ઇદં-સદ્દવચનીયસ્સ હેતુમતો હેતુઆયત્તભાવેન ભાવુપ્પાદુત્તરકિરિયાપેક્ખેન યાયસ્સ તદાયત્તતા, તાય સમત્થતાય હેતું વદન્તિ, એવં ગન્ત્વા-સદ્દન્તરવચનીયેન તંવિઞ્ઞેય્યસ્સેવ

પચ્ચયનકિરિયાકત્તુહેતુમતો હેતુપચ્ચયનેન હેતુઆયત્તભાવેન સમુપ્પાદુત્તરકિરિયાપેક્ખેન યાયસ્સ તદાયત્તતા, તાય સમત્થતાય હેતુમાહ. એવઞ્ચ કત્વા ''અવિજ્જા પટિચ્ચ, સઙ્ખારા પટિચ્ચસમુપ્પન્ના''તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૬) સઙ્ખારપિટકે વુત્તં. **સમત્થતા** ચેત્થ નિદાનાદિભાવો. સો ચ તદવિનાભાવિફલં પતિ સત્વમેવ. **સમ્બન્ધસ્સા**તિ ચ સંયોજનાનુરૂપતાવસેન જાતિઆદિના સમ્બન્ધસ્સ જરામરણાદિપચ્ચયુપ્પન્નસ્સ. **ઉપ્પાદો**તિ ઉપ્પજ્જનં. યદિ એવં કથં પટિચ્ચસદ્દપ્પયોગો, નનુ સમાનકત્તુકાનં પુબ્બકાલે ઈદિસો સદ્દપ્પયોગોતિ? ''ભુત્વા ગચ્છતિ, કસિત્વા વપતી''તિઆદીસુ સચ્ચમેતં, તં પન યેભુય્યવસેન દટ્ઠબ્બં સમાનાપરકાલે, અસમાનકત્તુકે ચ દસ્સનતો. સમાનકાલે તાવ –

> ''અન્ધકારં નિહન્ત્વાન, ઉદિતાયં દિવાકરો;
> વણ્ણપઞ્ઞાવભાસેહિ, ઓભાસેત્વા સમુગ્ગતો''તિ. –

ઉદાહરણં. કેચિ પન ''મુખં બ્યાદાય સયતિ, અક્ખીનિ પરિવત્તેત્વા પસ્સતી''તિ ઉદાહરન્તિ. અપરે ''નિસજ્જ અધીતે, ઠત્વા કથેતી''તિ.

તત્થ બ્યાદાનપરિવત્તનુત્તરકાલભાવિસયનદસ્સનકિરિયાપેક્ખા પુબ્બુત્તરકાલતા અત્થિ, સા ચ ભેદાનુપલક્ખણા કેહિચિ ન લક્ખીયતિ. ''નિસજ્જ અધીતે, ઠત્વા કથેતી''તિ ચ સમાનકાલતાયપિ અજ્ઝેનકથનેહિ પુબ્બેપિ નિસજ્જટ્ઠાનાનિ હોન્તીતિ સક્કા પુબ્બુત્તરકાલતા સમ્ભાવેતું, તસ્મા પુરિમાનિયેવ ઉદાહરણાનિ યુત્તાનિ. ઉદયસમકાલમેવ હિ તન્નિવત્તનિયનિવત્તનન્તિ. અપરકાલે ''દ્વારમાવરિત્વા પવિસતિ, આવરિત્વા નિક્ખમતી''તિ. કેચિ પન ''ડક્કચ્ચ પતિતો દણ્ડો''તિ ઉદાહરન્તિ. અભિઘાતભૂતસહજાતાય પન અભિઘાતજસદ્દસ્સ સમાનકાલતા એત્થ લબ્ભતિ, તસ્મા ઇધાપિ પુરિમાનિયેવ ઉદાહરણાનિ યુત્તાનિ. પુરિમતાવચનિચ્છાવસેનેવ પન લક્ખણહેતુકિરિયાનં લક્ખણહેતુભાવવચનિચ્છાતિ લક્ખણભાવતો પુરિમકાલો ઇચ્ચેવ ''નિહન્ત્વાના''તિ સદ્દસિદ્ધિ ઇચ્છિતા, એવઞ્ચ પચ્ચયનકિરિયા સમુપ્પજ્જનકિરિયાય પુરિમિકાવાતિ પટિચ્ચ-સદ્દસિદ્ધિ. તત્થ યુત્તં પચ્ચક્ખતો કત્તુદસ્સનતો. ઇધ પન તદભાવતો ન યુત્તન્તિ ચે? નાયં દોસો. ઇધાપિ અનુમાનતો સિદ્ધો. જરામરણાદિકો કત્તા અત્થેવ ''ગત્વા કિરિયતો વય''ન્તિ એવમાદિપયોગદસ્સનતો અવસ્સં અનુમિયમાનેન કત્તુના ઈદિસો સદ્દપયોગો ઇચ્છિતબ્બો. અસમાને પન કત્તરિ ''પિસાચં દિસ્વા ભયં હોતિ, પઞ્ઞાય ચસ્સ દિસ્વા આસવા પરિક્ખીણા હોન્તી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૭૧; ૨.૧૮૨; પુ॰ પ॰ ૨૦૪) એવમાદિ વેદિતબ્બં. યથા ચ તત્થ પિસાચદસ્સનાદિપુરિસબ્યાપારો, એવમિધાપિ પચ્ચયનં પચ્ચયબ્યાપારો અત્તનો ફલુપ્પાદનં, તઞ્ચ સત્વં સમુપ્પાદોવાતિ ''પચ્ચયે સતિ, પચ્ચયસ્સ ઉપ્પાદા''તિ પચ્ચયનસ્સ સમુપ્પાદહેતુતાય ગમકો સમાનસ્સ કત્તુ અભાવેપિ પટિચ્ચ-સદ્દો સિદ્ધોતિ વેદિતબ્બો. યદિ પટિચ્ચસમ્બન્ધસ્સ ઉપ્પાદો પટિચ્ચસમુપ્પાદો, કથં પચ્ચયો પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ? હેટ્ઠા વિચારિતોવાયમત્થો. અપિચ યોયં સમુપ્પાદ-સદ્દવિભાવિતાનં પચ્ચયુપ્પન્નાનં પટિચ્ચસદ્દવિભાવિતો સસત્તિકો હેતુ અધિપ્પેતો, તસ્સ સમુપ્પાદાભિમુખતાય પધાનવચનવિઞ્ઞેય્યસભાવત્તા તથા વુત્તોતિ.

કિં પન કારણં સમુપ્પાદપધાનેન વચનેન સમુપ્પાદસ્સ હેતુ વેદિતબ્બો, ન પન સહેતુકો સમુપ્પાદો એવાતિ? વુચ્ચતે – દિટ્ઠસ્સ દુક્ખસ્સ યો પચ્ચયો પચ્ચયનિદ્દેસેન તસ્સ વિભાવિતત્તા. કથં? યથાહ –

> ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ પરિવીમંસમાનો પરિવીમંસતિ ‘યં ખો ઇદં અનેકવિધં નાનપ્પકારકં દુક્ખં લોકે ઉપ્પજ્જતિ જરામરણં, ઇદં નુ ખો દુક્ખં કિં નિદાનં કિં સમુદયં કિં જાતિકં કિં પભવં, કિસ્મિં સતિ જરામરણં હોતિ, કિસ્મિં અસતિ જરામરણં ન હોતી’તિ. સો પરિવીમંસમાનો એવં પજાનાતિ ‘યં ખો ઇદં… પે॰… ઇદં ખો દુક્ખં જાતિનિદાન’’’મિચ્ચાદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૫૧) –

દિટ્ઠસ્સ દુક્ખસ્સ નિદાનં **પરિવીમંસસુત્તે** વુત્તં. તં પજાનનઞ્ચ નિદાનમ્પિ વિઞ્ઞાતબ્બન્તિ. યથા ચાહ –

> ‘‘પુબ્બે મે, ભિક્ખવે, સમ્બોધા અનભિસમ્બુદ્ધસ્સ બોધિસત્તસ્સેવ સતો એતદહોસિ ‘કિચ્છં વતાયં લોકો આપન્નો જાયતિ ચ જીયતિ ચ મીયતિ ચ ચવતિ ચ ઉપપજ્જતિ ચ, અથ ચ પનિમસ્સ દુક્ખસ્સ નિસ્સરણં નપ્પજાનાતિ જરામરણસ્સ. કુદાસ્સુ નામ ઇમસ્સ દુક્ખસ્સ નિસ્સરણં પઞ્ઞાયિસ્સતિ જરામરણસ્સા’તિ… પે॰… તસ્સ મય્હં, ભિક્ખવે, યોનિસો મનસિકારા અહુ પઞ્ઞાય અભિસમયો ‘જાતિયા ખો સતિ જરામરણં હોતિ, જાતિપચ્ચયા જરામરણ’’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૦) –

આદિના દિટ્ઠસ્સ દુક્ખસ્સ પચ્ચયવીમંસાભિસમયા વુત્તા. પચ્ચયો હિ ઞાતબ્બો. તદભિસમયાયત્તઞ્ચ દુક્ખનિસ્સરણપજાનનન્તિ યો ચ ઞાતબ્બો, સો પવેદેતબ્બોતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદસદ્દો યં યદિદં સમુપ્પાદસદ્દવિભાવિતં દિટ્ઠં દુક્ખં, તં પચ્ચયં પટિચ્ચેવ, ન અઞ્ઞથાતિ એવં પચ્ચયવિભાવનત્થં વુચ્ચતિ. ભવતિ હિ ઞાતું, પવેદેતુઞ્ચ ઇચ્છિતભાવેન પધાનસ્સાપિ કેનચિ વિસેસેન ઞાતબ્બતાય અપ્પધાનભાવેન નિદ્દેસો યથા ‘‘કો સોતાપન્નો, યસ્સ તીણિ સંયોજનાનિ પહીનાનિ. કો દેવદત્તો, યસ્સ ઉચ્ચતરાનિ ગેહાની’’તિ, એવમિધાપિ પચ્ચયપચ્ચયનપવેદનટ્ઠેન નિદ્દેસે સત્તિવિસેસેન અત્તનો ફલેન પચ્ચનીયતાય ઞાતબ્બભાવેન ‘‘પટિચ્ચા’’તિ પરિયાયેન પચ્ચયો વુત્તો.

યો ચાયં ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિઆદિકો નિદ્દેસો, સો ચ સકલસ્સ દુક્ખક્ખન્ધસ્સ મૂલતો પટ્ઠાય પચ્ચયાનં પવેદનાય નિદ્દિટ્ઠોતિ પરિયોસાનેપિ ‘‘એવમેતસ્સ કેવલસ્સ દુક્ખક્ખન્ધસ્સ સમુદયો હોતી’’તિ એવં-સદ્દેન સમુગ્ઘાતં દુક્ખં દસ્સેત્વા તસ્સ યથાવુત્તે પચ્ચયે તંસમુદયાભિમુખે કત્વા નિગમિતા પચ્ચયા. **પટિપદાસુત્તેપિ** (સં॰ નિ॰ ૨.૩) ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા…પે॰… સમુદયો હોતી’’તિ વત્વા ‘‘અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, મિચ્છાપટિપદા’’તિ વુત્તં. ન ચ પટિચ્ચસમુપ્પન્નભાવેન ગહિતં દુક્ખં મિચ્છાપટિપદં, અથ ખો દુક્ખસમુદયભૂતા પચ્ચયાતિ. યથા ચ ‘‘પઞ્ચઙ્ગિકો સમ્માસમાધિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૫), પઞ્ચઞાણિકો સમ્માસમાધી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫) અઙ્ગઞાણપટિવેદનત્થત્તા દેસનાય સમ્માસમાધિપધાનેહિ સદ્દેહિ અઙ્ગઞાણપટિવેદનં કતં, એવમિધાપિ સમુપ્પાદપધાનેન સદ્દેન પચ્ચયપટિવેદનં કતન્તિ વેદિતબ્બં.

**૫૮૧**. યા પનાયં તન્તીતિ સમ્બન્ધો. **નિક્ખિત્તા**તિ ઠપિતા, દેસિતાતિ અત્થો. યથાધિપ્પેતસ્સ અત્થસ્સ તનનતો તન્તિ, ગન્થો. ‘‘કિં વાદી, ભન્તે, સમ્માસમ્બુદ્ધો’’તિ પુચ્છિતેન ‘‘વિભજ્જવાદી, મહારાજા’’તિ (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.તતિયસઙ્ગીતિકથા; કથા॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા) મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરેન વુત્તત્તા સમ્માસમ્બુદ્ધસાવકા વિભજ્જવાદિનો. તે હિ સત્થારા વેનયિકાદિભાવં વિભજ્જ વુત્તં અનુવદન્તિ, સોમનસ્સાદીનં, ચીવરાદીનઞ્ચ સેવિતબ્બાસેવિતબ્બભાવં. સસ્સતુચ્છેદવાદે વા વિભજ્જ વદન્તિ. ‘‘સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા’’તિઆદીનં (દી॰ નિ॰ ૧.૩૧) ઠપનીયાનં ઠપનતો, રાગાદિક્ખયસ્સ સસ્સતસ્સ, રાગાદિકાયદુચ્ચરિતાદિઉચ્છેદસ્સ ચ વચનતો, ન પન એકંસબ્યાકરણીયાદિકે તયો પઞ્હે અપનેત્વા વિભજ્જબ્યાકરણીયમેવ વદન્તિ. વિભજ્જવાદીનં મણ્ડલં સમૂહો

**વિભજ્જવાદિમણ્ડલં**. વિભજ્જવાદિનો વા ભગવતો પરિસા **વિભજ્જવાદિમણ્ડલ**ન્તિપિ વદન્તિ, વિભજ્જ વા સસ્સતુચ્છેદે ઉભો અન્તે અનુપગમ્મ મજ્ઝિમપટિપદાભૂતસ્સ પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ દેસનતો ભગવા, તદનુવાદતો તસ્સ સાવકા ચ **વિભજ્જવાદિનો**તિ. સેસં પુરિમસદિસં.

**ઓતરિત્વા**તિ ઓગાહેત્વા, વિભજ્જવાદી હુત્વાતિ અત્થો. ન હિ સયં અવિભજ્જવાદી સમાનો વિભજ્જવાદીનં અન્તરે ઠાનમત્તેન વિભજ્જવાદિમણ્ડલં ઓતિણ્ણો નામ હોતિ. આચરિયેહિ અવુત્તવિપરીતત્થદીપનેન તે **નઅબ્ભચિક્ખન્તેન**. અવિજ્જા પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનમ્પિ હેતુ પચ્ચયો હોતીતિ વદન્તો, કથાવત્થુમ્હિ પટિક્ખિત્તે પુગ્ગલવાદાદિકે ચ વદન્તો સકસમયં વોક્કમતિ નામ, તથા **અવોક્કમન્તેન**. **પરસમયં** દોસારોપનબ્યાપારવિરહેન **અનાયૂહન્તેન**. ‘‘ઇદમ્પિ સુત્તં ગહેતબ્બ’’ન્તિ પરસમયં અસમ્પિણ્ડેન્તેનાતિ કેચિ વદન્તિ. ‘‘તથાહં ભગવતા ધમ્મં દેસિતં આજાનામિ, યથા તદેવિદં વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતિ અનઞ્ઞ’’ન્તિઆદીનિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૯૬) વદન્તો સુત્તં પટિબાહતિ નામ, તથા **અપટિબાહન્તેન**. ‘‘તથાહં ભગવતા ધમ્મં દેસિતં આજાનામિ, યથા યેમે અન્તરાયિકા ધમ્મા વુત્તા ભગવતા, તે પટિસેવતો નાલં અન્તરાયાય (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૪; પાચિ॰ ૪૧૭, ૪૧૮), સુપિનન્તે કતો વીતિક્કમો આપત્તિકરો હોતી’’તિ ચ એવમાદિં વદન્તો વિનયં પટિલોમેતિ નામ, તબ્બિપરિયાયેન તં **અનુલોમેન્તેન**. પટિલોમેન્તો હિ કમ્મન્તરં ભિન્દન્તો, ધમ્મતઞ્ચ વિલોમેન્તો કુતો કિલેસવિનયં અનુલોમેતિ. **સુત્તે** (દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૭ આદયો; અ॰ નિ॰ ૪.૧૮૦) વુત્તે ચત્તારો મહાપદેસે, **અટ્ઠકથાય**ઞ્ચ વુત્તે સુત્તસુત્તાનુલોમઆચરિયવાદઅત્તનોમતિમહાપદેસે **ઓલોકેન્તેન**. તદોલોકનેન હિ સુત્તે, વિનયે ચ સન્તિટ્ઠતિ નાતિધાવતિ.

**ધમ્મ**ન્તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદપાળિં. **અત્થ**ન્તિ તદત્થં. હેતુ, હેતુફલાનિ વા અયમેત્થ હેતુ **ધમ્મો**, ઇદમેત્થ હેતુફલં **અત્થો**તિ. **ધમ્મ**ન્તિ વા ધમ્મતં. યથા એકે ‘‘ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં અનુપ્પાદા વા તથાગતાનં ઠિતાવ સા ધાતૂ’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) સુત્તપદસ્સ અત્થં મિચ્છા ગાહેન્તા ‘‘નિચ્ચો પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ પચ્ચયાકારધમ્મં મિચ્છા દીપેન્તિ, એવં અદીપેત્વા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ અત્તનો ફલં પતિ કારણસ્સ વવત્થિતસભાવં દીપેન્તેન. યથા ચ એકે ‘‘અનિરોધં અનુપ્પાદ’’ન્તિઆદિના પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ અત્થં મિચ્છા ગાહેન્તિ, એવં ગાહે અકત્વા વુત્તનયેનેવ અવિપરીતં **અત્થં સઙ્ગાહેન્તેન**. ‘‘દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણં અવિજ્જા’’તિ વુત્તમત્થં પરિવત્તેત્વા પુન ‘‘પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદીહિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૭) **અપરેહિપિ પરિયાયેહિ નિદ્દિસન્તેન** . ‘‘સઙ્ખારા ઇમિના પરિયાયેન ભવોતિ વુચ્ચન્તિ, તણ્હા ઇમિના પરિયાયેન ઉપાદાન’’ન્તિઆદિના નિદ્દિસન્તેનાતિ ચ વદન્તિ. **પકતિયા**તિ યથાવુત્તવિધાનં અનામસિત્વા કેવલમેવ.

**સચ્ચ**ન્તિ ચતુસચ્ચં. **સત્તો**તિ સત્તસુઞ્ઞતાતિ વદન્તિ, સત્તસુઞ્ઞેસુ પન સઙ્ખારેસુ સત્તવોહારો, સત્તત્થકિચ્ચસિદ્ધિ ચ. **પચ્ચયાકારમેવ ચા**તિ પચ્ચયાકારો એવ ચ, **મ**-કારો પદસન્ધિકરો. પચ્ચયધમ્માનં અત્તનોયેવ ફલસ્સ પચ્ચયભાવો પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ અત્થો.

**તસ્મા**તિ વુત્તનયેન અત્થવણ્ણનાય કાતબ્બત્તા, દુક્કરત્તા ચ **પતિટ્ઠં નાધિગચ્છામી**તિ યત્થ ઠિતસ્સ વણ્ણના સુકરા હોતિ, તસ્સા પતિટ્ઠાભૂતં તં નયં અત્તનોયેવ ઞાણબલેન નાધિગચ્છામીતિ અત્થો. નિસ્સયં પન આચિક્ખન્તો ‘‘**સાસનં પનિદ**’’ન્તિઆદિમાહ. ઇધ **સાસન**ન્તિ પાળિધમ્મમાહ, પટિચ્ચસમુપ્પાદમેવ વા. સો હિ અનુલોમપટિલોમાદિનાનાદેસનાનયપટિમણ્ડિતો અબ્બોચ્છિન્નો અજ્જાપિ પવત્તતીતિ નિસ્સયો હોતિ. તદટ્ઠકથાસઙ્ખાતો ચ **પુબ્બાચરિયમગ્ગો**. ‘‘તં સુણાથ સમાહિતા’’તિ આદરજનને, ઉસ્સાહને ચ કિં પયોજનન્તિ ચે,

તં દસ્સેન્તો આહ "**વુત્તઞ્હેત**"ન્તિઆદિ. **અટ્ઠિં કત્વા**તિ અત્થં કત્વા. યથા વા ન નસ્સતિ, એવં અટ્ઠિગતં વિય કરોન્તો અટ્ઠિં કત્વા. પુબ્બકાલતો અપરકાલે ભવં **પુબ્બાપરિયં**. **વિસેસ**ન્તિ પઠમારમ્ભતો પભુતિ ખણે ખણે ઞાણવિસેસં, કિલેસક્ખયવિસેસઞ્ચ લભતીતિ અત્થો.

૫૮૨. **દેસનાભેદતો**તિ દેસનાવિસેસતો. અત્થતો, લક્ખણાદિતો, એકવિધાદિતો ચ **અત્થલક્ખણેકવિધાદિતો** . **અઙ્ગાનઞ્ચ વવત્થાના**તિ અવિજ્જાદીનં દ્વાદસન્નં અઙ્ગાનં વવત્થાનદસ્સનતો.

કમ્મવિપાકકિલેસવટ્ટાનં મૂલકારણત્તા, આદિતો વુત્તત્તા ચ અવિજ્જા પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ મૂલં. તત્થ વલ્લિયા મૂલે દિટ્ઠે તતો પભુતિ વલ્લિહરણં વિય પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ મૂલે દિટ્ઠે તતો પભુતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસનાતિ ઉપમાસંસન્દના ન કાતબ્બા. ન હિ ભગવતો ઇદમેવ દિટ્ઠં, ઇદં અદિટ્ઠન્તિ વિભજનીયં અત્થિ સબ્બસ્સ દિટ્ઠત્તા. મૂલતો પભુતિ પન વલ્લિહરણં વિય મૂલતો પભુતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસના કતાતિ ઇદમેત્થ સામઞ્ઞં અધિપ્પેતં, બોધનેય્યજ્ઝાસયવસેન વા બોધેતબ્બભાવેન મૂલાદિદસ્સનસામઞ્ઞં યોજેતબ્બં.

**તસ્સા**તિ –

> "સ ખો સો, ભિક્ખવે, કુમારો વુદ્ધિમન્વાય ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકમન્વાય પઞ્ચહિ કામગુણેહિ સમપ્પિતો... પે॰... રજનીયેહિ. સો ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા પિયરૂપે રૂપે સારજ્જતિ, અપ્પિયરૂપે રૂપે બ્યાપજ્જતિ, અનુપટ્ઠિતકાયસતિ ચ વિહરતિ પરિત્તચેતસો, તઞ્ચ ચેતોવિમુત્તિં પઞ્ઞાવિમુત્તિં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ, યત્થસ્સ તે પાપકા અકુસલા ધમ્મા અપરિસેસા નિરુજ્ઝન્તિ. સો એવં અનુરોધવિરોધં સમાપન્નો યં કિઞ્ચિ વેદનં વેદેતિ સુખં વા દુક્ખં વા અદુક્ખમસુખં વા, સો તં વેદનં અભિનન્દતિ અભિવદતિ, અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતી"તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૮) –

એવં વુત્તસ્સ. એવં સોતદ્વારાદીસુપિ. તસ્સ **અભિનન્દતો**તિ સપ્પીતિકતણ્હાય અભિમુખભાવેન નન્દતો. **અભિવદતો**તિ "અહો સુખં, અહો સુખ"ન્તિ વચીભેદકરણપવત્તાય બલવતણ્હાય "અહં, મમા"તિ અભિવદતો. તતો બલવતિયા મોચેતું અસક્કુણેય્યતાય **અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતો**. તતોપિ બલવતી પન ઉપાદાનભૂતા તણ્હા **નન્દી**. એત્થ ચ અભિનન્દનાદિના તણ્હા વુત્તા, નન્દિવચનેન તપ્પચ્ચયં ઉપાદાનં ચતુબ્બિધમ્પિ નન્દિતાતદવિપ્પયોગતાહિ, તણ્હાદિટ્ઠાભિનન્દનભાવેહિ ચાતિ વેદિતબ્બં.

**જાતિપચ્ચયા જરામરણ**ન્તિઆદિકઞ્ચ તત્થેવ **મહાતણ્હાસઙ્ખયસુત્તે** વુત્તં.

વિપાકવટ્ટભૂતે પટિસન્ધિપવત્તિફસ્સાદિકે કમ્મસમુટ્ઠાનઞ્ચ ઓજં સન્ધાય "**ચત્તારો આહારા તણ્હાનિદાના**"તિઆદિ વુત્તં. વટ્ટૂપથમ્ભકા પન ઇતરેપિ આહારા તણ્હાપભવે તસ્મિં અવિજ્જમાને ન વિજ્જન્તીતિ "**તણ્હાનિદાના**"તિ વત્તું વટ્ટન્તિ.

૫૮૩. **તતો તતો**તિ ચતુબ્બિધાસુ દેસનાસુ તતો તતો દેસનતો. **ઞાયપ્પટિવેધાય સંવત્તતીતિ ઞાયો**તિ મગ્ગો, સો એવ વા પટિચ્ચસમુપ્પાદો "અરિયો ચસ્સ ઞાયો પઞ્ઞાય સુદિટ્ઠો હોતી"તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૪૧; ૫.૧૦૨૪) વચનતો. સયમેવ હિ સો સમન્તભદ્દકત્તા તથા તથા પટિવિજ્ઝિતબ્બત્તા તાય તાય દેસનાય અત્તનો

પટિવેધાય સંવત્તતિ. **ચતુબ્બિધગમ્ભીરભાવપ્પત્તિયા**તિ ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધગમ્ભીરેસુ પતિટ્ઠાધિગમનેન પતિટ્ઠિતત્તાતિ અત્થો.

સમન્તભદ્દકતા, દેસનાવિલાસપ્પત્તિ ચ ચતુન્નમ્પિ દેસનાનં સમાનં કારણન્તિ વિસેસકારણં વત્તુકામો આહ "**વિસેસતો**"તિ. **અસ્સા**તિ અસ્સ ભગવતો દેસના, **અસ્સ** વા પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ દેસનાતિ યોજેતબ્બં. **પવત્તિકારણવિભાગો** અવિભત્તસભાવા અવિજ્જાદયોવ, કારણન્તિ વા ગહિતાનં પકતિઆદીનં, અવિજ્જાદીનઞ્ચ અકારણતા, કારણતા ચ. તત્થ સમ્મૂળ્હા કેચિ અકારણં કારણન્તિ ગણ્હન્તિ, કેચિ ન કિઞ્ચિ કારણં બુજ્ઝન્તીતિ તેસં યથાસકેહિ અનુરૂપેહિ કારણેહિ સઙ્ખારાદિ**પવત્તિસન્દસ્સનત્થં**, સંસારપ્પવત્તિસન્દસ્સનત્થન્તિ અત્થો. પવત્તિઆદીનવપટિચ્છાદિકા અવિજ્જા આદિ, તતો સઙ્ખારા ઉપ્પજ્જન્તિ, તતો વિઞ્ઞાણન્તિ એવં પવત્તિયા **ઉપ્પત્તિક્કમસન્દસ્સનત્થં**, ગબ્ભસેય્યકાદિવસેન વા તત્થ તત્થ ભવે અત્તભાવસ્સ ઉપ્પજ્જનાનુપુબ્બિસન્દસ્સનત્થઞ્ચ અનુલોમદેસના પવત્તાતિ. ઇતરાસં તદત્થતાસમ્ભવેપિ ન તાસં તદત્થમેવ પવત્તિ અત્થન્તરસબ્ભાવતો. અયં પન તદત્થા એવાતિ એતિસ્સા તદત્થતા વુત્તા.

**અનુવિલોકયતો** યો સમ્બોધિતો પુબ્બભાગે તંતંપચ્ચયુપ્પન્નાવબોધસઙ્ખાતો પુબ્બભાગપટિવેધો પવત્તો, તદનુસારેન તદનુગમેન જરામરણાદિકસ્સ જાતિઆદિકારણં યં અધિગતં, તસ્સ સન્દસ્સનત્થં અયં પટિલોમદેસના પવત્તા. અનુવિલોકયતો પટિલોમદેસના પવત્તાતિ વા સમ્બન્ધો. દેસેન્તોપિ હિ ભગવા કિચ્છાપન્નં લોકં અનુવિલોકેત્વા પુબ્બભાગ...પે॰... સન્દસ્સનત્થં દેસેસીતિ. આહારતણ્હાદયો પચ્ચુપ્પન્નદ્ધા, સઙ્ખારાવિજ્જા અતીતદ્ધાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેનાહ "**યાવ અતીતં અદ્ધાનં અતિહરિત્વા**"તિ. આહારા વા તણ્હાય પભાવેતબ્બા અનાગતો અદ્ધા, તણ્હાદયો પચ્ચુપ્પન્નો , સઙ્ખારાવિજ્જા અતીતોતિ. પચ્ચક્ખં પન ફલં દસ્સેત્વા તન્નિદાનદસ્સનવસેન ફલકારણપરમ્પરદસ્સનં યુજ્જતીતિ આહારા પુરિમતણ્હાય ઉપ્પાદિતા પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધા, તણ્હાદયો અતીતો, સઙ્ખારાવિજ્જા તતોપિ અતીતતરો સંસારસ્સ અનાદિભાવદસ્સનત્થં વુત્તોતિ. **યાવ અતીતદ્ધાન**ન્તિ યાવ અતીતતરં અદ્ધાનન્તિ અત્થો યુત્તોતિ. આયતિં પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિઆહારકા વા ચત્તારો આહારા ''આહારેતીતાહં ન વદામિ...પે॰... એવં પન મં અવદન્તં યો એવં પુચ્છેય્ય 'કિસ્સ નુ ખો, ભન્તે, વિઞ્ઞાણાહારો'તિ, એસ કલ્લો પઞ્હો, તત્ર કલ્લં વેય્યાકરણં, વિઞ્ઞાણાહારો આયતિં પુનબ્ભવાભિનિબ્બત્તિયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૨) વચનતો, તંસમ્પયુત્તત્તા ફસ્સચેતનાનં, તપ્પવત્તિહેતુત્તા ચ કબળીકારાહારસ્સ. તેન હિ ઉપત્થમ્ભિતરૂપકાયસ્સ, તઞ્ચ ઇચ્છન્તસ્સ કામવિઞ્ઞાણાયૂહનં હોતિ. ભોજનઞ્હિ સદ્ધાદીનં, રાગાદીનઞ્ચ ઉપનિસ્સયોતિ વુત્તં. તસ્મા તે કમ્મવટ્ટસઙ્ગહિતા આહારા પચ્ચુપ્પન્નો અદ્ધાતિ ઇમસ્મિં પરિયાયે પુરિમોયેવ અત્થો યુત્તો.

**અતીતદ્ધતો પભુતિ** ''ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૨) અતીતે, તતો પરઞ્ચ હેતુફલપટિપાટિં પચ્ચક્ખભૂતાનં આહારાનં નિદાનદસ્સનવસેન આરોહિત્વા નિવત્તનેન વિના અબુજ્ઝન્તાનં તંસન્દસ્સનત્થં સા અયં દેસના પવત્તાતિ અત્થો. **અનાગતદ્ધહેતુસમુટ્ઠાનતો પભુતી**તિ અનાગતસ્સ ભવસ્સ હેતુભૂતાનં ધમ્માનં ઉપ્પત્તિતો પટ્ઠાય. **અનાગતદ્ધસન્દસ્સનત્થ**ન્તિ અનાગતદ્ધુનો અપ્પટિવિજ્ઝન્તાનં અપસ્સન્તાનં પચ્ચક્ખં પચ્ચુપ્પન્નં હેતું દસ્સેત્વા હેતુફલપરમ્પરાય તસ્સ સન્દસ્સનત્થન્તિ અત્થો. એત્થ ચ આદિતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાના, પરિયોસાનતો ચ પટ્ઠાય યાવ આદિ પવત્તા દેસના દ્વાદસઙ્ગા, તતો એવ તિસન્ધિ ચતુસઙ્ખેપા. મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ આદિ પવત્તા દેસના અટ્ઠઙ્ગા દ્વિસન્ધિ તિસઙ્ખેપા. મજ્ઝતો પન પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાના પવત્તા દેસના છળઙ્ગા દ્વિસન્ધિ તિસઙ્ખેપા. ''સંયોજનિયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો

વિહરતો તણ્હા પવડ્ઢતિ, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩, ૫૭) મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાના પવત્તા દેસના એકસન્ધિ દ્વિસઙ્ખેપા. એવં અયં અનેકઙ્ગા એવ પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસના આગતા. એકઙ્ગવસેનાપિ ચ પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસના લબ્ભતેવ. યથાહ –

> ''તત્ર, ભિક્ખવે, સુતવા અરિયસાવકો પટિચ્ચસમુપ્પાદંયેવ સાધુકં યોનિસો મનસિ કરોતિ 'ઇતિ ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતિ, ઇમસ્સુપ્પાદા ઇદં ઉપ્પજ્જતિ. ઇમસ્મિં અસતિ ઇદં ન હોતિ, ઇમસ્સ નિરોધા ઇદં નિરુજ્ઝતી'તિ. સુખવેદનિયં, ભિક્ખવે, ફસ્સં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સુખવેદના''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૬૨) –

આદિ. એત્થ હિ ''ફસ્સપચ્ચયા''તિ એત્તકો એવ પટિચ્ચસમુપ્પાદો વુત્તો. તેનેતં વિઞ્ઞાયતિ ''એકઙ્ગપટિચ્ચસમુપ્પાદો''તિ.

તત્થ **ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતી**તિ ઇમસ્મિં અવિજ્જાદિકે પચ્ચયે સતિ ઇદં સઙ્ખારાદિકં ફલં હોતિ. **ઇમસ્સુપ્પાદા ઇદં ઉપ્પજ્જતી**તિ ઇમસ્સ અવિજ્જાદિકસ્સ પચ્ચયસ્સ ઉપ્પાદા ઇદં સઙ્ખારાદિકં ફલં ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. **ઇમસ્મિં અસતિ ઇદં ન હોતિ, ઇમસ્સ નિરોધા ઇદં નિરુજ્ઝતી**તિ અવિજ્જાદીનં અભાવે સઙ્ખારાદીનં અભાવસ્સ, અવિજ્જાદીનં નિરોધા સઙ્ખારાદીનં નિરોધસ્સ ચ વચનેન પુરિમસ્મિં પચ્ચયલક્ખણે નિયમો દસ્સિતો હોતિ ''ઇમસ્મિં સતિ એવ, ન અસતિ, ઇમસ્સ ઉપ્પાદા એવ, ન નિરોધા''તિ. તેનેતં લક્ખણં અન્તોગધનિયમં ઇધ પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

**નિરોધો**તિ ચ અવિજ્જાદીનં વિરાગાધિગમેન આયતિં અનુપ્પાદો અપ્પવત્તિ. તથા હિ વુત્તં ''અવિજ્જાયત્વેવ અસેસવિરાગનિરોધા''તિઆદિ (મહાવ॰ ૧; ઉદા॰ ૩). નિરોધવિરોધી ચ ઉપ્પાદો, યેન સો ઉપ્પાદવિરોધિભાવેન વુત્તો ''ઇમસ્સ નિરોધા ઇદં નિરુજ્ઝતી''તિ, તેનેતં દસ્સેતિ ''અનિરોધો ઉપ્પાદો નામ, સો ચેત્થ અત્થિભાવોતિપિ વુચ્ચતી''તિ. ''ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતી''તિ ઇદમેવ હિ લક્ખણં પરિયાયન્તરેન ''ઇમસ્સુપ્પાદા ઇદં ઉપ્પજ્જતી''તિ વદન્તેન પરેન પુરિમં વિસેસિતં હોતિ, તસ્મા ન ધરમાનતંયેવ સન્ધાય ''ઇમસ્મિં સતી''તિ વુત્તં, અથ ખો મગ્ગેન અનિરુદ્ધભાવઞ્ચાતિ વિઞ્ઞાયતિ. યસ્મા ચ ''ઇમસ્મિં અસતિ ઇદં ન હોતિ, ઇમસ્સ નિરોધા ઇદં નિરુજ્ઝતી''તિ (ઉદા॰ ૨) દ્વિધાપિ ઉદ્દિટ્ઠલક્ખણસ્સ નિરોધસ્સ નિદ્દેસં વદન્તેન ''અવિજ્જાયત્વેવ અસેસવિરાગનિરોધા સઙ્ખારનિરોધો''તિઆદિના (મહાવ॰ ૧; ઉદા॰ ૩) નિરોધો એવ વુત્તો, તસ્મા નત્થિભાવોપિ નિરોધો એવાતિ નત્થિભાવવિરુદ્ધો અત્થિભાવો અનિરોધોતિ દસ્સિતં હોતિ. તેન અનિરોધસઙ્ખાતેન અત્થિભાવેન ઉપ્પાદં વિસેસેતિ. તતો ન ઇધ અત્તલાભમત્તં ઉપ્પાદોતિ અધિપ્પેતો, અથ ખો અનિરોધસઙ્ખાતો અત્થિભાવો ચાતિ અયમત્થો વિભાવિતોતિ એવમેતં લક્ખણદ્વયવચનં અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવેન સાત્થકન્તિ વેદિતબ્બં.

કો પનાયં અનિરોધો નામ, યો અત્થિભાવો, ઉપ્પાદોતિ ચ વુચ્ચતીતિ? અપ્પહીનભાવો, અનિબ્બત્તિતફલતાપ્પહીનારહતાહિ ફલુપ્પાદનારહતા ચ. યે તેહિ પહાતબ્બા અકુસલા ધમ્મા, તેસં અરિયમગ્ગેન અસમુગ્ઘાતિતભાવો, યે પન ન પહાતબ્બા કુસલાબ્યાકતા ધમ્મા, યાનિ તેસુ સંયોજનાનિ અખીણાસવાનં, તેસં અપરિક્ખીણતા ચ. અસમુગ્ઘાતિતાનુસયતાય હિ સસંયોજનાખન્ધપ્પવત્તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદો. તથા હિ વુત્તં –

> ''યાય ચ, ભિક્ખવે, અવિજ્જાય નિવુતસ્સ બાલસ્સ, યાય ચ તણ્હાય સમ્પયુત્તસ્સ અયં કાયો સમુદાગતો, સા ચેવ અવિજ્જા બાલસ્સ અપ્પહીના, સા ચ તણ્હા અપરિક્ખીણા. તં કિસ્સ હેતુ? ન,

> ભિક્ખવે, બાલો અચરિ બ્રહ્મચરિયં સમ્મા દુક્ખક્ખયાય, તસ્મા બાલો કાયસ્સ ભેદા કાયૂપગો હોતિ, સો કાયૂપગો સમાનો ન પરિમુચ્ચતિ જાતિયા જરામરણેના''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૯) –

આદિ. ખીણસંયોજનાનં પન અવિજ્જાય અભાવતો સઙ્ખારાનં, તણ્હુપાદાનાનં અભાવતો ઉપાદાનભવાનં ન સમ્ભવોતિ વટ્ટસ્સ ઉપચ્છેદો પઞ્ઞાયતિ. તેનેવાહ –

> ''છન્નન્ત્વેવ, ફગ્ગુન, ફસ્સાયતનાનં અસેસવિરાગનિરોધા ફસ્સનિરોધો, ફસ્સનિરોધા વેદનાનિરોધો''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૨) –

આદિ. ન હિ અગ્ગમગ્ગાધિગમતો ઉદ્ધં યાવ પરિનિબ્બાના સળાયતનાદીનં અપ્પવત્તિ, અથ ખો નત્થિતા, નિરોધસદ્દવચનીયતા, ખીણસંયોજનતાતિ નિરોધો વુત્તો. અપિચ ચિરકતમ્પિ કમ્મં અનિબ્બત્તિતફલતાય, અપ્પહીનારહતાય ચ ફલારહં સન્તં એવ નામ હોતિ, ન નિબ્બત્તિતફલં, નાપિ પહીનારહન્તિ ફલુપ્પત્તિપચ્ચયાનં અવિજ્જાસઙ્ખારાદીનં વુત્તનયેન ફલારહભાવો અનિરોધોતિ વેદિતબ્બં. એવં અનિરુદ્ધભાવેનેવ હિ યેન વિના ફલં ન સમ્ભવતિ, તં કારણં અતીતાદિપિ ''ઇમસ્મિં સતી''તિ ઇમિના વચનેન વુત્તં. તતો એવ ચ અવુસિતબ્રહ્મચરિયસ્સ અપ્પવત્તિધમ્મતં અનાપન્નો પચ્ચયુપ્પાદો કાલભેદં અનામસિત્વા અનિવત્તિતાય એવ ''ઇમસ્સુપ્પાદા''તિ વુત્તો. અથ વા અવસેસપચ્ચયસમવાયે અવિજ્જમાનસ્સાપિ વિજ્જમાનસ્સ વિય પગેવ વિજ્જમાનસ્સ યા ફલુપ્પત્તિઅભિમુખતા, સા ''ઇમસ્સુપ્પાદા''તિ વુત્તા. તદા હિ તતો ફલં ઉપ્પજ્જતીતિ તદવત્થં કારણં ફલસ્સ ઉપ્પાદનભાવેન ઉપટ્ઠિતં ઉપ્પતિતં નામ હોતિ, ન વિજ્જમાનમ્પિ અતદવત્થન્તિ તદવત્થતા ઉપ્પાદોતિ વેદિતબ્બા.

તત્થ ''**સતી**''તિ ઇમિના વિજ્જમાનતામત્તેન પચ્ચયભાવં વદન્તો અબ્યાપારતં પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ દસ્સેતિ. **ઉપ્પાદા**તિ ઉપ્પત્તિધમ્મતં, અસબ્બકાલભાવિતં, ફલુપ્પત્તિઅભિમુખતઞ્ચ દીપેન્તો અનિચ્ચતં પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ દસ્સેતિ. ''સતિ, ન અસતિ, ઉપ્પાદા, ન નિરોધા''તિ પન હેતુઅત્થેહિ ભુમ્મનિસ્સક્કવચનેહિ સમત્થિતં નિદાનસમુદયજાતિપભવભાવં પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ દસ્સેતિ. હેતુઅત્થતા ચેત્થ ભુમ્મવચને યસ્સ ભાવેન તદવિનાભાવિફલસ્સ ભાવો લક્ખીયતિ, તત્થ પવત્તિયા વેદિતબ્બા, યથા અધનાનં ધને અનનુપ્પદીયમાને દાલિદ્દિયં વેપુલ્લમગમાસિ (દી॰ નિ॰ ૩.૯૧), નિપ્ફન્ને સસ્સે સુભિક્ખં જાયતીતિ ચ. નિસ્સક્કવચનસ્સાપિ હેતુઅત્થતા ફલસ્સ પભવે પકતિયઞ્ચ પવત્તિયા, યથા ''કલલા હોતિ અબ્બુદં, અબ્બુદા જાયતે પેસી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫; કથા॰ ૬૯૨), ''હિમવતા ગઙ્ગા પભવતિ, સિઙ્ગતો સરો જાયતી''તિ ચ. અવિજ્જાદિભાવેન ચ તદવિનાભાવિસઙ્ખારાદિભાવો લક્ખીયતિ, અવિજ્જાદીહિ ચ સઙ્ખારાદયો પભવન્તિ, પકરીયન્તિ ચાતિ તેસં પભવો, પકતિ ચ, તસ્મા તદત્થદીપનત્થં ''ઇમસ્મિં સતિ ઇમસ્સુપ્પાદા''તિ હેતુઅત્થા ભુમ્મનિસ્સક્કનિદ્દેસા કતા.

યસ્મા ચેત્થ ''ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતિ, ઇમસ્સુપ્પાદા ઇદં ઉપ્પજ્જતી''તિ સઙ્ખેપેન ઉદ્દિટ્ઠસ્સ પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિઆદિકો નિદ્દેસો, તસ્મા યથાવુત્તો અત્થિભાવો, ઉપ્પાદો ચ તેસં તેસં પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં પચ્ચયભાવોતિ વિઞ્ઞાયતિ. ન હિ અનિરુદ્ધતાસઙ્ખાતં અત્થિભાવં, ઉપ્પાદઞ્ચ અનિવત્તસભાવતાસઙ્ખાતં, ઉદયાવત્થતાસઙ્ખાતં વા ''સતિયેવ, ન અસતિ, ઉપ્પાદા એવ, ન નિરોધા''તિ અન્તોગધનિયમેહિ વચનેહિ પકાસિતં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞો પચ્ચયભાવો નામ અત્થિ, તસ્મા યથાવુત્તો અત્થિભાવો, ઉપ્પાદો ચ પચ્ચયભાવોતિ વેદિતબ્બો. યેપિ હિ પટ્ઠાને આગતા હેતુઆદયો ચતુવીસતિ પચ્ચયા, તેપિ એતસ્સેવ

પચ્ચયભાવસ્સ વિસેસાતિ વેદિતબ્બા. તથા ય્વાયં મૂલહેતુનિદાનસમ્ભવપભવાદિપરિયાયેહિ , ઉપ્પાદટ્ઠિતિ પવત્તટ્ઠિતિ નિમિત્તટ્ઠિતિ આયૂહનટ્ઠિતિ સંયોગટ્ઠિતિ પલિબોધટ્ઠિતીતિઆદિપરિયાયેહિ ચ પકાસિતો કારણત્થો, સોપિ એત્થેવ અન્તોગધોતિ દટ્ઠબ્બો.

**૫૮૪**. મૂલકારણસદ્દં અપેક્ખિત્વા **ન અકારણ**ન્તિ નપુંસકનિદ્દેસો, અકારણાતિ અત્થો. અકારણં યદિ સિયા, સુત્તં પટિબાહિતં સિયાતિ દસ્સેન્તો ''**આસવસમુદયા**''તિ સુત્તં આહરતિ. **પરિયાયો** કારણં. **વટ્ટકથાય સીસભાવો** વટ્ટહેતુનો કમ્મસ્સાપિ હેતુભાવો. તત્થ ભવતણ્હાયપિ હેતુભૂતા અવિજ્જા, તાય પટિચ્છાદિતાદીનવે ભવે તણ્હાય ઉપ્પજ્જનતો અવિજ્જા વિસેસેન સીસભૂતાતિ ''**મૂલકારણ**''ન્તિ વુત્તા.

પુરિમાય કોટિયા અપઞ્ઞાયમાનાય ઉપ્પાદવિરહતો નિચ્ચતં ગણ્હેય્યાતિ આહ ''**એવં ચેતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતી**''તિઆદિ. તેન ઇતો પુબ્બે ઉપ્પન્નપુબ્બતા નત્થીતિ અપઞ્ઞાયનતો પુરિમકોટિઅપઞ્ઞાયનં વુત્તન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ.

**૫૮૫**. અવિજ્જાતણ્હાહેતુક્કમેન ફલેસુ વત્તબ્બેસુ ''**સુગતિદુગ્ગતિગામિનો**''તિ વચનં સદ્દલક્ખણાવિરોધનત્થં. પૂજિતસ્સ હિ દ્વન્દે પુબ્બનિપાતો. સવરા કિર મંસસ્સ અટ્ઠિના અલગ્ગનત્થં પુનપ્પુનં તાપેત્વા કોટ્ટેત્વા ઉણ્હોદકં પાયેત્વા વિરિત્તં સૂનં અટ્ઠિતો મુત્તમંસં ગાવિં મારેન્તિ. તેનાહ ''**અગ્ગિસન્તાપા**''તિઆદિ. તત્થ યથા વજ્ઝગાવી ચ અવિજ્જાભિભૂતતાય યથાવુત્તં ઉણ્હોદકપાનં આરભતિ, એવં પુથુજ્જનો યથાવુત્તં દુગ્ગતિગામિકમ્મં. યથા પન સા ઉણ્હોદકપાને આદીનવં દિસ્વા તણ્હાવસેન સીતુદકપાનં આરભતિ, એવં પુથુજ્જનો અવિજ્જાય નાતિબલવભાવતો દુગ્ગતિગામિકમ્મે આદીનવં દિસ્વા તણ્હાવસેન સુગતિગામિકમ્મં આરભતિ. દુક્ખે હિ અવિજ્જં તણ્હા અનુવત્તતિ, સુખે તણ્હં અવિજ્જાતિ.

**૫૮૬**. **કત્થચિ** સુત્તે. **એકધમ્મમૂલિકં દેસન**ન્તિ અવિજ્જાતણ્હાસુ એકોયેવ ધમ્મો મૂલં એતિસ્સાતિ એકધમ્મમૂલિકા, તં, તત્થ એકં એવ ધમ્મં મૂલં કત્વા પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસનં દેસેતીતિ અત્થો. ઉપનિસીદતિ ફલં એત્થાતિ ઉપનિસા, કારણં, અવિજ્જા ઉપનિસા એતેસન્તિ **અવિજ્જૂપનિસા**. **અસ્સાદાનુપસ્સિનો**તિ ઉપાદાનિયેસુ તેભૂમકધમ્મેસુ વિસયભૂતેસુ અસ્સાદેતબ્બતો અસ્સાદસઞ્ઞિતં સુખસોમનસ્સં અનુપસ્સનસીલસ્સ. અપ્પહીનાવિજ્જતાય બાલલક્ખણયોગેન **બાલસ્સ**. **એવ**ન્તિ અવિજ્જાનિવુતત્તા, તણ્હાસંયુત્તત્તા ચ. **અયં કાયો**તિ અયં મમઞ્ચેવ તુમ્હાકઞ્ચ પચ્ચક્ખભૂતો સવિઞ્ઞાણકકાયો ખન્ધપઞ્ચકં. ''સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો''તિ (મહાવ॰ ૧; ઉદા॰ ૧) વચનતો ફસ્સકારણઞ્ચેતં વુચ્ચતીતિ આયતનછક્કં વા. **સમુદાગતો**તિ ઉપ્પન્નો. **બહિદ્ધા ચ નામરૂપ**ન્તિ બહિદ્ધા સવિઞ્ઞાણકકાયો ખન્ધપઞ્ચકં, સળાયતનાનિ વા. **ઇત્થેત**ન્તિ ઇત્થં એતં. અત્તનો ચ પરેસઞ્ચ પઞ્ચક્ખન્ધા દ્વાદસાયતનાનિ દ્વારાલમ્બનભાવેન વવત્થિતાનિ **દ્વયં** નામાતિ અત્થો. **દ્વયં પટિચ્ચ ફસ્સો**તિ અઞ્ઞત્થ ચક્ખુરૂપાદીનિ દ્વયાનિ પટિચ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો વુત્તા, ઇધ પન અજ્ઝત્તિકબાહિરાનિ આયતનાનિ, મહાદ્વયં નામ કિરેતન્તિ વુત્તં. અયમેત્થ અધિપ્પાયો – અઞ્ઞત્થ ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫, ૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૪૪; ૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫) ચક્ખુ ચેવ રૂપા ચ...પે॰... મનો ચેવ ધમ્મા ચાતિ વુત્તાનિ દ્વયાનિ પટિચ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો વુત્તા. ઇધ પન ''અયઞ્ચેવ કાયો''તિ ચક્ખાદિનિસ્સયે સેસધમ્મે ચક્ખાદિનિસ્સિતે એવ કત્વા વુત્તં ચક્ખાદિકાયં એકત્તેન ''અજ્ઝત્તિકાયતન''ન્તિ ગહેત્વા, ''બહિદ્ધા ચ નામરૂપ''ન્તિ વુત્તં રૂપાદિઆરમ્મણં એકત્તેનેવ ''બાહિરાયતન''ન્તિ તાનિ અજ્ઝત્તિકબાહિરાનિ આયતનાનિ પટિચ્ચ ફસ્સો વુત્તો, તસ્મા મહાદ્વયમેતન્તિ.

એવઞ્ચ કત્વા અત્તનો ચ પરસ્સ ચ પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ, છહિ આયતનેહિ ચાતિ અયમત્થો દીપેતબ્બોવાતિ વુત્તં. ''અયં કાયો''તિ હિ વુત્તાનિ સનિસ્સયાનિ ચક્ખાદીનિ અત્તનો પઞ્ચક્ખન્ધા, ''બહિદ્ધા નામરૂપ''ન્તિ વુત્તાનિ રૂપાદીનિ પરેસં. તથા અયં કાયો અત્તનો છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાનિ, બહિદ્ધા નામરૂપં પરેસં બાહિરાનીતિ. અઞ્ઞથા અજ્ઝત્તિકાયતનમત્તે એવ ''અયં કાયો''તિ વુત્તેન અજ્ઝત્તિકાયતનાનેવ અત્તનો પઞ્ચક્ખન્ધા હોન્તીતિ અત્તનો ચ પરેસઞ્ચ પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ દીપના ન સમ્ભવેય્યાતિ. **સળેવાયતનાની**તિ સળેવ ફસ્સકારણાનિ, યેહિ કારણભૂતેહિ આયતનેહિ ઉપ્પન્નેન ફસ્સેન ફુટ્ઠો બાલો સુખદુક્ખં પટિસંવેદેતિ. **આદિ**-સદ્દેન ''એતેસં વા અઞ્ઞતરેન. અવિજ્જાનીવરણસ્સ, ભિક્ખવે, પણ્ડિતસ્સ તણ્હાય સમ્પયુત્તસ્સા''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૯) યોજેતબ્બં. ઇમસ્મિઞ્હિ સુત્તે સઙ્ખારે અવિજ્જાતણ્હાનિસ્સિતે એવ કત્વા કાયગ્ગહણેન વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનાનિ ગહેત્વા તસ્મિં કાયે સળાયતનાનં ફસ્સં તંનિસ્સિતમેવ કત્વા વેદનાય વિસેસપચ્ચયભાવં દસ્સેન્તેન ભગવતા બાલપણ્ડિતાનં અતીતદ્ધાવિજ્જાતણ્હામૂલકો વેદનાન્તો પટિચ્ચસમુપ્પાદો દસ્સિતો. પુન ચ બાલપણ્ડિતાનં વિસેસં દસ્સેન્તેન –

> ''યાય ચ, ભિક્ખવે, અવિજ્જાય નિવુતસ્સ બાલસ્સ, યાય ચ તણ્હાય સમ્પયુત્તસ્સ અયં કાયો સમુદાગતો, સા ચેવ અવિજ્જા બાલસ્સ અપ્પહીના, સા ચ તણ્હા અપરિક્ખીણા. તં કિસ્સ હેતુ? ન, ભિક્ખવે, બાલો અચરિ બ્રહ્મચરિયં સમ્મા દુક્ખક્ખયાય. તસ્મા બાલો કાયસ્સ ભેદા કાયૂપગો હોતિ, સો કાયૂપગો સમાનો ન પરિમુચ્ચતિ જાતિયા…પે॰… દુક્ખસ્માતિ વદામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૯) –

વેદનાપભવં સાવિજ્જં તણ્હં દસ્સેત્વા, ઉપાદાનભવે ચ તન્નિસ્સિતે કત્વા ''કાયૂપગો હોતી''તિઆદિના જાતિઆદિકે દસ્સેન્તેન પચ્ચુપ્પન્નહેતુસમુટ્ઠાનતો પભુતિ ઉભયમૂલવસેન પટિચ્ચસમુપ્પાદો વુત્તો, તબ્બિપરિયાયેન ચ પણ્ડિતસ્સ પચ્ચુપ્પન્નહેતુપરિક્ખયતો પભુતિ ઉભયમૂલકો પટિલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ.

૫૮૭. **પૂરેતુ**ન્તિ વડ્ઢેતું, ઉપચિનિતુન્તિ અત્થો. દુગ્ગતિગામિકમ્મસ્સ વિસેસપચ્ચયત્તા અવિજ્જા ''**અવિન્દિયં વિન્દતી**''તિ વુત્તા, તથા વિસેસપચ્ચયો વિન્દિયસ્સ ન હોતીતિ ''**વિન્દિયં ન વિન્દતી**''તિ ચ. અત્તનિસ્સિતાનિ કત્વા ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પવત્તનં ઉપ્પાદનં **આયતનં**. સમ્મોહભાવેનેવ અનભિસમયભૂતત્તા **અવિદિતં** અઞ્ઞાતં **કરોતિ**. **અન્તવિરહિતે જવાપેતી**તિ વણ્ણાગમવિપરિયાયવિકારવિનાસધાતુઅત્થવિસેસયોગેહિ પઞ્ચવિધસ્સ નિરુત્તિલક્ખણસ્સ વસેન અ-કાર વિ-કાર જ-કારે ગહેત્વા અઞ્ઞેસં વણ્ણાનં લોપં, જ-કારસ્સ ચ દુતિયસ્સાગમં કત્વા ''**અવિજ્જા**''તિ વુત્તં. બ્યઞ્જનત્થં વત્વા સભાવત્થં દસ્સેતું ''**અપિચા**''તિઆદિ વુત્તં. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થારમ્મણાનિ ''ઇદં વત્થુ, ઇદં આરમ્મણ''ન્તિ અવિજ્જાય ઞાતું ન સક્કાતિ અવિજ્જા તપ્પટિચ્છાદિકા વુત્તા. વત્થારમ્મણસભાવછાદનતો એવ અવિજ્જાદીનં પટિચ્ચસમુપ્પાદભાવસ્સ, જરામરણાદીનં પટિચ્ચસમુપ્પન્નભાવસ્સ ચ છાદનતો પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નચ્છાદનં વેદિતબ્બં.

**અપચ્ચક્ખિત્વા**તિ પચ્ચક્ખાનં અકત્વા અપટિક્ખિપિત્વા. **ઉપકારકટ્ઠો પચ્ચયટ્ઠો** યથા પિણ્ડપાતાદિ સરીરસ્સ.

**સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તી**તિ યથા સઙ્ખતં હોતિ, એવં અભિસઙ્ખરોન્તિ. સઙ્ખારસદ્દગ્ગહણેન આગતા સઙ્ખારા **સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારા**. યદિપિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાપિ સઙ્ખારસદ્દેન આગતા, તે પન ઇમિસ્સા દેસનાય પધાનાતિ વિસું વુત્તા, તસ્મા ''**દુવિધા**''તિ એત્થ સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારેસુ અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારં વજ્જેત્વા તદઞ્ઞે સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારા યોજેતબ્બા. **સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારા**તિ વા સમુદાયો વુત્તો. તદેકદેસા ચ ઇધ વણ્ણેતબ્બભાવેન ગહિતા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, તસ્મા વણ્ણેતબ્બસબ્બસઙ્ગાહકવસેન દુવિધતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. ''પઠમં

નિરુજ્ઝતિ વચીસઙ્ખારો’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૪) વિતક્કવિચારઅસ્સાસપસ્સાસસઞ્ઞાવેદનાવચીસઙ્ખારાદયો વુત્તા, ન અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારેસુ વુત્તા કાયસઞ્ચેતનાદયો.

**સઙ્ખતસઙ્ખારા** નામ યથાસકં પચ્ચયેહિ સઙ્ખતત્તા. સતિપિ પચ્ચયનિબ્બત્તાનં સબ્બેસમ્પિ સઙ્ખતભાવે ‘‘મમેતં ફલ’’ન્તિ તત્થાભિમુખેન વિય કમ્મુના નિબ્બત્તિતત્તા તેભૂમકવિપાકકટત્તારૂપેસુ સાતિસયો સઙ્ખતભાવોતિ અધિપ્પાયેન **અટ્ઠકથાયં** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૮૭) કમ્મનિબ્બત્તાનં અભિસઙ્ખતસઙ્ખારતા વુત્તા. **પાળિયં** પન તથા આગતટ્ઠાનસ્સ અભાવતો ‘‘**તેપિ …પે॰… એત્થેવ સઙ્ગહં ગચ્છન્તી**’’તિ વુત્તં. **અનિચ્ચા વત સઙ્ખારા**તિ વુત્તા ઉભુઆદિસમુટ્ઠાનાપિ સબ્બધમ્મા. **અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારોતિ વુચ્ચતિ** અત્તનો ફલસ્સ અભિસઙ્ખરણતો. કાયપયોગસમુટ્ઠાપનવીરિયં **કાયિકવીરિયં**. **અભિસઙ્ખારસ્સા**તિ પયોગવેગસ્સ.

વાચં સઙ્ખરોતીતિ **વચીસઙ્ખારો**. કાયેન સઙ્ખરીયતીતિ **કાયસઙ્ખારો**. ચિત્તેન સઙ્ખરીયતિ, ચિત્તં વા સઙ્ખરોતીતિ **ચિત્તસઙ્ખારો**. સઙ્ખેપતો પન સબ્બેપિ યથારહં સઙ્ખરોન્તિ, સઙ્ખરીયન્તીતિ ચ સઙ્ખારાતિ વેદિતબ્બા. **વુત્ત**ન્તિ સઙ્ખારટ્ઠપચ્ચયટ્ઠાદિમાહ.

**નમતી**તિ એકન્તસારમ્મણતાય આરમ્મણાભિમુખં નમતિ. **પરિતસ્સતી**તિ પિપાસતિ, તણ્હાપરિતાપતાય વા વિચલતિ. **ઉપાદિયતી**તિ દળ્હં આદિયતિ. **ભવતી**તિ ઉપપત્તિભવં સન્ધાયાહ. **ભાવયતી**તિ કમ્મભવં. ચુતિ ખન્ધાનં મરણન્તિ ‘‘**મરન્તિ એતેના**’’તિ વુત્તં. દુક્ખા વેદના ઉપ્પાદદુક્ખા, ઠિતિદુક્ખાતિ ચ કત્વા ‘‘**દ્વેધા ખણતી**’’તિ વુત્તં. **આયાસો** પરિસ્સમો વિસાદો.

**નિદ્દિટ્ઠનયદસ્સન**ન્તિ યથાનિદ્દિટ્ઠવિધિસન્દસ્સનં. **કેવલ**-સદ્દો અસમ્મિસ્સવાચકો ચ હોતિ ‘‘કેવલા સાલયો’’તિઆદીસુ, નિરવસેસવાચકો ચ ‘‘કેવલા અઙ્ગમગધા’’તિઆદીસુ, તસ્મા દ્વિધાપિ અત્થં વદતિ. તત્થ **અસમ્મિસ્સસ્સા**તિ સુખરહિતસ્સ. ન હિ એત્થ કિઞ્ચિ ઉપ્પાદવયરહિતં અત્થિ. **સકલસ્સા**તિ સબ્બભવાદિગતસ્સ, સબ્બકાલિકસ્સ ચ.

૫૮૮. ‘‘લક્ખણેકવિધાદિતો’’તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દો પચ્ચેકં પરિસમાપેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**લક્ખણાદિતો**’’તિ. સમ્પયુત્તે, તંસમઙ્ગિપુગ્ગલે વા સમ્મોહયતીતિ **સમ્મોહનરસા**. આરમ્મણસભાવસ્સ છાદનં હુત્વા ગય્હતીતિ **છાદનપચ્ચુપટ્ઠાના**. ‘‘આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૩) વચનતો **આસવપદટ્ઠાના**. પટિસન્ધિજનનત્થં આયૂહન્તિ બ્યાપારં કરોન્તીતિ **આયૂહનરસા**. રાસિકરણં વા **આયૂહનં**. ચેતનાસભાવત્તા ચેતના હુત્વા ગય્હતીતિ **ચેતનાપચ્ચુપટ્ઠાના**. નામરૂપસ્સ પુરેચારિકભાવેન પવત્તતીતિ **પુબ્બઙ્ગમરસં**. પુરિમભવેન સદ્ધિં ઘટનં હુત્વા ગય્હતીતિ **પટિસન્ધિપચ્ચુપટ્ઠાનં**. વિઞ્ઞાણેન સહ, અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્ચ સમ્પયુજ્જતીતિ **સમ્પયોગરસં**. સમં પકારેહિ યોગો **સમ્પયોગો**. વિસું અભાવો **અવિનિબ્ભોગો**. રૂપં સમ્પયોગાભાવતો વિકિરતીતિ **વિકિરણરસં**. તતો એવ હિ પિસિયમાના તણ્ડુલાદયો વિકિરન્તિ, ચુણ્ણીભૂતા વિદ્ધંસન્તિ, નામસ્સ કદાચિ કુસલાદિભાવોપિ અત્થીતિ તતો વિસેસનત્થં ‘‘**અબ્યાકતપચ્ચુપટ્ઠાન**’’ન્તિ વુત્તં. ‘‘અચેતનો અબ્યાકતો’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૩૧૧; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૭૩) એત્થ વિય અનારમ્મણતા વા અબ્યાકતતા દટ્ઠબ્બા. **આયતનલક્ખણ**ન્તિ ઘટ્ટનલક્ખણં, આયાનં તનનલક્ખણં વા. દસ્સનસ્સ યથાસકં વિસયગ્ગહણસ્સ કરણતો **દસ્સનરસં**. ‘‘દસ્સનાદિરસ’’ન્તિ પન **સમ્મોહવિનોદનિયં** વુત્તં. **વત્થુદ્વારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં** યથારહં વિઞ્ઞાણમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનન્તિ અધિપ્પાયો. વત્થુગ્ગહણઞ્ચેત્થ ચક્ખાદિપઞ્ચકાપેક્ખં. અકુસલવિપાકુપેક્ખાય

અનિટ્ઠભાવતો દુક્ખેન, ઇતરાય ઇટ્ઠભાવતો સુખેન સઙ્ગહિતત્તા “**સુખદુક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના**”તિ વુત્તં. દુક્ખસમુદયત્તા **હેતુલક્ખણા તણ્હા**. ‘‘તત્રતત્રાભિનન્દિની’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૯૧, ૪૬૦; સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; વિભ॰ ૨૦૩; મહાવ॰ ૧૪) વચનતો **અભિનન્દનરસા**. ચિત્તસ્સ, પુગ્ગલસ્સ વા રૂપાદીસુ અતિત્તભાવો હુત્વા ગય્હતીતિ **અતિત્તભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**. **અમુઞ્ચનરસં** તણ્હાદિટ્ઠાભિનિવેસવસેન. તણ્હાદળ્હત્તં હુત્વા કામુપાદાનં, સેસાનિ દિટ્ઠિ હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તીતિ **તણ્હાદળ્હત્તદિટ્ઠિપચ્ચુપટ્ઠાનં**. કમ્મુપપત્તિભવવસેન ભવસ્સ લક્ખણાદયો યોજેતબ્બા.

૫૮૯. **મોહાદિભાવતો**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન અનનુબોધાદીનં સઙ્ગહો. દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણવસેન **અપ્પટિપત્તિ**, અસુભાદીસુ સુભાદિવિપલ્લાસવસેન **મિચ્છાપટિપત્તિ**. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તવસેન વા **અપ્પટિપત્તિ**, દિટ્ઠિસમ્પયુત્તવસેન **મિચ્છાપટિપત્તિ**. **દ્વારારમ્મણતો**તિ દ્વારતો, આરમ્મણતો ચ છસુ દ્વારેસુ, છસુ આરમ્મણેસુ ચ પવત્તનતો. અયં પન વિભાગો ન અવિજ્જાય એવ, અઞ્ઞેસુપિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગેસુ અરૂપધમ્માનં લબ્ભતીતિ આહ “**સબ્બેસુપી**”તિ.

**વિપાકધમ્મધમ્માદિભાવતો**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન નેવસેક્ખાનાસેક્ખસંયોજનિયાદિભાવે સઙ્ગણ્હાતિ. **ચતુયોનિસંવત્તનતો**તિ ચતુયોનિપરિયાપન્નત્તભાવનિબ્બત્તનતો.

**લોકિયવિભાગાદિભાવતો**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન અબ્યાકતસપ્પચ્ચયસઙ્ખતાદિભાવે સઙ્ગણ્હાતિ. **સહેતુકાહેતુકાદિતો**તિ **આદિ**-સદ્દેન સસઙ્ખારાસઙ્ખારાદિભેદે સઙ્ગણ્હાતિ.

કામં નામરૂપં પચ્ચુપ્પન્નદ્ધવસેન વુચ્ચતિ, તથાપિ યથા પચ્ચુપ્પન્નં, એવં અતીતાનાગતમ્પીતિ અદ્ધત્તયપરિયાપન્નસ્સાપિ નયતો ગહેતબ્બત્તા વુત્તં “**અતીતાદિતો તિવિધ**”ન્તિ.

**સઞ્જાતિસમોસરણટ્ઠાનતો**તિ વિઞ્ઞાણતંસમ્પયુત્તધમ્માનં ઉપ્પત્તિપવત્તિદેસભાવતો. “**ભૂતપ્પસાદવિઞ્ઞાણતો**”તિ પાઠો યુત્તો. ‘‘વિઞ્ઞાણાદિતો’’તિ પન પઠન્તિ. એકસેસનયેન બાહિરાયતનસ્સાપિ સઙ્ગહે સતિ આદિ-સદ્દેન તસ્સ સઙ્ગહિતતા દટ્ઠબ્બા. **નોભયગોચર**ન્તિ મનાયતનમાહ. ન હિ અરૂપધમ્માનં દેસવસેન આસન્નતા, દૂરતા વા અત્થિ અવિગ્ગહત્તા, તસ્મા મનાયતનસ્સ ગોચરો મનાયતનં સમ્પત્તો, અસમ્પત્તો વાતિ ન વુચ્ચતિ. **ફસ્સાદીનમ્પી**તિ એત્થ ફસ્સો તાવ ફુસનસભાવતો, લોકિયસાસવાદિભાવતો ચ એકવિધો. પટિઘસમ્ફસ્સઅધિવચનસમ્ફસ્સભેદતો, સહેતુકાદિભાવતો ચ દુવિધો. ભવત્તયપરિયાપન્નતો, વેદનાત્તયસમ્પયોગતો , અહેતુકદુહેતુકતિહેતુકતો ચ તિવિધો. યોનિગતિવસેન ચતુબ્બિધો, પઞ્ચવિધો ચ.

**વેદના** અનુભવનલક્ખણતો, લોકિયસાસવાદિભાવતો ચ એકવિધા. પઞ્ચદ્વારિકમનોદ્વારિકભેદતો દુવિધા. સુખાદિભેદતો તિવિધા. યોનિગતિવસેન ચતુબ્બિધા, પઞ્ચવિધા ચ. છળારમ્મણભેદતો છબ્બિધા.

**તણ્હા** લોકસ્સ સમુદયભાવતો એકવિધા. દુવિધા દિટ્ઠિસમ્પયુત્તવિપ્પયુત્તભાવતો. તિવિધા કામભવવિભવતણ્હાભેદતો. ચતુબ્બિધા ચતુમગ્ગપહેય્યતો. પઞ્ચવિધા રૂપાભિનન્દનાદિભાવતો. છબ્બિધા છતણ્હાકાયભેદતો.

**ઉપાદાનં** એકવિધં દળ્હગ્ગાહભાવતો. દુવિધં તણ્હાદિટ્ઠિભેદતો. તિવિધં ભવત્તયૂપનિસ્સયભાવતો. ચતુબ્બિધં કામુપાદાનાદિભેદતો. પઞ્ચવિધં પઞ્ચગતિસંવત્તનતો.

**ભવો** એકવિધો લોકિયસાસવાદિભાવતો. દુવિધો કમ્મુપપત્તિભેદતો. તિવિધો કામભવાદિભેદતો. ચતુબ્બિધો ચતુરુપાદાનપચ્ચયતો. પઞ્ચવિધો પઞ્ચગતિસંવત્તનતો. છબ્બિધો કામકમ્મભવાદિભેદતો. સત્તવિધો સત્તવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસઙ્ગહતો. અટ્ઠવિધો ચતુરુપાદાનપચ્ચયકમ્મભવાદિભેદતો. નવવિધો કામભવાદિભેદતો.

**જાતિ** એકવિધા તત્થ તત્થ ભવે પઠમાભિનિબ્બત્તિભાવતો. દુવિધા રૂપક્ખન્ધસઙ્ખારક્ખન્ધસઙ્ગહતો. તિવિધા ભવત્તયપરિયાપન્નતો. યોનિગતિવસેન ચતુબ્બિધા, પઞ્ચવિધા ચ. ઇમિના નયેન જરામરણાદીનમ્પિ એકવિધાદિભાવો વેદિતબ્બો.

**૫૯૦**. સોકાદીનમ્પિ ગહિતત્તા અઙ્ગબહુત્તપ્પસઙ્ગે ‘‘દ્વાદસેવા’’તિ અઙ્ગવવત્થાનં વેદિતબ્બં. ન હિ સોકાદયો અઙ્ગભાવેન વુત્તા, ફલેન પન કારણં અવિજ્જં મૂલઙ્ગં દસ્સેતું તે વુત્તા. જરામરણબ્ભાહતસ્સ હિ બાલસ્સ તે સમ્ભવન્તીતિ સોકાદીનં જરામરણકારણતા વુત્તા, ન પન ‘‘કાયિકાય દુક્ખાય વેદનાય ફુટ્ઠો’’તિ ચ સુત્તે જરામરણનિમિત્તઞ્ચ દુક્ખં સઙ્ગહિતન્તિ તં તન્નિમિત્તાનં જરામરણબ્ભાહતસ્સ સમ્ભવે સાધકભાવેન વુત્તં. યસ્મા પન જરામરણેનેવ સોકાદીનં એકસઙ્ખેપો કતો, તસ્મા તેસં જાતિપચ્ચયતા યુજ્જતિ. જરામરણપચ્ચયભાવે હિ અવિજ્જાય એકસઙ્ખેપો કાતબ્બો સિયા. જાતિપચ્ચયા પન જરામરણં , સોકાદયો ચ સમ્ભવન્તીતિ તત્થ જરામરણં એકન્તિકં અઙ્ગભાવેન ગહિતં. સોકાદયો પન રૂપભવાદીસુ અભાવતો અનેકન્તિકા કેવલં પાકટેન ફલેન અવિજ્જાનિદસ્સનત્થં ગહિતા. તેન અનાગતે જાતિયા સતિ તતો પરાય પટિસન્ધિયા હેતુહેતુભૂતા અવિજ્જા દસ્સિતાતિ ભવચક્કસ્સ અવિચ્છેદો દસ્સિતો હોતીતિ. સુત્તઞ્ચ સોકાદીનં અવિજ્જા કારણન્તિ એતસ્સેવ અત્થસ્સ સાધકં દટ્ઠબ્બં, ન સોકાદીનં બાલસ્સ જરામરણનિમિત્તતામત્તસ્સ. ‘‘અસ્સુતવા પુથુજ્જનો’’તિ હિ વચનેન અવિજ્જા સોકાદીનં કારણન્તિ દસ્સિતા, ન ચ જરામરણનિમિત્તમેવ દુક્ખં દુક્ખન્તિ.

અપરો નયો જરામરણમ્પિ પચ્ચયો, અઞ્ઞથા દ્વાદસઙ્ગાનિ ન પરિપૂરેન્તિ. કસ્સ પન સો પચ્ચયો? સોકાદીનં. યદિ એવં કસ્મા ‘‘જરામરણપચ્ચયા સોકાદયો સમ્ભવન્તી’’તિ અવત્વા ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણં, સોકાદયો ચ સમ્ભવન્તી’’તિ વુત્તન્તિ? યસ્મા તદઞ્ઞેનપિ દુક્ખધમ્મેન ફુટ્ઠસ્સ તે સમ્ભવન્તિ, તસ્મા અપ્પહીનસંયોજનસ્સાપિ તેસં તપ્પચ્ચયતા ન એકંસિકાતિ જાતિપચ્ચયતાવ વુત્તા. અથ વા જરામરણગ્ગહણેન ઉપપત્તિભવો સઙ્ગહિતો. ઉપાદિન્નક્ખન્ધપરિપાકો હિ આયુનો સંહાનિ, ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકો ચ જરા, તેસઞ્ચ ભેદો મરણન્તિ. સતિ ચ ઉપપત્તિભવે તત્થ કતુપચિતં, પોરાણં વા કમ્મં **કમ્મભવો**, કમ્માદિઉપટ્ઠાને ચુતિઅનન્તરં પટિસન્ધિં જનેતીતિ **ઉપપત્તિભવો** જાતિયા પચ્ચયો, તસ્મા જરામરણમ્પિ જાતિયા પચ્ચયતાય પટિચ્ચસમુપ્પાદો. યસ્મા પન ‘‘ભવપચ્ચયા જાતી’’તિ એત્થેવ ઉપપત્તિભવસ્સ જાતિયા પચ્ચયતા સઙ્ગહિતા, તસ્મા વુત્તપરિયાયસઙ્ગહતો ચ ‘‘જરામરણપચ્ચયા જાતી’’તિ ન વુત્તં. એવં જરામરણસ્સાપિ પચ્ચયભાવસિદ્ધિતો પટિચ્ચસમુપ્પાદતાતિ દ્વાદસઙ્ગતા વવત્થિતાતિ વેદિતબ્બા. તેનાહ ‘‘**દ્વાદસેવા**’’તિઆદિ. **અયં તાવા**તિ ‘‘દેસનાભેદતો’’તિઆદિના વુત્તં અત્થસંવણ્ણનં સન્ધાયાહ.

### અવિજ્જાપચ્ચયાસઙ્ખારપદકથાવણ્ણના

**૫૯૧**. **અયં પના**તિ ઇદાનિ વક્ખમાનં. ‘‘કતમા ચ, ભિક્ખવે, અવિજ્જા દુક્ખે અઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૩) સુત્તન્તેસુ ચતુટ્ઠાનિકા અવિજ્જા વુત્તાતિ ‘‘**સુત્તન્તપરિયાયેના**’’તિ વુત્તં. **નિક્ખેપકણ્ડે** (ધ॰ સ॰ ૧૧૦૬) પન સુત્તન્તેસુ ચતૂસુ ઠાનેસુ કથિતાય એવ અવિજ્જાય અટ્ઠસુ ઠાનેસુ કિચ્ચજાતિતો કથિતત્તા તદત્થવણ્ણનાવસેન

વિભાવનં કાતું “**અભિધમ્મપરિયાયેના**”તિ આરભિત્વા “**વુત્તઞ્હેત**”ન્તિઆદિ વુત્તં. અહાપેત્વા વિભજિતબ્બં. વિભજનઞ્હિ અભિધમ્મપરિયાયો. ‘‘અટ્ઠસુ ઠાનેસુ અઞ્ઞાણ’’ન્તિ આનેત્વા તં સમ્બન્ધિતબ્બં. **સેસટ્ઠાનેસૂ**તિ દુક્ખસમુદયેસુ, પુબ્બન્તાદીસુ ચ. **આરમ્મણવસેના**તિ આરમ્મણકરણવસેનાપિ. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં ‘‘દુક્ખે અઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદિકે પાઠે. **સા**તિ અવિજ્જા. **ઉપ્પન્ના**તિ અસમૂહતુપ્પન્ના, પગેવ પચ્ચુપ્પન્ના. ‘‘પટિચ્છાદેત્વા’’તિ એત્થ વુત્તં પટિચ્છાદનાકારં દસ્સેતું “**યાથાવસરસલક્ખણં પટિવિજ્ઝિતું ન દેતી**”તિ વુત્તં. રસિતબ્બો પટિવિજ્ઝિતબ્બો સભાવો રસો, અત્તનો રસો સરસો, યાથાવો યથાભૂતો સરસો યાથાવસરસો, યો ‘‘પીળનટ્ઠો’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૨.૮) વુત્તો દુક્ખસચ્ચપ્પભેદા એવ ચ પુબ્બન્તાદયો, સો એવ લક્ખિતબ્બત્તા **યાથાવસરસલક્ખણં**. તં **પટિવિજ્ઝિતું** પચ્ચક્ખતો જાનિતું **ન દેતિ**.

**તદુભય**ન્તિ પુબ્બન્તઞ્ચેવ અપરન્તઞ્ચ અતીતં, અનાગતઞ્ચ ખન્ધપઞ્ચકં. પુબ્બન્તાપરન્તભાગવન્તતાય વા પચ્ચુપ્પન્નદ્ધભૂતો મજ્ઝન્તો પુબ્બન્તાપરન્તો. **અયં અવિજ્જા ઇમે સઙ્ખારા**તિ ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મેસુ પચ્ચક્ખતો જાનનાકારદસ્સનં. **એત્થા**તિ એતેસુ દુક્ખાદીસુ. યદિપિ અવિજ્જા દુક્ખાદીસુ આરમ્મણકરણવસેનપિ પવત્તતિ, યથા પન નિરોધમગ્ગે આરમ્મણં કાતું અસક્કોન્તી તે જાનિતુકામસ્સ તપ્પટિચ્છાદનવસેન, અનિરોધમગ્ગેસુ નિરોધમગ્ગગ્ગહણકારણભાવેન ચ પવત્તમાના તે યાથાવતો પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ, એવં દુક્ખાદીસુપીતિ વેદિતબ્બં. તથા હિ વુત્તં ‘‘પટિચ્છાદનવસેનેવ ઇધાધિપ્પેતા’’તિ. દુક્ખાદિવિસયો અન્ધતમકરો, લોભાદીનઞ્ચ અન્ધતમકરાનં પચ્ચયભૂતો અદસ્સનાકારો **અઞ્ઞાણં**.

**૫૯૨. પુઞ્ઞાદયો**તિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયો. તત્થ પુનાતિ અત્તનો સન્તાનં અપુઞ્ઞફલતો, દુક્ખસંકિલેસતો ચ સોધેતીતિ પુઞ્ઞં. હિતસુખજ્ઝાસયેન પુઞ્ઞં કરોતીતિ તન્નિપ્ફાદનેન કારકસ્સ અજ્ઝાસયં પૂરેતિ, પુજ્જભવં નિબ્બત્તેતીતિ વા પુઞ્ઞં. ઇતિ પૂરકો, પુજ્જનિબ્બત્તકો ચ નિરુત્તિનયેન પુઞ્ઞન્તિ વેદિતબ્બો. પુઞ્ઞઞ્ચ સો અત્તનો ફલસ્સ અભિસઙ્ખરણટ્ઠેન અભિસઙ્ખારો ચાતિ **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**. પુઞ્ઞપટિપક્ખતો અપુઞ્ઞન્તિ વુત્તવિપરિયાયેન **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો** વેદિતબ્બો. સમાધિપચ્ચનીકાનં અતિદૂરતાય ન ઇઞ્જતિ, અનિઞ્જઞ્ચ ભવં અભિસઙ્ખરોતીતિ **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**. કાયેન પવત્તિતો, કાયતો વા પવત્તો, કાયસ્સ વા સઙ્ખારોતિ **કાયસઙ્ખારો**. વચીચિત્તસઙ્ખારેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ પઠમત્તિકો **પરિવીમંસનસુત્તા**દિવસેન ગહિતો. તત્થ હિ ‘‘પુઞ્ઞં ચે સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતિ, પુઞ્ઞૂપગં હોતિ વિઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૫૧) આગતં. દુતિયત્તિકો **વિભઙ્ગસુત્ત**વસેન. તત્થ હિ ‘‘તયોમે, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા. કતમે તયો? કાયસઙ્ખારો વચીસઙ્ખારો ચિત્તસઙ્ખારો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૮) વુત્તં.

**વિત્થારતો પના**તિઆદિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં સરૂપતો, પભેદતો ચ વિભાવનં. **ભાવનાવસેનેવ પવત્તા**, ન દાનસીલવસેનાતિ તત્થ લબ્ભમાનં પુઞ્ઞકિરિયવત્થું દસ્સેતિ. એવઞ્ચ કત્વા અરૂપાવચરચેતનાપિ “**ભાવનાવસેનેવ પવત્તા**”તિ વુત્તા. યે પન ‘‘ભાવનાવસેનેવા’’તિ અવધારણેન અભિઞ્ઞાચેતનં નિવત્તેતીતિ વદન્તિ, તદયુત્તં તાસમ્પિ અવિજ્જાપચ્ચયતાય વિય પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારભાવસ્સ ચ ઇચ્છિતત્તા. અઞ્ઞથા અભિઞ્ઞાચિત્તુપ્પાદસ્સ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂસુ અસઙ્ગહો એવ સિયા, ન ચ યુત્તં ‘‘કુસલઞ્ચ પુઞ્ઞકિરિયવત્થુઞ્ચ ન હોતી’’તિ. **પાણાતિપાતાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ન તદવસિટ્ઠઅકુસલકમ્મપથાનંયેવ ગહણં, અથ ખો અનવસેસઅકુસલકમ્મસ્સાપિ ગહણં દટ્ઠબ્બં.

**ઇતરેસુ પના**તિ કાયસઙ્ખારાદીસુ. પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયો પવત્તમાના ઇમેહિ દ્વારેહિ પવત્તન્તીતિ **દ્વારતો પવત્તિદસ્સનત્થં**. ‘‘સમવીસતિ ચેતના’’તિ કસ્મા વુત્તં, યદિ કાયવચીવિઞ્ઞત્તિયો સમુટ્ઠાપેન્તિયો

કુસલાકુસલચેતના કાયસઙ્ખારો, વચીસઙ્ખારોતિ ચ વુચ્ચન્તિ, એવં સન્તે અભિજ્ઝાચેતનાયપિ કુસલાય તથા પવત્તાય વચીસઙ્ખારભાવો વત્તબ્બોતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**અભિજ્ઝાચેતના**"તિઆદિ. **એત્થાતિ** કાયવચીસઙ્ખારગ્ગહણે, કાયવચીસઞ્ચેતનાગ્ગહણે વા. **ન ગહિતાતિ** અટ્ઠકથાયં ન ગહિતા "અભિજ્ઝાચેતના વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ન હોતી"તિ. કસ્મા પન ન હોતિ, નનુ સાપિ કુસલા, વિપાકધમ્મા ચાતિ? સચ્ચમેતં, અનુપચ્છિન્નતણ્હાવિજ્જમાને પન સન્તાને સબ્યાપારપ્પવત્તિયા તસ્સા કુસલતા, વિપાકધમ્મતા ચ વુત્તા, ન વિપાકુપ્પાદનેન. સા પન વિપાકં ઉપ્પાદેન્તી રૂપાવચરમેવ ઉપ્પાદેય્ય. ન હિ અઞ્ઞભૂમિકં કમ્મં અઞ્ઞભૂમિકં વિપાકં ઉપ્પાદેતીતિ. અત્તના સદિસારમ્મણં તિટ્ઠાનિકમેવ ચ ઉપ્પાદેય્ય **ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે** રૂપાવચરવિપાકસ્સ કમ્મસદિસારમ્મણસ્સેવ વુત્તત્તા. ન ચ રૂપાવચરવિપાકો પરિત્તાદિઆરમ્મણો અત્થિ, અભિજ્ઝાચેતના ચ પરિત્તાદિઆરમ્મણાવ હોતિ. તસ્મા વિપાકં ન ઉપ્પાદેતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. કસિણેસુ ચ ઉપ્પાદિતસ્સ ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિસ્સ આનિસંસભૂતા અભિઞ્ઞા. યથાહ "સો એવં સમાહિતે ચિત્તે"તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪-૨૪૫; મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૪-૩૮૬, ૪૩૧-૪૩૩; પારા॰ ૧૨). તસ્મા સમાધિફલસદિસા સા, ન ચ ફલં દેતિ. દાનસીલાનિસંસભૂતો તસ્મિં ભવે પચ્ચયલાભો વિયાતિ સાપિ વિપાકં ન ઉપ્પાદેતીતિ.

"**યથા ચ અભિજ્ઝાચેતના, એવં ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ ન હોતી**"તિ ઇદં ઉદ્ધચ્ચસહગતધમ્મે વિસું ઉદ્ધરિત્વા "તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા"તિ (વિભ॰ ૭૨૫) વુત્તત્તા વિચારેતબ્બં. સા પન વિચારણા હેટ્ઠા ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણનાયં અકુસલકથાયં વિચારિતા એવાતિ તત્થ વિચારિતનયેનેવ વેદિતબ્બા. અપિચેત્થ યદેકે વિભજ્જ વદન્તિ, દસ્સનભાવનાનં અભાવેપિ યેસં પુથુજ્જનાનં, સેક્ખાનઞ્ચ દસ્સનભાવનાહિ ભવિતબ્બં, તેસં તદુપ્પત્તિકાલે તેહિ પહાતું સક્કુણેય્યા અકુસલા દસ્સનેન પહાતબ્બા, ભાવનાય પહાતબ્બાતિ ચ વુચ્ચન્તિ. પુથુજ્જનાનં પન ભાવનાય અભાવા ભાવનાય પહાતબ્બચિન્તા નત્થિ. તેન તેસં પવત્તમાના દસ્સનેન પહાતું અસક્કુણેય્યાપિ ભાવનાય પહાતબ્બાતિ ન વુચ્ચન્તિ. યદિ વુચ્ચેય્યું, દસ્સનેનપહાતબ્બા ભાવનાયપહાતબ્બાનં કેસઞ્ચિ કેનચિ કદાચિ આરમ્મણઆરમ્મણાધિપતિઉપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પચ્ચયો ભવેય્યું? ન ચ પટ્ઠાને દસ્સનેનપહાતબ્બા ભાવનાયપહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયોતિ વુત્તા. સેક્ખાનં પન વિજ્જમાના ભાવનાય પહાતું સક્કુણેય્યાતિ ભાવનાય પહાતબ્બા. તેનેવ સેક્ખાનં દસ્સનેન પહાતબ્બા, ચત્તત્તા વન્તત્તા મુત્તત્તા પહીનત્તા પટિનિસ્સટ્ઠત્તા ઉક્ખેટિતત્તા સમુક્ખેટિતત્તા અસ્સાદિતબ્બા, અભિનન્દિતબ્બા ચ ન હોન્તિ. પહીનતાય એવ સોમનસ્સહેતુભૂતા, અવિક્ખેપહેતુભૂતા ચ ન દોમનસ્સં, ઉદ્ધચ્ચઞ્ચ ઉપ્પાદેન્તીતિ ન તે તેસં આરમ્મણઆરમ્મણાધિપતિભાવં, પકતૂપનિસ્સયભાવઞ્ચ ગચ્છન્તિ. ન હિ પહીને ઉપનિસ્સાય અરિયો રાગાદિકિલેસે ઉપ્પાદેતિ.

વુત્તઞ્હેતં "સોતાપત્તિમગ્ગેન યે કિલેસા પહીના, તે કિલેસે ન પુનેતિ ન પચ્ચેતિ ન પચ્ચાગચ્છતિ...પે॰... અરહત્તમગ્ગેન...પે॰... પચ્ચાગચ્છતી"તિ (મહાનિ॰ ૮૦; ચૂળનિ॰ મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૨૭). ન ચ પુથુજ્જનાનં દસ્સનેન પહાતું સક્કુણેય્યા, ઇતરેસં ન કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો હોન્તીતિ ન સક્કા વત્તું "દિટ્ઠિં અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ, વિચિકિચ્છા, ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ. વિચિકિચ્છં આરબ્ભ વિચિકિચ્છા , દિટ્ઠિ, ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી"તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૭) દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાનં ઉદ્ધચ્ચારમ્મણપચ્ચયભાવસ્સ વુત્તત્તા. એત્થ હિ **ઉદ્ધચ્ચન્તિ** ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદં સન્ધાય વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસે "દિટ્ઠિં ગરું કત્વા અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં ગરું કત્વા રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતી"તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૫) એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં "ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી"તિ. તસ્મા દસ્સનભાવનાહિ

પહાતબ્બાનં અતીતાદિભાવેન ન વત્તબ્બત્તેપિ યાદિસાનં તાહિ અનુપ્પત્તિધમ્મતા આપાદેતબ્બા, તેસુ પુથુજ્જનેસુ વત્તમાના દસ્સનં અપેક્ખિત્વા તેન પહાતું સક્કુણેય્યા દસ્સનેન પહાતબ્બા, સેક્ખેસુ વત્તમાના ભાવનં અપેક્ખિત્વા તાય પહાતું સક્કુણેય્યા ભાવનાય પહાતબ્બા.

તેસુ ભાવનાય પહાતબ્બા સહાયવિરહા વિપાકં ન જનયન્તીતિ ભાવનાય પહાતબ્બચેતનાય નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો ન વુત્તો, અપેક્ખિતબ્બદસ્સનભાવનારહિતાનં પન પુથુજ્જનેસુ ઉપ્પજ્જમાનાનં સકભણ્ડે છન્દરાગાદીનં, ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદસ્સ ચ સંયોજનત્તયતદેકટ્ઠકિલેસાનં અનુપચ્છિન્નતાય અપરિક્ખીણસહાયાનં વિપાકુપ્પાદનં ન સક્કા પટિસેધિતુન્તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતધમ્માનં વિપાકો વિભઙ્ગે વુત્તો. યદિ એવં, અપેક્ખિતબ્બદસ્સનભાવનારહિતાનં અકુસલાનં નેવદસ્સનેન-નભાવનાયપહાતબ્બતાય નવત્તબ્બતા આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, અપ્પહાતબ્બાનં ''નેવદસ્સનેન-નભાવનાય પહાતબ્બા''તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૯) વુત્તત્તા, અપ્પહાતબ્બવિરુદ્ધસભાવત્તા ચ અકુસલાનં.

એવમ્પિ તે ઇમસ્મિં તિકે ''નવત્તબ્બા''તિ વત્તબ્બા આપજ્જન્તીતિ? નાપજ્જન્તિ, ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે દસ્સિતાનં દ્વાદસઅકુસલચિત્તુપ્પાદાનં દ્વીહિ પદેહિ સઙ્ગહિતત્તા. યથા હિ ધમ્મવસેન સબ્બે સઙ્ખતધમ્મા સઙ્ગહિતાતિ ઉપ્પન્નત્તિકે કાલવસેન અસઙ્ગહિતાપિ અતીતા ''નવત્તબ્બા''તિ ન વુત્તા ચિત્તુપ્પાદરૂપભાવેન ગહિતેસુ નવત્તબ્બસ્સ અભાવા, એવમિધાપિ ચિત્તુપ્પાદભાવેન ગહિતેસુ નવત્તબ્બસ્સ અસઙ્ગહિતસ્સ અભાવા નવત્તબ્બતા નવુત્તાતિ વેદિતબ્બા. યત્થ હિ ચિત્તુપ્પાદો કોચિ નિયોગતો નવત્તબ્બો અત્થિ, તત્થ તેસં ચતુત્થો કોટ્ઠાસો અત્થીતિ યથાવુત્તપદેસુ વિય તત્થાપિ ભિન્દિત્વા ભજાપેતબ્બચિત્તુપ્પાદે ભિન્દિત્વા ભજાપેતિ ''સિયા નવત્તબ્બા પરિત્તારમ્મણા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૪૨૨). તદભાવા ઉપ્પન્નત્તિકે, ઇધ ચ તથા ન વુત્તા.

અથ વા યથા સપ્પટિઘેહિ સમાનસભાવત્તા રૂપધાતુયં તયો મહાભૂતા સપ્પટિઘાતિ વુત્તા. યથાહ ''અસઞ્ઞસત્તાનં અનિદસ્સનસપ્પટિઘં એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ દ્વે મહાભૂતા, દ્વે મહાભૂતે પટિચ્ચ એકં મહાભૂત''ન્તિ , એવં પુથુજ્જનાનં પવત્તમાના ભાવનાય પહાતબ્બસમાનસભાવા ભાવનાય પહાતબ્બાતિ વુચ્ચેય્યુન્તિ? નત્થિ નવત્તબ્બતાપસઙ્ગો. એવઞ્ચ સતિ પુથુજ્જનાનં પવત્તમાનાપિ ભાવનાય પહાતબ્બા સકભણ્ડે છન્દરાગાદયો પરભણ્ડે છન્દરાગાદીનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, રાગો ચ રાગદિટ્ઠીનં અધિપતિપચ્ચયોતિ અયમત્થો લદ્ધો હોતિ. યથા પન અફોટ્ઠબ્બત્તા રૂપધાતુયં તયો મહાભૂતા ન પરમત્થતો સપ્પટિઘા, એવં અપેક્ખિતબ્બભાવનારહિતા પુથુજ્જનેસુ વત્તમાના સકભણ્ડે છન્દરાગાદયો ન પરમત્થતો ભાવનાય પહાતબ્બાતિ ભાવનાય પહાતબ્બાનં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયતા ન વુત્તા. ન ચ દસ્સનેનપહાતબ્બા ભાવનાયપહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયોતિ વુત્તા. યે હિ દસ્સનેન પહાતબ્બપચ્ચયા કિલેસા, ન તે દસ્સનતો ઉદ્ધં પવત્તન્તિ. દસ્સનેન પહાતબ્બપચ્ચયસ્સપિ પન ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ સહાયવેકલ્લમત્તમેવ દસ્સનેન કતં, ન તસ્સ કોચિ ભાવો દસ્સનેન અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપાદિતોતિ તસ્સ એકન્તભાવનાયપહાતબ્બતા વુત્તા. તસ્મા તસ્સ તાદિસસ્સેવ સતિ સહાયે વિપાકુપ્પાદનવચનં, અસતિ ચ વિપાકાનુપ્પાદનવચનં ન વિરુજ્ઝતીતિ.

તયિદં સબ્બં તેસં આચરિયાનં અહોપુરિસિકામત્તન્તિ અપરે. કસ્મા? ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ એકન્તેન ભાવનાય પહાતબ્બત્તા. એવઞ્હિ વુત્તં ભગવતા ''કતમે ધમ્મા ભાવનાય પહાતબ્બા? ઉદ્ધચ્ચસહગતો ચિત્તુપ્પાદો''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૦૬). યદિ હિ તં ઇચ્છિતં સિયા, યથા અતીતારમ્મણત્તિકે ''નિયોગા અનાગતારમ્મણા નત્થી''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૩૩) વત્વા વિભજ્જ વુત્તં, એવમિધાપિ ''નિયોગા ભાવનાય પહાતબ્બા નત્થી''તિ વત્વા ''ઉદ્ધચ્ચસહગતો

સિયા ભાવનાય પહાતબ્બો, સિયા ન વત્તબ્બો''તિ વદેય્ય. યા ચ તં સમત્થેન્તેન ''યદિ વુચ્ચેય્યુ''ન્તિઆદિના યુત્તિ વુત્તા, સાપિ અયુત્તિ. કસ્મા? યસ્મા દસ્સનેન પહાતબ્બારમ્મણાનં રાગદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાઉદ્ધચ્ચાનં દસ્સનેન પહાતબ્બભાવો એવ ઇચ્છિતોતિ. યં પન ઉદ્ધચ્ચગ્ગહણેન **પાળિયં** ઉદ્ધચ્ચસહગતો ચિત્તુપ્પાદો વુત્તોતિ વત્વા તં સાધેતું અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસે ઉદ્ધચ્ચસ્સ અનુદ્ધરણં નિબન્ધનં વુત્તં, તમ્પિ અનિબન્ધનં પટ્ઠાને સાવસેસપાઠદસ્સનતો. તથા હિ ''અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ, અનાગતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૨) એતેસં વિભઙ્ગે ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં કત્વા ''પચ્ચુપ્પન્નો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સા''તિ એતસ્સ **વિભઙ્ગે** લબ્ભમાનમ્પિ ન ઉદ્ધટં.

ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ વિપાકદાનં પતિ દસ્સનેન પહાતબ્બસ્સ સહાયભાવૂપગમનં વિચારેતબ્બં. કિં અવિજ્જાદિ વિય દાનસીલાદીનં ઉપ્પત્તિયાયેવ વિપાકદાનસામત્થિયા ઠાનવસેન દસ્સનેનપહાતબ્બં ભાવનાયપહાતબ્બસ્સ સહાયભાવં ઉપગચ્છતિ, ઉદાહુ કિલેસા વિય કમ્મસ્સ પટિસન્ધિદાનં પતીતિ? કિઞ્ચેત્થ – યદિ તાવ પુરિમો પક્ખો પહીનદસ્સનપ્પહાતબ્બત્તા સેક્ખસન્તાને પવત્તિનો ભાવનાપહાતબ્બસ્સ કિરિયભાવો આપજ્જતિ પહીનાવિજ્જાતણ્હામાને સન્તાને પવત્તદાનાદિ વિય. અથ દુતિયો, તસ્સાપિ દસ્સનેનપહાતબ્બતા આપજ્જતિ અપાયગમનીયસભાવાનતિવત્તનતો, તસ્મા હેટ્ઠા વિચારિતનયેનેવ ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ વિપાકદાનં પતિ પાળિયા, અટ્ઠકથાય ચ અવિરુજ્ઝનવસેનેત્થ અત્થવિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

**સાપી**તિ ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ. **વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવે**તિ સમ્પુણ્ણસ્સ વિપાકવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવે. યદિ અપનેતબ્બા, કસ્મા ''સમવીસતિ ચેતના''તિ વુત્તન્તિ તસ્સ કારણં દસ્સેન્તો આહ **''અવિજ્જાપચ્ચયા પન સબ્બાપેતા હોન્તી''**તિ. અભિઞ્ઞાચેતનાયપિ પચ્ચયભાવં દસ્સેતિ. યદિ એવં અભિઞ્ઞાચેતનાય સહ એકવીસતીતિ વત્તબ્બં, ન, તથા અવચનસ્સ વુત્તકારણત્તા. તં પન ઇતરાવચનસ્સાપિ કારણન્તિ સમાનરૂપાય એકિસ્સા અવચને યં કારણં અપેક્ખિત્વા એકા ન વુત્તા, તેન કારણેન વુત્તાયપિ અવત્તબ્બતં દસ્સેતિ. **અયં તિકો**તિ કાયસઙ્ખારત્તિકો. **પુરિમત્તિક**ન્તિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારત્તિકં. **પવિસતી**તિ કથં પવિસતિ. પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો હિ અટ્ઠકામાવચરચેતનાપભેદો કાયદુચ્ચરિતતો વિરમન્તસ્સ સિયા કાયસઙ્ખારો, વચીદુચ્ચરિતતો વિરમન્તસ્સ સિયા વચીસઙ્ખારો, મનોદ્વારે પન ઉપ્પન્ના તેરસપિ ચેતના પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ચ હોતિ ચિત્તસઙ્ખારો ચ. અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારોપિ કાયદુચ્ચરિતવસેન પવત્તિયં સિયા કાયસઙ્ખારો, વચીદુચ્ચરિતવસેન પવત્તિયં સિયા વચીસઙ્ખારો, દ્વે દ્વારાનિ મુઞ્ચિત્વા મનોદ્વારે પવત્તિયં સિયા ચિત્તસઙ્ખારો, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો ચાતિ એવં દુતિયત્તિકો પુરિમત્તિકમેવ પવિસતિ. તેન વુત્તં **''અત્થતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનંયેવ વસેન અવિજ્જાય પચ્ચયભાવો વેદિતબ્બો''**તિ.

**૫૯૩. અવિજ્જાભાવે ભાવતો**તિ અવિજ્જાય અત્થિભાવે સઙ્ખારાનં ભાવતો. ન હિ અવિજ્જાય અસતિ કદાચિ સઙ્ખારા સમ્ભવન્તિ. ઇદાનિ તં અવિજ્જાય ભાવં દસ્સેન્તો **''અઞ્ઞાણં અપ્પહીનં હોતી''**તિ આહ. તેન મગ્ગેન અનિરોધો ઇધ અવિજ્જાય અત્થિભાવો, ન ધરમાનતા એવાતિ દસ્સેતિ. સ્વાયમત્થો હેટ્ઠા વિભાવિતોયેવ. **''અવિજ્જાસઙ્ખાત''**ન્તિ ચ ઇમિના ઞાણાભાવાદિં નિવત્તેતિ. અયઞ્હિ **અ**-કારો ''અહેતુકા ધમ્મા (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૨) અભિક્ખુકો આવાસો''તિઆદીસુ (ચૂળવ॰ ૭૬) તંયોગનિવત્તિયં દિસ્સતિ. અભાવો હેત્થ દીપિતો. ''અપ્પચ્ચયા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૭) તંસમ્બન્ધિતાનિવત્તિયં. પચ્ચયુપ્પન્નઞ્હિ પચ્ચયસમ્બન્ધીતિ અપ્પચ્ચયુપ્પન્નત્તાતિ તંસમ્બન્ધિતા એત્થ જોતીયતિ. ''અનિદસ્સના ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૯) તંસભાવનિવત્તિયં. નિદસ્સનઞ્હિ દટ્ઠબ્બતા. અથ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં નિદસ્સનં ન પસ્સતીતિ તગ્ગહેતબ્બતાનિવત્તિયં. તથા ''અનાસવા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૫). ''અપ્પટિઘા ધમ્મા (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૦), અનારમ્મણા

ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૫૫) તંકિચ્ચનિવત્તિયં. ''અરૂપિનો ધમ્મા (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૧), અચેતસિકા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૫૭) તબ્ભાવનિવત્તિયં. તદઞ્ઞથા હિ એત્થ પકાસીયતિ. ''અમનુસ્સો''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૨૧) તબ્ભાવમત્તનિવત્તિયં. મનુસ્સત્તમત્તં નત્થિ, અઞ્ઞં સમાનન્તિ સદિસતા હેત્થ સૂચીયતિ. ''અસ્સમણો સમણપટિઞ્ઞો (અ॰ નિ॰ ૩.૧૩, ૨૭; પુ॰ ૫॰ ૯૧, ૧૨૪), અપુત્તો''તિ તથા સમ્ભાવનીયગુણનિવત્તિયં. ગરહા હિ એત્થ ઞાયતિ. ''કચ્ચિ ભોતો અનામયં (જા॰ ૧.૧૫.૧૪૬; ૨.૨૦.૧૨૯), અનુદરા કઞ્ઞા''તિ તદનપ્પભાવનિવત્તિયં. ''અનુપ્પન્ના ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૭) તંસદિસભાવનિવત્તિયં. અતીતાનઞ્હિ ઉપ્પન્નપુબ્બત્તા, ઉપ્પાદિધમ્માનઞ્ચ પચ્ચયેકદેસનિબ્બત્તિયા આરદ્ધુપ્પાદભાવા, કાલવિનિમુત્તસ્સ ચ વિજ્જમાનત્તા ઉપ્પન્નાનુકૂલતા, પગેવ પચ્ચુપ્પન્નાનન્તિ તબ્બિધુરભાવો એત્થ વિઞ્ઞાયતિ. ''અસેક્ખા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૧) તદપરિયોસાનનિવત્તિયં. તન્નિટ્ઠાનઞ્હેત્થ પકાસીયતિ. ઇમેસં પન અત્થાનં અસમ્ભવતો પારિસેસેન યથા કુસલપટિપક્ખા ધમ્મા અકુસલા, એવં વિજ્જાપટિપક્ખા અવિજ્જાતિ કત્વા ઞાણપટિપક્ખો ધમ્મો અઞ્ઞાણન્તિ વેદિતબ્બં.

**સુખસઞ્ઞાય ગહેત્વા** દુક્ખદુક્ખવિપરિણામદુક્ખસઙ્ખારદુક્ખતાહિ વિઞ્ઞૂહિ દુક્ખન્ત્વેવ ગહેતબ્બં સંસારદુક્ખં સુખન્તિ સઞ્ઞાય અભિનિવિસિત્વા, એતેન તત્થ તણ્હાપવત્તિં દસ્સેતિ. **આરભતી**તિ નિબ્બત્તેતિ. **તણ્હાપરિક્ખારે**તિ તણ્હાય ''સુખં સુભ''ન્તિઆદિના સઙ્ખતે પરિક્ખતે, અલઙ્કતેતિ અત્થો. તણ્હા હિ દુક્ખસ્સ સમુદયોતિ અજાનન્તો બાલો ''અહો વતાહં કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા ખત્તિયમહાસાલાનં સહબ્યતં ઉપપજ્જેય્ય''ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૨) પરિતસ્સન્તો કાયસઙ્ખારે પરિક્ખરોતિ. **તણ્હાપરિક્ખારે**તિ વા તણ્હાય પરિવારભૂતે. તણ્હાવત્થું હિ ચક્ખાદિં, રૂપાદિઞ્ચ અભિસઙ્ખરિત્વા તંસમઙ્ગીનં દેન્તા સઙ્ખરા તણ્હાય ઉપનેન્તા તસ્સા પરિવારા વિય હોન્તીતિ. **ગતિવિસેસે** બ્રહ્મલોકાદિકે. અનેકસતપસુબદ્ધહિંસનો વાજપેય્યાદિકો **યઞ્ઞો**. અમરણત્થાતિ ગહિતા દુક્કરકિરિયા **અમરતપો**. અમરો વા દેવો વા ભવેય્યં, દેવઞ્ઞતરો વાતિ પવત્તિતા વતચરિયા **અમરતપો**. દુક્ખત્તા વા મરો મારકો તપો **અમરતપો**. દિટ્ઠે અદિટ્ઠસદ્દો વિય મરે અમરસદ્દો દટ્ઠબ્બો.

જાતિઆદિપપાતદુક્ખજનનતો મરુપ્પપાતસદિસતા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારસ્સ વુત્તા. ''**મહાપરિળાહજનિક**''ન્તિ ઇમિના અનુદહનટ્ઠેન તિણુક્કાસદિસતં પુઞ્ઞફલસ્સ દસ્સેતિ. **અપ્પસ્સાદતઞ્ચાતિ ચ**-સદ્દેન અધિકુટ્ટનવિનિવિજ્ઝનઅઙ્ગપચ્ચઙ્ગપલિભઞ્જનાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **તપ્પચ્ચયન્તિ** તસ્સ વિપરિણામદુક્ખસભાવસ્સ સુગતિફલસ્સ પચ્ચયભૂતં. રમણીયભાવેન ચ અસ્સાદભાવેન ચ ગય્હમાનં પુઞ્ઞફલં દીપસિખામધુલિત્તસત્થધારાસદિસં. તદત્થો ચ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો તંનિપાતલેહનસદિસો વુત્તો. ''સુખો ઇમિસ્સા પરિબ્બાજિકાય તરુણાય મુદુકાય લોમસાય બાહાય સમ્ફસ્સો''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૯) સુખસઞ્ઞાય અસુભભાવસ્સ અસલ્લક્ખણેનેવ એકચ્ચકામપરિભોગોતિ બાલો વિય ગૂથકીળનં, કિલેસાભિભૂતતાય કોધારતિઅભિભૂતો અસવસો મરિતુકામો વિય વિસખાદનં સમ્પતિ કિરિયાખણે, આયતિં ફલક્ખણે ચ જિગુચ્છનીયં, દુક્ખઞ્ચ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ. લોભસહગતસ્સ વા ગૂથકીળનસદિસતા, દોસસહગતસ્સ વિસખાદનસદિસતા યોજેતબ્બા. સભયસ્સાપિ પિસાચનગરસ્સ કામગુણસમિદ્ધિયા સુખવિપલ્લાસહેતુભાવો વિય આરુપ્પવિપાકાનં નિરન્તરતાય, અનુપલક્ખિયમાનઉપ્પાદવયાનં દીઘસન્તાનતાય અગય્હમાનવિપરિણામાનં સઙ્ખારવિપરિણામદુક્ખભૂતાનમ્પિ નિચ્ચાદિવિપલ્લાસહેતુભાવોતિ, તેસં પિસાચનગરસદિસતા, તદભિમુખગમનસદિસતા ચ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારસ્સ યોજેતબ્બા.

અવિજ્જાભાવતોવ સઙ્ખારભાવો, ન અભાવતોતિ સઙ્ખારાનં અવિજ્જાપચ્ચયભાવે સઙ્ખેપેન અન્વયતો, બ્યતિરેકતો ચ વુત્તમત્થં સુત્તેન સમત્થેતું “**વુત્તમ્પિ ચેત**”ન્તિઆદિના સુત્તપદં આભતં . તત્થ **અવિદ્વા**તિ અવિદ્દસુ. **અવિજ્જાગતો**તિ અવિજ્જાય સમન્નાગતો, અપ્પહીનાવિજ્જોતિ અધિપ્પાયો.

### પટ્ઠાનપચ્ચયકથાવણ્ણના

**૫૯૪. તાવા**તિ વત્તબ્બન્તરાપેક્ખો નિપાતો, તેન ‘‘અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયો’’તિ ઇદં તાવ સિદ્ધં, ઇદં પન અપરં વત્તબ્બન્તિ દસ્સેતિ. ‘‘ઇદં પન વત્તબ્બ’’ન્તિ યમત્થં સન્ધાય વુત્તં, તં દસ્સેતું પચ્ચયધમ્મા નામ યેસં પચ્ચયા હોન્તિ, યથા વા પચ્ચયા હોન્તિ, તદુભયેસં બહુભાવતો અનેકધાવ પચ્ચયા હોન્તીતિ અવિજ્જાયપિ તં આસઙ્કન્તો પુચ્છિ “**કતમેસં સઙ્ખારાનં કથં પચ્ચયો હોતી**”તિ, પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયો બહૂ સઙ્ખારા વુત્તા. અવિજ્જા ચ તેસં પચ્ચયો હોતિ, ન સબ્બેસં એકધાવ હોતિ, તસ્મા ઇમેસં સઙ્ખારાનં એવં પચ્ચયો હોતીતિ ઇદં વત્તબ્બન્તિ અત્થો. **તત્રા**તિ તસ્મિં પચ્ચયભાવે. યદિપિ ‘‘કતમેસં સઙ્ખારાન’’ન્તિઆદિના અસાધારણતો પુચ્છા આરદ્ધા, એકદેસેન પન સમુદાયોપલક્ખણમેતન્તિ દ્વાદસન્નં પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનં યથાસકં પચ્ચયુપ્પન્નાનં પચ્ચયભાવો વત્તબ્બોતિ તં દસ્સેતું, અવિજ્જાય વા પચ્ચયભાવે પુચ્છિતે તપ્પસઙ્ગેન સબ્બેસમ્પિ પચ્ચયધમ્માનં પચ્ચયભાવં વિસજ્જેતુકામો પચ્ચયે તાવ પાળિનયેનેવ દસ્સેતું “**ભગવતા હી**”તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ ચ ભગવતા ચતુવીસતિ પચ્ચયા વુત્તાતિ સમ્બન્ધો. તેસં વસેન અવિજ્જાદીનં પચ્ચયભાવો વેદિતબ્બોતિ અધિપ્પાયો.

‘‘હેતુ ચ સો પચ્ચયો ચા’’તિ ઇમિના વચનેન હેતુનો, અધિપતિપચ્ચયાદિભૂતસ્સ ચ ગહણં સિયાતિ તં નિવારેન્તો આહ “**હેતુ હુત્વા પચ્ચયો**”તિ. એવમ્પિ સો એવ દોસો આપજ્જતીતિ પુન આહ “**હેતુભાવેન પચ્ચયોતિ વુત્તં હોતી**”તિ. તેન ન ઇધ હેતુસદ્દેન ધમ્મગ્ગહણં કતં, અથ ખો ધમ્મસ્સ સત્તિવિસેસો ગહિતોતિ દસ્સેતિ. તસ્સ હિ પચ્ચયસદ્દસ્સ ચ સમાનાધિકરણતં સન્ધાય ‘‘હેતુ ચ સો પચ્ચયો ચ, હેતુ હુત્વા પચ્ચયો’’તિ ચ વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા પરતો પાળિયં ‘‘હેતૂ હેતુ...પે॰... હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧) તેન તેન હેતુભાવાદિઉપકારેન તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ ઉપકારકત્તં વુત્તં. **અભિધમ્મટ્ઠકથાયં** પન ‘‘યો હિ ધમ્મો યં ધમ્મં અપ્પચ્ચક્ખાય તિટ્ઠતિ વા ઉપ્પજ્જતિ વા, સો તસ્સ પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ અટ્ઠ॰ પચ્ચયુદ્દેસવણ્ણના), ‘‘મૂલટ્ઠેન ઉપકારકો ધમ્મો હેતુપચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ અટ્ઠ॰ પચ્ચયુદ્દેસવણ્ણના) ચ એવમાદિના ધમ્મપટ્ઠાનનિદ્દેસેન ધમ્મતો અઞ્ઞા ધમ્મસત્તિ નામ નત્થીતિ ધમ્મેહેવ ધમ્મસત્તિવિભાવનં કતન્તિ દટ્ઠબ્બં. ઇધાપિ વા ‘‘હેતુ ચ સો પચ્ચયો ચા’’તિ ધમ્મેનેવ ધમ્મસત્તિં દસ્સેતિ. ન હિ ‘‘હેતુપચ્ચયો’’તિઆદિકો ઉદ્દેસો કુસલાદિઉદ્દેસો વિય ધમ્મપ્પધાનો, અથ ખો ધમ્માનં ઉપકારકભાવપ્પધાનોતિ.

“**એસેવ નયો**”તિ ઇમિના તબ્ભાવેન પચ્ચયભાવં આરમ્મણાદીસુ અતિદિસતિ ‘‘આરમ્મણઞ્ચ તં પચ્ચયો ચાતિ આરમ્મણપચ્ચયો, આરમ્મણં હુત્વા પચ્ચયો, આરમ્મણભાવેન પચ્ચયોતિ અત્થો’’તિ, ન કમ્મધારયમત્તં.

**૫૯૫. વચનાવયવો**તિ સાધનાવયવં સન્ધાયાહ. વચનસભાવઞ્હિ સાધનં પરેસં અવિદિતત્થઞાપનતો લોકે સાધનન્તિ પાકટં પઞ્ઞાતં. તથા હિ નં અવયવલક્ખણં, વચનસભાવઞ્ચ સાધનં, અવયવપક્ખાદીનિ વચનાનિ સાધનન્તિ ચ ઞાયવાદિનો વદન્તિ. **પટિઞ્ઞા, હેતૂતિઆદીસૂ**તિ પટિઞ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય, નિગમનાનિ. ઉદાહરણસાધમ્મિયા સાધ્યસાધનં **હેતુ**. વિરૂપો હેતૂતિ ચ એવમાદીસુ કારણં યં કિઞ્ચિ કારણલક્ખણં, સમ્પાપકલક્ખણમ્પિ વા. **આદિ**-સદ્દેન તસ્સાપિ સઙ્ગહેતબ્બતાય, ઞાપકલક્ખણં પન વચનાવયવગ્ગહણેન ગહિતં.

કામં મૂલમ્પિ કારણલક્ખણં કારણમેવ, કારણન્તિ પનેત્થ પચ્ચયહેતુ ગહિતો. મૂલન્તિ હેતુહેતૂતિ કારણવિસેસવિસયત્તા મૂલસ્સ વિસું ગહણં. **એતી**તિ એતસ્સ અત્થવચનં વત્તતીતિ, તઞ્ચ ઉપ્પત્તિટ્ઠિતીનં સાધારણવચનં. તેનેવાહ "**તિટ્ઠતિ વા ઉપ્પજ્જતિ વા**"તિ. એકચ્ચો હિ પચ્ચયો ઠિતિયા એવ ઉપકારકો હોતિ યથા પચ્છાજાતપચ્ચયો, એકચ્ચો ઉપ્પત્તિયા એવ યથા અનન્તરાદિકો, એકચ્ચો ઉભયસ્સ યથા હેતુઆદયો.

**ઉપકારકલક્ખણો**તિ ચ ધમ્મેન ધમ્મસત્તિં ઉપકારં દસ્સેતીતિ દટ્ઠબ્બં. હિનોતિ પતિટ્ઠાતિ એત્થાતિ **હેતુ,** અનેકત્થત્તા ધાતુસદ્દાનં હિ-સદ્દો મૂલસદ્દો વિય પતિટ્ઠત્થો વેદિતબ્બો. હિનોતિ વા એતેન કમ્મનિદાનભૂતેન ઉદ્ધં ઓજં અતિહરન્તેન મૂલેન વિય પાદપો તપ્પચ્ચયં ફલં ગચ્છતિ પવત્તતિ વુદ્ધિં વિરુળ્હિં આપજ્જતીતિ **હેતુ.** અત્તનો ફલં કરોતીતિ **કારણં**. નિદદાતિ દસ્સેન્તં વિય હોતીતિ **નિદાનં**. સમ્ભવતિ તં એતસ્માતિ **સમ્ભવો**. પભવતિ એતસ્માતિ **પભવો**તિ પચ્ચયહેતુસદ્દેહિ ઇતરેસમ્પિ સમાનત્થતા વેદિતબ્બા. એવં સન્તેપિ કારણવિસેસવિસયો હેતુસદ્દો, કારણસામઞ્ઞવિસયો પચ્ચયસદ્દોતિ દસ્સેન્તો "**મૂલટ્ઠેના**"તિઆદિમાહ. હેતુઅત્થો, પચ્ચયટ્ઠો ચ હેટ્ઠા પપઞ્ચવસેન વુત્તોતિ તં સઙ્ખિપ્પં દસ્સેન્તો આહ "**સઙ્ખેપતો...પે॰... હેતુપચ્ચયો**"તિ.

યથા સાલિવીહિબીજાદીનિ તંતંઓસધીનં સાલિવીહિઆદિભાવસ્સ સાધકાનિ, મણિઆદિપ્પભાવત્થૂનિ ચ નીલાદિવણ્ણાનિ નીલાદિપ્પભાસાધકાનિ, એવં હેતુપચ્ચયો યથારહં અત્તના સમ્પયુત્તધમ્માનં કુસલાદિભાવસ્સ સાધકોતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ "**સો સાલિઆદીન**"ન્તિઆદિના. **આચરિયાન**ન્તિ ચ રેવતાચરિયં સન્ધાયાહ. **એવં સન્તે**તિ હેતુપચ્ચયો યદિ કુસલાદિભાવસાધકો, એવં સતિ. **ન સમ્પજ્જતિ** ન સિજ્ઝતિ. યથા કુસલાકુસલહેતુ તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ કુસલાકુસલભાવાય ન પરિયત્તો, એવં અબ્યાકતોપિ હેતુ તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ અબ્યાકતભાવાય. સભાવેનેવ હિ તં અબ્યાકતન્તિ આહ "**ન હિ સો તેસં કુસલાદિભાવં સાધેતી**"તિ. હેતુપચ્ચયો ચ તેસં હોતિયેવાતિ આહ "**ન ચ પચ્ચયો ન હોતી**"તિ. ઇદાનિ તમત્થં પાળિયા સમત્થેતું "**વુત્તઞ્હેત**"ન્તિઆદિ વુત્તં. **વિના એતેના**તિ એતેન હેતુના અબ્યાકતભાવસાધકેન વિના અહેતુકત્તા, અબ્યાકતભાવો સિદ્ધો સભાવેનેવાતિ અધિપ્પાયો.

"યોનિસો, ભિક્ખવે, મનસિ કરોતો અનુપ્પન્ના ચેવ કુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના ચ કુસલા ધમ્મા અભિવડ્ઢન્તી"તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧.૬૭) વચનેહિ કુસલભાવસ્સ યોનિસોમનસિકારપ્પટિબદ્ધતા સિદ્ધાતિ આહ "**યોનિસોમનસિકારપ્પટિબદ્ધો કુસલભાવો**"તિ. એતેનેવ અકુસલઅબ્યાકતભાવાપિ કુસલભાવો વિય ન હેતુપટિબદ્ધાતિ દસ્સિતં હોતિ. યં પનેકે મઞ્ઞેય્યું "અહેતુકહેતુસ્સ અકુસલભાવો વિય સહેતુકહેતૂનમ્પિ સભાવતોવ કુસલાદિભાવો, અઞ્ઞેસં તંસમ્પયુત્તાનં હેતુપટિબદ્ધો"તિ, તસ્સ ઉત્તરં વત્તું "**યદિ ચા**"તિઆદિમાહ. **અલોભો કુસલો વા સિયા અબ્યાકતો વા**તિ યદિ અલોભો સભાવતો કુસલો, સો કુસલસભાવત્તા અબ્યાકતો ન સિયા. અથ અબ્યાકતો તંસભાવત્તા કુસલો ન સિયા અલોભસભાવસ્સ અદોસત્તાભાવો વિય. યસ્મા પન ઉભયથાપિ હોતિ, તસ્મા યથા ઉભયથા હોન્તેસુ સદ્ધાદીસુ સમ્પયુત્તેસુ હેતુપટિબદ્ધં કુસલાદિભાવં પરિયેસેથ, ન સભાવતો, એવં હેતૂસુપિ કુસલાદિતા અઞ્ઞપટિબદ્ધા પરિયેસિતબ્બા, ન સભાવતોતિ યં વુત્તં "સમ્પયુત્તહેતૂસુ સભાવતોવ કુસલાદિભાવો"તિ, તં ન યુજ્જતિ. સા પન પરિયેસિયમાના યોનિસોમનસિકારાદિપટિબદ્ધા હોતીતિ હેતૂસુ વિય સમ્પયુત્તેસુપિ યોનિસોમનસિકારાદિપટિબદ્ધો કુસલાદિભાવો, ન હેતુપટિબદ્ધોતિ સિદ્ધં હોતીતિ અધિપ્પાયો.

**વિરુળ્હમૂલા વિયા**તિ એતેન મૂલાનિ વિય મૂલાનીતિ દસ્સેતિ. તેનેવાહ "**સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનેના**"તિ. સ્વાયં "કુસલો ધમ્મો કુસલસ્સ, કુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, કુસલો ધમ્મો કુસલાબ્યાકતસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અકુસલાબ્યાકતસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો

અબ્યાકતસ્સા''તિ એવં સત્તધા **પઞ્હાવારે** નિદ્દિટ્ઠો. યં પન વુત્તં હેતુકિચ્ચં દસ્સેન્તેન ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં, તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧), તત્થ પઠમો હેતુસદ્દો પચ્ચત્તનિદ્દિટ્ઠો પચ્ચયધમ્મનિદ્દેસો, તેનસ્સ હેતુભાવેન ઉપકારકતા હેતુપચ્ચયતાતિ દસ્સેતિ. દુતિયો પચ્ચયુપ્પન્નવિસેસનં, તેન ન યેસં કેસઞ્ચિ સમ્પયુત્તકાનં હેતૂ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો, અથ ખો હેતુના સમ્પયુત્તાનમેવાતિ દસ્સેતિ. નનુ ચ સમ્પયુત્તસદ્દસ્સ સાપેક્ખત્તા દુતિયે હેતુસદ્દે અવિજ્જમાનેપિ અઞ્ઞસ્સ અપેક્ખિતબ્બસ્સ અનિદ્દિટ્ઠત્તા હેતૂ અત્તનાવ સમ્પયુત્તકાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયોતિ અયમત્થો વિઞ્ઞાયતીતિ? નાયમેકન્તો. હેતુસદ્દો હિ પચ્ચત્તનિદ્દિટ્ઠો ''હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ એત્થેવ બ્યાવટો યદા ગય્હતિ, ન તદા સમ્પયુત્તવિસેસનં હોતીતિ સમ્પયુત્તઅવિસિટ્ઠા યે કેચિ ગહિતા ભવેય્યુન્તિ. નનુ ચ યથા ''અરૂપિનો આહારા સમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં, અરૂપિનો ઇન્દ્રિયા સમ્પયુત્તકાનં ધમ્માન''ન્તિ ચ વુત્તે દુતિયેન આહારગ્ગહણેન, ઇન્દ્રિયગ્ગહણેન ચ વિનાપિ આહારિન્દ્રિયસમ્પયુત્તકાવ ગય્હન્તિ, એવમિધાપિ સિયાતિ? ન, આહારિન્દ્રિયાસમ્પયુત્તસ્સ વજ્જેતબ્બસ્સ અભાવતો. વજ્જેતબ્બાભાવતો હિ તત્થ દુતિયે આહારિન્દ્રિયગ્ગહણે અસતિપિ તંસમ્પયુત્તકાવ ગય્હન્તીતિ તં ન કતં, ઇધ પન વજ્જેતબ્બં અત્થીતિ કત્તબ્બં દુતિયં હેતુગ્ગહણં. એવમ્પિ ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાન''ન્તિ એત્થ હેતુસમ્પયુત્તકાનં સો એવ સમ્પયુત્તકહેતૂતિ વિસેસનસ્સ અકતત્તા યો કોચિ હેતુ યસ્સ કસ્સચિ હેતુસમ્પયુત્તસ્સ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયોતિ આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, પચ્ચત્તનિદ્દિટ્ઠસ્સેવ હેતુનો પુન સમ્પયુત્તવિસેસનભાવેન વુત્તત્તા. એતદત્થમેવ હિ વિનાપિ દુતિયેન હેતુસદ્દેન હેતુસમ્પયુત્તભાવે સિદ્ધેપિ તસ્સ ગહણં કતં.

અથ વા અસતિ દુતિયે હેતુસદ્દે હેતુસમ્પયુત્તકાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો, ન પન હેતૂનન્તિ એવમ્પિ ગહણં સિયાતિ તન્નિવારણત્થં સો વુત્તો. તેન હેતુસમ્પયુત્તભાવં યે લભન્તિ, તેસં સબ્બેસં હેતૂનં, અઞ્ઞેસમ્પિ હેતૂ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયોતિ દસ્સિતં હોતિ. યસ્મા પન હેતુઝાનમગ્ગા પતિટ્ઠામત્તાદિભાવેન અઞ્ઞધમ્મનિરપેક્ખા, ન આહારિન્દ્રિયા વિય સાપેક્ખા એવ, તસ્મા એતેસ્વેવ દુતિયં હેતાદિગ્ગહણં કતં. આહારિન્દ્રિયા પન આહરિતબ્બઈસિતબ્બાપેક્ખા એવ, તસ્મા તે વિનાપિ દુતિયેન આહારિન્દ્રિયગ્ગહણેન અત્તના એવ આહરિતબ્બે, ઈસિતબ્બે ચ આહારિન્દ્રિયભૂતે, અઞ્ઞે ચ સમ્પયુત્તકે પરિચ્છિન્દન્તીતિ તં તત્થ ન કતં. ઇધ ચ દુતિયેન હેતુગ્ગહણેન પચ્ચયુપ્પન્નાનં હેતુના, પચ્ચયભૂતેનેવ ચ સમ્પયુત્તાનં હેતૂનં, અઞ્ઞેસઞ્ચ પરિચ્છિન્નત્તા પુન વિસેસેન કિચ્ચં નત્થીતિ પઞ્હાવારે ''કુસલા હેતૂ સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાન''ન્તિઆદીસુ દુતિયં હેતુગ્ગહણં ન કતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૫૯૬. **આરમ્મણભાવેના**તિ વિસયભાવેન, આલમ્બિતબ્બભાવેનાતિ અત્થો. **આરભિત્વાપીતિ પિ**-સદ્દેન ઇમમત્થં દસ્સેતિ – રૂપાયતનાદિમત્તે યસ્મિં કિસ્મિઞ્ચિ એકસ્મિં અટ્ઠત્વા ''યં યં ધમ્મં આરબ્ભા''તિ (પટ્ઠા ૧.૧.૨) અનિયમેન સબ્બરૂપાયતનાનં...પે॰... સબ્બધમ્માયતનાનઞ્ચ આરમ્મણપચ્ચયભાવસ્સ વુત્તત્તા રૂપાદિભેદેન છબ્બિધેસુ સઙ્ખતાસઙ્ખતપઞ્ઞત્તિધમ્મેસુ ન કોચિ ધમ્મો આરમ્મણપચ્ચયો ન હોતીતિ. સ્વાયં આરમ્મણપચ્ચયભાવો હેટ્ઠા વિભાવિતો એવ. **આલમ્બિત્વા**તિ ગહેત્વા. એકન્તસારમ્મણભાવતો અનારબ્ભ પવત્તિ એવ નત્થીતિ આહ ''**આરબ્ભેવા**''તિ. સ્વાયં ''કુસલો ધમ્મો કુસલસ્સ, કુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ, કુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ, કુસલસ્સ, અબ્યાકતસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, કુસલસ્સ, અકુસલસ્સા''તિ એવં નવપ્પકારો વેદિતબ્બો.

૫૯૭. **જેટ્ઠકટ્ઠેના**તિ પમુખભાવેન. અત્તાધીનાનઞ્હિ પતિભૂતો ધમ્મો અધિપતિ. સો તેસં પમુખભાવેન પવત્તતિ. ''છન્દવતો કિં નામ ન સિજ્ઝતી''તિઆદિકં પુરિમાભિસઙ્ખારૂપનિસ્સયં લભિત્વા ઉપ્પજ્જમાને ચિત્તુપ્પાદે છન્દાદયો ધુરભૂતા જેટ્ઠકભૂતા સમ્પયુત્તધમ્મે સાધયમાના વસે વત્તયમાના હુત્વા પવત્તન્તિ, સમ્પયુત્તધમ્મા ચ

તેસં વસેન વત્તન્તિ હીનાદિભાવેન તદનુવત્તનતો, તેન તે અધિપતિપચ્ચયા હોન્તિ. ગરુકાતબ્બમ્પિ આરમ્મણં તન્નિન્નપોણપબ્ભારાનં અસ્સાદનપચ્ચવેક્ખણમગ્ગફલાનં અત્તનો વસે વત્તયમાનં વિય પચ્ચયો હોતિ. તસ્મા અયં અત્તાધીનાનં પતિભાવેન ઉપકારકત્તા અધિપતિપચ્ચયોતિ દટ્ઠબ્બો. **છન્દાધિપતી**તિ છન્દસઞ્ઞિતો અધિપતિ, છન્દં ધુરં છન્દં જેટ્ઠકં કત્વા ચિત્તુપ્પત્તિકાલે ઉપ્પન્નસ્સ કત્તુકમ્યતાછન્દસ્સેતં નામં. સેસેસુપિ એસેવ નયો. કસ્મા પન યથા હેતુપચ્ચયનિદ્દેસે ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાન''ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧) વુત્તં, એવમિધ ''અધિપતી અધિપતિસમ્પયુત્તકાન''ન્તિ અવત્વા ''છન્દાધિપતિ છન્દસમ્પયુત્તકાન''ન્તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૩) નયેન વુત્તન્તિ? એકક્ખણે અભાવતો. હેતવો હિ દ્વે તયોપિ એકક્ખણે હેતુપચ્ચયા હોન્તિ, મૂલટ્ઠેન ઉપકારકભાવસ્સ અવિજહનતો. અધિપતિ પન જેટ્ઠકટ્ઠેન ઉપકારકો, ન ચ એકક્ખણે બહૂ જેટ્ઠકા હોન્તિ. તસ્મા એકતો ઉપ્પન્નાનમ્પિ તેસં એકક્ખણે અધિપતિપચ્ચયભાવો નત્થીતિ ''અધિપતી અધિપતિસમ્પયુત્તકાન''ન્તિ અવત્વા ''છન્દાધિપતિ છન્દસમ્પયુત્તકાન''ન્તિઆદિના નયેન વુત્તં.

**યં યં ધમ્મ**ન્તિ યં યં આરમ્મણધમ્મં. **ગરું કત્વા**તિ ગરુકારચિત્તીકારવસેન વા અસ્સાદનવસેન વા ગરુકારિકં લદ્ધબ્બં અવિજહિતબ્બં અનવઞ્ઞાતં કત્વા. **તે તે ધમ્મા**તિ તે તે ગરુકાતબ્બા ધમ્મા. **તેસં તેસ**ન્તિ તંતંગરુકારકધમ્માનં. **અધિપતિપચ્ચયેના**તિ આરમ્મણાધિપતિપચ્ચયેન. સ્વાયં ''કુસલો ધમ્મો કુસલસ્સ સહજાતારમ્મણેહિ, અકુસલસ્સ આરમ્મણેનેવ, અબ્યાકતસ્સ સહજાતારમ્મણેહિ, કુસલાબ્યાકતસ્સ સહજાતેનેવાતિ કુસલમૂલા ચત્તારો, અકુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ સહજાતારમ્મણેહિ, અબ્યાકતસ્સ સહજાતેનેવ, તથા અકુસલાબ્યાકતસ્સાતિ અકુસલમૂલા તયો, અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ સહજાતારમ્મણેહિ, કુસલસ્સ આરમ્મણેનેવ, તથા અકુસલસ્સાતિ અબ્યાકતમૂલા તયો''તિ સઙ્ખેપતો દસપ્પકારો અધિપતિપચ્ચયો. એત્થ ચ સત્તધા સહજાતાધિપતિ, સત્તધા આરમ્મણાધિપતિ વેદિતબ્બો.

૫૯૮. અન્તરાયતીતિ અન્તરં, બ્યવધાયકન્તિ અત્થો. નાસ્સ અન્તરં વિજ્જતીતિ અનન્તરો, અનન્તરો ચ સો પચ્ચયો ચાતિ **અનન્તરપચ્ચયો**. ''અત્થાનન્તરતા અનન્તરપચ્ચયો, કાલાનન્તરતા સમનન્તરપચ્ચયો''તિઆદિના બહુધા પપઞ્ચયન્તિ, અસારં ગન્થવિત્થારં કરોન્તિ. યથા પવત્તિઓકાસદાનવિસેસભાવેન નત્થિવિગતપચ્ચયા વુત્તા, ન એવં અનન્તરસમનન્તરપચ્ચયા, એતે પન ચિત્તનિયમહેતુભાવેન વુત્તાતિ તં ચિત્તનિયમહેતુભાવં દસ્સેતું ''**યો હિ એસા**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિઆદિ ચિત્તનિયમો**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન સન્તીરણાનન્તરા વોટ્ઠબ્બનં, ચુતિઅનન્તરા પટિસન્ધીતિ યસ્સ યસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરા યં યં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ તસ્સ તદનન્તરુપ્પાદનિયમો તંતંસહકારિપચ્ચયવિસિટ્ઠસ્સ પુરિમપુરિમચિત્તસ્સેવ વસેન ઇજ્ઝતીતિ દસ્સેતિ.

**અત્થાનન્તરતાયા**તિ અત્થેન કેનચિ ધમ્મેન અનન્તરતાય. **કાલાનન્તરતાયા**તિ કાલભેદેન અનન્તરતાય . **આચરિયાન**ન્તિ ઇધાપિ **રેવતાચરિય**મેવ સન્ધાય વુત્તં. **તત્થા**તિ તસ્મિં કાલાનન્તરતાય સમનન્તરપચ્ચયભાવે, તસ્મિં વા યથાવુત્તવિરોધે. **ભાવનાબલેન પન વારિતત્તા**તિ એત્થ યથા રુક્ખસ્સ વેધે દિન્ને પુપ્ફિતું સમત્થસ્સેવ પુપ્ફનં ન હોતિ, વેધે પન અપનીતે તાય એવ સમત્થતાય પુપ્ફનં હોતિ, એવમિધાપિ ભાવનાબલેન વારિતત્તા સમુટ્ઠાપનસમત્થસ્સેવ અસમુટ્ઠાપનં, તસ્મિઞ્ચ અપગતે તાય એવ સમત્થતાય સમુટ્ઠાપનં હોતીતિ અધિપ્પાયો. તમ્પિ વચનં **કાલાનન્તરતા નત્થિ** સત્તાહાદિના કાલેન અન્તરિતભાવતો. **એતદેવ** ''કાલન્તરિતતા અત્થિ'' ઇચ્ચેવ **વદામ**. નનુ ચ કાલો નામ કોચિ પરમત્થતો નત્થીતિ વદેય્યાતિ આસઙ્કન્તો આહ ''**કાલાનન્તર...પે॰... લદ્ધી**''તિ.

**બ્યઞ્જનમત્તતોવેત્થ નાનાકરણં પચ્ચેતબ્બં, ન અત્થતો**તિ ઉપચયસન્તતિઅધિવચનનિરુત્તિપદાનં વિય સદ્દત્થમત્તતો નાનાકરણં, ન વચનીયત્થતોતિ અધિપ્પાયો. તેનેવ સદ્દત્થવિસેસં દસ્સેતું “**કથ**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ પુરિમપચ્છિમાનં નિરોધુપ્પાદન્તરાભાવતો નિરન્તરુપ્પાદનસમત્થતા અનન્તરપચ્ચયભાવો. રૂપકલાપાનં વિય સણ્ઠાનાભાવતો, પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નાનં સહાવટ્ઠાનાભાવતો ચ “ઇદમિતો હેટ્ઠા, ઉદ્ધં, તિરિય”ન્તિ વિભાગાભાવા અત્તના એકત્તમિવ ઉપનેત્વા સુટ્ઠુ અનન્તરભાવેન ઉપ્પાદનસમત્થતા સમનન્તરપચ્ચયતા. **ઉપ્પાદનસમત્થતા**તિ ચ અબ્યાપારત્તા ધમ્માનં યસ્મિં યદાકારે નિરુદ્ધે, વત્તમાને વા સતિ તંતંવિસેસવન્તો ધમ્મા હોન્તિ, તસ્સ સોવ આકારો વુચ્ચતીતિ દટ્ઠબ્બો. ધમ્માનં પવત્તિમત્તમેવ ચ ઉપાદાય કાલવોહારોતિ નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનફલસમાપત્તીનં અસઞ્ઞભવા ચવન્તસ્સ, પુરિમચુતિપચ્છિમપટિસન્ધીનઞ્ચ નિરોધુપ્પાદનિરન્તરતાય કાલન્તરતા નત્થિ. ન હિ તેસં અન્તરા અરૂપધમ્મપ્પવત્તિ અત્થિ, યં ઉપાદાય કાલન્તરતા વુચ્ચેય્ય, ન ચ રૂપધમ્મપ્પવત્તિ અરૂપધમ્મપ્પવત્તિયા અન્તરં કરોતિ અઞ્ઞસન્તાનત્તા. રૂપારૂપસન્તતિયો હિ દ્વે અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસદિસસભાવત્તા અઞ્ઞમઞ્ઞૂપકારભાવેન પવત્તમાનાપિ વિસુંયેવ હોન્તિ. એકસન્તતિયઞ્ચ પુરિમપચ્છિમાનં મજ્ઝે પવત્તમાનં તંસન્તતિપરિયાપન્નતાય અન્તરકારકં હોતિ. તાદિસઞ્ચ કિઞ્ચિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનફલસમાપત્તીનં મજ્ઝે નત્થિ, ન ચ અભાવો અન્તરકારકો હોતિ અભાવત્તા એવ. તસ્મા જવનાનન્તરસ્સ જવનસ્સ વિય, ભવઙ્ગાનન્તરસ્સ ભવઙ્ગસ્સ વિય ચ નિરન્તરતા સુટ્ઠુ અનન્તરતા હોતીતિ તથા ઉપ્પાદનસમત્થતા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનચુતીનમ્પિ દટ્ઠબ્બા. ઉપ્પત્તિયા પચ્ચયભાવો ચેત્થ અનન્તરપચ્ચયાદીનં પાકટોતિ ઉપ્પાદનસમત્થતાવ વુત્તા . પચ્ચુપ્પન્નાનં પન ધમ્માનં પુબ્બન્તાપરન્તપરિચ્છેદેન ગહિતાનં ઉપ્પજ્જતીતિ વચનં અલભન્તાનં “અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો”તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૪) અનન્તરાદિપચ્ચયભાવો વુત્તોતિ ન સો ઉપ્પત્તિયા એવાતિ વિઞ્ઞાયતિ. ન હિ કુસલાદિગ્ગહણં વિય પચ્ચુપ્પન્નગ્ગહણં અપરિચ્છેદં. યતો ઉપ્પત્તિમત્તસમઙ્ગિનો એવ ગહણં સિયા. તેનેવ ચ અતીતત્તિકે પટિચ્ચવારાદયો ન સન્તીતિ. તસ્સ “કુસલો ધમ્મો કુસલસ્સ, કુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો કુસલસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો અકુસલસ્સા”તિ સત્તધા ભેદો વેદિતબ્બો.

૫૯૯. **ઉપ્પજ્જમાનોવ સહ ઉપ્પાદનભાવેના**તિ એત્થાપિ ઉપ્પત્તિયા પચ્ચયભાવેન પાકટેન ઠિતિયાપિ પચ્ચયભાવં નિદસ્સેતીતિ દટ્ઠબ્બં, અઞ્ઞથા પદીપનિદસ્સનં ન યુજ્જેય્ય. પદીપો હિ પભાસસ્સ ઠિતિયાપિ પચ્ચયો, ન ઉપ્પત્તિયા એવ. પચ્ચયુપ્પન્નાનં સહજાતભાવેન ઉપકારકતા સહજાતપચ્ચયતા. **ઓક્કન્તિક્ખણે**તિ પટિસન્ધિક્ખણે. તસ્મિં હિ ખણે નામરૂપં ઓક્કન્તં વિય પરલોકતો આગન્ત્વા ઇધ માતુકુચ્છિઆદિં પવિસન્તં વિય ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા સો ખણો ઓક્કન્તિક્ખણોતિ વુચ્ચતિ. એત્થ ચ **રૂપ**ન્તિ હદયવત્થુયેવ અધિપ્પેતં. તઞ્હિ નામસ્સ, નામઞ્ચ તસ્સ સહજાતપચ્ચયો હોતિ. **ચિત્તચેતસિકા**તિ પવત્તિયં ચત્તારો ખન્ધા પટિસન્ધિક્ખણે ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં અભાવતો. **રૂપિનો ધમ્મા**તિ હદયવત્થું સન્ધાયાહ. તત્થ યદિપિ પુબ્બે “ઓક્કન્તિક્ખણે નામરૂપ”ન્તિ વુત્તં, તથાપિ તેન ખણન્તરે સહજાતપચ્ચયભાવો રૂપધમ્માનં ન નિવારિતોતિ તન્નિવારણત્થમિદં વુત્તન્તિ ગહેતબ્બં. **કિઞ્ચિ કાલે**તિ કેચિ કિસ્મિઞ્ચિ કાલેતિ અત્થો, તેન રૂપિનો ધમ્મા કેચિ વત્થુભૂતા કિસ્મિઞ્ચિ પટિસન્ધિકાલેતિ અઞ્ઞેસં રૂપધમ્માનં, વત્થુનો ચ પવત્તિયં અરૂપધમ્માનં સહજાતપચ્ચયભાવં પુબ્બે અનિવારિતં નિવારેતિ. એવઞ્ચ કત્વા “કિઞ્ચિ કાલ”ન્તિ વા “કિસ્મિઞ્ચિ કાલે”તિ વા વત્તબ્બે તથા અવત્વા વિભત્તિવિપલ્લાસં કત્વા વુત્તં. તેન **કિઞ્ચી**તિ ઉપયોગેકવચનં. “**રૂપિનો ધમ્મા**”તિ એતેન સમ્બન્ધે પચ્ચત્તબહુવચનં જાયતિ. “**કાલે**”તિ એતેન સમ્બન્ધે ભુમ્મેકવચનન્તિ દીપિતન્તિ વેદિતબ્બં. પુરિમેન ચ “એકો ખન્ધો, વત્થુ ચ તિણ્ણન્નં ખન્ધાન”ન્તિ

(પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૯) આદિવચનેન નામસહિતં એવ વત્થુ નામસ્સ પચ્ચયોતિ વત્તબ્બે આપન્ને ઇતરેન કેવલસ્સ ચ તથાવત્તબ્બતં દસ્સેતિ. સ્વાયં સહજાતપચ્ચયો ''કુસલો ધમ્મો કુસલસ્સ, અબ્યાકતસ્સ, કુસલાબ્યાકતસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ , અબ્યાકતસ્સ, અકુસલાબ્યાકતસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, કુસલાબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ, અકુસલાબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સા''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૯) નવવિધો વેદિતબ્બો.

**૬૦૦.** અત્તનો ઉપકારકસ્સ ઉપકારકતા અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયતા. તથા હિસ્સ તિદણ્ડં નિદસ્સિતં. ઉપકારકતા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞતાવસેનેવ દટ્ઠબ્બા, ન સહજાતતાદિવસેન. સહજાતાદિપચ્ચયો હોન્તોયેવ હિ કોચિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો ન હોતિ, ન ચ સહજાતાદિપચ્ચયધમ્મેહિ વિના ઇમસ્સ પવત્તિ અત્થિ. તથા હિ સહજાતાદિપચ્ચયો ચ હોન્તોયેવ હિ કોચિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો હોતિ. યદિ ચ અત્તનો ઉપકારકસ્સ ઉપકારકતામત્તં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો સિયા, પુરેજાતપચ્છાજાતભાવેન ઉપકારસ્સ ઉપકારકા વત્થુખન્ધા અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયા સિયું, ન ચ તં ઇચ્છિતં. તેન વુત્તં ''ઉપકારકતા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞવસેનેવ દટ્ઠબ્બા''તિ. અયઞ્ચ ઉપ્પત્તિયા, ઠિતિયા ચ ઉપકારકોતિ વેદિતબ્બો. અયં પન ''કુસલો ધમ્મો કુસલસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સા''તિ તિવિધો વેદિતબ્બો.

**૬૦૧.** તરુઆદીનં પથવી વિય અધિટ્ઠાનાકારેન પથવીધાતુ સેસધાતૂનં, ચક્ખાદયો ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં ઉપકારકા ચિત્તકમ્મસ્સ પટાદયો વિય નિસ્સયાકારેન ખન્ધાદયો તંતંનિસ્સયાનં ખન્ધાદીનં. પથવીધાતુયં પતિટ્ઠાય એવ હિ સેસધાતુયો ઉપાદારૂપાનિ વિય યથાસકં કિચ્ચં કરોન્તિ.

**અધિટ્ઠાનાકારેના**તિ આધારાકારેન. આધારાકારો ચેત્થ તેસં સાતિસયં તદધીનવુત્તિતાય વેદિતબ્બો. યતો ભૂતાનિ અનિદ્દિસિતબ્બટ્ઠાનાનિ વુચ્ચન્તિ, એવઞ્ચ કત્વા ચક્ખાદીનમ્પિ અધિટ્ઠાનાકારેન ઉપકારકતા સુટ્ઠુ યુજ્જતિ. ન હિ યથાવુત્તં તદધીનવુત્તિતાવિસેસં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞો ચક્ખાદીસુ અદેસકાનં અરૂપધમ્માનં અધિટ્ઠાનાકારો સમ્ભવતિ. યદિપિ યં યં ધમ્મં પટિચ્ચ યે યે ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, તેસં સબ્બેસં તદધીનવુત્તિભાવો. યેન પન પચ્ચયભાવવિસેસેન ચક્ખાદીનં પટુમન્દભાવેસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયો તદનુવિધાનાકારેનેવ પવત્તન્તિ, સ્વાયમિધ તેસં તદધીનવુત્તિતાસિદ્ધો વિસેસોતિ. એવઞ્હિ પચ્ચયભાવસામઞ્ઞે સતિપિ આરમ્મણપચ્ચયતો નિસ્સયપચ્ચયસ્સ વિસેસો વિભાવિતો હોતિ. સ્વાયં નયો હેટ્ઠા પકાસિતોવ. **છટ્ઠો પના**તિ એત્થ ''રૂપિનો ધમ્મા અરૂપીનં ધમ્માનં કિસ્મિઞ્ચિ કાલે''તિ ઇદં ન લબ્ભતિ. યં પનેત્થ લબ્ભતિ ''રૂપિનો ધમ્મા કેચી''તિ, તત્થ તે એવ ધમ્મે દસ્સેતું ''**ચક્ખાયતન**''ન્તિઆદિ નિદ્દિટ્ઠં. **યં રૂપ**ન્તિ હદયવત્થું સન્ધાય વુત્તં. અયં પન નિસ્સયપચ્ચયો તેરસવિધો. કથં? સહજાતતો કુસલમૂલા તયો, તથા અકુસલમૂલા, અબ્યાકતમૂલેસુ પન પુરેજાતં લબ્ભતિ. અબ્યાકતઞ્હિ અબ્યાકતસ્સ સહજાતમ્પિ પચ્ચયો હોતિ, પુરેજાતમ્પિ કુસલસ્સ પુરેજાતમેવ, તથા અકુસલસ્સ, કુસલાબ્યાકતં સહજાતપુરેજાતતો કુસલસ્સ, સહજાતતો એવ અબ્યાકતસ્સ, તથા અકુસલાબ્યાકત''ન્તિ એવં તેરસ.

**૬૦૨. તદધીનવુત્તિતાય અત્તનો ફલેન નિસ્સિતો**તિ યં કિઞ્ચિ કારણં નિસ્સયોતિ વત્વા તત્થ યો ભુસો નિસ્સયો, તં **ઉપનિસ્સયો**તિ નિદ્ધારેતિ. **બલવકારણભાવેન ઉપકારકો**તિ આરમ્મણભાવવસેન અનન્તરં અનુરૂપચિત્તુપ્પાદનસમત્થતાવસેન, કેવલઞ્ચ બલવન્તં કારણં હુત્વા ઉપકારકો. તેનાહ ''**સો**''તિઆદિ.

તત્થ **દાનં દત્વા**તિ દેય્યધમ્મં ચજિત્વા. યાય વા ચેતનાય સો દિય્યતિ, સા ચેતના દાનં. **દત્વા**તિ તં ચેતનં પરિયોદપેત્વા વિસુદ્ધં કત્વા. **સીલં સમાદિયિત્વા**તિ પઞ્ચઙ્ગદસઙ્ગાદિવસેન નિચ્ચસીલં ગણ્હિત્વા. ઇમિના

સમાદાનવિરતિયેવ દસ્સિતા, સમ્પત્તવિરતિસમુચ્છેદવિરતિયો પન લોકે ‘‘સીલ’’ન્તિ અપાકટત્તા ન વુત્તા. કિઞ્ચાપિ ન વુત્તા, આરમ્મણપચ્ચયો પન હોન્તિયેવ. તત્થ સમુચ્છેદવિરતિ સેક્ખાનંયેવ કુસલસ્સ આરમ્મણં હોતિ, ન ઇતરેસં. **ઉપોસથકમ્મ**ન્તિ ‘‘પાણં ન હને, ન ચાદિન્નમાદિયે’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૪૦૨) એવં વુત્તં ઉપોસથસીલં. **તં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખતી**તિ તં યથાવુત્તં કુસલં સેક્ખોપિ પુથુજ્જનોપિ પચ્ચવેક્ખતિ, અરહાપિ તં પચ્ચવેક્ખતેવ. અરહતોપિ હિ પુબ્બે કતં કુસલં કુસલમેવ. યેન પન ચિત્તેન પચ્ચવેક્ખતિ, તં કિરિયચિત્તં નામ હોતિ. તસ્મા ‘‘કુસલો કુસલસ્સા’’તિ ઇમસ્મિં અધિકારે ન લબ્ભતિ. **પુબ્બે સુચિણ્ણાની**તિ ‘‘દત્વા કત્વા’’તિ હિ આસન્નકતાનિ વુત્તાનિ, ઇમિના ન આસન્નકતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ, દાનાદીહિ વા સેસાનિ કામાવચરકુસલાનિ દસ્સેતું ઇદં વુત્તં. **ઝાના વુટ્ઠહિત્વા**તિ ઝાનં સમાપન્નો ઝાનતો વુટ્ઠહિત્વા. ‘‘ઝાનં વુટ્ઠહિત્વા’’તિપિ પાળિ. **સેક્ખા ગોત્રભુ**ન્તિ સોતાપન્નં સન્ધાય વુત્તં. સો હિ ગોત્રભું પચ્ચવેક્ખતિ. ‘‘**વોદાન**’’ન્તિ ઇદં પન સકદાગામિઅનાગામિનો સન્ધાય વુત્તં. તેસઞ્હિ તં ચિત્તં વોદાનં નામ હોતિ. **સેક્ખા**તિ સોતાપન્નસકદાગામિઅનાગામિનો . **મગ્ગા વુટ્ઠહિત્વા**તિ મગ્ગફલભવઙ્ગાતિક્કમવસેન અત્તના પટિલદ્ધમગ્ગા વુટ્ઠહિત્વા, સુદ્ધમગ્ગતોયેવ પન વુટ્ઠાય પચ્ચવેક્ખણં નામ નત્થિ. **આદિ**-સદ્દેન ‘‘કુસલં અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તી’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૪) એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. યદિપિ નાનત્તં અકત્વાવ વિભત્તો, તથાપિ ઇદમ્પિ આરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયાનં વિસેસોતિ દસ્સેતું ‘‘**તત્થા**’’તિઆદિ વુત્તં.

**નેસં** ચિત્તચેતસિકાનં અનન્તરપચ્ચયઅનન્તરૂપનિસ્સયાનં નિક્ખેપવિસેસો અત્થિ. યસ્મા પુરિમો અબ્યાકતધમ્મવસેન પવત્તો, ઇતરો કુસલાદિવસેનપીતિ સોપિ નિક્ખેપવિસેસો **અત્થતો એકીભાવમેવ ગચ્છતિ** સબ્બેસુપિ ચિત્તુપ્પાદેસુ તદુભયસ્સ ઇચ્છિતબ્બત્તા. **એવં સન્તેપી**તિઆદિ અનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયાનં વિસેસદસ્સનં. **યથા હી**તિઆદિ અનન્તરૂપનિસ્સયસ્સ સમ્ભવદસ્સનં.

**પકતો**તિ એત્થ **પ**-કારો ઉપસગ્ગો, સો અત્તનો ફલસ્સ ઉપ્પાદનસમત્થભાવેન સુટ્ઠુકતતં દીપેતિ. તથા ચ કતં અત્તનો સન્તાને કતં હોતીતિ આહ ‘‘**અત્તનો સન્તાને**’’તિઆદિ. કરણઞ્ચ દુવિધં નિપ્ફાદનં, ઉપસેવનઞ્ચાતિ તં દસ્સેતું ‘‘**નિપ્ફાદિતો વા**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **નિપ્ફાદનં** હેતુપચ્ચયસમોધાનેન ફલસ્સ નિબ્બત્તનં. **ઉપસેવનં** પન કાયે અલ્લીયાપનવસેન ઉપયોગૂપસેવનં, વિજાનનસઞ્જાનનાદીનં વસેન આરમ્મણૂપસેવનઞ્ચ. તેનેવ અનાગતાનમ્પિ ઉતુસમ્પદાદીનં આરમ્મણૂપસેવનેન ઉપસેવિતાનં પકતૂપનિસ્સયતા વુત્તા હોતિ, પગેવ અતીતપચ્ચુપ્પન્નાનં. પચ્ચુપ્પન્નસ્સાપિ હિ ‘‘પચ્ચુપ્પન્નં ઉતુભોજનં સેનાસનં ઉપનિસ્સાય ઝાનં ઉપ્પાદેતી’’તિઆદિવચનતો (પટ્ઠા॰ ૨.૧૮.૮) પકતૂપનિસ્સયભાવો લબ્ભતીતિ. **પકતિયા એવા**તિ પચ્ચયન્તરસઙ્કરરહિતેન અત્તનો સભાવેનેવ. **ઉપનિસ્સયો**તિ બલવકારણં કત્વા. **અનેકપ્પકારતો પભેદો વેદિતબ્બો** પઞ્હાવારે આગતનયેન. પચ્ચયવારે પન –

> ‘‘પુરિમા પુરિમા કુસલા ધમ્મા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં કુસલાનં ધમ્માનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો, પુરિમા પુરિમા કુસલા ધમ્મા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં અકુસલાનં ધમ્માનં કેસઞ્ચિ, કુસલા અબ્યાકતાનં, અકુસલા અકુસલાનં, કુસલાનં કેસઞ્ચિ, અકુસલા અબ્યાકતાનં, અબ્યાકતા અબ્યાકતાનં, અબ્યાકતા કુસલાનં, અબ્યાકતા અકુસલાનં , પુગ્ગલોપિ, સેનાસનમ્પિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૯).

તત્થ યે પુરિમા યેસં પચ્છિમાનં અનન્તરૂપનિસ્સયો હોન્તિ, તે તેસં સબ્બેસમ્પિ એકન્તેનેવ હોન્તિ, ન કેસઞ્ચિ કદાચિ. તસ્મા યેસુ પદેસુ અનન્તરૂપનિસ્સયો લબ્ભતિ, તેસુ ''કેસઞ્ચી''તિ ન સક્કા વત્તુન્તિ ન વુત્તં. યે પન પુરિમા યેસં પચ્છિમાનં આરમ્મણૂપનિસ્સયો વા પકતૂપનિસ્સયો વા હોન્તિ, તે તેસં, ન સબ્બેસં એકન્તેન હોન્તિ. યેસં ઉપ્પત્તિવિબન્ધકા પચ્ચયા બલવન્તો હોન્તિ, તેસં ન ભવન્તિ, ઇતરેસં ભવન્તિ. તસ્મા યેસુ પદેસુ અનન્તરપચ્ચયો ન લબ્ભતિ, તેસુ ''કેસઞ્ચી''તિ વુત્તં. સિદ્ધાનં પચ્ચયધમ્માનં યેહિ પચ્ચયુપ્પન્નેહિ ભવિતબ્બં, તેસં ''કેસઞ્ચી''તિ અયમેત્થ અત્થો.

કસિણપઞ્ઞત્તિયા આરમ્મણૂપનિસ્સયતાભાવતો એકચ્ચાય પઞ્ઞત્તિયા સદ્ધિં સબ્બો ધમ્મો આરમ્મણૂપનિસ્સયો, અનન્તરાતીતો ચિત્તચેતસિકરાસિ અનન્તરૂપનિસ્સયો, કુસલાકુસલવિપાકકિરિયારૂપવસેન પઞ્ચવિધો પકતૂપનિસ્સયોતિ અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન **પટ્ઠાનટ્ઠકથાયં** વેદિતબ્બો.

૬૦૩. **પઠમતર**ન્તિ પચ્ચયુપ્પન્નતો પુરેતરં. અયઞ્હિ પુરેજાતપચ્ચયો રૂપધમ્મવસેનેવ લબ્ભતિ. પચ્ચયુપ્પન્નો ચ અરૂપધમ્માયેવ. તેનાહ ''**વત્તમાનભાવેન ઉપકારકો**''તિ. નિસ્સયારમ્મણાકારાદીહિ વિસિટ્ઠા પુરેજાતભાવેન વિના ઉપકારકભાવં અગચ્છન્તાનં વત્થારમ્મણાનં પુરેજાતાકારેન ઉપકારકતા પુરેજાતપચ્ચયતા. એવં વત્થારમ્મણવસેન દુવિધે પુરેજાતપચ્ચયે ''**ચક્ખાયતન**''ન્તિઆદિ વત્થુવસેન વુત્તં, ''**રૂપારમ્મણ**''ન્તિઆદિ આરમ્મણવસેન.

**યં રૂપ**ન્તિ હદયવત્થું સન્ધાયાહ. તત્થ ''**કિઞ્ચિ કાલે**''તિ પવત્તિકાલવસેન વુત્તં. ''**કિઞ્ચિ કાલેન**'' ઇતિ પટિસન્ધિકાલવસેન. યાનિ આરમ્મણપુરેજાતેન વિના ન વત્તન્તિ, તેસં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં આરમ્મણપુરેજાતદસ્સનેન મનોદ્વારેપિ યં યં આરમ્મણપુરેજાતેન વત્તતિ, તસ્સ તસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભૂતં સબ્બં રૂપરૂપં આરમ્મણપુરેજાતન્તિ દસ્સિતમેવ હોતિ. તથા હિ વુત્તં **પઞ્હાવારે** ''આરમ્મણપુરેજાતં સેક્ખા વા પુથુજ્જના વા ચક્ખું અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તી''તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૪). ''અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ ધમ્મસ્સ પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો, અબ્યાકતો ધમ્મો કુસલસ્સ ધમ્મસ્સ પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો, અબ્યાકતો ધમ્મો અકુસલસ્સ ધમ્મસ્સ પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૪) અબ્યાકતમૂલકા તયોવ વારા. તે ચ પચ્ચેકં વત્થુપુરેજાતં, આરમ્મણપુરેજાતન્તિ દ્વિધા વિભત્તા.

૬૦૪. પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મસ્સ પુરેતરં સિદ્ધભાવે સતિ પચ્ચયધમ્મસ્સ પચ્છાજાતતાતિ વુત્તં ''**પુરેજાતાન**''ન્તિ. અયઞ્ચ નયો રૂપધમ્મેસુ એવ લબ્ભતિ, ન અરૂપધમ્મેસૂતિ વુત્તં ''**રૂપધમ્માન**''ન્તિ. યદિ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મા પુરેતરમેવ જાતા, કથં પચ્ચયભાવોતિ આહ ''**ઉપત્થમ્ભકત્તેના**''તિ. પચ્છાજાતેન હિ વિના સન્તાનાવિચ્છેદહેતુભાવં અગચ્છન્તાનં ધમ્માનં યે પચ્છાજાતાકારેન ઉપકારકા, તેસં સા વિપ્પયુત્તાકારાદીહિ વિસિટ્ઠા ઉપકારકતા પચ્છાજાતપચ્ચયતા. એવં સબ્બપચ્ચયાનં પચ્ચયન્તરાકારવિસિટ્ઠા ઉપકારકતા યોજેતબ્બા. ''**ગિજ્ઝપોતકસરીરાનં આહારાસાચેતના વિયા**''તિ એતેન મનોસઞ્ચેતનાહારવસેન પવત્તમાનેહિ અરૂપધમ્મેહિ રૂપકાયસ્સ ઉપત્થમ્ભિતભાવં દસ્સેતિ. તેનેવ ''આહારાસા વિયા''તિ અવત્વા ચેતનાગ્ગહણં કતં. **કાયસ્સા**તિ ચતુસમુટ્ઠાનિકભૂતુપાદાયરૂપસઙ્ખાતસ્સ રૂપકાયસ્સ. સઙ્ખેપતો ઠપેત્વા રૂપધમ્મે અવિસિટ્ઠો અરૂપક્ખન્ધો પચ્છાજાતપચ્ચયો. સો જાતિવસેન કુસલો, અકુસલો, વિપાકો, કિરિયાતિ ચતુબ્બિધોતિ વેદિતબ્બં.

**૬૦૫**. કુસલાદિભાવેન અત્તના સદિસસ્સ પયોગેન કરણીયસ્સ પુનપ્પુનં કરણં પવત્તનં **આસેવનટ્ઠો**, અત્તસદિસસભાવતાપાદનં વાસનં વા. **પુરિમપુરિમાભિયોગો વિયા**તિ ઉગ્ગહણસવનધારણાદિપુરિમાપુરિમાસેવના વિય. તીસુ પન એતેસુ **પુરિમા પુરિમા**તિ સમનન્તરાતીતા દટ્ઠબ્બા. કસ્મા પનેત્થ અનન્તરપચ્ચયે વિય ''પુરિમા પુરિમા કુસલા ધમ્મા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં અબ્યાકતાન''ન્તિઆદિના ભિન્નજાતિયેહિ સદ્ધિં નિદ્દેસો ન કતોતિ? અત્તનો ગતિં ગાહેતું અસમત્થત્તા. ભિન્નજાતિકા હિ ભિન્નજાતિકાનં આસેવનગુણેન પગુણબલવભાવં સમ્પાદેન્તા અત્તનોવ કુસલાદિભાવસઙ્ખાતં ગતિં ગાહેતું ન સક્કુણન્તિ. તસ્મા તેહિ સદ્ધિં નિદ્દેસં અકત્વા યે યેસં વાસનાસઙ્ખાતેન આસેવનગુણેન પગુણબલવભાવવિસિટ્ઠં અત્તનો કુસલાદિભાવસઙ્ખાતં ગતિં ગાહેતું સમત્થા, તેસં તેહિ સમાનજાતિકેહેવ સદ્ધિં નિદ્દેસો કતોતિ દટ્ઠબ્બો.

અથ વિપાકાબ્યાકતં કસ્મા ન ગહિતં? આસેવનાભાવતો. વિપાકાબ્યાકતઞ્હિ કમ્મવસેન વિપાકભાવપ્પત્તં કમ્મપરિણામિતં હુત્વા પવત્તમાનં નિરુસ્સાહં દુબ્બલં સન્તં આસેવનગુણેન અત્તનો સભાવં ગાહેત્વા પરિભાવેત્વા નેવ અઞ્ઞં વિપાકં પવત્તેતિ, ન ચ પુરિમવિપાકાનુભાવં ગહેત્વા ઉપ્પજ્જતિ, અથ ખો કમ્મવેગક્ખિત્તં પતિતં વિય હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મા સબ્બથાપિ વિપાકે આસેવના નત્થીતિ ન ગહિતં. કુસલાકુસલકિરિયાનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનમ્પિ સકમ્મપટિબદ્ધવુત્તિતાય આસેવનગુણં ન ગણ્હાતીતિ કુસલાદયોપિ તસ્સ આસેવનપચ્ચયો ન હોન્તિ. નાનાજાતિકત્તાપિ ચેતે તસ્સ આસેવનાધાનં ન કરોન્તેવ. ભૂમિતો, પન આરમ્મણતો વા નાનાજાતિકતા નામ નત્થીતિ પરિત્તકુસલકિરિયા મહગ્ગતકુસલકિરિયાનં, સઙ્ખારારમ્મણઞ્ચ કુસલં નિબ્બાનારમ્મણસ્સ આસેવનપચ્ચયો હોતિયેવ. સ્વાયં ''કુસલો ધમ્મો કુસલસ્સ, અકુસલો ધમ્મો અકુસલસ્સ, અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૬) તિધાવ વુત્તો. અબ્યાકતગ્ગહણેન આવજ્જનવજ્જિતા કિરિયધમ્મા ગહિતા.

**૬૦૬. ચિત્તપયોગો** ચિત્તકિરિયા, આયૂહનન્તિ અત્થો. યથા હિ કાયવચીપયોગો વિઞ્ઞત્તિ, એવં ચિત્તપયોગો ચેતના. તેન હિ સા ઉપ્પન્નકિરિયતાવિસિટ્ઠે સન્તાને સેસપચ્ચયસમાગમે પવત્તમાનાનં વિપાકકટત્તારૂપાનમ્પિ તેનેવ સન્તાનવિસેસેન કિરિયાભાવેન ઉપકારિકા હોતિ. તસ્સ હિ કિરિયાભાવસ્સ પવત્તત્તા તેસં પવત્તિ, ન અઞ્ઞથા. સહજાતાનં પન આયૂહનકિરિયાભાવેન પવત્તમાના ઉપકારિકાતિ કિં વત્તબ્બં. **કમ્મ**ન્તિ ચ ચેતનાકમ્મમેવ અધિપ્પેતં. ન હિ ચેતનાસમ્પયુત્તં કમ્મં અભિજ્ઝાદિ કમ્મપચ્ચયો હોતિ. સતિપિ વિપાકધમ્મભાવે ચેતનાવજ્જાનં અતંસભાવત્તા વિપાકાપિ ચેતના સહજાતકમ્મપચ્ચયો હોતિયેવ, સ્વાયં કમ્મપચ્ચયો જાતિવસેન ચતુબ્બિધોતિ સબ્બં વત્તબ્બં.

**૬૦૭**. ''**નિરુસ્સાહસન્તભાવેના**''તિ એતેન સઉસ્સાહેહિ વિપાકધમ્મધમ્મેહિ કુસલાકુસલેહિ સારમ્મણાદિભાવેન સદિસાનમ્પિ અસદિસં વિપાકભાવં દસ્સેતિ. સો હિ વિપાકાનં પયોગેન અસાધેતબ્બતાય પયોગેન, અઞ્ઞથા વા સેસપચ્ચયેસુ સિદ્ધેસુ કમ્મસ્સ કટત્તા એવ સિજ્ઝનતો નિરુસ્સાહો સન્તભાવો હોતિ, ન કિલેસવૂપસન્તભાવો. તથાસન્તભાવતો એવ હિ ભવઙ્ગાદયો દુવિઞ્ઞેય્યા. પઞ્ચદ્વારેપિ હિ જવનપ્પવત્તિયા રૂપાદીનં ગહિતતા વિઞ્ઞાયતિ, અભિનિપાતસમ્પટિચ્છનસન્તીરણમત્તા પન વિપાકા દુવિઞ્ઞેય્યા એવ. **નિરુસ્સાહસન્તભાવાયા**તિ નિરુસ્સાહસન્તભાવત્થાય. એતેન તપ્પચ્ચયવન્તાનં અવિપાકાનમ્પિ રૂપધમ્માનં વિપાકાનુકૂલં પવત્તિં દસ્સેતિ. **પવત્તે**તિઆદિ પઞ્હાવારનયં ગહેત્વા વુત્તં. પટિચ્ચવારે પન ''વિપાકા ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો અઞ્ઞમઞ્ઞં વિપાકપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૪) આગતા. એત્થ ચ યેસં એકન્તેન વિપાકો વિપાકપચ્ચયો હોતિ, તેસં વસેન નયદસ્સનં કતન્તિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ આરુપ્પે કામરૂપભૂમીસુ વિય વિપાકો રૂપસ્સ પચ્ચયો હોતિ.

૬૦૮. સતિપિ જનકભાવે ઉપત્થમ્ભકત્તં આહારાનં પધાનકિચ્ચન્તિ આહ "**રૂપારૂપાનં ઉપત્થમ્ભકત્તેના**"તિ. ઉપત્થમ્ભકત્તઞ્હિ સતિપિ જનકત્તે અરૂપીનં આહારાનં, આહારજરૂપસમુટ્ઠાપકરૂપાહારસ્સ ચ હોતિ. અસતિપિ ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપૂપત્થમ્ભકરૂપાહારસ્સ, અસતિ પન ઉપત્થમ્ભકત્તે આહારાનં જનકત્તં નત્થીતિ ઉપત્થમ્ભકત્તં પધાનં. અથ વા જનયમાનોપિ આહારો અવિચ્છેદવસેન ઉપત્થમ્ભેન્તો જનેતીતિ ઉપત્થમ્ભનભાવો એવ આહારભાવોતિ "**ઉપત્થમ્ભકત્તેના**"તિ વુત્તં. કેચિ પન "રૂપાહારો અત્તના જનિતસ્સ આહારપચ્ચયો ન હોતિ, અઞ્ઞેન જનિતસ્સ હોતિ, તસ્મા '**ઉપત્થમ્ભકત્તેના**'તિ વુત્ત"ન્તિ વદન્તિ. તં "આહારો રૂપસ્સ પચ્ચયો હોન્તો આહારપચ્ચયો ન હોતીતિ વિરુદ્ધમેત"ન્તિ અપરે નાનુજાનન્તિ. રૂપાહારો ચેત્થ રૂપધમ્માનં એવ આહારપચ્ચયો હોતિ. અરૂપાહારા પન રૂપધમ્માનમ્પિ આહારપચ્ચયો હોન્તિ. તઞ્ચ ખો ન કેવલં ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનમેવ, અથ ખો કદાચિ કટત્તારૂપાનમ્પીતિ દસ્સેતું "**પઞ્હાવારે પના**"તિઆદિ વુત્તં.

૬૦૯. **અધિપતિયટ્ઠેના**તિ એત્થ ન અધિપતિપચ્ચયધમ્માનં વિય પવત્તિનિવારકે અભિભવિત્વા પવત્તનેન ગરુભાવો અધિપતિયટ્ઠો, અથ ખો દસ્સનાદિકિચ્ચેસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ, જીવને કમ્મજરૂપેહિ અરૂપધમ્મેહિ ચ જીવન્તેહિ, મનને સમ્પયુત્તધમ્મેહિ, સુખિતાદિભાવે સુખિતાદીહિ, અધિમોક્ખપગ્ગહૂપટ્ઠાનાવિક્ખેપપજાનનેસુ, "અનઞ્ઞાતં ઞસ્સામી"તિ પવત્તિયં આજાનને, અઞ્ઞાતાવિભાવે ચ સદ્ધાદિસહજાતેહીતિ એવં તંતંકિચ્ચેસુ ચક્ખાદિપચ્ચયેહિ ધમ્મેહિ ચક્ખાદીનં અનુવત્તનીયતા. તેસુ હિ કિચ્ચેસુ ચક્ખાદીનં ઇસ્સરિયં, તપ્પચ્ચયાનઞ્ચ તદનુવત્તનેન તત્થ પવત્તિ. કસ્મા પનેત્થ ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયદ્વયં ન ગહિતં, નનુ ચેતમ્પિ લિઙ્ગાદીહિ અનુવત્તીયતીતિ? સચ્ચં અનુવત્તીયતિ, ન પન પચ્ચયભાવતો. યથા હિ જીવિતાહારા યેસં પચ્ચયા હોન્તિ, તેસં અનુપાલકઉપત્થમ્ભકા , અત્થિઅવિગતપચ્ચયભૂતા ચ હોન્તિ, ન એવં ઇત્થિપુરિસભાવા લિઙ્ગાદીનં કેનચિ પકારેન ઉપકારકા હોન્તિ. યતો પચ્ચયા સિયું, કેવલં પન યથાસકેહિ એવ પચ્ચયેહિ પવત્તમાનાનં લિઙ્ગાદીનં યથા ઇત્થિઆદિગ્ગહણસ્સ પચ્ચયભાવો હોતિ, તતો અઞ્ઞેનાકારેન તંસહિતસન્તાને અપ્પવત્તિતો લિઙ્ગાદીહિ અનુવત્તનીયતા, ઇન્દ્રિયતા ચ તેસં વુચ્ચતિ. તસ્મા ન તેસં ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવો વુત્તો. **ચક્ખાદયો અરૂપધમ્માનંયેવા**તિ એત્થ સુખિન્દ્રિયદુક્ખિન્દ્રિયાનિપિ ચક્ખાદિગ્ગહણેન ગહિતાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ.

૬૧૦. લક્ખણારમ્મણૂપનિજ્ઝાનભૂતાનં વિતક્કાદીનં વિતક્કનાદિવસેન આરમ્મણં ઉપગન્ત્વા નિજ્ઝાનં પેક્ખનં, ચિન્તનં વા વિતક્કાદીનંયેવ આવેણિકો બ્યાપારો **ઉપનિજ્ઝાયનટ્ઠો**. "ઠપેત્વા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણે સુખદુક્ખવેદનાદ્વય"ન્તિ વત્વાપિ "**સત્ત ઝાનઙ્ગાની**"તિ વચનેન અઝાનઙ્ગાનં ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાનં નિવત્તનં કતન્તિ દટ્ઠબ્બં. યદિ એવં "સત્ત ઝાનઙ્ગાની"તિ એતેનેવ સિદ્ધે "**ઠપેત્વા સુખદુક્ખવેદનાદ્વય**"ન્તિ કસ્મા વુત્તં? વેદનાભેદેસુ પઞ્ચસુ સુખદુક્ખદ્વયસ્સ એકન્તેન અઝાનઙ્ગભાવદસ્સનત્થં ઝાનઙ્ગટ્ઠાને નિદ્દિટ્ઠત્તા, સતિપિ વા ઝાનઙ્ગવોહારે વેદનાભેદદ્વયસ્સ એકન્તેન ઝાનપચ્ચયત્તાભાવદસ્સનત્થં. ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાનં પન યદિપિ ઝાનપચ્ચયત્તાભાવો અત્થિ, નઝાનપચ્ચયભાવો પન નત્થીતિ **સબ્બાનિપિ સત્ત ઝાનઙ્ગાની**તિ એત્થ ગહણં કતં. તત્થ "**સબ્બાનિપી**"તિ વચનં સબ્બકુસલાદિભેદસઙ્ગણ્હનત્થં, ન પન સબ્બચિત્તુપ્પાદગતસઙ્ગણ્હનત્થન્તિ દટ્ઠબ્બં. યેસં પન "ઠપેત્વા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણે વેદનાત્તય"ન્તિ પાઠો, તેસં યથાવુત્તો વિચારો ચિત્તેકગ્ગતાવસેનેવ વેદિતબ્બો.

૬૧૧. **યતો તતો વા**તિ સમ્મા વા મિચ્છા વાતિ અત્થો. **પઞ્હાવારે પના**તિઆદિ યદિપિ પચ્ચયનિદ્દેસે તંસમુટ્ઠાનગ્ગહણેન સો અત્થો ઞાપિતો એવ, પઞ્હાવારે પન સરૂપેનેવ ગહિતોતિ દસ્સનત્થં વુત્તં. **એતે પન દ્વેપિ... પે०... ન લબ્ભન્તિ** "યથાસઙ્ખ્ય"ન્તિ વચનસેસો વેદિતબ્બો. **પટ્ઠાનટ્ઠકથાયં** પન "દ્વેપિ ઝાનમગ્ગપચ્ચયા અહેતુકચિત્તેસુ ન લબ્ભન્તી"તિ વુત્તં. તેનસ્સ કથમવિરોધોતિ? અધિપ્પાયવસેન . અયઞ્હિ તત્થ અધિપ્પાયો –

અહેતુકચિત્તેસુ એવ ઝાનમગ્ગપચ્ચયા ન લબ્ભન્તિ, ન સહેતુકચિત્તેસૂતિ સહેતુકચિત્તેસુ અલાભાભાવદસ્સનત્થં વુત્તં, ન અહેતુકચિત્તેસુ લાભાભાવદસ્સનત્થન્તિ. એવઞ્હિ અત્થે ગય્હમાને અહેતુકચિત્તેસુ કત્થચિ કસ્સચિ લાભો ન નિવારિતોતિ વિઞ્ઞાયતિ. તેન સવિતક્કાહેતુકચિત્તેસુ ઝાનપચ્ચયસ્સ સમ્ભવો અનુઞ્ઞાતો હોતિ. તત્થ હિ યેન અલાભેન ધમ્મસઙ્ગણિયં મનોધાતુઆદીનં સઙ્ગહસુઞ્ઞતવારેસુ ઝાનં ન ઉદ્ધટં, તં અલાભં સન્ધાય ઝાનપચ્ચયસ્સપિ અહેતુકચિત્તેસુ અલાભો વુત્તો. યથા હિ સહેતુકચિત્તુપ્પાદેસુ વિતક્કાદીનં સહજાતે સઙ્કડ્ઢિત્વા એકત્તગતભાવકરણં ઉપનિજ્ઝાયનબ્યાપારો બલવા, ન તથા અહેતુકચિત્તુપ્પાદેસૂતિ. ઇધ પન દુબ્બલમ્પિ ઉપનિજ્ઝાયનં યદિ કિઞ્ચિમત્તમ્પિ અત્થિ, ન તેન ઉપકારકતા ન હોતીતિ સવિતક્કાહેતુકચિત્તેસુપિ ઝાનપચ્ચયં અનુજાનન્તેન ‘‘**એતે પન દ્વેપિ ઝાનમગ્ગપચ્ચયા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાહેતુકચિત્તેસુ ન લબ્ભન્તી**’’તિ (પટ્ઠા॰ અટ્ઠ॰ પચ્ચયુદ્દેસવણ્ણના) વુત્તં. પચ્ચયકથા નામ સમન્તપટ્ઠાનનિસ્સિતા, ન ધમ્મસઙ્ગણીનિસ્સિતાતિ.

**૬૧૨**. સમં અવિસમં, સમ્મા, સહ વા પકારેહિ યુત્તતાય એકીભાવૂપગમેન વિય ઉપકારકતા સમ્પયુત્તપચ્ચયતા. કા પન સા પકારેહિ યુત્તતાતિ આહ ‘‘**એકવત્થુકએકારમ્મણએકુપ્પાદેકનિરોધસઙ્ખાતેના**’’તિ. તત્થ યે એકવત્થુકા, તે સમ્પયુત્તાતિ એત્તકે વુચ્ચમાને અવિનિબ્ભોગરૂપેસુ એકં મહાભૂતં સેસમહાભૂતુપાદારૂપાનં નિસ્સયપચ્ચયો હોતિ, તેન તાનિ એકવત્થુકાનિ, ચક્ખાદિનિસ્સયભૂતાનિ વા ભૂતાનિ એકં વત્થુ એતેસુ નિસ્સિતન્તિ એકવત્થુકાનીતિ કપ્પેન્તસ્સ તેસં સમ્પયુત્તતાપત્તિ સિયાતિ તન્નિવારણત્થં એકારમ્મણગ્ગહણં. યે એકવત્થુકા, એકારમ્મણા ચ, તે સમ્પયુત્તાતિ એવમ્પિ ચુતિઆસન્નાનં સમ્પટિચ્છનસન્તીરણાદીનં સમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ એકુપ્પાદગ્ગહણં. યે એકવત્થુકેકારમ્મણેકુપ્પાદા, તે સમ્પયુત્તાતિ કિં પન નાનાનિરોધાપિ એવંતિવિધલક્ખણા હોન્તિ, ઉદાહુ એકનિરોધા એવાતિ વિચારણાયં એકનિરોધા એવ એવંલક્ખણા હોન્તીતિ દસ્સનત્થં ‘‘એકનિરોધા’’તિ વુત્તં.

પટિલોમતો વા એકનિરોધા સમ્પયુત્તાતિ વુચ્ચમાને એકસ્મિં ખણે નિરુજ્ઝમાનાનં રૂપારૂપધમ્માનં સમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ ‘‘એકુપ્પાદા’’તિ વુત્તં. એવમ્પિ અવિનિબ્ભોગરૂપાનં અત્થિ એકુપ્પાદેકનિરોધતાતિ તેસમ્પિ સમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ તન્નિવારણત્થં એકારમ્મણગ્ગહણં. યે એકારમ્મણા હુત્વા એકુપ્પાદેકનિરોધા, તે સમ્પયુત્તાતિ અયઞ્ચ નયો એકવત્થુકેસુ એવ લબ્ભતિ, ન નાનાવત્થુકેસૂતિ દસ્સનત્થં એકવત્થુકગ્ગહણં. યે એકવત્થુકેકારમ્મણેકુપ્પાદેકનિરોધા, તે સમ્પયુત્તાતિ પઞ્ચવોકારભવાપેક્ખાય ચેતં એકવત્થુકગ્ગહણં. આરુપ્પે પન વત્થુયેવ નત્થીતિ કુતો એકવત્થુકગ્ગહણસ્સ અવસરો.

**૬૧૩**. અઞ્ઞમઞ્ઞં સમ્બન્ધતાય યુત્તાનમ્પિ સમાનાનં વિપ્પયુત્તભાવેન વિસંસટ્ઠતાય નાનત્તૂપગમેન ઉપકારકતા વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા. અયઞ્ચ વિપ્પયુત્તતા ન સમ્પયુત્તપચ્ચયતાય વિય અઞ્ઞમઞ્ઞં પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નધમ્મવસેન ગહેતબ્બા, અથ ખો વિસુંયેવ. તત્થ હિ અરૂપધમ્માનં સમાનજાતિયતાય સમધુરં, ઇધ રૂપારૂપધમ્માનં વિજાતિયતાય વિધુરં. તેન વુત્તં ‘‘યુત્તાનમ્પિ...પે॰... વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા’’તિ. ન હિ વત્થુસહજાતપચ્છાજાતવસેન અયુત્તાનં રૂપાદીનં આરમ્મણાદિભાવેન ઉપકારકાનં વિપ્પયુત્તાનમ્પિ વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા અત્થિ. યથા હિ ‘‘વત્થુ ખન્ધાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો, સહજાતા કુસલા ખન્ધા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં, પચ્છાજાતા કુસલા ખન્ધા પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સ વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિવચનતો (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૪) વત્થુના, સહજાતપચ્છાજાતવસેન ચ યુત્તાનં અત્થિ વિપ્પયુત્તપચ્ચયભાવો, ન એવં અયુત્તાનં અત્થીતિ. યદિ એવં રૂપાનં રૂપેહિ કસ્મા વિપ્પયુત્તપચ્ચયો ન વુત્તોતિ? રૂપાનં રૂપેહિ સતિપિ અવિનિબ્ભોગે સમ્પયોગો વિય વિપ્પયોગો (ધાતુ॰ ૩) નત્થીતિ ન તેસં વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા.

વુત્તઞ્હિ ‘‘ચતૂહિ સમ્પયોગો, ચતૂહિ વિપ્પયોગો’’તિ. સમ્પયુજ્જમાનાનઞ્હિ અરૂપાનં રૂપેહિ, રૂપાનઞ્ચ તેહિ સિયા સમ્પયોગાસઙ્કાતિ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા વુત્તા. રૂપાનં પન રૂપેહિ સમ્પયોગો નત્થીતિ ન તેસં વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા વુત્તા.

**રૂપિનો ધમ્મા અરૂપીનં ધમ્માનં, અરૂપિનોપિ રૂપીન**ન્તિ એત્થ અરૂપગ્ગહણં ચતુન્નં ખન્ધાનં વસેન વેદિતબ્બં. અરૂપધમ્મેસુ હિ ચત્તારો એવ ખન્ધા સહજાતપુરેજાતાનં રૂપધમ્માનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તિ. નિબ્બાનં પન યથા અરૂપધમ્માનં સમ્પયુત્તપચ્ચયો ન હોતિ, એવં રૂપધમ્માનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયો ન હોતિ. ‘‘ચતૂહિ સમ્પયોગો, ચતૂહિ વિપ્પયોગો’’તિ (ધાતુ॰ ૩) હિ વુત્તં. તસ્મા અરૂપધમ્મેસુ ચતુન્નં ખન્ધાનમેવ વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા. વુત્તઞ્ચ **પઞ્હાવારે** ‘‘સહજાતા કુસલા ખન્ધા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૪). **રૂપિનો ધમ્મા**તિ ચેતં હદયવત્થુનો ચેવ ચક્ખાદીનઞ્ચ વસેન વેદિતબ્બં. રૂપધમ્મેસુ હિ છ વત્થૂનિયેવ અરૂપક્ખન્ધાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયો. રૂપાયતનાદયો પન આરમ્મણધમ્મા કિઞ્ચાપિ વિપ્પયુત્તધમ્મા, વિપ્પયુત્તપચ્ચયો પન ન હોન્તિ. કિં કારણા? સમ્પયોગાસઙ્કાભાવતો. અરૂપક્ખન્ધા હિ ચક્ખાદીનં વત્થૂનં અબ્ભન્તરતો નિક્ખમન્તા વિય ઉપ્પજ્જન્તીતિ સિયા તત્થ આસઙ્કા ‘‘કિં નુ ખો ઇમે ઇમેહિ સમ્પયુત્તા, ઉદાહુ વિપ્પયુત્તા’’તિ? આરમ્મણધમ્મા પન વત્થુસન્નિસ્સયેન ઉપ્પજ્જમાનાનં આરમ્મણમત્તં હોન્તીતિ નત્થિ તેસુ સમ્પયોગાસઙ્કાતિ ન તે વિપ્પયુત્તા. સમ્પયોગાસઙ્કાસબ્ભાવતો વત્થૂનિયેવ વિપ્પયુત્તપચ્ચયા હોન્તિ. વુત્તમ્પિ ચેતં **પઞ્હાવારે** ‘‘વત્થુ કુસલાનં ખન્ધાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો, વત્થુ અકુસલાનં ખન્ધાનં, ચક્ખાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા’’તિઆદિ. સ્વાયં વિપ્પયુત્તપચ્ચયો ‘‘સહજાતપચ્છાજાતતો કુસલેન અબ્યાકતં, તથા અકુસલેન અબ્યાકતં, સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતતો અબ્યાકતેન અબ્યાકતં, વત્થુપુરેજાતતો અબ્યાકતેન કુસલં, તથા અકુસલન્તિ કુસલમૂલમેકં, અકુસલમૂલમેકં, અબ્યાકતમૂલાનિ તીણી’’તિ પઞ્ચવિધો વેદિતબ્બો.

૬૧૪. **પચ્ચુપ્પન્નલક્ખણેના**તિ પચ્ચુપ્પન્નસભાવેન. તેન ‘‘અત્થિ મે પાપકમ્મં કતં, અત્થિ પુગ્ગલો અત્તહિતાય પટિપન્નો’’તિ (પુ॰ પ॰ ચતુક્કઉદ્દેસ ૨૪) ચ એવમાદીસુ વુત્તં નિબ્બત્તિતૂપલબ્ભમાનતાલક્ખણં અત્થિભાવં નિવારેતિ. સતિપિ જનકત્તે ઉપત્થમ્ભકત્તપ્પધાના અત્થિભાવેન ઉપકારકતાતિ આહ ‘‘**ઉપત્થમ્ભકત્તેના**’’તિ. ઇદઞ્ચ ઉપત્થમ્ભકત્તં વત્થારમ્મણસહજાતાદીનં સાધારણં અત્થિભાવેન ઉપકારકત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. ‘‘સત્તધા માતિકા નિક્ખિત્તા’’તિ વુત્તમત્થં પાળિયા એવ દસ્સેતું ‘‘**યથાહા**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ‘‘**ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો**’’તિઆદિના સહજાતવસેન અત્થિપચ્ચયોદસ્સિતો , ‘‘**ચક્ખાયતન**’’ન્તિઆદિના પુરેજાતવસેન, ‘‘**યં રૂપં નિસ્સાયા**’’તિઆદિના સહજાતપુરેજાતવસેન. એવમયં પાઠો સહજાતપુરેજાતઅત્થિપચ્ચયવસેનેવ આગતો.

અઞ્ઞત્થ પન તતો અઞ્ઞથાપિ આગતોતિ દસ્સેતું ‘‘**પઞ્હાવારે પના**’’તિઆદિમાહ. તં તેન પચ્છાજાતાહારિન્દ્રિયવસેનાપિ અત્થિપચ્ચયત્તં વિભાવેતિ. પુરિમપાઠે પન સાવસેસા દેસના કતાતિ વેદિતબ્બં. સતિ ચ યેસં પચ્ચયા હોન્તિ, તેહિ એકતો, પુરેતરં, પચ્છા ચ ઉપ્પન્નભાવે સહજાતાદિપચ્ચયત્તાભાવતો આહારો, ઇન્દ્રિયઞ્ચ સહજાતાદિભેદં ન લભન્તિ, તદભાવો ચ તેસં ધમ્મસભાવવસેન દટ્ઠબ્બો. સ્વાયં અત્થિપચ્ચયો ‘‘સહજાતતો કુસલેન કુસલં, સહજાતપચ્છાજાતતો કુસલેન અબ્યાકતં, સહજાતતો એવ કુસલેન કુસલાબ્યાકતન્તિ કુસલમૂલા તયો, તથા અકુસલમૂલા. સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતાહારિન્દ્રિયતો પન અબ્યાકતેન અબ્યાકતં, વત્થારમ્મણપુરેજાતતો અબ્યાકતેન કુસલં, તથા અકુસલં. સહજાતપુરેજાતતો કુસલઞ્ચ અબ્યાકતઞ્ચ કુસલસ્સ, સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતાહારિન્દ્રિયતો કુસલઞ્ચ અબ્યાકતઞ્ચ અબ્યાકતસ્સ, સહજાતપુરેજાતતો અકુસલઞ્ચ અબ્યાકતઞ્ચ અકુસલસ્સ, સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતાહારિન્દ્રિયતો અકુસલઞ્ચ અબ્યાકતઞ્ચ અબ્યાકતસ્સા’’તિ એવં

તેરસવિધો. સઙ્ખેપેન કુસલાકુસલવિપાકકિરિયરૂપવસેન પઞ્ચવિધો અત્થિપચ્ચયો, ન નિબ્બાનં. યો હિ અત્થિભાવાભાવેન અનુપકારકો અત્થિભાવં લભિત્વા ઉપકારકો હોતિ, સો અત્થિપચ્ચયો હોતિ. નિબ્બાનઞ્ચ નિબ્બાનારમ્મણાનં ન અત્તનો અત્થિભાવાભાવેન અનુપકારકં હુત્વા અત્થિભાવલાભેન ઉપકારકં હોતીતિ, ઉપ્પાદાદિયુત્તાનં વા નત્થિભાવોપકારકતાવિરુદ્ધો ઉપકારકભાવો અત્થિપચ્ચયતાતિ, ન નિબ્બાનં અત્થિપચ્ચયો હોતિ.

૬૧૫. આરમ્મણે ફુસનાદિવસેન પવત્તમાનાનં ફસ્સાદીનં અનેકેસં સહભાવો નત્થીતિ એકસ્મિં ફસ્સાદિસમુદાયે સતિ દુતિયો ન હોતિ, અસતિ પન હોતીતિ તેન નત્થિભાવેન ઉપકારકતા **નત્થિપચ્ચયતા**. સતિપિ પુરિમતરચિત્તાનં નત્થિભાવે ન તેન તાનિ નત્થિભાવેન ઉપકારકાનિ, અનન્તરમેવ પન અત્તનો અત્થિભાવેન પવત્તિઓકાસં અલભમાનં નત્થિભાવેન ઓકાસં દદમાનં વિય ઉપકારકં હોતીતિ ''**પવત્તિઓકાસદાનેન ઉપકારકા**''તિ આહ. **પટુપ્પન્નાનન્તિ** પચ્ચુપ્પન્નાનં.

''**તે એવા**''તિ એતેન નત્થિવિગતપચ્ચયાનં ધમ્મતો વિસેસાભાવમાહ. એવં સન્તેપિ અભાવમત્તેન ઉપકારકતા ઓકાસદાનં નત્થિપચ્ચયતા, સભાવાવિગમેન અપ્પવત્તમાનાનં સભાવવિગમેન ઉપકારકતા વિગતપચ્ચયતા. **નત્થિતા** ચ નિરોધાનન્તરા સુઞ્ઞતા, **વિગતતા** નિરોધપ્પત્તતાતિ અયમેતેસં વિસેસો.

**અત્થિપચ્ચયધમ્મા એવ ચાતિ ચ**-સદ્દો સમ્પિણ્ડનત્થો. તેન ન કેવલં નત્થિવિગતપચ્ચયા એવ ધમ્મતો અવિસિટ્ઠા, અથ ખો અત્થિઅવિગતપચ્ચયાપીતિ ઇમમત્થં દીપેતિ. યદિપિમે પચ્ચયા ધમ્મતો અવિસિટ્ઠા, તથાપિ અત્થિતાય સસભાવતાય ઉપકારકતા અત્થિપચ્ચયતા, સભાવાવિગમેન નિરોધસ્સ અપ્પત્તિયા ઉપકારકતા અવિગતપચ્ચયતાતિ પચ્ચયભાવવિસેસો ધમ્માવિસેસેપિ વેદિતબ્બો. ધમ્માનઞ્હિ સમત્થતાવિસેસં સબ્બં યાથાવતો અભિસમ્બુજ્ઝિત્વા ભગવતા ચતુવીસતિપચ્ચયવિસેસા વુત્તાતિ ધમ્મસ્સામિમ્હિ સદ્ધાય ''એવં વિસેસા એતે ધમ્મા''તિ સુતમયઞાણં ઉપ્પાદેત્વા ચિન્તાભાવનામયેહિ તદભિસમયાય યોગો કરણીયો.

એત્થ ચ આરમ્મણઅનન્તરસમનન્તરઉપનિસ્સયપુરેજાતઆસેવનસમ્પયુત્તનત્થિવિગતપચ્ચયા અરૂપધમ્માનંયેવ, પચ્છાજાતપચ્ચયો રૂપધમ્માનંયેવ, ઇતરે ચુદ્દસ રૂપારૂપધમ્માનં.

હેતુઅનન્તરસમનન્તરાસેવનપચ્છાજાતકમ્મવિપાકઝાનમગ્ગસમ્પયુત્તનત્થિવિગતપચ્ચયા અરૂપધમ્મા એવ, પુરેજાતપચ્ચયો રૂપમેવ, ઉભયં આરમ્મણૂપનિસ્સયે ઠપેત્વા સેસા, તે દ્વે પઞ્ઞત્તિસભાવાપિ હોન્તિ.

અનન્તરસમનન્તરાસેવનનત્થિવિગતપચ્ચયા અતીતા એવ. આરમ્મણારમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયા તિકાલિકા, કાલવિનિમુત્તા ચ. કમ્મપચ્ચયો અતીતપચ્ચુપ્પન્નવસેન દ્વિકાલિકો. સેસા પન્નરસ પચ્ચુપ્પન્નાવ.

તથા અનન્તરસમનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયપકતૂપનિસ્સયાસેવનપચ્ચયા, નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયો, નત્થિવિગતપચ્ચયા ચાતિ ઇમે પચ્ચયા જનકા એવ, ન ઉપત્થમ્ભકા. પચ્છાજાતપચ્ચયો ઉપત્થમ્ભકો એવ, ન જનકો . સેસા જનકા ચ ઉપત્થમ્ભકા ચાતિ અયમ્પિ વિસેસો વેદિતબ્બો.

### અવિજ્જાપચ્ચયાસઙ્ખારપદવિત્થારકથાવણ્ણના

૬૧૬. **પચ્ચયેસૂ**તિ નિદ્ધારણે ભુમ્મં. **દુવિધા** દ્વિપ્પકારેન. **અનેકધા**તિ સત્તરસધા આરમ્મણપચ્ચયાદિવસેન.

**અભિઞ્ઞાચિત્તેના**તિ ચેતોપરિયપુબ્બેનિવાસઅનાગતંસઞાણસઙ્ખાતાહિ અભિઞ્ઞાહિ સહગતચિત્તેન. **સમોહચિત્તજાનનકાલે**તિ પરેસં, અત્તનો ચ સમોહસ્સ ચિત્તસ્સ જાનનકાલે. અવિજ્જાપુબ્બઙ્ગમા અકુસલપ્પવત્તિયો યા કાચિ વિપત્તિયો, સબ્બા તા મોહમૂલિકાતિ ચ અવિજ્જાય આદીનવદસ્સનેન **અવિજ્જાસમતિક્કમત્થાય** વિવટ્ટાભિપત્થનાયાતિ અત્થો. **દ્વિન્નમ્પિ તેસં** પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનં. **અવિજ્જાસમ્મૂળ્હત્તા**તિ ભવાદીનવપ્પટિચ્છાદિકાય અવિજ્જાય સમ્મૂળ્હત્તા. **તાનેવ પુઞ્ઞાની**તિ તાનેવ યથાવુત્તાનિ કામાવચરરૂપાવચરપુઞ્ઞાનિ. ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતીતિ સમ્બન્ધો.

**રાગાદીનન્તિ** રાગદિટ્ઠિવિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચદોમનસ્સાનં. અવિજ્જાસમ્પયુત્તત્તા રાગાદીનં રાગાદિઅસ્સાદનકાલેસુ અવિજ્જં આરબ્ભ ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. ગરું કત્વા અસ્સાદનં રાગદિટ્ઠિસમ્પયુત્તાય એવ અવિજ્જાય યોજેતબ્બં. અસ્સાદનઞ્ચ રાગો, તદવિયુત્તા ચ દિટ્ઠીતિ અસ્સાદનવચનેનેવ યથાવુત્તં અવિજ્જં ગરું કરોન્તી દિટ્ઠિ ચ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. રાગાદીહિ ચ પાળિયં સરૂપતો વુત્તેહિ તંસમ્પયુત્તસઙ્ખારસ્સ અવિજ્જારમ્મણાદિતં દસ્સેતિ. **અનાદીનવદસ્સાવિનો**તિ પાણાતિપાતાદીસુ ન આદીનવદસ્સિનો. અવિજ્જાય અનારમ્મણસ્સ, પઠમજવનસ્સ ચ આરમ્મણાધિપતિઅનન્તરાદિપચ્ચયવચનેસુ અવુત્તસ્સ, વુત્તસ્સ ચ સબ્બસ્સ સઙ્ગણ્હનત્થં "**યં કિઞ્ચી**"તિ આહ.

**વુત્તનયેના**તિ સમતિક્કમભવપત્થનાવસેન પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારે વુત્તનયેન.

**૬૧૭. કિં પનાયન્તિ**આદિના ચોદકસ્સ અયમધિપ્પાયો – "અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા સમ્ભવન્તી"તિ એત્થ સમ્ભવન્તિ એવાતિ અવધારણં ન યુજ્જતિ , અવસેસપચ્ચયસમવાયાભાવે સઙ્ખારાનં સમ્ભવાભાવતો. તથા સઙ્ખારા એવાતિ અવધારણમ્પિ ન યુજ્જતિ. કસ્મા? અઞ્ઞેસઞ્ચ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં સમ્ભવસ્સ તતો ઇચ્છિતબ્બત્તા. વાક્યસ્સ અવધારણફલત્તા અવિજ્જાપચ્ચયા એવ સઙ્ખારા સમ્ભવન્તીતિ અવધારણે ગય્હમાનેપિ અયં દોસો. કસ્મા? યસ્મા લોભાદિકમ્મનિદાનઉપાદાનવત્થારમ્મણમનસિકારાદયો અઞ્ઞેપિ પચ્ચયા લબ્ભન્તિયેવાતિ. તત્થ **એકા**તિ અસહાયા, કારણન્તરનિરપેક્ખાતિ અત્થો. **અઞ્ઞેપિ પચ્ચયા** સહકારિકારણભૂતા. દોસમેત્થ વત્તુકામો ચોદકો પુચ્છતીતિ ઞત્વા આચરિયો આહ "**કિં પનેત્થા**"તિ. એત્થ અવિજ્જાય પચ્ચયન્તરેન રહિતભાવે ચ સહિતભાવે ચ કિં પન વત્તબ્બં, અસમત્તા તે ચોદના, અવસિટ્ઠઞ્ચ તાવ કથેહીતિ વુત્તં હોતિ. **એકકારણવાદો આપજ્જતી**તિ દોસપ્પસઙ્ગો વુત્તો. અનિટ્ઠો હિ એકકારણવાદો સબ્બત્થ સબ્બકાલં સમ્ભવાપત્તિતો, એકસદિસાસભાવાપત્તિતો ચ.

**યસ્મા એકં ન એકતો**તિઆદીસુ તીસુ પકારેસુ અવિજ્જમાનેસુ પારિસેસેન અનેકતો અનેકમેવાતિ એતસ્મિં ચતુત્થે એવ પકારે વિજ્જમાને એકહેતુફલદીપને અત્થો અત્થિ, તસ્મા ન નુપપજ્જતિ ઉપપજ્જતિયેવ. એકં ફલં એકતો નત્થિ, અનેકમ્પિ એકતો નત્થિ. અનેકતોપિ એકં ફલં નો અત્થીતિ સમ્બન્ધો.

**એકેકહેતુફલદીપનન્તિ** "અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા"તિ એકહેતુદીપનં, "સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ"ન્તિ એકફલદીપનન્તિ એવં તત્થ તત્થ એકેકહેતુફલદીપનં કતં.

**વેનેય્યાનં અનુરૂપતો**તિ વેનેય્યાનં અજ્ઝાસયસ્સ અનુરૂપતો. એકસ્સેવ હેતુનો, ફલસ્સ ચ દીપના સત્થુ દેસનાવિલાસતો વા વેનેય્યપુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયતો વા. તદુભયસ્સ પનેત્થ કારણં તત્થ તત્થ દેસેતબ્બસ્સ અત્થસ્સ પધાનતા, પાકટતા, અસાધારણતા ચ. દેસનાવિલાસપ્પત્તા ચ બુદ્ધા ભગવન્તો તે દેસેતબ્બે અત્થે

બહૂસુપિ પરિયાયેસુ લબ્ભમાનેસુ યથારુચિતં ગહેત્વા ધમ્મં દેસેન્તિ, સા **દેસનાવિલાસાનુરૂપતા**. તત્થ પન યેન પરિયાયેન યે વેનેય્યા બુજ્ઝન્તિ, તેનેવ તેસં બોધનં, સા **વેનેય્યજ્ઝાસયાનુરૂપતા**.

**યથાફસ્સં વેદનાવવત્થાનતો**તિ ''સુખવેદનીયં, ભિક્ખવે, ફસ્સં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સુખા વેદના''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૪.૧૨૯), ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો, ફસ્સપચ્ચયા વેદના''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫, ૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩-૪૪; ૨.૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫, ૪૬૭) ચ સુખવેદનીયફસ્સાદિચક્ખુસમ્ફસ્સાદિઅનુરૂપેન સુખવેદનાદિચક્ખુસમ્ફસ્સજાવેદનાદીનં વવત્થાનતો. સમાનેસુપિ હિ ચક્ખુરૂપાદીસુ ફસ્સવસેન સુખાદિવિપરિયાયાભાવતો, સમાનેસુ રૂપમનસિકારાદીસુ ચક્ખાદિસઙ્ઘટ્ટનવસેન ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિવિપરિયાયાભાવતો, અઞ્ઞપચ્ચયસામઞ્ઞેપિ ચક્ખુસમ્ફસ્સવસેન સુખાદિચક્ખુસમ્ફસ્સજાદીનં ઓળારિકસુખુમાદિસઙ્કરાભાવતો ચાતિ અત્થો. યથાવુત્તફસ્સસ્સ સુખાદીનં અવિપરીતો પચ્ચયભાવો એવ **યથાવેદનં ફસ્સવવત્થાનં**. કારણફલવિસેસેન વા ફલકારણવિસેસનિચ્છયો હોતીતિ ઉભયત્થાપિ નિચ્છયો પવત્થાનન્તિ વુત્તો.

**કમ્માદયો**તિ કમ્મઆહારઉતુઆદયો અપાકટા સેમ્હપટિકારેન રોગવૂપસમનતો. સેમ્હસ્સ મન્દભાવાદિના ચ સેમ્હંયેવ પાકટં કારણં. અયમિધ અવિજ્જા સઙ્ખારાનં હેતુભાવેન દીપિતાતિ સમ્બન્ધો. **અસ્સાદાનુપસ્સિનો તણ્હા પવડ્ઢતીતિ વચનતો**તિ ''સંયોજનિયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો તણ્હા પવડ્ઢતિ, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનં, ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩) ઇમિના સુત્તેન તણ્હાય સઙ્ખારકારણભાવસ્સ વુત્તત્તાતિ અત્થો. પુન તસ્સાપિ અવિજ્જાય કારણન્તિ દસ્સનત્થં "**અવિજ્જાસમુદયા આસવસમુદયોતિ ચ વચનતો**"તિ આહ . તણ્હા વા ચતુરુપાદાનભૂતા કામાસવદિટ્ઠાસવા ચ સઙ્ખારસ્સ કારણન્તિ પાકટા અવિજ્જાહેતુકાતિ સુત્તદ્વયેનાપિ અવિજ્જાય પાકટં સઙ્ખારાનં કારણભાવમેવ દસ્સેતિ. ''અસ્સાદાનુપસ્સિનો''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩) હિ વચનેન ભવાદીનવપ્પટિચ્છાદનકિચ્ચા અવિજ્જા તણ્હાય કારણન્તિ દસ્સિતા હોતિ. યસ્મા અવિદ્વા, તસ્મા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિકે અભિસઙ્ખરોતીતિ અવિજ્જાય સઙ્ખારકારણભાવસ્સ પાકટત્તા અવિદ્દસુભાવોવ સઙ્ખારકારણભાવેન વુત્તો. ખીણાસવસ્સ સઙ્ખારાભાવતો, અસાધારણત્તા ચ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં સાધારણકારણાનિ વત્થારમ્મણાદીનીતિ પુઞ્ઞભવાદીનવપ્પટિચ્છાદિકા અવિજ્જા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં અસાધારણં કારણન્તિ વા અત્થો દટ્ઠબ્બો. એતેનેવ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧; ઉદા॰ ૧; મહાવ॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪) એત્થ પન પધાનત્તા, પાકટત્તા, અસાધારણત્તાતિ એકેકહેતુફલદીપનપરિહારવચનેન સબ્બત્થ ''ફસ્સપચ્ચયા વેદના, વેદનાપચ્ચયા તણ્હા''તિઆદીસુ બોધનેય્યજ્ઝાસયવસેન ધમ્મસ્સ બોધનસઙ્ખાતં પયોજનં વેદિતબ્બં.

૬૧૮. "**એકન્તાનિટ્ઠફલાયા**"તિ એતેન વિરુદ્ધભાવં, "**સાવજ્જાયા**"તિ એતેન વિજાતિયભાવં અવિજ્જાય જોતેતિ. પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારા હિ ઇટ્ઠવિપાકતાય, અનવજ્જસભાવતાય ચ તસ્સા વિરુદ્ધા, વિજાતિયા ચાતિ. **કથં ન યુજ્જિસ્સતી**તિઆદિ સમાધાનં, તેન ય્વાયં એકન્તાનિટ્ઠફલતાદિહેતુપદેસો, તસ્સ અનેકન્તિકતં દસ્સેતિ. અયં હેત્થ અધિપ્પાયો – યાયં તયા ચોદના ''એવં સન્તેપી''તિઆદિના કતા, સા યુત્તા વિપાકં પતિ. ન હિ અનિટ્ઠવેપક્કં કારણં ઇટ્ઠં ફલતિ, ઇટ્ઠવેપક્કં વા અનિટ્ઠં. યસ્મા પનેત્થ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં પચ્ચયભાવલક્ખણધમ્માનં ધમ્મતા અધિપ્પેતા, તત્ર યાયં નિયમો નત્થિ વિચિત્તરૂપત્તા તસ્સાતિ. તેનાહ "**વિરુદ્ધો ચા**"તિઆદિ.

તત્થ **ધમ્માનન્તિ** સભાવધમ્માનં. **ઠાનન્તિ** અવત્થાનં. તસ્મા **ઠાનવિરુદ્ધોતિ** અત્થિતાવિરુદ્ધો. કેચિ પન ''પટિસન્ધિઆદીનિઠાનાની''તિ વદન્તિ. એવં સતિ ''પુરિમચિત્તં પચ્છિમચિત્તસ્સ ઠાનવિરુદ્ધો પચ્ચયો''તિ નયિદં એકન્તિકં સિયા. ભવઙ્ગમ્પિ હિ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયો, જવનં જવનસ્સ, ન ચ સિપ્પાદીનં પટિસન્ધિઆદિટ્ઠાનં અત્થિ, તસ્મા ન તં ઇધ અધિપ્પેતં. **કમ્મં રૂપસ્સ** નમનરુપ્પનવિરોધા, સારમ્મણાનારમ્મણાદિવિરોધા **ચ સભાવવિરુદ્ધો પચ્ચયો** . **ખીરાદીનિ દધિઆદીનં** મધુરમ્બિલરસાદિસભાવવિરોધા. અવિજાનનકિચ્ચો **આલોકો** વિજાનનકિચ્ચસ્સ **વિઞ્ઞાણસ્સ**. અમદનકિચ્ચા ચ **ગુળાદયો** મદનકિચ્ચસ્સ **આસવસ્સ**.

**ગોલોમાવિલોમાદીતિ**આદીસુ ગોલોમાવિલોમાનિ દુબ્બાય, **અવીતિ** ચ રત્તા એળકા વેદિતબ્બા. **વિસાણં** સરસ્સ. **દધિતિલપિટ્ઠ**ગુળાનિ ભૂતિણકસ્સ. સેવાલં તણ્ડુલેય્યકસ્સ, ખરવળવા અસ્સતરસ્સાતિ એવમાદિ **આદિ**-સદ્દેન સઙ્ગહિતો. યસ્મા વિપાકા એવ ન, તસ્મા દુક્ખવિપાકાયપિ અવિજ્જાય અદુક્ખવિપાકાનં પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનં પચ્ચયત્તં ન ન યુજ્જતીતિ અત્થો.

તદવિપાકત્તેપિ સાવજ્જતાય તદવિરુદ્ધાનં, તંસદિસાનઞ્ચ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનમેવ પચ્ચયો, ન ઇતરેસન્તિ એતસ્સ પસઙ્ગસ્સ નિવારણત્થં ''વિરુદ્ધો ચાવિરુદ્ધો ચ, સદિસાસદિસો તથા. ધમ્માનં પચ્ચયો સિદ્ધો''તિ વુત્તં. તસ્મા તમત્થં પાકટં કરોન્તો ''**ઇતિ અયં અવિજ્જા**''તિઆદિમાહ.

૬૧૯. **સબ્બત્થ ખન્ધાનં ભેદો મરણન્તિ ચુતિં અગ્ગણ્હન્તોતિ** ઇધ ચુતિ નામ તત્થ તત્થ ભવાદીસુ રૂપાદીનં ખન્ધાનં મરણસઞ્ઞિતો ચરિમો ભેદોતિ યાથાવતો અજાનન્તો. **સત્તસ્સ** સતો વિજ્જમાનસ્સેવ. **દેહન્તરસઙ્કમનં** અઞ્ઞેન કાયેન સમાગમો.

**સબ્બત્થ ખન્ધાનં પાતુભાવોતિ** તત્થ તત્થ ભવાદીસુ ખન્ધાનં પઠમાભિનિબ્બત્તિ. **નવસરીરપાતુભાવોતિ** ઇધ જિણ્ણસ્સ સરીરસ્સ નિક્ખેપે પરલોકપરિયાપન્નસ્સ નવકાયસ્સ ઉપ્પાદો. યથેકે વદન્તિ –

> ''વત્થાનિ જિણ્ણાનિ યથા પહાય,
> નવાનિ ગણ્હાતિ નરો પરાનિ;
> નિક્ખિપ્પ દેહં ઇધ જિણ્ણમેવં,
> ગણ્હાતિ અત્તાભિનવં સુખેસી''તિ.

**અયં સત્તોતિ** અયમત્તા, યો સામી, નિવાસી, કારકો, વેદકો ચાતિ અધિપ્પેતો. **સત્તો મરતિ, સત્તો ઉપપજ્જતીતિ** એત્થાપિ એસેવ નયો. તીસુપિ ઠાનેસુ **આદિ**-સદ્દેન ઇસ્સરકુત્તબ્રહ્મકુત્તાદિવિકપ્પનં સઙ્ગણ્હાતિ.

**સભાવલક્ખણન્તિ**'રુપ્પનાનુભવનાદિં, કક્ખળફુસનાદિસભાવમેવ વા. **સામઞ્ઞલક્ખણન્તિ** અનિચ્ચતાદિં. **સઙ્ખારે અત્તતો અત્તનિયતોતિ** રૂપાદીસુ એકચ્ચં અત્તતો, તદઞ્ઞં અત્તનિયતો.

**અત્તા જાનાતિ વાતિ** વિકપ્પેતિ કાપિલાદયો વિય. **ન જાનાતિ વાતિ** કાણાદાજીવિકાદયો વિય. કાણાદોપિ હિ અત્તા સભાવેન ન જાનાતિ. યદા બુદ્ધિગુણેન સંયુજ્જતિ, તદા જાનાતીતિ ઇચ્છતિ. **સો એવ કરોતિ ચ કારેતિ ચાતિ** યો પરત્થ સુખદુક્ખં અનુભવતિ, સો એવ પુઞ્ઞાપુઞ્ઞં સયં કરોતિ, અઞ્ઞઞ્ચ કારેતિ, ન અઞ્ઞોતિ અધિપ્પાયો . **સણ્ઠપેન્તાતિ** દ્વિઅણુકાદિઉપ્પાદનવસેન, ઇચ્છાવસેન ચ સમ્પાદેન્તા. **સોતિ** અત્તસઞ્ઞિતો સત્તો.

**ઇન્દ્રિયસમ્પન્નો**તિ ચક્ખાદીહિ ઇન્દ્રિયેહિ સમન્નાગતો, તેન સળાયતનપ્પવત્તિં દસ્સેતિ. સબ્બઞ્હેતં યથાપચ્ચયં પવત્તમાનાનં અવિજ્જાદીનં કિચ્ચં અત્તનો બ્યાપારં કત્વા દિટ્ઠિગતિકો વિમુય્હતીતિ દસ્સનવસેન વુત્તં. અચ્છેજ્જસુત્તાવુતાભેજ્જમણીનં વિય પુબ્બાપરિયવવત્થાનં નિયતિ, નિયતિયા, નિયતિ એવ વા સઙ્ગતિ સમાગમો નિયતિસઙ્ગતિ, તાય ભાવેસુ પરિણતા મનુસ્સદેવવિહઙ્ગાદિભાવં પત્તા **નિયતિસઙ્ગતિભાવપરિણતા**. નિયતિયા, સઙ્ગતિયા, ભાવસઙ્ખાતેન સભાવેન ચ પરિણતા નાનપ્પકારતં પત્તા **નિયતિસઙ્ગતિભાવપરિણતા**તિ ચ અત્થં વદન્તિ.

એતેહિ ચ વિકપ્પનેહિ અવિજ્જા અકુસલં ચિત્તં કત્વા સત્તે પુઞ્ઞાદીસુ સઙ્ખારેસુ યત્થ કત્થચિ પવત્તેતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**સો અવિજ્જાય અન્ધીકતો**’’તિઆદિ. **પટિપજ્જતી**તિ ઉપસઙ્કમતિ.

**અપરિણાયકો**તિ અરહત્તમગ્ગસમ્પટિપાદકકલ્યાણમિત્તરહિતો, અરહત્તમગ્ગઞાણાવસાનં વા ઞાણં સમવિસમં દસ્સેત્વા સત્તે નિબ્બાનં નયતીતિ પરિણાયકં, તેન રહિતો અપરિણાયકો. **ધમ્મં ઞત્વા**તિ સપ્પુરિસૂપસ્સયેન ચતુસચ્ચપ્પકાસકં સુત્તાદિધમ્મં ઞત્વા, મગ્ગઞાણેનેવ વા સબ્બધમ્મપવરં નિબ્બાનધમ્મં ઞત્વા. તંજાનનાયત્તં પન સેસસચ્ચત્તયાભિસમયં સમાનકાલમ્પિ તં પુરિમકાલં વિય કત્વા વુત્તં. **ઉપસન્તો ચરિસ્સતી**તિ અગ્ગમગ્ગાધિગમેન સબ્બસો અવિજ્જૂપસમા ઉપસન્તો સઉપાદિસેસનિબ્બાનધાતુયં ઠિતો યાવ અનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતુપત્તિ, તાવ સત્તાનં હિતચરિયાય અત્તભાવં પવત્તેન્તો ચરિસ્સતિ, દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારેહિ વિહરિસ્સતીતિ અત્થો.

### સઙ્ખારપચ્ચયાવિઞ્ઞાણપદવિત્થારકથાવણ્ણના

૬૨૦. યથાવુત્તસઙ્ખારપચ્ચયા ઉપ્પજ્જમાનં તં કમ્મનિબ્બત્તમેવ ભવિતું અરહતીતિ ‘‘**બાત્તિંસ લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ સઙ્ગહિતાની**’’તિ આહ. **ધાતુકથાયં** પન વિપ્પયુત્તેન સઙ્ગહિતાસઙ્ગહિતપદનિદ્દેસે ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણેન યે ધમ્મા, સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સેન યે ધમ્મા, ફસ્સપચ્ચયા વેદનાય યે ધમ્મા વિપ્પયુત્તા, તે ધમ્મા કતિહિ ખન્ધેહિ…પે॰… સઙ્ગહિતા? તે ધમ્મા અસઙ્ખતં ખન્ધતો ઠપેત્વા એકેન ખન્ધેન, એકાદસહિ આયતનેહિ, એકાદસહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતા. કતિહિ અસઙ્ગહિતા? ચતૂહિ ખન્ધેહિ, એકેનાયતનેન, સત્તહિ ધાતૂહિ અસઙ્ગહિતા’’તિ (ધાતુ॰ ૪૬૬) વચનતો સબ્બવિઞ્ઞાણફસ્સવેદનાપરિગ્ગહો કતો. યદિ હિ એત્થ વિઞ્ઞાણફસ્સવેદના સપ્પદેસા સિયું, ‘‘વિપાકા ધમ્મા’’તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૩) ઇમસ્સ વિય વિસજ્જનં સિયા. તસ્મા તત્થ અભિધમ્મભાજનીયવસેન સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણાદયો ગહિતાતિ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો ચ અભિધમ્મભાજનીયે (વિભ॰ ૨૪૩) ચતુભૂમકકુસલસઙ્ખારો, અકુસલસઙ્ખારો ચ વુત્તોતિ એસો એવ ધાતુકથાયં ગહિતોતિ દટ્ઠબ્બો. ભવો પન **ધાતુકથાયં** કમ્મૂપપત્તિભવવિસેસદસ્સનત્થં ન અભિધમ્મભાજનીયવસેન ગહિતો, એવઞ્ચ કત્વા તત્થ ‘‘ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો’’તિ અનુદ્ધરિત્વા ‘‘કમ્મભવો’’તિઆદિના (ધાતુ॰ ૬૬) નયેન ભવો ઉદ્ધટો.

લોકિયવિપાકમનોવિઞ્ઞાણમેવ સન્ધાયાહ ‘‘**બાવીસતિવિધં હોતી**’’તિ. **છહિ વિઞ્ઞાણેહી**તિ યથાઅધિકતેહિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ. કસ્મા પનેત્થ લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણસ્સેવ ગહણં કતન્તિ આહ ‘‘**લોકુત્તરાનિ પન વટ્ટકથાય ન યુજ્જન્તી**’’તિ. યદિ એવં કસ્મા ધાતુકથાયં ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણેન યે ધમ્મા વિપ્પયુત્તા’’તિઆદીસુ (ધાતુ॰ ૩૬૨) લોકુત્તરવિપાકાનમ્પિ ગહણં કતન્તિ? તં યથાધમ્મસાસનત્તા અભિધમ્મદેસનાય **વિપાકત્તિકે** (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૩) વિય અનવસેસવિપાકધમ્મસઙ્ગણ્હનવસેન વુત્તં.

સુત્તન્તદેસના પન યથાનુલોમદેસનાતિ તત્થ પવત્તિનિવત્તિયો અસઙ્કરતો દસ્સેતબ્બા. તસ્મા તદત્થસંવણ્ણનાતિ કત્વા પવત્તિકથાયં લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણાનિયેવ ગહિતાનિ. તેનેવાહ ''**વટ્ટકથાય ન યુજ્જન્તીતિ ન ગહિતાની**''તિ.

યથા કતં કમ્મં ફલદાને સમત્થં હોતિ, તથા કતં ''ઉપચિત''ન્તિ વુચ્ચતીતિ વિપાકદાનયોગ્યમેવ સઙ્ખારં ગણ્હન્તો ''**ઉપચિતકમ્માભાવે**''તિ આહ. હેતુ નામ બ્યતિરેકપ્પધાનન્તિ **અભાવ**-ગ્ગહણં, તેન કમ્મે સતિ ભાવતો, અસતિ અભાવતોતિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો . યથા પનસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ સઙ્ખારપચ્ચયતા ન સિદ્ધા, ન એવં વિપાકભાવો. સો પન સિદ્ધોતિ કત્વા આહ ''**વિપાકંહેત**''ન્તિ. તેન વિઞ્ઞાણસ્સ વિપાકભાવેન સઙ્ખારપચ્ચયત્તં સાધેતિ. તસ્સ પન સાધનત્થં ''ઉપચિતકમ્માભાવે વિપાકાભાવતો''તિ વુત્તન્તિ તં વિવરન્તો ''**વિપાકઞ્ચા**''તિઆદિમાહ. **યદિ ઉપ્પજ્જેય્યા**તિ યદિ કમ્મનિરપેક્ખો વિપાકો ઉપ્પજ્જેય્ય. **સબ્બેસં** સત્તાનં બ્રહ્મત્તં ઉપગતાનં ઘાનાદિવિઞ્ઞાણાનિ મહાવિપાકવિઞ્ઞાણાનીતિ તસ્સ તસ્સ વિપાકસ્સ અનોકાસે ઠિતાનમ્પિ. **વિપાકાની**તિ વિઞ્ઞાણાપેક્ખાય નપુંસકનિદ્દેસો, સબ્બવિપાકવિઞ્ઞાણાનીતિ અત્થો.

સઙ્ખારા બહૂ એકૂનતિંસચેતનાભેદતો, વિઞ્ઞાણાનિ ચ બહૂનિ બાત્તિંસવિધત્તા, ન ચ સબ્બતો સબ્બાનીતિ આહ ''**કતરસઙ્ખારપચ્ચયા કતરવિઞ્ઞાણન્તિ ચે**''તિ. ''**વિઞ્ઞાણ**''ન્તિ ચ ઇદં વિઞ્ઞાણસામઞ્ઞં ગહેત્વા વુત્તં. કામં **ખન્ધનિદ્દેસેપિ** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૫૧ આદયો) ઇમાનિ વિઞ્ઞાણાનિ નિદ્દિટ્ઠાનિ, તં પન અતિસંખિત્તં, ન ચ તત્થ નેસં સઙ્ખારપચ્ચયતા વિભાવિતાતિ તં પવત્તિયં, પટિસન્ધિયઞ્ચ ભવાદીસુ પવત્તનાકારવસેન વિત્થારતો દસ્સેતું ''**કામાવચરપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા**''તિઆદિ આરદ્ધં. **મનોવિઞ્ઞાણે**તિ નિદ્ધારણે ભૂમ્મં. **મહાવિપાકાની**તિ વિઞ્ઞાણાપેક્ખાય નપુંસકનિદ્દેસો. **મહાવિપાકા**તિ પન પાઠે મનોવિઞ્ઞાણધાતુયોતિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**૬૨૧. યંસઙ્ખારપચ્ચયા**તિ યસ્સ યસ્સ સઙ્ખારસ્સ પચ્ચયભાવેન. **યં વિઞ્ઞાણ**ન્તિ ''યં યં વિઞ્ઞાણ''ન્તિ એવં ઉભયત્થ આમેડિતલોપો દટ્ઠબ્બો. ''**હોતી**''તિ ઇમિના કારણભાવે વિઞ્ઞાણસ્સ સબ્ભાવમત્તં પવેદિતં, ન પવત્તિવિસેસોતિ તં દસ્સેન્તો ''**એવં પવત્તિ વેદિતબ્બા**''તિ આહ . બ્રહ્માનમ્પિ અનિટ્ઠરૂપાદિઆપાથગમને અકુસલવિપાકચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ કદાચિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ ''**ઇમાનિ તેરસ...પે॰... પવત્તન્તી**''તિ વુત્તં. તત્થ પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં વોકારો વિત્થારો એત્થાતિ પઞ્ચવોકારો, સો એવ ભવો, એતસ્મિં **પઞ્ચવોકારભવે**. હોતિ હિ ભિન્નાધિકરણાનમ્પિ અઞ્ઞપદત્થસમાસો યથા ''ઉરસિલોમો''તિ. અથ વા યથાપચ્ચયં પવત્તમાનેહિ પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વોકરીયતીતિ પઞ્ચવોકારો, સો એવ ભવોતિ સબ્બં પુબ્બે વિય.

''પવત્તિયઞ્ઞેવ પવત્તન્તી''તિ સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિવરિતું ''**કથ**''ન્તિઆદિ આરદ્ધં.

''**યેભુય્યેન લોભસમ્પયુત્તજવનાવસાને**''તિ ઇદં પટિઘવિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તાનન્તરં સોમનસ્સસહગતસ્સ અનુપ્પજ્જનતોતિ કેચિ, તં ન ગહેતબ્બં. ''ચક્ખું અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ...પે॰... વિચિકિચ્છા ઉપ્પજ્જતિ, ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ, અકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી''તિ વચનતો. ઇટ્ઠં ચે આરમ્મણં, સોમનસ્સતદારમ્મણં ન ન ઉપ્પજ્જતીતિ. જવનેન તદારમ્મણનિયમે સોમનસ્સસહગતાનન્તરં સોમનસ્સસહગતાનેવ સન્ધાય વુત્તન્તિ અપરે, તં વિચારેતબ્બં ઉપેક્ખાસહગતકુસલાકુસલજવનાનન્તરમ્પિ સોમનસ્સતદારમ્મણસ્સ ઇચ્છિતબ્બત્તા. ઉપેક્ખાસહગતકિરિયાજવનાનન્તરમેવ હિ સોમનસ્સતદારમ્મણં ન ઇચ્છન્તિ.

યસ્મા પન તિહેતુકજવનાવસાને ચ કદાચિ અહેતુકં તદારમ્મણં હોતિ, તસ્મા “**યેભુય્યેના**”તિ વુત્તં. યસ્મા એકચિત્તક્ખણાયુકં જવનારમ્મણં હોતિ, તદા તત્થ એકમેવ તદારમ્મણં હોતીતિ કત્વા “**સકિં વા**”તિ વુત્તન્તિ કેચિ. અપરે પન તદારમ્મણં નામ જવનારમ્મણાનુભવનકિચ્ચં, તં એકચિત્તક્ખણિકે તથા આસન્નભેદે આરમ્મણે નુપ્પજ્જતિ. તસ્મા “**સકિં વા**”તિ ઇદં દિરત્તતિરત્તાદિ વિય વચનસિલિટ્ઠતાવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં, દ્વિક્ખત્તુમેવ પન ઉપ્પજ્જતીતિ. ‘‘દિરત્તતિરત્ત’’ન્તિ (પાચિ॰ ૫૦) એત્થ હિ વા-સદ્દસ્સ અભાવા વચનસિલિટ્ઠતામત્તેન દિરત્તગ્ગહણં કતન્તિ યુજ્જતિ. ‘‘નિરન્તરં તિરત્તદસ્સનત્થં વા’’તિ ઇધ પન વા-સદ્દો વિકપ્પત્થો વુત્તોતિ સકિં એવ ચ કદાચિ પવત્તિં સન્ધાય “**સકિં વા**”તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. તેનેવ હિ **સમ્મોહવિનોદનિયં** સકિં તદારમ્મણપ્પવત્તિયા વિચારેતબ્બતં દસ્સેન્તેન ‘‘ચિત્તપ્પવત્તિગણનાયં પન સબ્બદ્વારેસુ તદારમ્મણે દ્વે એવ ચિત્તવારા આગતા’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) વુત્તં.

તત્થ **ચિત્તપ્પવત્તિગણનાયન્તિ** વિપાકકથાયં બલવરૂપાદિઆરમ્મણે વુત્તં ચિત્તપ્પવત્તિગણનં સન્ધાયાહ. તત્થ હિ દ્વેવ તદારમ્મણુપ્પત્તિવારા વુત્તા . તદેવ હિ સન્ધાય ઇધાપિ વુત્તં “**અભિધમ્મટ્ઠકથાયં પન તદારમ્મણે દ્વે ચિત્તવારા આગતા**”તિ. અભિધમ્મટ્ઠકથાયં અનિયતારમ્મણટ્ઠાનકિચ્ચા હુત્વા પવત્તન્તીતિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭) દ્વારં અનામસિત્વા એવ વુત્તં, તં અનન્તરં પરતો વુત્તસહેતુકવિપાકવિઞ્ઞાણાનં સદિસસંવણ્ણનં કાતુકામતાધિપ્પાયેન વુત્તં. અહેતુકદ્વયાદીનઞ્હિ ભવઙ્ગભૂતાનં સયમેવ દ્વારત્તા, ચુતિપટિસન્ધિભૂતાનઞ્ચ ભવઙ્ગસઙ્ખાતેન, અઞ્ઞેન ચ દ્વારેન અનુપ્પત્તિતો નિયતં, અનિયતં વા દ્વારં એતેસન્તિ ન સક્કા વત્તુન્તિ.

અહેતુકદ્વયસ્સ પન સન્તીરણતદારમ્મણભૂતસ્સ દ્વારં લબ્ભતિ, તઞ્ચ અનિયતન્તિ તમ્પિ ગણ્હન્તો “**અનિયતદ્વારારમ્મણટ્ઠાનકિચ્ચા હુત્વા પવત્તન્તી**”તિ આહ. તેનેવ ચેત્થ મહાવિપાકાનમ્પિ તદારમ્મણભૂતાનં દ્વારં લબ્ભતીતિ તત્થાપિ દ્વારગ્ગહણં કતં.

એકસ્સ સત્તસ્સ પવત્તો રૂપાવચરવિપાકો પથવીકસિણાદીસુ યસ્મિં આરમ્મણે પવત્તો, તતો અઞ્ઞસ્મિં તસ્સ પવત્તિ નત્થીતિ રૂપાવચરાનં નિયતારમ્મણતા વુત્તા. **ઇતરાનિ** આરુપ્પવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ. નિયતં અવત્થુકાનીતિ **નિયતાવત્થુકાનિ**. કસિણુગ્ઘાટિમાકાસાદીસુયેવ આરમ્મણેસુ પવત્તનતો **નિયતારમ્મણાનિ**. **તત્રા**તિ પવત્તિયં. **અસ્સા**તિ બાત્તિંસવિધસ્સ વિપાકવિઞ્ઞાણસ્સ. **તે તે સઙ્ખારા**તિ યથાવુત્તા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિસઙ્ખારા. **કમ્મપચ્ચયેના**તિ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન. **ઉપનિસ્સયપચ્ચયેના**તિ પકતૂપનિસ્સયપચ્ચયેન.

**૬૨૨**. એવં પવત્તિયં વિઞ્ઞાણપ્પવત્તિં દસ્સેત્વા પટિસન્ધિયં દસ્સેતું “**યં પન વુત્ત**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા**તિ અનુરૂપેન પટિસન્ધિકિચ્ચેન. તં પન અનુરૂપતં સયમેવ વક્ખતિ. ભવન્તરેન ભવન્તરસ્સ સન્ધાનં ઇધ પટિસન્ધીતિ તં અચિત્તકમ્પિ અત્થેવાતિ કત્વા ‘‘કતિ પટિસન્ધિયો’’તિ પુચ્છં કત્વાપિ “**કતિ પટિસન્ધિચિત્તાની**”તિ પુચ્છા કતા. “**કેન કત્થા**”તિ કેન ચિત્તેન કસ્મિં ભવે.

**તત્થા**તિ તેસુ એકૂનવીસતિયા પટિસન્ધિચિત્તેસુ. કુસલવિપાકાય અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયાતિ સમ્બન્ધો. નત્થિ દેવેસુ અહેતુકા પટિસન્ધીતિ “**મનુસ્સલોકે**”તિ વિસેસનં. **નપુંસકાદીનન્તિ આદિસદ્દેન** મમ્માદીનં સઙ્ગહો. કેચિ પન એકચ્ચે અહેતુકપટિસન્ધિકા અવિકલિન્દ્રિયા હુત્વા થોકં વિચારણપકતિકાપિ હોન્તિયેવ, તસ્મા તાદિસાનમ્પિ ઇધ આદિસદ્દેન સઙ્ગહોતિ વદન્તિ. **સઙ્ખેપતો**તિ સમાસતો, અસુકાય પટિસન્ધિયા અસુકં આરમ્મણન્તિ વિભાગં અકત્વાતિ અત્થો.

**સેસાન**ન્તિ રૂપાવચરા પઞ્ચ, પઠમતતિયારુપ્પા દ્વેતિ ઇમાસં વુત્તાવસેસાનં સત્તન્નં પટિસન્ધીનં. **પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં ચુતિચિત્તં નામ નત્થિ** પટિસન્ધિઆરમ્મણે એવ પવત્તનતો. **દ્વીસુ આરમ્મણેસૂ**તિ અતીતનવત્તબ્બવસેન દ્વીસુ આરમ્મણેસુ.

૬૨૩. **તાની**તિ પુબ્બે કતાનિ કમ્માનિ. **અસ્સા**તિ આસન્નમરણસ્સ પુગ્ગલસ્સ. **ઓલમ્બન્તી**તિ સાયન્હે મહન્તાનં પબ્બતકૂટાનં છાયા વિય ભૂમિયં તસ્સ ચિત્તે અવલમ્બન્તિ ઉપતિટ્ઠન્તિ. **તસ્મિં નિરુદ્ધે**તિ તસ્મિં ચુતિચિત્તે નિરુદ્ધમત્તે તસ્સ નિરોધસમનન્તરમેવ. **તદેવા**તિ તંયેવ યથાવુત્તજવનવીથિયા આરમ્મણભૂતં. અવિજ્જાતણ્હાદીસુ કિલેસેસુ અનુપચ્છિન્નેસ્વેવ કમ્માદિનો ઉપટ્ઠાનં, તઞ્ચ આરબ્ભ ચિત્તસન્તાનસ્સ ભવન્તરનિન્નપોણપબ્ભારતા હોતીતિ આહ ''**અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવિનામિત**''ન્તિ. સન્તાને હિ વિનામિતે તદેકદેસભૂતં પટિસન્ધિચિત્તઞ્ચ વિનામિતમેવ હોતિ, ન ચ એકદેસવિનામિતભાવેન વિના સન્તાનસ્સ વિનામિતતા અત્થીતિ. સબ્બત્થ પન દુગ્ગતિપટિસન્ધિનિન્નાય ચુતિયા પુરિમજવનાનિ અકુસલાનિ, ઇતરાય ચ કુસલાનીતિ નિચ્છિનન્તિ. ''નિમિત્તસ્સાદગધિતં વા, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણં તિટ્ઠમાનં તિટ્ઠતિ, અનુબ્યઞ્જનસ્સાદગધિતં વા, તસ્મિં ચે સમયે કાલં કરોતિ, ઠાનમેતં વિજ્જતિ, યં દ્વિન્નં ગતીનં અઞ્ઞતરં ગતિં ઉપપજ્જેય્ય નિરયં વા તિરચ્છાનયોનિં વા''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૫) હિ વુત્તં, તસ્મા અકુસલં દુગ્ગતિયં, કુસલઞ્ચ સુગતિયં પટિસન્ધિયા ઉપનિસ્સયો હોતીતિ. અરહતો પન સબ્બસો કિલેસાનં ઉપચ્છિન્નત્તા પટિપ્પસ્સદ્ધસબ્બભવુસ્સુક્કતાય કમ્માદિનિમિત્તં ન ઉપટ્ઠહતિ, તતો વિજ્જમાનમ્પિ કમ્મં અલદ્ધસહાયત્તા પટિસન્ધિં ન જનેતિ.

**વુત્તપ્પકારકમ્મવસેના**તિ પાપકમ્મવસેન, તદુપટ્ઠાપિતન્તિ અધિપ્પાયો. ''**નરકાદીસુ અગ્ગિજાલવણ્ણાદિક**''ન્તિ ઇદં તંસદિસતાવસેન વુત્તં. ન હિ સો એવ નિરયગ્ગિવણ્ણાદિ તદા તસ્સ આપાથં આગચ્છતિ. તત્થ **અગ્ગિજાલવણ્ણાદિક**ન્તિ **આદિ**-સદ્દેન વેત્તરણીસિમ્બલિઅસિપત્તવનાદિવણ્ણં સઙ્ગણ્હાતિ. **નરકાદીસૂ**તિ પન **આદિ**-સદ્દેન પેતતિરચ્છાનાનં નિબદ્ધસઞ્ચરણટ્ઠાનપરિયાપન્નવણ્ણં. **મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતી**તિ કમ્મબલેન ઉપટ્ઠાપિતવણ્ણાયતનં સુપિનં પસ્સન્તસ્સ વિય, દિબ્બચક્ખુસ્સ વિય ચ મનોદ્વારે એવ ગોચરભાવં ગચ્છતિ. એકં આવજ્જનં, પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનીતિ તીણિ વીથિચિત્તાનિ.

**રાગાદિહેતુભૂતં હીનમારમ્મણ**ન્તિ અકુસલવિપાકસ્સ આરમ્મણં ભવિતું યુત્તં અનિટ્ઠમારમ્મણમાહ. તમ્પિ હિ સઙ્કપ્પનવસેન રાગસ્સાપિ હેતુ હોતીતિ. અકુસલવિપાકજનકકમ્મસહજાતાનં વા તંસદિસાસન્નચુતિજવનચેતનાસહજાતાનઞ્ચ રાગાદીનં હેતુભાવો એવ હીનતા. તઞ્હિ પચ્છાનુતાપજનકકમ્માનમારમ્મણં કમ્મવસેન અનિટ્ઠં અકુસલવિપાકસ્સ આરમ્મણં ભવેય્ય. અઞ્ઞથા ચ ઇટ્ઠારમ્મણે પવત્તસ્સ અકુસલકમ્મસ્સ વિપાકો અકુસલકમ્મનિમિત્તારમ્મણો ન ભવેય્ય. ન હિ અકુસલવિપાકો ઇટ્ઠારમ્મણો ભવિતું અરહતીતિ.

પઞ્ચદ્વારે ચ આપાથં આગચ્છન્તં પચ્ચુપ્પન્નં કમ્મનિમિત્તં આસન્નકતકમ્મારમ્મણસન્તતિયં ઉપ્પન્નં, તંસદિસઞ્ચ દટ્ઠબ્બં. અઞ્ઞથા તદેવ પટિસન્ધિઆરમ્મણૂપટ્ઠાપકં, તદેવ ચ પટિસન્ધિજનકં ભવેય્ય. ન ચ પટિસન્ધિયા ઉપચારભૂતાનિ વિય, એતસ્મિં તયા પવત્તિતબ્બન્તિ પટિસન્ધિયા આરમ્મણં અનુપ્પાદેન્તાનિ વિય ચ પવત્તાનિ ચુતિઆસન્નાનિ જવનાનિ પટિસન્ધિજનકાનિ ભવેય્યું. ''કતત્તા ઉપચિતત્તા''તિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) હિ વુત્તં. તદા ચ તંસમાનવીથિયં વિય પવત્તમાનાનિ કથં કતૂપચિતાનિ સિયું? તદા ન અસ્સાદિતાનિ. ન ચ લોકિયાનિ લોકુત્તરાનિ વિય સમાનવીથિફલાનિ હોન્તિ. ''પુબ્બે વાસ્સ તં કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં, પચ્છા વાસ્સ તં

કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં, મરણકાલે વાસ્સ હોતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ સમત્તા હોતિ સમાદિન્ના. તેન સો કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં નિરયં ઉપપજ્જતી''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૩) સુત્તે મરણકાલે સમત્તાય સમાદિન્નાય મિચ્છાદિટ્ઠિયા, સમ્માદિટ્ઠિયા ચ સહજાતચેતનાય પટિસન્ધિદાનં વુત્તં, ન ચ દુબ્બલેહિ પઞ્ચદ્વારિકજવનેહિ મિચ્છાદિટ્ઠિ, સમ્માદિટ્ઠિ વા સમત્તા હોતિ સમાદિન્ના. તથા હિ વુત્તં **સમ્મોહવિનોદનિયં** ''સબ્બમ્પિ હેતં કુસલાકુસલધમ્મપટિવિજાનનાદિચવનપરિયોસાનં કિચ્ચં મનોદ્વારિકચિત્તેનેવ હોતિ, ન પઞ્ચદ્વારિકેનાતિ સબ્બસ્સપેતસ્સ કિચ્ચસ્સ કરણે સહજવનકાનિ વીથિચિત્તાનિ પટિક્ખિત્તાની''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬૬).

તત્થ હિ **ન કિઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતી**તિ ''મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા''તિ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) એવં વુત્તં એકમ્પિ કુસલં વા અકુસલં વા ન પટિવિજાનાતીતિ ચ વુત્તં. યેસં પટિવિભાવનપ્પવત્તિયા સુખં વા દુક્ખં વા અન્વેતિ, તેસં સા પવત્તિ પઞ્ચદ્વારે પટિક્ખિત્તા. કુસલાકુસલકમ્મસમાદાનઞ્ચ તાદિસમેવાતિ. તદારમ્મણાનન્તરં પન ચવનં, તદનન્તરા ચ ઉપપત્તિ મનોદ્વારિકા એવ હોતિ, ન સહજવનકવીથિચિત્તપરિયાપન્નાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન ઇધ પઞ્ચદ્વારિકતદારમ્મણાનન્તરા ચુતિ, તદનન્તરા પટિસન્ધિ ચ વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા. તત્થ અવસેસપઞ્ચચિત્તક્ખણાયુકે રૂપાદિમ્હિ ઉપ્પન્નં પટિસન્ધિં સન્ધાય ''પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં ઉપપત્તિચિત્તં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ, અવસેસએકચિત્તક્ખણાયુકે ચ ઉપ્પન્નં પટિસન્ધિં સન્ધાય ''પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં ઉપપત્તિચિત્તં અતીતારમ્મણસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ ચ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**૬૨૪. કણ્હપક્ખે સુક્કપક્ખં ઠપેત્વા**તિ એત્થ યથા પુબ્બે ''પાપકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા''તિ વુત્તે કણ્હપક્ખે ''અનવજ્જકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા''તિ સુક્કપક્ખો વુત્તો, એવં ''દુગ્ગતિપરિયાપન્નં પટિસન્ધિચિત્તં, નરકાદીસુ અગ્ગિજાલવણ્ણાદિકં દુગ્ગતિનિમિત્ત''ન્તિ ચ વુત્તે કણ્હપક્ખે ''સુગતિપરિયાપન્નં પટિસન્ધિચિત્તં, મનુસ્સલોકે રત્તકમ્બલસદિસમાતુકુચ્છિવણ્ણસઙ્ખાતં, દેવલોકે વા ઉય્યાનવિમાનકપ્પરુક્ખાદિવણ્ણસઙ્ખાતં સુગતિનિમિત્ત''ન્તિ એવં સુક્કપક્ખં ઠપેત્વા સેસં સબ્બં પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બં. **અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાયા**તિ કમ્મકમ્મનિમિત્તવસેન અતીતારમ્મણાય, માતુકુચ્છિવણ્ણાદિસુગતિનિમિત્તવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય.

**૬૨૫. તઞ્ચ ખો**તિ યદેતં ''અનવજ્જકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા''તિ અનિયમનં કતં, તઞ્ચ ખો. **કમ્મનિમિત્તમેવ આપાથમાગચ્છતિ** એકન્તતો અત્તનો કમ્મારમ્મણતાય મહગ્ગતવિપાકસ્સ. **સુદ્ધાય વા**તિ મહગ્ગતકમ્મનિમિત્તારમ્મણાય **જવનવીથિયા**, તદારમ્મણરહિતાયાતિ અત્થો, સા પન જવનવીથિ મહગ્ગતવિપાકસ્સ ઉપચારો વિય દટ્ઠબ્બા. કેચિ પન તઞ્ચ વીથિં મહગ્ગતાવસાનં વદન્તિ. ''**નવત્તબ્બારમ્મણા વા**''તિ ઇદં રૂપાવચરપટિસન્ધિં, આરુપ્પેસુ ચ પઠમં, તતિયઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં. દુતિયચતુત્થા પન અતીતારમ્મણવચનેનેવ ગહિતા.

**માતુકુચ્છિવણ્ણસઙ્ખાત**ન્તિઆદિના વણ્ણો એવ ગતિનિમિત્તભાવેન આગતો. તત્થ સદ્દો તાવ અનુપાદિન્નભાવેન સુગતિપરિયાપન્નતાય ગતિનિમિત્તભાવેન અટ્ઠકથાસુ નાગતોતિ યુત્તમેતં, ગન્ધાદીનં પન અનાગમને કારણં વીમંસિતબ્બં.

**અયં તાત તવત્થાય બુદ્ધપૂજા કરીયતી**તિઆદીસુ પુબ્બચેતનાવસેન પુઞ્ઞં હોતિ. સબ્બન્તિમજવને વત્તમાનસ્સાપીતિ વદન્તિ.

૬૨૬. “**એતેનાનુસારેન આરુપ્પચુતિયાપિ અનન્તરા પટિસન્ધિ વેદિતબ્બા**”તિ ઇદં કસ્મા વુત્તં, નનુ ‘‘પથવીકસિણજ્ઝાનાદિવસેન પટિલદ્ધમહગ્ગતસ્સ સુગતિયં ઠિતસ્સા’’તિ એવમાદિકે એવ નયે અયમ્પિ પટિસન્ધિ અવરુદ્ધાતિ? ન, તત્થ રૂપાવચરચુતિઅનન્તરાય એવ પટિસન્ધિયા વુત્તત્તા. તત્થ હિ ‘‘પથવીકસિણાદિકં વા નિમિત્તં મહગ્ગતચિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથં આગચ્છતિ, ચક્ખુસોતાનં વા’’તિઆદિના તેન વચનેન રૂપાવચરચુતિયા એવ અનન્તરા પટિસન્ધિ વુત્તાતિ વિઞ્ઞાયતિ. અથાપિ યથાસમ્ભવયોજનાય અયમ્પિ પટિસન્ધિ તત્થેવ અવરુદ્ધા, અરૂપાવચરચુતિઅનન્તરા પન રૂપાવચરપટિસન્ધિ નત્થિ. અરૂપાવચરે ચ ઉપરૂપરિ ચુતિયા અનન્તરા હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા પટિસન્ધિ નત્થીતિ ચતુત્થારુપ્પચુતિયા નવત્તબ્બારમ્મણપટિસન્ધિ નત્થિ. તેન તતો તત્થેવ અતીતારમ્મણા, કામાવચરે ચ અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ. ઇતરાહિ ચ યથાસમ્ભવં અતીતનવત્તબ્બારમ્મણા આરુપ્પપટિસન્ધિ, અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા ચ કામાવચરપટિસન્ધિ યોજેતબ્બાતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં વિસું ઉદ્ધરણં કતં.

**૬૨૭**. એવં આરમ્મણવસેન એકવિધાય કામાવચરસુગતિચુતિયા દુવિધા દુગ્ગતિપટિસન્ધિ, દુગ્ગતિચુતિયા દુવિધા સુગતિપટિસન્ધિ, કામાવચરસુગતિચુતિયા દ્વિએકદ્વિપ્પકારાનં કામરૂપારૂપાનં વસેન પઞ્ચવિધા સુગતિપટિસન્ધિ , રૂપાવચરચુતિયા તથેવ પઞ્ચવિધા, દુવિધાય આરુપ્પચુતિયા પચ્ચેકં દ્વિન્નં દ્વિન્નં કામારુપ્પાનં વસેન અટ્ઠવિધા ચ પટિસન્ધિ દસ્સિતા. દુગ્ગતિચુતિયા પન એકવિધાય દુગ્ગતિપટિસન્ધિ દુવિધા ન દસ્સિતા, તં દસ્સેતું “**દુગ્ગતિયં ઠિતસ્સ પના**”તિઆદિ વુત્તં. યથા વુત્તા પન –

> દ્વે દ્વે પઞ્ચાથ પઞ્ચટ્ઠ, દ્વે ભવાલમ્બભેદતો;
> ચુતિયા તાદિસાયેતા, ચતુવીસતિ સન્ધિયો. (વિભ॰ મૂલટી॰ ૨૨૭);

૬૨૮. ‘‘કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો હેટ્ઠા દસ્સિતપ્પકારોતિ ઉપનિસ્સયભાવમેવ દસ્સેન્તો “**વુત્તઞ્હેત**”ન્તિઆદિમાહ.

નિસ્સયપચ્ચયભૂતેન રૂપેન સહપવત્તિયેવેત્થ વિઞ્ઞાણસ્સ તેન **મિસ્સિતા**, તદભાવો **અમિસ્સિતા**. યવન્તિ એત્થ સત્તા એકજાતિસમન્વયેન અઞ્ઞમઞ્ઞમિસ્સિતા હોન્તીતિ **યોનિયો**. સુચરિતદુચ્ચરિતવસેન ગન્તબ્બા પાપુણિતબ્બાતિ **ગતિયો**. તિટ્ઠતિ એત્થાતિ ઠિતિ, વિઞ્ઞાણસ્સ ઠિતિ **વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ**. નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીતિઆદિઆવાસો એવ સત્તેહિ આવસિતબ્બતો **સત્તાવાસો**. અસઞ્ઞસત્તાવાસસ્સ ઇધ અસમ્ભવતો “**સત્તાવાસવસેન અટ્ઠવિધં હોતી**”તિ વુત્તં.

**૬૨૯. અઞ્ઞત્ર જાતિપણ્ડકપટિસન્ધિયા**તિ એત્થ પઠમકપ્પિકપટિસન્ધિયાપીતિ વત્તબ્બં. સાપિ હિ ભાવેન વિનાવ ઉપ્પજ્જતીતિ.

**ઓમતો**તિ અવમતો, અવકંસતોતિ અત્થો. **આદિના**તિ ‘‘મિસ્સં અમિસ્સ’’ન્તિ એતસ્મિં દુકે આદિમ્હિ વુત્તેન મિસ્સવિઞ્ઞાણેન. **ઓમતો દ્વે વા તયો વા દસકા ઉપ્પજ્જન્તી**તિ ગબ્ભસેય્યકાનં વસેન વુત્તં. અઞ્ઞત્થ પન અનેકે કલાપા સહ ઉપ્પજ્જન્તિ. બ્રહ્મત્તભાવેપિ હિ અનેકગાવુતપ્પમાણેન અનેકે કલાપા સહ ઉપ્પજ્જન્તીતિ તિંસતો અધિકાનેવ રૂપાનિ હોન્તિ. તદહુજાતએળકસ્સ લોમં **જાતિઉણ્ણા**તિ કેચિ. હિમવન્તપ્પદેસે જાતિમન્તએળકલોમં **જાતિઉણ્ણા**તિ અપરે. ગબ્ભં ફાલેત્વા ગહિતએળકલોમં **જાતિઉણ્ણા**તિ અઞ્ઞે. ઇમાસુ ગતીસુ ઇમા યોનિયો સમ્ભવન્તિ, ઇમાસુ ન સમ્ભવન્તીતિ એવં **યોનીનં ગતિવસેન સમ્ભવભેદો**.

૬૩૦. **ભુમ્મવજ્જેસૂ**તિ ભુમ્મદેવાનં વજ્જનં યોનિવિભાગં પતિ તેસં મનુસ્સસદિસત્તા. **યોનિયો તિસ્સો પુરિમિકા ન હોન્તી**તિ યોનિત્તયપટિક્ખેપેન પચ્છિમા યોનિ અનુઞ્ઞાતાતિ અત્થતો આપન્નમેવ હોતિ. **ગતિત્તયે**તિ મનુસ્સપેતતિરચ્છાનસઞ્ઞિતે ગતિત્તયે. તઞ્હિ એત્થ પુબ્બે અનામટ્ઠં.

ચ-સદ્દો અવુત્તસમુચ્ચયત્થોતિ દસ્સેતું "**ચ-સદ્દેના**"તિઆદિ વુત્તં. કસ્મા પન નિજ્ઝામતણ્હિકપેતેસુ પુરિમિકા તિસ્સો યોનિયો ન સન્તીતિ? અસમ્ભવતો. તાસઞ્હિ નિચ્ચાતુરભાવતો કામસેવા નત્થીતિ ન તા અણ્ડજાદયો હોન્તિ. કુચ્છિયં તાસં ગબ્ભો નાવતિટ્ઠતિ જાલસબ્ભાવતોતિ કેચિ. અગ્ગિજાલાય સન્તપ્પમાનસરીરા એતા નિબ્બત્તન્તીતિ અલ્લટ્ઠાનેસુ, પુપ્ફાદીસુ ચ સમ્ભવાભાવતો સંસેદજતાપિ તાસં નત્થેવાતિ વદન્તિ. તેનાહ "**ઓપપાતિકા એવ હિ તે હોન્તી**"તિ.

**રૂપીબ્રહ્મેસુ તાવ ઓપપાતિકયોનિકેસૂ**તિ ઓપપાતિકયોનિકેહિ રૂપીબ્રહ્મે નિદ્ધારેતિ. **રૂપીબ્રહ્મેસૂ**તિ હિ અધિકરણે ભુમ્મં, ઓપપાતિકેસૂતિ નિદ્ધારણે. તેન ''ઓપપાતિકયોનિકેસૂ''તિ સામઞ્ઞતો વુત્તરાસિતો ''રૂપીબ્રહ્મેસૂ''તિ વિસેસેન તદેકદેસં નિદ્ધારેતિ. **ચક્ખુસોતવત્થુદસકાનં, જીવિતનવકસ્સ ચા**તિ એત્થ કેચિ ''ચક્ખુસોતવત્થુસત્તકાનં, જીવિતછક્કસ્સ ચાતિ ચતુન્નં કલાપાનં વસેન રૂપભવે પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન સહ સત્તવીસતિ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ ગન્ધરસાહારાનં પટિક્ખિત્તત્તા''તિ કારણં વત્વા તં સમત્થેન્તા ''પાળિયઞ્હિ 'રૂપધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે ઠપેત્વા અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, પઞ્ચ ધાતુયો પાતુભવન્તી'તિ (વિભ॰ ૧૦૧૫-૧૦૧૬) વુત્તં, તથા 'રૂપધાતુયા છ આયતનાનિ, નવ ધાતુયો'તિ સબ્બસઙ્ગહકવસેન તત્થ વિજ્જમાનાયતનધાતુયો દસ્સેતું વુત્તં. કથાવત્થુમ્હિ ચ ઘાનાયતનાદીનં વિય ગન્ધાયતનાદીનઞ્ચ તત્થ ભાવો પટિક્ખિત્તો 'અત્થિ તત્થ ઘાનાયતનન્તિ? આમન્તા. અત્થિ તત્થ ગન્ધાયતનન્તિ? ન હેવં વત્તબ્બે'તિઆદિના (કથા॰ ૫૨૦). ન ચ અફોટ્ઠબ્બાયતનાનં પથવીધાતુઆદીનં વિય અગન્ધરસાયતનાનં ગન્ધરસાનં તત્થ ભાવો સક્કા વત્તું, કુસિતું સક્કુણેય્યતાવિનિમુત્તસ્સ પથવીઆદિસભાવસ્સ વિય ગન્ધરસાયતનભાવવિનિમુત્તસ્સ ગન્ધરસસભાવસ્સ અભાવા. યદિ ચ ઘાનસમ્ફસ્સાદીનં કારણભાવો નત્થીતિ 'આયતનાની'તિ તે ન વુચ્ચેય્યું, ધાતુસદ્દો પન નિસ્સત્તનિજ્જીવવાચકોતિ 'ગન્ધધાતુ રસધાતૂ'તિ અવચને કારણં નત્થિ, ધમ્મભાવો ચ તેસં એકન્તેન ઇચ્છિતબ્બો સભાવધારણાદિલક્ખણતો અઞ્ઞસ્સ અભાવા. ધમ્માનઞ્ચ આયતનભાવો એકન્તિકો **યમકે** વુત્તો 'ધમ્મો આયતનન્તિ? આમન્તા'તિ (યમ॰ ૧.આયતનયમક.૧૩). તસ્મા તેસં ગન્ધરસાયતનભાવાભાવેપિ કોચિ આયતનભાવો વત્તબ્બો. યદિ ચ ફોટ્ઠબ્બભાવતો અઞ્ઞો પથવીઆદિભાવો વિય ગન્ધરસભાવતો અઞ્ઞો તેસં કોચિ સભાવો સિયા, તેસં ધમ્માયતનસઙ્ગહો. ગન્ધરસભાવે પન આયતનભાવે ચ સતિ 'ગન્ધો ચ સો આયતનઞ્ચ ગન્ધાયતનં, રસો ચ સો આયતનઞ્ચ રસાયતન'ન્તિ ઇદમાપન્નમેવાતિ ગન્ધરસાયતનભાવો ચ ન સક્કા નિવારેતું. 'તયો આહારા'તિ ચ વચનતો કબળીકારાહારસ્સ તત્થ અભાવો વિઞ્ઞાયતિ. તસ્મા યથા પાળિયા અવિરોધો હોતિ, તથા રૂપગણના કાતબ્બા. એવઞ્હિ ધમ્મતા ન વિલોમિતા હોતી''તિ વદન્તિ.

એત્થ વુચ્ચતે – રૂપાવચરસત્તાનં ઘાનજિવ્હાયતનાભાવતો વિજ્જમાનાપિ ગન્ધરસા આયતનકિચ્ચં ન કરોન્તીતિ તે અનામસિત્વા પાળિયં ''પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૧૫), ''છ આયતનાની''તિ (વિભ॰ ૯૯૨) ચ આદિ વુત્તં, ''તયો આહારા''તિ ચ અજ્ઝોહરિતબ્બસ્સ આહારસ્સ અભાવેન ઓજટ્ઠમકરૂપસમુટ્ઠાપનસઙ્ખાતસ્સ આહારકિચ્ચસ્સ અકરણતો, ન સબ્બેન સબ્બં ગન્ધરસાનં, ઓજાય ચ અભાવતો. ઇતિ વિસયિનો, કિચ્ચસ્સ ચ અભાવેન વિસયો, કિચ્ચવા ચ ધમ્મો ન વુત્તો. યસ્મિઞ્હિ ભવે વિસયી નત્થિ, તસ્મિં તંહેતુકો નિપ્પરિયાયેન વિસયસ્સ આયતનભાવો નત્થીતિ વિજ્જમાનસ્સાપિ અવચનં યથા તત્થેવ રૂપભવે

પથવીતેજોવાયોધાતૂનં ફોટ્ઠબ્બાયતનભાવેન. યસ્સ પન યત્થ વચનં, તસ્સ તત્થ વિસયીસબ્ભાવહેતુકો નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો વુત્તો યથા તત્થેવ રૂપાયતનસ્સ.

યદિ વિસયીસબ્ભાવહેતુકો વિસયસ્સ નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો, કથમસઞ્ઞસત્તાનં દ્વે આયતનાનિ પાતુભવન્તીતિ, અસઞ્ઞસત્તાનઞ્હિ ચક્ખાયતનં નત્થિ, અચક્ખાયતનભાવેન ચ નેસં રૂપાયતનં અઞ્ઞેસં અવિસયોતિ? નાયં વિરોધો. યેન અધિપ્પાયેન રૂપધાતુયં સઞ્ઞીનં ગન્ધાયતનાદીનં અવચનં, તેન રૂપાયતનસ્સાપિ અવચનન્તિ અસઞ્ઞીનં એકં આયતનં વત્તબ્બં. યથાસકઞ્હિ ઇન્દ્રિયગોચરભાવાપેક્ખાય યેસં નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો અત્થિ, તેસુ નિદ્દિસિયમાનેસુ તદભાવતો રૂપધાતુયં સઞ્ઞીનં ગન્ધાદિકે વિસું આયતનભાવેન અવત્વા ધમ્મસભાવાનતિવત્તનતો, મનોવિઞ્ઞાણસ્સ ચ વિસયભાવૂપગમનતો ધમ્માયતનન્તોગધે કત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ **પાળિયં** (વિભ॰ ૧૦૧૫) વુત્તં. એતદત્થઞ્હિ ''ધમ્માયતન''ન્તિ સામઞ્ઞતો નામકરણં, પિટ્ઠિવટ્ટકાનિ વા તાનિ કત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ વુત્તં.

યેન ચ પન અધિપ્પાયેન અસઞ્ઞીનં રૂપાયતનં વુત્તં, તેન સઞ્ઞીનમ્પિ ગન્ધાદીનં વિસું ગહણં કાતબ્બન્તિ ઇમસ્સ નયસ્સ દસ્સનત્થં ''અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં દ્વે આયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૧૭) વુત્તં. અસતિપિ હિ તત્થ અત્તનો ઇન્દ્રિયે રૂપસ્સ વણ્ણાયતનસભાવાતિક્કમો નત્થેવાતિ તં રૂપાયતનન્ત્વેવ વુચ્ચતિ. ઇમિના ચ નયદસ્સનેન ગન્ધાદીનિ તીણિ પક્ખિપિત્વા સઞ્ઞીનં અટ્ઠ આયતનાનિ, અસઞ્ઞીનં પઞ્ચાતિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ. એવઞ્ચેતં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા રૂપલોકે કુસિતું અસક્કુણેય્યતાય પથવીઆદીનં બ્રહ્માનં વચીઘોસો એવ ન સિયા. ન હિ પટિઘટ્ટનાનિઘંસમન્તરેન સદ્દપ્પવત્તિ અત્થિ, ન ચ ફુસનસભાવાનં કત્થચિ અફુસનભાવતા સક્કા વિઞ્ઞાતું, ફોટ્ઠબ્બાયતનસઞ્ઞિતસ્સ ચ ભૂતત્તયસ્સ અભાવે રૂપભવે રૂપાયતનાદીનમ્પિ સમ્ભવો એવ ન સિયા. તસ્મા ફુસિતું સક્કુણેય્યતાયપિ પથવીઆદીનં તત્થ કાયિન્દ્રિયાભાવેન તેસં ફોટ્ઠબ્બભાવો ન વુત્તો. એવઞ્ચ કત્વા રૂપધાતુયં તેસં સપ્પટિઘવચનઞ્ચ સમત્થિતં હોતિ. વુત્તઞ્હિ ''અસઞ્ઞસત્તાનં અનિદસ્સનસપ્પટિઘં એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ દ્વે મહાભૂતા''તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૨.૨૨.૨૦).

પટિઘો ચ નામ ભૂતત્તયસ્સ કાયપ્પસાદં પતિ તન્નિસ્સયભૂતઘટ્ટનાદ્વારેન અભિમુખભાવો, ઇધ પન તંસભાવતા. સો ચ ફુસિતું અસક્કુણેય્યસભાવસ્સ ઘટ્ટનાય અભાવતો નત્થિ. યદિ તત્થ અસતિપિ વિસયિનિ રૂપાયતનં ગહેત્વા ''દ્વે આયતનાની''તિ વુત્તં, અથ કસ્મા ગન્ધાયતનાદીનિ ગહેત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ ન વુત્તન્તિ? નયદસ્સનવસેન દેસના પવત્તાતિ વુત્તોવાયમત્થો. અથ વા તત્થ રૂપાયતનસ્સેવ વચનં કદાચિ અઞ્ઞભૂમિકાનં પસાદસ્સ વિસયભાવં સન્ધાય, ન પન ઇતરેસં અભાવતો, નાપિ પરિયાયેનપિ આયતનભાવાભાવતો. અસઞ્ઞીનઞ્હિ રૂપાયતનં સમાનતલવાસીનં વેહપ્ફલાનં, ઉપરિભૂમિકાનઞ્ચ સુદ્ધાવાસાનં પસાદસ્સ વિસયભાવં ગચ્છતિ, ન પન ગન્ધરસાતિ તેસંયેવ તત્થ અવચનં યુત્તં. **કથાવત્થુમ્હિ** ચ નિપ્પરિયાયેન ગન્ધાયતનાદીનં અત્થિભાવં પટિજાનન્તં સન્ધાય પટિસેધો કતો.

યદિપિ ચેતં વચનં તત્થ ગન્ધાયતનાદીનં અભાવવિભાવનં ન હોતિ, અત્થિભાવદીપનમ્પિ પન અઞ્ઞવચનં નત્થેવાતિ? નયિદમેવં, અટ્ઠકથાસુ તત્થ નેસં અત્થિભાવસ્સ નિદ્ધારેત્વા વુત્તત્તા. યઞ્હિ અટ્ઠકથાવચનં પાળિયા ન વિરુજ્ઝતિ, તં પાળિ વિય પમાણભૂતં અગરહિતાય આચરિયપરમ્પરાય યાવજ્જતના આગતત્તા. તત્થ સિયા – યં પાળિયા ન વિરુજ્ઝતિ અટ્ઠકથાવચનં, તં પમાણં, ઇદં પન વિરુજ્ઝતીતિ? નયિદમેવં, યથા ન વિરુજ્ઝતિ, તથા પટિપાદિતત્તા. ચક્ખાદીનં આયતનાનં, તન્નિસ્સયાનઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનં સત્તસુઞ્ઞતાસન્દસ્સનત્થં ભગવતો

ધાતુદેસનાતિ આયતનભાવેન વુત્તાનંયેવ ધાતુભાવદીપનતો ધાતુભાવસ્સાપિ તેસં અવચનં યુજ્જતિ એવ. તસ્મા યથા પાળિયા અવિરોધો હોતિ, તથા ચક્ખુદસકાદિવસેન ઇધ રૂપગણના કતાતિ ન એત્થ ધમ્મતાવિલોમનાસઙ્કાય ઓકાસોતિ વેદિતબ્બં.

**અઞ્ઞેસુ સંસેદજઓપપાતિકયોનિકેસૂ**તિ રૂપીબ્રહ્મે પન ઠપેત્વા અઞ્ઞેસુ ઓપપાતિકેસુ, સંસેદજેસુ ચાતિ એવમેત્થ સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. ઓપપાતિકવિસેસનઞ્હેત્થ અઞ્ઞગ્ગહણં, ન સંસેદજવિસેસનં અસમ્ભવતો. સતિ હિ સમ્ભવે, બ્યભિચારે ચ વિસેસનવિસેસિતબ્બતા હોતિ. કામાવચરદેવેસુ સબ્બકાલં પટિસન્ધિપવત્તીસુ યથાવુત્તાય સન્તતિયા રૂપાનં લબ્ભનતો વુત્તં "**તાનિ ચ નિચ્ચં દેવેસૂ**"તિ. ન હિ તે કદાચિપિ વિકલિન્દ્રિયા, અભાવકા ચ હોન્તીતિ. ચક્ખુ નેસં દસન્નં પૂરણોતિ કત્વા **ચક્ખુદસકો** નામ, અસાધારણેન વા ચક્ખુના લક્ખિતો દસકો **ચક્ખુદસકો**. **એવં સેસા**તિ યથા ચક્ખુદસકો વુત્તો, એવં સેસાપિ દસકા યોજેત્વા વેદિતબ્બા.
''સંસેદજૂપપાતયોનીસુ , અવકંસતો તિંસા''તિ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં વિવરન્તો "**અવકંસતો પના**"તિઆદિમાહ, તં પનેતં પાળિયા ન સમેતિ. ન હિ પાળિયં કામાવચરાનં સંસેદજોપપાતિકાનં અધાનકાનં ઉપપત્તિ વુત્તા. **ધમ્મહદયવિભઙ્ગે** હિ ''કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, કસ્સચિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ અપરાનિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ નવાયતનાનિ, કસ્સચિ સત્તાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ વુત્તં, ન વુત્તં ''અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૦૭). યદિ હિ અધાનકસ્સાપિ ઉપપત્તિ સિયા, તિક્ખત્તું ''દસાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ વત્તબ્બં સિયા, તિક્ખત્તુઞ્ચ ''નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ, ન ચ તં વુત્તં.

તત્થ **ઉપપત્તિક્ખણે**તિ પટિસન્ધિક્ખણે. **એકાદસા**તિ પરિપુણ્ણાયતનસ્સ સદ્દાયતનવજ્જાનિ એકાદસ આયતનાનિ. **કસ્સચિ દસાયતનાની**તિ અન્ધસ્સ ચક્ખાયતનવજ્જાનિ. **અપરાનિ દસાયતનાની**તિ બધિરસ્સ સોતાયતનવજ્જાનિ. **નવાયતનાની**તિ અન્ધબધિરસ્સ ચક્ખુસોતાયતનવજ્જાનિ. **સત્તાયતનાની**તિ ગબ્ભસેય્યકસ્સ રૂપગન્ધરસકાયફોટ્ઠબ્બમનોધમ્માયતનવસેન વુત્તં. યદિ ચક્ખુસોતઘાનવિકલોપિ ઉપ્પજ્જેય્ય, તસ્સ અટ્ઠેવાયતનાનિ સિયું, ન ચ વુત્તં ''અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ. તસ્મા નત્થેવ ચક્ખુસોતઘાનવિકલો. સતિ ચ અઘાનકૂપપત્તિયં પુનપિ ''કસ્સચિ અપરાનિપિ દસાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ વત્તબ્બં સિયા. તથા ચ સતિ યથા અન્ધબધિરસ્સ વસેન ''કસ્સચિ નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ એકવારં વુત્તં, એવં અન્ધાઘાનકસ્સ, બધિરાઘાનકસ્સ ચ વસેન ''કસ્સચિ અપરાનિ નવાયતનાનિ, કસ્સચિ અપરાનિપિ નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ વત્તબ્બં સિયાતિ અત્થો. એવં ધાતુપાતુભાવાદિપઞ્હાનિપિ વત્તબ્બાનીતિ વદન્તિ. એત્થ ચ યથા ''સત્તતિ ઉક્કંસતોથ રૂપાની''તિ પદં ''સંસેદજૂપપાતયોનીસૂ''તિ એત્થ યોનિદ્વયવસેન યોજીયતિ, ન એવં ''અવકંસતો તિંસા''તિ ઇદં. ઇદં પન સંસેદજયોનિવસેનેવ યોજેતબ્બં. એકયોગનિદ્દિટ્ઠસ્સાપિ એકદેસો સમ્બન્ધં લભતીતિ સંસેદજસ્સ જચ્ચન્ધબધિરઅઘાનકનપુંસકસ્સ જિવ્હાકાયવત્થુદસકાનં વસેન તિંસ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ વુત્તં, ન ઓપપાતિકસ્સાતિ અયમેત્થ અટ્ઠકથાયમધિપ્પાયો.

યે પન ''ઓપપાતિકસ્સ જચ્ચન્ધબધિરઅઘાનકનપુંસકસ્સ જિવ્હાકાયવત્થુદસકાનં વસેન તિંસ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ મહાઅટ્ઠકથાયં વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ, તં ન ગહેતબ્બં. સો હિ પમાદપાઠો. એવઞ્ચ કત્વા **આયતનયમકવણ્ણનાયં** ''કામધાતુયં પન અઘાનકો ઓપપાતિકો નત્થિ. યદિ ભવેય્ય, 'કસ્સચિ અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી'તિ વદેય્યા''તિ (યમ॰ અટ્ઠ॰ આયતનયમક ૧૮-૨૧) વુત્તં. અપરે પનાહુ ''કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તીતિ યાવ 'કસ્સચિ નવાયતનાની'તિ પાળિ ઓપપાતિકે સન્ધાય વુત્તા. તસ્મા પુબ્બેનાપરં અટ્ઠકથાયં અવિરોધો સિદ્ધો. તથા ચ યથાવુત્તપાળિયા અયમત્થવણ્ણના અઞ્ઞદત્થુ સંસન્દતિ સમેતિયેવા''તિ. યં પનેકે

વદન્તિ ‘‘ઓપપાતિકગ્ગહણેન સંસેદજાપિ સઙ્ગય્હન્તિ. તથા હિ **ધમ્મહદયવિભઙ્ગે** ‘કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તી’તિઆદીનં (વિભ॰ ૧૦૦૭) **નિદ્દેસે** ‘ઓપપાતિકાનં પેતાન’ન્તિઆદિના (વિભ॰ ૧૦૦૯) ઓપપાતિકગ્ગહણમેવ કતં, ન સંસેદજગ્ગહણ’’ન્તિ, તં પરિપુણ્ણાયતનાનંયેવ સંસેદજાનં ઓપપાતિકેસુ સઙ્ગહણવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તથા હિ વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ‘‘સંસેદજયોનિકા પરિપુણ્ણાયતનાપરિપુણ્ણાયતનભાવેન ઓપપાતિકસઙ્ગહં કત્વા વુત્તા’’તિ, પધાનાય વા યોનિયા સબ્બં પરિપુણ્ણાયતનયોનિં દસ્સેતું ‘‘ઓપપાતિકાનન્તિ વુત્ત’’ન્તિ ચ, ઇધ પન યોનિદ્વયં સરૂપેનેવ પકાસેતું, સંસેદજયોનિવસેનેવ ચ અવકંસતો રૂપપવત્તિં દસ્સેતું ઓપપાતિકયોનિયા ઇતરં અસઙ્ગહેત્વા ‘‘સંસેદજૂપપાતયોનીસૂ’’તિ વુત્તં. તં સબ્બં વીમંસિત્વા ગહેતબ્બં.

**ઉક્કંસાવકંસાનં પન અન્તરે**તિ ‘‘સત્તતિ, તિંસા’’તિ એવં વુત્તાનં રૂપસ્સ ઉક્કંસાવકંસપરિચ્છેદાનં મજ્ઝે. **અનુરૂપતો વિકપ્પો વેદિતબ્બો**તિ અપાયેસુ અન્ધસ્સ છ ચક્ખુદસકાભાવતો, તથા બધિરસ્સ સોતદસકાભાવતો, અન્ધબધિરસ્સ પન પઞ્ચ ચક્ખુસોતદસકાભાવતોતિ એવમાદિના નયેન વેદિતબ્બો. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં વુત્તમેવાતિ.

૬૩૧. ચુતિપટિસન્ધીનં ખન્ધાદીહિ અઞ્ઞમઞ્ઞસમાનતા **અભેદો**. અસમાનતા **ભેદો**.

**આરમ્મણતોપિ અભિન્ના**તિ ચતૂસુ આરુપ્પેસુ તતો તતો ચવિત્વા તત્થ તત્થેવ ઉપપજ્જન્તસ્સ વસેન વુત્તં. તથેવ પન હેટ્ઠા, રૂપભવે વા ઉપપત્તિ નત્થિ. અરૂપભૂમિતો ચવિત્વા હેટ્ઠા ઉપપત્તિ નામ કામભવે એવ, તત્થાપિ તિહેતુકપટિસન્ધિ એવ. રૂપભવતો પન ચુતો દુહેતુકોપિ હોતીતિ વદન્તિ. **અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાય** ચુતિયા અનન્તરા **મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણા** દુતિયચતુત્થારુપ્પપટિસન્ધિ. એવં નયમત્તસ્સ દસ્સિતત્તા વુત્તં, અવુત્તઞ્ચ સબ્બં સઙ્ગહેત્વા આહ ‘‘**અયં તાવ અરૂપભૂમીસુયેવ નયો**’’તિ. રૂપારૂપાવચરાનં ઉપચારસ્સ બલવતાય તતો ચવિત્વા દુગ્ગતિયં ઉપપત્તિ નત્થીતિ ‘‘**એકચ્ચસુગતિચુતિયા**’’તિ આહ. **એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધી**તિ એત્થ એકચ્ચગ્ગહણસ્સ પયોજનં મગ્ગિતબ્બં. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો સિયા – નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીસુ વુત્તા એકચ્ચે ચ વિનિપાતિકા તિહેતુકાદિપટિસન્ધિકા, તેસં પટિસન્ધિં વિનિપાતિકભાવેન ‘‘દુગ્ગતિપટિસન્ધી’’તિ ગહેત્વા સબ્બસુગતિચુતિયા ચ સા પટિસન્ધિ હોતિ, ન એકચ્ચસુગતિચુતિયા એવાતિ તન્નિવત્તનત્થં એકચ્ચદુગ્ગતિગ્ગહણં કતં. અપાયપટિસન્ધિ એવ હિ એકચ્ચસુગતિચુતિયા હોતિ, ન સબ્બસુગતિચુતિયાતિ. અથ વા દુગ્ગતિપટિસન્ધિ દુવિધા એકચ્ચસુગતિચુતિયા અનન્તરા, દુગ્ગતિચુતિયા ચાતિ. તત્થ પચ્છિમં વજ્જેત્વા પુરિમંયેવ ગહેતું વુત્તં ‘‘**એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધી**’’તિ. **અહેતુકચુતિયા સહેતુકપટિસન્ધી**તિ દુહેતુકા ચ તિહેતુકા ચ યોજેતબ્બા. મણ્ડૂકદેવપુત્તાદીનં વિય હિ અહેતુકચુતિયા તિહેતુકપટિસન્ધિપિ હોતીતિ.

**તસ્સ તસ્સ વિપરીતતો ચ યથાયોગં યોજેતબ્બ**ન્તિ ‘‘એકચ્ચસુગતિચુતિયા એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધી’’તિઆદીસુ ભેદવિસેસેસુ ‘‘એકચ્ચદુગ્ગતિચુતિયા એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધી’’તિઆદિના યં યં યુજ્જતિ, તં તં યોજેતબ્બન્તિ અત્થો. યુજ્જમાનમત્તાપેક્ખનવસેન નપુંસકનિદ્દેસો કતો. **યોજેતબ્બન્તિ** વા ભાવત્થતા દટ્ઠબ્બા. ‘‘અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાય મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણા’’તિઆદીસુ પન વિપરીતયોજના ન કાતબ્બા. ન હિ મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણાય ચુતિયા અરૂપભૂમીસુ અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણા પટિસન્ધિ અત્થિ. ‘‘ચતુક્ખન્ધાય આરુપ્પચુતિયા અનન્તરા પઞ્ચક્ખન્ધા કામાવચરપટિસન્ધી’’તિ એતસ્સ વિપરિયાયો સયમેવ યોજિતો. ‘‘અતીતારમ્મણાય ચુતિયા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધી’’તિ એતસ્સ ચ વિપરિયાયો નત્થિ એવ.

ભેદવિસેસો એવ ચ એવં વિત્થારેન દસ્સિતો, અભેદવિસેસો પન એકેકસ્મિં ભેદે તત્થ તત્થેવ ચુતિપટિસન્ધિયોજનાવસેન વેદિતબ્બો ''પઞ્ચક્ખન્ધાય કામાવચરચુતિયા પઞ્ચક્ખન્ધા કામાવચરા...પે॰... અવિતક્કઅવિચારાય અવિતક્કાવિચારા''તિ. ચતુક્ખન્ધાય પન ચતુક્ખન્ધા સયમેવ યોજિતા. એતેનેવ નયેન સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ પઞ્ચક્ખન્ધાદીસુ અભેદવિસેસો ન દસ્સિતોતિ.

**૬૩૨. ઇતી**તિ એવં વુત્તપ્પકારેન. એતં વિઞ્ઞાણં અવિજ્જાદિસહકારિકારણસહિતસ્સ સઙ્ખારસ્સ વસેન **લદ્ધપ્પચ્ચયં**. બાહિરકકપ્પિતસ્સ અધિપતિટ્ઠનકસ્સ અભાવતો **રૂપારૂપધમ્મમત્તં**. તેનાહ ''**ન સત્તો ન જીવો**''તિ. **ઉપેતીતિ વુચ્ચતિ** તથાવોહારમત્તં, અત્થતો પન પચ્ચયસામગ્ગિયા ભવન્તરભાવેન ઉપ્પજ્જનમત્તન્તિ અધિપ્પાયો. તેનાહ ''**તસ્સ ચા**''તિઆદિ. **તતો હેતું વિના**તિ તત્થ હેતું વિના. **મનુસ્સચુતિપટિસન્ધિક્કમેના**તિ મનુસ્સચુતિતો મનુસ્સપટિસન્ધિક્કમેન. એવઞ્હિ પાકટગ્ગહણં ઉભયવિસેસનં હોતિ. પાકટતા ચેત્થ તદાસન્નક્ખન્ધવસેન વેદિતબ્બા ''ચવમાને ઉપપજ્જમાને''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૭) વિય. **મનુસ્સચુતિપટિસન્ધિક્કમેના**તિ વા મનુસ્સચુતિતો યસ્સ કસ્સચિ પટિસન્ધિક્કમેન. તથા હિ વક્ખતિ ''નિસ્સયં અસ્સાદયમાનં વા અનાસ્સાદયમાનં વા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૩૨).

**સરસેના**તિ સભાવેન, પરિક્ખીણાયુસઙ્ખારતાયાતિ અત્થો. **ઉપક્કમેના**તિ અત્તના, પરેન વા કતેન સીસચ્છેદનાદિઉપક્કમેન. સબ્બેસં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસન્ધીનં બન્ધનાનિ **સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગસન્ધિબન્ધનાનિ**, તેસં **છેદકાનં**. **સન્નિપાત**ન્તિ પતનં પવત્તિ. હદયપ્પદેસોપિ અનુક્કમેન સુસ્સિત્વા અપ્પાવસેસો હોતિ, પગેવ કાયોતિ આહ ''**કમેન ઉપસુસ્સમાને સરીરે**''તિ. તેનેવાહ ''તઙ્ખણાવસેસહદયવત્થુસન્નિસ્સિત''ન્તિ. ''**નિરુદ્ધેસુ ચક્ખાદીસૂ**''તિ ઇદં ગબ્ભસેય્યકાનં આયતનાનં અનુપુબ્બુપ્પત્તિ વિય નિરોધોપિ અનુપુબ્બતો હોતીતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં, અતિમન્દભાવૂપગમનતં વા સન્ધાય ''**નિરુદ્ધેસૂ**''તિ વુત્તં, ન અનવસેસનિરોધં. પઞ્ચદ્વારિકવિઞ્ઞાણાનન્તરમ્પિ હિ પુબ્બે ચુતિ દસ્સિતા. **યમકે** ચ ''યસ્સ ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ મનાયતનં નિરુજ્ઝતીતિ? આમન્તા. યસ્સ વા પન મનાયતનં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતીતિ? સચિત્તકાનં અચક્ખુકાનં ચવન્તાનં તેસં મનાયતનં નિરુજ્ઝતિ, નો ચ તેસં ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતિ. સચક્ખુકાનં ચવન્તાનં તેસં મનાયતનઞ્ચ નિરુજ્ઝતિ, ચક્ખાયતનઞ્ચ નિરુજ્ઝતી''તિઆદિના (યમ॰ ૧.આયતનયમક.૧૨૦) ચક્ખાયતનાદીનં ચુતિચિત્તેન સહ નિરોધો વુત્તોતિ.

**હદયવત્થુમત્તે**તિ હદયવત્થુપદેસમત્તે. ન હિ હદયવત્થું નિસ્સાય કાયિન્દ્રિયં પવત્તતિ. હદયવત્થુપિ તદા આતપે પક્ખિત્તહરિતતાલપણ્ણં વિય અપ્પાવસેસં હોતીતિ ''**તઙ્ખણાવસેસહદયવત્થુસન્નિસ્સિત**''ન્તિ વુત્તન્તિ વદન્તિ. ઇતરવત્થૂનં પન સકિચ્ચાસમત્થતાય કેવલં હદયવત્થુસન્નિસ્સિતમેવ, તદા વિઞ્ઞાણં હોતીતિ વુત્તં ''**તઙ્ખણાવસેસહદયવત્થુસન્નિસ્સિત**''ન્તિ. માતુઘાતાદિ, મહગ્ગતમઞ્ઞં વા તાદિસં **ગરુકં** નામ. **સમાસેવિતં** અભિણ્હસો કતં. **આસન્નં** મરણકાલે કતં, યદા તદા વા કતમ્પિ પરિબ્યત્તં હુત્વા અનુસ્સરિતં. **પુબ્બકતં** અપરાપરિયાયવેદનીયં. લદ્ધો અવસેસો અવિજ્જાદિકો વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો એતેનાતિ **લદ્ધાવસેસપચ્ચયો**, સઙ્ખારો. એતેન વિપચ્ચિતું કતોકાસં યથૂપચિતં કુસલાકુસલચેતનમાહ. **કમ્મનિમિત્તં** નામ યં વત્થું આરમ્મણં કત્વા આયૂહનકાલે કમ્મં આયૂહતિ, તં. અતીતે કપ્પકોટિસતસહસ્સમત્થકેપિ હિ કમ્મે કતે વિપચ્ચનકાલે આગન્ત્વા કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા ઉપતિટ્ઠતિ. **ગતિનિમિત્તં** નામ નિબ્બત્તનકઓકાસે એકો વણ્ણો. સો ચ નિરયે નિબ્બત્તનારહસ્સ ''અગ્ગિજાલવણ્ણાદિકો''તિઆદિના હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. **અવિજ્જાપટિચ્છાદિતાદીનવે તસ્મિં** કમ્માદિવિસયે પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણભાવેન ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતે.

તણ્હાય અપ્પહીનત્તા એવ, પુરિમુપ્પન્નાય ચ સન્તતિયા તથાપરિણતત્તા પટિસન્ધિટ્ઠાનાભિમુખં વિઞ્ઞાણં નિન્નપોણપબ્ભારં હુત્વા પવત્તતીતિ આહ "**તણ્હા નામેતી**"તિ. **સહજાતસઙ્ખારા**તિ ચુતિઆસન્નજવનવિઞ્ઞાણસહજાતા ચેતના, સબ્બેપિ વા ફસ્સાદયો. તસ્મિં પટિસન્ધિટ્ઠાને કમ્માદિવિસયે વિઞ્ઞાણં **ખિપન્તિ**. ખિપન્તા વિય તસ્મિં વિસયે પટિસન્ધિવસેન વિઞ્ઞાણપતિટ્ઠાનસ્સ હેતુભાવેન પવત્તન્તીતિ અત્થો. **તન્તિ** તં વિઞ્ઞાણં. ચુતિપટિસન્ધિતદાસન્નવિઞ્ઞાણાનં **સન્તતિવસેન** વિઞ્ઞાણન્તિ ઉપનીતેકત્તં . **તણ્હાય નામિયમાનં... પે॰... પવત્તતી**તિ નમનખિપનપુરિમનિસ્સયજહનઅપરનિસ્સયસ્સાદનનિસ્સયરહિતપવત્તનાનિ સન્તતિવસેન તસ્સેવેકસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ હોન્તિ, ન અઞ્ઞસ્સાતિ દસ્સેતિ. **સન્તતિવસેના**તિ ચ વદન્તો ''તદેવિદં વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતિ અનઞ્ઞ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૯૬) ઇમઞ્ચ મિચ્છાગાહં પટિક્ખિપતિ. સતિ હિ નાનત્તનયે સન્તતિવસેન એકત્તનયો હોતીતિ. એત્થ ચ ઓરિમતીરરુક્ખવિનિબદ્ધરજ્જુ વિય પુરિમભવત્તભાવવિનિબદ્ધં કમ્માદિઆરમ્મણં દટ્ઠબ્બં, પુરિસો વિય વિઞ્ઞાણં, તસ્સ માતિકાતિક્કમનિચ્છા વિય તણ્હા, અતિક્કમનપયોગો વિય ખિપનકસઙ્ખારા, યથા ચ સો પુરિસો પરતીરે પતિટ્ઠહમાનો પરતીરરુક્ખવિનિબદ્ધં કિઞ્ચિ અસ્સાદયમાનો વા અનસ્સાદયમાનો વા કેવલં પથવિયં સકબલપયોગેહેવ પતિટ્ઠાતિ, એવમિદમ્પિ ભવન્તરત્તભાવવિનિબદ્ધં હદયવત્થુસઙ્ખાતં નિસ્સયં પઞ્ચવોકારભવે અસ્સાદયમાનં, ચતુવોકારભવે અનસ્સાદયમાનં વા કેવલં આરમ્મણસમ્પયુત્તકમ્મેહેવ પવત્તતિ. તત્થ **અસ્સાદયમાન**ન્તિ પાપુણન્તં, પટિલભમાનન્તિ અત્થો.

**ભવન્તરાદિપટિસન્ધાનતો**તિ ભવન્તરસ્સ અઞ્ઞભવસ્સ આદિપટિસન્ધાનભાવતો. ભવન્તરાદયો વા ભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસન્તરાનિ, તેસં પટિસન્ધાનતોતિ અત્થો. તદેતં વિઞ્ઞાણં નાપિ ઇધાગતં ઇમસ્મિંયેવ ભવે ઉપ્પન્નત્તા. **કમ્મ**ન્તિ પટિસન્ધિજનકં કમ્મં. **સઙ્ખારા**તિ ચુતિઆસન્નજવનવિઞ્ઞાણસહગતા ખિપનકસઙ્ખારા. **નતી**તિ નમનવસેન પવત્તતણ્હા. **વિસયો** કમ્માદિ.

૬૩૩. સદ્દપટિઘોસાદીનં સતિપિ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નભાવે સન્તાનબન્ધો ન પાકટોતિ તેસં એકત્તનાનત્તભાવં અનામસિત્વા અનાગમનાતીતહેતુસમુપ્પાદમેવ દસ્સેન્તો "**એત્થ ચા**"તિઆદિમાહ. **સદ્દાદિહેતુકા**તિ એત્થ **પટિઘોસો** સદ્દહેતુકો. **પદીપો** પદીપન્તરાદિહેતુકો. **મુદ્દા** લઞ્છનહેતુકા. **છાયા** આદાસાદિઅભિમુખમુખાદિહેતુકા. **હોન્તિ અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વા**તિ સદ્દાદિપચ્ચયદેસં અનુપગન્ત્વા સદ્દાદિહેતુકા હોન્તિ તતો પુબ્બે અભાવા. એવં ઇદમ્પિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં ન હેતુદેસં ગન્ત્વા તંહેતુકં હોતિ તતો પુબ્બે અભાવા. તસ્મા ન ઇદં હેતુદેસતો પુરિમભવતો ઇધાગતં પટિઘોસાદયો વિય સદ્દાદિદેસતો, નાપિ તત્થ હેતુના વિના ઉપ્પન્નં સદ્દાદીહિ વિના પટિઘોસાદયો વિયાતિ અત્થો. અથ વા **હોન્તિ અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વા**તિ પુબ્બે પચ્ચયદેસે સન્નિહિતા હુત્વા તતો અઞ્ઞત્ર ગન્ત્વા તપ્પચ્ચયા ન હોન્તિ ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે અભાવા, નાપિ સદ્દાદિપચ્ચયા ન હોન્તિ, એવં ઇદમ્પીતિ વુત્તનયેનેવ યોજેતબ્બં.

**નત્થિ એકતા** એકસન્તાનેકત્તેપિ અઞ્ઞસ્સેવ વિઞ્ઞાણસ્સ પાતુભવનતો. **નાપિ નાનતા** સન્તાનબન્ધતો પદીપો વિય. ખણિકાય હિ પદીપજાલાય સન્તાનેકત્તં ઉપાદાય સો એવાતિ વુચ્ચતિ, અત્થકિચ્ચઞ્ચ સાધેતિ, એવમિધાપિ દટ્ઠબ્બં. "**યદિ હી**"તિઆદિના સન્તાનબન્ધે એકન્તં એકતાય, નાનતાય ચ અગ્ગહેતબ્બતં, ગહણે ચ દોસં દસ્સેતિ. **એસ નયો**તિ અતિદેસેન બીજઙ્કુરાદીસુ સબ્બહેતુહેતુસમુપ્પન્નેસુ યથાસમ્ભવં યોજના કાતબ્બાતિ દસ્સેતિ. ઇધાપિ હિ હેતુહેતુસમુપ્પન્નવિઞ્ઞાણાનં એકન્તમેકત્તે સતિ ન મનુસ્સગતિતો દેવગતિ સમ્ભૂતા સિયા. એકન્તનાનત્તે ન કમ્મવતો ફલં સિયા, તતો ''રત્તસ્સ બીજં રત્તસ્સ ફલ''ન્તિઆદિકસ્સ વિય ''ભૂતપુબ્બાહં, ભન્તે, રોહિતસ્સો નામ ઇસિ અહોસિ''ન્તિઆદિકસ્સ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૦૭) વોહારસ્સ લોપો સિયા, તસ્મા એત્થ

સન્તાનબન્ધેસુ હેતુહેતુસમુપ્પન્નેસુ ન એકન્તમેકતા વા નાનતા વા ઉપગન્તબ્બા ન ગહેતબ્બા. એત્થ ચ એકન્તએકતાપટિસેધેન ‘‘સયંકતં સુખં દુક્ખ’’ન્તિ (વિભ॰ મૂલટી॰ ૨૨૭) ઇમં દિટ્ઠિં નિવારેતિ, એકન્તનાનતાપટિસેધેન ‘‘પરંકતં સુખં દુક્ખ’’ન્તિ (વિભ॰ મૂલટી॰ ૨૨૭), હેતુહેતુસમુપ્પન્નતાવચનેન ‘‘અધિચ્ચસમુપ્પન્ન’’ન્તિ (વિભ॰ મૂલટી॰ ૨૨૭) ઇમં દિટ્ઠિં નિવારેતિ.

૬૩૪. **તત્થા**તિ ફલુપ્પત્તિટ્ઠાને. **અઞ્ઞસ્સા**તિ યેન તં કમ્મં કતં, તતો અઞ્ઞસ્સ. **અઞ્ઞતો**તિ યં તં કમ્મં નિબ્બત્તિતં, તતો અઞ્ઞતો. ‘‘ધમ્મમત્તં ભવન્તરમુપેતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૩૨; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૭; મહાનિ॰ અટ્ઠ॰ ૨૭; પટિ॰ મ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧૦૫) વુત્તત્તા ફલસ્સ **ઉપભુઞ્જકે ચ અસતિ કસ્સ તં ફલં સિયા**તિ અનુયુઞ્જેતિ. **તત્રા**તિ તસ્મિં યથાવુત્તે અનુયોગે.

**તત્થા**તિ એકસન્તાને. યસ્મિં ધમ્મપુઞ્જે કમ્મં નિબ્બત્તં, તસ્સેવ સન્તાનેતિ અત્થો. **એતસ્સ અત્થસ્સા**તિ હેતુફલાનં અત્થતો અઞ્ઞત્તેપિ તેનેવ હેતુફલભાવેન સમ્બન્ધત્તા તં ફલં ‘‘અઞ્ઞસ્સ, અઞ્ઞતો’’તિ વા ન વત્તબ્બન્તિ એતસ્સ અત્થસ્સ. યતુમધુરઅલત્તકરસાદિભાવના અમ્બમાતુલુઙ્ગાદિબીજાનં **અભિસઙ્ખારો**. એત્થ ચ અભિસઙ્ખતં બીજં વિય કમ્મવા સત્તો, અભિસઙ્ખારો વિય કમ્મં, બીજસ્સ અઙ્કુરાદિપ્પબન્ધો વિય સત્તસ્સ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણાદિપ્પબન્ધો. તત્થુપ્પન્નસ્સ મધુરસ્સ રત્તકેસરસ્સ વા ફલસ્સ વા તસ્સેવ બીજસ્સ, તતો એવ ચ અભિસઙ્ખારતો ભાવો વિય કમ્મકારકસ્સેવ સત્તસ્સ, તંકમ્મતો એવ ચ ફલસ્સ ભાવો વેદિતબ્બો. બાલસરીરે કતં વિજ્જાપરિયાપુણનં, સિપ્પસિક્ખનં, ઓસધપ્પયોગો ચ ન વુડ્ઢસરીરં ગચ્છન્તિ. અથ ચ તન્નિમિત્તં વિજ્જાપાટવં સિપ્પજાનનં, અનામયતા ચ વુડ્ઢસરીરે હોન્તિ, ન ચ તાનિ અઞ્ઞસ્સ હોન્તિ તંસન્તતિપરિયાપન્ને એવ વુડ્ઢસરીરે ઉપ્પજ્જનતો, ન ચ યથાપયુત્તેન વિજ્જાપરિયાપુણનાદિના વિના તાનિ અઞ્ઞતો હોન્તિ તદભાવે અભાવતો, એવં ઇધાપિ સન્તાને યં ફલં, એતં નાઞ્ઞસ્સ. ન ચ અઞ્ઞતોતિ યોજેતબ્બં. એતેન ચ સઙ્ખારાભાવે ફલાભાવમેવ દસ્સેતિ, ન અઞ્ઞપચ્ચયનિવારણં કરોતિ.

યમ્પિ વુત્તં, તત્થ વદામાતિ વચનસેસો. તત્થ વા ઉપભુઞ્જકે અસતિ સિદ્ધા ભુઞ્જકસમ્મુતીતિ સમ્બન્ધો. ફલતીતિ સમ્મુતિ **ફલતિસમ્મુતિ**.

**રુક્ખસઙ્ખાતાનં ધમ્માન**ન્તિ રુક્ખપઞ્ઞત્તિયા ઉપાદાનભૂતાનં ભૂતુપાદાયધમ્માનં. **તસ્મા**તિ યસ્મા યથા ખન્ધસન્તાને કુસલાકુસલચેતનુપ્પત્તિયં ‘‘પુઞ્ઞં કરોતિ, પાપં કરોતી’’તિ કત્તુવોહારો, એવં તસ્સ ફલુપ્પત્તિયં ‘‘સુખં અનુભવતિ, દુક્ખં અનુભવતી’’તિ ઉપભુઞ્જકવોહારો, તસ્મા ન એત્થ ખન્ધવિનિમુત્તેન અઞ્ઞેન ઉપભુઞ્જકેન નામ કોચિ અત્થો અત્થીતિ.

૬૩૫. **એવં સન્તેપી**તિ અસઙ્કન્તિપાતુભાવે તત્થ ચ યથાવુત્તદોસપરિહરણે સતિ, સિદ્ધેતિ અત્થો. **પવત્તિક્ખણેયેવા**તિ સઙ્ખારાનં પવત્તમાનક્ખણે એવ. **પવત્તિતો પુબ્બે**તિ કમ્માયૂહનક્ખણતો પુબ્બે, અવિજ્જમાનતાય સમાનત્તા એવં વુત્તં. **પચ્છા ચા**તિ વિપચ્ચનપ્પત્તિતો પચ્છા ચ.

અવિપક્કવિપાકા કતત્તા ચે પચ્ચયા, વિપક્કવિપાકાનમ્પિ કતત્તં સમાનન્તિ તેસમ્પિ ફલાવહતા સિયાતિ આસઙ્કાનિવત્તનત્થં આહ ‘‘**ન ચ નિચ્ચં ફલાવહા**’’તિ.

“**ન વિજ્જમાનત્તા અવિજ્જમાનત્તા વા**”તિ એતેન વિજ્જમાનત્તં, અવિજ્જમાનત્તઞ્ચ નિસ્સાય વુત્તદોસે પરિહરતિ. તસ્સા પાટિભોગકિરિયાય, ભણ્ડકીણનકિરિયાય, ઇણગ્ગહણકિરિયાય વા કરણમત્તં **તંકિરિયાકરણમત્તં**, તદેવ **તદત્થનિય્યાતને** પટિભણ્ડદાને, ઇણદાને ચ પચ્ચયો હોતિ, અફલિતનિય્યાતનાદિફલન્તિ અત્થો.

૬૩૬. **સમ્મોહવિઘાતત્થ**ન્તિ બાત્તિંસાય વિઞ્ઞાણેસુ યથાવુત્તસઙ્ખારાનં પટિસન્ધિયં, પવત્તિયઞ્ચ પચ્ચયભાવે વિભજ્જ અવિભાવિતે પવત્તનકસમ્મોહસ્સ અપનયનત્થં.

**પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારે**તિ નિદ્ધારણે ભુમ્મં. **અવિસેસેના**તિ ‘‘તિહેતુકો તિહેતુકસ્સા’’તિઆદિકં ભેદં અકત્વા સામઞ્ઞતો, પિણ્ડવસેનાતિ અત્થો. સબ્બત્થ ઉપનિસ્સયપચ્ચયો બલવકમ્મસ્સ વસેન યોજેતબ્બો. ‘‘દુબ્બલઞ્હિ કમ્મં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો ન હોતી’’તિ **પટ્ઠાનસંવણ્ણનાય** દસ્સિતમેતં. **રૂપાવચરપઞ્ચકુસલચેતનાભેદો**તિ ‘‘ઠપેત્વા અભિઞ્ઞાપ્પત્ત’’ન્તિ વિસેસેત્વા વત્તબ્બં, ન વા વત્તબ્બં વિપાકસ્સ પચ્ચયભાવકથાય અવિપાકારહસ્સ પસઙ્ગાભાવતો. અભિઞ્ઞાચેતનાય હિ અવિપાકતા હેટ્ઠા વિભાવિતા એવ. **અવિસેસેન પના**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. પઞ્ચન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનન્તિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**પઞ્ચન્ન**ન્તિ ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણાનં, સમ્પટિચ્છનમનોધાતુયા, દ્વિન્નં સન્તીરણમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનઞ્ચાતિ એતેસં પઞ્ચન્નં. **તથેવા**તિ દ્વેધા એવ. કથં પન ઇટ્ઠારમ્મણેયેવ પવત્તનકાનિ કુસલવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ દુગ્ગતિયં પવત્તન્તીતિ આહ “**નિરયે મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સા**”તિઆદિ. થેરો હિ તત્થ ઇદ્ધિયા વસ્સં નિમ્મિનિત્વા કતિપયં વેલં નિરયગ્ગિં વૂપસમેત્વા તેસં ધમ્મં દેસેતિ.

**સ્વેવ** કામાવચરો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો. **અવિસેસેન પન પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**તિ કામાવચરં, રૂપાવચરઞ્ચાતિ દુવિધમ્પિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં એકજ્ઝં સઙ્ગણ્હાતિ.

**દ્વાદસાકુસલચેતનાભેદો**તિ એત્થ ઉદ્ધચ્ચસહગતચેતનાય ગહણે કારણં ન દિસ્સતિ, વિચારેતબ્બમેતં. એકસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ તથેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં, નો પવત્તેતિ એકસ્સેવ પચ્ચયભાવનિયમો પટિસન્ધિયં, નો પવત્તે. પવત્તે હિ સત્તન્નમ્પિ પચ્ચયોતિ અધિપ્પાયો.

**રૂપભવે ચતુન્ન**ન્તિ અકુસલવિપાકાનં ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનસન્તીરણાનં. તાનિ પન એકન્તતો અનિટ્ઠારમ્મણાનિ, રૂપભવે ચ કથં અનિટ્ઠારમ્મણસમાયોગોતિ આહ “**સો ચ ખો**”તિઆદિ. “**તથા કામાવચરદેવલોકેપિ અનિટ્ઠરૂપાદયો નત્થી**”તિ ઇદં યેભુય્યવસેન વુત્તં. બહુલઞ્હિ તેસં ઇટ્ઠા એવ રૂપાદયો ઉપટ્ઠહન્તિ, કદાચિ અનિટ્ઠં. દેવાનઞ્હિ કેસઞ્ચિદેવ પુબ્બનિમિત્તપાતુભાવકાલાદીસુ મિલાતમાલાદિઅનિટ્ઠારમ્મણસમાયોગો હોતીતિ.

૬૩૭. યત્થ વિત્થારપ્પકાસનં કતં, તતો ભવતો પટ્ઠાય મુખમત્તપ્પકાસનં કાતુકામો આહ “**આદિતો પટ્ઠાયા**”તિ. તેનેવ ‘‘દ્વીસુ ભવેસૂ’’તિઆદિ વુત્તં. મનુસ્સાપિ કેચિ અણ્ડજા, સંસેદજા ચ હોન્તીતિ તદપેક્ખાય “**ચતૂસુ યોનીસૂ**”તિ વુત્તં. એકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞિતાસામઞ્ઞેન ચતુત્થઝાનભૂમિકાપિ અસઞ્ઞારુપ્પવજ્જા ચતુત્થિંયેવ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિં ભજન્તિ. **એસ** પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો. **વુત્તનયેનેવા**તિ ‘‘નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન ચેવ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચા’’તિ વુત્તનયેનેવ. **યથાસમ્ભવ**ન્તિ એકવીસતિકામાવચરરૂપાવચરકુસલવિપાકેસુ ચુદ્દસન્નં પટિસન્ધિયં, પવત્તે ચ, સત્તન્નં પવત્તે એવાતિ અયં યથાસમ્ભવો.

**તાદિસેયેવા**તિ નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસઞ્ઞાતેયેવ.

**ચતુન્નં વિઞ્ઞાણાન**ન્તિ ભવાદયો અપેક્ખિત્વા વુત્તં. ચતૂસુ અન્તોગધાનં પન તિણ્ણં વિઞ્ઞાણાનં તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ પચ્ચયભાવો યોજેતબ્બો. અવિઞ્ઞાણકે સત્તાવાસે સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણે અલબ્ભમાનેપિ તસ્સ સઙ્ખારહેતુકત્તં લબ્ભતેવ. તથા હિ તત્થ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો કટત્તારૂપાનં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ. એતસ્મિઞ્ચ મુખમત્તપ્પકાસને પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં દુગ્ગતિઆદીસુ પવત્તિયં કુસલવિપાકાદિવિઞ્ઞાણાનં પચ્ચયભાવો ભવેસુ વુત્તનયેનેવ વિઞ્ઞાયતીતિ ન વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

### વિઞ્ઞાણપચ્ચયાનામરૂપપદવિત્થારકથાવણ્ણના

૬૩૮. **વિભાગા નામરૂપાન**ન્તિ નામસ્સ, રૂપસ્સ ચ પભેદતો.

તત્થ નામસ્સ તાવ પભેદં દસ્સેન્તેન કામં વિઞ્ઞાણમ્પિ નામમેવ, પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્ને પન અસઙ્કરતો દસ્સેતું "**આરમ્મણાભિમુખં નમનતો વેદનાદયો તયો ખન્ધા**"તિ વુત્તં. નિબ્બાનસ્સ પનેત્થ પવત્તિકથાયં અપ્પચ્ચયત્તા, નમનટ્ઠાભાવતો ચ પસઙ્ગો એવ નત્થિ. નામનટ્ઠેન હિ તં નામં, ન નમનટ્ઠેન. **તેસં** નામરૂપાનં સુખાદિવસેન, પથવીઆદિવસેન ચ **વિભાગો**.

**એકં સત્તાવાસ**ન્તિ અસઞ્ઞસત્તાવાસં. પુરિમેસુ ચતૂસુ, અસઞ્ઞસત્તાવાસે ચાતિ **પઞ્ચસુ**.

ગબ્ભસેય્યગ્ગહણેન જલાબુજા ગહિતાતિ "**અણ્ડજાનઞ્ચા**"તિ વુત્તં. અણ્ડજાનઞ્ચ અભાવકાનન્તિ યોજેતબ્બં. **સન્તતિસીસાની**તિ કલાપસન્તાનમૂલાનિ. યદિપિ વિકારરૂપાનિ પટિસન્ધિક્ખણે ન સન્તિ, લક્ખણપરિચ્છેદરૂપાનિ પન સન્તીતિ તાનિ પરમત્થતો અપરિનિપ્ફન્નાનીતિ વજ્જેન્તો આહ "**રૂપરૂપતો**"તિ. ફસ્સાદિકે સઙ્ખારક્ખન્ધભાવેન એકત્તં નેત્વા "**તેવીસતિ ધમ્મા**"તિ વુત્તં. **અપનેત્વા**તિ કલાપન્તરગતે પથવીઆદિકે સમાનલક્ખણતાય અગ્ગહેત્વા.

**તેસ**ન્તિ બ્રહ્મકાયિકાદીનં. **વિત્થારેના**તિ ચતૂસુપિ સન્તતિસીસેસુ રૂપાનં અસઙ્ખિપનેન.

**કામભવે પન યસ્મા સેસઓપપાતિકાન**ન્તિ એત્થ કિઞ્ચાપિ કામભવે ઓપપાતિકા વુત્તા ન સન્તિ, યેન સેસગ્ગહણં સાત્થકં ભવેય્ય, અણ્ડજગબ્ભસેય્યકેહિ પન ઓપપાતિકસંસેદજા સેસા હોન્તીતિ સેસગ્ગહણં કતન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા બ્રહ્મકાયિકાદિકેહિ ઓપપાતિકેહિ વુત્તેહિ સેસે સન્ધાય "**સેસઓપપાતિકાન**"ન્તિ આહ. તે પન અરૂપિનોપિ સન્તીતિ "**કામભવે**"તિ વુત્તં. અપરિપુણ્ણાયતનાનં પન નામરૂપં યથાસમ્ભવં રૂપમિસ્સકવિઞ્ઞાણનિદ્દેસે વુત્તનયેન સક્કા ધમ્મગણનતો વિઞ્ઞાતુન્તિ ન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

**પટિસન્ધિચિત્તેન સહ પવત્તઉતુતો**તિ પટિસન્ધિચિત્તેન સહ ઉપ્પન્નરૂપેસુ તેજોધાતુતો. હદયવત્થુનો તઙ્ખણુપ્પન્નત્તા પટિસન્ધિચિત્તસ્સ **વત્થુદુબ્બલતા**. તેસં અજ્ઝોહરિતાહારેન અનુગતે સરીરે આહારસમુટ્ઠાનં સુદ્ધટ્ઠકન્તિ સમ્બન્ધો. **નરો**તિ તેનેવ માતુકુચ્છિગતભાવેન તિરોક્ખો. અવકંસતો દ્વે અટ્ઠકાનેવ ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનાનિ હોન્તીતિ સસદ્દકાલં સન્ધાય "**ઉક્કંસતો દ્વિન્નં નવકાન**"ન્તિ વુત્તં. **પુબ્બે**તિ યં પુબ્બે સન્તતિદ્વયાદિકં સત્તકપરિયોસાનં રૂપં ઇધ વુત્તં, તં એકેકસ્સ ચિત્તસ્સ તીસુ તીસુ ખણેસુ ઉપ્પજ્જમાનમેવ વુત્તન્તિ કત્વા આહ "**પુબ્બે...પે૰... સત્તતિવિધ**"ન્તિ. **દુવિધમ્પિ ત**ન્તિ ઉતુસમુટ્ઠાનં, ચિત્તસમુટ્ઠાનઞ્ચાતિ દુવિધમ્પિ તં સદ્દં.

**સઙ્ઘાતુન્તિ** અદ્ધનિયભાવેન ઠાતું, અત્તનો પન ખણમત્તં તિટ્ઠતેવ. **ચતુદ્દિસા વવત્થાપિતાતિ** અઞ્ઞમઞ્ઞં સંસટ્ઠસીસા મૂલેન ચતૂસુ દિસાસુ વવત્થાપિતા. અઞ્ઞમઞ્ઞં આલિઙ્ગેત્વા ઠિતા **ભિન્નવાહનિકા વિય** ચ.

૬૩૯. **પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિયન્તિ** રૂપાજનકકમ્મજપઞ્ચવિઞ્ઞાણપ્પવત્તિકાલં, સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયઞ્ચ સન્ધાયાહ. તદા હિ તતો નામમેવ હોતીતિ. કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયા પન તદાપિ ઉભયં હોતીતિ સક્કા વત્તું, પચ્છાજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયા ચ રૂપં ઉપત્થદ્ધં હોતીતિ. **અસઞ્ઞેસૂતિ**આદિ કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયં સન્ધાય વુત્તં. **પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિયન્તિ** ભવઙ્ગાદિજનકકમ્મતો અઞ્ઞેન રૂપુપ્પત્તિકાલં, નિરોધસમાપત્તિકાલં, ભવઙ્ગાદિઉપ્પત્તિકાલતો અઞ્ઞકાલઞ્ચ સન્ધાય વુત્તન્તિ યુત્તં. ભવઙ્ગાદિઉપ્પત્તિકાલે હિ તંજનકેન કમ્મુના ઉપ્પજ્જમાનં રૂપં, સો ચ વિપાકો કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયો હોતીતિ સક્કા વત્તું. સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયાનપેક્ખમ્પિ હિ પવત્તિયં કમ્મેન પવત્તમાનં રૂપં, નામઞ્ચ ન કમ્મવિઞ્ઞાણાનપેક્ખં હોતીતિ. **સબ્બત્થાતિ** પટિસન્ધિયં, પવત્તે ચ. સહજાતવિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, કમ્મવિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપઞ્ચ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બં. **નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચાતિ** એત્થ નામરૂપસદ્દો અત્તનો એકદેસેન નામસદ્દેન નામસદ્દસ્સ સરૂપો, રૂપસદ્દેન ચ રૂપસદ્દસ્સ, તસ્મા સરૂપાનં એકસેસોતિ **એકદેસસરૂપેકસેસો**, નામરૂપસદ્દસ્સ ઠાનં ઇતરેસઞ્ચ નામરૂપસદ્દાનં અદસ્સનન્તિ અત્થો.

વિપાકતો અઞ્ઞં **અવિપાકં**. યતો દ્વિધા મતં, તતો યુત્તમેવ ઇદન્તિ યોજેતબ્બં.

**કુસલાદિચિત્તક્ખણે**તિ **આદિ**-સદ્દેન અકુસલકિરિયચિત્તક્ખણે વિય વિપાકચિત્તક્ખણેપિ વિપાકાજનકકમ્મસમુટ્ઠાનં સઙ્ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. વિપાકચિત્તક્ખણે પન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણપચ્ચયા પુબ્બે વુત્તનયેન ઉભયઞ્ચ લબ્ભતીતિ તાદિસવિપાકચિત્તક્ખણવજ્જનત્થં ''**કુસલાદિચિત્તક્ખણે**''તિ વુત્તં.

૬૪૦. **સુત્તન્તિકપરિયાયતો**તિ પટ્ઠાને રૂપાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયસ્સ અવુત્તત્તા વુત્તં. સુત્તન્તે પન યસ્મિં સતિ યં હોતિ, અસતિ ચ ન હોતિ, સો તસ્સ ઉપનિસ્સયો નિદાનં હેતુ પભવોતિ કત્વા ''વિઞ્ઞાણૂપનિસં નામરૂપ''ન્તિ રૂપસ્સ ચ વિઞ્ઞાણૂપનિસ્સયતા વુત્તા. વનપત્થપરિયાયે ચ વનપત્થગામનિગમનગરજનપદપુગ્ગલૂપનિસ્સયો ઇરિયાપથવિહારો, તતો ચ ચીવરાદીનં જીવિતપરિક્ખારાનં કસિરેન, અપ્પકસિરેન ચ સમુદાગમનં વુત્તં, ન ચ વનપત્થાદયો આરમ્મણૂપનિસ્સયાદિભાવં ઇરિયાપથાનં, ચીવરાદિસમુદાગમનસ્સ ચ ભજન્તિ. તસ્મા વિના અભાવો એવ સુત્તન્તિકપરિયાયતો ઉપનિસ્સયભાવો દટ્ઠબ્બો. નામસ્સ અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં કમ્મારમ્મણપટિસન્ધિઆદિકાલે આરમ્મણપચ્ચયોવ હોતીતિ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ રૂપસ્સેવ સુત્તન્તિકપરિયાયતો એકધાવ પચ્ચયભાવો વુત્તો. સસંસયસ્સ હિ રૂપસ્સેતં પચ્ચયો હોતીતિ વુત્તે નામસ્સ હોતીતિ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ.

પવત્તસ્સ પાકટત્તા અપાકટં પટિસન્ધિં ગહેત્વા પુચ્છતિ ''**કથં પનેત**''ન્તિઆદિના. સુત્તતો નામં, યુત્તિતો રૂપં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા હોતીતિ જાનિતબ્બં.

યુત્તિતો સાધેત્વા સુત્તેન તં દળ્હં કરોન્તો ''**કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સાપિ હી**''તિઆદિમાહ. **ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સેવાતિ** ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ વિય. એત્થ ચ ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧, ૩૯; મહાવ॰ ૧; ઉદા॰ ૧) ભાસમાનેન ભગવતા યસ્મા ઉપપરિક્ખમાનાનં પણ્ડિતાનં પરમત્થતો નામરૂપમત્તમેવ પવત્તમાનં દિસ્સતિ, ન સત્તો, ન જીવો, તસ્મા કેનચિ અપ્પટિવત્તિયં અનુત્તરં ધમ્મચક્કં પવત્તિતં હોતિ. સુઞ્ઞતપ્પકાસનઞ્હિ ધમ્મચક્કપ્પવત્તનન્તિ. અથ વા નામરૂપમત્તતાવચનેન પવત્તિયા દુક્ખસચ્ચમત્તતા વુત્તા. દુક્ખસચ્ચપ્પકાસનેન

ચ તસ્સ સમુદયો, તસ્સ ચ નિરોધો, નિરોધગામિનિપટિપદા ચ પકાસિતા એવ હોતિ. અહેતુકસ્સ દુક્ખસ્સ, હેતુનિરોધા અનિરુજ્ઝનકસ્સ ચ અભાવા, નિરોધસ્સ ચ ઉપાયેન વિના અનધિગન્તબ્બત્તાતિ ચતુસચ્ચપ્પકાસનં ધમ્મચક્કપ્પવત્તનં નિદ્ધારેતબ્બં.

### નામરૂપપચ્ચયાસળાયતનપદવિત્થારકથાવણ્ણના

**૬૪૧. તન્તિ** નામરૂપં. **તસ્સા**તિ સળાયતનસ્સ. **તાદિસસ્સેવા**તિ કતેકસેસસ્સેવ.

ઇધાપિ **નામ**ન્તિ ખન્ધત્તયસ્સેવ ગહણે કારણં વુત્તનયમેવ. **નિયમતો**તિ ઇદઞ્ચ ચતુન્નં ભૂતાનં, છન્નં વત્થૂનં, જીવિતસ્સ ચ યથાસમ્ભવં સહજાતનિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયાદિના સળાયતનસ્સ પવત્તમાનસ્સ એકન્તેન પચ્ચયભાવં સન્ધાય વુત્તં. રૂપાયતનાદીનં પન સહજાતનિસ્સયાનુપાલનભાવો નત્થીતિ અગ્ગહણં વેદિતબ્બં. આરમ્મણારમ્મણપુરેજાતાદિભાવો ચ તેસં ન સસન્તતિપરિયાપન્નાનમેવ, ન ચ ચક્ખાદીનં વિય એકપ્પહારેનેવાતિ અનિયમતો પચ્ચયભાવો. **નિયમતો…પે॰… જીવિતિન્દ્રિયન્તિ એવ**ન્તિ એત્થ **એવં**-સદ્દેન વા રૂપાયતનાદીનમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતન**ન્તિ એત્થ યદિપિ છટ્ઠાયતનસળાયતનસદ્દાનં સદ્દતો સરૂપતા નત્થિ, અત્થતો પન સળાયતનેકદેસોવ છટ્ઠાયતનન્તિ એકદેસસરૂપતા અત્થીતિ એકદેસસરૂપેકસેસો કતોતિ વેદિતબ્બો. અત્થતોપિ હિ સરૂપાનં એકદેસસરૂપેકસેસં ઇચ્છન્તિ ''વઙ્કો ચ કુટિલો ચ કુટિલા''તિ. તસ્મા અત્થતો એકદેસસરૂપાનઞ્ચ એકસેસેન ભવિતબ્બન્તિ.

અથ વા છટ્ઠાયતનઞ્ચ મનાયતનઞ્ચ છટ્ઠાયતનન્તિ વા મનાયતનન્તિ વા છટ્ઠાયતનઞ્ચ છટ્ઠાયતનઞ્ચ છટ્ઠાયતનન્તિ વા મનાયતનઞ્ચ મનાયતનઞ્ચ મનાયતનન્તિ વા એકસેસં કત્વા ચક્ખાદીહિ સદ્ધિં ''સળાયતન''ન્તિ વુત્તન્તિ તમેવ એકસેસં નામમત્તપચ્ચયસ્સ, નામરૂપપચ્ચયસ્સ ચ મનાયતનસ્સ વસેન કતં અત્થતો દસ્સેન્તો આહ ''**છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતનન્તિ એવં કતેકસેસસ્સા**''તિ. યથાવુત્તોપિ હિ એકસેસો અત્થતો છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચાતિ એવં કતો નામ હોતીતિ. સબ્બત્થ ચ એકસેસે કતે એકવચનનિદ્દેસો કતેકસેસાનં સળાયતનાદિસદ્દવચનીયતાસામઞ્ઞવસેન કતોતિ દટ્ઠબ્બો.

''**ન અઞ્ઞથા**''તિ એતેન તસ્સ તસ્સ નામસ્સ, રૂપસ્સ ચ અભાવે તં તં આયતનં ન હોતીતિ બ્યતિરેકં વિભાવેતિ.

**ય**ન્તિ યં યં નામં, રૂપઞ્ચ. **યસ્સા**તિ યસ્સ યસ્સ આયતનસ્સ. **યથા**તિ સહજાતાદિના યેન યેન પકારેન. **નેય્ય**ન્તિ ઞેય્યં.

**તસ્સ વસેના**તિ તસ્સ હેતુઆદિપચ્ચયસ્સ વસેન. **ઉક્કંસાવકંસો**તિ એત્થ સત્તધા પચ્ચયભાવતો ઉક્કંસો અટ્ઠધા પચ્ચયભાવો, તતો નવધા, તતો દસધાતિ અયં ઉક્કંસો. અવકંસો પન દસધા પચ્ચયભાવતો નવધા પચ્ચયભાવો, તતો અટ્ઠધા, તતો સત્તધાતિ એવં વેદિતબ્બો, ન પન સત્તધા પચ્ચયભાવતો એવ દ્વેપિ ઉક્કંસાવકંસા યોજેતબ્બા, તતો અવકંસાભાવતોતિ.

વિપાકં નામન્તિ સમ્બન્ધો. **વુત્તનયેનેવા**તિ સહજાતાદિવસેન, સત્તધા, હેતુઆદિવસેન ચ. **ઇતર**ન્તિ અવિપાકં નામં.

“**હદયવત્થુનો સહાયં હુત્વા**”તિ એતેન અરૂપે વિય અસહાયં નામં ન હોતિ, હદયવત્થુ ચ નામેન સહ છટ્ઠાયતનસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ એત્તકમેવ દસ્સેતિ, ન પન યથા હદયવત્થુ પચ્ચયો હોતિ, તથા નામમ્પીતિ અયમત્થો અધિપ્પેતો. વત્થુ હિ નામસ્સ વિપ્પયુત્તપચ્ચયો હોતિ, ન નામં. નામઞ્ચ વિપાકહેતાદિપચ્ચયો હોતિ, ન વત્થૂતિ. પવત્તે અરૂપધમ્મા કમ્મજરૂપસ્સ ઠિતિપ્પત્તસ્સેવ પચ્ચયા હોન્તિ, ન ઉપ્પજ્જમાનસ્સાતિ વિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતા ચ પચ્છાજાતવિપ્પયુત્તાદયો એવ ચક્ખાદીનં યોજેતબ્બા.

‘‘તત્થેવા’’તિ ઇમિના ‘‘પવત્તે’’તિ ઇદં પચ્ચામટ્ઠન્તિ આહ “**તત્થેવ હિ પવત્તે**”તિ. ‘‘પઞ્ચવોકારભવે’’તિ પન ઇદં ‘‘પઞ્ચન્ન’’ન્તિ ઇમિના દીપિતમેવાતિ. પવત્તિયં ચક્ખાયતનાદિકસ્સ નામં વિપાકપચ્ચયો ન હોતિ, અત્તના જનિતરૂપસ્સેવ હોતિ. પટિસન્ધિયં પન કમ્મસમુટ્ઠાનં ચિત્તસમુટ્ઠાનસદિસં, તસ્મા વત્થુનોપિ વિપાકપચ્ચયો હોતિયેવ.

**રૂપતો**તિ રૂપેસુ. **યં યં આયતનં ઉપ્પજ્જતી**તિ પટિસન્ધિયં અણ્ડજજલાબુજાનં પઞ્ચસુ આયતનેસુ કાયાયતનમેવ ઉપ્પજ્જતિ. ઇતરેસં યથારહં ઇતરાનિપિ.

**અવસેસમનાયતનસ્સા**તિ એત્થ ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધભવે પના’’તિ એતસ્સ અનુવત્તમાનત્તા પઞ્ચવોકારભવે એવ પવત્તમાનં પઞ્ચવિઞ્ઞાણેહિ અવસેસં મનાયતનં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. નામરૂપસ્સ સહજાતાદિસાધારણપચ્ચયભાવો, સમ્પયુત્તાદિઅસાધારણપચ્ચયભાવો ચ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો. ‘‘રૂપપચ્ચયા પઞ્ચાયતનાની’’તિ અયમ્પિ નયો લબ્ભતિ નિરોધસમાપન્નાનં વસેન, સો પન અપચુરભાવતો યેભુય્યેન ચ પટિસન્ધિયં પચ્ચયભૂતસ્સેવ નામરૂપસ્સ પવત્તિયં પચ્ચયભાવો વિભાવિતોતિ ન દસ્સિતોતિ વેદિતબ્બં.

**સળાયતનપચ્ચયાફસ્સપદવિત્થારકથાવણ્ણના**

**૬૪૨**. બાવીસતિયા લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણેહિ સમ્પયુત્તા **બાવીસતિલોકિયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા**. તતો એવ **બાવીસતિ**.

**તત્થા**તિ તસ્મિં સળાયતને, તેસુ છસુ આયતનેસૂતિ અત્થો. **અજ્ઝત્ત**ન્તિ સસન્તતિપરિયાપન્નમેવ ગણ્હાતિ. તઞ્હિ સસન્તતિપરિયાપન્નકમ્મનિબ્બત્તં તાદિસસ્સ ફસ્સસ્સ પચ્ચયો હોતિ. રૂપાદીનિ, પન બહિદ્ધા અનુપાદિન્નાનિ ચ ફસ્સસ્સ આરમ્મણં હોન્તિ, ન તાનિ ચક્ખાદીનિ વિય સસન્તતિપરિયાપન્નકમ્મકિલેસનિમિત્તપ્પવત્તિભાવેન ફસ્સસ્સ પચ્ચયા હોન્તીતિ પઠમાચરિયવાદે ન ગહિતાનિ, દુતિયાચરિયવાદે પન યથા તથા વા પચ્ચયભાવે સતિ ન સક્કા વજ્જેતુન્તિ ગહિતાનિ.

**તત્થા**તિ સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સપદે. યે તાવ આચરિયા મહાવિહારવાસિનોવ યથા વિઞ્ઞાણં, એવં નામરૂપં, સળાયતનં, ફસ્સં, વેદનઞ્ચ પચ્ચયં, પચ્ચયુપ્પન્નઞ્ચ સસન્તતિપરિયાપન્નં દીપેન્તા વિપાકમેવ ઇચ્છન્તિ. ‘‘છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સો’’તિ **અભિધમ્મભાજનીય**પાળિ (વિભ॰ ૨૪૩) આરુપ્પં સન્ધાય વુત્તાતિ “**છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ પાળિઅનુસારતો**”તિ વુત્તં.

સબ્બે ફસ્સા ન સમ્ભોન્તીતિ યોજના. યદિ સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભવેય્ય, ‘‘સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો’’તિ એકસ્સ વચનં યુજ્જેય્ય , અથાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા સમ્ભવેય્યું, તથાપિ સબ્બાયતનેહિ

સબ્બફસ્સસમ્ભવતો આયતનભેદેન ફસ્સભેદો નત્થીતિ તદભેદવસેન એકસ્સ વચનં યુજ્જેય્ય, તથા પન અસમ્ભવતો ન યુત્તન્તિ ચોદેતિ "**ન સબ્બાયતનેહી**"તિઆદિના . અઞ્ઞસ્સાપિ વા અસમ્ભવન્તસ્સ વિધાનસ્સ બોધનત્થમેતં વુત્તં "**નાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા**"તિ. ''ન સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભોતી''તિ ઇદમેવ પન એકફસ્સવચનસ્સાયુત્તત્તદીપકં કારણન્તિ વેદિતબ્બં. નિદસ્સનવસેન વા એતં વુત્તં. નાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા સમ્ભોન્તિ, એવં ન સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભોતિ. તસ્મા એકસ્સ વચનં અયુત્તન્તિ. પરિહારં પન અનેકાયતનેહિ એકફસ્સસ્સ સમ્ભવતોતિ દસ્સેન્તો "**તત્રિદં વિસ્સજ્જન**"ન્તિઆદિમાહ. **અવસેસસમ્પયુત્તધમ્માયતના** ફસ્સવજ્જિતા તંસમ્પયુત્તચેતસિકા ધમ્મા.

એકોપિ અનેકાયતનપ્પભવો **એકોપનેકાયતનપ્પભવો**.

છધા પચ્ચયત્તે પઞ્ચ વિભાવયે, એકં નવધા પચ્ચયત્તે, બાહિરાનિ છ આયતનાનિ આરમ્મણાદિના યથાસમ્ભવં પચ્ચયત્તે વિભાવયેતિ સમ્બન્ધો.

**અનેકભેદસ્સા**તિ કુસલવિપાકાદિપઞ્ચદ્વારાદિવસેન અનેકવિધસ્સ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તવજ્જસ્સ વિપાકફસ્સસ્સ. **તાનિ ચા**તિ રૂપાયતનાદીનિ. ''મનો ચ નેસં ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૫) હિ વુત્તં. **તથા ચા**તિ પચ્ચુપ્પન્નાનિ રૂપાદીનિ પચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ ધમ્માયતનપરિયાપન્નં રૂપરૂપં સન્ધાય વુત્તં. **આરમ્મણપચ્ચયમત્તેના**તિ તં સબ્બં અપચ્ચુપ્પન્નં, અઞ્ઞઞ્ચ ધમ્માયતનં સન્ધાય વુત્તં.

### ફસ્સપચ્ચયાવેદનાપદવિત્થારકથાવણ્ણના

૬૪૩. **દ્વારતો સળેવા**તિ પભવસામઞ્ઞતો એકવિધાપિ ઉપ્પત્તિદ્વારતો છ એવ હોન્તીતિ છળેવ વેદના વુત્તા.

ચિત્તભેદેન એકૂનનવુતિવિધાપિ ઇધાધિપ્પેતા એવ દસ્સેતું "**વેદનાસુ પના**"તિઆદિ વુત્તં. ''સેસાન''ન્તિ એત્થ સમ્પટિચ્છનસમ્પયુત્તાય ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો પઞ્ચ યદિપિ અનન્તરાદીહિ પચ્ચયા હોન્તિ, અનન્તરાદીનં પન ઉપનિસ્સયે અન્તોગધત્તા સન્તીરણતદારમ્મણાનઞ્ચ સાધારણસ્સ તસ્સ વસેન "**એકધા**"તિ વુત્તં. એકેકસ્મિં દ્વારે હિ ચક્ખુદ્વારાદીસુ ઉપ્પન્નચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ સહજાતા ફસ્સા સકસકવીથીસુ સમ્પટિચ્છનાદીહિ સમ્પયુત્તવેદનાનં, મનોદ્વારે તદારમ્મણવસેનેવ પવત્તાનં તેભૂમકવિપાકવેદનાનમ્પિ સહજાતમનોસમ્ફસ્સસઙ્ખાતો સો ફસ્સો અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતીતિ યોજેતબ્બં.

રૂપારૂપાવચરવિપાકવેદના પટિસન્ધિઆદિવસેનેવ પવત્તન્તિ, કામાવચરાપિ એકચ્ચાતિ "**તેભૂમકવિપાકવેદનાનમ્પી**"તિ વુત્તં. તાસમ્પિ હિ સહજાતમનોસમ્ફસ્સો અટ્ઠધાવ પચ્ચયો હોતિ. પચ્ચયં અનુપાદિન્નમ્પિ કેચિ ઇચ્છન્તીતિ "**યા પના**"તિઆદિના મનોદ્વારાવજ્જનસમ્પયુત્તફસ્સસ્સ પચ્ચયભાવો વુત્તો. તઞ્ચ મુખમત્તદસ્સનં દટ્ઠબ્બં. એતેન નયેન સબ્બસ્સ અનન્તરસ્સ, અનાનન્તરસ્સ ચ ફસ્સસ્સ તસ્સા તસ્સા વિપાકવેદનાય ઉપનિસ્સયતા યોજેતબ્બાતિ.

### વેદનાપચ્ચયાતણ્હાપદવિત્થારકથાવણ્ણના

૬૪૪. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં લોકે, ઇમસ્મિં વા સાસને છ તણ્હા દીપિતા. **ઇધા**તિ વા ઇમસ્મિં વેદનાપચ્ચયા તણ્હાપદે. **તત્થા**તિ તાસુ છસુ તણ્હાસુ.

એકેકાય સસ્સતદિટ્ઠિસહગતાય, ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતાય ચ તણ્હાય તદભિનન્દનાનુગુણો રૂપાદીસુ પવત્તિઆકારો, કેવલં કામસ્સાદવસેન પવત્તિયા વિસિટ્ઠાકારત્તા વુત્તપ્પવત્તિઆકારતો તણ્હાય તિવિધતા.

**મમત્તેના**તિ સમ્પિયાયનેન, અસ્સાદનતણ્હાય ઇચ્ચેવ વુત્તં હોતિ. તત્થ પુત્તો વિય વેદના દટ્ઠબ્બા, ખીરાદયો વિય વેદનાય પચ્ચયભૂતા રૂપાદયો, ખીરાદિદાયિકા ધાતિ વિય રૂપાદિછળારમ્મણદાયકા ચિત્તકારાદયો છ. તત્થ સુખસમ્ફસ્સવત્થદાયકો તન્તવાયો, વેજ્જો રસાયતનોજાવસેન, તદુપત્થમ્ભિતજીવિતવસેન ચ ધમ્મારમ્મણસ્સ દાયકોતિ દટ્ઠબ્બો. **સબ્બાપેસા** અટ્ઠસતપ્પભેદાપિ.

આરમ્મણપચ્ચયો ઉપ્પજ્જમાનાય આરમ્મણમત્તમેવ હોતિ, ન ઉપનિસ્સયો વિય ઉપ્પાદકોતિ ઉપ્પાદકસ્સ ઉપનિસ્સયસ્સેવ વસેન ‘‘**એકધાવા**’’તિ વુત્તં. ઉપનિસ્સયેન વા આરમ્મણૂપનિસ્સયો સઙ્ગહિતો. તેન ચ આરમ્મણભાવેન તંસભાગો અઞ્ઞોપિ આરમ્મણપચ્ચયભાવો દીપિતો હોતીતિ ઉપનિસ્સયવસેનેવ પચ્ચયભાવો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

‘‘**યસ્મા વા**’’તિઆદિના ન કેવલં વિપાકસુખવેદના એવ, તિસ્સોપિ પન વેદના વિપાકા વિસેસેન તણ્હાય ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, અવિસેસેન ઇતરા ચાતિ દસ્સેતિ. **ઉપેક્ખા પન સન્તત્તા, સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા**તિ તસ્મા સાપિ ભિય્યો ઇચ્છનવસેન તણ્હાય ઉપનિસ્સયોતિ અધિપ્પાયો. ઉપેક્ખા પન અકુસલવિપાકભૂતા અનિટ્ઠત્તા દુક્ખે અવરોધેતબ્બા, ઇતરા ઇટ્ઠત્તા સુખેતિ સા દુક્ખં વિય, સુખં વિય ચ ઉપનિસ્સયપચ્ચયો હોતીતિ સક્કા વત્તું. ‘‘વેદનાપચ્ચયા તણ્હા’’તિ વચનેન સબ્બસ્સ વેદનાવતો પચ્ચયસ્સ અત્થિતાય તણ્હુપ્પત્તિપ્પસઙ્ગે તન્નિવારણત્થમાહ ‘‘**વેદનાપચ્ચયા ચાપી**’’તિઆદિ.

નનુ ‘‘અનુસયસહાયા વેદના તણ્હાય પચ્ચયો’’તિ વચનસ્સ અભાવા અતિપ્પસઙ્ગનિવત્તિં ન સક્કા કાતુન્તિ? ન, વટ્ટકથાય પવત્તત્તા. વટ્ટસ્સ ચ અનુસયવિરહે અભાવતો અનુસયસહિતાવ પચ્ચયોતિ અત્થતો વુત્તમેવેતં હોતીતિ. અથ વા ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા’’તિ અનુવત્તમાનત્તા અનુસયસહિતાવ પચ્ચયોતિ વિઞ્ઞાયતિ. **વેદનાપચ્ચયા તણ્હા**તિ ચેત્થ વેદનાપચ્ચયા એવ તણ્હા, ન વેદનાય વિનાતિ અયં નિયમો ઇચ્છિતો, ન વેદનાપચ્ચયા તણ્હા હોતિયેવાતિ, તસ્મા અતિપ્પસઙ્ગો એત્થ નત્થિ એવાતિ.

**વુસીમતો**તિ વુસિતવતો, વુસિતબ્રહ્મચરિયવાસસ્સાતિ અત્થો. વુસ્સતીતિ વા વુસીતિ મગ્ગો વુચ્ચતિ, સો એતસ્સ વુત્થો અત્થીતિ **વુસીમા**, ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસેન અરહા. અગ્ગફલં વા પરિનિટ્ઠિતવાસત્તા ‘‘વુસી’’તિ વુચ્ચતિ, તં એતસ્સ અત્થીતિ **વુસીમા**.

### તણ્હાપચ્ચયાઉપાદાનપદવિત્થારકથાવણ્ણના

૬૪૫. **અત્થવિભાગો** અત્થસ્સ વિભજના. **વત્થુસઙ્ખાતં કામન્તિ** કામગુણસઞ્ઞિતં રૂપાદિઆરમ્મણમાહ. **ઉપાદિયતી**તિ કામવસેન ગણ્હાતિ, દળ્હં અસ્સાદેતીતિ અત્થો. **કામં ઉપાદિયતી**તિ એત્થ કમ્મસાધનો કામસદ્દો , **કામો ચ સો**તિ એત્થ કત્તુસાધનો કિલેસકામસ્સ અધિપ્પેતત્તા. ઉપાદાનસદ્દો પન ઉભયત્થાપિ કત્તુસાધનોવ. **દળ્હત્થો** ભુસત્થો. યથા ભુસો આયાસો ઉપાયાસો, ભુસં કુટ્ઠં ઉપકુટ્ઠં, એવં ઇધાપીતિ આહ ‘‘**ઉપાયાસઉપકુટ્ઠાદીસુ વિયા**’’તિ. **પુરિમદિટ્ઠિં ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપાદિયતી**તિ પુરિમદિટ્ઠિં સસ્સતભાવેન ગણ્હન્તી ઉપાદિયતિ, પુરિમદિટ્ઠિઆકારેન વા ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જમાના તેનેવ પુરિમદિટ્ઠિં દળ્હં કરોન્તી તં ઉપાદિયતીતિ વુત્તા. અથ વા **પુરિમદિટ્ઠિં**

**ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપાદિયતીતિ** ‘‘સસ્સતો અત્તા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૧) ઇદં પુરિમદિટ્ઠિં ઉપાદિયમાનં ઉત્તરદિટ્ઠિં નિદસ્સેતું વુત્તં. યથા હિ એસા દળ્હીકરણવસેન પુરિમં ઉત્તરા ઉપાદિયતિ, એવં ‘‘નત્થિ દિન્ન’’ન્તિઆદિકાપીતિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૫; ૨.૯૪; ૩.૯૧, ૧૧૬, ૧૩૬; ધ॰ સ॰ ૧૨૨૧; વિભ॰ ૯૩૮). **અત્ત**ગ્ગહણં પન અત્તવાદુપાદાનન્તિ ન ઇદં દિટ્ઠુપાદાનદસ્સનન્તિ દટ્ઠબ્બં. **લોકો ચા**તિ વા અત્તગ્ગહણવિનિમુત્તં ગહણં દિટ્ઠુપાદાનભૂતં ઇધ પુરિમદિટ્ઠિઉત્તરદિટ્ઠિવચનેહિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

**સીલબ્બતં ઉપાદિયતીતિ** એત્થ અસુદ્ધિમગ્ગગોસીલાદિસમાદાનવસેન સીલં, અવીતિક્કમનવસેન વતં. ઉભયથાપિ વા સીલં, તપોકમ્મભાવેન ગહિતતાય વતં, ગવાદિપકતિભાવના. અત્તનો વા ગવાદિભાવાધિટ્ઠાનં સીલં, ‘‘ગચ્છન્તો ભક્ખેતિ, તિટ્ઠન્તો મુત્તેતી’’તિઆદિના ગવાદિકિરિયાકરણં વતં. તંતંઅકિચ્ચસમ્મતતો વા નિવત્તિ સીલં, તંસમાદાનવતોવેસ ભોજનકિચ્ચકરણાદિવિસેસપટિપત્તિ વતં, તં સીલબ્બતં અસુદ્ધિમગ્ગં ‘‘સુદ્ધિમગ્ગો’’તિ પરામસન્તો તથા અભિનિવિસન્તો ઉપાદિયતિ, તં ગાહં દળ્હં ગણ્હાતીતિ અત્થો. સીલબ્બતસહચરિતં પરામાસં સીલબ્બતન્તિ ગહેત્વા આહ **‘‘સીલબ્બતઞ્ચ તં ઉપાદાનઞ્ચા’’**તિ. **ગોસીલગોવતાદીની**તિ ચ તથાભૂતં દિટ્ઠિં વદતિ. તેનેવાહ **‘‘સયમેવ ઉપાદાનાની’’**તિ. **અભિનિવેસતો**તિ અભિનિવેસભાવતો, અભિનિવિસનતો વા. **અત્તવાદુપાદાન**ન્તિ ‘‘અત્તા’’તિ વાદસ્સ પઞ્ઞાપનસ્સ, ગહણસ્સ ચ કારણભૂતા દિટ્ઠીતિ અત્થો. **અત્તવાદમત્તમેવા**તિ અત્તસ્સ અભાવા ‘‘અત્તા’’તિ ઇદં વચનમત્તમેવ. **ઉપાદિયન્તી**તિ દળ્હં ગણ્હન્તિ. કથં? ‘‘અત્તા’’તિ. ‘‘અત્તા’’તિ હિ અભિનિવિસન્તા વચનમત્તમેવ દળ્હં કત્વા ગણ્હન્તીતિ અત્થોતિ. એવં ‘‘અત્તવાદમત્તમેવ ઉપાદિયન્તી’’તિ વુત્તં . **અત્તવાદમત્ત**ન્તિ વા વાચાવત્થુમત્તમેવાહ. વાચાવત્થુમત્તમેવ હિ ‘‘અત્તા’’તિ ઉપાદિયન્તિ અત્તસ્સ અભાવાતિ.

‘‘ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારે પન કામુપાદાનં સઙ્ખેપતો તણ્હાદળ્હત્તં, સેસુપાદાનત્તયં દિટ્ઠિમત્તમેવ, વિત્થારતો પના’’તિ એવં ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારસમુદાયતો તદવયવભૂતં સઙ્ખેપં, વિત્થારઞ્ચ નિદ્ધારેતીતિ. **ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારે**તિ નિદ્ધારણે ભુમ્મં દટ્ઠબ્બં. **કામેસૂ**તિ પઞ્ચસુ કામગુણેસુ . **કામચ્છન્દો**તિ કામસઙ્ખાતો છન્દો, ન કત્તુકમ્યતાછન્દો, ન ચ ધમ્મચ્છન્દો. કામનવસેન, રઞ્જનવસેન ચ કામોયેવ રાગો **કામરાગો**, એવં સબ્બત્થ કામત્થં વિદિત્વા કામો એવ નન્દનટ્ઠેન **કામનન્દી**, તણ્હાયનટ્ઠેન કામોયેવ **કામતણ્હા**, સિનેહનટ્ઠેન કામો એવ **કામસ્નેહો**, પરિદય્હનટ્ઠેન **કામપરિળાહો**, મુચ્છનટ્ઠેન **કામમુચ્છા**, ગિલિત્વા પરિનિટ્ઠાપનટ્ઠેન **કામજ્ઝોસાનં** વેદિતબ્બં. **અપ્પત્તવિસયપત્થના તણ્હા** આરમ્મણે પરિતસ્સનભાવતો, **સમ્પત્તવિસયગ્ગહણં ઉપાદાનં** આરમ્મણે દળ્હગ્ગાહભાવતો. **અપ્પિચ્છતાપટિપક્ખા તણ્હા** વિસયાભિમુખભાવતો, **સન્તુટ્ઠિપટિપક્ખા ઉપાદાનં** તણ્હાદળ્હત્તં હુત્વા અત્રિચ્છતાભાવતો. **પરિયેસનદુક્ખમૂલા તણ્હા** અપ્પત્તવિસયપત્થનાભાવતો, **આરક્ખદુક્ખમૂલં ઉપાદાનં** સમ્પત્તવિસયગ્ગહણભાવતો.

**નત્થિ દિન્ન**ન્તિઆદીસુ **દિન્ન**ન્તિ દાનમાહ, તં અફલત્તા રૂપં વિય દાનં નામ ન હોતીતિ પટિક્ખિપતિ. **યિટ્ઠં** વુચ્ચતિ મહાવિજિતયઞ્ઞસદિસો મહાયાગો. **હુત**ન્તિ આહુનપાહુનમઙ્ગલકિરિયા. તત્થ આમન્તેત્વા હવનં દાનં **આહુનં**, પાહુનાનં અતિથીનં અતિથિકિરિયા **પાહુનં**, આવાહાદીસુ મઙ્ગલત્થં દાનં **મઙ્ગલકિરિયા**, દસ કુસલકમ્મપથા **સુકતકમ્માનિ** નામ, દસ અકુસલકમ્મપથા **દુક્કટકમ્માનિ** નામ, **ફલં વિપાકો**તિ નિસ્સન્દાદિફલઞ્ચેવ નિપ્ફરિયાયવિપાકો ચ નત્થીતિ યોજના. યથા ચેત્થ, એવં ‘‘નત્થિ દિન્ન’’ન્તિઆદીસુપિ ફલવિપાકપટિક્ખેપોવ દટ્ઠબ્બો. **નત્થિ અયં લોકો**તિ પરલોકે ઠિતો ઇમં લોકં ‘‘નત્થી’’તિ ગણ્હાતિ. ઇમં હિ લોકં અવેક્ખિત્વા પરલોકો, પરઞ્ચ લોકં અવેક્ખિત્વા અયં લોકો હોતિ ગન્તબ્બતો, આગન્તબ્બતો ચાતિ પરલોકતો ઇધાગમનસ્સ અભાવા

તત્થેવ ઉચ્છિજ્જનતો ચિત્તેન પરલોકે ઠિતો ઇમં લોકં ''નત્થી''તિ ગણ્હાતીતિ અત્થો. ન હિ અયં દિટ્ઠિ પરલોકે ઠિતસ્સેવ હોતીતિ. **નત્થિ પરલોકો**તિ ઇધલોકે ઠિતો પરલોકં ''નત્થી''તિ ગણ્હાતિ. ઇધાપિ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. અયં વા એત્થ અત્થો – સંસરણપ્પદેસો ઇધલોકો, પરલોકો ચ નામ કોચિ નત્થિ સંસરણસ્સ અભાવા તત્થ તત્થેવ ઉચ્છિજ્જનતોતિ.

પુરિમભવતો પચ્છિમભવે ઉપપતનં ઉપપાતો, સો યેસં સીલં, તે **ઓપપાતિકા**. તે પન ચવનકઉપપજ્જનકસત્તા નત્થીતિ દસ્સેન્તો આહ ''**નત્થિ સત્તા ઓપપાતિકા**''તિ. **નત્થિ લોકે સમણ…પે॰… પવેદેન્તી**તિ અનુલોમપટિપદં પટિપન્નત્તા સમ્મગ્ગતા સમ્માપટિપન્ના ધમ્મિકસમણબ્રાહ્મણા લોકસ્મિં નત્થિ, યે ઇમઞ્ચ લોકં, પરઞ્ચ લોકં અત્તના એવ અભિવિસિટ્ઠેન ઞાણેન પચ્ચક્ખતો ઞત્વા પવેદનસમત્થા સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધા નામ નત્થીતિ દસ્સેતિ. **રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી**તિઆદીસુ વત્તબ્બં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

પકતિઅણુઆદીનં સસ્સતગ્ગાહપુબ્બઙ્ગમો, સરીરસ્સ ઉચ્છેદગ્ગાહપુબ્બઙ્ગમો ચ તેસં ગાહાનં સામિભૂતો કોચિ સસ્સતો, ઉચ્છિજ્જમાનો વા અત્તા અત્થીતિ અત્તગ્ગાહો કદાચિ હોતીતિ ''**યેભુય્યેના**''તિ વુત્તં. સ્વાયં અત્તગ્ગાહો અત્થતો ખન્ધારમ્મણો એવ દટ્ઠબ્બો. યેભુય્યેન પઠમં અત્તવાદુપાદાનન્તિઆદિનાવ સમ્બન્ધો. યદિપિ ભવરાગજવનવીથિ પઠમં પવત્તતિ ગહિતપટિસન્ધિકસ્સ ભવનિકન્તિયા પવત્તિતબ્બત્તા, સો પન ભવરાગો તણ્હાદળ્હત્તં ન હોતીતિ મઞ્ઞમાનો ન કામુપાદાનસ્સ પઠમુપ્પત્તિમાહ.

તણ્હા કામુપાદાનન્તિ પન વિભાગસ્સ અકરણે સબ્બાપિ તણ્હા **કામુપાદાનં**, કરણેપિ વા કામરાગતો અઞ્ઞાપિ તણ્હા દળ્હભાવં પત્તા **કામુપાદાનન્તિ** તસ્સ અરહત્તમગ્ગવજ્ઝતા વુત્તા.

ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતા ચિત્તુપ્પાદા **વિસયો**. પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા **આલયો**. તત્થ રમતીતિ **આલયરામા**, પજા. તેનેવ સા આલયરામતા સસન્તાને, પરસન્તાને ચ પાકટા હોતિ. **કામાનન્તિ** વત્થુકામાનં. ''સુખદુક્ખં કમ્મુના હોતી''તિ અગ્ગહેત્વા **કોતૂહલમઙ્ગલાદિબહુલો હોતિ. સા** કોતૂહલમઙ્ગલાદિબહુલતા. **અસ્સ** કામુપાદાનવતો. **તન્તિ** દિટ્ઠુપાદાનં, અનત્તનિ ધમ્મમત્તે ''અત્તા''તિ મિચ્છાભિનિવેસસ્સ સુખુમતરધમ્મુપાદાનતાય સુખુમતા વુત્તા. ઉપનિસ્સયવચનેન આરમ્મણાનન્તરપકતૂપનિસ્સયા વુત્તાતિ અનન્તરપચ્ચયાદીનમ્પિ સઙ્ગહો કતો હોતિ.

### ઉપાદાનપચ્ચયાભવપદવિત્થારકથાવણ્ણના

૬૪૬. **અત્થતો**તિ વચનત્થતો. **ધમ્મતો**તિ સભાવધમ્મતો. **સાત્થતો**તિ સાત્થકતો, પુબ્બે વુત્તસ્સપિ પુન વચનસ્સ સપ્પયોજનતો. **ભેદસઙ્ગહા**તિ ભેદતો સઙ્ગહતો, વિભાગતો ચેવ વિભત્તસ્સ સઙ્ખિપનતો ચાતિ અત્થો. **યં યસ્સ પચ્ચયો**તિ યં યં ઉપાદાનં યસ્સ યસ્સ ભવસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તતો ચાતિ અત્થો.

**ભવતીતિ ભવો**તિ ફલવોહારેન કમ્મભવો વુત્તો. ઉપપત્તિભવનિબ્બચનમેવ હિ દ્વયસ્સપિ સાધારણં કત્વા વુત્તં, ભવતિ એતસ્મા ઉપપત્તિભવોતિ વા. દુતિયો પન કમ્મભવો સત્તસ્સ પુનબ્ભવભાવેન સવિસેસં ભવતીતિ **ભવો**. તતો એવ ન સબ્બસ્સ ભવન્તરસ્સ, તંહેતુનો વા ભવભાવપ્પસઙ્ગો. **દુવિધેના**તિ દ્વીહિ આકારેહિ પવત્તિતોતિ અત્થો. **દુવિધેના**તિ વા પચ્ચત્તત્થે કરણવચનં, દુવિધોતિ વુત્તં હોતિ. **અત્થી**તિ સંવિજ્જતિ.

૬૪૭. અત્તનો પચ્ચયેહિ કરીયતીતિ કમ્મં, અત્તનો ફલં કરોતીતિ કમ્મન્તિ કેચિ, ‘‘કમ્મ’’ન્તિ એવં વત્તબ્બા **કમ્મસઙ્ખાતા**. **પરિત્તભૂમકો**તિ કામભૂમકો. **મહાભૂમકો**તિ મહગ્ગતભૂમકો. **સબ્બન્તિ** અનવસેસં. ભવં ગચ્છતિ, ગમેતિ ચાતિ **ભવગામિ**. ગચ્છતીતિ ચ નિપ્ફાદનસમત્થતાવસેન, અત્તનો પવત્તિકાલે ભવાભિમુખં હુત્વા પવત્તતીતિ અત્થો, નિબ્બત્તનમેવ વા ગમનં અધિપ્પેતં. ‘‘**ભવગામી**’’તિ ચ એતેન કમ્મક્ખયકરં કમ્મં નિવત્તેતિ. અયઞ્હિ વટ્ટકથા, તઞ્ચ વિવટ્ટનિસ્સિતન્તિ. **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારોતિ દ્વાદસ ચેતના**તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતચેતનાયપિ ગહણં ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિ એત્થ વિય વેદિતબ્બં. ‘‘ભવપચ્ચયા જાતી’’તિ એત્થ પન ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; મહાવ॰ ૧; સં॰ નિ॰ ૨.૧; ઉદા॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪) એત્થ વિય સાપિ અપનેતબ્બા. **મન્દબહુવિપાકતા**તિ અપ્પમહાવિપાકતા.

‘‘**સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મન્તિ ઇમિના ચેતનાસમ્પયુત્તા અભિજ્ઝાદયો વુત્તા**’’તિ એતેન આચયગામિતાય તેસં કમ્મસઙ્ખાતતા વુત્તાતિ કમ્મભવપરિયાપન્નતં પરિયાયેન વદતિ, નિપ્પરિયાયેન પન ચેતનાવ કમ્મભવો. વુત્તઞ્હિ ‘‘કમ્મભવો તીહિ ખન્ધેહિ એકેનાયતનેન એકાય ધાતુયા સમ્પયુત્તો, એકેન ખન્ધેન એકેનાયતનેન એકાય ધાતુયા કેહિચિ સમ્પયુત્તો’’તિ (ધાતુ॰ ૨૪૪). ઉપપત્તિભવો તીહિપિ તિકેહિ વુત્તો ઉપાદિન્નક્ખન્ધોવ. યથાહ ‘‘ઉપપત્તિભવો... કામભવો... સઞ્ઞાભવો... પઞ્ચવોકારભવો પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ એકાદસહાયતનેહિ સત્તરસહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતો’’તિઆદિ (ધાતુ॰ ૬૭). યદિ હિ અનુપાદિન્નકાનમ્પિ ગહણં સિયા, ‘‘દ્વાદસહિ આયતનેહિ અટ્ઠારસહિ ધાતૂહી’’તિ વત્તબ્બં સિયાતિ. કામતણ્હાય કામેતબ્બતો કામનિસ્સયતાય ભોગા વિય, કામસહચરિતતાય ‘‘કુન્તા પચરન્તી’’તિ વિય, કામારમ્મણતાય ‘‘સુખં રૂપ’’ન્તિ વિય, કામપચ્ચયટ્ઠાનતાય ‘‘સુખો સગ્ગો’’તિ વિય કામાતિ અવીચિપરનિમ્મિતવસવત્તિપરિચ્છિન્ના ઉપાદિન્નક્ખન્ધા વુચ્ચન્તિ . રૂપાવિરાગતો યં નિસ્સિતા, તદુપચારેન ‘‘મઞ્ચા ઘોસન્તી’’તિ વિય, ‘‘ફન્દનદેવતા’’તિ વિય ચ ‘‘રૂપ’’ન્તિ વુચ્ચન્તિ બ્રહ્મકાયિકાકનિટ્ઠપરિચ્છિન્ના ઉપાદિન્નક્ખન્ધા.

રૂપમેવ ભવો **રૂપભવો**, તથા અરૂપન્તિ આકાસાનઞ્ચાયતનભવગ્ગપરિચ્છિન્ના ચત્તારો ઉપાદિન્નક્ખન્ધા વુચ્ચન્તિ. અરૂપમેવ ભવો **અરૂપભવો**. કામો એવ ભવોતિ કામભવો, સો પન યસ્મા યથાવુત્તેનત્થેન ‘‘કામો’’તિ વત્તબ્બો હોતિ, તસ્મા ‘‘**કામસઙ્ખાતો ભવો**’’તિ વુત્તં. કામાવચરસઞ્ઞિતો વા ભવો ‘‘**કામસઙ્ખાતો ભવો**’’તિ વુત્તો. તથા રૂપારૂપભવોતિ આહ ‘‘**એસ નયો રૂપારૂપભવેસૂ**’’તિ. **સઞ્ઞાવતં ભવો**તિ એત્થ વન્તુ-સદ્દસ્સ લોપો દટ્ઠબ્બો. તસ્સ વા અત્થે અકારં કત્વા ‘‘સઞ્ઞભવો’’તિપિ પાઠો. તેનાહ ‘‘**સઞ્ઞાવા**’’તિઆદિ. **વોકિણ્ણો**તિ એતેન વોકારસદ્દસ્સ કમ્મસાધનતમાહ. વોકિરીયતિ પસારીયતિ વિત્થારીયતીતિ વોકારો, વોકિરણં વા વોકારો, સો એકસ્સેવ ખન્ધસ્સ વસેન પવત્તત્તા ‘‘**એકો વોકારો**’’તિ વુત્તો, પસટુપ્પત્તીતિ અત્થો.

૬૪૮. કિઞ્ચાપિ ભવનિદ્દેસે ‘‘સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મં કમ્મભવો’’તિ (વિભ॰ ૨૩૪) ઇમિના ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્માપિ વુત્તા. **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયોવા**તિ પન અવધારણં પચ્ચયધમ્મવિસેસેપિ અત્થપ્પભેદેન સઙ્ખારભવગ્ગહણેસુ અત્થેવ વિસેસોતિ દસ્સનત્થં કતં. તેનાહ ‘‘**એવં સન્તેપી**’’તિઆદિ. સઙ્ખારભવાનં ધમ્મભેદતો ન સઙ્ખારા એવ પુન વુત્તાતિ ‘‘**સાત્થકમેવિદં પુનવચન**’’ન્તિ એતં અયુત્તન્તિ ચે? ન, ભવેકદેસભાવેન સઙ્ખારાનં ભવોતિ પુન વુત્તત્તા. પરેન વા ધમ્મવિસેસં અગ્ગહેત્વા પુનવચનં ચોદિતન્તિ ચોદકાભિલાસવસેન ‘‘**સાત્થકમેવિદં પુનવચન**’’ન્તિ વુત્તં.

૬૪૯. કામભવાદિનિબ્બત્તકસ્સ કમ્મસ્સ કામભવાદિભાવો ફલવોહારેન અટ્ઠકથાયં વુત્તો. સહજાતવિઞ્ઞાણસ્સપિ પચ્ચયભૂતં અવિજ્જાહેતુકં સઙ્ખારગ્ગહણેન યં કિઞ્ચિ કમ્મં પુબ્બે વુત્તં, ઇધ પન ''સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મ''ન્તિ (વિભ॰ ૨૩૪) વચનતો ભવસ્સ નિબ્બત્તકં ઉપાદાનહેતુકં વિપચ્ચનાય કતોકાસમેવ ભવોતિ અધિપ્પેતો. યં કામુપાદાનપચ્ચયા રૂપભવનિબ્બત્તકં, અરૂપભવનિબ્બત્તકઞ્ચ કમ્મં કરીયતિ, સો કમ્મભવો, તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવોતિ ઇમમત્થં ''**એસ નયો રૂપારૂપભવેસૂ**''તિ અતિદિસતિ. **દ્વે કામભવા**તિ કામકમ્મભવો, કામૂપપત્તિભવોતિ દ્વે કામભવા. એવં ''**દ્વે રૂપભવા, દ્વે અરૂપભવા**''તિ એત્થાપિ. અન્તોગધે હિ વિસું અગ્ગહેત્વા અબ્ભન્તરગતે એવ કત્વા કામભવાદિકે કમ્મૂપપત્તિભવવસેન દુગુણે કત્વા આહ ''**છ ભવા**''તિ.

**અવિસેસેના**તિ ઉપાદાનવસેન ભેદં અકત્વા. ઉપાદાનભેદાકરણેનેવ ચ દ્વાદસપ્પભેદસ્સ સઙ્ગહવસેન સઙ્ગહતો ''**છ ભવા**''તિ વુત્તં. **અનુપગમ્મા**તિ અનિસ્સાય, અનામસિત્વાતિ અત્થો.

૬૫૦. ગોસીલેન, કુક્કુરસીલેન ચ સમત્તેન સમાદિન્નેન ગુન્નં, કુક્કુરાનઞ્ચ સહબ્યતા વુત્તાતિ ''સીલબ્બતુપાદાનવતો ઝાનભાવના ન ઇજ્ઝતી''તિ મઞ્ઞમાના તેન રૂપારૂપભવા ન હોન્તીતિ કેચિ વદન્તિ. વક્ખમાનેન પન પકારેન પચ્ચયભાવતો ''**તં ન ગહેતબ્બ**''ન્તિ આહ. અસુદ્ધિમગ્ગે ચ સુદ્ધિમગ્ગપરામસનં સીલબ્બતુપાદાનન્તિ સુદ્ધિમગ્ગપરામસનેન રૂપારૂપાવચરજ્ઝાનાનં નિબ્બત્તનં ન ન યુજ્જતીતિ.

**અનુસ્સવવસેના**તિ ''સેતવધયજ્જં આલભતે ભૂતિકામો''તિ આદિન્નઅનુસ્સવવસેન, યથા ઇમે મનુસ્સલોકે કામા સમિદ્ધા, એવં દેવલોકે ઇતો સમિદ્ધતરાતિ દિટ્ઠાનુસારેન વા. પુરાણભારતસીતાહરણપસુબન્ધવિધિઆદિસવનં **અસ્સદ્ધમ્મસ્સવનં**. **આદિ**-સદ્દેન અસપ્પુરિસૂપનિસ્સયં પુબ્બે ચ અકતપુઞ્ઞતં, અત્તમિચ્છાપણિધિઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતિ. **કાયદુચ્ચરિતાદીનિપી**તિ અત્તનો અધિપ્પેતાનં કામાનં અનુપાયભૂતાનિપિ કાયદુચ્ચરિતાદીનિ **કરોતિ**, ચિરસઞ્ઞાદિઅત્થં યુદ્ધાદિવસેનાતિ અધિપ્પાયો. **સન્દિટ્ઠિકે વા પન** રજ્જસેનાપતિટ્ઠાનાદિસઙ્ખે **કામે**. **તદન્તોગધા એવા**તિ તસ્મિં દુચ્ચરિતનિબ્બત્તે, સુચરિતનિબ્બત્તે ચ કામભવે અન્તોગધા એવાતિ અત્થો. **અન્તોગધા**તિ ચ સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવાનં એકદેસેન અન્તોગધત્તા વુત્તં. ન હિ તે નિરવસેસા કામભવે અન્તોગધાતિ.

**સપ્પભેદસ્સા**તિ સુગતિદુગ્ગતિમનુસ્સાદિપ્પભેદવતો.

કામાવચરસમ્પત્તિભવે પઠમદુતિયઉચ્છેદવાદવસેન, રૂપભવે તતિયઉચ્છેદવાદવસેન, અરૂપભવે સેસઉચ્છેદવાદવસેન અયમત્તા સુઉચ્છિન્નો હોતીતિ તદુપગં કમ્મં કરોતીતિ આહ ''**અયં અત્તા નામા**''તિઆદિ. તત્થ **સુઉચ્છિન્નો**તિ સકલવટ્ટદુક્ખસમુચ્છેદેન સુટ્ઠુ ઉચ્છિન્નો, અપુનબ્ભવુપ્પત્તિકો હોતીતિ અત્થો.

''**કામાવચરસમ્પત્તિભવે**''તિ ઇદં પઠમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદવસેન વુત્તં, સેસં ઇતરદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદવસેન. તત્થ કિઞ્ચાપિ **પાળિયં** (દી॰ નિ॰ ૧.૯૩ આદયો) રૂપાવચરજ્ઝાનવસેનેવ ઉપરિ ચત્તારો દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદા આગતા, દિટ્ઠિગતિકો પન યં કિઞ્ચિ ગહેત્વા યથા તથા અભિનિવિસતીતિ અરૂપભવગ્ગહણં, અરૂપજ્ઝાનાનમ્પિ વા ચતુત્થઝાનસઙ્ગહતો અરૂપભવગ્ગહણં, સન્તસુખતાય વા તંસમઙ્ગિનો સુખિતભાવસામઞ્ઞતો. **વિગતપરિળાહો**તિ યથાભિલાસિતવિસયૂપહારેન, પહાનેન ચ વૂપસન્તકામરાગપરિળાહો, દિટ્ઠેવ ધમ્મે નિબ્બાનપ્પત્તોતિ અત્થો.

સુદ્ધિમગ્ગપરામસનવસેન પવત્તિતં યં કિઞ્ચિ લોકિયં સીલં, ઝાનઞ્ચ સીલબ્બતમિચ્ચેવ ઇધાધિપ્પેતન્તિ આહ “**ઇદં સીલબ્બતં નામા**”તિઆદિ. કમેન અવત્વા સીલબ્બતુપાદાનસ્સ અન્તે ભવપચ્ચયતાવચનં અત્તવાદુપાદાનં વિય અભિણ્હં અસમુદાચારતો, અત્તવાદુપાદાનનિમિત્તત્તા ચ.

**કમ્મભવે**તિ નિદ્ધારણે ભુમ્મં. **હેતુપચ્ચયપ્પભેદેહી**તિ એત્થ મગ્ગપચ્ચયો ચ વત્તબ્બો. દિટ્ઠુપાદાનાદીનિ હિ સહજાતકમ્મભવસ્સ મગ્ગપચ્ચયા હોન્તીતિ, તસ્મા તાનિ સહજાતાદીસુ હેતુપચ્ચયં અપનીય મગ્ગપચ્ચયં પક્ખિપિત્વા સત્તધા પચ્ચયા હોન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. સબ્બાનિ પન અનન્તરસમનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયનત્થિવિગતાસેવનપચ્ચયેહિ પચ્ચયા હોન્તિ. નાનન્તરસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયા હોન્તિ. કદાચિ આરમ્મણપચ્ચયાદિનાપિ, તં પન ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવ સઙ્ગહેત્વા વુત્તં “**વિપ્પયુત્તસ્સ પન ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવા**”તિ.

### ભવપચ્ચયાજાતિઆદિપદવિત્થારકથાવણ્ણના

**૬૫૧. જાતીતિઆદીસૂ**તિ **આદિ**-સદ્દેન ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણં સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા સમ્ભવન્તી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧; મહાવ॰ ૧; ઉદા॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪) સબ્બં સઙ્ગણ્હાતિ. તેનાહ “**જાતિઆદીન**”ન્તિઆદિ. ઉપપત્તિભવુપ્પત્તિયેવ જાતીતિ આહ “**ન ઉપપત્તિભવો**”તિ. જાયમાનસ્સ પન જાતિ જાતીતિ ઉપપત્તિભવોપિ અસતિ અભાવા જાતિયા પચ્ચયોતિ સક્કા વત્તું. જાયમાનરૂપપદટ્ઠાનતાપિ હિ રૂપજાતિયા વુત્તા ‘‘ઉપચિતરૂપપદટ્ઠાનો ઉપચયો, અનુપ્પબન્ધરૂપપદટ્ઠાના સન્તતી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૪૧).

જાતાનં ખન્ધાનં ઉગ્ઘાતતા, અભિમતતા ચ **હીનપણીતતા**. અનિટ્ઠઞ્હિ હીનં, ઇટ્ઠં પણીતં. **આદિ**-સદ્દેન સુવણ્ણદુબ્બણ્ણહીનુત્તમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **યમકાનમ્પિ સત**ન્તિ યમકભાવેન નિબ્બત્તાનમ્પિ સમાનાનં. **સો ચ** સત્તાનં વિસેસો. ભિન્નસન્તાનિકસ્સ વિસેસકારણસ્સ સબ્બેન સબ્બં અભાવતો “**અજ્ઝત્તસન્તાને**”તિ વુત્તં. **અઞ્ઞસ્સ કારણસ્સ અભાવતો**તિ અત્તસન્તાનગતતો અઞ્ઞસ્સ વિસેસકારણસ્સ અનુપલબ્ભમાનત્તા, સતિ ચ તસ્મિં સબ્બદા સબ્બેસં અભાવતોતિ પસઙ્ગસ્સ દુન્નિવારણતો કારણે અવિસિટ્ઠે ફલવિસેસસ્સ અયુજ્જમાનકત્તા. તેનાહ “**કમ્મભવહેતુકોવા**”તિ.

**તેન તેના**તિ ઞાતિબ્યસનાદિના જરામરણતો અઞ્ઞેન દુક્ખધમ્મેન. જરામરણનિમિત્તઞ્હિ ઉપ્પન્ના સોકાદયો જરામરણાભિસમ્બન્ધા, તદઞ્ઞે અનભિસમ્બન્ધા. **ઉપનિસ્સયકોટિયા**તિ ઉપનિસ્સયંસેન, ઉપનિસ્સયલેસેનાતિ અત્થો. યો હિ પટ્ઠાને અનાગતો સતિ ભાવા, અસતિ ચ અભાવા સુત્તન્તપરિયાયેન ઉપનિસ્સયો, સો ‘‘ઉપનિસ્સયકોટી’’તિ વુચ્ચતિ. પચ્ચયમહાપદેસો કિરેસો, યદિદં ઉપનિસ્સયોતિ.

### ભવચક્કકથાવણ્ણના

**૬૫૨.** ન કેવલં સોકાદીનંયેવ જાતિ પચ્ચયો હોતિ, સોકાદીનં પન પચ્ચયત્તા અવિજ્જાયપિ પચ્ચયો એવાતિ દસ્સેતું “**યસ્મા પના**”તિઆદિ આરદ્ધં. **એત્થા**તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસનાયં. **અવિદિતાદિ મિદન્તિ મ**-કારો પદસન્ધિકરો. **સતત**ન્તિ સબ્બકાલં યાવ અગ્ગમગ્ગાધિગમા. **સમિત**ન્તિ સઙ્ગતં, અબ્બોચ્છિન્નન્તિ અત્થો.

**તેસૂ**તિ સોકાદીસુ. **સિદ્ધેસૂ**તિ લબ્ભમાનેસુ. **સિદ્ધા હોતિ અવિજ્જા** અવિનાભાવતો.

**કામયાનસ્સા**તિ કામયમાનસ્સ, કામો વા યાનં એતસ્સાતિ **કામયાનો**, તસ્સ કામવસેન યાયમાનસ્સાતિ અત્થો. **છન્દજાતસ્સા**તિ જાતતણ્હાછન્દસ્સ. **પરિહાયન્તી**તિ વિગચ્છન્તિ. **રુપ્પતી**તિ સોકાદિના કુપ્પતિ.

પરિયુટ્ઠાનતાય તિટ્ઠનસીલો **પરિયુટ્ઠાનટ્ઠાયી**. ''પરિયુટ્ઠટ્ઠાયિનો''તિ વા પાઠો. તત્થ પરિયુટ્ઠાતીતિ પરિયુટ્ઠં, દિટ્ઠિપરિયુટ્ઠાનં, તેન તિટ્ઠતીતિ પરિયુટ્ઠટ્ઠાયીતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

**પઞ્ચ પુબ્બનિમિત્તાની**તિ ''માલા મિલાયન્તિ, વત્થાનિ કિલિસ્સન્તિ, કચ્છેહિ સેદા મુચ્ચન્તિ, કાયે વેવણ્ણિયં ઓક્કમતિ, દેવો દેવાસને નાભિરમતી''તિ (ઇતિવુ॰ ૮૩) વુત્તાનિ પઞ્ચ મરણપુબ્બનિમિત્તાનીતિ અત્થો. તાનિ હિ દિસ્વા કમ્મનિબ્બત્તક્ખન્ધસઙ્ખાતે ઉપપત્તિભવે ભવચ્છન્દબલેન દેવાનં બલવસોકો ઉપ્પજ્જતીતિ.

**બાલો**તિ અવિદ્વા. તેન અવિજ્જાય કારણભાવં દસ્સેતિ. **તિવિધં દુક્ખન્તિ** તસ્સારુપ્પકથાસવન, કમ્મકારણાદસ્સન, મરણકાલકમ્મોપટ્ઠાનનિદાનં સોકાદિદુક્ખં.

**આસવે સાધેન્તી**તિ આસવે ગમેન્તિ બોધેન્તીતિ અત્થો.

**એવં સતી**તિ એવં ભવચક્કસ્સ અવિદિતાદિતાય અનાદિભાવે સતિ. **આદિમત્તકથન**ન્તિ અવિજ્જાવસેન આદિસબ્ભાવકથનં. આદિ એતસ્સ અત્થીતિ હિ આદિમં, ભવચક્કં. તસ્સ ભાવો આદિમત્તં, તસ્સ કથનં આદિમત્તકથનં. વિસેસનિવત્તિઅત્થો વા મત્તસદ્દો, સતિ અનાદિભાવે અવિજ્જા આદિમ્હિ, મજ્ઝે, પરિયોસાને ચ સબ્બત્થ સિયાતિ આદિમત્તાય અવિજ્જાય કથનં વિરુજ્ઝતીતિ અત્થો. ''અવિજ્જા પધાના''તિ વત્વા તસ્સા પધાનભાવં દસ્સેતું ''**અવિજ્જાગ્ગહણેના**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અવિજ્જાગ્ગહણેના**તિ અવિજ્જાય ઉપ્પાદનેન, અપ્પહાનેન વા, અત્તનો સન્તાને સન્નિહિતભાવકરણેનાતિ અત્થો. **કમ્માદીની**તિ કમ્મવિપાકવટ્ટાનિ. **પલિબોધેન્તી**તિ નાનાદુક્ખપરિબ્યૂળ્હે સંસારચારકે નિરોધેન્તિ. **તેહી**તિ કિલેસકમ્મવિપાકવટ્ટેહિ. વટ્ટસ્સ કારણભાવેન પધાનત્તા ''**પધાનધમ્મો**''તિ અવિજ્જા કથિતા.

**તતો** અવિજ્જાદિતો. **બ્રહ્માદિના**તિ **આદિ**-સદ્દેન પજાપતિસ્સરપુરિસાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. વદતીતિ **વદો**, તં તં હિતાહિતં પવત્તાતિ અત્થો. વેદેતિ, વેદિયતીતિ વા **વેદેય્યો**, સુખાદિં અનુભવતિ, સબ્બવિસયે વા જાનાતિ, ''સુખિતો દુક્ખિતો''તિઆદિના અત્તના, પરેહિ ચ જાનાતિ, ઞાયતિ ચાતિ અત્થો. **બ્રહ્માદિના વા અત્તના વા**તિ **વા**-સદ્દો **ચ**-સદ્દત્થો. તેનાહ ''**કારકવેદકરહિત**''ન્તિ ચ-સદ્દત્થસમાસં.

**દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞ**ન્તિ અવિજ્જાદીનં દ્વાદસન્નં સુઞ્ઞસભાવાનં સુઞ્ઞતાય સુઞ્ઞં દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞં, ધુવભાવાદિસુઞ્ઞતાય વા ચતુબ્બિધમ્પિ સુઞ્ઞતં એકં કત્વા દ્વાદસઙ્ગગતત્તા દ્વાદસવિધાતિ તાય દ્વાદસસુઞ્ઞતાય સુઞ્ઞન્તિ અત્થો.

૬૫૩. **પુબ્બન્તાહરણતો**તિ પુબ્બન્તતો અતીતકોટ્ઠાસતો પચ્ચુપ્પન્નવિપાકસ્સ આહરણતો. વેદનાવસાનં પરિચ્છિન્નં એકં ભવચક્કં હોતિ. ભવચક્કેકદેસોપિ હિ ભવચક્કન્તિ વુચ્ચતિ. વેદના વા તણ્હાસહાયાય અવિજ્જાય પચ્ચયો હોતીતિ વેદનાતો અવિજ્જા, અવિજ્જાતો સઙ્ખારાતિ સમ્બજ્ઝનતો વેદનાવસાનં ભવચક્કં પરિપુણ્ણમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. અવિજ્જાગ્ગહણેન વા તણ્હુપાદાનાનિ તદવિનાભાવતો. સઙ્ખારગ્ગહણેન ભવો, વિઞ્ઞાણાદિગ્ગહણેન જાતિજરામરણાનિ, સોકાદયો ચ ગહિતાતિ એવમ્પિ વેદનાવસાનં ભવચક્કન્તિ યુત્તમેવેતં.

એવં તણ્હામૂલકે ચ યોજેતબ્બં. દ્વિન્નમ્પિ હિ અઞ્ઞમઞ્ઞાનુપ્પવેસો હોતીતિ. અવિજ્જા ધમ્મસભાવં પટિચ્છાદેત્વા વિપરીતાભિનિવેસં કારેન્તી દિટ્ઠિચરિતે સંસારે નયતિ, તેસં વા સંસારં સઙ્ખારાદિપવત્તિં નયતિ પવત્તેતીતિ **સંસારનાયિકા** વુત્તા. તણ્હાય તણ્હાચરિતાનં સંસારનાયિકાભાવે વત્તબ્બમેવ નત્થિ.

**પઠમં** ભવચક્કં. **ફલુપ્પત્તિયા**તિ કત્તુઅત્થે કરણવચનં, કરણત્થે એવ વા. વિઞ્ઞાણાદિપચ્ચુપ્પન્નફલુપ્પત્તિ હિ ઇધ દિટ્ઠા, અદિટ્ઠાનં પુરિમભવે અત્તનો હેતૂનં અવિજ્જાસઙ્ખારાનં ફલં અનુપ્પાદેત્વા અનુપચ્છિજ્જનં પકાસેતિ, પકાસનસ્સ વા કરણં હોતીતિ. અથ વા પુરિમભવચક્કં દુતિયેન સમ્બન્ધં વુત્તન્તિ વેદનાસઙ્ખાતસ્સ ફલસ્સ ઉપ્પત્તિયા તણ્હાદીનં હેતૂનં અનુપચ્છેદં પકાસેતિ, તસ્મા ફલુપ્પત્તિયા કારણભૂતાય પઠમસ્સ ભવચક્કસ્સ હેતૂનં અનુપચ્છેદપ્પકાસનતોતિ અત્થો. સઙ્ખારાદીનમેવ વા ફલાનં ઉપ્પત્તિયા અવિજ્જાદીનં હેતૂનં ફલં અજનેત્વા અનુપચ્છેદમેવ, વિઞ્ઞાણાદિહેતૂનં વા સઙ્ખારાદીનં અનુપ્પબન્ધમેવ પકાસેતિ પઠમં ભવચક્કં, ન દુતિયં વિય પરિયોસાનમ્પીતિ “**ફલુપ્પત્તિયા હેતૂનં અનુપચ્છેદપ્પકાસનતો**”તિ વુત્તં. **અનુપુબ્બપવત્તિદીપનતોતિ** ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ’’ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧; ઉદા॰ ૧) ધમ્માનં અનુપુબ્બતો પવત્તિયા દીપનતો. ‘‘વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ’’ન્તિ હિ એત્થ અપરિપુણ્ણાયતનં કલલરૂપં વત્વા તતો ઉદ્ધં ‘‘નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન’’ન્તિ સળાયતનપ્પવત્તિ વુત્તા. **સહુપ્પત્તિદીપનતો**તિ ‘‘ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો, ભવપચ્ચયા જાતી’’તિ વા ઉપપત્તિક્ખન્ધાનં એકજ્ઝં ઉપ્પત્તિયા દીપનતો. ન હિ એત્થ પઠમે વિય ભવચક્કે આયતનાનં કમેન ઉપ્પત્તિ વુત્તા.

**૬૫૪**. હેતુઆદિપુબ્બકા તયો સન્ધી એતસ્સાતિ **હેતુફલહેતુપુબ્બકતિસન્ધિ**, ભવચક્કં. હેતુફલહેતુફલવસેન ચતુપ્પભેદો અઙ્ગાનં સઙ્ગહો એતસ્સાતિ **ચતુભેદસઙ્ગહં**. સરૂપતો અવુત્તાપિ તસ્મિં તસ્મિં સઙ્ગહે આકિરીયન્તિ અવિજ્જાસઙ્ખારાદિગ્ગહણેહિ પકાસીયન્તીતિ **આકારા**. અતીતહેતુઆદીનં વા પકારા **આકારા**. કિલેસકમ્મવિપાકા વિપાકકિલેસકમ્મેહિ સમ્બન્ધા હુત્વા પુનપ્પુનં પરિવત્તન્તીતિ તેસુ વટ્ટનામં આરોપેત્વા “**તિવટ્ટ**”ન્તિ વુત્તં, વટ્ટેકદેસત્તા વા ‘‘વટ્ટાની’’તિ વુત્તાનિ.

**સન્ધીનં આદિપરિયોસાનવવત્થિતા**તિ સન્ધીનં પુબ્બાપરવવત્થિતાતિ અત્થો.

**પરિતસ્સતી**તિ તં તં વત્થું પરિગ્ગહકરણવસેન તસ્સતિ, તણ્હાયતીતિ અત્થો. **ઉપાદિયતી**તિ દળ્હગ્ગાહં ગણ્હાતિ. **પુરિમકમ્મભવસ્મિ**ન્તિ પુરિમકમ્મભવે સતિ.

તસ્સ ચ સબ્ભાવો કરિયમાનતા એવાતિ આહ “**કમ્મભવે કરિયમાનેતિ અત્થો**”તિ. **દુક્ખાદીસુ મોહો**તિ દુક્ખાદીનં આદીનવપટિચ્છાદકો અપ્પહીનો મોહો. **આયૂહના**તિ સમ્પિણ્ડનકા દાનાદિકિરિયાય પવત્તનકા. એકં આવજ્જનં એતેસન્તિ એકાવજ્જના, તેસુ **એકાવજ્જનેસુ. સત્તમે** ચેતના **ભવો**. “**યા કાચિ વા પન ચેતના ભવો, સમ્પયુત્તા આયૂહના સઙ્ખારા**”તિ ઇદં યથાદસ્સિતાય ધમ્મટ્ઠિતિઞાણભાજનીયે વુત્તાય પટિસમ્ભિદાપાળિયા (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૫) વસેન વુત્તં. તત્થ હિ ‘‘ચેતના ભવો’’તિ આગતા. ભવનિદ્દેસે પન “**સાત્થતો**”તિ એત્થ ‘‘ચેતનાવ સઙ્ખારા, ભવો પન ચેતનાસમ્પયુત્તાપી’’તિ **વિભઙ્ગપાળિ**વસેન દસ્સિતં. ‘‘તત્થ કતમો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો? કુસલા ચેતના કામાવચરા’’તિઆદિના હિ સઙ્ખારાનં ચેતનાભાવો **વિભઙ્ગપાળિયં** (વિભ॰ ૨૨૬) વુત્તો. તત્થ **પટિસમ્ભિદાપાળિયં** ‘‘ચેતનાસમ્પયુત્તા વિપાકધમ્મત્તા સવિપાકેન આયૂહનસઙ્ખાતેન સઙ્ખતાભિસઙ્ખરણકિચ્ચેન સઙ્ખારા’’તિ વુત્તા. **વિભઙ્ગપાળિયં** ‘‘સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મં કમ્મભવો’’તિ (વિભ॰ ૨૩૪) ભવસ્સ પચ્ચયભાવેન

ભવગામિભાવતો, કમ્મસંસટ્ઠસહાયતાય કમ્મભાવતો ચ ઉપપત્તિભવં ભાવેન્તીતિ ‘‘ભવો’’તિ વુત્તા. ઉપપત્તિભવભાવનાકિચ્ચં પન ચેતનાય સાતિસયન્તિ પટિસમ્ભિદાપાળિયા ચેતના ‘‘ભવો’’તિ વુત્તા. ભવાભિસઙ્ખરણકિચ્ચં ચેતનાય સાતિસયન્તિ વિભઙ્ગપાળિયં ‘‘કુસલા ચેતના’’તિઆદિના (વિભ॰ ૨૨૬) ચેતના ‘‘સઙ્ખારા’’તિ વુત્તા. તસ્મા તેન તેન પરિયાયેન ઉભયં ઉભયત્થ વત્તું યુત્તન્તિ નત્થેત્થ વિરોધો. **તસ્સ ફલે ઉપપત્તિભવે નિકામના**તિ ‘‘તસ્સ સુતં હોતિ ‘ચાતુમહારાજિકા દેવા દીઘાયુકા વણ્ણવન્તો સુખબહુલા’તિ’’આદિસુતાનુસારેન ભાવિનિ ઉપપત્તિભવે અભિકઙ્ખના. **ગહણ**ન્તિ કામુપાદાનં કિચ્ચેનાહ. **પરામસન**ન્તિ ઇતરાનિ. **આયૂહનાવસાને**તિ તીસુપિ અત્થવિકપ્પેસુ વુત્તસ્સ આયૂહનસ્સ અવસાને.

**ઇધા**તિ ઇમસ્મિં પચ્ચુપ્પન્નભવે. ભવન્તરસ્સ અતીતભવસ્સ ઇમિના પચ્ચુપ્પન્નભવેન પટિસન્ધાનં **ભવન્તરપટિસન્ધાનં**, ભવન્તરભાવેન વા પટિસન્ધાનં **ભવન્તરપટિસન્ધાનં**, તસ્સ વસેન. યં પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ, તં વિઞ્ઞાણન્તિ સમ્બન્ધો. તથા હિ વિઞ્ઞાણં ‘‘પટિસન્ધાનપચ્ચુપટ્ઠાન’’ન્તિ વુચ્ચતિ. **ગબ્ભે**તિ માતુકુચ્છિયં, ગબ્ભાવત્થાયં વા.

દ્વીસુ અત્થવિકપ્પેસુ વુત્તે આયૂહનસઙ્ખારે ‘‘**તસ્સ પુબ્બભાગા**’’તિ આહ, તતિયે અત્થવિકપ્પે વુત્તે ‘‘**તંસમ્પયુત્તા**’’તિ. તંસમ્પયુત્તા અવિજ્જા ગહિતાવ હોતીતિ સમ્બન્ધો. દહરસ્સ ચિત્તપ્પવત્તિ ભવઙ્ગબહુલા યેભુય્યેન ભવન્તરજનકકમ્માયૂહનસમત્થા ન હોતીતિ ‘‘**ઇધ પટિપક્કત્તા આયતનાન**’’ન્તિ વુત્તં. ‘‘**કમ્મકરણકાલે સમ્મોહો દસ્સિતો**’’તિ એતેન કમ્મસ્સ પચ્ચયભૂતં સમ્મોહં દસ્સેતિ, ન કમ્મસમ્પયુત્તમેવ.

‘‘તત્થ પુરિમભવસ્મિં પઞ્ચ કમ્મસમ્ભારા, એતરહિ પઞ્ચ વિપાકધમ્મા, એતરહિ પઞ્ચ કમ્મસમ્ભારા, અનાગતે પઞ્ચ વિપાકધમ્માતિ દસ ધમ્મા કમ્મં, દસ ધમ્મા વિપાકો, ઇતિ દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં, કમ્મવટ્ટં, દ્વીસુ ઠાનેસુ વિપાકો, વિપાકવટ્ટન્તિ કમ્મસઙ્ખેપો ચ વિપાકસઙ્ખેપો ચ, કમ્મભવો ચ વિપાકભવો ચ કમ્મવટ્ટઞ્ચ વિપાકવટ્ટઞ્ચ, કમ્મપવત્તઞ્ચ વિપાકપવત્તઞ્ચ, કમ્મસન્તતિ ચ વિપાકસન્તતિ ચ, કિરિયા ચેવ કિરિયાફલઞ્ચાતિ –

> ‘‘એવં સમુપ્પન્નમિદં સહેતુકં,
> દુક્ખં અનિચ્ચં ચલમિત્તરદ્ધુવં;
> ધમ્મેહિ ધમ્મા પભવન્તિ હેતુસો,
> ન હેત્થ અત્તાવ પરોવ વિજ્જતિ.
>
> ‘‘ધમ્મા ધમ્મે સઞ્જનેન્તિ, હેતુસમ્ભારપચ્ચયા;
> હેતૂનઞ્ચ નિરોધાય, ધમ્મો બુદ્ધેન દેસિતો.
>
> ‘‘હેતૂસુ ઉપરુદ્ધેસુ, છિન્નં વટ્ટં ન વટ્ટતિ;
> એવં દુક્ખન્તકિરિયાય, બ્રહ્મચરિયિધ વિજ્જતિ;
> સત્તે ચ નુપલબ્ભન્તે, નેવુચ્છેદો ન સસ્સત’’ન્તિ. (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૪૨);

તત્થ કમ્માનેવ વિપાકં સમ્ભરન્તિ વડ્ઢેન્તીતિ **કમ્મસમ્ભારા**, કમ્મં વા સઙ્ખારભવા, તદુપકારકાનિ અવિજ્જાતણ્હુપાદાનાનિ **કમ્મસમ્ભારા**. પટિસન્ધિદાયકો વા ભવો કમ્મં, તદૂપકારકા યથાવુત્તા આયૂહનસઙ્ખારા, અવિજ્જાદયો ચ **કમ્મસમ્ભારા**તિ કમ્મઞ્ચ કમ્મસમ્ભારા ચ **કમ્મસમ્ભારા**તિ એકસેસવસેન કમ્મસમ્ભારગ્ગહણં

વેદિતબ્બં. **દસ ધમ્મા કમ્મ**ન્તિ અવિજ્જાદયોપિ કમ્મસહાયતાય કમ્મસરિક્ખકા, તદૂપકારા ચાતિ ''કમ્મ''ન્તિ વુત્તા. સઙ્ખિપ્પન્તિ એત્થ અવિજ્જાદયો, વિઞ્ઞાણાદયો ચાતિ **સઙ્ખેપો**, કમ્મં, વિપાકો ચ. ''કમ્મં વિપાકો''તિ એવં સઙ્ખિપીયતીતિ વા **સઙ્ખેપો**, અવિજ્જાદયો, વિઞ્ઞાણાદયો ચ. સઙ્ખેપભાવસામઞ્ઞેન પન એકવચનં કતન્તિ દટ્ઠબ્બં, સઙ્ખેપસદ્દો વા ભાગાધિવચનન્તિ કમ્મભાગો **કમ્મસઙ્ખેપો**.

**એવં સમુપ્પન્ન**ન્તિ કમ્મતોપિ વિપાકો. તત્થાપિ ''અવિજ્જાતો સઙ્ખારા''તિ એવં સમુપ્પન્નં, તિસન્ધિઆદિવસેન વા સમુપ્પન્નં ઇદં ભવચક્કન્તિ અત્થો. **ઇત્તર**ન્તિ ગમનધમ્મં, વિનસ્સધમ્મન્તિ અત્થો. તેન ઉપ્પાદવયવન્તતાદીપકેન **અનિચ્ચ**સદ્દેન, વિકારાપત્તિદીપકેન **ચલ**સદ્દેન ચ અદીપિતં કાલન્તરટ્ઠાયિતાભાવં વિભાવેતિ. **અદ્ધુવ**ન્તિ એતેન થિરભાવાભાવનિસ્સારતં. હેતુ એવ સમ્ભારા **હેતુસમ્ભારા**. ''ઠાનસો હેતુસો''તિ (કથા॰ ૩૫૫; પટિ॰ મ॰ ૧.૪૪) એત્થ એવં વુત્તં વા ઠાનં, અઞ્ઞમ્પિ તસ્સ તસ્સ સાધારણં કારણં **સમ્ભારો**, અસાધારણં **હેતુ**. **એવ**ન્તિ એવં હેતુતો ધમ્મમત્તસમ્ભવે, હેતુનિરોધા ચ વટ્ટચ્છેદે ધમ્મે ચ તંનિરોધાય દેસિતે સતીતિ અત્થો. બ્રહ્મચરિયં ઇધ **બ્રહ્મચરિયિધ સત્તે ચા**તિ એત્થ **ચ**-સદ્દો ''એવં બ્રહ્મચરિયઞ્ચ વિજ્જતિ, સસ્સતુચ્છેદા ચ ન હોન્તી''તિ સમુચ્ચયત્થો. એવઞ્હિ હેતુઆયત્તે ધમ્મમત્તસમ્ભવે સત્તો નુપલબ્ભતિ, તસ્મિઞ્ચ ઉપલબ્ભન્તે સસ્સતો, ઉચ્છેદો વા સિયાતિ નુપલબ્ભન્તે તસ્મિં નેવ ઉચ્છેદો ન સસ્સતન્તિ વુત્તં હોતિ.

૬૫૫. **સચ્ચપ્પભવતો**તિ સચ્ચતો, સચ્ચાનં વા પભવતો ચ.

**કુસલાકુસલં કમ્મ**ન્તિ વટ્ટકથાય વત્તમાનત્તા સાસવન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. **અવિસેસેના**તિ ''ચેતના ચેતનાસમ્પયુત્તકા''તિ વિસેસં અકત્વા, સબ્બમ્પિ તં કુસલાકુસલં કમ્મં સમુદયસચ્ચન્તિ વુત્તન્તિ અત્થો. ''તણ્હા ચ...પે॰... અવસેસા ચ સાસવા કુસલા ધમ્મા''તિ (વિભ॰ ૨૦૮-૨૧૦) હિ ચેતનાચેતનાસમ્પયુત્તવિસેસં અકત્વા વુત્તન્તિ, અરિયસચ્ચવિસેસં વા અકત્વા સમુદયસચ્ચન્તિ વુત્તન્તિ અત્થો. **સચ્ચવિભઙ્ગે** હિ સબ્બેપિ કિલેસા સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મં ''સમુદયસચ્ચ''ન્તિ વુત્તં. દુતિયસચ્ચં પભવો એતસ્સાતિ **દુતિયસચ્ચપભવં**. ઉપાદાનપચ્ચયા ભવોતિ ઉપપત્તિભવસ્સ, કમ્મભવસ્સ ચ અધિપ્પેતત્તા વુત્તં ''**પઠમદુતિયસચ્ચદ્વય**''ન્તિ.

૬૫૬. **વત્થૂસૂ**તિ આરમ્મણેસુ, દુક્ખાદીસુ વા પટિચ્છાદેતબ્બેસુ વત્થૂસુ. **સમ્મોહેતી**તિ ધમ્મસભાવં જાનિતું પટિવિજ્ઝિતું અદેન્તી તસ્સ પટિચ્છાદનવસેન સમ્મોહેતિ. **વત્થુ**ન્તિ ઇધ આરમ્મણં અધિપ્પેતં. **અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્ચ ઉપત્થમ્ભેતિ** અઞ્ઞમઞ્ઞસન્નિસ્સયેન વિના ઠાતું અસક્કોન્તા દ્વે નળકલાપા વિય. **સવિસયે**તિ યથાસકં વિસયે રૂપાયતનાદિકે. જાયમાનાનં ખન્ધાનં વિકારભાવેન લબ્ભમાના જાતિ તે જનેન્તી વિય હોતીતિ વુત્તં ''**ખન્ધે ચ જનેતી**''તિ. તેનાહ ''**તેસં અભિનિબ્બત્તિભાવેન પવત્તત્તા**''તિ. **પાકભેદભાવઞ્ચ અધિતિટ્ઠતી**તિ એત્થાપિ ''ખન્ધે જનેતી''તિ એત્થ વુત્તનયેનેવ અત્થો ગહેતબ્બો. પાકભેદવસેન વત્તતિચ્ચેવ અત્થો . પચ્ચતીતિ પાકો, ભિજ્જતીતિ ભેદો, પાકો ચ ભેદો ચ **પાકભેદં**, તસ્સ ભાવં પચ્ચનં, ભિજ્જનઞ્ચાતિ અત્થો. **સોકાદીનં અધિટ્ઠાનત્તા**તિ તેસં કારણત્તા, તેહિ સિદ્ધાય અવિજ્જાય સહિતેહિ સઙ્ખારેહિ પચ્ચયો ચ હોતિ ભવન્તરપાતુભાવાયાતિ અધિપ્પાયો. ચુતિચિત્તં વા પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ અનન્તરપચ્ચયો હોતીતિ ''**પચ્ચયો ચ હોતિ ભવન્તરપાતુભાવાયા**''તિ વુત્તં. તં પન ચુતિચિત્તં અવિજ્જાસઙ્ખારરહિતં ભવન્તરસ્સ પચ્ચયો ન હોતીતિ સસહાયત્તદસ્સનત્થમાહ ''**સોકાદીનં અધિટ્ઠાનત્તા**''તિ. **દ્વેધા**તિ અત્તનો અત્તનો સરસેન, ધમ્મન્તરપચ્ચયભાવેન ચાતિ દ્વેધા દ્વેધા. બ્યાપનિચ્છાલોપેન હિ નિદ્દેસો.

૬૫૭. “**અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા**”તિ એતેન સઙ્ખારાનં પચ્ચયુપ્પન્નતાદસ્સનેન ‘‘કો નુ ખો અભિસઙ્ખરોતીતિ એસ નો કલ્લો પઞ્હો’’તિ દસ્સેતિ, તેનેતં કારકદસ્સનનિવારણં. અત્તા ભવતો ભવન્તરં સઙ્કમતીતિ દસ્સનં **અત્તસઙ્કન્તિદસ્સનં**, તં સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિવચનેન નિવારિતં હોતિ. પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં અભેદતો એકો અત્તાતિ ગહણં **ઘનસઞ્ઞા**, તં યમકતાલકન્દં ભિન્દન્તેન વિય ‘‘વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપમત્તમેત’’ન્તિ વચનેન નિવારિતં હોતિ. “**એવમાદિદસ્સનનિવારણ**”ન્તિ એતેન ‘‘સોચતિ પરિદેવતિ દુક્ખિતો’’તિઆદિદસ્સનનિવારણમાહ. સોકાદયોપિ હિ પચ્ચયાયત્તા અવસવત્તિનોતિ ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણં સોક…પે॰… સમ્ભવન્તી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧; ઉદા॰ ૧) એતેન વુત્તમેવાતિ. **મિચ્છાદસ્સનનિવારણતોપી**તિ કારકદસ્સનાદિનાનાવિધમિચ્છાભિનિવેસનિવારણતોપિ.

૬૫૮. “**સલક્ખણસામઞ્ઞલક્ખણવસેના**”તિ એતેન સબ્બપ્પકારેન ધમ્માનં યાથાવતો અદસ્સનમાહ તદુભયવિનિમુત્તસ્સ ધમ્મેસુ પરમત્થતો પસ્સિતબ્બભાવસ્સ અભાવતો. **ઉપક્ખલનં વિય** દુક્ખુપ્પત્તિહેતુતો. **પતનં વિય** ભવન્તરપપાતતો. **ગણ્ડપાતુભાવો વિય** દુક્ખતાસૂલયોગતો, કિલેસાસુચિપગ્ઘરણતો ચ. **ગણ્ડભેદપીળકા વિયા**તિ ભેદનત્થં પચ્ચમાને ગણ્ડે તસ્સ ઉપરિ જાયમાના ખુદ્દકપીળકા વિય, ગણ્ડસ્સ વા અનેકધાભેદે પીળકા વિય. **ઘટ્ટનં વિય** સઙ્ઘટ્ટનરસતાય ફસ્સો. **ઘટ્ટનદુક્ખં વિયા**તિ ઘટ્ટનતો જાતં દુક્ખં વિય તિવિધદુક્ખતાવસેન તિસ્સન્નમ્પિ વેદનાનં દુક્ખભાવતો. **પટિકારાભિલાસો વિયા**તિ સમુદાયસ્સ એકદેસનિદસ્સનભાવેનાહ. **અસપ્પાયગ્ગહણં વિય** બહુવિધાનત્થુપ્પત્તિનિમિત્તતો. **અસપ્પાયલેપનં વિય** દુક્ખહેતુનો સસન્તાને સન્નિધાપનતો. **ગણ્ડવિકારપાતુભાવો વિય** અત્તભાવગણ્ડસ્સ નિબ્બત્તિવિકારભાવતો , તન્નિમિત્તઞ્ચસ્સ સૂનભાવાદિસમ્ભવતો. સૂનતાસરાગપુબ્બગ્ગહણાદયો હિ **ગણ્ડવિકારા**. સરસતો ગણ્ડસ્સ ભિજ્જનં પાકેન વિના ન હોતીતિ ભેદગ્ગહણેનેવસ્સ પાકોપિ ગહિતોતિ કત્વા આહ “**ગણ્ડભેદો વિય જરામરણ**”ન્તિ. ગણ્ડસ્સ વા વિસદિસાપત્તિ, ભિજ્જનઞ્ચ **ગણ્ડભેદો**, તત્થ વિસદિસાપત્તિ પાકોતિ વેદિતબ્બં.

ઉપમાહિ ભવચક્કં વિઞ્ઞાપેન્તેન એકાધિટ્ઠાનેહિ ઉપમાવિસેસેહિ તં વિઞ્ઞાપેત્વા ઇદાનિ નાનાધિટ્ઠાનેહિ વિઞ્ઞાપેતું “**યસ્મા વા**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ પટલાભિભૂતચક્ખુકો રૂપાનિ ન પસ્સતિ, કિઞ્ચિ પસ્સન્તોપિ વિપરીતં પસ્સતિ, એવં અવિજ્જાભિભૂતો દુક્ખાદીનિ ન પટિપજ્જતિ ન પસ્સતિ, મિચ્છા વા પટિપજ્જતીતિ **પટલં વિય અવિજ્જા**. **કોસકારકિમિ વિય** અત્તનાવ કતત્તા, વટ્ટસ્સ અત્તનો એવ પરિબ્ભમનકારણત્તા ચ **કોસપ્પદેસા વિય સઙ્ખારા**. સઙ્ખારપરિગ્ગહં વિના પતિટ્ઠં અલભમાનં **વિઞ્ઞાણં** પરિણાયકપરિગ્ગહં વિના પતિટ્ઠં અલભમાનો **રાજકુમારો વિયા**તિ પરિગ્ગહેન વિના પતિટ્ઠાલાભો એત્થ ઉપમોપમેય્યસામઞ્ઞં. **ઉપપત્તિનિમિત્ત**ન્તિ કમ્માદિઆરમ્મણમાહ. **પરિકપ્પનતો**તિ આરમ્મણકરણતો, સમ્પયુત્તેન વા વિતક્કેન વિતક્કનતો. દેવમનુસ્સમિગવિહઙ્ગાદિવિવિધપ્પકારતાય **માયા વિય નામરૂપં**. પતિટ્ઠાવિસેસેન વુદ્ધિવિસેસાપત્તિતો **વનપ્પગુમ્બો વિય સળાયતનં**. આયતનાનં વિસયિવિસયભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞાભિમુખભાવો **આયતનઘટ્ટનં**. તતો આયતનઘટ્ટનતો દ્વયસઙ્ઘટ્ટનુપ્પત્તિતો, વેદનાદુક્ખહેતુતો ચ **અગ્ગિ વિય ફસ્સો**. સપરિળાહતો **દાહો વિય વેદના**. ઉપરૂપરિ તણ્હાપવડ્ઢનતો લોણૂદકપાનં વિય વિસયાનુભવનં. આરમ્મણે પાતુકમ્યતાભાવતો **પિપાસા વિય તણ્હા**. **તદસ્સુપાદાન**ન્તિ તં અભિલાસકરણં તણ્હાદિટ્ઠાભિનન્દનં અસ્સ તંસમઙ્ગિનો પુગ્ગલસ્સ, તદસ્સ વા ભવેય્ય ઉપાદાનં. બ્યસનાવહતાય અજાનનતો ભવુપાદાનં મચ્છસ્સ બળિસુપાદાનં વિય. એત્થ ચ સઙ્ખારાદીનં કોસપ્પદેસપરિણાયકાદીહિ દ્વીહિ દ્વીહિ સદિસતાય દ્વે દ્વે ઉપમા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

૬૫૯. કોચિ અગમ્ભીરો એવ ગમ્ભીરો વિય ખાયતિ પુરાણતિણપણ્ણાદિભરિતો પબ્બતસઙ્ખેપે જલાસયો વિય, ન એવમયં. અયં પન ગમ્ભીરોવ હુત્વા ઓભાસતિ પકાસતિ દિસ્સતીતિ **ગમ્ભીરાવભાસો**. **યથારહ**ન્તિ અત્થાદિવસેન યથાનુરૂપં.

જાતિતો જરામરણં ન ન હોતિ, હોતિ એવાતિ અવધારણે સિદ્ધે ''સિયા નુ ખો જરામરણં જાતિતો, અઞ્ઞતોપી''તિ આસઙ્કાયં તદાસઙ્કાનિવત્તનત્થં **''ન ચ જાતિં વિના અઞ્ઞતો હોતી**''તિ વુત્તં. તત્થ અઞ્ઞગ્ગહણં જાતિયા પટિયોગીવિસયં, ન અઞ્ઞમત્તવિસયં ''જાતિં વિના''તિ વચનતો. તેનસ્સ નાઞ્ઞં જાતિયા સહકારીકારણભૂતં નિવત્તિતં હોતિ. એસ નયો ઇતો પરેસુપિ. **ઇત્થ**ન્તિ ઇદં પકારં, ઇમિના પકારેનાતિ અત્થો. **જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો**તિ જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતં હુત્વા સહિતસ્સ અત્તનો પચ્ચયાનુરૂપસ્સ ઉદ્ધં ઉદ્ધં આગતભાવો, અનુપ્પવત્તટ્ઠોતિ અત્થો. અથ વા સમ્ભૂતટ્ઠો ચ સમુદાગતટ્ઠો ચ **સમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો**. ''ન જાતિતો જરામરણં ન હોતિ, ન ચ જાતિં વિના અઞ્ઞતો હોતી''તિ હિ જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતટ્ઠો વુત્તો. **ઇત્થઞ્ચ જાતિતો સમુદાગચ્છતી**તિ જાતિપચ્ચયસમુદાગતટ્ઠો, યા યા જાતિ યથા યથા પચ્ચયો હોતિ, તદનુરૂપપાતુભાવોતિ અત્થો.

તત્થ ''ન જાતિતો જરામરણં ન હોતી''તિ ઇમિના જરામરણસ્સ જાતિપચ્ચયતાય અવિતથતં દસ્સેતિ, ''ન જાતિં વિના અઞ્ઞતો જરામરણં હોતી''તિ ઇમિના અનઞ્ઞથત્તં, ''ઇત્થઞ્ચ જાતિતો સમુદાગચ્છતી''તિ ઇમિના તથતં. તેન ચ યથા પચ્ચયધમ્મા અત્તનો પચ્ચયુપ્પન્નાનં પચ્ચયભાવે, તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા, એવં પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માપિ તબ્ભાવેતિ દસ્સેતિ. એસ નયો સેસેસુપિ. ''હેતુફલે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ એતેન વચનેન અત્થસ્સ હેતુફલભાવો કથં ઞાતબ્બોતિ? ''અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ એતસ્સ સમાસપદસ્સ અવયવપદત્થં દસ્સેન્તેન ''હેતુફલે ઞાણ''ન્તિ વુત્તત્તા. ''અત્થે પટિસમ્ભિદા અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ એત્થ હિ ''અત્થે''તિ એતસ્સ અત્થં દસ્સેન્તેન ''હેતુફલે''તિ વુત્તં, ''પટિસમ્ભિદા''તિ એતસ્સ અત્થં દસ્સેન્તેન ''ઞાણ''ન્તિ, તસ્મા હેતુફલઅત્થસદ્દા એકત્થા, ઞાણપટિસમ્ભિદા ચાતિ ઇમમત્થં વદન્તેન સાધિતો અત્થસ્સ હેતુફલભાવો.

**યેનાકારેના**તિ યેન પવત્તિઆકારેન. સભાવધમ્મા હિ પચ્ચયવિસેસસિદ્ધેન પવત્તિઆકારેન વિસિટ્ઠાકારા હોન્તિ. તેનાહ ''સબ્બે ધમ્મા સબ્બાકારેન બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણમુખે આપાથમાગચ્છન્તી''તિ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫). **યદવત્થા**તિ યાય અવત્થાય અવત્થિતા. અવત્થાવિસેસવન્તો હિ ધમ્મા તેન તેન અવત્થાવિસેસેન તં તં અત્થકિચ્ચં સાધેતું સમત્થા હોન્તિ. સ્વાયં પવત્તિઆકારો, અવત્થાવિસેસો ચ અવિજ્જાયપિ અનુપચિતકુસલસમ્ભારેહિ દુરવબોધતો એવ ઞાણેન અલબ્ભનેય્યપતિટ્ઠો ચાતિ આહ **''તસ્સ...પે॰... ગમ્ભીરો**''તિ. **તસ્સ** આકારસ્સ, અવત્થાય ચ. **હેતુમ્હિ ઞાણ**ન્તિ એત્થ હેતુનો ધમ્મપરિયાયતા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

**અસ્સા**તિ પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ. **તેન તેન કારણેના**તિ તેન તેન વેનેય્યાનં બુજ્ઝનાનુગુણતાસઙ્ખાતેન કારણેન. **તત્થા**તિ તસ્મિં દેસનપ્પકારે. **અનુલોમપટિલોમતો**તિ નયિધ પચ્ચયુપ્પાદા પચ્ચયુપ્પન્નુપ્પાદસઙ્ખાતં અનુલોમં, પચ્ચયનિરોધા પચ્ચયુપ્પન્નનિરોધસઙ્ખાતઞ્ચ પટિલોમમાહ. આદિતો પન અન્તગમનમનુલોમં, અન્તતો ચ આદિગમનં પટિલોમમાહ. આદિતો પટ્ઠાય અનુલોમદેસનાય, અન્તતો પટ્ઠાય પટિલોમદેસનાય ચ **તિસન્ધિચતુસઙ્ખેપં**. ''ઇમે ચત્તારો આહારા કિંનિદાના''તિઆદિકાય (સં॰ નિ॰ ૨.૧૧) વેમજ્ઝતો પટ્ઠાય પટિલોમદેસનાય, ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો, ફસ્સપચ્ચયા વેદના''તિઆદિકાય (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૧, ૪૨૫-૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩-૪૫; ૨.૪.૬૦; કથા॰

૪૬૫, ૪૬૭) અનુલોમદેસનાય ચ **દ્વિસન્ધિતિસઙ્ખેપં**. ‘‘સંયોજનીયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો વિહરતો તણ્હા પવડ્ઢતિ, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન’’ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩, ૫૭) **એકસન્ધિદ્વિસઙ્ખેપં**. કત્થચિ એકઙ્ગોપિ ચ પટિચ્ચસમુપ્પાદો દેસિતો, સો ‘‘તત્ર, ભિક્ખવે, સુતવા અરિયસાવકો’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૬૨) દસ્સિતો એવ.

અવિજ્જાદીનં સભાવો પટિવિજ્ઝીયતીતિ **પટિવેધો**. વુત્તં હેતં **અટ્ઠકથાયં** ‘‘તેસં તેસં વા તત્થ તત્થ વુત્તધમ્માનં પટિવિજ્ઝિતબ્બો સલક્ખણસઙ્ખાતો અવિપરીતસભાવો પટિવેધો’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા). જાનનલક્ખણસ્સ ઞાણસ્સ પટિપક્ખભૂતો અવિજ્જાય **અઞ્ઞાણટ્ઠો**. આરમ્મણસ્સ પચ્ચક્ખકરણેન દસ્સનભૂતસ્સ પટિપક્ખભૂતો **અદસ્સનટ્ઠો**. યેન પનેસા દુક્ખાદીનં યાથાવસરસં પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ, છાદેત્વા પરિયોનન્ધિત્વા તિટ્ઠતિ, સો તસ્સા **સચ્ચાસમ્પટિવેધટ્ઠો**. અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારેકદેસો **સરાગો**, અઞ્ઞો **વિરાગો**. રાગસ્સ વા અપટિપક્ખભાવતો રાગપવડ્ઢકો અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો સબ્બોપિ **સરાગો**, ઇતરો તપ્પટિપક્ખભાવતો **વિરાગો**. ‘‘દીઘરત્તં હેતં, ભિક્ખવે, અસ્સુતવતો પુથુજ્જનસ્સ અજ્ઝોસિતં મમાયિતં પરામટ્ઠં ‘એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૬૨) અત્તપરામાસસ્સ વિઞ્ઞાણં વિસેસતો વત્થુ વુત્તન્તિ વિઞ્ઞાણસ્સ **સુઞ્ઞતટ્ઠો** ગમ્ભીરો. અત્તા વિજાનાતિ સંસરતીતિ સબ્યાપારતાસઙ્કન્તિ અભિનિવેસબલવતાય **અબ્યાપારટ્ઠઅસઙ્કન્તિપટિસન્ધિપાતુભાવટ્ઠા** ચ ગમ્ભીરા. **નામરૂપસ્સ** પટિસન્ધિક્ખણે **એકુપ્પાદો**, પવત્તિયં વિસું વિસું યથારહં **એકુપ્પાદો**, નામસ્સ રૂપેન, રૂપસ્સ ચ નામેન અસમ્પયોગતો **વિનિબ્ભોગો**, નામસ્સ નામેન, રૂપસ્સ ચ રૂપેન, એકચ્ચસ્સ એકચ્ચેન **અવિનિબ્ભોગો** યોજેતબ્બો. એકુપ્પાદેકનિરોધે હિ અવિનિબ્ભોગે અધિપ્પેતે સો રૂપસ્સ ચ એકકલાપવુત્તિનો લબ્ભતિ. અથ વા એકચતુવોકારભવેસુ નામરૂપાનં અસહવત્તનતો અઞ્ઞમઞ્ઞવિનિબ્ભોગો, પઞ્ચવોકારભવે સહવત્તનતો અવિનિબ્ભોગો ચ વેદિતબ્બો.

**અધિપતિયટ્ઠો** નામ ઇધ ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવો. ‘‘લોકોપેસો દ્વારાપેસા ખેત્તમ્પેત’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૫૯૮-૫૯૯) વુત્તા **લોકાદિઅત્થા** ચક્ખાદીસુ પઞ્ચસુ યોજેતબ્બા. મનાયતનસ્સાપિ લુજ્જનતો, મનોસમ્ફસ્સાદીનં દ્વારખેત્તભાવતો ચ એતે અત્થા સમ્ભવન્તિ એવ. આપાથગતાનં રૂપાદીનં પકાસનયોગ્યતાલક્ખણં ઓભાસનં ચક્ખાદીનં **વિસયિભાવો**, મનાયતનસ્સ વિજાનનં. **સઙ્ઘટ્ટનટ્ઠો** વિસેસતો ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનં પઞ્ચન્નં, ઇતરે છન્નમ્પિ યોજેતબ્બા. ફુસનઞ્ચ ફસ્સસ્સ સભાવો, સઙ્ઘટ્ટનં રસો, ઇતરે ઉપટ્ઠાનાકારા. **આરમ્મણરસાનુભવનટ્ઠો** રસવસેન વુત્તો, **વેદયિતટ્ઠો** લક્ખણવસેન. સુખદુક્ખમજ્ઝત્તભાવા યથાક્કમં તિસ્સન્નં વેદનાનં સભાવવસેન વુત્તા. અત્તા વેદયતીતિ અભિનિવેસસ્સ બલવતાય **નિજ્જીવટ્ઠો** વેદનાય ગમ્ભીરો. નિજ્જીવાય વા વેદનાય વેદયિતં નિજ્જીવવેદયિતં, નિજ્જીવવેદયિતમેવ અત્થો **નિજ્જીવવેદયિતટ્ઠો**. સપ્પીતિકતણ્હાય **અભિનન્દિતટ્ઠો**, બલવતરતણ્હાય ગિલિત્વા પરિનિટ્ઠાપનં **અજ્ઝોસાનટ્ઠો**. ઇતરો સાધારણવસેન વેદિતબ્બો. **આદાનગ્ગહણાભિનિવેસટ્ઠા** ચતુન્નમ્પિ ઉપાદાનાનં સમાના, **પરામાસટ્ઠો** વુત્તો દિટ્ઠુપાદાનાદીનમેવ, તથા **દુરતિક્કમટ્ઠો**. ‘‘દિટ્ઠિકન્તારો’’તિ (ધ॰ સ॰ ૩૯૨) હિ વચનતો દિટ્ઠીનં દુરતિક્કમતા, દળ્હગ્ગહણત્તા વા ચતુન્નમ્પિ **દુરતિક્કમટ્ઠો** યોજેતબ્બો. દુરતિક્કમતાયપિ હિ તણ્હાય **સમુદ્દટ્ઠો** વુત્તો. **યોનિગતિઠિતિનિવાસેસુખિપન**ન્તિ સમાસે ભુમ્મવચનસ્સ અલોપો દટ્ઠબ્બો. એવઞ્હિ તેન આયૂહનાભિસઙ્ખરણપદાનં સમાસો હોતિ. જરામરણઙ્ગં મરણપ્પધાનન્તિ મરણટ્ઠા એવ **ખયાદયો** ગમ્ભીરાતિ દસ્સિતા. નવનવાનઞ્હિ ખયેન ખણ્ડિચ્ચાદિપરિપક્કપ્પવત્તિ જરાતિ, ખયટ્ઠો વા જરાય વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. નવભાવાપગમો હિ ખયોતિ વત્તું યુત્તોતિ. **વિપરિણામટ્ઠો** દ્વિન્નમ્પિ. સન્તતિવસેન વા જરાય ખયવયભાવો, સમ્મુતિખણિકવસેન મરણસ્સ ભેદવિપરિણામતા યોજેતબ્બા.

૬૬૦. **અત્થનયા**તિ અત્થાનં નયા, અવિજ્જાદિઅત્થેહિ એકત્તાદી સકેન ભાવેન નયન્તિ ગમેન્તીતિ એકત્તાદયો, તેસં નયાતિ વુત્તા. નીયન્તીતિ હિ નયાતિ. અત્થા એવ વા એકત્તાદિભાવેન નીયમાના ઞાયમાના **અત્થનયા**તિ વુત્તા. નીયન્તિ એતેહીતિ વા નયા, એકત્તાદીહિ ચ અત્થા ''એક''ન્તિઆદિના નીયન્તિ, તસ્મા એકત્તાદયો અત્થાનં નયાતિ **અત્થનયા**.

**અઙ્કુરાદિભાવેના**તિ અઙ્કુરપત્તનાળખન્ધસાખાપલ્લવપલાસાદિભાવેન પવત્તમાને અવયવે એકજ્ઝં ગહેત્વા સન્તાનાનુપચ્છેદેન બીજં રુક્ખભાવં પત્તં રુક્ખભાવેન પવત્તં તઞ્ચ એકત્તેન વુચ્ચતીતિ **સન્તાનાનુપચ્છેદો** યથા એકત્તં, એવં ઇધાપિ અવિજ્જાસઙ્ખારાદિહેતુહેતુસમુપ્પન્નાનં સન્તાનાનુપચ્છેદો એકસન્તતિપતિતતા **એકત્તનયો**તિ દસ્સેતિ. "**હેતુફલસમ્બન્ધેના**"તિ એતેન સન્તાનાનુપચ્છેદં વિભાવેતિ. સતિપિ હિ હેતુફલાનં પરમત્થતો ભેદે હેતુભાવેન, ફલભાવેન ચ તેસં સમ્બન્ધભાવોયેવેત્થ **સન્તાનાનુપચ્છેદો**, યતો યસ્મિં સન્તાને કમ્મં નિબ્બત્તં, તત્થેવ ફલુપ્પત્તીતિ કતસ્સ વિનાસો, અકતસ્સ અબ્ભાગમો ચ નત્થીતિ. **એકત્તગ્ગહણતો**તિ હેતુફલાનં ભેદં અનુપધારેત્વા હેતું, ફલઞ્ચ અભિન્નં કત્વા ઉભિન્નં એકભાવસ્સ અભેદસ્સ ગહણેન. ''તદેવ વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતી''તિઆદિના **સસ્સતદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ**.

**લક્ખણવવત્થાન**ન્તિ સભાવવવત્થાનં હેતુનો, ફલસ્સ ચ ભિન્નસભાવતાવબોધો. **ભિન્નસન્તાનસ્સેવા**તિ સમ્બન્ધરહિતસ્સ નાનત્તસ્સ ગહણતો અઞ્ઞો મતો, અઞ્ઞો જાતો, તસ્મા ''સત્તન્તરો ઉચ્છિન્નો, સત્તન્તરો ઉપ્પન્નો''તિ ગણ્હન્તો **ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ**.

અમ્હેહિ ઉપ્પાદેતબ્બન્તિ આનેત્વા સમ્બન્ધો. **બ્યાપારાભાવો** અનભિસન્ધિતાય અબ્યાવટતા. **સમ્મા પસ્સન્તો**તિ ''નિરીહા નિજ્જીવા ધમ્મમત્તા''તિ પસ્સન્તો. સભાવો એવ નિયમો **સભાવનિયમો** ''સસમ્ભારગ્ગિનો ઉદ્ધમુખતા, સસમ્ભારવાયુનો તિરિયગમન''ન્તિ એવમાદિ વિય. તેન સિદ્ધો યથાસકં પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ **હેતુભાવો**. ''કસ્સચિ કત્તુનો અભાવા ન કાચિ કિરિયા ફલપબન્ધિની''તિ **અકિરિયદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ**.

''ખીરતો દધિ, ન ઉદકતો, તિલતો તેલં, ન વાલિકતો''તિ સબ્બતો સબ્બસમ્ભવાભાવદસ્સનેન **અહેતુકદિટ્ઠિં** હેતુઅનુરૂપમેવ ફલં પસ્સન્તો **અકિરિયદિટ્ઠિં પજહતિ**. **યતો કુતોચી**તિ યદિ અઞ્ઞસ્મા અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પત્તિ સિયા, વાલિકતો તેલસ્સ, ઉચ્છુતો ખીરસ્સ કસ્મા ઉપ્પત્તિ ન સિયા, તસ્મા ન કોચિ કસ્સચિ હેતુ અત્થીતિ **અહેતુકદિટ્ઠિં**, અવિજ્જમાનેપિ હેતુમ્હિ નિયતતાય તિલગાવીસુક્કસોણિતાદીહિ તેલખીરસરીરાદીનિ પવત્તન્તીતિ **નિયતિવાદઞ્ચ ઉપાદિયતી**તિ વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

૬૬૧. કસ્મા? યસ્મા ઇદઞ્હિ ભવચક્કં અપદાલેત્વા સંસારભયમતીતો ન કોચિ સુપિનન્તરેપિ અત્થીતિ સમ્બન્ધો. **અગાધં** અપ્પતિટ્ઠં **દુરતિયાનં** દુરતિક્કમં. **અસનિવિચક્કમિવા**તિ અસનિમણ્ડલમિવ. તઞ્હિ નિમ્મથનમેવ, નાનિમ્મથનં પવત્તતિ, એવં ભવચક્કમ્પિ એકન્તદુક્ખુપ્પાદનતોવ "**નિચ્ચનિમ્મથન**"ન્તિ વુત્તં.

ઞાણાસિના અપદાલેત્વા સંસારભયમતીતો નત્થીતિ એતસ્સ સાધકસુત્તં દસ્સેન્તો "**વુત્તમ્પિ ચેત**"ન્તિઆદિમાહ. તન્તૂનં આકુલકં તન્તાકુલકં, તન્તાકુલકમિવ જાતા **તન્તાકુલકજાતા**, કિલેસકમ્મવિપાકેહિ અતિવિય જટિતાતિ અત્થો. કુલિયા સકુણિયા નીડં કુલિકં, તં વિય જાતા **કુલિકુણ્ડિકજાતા**. મુઞ્જા વિય, પબ્બજા વિય ચ ભૂતા જાતા **મુઞ્જપબ્બજભૂતા**. તદુભયં કિર તિણં આકુલં જટિતં હુત્વા વડ્ઢતિ. વડ્ઢિયા અભાવતો **અપાયં**, દુક્ખગતિભાવતો **દુગ્ગતિં**, સુખસમુસ્સયતો વિનિપતિતત્તા **વિનિપાતઞ્ચ**, ચતુબ્બિધં અપાયં ''ખન્ધાનઞ્ચ

પટિપાટી’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૧૯; દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૯૫ આપસાદનાવણ્ણના; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૬૦; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૪.૧૯૯; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૬ સઙ્ખારપદનિદ્દેસ; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા; સુ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૫૨૩; ઉદા॰ અટ્ઠ॰ ૩૯; ઇતિવુ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪, ૫૮; થેરગા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૬૭, ૯૯; પટિ॰ મ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧.૧૧૭; ચૂળનિ॰ અટ્ઠ॰ ૬; બુ॰ વં॰ અટ્ઠ॰ ૨.૫૮) વુત્તં **સંસારઞ્ચ નાતિવત્તતિ**. સંસારો એવ વા સબ્બો ઇધ વટ્ટિઅપગમાદિઅત્થેહિ અપાયાદિનામકો વુત્તો કેવલં દુક્ખક્ખન્ધભાવતો.

પઞ્ચાભૂમિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ સત્તરસમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૧૮. દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

## નામરૂપપરિગ્ગહકથાવણ્ણના

૬૬૨. યા વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેતબ્બાતિ સમ્બન્ધો. **ઇમેસુ** યથાવિચારિતેસુ ખન્ધાદીસુ વિપસ્સનાય **ભૂમિભૂતેસુ ધમ્મેસુ**. ગન્થસ્સ ઉગ્ગણ્હનં વાચુગ્ગતકરણં **ઉગ્ગહો**, પરિતો સબ્બથાપિ અત્થસ્સ ઞાતુમિચ્છા **પરિપુચ્છા**, સવનુપપરિક્ખાદિવસેન તદત્થસ્સ મનસિકારવિધિ, તદુભયવસેન યસ્મા તત્થપિ ઞાણં સ્વાસેવિતં હોતિ, તસ્મા વુત્તં "**ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવસેન ઞાણપરિચયં કત્વા**"તિ, ખન્ધાદીસુ સુતમયં ઞાણં ઉપ્પાદેત્વાતિ અત્થો. **વિત્થારિતમેવ**, તસ્મા તત્થ વિત્થારિતનયાનુસારેન સીલવિસુદ્ધિ સમ્પાદેતબ્બાતિ અધિપ્પાયો. ઉપચારસમાધિપિ અપ્પનાસમાધિ વિય વિપસ્સનાય અધિટ્ઠાનભાવતો ચિત્તવિસુદ્ધિયેવાતિ આહ "**સઉપચારા**"તિ. **વેદિતબ્બા**તિ અત્તનો સન્તાને નિબ્બત્તનવસેનેવ વેદિતબ્બા. એવઞ્હિ તા પચ્ચક્ખતો વિદિતા નામ હોન્તિ, તસ્મા વેદિતબ્બા સમ્પાદેતબ્બાતિ વુત્તં હોતિ. **વેદિતબ્બા**તિ વા સમાપત્તિસુખાધિગમવસેન અનુભવિતબ્બાતિ અત્થો. ન હિ કેવલેન જાનનમત્તેન ચિત્તવિસુદ્ધિયં પતિટ્ઠિતો નામ હોતિ, ન ચ તત્થ અપતિટ્ઠાય ઉપરિવિસુદ્ધિં સમ્પાદેતું સક્કાતિ.

**નામરૂપાનં યાથાવદસ્સન**ન્તિ નામસ્સ, રૂપસ્સ ચ વિભજ્જ યથાભૂતસભાવદસ્સનં. નામગ્ગહણેન ચેત્થ વેદનાદીનં ચતુન્નં તેભૂમકાનં ખન્ધાનં ગહણં, ન ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ એત્થ વિય વિઞ્ઞાણં વિના, નાપિ ''નામઞ્ચ રૂપઞ્ચા''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૪, ૩૫૨; ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૦૯) એત્થ વિય સનિબ્બાનેહિ લોકુત્તરક્ખન્ધેહિ સદ્ધિન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૬૬૩. યાતિ પજ્જતિ એતેનાતિ યાનં, સમથોવ યાનં સમથયાનં, તં એતસ્સ અત્થીતિ સમથયાનિકો. ઝાને, ઝાનૂપચારે વા પતિટ્ઠાય વિપસ્સનં અનુયુઞ્જન્તસ્સેતં નામં, તેન **સમથયાનિકેન** . "**ઠપેત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતન**"ન્તિ ઇદં ભવગ્ગધમ્માનં આદિકમ્મિકસ્સ દુપ્પરિગ્ગહતાય વુત્તં. **લક્ખણરસાદિવસેન પરિગ્ગહેતબ્બા** ઞાણેન પરિચ્છિજ્જ ગહેતબ્બા, પરિગ્ગહવિધિ પન **ખન્ધનિદ્દેસે** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૨૧ આદયો) વુત્તા એવાતિ અધિપ્પાયો. આરમ્મણાભિમુખનમનં આરમ્મણેન વિના અપ્પવત્તિ, તેન નમનટ્ઠેન, નામકરણટ્ઠેન વા. વેદનાદયો હિ અરૂપધમ્મા સબ્બદાપિ ચ ફસ્સાદિનામકત્તા પથવીઆદયો વિય કેસકુમ્ભાદિનામન્તરાનાપજ્જનતો અત્તનાવ કતનામતાય નામકરણટ્ઠેન "**નામ**"ન્તિ વુચ્ચન્તિ. અથ વા અધિવચનસમ્ફસ્સો વિય અધિવચનં નામં અન્તરેન અનુપચિતસમ્ભારાનં ગહણં ન ગચ્છન્તીતિ નામાયત્તગ્ગહણતાય વેદનાદયો "**નામ**"ન્તિ વુચ્ચન્તિ, રૂપં પન વિનાપિ નામસવનં અત્તનો રુપ્પનસભાવેનેવ ગહણં ગચ્છતિ. **વવત્થાપેતબ્બ**ન્તિ અસઙ્કરતો ઠપેતબ્બં, અઞ્ઞમઞ્ઞં, રૂપેન ચ અમિસ્સિતં કત્વા ચિત્તે ઠપેતબ્બન્તિ અત્થો.

નામરૂપપરિગ્ગહો ચ નામ યાવદેવ તસ્સ પટિનિસ્સજ્જનત્થન્તિ તદનુરૂપમેવ નિદસ્સનં દસ્સેન્તો "**યથા નામા**"તિઆદિમાહ. **રુપ્પનતો**તિ એત્થ રુપ્પનટ્ઠો ''સીતાદિવિરોધિપચ્ચયસન્નિપાતે વિસદિસુપ્પત્તી''તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ મહાટી॰ ૨.૪૩૨) **ખન્ધનિદ્દેસવણ્ણનાયં** વુત્તોયેવ. એવં વિસું નામપરિગ્ગહં, રૂપપરિગ્ગહઞ્ચ દસ્સેત્વા ઇદાનિ એકજ્ઝં નામરૂપપરિગ્ગહં દસ્સેતું "**તતો નમનલક્ખણ**"ન્તિઆદિ વુત્તં.

૬૬૪. ઇતિ અરૂપમુખેન વિપસ્સનાભિનિવેસં દસ્સેત્વા ઇદાનિ રૂપમુખેન તં દસ્સેન્તો "**સુદ્ધવિપસ્સનાયાનિકો પના**"તિઆદિમાહ. તત્થ સમથયાનિકસ્સ સમથમુખેન વિપસ્સનાભિનિવેસો, વિપસ્સનાયાનિકસ્સ પન સમથં

અનિસ્સાયાતિ આહ “**સુદ્ધવિપસ્સનાયાનિકો**”તિ, સમથભાવનાય અમિસ્સિતવિપસ્સનાયાનવાતિ અત્થો. **અયમેવ વા સમથયાનિકો**તિ યથાવુત્તો સમથયાનિકો એવ વા. તેન સમથયાનિકસ્સાપિ રૂપમુખેન વિપસ્સનાભિનિવેસો લબ્ભતિ, ન અરૂપમુખેનેવાતિ દસ્સેતિ. **તેસં તેસં ધાતુપરિગ્ગહમુખાનન્તિ** ‘‘યં થદ્ધલક્ખણં, અયં પથવીધાતૂ’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૩૦૮) સઙ્ખેપમનસિકારાદિવસેન વુત્તેસુ તેરસસુ ધાતુપરિગ્ગહમુખેસુ. કમ્મસમુટ્ઠાનો નામ કેસો ચમ્મબ્ભન્તરગતો. **તત્થેવા**તિ તસ્મિંયેવ કમ્મસમુટ્ઠાને કેસે. કાયપ્પસાદસ્સ વિય ભાવસ્સાપિ સકલસરીરબ્યાપિતાય “**ભાવસ્સ અત્થિતાયા**”તિ વુત્તં. પુન **તત્થેવા**તિ તસ્મિંયેવ કેસસઞ્ઞિતે રૂપસમુદાયે. **અપરાનિપી**તિ પુબ્બે વુત્તાનિ કમ્મસમુટ્ઠાનાનિ વીસતિ, ઇમાનિ આહારસમુટ્ઠાનાદીનિ ચતુવીસતિ રૂપાનીતિ સબ્બાનિપિ **ચતુચત્તાલીસ**, તઞ્ચ ખો તત્થ લબ્ભમાનસન્તતિસીસસામઞ્ઞેન વેદિતબ્બં. “**ચતુચત્તાલીસા**”તિ ચ ઇદં સદ્દસ્સ અનિયતત્તા વુત્તં. ન હિ સબ્બકાલં ઉતુચિત્તતો રૂપં ઉપ્પજ્જન્તં સસદ્દમેવ ઉપ્પજ્જતીતિ. **એવન્તિ** યથા કેસે, એવં લોમાદીસુ ચતુસમુટ્ઠાનિકેસુ. **ચતુવીસતિકોટ્ઠાસેસૂ**તિ દ્વત્તિંસાય કોટ્ઠાસેસુ વક્ખમાને અટ્ઠ કોટ્ઠાસે અપનેત્વા ચતુવીસતિકોટ્ઠાસેસુ. સેદાદીનં આતપૂપતાપાદિના, ચિત્તવિકારેન ચ ઉપ્પજ્જનતો તે **ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાના** વુત્તા.

દ્વત્તિંસકોટ્ઠાસગતેસુ રૂપેસુ પાકટેસુ જાતેસુ તદઞ્ઞાનિપિ પાકટાનિ હોન્તીતિ તાનિપિ દસ્સેતું “**અપરે**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અપરે દસ આકારા**તિ તેજોવાયોકોટ્ઠાસવસેન અપરે દસ આકારા. **કમ્મજે**તિ ભૂતકથનં, ન વિસેસનં અસિતાદિપરિપાચકસ્સ તેજસ્સ અકમ્મજસ્સ અભાવતો. **તથા ચિત્તજે**તિ ચ એકન્તચિત્તસમુટ્ઠાનત્તા અસ્સાસપસ્સાસાનન્તિ કેચિ, તં ન, અચિત્તજસન્તાને પવત્તાનં ઉતુજભાવતો. અબ્ભન્તરટ્ઠા એવ હિ તે ચિત્તજા, ન બહિદ્ધા, તસ્મા તત્થ “**ચિત્તજે**”તિ ઇદં વિસેસનમેવ, અયઞ્ચ અત્થો હેટ્ઠા આનાપાનકથાયં વુત્તોયેવ. **સેસેસૂ**તિ સન્તપ્પનાદિવસેન ચેવ ઉદ્ધઙ્ગમાદિવસેન ચ પવત્તેસુ તેજોવાયોકોટ્ઠાસેસુ.

ચક્ખુદસકાદીસુ પધાનરૂપં ચક્ખાદયોતિ તેસુ લબ્ભમાનં વત્થુદ્વારભાવં અવયવકિચ્ચં સમુદાયે આરોપેત્વા વુત્તં “**વત્થુદ્વારવસેન પઞ્ચ ચક્ખુદસકાદયો**”તિ. વત્થુવસેન હદયવત્થુદસકઞ્ચાતિ યોજેતબ્બં, એકયોગનિદ્દિટ્ઠાનમ્પિ એકદેસો અનુવત્તતીતિ. **સબ્બાનિપી**તિ યથાવુત્તગણનાયં ચતુન્નવુતિચતુસતાધિકાનિ સહસ્સરૂપરૂપાનિ. કોટ્ઠાસાવયવાનં પન તદવયવકલાપાનઞ્ચ ભેદે ગય્હમાને અતિવિય તતો બહુતરો રૂપભેદો હોતિ, સો પન ભેદો ઇધ આદિકમ્મિકસ્સ દુપ્પરિગ્ગહોતિ ન ગહેતબ્બો.

કામં વત્થુવસેનાપિ અરૂપધમ્મા પાકટા હોન્તિ, દ્વારવસેન પન પરિગ્ગહો અનાકુલોતિ કત્વા વુત્તં “**દ્વારવસેન અરૂપધમ્મા પાકટા હોન્તી**”તિ . સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન “**એકાસીતિ લોકિયચિત્તાની**”તિ વુત્તં, લાભિનો એવ પન મહગ્ગતચિત્તાનિ સુપાકટાનિ હોન્તિ. **અવિસેસેના**તિ સાધારણતો. ફસ્સાદયો હિ સત્ત ચેતસિકા ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિપિ ઉપ્પજ્જનતો સબ્બચિત્તુપ્પાદસાધારણા. **સબ્બેપિ તે**તિ એકાસીતિ લોકિયચિત્તાનિ, તંસમ્પયુત્તફસ્સાદયોતિ સબ્બેપિ તે અરૂપધમ્મે. આરમ્મણાદિવિભાગેન પન ચિત્તુપ્પાદભેદે ગય્હમાને તતો બહુતરો એવ હોતિ, સો પન ઇધ નાધિપ્પેતો.

**૬૬૫**. અસ્સ ચક્ખુપસાદસ્સ નિસ્સયભૂતા પન ચતસ્સો ધાતુયોતિ સમ્બન્ધો. સહજાતરૂપાનિ તસ્સ ચક્ખુપસાદસ્સ ઇચ્ચેવ સમ્બન્ધો. **તત્થેવા**તિ તસ્મિંયેવ સસમ્ભારચક્ખુપદેસે. **અનુપાદિન્નરૂપાની**તિ પુબ્બે વુત્તરૂપાનં ઉપાદિન્નરૂપત્તા વુત્તં, અકમ્મજરૂપાનીતિ અત્થો. **સેસાની**તિ પઠમં ચક્ખુનો વુત્તત્તા તતો સેસાનિ, તેન પન સદ્ધિં ચતુપઞ્ઞાસ રૂપાનિ હોન્તિ. ચક્ખુદસકાદીસુ એકસ્સપિ અગ્ગહેતબ્બતો “**અવસેસાનિ તેચત્તાલીસ**

**રૂપાની**”તિ વુત્તં. સદ્દસ્સ અનિયતત્તા તં અગ્ગહેત્વા “તેચત્તાલીસ રૂપાની”તિ વત્વા પુન ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાને દ્વે સદ્દે ગહેત્વા “**પઞ્ચચત્તાલીસા**”તિ કેચિવાદો દસ્સિતો.

**અવસેસરૂપાની**તિ “દસ ધાતુયો”તિ વુત્તે દ્વાદસ રૂપધમ્મે ઠપેત્વા અવસેસાનિ છ નિપ્ફન્નરૂપાનિ. રૂપરૂપાનેવ હિ ઇધ પરિગ્ગય્હન્તિ, ન રૂપપરિચ્છેદવિકારલક્ખણાનિ. ચક્ખુસન્નિસ્સયરૂપારમ્મણભાવસામઞ્ઞેન, ચિત્તભાવસામઞ્ઞેન ચ કુસલાકુસલવિપાકતાય દુવિધમ્પિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ચિત્તન્ત્વેવ વુત્તં. **એવ**ન્તિ ઇમિના “ચક્ખું નિસ્સાયા”તિઆદિના વુત્તં, અવુત્તઞ્ચ “સોતં નિસ્સાયા”તિઆદિકં સઙ્ગણ્હાતિ. **મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ**તિ એત્થાપિ “એકા”તિ પદં આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં “એકા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ”તિ. અટ્ઠેન એકાદસ **અટ્ઠેકાદસ**, અટ્ઠં વા એકાદસમં એતાસન્તિ **અટ્ઠેકાદસ. અટ્ઠકમા**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો.

૬૬૬. **ચક્ખુધાતુયં વુત્તનયેનેવા**તિ “યં લોકો સેતકણ્હમણ્ડલવિચિત્ત”ન્તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૬૫) વુત્તનયેન.

૬૬૭. **ઇધ ભિક્ખુ ઇમસ્મિં સરીરે**તિ અજ્ઝત્તં વિપસ્સનાભિનિવેસદસ્સનવસેન વુત્તં. તેનેવ હિ એકસ્સેવ ભાવસ્સ ગહિતત્તા “**સત્તરસ રૂપાનિ સમ્મસનુપગાની**”તિ આહ. સમ્મસિતું સક્કુણેય્યાનિ સમ્મસનં ઉપગચ્છન્તીતિ **સમ્મસનુપગાનિ**, સમ્મસનીયાનીતિ અત્થો. **આકાર**-ગ્ગહણેન વિઞ્ઞત્તિદ્વયં વુત્તં, **વિકાર**-ગ્ગહણેન લહુતાદિત્તયં, ઇતરેન આકાસધાતૂતિ વદન્તિ. **આકાર**-ગ્ગહણેન પન વિઞ્ઞત્તિદ્વયેન સદ્ધિં લક્ખણરૂપમાહ. તમ્પિ હિ રૂપાનં ઉપ્પજ્જનાદિઆકારમત્તન્તિ. **અન્તરપરિચ્છેદો**તિ તંતંકલાપાનં અસઙ્કરકારણતાય અન્તરભૂતો પરિચ્છેદો . યદિ ન સમ્મસનુપગાનિ, આકારાદિમત્તાનિ ચ, કથં રૂપાનીતિ આહ “**અપિચ ખો**”તિઆદિ.

૬૬૮. એવં દ્વાચત્તાલીસાય કોટ્ઠાસાનં વસેન વિત્થારતો રૂપપરિગ્ગહં તદનુસારેન વિત્થારતો એવ નામપરિગ્ગહં વિભાવેત્વા તતો સંખિત્તસંખિત્તતરસંખિત્તતમવસેન, અટ્ઠારસધાતુવસેન, દ્વાદસાયતનવસેન, પઞ્ચક્ખન્ધવસેન ચ રૂપારૂપપરિગ્ગહં દસ્સેત્વા અતિસંખિત્તનયેનાપિ દસ્સેતું “**યં કિઞ્ચિ રૂપ**”ન્તિઆદિ વુત્તં.

યથા ચ ધાતુઆદિવસેન, એવં ઇન્દ્રિયસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદવસેનપિ રૂપારૂપપરિગ્ગહો વેદિતબ્બો. કથં? ઇન્દ્રિયવસેન તાવ ચક્ખાદીનિ પઞ્ચ, ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનિ ચાતિ સત્ત ઇન્દ્રિયાનિ રૂપં, મનિન્દ્રિયં, પઞ્ચ વેદનિન્દ્રિયાનિ, સદ્ધાદીનિ પઞ્ચ ચાતિ એકાદસ નામં, જીવિતિન્દ્રિયં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ, પચ્છિમાનિ તીણિ ઇધ અનધિપ્પેતાનિ લોકુત્તરત્તા. દુક્ખસચ્ચં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ, સમુદયસચ્ચં નામં, ઇતરાનિ ઇધ નાધિપ્પેતાનિ લોકુત્તરત્તા. પચ્ચયાકારે આદિતો તીણિ અઙ્ગાનિ નામં, ચતુત્થપઞ્ચમાનિ નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ, છટ્ઠસત્તમઅટ્ઠમનવમાનિ નામં, દસમં નામઞ્ચેવ નામરૂપઞ્ચ, પચ્છિમાનિ દ્વે પચ્ચેકં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચાતિ એવં તત્થ તત્થ વુત્તનયાનુસારેન ઇન્દ્રિયસચ્ચપચ્ચયાકારવસેનપિ નામરૂપપરિગ્ગહો કાતબ્બો. એવં પન નામરૂપપરિગ્ગહસ્સ વિભાગેન કથને પયોજનં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

૬૬૯. કામં વેદનાદીસુ અરૂપધમ્મેસુ ન ઉત્તરુત્તરા વિય પુરિમપુરિમા સુખુમા, તથાપિ સઙ્ઘટ્ટનેન વિકારઆપજ્જનકે રૂપધમ્મે ઉપાદાય સબ્બેપિ તે સુખુમા એવાતિ આહ “**સુખુમત્તા અરૂપં ન ઉપટ્ઠાતી**”તિ. **સમ્મસિતબ્બ**ન્તિ સમ્મદેવ લક્ખણાદિતો વીમંસિતબ્બં. **મનસિકાતબ્બ**ન્તિ તથા ચિત્તે ઠપેતબ્બં. **પરિગ્ગહેતબ્બ**ન્તિ પરિચ્છેદકારિકાય પઞ્ઞાય પરિચ્છિજ્જ ગહેતબ્બં. **વવત્થપેતબ્બ**ન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અસઙ્કરતો વિનિચ્છિતબ્બં. **અસ્સા**તિ યોગિનો . **સુવિક્ખાલિત**ન્તિ સુવિસોધિતં. આદિકમ્મિકસ્સ હિ કમ્મટ્ઠાનં પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ યાવ ધમ્મા

સુપરિબ્યત્તં ન ઉપતિટ્ઠન્તિ, તાવ તે તપ્પટિચ્છાદકસમ્મોહબલેન અભિભૂતા અવિસુદ્ધા નામ હોન્તિ, અસઙ્કરતો ઉપટ્ઠાનાભાવતો અઞ્ઞમઞ્ઞં જટિતા. યદા પન સમ્મસનાદિવિધિના તં વિભૂતં હોતિ, તદા તે સુવિક્ખાલિતા, નિજ્જટા ચ નામ હોન્તિ. તેનાહ "**યથા યથા હી**"તિઆદિ. આદિકમ્મિકસ્સ અરૂપધમ્મા યેભુય્યેન રૂપધમ્મે આરબ્ભ પવત્તનાકારેન ગહણં ગચ્છન્તીતિ કત્વા વુત્તં "**તદારમ્મણા અરૂપધમ્મા**"તિ. તેનેવ હિ હેટ્ઠા ''તસ્સેવં પરિગ્ગહિતરૂપસ્સ દ્વારવસેન અરૂપધમ્મા પાકટા હોન્તી''તિ વુત્તં, ન વત્થુવસેનાતિ.

ઇદાનિ રૂપપરિગ્ગહો અરૂપપરિગ્ગહસ્સ ઉપાયો, ઉપત્થમ્ભો ચાતિ યથાવુત્તમત્થં ઉપમાહિ પકાસેતું "**યથા હી**"તિઆદિ વુત્તં. **મુખનિમિત્ત**ન્તિ મુખસ્સ પટિબિમ્બં. તત્રિદં ઉપમાસંસન્દનં – ચક્ખુમા પુરિસો વિય યોગાવચરો, તસ્સ ચક્ખુ વિય યોગિનો કમ્મટ્ઠાનપરિગ્ગાહકઞાણં, આદાસં વિય રૂપપરિગ્ગહો, મુખનિમિત્તં વિય અરૂપપરિગ્ગહો, આદાસસ્સ અપરિસુદ્ધકાલો વિય રૂપપરિગ્ગહસ્સ અવિક્ખાલિતકાલો, તદા મુખનિમિત્તસ્સ અપઞ્ઞાયનં વિય રૂપપરિગ્ગહસ્સ અવિસુદ્ધતાય અરૂપધમ્માનં અનુપટ્ઠાનં, આદાસસ્સ પુનપ્પુનં પરિમજ્જનં વિય રૂપપરિગ્ગહસ્સ પુનપ્પુનં વિસોધનં, સુપરિમજ્જિતે આદાસે સુબ્યત્તં મુખનિમિત્તસ્સ પઞ્ઞાયનં વિય સુવિક્ખાલિતે નિજ્જટે રૂપપરિગ્ગહે અરૂપધમ્માનં સુટ્ઠુ ઉપટ્ઠાનન્તિ. ઇમિના નયેન **તેલત્થિકોપમા**દીસુપિ યથારહં ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં. **તિલપિટ્ઠ**ન્તિ તિલચુણ્ણં. **કતકટ્ઠિ**ન્તિ કતકબીજં. **કલલકદ્દમ**ન્તિ તનુકદ્દમં.

**તપ્પચ્ચનીકકિલેસા**તિ તસ્સ અરૂપધમ્મપરિગ્ગાહકઞાણસ્સ વિબન્ધભાવેન પટિપક્ખભૂતા સમ્મોહાદિકિલેસા. **ઉચ્છુ**આદિઉપમાસુ ઇદં મુખમત્તસ્સ દસ્સનં – યથા ઉચ્છુરસં ગહેતુકામો ઉચ્છૂનિ ઉચ્છુયન્તે પક્ખિપિત્વા એકવારં દ્વિવારં યન્તક્કમનમત્તેન ઉચ્છુરસે અનિક્ખમન્તે ન ઉચ્છૂનિ છડ્ડેત્વા ગચ્છતિ, યથા વા ચોરે ગહેત્વા તેહિ કતકમ્મં જાનિતુકામો દ્વત્તિપ્પહારમત્તેન તેસુ તમત્થં અકથેન્તેસુ ન તે મુઞ્ચતિ, યથા વા પન ગોદમ્મકો ગોણં દમેતુકામો ધુરે તં યોજેત્વા એકવારં દ્વિવારં તસ્મિં પથેન અગચ્છન્તે ન વિસ્સજ્જેતિ, યથા ચ દધિં મન્થેત્વા નવનીતં ગહેતુકામો દધિકલસિયં મન્થં પક્ખિપિત્વા સકિં, દ્વિક્ખત્તું વા મન્થસ્સ ભમનમત્તેન નવનીતે અનુપ્પજ્જન્તે ન દધિં છડ્ડેતિ, યથા વા પન મચ્છે પચિત્વા ખાદિતુકામો એકવારં દ્વિવારં અગ્ગિદાનમત્તેન મચ્છેસુ અપચ્ચન્તેસુ ન તે છડ્ડેતિ. ''અથ ખો નં પુનપ્પુનં પરિમજ્જતી''તિ એત્થ વુત્તનયાનુસારેન ''અથ ખો નં ઉચ્છુયન્તે પુનપ્પુનં ઉપ્પીળેતી''તિઆદિના સબ્બત્થ ઉપમત્થો યોજેતબ્બો.

### અરૂપધમ્માનં ઉપટ્ઠાનાકારકથાવણ્ણના

**૬૭૦.** આકિરીયન્તિ અભિમુખા હોન્તિ એતેહીતિ આકારા, અરૂપધમ્માનં ઉપટ્ઠાનસ્સ મુખભૂતા ફુસનાનુભવનવિજાનનપ્પકારાતિ આહ "**અરૂપધમ્મા તીહિ આકારેહિ ઉપટ્ઠહન્તી**"તિઆદિ. આરમ્મણે પવત્તમાનેસુ ચિત્તચેતસિકેસુ અસતિપિ પુબ્બાપરિયે ફુસનલક્ખણો ફસ્સો, તત્થ સબ્બપઠમં અભિનિપતન્તો વિય હોતીતિ વુત્તં "**પઠમાભિનિપાતો ફસ્સો**"તિ. તેનસ્સ ફુસનાકારેન સુપાકટભાવેન ઉપટ્ઠાનં દસ્સેતિ. ફસ્સે પન ઉપટ્ઠિતે યસ્મિં આરમ્મણે સો ફસ્સો, તસ્સ અનુભવનલક્ખણા વેદના, સઞ્જાનનલક્ખણા સઞ્ઞા, આયૂહનલક્ખણા ચેતના, પટિવિજાનનલક્ખણં વિઞ્ઞાણન્તિ ઇમેપિ પાકટા હોન્તીતિ આહ "**તંસમ્પયુત્તા વેદના**"તિઆદિ. એવં સલક્ખણસઙ્ખેપતો ચતુધાતુવવત્થાનવસેન ફસ્સમુખેન અરૂપપરિગ્ગહં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિત્થારતો ચતુધાતુવવત્થાનવસેન તં દસ્સેતું "**તથા કેસે**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **કેસે પથવીધાતૂ**તિ કેસસઙ્ખાતે પથવીકોટ્ઠાસે પથવીધાતુ. લક્ખણવિભત્તિતો હિ ધાતુવવત્થાનદસ્સનમેતં.

પુનપિ દ્વિન્નં ધાતુવવત્થાનાનં વસેન વેદનામુખેન અરૂપપરિગ્ગહં દસ્સેતું **“એકસ્સા”**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **તસ્સ રસાનુભવનકવેદના**તિ થદ્ધભાવસઙ્ખાતસ્સ ફોટ્ઠબ્બસભાવસ્સ અનુભવનવસેન પવત્તવેદના.

**અપરસ્સા**તિ એત્થાપિ વુત્તનયેનેવ સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. તત્થ **આરમ્મણપટિવિજાનન**ન્તિ થદ્ધતાસઙ્ખાતફોટ્ઠબ્બારમ્મણપટિવિજાનનં. કાયદ્વારાભિનિહતં, કેવલં વા મનોદ્વારિકજવનવિઞ્ઞાણમાહ. તઞ્હિ ‘‘પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા’’તિ પટિવિજાનાતિ, ઇતરં પન કક્ખળલક્ખણપટિવિજાનનમત્તમેવાતિ.

**એતેનેવ ઉપાયેના**તિ ય્વાયં સલક્ખણસઙ્ખેપતો, સલક્ખણવિભત્તિતો ચ ધાતુવવત્થાનવસેન રૂપપરિગ્ગહં દસ્સેત્વા તત્થ ઠિતસ્સ ફસ્સાદિમુખેન અરૂપપરિગ્ગણ્હનુપાયો દસ્સિતો, એતેનેવ ઉપાયેન. **કમ્મસમુટ્ઠાનકેસે**તિ ચતુસમુટ્ઠાનકેસતો નિદ્ધારિતે કમ્મસમુટ્ઠાનકેસે. **કક્ખળલક્ખણાતિઆદિના નયેના**તિ **આદિ**-સદ્દેન ન કેવલં ‘‘પગ્ઘરણલક્ખણા આપોધાતૂ’’તિઆદિના લક્ખણવિસેસેન સદ્ધિં ધાત્વન્તરાનિયેવ, અથ ખો એકસમુટ્ઠાનાદિભેદાનિ કોટ્ઠાસન્તરાનિપીતિ દટ્ઠબ્બં. તેનેવાહ **“દ્વાચત્તાલીસાય ધાતુકોટ્ઠાસેસૂ”**તિ. **સબ્બં નયભેદં અનુગન્ત્વા**તિ ય્વાયં દ્વાચત્તાલીસાય ધાતુકોટ્ઠાસેસુ પથવીધાતુઆદીનં લક્ખણાદિતો વવત્થાપનવસેન નાનાવિધો રૂપપરિગ્ગહનયો વુત્તો, તં સબ્બં નયભેદં નયવિસેસં અનુગન્ત્વા, ચક્ખુધાતુઆદીસુ રૂપપરિગ્ગહમુખેસુ અરૂપપરિગ્ગહદસ્સનવસેન યોજના કાતબ્બાતિ અધિપ્પાયો. તત્રિદં યોજનામુખમત્તદસ્સનં – એકસ્સ તાવ ‘‘ચક્ખુધાતુ રૂપાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણા, દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણા વા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૦૦) નયેન ધાતુયો પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ ‘‘પઠમાભિનિપાતો ફસ્સો, તંસમ્પયુત્તા વેદના’’તિ સબ્બં યોજેતબ્બં. તથા ‘‘યથાવુત્તલક્ખણાય ચક્ખુધાતુયા રસાનુભવનકવેદના વેદનાક્ખન્ધો’’તિઆદિ યોજેતબ્બં. તથા ‘‘યથાવુત્તલક્ખણા ચક્ખુધાતૂ’’તિ, ‘‘આરમ્મણપટિવિજાનનં વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’’તિઆદિના સબ્બં યોજેતબ્બં. આયતનાદિવસેન રૂપપરિગ્ગહમુખેસુપિ એસેવ નયો.

**૬૭૧**. યથા નામ હેટ્ઠિમઝાનં સુભાવિતં વસીભાવં પાપિતમેવ ઉપરિઝાનસ્સ પાદકં પદટ્ઠાનં હોતિ, ન પટિલદ્ધમત્તં, એવં રૂપપરિગ્ગહો સુવિસુદ્ધો નિજ્જટો નિગ્ગુમ્બો એવ અરૂપપરિગ્ગહસ્સ પાદકં પદટ્ઠાનં હોતિ, ન અવિસુદ્ધો, તસ્મા રૂપારૂપસ્સ એકદેસેપિ અનુપટ્ઠિતે સો અવિસુદ્ધો એવ નામ હોતિ, પગેવ બહૂસુ અનુપટ્ઠિતેસૂતિ દસ્સેન્તો આહ **“સચે હી”**તિઆદિ. **પબ્બતેય્યા ગાવી વિય** બાલા અબ્યત્તા અખેત્તઞ્ઞૂ.

**ખગ્ગેના**તિ ખગ્ગગ્ગેન. **સમુગ્ગ**ન્તિ મઞ્જૂસાસદિસં મહાસમુગ્ગં. અપરિગ્ગહિતકમ્મટ્ઠાનસ્સ અવિભત્તં વિય ઉપટ્ઠહન્તમ્પિ નામરૂપં વિભત્તસભાવમેવ, તસ્સ ચ વિભાગો કમ્મટ્ઠાનપરિગ્ગહેસુ પાકટો હોતીતિ ચ દસ્સનત્થં સમુગ્ગવિવરણં, યમકતાલકન્દફાલનઞ્ચ નિદસ્સનભાવેન વુત્તં. યમકતાલકન્દઞ્હિ ભિન્નસન્તાનમ્પિ અભિન્નં વિય ઉપટ્ઠાતિ, એવં રૂપારૂપધમ્માતિ. **સબ્બેપિ તેભૂમકે ધમ્મે નામઞ્ચ રૂપઞ્ચાતિ દ્વેધા વવત્થપેતી**તિ એત્થ કિઞ્ચાપિ સબ્બ-સદ્દો અનવસેસપરિયાદાયકો, નામરૂપભાવો પન અઞ્ઞમઞ્ઞવિધુરોતિ ન તદુભયં સમુદાયવસેન પરિસમાપયેતબ્બં, તસ્મા ‘‘યદેત્થ નમનલક્ખણં, તં નામં. યં રુપ્પનલક્ખણં, તં રૂપ’’ન્તિ એવં દ્વેધા વવત્થપેતીતિ અત્થો. એવં વવત્થપેન્તોયેવ ચ તદુભયવિનિમુત્તસ્સ તેભૂમકધમ્મેસુ કસ્સચિ ધમ્મસ્સ અભાવતો ‘‘સબ્બેપિ તેભૂમકધમ્મે નામઞ્ચ રૂપઞ્ચાતિ દ્વેધા વવત્થપેતી’’તિ વુચ્ચતિ. ‘‘નામઞ્ચ રૂપઞ્ચા’’તિ એતેનેવ તસ્સ દુવિધભાવે સિદ્ધે ‘‘દ્વેધા વવત્થપેતી’’તિ ઇદં નામરૂપવિનિમુત્તસ્સ અઞ્ઞસ્સ અભાવદસ્સનત્થં. તેનેવાહ **“નામરૂપમત્તતો ઉદ્ધ”**ન્તિઆદિ. ‘‘સબ્બેપિ તેભૂમકે ધમ્મે’’તિ પન સબ્બગ્ગહણઞ્ચેત્થ સમ્મસમનુપગસ્સ ધમ્મસ્સ

અનવસેસેતબ્બતાય વુત્તં. તઞ્હિ અનવસેસતો પરિઞ્ઞેય્યં એકંસતો વિરજ્જિતબ્બં, તતો ચ ચિત્તં વિરાજયં પમોચેતબ્બં. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘સબ્બં, ભિક્ખવે, અનભિજાનં અપરિજાનં તત્થ ચિત્તં અવિરાજયં અપ્પજહં અભબ્બો દુક્ખક્ખયાય. સબ્બઞ્ચ ખો, ભિક્ખવે, અભિજાનં પરિજાનં તત્થ ચિત્તં વિરાજયં પજહં ભબ્બો દુક્ખક્ખયાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૬-૨૭).

યદિ તેભૂમકં ધમ્મજાતં અનવસેસતો ગહિતં ‘‘નામરૂપ’’ન્તિ, યં ઇતો બાહિરકેહિ પદત્થભાવેન પરિકપ્પિતં, સેય્યથિદં – પકતિઆદિ દ્રબ્યાદિ જીવાદિ કાયાદિ. તત્થ કથં પટિપજ્જિતબ્બન્તિ? ઉમ્મત્તકવિપલ્લાસસદિસે અસમ્માસમ્બુદ્ધપવેદિતે કા તત્થ અઞ્ઞા પટિપત્તિ અઞ્ઞત્ર અજ્ઝુપેક્ખનતો. અથ વા તેપિ નામરૂપન્તોગધભાવાભાવવસેન નિચ્છિતા એવાતિ વેદિતબ્બા. કથં? પકતિ, મહા, અહંકારો, તમ્મત્તાનિ, ઇન્દ્રિયાનિ, ભૂતાનિ, પુરિસોતિ એતે પકતિઆદયો. તત્થ સમભાવેન પવત્તમાનાનં સત્તરજતમસઙ્ખાતાનં સુખદુક્ખમોહાનં સમુદાયો **પકતિ**, **પધાનન્તિ** ચ વુચ્ચતિ. સત્તમત્તસમ્પવેદનીયો **મહા**, બુદ્ધીતિ કેચિ. સત્તરજાદીસુ અભિમાનો **અહંકારો**, અસ્મિમત્તાતિ કેચિ. સદ્દફસ્સરૂપરસગન્ધા **તમ્મત્તાનિ** અઞ્ઞમઞ્ઞવિસિટ્ઠાનં પથવીઆદીનં એકુત્તરતાદસ્સનતો એકુત્તરાનિ તમ્મત્તાનીતિ વિજ્ઝવાસિએકલક્ખણેહિ તમ્મત્તેહિ એકલક્ખણા વિસેસા સજિયન્તિ, સુખુમભાવેન પન નેસં સમ્પવેસનતો એકુત્તરતાતિ કેચિ. સોતાદીનિ પઞ્ચ સવનાદિવુત્તિકાનિ **બુદ્ધિન્દ્રિયાનિ**, વચનાદાનવિચરણુસ્સગ્ગાનન્દકિચ્ચાનિ વાચાદીનિ પઞ્ચ **કમ્મિન્દ્રિયાનિ**. મનો અન્તોકરણં, ઇતરં બાહિરકરણં. ગન્ધાદીહિ આરદ્ધાનિ પથવીઉદકઅગ્ગિવાયુઆકાસાનિ **ભૂતાનિ**, ચેતનાસભાવો **પુરિસો**તિ એવં પકતિઆદીનિ સરૂપતો વેદિતબ્બાનિ.

તત્થ હિ **પકતિ** તાવ સુખદુક્ખમોહમત્તતાય નામં, સમવિસમભાવાપત્તિતો અનિચ્ચા, દુક્ખા, સઙ્ખતા ચ આપન્ના. **મહા**પિ ‘‘તસ્મા અલિઙ્ગતો લિઙ્ગવિસેસામત્તો મહા ઉપ્પજ્જતી’’તિ વચનતો, બુદ્ધિભાવાનુજાનનતો ચ નામં, અનિચ્ચં, સઙ્ખતમેવ ચ આપન્નં. ‘‘તસ્મા મહતો છ વિસેસા સજિયન્તી’’તિ સક્કતે વચનતો ‘‘અસ્મી’’તિ ગહણનિમિત્તભાવાનુજાનનેન **અહંકારો** અભિમાનોતિ કત્વા નામં, તતો એવ અનિચ્ચસઙ્ખતભાવાપત્તિ ચસ્સ સિદ્ધા. ઇતરં **તમ્મત્તપઞ્ચકં** ગન્ધરસરૂપફસ્સસદ્દભાવાનુજાનનતો રૂપં, અરૂપન્તિ પન કાપિલાનં મિચ્છાભિનિવેસમત્તં. તે હિ સોળસ વિસેસા પઞ્ચ ભૂતાનિ, એકાદસિન્દ્રિયાનિ ભૂતેહિ ભૂતવિસેસાનીતિ ગન્ધાદિતમ્મત્તેહિ તન્નિસ્સયાનિ પથવીઆપોતેજોવાયોઆકાસસઙ્ખાતાનિ ભૂતાનિ ઇચ્છિતાનિ. ‘‘તબ્બિસેસા ચ નાનાજાતિકા અહંકારતો ચ ઇન્દ્રિયાની’’તિ વચનતો સોતકાયચક્ખુજિવ્હાઘાનવાચાપાણિપાદપાયૂપત્થાનિ ચેવ મનો ચાતિ **એકાદસિન્દ્રિયાનિ**.

તત્થ **મનો** નામં, ઇતરાનિ સબ્બાનિ રૂપં. **વાચા**તિ ચેત્થ અત્થાવજોતકસ્સ અક્ખરસમુદાયસ્સ ગહણં. ઇમેસં પન ધમ્મિનો ધમ્મસ્સ અનઞ્ઞત્થસ્સ ઇચ્છિતત્તા સિદ્ધાવ અનિચ્ચતા પરિણામપક્ખે, અભિબ્યત્તિપક્ખેપિ યદિ તબ્બિસયઞાણુપ્પાદેન અભિબ્યઞ્જનં સિદ્ધાવ અનિચ્ચતા, અથ તતો પુબ્બેપિ ઞાણં અત્થેવ. અક્ખબ્યત્તિવાદો પન સિયાતિ ઇદમેત્થ દિસામત્તં. દ્રબ્યગુણકમ્મસામઞ્ઞવિસેસસમવાયા **દ્રબ્યાદિકા**. તત્થ પથવી આપો તેજો વાયુ આકાસો કાલો દિસા અત્તા મનોતિ નવ **દ્રબ્યાનિ**. સદ્દ રૂપ રસ ગન્ધ ફસ્સ સઙ્ખા પરિમાણાનિ પુથૂત્વ સંયોગ વિયોગ પરત્વા પરત્વ બુદ્ધિ સુખ દુક્ખ ઇચ્છા દોસ પયત્ત ગુરુત્વ દ્રવત્વ સ્નેહ વેગા સઙ્ખારા દિટ્ઠા ચેતિ એવમેતે તેવીસતિ **ગુણા**. ઉક્ખેપનં અવક્ખેપનમાકુચનં પસારણં ગમનમિતિ પઞ્ચ **કમ્માનિ**. અઞ્ઞમઞ્ઞવિસિટ્ઠેસુ અવિસિટ્ઠમભિધાનં પચ્ચયો હોતિ. સં-ઇતિ યતો દ્રબ્યગુણકમ્મેસુ સા અત્થિ એવાતિ એતં **મહાસામઞ્ઞં**.

પથવીઆદીસુ અનુવત્તિબ્યાવુત્તિબુદ્ધિનિમિત્તં દ્રબ્યત્વાદિ, તં યથા દ્રબ્યત્વ ગુણત્વ કમ્મત્વ ઘટત્વાદિ, એસો **સામઞ્ઞવિસેસો**. ઇહ તન્તેસુ પટો, કપાલેસુ ઘટોતિ ઇહેતિ યતો હેતુહેતુફલાનં સમ્બન્ધો સમવાયોતિ વુત્તો, **સમવાયો**તિ એવમેતે **દ્રબ્યાદિકા**.

તત્થ પથવી આપ તેજ વાયૂ ભૂતરૂપં, આકાસં તેસં અભાવમત્તં, પરિચ્છેદો વા, ચન્દસૂરિયાદિપરિવત્તનં, ધમ્મપ્પવત્તિઞ્ચ ઉપાદાય પઞ્ઞત્તિમત્તં **કાલો**. તથા **દિસા, અત્તા** ચ. **મનો** નામં. **સદ્દરૂપરસગન્ધા** રૂપમેવ. તથા **ફસ્સો** ભૂતત્તયસભાવતો. **સઙ્ખ્યા** એકાદિકા તં તં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તિમત્તં. તથા અવયવસમુદાયે ગુણવિસેસવસેન, સણ્ઠાનવિસેસવસેન વા મહન્તં દીઘં, તબ્બિપરિયાયતો અણુ રસ્સન્તિ ભિન્નલક્ખણદેસેસુ **પુથુત્વ**ન્તિ. ભિન્નદેસજાનં સહભાવે **સંયોગો**તિ. તદપાયે **વિયોગો**તિ. સમાનદિસાદેસગતાનં રૂપાનં મહદબ્બન્તરાનં વસેન પરમપરન્તિ પઞ્ઞત્તિમત્તં. **બુદ્ધિસુખદુક્ખઇચ્છાદોસપયત્તા** નામમેવ. **ગુરુત્વ દ્રવત્વ સ્નેહવેગા** રૂપધમ્માનં પવત્તિવિસેસતો ગહેતબ્બાકારા. ઇતરો **સઙ્ખારો** ઞાણસ્સ પવત્તિવિસેસો. **અદિટ્ઠો**પિ ધમ્માધમ્મભાવતો નામમેવ. **ઉક્ખેપનં અવક્ખેપનં આકુચનં પસારણં ગમન**ન્તિ રૂપધમ્માનં પવત્તિમત્તં. સદિસાસદિસતાયં સામઞ્ઞવિસેસસઞ્ઞા, અયુત્તસમ્બન્ધે સમવાયસમઞ્ઞાતિ દ્રબ્યાદીનમ્પિ નામરૂપન્તોગધતા દટ્ઠબ્બા.

જીવાજીવબન્ધ પુઞ્ઞ પાપાસવ સંવરનિજ્જરવિમોક્ખા **જીવાદિકા**. તત્થ **જીવો**તિ અત્તા. પુગ્ગલધમ્માધમ્માકાસકાલેસુ **અજીવસઞ્ઞા**. તેસુ સદ્દફસ્સરૂપરસગન્ધસણ્ઠાનબન્ધભેદસુખુમપરઅપરાઘાતપ્પભાચ્છાયોજ્જાકતમાનિ પુગ્ગલલક્ખણન્તિ **પુગ્ગલો** રૂપં રૂપધમ્માનં પવત્તિઆકારમત્તતો. **ધમ્માધમ્મા** જીવપુગ્ગલાનં ગતિટ્ઠિતિમત્તતાય તદવિસિટ્ઠા . **આકાસકાલા** પઞ્ઞત્તિમત્તં. **બન્ધો** ''કમ્મપુગ્ગલન્તરસંયોગો''તિ વચનતો તેહિ અનઞ્ઞો. **પુઞ્ઞપાપાનિ** નામન્તિ પાકટમેવ. ''કમ્મપુગ્ગલાનમાસવો''તિ વચનતો પુઞ્ઞાપુઞ્ઞસમ્ભવે આસવસમઞ્ઞાતિ તતો અવિસિટ્ઠો **આસવો**. ''આસવનિરોધો સંવરો''તિ વચનતો પટિપક્ખેન પુઞ્ઞાપુઞ્ઞનિરોધો **સંવરો**. ''કમ્મફલપ્પવત્તિયા પકતિયા અપ્પવત્તિ નિજ્જરો''તિ વચનતો વિપાકનિરોધનિમિત્તં **નિજ્જરો**. **મોક્ખો**પિ ''સબ્બકમ્મવિમોક્ખો''તિ વચનતો કમ્મપુગ્ગલજીવવિયોગો. તત્થ **કમ્મપુગ્ગલાનં** સદ્દાદિલક્ખણતાય રૂપમત્તતા પુઞ્ઞાપુઞ્ઞમત્તતાય અરૂપતા. **જીવો** ચ અરૂપમત્તમેવાતિ અયં દ્રબ્યમોક્ખો. ભાવમોક્ખો પન જીવસ્સ રાગાદિભાવાપરિણામો રાગાદયો નામમેવાતિ જીવાદયોપિ નામરૂપન્તોગધા એવ.

કાયપ્પવત્તિગતિજાતિબન્ધાપવગ્ગા **કાયાદિકા**. તત્થ પથવીઆપતેજવાયુઅત્તસુખદુક્ખેસુ **કાયસમઞ્ઞા**. તદવિસિટ્ઠા પવત્તિગતિજાતિબન્ધાપવગ્ગા, ''ભાવોતિ અત્થો, કાયોતિ અનત્થન્તર''ન્તિ વચનતો કાયતો અઞ્ઞં કિઞ્ચિ નત્થિ. ''પવત્તિસઞ્ઞા કિરિયાસંયોગવિભાગેસૂ''તિ વચનતો ગતિઆદિપ્પકારેન પવત્તા પથવીઆદયો એવ **પવત્તિ** ઉપચારો. ''તસ્મિં અનત્થન્તર''ન્તિ વચનતો કાયતો અનઞ્ઞા સુરમનુજપેતતિરચ્છાનનરકૂપપત્તિયો **ગતિયો**. તાસુ પુરિમાપુરિમાવિસિટ્ઠો ગતીસુ જાતસ્સ નિચ્છયોપિ પવત્તિમત્તન્તિ તતો અનઞ્ઞા કણ્હનીલરત્તપીતસુક્કઅતિસુક્કસઙ્ખાતા **જાતિયો**. તા ઉત્તરુત્તરવિસિટ્ઠા અઞ્ઞાણમોહરાગદોસતત્વાસન્દસ્સનપ્પાયા **સુક્કજાતિ**, અન્તા અચ્ચન્તવિમુત્તા અવગાહિતત્વા ચાતિ **સુક્કજાતિ** . ''દોસેસુ બન્ધસમઞ્ઞા''તિ વચનતો અઞ્ઞાણાદિલક્ખણસ્સ **બન્ધસ્સ** જીવતો અનઞ્ઞતા. અઞ્ઞાણાદિદોસાભાવતો અપવગ્ગસિદ્ધીતિ **કાયાદયોપિ** નામરૂપમત્તમેવ.

યોપિ તત્થ તત્થ ‘‘પુરિસો અત્તા જીવો’’તિઆદિપરિયાયેહિ વુત્તો અત્તપદત્થો, સોપિ યથારહં નામરૂપમત્તં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તો, નામરૂપમત્તમેવ વા. તેન વુત્તં ‘‘તેપિ નામરૂપન્તોગધભાવાભાવવસેન નિચ્છિતા એવા’’તિ.

**સમ્બહુલસુત્તન્તસંસન્દનાકથાવણ્ણના**

૬૭૨. **સો**તિ સો વિપસ્સનાકમ્મિકો યોગાવચરો. **એવ**ન્તિ વુત્તપ્પકારપરામસનં. **યાથાવસરસતો**તિ યથાભૂતસભાવતો. નામરૂપં વવત્થપેત્વા એતમત્થં સંસન્દેત્વા વવત્થપેતીતિ સમ્બન્ધો. **લોકસમઞ્ઞાયપિ પહાનત્થાય**, પગેવ ‘‘સત્તો જીવો’’તિ પવત્તનકમિચ્છાભિનિવેસસ્સાતિ અધિપ્પાયો. નામરૂપમત્તતાય અવિનિચ્છતત્તા, સન્તાનાદિઘનભેદસ્સ ચ અકતત્તા અભિનિવેસેન વિના સમૂહેકત્તગ્ગહણવસેન ‘‘સત્તો’’તિ પવત્તો સમ્મોહો **સત્તસમ્મોહો**. તસ્સ વિક્ખમ્ભના **અસમ્મોહભૂમિ**. **સમ્બહુલસુત્તન્તવસેના**તિ ‘‘યથાપી’’તિઆદિના ઇધ વુત્તાનં, અવુત્તાનઞ્ચ ‘‘રૂપઞ્ચ હિદં, મહાલિ, અત્તા અભવિસ્સ, નયિદં રૂપં આબાધાય સંવત્તેય્યા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૯; મહાવ॰ ૨૦) એવમાદિના સમ્બહુલાનં સુત્તન્તાનં વસેન. ‘‘નામરૂપમત્તમેવા’’તિઆદિના વુત્તમેવત્થં સન્ધાયાહ ‘‘**એતમત્થ**’’ન્તિ.

**અઙ્ગસમ્ભારા**તિ અઙ્ગસમ્ભારહેતુ. તન્નિમિત્તં તં અમુઞ્ચિત્વા સતિ એવ તસ્મિં ‘‘**સત્તો**’’તિ વોહારો.

**અગારન્ત્વેવા**તિ યથા કટ્ઠાદીનિ પટિચ્ચ ઉપાદાય તેસં નામં વિસ્સજ્જેત્વા અગારમિચ્ચેવ સઙ્ખં સમઞ્ઞં ગચ્છતિ, એવં અટ્ઠિઆદીનિ પટિચ્ચ ઉપાદાય તેસં નામં વિસ્સજ્જેત્વા રૂપં સરીરમિચ્ચેવ સઙ્ખં ગચ્છતીતિ યોજના.

**દુક્ખમેવ સમ્ભોતી**તિ દુક્ખદુક્ખતાદિભેદં તિવિધં દુક્ખમેવ સમ્ભવતિ, યથાપચ્ચયં ઉપ્પજ્જતિ, તદેવ દુક્ખં ખણટ્ઠિતિપબન્ધટ્ઠિતિવસેન તિટ્ઠતિ ચેવ ખણનિરોધઆયુક્ખયનિરોધાદિવસેન નિરુજ્ઝતિ ચાતિ અત્થો. ઇદાનિ દુક્ખમેવાતિ એવકારેન નિવત્તિતમત્થં દસ્સેતું ‘‘**નાઞ્ઞત્રા**’’તિઆદિ વુત્તં. તસ્સત્થો – યથાવુત્તં દુક્ખં ઠપેત્વા તતો અઞ્ઞં કિઞ્ચિ ધમ્મજાતં ન સમ્ભવતિ, યો ‘‘સત્તો’’તિ વા ‘‘જીવો’’તિ વા વુચ્ચેય્ય, સબ્બેન સબ્બં અભાવા કુતો તસ્સ નિરોધોતિ.

**ઉપમાહિનામરૂપવિભાવનાકથાવણ્ણના**

૬૭૩. **એકેનાકારેન સણ્ઠિતેસૂ**તિ યેન પકારેન અક્ખાદીસુ સન્નિવિટ્ઠેસુ રથસમઞ્ઞા, તેન એકેન આકારેન સમવટ્ઠિતેસુ એકજ્ઝં રાસિકતેસુ . **એવમેવ**ન્તિ સન્નિવેસવિસિટ્ઠે અવયવસમુદાયે સન્તાનવસેન પવત્તમાને યથા ‘‘રથો ગેહં મુટ્ઠિ વીણા સેના નગરં રુક્ખો’’તિ વોહારમત્તં, પરમત્થતો પન રથાદિ નામ કિઞ્ચિ નત્થિ, એવમેવં. **ઉપાદાનક્ખન્ધેસૂ**તિ ઉપાદાનક્ખન્ધસઞ્ઞિતેસુ રૂપારૂપધમ્મેસુ સમુદિતેસુ સન્તાનવસેન પવત્તમાનેસુ ‘‘સત્તો જીવો’’તિ વોહારમત્તં, પરમત્થતો પન સત્તો વા જીવો વા નત્થીતિ યાથાવતો જાનનં. ઇદં **યથાભૂતદસ્સનં** ‘‘દિટ્ઠિવિસુદ્ધી’’તિ વુચ્ચતિ.

૬૭૪. **તસ્સા**તિ સત્તોતિ ગહિતસ્સ અત્તનો. **વિનાસ**ન્તિ નિરુદ્ધસ્સ વિનાસં. **અવિનાસ**ન્તિ અવિનસ્સનં, નિચ્ચતન્તિ અત્થો. દ્વયવસેનેવ હિ અત્તવાદિનો ઠિતા, સસ્સતો અત્તા, ઉચ્છિજ્જતીતિ વા, એકચ્ચસસ્સતવાદોપિ એત્થેવ સમવરુદ્ધોતિ. **અવિનાસં અનુજાનન્તો**તિ બુદ્ધિઆદીનં ધમ્માનં વિનાસં ઇચ્છન્તોપિ ‘‘ધમ્મી નિચ્ચો કૂટટ્ઠો’’તિ અત્તનો વિનાસાભાવં અનુજાનન્તો. **સસ્સતે**તિ સસ્સતગાહે. **પતતિ**

કતવિનાસઅકતબ્ભાગમાદિદોસપ્પસઙ્ગતોતિ અધિપ્પાયો. **ખીરન્વયસ્સા**તિ ખીરસ્સ અન્વયભૂતસ્સ, ફલભૂતસ્સાતિ અત્થો. **તદન્વયસ્સા**તિ તસ્સ અત્તનો અન્વયભૂતસ્સ **અઞ્ઞસ્સ** કસ્સચિ **અભાવતો. ઓલીયતિ નામા**તિ ''સસ્સતો અત્તા''તિ અભિનિવેસેન ભવાભિરતો હુત્વા ભવનિરોધતો સઙ્કોચનં આપજ્જન્તો ભવેયેવ નિલીયતિ નામ. **અતિધાવતિ નામા**તિ તત્થ તત્થેવ હિ ભવે અત્તા ઉચ્છિજ્જતીતિ ઉચ્છેદવાદી ''ઉચ્છિજ્જતિ અત્તા''તિ ગણ્હન્તો પરં મરણા સન્તં ભવં ''નત્થી''તિ અતિક્કમન્તો અતિધાવતિ નામાતિ વદન્તિ. કિલેસનિરોધે પન કમ્મસ્સ અવિપચ્ચનતો ભવનિરોધે ઇચ્છિતબ્બે તથા અગ્ગહેત્વા ''તં તં ભવવિસેસં આગમ્મ અત્તા ઉચ્છિજ્જતીતિ એવં ભવનિરોધો હોતી''તિ ગણ્હન્તો તં અતિધાવતિ નામ.

**પરિયુટ્ઠિતા**તિ અભિભૂતા. **ચક્ખુમન્તો**તિ યથાભૂતદસ્સનસઙ્ખાતેન ઞાણચક્ખુના ચક્ખુમન્તો.

કામભવાદિભેદો ભવો આરમિતબ્બટ્ઠેન આરામો એતેસન્તિ **ભવારામા**. તસ્મિં ભવે રતા અભિરતાતિ **ભવરતા**. ભવે સમ્મોદં આપન્નાતિ **ભવસમ્મુદિતા**. તીહિપિ પદેહિ ભવસ્સાદગધિતતાવ વુત્તા. **ચિત્તં ન પક્ખન્દતી**તિ ભવસ્સાદગધિતત્તા એવ ભવનિરોધાવહે ધમ્મે ચિત્તં ન અનુપ્પવિસતિ. **નપ્પસીદતી**તિ ન ઓકપ્પતિ. **ન સન્તિટ્ઠતી**તિ ન પતિટ્ઠહતિ. **નાધિમુચ્ચતી**તિ ન અધિમુચ્ચતિ.

**અટ્ટીયમાના**તિ દુક્ખાપિયમાના. **હરાયમાના**તિ લજ્જમાના. **જિગુચ્છમાના**તિ હીળેન્તા. **વિભવન્તિ** ઉચ્છેદં. **અભિનન્દન્તી**તિ વુત્તઅભિનન્દનાકારદસ્સનં "**યતો કિર ભો**"તિઆદિ.

**ભૂતન્તિ** ખન્ધપઞ્ચકં. તઞ્હિ યથાસકં પચ્ચયેહિ જાતત્તા, પરમત્થતો વિજ્જમાનત્તા ચ ભૂતન્તિ વુચ્ચતિ. **ભૂતતો**તિ યથાભૂતસભાવતો, સલક્ખણતો, સામઞ્ઞલક્ખણતો ચ.

**૬૭૫**. એવં સત્તગાહતો અવલીયનાતિધાવનદોસે, યથાભૂતદસ્સનતો નિબ્બિદાદિગુણે ચ સુત્તવસેનેવ દસ્સેત્વા ઇદાનિ નામરૂપમત્તેપિ ગમનાદિઅત્તકિચ્ચસિદ્ધિં દસ્સેતું "**તસ્મા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **તસ્મા**તિ યસ્મા ''અસ્મી''તિ વા ''અહ''ન્તિ વા ગાહસ્સ વત્થુભૂતો સત્તો નામ નત્થિ, પરમત્થતો નામરૂપમત્તમેવ, તસ્મા. સચે કોચિ અત્તા નામ નત્થિ, કથમિધ નામરૂપમત્તે ગમનાદિઅત્તકિચ્ચસિદ્ધીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**દારુયન્ત**"ન્તિઆદિ. "**ખાયતી**"તિ એતેન યથા નિજ્જીવે દારુમયયન્તે અબ્ભન્તરે વત્તમાનસ્સ જીવસ્સ વસેન સઈહસ્સ સબ્યાપારસ્સ વિય ઉપટ્ઠાનમત્તં પચ્ચયવિસેસતો, એવં નિજ્જીવે નામરૂપમત્તે પચ્ચયવિસેસતો ગમનાદિઅત્તકિચ્ચસિદ્ધીતિ સઈહસ્સ સબ્યાપારસ્સ વિય ઉપટ્ઠાનન્તિ દસ્સેતિ.

**સચ્ચતો**તિ ભૂતતો, પરમત્થતોતિ અત્થો. સુઞ્ઞં જીવેન યન્તમિવ અભિસઙ્ખતં પચ્ચયવસેન પવત્તીતિ અધિપ્પાયો. **દુક્ખસ્સ પુઞ્જો** નિચ્ચાતુરતાય **તિણકટ્ઠસદિસો** અત્તસુઞ્ઞતાયાતિ અત્થો. **એતં** નામરૂપં.

**યમક**ન્તિ યુગળકં. સો ચ ખો યમકભાવો અઞ્ઞમઞ્ઞસન્નિસ્સિતભાવેનાતિ આહ "**ઉભો અઞ્ઞોઞ્ઞનિસ્સિતા**"તિ. તતો એવ ચ એકસ્મિં ભિજ્જમાનસ્મિં ઉભો ભિજ્જન્તિ. ન હિ કદાચિ પઞ્ચવોકારભવે રૂપે નિરુજ્ઝન્તે અરૂપં અનિરુજ્ઝન્તં, અરૂપે વા નિરુજ્ઝન્તે રૂપં અનિરુજ્ઝન્તં અત્થિ. સ્વાયં ભઙ્ગો **પચ્ચયા** પચ્ચયનિરોધેનેવ, નામરૂપનિરોધોતિ અત્થો. **પચ્ચયા**તિ વા પચ્ચયભૂતા, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પચ્ચયા હોન્તાપિ ઉભો ભિજ્જન્તિયેવાતિ અત્થો.

**૬૭૬. દણ્ડાભિહત**ન્તિ વિસેસનેન દણ્ડં, દણ્ડાભિઘાતસ્સ પચ્ચયં પુરિસવાયામઞ્ચ દસ્સેતિ, ભેરિયા પન વિસેસિતબ્બતા સદ્દસ્સ અસાધારણકારણતાય. તેનેવ હિ ''અઞ્ઞા ભેરી''તિ ભેરીયેવ ગહિતા, ન દણ્ડાદયો. અદિસ્સમાનરૂપતાય સદ્દં નામટ્ઠાનિયં કત્વા **"એવમેવ"**ન્તિઆદિના ઉપમાસંસન્દનં કરોતિ.

**ન ચક્ખુતો જાયરે**તિ ન ચક્ખાયતનતો નિગ્ગચ્છનવસેન જાયન્તિ. ન હિ ચક્ખાયતનસ્સ પચ્ચયભાવૂપગમનતો પુબ્બે ફસ્સપઞ્ચમકા લબ્ભન્તિ, ન ચ પદેસવન્તો, યેન તે તતો નિગ્ગચ્છેય્યું. તેનેવાહ ''પુઞ્જો નત્થિ અનાગતે''તિ (મહાનિ॰ ૧૦). **ન રૂપતો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **"નો ચ ઉભિન્નમન્તરા"**તિ ઇદં પન તેસં અરૂપધમ્મત્તા અપ્પદેસતાય વુત્તં. કેવલં પન યસ્મિં ખણે પચ્ચયસમવાયો, તદા ઉપ્પજ્જનમત્તમેવાતિ આહ **"હેતું પટિચ્ચ પભવન્તિ સઙ્ખતા"**તિ, ચક્ખુરૂપાલોકમનસિકારાદિભેદં ધમ્મજાતં નિસ્સાય પચ્ચયભૂતં કારણં લભિત્વા તેહિ સમેચ્ચ સમ્ભૂય કતત્તા સઙ્ખતા ફસ્સાદયો ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તીતિ અત્થો. તસ્સા પન ધમ્માનં ઉપ્પત્તિયા પાકટં રૂપધમ્મપવત્તિં દસ્સેન્તો **"યથાપિ સદ્દો પહટાય ભેરિયા"**તિ આહ. ફસ્સપઞ્ચમગ્ગહણઞ્ચેત્થ પાકટઅરૂપધમ્માનં દસ્સનં. સેસગાથાસુપિ એસેવ નયો.

**વત્થુરૂપા**તિ હદયવત્થુતો. તન્નિસ્સયાનં અરૂપધમ્માનં બહુભેદત્તા સામઞ્ઞવોહારેન તે દસ્સેતું **"સઙ્ખતા"**તિ વુત્તં.

**૬૭૭. નિત્તેજ**ન્તિ તેજહીનં આનુભાવરહિતં. યથા પન તં નિત્તેજં, તં દસ્સેતું **"ન ખાદતી"**તિઆદિ વુત્તં. ન હિ અઞ્ઞથા સદ્દહનુસ્સહનાદીસુ નામં ''નિત્તેજ''ન્તિ સક્કા વત્તું, નાપિ રૂપં સન્ધારણાબન્ધનાદીસુ. તેનેવ હિ ''રૂપં નિત્તેજ''ન્તિ વત્વા **"ન હિ તસ્સ ખાદિતુકામતા"**તિઆદિ વુત્તં. **"અથ ખો"**તિઆદિના બ્યતિરેકવસેનાપિ નામરૂપાનં નિત્તેજતંયેવ વિભાવેતિ. અઞ્ઞમઞ્ઞસન્નિસ્સયેન હિ નામરૂપસ્સ અત્તકિચ્ચસિદ્ધિપિ પચ્ચેકં અસમત્થતાવિભાવનમેવ. તથા હિ નામરૂપસ્સ અત્તસુઞ્ઞતા, નિરીહતા, બ્યાપારવિરહતા ચ સુટ્ઠુતરં પાકટા હોન્તિ.

કથં પન પચ્ચેકં અસમત્થાનં સમુદિતભાવે સમત્થતા હોતિ? અસામગ્ગિયં અહેતૂનં સામગ્ગિયમ્પિ અહેતુભાવાપત્તિતો. ન હિ પચ્ચેકં દટ્ઠું અસક્કોન્તાનં અન્ધાનં સતમ્પિ સહસ્સમ્પિ સમુદિતં દટ્ઠું સક્કોતીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ **"ઇમસ્સ પનત્થસ્સા"**તિઆદિ. **ઇમં ઉપમં ઉદાહરન્તિ** અટ્ઠકથાચરિયા ઉપમાયપિ અસિદ્ધસ્સ અત્થસ્સ સાધેતબ્બતો. તેનેવાહ ''ઉપમં તે કરિસ્સામિ, ઉપમાયપિધેકચ્ચે વિઞ્ઞૂ પુરિસા ભાસિતસ્સ અત્થં જાનન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૬૭). **તુટ્ઠહટ્ઠો**તિ યદિપાહં ચક્ખુકરણીયં કાતું ન સક્કોમિ, પાદકરણીયં પન કાતું સક્કોમિ, ત્વઞ્ચ ચક્ખુકરણીયં, તસ્મા અમ્હાકં ઉભિન્નં સહિતાનઞ્ચ વસેન ઇચ્છિતદેસસમ્પત્તિ સિજ્ઝતીતિ તુટ્ઠહટ્ઠો **જચ્ચન્ધો. તત્થ જચ્ચન્ધો**તિઆદિ ઉપમોપમેય્યસંસન્દનં. ધમ્માનં અત્તલાભો પરપટિબદ્ધોતિ વત્તબ્બમેવ નત્થિ તતો પુબ્બે અવિજ્જમાનત્તા, પટિલદ્ધત્તલાભસ્સાપિ પરપટિબદ્ધમેવ અત્થકિચ્ચન્તિ દસ્સેતું **"ન સકેન તેજેન ઉપ્પજ્જતિ, ન તાસુ તાસુ કિરિયાસુ પવત્તતી"**તિ વુત્તં. **તેસં નામરૂપાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ઉપ્પત્તિ વા પવત્તિ વા ન ચ ન હોતી**તિ જચ્ચન્ધપીઠસપ્પિઉપમાય સાધિતમત્થં નિગમેન્તો ''અસામગ્ગિયં અહેતૂનં સામગ્ગિયમ્પિ અહેતુકભાવાપત્તિતો''તિ યથાવુત્તસ્સ હેતુનો અનેકન્તિકભાવં વિભાવેતિ.

**પરધમ્મવસાનુવત્તિનો**તિ પરેસં અત્તતો અઞ્ઞેસં હેતુપચ્ચયસઙ્ખાતાનં ધમ્માનં વસેન અનુવત્તનસીલા. **અત્તદુબ્બલા**તિ અત્તના દુબ્બલા અસમત્થા. **પરપચ્ચયતો**તિ પરેસં ધમ્માનં પચ્ચયભાવતો. એતેન જનકપચ્ચયં

વદતિ. તેનેવાહ “**જાયરે**”તિ. **પરઆરમ્મણતો**તિ પરેસં ધમ્માનં આરમ્મણભાવતો. એતેન ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયં વદતિ. પચ્ચયગ્ગહણં વા રૂપાપેક્ખં, આરમ્મણગ્ગહણં નામાપેક્ખં. “**પરધમ્મેહી**”તિ ઇદં આરમ્મણપચ્ચયાનં વિસેસનં. પુરિમત્થેન હિ વુત્તમેવત્થં પચ્છિમત્થેન પાકટં કરોતિ. **પભાવિતા**તિ ઉપ્પાદિતા.

નાવાયન્તિકૂપમાયપિ નામરૂપાનં અવસવત્તિતં વિભાવેતું “**યથાપી**”તિઆદિના તિસ્સો ગાથા વુત્તા. **નિસ્સાયા**તિ પતિટ્ઠાય. **યન્તી**તિ ગચ્છન્તિ. **મનુસ્સે નિસ્સાયા**તિ નેતુભૂતે નિયામકકમ્મકારકાદિમનુસ્સે અપસ્સાય. ન હિ તેસં અરણગ્ગહણલઙ્કારસઞ્ઞાપનઉદકુસ્સિઞ્ચનાદિકિરિયાય વિના નાવા ઇચ્છિતદેસં પાપુણાતિ. **ઉભો**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં નાવં નિસ્સાય મનુસ્સા, મનુસ્સે નિસ્સાય નાવાતિ અત્થો.

**એવ**ન્તિ વુત્તપ્પકારેન. **નાનાનયેહી**તિ પઠમાદીનં સત્તન્નં ઝાનાનં, તેસં ઉપચારાનઞ્ચ વસેન ચુદ્દસ અરૂપપરિગ્ગહમુખાનિ, ચતુધાતુવવત્થાને વુત્તાનં તેરસન્નં ધાતુપરિગ્ગહમુખાનં ધાતાયતનખન્ધમહાભૂતવસેન, ઇધ વુત્તાનં અવુત્તાનઞ્ચ ઇન્દ્રિયસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પન્નાનં વસેન સમવીસતિ રૂપપરિગ્ગહમુખાનિ, તાનિ પચ્ચેકં ‘‘ફસ્સો વેદના ચિત્ત’’ન્તિ ઇમેસં સમ્મુખભાવેન ઉપટ્ઠિતાનં તિણ્ણં અરૂપધમ્માનં વસેન તિગુણિતાનિ સમસટ્ઠિ, ચુદ્દસ અરૂપપરિગ્ગહમુખાનિ, તાનિ ચાતિ ચતુસત્તતિયા નામરૂપપરિગ્ગહનયેહિ ચેવ સમ્બહુલસુત્તન્તરથગેહમુટ્ઠિવીણાસેનારુક્ખદારુયન્તનળકલાપિભેરિજચ્ચન્ધપઙ્ગુળનાવામનુસ્સૂપમાહિ ચ નામરૂપપમત્તતાવવત્થાપનનયેહિ ચ. **સત્તસઞ્ઞં અભિભવિત્વા**તિ અનાદિકાલભાવિતં ખન્ધપઞ્ચકે અત્તગાહં વિક્ખમ્ભેત્વા. **નામરૂપાનં યાથાવદસ્સન**ન્તિ ‘‘ઇદં નામં, એત્તકં નામં, ન ઇતો ભિય્યો. ઇદં રૂપં, એત્તકં રૂપં, ન ઇતો ભિય્યો’’તિ ચ તેસં લક્ખણસલ્લક્ખણમુખેન ધમ્મમત્તભાવદસ્સનં. અત્તદિટ્ઠિમલવિસોધનતો **દિટ્ઠિવિસુદ્ધી**તિ વેદિતબ્બં. **એતસ્સેવા**તિ નામરૂપસ્સ યાથાવદસ્સનસ્સેવ.

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ અટ્ઠારસમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૧૯. કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

## પચ્ચયપરિગ્ગહકથાવણ્ણના

૬૭૮. અનન્તરનિદ્દિટ્ઠાય દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયા વિસયભાવેન દસ્સિતત્તા “**એતસ્સેવા**”તિ વુત્તં, ન તદઞ્ઞતો વિસેસનત્થં તદઞ્ઞસ્સેવ અભાવતો. અજ્ઝત્તં વા હિ વિપસ્સનાભિનિવેસો હોતુ બહિદ્ધા વા, અજ્ઝત્તસિદ્ધિયં પન લક્ખણતો સબ્બમ્પિ નામરૂપં અનવસેસતો પરિગ્ગહિતમેવ હોતીતિ. **પચ્ચયપરિગ્ગહેના**તિ હેતુમ્હિ કરણવચનં. પચ્ચયપરિગ્ગહહેતુ હિસ્સ અદ્ધત્તયકઙ્ખાવિતરણં હોતીતિ, કરણે વા એતં કરણવચનં પચ્ચયપરિગ્ગહસ્સ સાધકતમભાવતો કઙ્ખાવિતરણકિરિયાય. યદા હિસ્સ સુપરિસુદ્ધો નિજ્જટો નિગ્ગુમ્બો પચ્ચયપરિગ્ગહો સિજ્ઝતિ, તદાનેન કઙ્ખા વિતરીયતીતિ. **વિતરિત્વા**તિ અતિક્કમિત્વા, વિક્ખમ્ભેત્વાતિ અત્થો. તં પન ઞાણં તથાધિગતં વસીભાવપ્પત્તં ઝાનં વિય યોગિનો સન્તાને પબન્ધવસેન પવત્તતીતિ કત્વા વુત્તં “**ઠિતં ઞાણ**”ન્તિ.

**ત**ન્તિ કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિં. તં સમ્પાદેતુકામો આપજ્જતીતિ સમ્બન્ધો. યાથાવતો દિટ્ઠં નામરૂપં તિવિધદુક્ખતાયોગતો રોગો વિય. પચ્ચયા ચસ્સ રોગસમુટ્ઠાનં વિય ઉપટ્ઠહન્તીતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો “**યથા નામ...પે૰... પરિયેસતી**”તિ આહ. સંસારદુક્ખનિમુગ્ગસ્સ સન્તાનસ્સ તતો વિમોચેતુકામતાવસેન અનુકમ્પિતબ્બતા લબ્ભતીતિ તમત્થં દસ્સેતું “**યથા વા પના**”તિઆદિ વુત્તં. એવમેવ ઠિતે યદેકે વદન્તિ ‘‘અનુકમ્પેતબ્બકુમારકદસ્સનેન તસ્સ માતાપિતુઆવજ્જનં ઇધ અનુદાહરણં નિરોધેતબ્બતાય નામરૂપસ્સ અનુકમ્પિતબ્બતાભાવતો’’તિ, તદપાહતં હોતિ. અવસ્સઞ્ચેતં એવં ઇચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા વેનેય્યપુગ્ગલસન્તાને સત્થુ મહાકરુણાપવત્તિ એવ વિચારેતબ્બા સિયા. મન્દબુદ્ધિતાય **મન્દં**. વુદ્ધતરોપિ કોચિ મન્દબુદ્ધિ હોતીતિ તતો વિસેસનત્થં “**કુમાર**”ન્તિ વુત્તં. યો કોચિ પઠમવયે વત્તમાનો ‘‘કુમારો’’તિ વુચ્ચતીતિ તતો વિસેસનત્થં “**દહર**”ન્તિ વુત્તં. એવમ્પિ યો આધાવિત્વા પરિધાવિત્વા વિચારણકો તરુણદારકો, સોપિ ‘‘દહરો’’તિ વુચ્ચતીતિ તતો નિવત્તનત્થં “**ઉત્તાનસેય્યક**”ન્તિ વુત્તં. ચતૂહિપિ પદેહિ કરુણાયિતબ્બતંયેવ દસ્સેતિ. **આપજ્જતી**તિ કરોતિ.

યથા પનસ્સ હેતુપચ્ચયપરિયેસનાપત્તિ હોતિ, તં દસ્સેતું “**સો**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ બ્યતિરેકમુખેન અત્થો સાધિતો સમ્મદેવ સાધિતો હોતીતિ અહેતુકભાવં તાવ પટિક્ખિપન્તો “**ન તાવિદં નામરૂપં અહેતુક**”ન્તિ વત્વા તત્થ કારણમાહ “**સબ્બત્થા**”તિઆદિના. હેતુમન્તરેન સતિ સમ્ભવે સબ્બધમ્માનં હેતુઅભાવો સમાનોતિ સબ્બસમાનતા સિયા, તથા ચ સતિ સોતપદેસાદીસુ, બહિદ્ધા ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિહેતુઅભાવોતિ સબ્બત્થ, ચક્ખાદીનં ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે, પરિભેદતો ઉદ્ધઞ્ચ હેતુઅભાવોતિ સબ્બદા ચ અન્ધાદીનં અરૂપીનં, અસઞ્ઞીનઞ્ચ હેતુઅભાવોતિ સબ્બેસઞ્ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ ભવિતબ્બં, હેતુઅભાવા વિસેસતો તઞ્ચ નત્થીતિ આહ “**સબ્બત્થ સબ્બદા સબ્બેસઞ્ચ એકસદિસભાવાપત્તિતો**”તિ. નિદસ્સનમત્તઞ્ચેતં યદિદં ‘‘ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ હી’’તિ. યત્તકા લોકે વિસેસા, તેહિ સબ્બેસં, સબ્બકાલઞ્ચ ભવિતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો. **આદિ**-સદ્દેન વા તેસમ્પિ ગહણં કતમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. તસ્મા અહેતુકભાવે વિસિટ્ઠતાય અસમ્ભવો એવાતિ સબ્બત્થ એકસદિસભાવાપત્તિતો, સબ્બદા એકસદિસભાવાપત્તિતો, સબ્બેસં એકસદિસભાવાપત્તિતોતિ પચ્ચેકં સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. એવં અહેતુભાવે પટિસિદ્ધે વિસમહેતુવાદી વદેય્ય ‘‘ન ઇદં અહેતુકં કિઞ્ચરહિ સહેતુકં, કેન પન હેતુના સહેતુકન્તિ? ઇસ્સરાદિના’’તિ.

**આદિ**-સદ્દેન પકતિપુરિસપજાપતિકાલાદીનં ગહણં વેદિતબ્બં, તં પટિક્ખિપન્તો આહ “**ન ઇસ્સરાદિહેતુક**”ન્તિઆદિ. ન નામરૂપં ઇસ્સરાદિહેતુકં નામરૂપતો અઞ્ઞસ્સ અનુપલબ્ભમાનત્તા ઇસ્સરપકતિઆદિનમેવ અભાવતો. યદિ પન અસતો ઇસ્સરાદિતો નામરૂપસ્સ ઉપ્પત્તિ, એવં સતિ સા એવ સબ્બત્થ સબ્બદા સબ્બેસં એકસદિસતા આપજ્જતિ. અથ નામરૂપમત્તમેવ ઇસ્સરાદિહેતુકં, નામરૂપઞ્ચ અહુત્વા સમ્ભવન્તં, હુત્વા ચ વિનસ્સન્તં દિસ્સતીતિ ઇસ્સરાદીહિપિ તાદિસેહિ ભવિતબ્બં. તથા ચ તદપિ સપ્પચ્ચયં સઙ્ખતમેવાતિ તસ્સાપિ પચ્ચયપરિગ્ગહો કાતબ્બો. અથ તં નુપ્પજ્જતિ, અહેતુકતા તસ્સ આપન્ના. તેનાહ “**અહેતુકભાવાપત્તિતો**”તિ.

અપિચ ન ઇસ્સરાદિહેતુકં નામરૂપં. કિં કારણં? કમેન ઉપ્પત્તિતો. યદિ હિ એવં નિચ્ચં ઇસ્સરાદિસઞ્ઞિતં કમ્મકિલેસિન્દ્રિયારમ્મણાદિનિરપેક્ખકારણમ્પિ સિયા, સબ્બેસંયેવ એકજ્ઝં ઉપ્પત્તિ સિયા, યત્તકેહિ તતો ઉપ્પજ્જિતબ્બં. કસ્મા? કારણસ્સ સન્નિહિતભાવતો. યદિ પન તસ્સ ઇચ્છાવસેન તસ્સ ઉપ્પત્તિં પરિકપ્પેય્યું, તાસઞ્ચ ઇચ્છાનં એકજ્ઝં ઉપ્પત્તિયં કો વિબન્ધો. અથ અઞ્ઞમ્પિ કિઞ્ચિ કમ્મકિલેસિન્દ્રિયારમ્મણાદિઅપેક્ખિતબ્બં અત્થીતિ ચે? તદેવ હેતુ કારણં, કિમઞ્ઞેન અદિટ્ઠસામત્થિયેન પરિકપ્પિતેન પયોજનં? દિટ્ઠઞ્હિ કમ્માદીનં સામત્થિયં તદઞ્ઞપચ્ચયસન્નિધાનેપિ તદભાવે અભાવતો. યથા હિ રૂપાલોકમનસિકારસન્નિધાનેપિ ચક્ખુનો અભાવે ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ અભાવં, ભાવે ચ ભાવં દિસ્વા ચક્ખુનો ચક્ખુવિઞ્ઞાણુપ્પાદનસમત્થતા અત્થીતિ વિઞ્ઞાયતિ. યથા ચ ય્વાયં યમકાનમ્પિ સમાનાનં જનકજનનીસુક્કસોણિતાદિબાહિરપચ્ચયસમભાવેપિ સત્તાનં હીનપણીતતાદિવિસેસો દિસ્સતિ, સો ચ સસન્તાને તાદિસસ્સ અઞ્ઞસ્સ હેતુનો અભાવા કમ્મકિલેસહેતુકોતિ તસ્સ તત્થ સમત્થતા અત્થીતિ વિઞ્ઞાયતિ, ન એવમિસ્સરાદિકસ્સ. કારણસ્સ હિ ભાવાભાવે ફલસ્સ ભાવાભાવેહિ કારણસ્સ સમત્થતા વિઞ્ઞાયેય્ય. ન ચ સન્નિહિતે તદકારણસ્સ નામરૂપસ્સ ઇસ્સરાદિવેકલ્લેન કત્થચિ અનુપ્પત્તિ દિટ્ઠા, તસ્મા અકારણમિસ્સરો.

અથાપિ સગ્ગો એવં ઇસ્સરાદિહેતુકો વુચ્ચેય્ય, સોપિ સગ્ગપ્પકારો સબ્બકાલં તતો નિબ્બત્તેય્ય. ન હિ સન્નિહિતકારણસ્સ ફલસ્સ અનુપ્પત્તિ યુત્તા. નિચ્ચે ચ સતિ અઞ્ઞનિરપેક્ખકારણે સગ્ગસ્સ આદિયેવ ન યુત્તો, યાવ ઇસ્સરાદિકં કારણં, તાવ સબ્બસ્સ અત્થિભાવપ્પસઙ્ગતો. અથાપિ વદેય્ય ‘‘અઞ્ઞેપિ યથારહં પચ્ચયા હોન્તિયેવ, ઇસ્સરાદિકમ્પિ તેસં સહકારીકારણં હોતી’’તિ. યદેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. યદિ પરો વદેય્ય ‘‘ઇધ બુદ્ધિપુબ્બો ભાવાનં રચનાવિસેસો દિટ્ઠો, યથા તં ઘટગેહાદીનં. અત્થિ ચ અજ્ઝત્તિકબાહિરાનં સરીરપદુમાદીનં રચનાવિસેસો, તસ્મા તેનાપિ બુદ્ધિપુબ્બેન ભવિતબ્બં. યસ્સ ચ સો બુદ્ધિપુબ્બો, સો ઇસ્સરાદિકો, તસ્મા તેન નામરૂપસઞ્ઞિતસ્સ લોકસ્સ કારણેન ભવિતબ્બ’’ન્તિ. તયિદં અસિદ્ધં, રચિતા સરીરપદુમાદયોતિ તત્થેવ ઉપ્પન્નત્તા. ઉપ્પન્નસ્સ હિ સન્નિવેસવસેન તથા તથા પટ્ઠપનં ‘‘રચના’’તિ વુચ્ચતિ. અનેકન્તિકો ચાયં અબુદ્ધિપુબ્બસ્સાપિ દિટ્ઠત્તા. દિટ્ઠો હિ ન્હારુઆદીનં અગ્ગિસંયોગેન રચનાવિસેસો, તથા વિસુસ્સન્તાનં પુબ્બચમ્માદીનં. યદિ પનાયમિસ્સરાદિકો ગવસ્સજગદ્રભાદીનં કરીસાવત્તે પટિમહુતં રચેય્ય, ઉમ્મત્તો વિય વિક્ખિત્તો સિયા. કિઞ્ચાયં લોકં સજ્જેન્તો અત્તત્થં વા સજ્જેય્ય લોકત્થં વા.

તત્થ ચ યદિ પુરિમો મક્ખો કતકિચ્ચો ન સિયા લોકેન સાધેતબ્બસ્સ અત્થિભાવતો. અથ દુતિયો, કસ્મા લોકસ્સ અહિતદુક્ખાવહં પાપં નિરયાદિં, જરામરણાદિઞ્ચ સજતિ? અથ તદુભયં અનામસિત્વા કીળત્થં સજતિ. કીળા ચ નામ રતિઅત્થા હોતિ. વિના કીળાય રતિં અજાનન્તાનં રતિઅત્થઞ્ચ કીળમારભન્તો રતિયં ઇસ્સરો અનિસ્સરો સિયા. અથ પયોજનનિરપેક્ખો, સબ્બકાલં સજેય્ય, તસ્સ ચાયં સજનસમત્થતા અહેતુકા વા સિયા

સહેતુકા વા. અહેતુકા ચે, સબ્બેસં સિયા સહેતુકા વા. અહેતુકા ચે, સબ્બેસમ્પિ સિયા. અથ સહેતુકા, સો યસ્સ હેતુ પરતો વા સમ્ભૂતો સિયા અત્તતો વા. તત્થ પરતો ચે સમ્ભૂતો, યદસ્સ સો લદ્ધો, તસ્સાયં વેય્યાવચ્ચકરસદિસો સિયા. અથ અત્તતો તદુપ્પત્તિતો પુબ્બે અયં કીદિસો લોકો ચાતિ સબ્બમિદં આલુનવિસિણં આકુલબ્યાકુલં ગોયૂથેન ગતમગ્ગસદિસફેણપિણ્ડસમં અવિમદ્દક્ખમં અસારં. તિટ્ઠતુ પસઙ્ગો, યથાધિકતમેવ વણ્ણયિસ્સામ. **તસ્મા**તિ યસ્મા ઇદં નામરૂપં ન અહેતુકં, નાપિ ઇસ્સરાદિવિસમહેતુકં, તસ્મા. **તે**તિ હેતુપચ્ચયા.

**૬૭૯**. ઓળારિકત્તા, સુપાકટત્તા ચ રૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો સુકરોતિ ''**ઇમસ્સ તાવ રૂપકાયસ્સા**''તિઆદિના પઠમં તસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહવિધિં આરભતિ. તત્થ યથા નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો અહેતુવિસમહેતુવાદનિવત્તિયા હોતિ, એવં નિબ્બિદાવિરાગાવહભાવેન તત્થ અભિરતિનિવત્તિયાપિ ઇચ્છિતબ્બોતિ તં ગબ્ભસેય્યકવસેન દસ્સેન્તો નિબ્બત્તટ્ઠાનસ્સ સુચિભાવપટિસેધનમુખેન અસુચિભાવં વિભાવેતું ''**અયં કાયો**''તિઆદિમાહ. તત્થ ઉપ્પલાદીનિ અસુચિટ્ઠાને નિબ્બત્તાનિપિ સયં સુચિસમ્મતાનેવાતિ તંદસ્સનત્થં અબ્ભન્તરગ્ગહણં. તેનાહ ભગવા –

''યથા સઙ્કારધાનસ્મિં, ઉજ્ઝિતસ્મિં મહાપથે;
પદુમં તત્થ જાયેથ, સુચિગન્ધં મનોરમ''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૫૮);

''**નિબ્બત્તતી**''તિ ઇદં માતુકુચ્છિયં પટિસન્ધિપવત્તીસુ રૂપકાયસ્સ નિબ્બત્તનસામઞ્ઞતો ગહેત્વા વુત્તં, ન પઠમાભિનિબ્બત્તિમત્તં. એવઞ્ચ કત્વા આહારસ્સ ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયતાવચનં, ઉદરપટલસ્સ પચ્છતો કરણાદિવચનં, દુગ્ગન્ધજેગુચ્છપટિક્કૂલતાવચનઞ્ચ સમત્થિતં હોતિ. એવમવટ્ઠિતે યદેકચ્ચેહિ પિટ્ઠિતો, પુરતો ચ કરણં કિં સિયા પટિસન્ધિકાલેતિઆદિ વુત્તં, તં અપાહતં હોતિ. ''**નિબ્બત્તકત્તા**''તિ ઇમિના બીજં વિય અઙ્કુરસ્સ અવિજ્જાદયો રૂપકાયસ્સ અસાધારણકારણતાય **હેતૂ**તિ દસ્સેતિ. ''**ઉપત્થમ્ભકત્તા**''તિ ઇમિના પન અઙ્કુરસ્સ પથવીસલિલપારિસિઆદયો વિય આહારો સાધારણકારણતાય **પચ્ચયો**તિ દસ્સેતિ.

**પઞ્ચ ધમ્મા હેતુપચ્ચયા**તિ અવિજ્જાદયો પઞ્ચ ધમ્મા યથારહં હેતુ ચ પચ્ચયો ચાતિ અત્થો. ભવેસુ વિજ્જમાનદોસપટિચ્છાદનપત્થના દળ્હગ્ગાહભાવેન સઙ્ખારભવાનં હેતુભૂતા જનકસહાયતાય ભવનિકન્તિ તંસહજાતઆસન્નકારણત્તા અભિસઙ્ખારિકા, અપસ્સયભૂતા ચાતિ ''**માતા વિય દારકસ્સ ઉપનિસ્સયા**''તિ વુત્તા. યથા પિતુ જનિતસુક્કે પુત્તસ્સ ઉપ્પત્તીતિ પિતા જનકો, એવં **કમ્મં** સત્તસ્સ ઉપ્પાદકત્તા **જનકં** વુત્તં. યથા **ધાતિ** જાતસ્સ દારકસ્સ પોસનવસેન સન્ધારિકા, એવં **આહારો** ઉપ્પન્નસ્સ કાયસ્સાતિ **સન્ધારકો** વુત્તો.

કામઞ્ચેત્થ અવિજ્જાદયો નામકાયસ્સાપિ પચ્ચયો, પકારન્તરેન પન તસ્સ પાકટં પચ્ચયપરિગ્ગહવિધિં દસ્સેતું ''**ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ચક્ખુઞ્ચા**તિ **ચ**-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો. તેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આવજ્જનાદિઅજ્ઝત્તં સબ્બં પચ્ચયજાતં સઙ્ગણ્હાતિ. **રૂપે ચા**તિ પન **ચ**-સદ્દેન યથા બહુલં બાહિરરૂપં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયો, એવં અઞ્ઞમ્પિ બાહિરં પચ્ચયજાતં સઙ્ગણ્હાતિ. **પટિચ્ચા**તિ પચ્ચયભૂતં લદ્ધાતિ અત્થો. તેન ચક્ખુસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન, રૂપસ્સ આરમ્મણપુરેજાતઅત્થિઅવિગતવસેન, ઇતરેસઞ્ચ સઙ્ગહિતાનં અનન્તરાદિસહજાતાદિવસેન પચ્ચયભાવં દસ્સેતિ. વચનભેદે પન કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **આદિ**-સદ્દેન ચ ફસ્સાદીનં વિય સહપચ્ચયેહિ સોતવિઞ્ઞાણાદીનં સઙ્ગહો વેદિતબ્બો ''તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો''તિઆદિપાઠસ્સ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪; ૩.૪૨૧, ૪૨૫-૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩-૪૫;

કથા॰ ૪૬૫, ૪૬૭) વિય ‘‘સોતઞ્ચ પટિચ્ચા’’તિઆદિપાઠસ્સ સઙ્ગહિતત્તા. એવં સમ્મસનુપગં સબ્બં નામં સહપચ્ચયેન સઙ્ગહિતં હોતિ. તેનાહ ‘‘**નામકાયસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતી**’’તિ.

**પવત્તિં દિસ્વા**તિ એતરહિ પવત્તિં દિસ્વા. **એવ**ન્તિ ઇમિના ન કેવલં સપ્પચ્ચયતામત્તમેવ પચ્ચામટ્ઠં, અથ ખો યાદિસેહિ પચ્ચયેહિ એતરહિ પવત્તતિ, તાદિસેહિ અવિજ્જાદિપચ્ચયેહેવ અતીતેપિ પવત્તિત્થાતિ પચ્ચયસદિસતાપિ પચ્ચામટ્ઠાતિ દટ્ઠબ્બં.

૬૮૦. **પુબ્બન્ત**ન્તિ અતીતં ખન્ધપ્પબન્ધકોટ્ઠાસં. **આરબ્ભા**તિ ઉદ્દિસ્સ. **અહોસિં નુ ખો, ન નુ ખો અહોસિ**ન્તિ સસ્સતાકારં, અધિચ્ચસમુપ્પત્તિઆકારઞ્ચ નિસ્સાય અતીતે અત્તનો વિજ્જમાનતં, અવિજ્જમાનતઞ્ચ કઙ્ખતિ. **કિં નુ ખો અહોસિ**ન્તિ જાતિલિઙ્ગૂપપત્તિયો નિસ્સાય ‘‘ખત્તિયો નુ ખો અહોસિં, બ્રાહ્મણાદીસુ ગહટ્ઠાદીસુ દેવાદીસુ અઞ્ઞતરો નુ ખો’’તિ કઙ્ખતિ. **કથં નુ ખો**તિ સણ્ઠાનાકારં નિસ્સાય ‘‘દીઘો નુ ખો અહોસિં, રસ્સઓદાતકાળપમાણિકઅપ્પમાણિકાદીનમ્પિ અઞ્ઞતરો’’તિ કઙ્ખતિ. ઇસ્સરનિમ્માનાદિં નિસ્સાય ‘‘કેન નુ ખો પકારેન અહોસિ’’ન્તિ નિબ્બત્તાકારતો કઙ્ખતીતિ ચ વદન્તિ. **કિં હુત્વા કિં અહોસિ**ન્તિ જાતિઆદિં નિસ્સાય ‘‘ખત્તિયો હુત્વા નુ ખો બ્રાહ્મણો અહોસિં...પે॰... દેવો હુત્વા નુ ખો મનુસ્સો અહોસિ’’ન્તિ અત્તનો અપરાપરુપ્પત્તિં કઙ્ખતિ. સબ્બત્થેવ ચ **અદ્ધાન**ન્તિ કાલાધિવચનં. **ભવિસ્સામિ નુ ખો**તિ સસ્સતાકારં, ઉચ્છેદાકારઞ્ચ નિસ્સાય અનાગતે અત્તનો વિજ્જમાનતં, અવિજ્જમાનતઞ્ચ કઙ્ખતિ. સેસમેત્થ વુત્તનયમેવ. **એતરહિ વા પન પચ્ચુપ્પન્નં અદ્ધાન**ન્તિ ઇદાનિ વા પટિસન્ધિમાદિં કત્વા ચુતિપરિયન્તં સબ્બમ્પિ વત્તમાનકાલં. **અજ્ઝત્તં કથંકથી હોતી**તિ અત્તનો ખન્ધેસુ વિચિકિચ્છા હોતિ. **અહં નુ ખોસ્મી**તિ અત્તનો અત્થિભાવં કઙ્ખતિ. અયુત્તં પનેતન્તિ. યુત્તં અયુત્તન્તિ કા એત્થ ચિન્તા. ઉમ્મત્તકો વિય હિ બાલપુથુજ્જનો. **નો નુ ખોસ્મી**તિ અત્તનો નત્થિભાવં કઙ્ખતિ. **કિં નુ ખોસ્મી**તિ ખત્તિયોવ સમાનો અત્તનો ખત્તિયભાવં કઙ્ખતિ. એસ નયો સેસેસુ. **કથં નુ ખોસ્મિ**ન્તિ વુત્તનયમેવ. કેવલઞ્હેત્થ ‘‘અબ્ભન્તરે જીવો નામ અત્થી’’તિ ગહેત્વા તસ્સ દીઘાદિભાવં કઙ્ખન્તો ‘‘કથં નુ ખોસ્મિ’’ન્તિ કઙ્ખતીતિ વેદિતબ્બો. પચ્ચુપ્પન્નં પન અત્તનો સરીરસણ્ઠાનં અજાનન્તો નામ નત્થિ. **કુતો આગતો, સો કુહિં ગામી ભવિસ્સતી**તિ અત્તભાવસ્સ આગતિગતિટ્ઠાનં કઙ્ખતિ. **સા સબ્બાપિ પહીયતી**તિ સા યથાવુત્તા સોળસવિધાપિ વિચિકિચ્છા વિક્ખમ્ભનવસેન પહીયતિ.

૬૮૧. કુસલાદિભેદતો સબ્બપ્પકારસ્સાપિ નામસ્સ સાધારણો પચ્ચયોતિ, તતો પવત્તિતો મનસિકારાદિકો કુસલાદિભેદતો સબ્બપ્પકારસ્સાપિ નામસ્સ અસાધારણો પચ્ચયોતિ ચ યોજેતબ્બં. **કુસલાદિભેદતો**તિ કુસલાકુસલવિપાકકિરિયભેદતો. તસ્સાપિ સોમનસ્સસહગતાદિઅઞ્ઞતરભેદવસેન **સબ્બપ્પકારસ્સાપિ**. યં એકન્તતો છદ્વારિકં, તમ્પિ છદ્વારગ્ગહણેનેવ ગહિતં યથા છદ્વારમ્મણં છળારમ્મણગ્ગહણેનાતિપિ વુત્તં ‘‘**સબ્બપ્પકારસ્સાપી**’’તિ. **તતો**તિ ચક્ખુરૂપાદિતો. **મનસિકારાદિકો**તિ યોનિસોમનસિકારઅયોનિસોમનસિકારાદિકો , કમ્મભવઙ્ગાદિકો ચ. કામઞ્ચેત્થ દ્વારચ્છક્કયોનિસોમનસિકારાદિવસેન નામસ્સેવ સાધારણો, અસાધારણો ચ પચ્ચયો વુત્તો, તં પન અવિસેસવસેન વુત્તં. વિસેસતો પન કમ્મં વિપાકનામસ્સ, કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપાનઞ્ચ ચિત્તં ચેતસિકનામસ્સ, ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપાનઞ્ચ સાધારણો પચ્ચયો, યથાવુત્તસ્સેવ ચ નામસ્સ, રૂપસ્સ ચ તદઞ્ઞનામરૂપાપેક્ખાય અસાધારણો પચ્ચયો. તથા સભાગો, ઉતુસભાગો ચ આહારો તંસમુટ્ઠાનરૂપાનં સાધારણો પચ્ચયો, તદઞ્ઞાપેક્ખાય અસાધારણોતિ રૂપસ્સાપિ સાધારણો, અસાધારણો ચ પચ્ચયો યથારહં નિદ્ધારેતબ્બો. પચ્ચયપરિગ્ગહો નામ અનધિગતારહત્તેન કાતબ્બોતિ તદપેક્ખાય ‘‘**યોનિસોમનસિકારસદ્ધમ્મસ્સવનાદિકો કુસલસ્સેવા**’’તિ વુત્તં. **આદિ**-સદ્દેન સપ્પુરિસૂપનિસ્સયસ્સ, ચતુન્નમ્પિ વા સમ્પત્તિચક્કાનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **વિપરીતો અકુસલસ્સા**તિ વચનતો યથા યોનિસોમનસિકારાદિવિપરીતો અકુસલસ્સેવ પચ્ચયો, તથા યોનિસોમનસિકારાદિ

કુસલસ્સેવ પચ્ચયો હોતીતિ અત્થો. યસ્સ વા કુસલં સમ્ભવતિ, અકુસલં સમ્ભવતિ, કુસલાકુસલાનિ વા, તસ્સાતિ અત્થસિદ્ધમેતં. **કમ્માદિકોતિ આદિ**-સદ્દેન અવિજ્જાદયો વિય ગતિકાલાદયોપિ સઙ્ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા. **ભવઙ્ગાદિકો**તિ ભવઙ્ગસન્તીરણપરિત્તકિરિયારહત્તાદિકો. તત્થ **ભવઙ્ગં** પઞ્ચદ્વારમનોદ્વારાવજ્જનકિરિયાનં, **સન્તીરણં** વોટ્ઠબ્બનસ્સ, **પરિત્તકિરિયા** યથારહં પરિત્તમહગ્ગતકિરિયાનં, **અરહત્તં** આવજ્જનવજ્જાનં સબ્બકિરિયાનં પચ્ચયોતિ વેદિતબ્બં.

**કમ્મ**ન્તિ ચેતનાવ અધિપ્પેતા, સા ચ ખો કુસલાકુસલા. વુત્તઞ્હેતં ''કુસલાકુસલચેતના વિપાકાનં ખન્ધાનં, કટત્તા ચ રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૭). ન ચિત્તં વિય સસમ્પયુત્તા. ચિત્તઞ્હેત્થ સસમ્પયુત્તં અધિપ્પેતં ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં, તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિવચનતો (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧). **તત્થા**તિ તેસુ કમ્માદીસુ રૂપજનકપચ્ચયેસુ. અતીતતો એવ કમ્મતો ફલં ઉપ્પજ્જતિ, ન વત્તમાનતોતિ વુત્તં ''**કમ્મં અતીતમેવ કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સ રૂપસ્સ પચ્ચયો**''તિ. યદિ હિ પચ્ચુપ્પન્નતો કમ્મતો ફલં ઉપ્પજ્જેય્ય, આયૂહનક્ખણે એવ ફલેન ઉપ્પજ્જિતબ્બં ભવેય્ય, ન ચ તં દિટ્ઠમિચ્છિતં વા. ન હિ લોકે કુદાચનં કરિયમાનમેવ કમ્મં ફલં દેન્તં દિટ્ઠં, તથારૂપો વા આગમો અત્થીતિ. નનુ ચ ઇદમપિ ન દિટ્ઠં, યં વિનટ્ઠતો હેતુતો ફલં ઉપ્પજ્જમાનં, મતો વા કુક્કુટો વસ્સન્તોતિ? સચ્ચમદિટ્ઠં રૂપધમ્માનં પબન્ધવિચ્છેદે, ઇદં પન અરૂપં પબન્ધોપિ અત્થીતિ ઉપમા ન સંસન્દતિ. કમ્મતો હિ અતીતતો એવ કમ્મસ્સ કતત્તા, ઉપચિતત્તા ચ ફલં ઉપ્પજ્જતિ. વુત્તઞ્હેતં ''કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતી''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧). યસ્મા અનન્તરાદિપચ્ચયલાભતો ઉપ્પાદક્ખણે એવ ચિત્તસ્સ બલવતા, તસ્મા તં ઉપ્પજ્જમાનમેવ રૂપં જનેતીતિ આહ ''**ચિત્તં ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ ઉપ્પજ્જમાન**''ન્તિ. રૂપસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ સમ્બન્ધો. યસ્મા પન રૂપસ્સ ઠિતિક્ખણે બલવતા પચ્છાજાતાદિપચ્ચયલાભતો, તસ્મા વુત્તં ''**ઉતુઆહારા...પે॰... હોન્તી**''તિ, બાહિરં ઉતું, આહારઞ્ચ પચ્ચયં લભિત્વા અત્તનો ઠિતિક્ખણે ઉતુઆહારા રૂપં જનેન્તીતિ અત્થો.

**એવ**ન્તિ ''સાધારણાસાધારણવસેના''તિઆદિના વુત્તપ્પકારેન.

૬૮૨. **સઙ્ખારાન**ન્તિ સઙ્ખતસઙ્ખારાનં. **ભઙ્ગ**ન્તિ મરણં. **જરામરણં નામ જાતિયા સતી**તિઆદિ ફલદસ્સનાનુપુબ્બિયા હેતુદસ્સનક્કમેન નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો સુકરોતિ કત્વા દસ્સિતો. તત્થ **ભવે સતી**તિ કમ્મભવે સતિ.

૬૮૩. **પુબ્બે વિત્થારેત્વા દસ્સિતઅનુલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદવસેના**તિ પરિયોસાનતો પટ્ઠાય પટિલોમનયેન આદિપાપનવસેન વિત્થારેત્વા દસ્સિતઅનુલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદવસેન. ''અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણ''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૪) હિ પટિલોમવસેન દસ્સિતે પચ્ચયાકારે ''યસ્સ અભાવા યસ્સ અભાવો, સો તસ્સ પચ્ચયો''તિ બ્યતિરેકતો, અન્વયતો ચ નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો સુકરોતિ.

૬૮૪. **પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો**તિઆદિ વુત્તત્થમેવ. કમ્મસહાયત્તા કિલેસવટ્ટં કમ્મવટ્ટે પક્ખિપિત્વા વુત્તં ''**કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેના**''તિ.

૬૮૫. દિટ્ઠધમ્મો વુચ્ચતિ પચ્ચક્ખભૂતો પચ્ચુપ્પન્નો અત્તભાવો, તત્થ વેદિતબ્બફલં કમ્મં **દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં**. પચ્ચુપ્પન્નભવતો અનન્તરં વેદિતબ્બફલં કમ્મં **ઉપપજ્જવેદનીયં**. **અપરાપરિયાયે**તિ દિટ્ઠધમ્માનન્તરાનાગતતો અઞ્ઞસ્મિં અત્તભાવપરિયાયે અત્તભાવપરિવત્તે. **અહોસિકમ્મ**ન્તિ અહોસિ એવ કમ્મં, ન તસ્સ વિપાકો અહોસિ, ''અત્થિ, ભવિસ્સતિ વા''તિ એવં વત્તબ્બકમ્મં. પટિપક્ખેહિ અનભિભૂતતાય, પચ્ચયવિસેસેન પટિલદ્ધવિસેસતાય

ચ બલવભાવં પત્તા તાદિસસ્સ પુબ્બાભિસઙ્ખારસ્સ વસેન સાતિસયા હુત્વા પવત્તા પઠમજવનચેતના તસ્મિંયેવ અત્તભાવે ફલદાયિની **દિટ્ઠધમ્મવેદનીયા** નામ. સા હિ વુત્તાકારેન બલવતિ જવનસન્તાને ગુણવિસેસયુત્તેસુ ઉપકારાપકારવસપ્પવત્તિયા, આસેવનાલાભેન અપ્પવિપાકતાય ચ પઠમજવનચેતના ઇતરદ્વયં વિય પવત્તસન્તાનુપરમાપેક્ખં, ઓકાસલાભાપેક્ખઞ્ચ કમ્મં ન હોતીતિ ઇધેવ પુપ્ફમત્તં વિય પવત્તિવિપાકમત્તં ફલં દેતિ. **તથા અસક્કોન્ત**ન્તિ કમ્મસ્સ વિપાકદાનં નામ ઉપધિપયોગાદિપચ્ચયન્તરસમવાયેનેવ હોતીતિ તદભાવતો તસ્મિંયેવ અત્તભાવે વિપાકં દાતું અસક્કોન્તં. **અત્થસાધિકા**તિ દાનાદિપાણાતિપાતાદિઅત્થસ્સ નિપ્ફાદિકા. કા પન સાતિ આહ "**સત્તમજવનચેતના**"તિ. સા હિ સન્નિટ્ઠાપકચેતના વુત્તનયેન પટિલદ્ધવિસેસા, પુરિમજવનચેતનાહિ લદ્ધાસેવના ચ સમાના અનન્તરત્તભાવે વિપાકદાયિની **ઉપપજ્જવેદનીયકમ્મં** નામ. "**સતિ સંસારપ્પવત્તિયા**"તિ ઇમિના અસતિ સંસારપ્પવત્તિયં અહોસિકમ્મપક્ખે તિટ્ઠતિ વિપચ્ચનોકાસસ્સ અભાવતોતિ દીપેતિ.

૬૮૬. **યં ગરુક**ન્તિ યં અકુસલં મહાસાવજ્જં, કુસલં મહાનુભાવં કમ્મં. **યં બહુલ**ન્તિ યં બહુલં અભિણ્હસો કતં સમાસેવિતં. **મરણકાલે અનુસ્સરિત**ન્તિ પરિબ્યત્તભાવેન મરણસ્સ આસન્નકાલે અનુસ્સરિતં. આસન્નકાલે કતે વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ હિ વુત્તં. "**પુનપ્પુનં લદ્ધાસેવન**"ન્તિ ઇમિના "યં બહુલ"ન્તિ વુત્તકમ્મતો વિસેસેતિ. તથા દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં નિવત્તેતિ પટિસન્ધિઆકડ્ઢનાનુજાનનતો. પટિસન્ધિજનકવસેન હિ ગરુકાદિકમ્મચતુક્કં વુત્તં.

તત્થ ગરુકં સબ્બપઠમં વિપચ્ચતિ. તથા હિ તં ગરુકન્તિ વુત્તં. ગરુકે અસતિ બહુલીકતં, તસ્મિં અસતિ આસન્નં, તસ્મિમ્પિ અસતિ "કટત્તા વા પના"તિ વુત્તં પુરિમજાતીસુ કતકમ્મં વિપચ્ચતિ. બહુલાસન્નપુબ્બકતેસુ ચ બલાબલં વા જાનિતબ્બં, પાપતો પાપન્તરં, કલ્યાણઞ્ચ, કલ્યાણતો ચ કલ્યાણન્તરં, પાપઞ્ચ, બહુલીકતતો ચ મહતો ચ પુબ્બકતાદિ, અપ્પઞ્ચ. બહુલાનુસ્સરણેન વિપ્પટિસારાદિજનનતો પટિપક્ખસ્સ અપરિપુણ્ણતાય આરદ્ધવિપાકસ્સ કમ્મસ્સ, કમ્મસેસસ્સ વા અપરાપરિયાયે વેદનીયસ્સ અપરિક્ખીણતાય સન્તતિયા પરિણામવિસેસતોતિ તેહિ તેહિ કારણેહિ આહિતબલં પઠમં વિપચ્ચતિ. **મહાનારદકસ્સપજાતકે** વિદેહરઞ્ઞો સેનાપતિ અલાતો, બીજકો દાસો, રાજકઞ્ઞા રુચા ચ એત્થ નિદસ્સનં. તથા હિ વુત્તં ભગવતા –

> "તત્રાનન્દ , ય્વાયં પુગ્ગલો ઇધ પાણાતિપાતી...પે॰... મિચ્છાદિટ્ઠિ કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં નિરયં ઉપપજ્જતિ. પુબ્બે વાસ્સ તં કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં, પચ્છા વાસ્સ તં કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં , મરણકાલે વાસ્સ હોતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ સમત્તા સમાદિન્ના, તેન સો કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં નિરયં ઉપપજ્જતિ. યઞ્ચ ખો સો ઇધ પાણાતિપાતી હોતિ...પે॰... મિચ્છાદિટ્ઠિ હોતિ, તસ્સ દિટ્ઠે વા ધમ્મે વિપાકં પટિસંવેદેતિ ઉપપજ્જ વા અપરે વા પરિયાયે.
>
> "તત્રાનન્દ, ય્વાયં પુગ્ગલો ઇધ પાણાતિપાતી...પે॰... મિચ્છાદિટ્ઠિ કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા સુગતિં સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જતિ. પુબ્બે વાસ્સ તં કતં હોતિ કલ્યાણકમ્મં સુખવેદનીયં, પચ્છા વાસ્સ તં કતં હોતિ કલ્યાણકમ્મં સુખવેદનીયં, મરણકાલે વાસ્સ હોતિ સમ્માદિટ્ઠિ સમત્તા સમાદિન્ના, તેન સો કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા સુગતિં સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જતિ. યઞ્ચ ખો સો ઇધ પાણાતિપાતી હોતિ...પે॰... મિચ્છાદિટ્ઠિ હોતિ, તસ્સ દિટ્ઠે વા ધમ્મે વિપાકં પટિસંવેદેતિ ઉપપજ્જ વા અપરે વા પરિયાયે.
>
> "તત્રાનન્દ, ય્વાયં પુગ્ગલો ઇધ પાણાતિપાતા પટિવિરતો...પે॰... સમ્માદિટ્ઠિ કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા સુગતિં સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જતિ. પુબ્બે વાસ્સ તં કતં હોતિ કલ્યાણકમ્મં સુખવેદનીયં, પચ્છા વાસ્સ

તં કતં હોતિ કલ્યાણકમ્મં સુખવેદનીયં, મરણકાલે વાસ્સ હોતિ સમ્માદિટ્ઠિ સમત્તા સમાદિન્ના, તેન સો કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા સુગતિં સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જતિ. યઞ્ચ ખો સો ઇધ પાણાતિપાતા પટિવિરતો... પે॰... સમ્માદિટ્ઠિ હોતિ, તસ્સ દિટ્ઠેવ ધમ્મે વિપાકં પટિસંવેદેતિ ઉપપજ્જ વા અપરે વા પરિયાયે.

''તત્રાનન્દ, ય્વાયં પુગ્ગલો ઇધ પાણાતિપાતા પટિવિરતો...પે॰... સમ્માદિટ્ઠિ કાયસ્સ ભેદા પરં... પે॰... નિરયં ઉપપજ્જતિ. પુબ્બે વાસ્સ તં કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં, પચ્છા વાસ્સ તં કતં હોતિ પાપકમ્મં દુક્ખવેદનીયં, મરણકાલે વાસ્સ હોતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ સમત્તા સમાદિન્ના, તેન સો કાયસ્સ ભેદા પરં મરણા અપાયં ...પે॰... નિરયં ઉપપજ્જતિ. યઞ્ચ ખો સો ઇધ પાણાતિપાતા પટિવિરતો હોતિ...પે॰... સમ્માદિટ્ઠિ હોતિ, તસ્સ દિટ્ઠેવ ધમ્મે વિપાકં પટિસંવેદેતિ ઉપપજ્જ વા અપરે વા પરિયાયે''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૩).

કિં બહુના યં તં તથાગતસ્સ મહાકમ્મવિભઙ્ગઞાણં, તસ્સેવાયં વિસયો, યદિદં તસ્સ તસ્સ કમ્મસ્સ તેન તેન કારણેન પુબ્બાપરવિપાકતા સામત્થિયં.

૬૮૭. પટિસન્ધિદાનાદિવસેન વિપાકસન્તાનસ્સ નિબ્બત્તકં જનકં. તેનાહ "**તં પટિસન્ધિયમ્પિ પવત્તેપિ રૂપારૂપવિપાકક્ખન્ધે જનેતી**"તિ. સુખદુક્ખસન્તાનસ્સ, નામરૂપપ્પબન્ધસ્સ વા ચિરતરપ્પવત્તિહેતુભૂતં ઉપત્થમ્ભકં. તેનાહ "**સુખદુક્ખં ઉપત્થમ્ભેતિ, અદ્ધાનં પવત્તેતી**"તિ. ઉપપીળકં સુખદુક્ખપ્પબન્ધે પવત્તમાને સણિકં સણિકં તં હાપેતિ. તેનાહ "**સુખદુક્ખં પીળેતિ બાધતિ, અદ્ધાનં પવત્તિતું ન દેતી**"તિ. **ઘાતેત્વા**તિ ઉપચ્છિન્દિત્વા. કમ્મસ્સ ઉપચ્છિન્દનં નામ તસ્સ વિપાકપટિબાહનમેવાતિ આહ "**તસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા**"તિ. તઞ્ચ અત્તનો વિપાકુપ્પત્તિયા ઓકાસકરણન્તિ વુત્તં "**અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કરોતી**"તિ. વિપચ્ચનાય કતોકાસં કમ્મં વિપક્કમેવ નામ હોતીતિ આહ "**એવં પન કમ્મેન કતે ઓકાસે તં વિપાકં ઉપ્પન્નં નામ વુચ્ચતી**"તિ. **ઉપપીળકં** અઞ્ઞસ્સ વિપાકં ઉપચ્છિન્દતિ, ન સયં અત્તનો વિપાકં દેતિ. **ઉપઘાતકં** પન દુબ્બલં કમ્મં ઉપચ્છિન્દિત્વા અત્તનો વિપાકં ઉપ્પાદેતીતિ અયમેતેસં વિસેસો. બવ્હાબાધતાદિપચ્ચયૂપનિપાતેન વિપાકસ્સ વિબાધકં **ઉપપીળકં**, તથા વિપાકસ્સેવ ઉપચ્છેદકં **ઉપઘાતકં**. કમ્મં ઉપઘાતેત્વા અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસકરણેન વિપચ્ચને સતિ જનકમેવ સિયા, જનકાદિભાવો નામ વિપાકં પતિ ઇચ્છિતબ્બો, ન કમ્મં પતીતિ વિપાકસ્સેવ ઉપઘાતકતા યુત્તા વિય દિસ્સતિ, વીમંસિતબ્બં.

**કમ્મન્તર**ન્તિ કમ્મવિસેસો કમ્માનં બલાબલભેદો. **વિપાકન્તર**ન્તિ વિપાકવિસેસો, તસ્સ હીનપણીતતાદિભેદો. અપરો નયો – યસ્મિં કમ્મે કતે પટિસન્ધિયં, પવત્તે ચ વિપાકકટત્તારૂપાનં ઉપ્પત્તિ હોતિ, તં **જનકં**. યસ્મિં પન કતે અઞ્ઞેન જનિતસ્સ ઇટ્ઠસ્સ વા અનિટ્ઠસ્સ વા ફલસ્સ વિબાધકવિચ્છેદકપચ્ચયાનુપ્પત્તિયા, ઉપબ્રૂહનપચ્ચયુપ્પત્તિયા ચ જનકાનુભાવાનુરૂપં પરિપોસચિરતરપ્પબન્ધા હોન્તિ, તં **ઉપત્થમ્ભકં**. જનકેન નિબ્બત્તિતં કુસલફલં વા અકુસલફલં વા યેન પચ્ચનીકભૂતેન રોગધાતુસમતાદિનિમિત્તતાય બાધીયતિ, તં **ઉપપીળકં** . યેન પન કમ્મુના જનકસામત્થિયવસેન ચિરતરપ્પબન્ધારહમ્પિ સમાનં ફલં વિચ્છેદકપચ્ચયુપ્પત્તિયા ઉપહઞ્ઞતિ વિચ્છિજ્જતિ, તં **ઉપઘાતકં**. તત્થ કેચિ દુતિયસ્સ કુસલભાવં ઇત્થન્નામગતસ્સ અપ્પાબાધદીઘાયુકતાસંવત્તનવસેન, પચ્છિમાનં દ્વિન્નં અકુસલભાવં બવ્હાબાધઅપ્પાયુકતાસંવત્તનવસેન વણ્ણેન્તિ. દેવદત્તાદીનં, પન નાગાદીનં, ઇતો અનુપદિન્નેન યાપનકપેતાનઞ્ચ નરકાદીસુ અકુસલવિપાકુપત્થમ્ભનુપપીળનુપઘાતકાનિ ન ન સન્તીતિ ચતુન્નમ્પિ અકુસલાકુસલભાવો ન વિરુજ્ઝતિ.

બુદ્ધાવેણિકતાય અસાધારણસ્સેવ ઞાણસ્સ ગોચરભાવતો કમ્મન્તરાદિ “**અસાધારણં સાવકેહી**”તિ વુત્તં. **એકદેસતો જાનિતબ્બં** અનવસેસતો જાનિતું ન સક્કા અવિસયત્તા. સબ્બેન સબ્બં અજાનને પચ્ચયપરિગ્ગહો ન પરિપૂરતીતિ.

૬૮૮. યથાવુત્તં કમ્મં વત્તમાનવિપાકપ્પબન્ધનિમિત્તમેવ અધિપ્પેતન્તિ કમ્મેકદેસતાય “**દ્વાદસવિધં કમ્મં કમ્મવટ્ટે પક્ખિપિત્વા**”તિ વુત્તં. કિલેસવટ્ટમ્પિ કમ્મસહાયતાય કમ્મવટ્ટપક્ખિકમેવ કત્વા આહ “**કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેના**”તિ. યાદિસતો પચ્ચયતો પચ્ચુપ્પન્ને અદ્ધાને નામરૂપસ્સ પવત્તિ, તાદિસતો એવ ઇતરસ્મિમ્પિ અદ્ધદ્વયેતિ યથા અતીતાનાગતે નયં નેતિ, તં દસ્સેન્તો “**ઇદ**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **અનાગતેપિ કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેનેવા**તિ એત્થ વુત્તં **એવ**-સદ્દં ‘‘એતરહિ અતીતેપી’’તિ એત્થાપિ આનેત્વા વત્તબ્બં અદ્ધત્તયેપિ કિરિયાકિરિયફલમત્તતાદસ્સનપરત્તા ચોદનાય. **ઇતિ કમ્મઞ્ચેવા**તિઆદિ વુત્તસ્સેવત્થસ્સ નિગમનવસેન વુત્તં. અપરાપરં વટ્ટનટ્ઠેન **વટ્ટં**. તથા પવત્તનં **પવત્તં**. હેતુફલભાવેન સમ્બન્ધતીતિ **સન્તતિ**, પબન્ધો. કરણટ્ઠેન, પચ્ચયેહિ કરીયતીતિ વા **કિરિયા**.

**કમ્મા**તિ કમ્મતો. સમ્ભવતિ એતસ્માતિ સમ્ભવો, કમ્મં સમ્ભવો એતસ્સાતિ **કમ્મસમ્ભવો**, વિપાકો.

કારણસામગ્ગિયં દાનાદીહિ સાધિતકિરિયાય વત્તમાનાય કારણમત્તે કત્તુવોહારોતિ આહ “**નેવ કારણતો ઉદ્ધં કારકં પસ્સતી**”તિ. કરોતીતિ હિ **કારકં**. વિપાકપટિસંવેદકં ન પસ્સતીતિ સમ્બન્ધો . કામં બાલાપિ ‘‘કારકો પટિસંવેદકો’’તિ વદન્તા અત્થતો પઞ્ઞત્તિમત્તમેવ વદન્તિ, તે પન વિપરીતાભિનિવેસવસેનાપિ વદન્તીતિ તં અપ્પમાણન્તિ આહ “**સમઞ્ઞામત્તેન પણ્ડિતા વોહરન્તી**”તિ.

૬૮૯. **એવેતન્તિ** એવંવિધં એતં દસ્સનં, **સમ્મદસ્સનં**, અવિપરીતદસ્સનન્તિ અત્થો. **બીજરુક્ખાદિકાનંવા**તિ યથા બીજતો રુક્ખો, રુક્ખતો પુન બીજન્તિ અનાદિકાલિકત્તા બીજરુક્ખસન્તાનસ્સ પુબ્બકોટિ નત્થિ, એવં કમ્મપચ્ચયા વિપાકો, વિપાકપચ્ચયા કમ્મન્તિ અનાદિકાલિકત્તા કમ્મવિપાકસન્તાનસ્સ પુબ્બકોટિ ન પઞ્ઞાયતિ. **આદિ**-સદ્દેન ‘‘કુક્કુટિયા અણ્ડં, અણ્ડતો કુક્કુટી, પુનપિ કુક્કુટિયા અણ્ડ’’ન્તિ એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **અનાગતેપિ સંસારે**તિ યથા અતીતે, એવં અનાગતેપિ અદ્ધાને ‘‘ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટી’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૧૯; દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૯૫ અપસાદનાવણ્ણના; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૬૦; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૪.૧૯૯; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૬ સઙ્ખારપદનિદ્દેસ; સુ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૫૨૩; ઉદા॰ અટ્ઠ॰ ૩૯; ઇતિવુ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪, ૫૮; થેરગા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૬૭, ૯૯; પટિ॰ મ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧.૧૧૭; ચૂળનિ॰ અટ્ઠ॰ ૬; બુ॰ વં॰ અટ્ઠ॰ ૨.૫૮) વુત્તે સંસારે સતિ કમ્મવિપાકાનં અપ્પવત્તં ન દિસ્સતિ, કમ્મવિપાકાનં અપ્પવત્તિ ન દિસ્સતિ, પવત્તતિ એવાતિ અત્થો.

**એતમત્થન્તિ** ‘‘કમ્મસ્સ કારકો નત્થી’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૮૯) વુત્તમત્થં. **અસયંવસી**તિ ન સયંવસિનો, મિચ્છાભિનિવેસપરવસાતિ અત્થો. **અઞ્ઞમઞ્ઞવિરોધિતા**તિ ઇતરીતરવિરોધિતા, દિટ્ઠિયો, દિટ્ઠિયા વા અઞ્ઞમઞ્ઞેન વિરોધિતા વિરુદ્ધા.

ગમ્ભીરઞાણગોચરતાય **ગમ્ભીરં**. તથા **નિપુણં**. સત્તસુઞ્ઞતાય, અઞ્ઞમઞ્ઞસભાવસુઞ્ઞતાય ચ **સુઞ્ઞં**. **પચ્ચયન્તિ** નામરૂપસ્સ પચ્ચયં, તપ્પચ્ચયપટિવેધેનેવ ચ સબ્બં પટિવિદ્ધં હોતીતિ. **કમ્મં નત્થિ વિપાકમ્હી**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

પચ્ચયસુઞ્ઞં ફલન્તિ યથાવુત્તમત્થં ઉપમાય વિભાવેતું “**યથા ન સૂરિયે**”તિઆદિ વુત્તં. **તેસ**ન્તિ સૂરિયાદીનં. **સો**તિ અગ્ગિ. **સમ્ભારેહી**તિ આતપાદીહિ કારણેહિ.

યદિ ચ હેતુ ચ ફલઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞરહિતં, કથં હેતુતો ફલં નિબ્બત્તતીતિ આહ “**કમ્મઞ્ચ ખો ઉપાદાયા**”તિ. ન કેવલં કમ્મફલમેવ સુઞ્ઞં કત્તુરહિતં, સબ્બમ્પિ ધમ્મજાતં કારકરહિતન્તિ દસ્સેતું “**ન હેત્થ દેવો**”તિ ગાથા વુત્તા. **હેતુસમ્ભારપચ્ચયા**તિ હેતુસમૂહનિમિત્તં, હેતુપચ્ચયનિમિત્તં વા.

**૬૯૦. ચુતિપટિસન્ધિવસેન વિદિતા હોન્તી**તિ કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેન પચ્ચયપરિગ્ગહસ્સ કતત્તા ચુતિપટિસન્ધિવસેન વિદિતા હોન્તીતિ વદન્તિ. વુત્તનયેન પન સપ્પચ્ચયનામરૂપસ્સ દસ્સનેન તીસુ અદ્ધાસુ પહીનવિચિકિચ્છસ્સ અદ્ધત્તયપરિયાપન્ના ધમ્મા અતીતપચ્ચુપ્પન્નાનાગતભવેસુ ચ ચુતિપટિસન્ધિવસેન વિદિતા હોન્તિ, ન અનુપદધમ્મવસેન તથાપરિગ્ગહસ્સ અકતત્તા. **સાસ્સ હોતિ ઞાતપરિઞ્ઞા**તિ યાય નામરૂપપરિગ્ગહં, તસ્સ ચ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ, સા અસ્સ યોગિનો ‘‘ઇદં નામં, એત્તકં નામ’’ન્તિઆદિના, ‘‘તસ્સ અયં પચ્ચયો, એત્તકો પચ્ચયો’’તિઆદિના ચ પરિચ્છેદવસેન ઞાતવતી પઞ્ઞાતિ કત્વા ઞાતપરિઞ્ઞા.

ઇદાનિ યેન કારણેન અદ્ધત્તયપરિયાપન્ના ધમ્મા ચુતિપટિસન્ધિવસેન વિદિતા હોન્તિ, તં દસ્સેતું “**સો એવં પજાનાતી**”તિઆદિ વુત્તં. તેન ધમ્માનં ભવન્તરસઙ્કમો નામ ન કદાચિપિ અત્થિ, તત્થ તત્થેવ નિરુજ્ઝનતોતિ દસ્સેતિ. સજ્ઝાય મન્તોદકપાન મુખમણ્ડન પદીપસીખૂપમાહિ તમેવ ધમ્માનં સઙ્કમાભાવં વિભાવેતું “**અપિચ ખો**”તિઆદિમાહ.

**મનોધાતુઅનન્તર**ન્તિ કિરિયમનોધાતુયા અનન્તરં લબ્ભમાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં. **ન ચેવ આગત**ન્તિ કિરિયમનોધાતુતો ન ચેવ આગતં કિરિયમનોધાતુયં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ અભાવતો. **નાપિ ન નિબ્બત્તં અનન્તર**ન્તિ કિરિયમનોધાતુતો અનાગચ્છન્તમ્પિ પચ્ચયસામગ્ગિલાભેન તતો અનન્તરં નાપિ ન નિબ્બત્તં, નિબ્બત્તમેવ હોતિ. યથાયં પવત્તિયં ચિત્તપ્પવત્તિ, તથેવ પટિસન્ધિમ્હિ વત્તતે ચિત્તસન્તતિ, ચુતિચિત્તતો અનાગચ્છન્તમ્પિ પટિસન્ધિચિત્તં તતો અનન્તરં નાપિ ન નિબ્બત્તતિ, પચ્ચયસામગ્ગિવસેન નિબ્બત્તતેવાતિ અત્થો. સન્તતિગહણેન ચેત્થ કુતોચિ આગમાભાવમેવ વિભાવેતિ. હેતુફલભાવેન હિ સમ્બન્ધતાતિ ધમ્મપ્પવત્તિ **સન્તતી**તિ. તેનાહ ‘‘**પુરિમં ભિજ્જતે ચિત્ત**’’ન્તિઆદિ. **પુરિમ**ન્તિ ચુતિચિત્તં. **ભિજ્જતે**તિ નિરુજ્ઝતિ. **પચ્છિમ**ન્તિ પટિસન્ધિચિત્તં. **તતો**તિ ચુતિચિત્તતો અનન્તરમેવ જાયતિ. યત્થ હિ ચુતિચિત્તતો દૂરેપિ કાલન્તરેપિ ઉપ્પજ્જમાનં પટિસન્ધિચિત્તં અનન્તરમેવ જાયતીતિ વુચ્ચતિ. તસ્મા **તેસં અન્તરિકા નત્થિ** તેસં ચુતિપટિસન્ધિચિત્તાનં બ્યવધાયકં કિઞ્ચિ નત્થિ. **વીચિ તેસં ન વિજ્જતી**તિ તસ્સેવ વેવચનં. **ઇતો**તિ ચુતિચિત્તતો અનન્તરં ન ચ ગચ્છતિ કિઞ્ચિ ચિત્તં. તઞ્હિ સસમ્પયુત્તધમ્મં તથેવ નિરુજ્ઝતિ. **પટિસન્ધિ ચા**તિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણઞ્ચ અઞ્ઞમેવ યથાપચ્ચયં **જાયતિ** નિબ્બત્તતીતિ પુનપિ સઙ્કમાભાવમેવ વિભાવેન્તો સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સનં નિગમેતિ.

**૬૯૧**. નામરૂપગ્ગહણેન , તસ્સ ચ પચ્ચયધમ્મગ્ગહણેન અગ્ગહિતસ્સ તેભૂમકધમ્મસ્સ અભાવતો “**વિદિતસબ્બધમ્મસ્સા**”તિ વુત્તં. ન ચેત્થ લોકુત્તરધમ્મા અધિગતા. **થામગતં** હોતિ અનેકાકારવોકારપચ્ચયપરિગ્ગહવિધિનો અનુટ્ઠિતત્તા. **સુટ્ઠુતરં પહીયતિ** તિયદ્ધગતધમ્મપ્પવત્તિયા વિગતસમ્મોહત્તા. **સા એવા**તિ સોળસવિધા કઙ્ખા એવ. યસ્મા એત્થ ‘‘બુદ્ધો, ધમ્મો, સઙ્ઘો, સિક્ખા’’તિ ચ કઙ્ખાય ગોચરભૂતા લોકિયા ધમ્મા અધિપ્પેતા. ન હિ લોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભ કિલેસા પવત્તિતું સક્કોન્તિ. **પુબ્બન્તો**તિ

અતીતા ખન્ધાયતનધાતુયો. **અપરન્તો**તિ અનાગતા. **પુબ્બન્તાપરન્તો**તિ તદુભયં, અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં વા તદુભયભાગયુત્તત્તા. એવં બુદ્ધાદિગ્ગહણેન, પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મગ્ગહણેન ચ ગહિતો અટ્ઠમો કઙ્ખાવિસયો નામરૂપમત્તં, ઇદપ્પચ્ચયતાગ્ગહણેન પન તસ્સ પચ્ચયો ગહિતો, તસ્મા સોળસવત્થુકાય કઙ્ખાય પહીનાય અટ્ઠવત્થુકા કઙ્ખા અપ્પતિટ્ઠાવ હોતીતિ આહ "**ન કેવલઞ્ચ…પે॰… પહીયતિયેવા**"તિ.

દિટ્ઠેકટ્ઠત્તા વિચિકિચ્છાય યથા દિટ્ઠિ સમુચ્છિજ્જમાના વિચિકિચ્છાય સદ્ધિંયેવ સમુચ્છિજ્જતિ, એવં વિચિકિચ્છા વિક્ખમ્ભિયમાના દિટ્ઠિયા સદ્ધિંયેવ વિક્ખમ્ભીયતીતિ આહ "**દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ વિક્ખમ્ભન્તી**"તિ. અત્તાભિનિવેસૂપનિસ્સયા હિ "અહોસિં નુ ખો અહ"ન્તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) નયપ્પવત્તા સોળસવત્થુકા કઙ્ખા, સા એવ ચ પુબ્બન્તાદિવત્થુકભાવેન વુત્તા. અત્તાભિનિવેસવત્થુકાનિ ચ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ, બુદ્ધાદિવત્થુકા ચ કઙ્ખા તદેકટ્ઠાતિ. ધરીયન્તિ અત્તનો પચ્ચયેહીતિ ધમ્મા, તિટ્ઠતિ એત્થ તદાયત્તવુત્તિતાય ફલન્તિ ઠિતિ, ધમ્માનં ઠિતિ ધમ્મટ્ઠિતિ, પચ્ચયધમ્મો. અથ વા ધમ્મોતિ કારણં "ધમ્મપટિસમ્ભિદા"તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૧૮ આદયો) વિય, ધમ્મસ્સ ઠિતિ સભાવો, ધમ્મતો ચ અઞ્ઞો સભાવો નત્થીતિ પચ્ચયધમ્માનં પચ્ચયભાવો ધમ્મટ્ઠિતિ, ધમ્મટ્ઠિતિયં ઞાણં **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં**. સઙ્ખારાનં યં યં ભૂતં અનિચ્ચતાદિ યથાભૂતં, તત્થ ઞાણન્તિ **યથાભૂતઞાણં**. સમ્મા પસ્સતીતિ **સમ્માદસ્સનં**.

**અવિજ્જા પચ્ચયો**તિ અવિજ્જા હેતુઆદિવસેન સઙ્ખારાનં યથારહં પચ્ચયો. તતો એવ **સઙ્ખારા પચ્ચયસમુપ્પન્ના**. **ઉભોપેતે**તિ યસ્મા અવિજ્જાપિ આસવાદિવસેન પચ્ચયસમ્ભૂતાવ, તસ્મા અવિજ્જા સઙ્ખારાતિ ઉભયેપિ એતે ધમ્મા પચ્ચયસમુપ્પન્ના. **ઇતીતિ** એવં. **પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા**તિ પચ્ચયાનં પરિચ્છિજ્જ ગહણવસેન પવત્તા પઞ્ઞા. વુત્તનયેન **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં**.

**નિમિત્તન્તિ** સઙ્ખારનિમિત્તં, અત્થતો પઞ્ચક્ખન્ધા. તે હિ ઘનસઞ્ઞાપવત્તિયા વત્થુભાવતો નિમિત્તં, સવિગ્ગહભાવેન ઉપટ્ઠાનતો વા. યસ્મા અનિચ્ચતા નામ સઙ્ખારાનં અવિપરીતાકારો. તત્થ નિચ્ચતાય લેસસ્સાપિ અભાવતો **અનિચ્ચતો** પસ્સન્તો **યથાભૂતં જાનાતિ**. તઞ્ચ ઞાણં અવિપરીતગ્ગહણતાય **સમ્માદસ્સનં**. તંસમઙ્ગિના ચ પચ્ચુપ્પન્નેસુ વિય અતીતાનાગતેસુપિ નયં નેન્તેન તે સુપરિવિદિતા હોન્તિ.

અનિચ્ચતા ચ નામ ઉપ્પત્તિમતો, ઉપ્પાદો ચ પચ્ચયવસેનાતિ અનિચ્ચતા સિજ્ઝમાના સઙ્ખારાનં સપ્પચ્ચયતં સાધેન્તી યથાવુત્તકઙ્ખપ્પહાનાય સંવત્તતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો "**અનિચ્ચતો…પે॰… પહીયતી**"તિ આહ. તત્થ **તદન્વયેના**તિ પચ્ચક્ખતો દિટ્ઠસ્સ અનુગમનેન. **એત્થા**તિ યથાદિટ્ઠેસુ ધમ્મેસુ. **દુક્ખતો મનસિ કરોન્તો**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **પવત્તન્તિ** ઉપાદિન્નક્ખન્ધપ્પવત્તં. તઞ્હિ કિલેસાભિસઙ્ખારેહિ પવત્તિતત્તા સાતિસયં દુક્ખભાવેન ઉપટ્ઠાતિ. **પવત્તન્તિ** ઠાનનિસજ્જાદિવસેન દુક્ખદુક્ખતાદિવસેન ચ સઙ્ખારપ્પવત્તન્તિ અપરે. "નિમિત્તં, પવત્ત"ન્તિ ચ વુત્તે અજ્ઝત્તબહિદ્ધાસન્તાનસઞ્ઞિતે સબ્બસ્મિં સપ્પચ્ચયે નામરૂપે યાથાવતો પવત્તા એકાવ પઞ્ઞા પરિયાયવસેન "યથાભૂતઞાણ"ન્તિપિ "સમ્માદસ્સન"ન્તિપિ તત્થ કઙ્ખાવિક્ખમ્ભનેન "કઙ્ખાવિતરણા"તિપિ વુચ્ચતિ. યથા "રુક્ખો પાદપો તરૂ"તિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ "**યઞ્ચ યથાભૂતઞાણ**"ન્તિઆદિ.

પરમત્થતો સાસને અસ્સાસો નામ અરિયફલં, પતિટ્ઠા નામ અરિયમગ્ગો, અયં પન અનધિગતમગ્ગફલોપિ તદધિગમુપાયપટિપત્તિયં ઠિતત્તા લદ્ધસ્સાસો વિય, લદ્ધપતિટ્ઠો વિય ચ હોતીતિ વુત્તં "**લદ્ધસ્સાસો લદ્ધપતિટ્ઠો**"તિ.

અપરિહીનકઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિકો વિપસ્સકો લોકિયાહિ સીલસમાધિપઞ્ઞાસમ્પદાહિ સમન્નાગતત્તા ઉત્તરિ અપ્પટિવિજ્ઝન્તો સુગતિપરાયણો ચ હોતીતિ વુત્તં “**નિયતગતિકો**”તિ. તતો એવ **ચૂળસોતાપન્નો નામ હોતિ**. સોતાપન્નો હિ ખીણાપાયદુગ્ગતિવિનિપાતોતિ.

અથ વા **લદ્ધસ્સાસો** દિટ્ઠિવિસુદ્ધિસમધિગમેન. નામરૂપપરિચ્છેદેન હિ ખન્ધાદિકે સભાવસરસતો સલ્લક્ખેત્વા સાસને ધમ્મુપસંહિતપામોજ્જપ્પટિલાભેન લદ્ધસ્સાસો હોતિ. **લદ્ધપતિટ્ઠો** કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિસમધિગમેન. સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સનેન હિ પરિમદ્દિતદિટ્ઠિકણ્ટકો વિનિદ્ધુતઅહેતુવિસમહેતુવાદો યથાસકં પચ્ચયેહેવ ધમ્મમત્તં જાનિત્વા સાસને પતિટ્ઠિતસદ્ધો લદ્ધપતિટ્ઠો નામ હોતિ. નામરૂપવવત્થાનેન દુક્ખસચ્ચં, ધમ્મટ્ઠિતિઞાણેન સમુદયસચ્ચં, તસ્સેવ અપરભાગેન અનિચ્ચતો મનસિકારાદિવિધિના મગ્ગસચ્ચઞ્ચ અભિઞ્ઞાય પવત્તિયા દુક્ખભાવં દિસ્વા અપ્પવત્તે નિરોધે એકંસેનેવ નિન્નજ્ઝાસયતાય લોકિયેનેવ ઞાણેન ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં અધિગતત્તા અપાયેસુ અભબ્બુપ્પત્તિકો, સોતાપન્નભૂમિયં ભબ્બુપ્પત્તિકો ચ હોતીતિ વુત્તં “**નિયતગતિકો**”તિ. તેનાહ “**ચૂળસોતાપન્નો નામ હોતી**”તિ.

**તસ્મા**તિ યસ્મા એવં મહાનિસંસમેતં યથાભૂતઞાણં, તસ્મા. **સદા**તિ સબ્બકાલં રત્તિઞ્ચેવ દિવા ચ. **સબ્બસો**તિ નિબ્બત્તકહેતુઆદિપરિગ્ગણ્હનવસેન સબ્બપ્પકારેન.

કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ એકૂનવીસતિમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૨૦. મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

## સમ્મસનઞાણકથાવણ્ણના

૬૯૨. **એવં મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ ઞત્વા ઠિતં ઞાણન્તિ** અયં ઉપક્કિલેસવિનિમુત્તા વીથિપટિપન્ના વિપસ્સનાપઞ્ઞા અરિયમગ્ગસ્સ પુબ્બભાગમગ્ગો, અયં ઓભાસાદિભેદો દસવિધો ઉપક્કિલેસો ન મગ્ગોતિ એવં મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ યાથાવતો વવત્થપેત્વા ઠિતં ઞાણં.

અતીતાદિવસેન અનેકભેદભિન્ને ધમ્મે કલાપતો સઙ્ખિપિત્વા સમ્મસનં **કલાપસમ્મસનં**, અયં કિર જમ્બુદીપવાસીનં અભિલાપો. ''યં કિઞ્ચિ રૂપ''ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૩૬૧; ૨.૧૧૩; ૩.૮૬; અ॰ નિ॰ ૪.૧૮૧) નયેન હિ ધમ્માનં વિપસ્સના **નયવિપસ્સના**, અયં કિર તમ્બપણ્ણિદીપવાસીનં અભિલાપો. તેનેવાહ ''**કલાપસમ્મસનસઙ્ખાતાય નયવિપસ્સનાયા**''તિ. **તાવ**-સદ્દો કમત્થો, તેન સમ્મસનપ્પકારાનં બહુભેદતં દીપેતિ. બહુભાવતો હિ તેસં પઠમં નયવિપસ્સનાય યોગારમ્ભં અનુસાસતિ ''નયવિપસ્સનાય તાવ યોગો કરણીયો''તિ. **કસ્મા**તિ ચોદકવચનં. તસ્સાયં અધિપ્પાયો – યદિ મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ સમ્પાદેતબ્બા, અથ કસ્મા ''નયવિપસ્સનાય આદિતો યોગો કાતબ્બો''તિ વુત્તન્તિ. ઇતરો તસ્સાયં અધિગમૂપાયોતિ દસ્સેન્તો ''**આરદ્ધવિપસ્સકસ્સા**''તિઆદિમાહ. તેનેતં દસ્સેતિ ''વિપસ્સનાય સતિ ઉદયબ્બયઞાણુપ્પાદો, ઉદયબ્બયઞાણે સતિ ઓભાસાદિઉપક્કિલેસસમ્ભવો, તતો મગ્ગામગ્ગવવત્થાનં, તસ્મા તસ્સ આદિતોવ આરમ્ભસ્સ સમ્ભવો નત્થીતિ વિપસ્સના પઠમં આરદ્ધબ્બા''તિ. એવમ્પિ પઠમં નયવિપસ્સનાવ કસ્મા આરદ્ધબ્બાતિ આહ ''**વિપસ્સનાય ચ કલાપસમ્મસનં આદી**''તિ. તઞ્હિ અતીતાદિભેદભિન્નાનં ધમ્માનં સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાનવસેન પવત્તનતો આદિકમ્મિકસ્સ સુકરં સમ્મસનન્તિ આદિભૂતં.

**તસ્મા**તિ આદિભૂતત્તા. અથ વા **તસ્મા**તિ યસ્મા આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ...પે॰... કલાપસમ્મસનં આદિ, તસ્મા. **એત**ન્તિ કલાપસમ્મસનં. **અપિચા**તિઆદિ કલાપસમ્મસનસ્સેવ વિપસ્સનાય આદિભાવે ઉપચયહેતુદસ્સનં. ઉદયબ્બયઞાણપરિયોસાના તીરણપરિઞ્ઞા, અસમ્પત્તે એવ ચ ઉદયબ્બયઞાણે મગ્ગામગ્ગવવત્થાનં હોતીતિ આહ ''**તીરણપરિઞ્ઞાય વત્તમાનાયા**''તિ. **કલાપસમ્મસને તાવ યોગો કાતબ્બો**તિ એત્થાપિ તસ્સેવ પઠમારમ્ભે કારણં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. યસ્મા કલાપસમ્મસનં નામ એકવિસુદ્ધિયમ્પિ ન અન્તોગધં, એકચ્ચે ચ તં અનામસિત્વાવ વિપસ્સનાચારં વણ્ણેન્તિ. એવં સન્તેપિ તં **સુત્તન્તેસુ** એકદેસેન, અનવસેસતો ચ દસ્સિતં. **પટિસમ્ભિદાયં** આદિકમ્મિકાનં મનસિકારસુકરતાય વિપસ્સનાય આદિભાવેન ઠપિતં. વિપસ્સન્તસ્સ ચ ઓભાસાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ મગ્ગામગ્ગઞાણસમ્ભવો, તસ્મા ''તં સમ્પાદેતુકામેના''તિઆદિના અયં વિચારો કતોતિ દટ્ઠબ્બં.

૬૯૩. **તત્રા**તિ તસ્મિં તીરણપરિઞ્ઞાય ઞાતપરિઞ્ઞાનન્તરભાવે, તાસુ વા પરિઞ્ઞાસુ. **વિનિચ્છયો**તિ સરૂપતો, કિચ્ચતો, ભૂમિતો ચ સન્નિટ્ઠાનં. લોકુત્તરાપિ પુરિમસ્મિં સચ્ચદ્વયે મગ્ગસમ્પયુત્તા તિવિધાપિ પરિઞ્ઞા કિચ્ચવસેન લબ્ભતીતિ ''**લોકિયપરિઞ્ઞા**''તિ વિસેસેત્વા વુત્તં. સભાવધમ્માનં લક્ખણસલ્લક્ખણતો ઞેય્યઅભિમુખા પઞ્ઞા **અભિઞ્ઞાપઞ્ઞા. ઞાતટ્ઠે**તિ ઞાતભાવનિમિત્તં. અભિઞ્ઞેય્યસ્સ જાનનહેતુ ''**ઞાણ**''ન્તિ વુચ્ચતિ. **પરિઞ્ઞાપઞ્ઞા**તિ અનિચ્ચાદિલક્ખણાનિ પરિચ્છિજ્જ જાનનપઞ્ઞા. **તીરણટ્ઠે**તિ સમ્મસનભાવહેતુ. **પહાનપઞ્ઞા**તિ

પહાતબ્બસ્સ પજહનપઞ્ઞા. વેદયિતાદિલક્ખણવિધુરતાય **રુપ્પનલક્ખણં** પચ્ચત્તલક્ખણં વુત્તં. **તેસંયેવ** પચ્ચત્તલક્ખણસલ્લક્ખણવસેન ગહિતધમ્માનંયેવ. યથા પથવીફસ્સાદીનં કક્ખળફુસનાદિલક્ખણાનિ તીસુપિ ખણેસુ સલ્લક્ખિતબ્બાનિ પટિનિયતરૂપતાય સભાવસિદ્ધાનેવ હુત્વા ગય્હન્તિ, ન એવમનિચ્ચતાદિલક્ખણાનિ. તાનિ પન ભઙ્ગુદયબ્બયપીળાવસવત્તનાકારમુખેન ગહેતબ્બતો સમારોપિતરૂપાનિ વિય ગય્હન્તીતિ વુત્તં "**સામઞ્ઞલક્ખણં આરોપેત્વા**"તિ. લોકિયપરિઞ્ઞાનંયેવ અધિપ્પેતત્તા લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાવ "**પહાનપરિઞ્ઞા**"તિ વુત્તા.

**સઙ્ખારપટિચ્છેદતો**તિ નામરૂપવવત્થાનતો, યા "દિટ્ઠિવિસુદ્ધી"તિ વુત્તા. કેચિ પન "ખન્ધાદીનં વિપસ્સનાય ભૂમિભાવતો સબ્બોપિ ખન્ધાદિવિચારો સઙ્ખારપરિચ્છેદો"તિ વદન્તિ. "**પચ્ચત્તલક્ખણપટિવેધસ્સેવ આધિપચ્ચ**"ન્તિ ઇમિના નામરૂપપચ્ચયપરિગ્ગહપઞ્ઞાનં તીરણપહાનાસમત્થતં દસ્સેતિ . તાસમ્પિ પન "નમનલક્ખણં નામં, રુપ્પનલક્ખણં રૂપ"ન્તિ અરૂપરૂપાનં સાધારણાકારસલ્લક્ખણવસેન પવત્તિયા એકેનાકારેન તીરણપરિયાયો, દિટ્ઠિકઙ્ખાવિક્ખમ્ભનેન પહાનપરિયાયો લબ્ભતીતિ સિયા તીરણપહાનેસુપિ આધિપચ્ચન્તિ વદન્તિ. ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસેન પન યથા દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયાવ સઙ્ખારપરિચ્છેદતા, એવં લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાય એવ તીરણપહાનકિચ્ચતા વેદિતબ્બા. એવં હિ તિસ્સોપિ પરિઞ્ઞા વવત્થિતા હોન્તિ, અઞ્ઞથા સઙ્કારો સિયા. **તીરણપરિઞ્ઞાય ભૂમિ** તત્થ પઞ્ઞાય અનિચ્ચતાદિલક્ખણસન્તીરણતો. તેનાહ "**એતસ્મિં...પે॰... આધિપચ્ચ**"ન્તિ. કામં ઉદયબ્બયઞાણમ્પિ કઞ્ચિ મિચ્છાભિનિવેસં પજહતિ, તસ્સ પન અથામગતત્તા ન સાતિસયં પહાનન્તિ વુત્તં "**ભઙ્ગાનુપસ્સનં આદિં કત્વા ઉપરિ પહાનપરિઞ્ઞાય ભૂમી**"તિ. **અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તો**તિ અનિચ્ચાકારતો સઙ્ખારે અનુપસ્સન્તો સમ્મસન્તો. **નિચ્ચસઞ્ઞ**ન્તિ "તે નિચ્ચા સસ્સતા"તિ પવત્તં મિચ્છાસઞ્ઞં. સઞ્ઞાસીસેન દિટ્ઠિચિત્તાનમ્પિ ગહણં દટ્ઠબ્બં. એસેવ નયો ઇતો પરેસુપિ. **નિબ્બિન્દન્તો**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિસમ્ભૂતાય નિબ્બિદાનુપસ્સનાય સઙ્ખારે નિબ્બિજ્જનવસેન પસ્સન્તો. **નન્દિ**ન્તિ સપ્પીતિકતણ્હં. **વિરજ્જન્તો**તિ વિરાગાનુપસ્સનાય વિરજ્જનવસેન યથા સઙ્ખારેસુ રાગો નુપ્પજ્જતિ, એવં અનુપસ્સન્તો. તથાભૂતો હિ રાગં પજહતીતિ વુચ્ચતિ. **નિરોધેન્તો**તિ નિરોધાનુપસ્સનાય યથા સઙ્ખારા નિરુજ્ઝન્તિયેવ, ન આયતિં પુનબ્ભવવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, એવં અનુપસ્સન્તો. તથાભૂતો હિ સઙ્ખારાનં સમુદયં પજહતિ નામ અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનતો. **પટિનિસ્સજ્જન્તો**તિ પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાય યથા સઙ્ખારા ન પુન આદિયન્તિ, એવં વોસ્સજ્જન્તો. તેનાહ "**આદાનં પજહતી**"તિ, નિચ્ચાદિવસેન વા ગહણં વિસ્સજ્જેતીતિ અત્થો. **સાધિતત્તા**તિ સમ્પાદિતત્તા. **ઇતરા**તિ તીરણપહાનપરિઞ્ઞા. એવં પરિઞ્ઞા નિદ્દિસિત્વા પરિઞ્ઞાક્કમવસેનપિ કઙ્ખાવિતરણાનન્તરં "કલાપસમ્મસને યોગો કાતબ્બો"તિ ઝ્વાયમત્થો વુત્તો, તં નિગમવસેન પચ્ચાહરન્તો "**તેન વુત્ત**"ન્તિઆદિમાહ, તં વુત્તત્થમેવ.

**૬૯૪. તત્રા**તિ તસ્મિં કલાપસમ્મસને વિભાવેતબ્બે, તસ્સ વા કલાપસમ્મસનસ્સ આદિભાવે. **અયં પાળી**તિ દસ્સિયમાનં પટિસમ્ભિદામગ્ગપાળિમાહ. તત્થ **સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા**તિ અતીતાદિભેદભિન્ને ધમ્મે એકતો સઙ્ગહેત્વા અનિચ્ચાદિવસેન વિનિચ્છયે સાધેતબ્બે તંસાધનીયા પઞ્ઞા. સમ્મસને અનિચ્ચતાદિવસેન તીરણે ઞાણન્તિ પવુચ્ચતિ, સા કથં હોતીતિ અત્થો. **વવત્થાને સમ્મસને**તિ ચ નિપ્ફાદેતબ્બે ભુમ્મવચનં. **યં કિઞ્ચિ રૂપ**ન્તિઆદીનિ પદાનિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનેવ. **સબ્બં રૂપં અનિચ્ચતો વવત્થપેતી**તિઆદીનિ પન યસ્મા પરતો વણ્ણિયિસ્સન્તિ, તસ્મા તત્થેવ નેસં અત્થં વિભાવયિસ્સામ.

પાળિવવત્થાનં પન એવં વેદિતબ્બં – એત્થ હિ આદિકમ્મિકાનં વિપસ્સનામનસિકારસુખત્થં "**યં કિઞ્ચિ રૂપ**"ન્તિઆદિના પઠમં તાવ પઞ્ચક્ખન્ધા અતીતાદિવિભાગમુખેન ગહિતા, તે પન ખન્ધા યસ્મા દ્વારારમ્મણેહિ સદ્ધિં

દ્વારપ્પવત્તધમ્મવસેન વિભાગં લબ્ભન્તિ, તસ્મા તદનન્તરં દ્વારછક્કાદિવસેન દસ છક્કા ગહિતા. યસ્મા પન લક્ખણેસુ અનત્તલક્ખણં દુક્ખવિભાગં, તસ્મા તસ્સ વિભાવનાય છ ધાતુયો ગહિતા. તતો યેસુ કસિણેસુ ઇતો બાહિરકાનં અત્તાભિનિવેસો, તાનિ ઇમેસં ઝાનાનં આરમ્મણભાવેન ઉપટ્ઠાનાકારમત્તાનીતિ દસ્સનત્થં દસ કસિણાનિ ગહિતાનિ. તતો દુક્ખાનુપસ્સનાય પરિવારભાવેન પટિક્કૂલાકારવસેન દ્વત્તિંસ કોટ્ઠાસા ગહિતા. પુબ્બે ખન્ધવસેન સઙ્ખેપતો ગહિતા ધમ્મા નાતિસઙ્ખેપવિત્થારનયેન, વિત્થારનયેન ચ મનસિ કાતબ્બાતિ દસ્સનત્થં દ્વાદસાયતનાનિ, અટ્ઠારસ ધાતુયો ચ ગહિતા. તેસુ ઇમે ધમ્મા સતિપિ સુઞ્ઞનિરીહઅબ્યાપારભાવે ધમ્મસભાવતો આધિપચ્ચવસેન પવત્તન્તીતિ અનત્તલક્ખણવિભાવનત્થં ઇન્દ્રિયાનિ ગહિતાનિ. એવં અનેકભેદભિન્નાપિમે ધમ્મા ભૂમિત્તયપરિયાપન્નતાય તિવિધાવ હોન્તીતિ દસ્સનત્થં તિસ્સો ધાતુયો ગહિતા.

એત્તાવતા નિમિત્તં દસ્સેત્વા પવત્તં દસ્સેતું કામભવાદયો નવ ભવા ગહિતા. એત્તકે અભિઞ્ઞેય્યવિસેસે પવત્તમનસિકારકોસલ્લેન સણ્હસુખુમેસુ નિબ્બત્તિતમહગ્ગતધમ્મેસુ મનસિકારો પવત્તેતબ્બોતિ દસ્સનત્થં ઝાનપ્પમઞ્ઞારુપ્પાનિ ગહિતાનિ. તત્થ ઝાનાનિ નામ વુત્તાવસેસારમ્મણાનિ રૂપાવચરજ્ઝાનાનિ. પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નવિભાગતો ઇમે ધમ્મા ભિન્દિત્વા મનસિ કાતબ્બાતિ દસ્સનત્થં પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનિ ગહિતાનિ. પચ્ચયાકારમનસિકારો હિ લક્ખણત્તયં સુખેન, સુટ્ઠુતરઞ્ચ વિભાવેતિ, તસ્મા પચ્છતો ગહિતો. એવમેતે સમ્મસનીયભાવેન ગહિતા ખન્ધાદિવસેન કોટ્ઠાસતો પઞ્ચવીસતિવિધા. પભેદતો પન અતીતાદિભેદં અનામસિત્વાવ ગય્હમાના દ્વીહિ ઊનાનિ દ્વેસતાનિ હોન્તિ.

તત્થ **અનિચ્ચતો વવત્થપેતી**તિઆદિકો પઠમો લક્ખણવવત્થાપનવારો. **અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના**તિઆદિકો દુતિયો હેતુવારો લક્ખણાનં હેતુકિત્તનતો. **અનિચ્ચં સઙ્ખત**ન્તિઆદિકો પન હેતુપતિટ્ઠાપનવારો પાકટભાવસલ્લક્ખણતો. **ખયટ્ઠેના**તિ હિ ખયસભાવતો યસ્મા રૂપં ખયસભાવં ઉપ્પજ્જિત્વા ખયં વયં ભેદં ગચ્છતિ, તસ્મા અનિચ્ચન્તિ અત્થો. **ભયટ્ઠેના**તિ ભાયિતબ્બભાવતો યસ્મા રૂપં પભઙ્ગુરતાય ભયાનકં, તસ્મા દુક્ખન્તિ. તેનાહ ભગવા ''યદનિચ્ચં, તં દુક્ખ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩૦.૧૫, ૪૫, ૪૬, ૭૬, ૮૫; ૨.૪.૧૪; પટિ॰ મ॰ ૨.૧૦). **અસારકટ્ઠેના**તિ અસારકભાવતો, અત્તસારવિરહતોતિ અત્થો. તતિયવારે પન ''રૂપં અનિચ્ચ''ન્તિ વત્વા તસ્સ હેતું પતિટ્ઠાપેતું ''**સઙ્ખત**''ન્તિઆદિ વુત્તં. યસ્મા સમેચ્ચ સમ્ભૂય પચ્ચયેહિ કતં, અનુરૂપે ચ પચ્ચયે પટિચ્ચ, ન વિના તેહિ સમં, સમ્મા ચ ઉપ્પન્નં, તસ્મા ખયવયવિરાગનિરોધધમ્મન્તિ. ન હિ પચ્ચયનિબ્બત્તં અનિરુજ્ઝનકં નામ અત્થિ. તેનાહ ભગવા ''યં તં રૂપં જાતં ભૂતં સઙ્ખતં પલોકધમ્મં, તં વત મા પલુજ્જીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૯). એતેન અનિચ્ચા પથવીધાતુ પચ્ચયનિબ્બત્તત્તા તદઞ્ઞં પચ્ચયનિબ્બત્તં વિયાતિ દસ્સેતિ. એસ નયો સેસધમ્મેસુપિ.

ઇદાનિ અન્વયતો, બ્યતિરેકતો ચ સઙ્ખતધમ્માનં અનિચ્ચતં પતિટ્ઠાપેતું ''**જાતિપચ્ચયા**''તિઆદિ વુત્તં. અનિચ્ચલક્ખણસ્સેવ ચેત્થ પતિટ્ઠાપનં તસ્મિં પતિટ્ઠાપિતે સેસલક્ખણદ્વયસ્સપિ પતિટ્ઠાપનસિદ્ધિતો.

ઇમિના પેય્યાલેન ઇમે ધમ્મરાસયો સંખિત્તાતિ સમ્બન્ધો. ''**દ્વારારમ્મણેહિ સદ્ધિં દ્વારપ્પવત્તા ધમ્મા, પઞ્ચક્ખન્ધા**''તિ ઇદં અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે ''ચક્ખું, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય''ન્તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૩; સં॰ નિ॰ ૪.૪૬) દ્વારારમ્મણેહિ સદ્ધિં દ્વારપ્પવત્તે ધમ્મે દસ્સેત્વા તેસં પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતતં દસ્સેતું ''રૂપં અભિઞ્ઞેય્યં...પે॰... વિઞ્ઞાણં અભિઞ્ઞેય્ય''ન્તિ આગતત્તા વુત્તં. **પટિસમ્ભિદાયં** (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮) પન ''યં કિઞ્ચિ રૂપ''ન્તિઆદિના

પઠમં પઞ્ચક્ખન્ધે દસ્સેત્વા ''ચક્ખુ''ન્તિઆદિના દ્વારારમ્મણેહિ સદ્ધિં દ્વારપ્પવત્તા ધમ્મા દસ્સિતા. તથાદસ્સને કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

કસ્મા પનેત્થ ઇમે ધમ્મરાસયો સંખિત્તાતિ પાળિયં વિત્થારતો આગતત્તાતિ દસ્સેન્તો "**વુત્તં હેત**"ન્તિઆદિમાહ. તેનેવાહ "**તં તત્થ...પે॰... સંખિત્ત**"ન્તિ. તત્થ **તન્તિ** અભિઞ્ઞેય્યં. **એત્થા**તિ અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે. ''વિઞ્ઞાણં મનો ધમ્મા''તિઆદિના તત્થ તત્થ કોટ્ઠાસે યે લોકુત્તરધમ્મા આગતા. કેચિ પન "**એત્થા**તિ પટિસમ્ભિદાય''ન્તિ વદન્તિ, તં ન સુન્દરં. સમ્મસનુપગા એવ હિ ધમ્મા પટિસમ્ભિદાયં ગહિતા સમ્મસનવારસ્સ અધિપ્પેતત્તા, ન અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે (પટિ॰ મ॰ ૧.૩; સં॰ નિ॰ ૪.૪૬) વિય સબ્બેવ અભિઞ્ઞેય્યા ધમ્મા. **યે** રૂપારૂપધમ્મા. **યસ્સા**તિ યોગિનો. **તેસુ તેન સમ્મસનં આરભિતબ્બં** યથાપાકટં વિપસ્સનાભિનિવેસોતિ કત્વા. પચ્છા પન અનુપટ્ઠહન્તેપિ ઉપાયેન ઉપટ્ઠહાપેત્વા અનવસેસતોવ સમ્મસિતબ્બા.

**૬૯૫**. ''અતીતં રૂપં અનિચ્ચ''ન્તિઆદિના અનિચ્ચતો સમ્મસનસ્સ અતીતાદિવિભાગા પવત્તિટ્ઠાનભૂતાતિ આહ "**એકાદસહિ ઓકાસેહી**"તિ. **વવત્થાપનં** નામ સન્નિટ્ઠાનં. અનિચ્ચતો સન્નિટ્ઠાનઞ્ચેત્થ ''અનિચ્ચ''ન્તિ વિપસ્સનાવાતિ આહ "**અનિચ્ચન્તિ સમ્મસતી**"તિ.

**કથન્તિ** સમ્મસનાકારો પુચ્છિતોતિ તં પરતો ઇધેવ પાળિયં દુતિયવારે વુત્તનયેનેવાતિ સઙ્ખેપેનેવ વિસ્સજ્જેતિ. ઇદાનિ તમત્થં પાકટતરં કાતું "**વુત્તઞ્હેત**"ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **હી**-તિ હેતુઅત્થે નિપાતો. યસ્મા ''રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના''તિ એવં વુત્તં, તસ્મા ઇમિના વુત્તનયેન અનિચ્ચન્તિ સમ્મસતીતિ યોજના.

એવમ્પિ સઙ્ખેપોયેવાતિ વિભજિત્વા દસ્સેતું "**એસા**"તિઆદિ વુત્તં. **અતીતે**તિ અતીતે ભવે. આદિકમ્મિકસ્સ હિ ઇદં સમ્મસનવિધાનં, તસ્મા ભવવસેન અદ્ધાભેદો અધિપ્પેતો. તેનાહ "**નયિમં ભવં સમ્પત્તન્તી**"તિ. એત્થ **ઇતિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યં અતીતભવે પરિયાપન્નં રૂપં, તં અતીતેયેવ ભવે ખીણં, તતો ન ઇમં ભવં સમ્પત્તં, તસ્મા અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન ખયસભાવત્તાતિ સમ્મસતીતિ. એસ નયો **યં અનાગત**ન્તિઆદીસુપિ.

યં બહિદ્ધા, તમ્પિ બહિદ્ધા એવ ખીયતિ, ન અજ્ઝત્તભાવં ગચ્છતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેનાતિ, યં ઓળારિકં, તમ્પિ તત્થેવ ખીયતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેનાતિઆદિના યોજેતબ્બં.

**ઇદં સબ્બમ્પી**તિ ઇદં અતીતાદિભેદસ્સ રૂપસ્સ સમ્મસનતો સબ્બં એકાદસવિધમ્પિ સમ્મસનં એકં સમ્મસનં અનિચ્ચતો સમ્મસનન્તિ કત્વા.

**તન્તિ** તં એકાદસવિધમ્પિ રૂપં. **સપ્પટિભયતાયા**તિ ભયાનકતાય. **ભયાવહં હોતી**તિ અપ્પહીનવિપલ્લાસસ્સ ''અહં વિનસ્સામિ, મમ સન્તકં વિનસ્સતી''તિ ચિન્તેન્તસ્સ ભયજનકં હોતિ. **સીહોપમસુત્તે દેવાનં વિયા**તિ સીહોપમસુત્તે દેસિયમાને દેવાનં વિય. તત્થ હિ –

> ''યદા તથાગતો લોકે ઉપ્પજ્જતિ અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો...પે॰... સો ધમ્મં દેસેતિ 'ઇતિ રૂપં, ઇતિ રૂપસ્સ સમુદયો, ઇતિ રૂપસ્સ અત્થઙ્ગમો. ઇતિ વેદના... ઇતિ સઞ્ઞા... ઇતિ સઙ્ખારા... ઇતિ વિઞ્ઞાણં, ઇતિ વિઞ્ઞાણસ્સ સમુદયો, ઇતિ વિઞ્ઞાણસ્સ અત્થઙ્ગમો'તિ. યેપિ તે, ભિક્ખવે, દેવા દીઘાયુકા વણ્ણવન્તો

સુખબહુલા ઉચ્ચેસુ વિમાનેસુ ચિરટ્ઠિતિકા, તેપિ તથાગતસ્સ ધમ્મદેસનં સુત્વા યેભુય્યેન ભયં સંવેગં સન્તાસં આપજ્જન્તિ ‘અનિચ્ચાવ કિર ભો મયં સમાના નિચ્ચમ્હાતિ અમઞ્ઞિમ્હ, અદ્ધુવાવ...પે॰... અસસ્સતાવ કિર ભો મયં સમાના સસ્સતમ્હાતિ અમઞ્ઞિમ્હ, મયમ્પિ કિર ભો અનિચ્ચા અદ્ધુવા અસસ્સતા સક્કાયપરિયાપન્ના’’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮; અ॰ નિ॰ ૪.૩૩) –

એવં દેવાનં ભયુપ્પત્તિ આગતા.

ખન્ધપઞ્ચકં, તદેકદેસો વા અત્તવાદીહિ ‘‘અત્તા’’તિ પરિકપ્પીયતિ, તઞ્ચ એકન્તતો અનિચ્ચં, દુક્ખઞ્ચાતિ આહ ‘‘**યઞ્હિ અનિચ્ચં, તં દુક્ખ**’’ન્તિઆદિ. તીસુ દુક્ખતાસુ સઙ્ખારદુક્ખતાવ બ્યાપિની, ‘‘યદનિચ્ચં, તં દુક્ખ’’ન્તિ ચ અધિપ્પેતાતિ વુત્તં ‘‘**અનિચ્ચતં વા ઉદયબ્બયપટિપીળનં વા**’’તિ. **અત્તા અભવિસ્સા**તિ ‘‘કારકો વેદકો સયંવસી’’તિ એવંભૂતો અત્તા અભવિસ્સાતિ અધિપ્પાયો. એવઞ્હિ સતિ રૂપસ્સ આબાધાય સંવત્તનં અયુજ્જમાનકં સિયા. યથા રૂપક્ખન્ધે અભેદતો તિવિધં સમ્મસનં, ભેદતો તેત્તિંસવિધં, એવં વેદનાક્ખન્ધાદીસુપીતિ ઇમમત્થં ‘‘**એસ નયો**’’તિ અતિદિસતિ. તેન ખન્ધવસેન તાવ ભેદતો પઞ્ચસટ્ઠિઅધિકા સતં સમ્મસનવારા દસ્સિતા હોન્તિ. ઇમિના નયેન દ્વારછક્કાદીસુપિ યથારહં સમ્મસનભેદો વેદિતબ્બો.

૬૯૬. **નિયમતો સઙ્ખતાદિભેદં હોતી**તિ એકંસેન સઙ્ખતતાદિવિસેસવન્તં હોતિ અસઙ્ખતાદિસભાવે અનિચ્ચતાય અસમ્ભવતો. **અસ્સા**તિ અનિચ્ચસ્સ. **પરિયાયદસ્સનત્થ**ન્તિ વેવચનદસ્સનત્થં, તં પન ‘‘ખયધમ્મ’’ન્તિઆદીનં વસેન વેદિતબ્બં, ન પુરિમાનં તિણ્ણં. ન હિ તદેવ તસ્સ પરિયાયો હોતિ, નાપિ સઙ્ખતપટિચ્ચસમુપ્પન્નપદાનિ હુત્વા અભાવદીપનતો પાકભાવદીપનતો. પાકભાવદીપનેન પન અનિચ્ચતાય સાધનપક્ખે તિટ્ઠન્તિ. તેનેવ હિ સબ્બેસં પદાનં પરિયાયતાભાવતો ‘‘**નાનાકારેહિ વા**’’તિ વિકપ્પન્તરં ગહિતં. **મનસિકારપ્પવત્તીદસ્સનત્થ**ન્તિ અનિચ્ચતાય ઉપબ્રૂહનમનસિકારપવત્તિદસ્સનત્થં.

### ચત્તારીસાકારઅનુપસ્સનાકથાવણ્ણના

૬૯૭. **સો**તિ યોગાવચરો. **તસ્સા**તિ યથાવુત્તભેદસ્સ અનિચ્ચતાદિસમ્મસનસ્સ. **થિરભાવત્થાયા**તિ દળ્હભાવત્થાય અનિચ્ચાદિઆકારસ્સ પુનપ્પુનં મનસિકારો વિય બહુલીકારભાવતો. યં તં ભગવતા એતસ્સ વિભઙ્ગે અનિચ્ચાદિસમ્મસનં વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. **અનુલોમિક**ન્તિ અરિયમગ્ગાધિગમસ્સ અનુકૂલં. **ખન્તિ**ન્તિ ઞાણખન્તિં. ઞાણઞ્હિ વિસયસભાવં ઓગાહેત્વા વવત્થાને ખમતિ સહતીતિ ખન્તીતિ વુચ્ચતિ. **સમ્મત્તનિયામ**ન્તિ અરિયમગ્ગં. સો હિ સમ્માદિટ્ઠિઆદિસમ્મત્તઞ્ચેવ અનિવત્તિધમ્મતાય નિયામો ચાતિ વુચ્ચતિ. ‘‘**આદિના નયેના**’’તિ ઇમિના ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધે દુક્ખતો પસ્સન્તો અનુલોમિકં ખન્તિં પટિલભતિ, ખન્ધાનં નિરોધો સુખં નિબ્બાનન્તિ પસ્સન્તો સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૮) એવમાદિકો પાઠસેસો રોગાદિપટિપક્ખયોજનાવસેન વિત્થારેતબ્બો. ‘‘**ખન્ધાનં નિરોધો નિચ્ચં નિબ્બાન**’’ન્તિ વચનેન સઙ્ખારાનં દુક્ખરોગતાદિપટિપક્ખો નિબ્બાનસ્સ સુખારોગ્યાદિભાવો ‘‘આદિના નયેના’’તિ એત્થ નયગ્ગહણેન દીપિતોતિ. અવસેસો સબ્બો પાઠો પકાસિતો એવ હોતીતિ.

કામઞ્ચેતં ચત્તારીસાય આકારેહિ સમ્મસનં અનુલોમઞાણે ભાવેતબ્બવિધાનં. તેનાહ ‘‘**અનુલોમઞાણં વિભજન્તેન...પે॰... વુત્ત**’’ન્તિ, ઇતો પટ્ઠાય પન કતપરિચયસ્સેવ કિચ્ચાવહં હોતીતિ ઇધાપિ વુત્તન્તીતિ દટ્ઠબ્બં. **તસ્સાપી**તિ ન કેવલં કલાપસમ્મસનસ્સેવ, અથ ખો યથાદસ્સિતસ્સ ચત્તાલીસપ્પભેદસ્સ

અનિચ્ચાદિસમ્મસનસ્સપિ. તસ્મિં અનુલોમિકખન્તિપટિલાભાય, સમ્મત્તનિયામોક્કમનાય ચ સંવત્તનતો એકંસતો ઇચ્છિતબ્બં. વુત્તઞ્હિ –

> ‘‘સો વત, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કઞ્ચિ સઙ્ખારં નિચ્ચતો સમનુપસ્સન્તો અનુલોમિકાય ખન્તિયા સમન્નાગતો ભવિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ, અનુલોમિકાય ખન્તિયા અસમન્નાગતો સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ, સમ્મત્તનિયામં અનોક્કમમાનો સોતાપત્તિફલં વા…પે॰… અરહત્તં વા સચ્છિકરિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ. સો વત, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સબ્બસઙ્ખારે અનિચ્ચતો સમનુપસ્સન્તો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૯૮; પટિ॰ મ॰ ૩.૩૬) –

આદિ સુક્કપક્ખો વિત્થારેતબ્બો. તથા ‘‘સો વત, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કઞ્ચિ સઙ્ખારં સુખતો, દુક્ખતો, કઞ્ચિ ધમ્મં અત્તતો, અનત્તતો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૬) વિત્થારેતબ્બો.

૬૯૮. એકેકં ખન્ધં અનિચ્ચાદિસમ્મસનસ્સ વસેન સમ્મસતીતિ સમ્બન્ધો. તસ્સ પન સમ્મસનસ્સ પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં સાધારણતાય ‘‘**એકેકં ખન્ધ**’’ન્તિ વુત્તં. **અનચ્ચન્તિકતાયા**તિ અચ્ચન્તિકતાભાવતો, અસસ્સતતાયાતિ અત્થો. સસ્સતઞ્હિ અચ્ચન્તિકં પરાય કોટિયા અભાવતો. **આદિઅન્તવન્તતાયા**તિ પુબ્બાપરકોટિવન્તતાય, ઉદયબ્બયધમ્મતોતિ અત્થો. અનિચ્ચતો સમ્મસતીતિ સમ્બન્ધો. એસ નયો સબ્બત્થ.

**અનિચ્ચતો**તિ ચ અદ્ધુવતો. એતઞ્હિ ન નિચ્ચં, ખણિકતાય અસદાભાવિતાય વા ન ઇચ્ચં ન ઉપગન્તબ્બન્તિ **અનિચ્ચં. ઉપ્પાદવયપટિપીળનતાયા**તિ ઉપ્પાદેન, વયેન ચ પતિ પતિ ખણે ખણે તંસમઙ્ગિનો વિબાધનસભાવત્તા, તેહિ વા સયમેવ વિબાધેતબ્બત્તા. ઉદયબ્બયવન્તો હિ ધમ્મા અભિણ્હં તેહિ પટિપીળિતા એવ હોન્તિ, યા પીળના ‘‘સઙ્ખારદુક્ખતા’’તિ વુચ્ચતિ. **દુક્ખવત્થુતાયા**તિ તિવિધસ્સાપિ દુક્ખસ્સ, સંસારદુક્ખસ્સ ચ અધિટ્ઠાનભાવતો. **પચ્ચયયાપનીયતાયા**તિ યથારહં પચ્ચયેહિ યાપેતબ્બતાય. **રોગમૂલતાયા**તિ મૂલબ્યાધિ વિય અનુબન્ધબ્યાધીનં મૂલભાવતો, પદદ્વયેનાપિ યાપ્યરોગસદિસતોતિ દસ્સેતિ. યાપ્યબ્યાધિ હિ રોગો ઇતરો આબાધોતિ. **દુક્ખતાસૂલયોગિતાયા**તિ તિવિધદુક્ખતાસઙ્ખાતેન રુજ્જનેન યુજ્જતાય. **કિલેસાસુચિપગ્ઘરણતાયા**તિ યથારહમારમ્મણવસેન, સમન્નાગમવસેન ચ રાગાદિકિલેસાસુચિવિસ્સન્દનતો. અહુત્વા સમ્ભવતો ઉપ્પત્તિયા **ઉદ્ધુમાતતા**.

**અન્તોતુદનતાયા**તિ અબ્ભન્તરે તુદનતો. દુક્ખવેદનાદયો વિય હિ ઇમે સઙ્ખારા અત્તભાવસ્સ અબ્ભન્તરગતા એવ ઉદયબ્બયવસેન તુદન્તિ. અરિયમગ્ગસણ્ડાસેન વિના નીહરિતું અસક્કુણેય્યતાય **દુન્નીહરણીયતા** તણ્હાદિટ્ઠાભિનિવેસદળ્હભાવતો. **અઘ**ન્તિ પાપં વિય અરિયજનેહિ વિગરહિતબ્બં. સત્તાનં અનત્થજનનતો અવડ્ઢિઆવહં, પાપસ્સ ચ વત્થુભૂતં ખન્ધપઞ્ચકન્તિ આહ ‘‘**વિગરહ…પે॰… અઘતો**’’તિ. **અસેરિભાવજનકતાયા**તિ પરવસતાજનનતો. યથા ગિલાનો અઞ્ઞેહિ સંવેસનવુટ્ઠાપનાદિના પરપટિબદ્ધસરીરવુત્તિકો અસેરી, એવમેતેપિ અસેરિભાવજનકા. **અવસતાયા**તિ અવસવત્તનતો. યથા પરોસતન્તો પુરિસો પરસ્સ વસં ન ગચ્છતિ, એવં સુભસુખાદિભાવેન વસે વત્તેતું અસક્કુણેય્યતો. **અવિધેય્યતાયા**તિ ‘‘મા જીરથ, મા મીયથા’’તિઆદિના વિધાતું અસક્કુણેય્યતો. **પલુજ્જનતાયા**તિ બ્યાધિઆદીહિ પકારેહિ છિજ્જનતો વિનસ્સનતો. તેહિ એવ વા આબ્યસનતો. બ્યસનત્થો હિ લોકસદ્દો, પસદ્દો ભુસત્થો દટ્ઠબ્બો. બ્યાધિઆદીહિ ચ ખન્ધાનં બ્યસનન્તિ. બ્યસનાવહભાવેન

એતીતિ **ઈતિ**, આગન્તુકાનં અકુસલપક્ખિયાનં બ્યસનહેતૂનં એતં અધિવચનં. ખન્ધા ચ એદિસાતિ આહ “**અનેકબ્યસનાવહતાય ઈતિતો**”તિ.

ઉપદ્દવતીતિ ઉપદ્દવો, અનત્થં જનેન્તો અભિભવતિ અજ્ઝોત્થરતીતિ અત્થો, રાજદણ્ડાદીનં એતં અધિવચનં. ખન્ધા ચ એદિસાતિ વુત્તં “**અવિદિતાનં...પે॰... ઉપદ્દવતો**”તિ. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકભયાવહતો, અભયપટિપક્ખતો ચ ખન્ધા ભયન્તિ આહ “**સબ્બભયાનં...પે॰... ભયતો**”તિ. બહિદ્ધા ઞાતિબ્યસનાદીહિ, અજ્ઝત્તં રાગાદીહિ અનત્થેહિ ઉપસજ્જનટ્ઠેન, ઉપસગ્ગસદિસતાય ચ ઉપસગ્ગો. **ઉપસગ્ગોતિ** ચ દેવતૂપસંહારવસેન પવત્તો બ્યાધિઆદિઅનત્થો. સો અત્થકામેન મુહુત્તમ્પિ ન અજ્ઝુપેક્ખિતબ્બો હોતિ. તેન વુત્તં “**અનેકેહિ...પે॰... ઉપસગ્ગતો**”તિ. **દોસૂપસટ્ઠતાયા**તિ આરમ્મણતો, સમ્પયોગતો ચ રાગાદિદોસેહિ ઉપેતતાય. લોકધમ્મા લાભાદિહેતુકા અનુનયપટિઘા, તેહિ, બ્યાધિઆદીહિ ચ અનવટ્ઠિતતા **પચલિતતા**.

**ઉપક્કમેના**તિ અત્તનો, પરસ્સ વા પયોગેન. **સરસેના**તિ સભાવેન. **પભઙ્ગુપગમનસીલતા** ભિદુરતા. **સબ્બાવત્થનિપાતિતાયા**તિ રુક્ખફલં વિય અતિતરુણકાલતો પટ્ઠાય સબ્બાસુ અવત્થાસુ નિપતનસીલતાય. અનિપતસ્સપિ સબ્બેન સબ્બં અસારતાય **થિરભાવસ્સ અભાવતાય**. થિરઞ્હિ ધુવં નામ હોતિ. તાયિતું રક્ખિતું અસમત્થતાય ન તાયનોતિ અતાયનો, તબ્ભાવો **અતાયનતા**. તાણાસીસાય ઉપગતસ્સ **અલબ્ભનેય્યખેમતા**. દુક્ખભીતિયા ઉપલીયનાધિપ્પાયેન **અલ્લીયિતું**. દુક્ખનિવત્તનં **લેણકિચ્ચં**. જાતિઆદિભયાનં હિંસનં વિધમનં **ભયસારકત્તં**. **યથાપરિકપ્પિતેહી**તિ પરમત્થતો અવિજ્જમાનેહિ બાલેહિ પરિકપ્પિતપ્પકારેહિ. **રિત્તતાયા**તિ વિવિત્તતાય, વિરહિતતાયાતિ અત્થો. અન્તોસારાભાવો **રિત્તતા**. સા એવ ચ તુચ્છતાતિ આહ “**રિત્તતાયેવ તુચ્છતો**”તિ. **અપ્પકત્તા**તિ પરિત્તત્તા, લામકત્તા વા. ધુવસારાભાવાદીહિ સદ્ધિં અત્તસારાભાવં રિત્તપદેન વત્વા નિબ્બત્તિતમત્તસારાભાવમેવ સુઞ્ઞપદેન દસ્સેતું “**સામિ...પે॰... સુઞ્ઞતો**”તિ વુત્તં. યથા કેનચિ સામિઆદિલક્ખણેન અત્તના સુઞ્ઞા એતે, એવં સયમ્પિ અતંસભાવોતિ આહ “**સયઞ્ચ...પે॰... અનત્તતો**”તિ. ન અત્તાતિ હિ અનત્તાતિ.

**પવત્તિદુક્ખતાયા**તિ ભવપવત્તિદુક્ખભાવતો. ભવપવત્તિ ચ પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં અનિચ્ચાદિઆકારેન પવત્તનમેવ, સો ચ આદીનવો. યથાહ ‘‘યં, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા અનિચ્ચા દુક્ખા વિપરિણામધમ્મા. અયં, ભિક્ખવે, પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ આદીનવો’’તિ. તેનાહ “**દુક્ખસ્સ ચ આદીનવતાયા**”તિ. **આદીન**ન્તિ ભાવનપુંસકનિદ્દેસો યથા ‘‘એકમન્ત’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૫), અતિવિય કપણન્તિ અત્થો. ભુસત્થો હિ અયં **આ**-કારો. યથા ‘‘દ્વિધા છિદ્દકં વિચ્છિદ્દક’’ન્તિ એત્થ દ્વિ-સદ્દસ્સ અત્થે **વિ**-સદ્દો, એવમિધાપીતિ આહ “**દ્વેધા પરિણામપકતિતાય વિપરિણામધમ્મતો**”તિ. વિપરિણામો ચ વિપરીતસભાવાપત્તિ. **દુબ્બલતાયા**તિ સરસભિદુરતાય બલાભાવતો. દુબ્બલમ્પિ કિઞ્ચિ મુદુકમ્મઞ્ઞાભાવેન દુપ્પધંસિયા. ઇમે પન સુપધંસિયા એવાતિ આહ “**ફેગ્ગુ વિય સુખભઞ્જનીયતાય ચા**”તિ. અઘસ્સ પાપસ્સ હેતુતા **અઘહેતુતા**. ખન્ધપટિબદ્ધમેવ હિ સબ્બં કિબ્બિસન્તિ. ઇમે રૂપાદયો સુખહેતુ, ન દુક્ખહેતૂતિ જનિતવિસ્સાસાનં હનનસીલતાય, ખન્ધેસુ હિ ‘‘એતં મમા’’તિ ગાહવસેન સત્તા બ્યસનં પાપુણન્તિ, વિસ્સાસં વા હનન્તીતિ **વિસ્સાસઘાતિનો**, તબ્ભાવતો.

**વિગતભવતાયા**તિ અપગતવટ્ઠિતાય. વિભવતણ્હા, વિભવદિટ્ઠિ ચ વિભવો ઉત્તરપદલોપેન, તતો **વિભવતો**, પિતુસદિસસ્સ વા સભાવહેતુનો **વિભવતો** વિનાસતો સમ્ભૂતતાય. આસવાનં આરમ્મણાદિના પચ્ચયભાવો **આસવપદટ્ઠાનતા**. બીજાદિકો અસાધારણો **હેતુ**, ભૂતસલિલાદિકો સાધારણો **પચ્ચયો**. એસ નયો અજ્ઝત્તેપિ. તેહિ સમેચ્ચ સમ્ભૂય કતો **સઙ્ખતો**. **મચ્ચુમારસ્સ** અધિટ્ઠાનભાવેન, **કિલેસમારસ્સ** પચ્ચયભાવેન સંવડ્ઢનતો

**આમિસભૂતતા**, ખન્ધાપિ ખન્ધાનં આમિસભૂતા પચ્ચયભાવેન સંવડ્ઢનતો, તદન્તોગધા **અભિસઙ્ખારા**. **દેવપુત્તમારસ્સ** પન ''મમેત''ન્તિ અધિમાનવસેન આમિસભાવોતિ ખન્ધાદિમારાનમ્પિ ઇમેસં યથારહં આમિસભૂતતા વત્તબ્બા. ધમ્મસદ્દો ''જાતિધમ્માન''ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૭૩; પટિ॰ મ॰ ૧.૩૩) વિય પકતિઅત્થો , ''ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૧૮ આદયો) વિય હેતુઅત્થો ચાતિ આહ "**જાતિજરાબ્યાધિમરણપકતિતાય, સોકપરિદેવઉપાયાસહેતુતાયા**"તિ. **સંકિલેસત્તય**ગ્ગહણેન તદેકટ્ઠાનં દસન્નં કિલેસવત્થૂનમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. તદારમ્મણાપિ હિ ધમ્મા તદનતિવત્તનતો સંકિલેસિકા એવ. તથા ખુદ્દા, તણ્હા, જટાદીસુ સરીરસ્સ, સંકિલેસસ્સ ચ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

ચત્તારીસાપિ સમ્મસનાનિ તીસુ અનુપસ્સનાસુ અન્તોગધાનેવાતિ તદન્તોગધભાવં દસ્સેતું "**એત્થ હી**"તિઆદિ વુત્તં. **અનિચ્ચાનુપસ્સનાનિ** સરૂપતો , પરિયાયતો ચ અનિચ્ચભાવવિભાવનતો. એસ નયો ઇતરેસુપિ. "**અસારકતો**"તિ ઇદં નિચ્ચસારાભાવવિભાવનં.

એત્તાવતા કલાપતો ધમ્મે સઙ્ગહેત્વા નયતો સમ્મસનમત્તં દસ્સિતં, ન તાવ અનુપદધમ્મવિપસ્સના વિહિતાતિ "**સમ્મસનારમ્ભવિધાન**"ન્તિ. વુત્તં.

### ઇન્દ્રિયતિક્ખકારણનવકકથાવણ્ણના

૬૯૯. એકચ્ચસ્સ તિક્ખિન્દ્રિયસ્સ મહાપઞ્ઞસ્સ નયવિપસ્સનાવસેનેવ ઉદયબ્બયઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, ઇતરસ્સ નુપ્પજ્જતિ. તં સન્ધાય "**યસ્સ પન...પે॰... ન સમ્પજ્જતી**"તિ વુત્તં. ઉદયબ્બયઞાણુપ્પત્તિ હિ ઇધ નયવિપસ્સનાય સમ્પજ્જનન્તિ અધિપ્પેતં. તેન ''નવહાકારેહિ ઇન્દ્રિયાનિ તિક્ખાનિ ભવન્તિ...પે॰... અન્તરા ચ અબ્બોસાનેના''તિ એવં વુત્તાનં નવન્નં આકારાનં વસેન ઇન્દ્રિયાનિ તિક્ખાનિ કત્વા સપ્પાયાનિ સેવમાનેન સમ્મસિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો.

**તેના**તિ યોગિના. **નવહાકારેહી**તિ વક્ખમાનેહિ નવહિ આકારેહિ. **ઇન્દ્રિયાની**તિ સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ. **તિક્ખાની**તિ તિખિણાનિ વિસદાનિ સૂરાનિ. **ઉપ્પન્નુપ્પન્નાન**ન્તિ ખણે ખણે ઉપ્પન્નાનં ઉપ્પન્નાનં. **સઙ્ખારાન**ન્તિ વિપસ્સિયમાનાનં રૂપારૂપધમ્માનં. **ખયમેવા**તિ પઠમં ઉપ્પાદં દિસ્વા તં મુઞ્ચિત્વા ખયમેવ ભઙ્ગમેવ પસ્સતિ. તસ્સ તથાખયદસ્સનપસુતસ્સ વિપસ્સનાપઞ્ઞા તિક્ખા સૂરા વહતિ, ઇતરાનિ ચ ઇન્દ્રિયાનિ. **તત્થા**તિ ખયદસ્સને. **સક્કચ્ચકિરિયાયા**તિ આદરકારિતાય, યથા ખયદસ્સનપરમેનેવ વિપસ્સનાઞાણં પવત્તતિ, એવં તં આદરજાતો સમ્પાદેતિ. **સાતચ્ચકિરિયાયા**તિ અવિચ્છેદકિરિયાય, યથા વિપસ્સનાઞાણં ખયદસ્સનવસેન નિરન્તરમેવ પવત્તતિ, એવં યુત્તપ્પયુત્તો નં સમ્પાદેતિ. **સપ્પાયકિરિયાયા**તિ અનુરૂપકિરિયાય આવાસાદિસત્તવિધસપ્પાયાસેવનકિરિયાય . **નિમિત્તગ્ગાહેના**તિ યથા મનસિકરોન્તસ્સ વિપસ્સનાસમાધિ ઉપ્પન્નો, તસ્સ આકારસ્સ સલ્લક્ખણવસેન સમથનિમિત્તગ્ગહણેન સમ્પાદેતીતિ સમ્બન્ધો. **અનુપવત્તનતાયા**તિ અનુરૂપતો પવત્તનેન ભાવનાચિત્તસ્સ લીનભાવે પીતિવીરિયધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનં ઉદ્ધતભાવે પસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનં બ્રૂહનેનાતિ અત્થો. **કાયે ચ જીવિતે ચ અનપેક્ખત**ન્તિ અત્તનો કાયે અસુચિભાવેન બાહિરકઅવિઞ્ઞાણકકુણપે વિય જીવિતે અહિતાવહપચ્ચત્થિકે વિય નિરપેક્ખચિત્તં ઉપટ્ઠપેતિ. **તત્થ ચ અભિભુય્ય નેક્ખમ્મેના**તિ તસ્મિં કાયચિત્તે અનપેક્ખભાવેન ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખભાવાપાદનેન ઉપ્પન્નં ઉપ્પન્નં દુક્ખં

વીરિયેન અભિભવિત્વા ભાવનં સમ્પાદેતિ. **અન્તરા**તિ યથાધિપ્પેતાય ભાવનાસિદ્ધિયા અન્તરાવ. **અબ્બોસાને**નાતિ અસઙ્કોચનેન.

**એવં વુત્તાન**ન્તિ એવં ''નવહાકારેહિ ઇન્દ્રિયાનિ તિક્ખાનિ ભવન્તી''તિઆદિના અટ્ઠકથાયં વુત્તાનં. એત્થ ચ યથા નામ સુખુમાનં મુત્તાપવાળાદીનં વિજ્ઝને સુખુમતરેન વેધનેન ભવિતબ્બં, એવમેવ સણ્હસુખુમાનં રૂપારૂપધમ્માનં, પચ્ચયસ્સ ચ પરિગ્ગણ્હને તિક્ખેન ઞાણેન ભવિતબ્બં. તેસં પન ખયવયદસ્સને તિક્ખતરેન ભવિતબ્બં. તિક્ખતરતા ચસ્સ નિસાનસિલાયં સણ્હમટ્ઠતાય કરણેન વિય ફરસુધારાય નિસિતભાવાપાદનેન ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખભાવાપાદનેન સાધેતબ્બા. તઞ્ચ યેહિ નવહિ આકારેહિ હોતિ, તેસુ ખણિકાનં સઙ્ખારાનં ખણે ખણે ભિજ્જનાકારદસ્સનં પઠમં વુત્તં ''ઉપ્પન્નુપ્પન્નાનં સઙ્ખારાનં ખયમેવ પસ્સતી''તિ. અસતિ ઞાણસ્સ તિક્ખતરભાવે તદભાવતો સેસિન્દ્રિયતિક્ખતા તસ્સ સમ્ભારભાવતો વુત્તા, અવિનાભાવતો વા. સક્કચ્ચકિરિયાદિગ્ગહણં પન તસ્સ ઉપાયદસ્સનં. **અસપ્પાયાનિ** ભોજનાદીનિ અનુપયુજ્જનાદિવસેન **વજ્જેત્વા સપ્પાયાનિ** મત્તસો **સેવમાનેન**. રૂપારૂપધમ્માનં અચ્ચન્તવિધુરતાય એકજ્ઝં અસમ્મસિતબ્બત્તા, તથા સમ્મસનસ્સ ચ ઇધ અનધિપ્પેતત્તા ''**કાલેન રૂપં સમ્મસિતબ્બં, કાલેન અરૂપ**''ન્તિ વુત્તં. તત્થાપિ ચ રૂપસ્સ ઓળારિકતાય સુવિઞ્ઞેય્યત્તા પઠમં સમ્મસિતબ્બતા વુત્તા. **નિબ્બત્તિ પસ્સિતબ્બા**તિ પઠમં તાવ આગમાનુસારતો અનુમાનવસેન દટ્ઠબ્બા. તતો પરં અનુક્કમેન બલપ્પત્તે ભાવનાઞાણે પચ્ચક્ખતોપિ દિસ્સતીતિ.

### રૂપનિબ્બત્તિપસ્સનાકારકથાવણ્ણના

૭૦૦. **સબ્બેસ**ન્તિ કામાવચરાદિઅણ્ડજાદિભેદભિન્નાનં સબ્બેસં સત્તાનં. **પઠમં કમ્મતો નિબ્બત્તતિ** તંમૂલકત્તા ઉતુજાદિરૂપાનં. પરતો પવત્તનકકાયદસકાદિવસેન લબ્ભમાનં પબન્ધત્તયં, સન્તતિસીસં વા સન્ધાય ''**તિસન્તતિવસેના**''તિ વુત્તં.

દન્ધં મન્દં ચિરેન નિરોધો એતસ્સાતિ **દન્ધનિરોધં** સત્તરસચિત્તક્ખણાયુકત્તા. તેનાહ ''**ગરુપરિવત્તી**''તિ. **તેના**તિ તસ્મા, યસ્મા ''તતો સીઘતરં ખો, ભિક્ખવે, આયુસઙ્ખારા ખીયન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૨૮) વચનતો રૂપધમ્માપિ ઇત્તરકાલા એવ, અરૂપધમ્મા પન તેહિ સાતિસયં ઇત્તરકાલા, તસ્મા આહ ભગવાતિ અત્થો. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વિચારિતમેવ. **તેહિ સદિસા**તિ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદભઙ્ગક્ખણેહિ સદિસા. સબ્બેસમ્પિ હિ સઙ્ખારાનં ઉપ્પાદભઙ્ગક્ખણેસુ વિસદિસતા નત્થિ, સમાનકાલાવ તે. **ઠાનપ્પત્ત**ન્તિ ઠિતિક્ખણપ્પત્તં. **તેના**તિ દુતિયભવઙ્ગચિત્તેન. વત્થુરૂપં એકસ્સ ચિત્તસ્સ નિસ્સયો હુત્વા અઞ્ઞસ્સ ન હોતિ ઠપેત્વા મરણાસન્નં, તસ્મા વુત્તં ''**તેન સદ્ધિ**''ન્તિઆદિ.

એવં પટિસન્ધિતો પટ્ઠાય યાવ ચુતિચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિ, તં દસ્સેત્વા ઇદાનિ નિરોધં દસ્સેતું ''**પટિસન્ધિચિત્તસ્સા**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ઠાનક્ખણે**તિ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે. **યાવ પવત્તિ નામ અત્થી**તિ યાવ સંસારપ્પવત્તિ નામ અત્થિ, યાવ વા ચિત્તસ્સ પવત્તિ નામ અત્થિ. અસઞ્ઞૂપપત્તિયઞ્હિ નત્થિ ચિત્તપ્પવત્તીતિ. રૂપૂપપત્તિયં સંસેદજા ઓપપાતિકસદિસાતિ ઓપપાતિકાનંયેવ ગહણં. **ઓપપાતિકાનમ્પી**તિ પિ-સદ્દેન વા સંસેદજે સમ્પિણ્ડેતિ. **સત્તસન્તતિવસેના**તિ ચક્ખુદસકાદીનં સત્તન્નં સન્તતિસીસાનં વસેન.

૭૦૧. **તત્થા**તિ કમ્મતો રૂપપવત્તિયં. નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભૂતંયેવ ઇધ કમ્મન્તિ અધિપ્પેતન્તિ આહ ''**કમ્મં નામ કુસલાકુસલચેતના**''તિ. જીવિતનવકં ચક્ખુદસકાદિઅન્તોગધમેવ કત્વા ''**સમસત્તતિરૂપ**''ન્તિ વુત્તં. તં

વા ચક્ખુદસકાદિ વિય સુખપરિગ્ગહં ન હોતીતિ. **તદેવા**તિ યથાવુત્તં વિપાકક્ખન્ધકટત્તારૂપમાહ. કમ્મઞ્હિ કમ્મજસ્સ જનકં, પરિપાચકમ્પિ હોતિ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ, કમ્મજગ્ગિનો ચ વસેન અનુરક્ખણસબ્ભાવતો, આહારાદિપટિલાભહેતુતાય ઉપત્થમ્ભકનિમિત્તતો ચ. તેનાહ "**ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયોપિ હોતી**"તિ. ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયતા ચસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયવસેનેવ વેદિતબ્બા. કમ્મં પચ્ચયો એતસ્સાતિ કમ્મપચ્ચયં, તદેવ ચિત્તં, તં સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિ **કમ્મપચ્ચયચિત્તસમુટ્ઠાનં**. વિપાકચેતસિકાનમ્પિ કમ્મપચ્ચયચિત્તસમુટ્ઠાનતા વત્તબ્બા, ન વા વત્તબ્બા કમ્મસમુટ્ઠાનકમ્મપચ્ચયગ્ગહણેન ગહિતત્તા. **ઠાનપ્પત્તા ઓજા અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ** આહારાનુગતે સરીરેતિ ગહેતબ્બં.

**તત્રાપી**તિ કમ્મસમુટ્ઠાનાહારસમુટ્ઠાનેપિ ઓજટ્ઠમકે. **ચતસ્સો વા પઞ્ચ વા પવત્તિયો ઘટેતી**તિ સદિસસન્તતિવસેન ચતસ્સો વા પઞ્ચ વા રૂપકલાપપ્પવત્તિયો સન્તાનેતિ. બાહિરપચ્ચયવિસેસેન પન વિસદિસા બહૂપિ પવત્તિયો ઘટેતીતિ વદન્તિ. યથા કમ્મપચ્ચયાહારસમુટ્ઠાને પવેણિઘટના, એવં કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનેપીતિ તં દસ્સેતું "**કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં નામા**"તિઆદિ વુત્તં. એત્થ ચ યથા તત્થ તત્થ કોટ્ઠાસે પરમ્પરપ્પવત્તિં દસ્સેન્તેન અકમ્મજા દુતિયાદિપવત્તિયો અસમ્ભેદેન દસ્સિતા, એવં કમ્મજાહારસમુટ્ઠાનઉતુવસેન, કમ્મજઉતુસમુટ્ઠાનાહારવસેન, કમ્મપચ્ચયચિત્તજાહારઉતુસમુટ્ઠાનઉતુઆહારવસેન ચ સમ્ભેદવસેનાપિ રૂપપ્પવત્તિ દસ્સેતબ્બાતિ વદન્તિ. તત્થ કમ્મજતો પવત્તઆહારા વિસેસપચ્ચયલાભે સતિ યથાવુત્તપરિમાણાહિ પવત્તીહિ ઉદ્ધમ્પિ પવત્તિયો ન ઘટેન્તીતિ ન સક્કા વત્તું. તથા હિ "દસ દ્વાદસ વારે પવત્તિં ઘટેતી"તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૦૩), "એવં દીઘમ્પિ અદ્ધાનં અનુપાદિન્નપક્ખે ઠત્વાપિ ઉતુસમુટ્ઠાનં પવત્તતિ એવા"તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૦૪) ચ વક્ખતિ.

**૭૦૨. જનકાજનકા મતા**તિ પુરિમકા તિકોટ્ઠાસસઙ્ગહિતા જનકા, પચ્છિમકોટ્ઠાસિકા "સોળસા"તિ વુત્તા અજનકાતિ મતા ઞાતા. **કુસલકિરિયતો**તિ કુસલતો ચ કિરિયતો ચ. ઇરિયાય કાયિકકિરિયાય પવત્તિટ્ઠાનતાય પથભાવતો **ઇરિયાપથો**, ગમનાદિ, અત્થતો તદવત્થા રૂપપ્પવત્તિ. કામઞ્ચેત્થ રૂપવિનિમુત્તો ઇરિયાપથો, વિઞ્ઞત્તિ ચ નત્થિ, તથાપિ ન સબ્બં રૂપસમુટ્ઠાપકચિત્તં ઇરિયાપથૂપત્થમ્ભકં, વિઞ્ઞત્તિવિકારુપ્પાદકઞ્ચ હોતિ. યં પન ચિત્તં વિઞ્ઞત્તિજનકં, તં એકંસતો ઇતરસ્સ જનકં અવિનાભાવતો, તથા ઇરિયાપથૂપત્થમ્ભકં રૂપસ્સ. એતસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં "**રૂપં, ઇરિયાપથં, વિઞ્ઞત્તિઞ્ચા**"તિ સમુચ્ચયો કતો. **વિપાકવજ્જાની**તિ એત્થ વિપાકાભિઞ્ઞાદ્વયવજ્જાનીતિ વત્તબ્બં તદઞ્ઞેસંયેવ સેસગ્ગહણેન ગહેતબ્બત્તા. ન વા વત્તબ્બં સેસગ્ગહણેનેવ અભિઞ્ઞાચિત્તાનમ્પિ નિવત્તેતબ્બતો. **ન વિઞ્ઞત્તિં જનયન્તિ** મહગ્ગતકુસલાદીનં સન્તભાવેન અવિપ્ફારિકભાવતો. વિપ્ફારિકમેવ હિ કામાવચરકુસલાદિવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેતિ, ઇરિયાપથૂપત્થમ્ભકાનિ પન હોન્તિ સતિપિ સન્તભાવે ઝાનવેગેન સઉસ્સાહત્તા, યતો તેસં જવનકિચ્ચતા. પઞ્ચ ભવઙ્ગચિત્તાનીતિ સમ્બન્ધો. **રૂપમેવ જનયન્તિ, ન ઇરિયાપથં** નિરુસ્સાહસન્તભાવેન પરિદુબ્બલભાવતો. કિરિયામયચિત્તેહિ અવિમિસ્સભવઙ્ગપ્પવત્તિકાલે ખન્ધાદિસરીરાવયવાનં નિચ્ચલભાવેનાવટ્ઠાનં. તથા હિ અબ્બોકિણ્ણે ભવઙ્ગે પવત્તમાને અઙ્ગાનિ ઓસીદન્તિ પવિટ્ઠાનિ વિય હોન્તિ. "દ્વત્તિંસા"તિ પન આદિના વુત્તેસુ જાગરણચિત્તેસુ વત્તમાનેસુ અઙ્ગાનિ ઉપત્થદ્ધાનિ યથાપવત્તઇરિયાપથભાવેનેવ પવત્તન્તીતિ. **દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ** સબ્બદુબ્બલતાય રૂપં ન જનેન્તિ. **પટિસન્ધિચિત્તં** વત્થુદુબ્બલતાય. **ખીણાસવાનં ચુતિચિત્ત**ન્તિ એત્થ –

"કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે યસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરા કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તં ઉપ્પજ્જિસ્સતિ, રૂપાવચરે અરૂપાવચરે પચ્છિમભવિકાનં, યે ચ રૂપાવચરં અરૂપાવચરં ઉપપજ્જિત્વા

પરિનિબ્બાયિસ્સન્તિ, તેસં ચવન્તાનં તેસં વચીસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતિ, નો ચ તેસં કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૮૮) –

પન વચનતો અઞ્ઞેસમ્પિ ચુતિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. ન હિ રૂપસમુટ્ઠાપકચિત્તસ્સ ગબ્ભગતતાદિવિબન્ધાભાવે કાયસઙ્ખારાસમુટ્ઠાપને કારણં અત્થિ, ન ચ ચુત્તં ચુતો ચ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપઞ્ચસ્સ પવત્તતિ, નાપિ ''ચુતિચિત્તં રૂપં સમુટ્ઠાપેતી''તિ પાળિ અત્થિ, ''ખીણાસવાન''ન્તિ, પન વિસેસનં અપ્પટિસન્ધિકનિરોધેન નિરુજ્ઝન્તસ્સ તેસં ચુતિચિત્તસ્સ રૂપસમુટ્ઠાપનં પાકટન્તિ કત્વા કતન્તિ દટ્ઠબ્બં. **સોળસ ચિત્તાની**તિ પરિચ્છિજ્જ ગહણં તેસં રૂપજનને એકંસતો નિયમેતબ્બત્તા, અઞ્ઞાનિ પન બહૂનિ અરૂપે ઉપ્પન્નાનિ અનોકાસગતત્તા રૂપં ન જનેન્તિયેવ. ન ઠિતિક્ખણે, ભઙ્ગક્ખણે વા રૂપં જનેન્તીતિ સમ્બન્ધો. **ઉપ્પાદક્ખણે પન બલવં** અનન્તરાદિપચ્ચયલાભતો.

યથા પથવીઆદયો રૂપધમ્મા ચિત્તહેતુકા ચિત્તસમુટ્ઠાના, એવં વેદનાદયોપીતિ વુત્તં ''**ચિત્તસમુટ્ઠાનં નામ તયો અરૂપિનો ખન્ધા, સદ્દનવક**''ન્તિઆદિ. તેનેવાહ – ''કતમે ધમ્મા ચિત્તસમુટ્ઠાના? વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો કાયવિઞ્ઞત્તિ વચીવિઞ્ઞત્તી''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૦૧, ૧૫૩૫). તત્થ કાયવિઞ્ઞત્તિઆદીનં ચિત્તસમુટ્ઠાનતા પરિયાયતો વુત્તાતિ વેદિતબ્બા તેસં અનિપ્ફન્નત્તા. ''**એવં વુત્તં ચતુસમુટ્ઠાનરૂપ**''ન્તિ ઇમિના અતંસમુટ્ઠાનસ્સેવ ચિત્તજરૂપસ્સ ચિત્તપચ્ચયતા દસ્સિતા. યથા પન કમ્મપચ્ચયં દસ્સિતં , એવં ચિત્તપચ્ચયે ગય્હમાને તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ, સહજાતવેદનાદીનઞ્ચ ચિત્તપચ્ચયતા સિયા. ચિત્તસમુટ્ઠાનચિત્તપચ્ચયે પન અસઙ્કરતો દસ્સેતું પચ્છાજાતપચ્ચયવસેનેવ ચિત્તપચ્ચયં ઉદ્ધટન્તિ દટ્ઠબ્બં. ચિત્તસમુટ્ઠાનઉતુઆહારેહિ કમ્મસમુટ્ઠાનઉતુઆહારા બલવન્તો હોન્તીતિ તેસં વસેન ચતુપઞ્ચપવત્તિઘટનં વુત્તં, ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં પન વસેન દ્વત્તિપ્પવત્તિઘટનં તંપાકતિકચિત્તવસેન, મહગ્ગતાનુત્તરચિત્તવસેન પન બહુતરાપિ પવત્તિયો ઇચ્છિતબ્બા. તંનિબ્બત્તાનં ચિત્તજરૂપાનં ઉળારપણીતભાવતો.

૭૦૩. ''**ઉપાદિન્નં કમ્મજરૂપં પચ્ચયં લભિત્વા**''તિ એતેન બહિદ્ધા અનુપાદિન્નઓજા રૂપાહરણકિચ્ચં ન કરોતીતિ દસ્સેતિ. પચ્ચયલાભો ચસ્સ કમ્મજભૂતસન્નિસ્સયતાવસેનાતિ આહ ''**તત્થ પતિટ્ઠાયા**''તિ. તત્થ કમ્મપચ્ચયચિત્તસમુટ્ઠાનાદિરૂપસ્સપિ કમ્મમૂલકત્તા સિયા કમ્મજપરિયાયોતિ તંનિવત્તનત્થં ''ઉપાદિન્ન''ન્તિ વિસેસેત્વા વુત્તં. આહારપચ્ચયસ્સ આહારો ન કેવલં ઉપત્થમ્ભકોવ, અથ ખો જનકોપીતિ દસ્સેતું ''**ચતુસમુટ્ઠાનરૂપ**''ન્તિ વુત્તં. ''દસ દ્વાદસ વારે''તિ વત્વા કથં ઇમસ્સેવ દસ દ્વાદસ વારે પવત્તિઘટનાતિ અનુયોગં સન્ધાયાહ ''**એકદિવસં પરિભુત્તાહારો**''તિઆદિ. **દારકસ્સ સરીરં ફરિત્વા**તિ નાભિમૂલાનુગતાહિ રસહરણીહિ ફરિત્વા, અઞ્ઞથા જલાબુઅન્તરિકે કાયે મક્ખનાવસેન ન સમ્માવિનિયોગો આહારસ્સ સમ્ભવતીતિ.

ઉપાદિન્નકો અનુપાદિન્નકોતિ દુવિધે આહારે પુબ્બે અનુપાદિન્નકો આહારપચ્ચયઆહારો દસ્સિતોતિ ઇતરં દસ્સેતું ''**કમ્મજાહારો**''તિઆદિ વુત્તં. તં કમ્મપચ્ચયાહારસમુટ્ઠાને વુત્તનયમેવ. તેનાહ ''**ચતસ્સો વા પઞ્ચ વા પવત્તિયો ઘટેતી**''તિ. આહારપચ્ચયઉતુનોપિ ઉતુપચ્ચયાહારસ્સ વિય દસ દ્વાદસ વારે પવત્તિઘટના વેદિતબ્બા. વુત્તનયત્તા ન ઉદ્ધતન્તિ વદન્તિ. **સેસાનન્તિ** કમ્મચિત્તઉતુસમુટ્ઠાનાનં તિસન્તતિરૂપાનં. કબળીકારાહારો હિ અઞ્ઞાહારસમુટ્ઠિતસ્સ, તિસન્તતિરૂપાનઞ્ચ ઉપત્થમ્ભકવસેન અત્તના ઉપ્પાદિતસ્સ જનકો હુત્વા પચ્ચયો હોતિ. એવં આહારપચ્ચયો હોન્તોયેવ અત્થિઅવિગતવસેનાપિ પચ્ચયો હોતિ, નિસ્સયભાવો પન પટ્ઠાનનયેન નત્થિ.

આહારપચ્ચયા પવત્તમાનાનિ રૂપાનિ આહારનિસ્સયાનિ નામ હોન્તીતિ સુત્તન્તનયેન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. પરતો ઉતુનો નિસ્સયજોતનાયપિ એસેવ નયો.

૭૦૪. કમ્મસમુટ્ઠાનાદિવસેન ચતુબ્બિધાયપિ તેજોધાતુયા રૂપુપ્પાદને સમત્થભાવતો "**ઉતુ નામ ચતુસમુટ્ઠાના તેજોધાતૂ**"તિ વુત્તં. **એસ દુવિધો હોતી**તિ એસ ઉતુ તેજોધાતુભાવાવિસેસેપિ તિક્ખમન્દતાવિસેસેન ઉણ્હો, સીતોતિ દુવિધો હોતિ. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વિચારિતમેવ. યદિપિ ઉતુ ઉપાદિન્નકેન વિનાપિ રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ, ઇન્દ્રિયબદ્ધે પન તેન વિના તસ્સ રૂપુપ્પાદનં નત્થીતિ આહ "**ઉપાદિન્નકં પચ્ચયં લભિત્વા**"તિ. તેનાહ ''ચતુસમુટ્ઠાનો ઉતૂ''તિ. ઉતુસમુટ્ઠાનોયેવ હિ ઉતુ ઉપાદિન્નકેન વિના રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. **ઉતુપચ્ચયં** નામ ચતુસમુટ્ઠાનિકં રૂપં. યઞ્હિ ઉતુસમુટ્ઠાનં પન્નરસવિધં રૂપં, યઞ્ચ તદઞ્ઞતિસન્તતિરૂપં, તસ્સ સબ્બસ્સપિ સભાગો ઉતુઉપત્થમ્ભકપચ્ચયો હોતીતિ. યસ્મા વિસભાગો ઉતુ હિમાદિ વિય પદુમાદીનં વિસદિસરૂપુપ્પત્તિહેતુભૂતં પુરિમરૂપં વિનાસેન્તં વિય હોતિ, તસ્મા સભાગં, વિસભાગઞ્ચ એકજ્ઝં ગહેત્વા વુત્તં "**ઉતુ ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપાનં પવત્તિયા ચ વિનાસસ્સ ચ પચ્ચયો હોતી**"તિ.

**દીઘમ્પિ અદ્ધાનન્તિ** ''દસ દ્વાદસ વારે''તિ અઞ્ઞસ્સ વુત્તપરિચ્છેદતો દીઘમ્પિ કાલં. ઉતુ હિ સભાગસન્તતિવસેન લદ્ધપચ્ચયં ચિરતરમ્પિ કાલં સદિસાકારં રૂપપ્પવત્તિં સન્તાનેતિ ઉપાદિન્નકસન્નિસ્સયેન વિના, પગેવ ઇતરથા. તેનાહ "**અનુપાદિન્નપક્ખે ઠત્વાપી**"તિ, મંસવિનિમુત્તકેસલોમનખચમ્મખિલતિલકાદિવસેન જીવમાનસરીરે અઞ્ઞત્થ મતકળેવરાદિવસેનાતિ અધિપ્પાયો. રૂપસ્સ નિબ્બત્તિયા દિટ્ઠાય તસ્સ ભઙ્ગોપિ દિટ્ઠોયેવ હોતિ ઇત્તરકાલત્તા ધમ્મપ્પવત્તિયાતિ આહ "**નિબ્બત્તિં પસ્સન્તો કાલેન રૂપં સમ્મસતિ નામા**"તિ. ન હિ નિબ્બત્તિમત્તદસ્સનં સમ્મસનં નામ હોતિ, ઉદયબ્બયદસ્સનઞ્ચ અધિકતન્તિ. એસ નયો ઇતો પરેસુપિ નિબ્બત્તિગ્ગહણેસુ.

### અરૂપનિબ્બત્તિપસ્સનાકારકથાવણ્ણના

૭૦૫. **લોકિયચિત્તુપ્પાદવસેનેવા**તિ અવધારણં ઇતરસ્સ અવિસયત્તા.

**નિબ્બત્તતિ** તંતંભવવસેન. તદેવ એકૂનવીસતિપ્પભેદં ચિત્તં ભવઙ્ગવસેન નિબ્બત્તતીતિ સમ્બન્ધો. તથા **ચુતિવસેન તદારમ્મણવસેના**તિ એત્થાપિ. **તત્થા**તિ તેસુ એકૂનવીસતિચિત્તુપ્પાદેસુ. **અનન્તરચિત્તતો પટ્ઠાયા**તિઆદિનાપિ પવત્તિયેવ વુત્તા.

સો પન પટિસન્ધિચિત્તાનંયેવ પવત્તિયં પવત્તનાકારોતિ સુદ્ધપ્પવત્તિચિત્તાનં ઉપ્પત્તિં દસ્સેન્તો "**પવત્તે પના**"તિઆદિમાહ. **અસમ્ભિન્નત્તા**તિ અવિનટ્ઠત્તા. ''અસમ્ભિન્નત્તા ચક્ખુસ્સા''તિઆદિના સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિવરિતું "**ચક્ખુપસાદસ્સ હી**"તિઆદિ વુત્તં. "**ઠિતિપ્પત્તમેવા**"તિ ઇમિના યથા નિરુજ્ઝમાનં રૂપં કસ્સચિ પચ્ચયો ન હોતિ, એવં ઉપ્પજ્જમાનમ્પીતિ દસ્સેતિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતીતિ સમ્બન્ધો. એવં સેસેસુપિ. કામાવચરકુસલાકુસલકિરિયચિત્તેસુ એકં વા પઞ્ચ, સત્ત વા જવનાનિ હુત્વા ઉપ્પજ્જતીતિ સમ્બન્ધો. ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકં ચિત્તં વાતિ વા-સદ્દં આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. વોટ્ઠબ્બનઞ્હિ સન્ધાય એવં વુત્તં, તં પન દુતિયમોઘવારવસેન વેદિતબ્બં. **પઞ્ચ જવનાનિ** સુત્તમુચ્છિતાદિકાલે, **સત્ત** પાકતિકકાલે વેદિતબ્બાનિ. **જવનારમ્મણાનુરૂપન્તિ** ''તિહેતુકં ચે જવનં, તિહેતુકં, દ્વિહેતુકં વા''તિઆદિના, ''ઇટ્ઠં ચે આરમ્મણં, સોમનસ્સસહગત''ન્તિઆદિના ચ જવનસ્સ, આરમ્મણસ્સ ચ અનુરૂપં. **સેસદ્વારેસૂ**તિ સોતદ્વારાદિસેસદ્વારેસુ.

**અનુક્કમેના**તિ ઉદયબ્બયઞાણાધિગમાનુક્કમેન **પઞ્ઞાભાવનં સમ્પાદેતિ** અરહત્તં અધિગચ્છતિ.

**રૂપસત્તકસમ્મસનકથાવણ્ણના**

**૭૦૬**. રૂપેસુ મનસિકારસત્તકં **રૂપસત્તકં**, રૂપધમ્મેસુ સત્તહાકારેહિ મનસિ કારોતીતિ અત્થો. એવં અરૂપસત્તકમ્પિ વેદિતબ્બં. **ઇમેહિ આકારેહી**તિ ઇમેહિ આદાનનિક્ખેપનમનસિકારાદિપ્પકારેહિ, ઇમેહિ વા યથાવુત્તકોટ્ઠાસેહિ. **આરોપેત્વા**તિ તિલક્ખણં આરોપેત્વા.

**આદાનનિક્ખેપનતો**તિ ભવસ્સ ગહણવિસ્સજ્જનતો, જાતિતો, મરણતો ચાતિ અત્થો. **વયોવુડ્ઢત્થગામિતો**તિ વયસા વુડ્ઢસ્સ અત્થગામિભાવતો, અત્થઙ્ગમતો ઇચ્ચેવ અત્થો. **આહારતો**તિ આહારહેતુ , રૂપસ્સ પચ્ચયભૂતઆહારતોતિ અત્થો. અયલોહાદિભૂમિપાસાણાદિભેદં વિવિધવણ્ણસણ્ઠાનં કમ્માનપેક્ખં સભાવસિદ્ધં રૂપં **ધમ્મતારૂપં. સત્તા**તિ સત્તધા સત્તહાકારેહિ. **વિપસ્સતી**તિ તં તં કોટ્ઠાસં તિલક્ખણં આરોપેત્વા વિપસ્સતિ સમ્મસતિ.

‘‘ભારાદાનં દુખં લોકે’’તિ વચનતો ખન્ધભારસ્સ આદિતો ગહણન્તિ કત્વા ‘‘**આદાનન્તિ પટિસન્ધી**’’તિ આહ. ‘‘સબ્બેવ નિક્ખિપિસ્સન્તિ, ભૂતા લોકે સમુસ્સય’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૦; સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૬) પન વચનતો ખન્ધભારનિક્ખેપોતિ કત્વા ‘‘**નિક્ખેપનન્તિ ચુતી**’’તિ વુત્તં. ‘‘યો ચિરં જીવતિ, સો વસ્સસત’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૭; સં॰ નિ॰ ૧.૧૪૫-૧૪૬; અ॰ નિ॰ ૭.૭૪) વચનતો તતો ઊનાધિકભાવો અપ્પમાણન્તિ વુત્તં ‘‘**એકં વસ્સસતં પરિચ્છિન્દિત્વા**’’તિ. **એત્થન્તરે સબ્બે સઙ્ખારા**તિ એતસ્મિં આદાનનિક્ખેપન્તરે પવત્તા સબ્બે ભૂતુપાદાયરૂપપ્પભેદા સઙ્ખારા. રૂપધમ્મેસુ હિ ઇદં સમ્મસનવિધાનન્તિ. ‘‘અનિચ્ચા’’તિ ગહિતમત્તં યુત્તિતો હદયે પતિટ્ઠાપનત્થં ‘‘**કસ્મા**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ઉપ્પાદવયવત્તિતો**તિ ઉપ્પજ્જનવસેન, નિરુજ્ઝનવસેન ચ પવત્તનતો, અહુત્વા સમ્ભવતો હુત્વા વયૂપગમનતોતિ અત્થો. **વિપરિણામતો**તિ સન્તાનસ્સ પુરિમુત્તરવિસદિસભાવતોતિ વદન્તિ. તં વસ્સસતપરિચ્છિન્ને રૂપે ઇદં સમ્મસનન્તિ અધિપ્પાયેનેવ વુત્તં સિયા, જરામરણેન વિપરિણામેતબ્બતોતિ અત્થો. અસતિપિ ધમ્મભેદે અવત્થાભેદો ઇચ્છિતબ્બો. ન હિ ઉપ્પાદાવત્થા એવ ભઙ્ગાવત્થાતિ યુત્તા. તથા હિ વુત્તં ‘‘જરાય ચેવ મરણેન ચાતિ દ્વેધા પરિણામપકતિતાયા’’તિ. સભાવવિગમો એવ વા એત્થ વિપરિણામો. ખણિકતા **તાવકાલિકતા**. નિચ્ચસભાવાભાવો એવ **નિચ્ચપટિક્ખેપો**. અનિચ્ચધમ્મા હિ તેનેવ અત્તનો સભાવેન જાનન્તાનં નિચ્ચતં પટિક્ખિપન્તિ નામ. યતો ન નિચ્ચન્તિ અનિચ્ચં, ઉપ્પાદક્ખણે યદવત્થા સઙ્ખારા, ન તદવત્થા ઠિતિક્ખણેતિ અવત્થન્તરપ્પત્તિયા ઞાયતિ તેસં કિલમનાકારોતિ આહ ‘‘**ઠિતિયં જરાય કિલમન્તી**’’તિ, સ્વાયમત્થો પાકટજરાય વેદિતબ્બો. યે પન સઙ્ખારાનં ઠિતિં ન સમ્પટિચ્છન્તિ, તત્થ વત્તબ્બં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. ધમ્માનં સભાવો નામ દુરતિક્કમો જરાનન્તરં ભઙ્ગોતિ આહ ‘‘**જરં પત્વા અવસ્સં ભિજ્જન્તી**’’તિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા ઉપ્પાદજરાભઙ્ગવસેન સઙ્ખારાનં નિરન્તરબાધતા, તતો ચ નેસં દુસ્સહતાય દુક્ખમતા, તિસ્સન્નં દુક્ખતાનં, સંસારદુક્ખસ્સ ચ અધિટ્ઠાનતાય દુક્ખવત્થુતા, તસ્મા. અભિણ્હ...પે॰... દુક્ખાતિ યોજના.

‘‘**સુખપટિક્ખેપતો**’’તિ ઇદં વુત્તનયમેવ. **ઠિતિં મા પાપુણન્તુ**, ઉપ્પજ્જમાનાકારેનેવ પવત્તન્તૂતિ અધિપ્પાયો. ‘‘**ઉપ્પન્ના**’’તિ ઇમિના ઉપ્પાદક્ખણસમઙ્ગિતા વુત્તા. **ઠાનપ્પત્તા મા જીરન્તૂ**તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ અત્થતો ઠિતિ એવ જરાતિ? સચ્ચમેતં, જરાવસેન પન યો કિલમથો, સો ઇધ જરાગ્ગહણેન ગહિતોતિ દટ્ઠબ્બં. **મા ભિજ્જન્તૂ**તિ નિચ્ચતં આસીસતિ. કસ્સચિ ધમ્મિસ્સરસ્સાપિ ભગવતો વસવત્તિભાવો નત્થિ. ન હિ લક્ખણઞ્ઞથત્તં કેનચિ કાતું સક્કા. ભાવઞ્ઞથત્તમેવ હિ ઇદ્ધિવિસયો. **સુઞ્ઞા** સઙ્ખારા **તેન** તીસુ ઠાનેસુ **વસવત્તનાકારેન. તસ્મા**તિ

વુત્તકારણપરામસનં. **સુઞ્ઞતો**તિ નિવાસીકારકવેદકઅધિટ્ઠાયકવિરહેન તતો સુઞ્ઞતો, ન નિસ્સભાવતોતિ એકચ્ચપરિકપ્પિતસભાવસુઞ્ઞતો. **અસ્સામિકતો**તિ સામિભૂતસ્સ કસ્સચિ અભાવતો. એતેન અનત્તનિયતં દસ્સેતિ. **અવસવત્તિતો**તિ યથાવુત્તવસવત્તિભાવાભાવતો. **અત્તપટિક્ખેપતો**તિ પરપરિકપ્પિતસ્સ અત્તનો પટિક્ખિપનતો. ''સુઞ્ઞતો''તિઆદિના હિ ધમ્માનં બાહિરકપરિકપ્પિતઅત્તવિરહો વુત્તો, ઇમિના પન અતંસભાવતો અત્તા ન હોતીતિ.

**૭૦૭**. એત્થ ચ ''ઉપ્પાદવયવત્તિતો''તિઆદિના ચતૂહિ કારણેહિ અનિચ્ચા, ''અભિણ્હસમ્પટિપીળનતો''તિઆદિના ચતૂહિ કારણેહિ દુક્ખા, ''સુઞ્ઞતો''તિઆદિના ચતૂહિ કારણેહિ અનત્તાતિ રૂપધમ્મે નિરુળ્હં લક્ખણત્તયં પુબ્બે અત્તના અસલ્લક્ખિતં સલ્લક્ખેત્વા સમ્મસન્તો તં તત્થ આરોપેતીતિ વુચ્ચતિ. તથા પનાનેન આદાનનિક્ખેપનવસેન સમ્મસિતત્તા આહ ''**રૂપે તિલક્ખણં આરોપેત્વા**''તિ.

તત્થ ચ યસ્મા અનિચ્ચલક્ખણગ્ગહણપુબ્બકં દુક્ખલક્ખણગ્ગહણં, દુક્ખલક્ખણગ્ગહણપુબ્બકં વા અનત્તલક્ખણગ્ગહણં. અનિચ્ચલક્ખણઞ્ચેત્થ રૂપભેદેન દસ્સિયમાનં યથોળારિકતો દીપેતબ્બન્તિ તં વસ્સસતપરિચ્છેદેન પઠમં દસ્સેન્તેન વસ્સસતં ઠિતસ્સ ''દસ વા વીસતિ વા''તિઆદિના વિભજિત્વા અનુક્કમેન યાવઉદ્ધરણાદિકોટ્ઠાસવસેન રૂપસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા તતો ''અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા''તિ તિલક્ખણારોપનં વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો સમ્મસનન્તિ દસ્સેતું ''**તમેવ વસ્સસત**''ન્તિઆદિના વયવસેન રૂપસ્સ સમ્મસનવિધિ આરદ્ધો. તત્થ યસ્મા ઓળારિકવસેનેવાયં આદિતો રૂપભેદો ગય્હતિ, તસ્મા ન વસ્સસતં સમકોટ્ઠાસવસેન વિભત્તં, મજ્ઝિમાવત્થાય વા તથારૂપત્તા મજ્ઝિમવયે એકં વસ્સં વડ્ઢિતં.

**૭૦૮**. મન્દતાબાહુલ્લેન પવત્તં વસ્સાનં દસકં **મન્દદસકં**. એસ નયો સેસેસુપિ.

**તદા**તિ પઠમે વસ્સદસકે. **સો**તિ પુગ્ગલો. **ચપલો**તિ અનવટ્ઠિતકિરિયતાય તરલો. તેન મોમૂહભાવતો વિસેસેતિ. ન હેસ નવમદસકે વિય મોમૂહભાવેન મન્દો, અથ ખો ચપલતાયાતિ. તેનાહ ''**કુમારકો**''તિ. તતિયે દસકે મંસપારિપૂરિયા યથારહં છવિવણ્ણો વિપ્પસીદતીતિ આહ ''**વણ્ણાયતનં વેપુલ્લં પાપુણાતી**''તિ. ચતુત્થે દસકે અટ્ઠીનં, ન્હારૂનઞ્ચ થિરભાવપ્પત્તિયા **બલઞ્ચ થામો ચ વેપુલ્લં પાપુણાતિ**. પઞ્ચમે દસકે યોબ્બનમદસ્સ દૂરીભાવેન યેભુય્યેન કિલેસતનુતાય પઞ્ઞા યથારહં સુવિસદા હોતિ. ખિડ્ડાય રતિ **ખિડ્ડારતિ**. કપલ્લિકાદિનિસ્સયવિસેસેન પદીપસ્સ સુદ્ધતાદિ વિય નિસ્સયવિસેસેન પઞ્ચમછટ્ઠદસકેસુ પઞ્ઞાય બુદ્ધિહાનિયો વેદિતબ્બા. **પુરતો પબ્ભારો હોતિ** કટિસન્ધિગીવાસન્ધીનં વસેન રસ્સસ્સાપિ, પગેવ દીઘસ્સ. **પબ્ભારો**તિ ચ ગરુભાવેન પલમ્બકો. **મોમૂહો હોતિ** સતિપઞ્ઞાવિપ્પવાસતો. **સયનબહુલોવ હોતિ** ઠાનાદિવસેન સરીરભારં વહિતું અસક્કોન્તો.

**૭૦૯**. **તિણ્ણં તિણ્ણં વસ્સાન**ન્તિ યેભુય્યતાય વુત્તં. ચતુવસ્સિકોપિ હિ એકો કોટ્ઠાસો હોતીતિ. દ્વિસતં કોટ્ઠાસે કત્વા એકેકઅયનવસેનાતિપિ વેદિતબ્બં.

વસ્સાને પવત્તરૂપન્તિ સમ્બન્ધો.

તં પન વસ્સાનં દ્વિધા સમત્તં, ન પુબ્બે વિય ચતુમાસન્તિ આહ ''**દ્વેમાસ**''ન્તિ. અચ્ચન્તસંયોગે ચેતં ઉપયોગવચનં. સો પન **વસ્સાનો** ઉતુ સાવણપોટ્ઠપાદમાસા, અસ્સયુજકત્તિકમાસા **સરદો**, મિગસિરફુસ્સમાસા

**હેમન્તો**, માઘફગ્ગુનમાસા **સિસિરો**, ચિત્તવેસાખમાસા **વસન્તો**, જેટ્ઠાસળ્હમાસા **ગિમ્હો** ઉતૂતિ વેદિતબ્બો. **છ કોટ્ઠાસે કત્વા**તિ દસદસનાટિકાવસેન છ કોટ્ઠાસે કત્વા.

**૭૧૦**. અભિમુખં પુરતો કમનં **અભિક્કમો**. પટિનિવત્તનવસેન કમનં **પટિક્કમો**. આમુખં લોકનં **આલોકનં**. વિવિધં ઇતો ચિતો ચ લોકનં **વિલોકનં**. હત્થપાદાનં સઙ્કુચનં **સમિઞ્જનં**. આયમનં **પસારણં**.

**પાદુદ્ધરણકાલે**તિ દુતિયપાદુદ્ધરણકાલે. **પાદસ્સા**તિ ઉદ્ધટપાદસ્સ. **ઓમત્તા**તિ સત્તિતો હીનપ્પમાણા. તેનાહ “**મન્દા**”તિ. **ઇતરા**તિ તેજોવાયોધાતુયો. યથા પાદસ્સ ઉદ્ધરણં સિજ્ઝતિ, તથા પવત્તચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપેસુ એકંસતો તેજોવાયોધાતૂનં અધિમત્તતા ઇચ્છિતબ્બા સલ્લહુકસભાવતાય તાસં. તતો એવ ચ ઇતરાસં ઓમત્તતા ગરુસભાવત્તા. તંસમ્બન્ધત્તા પન સેસં તિસમુટ્ઠાનરૂપં તગ્ગતિકમેવ હોતિ. કાયવચીવિઞ્ઞત્તિપવત્તિયં વાયોપથવીઅધિમત્તતા ઇમસ્સ અત્થસ્સ નિદસ્સનન્તિ દટ્ઠબ્બં. પુરતો હરણે, પચ્છતો હરણે ચ ઉદ્ધરણે વિય સલ્લહુકસભાવરૂપપ્પવત્તીતિ તાસંયેવ દ્વિન્નં ધાતૂનં અધિમત્તતા ઇચ્છિતબ્બાતિ આહ “**તથા અતિહરણવીતિહરણેસૂ**”તિ. યથા ઉદ્ધરણાદીસુ સલ્લહુકસભાવત્તા પચ્છિમાનં દ્વિન્નં ધાતૂનં કિચ્ચં અધિકં હોતિ, ઇતરાસં હીનં, એવં વોસ્સજ્જનાદીસુ તીસુ ગરુસભાવત્તા પુરિમાનં દ્વિન્નં કિચ્ચં અધિકં હોતિ, ઇતરાસં હીનન્તિ દસ્સેન્તો આહ “**વોસ્સજ્જને**”તિઆદિ.

**તદુપાદાયરૂપાની**તિ તા ધાતુયો નિસ્સાય પવત્તઉપાદારૂપાનિ. **એત્થેવા**તિ ઉદ્ધરણેયેવ. તેનાહ “**અતિહરણં અપ્પત્વા**”તિ. **ઇતી**તિ એવં. **તત્થ તત્થા**તિ તસ્મિં તસ્મિં ઉદ્ધરણાદિકોટ્ઠાસે. **પબ્બં પબ્બ**ન્તિઆદિ તેસં ધમ્માનં કોટ્ઠાસન્તરસઙ્કરાભાવદસ્સનં. **તટતટાયન્તા**તિ તટતટાયન્તિ વિય, તેન નેસં પવત્તિક્ખણસ્સ ઇત્તરતં દસ્સેતિ.

**૭૧૧**. **અસ્સા**તિ સમ્મસનસ્સ. **દારુતિણુક્કાદીસૂ**તિ દારુઉક્કાતિણુક્કાદીસુ. ‘‘કિં અન્ધબાલ એકઘનં સતતં સબ્બદાભાવિં એકન્તિ મઞ્ઞસી’’તિ અધિપ્પાયેનાહ “**કિમેત્થ મનાપ**”ન્તિ. **ઇદમ્પી**તિ યદિદં તેલવટ્ટિક્ખયેન પદીપસ્સ અપઞ્ઞાયનં વુત્તં, ઇદમ્પિ. **અઙ્ગુલઙ્ગુલન્તરે**તિ અઙ્ગુલિયા મિતં અઙ્ગુલન્તિ અઙ્ગુલપ્પમાણે પદેસેતિ અત્થો. તન્તુનો અવયવલેસભૂતં પરમસુખુમભાવપ્પત્તં અંસું સન્ધાયાહ “**અંસું પન મુઞ્ચિત્વા**”તિ.

**તત્થા**તિઆદિ ઉપમાસંસન્દનં. તત્થ કામં ઉપમેય્યે વિય ઉપમાયં પાકટો કાલભેદો નત્થિ, એકકોટ્ઠાસગતં પન કોટ્ઠાસન્તરં ન પાપુણાતીતિ એત્તાવતા ઉપમાભાવો વેદિતબ્બો. ઉપમાયમ્પિ વા તાવ યાવાતિ કાલસ્સ ભેદમત્તા લબ્ભતેવાતિ તસ્સા ગહણે કાલભેદવસેનાપિ ઉપમા યોજેતબ્બા.

**૭૧૨**. પુબ્બે આદાનનિક્ખેપાદિવસેન ચતુસન્તતિરૂપં સઙ્ખરિત્વા દસ્સિતં, ઇદાનિ આહારસમુટ્ઠાનાદિવસેન ભિન્દિત્વા દસ્સેન્તો “**તદેવ રૂપં વિસઙ્ખરિત્વા**”તિઆદિમાહ. તત્થ **વિસઙ્ખરિત્વા** વિભજિત્વા. ‘‘વિસઙ્ખરિત્વા’’તિ વા પાઠો, અયમેવત્થો. **આહારમય**ન્તિ આહારેન નિબ્બત્તં. **ઝત્ત**ન્તિ મિલાતં. **કિલન્ત**ન્તિ ખિન્નં. **ધાત**ન્તિ તિત્તં. **પીણિત**ન્તિ મંસૂપચયસમ્પત્તિયા પીણિતં. તતો એવ **મુદુ**. **સિનિદ્ધ**ન્તિ સિનિદ્ધચ્છવિતાય સણ્હં. તતો એવ **ફસ્સવન્તં**.

**૭૧૩**. **ઉણ્હકાલે સમુટ્ઠિતં રૂપ**ન્તિ ઉણ્હસન્તાપેન સન્તત્તં રૂપં સન્ધાયાહ. **સીતઉતુના**તિ સપ્પાયેન સીતઉતુના.

૭૧૪. **આયતનદ્વારવસેના**તિ આયતનસઙ્ખાતદ્વારવસેન. કમ્મદ્વારનિવત્તનત્થં આયતનગ્ગહણં. **કાયદ્વારે**તિ પસાદકાયદ્વારે. **મનોદ્વારં** નામ સાવજ્જનં ભવઙ્ગં. તસ્સ નિસ્સયભાવતો હદયવત્થું સન્ધાય નિસ્સિતવોહારેન ‘‘**મનોદ્વારે**’’તિ વુત્તં, યત્થ મનોદ્વારુપ્પત્તિ.

૭૧૫. **સોમનસ્સિતદોમનસ્સિતવસેના**તિ સોમનસ્સિતદોમનસ્સિતપુગ્ગલવસેન, સોમનસ્સિતદોમનસ્સિતકાલવસેન વા.

**અયમત્થો**તિ અયં ઇદાનિ વુચ્ચમાનો સઙ્ખારાનં અતિઇત્તરખણતાસઙ્ખાતો અત્થો.

**જીવિત**ન્તિ જીવિતિન્દ્રિયં. **સુખદુક્ખા**તિ સુખદુક્ખવેદના. ઉપેક્ખાપિ હિ સુખદુક્ખાસુ એવ અન્તોગધા ઇટ્ઠાનિટ્ઠભાવતો. **અત્તભાવો**તિ જીવિતવેદનાવિઞ્ઞાણાનિ ઠપેત્વા અવસિટ્ઠધમ્મા વુત્તા. સઞ્ઞાતિ કેચિ. **કેવલા**તિ અત્તના નિચ્ચભાવેન વા અવોમિસ્સા. **એકચિત્તસમાયુત્તા**તિ એકેકેન ચિત્તેન સહિતા. **લહુસો વત્તતે ખણો**તિ વુત્તનયેન એકચિત્તક્ખણિકતાય લહુકો અતિઇત્તરો જીવિતાદીનં ખણો વત્તતિ.

**ચુલ્લાસીતિસહસ્સાનિ કપ્પ**ન્તિ ચતુરાસીતિસહસ્સપરિમાણં કપ્પં, અચ્ચન્તસંયોગે એતં ઉપયોગવચનં. **કપ્પ**ન્તિ ચ સામઞ્ઞવસેન એકવચનં. **મરૂ**તિ દેવા. **દ્વીહિ ચિત્તેહિ સમોહિતા**તિ એવં ચિરજીવિનોપિ તે દ્વીહિ ચિત્તેહિ સહિતા હુત્વા ન તિટ્ઠન્તિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – તેસમ્પિ સન્તાને જીવિતાદીનિ દ્વીહિ ચિત્તેહિ સહ ન તિટ્ઠન્તિ, એકેન ચિત્તેન સહ ઉપ્પન્નાનિ તેનેવ સહ નિરુજ્ઝનતો યાવ દુતિયા ન તિટ્ઠન્તીતિ.

**યે નિરુદ્ધા મરન્તસ્સા**તિ ચવન્તસ્સ સત્તસ્સ ચુતિચિત્તેન સદ્ધિં નિરુદ્ધાતિ વત્તબ્બા યે ખન્ધા. **તિટ્ઠમાનસ્સ વા ઇધા**તિ યે વા ઇધ પવત્તિયં તિટ્ઠન્તસ્સ ધરન્તસ્સ ભઙ્ગપ્પત્તિયા નિરુદ્ધક્ખન્ધા. **સબ્બેપિ સદિસા** તે સબ્બેપિ એકસદિસા અત્થઙ્ગતા **અપ્પટિસન્ધિકા** પુન આગન્ત્વા પટિસન્ધાનાભાવેન વિગતા. યથા હિ ચુતિક્ખન્ધા ન નિબ્બત્તન્તિ, એવં તતો પુબ્બેપિ ખન્ધા. તસ્મા એકચિત્તક્ખણિકં સત્તાનં જીવિતન્તિ અધિપ્પાયો.

**અનન્તરા ચ યે ભગ્ગા**તિ યે સઙ્ખારા અનન્તરમેવ ભગ્ગા નિરુદ્ધા. **યે ચ ભગ્ગા અનાગતે**તિ યે ચ સઙ્ખારા અનાગતે ભગ્ગા ભઞ્જનસીલા ભિજ્જિસ્સન્તિ. **તદન્તરા નિરુદ્ધાન**ન્તિ તેસં અતીતાનાગતાનં અન્તરા વેમજ્ઝે પચ્ચુપ્પન્નતં પત્વા નિરુદ્ધાનં ભગ્ગાનં. **વેસમં નત્થિ લક્ખણે**તિ તેસં તિવિધાનમ્પિ ભઙ્ગલક્ખણનિમિત્તં વિસમતા વિસદિસતા નત્થિ.

**અનિબ્બત્તેન ન જાતો**તિ અનુપ્પન્નેન ચિત્તેન જાતો ન હોતિ, અજાતો નામ હોતિ. **પચ્ચુપ્પન્નેન** વત્તમાનેન ચિત્તેન **જીવતિ** જીવમાનો નામ હોતિ. **ચિત્તભઙ્ગા મતો લોકો**તિ ચુતિચિત્તસ્સ વિય સબ્બસ્સપિ તસ્સ તસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગપ્પત્તિયા અયં લોકો પરમત્થતો મતો નામ હોતિ નિરુદ્ધસ્સ અપ્પટિસન્ધિકત્તા. એવં સન્તેપિ **પઞ્ઞત્તિ પરમત્થિયા** યાયં તં તં સન્તં સનિસ્સયં ચિત્તં ઉપાદાય ‘‘તિસ્સો જીવતિ, ફુસ્સો જીવતી’’તિ એવં વચનપ્પવત્તિયા વિસયભૂતા સન્તાનપઞ્ઞત્તિ, સા એત્થ પરમત્થિયા પરમત્થભૂતા. તથા હિ વદન્તિ ‘‘નામગોત્તં ન જીરતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૭૬).

**અનિધાનગતા ભગ્ગા**તિ યે ભગ્ગા, ન તે કત્થચિ નિધાનં ગતા, અથ ખો અભાવમેવ ગતા. **પુઞ્જો નત્થિ અનાગતે** યતો આગચ્છેય્યું વત્તમાનભાવં. **નિબ્બત્તા યેપી**તિ યે પટિલદ્ધત્તભાવા પચ્ચુપ્પન્ના, તેપિ **આરગ્ગે**

**સાસપૂપમા તિટ્ઠન્તિ**. યથા નામ સૂચિયં ઠિતાયં સાસપો ખિત્તો તસ્સા સિખં ફુટ્ઠમત્તો વિગચ્છતિ ન તિટ્ઠતિ, એવં સઙ્ખારા ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જન્તિ, ન તેસં અવટ્ઠાનં અત્થીતિ.

**ભઙ્ગો નેસં પુરક્ખતો**તિ તેસં નિબ્બત્તધમ્માનં ભઙ્ગો નામ પુરતો એવ કતો, એકંસભાવી ન અપસક્કતીતિ અત્થો. **પુરાણેહી**તિ પુરિમકેહિ અતીતેહિ.

**અદસ્સનતો**તિ અપસ્સિતબ્બતો. **આયન્તી**તિ આગચ્છન્તિ. "**ઉપ્પજ્જન્તી**"તિ ઇમિનાપિ કુતોચિ રાસિતો આગમનાભાવમેવાહ. **ભગ્ગા ગચ્છન્તુદસ્સનન્તિ** ભગ્ગાપિ કત્થચિ ઉપગમનાભાવતો સબ્બેન સબ્બં અદસ્સનં અભાવમેવ ગચ્છન્તિ. તત્થ નિદસ્સનમાહ "**વિજ્જુપ્પાદો...પે॰... વયન્તિ ચા**"તિ.

**૭૧૬**. "**વિવટ્ટકપ્પતો પટ્ઠાય ઉપ્પજ્જનકરૂપ**"ન્તિ ઇમિના સયમેવ ઉપ્પજ્જનકધમ્મતાય "**ધમ્મતારૂપ**"ન્તિ અન્વત્થનામતં દસ્સેતિ. અયલોહાદીસુ **અયો** નામ કાળલોહં. **લોહં** નામ જાતિલોહં વિજાતિલોહં કિત્તિમલોહં પિસાચલોહન્તિ ચતુબ્બિધં. તત્થ અયો રજતં સુવણ્ણં તિપુ સીસં તમ્બલોહં વેકન્તકલોહન્તિ ઇમાનિ સત્ત **જાતિલોહાનિ**. નાગનાસિકલોહં **વિજાતિલોહં**. કંસલોહં વટ્ટલોહં હારકૂટન્તિ તીણિ **કિત્તિમલોહાનિ**. મોરક્ખકાદિ **પિસાચલોહં**. તત્થ તમ્બલોહં વેકન્તકન્તિ ઇમેહિ દ્વીહિ જાતિલોહેહિ સદ્ધિં સેસં સબ્બમ્પિ ઇધ ''લોહ''ન્તિ ગહિતન્તિ. **તિપૂ**તિ સેતતિપુ. **સીસ**ન્તિ કાળતિપુ. **સુવણ્ણં** આકરુપ્પન્નરસવિદ્ધાદિભેદં. **મુત્તા** સામુદ્દિકમુત્તાદિ. **મણી**તિ વેળુરિયલોહિતઙ્ગમસારગલ્લાનિ ઠપેત્વા અવસેસો સબ્બો મણિવિસેસો. **વેળુરિયો** વંસવણ્ણમણિ. **સઙ્ખો** સામુદ્દિકસઙ્ખો. **સિલા**તિ કાળસિલાપણ્ડુસિલાદિભેદા સબ્બાપિ રતનસમ્મતસિલા. **પવાળં** નામ વટ્ટમં વિદ્ધમં. **લોહિતઙ્ગં** રત્તમણિ. **મસારગલ્લં** કબરમણિ. **ભૂમિ**આદયો પાકટાવ. **તદસ્સા**તિ તં ધમ્મતારૂપં અસ્સ યોગિનો.

**તરુણપલ્લવવણ્ણ**ન્તિ અમ્બાદીનં તરુણપલ્લવેન સમાનવણ્ણં. **સભાગરૂપસન્તતિ**ન્તિ વણ્ણાદિના સમાનભાગં રૂપસન્તાનં. **અનુપ્પબન્ધાપયમાન**ન્તિ હેતુફલપરમ્પરાય સમ્બન્ધનવસેન પવત્તન્તિ.

**સો**તિ યોગી. **ત**ન્તિ અસોકરુક્ખપણ્ણં. **પરિગ્ગહેત્વા**તિ ઞાણેન પરિચ્છિજ્જ ગહેત્વા. **ઇમિના નયેના**તિ ઇમિના અસોકપણ્ણે વુત્તેન નયેન. **સબ્બમ્પિ** અયલોહાદિભેદં **ધમ્મતારૂપં**. તમ્પિ હિ સીતકાલે સીતલં, ઉણ્હકાલે સૂરિયસન્તાપેન ઉણ્હતરં હોતિ. તત્થ સીતભાવેન પવત્તં રૂપં ઉણ્હં ઉણ્હભાવેન પવત્તં રૂપં સીતં ન પાપુણાતિ. તત્થ તત્થેવ તટતટાયન્તં ભિજ્જતીતિઆદિના યોજેતબ્બં.

### અરૂપસત્તકસમ્મસનકથાવણ્ણના

**૭૧૭**. **કલાપતો**તિ અરૂપધમ્મકલાપતો.

યસ્મા તત્થ ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા સબ્બચિત્તુપ્પાદસાધારણા સુપાકટા, સુવિઞ્ઞેય્યા ચ, તસ્મા તેસં વસેન દસ્સેન્તો "**કલાપતોતિ ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા**"તિ આહ. યે ઇમે સમ્મસને ઉપ્પન્ના ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા, સબ્બે તે વિનટ્ઠાતિ સમ્બન્ધો.

**પવત્તં ચિત્ત**ન્તિ સત્તસુ ઠાનેસુ સમ્મસનવસેન પવત્તં ચિત્તં. **સમ્મસન્તો**તિ એકજ્ઝં ગહેત્વા સમ્મસન્તો. **તં યુત્તતર**ન્તિ તં અરિયવંસકથાયં વુત્તં યુત્તતરં આસન્નભાવેન વિભૂતતરં રૂપસત્તકે સમ્મસનં સહ ગહેત્વા સમ્મસનસ્સ વુત્તત્તા. અપિચ રૂપસત્તકે સમ્મસનસ્સ રૂપધમ્મેસુ સાતિસયં ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા પવત્તત્તા

તબ્બિસયં અરૂપસમ્મસનં સાતિસયં અનિચ્ચાદિલક્ખણપ્પટિવેધાય સમ્પવત્તતીતિ તં યુત્તતરં, ન પન અપુબ્બકેસાદિસમ્મસનં કત્વા તબ્બિસયં પવત્તિતં. તથા સતિ કમ્મટ્ઠાનં નવં નવં એવ સિયા, પુબ્બે ગહિતં સમ્મસનવિસયં છડ્ડેત્વા અઞ્ઞસ્સ સમ્મસનવિસયસ્સ ગણ્હનતો. **સેસાનિપી**તિ યમકતો સમ્મસનાદીનિપિ. **તેનેવા**તિ અરિયવંસકથાનયેનેવ.

**૭૧૮. તમ્પિ ચિત્ત**ન્તિ આદાનનિક્ખેપતો સમ્મસનવસેન પવત્તચિત્તુપ્પાદમ્પિ. ચિત્તસીસેન હિ નિદ્દેસો. એસ નયો સબ્બત્થ. **યમકતો સમ્મસતિ નામ** નામરૂપધમ્મે આરબ્ભ યુગળવસેન સમ્મસનસ્સ પવત્તનતો. અયઞ્હિ પુબ્બે રૂપસત્તકવસેન સમ્મસિત્વા ઠિતોપિ ઇદાનિ આદાનનિક્ખેપાદિવસેન સમ્મસિત્વાવ તં સમ્મસતિ. ખણિકતો સમ્મસનાદીસુપિ એસેવ નયો.

**૭૧૯. એતમ્પી**તિ એતં ચતુત્થસમ્મસનચિત્તમ્પિ. **પઠમચિત્ત**ન્તિ આદાનનિક્ખેપાદિવસેન રૂપં સમ્મસિતચિત્તં, યં રૂપપરિગ્ગાહકચિત્તન્તિ અધિપ્પેતં. સમ્મસિતસમ્મસિતચિત્તસમ્મસનેન તેસં ખણિકભાવસ્સ વિભાવનતો ઇદં સમ્મસનં “**ખણિકતો સમ્મસન**”ન્તિ વુત્તં.

**૭૨૦**. ઇદમેવ ચ સમ્મસનં દિગુણિતં અનેકસમ્મસનપટિપાટિસમ્ભવતો “**પટિપાટિતો સમ્મસન**”ન્તિ વુત્તં. **વટ્ટેય્યા**તિ સમ્ભવેય્ય. તથા સતિ પટિપાટિસમ્મસનપસુતા એવ ભાવના સિયા, ન મૂલકમ્મટ્ઠાનુપકારી, ન ચાયં સમાપત્તિચારો. યસ્મા ચ તત્તકેન રૂપધમ્મેસુ, અરૂપધમ્મેસુ ચ અનિચ્ચાદિલક્ખણાનિ સુટ્ઠુ વિભૂતાનિ હોન્તિ, તસ્મા વુત્તં “**યાવ દસમચિત્તસમ્મસના...પે॰... ઠપેતબ્બ**”ન્તિ. **ઠપેતબ્બ**ન્તિ ચ ન એકાદસમં દ્વાદસમેન સમ્મસિતબ્બન્તિ પટિપાટિતો સમ્મસનસ્સ પરિચ્છેદદસ્સનપરં, ન તતો સમ્મસનતો ઓરમનદસ્સનપરં, તસ્મા પુનપિ રૂપં પરિગ્ગહેત્વા યાવ દસમચિત્તસમ્મસના ભાવનમનુયુઞ્જતેવ. **વુત્ત**ન્તિ અરિયવંસકથાયં વુત્તં.

**૭૨૧. વિસું સમ્મસનનયો નામ નત્થી**તિ અનિચ્ચાદિમનસિકારવિનિમુત્તો અઞ્ઞો વિપસ્સનામનસિકારો નત્થિ. વિપસ્સનાય ચ દિટ્ઠિઆદિવિક્ખમ્ભના ઇધ દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનાદયોતિ અધિપ્પેતા. વિપસ્સનાય એવ હિ પવત્તિવિસેસેન દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનાદયો ઇજ્ઝન્તીતિ દસ્સેન્તો “**યં પનેત**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **સત્તસઞ્ઞા**તિ સત્તા અત્થીતિ ઉપ્પજ્જનકસઞ્ઞા. દુબ્બલાય અત્તદિટ્ઠિયા સહગતસઞ્ઞાતિપિ વદન્તિ. **સત્તસઞ્ઞં ઉગ્ઘાટિતચિત્તેના**તિ સત્તસઞ્ઞાય વિક્ખમ્ભનવસેન પવત્તચિત્તેન દિટ્ઠિ નુપ્પજ્જતિ, સઞ્ઞાવિપલ્લાસહેતુઉપ્પજ્જનકા ચિત્તદિટ્ઠિવિપલ્લાસા તદભાવેન હોન્તીતિ. **માનો** નામ યો દિટ્ઠૂપનિસ્સયો અપાયગમનીયો, સો દિટ્ઠિયા વિક્ખમ્ભિતાય વિક્ખમ્ભિતો એવ હોતિ, દિટ્ઠિયા સમુચ્છિન્નાય સમુચ્છિજ્જનતોતિ આહ “**દિટ્ઠિઉગ્ઘાટિત...પે॰... માનો નુપ્પજ્જતી**”તિ. માનો વિક્ખમ્ભિયમાનો તણ્હાય પવત્તિં નિવારેતિ, અભિમતવિસયેસુ એવ તણ્હાય પવત્તનતોતિ વુત્તં “**માનસમુગ્ઘાટિત...પે॰... તણ્હા નુપ્પજ્જતી**”તિ. **તણ્હા**તિ ઇધ સુખુમા નિકન્તિ અધિપ્પેતાતિ આહ “**તણ્હાય...પે॰... પરિયાદિન્ના નામ હોતી**”તિ.

**અયં નયો**તિ ઇદાનિ વુચ્ચમાનો સમ્મસનવિધિ.

**મમ વિપસ્સના**તિ ઇમસ્સાપિ અત્તનિયસઞ્ઞિતાય વિપસ્સનાય સામિભૂતો અત્તા પરામસીયતીતિ દિટ્ઠિગાહતાતિ તથા “**ગણ્હતો હિ દિટ્ઠિસમુગ્ઘાટનં નામ ન હોતી**”તિ વુત્તં. કામઞ્ચાયં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિકઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિસમધિગમેન વિસુદ્ધદિટ્ઠિકો, મગ્ગેન પન અસમુગ્ઘાટિતત્તા અનોળારિકાય ચ દિટ્ઠિયા વસેનેવં વુત્તં.

**સુટ્ઠૂ**તિ સમ્મા. **મનાપન્તિ** ચ કિરિયાવિસેસનં, મનવડ્ઢનાકારેનાતિ અત્થો. ઉભયેનાપિ વિપસ્સનાવિસયં અધિમાનમાહ. તેન વુત્તં ‘‘**માનસમુગ્ઘાટો નામ ન હોતી**’’તિ.

**વિપસ્સિતું સક્કોમી**તિ તત્થ સમત્થતાપદેસેન ગુણવિસેસયોગતો વિપસ્સનાય અસ્સાદેતબ્બતા દસ્સીયતિ, ચિત્તં વિપસ્સિતું સક્કોમિ. તસ્મા વિપસ્સન્તો એવ કાલં વીતિનામેસ્સામીતિ વિપસ્સનં અસ્સાદેન્તસ્સાતિ યોજના.

યસ્મા દિટ્ઠિસમુગ્ઘાટનં નામેત્થ વિસેસતો અનત્તાનુપસ્સનાય હોતિ, તસ્મા તં દસ્સેન્તેન ‘‘**સચે સઙ્ખારા**’’તિઆદિના અનત્તાનુપસ્સનાવિધિં વત્વા યસ્મા પન અનત્તતો અનુપસ્સન્તેન સઙ્ખારા અનિચ્ચતોપિ દુક્ખતોપિ અનુપસ્સિતબ્બા એવ તદુપબ્રૂહનતો, તસ્મા ‘‘**હુત્વા અભાવટ્ઠેના**’’તિઆદિ વુત્તં.

યસ્મા માનસમુગ્ઘાટનં નામ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય હોતિ. ખણે ખણે ભિજ્જનકે સઙ્ખારે પસ્સન્તસ્સ કુતો માનસ્સ અવસરો. અનિચ્ચસઞ્ઞા ભાવેતબ્બા અસ્મિમાનસમુગ્ઘાટાયાતિ હિ વુત્તં.

યસ્મા નિકન્તિપરિયાદાનં નામ દુક્ખાનુપસ્સનાય હોતિ. ન હિ સભાવતો, દુક્ખવત્થુતો ચ દુક્ખભૂતે સઙ્ખારે પસ્સન્તસ્સ તત્થ ઈસકમ્પિ અભિરતો હોતિ. અસ્સાદાનુપસ્સિનો હિ તત્થ તણ્હા ઉપ્પજ્જેય્ય. સેસં અનત્તલક્ખણે વુત્તનયમેવ. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપત્થો – વુત્તનયેન પટિપાટિતો સમ્મસનં પસુતસ્સ યોગિનો યદા અનત્તાનુપસ્સના તિક્ખા સૂરા વિસદા પવત્તતિ, ઇતરા દ્વેપિ તદનુગતિકા, તદાનેન દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનં કતં હોતિ. અત્તદિટ્ઠિમૂલિકા હિ સબ્બા દિટ્ઠિયો. અનત્તાનુપસ્સના ચ અત્તદિટ્ઠિયા ઉજુપટિપક્ખા.

યદા પન અનિચ્ચાનુપસ્સના તિક્ખા સૂરા વિસદા પવત્તતિ, ઇતરા દ્વેપિ તદનુગતિકા , તદાનેન માનસમુગ્ઘાટનં કતં હોતિ. સતિ હિ નિચ્ચગાહે માનજપ્પના ‘‘ઇદં નિચ્ચં, ઇદં ધુવ’’ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૧) **બકબ્રહ્મુનો** વિય. અનિચ્ચાનુપસ્સના ચ નિચ્ચગાહસ્સ ઉજુપટિપક્ખા.

યદા પન દુક્ખાનુપસ્સના તિક્ખા સૂરા વિસદા પવત્તતિ, ઇતરા દ્વેપિ તદનુગતિકા, તદાનેન નિકન્તિપરિયાદાનં કતં હોતિ. સતિ હિ સુખસઞ્ઞાય તણ્હાગાહોવ, દુક્ખાનુપસ્સના ચ નિકન્તિયા ઉજુપટિપક્ખા. એવં તિસ્સન્નં અનુપસ્સનાનં કિચ્ચવિસેસવસેન દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનાદીનિ હોન્તિ. તેન વુત્તં ‘‘**ઇતિ અયં વિપસ્સના અત્તનો અત્તનો ઠાનેયેવ તિટ્ઠતી**’’તિ. અનુપસ્સનાનં યથારહં સકકિચ્ચકરણમ્હિ સકટ્ઠાનેયેવ ઠાનં, તસ્મા વિસું સમ્મસનનયો નત્થીતિ ન વત્તબ્બન્તિ અધિપ્પાયો.

**૭૨૨. સબ્બાકારતો**તિ ઇધ વિય એકદેસેન અવત્વા સબ્બાકારતો સરૂપતો, કિચ્ચતો ચ અનવસેસતો વત્તબ્બા. **ઇધેવા**તિ તીરણપરિઞ્ઞાયમેવ. એકચ્ચાનંયેવેત્થ અનુપસ્સનાનં પટિલાભોતિ આહ ‘‘**એકદેસં પટિવિજ્ઝન્તો**’’તિ, તા પન સયમેવ સરૂપતો દસ્સેસ્સતિ . **તપ્પટિપક્ખે ધમ્મે**તિ યા અનુપસ્સના ઇધ સમ્ભવન્તિ, તાસં પટિપક્ખે ધમ્મે નિચ્ચસઞ્ઞાદિકે **પજહતિ** વિક્ખમ્ભેતિ.

**ખયાનુપસ્સન**ન્તિ સઙ્ખારાનં ખણભઙ્ગાનુપસ્સનં. **ભાવેન્તો**તિ વડ્ઢેન્તો. **ઘનસઞ્ઞ**ન્તિ સન્તતિસમૂહકિચ્ચારમ્મણાનં વસેન એકત્તગ્ગહણં. **ખયાનુપસ્સન**ન્તિ હુત્વા અભાવાનુપસ્સનન્તિ વદન્તિ. યાય પઞ્ઞાય ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા ‘‘અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮) પસ્સતિ, સા **ખયાનુપસ્સના**. ભઙ્ગાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય તસ્સા પારિપૂરીતિ ઘનસઞ્ઞાય પહાનં હોતિ, તતો પુબ્બે અપરિપુણ્ણતાય તં ન હોતિ.

એવમઞ્ઞત્થાપીતિ પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણતા પહાનતીરણપરિઞ્ઞાસુ વિપસ્સનાપઞ્ઞાય દટ્ઠબ્બા. પચ્ચક્ખતો, અન્વયતો ચ સઙ્ખારાનં ભઙ્ગં દિસ્વા તત્થેવ ભઙ્ગસઙ્ખાતે નિરોધે અધિમુત્તતા **વયાનુપસ્સના**, તાય **આયૂહનં પજહતિ**. યદત્થં, યાય ચ આયૂહતિ, તસ્મિં પવત્તે તણ્હાય યસ્સ ચિત્તં ન નમતીતિ. તેન વુત્તં "**વયાનુપસ્સનં ભાવેન્તો આયૂહનં પજહતી**"તિ. જાતસ્સ જરામરણેહિ દ્વિધા પરિણામદસ્સનં, રૂપસત્તકાદિવસેન વા પરિગ્ગહિતસ્સ તંતંપરિચ્છેદતો પરં અઞ્ઞભાવદસ્સનં **વિપરિણામાનુપસ્સના**, તાય **ધુવસઞ્ઞં** થિરભાવગહણં **પજહતિ**.

**અનિમિત્તાનુપસ્સના**દયો અનિચ્ચાનુપસ્સનાદયો એવ. **નિમિત્ત**ન્તિ સન્તતિયં, સમૂહે ચ એકત્તસઞ્ઞાય ગય્હમાનં કાલન્તરાવટ્ઠાયિભાવેન, નિચ્ચભાવેન ચ સઙ્ખારાનં સકિચ્ચપરિચ્છેદતાય સવિગ્ગહં વિય ઉપટ્ઠાનમત્તં. **પણિધિ**ન્તિ સુખપત્થનં, રાગાદિપણિધિં વા, અત્થતો તણ્હાવસેન સઙ્ખારેસુ નિન્નતં. **અભિનિવેસ**ન્તિ અત્તાભિનિવેસં. એતેસઞ્હિ નિમિત્તાદીનં પટિપક્ખભાવેન અનિચ્ચાનુપસ્સનાદયો અનિમિત્તાદિનામેહિ વુત્તાતિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીહિ પહાતબ્બા નિચ્ચસઞ્ઞાદયો વિય નિમિત્તગ્ગાહાદયોવ પટિપક્ખાતિ દટ્ઠબ્બા. રૂપાદિઆરમ્મણં ઞત્વા તદારમ્મણસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા સઙ્ખારા એવ ભિજ્જન્તિ, સઙ્ખારાનં મરણં, ન અઞ્ઞો કોચિ અત્થીતિ ભઙ્ગવસેન સુઞ્ઞતં ગહેત્વા પવત્તા વિપસ્સના અધિપઞ્ઞા ચ સા ધમ્મેસુ ચ વિપસ્સનાતિ **અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સના**, તાય નિચ્ચસારાદિઆદાનવસેન પવત્તં અભિનિવેસં સતણ્હં દિટ્ઠિં પજહતિ. **યથાભૂતઞાણદસ્સનં** નામ સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સનં. તેન ''અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાન''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) એવમાદિકં, ''ઇસ્સરતો લોકો સમ્ભવતી''તિ એવમાદિકઞ્ચ **સમ્મોહાભિનિવેસં પજહતિ**. ભયતુપટ્ઠાનવસેન ઉપ્પન્નં સબ્બભવાદીસુ આદીનવદસ્સનઞાણં **આદીનવાનુપસ્સના**, તાય કસ્સચિપિ આલયનિસ્સયઅદસ્સનતો **આલયાભિનિવેસં** તથાપવત્તં તણ્હં **પજહતિ**. સઙ્ખારાનં મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયભૂતં પટિસઙ્ખાઞાણં **પટિસઙ્ખાનુપસ્સના**, તાય અનિચ્ચાદીસુ અપ્પટિસઙ્ખાતત્તા પટિસઙ્ખાનસ્સ પટિપક્ખભૂતં અવિજ્જં પજહતિ. સઙ્ખારુપેક્ખા, અનુલોમઞાણઞ્ચ **વિવટ્ટાનુપસ્સના**. તસ્સા હિ વસેન તસ્સ પદુમપલાસે ઉદકબિન્દુ વિય સબ્બસઙ્ખારેહિ ચિત્તં પતિલીયતિ પતિકુટતિ, તસ્મા તાય **સંયોગાભિનિવેસં** કામસંયોગાદિકિલેસપ્પવત્તિં **પજહતિ**. અનિચ્ચાનુપસ્સનાદયો સત્ત અનુપસ્સના હેટ્ઠા અત્થતો વિભત્તાતિ, પરતો ચ સંવણ્ણીયન્તીતિ ઇધ ન વુત્તા.

**તાસૂ**તિ અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ. **ઇમિના**તિ યોગિના. **તસ્મા**તિ અનિચ્ચાદિલક્ખણત્તયવસેન સઙ્ખારાનં દિટ્ઠત્તા. તંદસ્સનઞ્હિ અનિચ્ચાદિઅનુપસ્સનાતિ. **પટિવિદ્ધા**તિ પટિલદ્ધા. યદગ્ગેન હિ ઞાણેન સવિસયો પટિવિદ્ધો, તદગ્ગેન તં પટિલદ્ધં નામ હોતિ. **બ્યઞ્જનમેવ નાનં** યથા ''રુક્ખો પાદપો તરૂ''તિ. **તાપિ** અનિમિત્તાપણિહિતસુઞ્ઞતાનુપસ્સના.

**સબ્બાપિ વિપસ્સના**, તસ્મા એકદેસેન પટિવિદ્ધા હોન્તીતિ અધિપ્પાયો. **કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિયા એવ સઙ્ગહિતં**, તસ્મા તં પગેવ સિદ્ધન્તિ અત્થો. તેનાહ "**ઇદમ્પિ દ્વયં પટિવિદ્ધમેવ હોતી**"તિ. **સેસેસુ** નિબ્બિદાનુપસ્સનાદીસુ દસસુ. "**કિઞ્ચિ પટિવિદ્ધં કિઞ્ચિ અપ્પટિવિદ્ધ**"ન્તિ ઇમિના તેસં એકદેસપટિવેધમાહ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાય હિ સિદ્ધાય નિરોધાનુપસ્સના, ખયાનુપસ્સના, વયાનુપસ્સના, વિપરિણામાનુપસ્સના ચ એકદેસેન સિદ્ધા નામ હોન્તિ, દુક્ખાનુપસ્સનાય સિદ્ધાય નિબ્બિદાનુપસ્સના, આદીનવાનુપસ્સના ચ, અનત્તાનુપસ્સનાય સિદ્ધાય ઇતરાતિ.

### ઉદયબ્બયઞાણકથાવણ્ણના

**૭૨૩**. પરતો પટિપદાઞાણદસ્સનકથાયં અબ્ભાદિવિગમેન આકાસસ્સ વિય, પઙ્કમલવિગમેન ઉદકસ્સ વિય, કાળકાપગમેન સુવણ્ણસ્સ વિય સંકિલેસવિગમેન ઞાણસ્સ પરિસુદ્ધીતિ આહ "**નિચ્ચસઞ્ઞાદીનં પહાનેન વિસુદ્ધઞાણો**"તિ. અનેકાકારવોકારસઙ્ખારેસુ લક્ખણત્તયસલ્લક્ખણસમ્મસનસ્સ કતત્તા વુત્તં "**સમ્મસનઞાણસ્સ પારં ગન્ત્વા**"તિ. તત્થ **સમ્મસનઞાણસ્સા**તિ નયવિપસ્સનાસઙ્ખાતસ્સ કલાપસમ્મસનઞાણસ્સ. તસ્સેવ હિ થિરભાવાય ઇતરે સમ્મસનવિસેસાતિ વદન્તિ. **સમ્મસનઞાણસ્સા**તિ વા કલાપસમ્મસનાદિસમ્મસનઞાણસ્સ. અનુપદધમ્મવિપસ્સનાય સદિસા હિ સા. તાય હિ દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનાદિ સમ્ભવતીતિ. વિત્થારતો ભાવનાવિધાનં પરતો વત્તુકામો "**સઙ્ખેપતો તાવ આરભતી**"તિ આહ. સઙ્ખેપતો હિ આરમ્ભો આદિકમ્મિકસ્સ સુકરો. **તત્રા**તિ સઙ્ખેપેન આરમ્ભે.

**કથ**ન્તિ કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. યં "પચ્ચુપ્પન્નાનં...પે॰... ઉદયબ્બયાનુપસ્સને ઞાણ"ન્તિ વુત્તં, તં કથં ઞાતબ્બન્તિ ચેતિ અત્થો. સન્તતિપચ્ચુપ્પન્ને, ખણપચ્ચુપ્પન્ને વા ધમ્મે ઉદયબ્બયદસ્સનાભિનિવેસો કાતબ્બો, ન અતીતાનાગતેતિ વુત્તં "**પચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માન**"ન્તિ. ઉદયદસ્સનઞ્ચેત્થ યાવદેવ વયદસ્સનત્થન્તિ વયદસ્સનસ્સ પધાનતં દસ્સેતું "**વિપરિણામાનુપસ્સને પઞ્ઞા**"તિ વત્વા તં પન વયદસ્સનં ઉદયદસ્સનપુબ્બકન્તિ આહ "**ઉદયબ્બયાનુપસ્સને ઞાણ**"ન્તિ.

**જાત**ન્તિ નિબ્બત્તં પટિલદ્ધત્તભાવં. અયં હિ જાતસદ્દો ખણત્તયસમઙ્ગિતં સન્ધાય વુત્તો "યે ધમ્મા જાતા ભૂતા"તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૦૪૬) વિય, ન અતીતં

"યે તે જાતા ન તે સન્તિ, યે ન જાતા તત્થેવ તે;
લદ્ધત્તભાવા નો ભગ્ગા, તેવ સન્તિ સભાવતો"તિ. –

આદીસુ વિય, નાપિ જાતતામત્તં "યં તં જાતં ભૂતં સઙ્ખત"ન્તિઆદીસુ વિય. તેનાહ "**જાતં રૂપં પચ્ચુપ્પન્ન**"ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૦૭; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૯), પચ્ચુપ્પન્નરૂપં નામ જાતં ખણત્તયપરિયાપન્નન્તિ અત્થો. તં પન આદિતો દુપ્પરિગ્ગહન્તિ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નવસેન વિપસ્સનાભિનિવેસો કાતબ્બો. **તસ્સા**તિ રૂપસ્સ. પચ્ચયલક્ખણપપઞ્ચં અનામસિત્વા **નિબ્બત્તિલક્ખણં ઉદયો**તિ નિબ્બત્તનસઞ્ઞિતં સઙ્ખતલક્ખણં ઉદયો ઉપ્પાદો. **વિપરિણામલક્ખણં વયો**તિ વિપરિણામસઞ્ઞિતં સઙ્ખતલક્ખણં વયો વિનાસો. **અનુપસ્સનાઞાણ**ન્તિ યા ઉદયસ્સ, વયસ્સ ચ અનુપેક્ખના, તં ઞાણં. કિઞ્ચાપિ કલાપસમ્મસનાદીસુ જાતિજરામરણસીસેન જાતિજરામરણવન્તો ધમ્મા વુત્તા, ઇધ પન ઉદયબ્બયઞાણનિદ્દેસે "જાતિ પચ્ચુપ્પન્ના, તસ્સા નિબ્બત્તિલક્ખણં ઉદયો, વિપરિણામલક્ખણં વયો"તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૯) વુચ્ચમાને જાતિજરામરણાનં જાતિજરામરણવન્તતા, નિપ્ફન્નતા ચ અનુઞ્ઞાતા વિય હોતીતિ તં પરિહરિતું પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગેસુ ભવપરિયોસાનાવ દેસના કતા.

**સો**તિ યોગી. **ઇમિના પાળિનયેના**તિ ઇમાય "જાતં રૂપં પચ્ચુપ્પન્ન"ન્તિઆદિના દસ્સિતાય પાળિગતિયા. **જાતિ**ન્તિ ન પસૂતિં, ન ચ પઠમાભિનિબ્બત્તિમત્તં, અથ ખો ઉપ્પાદં નિબ્બત્તિવિકારં. સ્વાયં વિકારો યસ્મા સઙ્ખારાનં અભિનવાવદ્ધાનજરા વિય નવભાવાપગમોતિ આહ "**અભિનવાકાર**"ન્તિ. સમનુપસ્સતીતિ સમ્બન્ધો. **અનુપ્પન્નસ્સ રાસિ વા નિચયો વા નત્થિ** યતો આગચ્છેય્ય ઉપ્પજ્જમાનં અલદ્ધત્તભાવસ્સ સબ્બેન સબ્બં અવિજ્જમાનત્તા. તેનાહ "**ઉપ્પજ્જમાન...પે॰... નત્થી**"તિ. યથા અનાગતે અદ્ધનિ ઇમે ધમ્મા સબ્બેન સબ્બં નત્થિ, એવં અતીતેપિ અદ્ધનીતિ દસ્સેન્તો "**નિરુજ્ઝમાનસ્સાપી**"તિઆદિં વત્વા અવિજ્જમાનાનંયેવ રૂપારૂપધમ્માનં હેતુપચ્ચયસમવાયે

ઉપ્પાદો, ઉપ્પજ્જિત્વા ચ સબ્બસો અભાવૂપગમોતિ ઇમમત્થં સમુદાયગતં તદેકદેસભૂતાય ઉપમાય વિભાવેતું “**યથા પના**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **રાસિતો**તિ રાસિભાવેન સમુસ્સિતો પુઞ્જો રાસિ. યથા તથા પિણ્ડિભૂતો **નિચયો**. ભૂમિયં નિદહિત્વા ઠપિતં **નિધાનં**. ઉપવીણેતિ એતેનાતિ **ઉપવીણં**, વીણાવાદનં.

**૭૨૪**. એવં સઙ્ખેપતો ઉદયબ્બયમનસિકારવિધિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિત્થારતો દસ્સેતું “**પુન ચાની**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અવિજ્જાસમુદયા**તિ અવિજ્જાય ઉપ્પાદા, અત્થિભાવાતિ અત્થો. નિરોધવિરોધીહિ ઉપ્પાદો અત્થિભાવવાચકોપિ હોતીતિ વુત્તોવાયમત્થો. તસ્મા પુરિમભવસિદ્ધાય અવિજ્જાય સતિ ઇમસ્મિં ભવે રૂપસ્સ ઉપ્પાદો હોતીતિ અત્થો. **પચ્ચયસમુદયટ્ઠેના**તિ પચ્ચયસ્સ ઉપ્પન્નભાવેન, અત્થિભાવતોતિ અત્થો. અવિજ્જાદીહિ ચ તીહિ અતીતકાલિકાનિ તેસં સહકારીકારણભૂતાનિ ઉપાદાનાદીનિપિ ગહિતાનેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

પવત્તિપચ્ચયેસુ કબળીકારાહારસ્સ બલવતાય સો એવ ગહિતો “**આહારસમુદયા**”તિ. તસ્મિં પન ગહિતે પવત્તિપચ્ચયતાસામઞ્ઞેન ઉતુચિત્તાનિપિ ગહિતાનેવ હોન્તીતિ ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપસ્સ પચ્ચયતો ઉદયદસ્સનં વિભાવિતમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. અવિજ્જાતણ્હુપનિસ્સયસહિતેનેવ કમ્મુના રૂપકાયસ્સ નિબ્બત્તિ. અસતિ ચ અવિજ્જુપનિસ્સયાય ભવનિકન્તિયા જાતિયા અસમ્ભવો એવાતિ. યથા ચ રૂપસ્સ અવિજ્જાતણ્હુપનિસ્સયતા, એવં વેદનાદીનમ્પિ દટ્ઠબ્બા. આહારો પન ઉપ્પન્નસ્સ રૂપસ્સ પોસકો, કબળીકારાહારસ્સ અધિપ્પેતત્તા, કામધાતાધિટ્ઠાનત્તા ચ દેસનાય. ઉક્કંસનિદ્દેસેન વા આહારગ્ગહણં. “**નિબ્બત્તિલક્ખણ**”ન્તિઆદિના કાલવસેન ઉદયદસ્સનમાહ. તત્થ અદ્ધાનવસેન પગેવ ઉદયં પસ્સિત્વા ઠિતો ઇધ સન્તતિવસેન દિસ્વા અનુક્કમેન ખણવસેન પસ્સતિ. **પઞ્ચ લક્ખણાની**તિ અવિજ્જા તણ્હા કમ્મં આહારોતિ ઇમેસં પચ્ચયાનં અત્થિતાસઙ્ખાતલક્ખણાનિ ચેવ રૂપસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણઞ્ચાતિ ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ. તેસં અત્થિતા હિ રૂપસ્સ ઉદયો લક્ખીયતિ એતેહીતિ લક્ખણાનીતિ વુચ્ચન્તિ. નિબ્બત્તિ પન સઙ્ખતલક્ખણમેવાતિ.

**અવિજ્જાનિરોધા રૂપનિરોધો**તિ અગ્ગમગ્ગઞાણેન અવિજ્જાય અનુપ્પાદનિરોધતો અનાગતસ્સ રૂપસ્સ અનુપ્પાદનિરોધો હોતિ પચ્ચયાભાવે અભાવતો. **પચ્ચયનિરોધટ્ઠેના**તિ અવિજ્જાસઙ્ખાતસ્સ અનાગતે ઉપ્પજ્જનકરૂપપચ્ચયસ્સ નિરુદ્ધભાવેન. **તણ્હાનિરોધા કમ્મનિરોધા**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **આહારનિરોધા**તિ પવત્તિપચ્ચયસ્સ કબળીકારાહારસ્સ અભાવે. **રૂપનિરોધો**તિ તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ અભાવો હોતિ. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં. **વિપરિણામલક્ખણ**ન્તિ ભઙ્ગકાલવસેન તેસં વયદસ્સનં. તસ્મા તં અદ્ધાવસેન પગેવ પસ્સિત્વા ઠિતો ઇધ સન્તતિવસેન દિસ્વા અનુક્કમેન ખણવસેન પસ્સતિ. **પઞ્ચ લક્ખણાની**તિ ઇધ અવિજ્જાદીનં ચતુન્નં પચ્ચયાનં અનુપ્પાદનિરોધો, રૂપસ્સ ખણનિરોધો ચાતિ ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ. તેસઞ્હિ અનુપ્પાદનિરોધો, રૂપસ્સ અચ્ચન્તનિરોધો લક્ખીયતિ એતેહીતિ લક્ખણાનીતિ વુચ્ચન્તિ.

**વિપરિણામો** સઙ્ખતલક્ખણમેવ. એસ નયો વેદનાક્ખન્ધાદીસુ. અયં પન વિસેસો – ‘‘ફુટ્ઠો વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ, ફુટ્ઠો ચેતેતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩), ‘‘ફસ્સપચ્ચયા વેદના, ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદના, સઞ્ઞા, ચેતના’’તિ, ચ વચનતો ફસ્સો વેદના (વિભ॰ ૨૩૧) સઞ્ઞા સઙ્ખારક્ખન્ધાનં પવત્તિપચ્ચયો, તંનિરોધા ચ તેસં નિરોધો, **મહાપદાન** (દી॰ નિ॰ ૨.૬૦) **મહાનિદાન**સુત્તેસુ, **અભિધમ્મે** ચ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયવારે ‘‘નામરૂપપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ (કથા॰ ૭૧૯) વચનતો નામરૂપં વિઞ્ઞાણસ્સ પવત્તિપચ્ચયો, તંનિરોધા તસ્સ નિરોધોતિ વુત્તં “**ફસ્સસમુદયા વેદનાસમુદયો**”તિઆદિ.

એત્થ ચ કેચિ તાવ આહુ ‘‘અરૂપક્ખન્ધાનં ઉદયબ્બયદસ્સનં અદ્ધાસન્તતિવસેનેવ, ન ખણવસેના’’તિ. તેસં મતેન ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સનમેવ ન સિયા. અપરે પનાહુ ‘‘પચ્ચયતો ઉદયબ્બયદસ્સને અતીતાદિવિભાગં અનામસિત્વા સબ્બસાધારણતો અવિજ્જાદિપચ્ચયા વેદનાસમ્ભવં લબ્ભમાનતં પસ્સતિ, ન ઉપ્પાદં. અવિજ્જાદિઅભાવે ચ તસ્સા અસમ્ભવં અલબ્ભમાનતં પસ્સતિ, ન ભઙ્ગં. ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સને પચ્ચુપ્પન્નાનં ઉપ્પાદં, ભઙ્ગઞ્ચ પસ્સતી’’તિ, તં યુત્તં. સન્તતિવસેન હિ રૂપારૂપધમ્મે ઉદયતો, વયતો ચ મનસિ કરોન્તસ્સ અનુક્કમેન ભાવનાય બલપ્પત્તકાલે ઞાણસ્સ તિક્ખવિસદભાવપ્પત્તિયા ખણતો ઉદયબ્બયા ઉપટ્ઠહન્તીતિ. અયઞ્હિ પઠમં પચ્ચયતો ઉદયબ્બયં મનસિ કરોન્તો અવિજ્જાદિકે પચ્ચયધમ્મે વિસ્સજ્જેત્વા ઉદયબ્બયવન્તે ખન્ધે ગહેત્વા તેસં પચ્ચયતો ઉદયબ્બયદસ્સનમુખેન ખણતોપિ ઉદયબ્બયં મનસિ કરોતિ.

તસ્સ યદા ઞાણં તિક્ખં વિસદં હુત્વા પવત્તતિ, તદા રૂપારૂપધમ્મા ખણે ખણે ઉપ્પજ્જન્તા, ભિજ્જન્તા ચ હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. તેન વુત્તં ‘‘**એવમ્પિ રૂપસ્સ ઉદયો**’’તિઆદિ. તત્થ **એવમ્પિ રૂપસ્સ ઉદયો**તિ એવં વુત્તનયેન અવિજ્જાસમુદયાપિ. તણ્હા…પે॰… કમ્મ…પે॰… આહારસમુદયાપિ રૂપસ્સ સમ્ભવો. **એવમ્પિ રૂપસ્સ વયો**તિ એવં વુત્તનયેનેવ અવિજ્જાનિરોધાપિ તણ્હા…પે॰… આહારનિરોધાપિ રૂપસ્સ વયો અનુપ્પાદોતિ **પચ્ચયતો વિત્થારેન મનસિકારં કરોતિ** . **એવમ્પિ રૂપં ઉદેતી**તિ એવં વુત્તનયેન નિબ્બત્તિલક્ખણં પસ્સન્તોપિ કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ આહારઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ ઉદેતિ ઉપ્પજ્જતિ નિપ્પજ્જતીતિ. એવં વુત્તનયેનેવ વિપરિણામલક્ખણં પસ્સન્તો કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ આહારઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ **વેતિ** નિરુજ્ઝતીતિ ખણતો વિત્થારેન મનસિકારં કરોતીતિ યોજના.

**૭૨૫**. એવં મનસિ કરોતો ન યાવ ઉદયબ્બયઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તાવ ઉદયબ્બયા સુટ્ઠુ પાકટા ન હોન્તીતિ કત્વા વુત્તં ‘‘**ઇતિ કિરિમે ધમ્મા…પે॰… પટિવેન્તી**’’તિ, નયદસ્સનવસેન વા એવં વુત્તં. પઠમઞ્હિ પચ્ચુપ્પન્નધમ્માનં ઉદયબ્બયં દિસ્વા અથ અતીતાનાગતે નયં નેતિ. દુક્ખાદિસચ્ચપ્પભેદા, અનુલોમાદિપટિચ્ચસમુપ્પાદપ્પભેદા, એકત્તાદિનયપ્પભેદા, અનિચ્ચતાદિલક્ખણપ્પભેદા ચ **સચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદનયલક્ખણપ્પભેદા**. પટિચ્ચસમુપ્પાદગ્ગહણેનેવ ચેત્થ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્માનમ્પિ ગહણં, તેસમ્પિ અત્તનો ફલં પતિ પટિચ્ચ સમુપ્પાદભાવતો.

**૭૨૬**. **યન્તિ** કરણે પચ્ચત્તવચનં, યેન ઞાણેનાતિ અત્થં વદન્તિ. **યન્તિ** વા કિરિયાપરામસનં. **ખન્ધાનં સમુદયં પસ્સતિ**, **ખન્ધાનં નિરોધં પસ્સતી**તિ એત્થ યદેતં દસ્સનન્તિ અત્થો. **યં પના**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. એત્થ ચ યથા અવિજ્જાદિસમુદયનિરોધતો ખન્ધાનં સમુદયનિરોધસ્સ અઞ્ઞત્તા ‘‘અવિજ્જાસમુદયા રૂપસમુદયો’’તિઆદિવચનભેદો (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) કતો, ન એવં નિબ્બત્તિવિપરિણામલક્ખણેહિ ખન્ધાનં ઉદયબ્બયસ્સ ભેદો અત્થિ અભિન્નાધિકરણત્તાતિ ‘‘**નિબ્બત્તિલક્ખણવિપરિણામલક્ખણાનિ પસ્સન્તો ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં પસ્સતી**’’તિ વચનભેદં અકત્વા વુત્તં. **ઉપ્પત્તિક્ખણેયેવ હી**તિ **હિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. યસ્મા ઉપ્પાદક્ખણેયેવ નિબ્બત્તિલક્ખણં, ભઙ્ગક્ખણેયેવ ચ વિપરિણામલક્ખણં, તસ્મા તાનિ પસ્સન્તો ખણતો ખન્ધાનં ઉદયબ્બયે પસ્સતિ નામાતિ ‘‘**યં પના**’’તિઆદિના વુત્તમેવત્થં પાકટતરં કરોતિ.

**૭૨૭**. **ઇચ્ચસ્સેવન્તિ** એત્થ **ઇતિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. યસ્મા ‘‘અવિજ્જા સમુદયા’’તિઆદિ પચ્ચયતો ખન્ધાનં ઉદયબ્બયદસ્સનં, ‘‘નિબ્બત્તિલક્ખણ’’ન્તિઆદિ ખણતો, તસ્માતિ અત્થો. **અસ્સા**તિ યોગિનો. **એવન્તિ** વુત્તપ્પકારપરામસનં. યે પન ‘‘**ઇચ્ચસ્સ પચ્ચયતો**’’તિ પઠન્તિ, તેસં **ઇતી**તિ વુત્તપ્પકારપરામસનં.

**જનકાવબોધતો**તિ ખન્ધાનં જનકસ્સ અવિજ્જાદિપચ્ચયસ્સ અવબુજ્ઝનતો . **જાતિદુક્ખાવબોધતો**તિ જાતિસઙ્ખાતસ્સ દુક્ખસ્સ અવબુજ્ઝનતો. **દુક્ખસચ્ચં પાકટં હોતિ** એકદેસદસ્સનેન પબ્બતસમુદ્દાદિદસ્સનકાનં વિય. **મરણદુક્ખાવબોધતો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. "**પચ્ચયાનુપ્પાદેના**"તિ એતેન પચ્ચયાનં અનુપ્પાદનિરોધો ઇધ પચ્ચયનિરોધોતિ દસ્સેતિ. **પચ્ચયવત**ન્તિ પચ્ચયતો ઉપ્પજ્જનકાનં. **યઞ્ચસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સન**ન્તિ યં અસ્સ યોગિનો પચ્ચયતો, ખણતો ચ ઉદયબ્બયાનં દસ્સનં. તત્થ અસમ્મોહો, તપ્પધાનો વા વિતક્કાદિધમ્મપુઞ્જો **મગ્ગો વાયં લોકિકો**તિ નિય્યાનાનુલોમતો લોકિકો મગ્ગો એવાયં. **ઇતિ** તસ્મા **મગ્ગસચ્ચં પાકટં હોતિ** સભાવાવબોધતો. તેનાહ "**તત્ર સમ્મોહવિઘાતતો**"તિ, તદઙ્ગવસેનાતિ અત્થો. અથ વા યથાવુત્તો સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતો મગ્ગો અરિયમગ્ગસ્સ ઉપાયભૂતો અસમ્મોહસભાવો અત્તાનમ્પિ પકાસેતિ પદીપો વિયાતિ મગ્ગસચ્ચં પાકટં હોતિ. સ્વાયં પાકટભાવો મોહન્ધકારવિધમનેનાતિ આહ "**તત્ર સમ્મોહવિઘાતતો**"તિ.

**૭૨૮**. ''અવિજ્જાપચ્ચયા''તિઆદિકો **અનુલોમો પટિચ્ચસમુપ્પાદો** પવત્તિયા અનુલોમનતો. ''અવિજ્જાસમુદયા''તિઆદિના અવિજ્જાદીસુ સન્તેસૂતિ અયમત્થો વુત્તોતિ આહ "**ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતીતિ અવબોધતો**"તિ. પવત્તિયા વિલોમનતો ''અવિજ્જાયત્વેવ અસેસવિરાગનિરોધા''તિઆદિકો **પટિલોમો પટિચ્ચસમુપ્પાદો. તે ચ** સઙ્ખતા **પટિચ્ચસમુપ્પન્ના** ''જરામરણં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન''ન્તિઆદિવચનતો (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦). પટિચ્ચસમુપ્પન્નસ્સ ચ પાકટતા પચ્ચયાકારપાકટતાય એવ ''ઇમસ્સેતં ફલ''ન્તિ અવબોધતો.

**૭૨૯**. પુરિમપુરિમાનં નિરોધો ઉત્તરુત્તરાનં ઉપ્પાદાનુબન્ધોતિ અયમત્થો પચ્ચયતો ઉદયદસ્સનેન સિજ્ઝમાનો એકત્તનયાધિગમાય હોતિ. યતો ''અઞ્ઞો કરોતિ, અઞ્ઞો પટિસંવેદયતી''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૭) વોહારસિદ્ધિયા ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા અનોકાસતા. તેનાહ "**હેતુફલસમ્બન્ધેના**"તિઆદિ. સઙ્ખારા ખણે ખણે ઉપ્પજ્જન્તીતિ અયમત્થો ખણતો ઉદયદસ્સનેન સિજ્ઝમાનો નાનત્તનયાધિગમાય હોતિ. યતો પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નાનં સભાવભેદાવબોધતો ''સો કરોતિ, સો પટિસંવેદયતી''તિઆદિનયપ્પવત્તાય સસ્સતદિટ્ઠિયા અનોકાસતા. તેનાહ "**ખણતો ઉદયદસ્સનેના**"તિઆદિ. **પચ્ચયતો ઉદયબ્બયદસ્સનેન** પચ્ચયે સતિ ફલસ્સ ભાવો, અસતિ અભાવોતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ સિદ્ધિયા અત્થિતામત્તેનેવ તે ધમ્મા કારણન્તિ **અબ્યાપારનયો પાકટો હોતિ**. યતો અત્તદિટ્ઠિયા અનોકાસતા વસવત્તિતાય અલબ્ભનેય્યતો . તેન વુત્તં "**ધમ્માન**"ન્તિઆદિ. **અવસવત્તિભાવો** પરાયત્તતા, સા ચ સપ્પચ્ચયતાય વેદિતબ્બા. **પચ્ચયતો ઉદયદસ્સનેન** તેહિ તેહિ પચ્ચયેહિ ઇમે ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પજ્જમાના ચ પચ્ચયાનુરૂપમેવ ઉપ્પજ્જન્તીતિ હેતુફલસ્સ હેતુઅનુરૂપતો સિદ્ધિયા અકિરિયદિટ્ઠિયા અનોકાસતાવાતિ આહ "**પચ્ચયતો પના**"તિઆદિ. સતિ કારણે કુતો અકિરિયવાદો. કરોતીતિ હિ **કારણં**.

**૭૩૦**. પચ્ચયતો ઉદયં પસ્સતો પચ્ચયે સતિ સભાવે સતિ ફલસ્સ સમ્ભવોતિ અત્થિતામત્તેન ઉપકારકતાતિ સઙ્ખતાનં નિરીહતા, અસતિ ચ અભાવોતિ પચ્ચયાધીનવુત્તિતા ચ વિઞ્ઞાયમાના અત્તસુઞ્ઞતં વિભાવેતીતિ આહ "**પચ્ચયતો ચસ્સ...પે॰... તાવબોધતો**"તિ. **અનિચ્ચલક્ખણં પાકટં હોતિ** ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સનેન સઙ્ખારાનં ઉદયબ્બયતો પરિચ્છિન્નતાય વિઞ્ઞાયમાનત્તા. તેનાહ "**હુત્વા અભાવાવબોધતો**"તિ. ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝનઞ્હિ **હુત્વા અભાવો. પુબ્બન્તાપરન્તવિવેકો** અતીતાનાગતભાવસુઞ્ઞતા. ન હિ સઙ્ખારા ખણત્તયતો પુબ્બે, પચ્છા ચ વિજ્જન્તિ, તસ્મા **પુબ્બન્તાપરન્તવિવેકાવબોધતો**તિ આદિઅન્તવન્તતાપટિવેધતોતિ અત્થો. **દુક્ખલક્ખણમ્પિ પાકટં હોતિ** ઉદયબ્બયદસ્સનેનાતિ સમ્બન્ધો. ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જન્તા સઙ્ખારા ઉપ્પાદતો ઉદ્ધં

જરાભઙ્ગાવત્થન્તરુપ્પત્તિયા નિરન્તરં વિબાધીયન્તેવ. સા ચ નેસં વિબાધિયમાનતા સમ્મા ઉદયબ્બયદસ્સનેન વિભૂતા હોતીતિ આહ "**દુક્ખ...પે॰... બોધતો**"તિ.

**સભાવલક્ખણમ્પી**તિ ઉદયબ્બયદસ્સનેન ન કેવલં અનિચ્ચદુક્ખલક્ખણમેવ, અથ ખો પથવીફસ્સાદીનં કક્ખળફુસનાદિસઞ્ઞિતં સભાવસઙ્ખાતં લક્ખણમ્પિ પાકભાવવિદ્ધં સભાવાવચ્છિન્નં પાકટં હોતિ. તેનાહ "**ઉદયબ્બયપરિચ્છિન્નાવબોધતો**"તિ. **સભાવલક્ખણે**તિ સભાવસઞ્ઞિતે લક્ખણે, તંતંધમ્માનં સલક્ખણે. **સઙ્ખતલક્ખણસ્સ તાવકાલિકત્તમ્પી**તિ ઉપ્પાદાદિસઙ્ખતલક્ખણસ્સ ઉપ્પાદક્ખણાદિપરિત્તકાલિકતાપિ ખણન્તરાનવટ્ઠાનતો તસ્સ. તેનાહ "**ઉદયક્ખણે**"તિઆદિ. **ઉદયવય**મત્તગ્ગહણઞ્ચેત્થ ઉદયબ્બયદસ્સનવસેનેવ ઇમસ્સ ઞાણસ્સ પવત્તનતો, ન ઠિતિક્ખણસ્સ અભાવા.

**૭૩૧. ન કેવલઞ્ચ નિચ્ચનવા**, અથ ખો પરિત્તકાલટ્ઠાયિનો. કથન્તિ આહ "**સૂરિયુગ્ગમને**"તિઆદિ. તત્થ ઉદકે દણ્ડેન કતલેખા **ઉદકે દણ્ડરાજિ**. **ઉસ્સાવબિન્દુ**આદયો પઞ્ચ કિઞ્ચાપિ ઉત્તરુત્તરિ અતિપરિત્તટ્ઠાયિભાવદસ્સનત્થં નિદસ્સિતા, તથાપિ તે દન્ધનિરોધા એવ નિદસ્સિતા, તતોપિ લહુતરનિરોધત્તા સઙ્ખારાનં. તથા હિ ગમનસ્સાદાનં દેવપુત્તાનં હેટ્ઠુપરિયાયેન પટિમુખં ધાવન્તાનં સિરસિ પાદે ચ બન્ધખુરધારા સન્નિપાતતોપિ સીઘતરો રૂપધમ્માનં નિરોધો વુત્તો, પગેવ અરૂપધમ્માનં. ન કેવલં નિચ્ચનવા, નાપિ પરિત્તકાલટ્ઠાયિનોવ, અથ ખો અસારા. કથન્તિ આહ "**માયા**"તિઆદિ. માયાદયો હિ મણિઆદિવસેન દિસ્સમાના અતંસભાવતાય **અસારા**. તત્થ મન્તોસધભાવિતા ઇન્દજાલાદિકા **માયા**. મિગતણ્હિકા **મરીચિ**. સુપિનમેવ **સુપિનન્તં**. મણ્ડલાકારેન આવિજ્ઝિયમાનં અલાતમેવ **અલાતચક્કં**. ગન્ધબ્બદેવપુત્તાનં કીળનિચ્છાવસેન નગરં વિય આકાસે ઉપટ્ઠાનમત્તં **ગન્ધબ્બનગરં**.

**એત્તાવતા**તિ વ્વાયં ''જાતં રૂપં પચ્ચુપ્પન્ન''ન્તિઆદિપાળિનયાનુસારેન (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૯), ''યં કિઞ્ચિ રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્ન''ન્તિઆદિપાળિનયાનુસારેન (મ॰ નિ॰ ૧.૩૪૭, ૩૬૧; ૨.૧૧૩; ૩.૮૬, ૮૯; પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮) વા યાવ ઉદયબ્બયપટિવેધા ભાવનાવિધિ આરદ્ધો, એત્તાવતા. કલાપસમ્મસનાદિકોપિ હિ સબ્બો ભાવનાવિધિ ઉદયબ્બયઞાણુપ્પાદનસ્સેવ, ન પરિસપરિસરીરકરબન્ધોતિ. **વયધમ્મમેવા**તિ ભિજ્જનસભાવમેવ. **વયં ઉપેતિ** અત્તનો ધમ્મતાય. યઞ્હિ ઉપક્કમેન વિનસ્સતીતિ વુચ્ચતિ, તમ્પિ અત્તનો ધમ્મતાય એવ વિનસ્સતિ અહેતુકત્તા વિનાસસ્સ. ઉપક્કમહેતુ પન વિસદિસુપ્પાદો હોતિ. **ઇમિના આકારેના**તિ ''યં કિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં, સબ્બં તં નિરોધધમ્મ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૬; પટિ॰ મ॰ ૨.૩૦) હિ વુત્તં, તસ્મા વયં અનાલમ્બિત્વાપિ ''વયધમ્મમેવ ઉપ્પજ્જતી''તિ ઉદયસ્સ, ''ઉપ્પન્નઞ્ચ ઇદં વયં ઉપેતી''તિ વયસ્સ ચ ઇમિના યથાવુત્તેન પચ્ચક્ખકરણાકારેન. અધુના ઉપ્પન્નં, ન તાવ બલપ્પત્તન્તિ આહ "**તરુણવિપસ્સનાઞાણ**"ન્તિ. કલાપસમ્મસનાદિવસેન પવત્તં સમ્મસનં ન નિપ્પરિયાયેન વિપસ્સનાસમઞ્ઞં લભતિ, ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાદિવસેન પવત્તમેવ લભતીતિ આહ "**યસ્સાધિગમા આરદ્ધવિપસ્સકોતિ સઙ્ખં ગચ્છતી**"તિ.

## વિપસ્સનુપક્કિલેસકથાવણ્ણના

**૭૩૨. ઇમાય** ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાસઙ્ખાતાય **તરુણવિપસ્સનાય** વસેન, ન આરદ્ધવિપસ્સનાનં ભઙ્ગાનુપસ્સનાદિસઙ્ખાતાય તરુણવિપસ્સનાય, નાપિ નિબ્બિદાનુપસ્સનાદિસઙ્ખાતાય બલવવિપસ્સનાય વસેનાતિ અત્થો. ન હિ તદા વિપસ્સનુપક્કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તીતિ. **આરદ્ધવિપસ્સકસ્સા**તિ ચ આરદ્ધવિપસ્સકસ્સેવાતિ એવ-કારો લુત્તનિદ્દિટ્ઠો. તેનાહ "**વિપસ્સનુપક્કિલેસા હી**"તિઆદિ. દિટ્ઠિગાહાદિવત્થુભાવેન વિપસ્સનં ઉપક્કિલેસન્તીતિ

**વિપસ્સનુપક્કિલેસા**. “**અરિયસાવકસ્સા**”તિ ઇદં ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસેન વુત્તં બલવવિપસ્સનાપત્તસ્સાપિ અનુપ્પજ્જનતો. **વિપ્પટિપન્નકસ્સા**તિ સીલવિપત્તિઆદિવસેન યથા તથા વિપ્પટિપન્નકસ્સ. તસ્સ પન પટિપત્તિયા ગરહિતબ્બતં દસ્સેન્તો “**વિપ્પટિપન્નકસ્સા**”તિ આહ. **ચ**-સદ્દો ઉપરિપદદ્વયેપિ યોજેતબ્બો. **નિક્ખિત્તકમ્મટ્ઠાનસ્સા**તિ વિપસ્સનં આરભિત્વા અન્તરા વોસાનં આપન્નસ્સ. **કુસીતપુગ્ગલસ્સા**તિ સીલસમ્પન્નસ્સેવ કોસજ્જેન ભાવનં અનનુયુઞ્જન્તસ્સ. અથ વા **વિપ્પટિપન્નકસ્સા**તિ વિપસ્સનાભાવનાસઙ્ખાતાય સમ્માપટિપત્તિયા અભાવેન વિગરહિતપટિપત્તિકસ્સ. વિપસ્સનાપટિપત્તિયેવ હિ સસમ્ભારા પુબ્બભાગે સમ્માપટિપત્તિ, તદઞ્ઞા વિપ્પટિપત્તિ, સા ચ તત્થ નિક્ખિત્તધુરસ્સ હોતિ. નિક્ખિત્તધુરતા ચ કોસજ્જેનાતિ વુત્તં “**નિક્ખિત્તકમ્મટ્ઠાનસ્સ કુસીતપુગ્ગલસ્સા**”તિ. **યુત્તપ્પયુત્તસ્સા**તિ યોગેન ઞાણેન ભાવનમનુયુઞ્જન્તસ્સ. સા પન યુત્તપ્પયુત્તતા સમથવસેનાપિ હોતીતિ આહ “**આરદ્ધવિપસ્સકસ્સા**”તિ. **ઉપ્પજ્જન્તિયેવ** ન નુપ્પજ્જન્તિ અઞ્ઞથા મગ્ગામગ્ગઞાણસ્સેવ અસમ્ભવતો.

ઓભાસાદીસુ ‘‘અરિયધમ્મો’’તિ પવત્તં ઉદ્ધચ્ચં વિક્ખેપો ધમ્મુદ્ધચ્ચં, તેન ધમ્મુદ્ધચ્ચેન વિપસ્સનાવીથિતો ઉક્કમનેન વિરૂપં ગહિતં પવત્તિતં માનસં **ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતમાનસં**. **ઓભાસો ધમ્મો**તિ કારણૂપચારેનાહ, ઈદિસં ઓભાસં વિસ્સજ્જેન્તો મમ અરિયમગ્ગોતિ અત્થો. ઓભાસં આવજ્જતિ ‘‘નિબ્બાન’’ન્તિ વા ‘‘મગ્ગો’’તિ વા ‘‘ફલ’’ન્તિ વા. **નિબ્બાનન્તિ** ગણ્હન્તો તત્થ પવત્તધમ્મે મગ્ગફલભાવેન ગણ્હાતિ, ઞાણાદિકે પન મગ્ગફલભાવેનેવ ગણ્હાતિ. **તતો વિક્ખેપો ઉદ્ધચ્ચન્તિ** તતો ઓભાસહેતુ યો વિક્ખેપો, તં ઉદ્ધચ્ચન્તિ અત્થો. “**ઉદ્ધચ્ચેન વિગ્ગહિતમાનસો**”તિ સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિવરિતું “**અનિચ્ચતો**”તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ **અનિચ્ચ...પે॰... નપ્પજાનાતિ** ‘‘મગ્ગં પત્તોસ્મી’’તિ સઞ્ઞાય અનિચ્ચતાદિવસેન મનસિકારસ્સેવ અભાવતો. અયઞ્ચ અત્થો –

> ‘‘યો હિ કોચિ, આવુસો, ભિક્ખુ વા ભિક્ખુની વા મમ સન્તિકે અરહત્તપ્પત્તિં બ્યાકરોતિ, સબ્બો સો ચતૂહિ મગ્ગેહિ, એતેસં વા અઞ્ઞતરેન. કતમેહિ ચતૂહિ? ઇધાવુસો, ભિક્ખુ સમથપુબ્બઙ્ગમં વિપસ્સનં ભાવેતિ, તસ્સ સમથપુબ્બઙ્ગમં વિપસ્સનં ભાવયતો મગ્ગો સઞ્જાયતિ, સો તં મગ્ગં આસેવતિ ભાવેતિ બહુલીકરોતિ. તસ્સ તં મગ્ગં આસેવતો...પે॰... કરોતો સંયોજનાનિ પહીયન્તિ અનુસયા બ્યન્તીહોન્તિ.
>
> ‘‘પુન ચપરં, આવુસો, ભિક્ખુ વિપસ્સનાપુબ્બઙ્ગમં સમથં ભાવેતિ...પે॰... સમથવિપસ્સનં યુગનદ્ધં ભાવેતિ...પે॰....
>
> ‘‘પુન ચપરં, આવુસો, ભિક્ખુનો ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતં માનસં હોતિ, હોતિ સો, આવુસો, સમયો યં તં ચિત્તં અજ્ઝત્તમેવ સન્તિટ્ઠતિ સન્નિસીદતિ એકોદિ હોતિ સમાધિયતિ, તસ્સ મગ્ગો સઞ્જાયતિ...પે॰... અનુસયા બ્યન્તીહોન્તી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૭૦) –

ઇમિના સુત્તપદેનેવ વેદિતબ્બો. એત્થ હિ ચતુત્થમગ્ગવિસ્સજ્જને યથાવુત્તમગ્ગફલનિબ્બાનધમ્મા **ધમ્મો**. તત્થ **ઉદ્ધચ્ચં** ‘‘અધિગતમગ્ગાદિકોહમસ્મી’’તિ અમગ્ગાદીસુ વિક્ખેપો ધમ્મુદ્ધચ્ચં, તેન ઉપદ્દુતં **વિગ્ગહિતમાનસં** હોતિ. **નિકન્તિ** ઓભાસાદીસુ અપેક્ખા સુખુમરૂપા તણ્હા, સા વિપસ્સનાભિરતિઆકારેન ઉપટ્ઠહન્તી અધિમાનિકેન ‘‘ધમ્મો’’તિ ગય્હતીતિ આહ “**નિકન્તિ ‘ધમ્મો’તિ નિકન્તિં આવજ્જતી**”તિ.

૭૩૩. **વિપસ્સનોભાસો**તિ વિપસ્સનાચિત્તસમુટ્ઠિતં, સસન્તતિપતિતં ઉતુસમુટ્ઠાનઞ્ચ ભાસુરં રૂપં. તત્થ **વિપસ્સનાચિત્તસમુટ્ઠિતં** યોગિનો સરીરટ્ઠમેવ પભસ્સરં હુત્વા તિટ્ઠતિ, ઇતરં સરીરં મુઞ્ચિત્વા ઞાણાનુભાવાનુરૂપં સમન્તતો પત્થરતિ, તં તસ્સેવ પઞ્ઞાયતિ, તેન ફુટ્ઠોકાસે રૂપગતમ્પિ પસ્સતિ, પસ્સન્તો ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન પસ્સતિ, ઉદાહુ મનોવિઞ્ઞાણેનાતિ વીમંસિતબ્બન્તિ વદન્તિ. દિબ્બચક્ખુલાભિનો વિય તં મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યમેવાતિ વુત્તં વિય દિસ્સતીતિ. **વિપસ્સનાવીથિ** નામ પટિપાટિયા પવત્તમાના વિપસ્સનાવ. **ઉક્કન્તા નામ હોતિ** યોગિના ''મગ્ગપ્પત્તોમ્હી''તિ અધિમાનેન વિસ્સટ્ઠત્તા, તસ્સ વા યોગિનો વિપસ્સના તતો એવ વીથિ ઉક્કન્તા નામ હોતિ. **મૂલકમ્મટ્ઠાન**ન્તિ વિપસ્સનમેવાહ.

**વેમત્તતાયા**તિ અપ્પવિપુલતાવસેન વિસદિસતાય. **અસ્સા**તિ ઓભાસસ્સ. દ્વીહિ કુટ્ટેહિ પરિચ્છિન્નં ગેહં **દ્વિકુટ્ટગેહં**. તસ્સ કિર અબ્ભન્તરેપિ એકા ભિત્તિ હોતિ બહિપિ, ઉભિન્નં અન્તરે અનુપરિયાયપથં હોતિ, સાયન્હે તત્થ સન્થરિતાનિ **પઞ્ચવણ્ણાનિ કુસુમાનિ**, વિસદઞાણસ્સ ઓભાસેન ફરિતટ્ઠાને રૂપગતઞ્ચ દિબ્બચક્ખુનો વિય **પઞ્ઞાયન્તિ**. તેન વુત્તં "**ભન્તે મય્હ**"ન્તિઆદિ.

એવં ઓભાસસ્સ વેમત્તતાય વત્થું દસ્સેત્વા ચિરકાલવિપ્પલમ્બને વત્થું દસ્સેતું "**અયં પના**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અયં પન વિપસ્સનુપક્કિલેસો**તિ વક્ખમાનપ્પકારં સન્ધાયાહ, ન સબ્બં. **સો**તિ સો સમથવિપસ્સનાલાભી અધિમાનિકો.

**દિવાસને**તિ દિવાટ્ઠાને નિસીદિતબ્બઆસને. પઠમં ''પઞ્હં પુચ્છિસ્સામી''તિ ચિન્તિતત્તા વુત્તં "**પઞ્હં, ભન્તે, પુચ્છિતું આગતોમ્હી**"તિ.

પચ્છા ઉપાયેન પુથુજ્જનભાવં વિઞ્ઞાપેત્વા કમ્મટ્ઠાને નિયોજેસ્સામીતિ ચિન્તિતત્તા વુત્તં "**અવસ્સયો ભવિસ્સામિચ્ચેવાહં આગતો**"તિ, તસ્સ ચ પધાનત્તા સાવધારણં કત્વા વુત્તં. **અયં ધમ્મો**તિ અયં અરિયમગ્ગાનુગતો પટિસમ્ભિદાધમ્મોતિ થેરસ્સ અજ્ઝાસયવસેન વદતિ. **સમાધિ**ન્તિ અભિઞ્ઞાસમાધિં. **અઞ્ચિતકણ્ણો**તિ નિચ્ચલટ્ઠપિતકણ્ણપુટો. **પલાયિતું આરદ્ધો** ભયેન. તેનાહ "**થેરો કિર દોસચરિતો**"તિ. દોસચરિતસ્સ હિ સૂરસ્સાપિ સહસા ભયં ઉપ્પજ્જતિ. તેનસ્સ ખીણાસવત્થેરો અજ્ઝાસયં ઞત્વા ''ઇમિના ઉપાયેન પુથુજ્જનભાવં જાનાપેસ્સામી''તિ હત્થિનિમ્માપનાદિમકાસિ. દોસચરિતત્તા હિ થેરો ખિપ્પં પટિવિજ્ઝિ. ખિપ્પવિરાગી હિ દોસચરિતો.

૭૩૪. **તસ્સા**તિ ઉદયબ્બયઞાણં મત્થકં પાપેન્તસ્સ યોગિનો. ''એવમ્પિ રૂપં ઉદેતિ, એવમ્પિ રૂપં વેતી''તિઆદિના ઉદયબ્બયાનુપસ્સનમેવેત્થ તુલનં, તીરણઞ્ચ વેદિતબ્બં. યથા દેવાનમિન્દેન ખિત્તં વજિરં અમોઘં, અપ્પટિહતઞ્ચ હોતિ, એવમિદમ્પિ ઞાણં નિપુણં ઉદયબ્બયદસ્સનેતિ વુત્તં "**વિસ્સટ્ઠઇન્દવજિરમિવા**"તિઆદિ. તત્થ **તિખિણ**ન્તિ અકુણ્ઠં. **સૂર**ન્તિ તેજવન્તં. **અતિવિસદ**ન્તિ નિસિતભાવેન અતિવિય પટુતરં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તથા હિનેન યોગી ''મગ્ગપ્પત્તોસ્મી''તિ મઞ્ઞતિ.

**વિપસ્સનાપીતી**તિ વિપસ્સનાચિત્તસમ્પયુત્તા પીતિ. ખુદ્દકાદયો પીતિયો હેટ્ઠા વણ્ણિતા એવ. યસ્મા ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય વીથિપટિપન્નાય અનુક્કમેન પઞ્ચ પીતિયો ઉપ્પજ્જન્તિ, તસ્મા વુત્તં "**અયં પઞ્ચ...પે॰... ઉપ્પજ્જતી**"તિ. મત્થકપ્પત્તેન પન ઉદયબ્બયઞાણેન સદ્ધિં ફરણાપીતિયેવ હોતિ. ઉપચારપ્પનાક્ખણતો અઞ્ઞદાપિ હિ ફરણાપીતિ હોતિયેવ. તેનાહ "**સકલસરીરં પૂરયમાના ઉપ્પજ્જતી**"તિ.

પસ્સદ્ધિઆદીનિ છ યુગળકાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞાવિયોગિનીતિ પસ્સદ્ધિયા ઉપ્પન્નાય ઇતરાપિ ઉપ્પન્ના એવ હોન્તીતિ કિચ્ચદસ્સનમુખેન તા સબ્બાપિ દસ્સેન્તો "**કાયચિત્તાનં નેવ દરથો, ન ગારવ**"ન્તિઆદિમાહ. તત્થ કાયગ્ગહણેન રૂપકાયસ્સપિ ગહણં વેદિતબ્બં, ન વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સેવ. કાયપ્પસ્સદ્ધિઆદયો હિ રૂપકાયસ્સાપિ દરથાદિનિમ્મદ્દિકાતિ. **કાયચિત્તાનિ પસ્સદ્ધાનિ...પે॰... ઉજુકાનિયેવ હોન્તિ** તેસં અપસ્સદ્ધાદિભાવસ્સ હેતુભૂતાનં ઉદ્ધચ્ચાદિથિનમિદ્ધાદિદિટ્ઠિમાનાદિસેસનીવરણાદિઅસ્સદ્ધિયાદિમાયાસાથેય્યાદિસંકિલેસધમ્માનં વિધમનવસેન તદા વિપસ્સનાચિત્તુપ્પાદસ્સ પવત્તનતો. **તસ્મિં સમયે**તિ તસ્મિં ઉદયબ્બયઞાણુપ્પત્તિસમયે. મનુસ્સાનં અયન્તિ માનુસી, મનુસ્સયોગ્ગા કામસુખરતિ, તાદિસેહિ મનુસ્સવિસેસેહિ અનુભવિતબ્બતાનતિવત્તનતો દિબ્બા રતિપિ સઙ્ગહિતા, માનુસીસદિસતાય કામસુખભાવેન દિબ્બા રતિપિ વા, તસ્સા અતિક્કન્તતાય ન માનુસીતિ **અમાનુસી**.

**સુઞ્ઞાગાર**ન્તિ યં કિઞ્ચિ વિવિત્તં સેનાસનં, વિપસ્સનં એવ વા. સાપિ હિ નિચ્ચભાવાદિસુઞ્ઞતાય, યોગિનો સુખસન્નિસ્સયતાય ચ ''સુઞ્ઞાગાર''ન્તિ વત્તબ્બતં લભતિ. ચિત્તસ્સ અનુપસ્સનકરાનં કિલેસાનં વિગમેન **સન્તચિત્તસ્સ**. સંસારે ભયસ્સ ઇક્ખનેન **ભિક્ખુનો**. **સમ્મા** ઞાયેન રૂપારૂપધમ્માનં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાદિવસેન **વિપસ્સતો**. સમ્મસતો અનારદ્ધવિપસ્સનાનં મનુસ્સાનં અવિસયતાય **અમાનુસી**. વિપસ્સનાપીતિસુખસઞ્ઞિતા **રતિ હોતી**તિ અયમેત્થ ગાથાય સઙ્ખેપત્થો. દુતિયગાથા પન ઉદયબ્બયઞાણમેવ સન્ધાય વુત્તા. તત્થ **યતો યતો**તિ રૂપતો વા અરૂપતો વા.

**વિપસ્સનાસુખ**ન્તિ વિપસ્સનાચિત્તસમ્પયુત્તં ચેતસિકસુખં. યસ્મા તંસમુટ્ઠિતેહિ અતિપણીતરૂપેહિ સબ્બો કાયો પરિફુટો, પરિબ્રૂહિતો ચ હોતિ. તસ્મા વુત્તં "**સકલસરીરં અભિસન્દયમાન**"ન્તિ.

**અધિમોક્ખોતિ સદ્ધા**, ન યેવાપનકાધિમોક્ખોતિ અધિપ્પાયો. સા ચેત્થ ન કમ્મફલં, રતનત્તયં વા સદ્દહનવસેન પવત્તા, અથ ખો કિલેસકાલુસ્સિયાપગમેન સમ્પયુત્તાનં અતિવિય પસન્નભાવહેતુભૂતા. તેનાહ "**વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા...પે॰... સદ્ધા ઉપ્પજ્જતી**"તિ.

પુરિમુપ્પન્નભાવનાબલસંસિદ્ધં સમપ્પવત્તં વીરિયં સમ્પયુત્તધમ્માનં સંકિલેસપક્ખતો કોસજ્જતો પગ્ગણ્હનતો **પગ્ગહો**. તેનાહ "**પગ્ગહોતિ વીરિય**"ન્તિઆદિ.

**સુપટ્ઠિતા**તિ સભાવસલ્લક્ખણેન આરમ્મણે સુટ્ઠુ ઉપટ્ઠિતા. **સુપતિટ્ઠિતા**તિ પટિપક્ખવિગમેન તેન અચલનીયતાય સુટ્ઠુ પતિટ્ઠિતા. તતો એવ નિખાતા વિય **અચલા**. અચલભાવેનેવ **પબ્બતરાજસદિસા**તિ તીહિપિ પદેહિ સુપતિટ્ઠિતમેવ દસ્સેતિ. **સો**તિ યોગાવચરો. **યં યં ઠાન**ન્તિ યં યં અત્તનો ઉપતિટ્ઠાનટ્ઠાનં રૂપં વા અરૂપં વા. **ઓક્ખન્દિત્વા**તિ અનુપવિસિત્વા. **પક્ખિન્દિત્વા**તિ તસ્સેવ વેવચનં. દિબ્બચક્ખુનો પરિભણ્ડભૂતસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ ઉપટ્ઠહન્તે પરલોકસઞ્ઞિતે સત્તે સન્ધાયાહ "**દિબ્બચક્ખુનો પરલોકો વિયા**"તિ ન દિબ્બચક્ખુનો પરલોકવિસયત્તા. વણ્ણાયતનવિસયઞ્હિ તન્તિ. **અસ્સ** સતિ **ઉપટ્ઠાતિ** ખાયતિ, ઉપતિટ્ઠતીતિ વા અત્થો. યદગ્ગેન હિ સતિ આરમ્મણં ઓક્ખન્દિત્વા ઉપતિટ્ઠતિ, તદગ્ગેન આરમ્મણમ્પિસ્સ ઓક્ખન્દિત્વા ઉપતિટ્ઠતીતિ વુચ્ચતિ.

વિચિનિતવિસયત્તા સઙ્ખારાનં વિચિનને મજ્ઝત્તભાવેન ઠિતા **વિપસ્સનુપેક્ખા**. સા પન અત્થતો તથાપવત્તા તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાવ. મનોદ્વારાવજ્જનચિત્તસમ્પયુત્તા ચેતના આવજ્જને અજ્ઝુપેક્ખનવસેન પવત્તિયા "**આવજ્જનુપેક્ખા**"તિ વુત્તા. ઉદયબ્બયાનં સુટ્ઠુતરં ઉપટ્ઠાનતો તદનુપસ્સનાયં મજ્ઝત્તભૂતા ઇધ **વિપસ્સનુપેક્ખા**

નામ. તે પન ઉદયબ્બયા સબ્બસઙ્ખારાનન્તિ આહ "**સબ્બસઙ્ખારેસુ મજ્ઝત્તભૂતા**"તિ. આવજ્જનાય ઇન્દવજિરતત્તનારાચસદિસતા, સૂરતિક્ખભાવો ચ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપુરેચરા વિય તદનુચરઞાણસ્સ તથાભાવેન દટ્ઠબ્બા.

**વિપસ્સનાનિકન્તી**તિ વિપસ્સનાય નિકામના અપેક્ખા. ઓભાસાદયો વિપસ્સનાય વિજમ્ભનભૂતા તસ્સા અલઙ્કારો વિય હોન્તીતિ આહ "**ઓભાસાદિપટિમણ્ડિતાયા**"તિ. **આલયન્તિ** અપેક્ખં. **સુખુમા, સન્તાકારા**તિ સુખુમાકારા, સન્તાકારા ચ, સા યસ્સા સુખુમસન્તાકારતા ભાવનાય સાતિસયપ્પવત્તિયા, યતો કિલેસભાવોપિસ્સા દુવિઞ્ઞેય્યો હોતિ. તેનાહ "**યા નિકન્તિ કિલેસોતિ...પે॰... હોતી**"તિ.

**એતેસુપી**તિ યથાદસ્સિતેસુ ઞાણાદીસુપિ. "**અઞ્ઞતરસ્મિં ઉપ્પન્ને**"તિ ઇદં ઉપ્પન્ને અઞ્ઞતરસ્મિં "મગ્ગપ્પત્તોમ્હી"તિઆદિગ્ગહણદસ્સનત્થં વુત્તં, ન અઞ્ઞતરઞ્ઞતરસ્સેવ ઉપ્પજ્જનતો. ન વાપિ હિ ઉપક્કિલેસા એકક્ખણેપિ ઉપ્પજ્જન્તિ, પચ્ચવેક્ખણા પન વિસું વિસું હોતિ. "**ન વત મે ઇતો પુબ્બે એવરૂપા નિકન્તિ ઉપ્પન્નપુબ્બા**"તિ ઇદં ધમ્મસભાવદસ્સનવસેન વુત્તં, ન પન તદા યોગિનો તથાચિત્તપ્પવત્તિવસેન. ન હિ સો તદા તં "નિકન્તી"તિ જાનાતિ, તથા સતિ તબ્બિસયસ્સ "મગ્ગપ્પત્તોમ્હી"તિઆદિગ્ગહણસ્સ અસમ્ભવો એવ. તસ્મા એવમસ્સ સિયા "ન વત મે એવરૂપા ભાવનાભિરતિ ઉપ્પન્નપુબ્બા, અદ્ધા મગ્ગપ્પત્તોમ્હી"તિ.

**૭૩૫. ઉપક્કિલેસવત્થુતાયા**તિ નિપ્પરિયાયતો દિટ્ઠિમાનતણ્હા ઇધ ઉપક્કિલેસા તેસં વત્થુતાય ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતાય. ન સભાવતોતિ આહ "**ન અકુસલત્તા**"તિ. યથા પન ઓભાસાદયો, એવં નિકન્તિપિ દિટ્ઠિગાહાદીનં ઠાનં હોતીતિ વુત્તં "**ઉપક્કિલેસવત્થુ ચા**"તિ. **વત્થુવસેનેવા**તિ ગાહે અનામસિત્વા ગાહાનં વત્થુતાવસેનેવ. અત્તવાદી હિ "અહંબુદ્ધિનિબન્ધનો"તિ પરિકપ્પિતો અત્તા ઓભાસસ્સ સામિભૂતો "મમા"તિ સામિવચનસ્સ વિસયભાવેન ગહિતોતિ આહ "**મમ ઓભાસો ઉપ્પન્નોતિ ગણ્હતો હિ દિટ્ઠિગાહો**"તિ. ઓભાસસ્સ મનાપગ્ગહણમુખેન તેન અત્તાનં સેય્યાદિતો દહતીતિ વુત્તં "**મનાપો વત ઓભાસો ઉપ્પન્નોતિ ગણ્હતો માનગાહો**"તિ. **અસ્સાદયતો**તિ સપ્પિયાયતો. **તેસ**ન્તિ દિટ્ઠિગાહાદિસઞ્ઞિતાનં ઉપક્કિલેસાનં વસેન. **ઓભાસાદીસૂ**તિ ઓભાસાદિનિમિત્તં. કમ્પનં યથારદ્ધવિપસ્સનાય અટ્ઠત્વા વિક્ખેપાપત્તિ, સા ચ ઓભાસાદીસુ તણ્હાદિગાહોતિ દસ્સેન્તો "**ઓભાસાદીસુ કમ્પતિ...પે॰... સમનુપસ્સતી**"તિ આહ.

ઓભાસનિમિત્તં ચિત્તં વિકમ્પતીતિ સમ્બન્ધો. ઓભાસે વા વિસયભૂતે ઉપક્કિલેસેહિ ચિત્તં વિકમ્પતીતિ યોજના. તેનાહ "**યેહિ ચિત્તં પવેધતી**"તિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **ઉપટ્ઠાને**તિ સતિયં. **ઉપેક્ખાય ચા**તિ વિપસ્સનુપેક્ખાય ચ.

### મગ્ગામગ્ગવવત્થાનકથાવણ્ણના

**૭૩૬. કુસલો પના**તિઆદીસુ કમ્મટ્ઠાનકોસલ્લયોગેન **કુસલો**. પરિપક્કઞાણતાય **પણ્ડિતો**. આગમબ્યત્તિયા **બ્યત્તો**. ઉપક્કિલેસતબ્બિસોધનેસુ આદીનવાનિસંસાવબોધયોગતો **બુદ્ધિસમ્પન્નો**. **અયં ખો સો**તિ યો સો આચરિયેન કમ્મટ્ઠાનદાનકાલે ઉદયબ્બયઞાણુપ્પત્તિસમયે ઉપ્પજ્જતીતિ વુત્તો, અયં ખો સો ઓભાસો ઉપ્પન્નોતિ ઉપક્કિલેસવત્થુભાવવવત્થાનં દસ્સેત્વા ઇદાનિસ્સ વિપસ્સનાય વિસયભાવૂપનયનવિધિં દસ્સેન્તો "**સો ખો પના**"તિઆદિમાહ. તત્થ પઠમનયે અનિચ્ચલક્ખણવિભાવનમેવ દસ્સિતં, તસ્મિં સિદ્ધે ઇતરમ્પિ લક્ખણદ્વયં સિદ્ધમેવ હોતિ. દુતિયનયે પન ઓભાસાદિકે નિસ્સાય ઉપ્પજ્જનકદિટ્ઠિગાહાદીનં

ઉગ્ઘાટનસમુગ્ઘાટનપરિયાદાનવસેન મનસિકારવિધિં દસ્સેતું "**સચે ઓભાસો અત્તા ભવેય્યા**"તિઆદિ વુત્તં. અરૂપસત્તકે "સચે સઙ્ખારા અત્તા ભવેય્યુ"ન્તિઆદિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૨૧) સબ્બસઙ્ખારસઙ્ગણ્હનવસેન સામઞ્ઞતો વુત્તં, ઇધ ઓભાસાદિવસેન સઙ્ખારે વિભજ્જ વુત્તં. સેસો મનસિકારવિધિ તત્થ વુત્તનયોવાતિ આહ "**સબ્બં અરૂપસત્તકે વુત્તનયેન વિત્થારેતબ્બ**"ન્તિ.

ઓભાસં "નેતં મમા"તિ સમનુપસ્સન્તો તણ્હાગાહતો ચિત્તં વિસોધેતિ, "નેસોહમસ્મી"તિ સમનુપસ્સન્તો માનગાહતો, "ન મેસો અત્તા"તિ સમનુપસ્સન્તો દિટ્ઠિગાહતો. તેનાહ "**ઓભાસં નેતં મમા**"તિઆદિ. એસ નયો ઞાણાદીસુપિ.

**ઇમાનિ દસ ઠાનાની**તિ ઇમાનિ યથાવુત્તાનિ ઓભાસાદીનિ દસ ઉપક્કિલેસકારણાનિ. **પઞ્ઞા યસ્સ પરિચ્ચિતા**તિ યસ્સ યોગિનો પઞ્ઞા ઓભાસાદીસુ અનિચ્ચતાદિગ્ગહણવસેન પરિચિતવતી પરિગ્ગહેત્વા ઉપપરિક્ખિત્વા ઠિતા. ધમ્મુદ્ધચ્ચસ્સ સમગ્ગભાવજાનનેન **ધમ્મુદ્ધચ્ચકુસલો હોતિ**.

**વીથિપટિપન્ન**ન્તિ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાવસેન વિપસ્સનાવીથિપટિપન્નં.

**દિટ્ઠિવિસુદ્ધિય**ન્તિ દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયં અધિગતાયં, દિટ્ઠિવિસુદ્ધિઞાણેન વા દિટ્ઠિયા વિસોધને દુક્ખસચ્ચસ્સ વવત્થાનં કતં હોતિ દુક્ખસચ્ચપરિયાપન્નસ્સ નામરૂપસ્સ વવત્થાનતો. નામરૂપસ્સ પચ્ચયા નામરૂપસમુદયપક્ખિયાતિ આહ "**કઙ્ખા...પે॰... સમુદયસચ્ચસ્સ વવત્થાનં કત**"ન્તિ. અભિધમ્મનયેન હિ સબ્બકિલેસા, કમ્મઞ્ચ સમુદયસચ્ચં. **ઇમિસ્સ**ન્તિ ઇમાયં. **સમ્મા**તિ અવિપરીતં. **મગ્ગસ્સા**તિ અરિયમગ્ગસ્સ ઉપાયભૂતમગ્ગસ્સ.

મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ વીસતિમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૨૧. પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

### ઉપક્કિલેસવિમુત્તઉદયબ્બયઞાણકથાવણ્ણના

**૭૩૭**. વિપસ્સનાચારસ્સ મત્થકપ્પત્તિયા સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં **સિખાપ્પત્તા વિપસ્સના**. સિખાપ્પત્તિ પનસ્સ ઉદયબ્બયઞાણાદીનં અત્તટ્ઠમાનંવસેન જાતાતિ આહ "**અટ્ઠન્નં પન ઞાણાનં વસેન સિખાપ્પત્તા વિપસ્સના**"તિ. ઓળારિકોળારિકસ્સ સચ્ચપટિચ્છાદકમોહતમસ્સ વિગમનેન સચ્ચપ્પટિવેધાનુકૂલત્તા "**સચ્ચાનુલોમિકઞાણ**"ન્તિ અનુલોમઞાણમાહ. તાનિ પન ઞાણાનિ સરૂપતો દસ્સેતું "**અટ્ઠન્નન્તિ ચા**"તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ ઉદયબ્બયદસ્સનેન સઙ્ખારાનં અનિચ્ચલક્ખણં, તદનુસારેન ઇતરલક્ખણાનિ ચ વિભાવેન્તીયેવ ઉદયબ્બયાનુપસ્સના પવત્તતીતિ કત્વા "**વીથિપટિપન્નવિપસ્સનાસઙ્ખાતં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણ**"ન્તિ વુત્તન્તિ કેચિ. તયિદં તસ્સ સબ્બસો તીરણપરિઞ્ઞાભાવમેવ મઞ્ઞમાનેહિ વુત્તં. કિઞ્ચાપિ હિ ઉદયબ્બયઞાણં તીરણપરિઞ્ઞન્તોગધમેવ, ઉદયબ્બયાદીનં પન જાનનટ્ઠેન, પચ્ચક્ખતો દસ્સનટ્ઠેન ચ ઞાણદસ્સનાનિ, ઉદયબ્બયઞાણાદીનિ. તાનિયેવ પટિપક્ખતો વિસુદ્ધત્તા ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ, સા એવ અરિયમગ્ગો પટિપજ્જતિ એતાયાતિ પટિપદા ચાતિ **પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી**તિ વુત્તં. તં પન ઉપ્પન્નમત્તં અપ્પગુણં સન્ધાય વુત્તં. પગુણઞ્હિ નિચ્ચસઞ્ઞાદિપહાનસિદ્ધિયા પહાનપરિઞ્ઞાય અધિટ્ઠાનભૂતં. યતો તદવિગમેન અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ એકચ્ચા અધિગતા એવ હોન્તિ. ન હિ ઉદયબ્બયાનં પચ્ચક્ખતો પટિવેધેન વિના સામઞ્ઞાકારાનં તીરણમત્તેન સાતિસયં પટિપક્ખપહાનં સમ્ભવતિ. અસતિ ચ પટિપક્ખપહાને કુતો ઞાણાદીનં વજિરમિવ અવિહતવેગતા, તિખિણવિસદાદિતા વા. તસ્મા પગુણભાવપ્પત્તં ઉદયબ્બયઞાણં પહાનપરિઞ્ઞાપક્ખિયમેવ દટ્ઠબ્બં. સબ્બસઙ્ખારાનં ભઙ્ગસ્સેવ અનુપસ્સના ભઙ્ગાનુપસ્સના, તદેવ ઞાણં **ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં**. યથાભૂતદસ્સાવી ભાયતિ એતસ્માતિ ભયં, તેભૂમકધમ્મા, તેસુ ભયતો ઉપટ્ઠિતેસુ ભાયિતબ્બાકારગાહિઞાણં **ભયતુપટ્ઠાનઞાણં**. મુઞ્ચિતું ઇચ્છતીતિ મુઞ્ચિતુકમ્યં, ચિત્તં, પુગ્ગલો વા, તસ્સ ભાવો મુઞ્ચિતુકમ્યતા , તદેવ ઞાણં **મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં**. પુન પટિસઙ્ખાનાકારેન પવત્તં ઞાણં **પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં**. નિરપેક્ખતાય સઙ્ખારાનં ઉપેક્ખનવસેન પવત્તઞાણં **સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં**. **તસ્મા**તિ યસ્મા ઉપક્કિલેસવિમુત્તં ઉદયબ્બયઞાણાદિનવવિધઞાણં પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ, તસ્મા.

**૭૩૮**. "**ઉપક્કિલેસવિમુત્ત**"ન્તિ વિસેસનેન વિભાવિતમત્થં અનવબુજ્ઝન્તો ચોદકો "**પુન ઉદયબ્બયઞાણે યોગો કિમત્થિયો**"તિ પુચ્છતિ. તત્થ **કિમત્થિયો**તિ કિં પયોજનો નિરત્થકો, પગેવ નિબ્બત્તિતત્તા પક્કસ્સ પચનં વિયાતિ અધિપ્પાયો. અથ વા લક્ખણસલ્લક્ખણાદિહેતુપટિપાટિગ્ગહણવસેન તમત્થં ઞાપેતુકામો આચરિયોવ કથેતુકમ્યતાવસેન "**કિમત્થિયો**"તિ પુચ્છતિ. **લક્ખણસલ્લક્ખણત્થો**તિ અનિચ્ચાદિલક્ખણાનં સમ્મદેવ ઉપધારણત્થો. તત્થ કારણં દસ્સેન્તો "**ઉદયબ્બયઞાણં હી**"તિઆદિમાહ. નનુ ચ ઉદયબ્બયઞાણં નામ સઙ્ખારાનં ઉદયબ્બયમેવ પસ્સતિ, ન અનિચ્ચાદિલક્ખણત્તયં, તેન કથં અનિચ્ચતાદિલક્ખણત્તયસલ્લક્ખણં હોતીતિ? ન ખો પનેતં એવં દટ્ઠબ્બં "ઉદયબ્બયઞાણં લક્ખણત્તયવિસયં હોતી"તિ. ઉદયબ્બયે પન પટિવિદ્ધે અનિચ્ચલક્ખણં પાકટં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. તતો "યદનિચ્ચં, તં દુક્ખં. યં દુક્ખં, તદનત્તા"તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫; ૪૫, ૭૭; ૪.૧, ૪; પટિ॰ મ॰ ૨.૧૦) ઇતરલક્ખણમ્પિ. અથ વા ઉદયબ્બયગ્ગહણેન હુત્વા અભાવાકારો, અભિણ્હસમ્પટિપીળનાકારો, અવસવત્તનાકારો ચ વિભૂતતરો હોતીતિ કારણભાવેન ઉદયબ્બયઞાણે યોગસ્સ લક્ખણત્તયસલ્લક્ખણત્થતા વેદિતબ્બા, ન સમ્મુખેનેવ. **હેટ્ઠા**તિ મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિતો હેટ્ઠા. તઞ્હિ ઓભાસાદિઉપ્પત્તિહેતુતાય તિક્ખં વિસદં હુત્વા પવત્તમ્પિ દિટ્ઠિઆદીહિ ઉપક્કિલિટ્ઠત્તા કુણ્ઠં અવિસદમેવ જાતં. તેનાહ "**દસહિ...પે॰... નાસક્ખી**"તિ.

૭૩૯. **અમનસિકારા**તિ હેતુમ્હિ નિસ્સક્કવચનં. “**કિસ્સ અમનસિકારા**”તિ હિ ઇદં ‘‘કેન પટિચ્છન્નત્તા’’તિ પુચ્છિતસ્સ પટિચ્છાદકસ્સ હેતુપુચ્છા. સન્તતિયા હિસ્સ પટિચ્છન્નત્તા અનિચ્ચલક્ખણં ન ઉપટ્ઠાતિ, સા ચ સન્તતિ ઉદયબ્બયામનસિકારેન પટિચ્છાદિકા જાતા. ઇરિયાપથેહિ પટિચ્છન્નત્તા દુક્ખલક્ખણં ન ઉપટ્ઠાતિ, તે ચ ઇરિયાપથા અભિણ્હસમ્પટિપીળનામનસિકારેન પટિચ્છાદકા જાતા. ઘનેન પટિચ્છન્નત્તા અનત્તલક્ખણં ન ઉપટ્ઠાતિ, તે ચ ઘના નાનાધાતુવિનિબ્ભોગામનસિકારેન પટિચ્છાદકા જાતાતિ. ઉદયબ્બયં પસ્સતો ન ઉદયાવત્થા વયાવત્થં પાપુણાતિ, વયાવત્થા વા ઉદયાવત્થં. અઞ્ઞોવ ઉદયક્ખણો, અઞ્ઞોવ વયક્ખણોતિ એકોપિ ધમ્મો ખણવસેન ભેદતો ઉપટ્ઠાતિ, પગેવ અતીતાદિકોતિ આહ “**ઉદયબ્બયં પન…પે॰… ઉપટ્ઠાતી**”તિ. તત્થ **સન્તતિયા વિકોપિતાયા**તિ પુબ્બાપરિયેન પવત્તમાનાનં ધમ્માનં અઞ્ઞોઞ્ઞભાવસલ્લક્ખણેન સન્તતિયા ઉગ્ઘાટિતાય. ન હિ સમ્મદેવ ઉદયબ્બયં સલ્લક્ખેન્તસ્સ ધમ્મા સમ્બન્ધભાવેન ઉપટ્ઠહન્તિ, અથ ખો અયોસલાકા વિય અસમ્બન્ધભાવેનાતિ સુટ્ઠુતરં અનિચ્ચલક્ખણં પાકટં હોતિ.

**અભિણ્હસમ્પટિપીળનં મનસિ કત્વા**તિ યથાપરિગ્ગહિતઉદયબ્બયવસેન સઙ્ખારાનં નિરન્તરં પટિપીળિયમાનતં વિબાધિયમાનતં મનસિ કરિત્વા. **ઇરિયાપથે ઉગ્ઘાટિતે**તિ ઇરિયાપથે લબ્ભમાનદુક્ખપટિચ્છાદકભાવે ઉગ્ઘાટિતે. એકસ્મિઞ્હિ ઇરિયાપથે ઉપ્પન્નસ્સ દુક્ખસ્સ વિનોદકં ઇરિયાપથન્તરં તસ્સ પટિચ્છાદકં વિય હોતિ, એવં સેસાપીતિ ઇરિયાપથાનં તંતંદુક્ખપટિચ્છાદકભાવે યાથાવતો ઞાતે તેસં દુક્ખપટિચ્છાદકભાવો ઉગ્ઘાટિતો નામ હોતિ સઙ્ખારાનં નિરન્તરં દુક્ખાભિતુન્નતાય પાકટભાવતો. તેનાહ “**દુક્ખલક્ખણં યાથાવસરસતો ઉપટ્ઠાતી**”તિ. **નાનાધાતુયો**તિ નાનાવિધા પથવીઆદિધાતુયો નાનાવિધે સભાવધમ્મે. **વિનિબ્ભુજિત્વા**તિ ‘‘અઞ્ઞા પથવીધાતુ, અઞ્ઞા આપોધાતૂ’’તિઆદિના, ‘‘અઞ્ઞો ફસ્સો, અઞ્ઞા વેદના’’તિઆદિના ચ વિસું વિસું કત્વા. **ઘનવિનિબ્ભોગે કતે**તિ સમૂહઘને, કિચ્ચારમ્મણઘને ચ પભેદિતે. યા હેસા અઞ્ઞમઞ્ઞૂપત્થદ્ધેસુ સમુદિતેસુ રૂપારૂપધમ્મેસુ એકત્તાભિનિવેસવસેન અપરિમદ્દિતસઙ્ખારેહિ ગય્હમાના **સમૂહઘનતા**, તથા તેસં તેસં ધમ્માનં કિચ્ચભેદસ્સ સતિપિ પટિનિયતભાવે એકતો ગય્હમાના **કિચ્ચઘનતા**, તથા સારમ્મણધમ્માનં સતિપિ આરમ્મણકરણભેદે એકતો ગય્હમાના **આરમ્મણઘનતા** ચ, તા ધાતૂસુ ઞાણેન વિનિબ્ભુજિત્વા દિસ્સમાના હત્થેન પરિમજ્જિયમાનો ફેણપિણ્ડો વિય વિલયં ગચ્છન્તિ, ‘‘યથાપચ્ચયં પવત્તમાના સુઞ્ઞા એતે ધમ્મા ધમ્મમત્તા’’તિ અનત્તલક્ખણં પાકટતરં હોતિ. તેન વુત્તં “**નાનાધાતુયો…પે॰… ઉપટ્ઠાતી**”તિ.

૭૪૦. ધુવભાવપટિક્ખેપતો ન નિચ્ચન્તિ **અનિચ્ચં**, ખન્ધપઞ્ચકં. યથાહ ‘‘રૂપં ખો, રાધ, અનિચ્ચં, વેદના… સઞ્ઞા… સઙ્ખારા… વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૭૨). તત્થ કારણં વદન્તો “**ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તભાવા**”તિ આહ. **ઉપ્પાદો** નિબ્બત્તિલક્ખણં, **વયો** વિપરિણામલક્ખણં, **અઞ્ઞથત્તં** જરા, તેસં સબ્ભાવતોતિ અત્થો. **હુત્વા અભાવતો**તિ ઉપ્પજ્જિત્વા વિનસ્સનતો. એત્થ ચ પુરિમેન જાતિજરામરણસબ્ભાવતો **અનિચ્ચન્તિ** દસ્સેતિ, દુતિયેન પાકભાવવિદ્ધંસાભાવતો. યસ્સ ભાવેન ખન્ધપઞ્ચકં ‘‘અનિચ્ચ’’ન્તિ વુચ્ચતિ, તં અનિચ્ચલક્ખણન્તિ દસ્સેતું “**ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્ત**”ન્તિઆદિ વુત્તં. તેન હિ તં ‘‘અનિચ્ચ’’ન્તિ લક્ખીયતિ. **આકારવિકારો**તિ આકારવિકતિ. અભાવાકારો હિ વિકતિરૂપેન લબ્ભતિ, વિરૂપત્તા ન ઉપ્પાદાકારો. **આકારવિકારો**તિ વા આકારવિસેસો. હુત્વા અભાવો હિ પાકભાવતો ભિન્નો વિદ્ધંસાભાવત્તા તત્થ ચ અનિચ્ચલક્ખણં નિરુળ્હં. અનિચ્ચાકારો હિ દુક્ખાનત્તાકારેહિ વિય ઉપ્પાદાકારતો ચ વિસિટ્ઠો. તથા હિ સદ્દસ્સ વિદ્ધંસાભાવો સઙ્ખતભાવેનપિ સાધીયતિ.

**સઙ્ખતભાવો** ચ અત્થતો ઉપ્પાદવન્તતા. **ઉપ્પાદો** ચ પાકભાવસાધિતા ધરમાનાવત્થા. ઇમિના નયેન દુક્ખાનત્તાલક્ખણાનિ વેદિતબ્બાનિ. અપિચ યથા નિચ્ચપટિક્ખેપતો અનિચ્ચન્તિ નિચ્ચાકારપટિક્ખેપતો

યથાવુત્તો અભાવાકારસઙ્ખાતો અનિચ્ચાકારો **અનિચ્ચલક્ખણં**, એવં સુખપટિક્ખેપતો દુક્ખન્તિ સુખાકારપટિક્ખેપતો અભિણ્હપટિપીળનાકારસઙ્ખાતો દુક્ખાકારો **દુક્ખલક્ખણં**, તથા અત્તપટિક્ખેપતો અનત્તાતિ અત્તાકારપટિક્ખેપતો અવસવત્તનાકારસઙ્ખાતો અનત્તાકારો **અનત્તલક્ખણ**ન્તિ દટ્ઠબ્બં. તે યિમે તયોપિ આકારા અસભાવધમ્મત્તા ખન્ધપરિયાપન્ના ન હોન્તિ. ખન્ધેહિ વિના અનુપલબ્ભનીયતો ખન્ધવિનિમુત્તાપિ ન હોન્તિ. ખન્ધે પન ઉપાદાય વોહારવસેન લબ્ભમાના તદાદીનવવિભાવનાય વિસેસકારણભૂતા તજ્જાપઞ્ઞત્તિવિસેસાતિ વેદિતબ્બા.

**તયિદં સબ્બમ્પી**તિ યથાવુત્તલક્ખણત્તયઞ્ચેવ લક્ખિતબ્બઞ્ચ ખન્ધપઞ્ચકં. "**ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણેન યાથાવસરસતો સલ્લક્ખેતી**"તિ ઇદં તદત્થે તબ્બોહારવસેન વુત્તં. ઉદયબ્બયઞાણત્થઞ્હિ લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સના ''ઉદયબ્બયઞાણ''ન્તિ કથિતા. ન હિ ઉદયબ્બયઞાણં દુક્ખલક્ખણાદિવિસયં . તબ્બિસયત્તે વા ઉદયબ્બયઞાણમેવ ન સિયા, ઉદયબ્બયઞાણં પન તિક્ખં, વિસદઞ્ચ કાતુકામેન લક્ખણત્તયતીરણમેવ કાતબ્બં. પરિકમ્મસદિસઞ્હેતં તસ્સ. એસ નયો સેસઞાણેસુપીતિ.

ઉપક્કિલેસવિમુત્તઉદયબ્બયઞાણં નિટ્ઠિતં.

### ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણકથાવણ્ણના

**૭૪૧. વહતી**તિ પવત્તતિ. ઞાણસ્સ તિક્ખભાવો ભાવનાય પગુણભાવેન. પગુણા ચ ભાવના વિક્ખેપાભાવતો આરમ્મણે અપ્પિતા વિય પવત્તતીતિ ઞાણસ્સ તિક્ખભાવેન સઙ્ખારાનં લહુઉપટ્ઠાનતા દસ્સિતા. **સઙ્ખારેસુ** પન ઉદયબ્બયવસેન **લહું લહું ઉપટ્ઠહન્તેસુ** ઉદયદસ્સનઞ્ચ ''ઉપ્પાદવતો વિનાસો''તિ યાવદેવ વયદસ્સનત્થં તસ્સ નિબ્બિદાવહત્તાતિ વયે એવસ્સ આભોગસમન્નાહારો મનસિકારો પવત્તતિ, તેન ઉપ્પાદાદિં મુઞ્ચિત્વા વયમેવારબ્ભ ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તેન વુત્તં "**ઉપ્પાદં વા**"તિઆદિ. તત્થ **ઉપ્પાદ**ન્તિ નિબ્બત્તિવિકારં. **ઠિતિ**ન્તિ ઠિતિપ્પત્તં, જરન્તિ અત્થો. **પવત્ત**ન્તિ ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં. **નિમિત્ત**ન્તિ સઙ્ખારનિમિત્તં. યં સઙ્ખારાનં સમુદયાદિઘનવસેન, સકિચ્ચપરિચ્છેદતાય ચ સવિગ્ગહાનં વિય ઉપટ્ઠાનં, તં સઙ્ખારનિમિત્તં. કેચિ પન "**પવત્તં** નામ સઙ્ખારાનં અવિચ્છેદેન પવત્તનં ઉપ્પાદોવ, **નિમિત્તં** નામ ઉપ્પન્નાનં વિજ્જમાનતા ઠાનપરમ્પરા, તસ્મા ઉપ્પાદમેવ ગણ્હાતિ ચે, પવત્તં ગણ્હાતિ નામ. ઠિતિંયેવ ગણ્હાતિ ચે, નિમિત્તં ગણ્હાતિ નામા''તિ વદન્તિ, તં "**ઉપ્પાદં વા**"તિઆદિવચનેન વિરુજ્ઝતિ. ન હિ અસતિ ભેદે વિકપ્પો યુત્તો. **ન સમ્પાપુણાતિ** અગ્ગહણતો. કિં પન સમ્પાપુણાતીતિ આહ "**ખય...પે॰... સન્તિટ્ઠતી**"તિ. તત્થ **નિરોધ**સદ્દો અનુપ્પાદેપિ દિસ્સતીતિ ભેદસદ્દેન વિસેસિતં, **ભેદ**સદ્દો વિસેસવાચકોપિ હોતીતિ વયસદ્દેન વિસેસિતં, સોપિ અનિરોધવાચકોપિ અત્થીતિ ખયસદ્દેન વિસેસિતં, ખયવયભેદસઙ્ખાતે ખણિકનિરોધેતિ અત્થો. **સતિ સન્તિટ્ઠતી**તિ સતિસીસેન ઞાણમાહ. **એતસ્મિં ઠાને**તિ ઉપક્કિલેસવિનિમુત્તસ્સ ઉદયબ્બયઞાણસ્સ તિક્ખભાવાપત્તિયં વુત્તનયેન ઉદયમ્પિ મુઞ્ચિત્વા વયસ્સેવ મનસિકારકાલે.

**આરમ્મણપટિસઙ્ખા**તિ રૂપવેદનાદિઆરમ્મણં ખયવયવસેનેવ પટિસઙ્ખાય. યકારલોપેન હિ નિદ્દેસો ''સયં અભિઞ્ઞા''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૮, ૪૦૫) વિય. યથાવુત્તસ્સ વા આરમ્મણસ્સ ખયવયભેદવસેન પટિસઙ્ખા **આરમ્મણપટિસઙ્ખા**. **ભઙ્ગાનુપસ્સને**તિ યો તદારમ્મણસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગો, તસ્સ અનુપસ્સને. **પઞ્ઞા**તિ પકારતો જાનના. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં ઇદાનેવ સંવણ્ણીયતિ.

**૭૪૨. યં કિઞ્ચિ આરમ્મણન્તિ** રૂપં યાવ જરામરણન્તિ વિપસ્સિતબ્બભાવેન ગહિતં સબ્બં સઙ્ખારગતમાહ . પટિસઙ્ખાનં નામ જાનનં, તઞ્ચ ભઙ્ગાનુપસ્સનાય અધિપ્પેતત્તા ભઙ્ગતો દસ્સનમેવાતિ આહ **"જાનિત્વા ખયતો વયતો દિસ્વાતિ અત્થો"**તિ. તસ્સ ઞાણસ્સાતિ સમ્બન્ધો.

રૂપારમ્મણમેવ **રૂપારમ્મણતા** યથા ''દેવો એવ દેવતા''તિ ઇમમત્થં દસ્સેતું **"રૂપારમ્મણં ચિત્ત"**ન્તિ વુત્તં. **રૂપારમ્મણતા**તિ વા ભુમ્મત્થે પચ્ચત્તવચનન્તિ દસ્સેન્તો **"અથ વા રૂપારમ્મણભાવે"**તિ આહ. **અપરેન ચિત્તેન ભઙ્ગં અનુપસ્સતી**તિ વિપસ્સનાવિસયં ભઙ્ગાનુપસ્સનમાહ. એવઞ્હિ ભઙ્ગાનુપસ્સના પગુણા હોતિ, આરમ્મણઞ્ચસ્સ વિભૂતતરં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. **ઞાતન્તિ** આરમ્મણમાહ અનુપસ્સનાવસેન ઞાતત્તા. **ઞાણન્તિ** અનુપસ્સનાઞાણં. **ઉભોપિ વિપસ્સતી**તિ તદુભયમ્પિ ખયતો વયતો વિપસ્સતીતિ. અયં હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – રૂપસ્સ યાવ જરામરણસ્સ ખયતો વયતો દસ્સનં આરમ્મણપટિસઙ્ખાતં, દસ્સનકઞાણસ્સ ખયતો વયતો દસ્સનં આરમ્મણપટિસઙ્ખાય ભઙ્ગસ્સ અનુપસ્સનન્તિ ઉભયત્થ પઞ્ઞા. પુરિમં વા તદભાવે અભાવતો પચ્છિમાયં પક્ખિપિત્વા પચ્છિમા એવ પઞ્ઞા વિપસ્સને ઞાણન્તિ.

**એત્થા**તિ ''તસ્સ ચિત્તસ્સ...પે॰... ભઙ્ગં અનુપસ્સતી''તિ એત્થ. **અનેકેહિ આકારેહી**તિ અનિચ્ચતો અનુપસ્સનાદીહિ અનેકેહિ આકારેહિ. **અનુ**-સદ્દો ''ભિય્યો''તિ એતસ્મિં અત્થેતિ આહ **"પુનપ્પુનં પસ્સતી"**તિ.

ઇધ સઙ્ખતધમ્મો નામ જાતિજરામરણપકતિકો, તસ્સ જાતિ આદિકોટિ, જરા મજ્ઝિમકોટિ, મરણં ઓસાનકોટિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ ઉપ્પાદાદિતિવિધમ્પિ સઙ્ખતલક્ખણતાય અનિચ્ચલક્ખણં, તથાપિ જાતિજરાસુ દિટ્ઠાસુ ન તથા અનિચ્ચલક્ખણં પાકટં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ યથા વયક્ખણેતિ આહ **"ભઙ્ગો નામ અનિચ્ચતાય પરમા કોટી"**તિ, ઉત્તમા કોટિ પરિયોસાનકોટીતિ અત્થો. યથા હિ જરાધમ્મં, મરણધમ્મમેવ ચ જાયતીતિ **જાતિ** અનિચ્ચતાય આદિ કોટિ, તથા જાતિધમ્મં, મરણધમ્મમેવ ચ જીરતીતિ **જરા** મજ્ઝિમા કોટિ, જાતિધમ્મં, જરાધમ્મમેવ ચ ભિજ્જતીતિ **ભઙ્ગો** પરમા કોટીતિ. **અનિચ્ચતો અનુપસ્સતી**તિ ન કલાપતો સમ્મસન્તો વિય ''અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮) અનુમાનવસેન, નાપિ આરદ્ધવિપસ્સકો વિય ઉદયગ્ગહણપુબ્બકવયદસ્સનવસેન, અથ ખો ઉદયબ્બયઞાણાનુભાવેન પચ્ચક્ખતો ઉપટ્ઠિતેસુ ઉદયવયેસુ વુત્તનયેન ઉદયં મુઞ્ચિત્વા ભઙ્ગદસ્સનવસેનેવ અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, એવં અનુપસ્સતો પનસ્સ નિચ્ચગાહસ્સ લેસોપિ નત્થીતિ આહ **"નો નિચ્ચતો"**તિ. તથા હેસ નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતીતિ વુચ્ચતિ. એત્થ ચ ''અનિચ્ચતો એવ અનુપસ્સતી''તિ એવ-કારો લુત્તનિદ્દિટ્ઠોતિ તેન નિવત્તિતમત્થં દસ્સેતું **"નો નિચ્ચતો"**તિ વુત્તં. ન ચેત્થ દુક્ખતો અનુપસ્સનાદિનિવત્તનમાસઙ્કિતબ્બં પટિયોગીનિવત્તનપરત્તા, એવ-કારસ્સ ઉપરિ દેસનારુળ્હત્તા ચ તાસં. **દુક્ખતો અનુપસ્સતી**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

અનિચ્ચતો તાવ અનુપસ્સના ભઙ્ગાનુપસ્સકસ્સ યુત્તા ''ભઙ્ગો નામ અનિચ્ચતાય પરમા કોટી''તિ, દુક્ખાદિતો પન કથન્તિ આહ **"અનિચ્ચસ્સ દુક્ખત્તા"**તિઆદિ. એતેન યં અનિચ્ચં, તં એકન્તતો દુક્ખં અનત્તા, તતો ચ ન અભિનન્દનિયાદિરૂપં. તસ્મા ઉપરિ નિબ્બત્તેતબ્બતો ઞાણપરિકમ્મત્થઞ્ચ ઇતરાસમ્પિ છન્નં અનુપસ્સનાનં વસેન અનુપસ્સતીતિ દસ્સેતિ. કેચિ પનેત્થ **"અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, નો નિચ્ચતો**તિઆદિના વિસું દસ્સનકિચ્ચં નત્થિ, ભઙ્ગદસ્સનેનેવ સબ્બં દિટ્ઠં હોતી''તિ વદન્તિ, તં ભઙ્ગાનુપસ્સનાય મત્થકપ્પત્તિયં યુત્તં, તતો પન પુબ્બભાગે અનેકાકારવોકારા અનુપસ્સના ઇચ્છિતબ્બાવ. અઞ્ઞથા ''અનિચ્ચતો અનુપસ્સતી''તિઆદિકા (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૧)

પાળિ, ‘‘અનેકેહિ આકારેહિ પુનપ્પુનં પસ્સતી’’તિ આગતા તસ્સા અટ્ઠકથા ચ વિરોધિતા સિયા. **તદેવ** અનિચ્ચતો દિટ્ઠમેવ સબ્બસઙ્ખારગતં.

**ન તં અભિનન્દિતબ્બન્તિ** તં સઙ્ખારગતં તણ્હાદિટ્ઠાભિનન્દનવસેન ‘‘એતં મમ, એસો મે અત્તા’’તિ ન અભિનન્દિતબ્બં. **ન તત્થ રજ્જિતબ્બન્તિ** તત્થ સઙ્ખારગતે રજ્જનવસેન ન પવત્તિતબ્બં, કામરાગો, ભવરાગો વા ન પવત્તેતબ્બોતિ અત્થો. **રાગં નિરોધેતીતિ** રાગં વિક્ખમ્ભનનિરોધં પાપેતિ, વિક્ખમ્ભેતીતિ અત્થો. તેનાહ ‘‘**લોકિકેનેવ તાવ ઞાણેના**’’તિ. સતિ ચ વિક્ખમ્ભને કથં સમુદયોતિ આહ ‘‘**નો સમુદેતિ, સમુદયં ન કરોતી**’’તિ.

**એવં વિરત્તોતિ** એવં ભઙ્ગાનુપસ્સનાનુસારેન વિરત્તો. યથા દિટ્ઠં સમ્પતિ ઉપટ્ઠિતં સઙ્ખારગતં નિરોધેતિ નિરોધં મનસિ કરોતિ, અદિટ્ઠમ્પિ અતીતાનાગતં અન્વયઞાણવસેન યથા ઇદં એતરહિ, એવં ઇતરેપીતિ અનુમિનન્તો નિરોધેતિ મનસિકતસ્સાપિ નિરોધં કરોતિ. **નો સમુદેતીતિ** એત્થાપિ એસેવ નયો, નો સમુદયં મનસિ કરોતીતિ અત્થો.

**એવં પટિપન્નોતિ** એવં વુત્તપ્પકારેન અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિવસેન પટિપન્નો. **સદ્ધિં ખન્ધાભિસઙ્ખારેહિ કિલેસાનં પરિચ્ચજનતોતિ** ખન્ધેહિ, અભિસઙ્ખારેહિ ચ સહ કિલેસાનં પજહનતો. કિલેસે હિ પજહન્તો તન્નિમિત્તકકમ્મં, તતો નિબ્બત્તનકે ખન્ધે ચ પજહતિ નામ. **સઙ્ખતદોસદસ્સનેનાતિ** સઙ્ખતધમ્મેસુ અનિચ્ચદુક્ખતાદિઆદીનવદસ્સનેન. **તબ્બિપરીતેતિ** નિચ્ચસુખાદિસભાવે. **તન્નિન્નતાયાતિ** તદધિમુત્તતાય. **પટિનિસ્સગ્ગસદ્દો** પરિચ્ચાગત્થો, પક્ખન્દનત્થો ચાતિ પટિનિસ્સગ્ગસ્સ દુવિધતા વુત્તા. તત્થ **પક્ખન્દનં** અધિમુચ્ચનં. **યથાવુત્તેનાતિ** તદઙ્ગાદિપ્પહાનપ્પકારેન, તન્નિન્નપ્પકારેન ચ. **નિબ્બત્તનવસેનાતિ** ઉપ્પાદનવસેન. નિબ્બત્તેન્તો હિ કિલેસે આદિયતીતિ તે અનિબ્બત્તેન્તો કિલેસે ન આદિયતિ નામ. **અદોસદસ્સિતાવસેનાતિ** દોસાનં અદસ્સાવિભાવેન. સઙ્ખતારમ્મણં આદિયતીતિ યોજના. અનાદીનવદસ્સિતાય હિ સઙ્ખારે આદિયતીતિ આદીનવદસ્સિતાય તે ન આદિયતિ ન ગણ્હાતિ.

૭૪૩. **અસ્સાતિ** યોગિનો. **તેહિ ઞાણેહીતિ** અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિઞાણેહિ. **તન્તિ** પહાનં. **નિચ્ચસઞ્ઞન્તિ** નિચ્ચગાહં, સઞ્ઞાસીસેન નિદ્દેસો. **સુખસઞ્ઞં અત્તસઞ્ઞન્તિ** એત્થાપિ એસેવ નયો. **સપ્પીતિકં તણ્હન્તિ** સઉપ્પિલાવિતં અભિપત્થનં.

૭૪૪. ‘‘**વત્થુસઙ્કમના**’’તિ એત્થ વિપસ્સનાય પવત્તિટ્ઠાનભાવતો રૂપાદિઆરમ્મણં ‘‘વત્થૂ’’તિ અધિપ્પેતન્તિ દસ્સેન્તો ‘‘**રૂપસ્સા**’’તિઆદિમાહ. તત્થ **સઙ્કમનાતિ** વિપસ્સનાભાવસામઞ્ઞતો એકત્તનયેન વુત્તં , અઞ્ઞથા અઞ્ઞદેવ રૂપભઙ્ગવિસયં ઞાણં, અઞ્ઞદેવ તદારમ્મણચિત્તભઙ્ગવિસયન્તિ કુતો સઙ્કમના. પઞ્ઞાવિવટ્ટનાયપિ એસેવ નયો. **પઞ્ઞાયાતિ** ઉદયબ્બયદસ્સનવસેન પવત્તમાનાય વિપસ્સનાપઞ્ઞાય. વયસ્સેવ ગહણવસેન ઉદયતો વિનિવટ્ટના. તેનાહ ‘‘**ઉદયં પહાય વયે સન્તિટ્ઠના**’’તિ. ‘‘**અનન્તરમેવ આવજ્જનસમત્થતા**’’તિ ઇમિના ભઙ્ગાનુપસ્સનાય પગુણબલવભાવમાહ.

૭૪૫. **ઉભોતિ** દિટ્ઠાદિટ્ઠભાવેન દ્વેપિ આરમ્મણાનિ. **એકવવત્થનાતિ** ખણભઙ્ગુરતાય સમાનાતિ વવત્થાપના.

**સંવિજ્જમાનમ્હીતિ** પચ્ચક્ખતો ઉપલબ્ભમાને પચ્ચુપ્પન્ને. **વિસુદ્ધદસ્સનોતિ** ભઙ્ગદસ્સનસ્સ પરિબન્ધવિધમનેન વિસુદ્ધઞાણો, સુવિસુદ્ધભઙ્ગદસ્સનોતિ અત્થો. **તદન્વયં નેતીતિ** તસ્સ

પચ્ચુપ્પન્નસઙ્ખારભઙ્ગદસ્સિનો ઞાણસ્સ અન્વયં અનુગતભૂતં ઞાણં પવત્તેતિ. કત્થ પન પવત્તેતીતિ આહ "**અતીતનાગતે**"તિ, અતીતે, અનાગતે ચ સઙ્ખારગતે. **સબ્બેપી**તિઆદિ તસ્સ પવત્તનાકારદસ્સનં.

**ભઙ્ગસઙ્ખાતે નિરોધે**, ન નિબ્બાનસઙ્ખાતેતિ અધિપ્પાયો. **એસા**તિ યા આરમ્મણન્વયેન ઉભો દિટ્ઠાદિટ્ઠે ખણભઙ્ગુરતાય એકભાવેન વવત્થાપના, એસા વયલક્ખણે વિપરિણામલક્ખણે **વિપસ્સના** ભઙ્ગાનુપસ્સનાતિ અત્થો.

**૭૪૬. આરમ્મણઞ્ચ પટિસઙ્ખા**તિઆદિ ભઙ્ગાનુપસ્સનાય દુપ્પટિવિજ્ઝત્તા વુત્તસ્સેવત્થસ્સ દળ્હીકરણં. તયિદં ભઙ્ગદસ્સનં સઙ્ખારાનં અવસવત્તનાવબોધનેન અનત્તલક્ખણપટિવેધાયાતિ તં દસ્સેન્તો "**સુઞ્ઞતો ચ ઉપટ્ઠાન**"ન્તિ આહ. આરમ્મણસ્સ હિ ભઙ્ગારમ્મણચિત્તસ્સ ચ ભઙ્ગમનુપસ્સતો વિસેસતો સઙ્ખારા સુઞ્ઞા હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. તેનાહ "**તસ્સેવ**"ન્તિઆદિ.

**ન ચત્થિ અઞ્ઞો**તિ એત્થ ઇમસ્મિં લોકે અઞ્ઞો ખન્ધવિનિમુત્તો અત્તા નામ કોચિ નત્થિ. **તેસં ખયં પસ્સતી**તિ તેસં ધમ્માનં ખણે ખણે ઉપટ્ઠહન્તં ભઙ્ગં પસ્સતિ. યથાવુત્તાય અપ્પમાદપટિપત્તિયા **અપ્પમત્તો**. યથા કિં? **મણિંવ વિજ્ઝં વજિરેન યોનિસો** યથા નામ કુસલો પુરિસો ઉપાયેન મણિં વિજ્ઝન્તો મણિસ્સ છિદ્દમેવ પસ્સતિ મનસિ કરોતિ , ન મણિસ્સ વણ્ણાદિં, એવમેવ સઙ્ખારાનં નિરન્તરં ભઙ્ગમેવ યોનિસો મનસિ કરોતિ, ન સઙ્ખારેતિ અધિપ્પાયો. યથા વા વજિરેન મણિં વિજ્ઝન્તસ્સ વિદ્ધટ્ઠાનં ન પુન રુહતિ, એવં વજિરસદિસેન ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણેન ભઙ્ગે દિટ્ઠે ન પુન નિચ્ચગાહો રુહતિ, એવં ભઙ્ગમેવ પસ્સતીતિ અત્થો.

**યા ચ આરમ્મણપટિસઙ્ખા**તિ "રૂપારમ્મણતા ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતિ, તં આરમ્મણં પટિસઙ્ખા"તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૧) એવમાગતા યા ચ આરમ્મણપટિસઙ્ખા, "તસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગં અનુપસ્સતી"તિ એવં વુત્તા **યા ચ ભઙ્ગાનુપસ્સના**, "સઙ્ખારાવ ભિજ્જન્તિ, તેસં ભેદો મરણં, ન અઞ્ઞો કોચિ અત્થી"તિ એવં વુત્તં **યઞ્ચ સુઞ્ઞતો ઉપટ્ઠાનં**, અયં એવં તિધા વુત્તાપિ **અધિપઞ્ઞાવિપસ્સના નામા**તિ અત્થો.

**૭૪૭. અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીસૂ**તિ અનિચ્ચદુક્ખાનત્તાનુપસ્સનાસુ. **નિબ્બિદાદીસૂ**તિ નિબ્બિદાવિરાગનિરોધપટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાસુ . **તયો ઉપટ્ઠાને**તિ અનિચ્ચાદિવસેન તિવિધે ઉપટ્ઠાને. ખયતો વયતો ઉપટ્ઠાનઞ્હિ અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાનં, ભયતો ઉપટ્ઠાનં દુક્ખતો, સુઞ્ઞતો ઉપટ્ઠાનં અનત્તતોતિ. **દિટ્ઠીસૂ**તિ દિટ્ઠિનિમિત્તં **ન વેધતિ**. તા હિ અસંહીરતાય ન ચલતિ.

**૭૪૮. દુબ્બલભાજનસ્સ વિયા**તિ તિન્તઆમમત્તિકાભાજનસ્સ વિય ભેદમેવ પસ્સતીતિ સમ્બન્ધો. એત્થ ચ **દુબ્બલભાજનૂપમા** સરસભિદુરતાદસ્સનત્થં, **વિપ્પકિરિયમાનસુખુમરજૂપમા** અઞ્ઞમઞ્ઞં અસમ્બન્ધતાદસ્સનત્થં, **ભિજ્જિયમાનતિલૂપમા** ખણે ખણે ભિજ્જનકભાવદસ્સનત્થન્તિ દટ્ઠબ્બા. **ભેદમેવા**તિ વિનાસમેવ **પસ્સતિ** ઉપ્પાદાદીનં અગ્ગહણતો. **એવમેવા**તિ યથા ઉદકબુબ્બુળકાનિ ઉદકતલાદિપચ્ચયં પટિચ્ચ ઉપ્પન્નાનિ ન ચિરટ્ઠિતિકાનિ સીઘં સીઘં ભિજ્જન્તિ, એવમેવ સબ્બે રૂપારૂપધમ્મા કમ્માદિપચ્ચયં પટિચ્ચ ઉપ્પન્ના ખણટ્ઠિતિકા સીઘં સીઘં ભિજ્જન્તીતિ ભેદમેવ પસ્સતિ. તુરિતતુરિતઞ્હિ નેસં ભેદદસ્સનત્થં "**ભિજ્જન્તિ ભિજ્જન્તી**"તિ આમેડિતવચનં.

મરીચિપિ ઇત્તરકાલિકાવ, નિસ્સયપબન્ધવસેન પન ચિરતરુપટ્ઠાનન્તિ "**યથા પસ્સે મરીચિક**"ન્તિ વુત્તં, ન અયાથાવુપટ્ઠાનતોવ. **લોક**ન્તિ ખન્ધલોકં. **મચ્ચુરાજા ન પસ્સતિ** અરહત્તાધિગમેન પુનબ્ભવાભાવતો.

**૭૪૯. ભવદિટ્ઠિપ્પહાનન્**તિ સસ્સતદિટ્ઠિયા વિક્ખમ્ભનં. ન હિ નિરન્તરં ભઙ્ગમેવ પસ્સતો સસ્સતદિટ્ઠિયા અવસરો અત્થિ. તતો એવ જીવિતે નિરાલયત્તા **જીવિતનિકન્તિપરિચ્ચાગો. સદા**તિ સબ્બકાલં રત્તિન્દિવં. ભાવનાય **યુત્તપ્પયુત્તતા**. ઇચ્છાચારાનં દૂરીભાવતો **વિસુદ્ધાજીવિતા. ઉસ્સુક્કપ્પહાનં** કિચ્ચાકિચ્ચેસુ અબ્યાવટતા તિબ્બસંવેગત્તા. **વિગતભયતા** કુતોચિપિ નિબ્ભયતા અત્તસિનેહાભાવતો. **ખન્તિસોરચ્ચપટિલાભો** અનિચ્ચતાય સુદિટ્ઠત્તા. પન્તસેનાસનેસુ અધિકુસલેસુ ચ અરતિયા, કામગુણેસુ રતિયા ચ સહનતો અભિભવનતો **અરતિરતિસહનતા**.

**ઇમાનિ અટ્ઠગ્ગુણમુત્તમાની**તિ લિઙ્ગવિપલ્લાસેન વુત્તં. **મ**-કારો ચ પદસન્ધિકરો, ભવદિટ્ઠિપ્પહાનાદિકે ઇમે અટ્ઠ ઉત્તમાનિસંસેતિ અત્થો. **તહિન્**તિ તત્થ ભઙ્ગાનુપસ્સનાયન્તિ અત્થો.

ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

### ભયતુપટ્ઠાનઞાણકથાવણ્ણના

**૭૫૦. સબ્બસઙ્ખારાનન્**તિ તેભૂમકાનં સબ્બસઙ્ખારાનં. અધિકારવસેન હિ પદેસસબ્બવિસયો ઇધ **સબ્બ**સદ્દો. **આસેવન્તસ્સા**તિ આદરવસેન સેવન્તસ્સ પવત્તેન્તસ્સ. **ભાવેન્તસ્સા**તિ વડ્ઢેન્તસ્સ બ્રૂહેન્તસ્સ. **બહુલીકરોન્તસ્સા**તિ પુનપ્પુનં કરોન્તસ્સ યુઞ્જન્તસ્સ. **પભેદકા**તિ ખણે ખણે ભિજ્જનવસેન પભેદકા. આજીવિકા બ્યાધિઆદિનિમિત્તં મરિતુકામસ્સ, અમરિતુકામસ્સાપિ સૂરસ્સ ભાયિતબ્બમ્પિ ન ભયતો ઉપટ્ઠાતીતિ “**સુખેન જીવિતુકામસ્સ ભીરુકપુરિસસ્સા**”તિ વુત્તં. યથા ભીરુકજાતિકસ્સ સીહાદયો સન્તાસનિમિત્તં ભયાનકભાવતો, તથા યોગિનો ભઙ્ગતો દિસ્સમાના સઙ્ખારાતિ આહ “**સીહ…પે॰… ઉપટ્ઠહન્તી**”તિ. **પચ્ચુપ્પન્ના**તિ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્ના ઓળારિકા દીઘતરપબન્ધા, ખણપચ્ચુપ્પન્ના સુખુમતરા ઇત્તરકાલા, સન્તતિપચ્ચુપ્પન્ના મજ્ઝિમા ઇધ આદિતો પરિગ્ગહેતબ્બા. ભયતો ભાયિતબ્બતો ઉપતિટ્ઠનકેસુ ઞાણં **ભયતુપટ્ઠાનઞાણં**.

યથા ઇત્થિયા પુત્તાનં સીસસ્સ છિન્નતા છિજ્જમાનતા ગય્હમાના ભયાવહા, એવં યોગિનો તિયદ્ધગતાનં સઙ્ખારાનં નિરોધા ગય્હમાનાતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું “**એકિસ્સા કિર ઇત્થિયા**”તિઆદિ વુત્તં.

યથા પૂતિભૂતં ઓદનાદિ ન સભાવેન તિટ્ઠતિ વિનસ્સતિ, એવં યસ્સા ઇત્થિયા વિજાતવિજાતા પુત્તા ન જીવન્તિ મરન્તિ એવ, સા “**પૂતિપજા**”તિ વુત્તા. પૂતિપજાગ્ગહણઞ્ચેત્થ વિસેસતો ગબ્ભગતમરણચિન્તાદસ્સનેન યોગિનો અનાગતસઙ્ખારનિરોધસન્નિટ્ઠાનદસ્સનત્થં. અતીતપચ્ચુપ્પન્નસઙ્ખારનિરોધો હિસ્સ સુપાકટો એવાતિ ન સો ઉપમાય સાધેતબ્બો. અન્તિમભવિકસ્સ ચ યોગિનો સત્તક્ખત્તું પરમાદિભાવિનો અતીતે દુક્ખબહુતાય, અનાગતદુક્ખપરિત્તતાય ચ દસ્સનત્થં બહુપજાવ ઇત્થી નિદસ્સિતા.

તત્થ યથા તસ્સા નવ પુત્તા મતા, એવં અજ્ઝત્તાદિપ્પભેદા અતીતા સઙ્ખારા, વુસિતપુબ્બા વા નવ સત્તાવાસા દટ્ઠબ્બા, મીયમાનપુત્તો વિય પચ્ચુપ્પન્ના સઙ્ખારા, પવત્તમાનો વા સત્તાવાસો દટ્ઠબ્બો. અજાતપુત્તો વિય અનાગતા સઙ્ખારા, ભાવી વા સત્તાવાસો દટ્ઠબ્બો. એવમવટ્ઠિતે યદેકે દસપુત્તમાતરં અગ્ગહેત્વા નવપુત્તમાતુગ્ગહણં સાત્થકન્તિ વદન્તિ, તદપાહતં હોતિ . દારકાનં મરણસ્સ ચિરકાલિકત્તા **મરણાનુસ્સરણન્**તિ વુત્તં. ગબ્ભગતો અપ્પચ્ચક્ખતાય ભાવીપક્ખેયેવ તિટ્ઠતીતિ અધિપ્પાયેન કુચ્છિગતો અનાગતસઙ્ખારટ્ઠાનિયો વુત્તો. **એતસ્મિં ખણે**તિ ભઙ્ગદસ્સનમુખેન સઙ્ખારાનં ભયાનકભાવેન ઉપટ્ઠાનક્ખણે.

**૭૫૧. ન ભાયતિ** ઞાણસ્સ ભાયનાકારેન અપ્પવત્તનતો. પટિઘચિત્તુપ્પાદવસેન હિ ભાયનં, ઞાણં પન ભાયિતબ્બવત્થું ભાયિતબ્બન્તિ યાથાવતો જાનાતિ. તેનાહ **''અતીતા...પે॰... તીરણમત્તમેવા''**તિ, તિસ્સો અઙ્ગારકાસુયો અતિતાપેન તિક્ખમજ્ઝમુદુભેદાતિ અધિપ્પાયો. કામભવાદીનઞ્હિ તિણ્ણં ભવાનં નિદસ્સનભાવેન તાસં ગહણં, તથા ખદિરાદિસૂલત્તયસ્સ અપ્પણીતાદિભાવતો. તેનાહ **''કેવલં હી''**તિઆદિ. **અસ્સા**તિ ઞાણસ્સ. **બ્યસનાપન્ના**તિ નાનાવિધવિપુલાનત્થપતિતા. **ભયતો**તિ ભાયિતબ્બતો.

**સઙ્ખારનિમિત્તન્તિ** ''સઙ્ખારાનં સમૂહાદિઘનવસેન, સકિચ્ચપરિચ્છેદતાય ચ સવિગ્ગહાનં વિય ઉપટ્ઠાન''ન્તિ વુત્તોવાયમત્થો. સઙ્ખારાનં પન તથા ઉપટ્ઠાનં સઙ્ખારવિનિમુત્તં ન હોતીતિ આહ **''અતીતા...પે॰... અધિવચન''**ન્તિ. **મરણમેવા**તિ ભઙ્ગમેવ. **તેના**તિ ભઙ્ગદસ્સનેન. ખણે ખણે ભઙ્ગમેવ પસ્સતો હિ નિમિત્તસઞ્ઞિતં સઙ્ખારગતં અનિચ્ચતાય વુત્તનયેન સપ્પટિભયં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. પવત્તં નામ કામં સબ્બા ભવપવત્તિ, મત્થકપ્પત્તાય પન ભઙ્ગાનુપસ્સનાય સબ્બભવેસુ અભિણ્હસમ્પટિપીળનસ્સ સુટ્ઠુતરં ઉપટ્ઠાનતો સન્તસુખાભિમતાપિ ભવા દુક્ખસભાવતાય ભયતો ઉપટ્ઠહન્તીતિ દસ્સનત્થં **''પવત્તન્તિ રૂપારૂપભવપવત્તી''**તિઆદિ વુત્તં. **ઉભયન્તિ** નિમિત્તં, પવત્તઞ્ચ. દ્વયમ્પિ હિ તં અત્તસુઞ્ઞમેવ હુત્વા ઉપટ્ઠહતીતિ.

ભયતુપટ્ઠાનઞાણં નિટ્ઠિતં.

### આદીનવાનુપસ્સનાઞાણકથાવણ્ણના

**૭૫૨. તાણન્તિ** સઙ્ખારહેતુકા અનત્તતો રક્ખણં. **નેવ પઞ્ઞાયતિ** સબ્બભવાદીનં સાદીનવતાય એકસદિસત્તા. **લેણન્તિ** તસ્સ પરિહરણતાણાય ઉપલીયનં. **ગતીતિ** તદત્થં ગન્તબ્બટ્ઠાનં. **પટિસરણન્તિ** તસ્સેવ પટિસરણટ્ઠાનં. **પત્થના**તિ આસીસના ન હોતિ. એતેન ''નેતં મમા''તિ તણ્હાગાહાભાવમાહ. **પરામાસો**તિ દિટ્ઠિપરામાસો. તેન ''એસો મે અત્તા''તિ દિટ્ઠિગાહાભાવમાહ. તણ્હાગાહાભાવેનેવ ચેત્થ ''એસોહમસ્મી''તિ માનગાહાભાવોપિ વુત્તોયેવ હોતિ, **વા**-સદ્દગ્ગહણેન વા.

ઇદાનિ પત્થનાદીનમભાવે કારણં દસ્સેતું **''તયો ભવા''**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **તયો ભવા અઙ્ગારકાસુયો વિય** જાતિઆદિદુક્ખાધિટ્ઠાનભાવેન મહાભિતાપતાય. **ચત્તારો મહાભૂતા** કટ્ઠમુખપૂતિમુખઅગ્ગિમુખસત્થમુખસઙ્ખાતા **ઘોરવિસઆસીવિસા વિય** કાયસ્સ થદ્ધતાવિસ્સન્દનદાહચ્છેદદુક્ખવિધાનતો વિસેસતો, અવિસેસતો પન આસયતો, વિસવિકારતો, અનત્થદાનતો, દુરુપચારતો, દુરાસદતો, અકતઞ્ઞુતો, અવિસેસકારિતો, અનેકાદીનવૂપદ્દવતો ચ. ''ચત્તારો આસીવિસા ઉગ્ગતેજા ઘોરવિસાતિ ખો, ભિક્ખવે , ચતુન્નેતં મહાભૂતાનં અધિવચન''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) હિ વુત્તં. **પઞ્ચક્ખન્ધા** એકક્ખન્ધભેદે અઞ્ઞક્ખન્ધાનવટ્ઠાનતો. અઞ્ઞમઞ્ઞાઘાતનતો, મરણદુક્ખાવહનતો ચ **ઉક્ખિત્તાસિકવધકા વિય**. વુત્તમ્પિ ચેતં ''ઉક્ખિત્તાસિકો વધકોતિ ખો, ભિક્ખવે, પઞ્ચન્નેતં ઉપાદાનક્ખન્ધાનં અધિવચન''ન્તિ. **છ અજ્ઝત્તિકાયતનાનિ** અત્તત્તનિયભાવેન ગહિતાનિપિ તતો રિત્તભાવતો **સુઞ્ઞગામો વિય** ભોજનાદિગય્હુપગમેત્થ અત્થીતિ પવિટ્ઠસુઞ્ઞગામો વિય. તથા હિ વુત્તં –

> ''સુઞ્ઞગામોતિ ખો, ભિક્ખવે, છન્નેતં અજ્ઝત્તિકાનં આયતનાનં અધિવચનં. ચક્ખુતો ચેપિ નં, ભિક્ખવે, પણ્ડિતો બ્યત્તો મેધાવી ઉપપરિક્ખેય્ય, રિત્તકઞ્ઞેવ ખાયતિ, તુચ્છકઞ્ઞેવ ખાયતિ, સુઞ્ઞકઞ્ઞેવ ખાયતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) –

આદિ. **છ બાહિરાયતનાનિ ગામઘાતકચોરા વિય** સબ્બથાપિ ઘાતકભાવતો. તેનેવાહ ''ચોરા ગામઘાતકાતિ ખો, ભિક્ખવે, છન્નેતં બાહિરાનં આયતનાનં અધિવચનં. ચક્ખુ, ભિક્ખવે, હઞ્ઞતિ મનાપામનાપેસુ રૂપેસૂ''તિઆદિ. રાગગ્ગિઆદીહિ **એકાદસહિ અગ્ગીહિ**. વુત્તઞ્હેતં –

> ''ચક્ખુ, ભિક્ખવે, આદિત્તં. કેન આદિત્તં? રાગગ્ગિના દોસગ્ગિના મોહગ્ગિના જાતિયા જરાય મરણેન સોકેહિ પરિદેવેહિ દુક્ખેહિ દોમનસ્સેહિ ઉપાયાસેહી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૮) –

આદિ . સઙ્ખારાનં ગણ્ડાદિસદિસતા હેટ્ઠા વુત્તાયેવ. **નિરસ્સાદા**તિ અસ્સાદેતબ્બરહિતા દુક્ખસભાવત્તા. **નિરસા**તિ સમ્પત્તિરહિતા વિપત્તિપરિયોસાનત્તા. સબ્બત્થ યથા હેટ્ઠા નિરસ્સાદા નિરસા મહાઆદીનવરાસિભૂતા હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તીતિ સમ્બન્ધો, એવં ઉપરિપિ ''સવાળકમિવ વનગહન''ન્તિઆદીસુ તં આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**સસદ્દૂલા**તિ સબ્યગ્ઘા. **ગાહા** કુમ્ભિલાદયો. **રક્ખસો** દકરક્ખસો. ''**નિરસં નિરસ્સાદ**''ન્તિ ઇમિના આદીનવસ્સ અબ્બોકિણ્ણતં દસ્સેતિ. તથા હિસ્સ યોગિનો સબ્બેસુ ભવાદીસુ સબ્બેપિ સઙ્ખારા નિસ્સગ્ગાતો નિરન્તરં સપ્પટિભયાવ હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. યઞ્ચ સપ્પટિભયં, તં સાદીનવં. તેનાહ ''**તસ્સેવ**''ન્તિઆદિ.

**ય**ન્તિ આદીનવઞાણં. **ઇદં વુત્ત**ન્તિ ઇદં દસવત્થુકં દ્વાદસવારપટિમણ્ડિતં અન્વયબ્યતિરેકવસેન તસ્સેવ પદભાજનં **પટિસમ્ભિદાયં** વુત્તં.

**ઉપ્પાદો ભય**ન્તિ સઙ્ખારાનં ઉપ્પાદો અખેમટ્ઠેન ભયવત્થુતાય ભયં. ઉપ્પાદમૂલકઞ્હિ સબ્બં તં સબ્બવત્થુકન્તિ સબ્યસનં. **પવત્તં ભય**ન્તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. નત્થિ એતસ્સ ઉપ્પાદો, ન વા એતસ્મિં અધિગતે સઙ્ખારાનં આયતિં ઉપ્પાદોતિ **અનુપ્પાદો**, નિબ્બાનં. તઞ્ચ સબ્બસો ભયાભાવતો પરમસ્સાસભૂતત્તા નિબ્ભયટ્ઠેન **ખેમ**ન્તિ. **સન્તિપદે**તિ સબ્બસઙ્ખારૂપસમભૂતે અમતપદે. **અપ્પવત્ત**ન્તિઆદીહિપિ પવત્તાદિપટિક્ખેપમુખેન નિબ્બાનમેવ વદતિ. પવત્તિયં આદીનવં દિસ્વા તદનન્તરમેવ નિવત્તિયં આનિસંસદસ્સનવસેન સીઘં વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેન્તાનં વસેન ''**ઉપ્પાદો ભયં, અનુપ્પાદો ખેમ**''ન્તિ તતિયવારો વુત્તો. એસેવ નયો છટ્ઠવારાદીસુપિ. એત્થ ચ **ઉપ્પાદો** વિસેસો, **ભયં** વિસેસિતબ્બં સામઞ્ઞભાવતોતિ સતિપિ ભિન્નં પદાનં સમાનાધિકરણભાવે લિઙ્ગભેદો ગહિતો. યથા ''દુક્ખસમુદયો અરિયસચ્ચ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૪; મ॰ નિ॰ ૩.૩૭૪). એસ નયો ''**ગતિ ભય**''ન્તિઆદીસુપિ.

**ઉપ્પાદો સઙ્ખારા**તિ એત્થ પન સબ્બેસં સઙ્ખારાનં ઉપ્પાદં સામઞ્ઞેન ગહેત્વા સઙ્ખારા ભેદતો વિહિતા સબ્બત્થકમેવ તેસં વિભાગતો વિપસ્સિયમાનત્તાતિ વચનભેદો કતો.

આયૂહનં પટિસન્ધિં ''દુક્ખ''ન્તિ પસ્સતીતિ સમ્બન્ધો. **ઞાણં આદીનવે ઇદ**ન્તિ આદીનવે વિસયભૂતે ઇદં પઞ્ચવત્થુકં ઞાણં વેદિતબ્બં. **ઞાણં સન્તિપદે**તિ સન્તિપદે નિન્નાદિભાવેન ઠિતં ઇદં ઞાણન્તિ અત્થો.

**૭૫૩**. કમ્મપચ્ચયા પચ્ચુપ્પન્નભવે ઉપ્પજ્જમાનાનં સઙ્ખારાનં ઉપ્પાદો પાકટતરો હુત્વા ઉપટ્ઠાતીતિ આહ ''**પુરિમકમ્મપચ્ચયા ઇધ ઉપ્પત્તી**''તિ. પવત્તં નામ ઇધ પવત્તિયં ધમ્મપ્પવત્તીતિ આહ ''**ઉપ્પન્નસ્સ પવત્તી**''તિ. **સબ્બમ્પી**તિ તિયદ્ધગતં રૂપારૂપં અજ્ઝત્તબહિદ્ધાદિવિભાગં સબ્બમ્પિ. **કમ્મ**ન્તિ એતરહિ પવત્તં કમ્મં. એત્થ ચ ઉપ્પાદપવત્તઆયૂહનગ્ગહણેન પચ્ચુપ્પન્નદ્ધપરિયાપન્ના સઙ્ખારા ગહિતા, પટિસન્ધિગ્ગહણેન અનાગતદ્ધપરિયાપન્ના

ઉપાદિત્તા. ઉપ્પાદગ્ગહણેન ચ અતીતદ્ધપરિયાપન્ના કમ્મસઙ્ખારા ઉલ્લિઙ્ગત્તા. નિમિત્તગ્ગહણેન પન સબ્બેપિ ગહિતા. **યાય ગતિયા સા પટિસન્ધિ હોતિ** સા નિરયાદિભેદા ગતિ સુચરિતદુચ્ચરિતવસેન ગન્તબ્બત્તા, સા પનત્થતો તંતંકમ્મનિયમિતા ભવસમઞ્ઞારહા વિપાકક્ખન્ધા, કટત્તા ચ રૂપન્તિ વેદિતબ્બા. **ખન્ધાનં નિબ્બત્તન**ન્તિ સબ્બેસમ્પિ ખન્ધાનં નિબ્બત્તનં. **પાકટા એવ** સચ્ચવિભઙ્ગે લક્ખણાદિવસેન નિદ્દિટ્ઠત્તા. **વત્થુવસેન**ાતિ આરમ્મણસઙ્ખાતપવત્તિટ્ઠાનવસેન. યદિ તે પઞ્ચેવ વત્થુભાવેન ઇચ્છિતા, અથ કસ્મા સેસા વુત્તાતિ આહ "**સેસા તેસં વેવચનવસેના**"તિ. તેન વિપસ્સકાનં ઞાણવિપ્ફારસ્સ વિસયસંવડ્ઢનત્થં દેસના વડ્ઢિતાતિ દસ્સેતિ.

અન્વયતો દસ્સિતસ્સ આદીનવઞાણસ્સ બ્યતિરેકતો દસ્સનત્થં **પટિપક્ખઞાણદસ્સનં** ''યત્થ ઉપ્પાદો નત્થિ, તત્થ સબ્બેન સબ્બં ભયમ્પિ નત્થી''તિ. "**ભયતુપટ્ઠાનેન વા**"તિઆદિના પવત્તિં દસ્સેત્વા નિવત્તિદસ્સનં બુદ્ધાનં, અનુબુદ્ધાનઞ્ચ આચિણ્ણમેતં યથા પુરિમં સચ્ચદ્વયં દસ્સેત્વા નિરોધસચ્ચદેસનાતિ દસ્સેતિ. યથા લોકે કસ્સચિ આદીનવદસ્સનં નિરત્થકમ્પિ હોતિ, ન તથા ઇદં, ઇદં પન સાત્થકમેવાતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું "**યસ્મા વા**"તિઆદિ વુત્તં. **તપ્પટિપક્ખનિન્નં ચિત્તં હોતિ** દાહાભિભૂતસ્સ સીતનિન્નતા વિય સુટ્ઠુ દિટ્ઠાદીનવતો એકંસેન મુઞ્ચિતુકમ્યતાભાવતો.

**ભય**ન્તિ ભાયિતબ્બં. "**નિયમતો દુક્ખ**"ન્તિ એતેનસ્સ દુક્ખભાવેન ભાયિતબ્બતાતિ ભાયિતબ્બતા દુક્ખભાવં ન બ્યભિચરતીતિ દસ્સેતિ. **વટ્ટામિસં** ઉપાદિન્નક્ખન્ધાતિ વદન્તિ. તિવિધમ્પિ વટ્ટં, વટ્ટસન્નિસ્સિતઞ્ચ **વટ્ટામિસં**. કિલેસેહિ આમસિતબ્બતો **લોકામિસં**, પઞ્ચ કામગુણા . કિલેસા એવ **કિલેસામિસં**. **સઙ્ખારમત્તમેવા**તિ એત્થ **એવ**-સદ્દેન વિસઙ્ખારં નિવત્તેતિ. ન હિ તત્થ સામિસતાલેસોપિ અત્થીતિ. **મત્ત**-સદ્દેન પન અપરિપુણ્ણતં વિભાવેતિ. ન હિ સબ્બસઙ્ખારગતં સામિસન્તિ. **તસ્મા**તિ ''ભય''ન્તિ વુત્તસ્સ દુક્ખાદિભાવેન નિયતત્તા. યદિ યં ભયં, તં દુક્ખાદિસભાવમેવ, તથા સતિ ભયાદીસુ એકેનેવ અત્થસિદ્ધિ. કસ્મા સબ્બાનિ ગહિતાનીતિ અનુયોગં મનસિ કત્વા આહ "**એવં સન્તેપી**"તિઆદિ. યથા તેસુ એવ સઙ્ખારેસુ અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો પવત્તિવસેન આકારનાનત્તતો અનુપસ્સનાનાનત્તં, એવં ભયાકારાદિઆકારનાનત્તતો **પવત્તિવસેનેવેત્થ** ઞાણસ્સ **નાનત્તં** . તત્થ ભયાકારેન પવત્તં ઞાણં **ભયતુપટ્ઠાનઞાણં**, ઇતરાકારવસેન પવત્તં **આદીનવઞાણ**ન્તિ દટ્ઠબ્બં.

યસ્મા આદીનવઞાણસ્સ વિસયભાવેન વુત્તા પન્નરસાપિ અત્થા ઉપ્પાદાદીસુ પઞ્ચસ્વેવ અન્તોગધા, તત્થ ચ ઞાણં અન્વયબ્યતિરેકવસેન પવત્તનતો દસવિધં હોતિ. તસ્મા આહ "**દસ ઞાણે પજાનાતી**"તિ. પજાનનઞ્ચ સાતિસયં વિસયગતસમ્મોહવિગમેન અસમ્મૂળ્હં, અત્તનિપિ અસમ્મૂળ્હમેવાતિ અત્તાનમ્પિ પજાનન્તં વિય હોતીતિ કત્વા વુત્તં. તેનાહ "**પટિવિજ્ઝતિ સચ્છિકરોતી**"તિ. **દ્વિન્ન**ન્તિ દ્વીસુ કુસલસદ્દયોગેન હિ ભુમ્મત્થે સામિવચનં યથા ''કુસલા નચ્ચગીતસ્સા''તિ (જા॰ ૨.૨૨.૯૪). **કુસલતા**તિ કરણે પચ્ચત્તવચનન્તિ આહ "**દ્વિન્નં કુસલતાયા**"તિ. **દ્વિન્ન**ન્તિ વા દ્વિન્નં ઞાણાનં વસેનાતિ અત્થો. પવત્તિયા યાથાવતો દિટ્ઠતાય તપ્પટિપક્ખતો સન્તિપદં સુવિનિચ્છિતમેવ હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. તેનસ્સ ચિત્તં પરમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનાદિમિચ્છાગાહવસેન ન વિચલતિ. તત્થ સુપરિદિટ્ઠાદીનવત્તાતિ આહ "**નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી**"તિઆદિ. સેસમેત્થ ઉત્તાનત્થમેવ.

આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

**નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણકથાવણ્ણના**

**૭૫૪. સઙ્ખારગતે**તિ સબ્બસ્મિં તેભૂમકે સઙ્ખારે. **નિબ્બિન્દતી**તિ ઞાણનિબ્બિદેન નિબ્બેદં આપજ્જતિ. તથાભૂતો ચ તત્થ ઉક્કણ્ઠન્તો, અનભિરમન્તો ચ નામ હોતીતિ વુત્તં “**ઉક્કણ્ઠતિ નાભિરમતી**”તિ.

તત્થ અનભિરમણસ્સ ઉપમં દસ્સેતું “**સેય્યથાપી**”તિઆદિ વુત્તં. અનોતત્તદહં પરિક્ખિપિત્વા ઠિતેસુ દ્વિયોજનસતુબ્બેધેસુ યથાક્કમં સાનુઅઞ્જનરજતસુવણ્ણસત્તરતનમયેસુગન્ધમાદનકાળકેલાસસુદસ્સનચિત્તકૂટભેદેસુ પઞ્ચસુ હિમવતો મહાસિખરેસુ પચ્છિમો **ચિત્તકૂટપબ્બતો** નામ. સીહપપાતાદીસુ **સત્તસુ મહાસરેસુ**.

**સુવણ્ણપઞ્જરે**તિ સુવણ્ણમયે સીહપઞ્જરે. **પક્ખિત્તો**તિ નિરુદ્ધો. **તિવિધે સુગતિભવે**તિ કામસુગતિઆદિકે તિવિધે સમ્પત્તિભવે.

હત્થપાદવાલવત્થિકોસેહિ ભૂમિફુસનેહિ સત્તહિ પતિટ્ઠિતોતિ **સત્તપતિટ્ઠો. નગરમજ્ઝે નાભિરમતિ** દ્વારપઞ્જરનાળનાદિઅવબાધનભયેન. **દિટ્ઠે**તિ અધિમુત્તિપુબ્બકેન અન્વયદસ્સનેન દિટ્ઠે. તેનાહ “**તન્નિન્નતપ્પોણતપ્પબ્ભારમાનસો**”તિ.

નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

**૭૫૫. તં પનેત**ન્તિ નિબ્બિદાઞાણમાહ. **ઞાણદ્વયેના**તિ ભયતુપટ્ઠાનાદીનવાનુપસ્સનાઞાણદ્વયેન. યસ્મા ભયતો દિસ્સમાના એવ સઙ્ખારા મહાદીનવા, નિબ્બિન્દિતબ્બા ચ હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ, તસ્મા એકમ્પિ તં ઞાણં તથાભાવનાબલપ્પત્તિયા અવત્થાવિસેસયુત્તં તિવિધકિચ્ચસામત્થિયવન્તં હોતીતિ વુત્તં “**અત્થતો એક**”ન્તિ. તેનાહ “**સબ્બસઙ્ખારે**”તિઆદિ.

તયિદં તાસં અનુપસ્સનાનં મત્થકપ્પત્તિવસેન વુત્તં, આદિમ્હિ પન ભિન્નસભાવા એવ પવત્તન્તિ. **ઉપ્પાદેસી**તિ પાત્વાકાસિ, વિભાવેસીતિ અત્થો.

### મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણકથાવણ્ણના

**૭૫૬. ન સજ્જતિ** બદ્ધાદીનવતાય દિટ્ઠત્તા. **મુઞ્ચિતુકામં નિસ્સરિતુકામં હોતિ** અનાદિકાલિકસ્સ ખન્ધસ્સ પરિઞ્ઞાયમાનત્તા. **મુઞ્ચિતુકામતા** તતો અત્તાનં નિબ્બેધેતુકામતા નિસ્સરિતુકામતા અપગન્તુકામતા. **પઞ્જરપક્ખિત્તો**તિ પઞ્જરેન સમોરુદ્ધો. **એવમાદયો**તિ **આદિ**-સદ્દેન આદિત્તઅઙ્ગારઉપસટ્ઠદેસબ્યાળસાપદાકુલવનગહનાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં નિટ્ઠિતં.

### પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણકથાવણ્ણના

**૭૫૭.** “**સબ્બભવ ...પે॰... મુઞ્ચિતુકામો**”તિ વત્વા પુન **સબ્બસ્મા સઙ્ખારગતા**તિ **સબ્બ**ગ્ગહણં સાતિસયમુત્તિદસ્સનત્થં અધિકવચનં અઞ્ઞમત્થં બોધેતીતિ. યઞ્હિ સઙ્ખારેહિ અનનુબન્ધસ્સ મુઞ્ચનં, તં સાતિસયં મુઞ્ચનં. તં પન વુચ્ચમાનાય પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાય હોતીતિ તં દસ્સેતું “**પુન તે એવં સઙ્ખારે**”તિઆદિ વુત્તં. તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારપરિગ્ગણ્હનં પુબ્બેપિ કતન્તિ **પુન**ગ્ગહણં. ભવાદિગતસ્સ સઙ્ખારસ્સ અપરિતુલિતસ્સ અભાવતો

“**તે**”તિ વુત્તં. અનુપસ્સનાકારસ્સ અપુબ્બસ્સપિ અત્થિતાય “**એવ**”ન્તિ વુત્તં. ઇદાનિ વુચ્ચમાનાકારેનાતિ હિ અત્થો. સઙ્ખારાનં પરિગ્ગણ્હનં નામ પરિપુણ્ણલક્ખણવસેનેવ હોતીતિ “**તિલક્ખણં આરોપેત્વા**”તિ વુત્તં.

**અનચ્ચન્તિકતો**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. પઠમેન **આદિ**-સદ્દેન ‘‘આદિઅન્તવન્તતો નિચ્ચપટિક્ખેપતો’’તિ એવમાદીનં સઙ્ગહો.

દુતિયેન ‘‘ઉદયબ્બયપટિપીળનતો સુખપટિક્ખેપતો’’તિ એવમાદીનં સઙ્ગહો.

**અજઞ્ઞતો**તિ અમનુઞ્ઞતો, અસોભનતો વા. **જેગુચ્છતો**તિ ‘‘ધી’’તિ જિગુચ્છિતબ્બતો. **પટિક્કૂલતો**તિ અભિરુચિયા પટિલોમનેન પટિક્કૂલભાવતો. ન મણ્ડનેન હતા **અમણ્ડનહતા**, અમણ્ડનેન સક્કા એતેસં સુભભાવં હન્તુન્તિ અત્થો. અમણ્ડનેન વા તેસં અસુભતા પાકટા હોતીતિ **અમણ્ડનહતા**. મણ્ડનેન વા ન હન્તબ્બસભાવા ‘‘અસૂરિયપસ્સા’’તિ વિય **અમણ્ડનહતા**. તતો અમણ્ડનહતભાવતોતિ રૂપસઙ્ખારે સન્ધાય વદતિ. **વિરૂપતો**તિ અસુન્દરતો. પટિઘસંયોજનવત્થુતાય પસ્સન્તે અત્તનિ બન્ધતીતિ **બીભચ્છં** અતિવિય વિરૂપં. યં દિટ્ઠમત્તમેવ દોમનસ્સુપ્પત્તિનિમિત્તં હોતિ. અજઞ્ઞજિગુચ્છનીયતા હિ ગૂથં વિય પરિચ્ચજિતબ્બં વા **બીભચ્છં**. ઇધ **આદિ**-સદ્દેન ‘‘અસુચિતો અમનાપતો’’તિ એવમાદીનં સઙ્ગહો.

ચતુત્થેન **આદિ**-સદ્દેન ‘‘અપરિણાયકતો અત્તપટિક્ખેપતો’’તિ એવમાદીનં સઙ્ગહો.

**૭૫૮. અયન્તિ** યોગાવચરો. **મુઞ્ચનસ્સા**તિ પુન અનનુબન્ધનત્થં સુમુત્તમુઞ્ચનસ્સ. **ઉપાયસમ્પાદનત્થ**ન્તિ અનિચ્ચાદિવસેન સુટ્ઠુ પરિગ્ગણ્હનં પરિમદ્દના ઉપાયો, તસ્સ સાધનત્થં.

મચ્છગહણત્થં ઉદકે તત્થ તત્થ ખિપન્તિ એતન્તિ **ખિપ્પં**, મચ્છાનં ગહણકૂટપં. **ઓડ્ડાપેસી**તિ ઓસારેસિ, ખિપીતિ અત્થો. **સપ્પન્તિ** કણ્હસપ્પં. **ગહણે**તિ યથાગહિતં સપ્પં અછડ્ડેત્વા ગહણે. **હત્થં નિબ્બેઠેત્વા**તિ સપ્પેન અત્તનો ભોગેન વેઠિતં હત્થપદેસં નિબ્બેઠેત્વા મોચેત્વા. **આવિજ્ઝિત્વા** આવેઠિકપ્પહાપનેન ભમેત્વા. **નિસ્સજ્જિત્વા**તિ છડ્ડેત્વા.

**તત્થા**તિઆદિ ઉપમાસંસન્દનં. તત્થ **આદિતોવા**તિ વિઞ્ઞુતં પત્તકાલે. **ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા**તિ કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા સમૂહાદિઘનગ્ગહણં ભિન્દિત્વા. **સુમુત્ત**ન્તિ ભાવનપુંસકનિદ્દેસો ‘‘વિસમં ચન્દિમસૂરિયા પરિવત્તન્તી’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૦) વિય. સઙ્ખારાનં નિચ્ચાદિઆકારેન ઉપટ્ઠાતું અસમત્થતા અનિચ્ચસઞ્ઞાદિભેદાય વિપસ્સનાય સાતિસયં બલવભાવપ્પત્તિયા, સા ચ સઙ્ખારાનં અનિચ્ચાદિઆકારસ્સ સુટ્ઠુતરં સલ્લક્ખણેનાતિ આહ “**તિલક્ખણારોપનેન...પે॰... પાપેત્વા**”તિ. યથા હિ નિબ્બુદ્ધકરણે બલવતરેન પટિમલ્લેન તત્થ તત્થ મુટ્ઠિપ્પહારાદિના વિમથિતો ઇતરો તેન યુજ્ઝિતું અસમત્થતં પાપિતો હોતિ. ન કેવલં અસમત્થતં પાપિતોવ હોતિ, અથ ખો મરણમત્તં દુક્ખં વા મરણં વા પાપુણાતિ, એવમેતેપિ સઙ્ખારા એવં દુબ્બલભાવં પાપિતા ઉપરિઞાણાનુભાવેન નિબ્બિસેવનતં, સબ્બસો ભઙ્ગઞ્ચ પાપુણન્તીતિ.

**૭૫૯. એત્તાવતા**તિ એવં ‘‘અનચ્ચન્તિકતો’’તિઆદિના પરોચત્તાલીસાય આકારેહિ સઙ્ખારાનં અનિચ્ચાદિભાવસલ્લક્ખણવસપ્પવત્તેન પટિસઙ્ખાનેન.

**અનિચ્ચતો મનસિકરોતો**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં ભયતુપટ્ઠાનકથાયં (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૫૦) વુત્તનયમેવ.

અયં પન વિસેસો – “**પટિસઙ્ખા**”તિ પદસ્સ “**જાનિત્વા**”તિ અત્થં વત્વા પટિસઙ્ખાનુપ્પજ્જનકિરિયાનં સમાનખણત્તા અસતિપિ પુબ્બાપરકાલત્તે સદ્દવોહારમત્તેન એવં વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો “**કામ**”ન્તિઆદિમાહ. તેન ‘‘કુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ કુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ હેતુપચ્ચયા (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૫૩), નિહન્ત્વા તિમિરં સબ્બં, ઉગ્ગતોયં દિવાકરો’’તિ ચ એવમાદીસુ વિય સમાનકાલવસેનાયં સદ્દપયોગોતિ. તથા મનઞ્ચ ધમ્મે ચ પઠમં પટિચ્ચ પચ્છા ન મનોવિઞ્ઞાણસ્સ ઉપ્પત્તિ, એવમિધાપીતિ દસ્સેતું “**મનઞ્ચ પટિચ્ચા**”તિઆદિ વુત્તં. એદિસો સદ્દપયોગો યેભુય્યેન લોકે પુબ્બકાલવસેનેવ દિસ્સતીતિ પુબ્બકાલવસેનેવ ઇધાપિ તં દસ્સેતું “**એકત્તનયેન વા…પે॰… વેદિતબ્બ**”ન્તિ આહ. તસ્સત્થો – અપરાપરં ઉપ્પન્નેસુ ઞાણેસુ પુરિમસ્સ વસેન પટિસઙ્ખાનકિરિયા, તદઞ્ઞસ્સ વસેન ઉપ્પજ્જનકિરિયા ચ યોજેતબ્બા, ન ચ તાનિ ભેદતો અપેક્ખિતબ્બાનિ એકસન્તાનપતિતતાય એકત્તનયવસેન ગહિતત્તાતિ. **ઇતરસ્મિં પદદ્વયે**તિ ‘‘પવત્તં પટિસઙ્ખા, નિમિત્તઞ્ચ પવત્તઞ્ચ પટિસઙ્ખા’’તિ ઇમસ્મિં પદદ્વયે.

પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

### સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણકથાવણ્ણના

**૭૬૦.** સઙ્ખારાનં અનિચ્ચદુક્ખાકારાદિપરિગ્ગણ્હનવસેન પવત્તમ્પિ પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં વિસેસતો અનત્તાકારપરિગ્ગણ્હનપધાનન્તિ વુત્તં “**સબ્બે સઙ્ખારા સુઞ્ઞાતિ પરિગ્ગહેત્વા**”તિઆદિ. તસ્મિઞ્હિ સતિ સચ્ચસમ્પટિવેધો ઇજ્ઝતિ, ન અસતિ. તદભાવતો હિ અનિચ્ચદુક્ખલક્ખણપઞ્ઞાપકમ્પિ **સરભઙ્ગસત્થારાદી**નં સાસનં અનિય્યાનિકમેવ જાતં. અથ વા તેસં નિચ્ચસારાદીહિ રિત્તકં સન્ધાય “**સબ્બે સઙ્ખારા સુઞ્ઞાતિ પરિગ્ગહેત્વા**”તિ વુત્તં. યઞ્હિ યતો રિત્તકં, તં તેન સુઞ્ઞન્તિ. સઙ્ખારાનં અત્તસુઞ્ઞતાય દુવિઞ્ઞેય્યભાવતો અનેકવારં પટિવિદ્ધાયપિ સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાય દળ્હીભાવાપાદનત્થં “**પુન સુઞ્ઞમિદ**”ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ યદગ્ગેન સઙ્ખારા અનત્તતા, તદગ્ગેન અનત્તનિયા. સતિ હિ અત્તનિ અત્તનિયેન ભવિતબ્બન્તિ વુત્તં “**સુઞ્ઞમિદં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા**”તિ. **દ્વિકોટિક**ન્તિ દ્વિઅંસિકં, અત્તાનં નેવ દિસ્વા ઞાણચક્ખુના પચ્ચક્ખતો, અનુમાનતો ચ તસ્સ અનુપલબ્ભનીયતોતિ અધિપ્પાયો. પરં અઞ્ઞં સત્તં, સઙ્ખારં વા પરિક્ખારભાવે અત્તનો સુખદુક્ખસાધનભાવે ઠિતં ન દિસ્વાતિ યોજના. પુન પરિગ્ગણ્હાતીતિ સમ્બન્ધો. **એત્થા**તિ એતસ્મિં સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાધિકારે.

**ક્વચી**તિ કત્થચિ ઠાને, કાલે, ધમ્મે વા. અથ વા **ક્વચી**તિ અજ્ઝત્તં, બહિદ્ધા વા. **અત્તનો અત્તાન**ન્તિ સકત્તાનં. ‘‘અયં ખો ભવં બ્રહ્મા મહાબ્રહ્મા…પે॰… સેટ્ઠો સજિતા વસી પિતા ભૂતભબ્યાન’’ન્તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૪૨) પરેહિ પરિકપ્પિતં અત્તાનઞ્ચ કસ્સચિ કિઞ્ચનભૂતં ન પસ્સતીતિ દસ્સેન્તો “**કસ્સચી**”તિઆદિમાહ. તત્થ **પરસ્સા**તિ ‘‘પરજાતિ, પરો પુરિસો’’તિ ચ એવં ગહિતસ્સ. **ન ચ મમ ક્વચની**તિ એત્થ **મમ**-સદ્દો અટ્ઠાને પયુત્તોતિ આહ “**મમ-સદ્દં તાવ ઠપેત્વા**”તિ. **પરસ્સ ચા**તિ અત્તતો અઞ્ઞસ્સ. ‘‘પરો પુરિસો’’તિ એવંભૂતો અત્થો મમત્થાય ઠિતો, તસ્સ વસેન મય્હં સબ્બં સિજ્ઝતીતિ એવં એકચ્ચદિટ્ઠિગતિકપરિકપ્પિતવસેન પરં અત્તાનં તઞ્ચ અત્તનો કિઞ્ચનભૂતં ન પસ્સતીતિ દસ્સેન્તો “**ન ચ ક્વચની**”તિઆદિમાહ. એત્થ ચ **નાહં ક્વચની**તિ સકઅત્તનો અભાવં પસ્સતિ. **ન કસ્સચિ કિઞ્ચનતસ્મિ**ન્તિ સકઅત્તનો એવ કસ્સચિ અનત્તનિયતં પસ્સતિ. **ન ચ મમા**તિ એતં દ્વયં યથાસઙ્ખ્યં સમ્બન્ધિતબ્બં. **અત્થી**તિ પચ્ચેકં. **ન ચ ક્વચનિ પરસ્સ અત્તા અત્થી**તિ પરસ્સ અત્તનો અભાવં પસ્સતિ. **તસ્સ પરસ્સ અત્તનો મમ કિઞ્ચનતા ન ચત્થી**તિ પરસ્સ અત્તનો અનત્તનિયતં પસ્સતિ. એવં અજ્ઝત્તં, બહિદ્ધા ચ

ખન્ધાનં અત્તત્તનિયસુઞ્ઞતા સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જતા ચતુકોટિકસુઞ્ઞતાપરિગ્ગણ્હનેન દિટ્ઠા હોતિ. તેન વુત્તં “**એવમય**”ન્તિઆદિ.

**૭૬૧**. “**છહાકારેહી**”તિઆદિના નિદ્દેસાદીસુ તત્થ તત્થ આગતે પકારે સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાય પરિબ્રૂહનં સઙ્ગહેત્વા દસ્સેતિ. તત્થ **છહાકારેહી**તિ છહિ ગહણાકારેહિ, ગહેતબ્બાકારેહિ વા. **નિચ્ચેના**તિ “નિચ્ચો”તિ પરિકપ્પિતેન અત્તના વા અઞ્ઞેન વા કેનચિ. **નિચ્ચેના**તિ વા નિચ્ચભાવેન. ધુવાદયો “નિચ્ચો”તિ ગહિતસ્સેવ ગહેતબ્બાકારા. તબ્બિભાગેન હિ ઇમસ્સ છક્કતા. તત્થ નિચ્ચતા નામ કૂટટ્ઠતા. ધુવભાવો થિરતા. સદા ભાવિતા સસ્સતતા. નિબ્બિકારતા અવિપરિણામધમ્મતા. **યાવ જરામરણા**તિ પેય્યાલં અકત્વા પરિયોસાનપદમેવ દસ્સેતિ.

**૭૬૨**. ન સારન્તિ **અસારં**, નત્થિ એતસ્સ સારન્તિ **નિસ્સારં**. સારતો અપગતં, સારં વા તતો અપગતન્તિ **સારાપગતં**. કેચિ પનેત્થ “નિચ્ચસારસારેન વા સુખસારસારેન વા અત્તસારસારેન વા”તિ પાળીતિ અધિપ્પાયેન “અસારં નિસ્સારં સારાપગત”ન્તિ પદત્તયં એકો સુઞ્ઞતાપરિગ્ગહાકારો, અઞ્ઞથા સત્તેવ આકારા સિયું, ન અટ્ઠાતિ વદન્તિ. અપરે પન “સુભસારસારેનાતિપિ પાળિયં અત્થીતિ ‘અસારં નિસ્સારં સારાપગત’ન્તિ ઇદં પદત્તયં ‘નિચ્ચસારસારેના’તિઆદીસુ પચ્ચેકં યોજેતબ્બ”ન્તિ વદન્તિ. **સેતવચ્છો**તિ સેતવરુણકો. “મિનરુક્ખો”તિપિ વદન્તિ. **પાળિભદ્દકો**તિ કિંસુકો.

**૭૬૩**. નિચ્ચસારાદીનં અભાવતો **રિત્તતો પસ્સતિ**. પરિત્તતો, લામકત્તા વા **તુચ્છતો**. અત્તસારાભાવેન **સુઞ્ઞતો**. સયં અનત્તતાય **અનત્તતો**. ઇસ્સરિયસ્સ અભાવતો, કેનચિ ઇસ્સરિયં કારેતું અસક્કુણેય્યતાય ચ **અનિસ્સરિયતો**. ફેણપિણ્ડેન ભાજનાદિં કાતુકામસ્સ વિય રૂપસ્સ નિચ્ચતાદિં કાતુકામસ્સ તં ન સિજ્ઝતિ, સકઇચ્છાવસેન વા કાચિ કિરિયા નત્થીતિ **અકામકારિયતો**. “એવં રૂપં હોતુ, મા એવ”ન્તિ **અલબ્ભનીયતો**. સયં અઞ્ઞસ્સ વસે ન વત્તતિ, નાપિ અઞ્ઞં અત્તનો વસે વત્તેતીતિ **અવસવત્તકતો**. યસ્મિં સન્તાને સયં તસ્સ પરો વિય અવિધેય્યતાય **પરતો**. કારકાદિ વિય કારણેહિ, ફલેન ચ **વિવિત્તતો**. ન હિ કારણેન ફલં, ફલેન વા કારણં સગબ્ભં તિટ્ઠતિ. એસ નયો વેદનાદીસુપિ.

**૭૬૪**. **રૂપં ન સત્તો**તિઆદીસુ યો લોકવોહારેન સત્તો, રૂપં સો ન હોતીતિ અયમત્થો ઇધ નાધિપ્પેતો તસ્સાવુત્તસિદ્ધત્તા. ન હિ લોકો રૂપમત્તં “સત્તો”તિ વોહરતિ, બાહિરકપરિકપ્પિતો પન અત્તા “સત્તો”તિ અધિપ્પેતો. સો હિ તેહિ રૂપાદીસુ સત્તવિસત્તતાય પરેસં સઞ્ઞાપનટ્ઠેન “સત્તો”તિ વુચ્ચતિ, રૂપં સો ન હોતીતિ અત્થો. સુઞ્ઞતાપરિગ્ગણ્હનઞ્હેતન્તિ. એસ નયો **ન જીવો**તિઆદીસુપિ. તત્થ જીવનટ્ઠેન **જીવો**. નરનટ્ઠેન નેતુભાવેન **નરો**. “અહમસ્મી”તિ માનુપ્પત્તિટ્ઠાનતાય માનો એત્થ વાતિ પવત્તતીતિ **માનવો**. થિયતિ એત્થ ગબ્ભોતિ **ઇત્થી**. પધાનભાવેન પુરિ સેતીતિ **પુરિસો** . આહિતો અહંમાનો એત્થાતિ **અત્તા**. પચ્ચત્તં તસ્સ તસ્સ અહંકારવત્થુતાય “અહ”ન્તિ ચ દિટ્ઠિગતિકેહિ અત્તા વુચ્ચતિ, રૂપં પન તાદિસં ન હોતીતિ સુઞ્ઞતાપરિગ્ગણ્હનવિધિં દસ્સેતું “**રૂપં ન સત્તો**”તિઆદિ વુત્તં. તસ્મા અટ્ઠહિપિ પદેહિ રૂપસ્સ અત્તસુઞ્ઞતાવ દસ્સિતા. ઇતરેહિ ચતૂહિ તસ્સ કિઞ્ચનતાભાવો. તત્થ **ન મમા**તિ મય્હં અત્તનો સન્તકં ન હોતિ, તથા અઞ્ઞસ્સ અત્તનો સન્તકં ન હોતિ, કસ્સચિપિ અત્તનો સન્તકં ન હોતિ અત્તનોયેવ અભાવતો. “**ન અત્તનિય**”ન્તિ પદેન પકાસિતો એવત્થો પરિયાયન્તરેહિ તીહિપિ પદેહિ પકાસિતો. એસ નયો વેદનાદીસુપિ.

**૭૬૫**. હેટ્ઠા કલાપસમ્મસનસ્સ દળ્હભાવાય વુત્તસમ્મસનનયાપિ સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાય દળ્હભાવાય સંવત્તન્તીતિ દસ્સેન્તો "**તીરણપરિઞ્ઞાવસેના**"તિઆદિમાહ. તત્થ ભયસ્સ અહિંસનેન **અસરણતો**. "સરણ"ન્તિ ગહેતું અયુત્તતાય **અસરણીભૂતતો**. "**અનસ્સાદતો**"તિ ઇદં પાળિયં નત્થિ. સતિ ચ તેચત્તાલીસ આકારા સિયું. રૂપપ્પવત્તિયં સબ્બાદીનવૂપલદ્ધિયા **આદીનવતો**. "**સમુદયતો અત્થઙ્ગમતો**"તિ ઇદં દ્વયં યથા અનિચ્ચતો દસ્સનં પનાળિકાય, નિચ્ચસારવિરહદીપનેન વા સુઞ્ઞતાવિભાવનં હોતિ, એવં સુઞ્ઞતાવિભાવનન્તિ કત્વા વુત્તં. તથા "યં ખો રૂપં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સુખં સોમનસ્સં, અયં રૂપસ્સ અસ્સાદો"તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૨૬) દસ્સનં પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નતાવિભાવનેન સુઞ્ઞતાવિભાવનં. "યં રૂપં અનિચ્ચં દુક્ખં વિપરિણામધમ્મં, અયં રૂપસ્સ આદીનવો"તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૨૬) ચ દસ્સનં નિચ્ચતાદિસુઞ્ઞતાભાવનતો. તથા "યો રૂપે છન્દરાગવિનયો છન્દરાગપ્પહાનં, ઇદં રૂપસ્સ નિસ્સરણ"ન્તિ એવં સમુદયાદિદસ્સનાનં, ઇતરેસઞ્ચ યથારહં સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાનુબ્રૂહનતા દટ્ઠબ્બા. યં પન આદીનવતો દસ્સનં, પુબ્બે વત્વાપિ પુન વચનં અસ્સાદપટિક્ખેપતો દસ્સનં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ. વેદનાદીસુપિ દ્વાચત્તાલીસ આકારા નેતબ્બાતિ આહ "**વેદનં...પે॰... વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચતો...પે॰... નિસ્સરણતો પસ્સતી**"તિ.

**વુત્તમ્પિ ચ** નિદ્દેસે **એતં** સુઞ્ઞતાપરિગ્ગણ્હનકથાસન્દસ્સનં "અસુકાય પાળિયા અયં નિદ્દેસો"તિ દસ્સનત્થં, તસ્સ ફલસન્દસ્સનત્થઞ્ચ.

**૭૬૬**. એવં તીરણપરિઞ્ઞાવસેન પચ્ચેકં ખન્ધેસુ દ્વાચત્તાલીસાય આકારેહિ સુઞ્ઞતં પરિગ્ગહેત્વાપિ તિવિધાનુપસ્સનાવસેનેવ ભાવનં અનુયુઞ્જન્તસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણુપ્પત્તીતિ દસ્સેન્તો "**એવં સુઞ્ઞતો**"તિઆદિમાહ. તત્થ **પરિગ્ગણ્હન્તો**તિ સમ્મસન્તો. **ભયઞ્ચ નન્દિઞ્ચ વિપ્પહાયા**તિ અજ્ઝુપેક્ખકતાય સઙ્ખારાનં વિપત્તિં નિસ્સાય ઉપ્પજ્જનકભયઞ્ચેવ તેસં સમ્પત્તિં નિસ્સાય ઉપ્પજ્જનકપીતિઞ્ચ પજહિત્વા. અથ વા ભયતુપટ્ઠાનવસેન ઉપ્પજ્જનકઞાણભયઞ્ચ સમ્મસનવસેન ઉપ્પજ્જનકપીતિસઙ્ખાતં નન્દિઞ્ચ પહાય. ન હિ સબ્બસો સુઞ્ઞતાય દિટ્ઠાય ભયનન્દીનં અવસરો અત્થિ, અથ ખો ઉપેક્ખાવ સણ્ઠાતિ. તેનાહ "**સઙ્ખારેસુ ઉદાસીનો હોતી**"તિ. તત્થ યેન મિચ્છાગાહેન અનુદાસીનતા સિયા, તદભાવં દસ્સેન્તો "**અહન્તિ વા મમન્તિ વા ન ગણ્હાતી**"તિ આહ. ઇદાનિસ્સ ઉદાસીનતાય ઉપમં દસ્સેન્તો "**વિસ્સટ્ઠભરિયો વિય પુરિસો**"તિઆદિમાહ.

તત્થ અનુદાસીનતાપુબ્બિકા ઉદાસીનતા વુચ્ચમાના ઇધ ઓપમ્મત્થં ફરતીતિ દસ્સેતું "**ઇટ્ઠા કન્તા**"તિઆદિ વુત્તં. **અતિવિય નં મમાયેય્ય** ઇત્થીનં સાઠેય્યકૂટેય્યવઙ્કેય્યાદીનં અજાનનતો. **મુઞ્ચિતુકામો હુત્વા**તિ મુઞ્ચિતુકામોવ હુત્વા, **તં વિસ્સજ્જેય્ય** નિરપેક્ખતાય વસેનેવાતિ અધિપ્પાયો. **અયં** યોગાવચરો. મુઞ્ચિતુકામતાય ઉદ્ધં યાવ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં ન ઉપ્પજ્જતિ, તાવ પવત્તા વિપસ્સના પટિસઙ્ખાનુપસ્સના એવાતિ આહ "**પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાય સઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હન્તો**"તિ.

**પતિલીયતી**તિ એકપસ્સેન નિલીયતિ નિલીનં વિય હોતિ. **પતિકુટતી**તિ સઙ્કુચતિ. **પટિવટ્ટતી**તિ વિવટ્ટતિ. **ન સમ્પસારિયતી**તિ ન વિસરતિ, અભિરતિવસેન ન પક્ખન્દતીતિ અત્થો.

**ઇચ્ચસ્સા**તિ ઇતિ એવં અસ્સ યોગિનો.

**૭૬૭**. તિક્ખવિસદસૂરભાવેન સઙ્ખારેસુ અજ્ઝુપેક્ખને સિજ્ઝમાને **તં પનેતં** સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં અનેકવારં પવત્તમાનં પરિપાકગમનેન અનુલોમઞાણસ્સ પચ્ચયભાવં ગચ્છન્તં **નિબ્બાનં સન્તતો પસ્સતિ** નામ. તથાભૂતઞ્ચ

**સબ્બં સઙ્ખારપ્પવત્તં વિસ્સજ્જેત્વા નિબ્બાનમેવ પક્ખન્દતિ** નામ. તયિદં ઇધ ઞાણં અનુલોમગોત્રભુઞાણેહિ સદ્ધિં એકત્તં નેત્વા વુત્તં એકત્તનયવસેન . **નો ચે નિબ્બાનં સન્તતો પસ્સતી**તિ તાવ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણસ્સ અપરિપક્કતમેવાહ. સમુદ્દં તરન્તીતિ **સામુદ્દિકા**, સંયત્તિકા. દિસાજાનનકો કાકો **દિસાકાકો**, લક્ખણમત્તઞ્ચેતં યો કોચિ તાદિસો સકુન્તો વેદિતબ્બો. **વિદેસ**ન્તિ અદેસં સમુદ્દે અપરિચિતટ્ઠાનં. **અનુગન્ત્વા**તિ અનુ અનુ ગન્ત્વા.

**તયિદં** વિપસ્સનાઞાણં. **પિટ્ઠં વટ્ટયમાનં વિયા**તિ થૂલથૂલતો વિવેચનવસેન નિપ્ફોટિયમાનં સણ્હં સણ્હં પિટ્ઠચુણ્ણં વિય. **નિબ્બટ્ટિતકપ્પાસ**ન્તિ નિબ્બટ્ટિતબીજં કપ્પાસં. **વિહનમાનં વિયા**તિ ધનુકેન વિહઞ્ઞમાનં વિય. ઉપમાદ્વયેનપિ પુનપ્પુનં સમ્મસનેન વિપસ્સનાઞાણસ્સ સુખુમતરભાવાપત્તિમાહ. યથા યથા હિ વિપસ્સનાભાવનાબલેન તિક્ખા, વિસદા, સૂરા ચ હોતિ, તથા તથા સુખુમતરાપિ હોતીતિ. **સઙ્ખારવિચિનને**તિ પવિચયસ્સ સિખાપ્પત્તતાય સઙ્ખારેસુ વિય તેસં વિચિનનેપિ ઉદાસીનં હુત્વા તિવિધાનુપસ્સનાવસેન તિટ્ઠતિ પકારન્તરસ્સ અભાવતો. ''સત્તધા અટ્ઠારસધા''તિઆદિના વિભત્તાપિ હિ અનુપસ્સનાપકારા અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીસ્વેવ તીસુ અન્તોગધાતિ મત્થકપ્પત્તા વિપસ્સના તાસં એવ વસેન તિટ્ઠતિ.

૭૬૮. **તત્રા**તિ તસ્મિં વિમોક્ખમુખભાવાપજ્જને, અરિયપુગ્ગલવિભાગપચ્ચયત્થે ચ. **ઇદં** વિપસ્સનાઞાણં. **તિણ્ણં ઇન્દ્રિયાન**ન્તિ સદ્ધિન્દ્રિયસમાધિન્દ્રિયપઞ્ઞિન્દ્રિયાનં. **આધિપતેય્યવસેના**તિ સમ્પયુત્તધમ્માનં અધિપતિભાવવસેન. અનિચ્ચાનુપસ્સનાબહુલસ્સ હિ સદ્ધિન્દ્રિયં બલવં હોતિ, દુક્ખાનુપસ્સનાબહુલસ્સ સમાધિન્દ્રિયં, અનત્તાનુપસ્સનાબહુલસ્સ પઞ્ઞિન્દ્રિયન્તિ તિસ્સન્નં અનુપસ્સનાનં વસેન બલવતરભાવં પત્તાનિ ઇમાનિ તીણિ ઇન્દ્રિયાનિ વિમોક્ખમુખભાવં આપાદેન્તીતિ આહ "**તિવિધાનુપસ્સના...પે॰... આપજ્જતિ નામા**"તિ. **તિવિધવિમોક્ખમુખભાવ**ન્તિ એત્થ કે પન તયો વિમોક્ખા, કાનિ વા તીણિ વિમોક્ખમુખાનીતિ અન્તોલીને અનુયોગે વિમોક્ખમુખાધીનત્તા વિમોક્ખાધિગમસ્સ વિમોક્ખમુખાનિ તાવ દસ્સેન્તો "**તિસ્સો હિ...પે॰... વુચ્ચન્તી**"તિ વત્વા અયઞ્ચ અત્થો પાળિતો એવ વિઞ્ઞાયતીતિ દસ્સેન્તો "**યથાહા**"તિઆદિમાહ.

**લોકનિય્યાનાયા**તિ લોકતો નિક્ખમનાય, સત્તલોકસ્સ વા વટ્ટદુક્ખતો નિક્ખમનાય. **પરિચ્છેદપરિવટુમતો**તિ ઉદયબ્બયવસેન પરિચ્છેદતો ચેવ પરિવટુમતો ચ. **સમનુપસ્સનતાયા**તિ સમ્મદેવ અનુ અનુ પસ્સનાય સંવત્તન્તીતિ સમ્બન્ધો. અનિચ્ચાનુપસ્સના હિ સઙ્ખારે આદિતો ઉદયેન, અન્તતો વયેન પરિચ્છિન્ને પસ્સતિ. આદિઅન્તવન્તતાય હિ તે અનિચ્ચાતિ. **અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા**તિ સબ્બસઙ્ખારનિમિત્તવિરહતો ''અનિમિત્તા''તિ લદ્ધનામાય અસઙ્ખતાય ધાતુયા. **ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાયા**તિ પરિચ્છિન્દિત્વા અનુલોમઞાણાદિભાવેન સમ્મદેવ અધિચિત્તસ્સ અનુપવિસનત્થાય. **અપ્પણિહિતાયા**તિ રાગપણિધિઆદીનં અભાવેન ''અપ્પણિહિતા''તિ લદ્ધનામાય. **સુઞ્ઞતાયા**તિ અત્તસુઞ્ઞતાય ''સુઞ્ઞતા''તિ લદ્ધનામાય.

**ગતિ**ન્તિ નિબ્બત્તિં. સઙ્ખારાનં સભાવવિભાવનેન સંવેજિયમાનં ચિત્તં સમ્માપટિપત્તિયં સમુત્તેજિતં નામ હોતીતિ આહ "**મનોસમુત્તેજનતાયાતિ ચિત્તસંવેજનતાયા**"તિ. મમંકારેન અત્તનિયસઞ્ઞિતસ્સ વત્થુનો સામિભૂતો અત્તા પઠમં પરામસીયતિ, તતો અત્તનિયન્તિ આહ "**નાહં, ન મમાતિ એવં અનત્તતો સમનુપસ્સનતાયા**"તિ. **તીણિ પદાની**તિ પરિચ્છેદપરિવટુમ, મનોસમુત્તેજન, સમનુપસ્સનપદાનીતિ વદન્તિ, ''સબ્બસઙ્ખારે''તિઆદીનિ પન તીણિ વાક્યાનિ તીણિ પદાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. **તેનેવા**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં વસેન તેસં તિણ્ણં પદાનં વુત્તત્તા એવ. **પઞ્હવિસ્સજ્જને**તિ ''અનિચ્ચતો મનસિ કરોતો કથં સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તી''તિ પઞ્હસ્સ વિસ્સજ્જને.

૭૬૯. એવં વિમોક્ખમુખાનિ દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિમોક્ખે દસ્સેતું “**કતમે પના**”તિઆદિ વુત્તં. **અનિચ્ચતો મનસિ કરોન્તો**તિ અનિચ્ચાનુપસ્સનં અનુયુઞ્જન્તો. **અધિમોક્ખબહુલો**તિ સદ્ધિન્દ્રિયબહુલો. યસ્સ વિસેસતો અનિચ્ચાનુપસ્સના તિક્ખા સૂરા હોતિ, તસ્સ સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. ‘‘અનિચ્ચા સઙ્ખારા’’તિ હિ આદિતો સદ્ધામત્તકેન પટિપજ્જિત્વા વિપસ્સનાય ઉક્કંસગતાય તરુપલ્લવાદીસુ વિય મણિકનકાદીસુપિ તેસં અનિચ્ચતં સાતિસયં પચ્ચક્ખતો પસ્સતો ‘‘સમ્માસમ્બુદ્ધો વત સો ભગવા’’તિ સત્થરિ સદ્ધા બલવતી પવત્તતીતિ સો અધિમોક્ખબહુલો, અધિમત્તસદ્ધો ચ હોતિ. તસ્સ અનિચ્ચાનુપસ્સનાબહુલતાય અનિચ્ચાકારતો વુટ્ઠાનં હોતીતિ સો “**અનિમિત્તં વિમોક્ખં પટિલભતી**”તિ વુત્તં. **પસ્સદ્ધિબહુલો**તિ દુક્ખાનુપસ્સનં અનુયુઞ્જન્તો ‘‘દુક્ખા સઙ્ખારા, તપ્પટિપક્ખતો સુખો નિરોધો’’તિ ચ મનસિકારવસેન નિબ્બાનસ્સ સન્તપણીતસુખભાવં અધિમુચ્ચન્તો અભિણ્હં પીતિપામોજ્જસમાયોગતો પસ્સદ્ધિબહુલો હોતિ. તતો ચ અધિમત્તસમાધિન્દ્રિયપટિલાભેન રાગપણિધિયા દૂરીભાવતો અપ્પણિહિતવિમોક્ખસમધિગમો હોતીતિ વુત્તં “**દુક્ખતો…પે॰… પટિલભતી**”તિ. **વેદબહુલો**તિ અનત્તાનુપસ્સનં અનુયુઞ્જન્તો અત્તસુઞ્ઞતાય નિપુણઞાણવિસયત્તા ઞાણબહુલો હોતિ. તતો ચ અધિમત્તપઞ્ઞિન્દ્રિયપટિલાભેન મોહસ્સ દૂરીભાવતો સુઞ્ઞતવિમોક્ખસમધિગમો હોતીતિ આહ “**અનત્તતો…પે॰… પટિલભતી**”તિ.

યો અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિમિત્તવસેન સઙ્ખારે પરિગ્ગહેત્વા વિપસ્સનં અનુયુઞ્જન્તો યત્થ ઇદં સઙ્ખારનિમિત્તં સબ્બસો નત્થિ, તં ‘‘અનિમિત્તં નિબ્બાન’’ન્તિ અનિમિત્તાકારેન અધિમુચ્ચન્તો વુટ્ઠાનગામિનિમગ્ગેન ઘટેતિ. તસ્સ મગ્ગો અનિમિત્તતો નિબ્બાનં સચ્છિકરોતીતિ વુચ્ચતીતિ આહ “**અનિમિત્તાકારેન નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તો અરિયમગ્ગો**”તિ. સ્વાયં નિબ્બાનસ્સ અનિમિત્તાકારો નેવ મગ્ગેન કતો, ન વિપસ્સનાય, અથ ખો સભાવસિદ્ધો. તદારમ્મણતાય ચ મગ્ગો અનિમિત્તોતિ વુચ્ચતીતિ દસ્સેન્તો આહ “**અનિમિત્તાય ધાતુયા ઉપ્પન્નત્તા અનિમિત્તો**”તિ. યો દુક્ખાનુપસ્સનાવસેન પણિધિયા દૂરીભાવકરણેન અપ્પણિહિતં અધિમુચ્ચન્તો , યો અનત્તાનુપસ્સનાવસેન અત્તૂપલદ્ધિયા દૂરીભાવકરણેન સુઞ્ઞતં અધિમુચ્ચન્તોતિ ચ આદિના યોજેતબ્બં. તેનાહ “**એતેનેવ નયેના**”તિઆદિ.

૭૭૦. યદિ અરિયમગ્ગો તિવિધમ્પિ વિમોક્ખનામં લભતિ, અથ કસ્મા **અભિધમ્મે** વિમોક્ખદ્વયમેવ આગતન્તિ ચોદનં સન્ધાયાહ “**યં પના**”તિઆદિ. તત્થ **તન્તિ** અભિધમ્મે વિમોક્ખદ્વયવચનં. **નિપ્પરિયાયતો વિપસ્સનાગમનં સન્ધાયા**તિ ઉજુકમેવ વિપસ્સનતો મગ્ગસ્સ નામાગમનં સન્ધાય વુત્તં. કસ્મા? અનિમિત્તવિપસ્સના આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દાતું ન સક્કોતિ. કામં **સુત્તે** ‘‘અનિમિત્તઞ્ચ ભાવેહિ, માનાનુસયમુજ્જહા’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૩૪૪) અનિમિત્તવિપસ્સના કથિતા, સા પન નિચ્ચનિમિત્તધુવનિમિત્તઅત્તનિમિત્તાનિ ઉગ્ઘાટેન્તીપિ સયં નિમિત્તધમ્મેસુ એવ ચરતીતિ સનિમિત્તાવ હોતીતિ. અપિચ અભિધમ્મો નામ પરમત્થદેસના, અનિમિત્તમગ્ગસ્સ ચ પરમત્થતો હેતુવેકલ્લમેવ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાવસેન હિ **અનિમિત્તવિમોક્ખો** કથિતો. તત્થ ચ સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ, તં અરિયમગ્ગે એકઙ્ગમ્પિ ન હોતિ, અમગ્ગઙ્ગત્તા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દાતું ન સક્કોતિ. ઇતરેસુ દુક્ખાનુપસ્સનાય વસેન **અપ્પણિહિતવિમોક્ખો**, અનત્તાનુપસ્સનાય વસેન **સુઞ્ઞતવિમોક્ખો**.

તેસુ અપ્પણિહિતવિમોક્ખેન સમાધિન્દ્રિયં, સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન પઞ્ઞિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતીતિ તાનિ અરિયમગ્ગસ્સ અઙ્ગત્તા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દાતું સક્કોન્તિ, ન અનિમિત્તમગ્ગો તદભાવતોતિ કેચિ. યે પન વદન્તિ ‘‘અનિમિત્તમગ્ગો આગમનતો નામં અલભન્તોપિ સગુણતો ચ આરમ્મણતો ચ નામં લભતી’’તિ, તેસં

મતેન અપ્પણિહિતસુઞ્ઞતમગ્ગાપિ સગુણતો એવ, આરમ્મણતો એવ ચ નામં લભેય્યુન્તિ? તં અયુત્તં. કસ્મા? મગ્ગો હિ દ્વીહિ કારણેહિ નામં લભતિ સરસતો ચ પચ્ચનીકતો ચાતિ, સભાવતો ચ પટિપક્ખતો ચાતિ અત્થો. **અપ્પણિહિતમગ્ગો** હિ રાગપણિધિઆદીહિ વિમુત્તો, **સુઞ્ઞતમગ્ગો** રાગાદીહિ સુઞ્ઞો એવાતિ તે સરસતો નામં લભન્તિ. તથા **અપ્પણિહિતમગ્ગો** પણિધિસ્સ પટિપક્ખો, **સુઞ્ઞતમગ્ગો** અત્તાભિનિવેસસ્સ એવાતિ તે પચ્ચનીકતો નામં લભન્તિ, **અનિમિત્તમગ્ગો** પન રાગાદિનિમિત્તાનં, નિચ્ચનિમિત્તાદીનં વા અભાવેન સરસતો એવ નામં લભતિ, નો પચ્ચનીકતો. ન હિ સો સઙ્ખારનિમિત્તારમ્મણાય અનિચ્ચાનુપસ્સનાય પટિપક્ખો, સા પનસ્સ અનુલોમભાવે ઠિતાતિ સબ્બથાપિ અભિધમ્મપરિયાયેન અનિમિત્તમગ્ગો ન લબ્ભતિ. તેન વુત્તં "**તં નિપ્પરિયાયતો વિપસ્સનાગમનં સન્ધાયા**"તિ.

યસ્મા સુત્તન્તપરિયાયેન અનિમિત્તમગ્ગો લબ્ભતિ. વુટ્ઠાનગામિની હિ વિપસ્સના યં યં સમ્મસન્તી વુટ્ઠાનં ગચ્છતિ, તસ્સ તસ્સ વસેન આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દેતિ, તત્થ અનિચ્ચતો વુટ્ઠહન્તસ્સ મગ્ગો અનિમિત્તો હોતિ, દુક્ખતો વુટ્ઠહન્તસ્સ અપ્પણિહિતો, અનત્તતો વુટ્ઠહન્તસ્સ સુઞ્ઞતો, તસ્મા સુત્તન્તસંવણ્ણના એસાતિ કત્વા ઇધ તયોપિ વિમોક્ખા ઉદ્ધટા. યં પન **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** અભિનિવેસનિમિત્તપણિધિમુઞ્ચનં ઉપાદાય તિસ્સન્નમ્પિ અનુપસ્સનાનં તદાગમનવસેન તદન્વયસ્સ મગ્ગસ્સ ચ સુઞ્ઞતવિમોક્ખાદિભાવો નિદ્દિટ્ઠો, તસ્સ પરિયાયભાવે વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ દસ્સેતું "**વિપસ્સનાઞાણં હી**"તિઆદિ વુત્તં. વિપસ્સનાઞાણં પટિસમ્ભિદામગ્ગે "અપ્પણિહિતો, વિમોક્ખો"તિ ચ કિઞ્ચાપિ વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો.

**અનિચ્ચાનુપસ્સનાઞાણન્તિ** "અનિચ્ચા સઙ્ખારા"તિ અનુપસ્સનાવસેન પવત્તઞાણં. **નિચ્ચતો અભિનિવેસં મુઞ્ચતીતિ** "તે નિચ્ચા"તિ નિચ્ચાકારતો પવત્તમિચ્છાભિનિવેસવિદ્ધંસનવસેન, તદન્વયં પન મગ્ગઞાણં સમુચ્છેદવસેન મુઞ્ચતિ. **ઇતીતિ** તસ્મા. અનિચ્ચાભિનિવેસતો રિત્તતાય, વિમુત્તતાય ચ **સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો**. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો.

**તન્તિ** તિવિધં વિપસ્સનાઞાણં. તત્થ યસ્સ પરિયાયતો, યસ્સ ચ નિપ્પરિયાયતો નામલાભો, તં દસ્સેતું "**સઙ્ખારનિમિત્તસ્સા**"તિઆદિ વુત્તં. **ન નિપ્પરિયાયેન**, અથ ખો પરિયાયેનાતિ અત્થો. **તસ્માતિ** નિપ્પરિયાયકથાભાવતો. **વિમોક્ખદ્વયમેવ વુત્તં** અભિધમ્મેતિ અધિપ્પાયો. **એત્થાતિ** એતસ્મિં વિપસ્સનાધિકારે. "તિવિધવિમોક્ખમુખભાવં આપજ્જિત્વા"તિ એતસ્મિં વા ઉદ્દેસવચને.

**૭૭૧. તેસં વિભાગાયાતિ** તેસં યથાવુત્તાનં સત્તન્નં અરિયપુગ્ગલાનં સદ્ધાનુસારિઆદિભાવેન વિભત્તસભાવતાય.

**૭૭૨. સદ્ધિન્દ્રિયં પટિલભતીતિ** સદ્ધાનુસારિભાવિતાકારણભૂતં અધિમત્તં સદ્ધિન્દ્રિયં પટિલભતિ. અધિમોક્ખબહુલતાય, સદ્ધિન્દ્રિયાધિમત્તતાય ચ કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. અપિચ અયમેત્થ સઙ્ખેપત્થો – અનિચ્ચાકારસલ્લક્ખણસ્સ સદ્ધાભિબુદ્ધિયા ઉપનિસ્સયભાવતો તદન્વયે મગ્ગે સદ્ધા તિક્ખતરા હોતિ, તેન અટ્ઠમકો **સદ્ધાનુસારી** નામ હોતિ. **સેસેસુ સત્તસુ ઠાનેસૂતિ** પઠમફલતો પટ્ઠાય યાવ અગ્ગફલા સત્તસુ ઠાનેસુ. "સત્તસુ ઠાનેસૂ"તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ સેસેસુ છસુ ઠાનેસુ સદ્ધાવિમુત્તો, અગ્ગફલે પન સચાયં અરૂપજ્ઝાનલાભી, ઉભતોભાગવિમુત્તો હોતિ, નો ચે અરૂપજ્ઝાનલાભી, પઞ્ઞાવિમુત્તો, ન સદ્ધાવિમુત્તો. **અભિધમ્મે** હિ –

> ‘‘કતમો ચ પુગ્ગલો **સદ્ધાવિમુત્તો**? ઇધેકચ્ચો પુગ્ગલો ‘ઇદં દુક્ખ’ન્તિ યથાભૂતં પજાનાતિ, ‘અયં દુક્ખસમુદયો’તિ, ‘અયં દુક્ખનિરોધો’તિ, ‘અયં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા’તિ યથાભૂતં પજાનાતિ. તથાગતપ્પવેદિતા ચસ્સ ધમ્મા પઞ્ઞાય દિટ્ઠા હોન્તિ, પઞ્ઞાય ચસ્સ દિસ્વા એકચ્ચે આસવા પરિક્ખીણા હોન્તિ, નો ચ ખો યથાદિટ્ઠિપ્પત્તસ્સ. અયં વુચ્ચતિ પુગ્ગલો સદ્ધાવિમુત્તો’’તિ (પુ॰ પ॰ ૨૦૮) –

એકચ્ચાસવપરિક્ખયવચનતો સદ્ધાવિમુત્તસ્સ સેક્ખભાવો વિઞ્ઞાયતિ, ન અસેક્ખભાવો. અટ્ઠકથાયઞ્ચ ‘‘દ્વે ધુરાનિ, દ્વે અભિનિવેસા, દ્વે સીસાની’’તિ વચનતો નત્થિ અરહતો સદ્ધાવિમુત્તતાતિ? સચ્ચમેતં નિપ્પરિયાયતો. નિપ્પરિયાયકથા હિ અભિધમ્મો, ઇધ પન પરિયાયેન એવં વુત્તં. યદિ પરિયાયતો અરહતો સદ્ધાવિમુત્તતા, કો પન સો પરિયાયો? સદ્ધાવિમુત્તન્વયતા. યો હિ અગ્ગમગ્ગક્ખણે સદ્ધાવિમુત્તો હોતિ, સો અગ્ગફલક્ખણેપિ તદન્વયતાય સદ્ધાવિમુત્તોતિ **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** પરિયાયેન વુત્તોતિ ઇધાપિ તથેવ વુત્તં. અથ વા સદ્ધાવિમુત્તસદિસતાય અરહા સદ્ધાવિમુત્તો. કા પનેત્થ સદિસતા? યથા સદ્ધાવિમુત્તસ્સ સેક્ખસ્સ કિલેસક્ખયો કુણ્ઠેન અસિના કદલિચ્છેદસદિસો ‘‘નો ચ ખો યથાદિટ્ઠિપ્પત્તસ્સા’’તિ વચનતો, એવં તદન્વયસ્સાપિ અરહતોતિ અયમેત્થ સદિસતા. કિં પન નેસં કિલેસપહાને નાનત્તં અત્થીતિ? નત્થિ. અથ કસ્મા સદ્ધાવિમુત્તો દિટ્ઠિપ્પત્તં ન પાપુણાતીતિ? આગમનીયનાનત્તેન. દિટ્ઠિપ્પત્તો હિ આગમનમ્હિ કિલેસે વિક્ખમ્ભેન્તો અપ્પકસિરેન અકિલમન્તો વિક્ખમ્ભેતું સક્કોતિ, સદ્ધાવિમુત્તો કિચ્છેન કસિરેન વિક્ખમ્ભેતું સક્કોતિ. અપિચ પઞ્ઞાયપિ નેસં વેમત્તતા. સા ચ યાવતિકા લબ્ભતેવાતિ વદન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા પઠમમગ્ગાદીસુ સતિપિ ઇન્દ્રિયસમત્તે સદ્ધાદીનં તિક્ખતાવચનમ્પિ સમત્થિતં હોતિ.

**૭૭૩. સો**તિ દુક્ખતો વુટ્ઠિતો. **સબ્બત્થા**તિ અટ્ઠસુપિ ઠાનેસુ. નનુ ચ અટ્ઠકથાયં ‘‘દ્વે ધુરાની’’તિ નિયમિતત્તા પઠમમગ્ગક્ખણે સદ્ધાનુસારી વા સિયા, ધમ્માનુસારી વા? ઇધ ન સદ્ધાનુસારી યુત્તો, કાયસક્ખિતાપિ અરહતો નત્થિ. **અભિધમ્મે** હિ –

> ‘‘કતમો ચ પુગ્ગલો **કાયસક્ખી**? ઇધેકચ્ચો પુગ્ગલો અટ્ઠ વિમોક્ખે કાયેન ફુસિત્વા વિહરતિ, પઞ્ઞાય ચસ્સ દિસ્વા એકચ્ચે આસવા પરિક્ખીણા હોન્તિ. અયં વુચ્ચતિ પુગ્ગલો કાયસક્ખી’’તિ (પુ॰ પ॰ ૨૦૮) –

એકચ્ચાસવપરિક્ખયવચનતો કાયસક્ખિનો સેક્ખભાવોવ વિઞ્ઞાયતીતિ? સચ્ચમેતં નિપ્પરિયાયતો, ઇધ પન પરિયાયેન વુત્તં. કો પન સો પરિયાયોતિ? કાયસક્ખિસદિસતા. ઉપચારરૂપજ્ઝાનસમાધિતો હિ સાતિસયં અરૂપસમાધિસમ્ફસ્સં લદ્ધા નિબ્બત્તીતિ એકચ્ચાસવપરિક્ખયં ઉપાદાય ‘‘કાયસક્ખી’’તિ વત્તબ્બપુગ્ગલેન સાતિસયસમાધિસમ્ફસ્સતદધિટ્ઠાનાસવપરિક્ખયસામઞ્ઞં અપેક્ખિત્વા કાયસક્ખી વિય **કાયસક્ખી**તિ અરહા **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** વુત્તોતિ ઇધાપિ તમેવ નયં ગહેત્વા અરહતોપિ કાયસક્ખિતા વુત્તા. સુત્તન્તસંવણ્ણના હેસાતિ. નિપ્પરિયાયેન પન પઠમફલતો પટ્ઠાય છસુ ઠાનેસુ કાયસક્ખી નામ હોતિ, સો ચ ખો અટ્ઠસમાપત્તિલાભી, ન વિપસ્સનાયાનિકો સુક્ખવિપસ્સકો, ઉપચારમત્તલાભી, રૂપજ્ઝાનમત્તલાભી વા. **પસ્સદ્ધિબહુલો**તિ ચ પસ્સદ્ધિસીસેન સમાધિ વુત્તોતિ સાતિસયસમાધિલાભી સમથયાનિકોવ અધિપ્પેતો, સમથયાનિકસ્સેવ ચ કાયસક્ખિભાવો હેટ્ઠા વુત્તો. **અરૂપજ્ઝાનન્તિ** ચતુબ્બિધં અરૂપજ્ઝાનં. તત્થ પન એકમ્પિ લદ્ધા અરહત્તં પત્તો ઉભતોભાગવિમુત્તો એવ હોતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું ‘‘**અરૂપજ્ઝાન**’’મિચ્ચેવ વુત્તં, ન ‘‘ચત્તારિ અરૂપજ્ઝાનાની’’તિ. તેનાયં ચતુન્નં અરૂપસમાપત્તીનં, નિરોધસમાપત્તિયા ચ વસેન પઞ્ચવિધો હોતિ. એસ નયો કાયસક્ખિમ્હિપિ. દ્વીહિ ભાગેહિ દ્વે વારે વિમુત્તોતિ **ઉભતોભાગવિમુત્તો**.

**૭૭૪**. પઞ્ઞવતો નિપુણતરા, ગમ્ભીરા ચ અત્થા પાકટા હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તીતિ અનત્તતો મનસિ કરોતો વેદબહુલતા, પઞ્ઞિન્દ્રિયપટિલાભો ચ વુત્તો. **ધમ્માનુસારી હોતિ** પઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા. પઞ્ઞા હિ ઇધ ''ધમ્મો''તિ અધિપ્પેતા ''સચ્ચં ધમ્મો ધિતિ ચાગો''તિઆદીસુ વિય (જા॰ ૧.૧.૫૭).

**૭૭૫**. યસ્સા પાળિયા વસેન ઇધ અરિયપુગ્ગલસ્સ સદ્ધાવિમુત્તાદિભાવો વુત્તો, તં પાળિં દસ્સેતું **"વુત્તં હેત"**ન્તિઆદિ આરદ્ધં, તં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

**૭૭૬**. ''સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા સદ્ધાવિમુત્તો''તિ એવમાદિઅત્થસ્સ સાધકં **અપરમ્પિ વુત્તં**. **"સદ્દહન્તો વિમુત્તો"**તિ એતેન સબ્બથા અવિમુત્તસ્સ સદ્ધામત્તેન વિમુત્તભાવદસ્સનેન સદ્ધાવિમુત્તસ્સ સેક્ખભાવમેવ વિભાવેતિ. **સદ્ધાવિમુત્તો**તિ વા સદ્ધાય અધિમુત્તોતિ અત્થો.

**ફુટ્ઠન્તં સચ્છિકતો**તિ ફુટ્ઠાનં અનન્તરં ફુટ્ઠન્તો, ફુટ્ઠાનં અરૂપજ્ઝાનાનં અનન્તરો કાલોતિ અધિપ્પાયો, અચ્ચન્તસંયોગે ચેતં ઉપયોગવચનં, ફુટ્ઠાનન્તરકાલમેવ સચ્છિકરણૂપાયેન સચ્છિકાતબ્બં સચ્છાકાસીતિ વુત્તં હોતિ. ભાવનપુંસકં વા એતં યથા ''એકમન્ત''ન્તિ (પારા॰ ૨). યો હિ અરૂપજ્ઝાનેન રૂપકાયતો, નામકાયેકદેસતો ચ વિક્ખમ્ભનવિમોક્ખેન વિમુત્તો, તેન નિરોધસઙ્ખાતો વિમોક્ખો આલોચિતો પકાસિતો વિય હોતિ, ન પન કાયેન સચ્છિકતો, નિરોધં પન આરમ્મણં કત્વા એકચ્ચેસુ આસવેસુ ખેપિતેસુ તેન સો સચ્છિકતોવ હોતિ. તસ્મા સો સચ્છિકાતબ્બં યથાઆલોચિતં નામકાયેન સચ્છાકાસીતિ **કાયસક્ખી**તિ વુચ્ચતિ, ન તુ વિમુત્તો એકચ્ચાનં આસવાનં અપરિક્ખીણત્તા. **દિટ્ઠન્તં પત્તો**તિ દસ્સનસઙ્ખાતસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગઞાણસ્સ અનન્તરં પત્તોતિ વુત્તં હોતિ. પઠમફલતો પટ્ઠાય હિ યાવ અગ્ગમગ્ગા દિટ્ઠિપ્પત્તોતિ. **"દિટ્ઠિયા પત્તો"**તિ વા પાઠો, ચતુસચ્ચદસ્સનસઙ્ખાતાય દિટ્ઠિયા નિરોધં પત્તોતિ અત્થો. ઇમે ચ સદ્ધાવિમુત્તાદયો તયો પરમત્થતો અપરિયોસિતઞાણકિચ્ચાતિ તં નયં દસ્સેતું **"સદ્દહન્તો વિમુચ્ચતી"**તિઆદિ વુત્તં. **ઝાનફસ્સ**ન્તિ સાતિસયં ઝાનફસ્સં. તેન અરૂપજ્ઝાનફસ્સો સઙ્ગહિતો હોતિ.

**"દુક્ખા સઙ્ખારાતિ ઞાતં હોતી"**તિ ઇમિના દુક્ખસચ્ચપટિવેધમાહ, **"સુખો નિરોધોતિ ઞાતં હોતી"**તિ ઇમિના નિરોધસચ્ચપટિવેધં. તદુભયેન ચ સમુદયમગ્ગસચ્ચપટિવેધં નાનન્તરિયકભાવતો. **"ઞાતં હોતી"**તિ ઇમિના દુતિયમગ્ગકિચ્ચં, **"દિટ્ઠં હોતી"**તિ ઇમિના તતિયમગ્ગકિચ્ચં, **"વિદિતં હોતી"**તિ ઇમિના ચતુત્થમગ્ગકિચ્ચં, **"સચ્છિકત"**ન્તિ ઇમિના પઠમફલકિચ્ચં, **"ફુસિત"**ન્તિ ઇમિના સેસફલદ્વયકિચ્ચં. ઇતિ દિટ્ઠિપ્પત્તસ્સ મગ્ગફલઞાણબ્યાપારદસ્સનાનિ ઇમાનિ પદાનીતિ વદન્તિ.

**૭૭૭**. **ઇતરેસૂ**તિ સદ્ધાનુસારિઆદિપદેસુ. **સદ્ધં અનુસરતી**તિ આગમનીયટ્ઠાને ઠિતં સદ્ધં અનુગચ્છતિ. યથા સા તિક્ખા સૂરા અહોસિ , મગ્ગક્ખણેપિ તદનુરૂપમેવ પવત્તેતીતિ અત્થો. **સદ્ધાય વા અનુસરતી**તિ સદ્ધાય કારણભૂતાય સચ્ચપટિવેધસ્સ અનુરૂપં સરતિ ગચ્છતિ, પટિપજ્જતીતિ અત્થો. દ્વીહિપિ અત્થવિકપ્પેહિ સદ્ધાય અધિમત્તતંયેવ વિભાવેતિ. **ધમ્માનુસારી**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **ઉભતોભાગવિમુત્તો**તિ દ્વીહિ ભાગેહિ દ્વે વારે વિમુત્તો, રૂપકાયતો ચ નામકાયતો ચ વિક્ખમ્ભનવસેન, સમુચ્છેદવસેન ચ વિમુત્તોતિ અત્થો. અરૂપજ્ઝાનેન રૂપકાયતો ચ નામકાયેકદેસતો ચ વિમુત્તો, અરિયમગ્ગેન નામકાયતો વિમુત્તોતિ ઉભોહિ ભાગેહિ દ્વે વારે વિમુત્તત્તા ઉભતોભાગવિમુત્તો. **પજાનન્તો વિમુત્તો**તિ પઠમજ્ઝાનફસ્સેન વિના પરિજાનનાદિપ્પકારેહિ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ જાનન્તો પટિવિજ્ઝન્તો તેસં કિચ્ચાનં મત્થકપ્પત્તિયા નિટ્ઠિતકિચ્ચતાય વિસેસેન મુત્તોતિ વિમુત્તો.

અયં પનેત્થ નિપ્પરિયાયતો સઙ્ખેપકથા – યસ્સ અનિચ્ચાકારતો વુટ્ઠાનં હોતિ, સો અધિમોક્ખબહુલો સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ તિક્ખભાવેન પઠમમગ્ગક્ખણે **સદ્ધાનુસારી** નામ હોતિ, મજ્ઝે છસુ ઠાનેસુ **સદ્ધાવિમુત્તો**. અગ્ગફલક્ખણે **પઞ્ઞાવિમુત્તો** નામ હોતિ. તથા યસ્સ દુક્ખાકારતો વુટ્ઠાનં હોતિ, તસ્સ પસ્સદ્ધિબહુલતાય સમાધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ દુક્ખુપનિસાય સદ્ધાયપિ તિબ્બતરત્તા, ધુરનિયમતો ચ. સોપિ પઠમમગ્ગક્ખણે **સદ્ધાનુસારી** એવ હોતિ, મજ્ઝે છસુ ઠાનેસુ **સદ્ધાવિમુત્તો**, અન્તે **પઞ્ઞાવિમુત્તો** ચ હોતિ. યસ્સ પન અનત્તાકારતો વુટ્ઠાનં હોતિ, સો વેદબહુલો પઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સ તિક્ખભાવેન પઠમમગ્ગક્ખણે **ધમ્માનુસારી** એવ હોતિ, મજ્ઝે છસુ ઠાનેસુ **દિટ્ઠિપ્પત્તો**, અન્તે **પઞ્ઞાવિમુત્તો** એવ હોતિ. ઇમે પન ન અટ્ઠવિમોક્ખલાભિનો, અટ્ઠવિમોક્ખલાભી પન પઠમમગ્ગક્ખણે **સદ્ધાનુસારી** વા **ધમ્માનુસારી** વા સિયા. મજ્ઝે છસુ ઠાનેસુ **કાયસક્ખી**, પરિયોસાને **ઉભતોભાગવિમુત્તો**તિ.

સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં.

**૭૭૮**. યં તં વિમોક્ખમુખભાવં આપજ્જિત્વા સત્તઅરિયપુગ્ગલવિભાગાય ચ પચ્ચયો હોતીતિ વુત્તં, **તં પનેતં** સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં. **પુરિમેન ઞાણદ્વયેના**તિ મુઞ્ચિતુકમ્યતાપટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણદ્વયેન **અત્થતો એકં**, પવત્તિઆકારભેદતો નાનન્તિ અધિપ્પાયો. યથાવુત્તમત્થં અટ્ઠકથાય, પાળિયા ચ સાધેતું ''**તેનાહૂ**''તિઆદિ વુત્તં. મુઞ્ચિતુકમ્યતામુઞ્ચનુપાયકરણઞાણાનિપિ સઙ્ખારેસુ ઉદાસીનભાવેનેવ પવત્તનતો સઙ્ખારુપેક્ખાસમઞ્ઞાનેવ હોન્તીતિ વુત્તં ''**ઇદં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં એકમેવ તીણિ નામાનિ લભતી**''તિ. તેન સઙ્ખારુપેક્ખાવોહારો મુઞ્ચિતુકમ્યતાદિઞાણસમુદાયવિસયોતિ દસ્સેતિ.

**૭૮૦. ઉપ્પાદાદીની**તિ ઉપ્પાદપવત્તાદિઅપદેસેન વુત્તે સઙ્ખારે. **પરિચ્ચજિતુકામતા**તિ તપ્પટિબન્ધછન્દરાગપ્પહાનેન વિસ્સજ્જિતુકામતા. **પટિસઙ્ખાન**ન્તિ પુનપ્પુનં તીરણં. **મુઞ્ચિત્વા**તિ નિરાલયભાવાપત્તિયા અપેક્ખાવિસ્સજ્જનવસેન વિસ્સજ્જિત્વા. **અવસાને**તિ તથાકરણસ્સ ઉત્તરકાલં. યાવ નિબ્બાનસમ્પક્ખન્દના ન ઇજ્ઝતિ, તાવ વિચિનનેપિ ઉદાસીનતાય ઞાણસ્સ સન્તાનવસેન પવત્તિં સન્ધાયાહ ''**અજ્ઝુપેક્ખનં સન્તિટ્ઠના**''તિ. **એવ**ન્તિ અજ્ઝુપેક્ખનાકારસામઞ્ઞતો ''મુઞ્ચિતુકમ્યતા ચ સા સન્તિટ્ઠના ચા''તિ વુત્તાકારેન.

**૭૮૧. ઇમે ધમ્મા**તિ ઇમે ઞાણસઙ્ખાતા ધમ્મા, ઞાણપરિયાયો વા ઇધ ધમ્મ-સદ્દો, તસ્મા ઇમાનિ ઞાણાનીતિ અત્થો. **એકત્તા**તિ એકસભાવા.

**૭૮૨. વુટ્ઠાનગામિની હોતિ** વુટ્ઠાનગમનતો. **સઙ્ખારુપેક્ખાદિઞાણત્તયસ્સા**તિ સઙ્ખારુપેક્ખાનુલોમગોત્રભુસઞ્ઞિતસ્સ ઞાણત્તયસ્સ. કિચ્ચવસેન પવત્તિટ્ઠાનવસેનપિ લોકિયઞાણાનં ઉપરિ ઠિતત્તા વુત્તં ''**ઉત્તમભાવં પત્તત્તા**''તિ. **નિમિત્તભૂતતો**તિ વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતતો ખન્ધપઞ્ચકતો. તેનાહ ''**અભિનિવિટ્ઠવત્થુતો**''તિ. તઞ્હિ વિપસ્સનાય ગોચરકરણસઙ્ખાતેન અભિનિવેસેન અભિનિવિટ્ઠવત્થુન્તિ પવુચ્ચતિ. તં પનેતં સસન્તતિપરિયાપન્નમ્પિ પરતો દિટ્ઠિતાય ''બહિદ્ધા''તિ વુત્તં. તદેવ હિ ''બહિદ્ધા સબ્બનિમિત્તાની''તિ તત્થ તત્થ વુચ્ચતિ. **અજ્ઝત્તપવત્તતો**તિ સસન્તાને મિચ્છાદિટ્ઠિપવત્તનઆદિતો, તદનુવત્તકકિલેસક્ખન્ધેહિ ચ. તઞ્હિ સસન્તતિયં કિલેસપ્પવત્તભાવતો, તન્નિમિત્તં અસતિ મગ્ગભાવનાય ઉપ્પજ્જનકઉપાદિન્નક્ખન્ધપવત્તભાવતો ચ

તથા વુત્તં. વુટ્ઠહનઞ્ચ નેસં આરમ્મણાકરણં, આયતિં અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનઞ્ચ. **ઘટિયતિ** અત્તનો અનન્તરમેવ મગ્ગસમુપ્પત્તિતો.

**૭૮૩. તત્રાતિ** તસ્મિં ''અભિનિવિટ્ઠવત્થુતો વુટ્ઠહનતો''તિ સઙ્ખેપવચને. અજ્ઝત્તબહિદ્ધા રૂપારૂપપપઞ્ચક્ખન્ધલક્ખણત્તયવસેન અયં **માતિકા** ઉદ્દેસો. **અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વાતિ** સસન્તતિપરિયાપન્નેસુ ખન્ધેસુ વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા. **''અજ્ઝત્તા વુટ્ઠાતી''**તિ ઇદં વુટ્ઠાનગામિનિયા અજ્ઝત્તધમ્મારમ્મણત્તા પરિયાયતો વુત્તં, નિપ્પરિયાયતો પન મગ્ગો સબ્બતોપિ વુટ્ઠાતિ. **બહિદ્ધા વુટ્ઠાતી**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **એકપ્પહારેનાતિ** એકજ્ઝં, તં પન અજ્ઝત્તાદિવિભાગં અકત્વા ''યં કિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં, સબ્બં તં નિરોધધમ્મ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૮; સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૬; પટિ॰ મ॰ ૨.૩૦) અવિભાગેન વુટ્ઠાનગામિનિયા પવત્તિવસેન વેદિતબ્બં, તયિદં સત્થુ સમ્મુખા દેસનાનુસારેન ઞાણં પેસેન્તસ્સ ઞાણુત્તરસ્સ સમ્ભવતીતિ વદન્તિ.

**૭૮૪. સુદ્ધઅજ્ઝત્તદસ્સનમત્તેનેવ મગ્ગવુટ્ઠાનં ન હોતિ** મમંકારવત્થુનોપિ પરિચ્ચેય્યત્તા મગ્ગસઙ્ખાતં વુટ્ઠાનં, મગ્ગેન વા વુટ્ઠાનં **મગ્ગવુટ્ઠાનં**.

**૭૮૫. રાસિં કત્વાતિ** ભૂતુપાદાયવસેન દુવિધં અન્તરભેદવસેન અનેકભેદમ્પિ ''રુપ્પનટ્ઠેન રૂપ''ન્તિ પિણ્ડતો ગહેત્વા. યથા રૂપે વિપસ્સનાભિનિવેસો યેભુય્યેન વિપસ્સનાયાનિકસ્સ, એવં અરૂપે વિપસ્સનાભિનિવેસો યેભુય્યેન સમથયાનિકસ્સ હોતિ. **અભિનિવેસો**તિ ચ વિપસ્સનાય પુબ્બભાગે કત્તબ્બનામરૂપપરિચ્છેદો વેદિતબ્બો. તસ્મા પઠમં રૂપપરિગ્ગણ્હનં રૂપે અભિનિવેસો. એસ નયો સેસેસુપિ.

**૭૮૬. યં કિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં, સબ્બં તં નિરોધધમ્મ**ન્તિ કામં ઉદયબ્બયપરિગ્ગણ્હનં અભિનિવેસોતિ દસ્સિતં, યથાઉપટ્ઠિતે પન રૂપારૂપધમ્મે, તેસઞ્ચ પચ્ચયે પરિગ્ગહેત્વા સઙ્ખેપેનેવ વિપસ્સનાઞાણં ચારેન્તો ઞાણુત્તરો યથાનિસિન્નોવ ઞાણપટિપાટિયા ખિપ્પમેવ સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝન્તો એકપ્પહારેન પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વુટ્ઠાતિ નામ. અઞ્ઞથા એકેનેવ લોકિયચિત્તેન પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં પરિગ્ગહપરિજાનનાદીનં અસમ્ભવતો. ન હિ સનિદસ્સનસપ્પટિઘાદિં એકજ્ઝં આરમ્મણં કાતું સક્કા. યસ્સ પન એકવારં ઞાણેન ફસ્સિતં, પુન તં ફસ્સિતબ્બમેવ, તાદિસસ્સ વસેન વુત્તન્તિ વદન્તિ.

**૭૮૮.** એત્થ ચ અભિનિવેસો અકારણં વુટ્ઠાનમેવ પમાણં, તસ્મા હેટ્ઠા વુત્તવિમોક્ખઅરિયપુગ્ગલવિભાગાપિ વુટ્ઠાનવસેન સમ્ભવન્તીતિ દસ્સેતું **''એત્થ ચ યોપી''**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **તયોપિ જના**તિ વુટ્ઠાનવસેન ભેદે અસતિપિ અભિનિવેસવસેનેવ લદ્ધં ભેદં ગહેત્વા વુત્તં.

**૭૮૯. સદ્ધિં પુરિમપચ્છિમઞાણેહી**તિ ભયતુપટ્ઠાનાદિપુરિમઞાણેહિ ચેવ ગોત્રભુઆદિપચ્છિમઞાણેહિ ચ સહ. **ઉદ્દાન**ન્તિ ઉદ્દેસો.

**યત્થ કત્થચિ…પે॰… વટ્ટેય્યું** તંતંઞાણટ્ઠાનિયસ્સ ઉપમાવત્થુનો લબ્ભનતો. **ઇમસ્મિં પન ઠાને**તિ ઇમસ્મિં વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાપદેસે. **સબ્બ**ન્તિ સબ્બં ઞાણં, સબ્બં વા ઞાણકિચ્ચં પાકટં હોતિ વેમજ્ઝે ઠત્વા વિભાવિયમાનત્તા. **વુત્તા** વિસુદ્ધિકથાયં.

**૭૯૦. નિલીયિત્વા**તિ ઉપવિસિત્વા. **પરામસિત્વા**તિ વીમંસિત્વા.

**ગચ્છુપગં અદિસ્વાતિ** ગહણયોગ્ગં નિચ્ચસારાદિં અદિસ્વા. ચિત્તસ્સ વઙ્કભાવકરાનં માયાદીનં સુટ્ઠુ વિક્ખમ્ભનેન અનુલોમસ્સ ઉજુકસાખાસદિસતા. નિબ્બાનાલોચનતો ગોત્રભુઞાણસ્સ ઉદ્ધં ઉલ્લોકનસદિસતા. અપ્પતિટ્ઠે નિબ્બાને પતિટ્ઠિતત્તા મગ્ગઞાણસ્સ આકાસે ઉપ્પતનસદિસતા.

**૭૯૧. સપ્પવિસ્સજ્જનં વિય ગોત્રભુઞાણં** સબ્બસઙ્ખારગતં વિસ્સજ્જિત્વા નિબ્બાનસ્સ આલમ્બનતો. **આગતમગ્ગં ઓલોકેન્તસ્સ ઠાનં વિય મગ્ગઞાણં** અસમ્મોહપટિવેધવસેન અત્તનોપિ દસ્સનતો. **અભયટ્ઠાને ઠાનન્તિ** અભયટ્ઠાનં સમ્પત્તમાહ, ન તસ્સ પાપુણપટિપત્તિં.

**૭૯૨.** અત્તત્થાદીનં અનવબુજ્ઝનતો ''અહં, મમા''તિ ગહણસ્સ નિદ્દોક્કમનસદિસતા. **મુઞ્ચિતુકમ્યતા**ગ્ગહણેનેવ પટિસઙ્ખા સન્તિટ્ઠનાપિ ગહિતા. તિસ્સન્નમ્પિ તાસં સંસારતો નિક્ખમનાધિમુત્તતાય નિક્ખમનમગ્ગોલોકનસદિસતા. મગ્ગે દિટ્ઠે મગ્ગપટિપત્તિ વિય અનુલોમે સિદ્ધે મગ્ગો સિદ્ધો એવાતિ અનુલોમસ્સ મગ્ગદસ્સનસદિસતા. સઙ્ખારનિમિત્તતો નિક્ખન્તત્તા આદિત્તઘરતો **નિક્ખમનં વિય ગોત્રભુઞાણં. વેગેન ગમનં વિય મગ્ગઞાણં** વિસ્સજ્જેતબ્બગહેતબ્બપદેસેસુ સાધનકિચ્ચવિસેસયોગતો.

**૭૯૩.** પરતો ન મમાયિતબ્બતો ચ પસ્સિતબ્બાનં ખન્ધાનં ''**અહં, મમા**''તિ ગહણસ્સ રાજગોણાનં સકગહણસદિસતા વુત્તા.

**૭૯૪.** સભયે અભયદસ્સનહેતુતાય ખન્ધાનં ''અહં, મમા''તિ ગહણસ્સ યક્ખિનિયા સંવાસસદિસતા. **સુસાનવિજહનં વિય** સઙ્ખારસુસાનં વિજહિત્વા નિબ્બાનારમ્મણવસેન પવત્તં **ગોત્રભુ**.

**૭૯૫. પુત્તગિદ્ધિની**તિ પુત્તવચ્છલા. **ઓત્તપ્પમાના**તિ સારજ્જયમાના. ઓળારિકઓળારિકલોભક્ખન્ધાદિવિક્ખમ્ભનેન સઙ્ખારપરિચ્ચજનતો અનુલોમસ્સ તત્થેવ દારકોરોપનસદિસતા.

**૭૯૬. વુટ્ઠાનગામિનિયા...પે॰... દસ્સનત્થં વુત્તા**, ન પુરિમાસુ વિય ભયતુપટ્ઠાનાદીસુ ઠિતસ્સ ભાયનાદિઆકારદસ્સનત્થન્તિ અધિપ્પાયો. અપરાપરુપ્પત્તિતો, ચિરાનુબન્ધતો, દુસ્સહતો ચ વટ્ટદુક્ખસદિસં જિઘચ્છાદુક્ખન્તિ આહ ''**સંસારવટ્ટજિઘચ્છાયા**''તિ. કાયગતાસતિ એવ ભોજનં **કાયગતાસતિભોજનં**. સા પનેત્થ મગ્ગસમ્પયુત્તા સમ્માસતિ કાયાનુપસ્સનાદિકિચ્ચસાધનવસેન અમતરસપરિભોગતાય ચ ''**અમતરસં કાયગતાસતિભોજન**''ન્તિ વુત્તા. તેનાહ ભગવા ''અમતં તે, ભિક્ખવે, પરિભુઞ્જન્તિ, યે કાયગતાસતિં પરિભુઞ્જન્તી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧.૬૦૦).

ફલરસામલકસિઙ્ગીવેરમુગ્ગમાસાદિ **અનેકઙ્ગસમ્ભારં**.

કપણાસેરિભાવાદિકરણેન તણ્હાસિનેહસ્સ સીતસદિસતા. **મગ્ગતેજ**ન્તિ અરિયમગ્ગસઙ્ખાતં ઇન્દગ્ગિં.

રાગગ્ગિઆદયો એકાદસગ્ગી વૂપસમન્તિ એત્થાતિ **એકાદસગ્ગિવૂપસમં**, નિબ્બાનં.

**અન્ધકારપરેતો**તિ ચતુરઙ્ગસમન્નાગતેન અન્ધકારેન કિઞ્ચિ અત્તત્થં વા પરત્થં વા કાતું અસક્કુણેય્યભાવેન અભિભૂતો. ઞાણમયો આલોકો એતિસ્સાતિ **ઞાણાલોકા**, મગ્ગભાવના.

અમતભૂતં , અમતભાવસાધકં વા ઓસધં **અમતોસધં**, નિબ્બાનં. હેટ્ઠા અત્તના વુત્તમેવ સઙ્ખારુપેક્ખાબ્યાપારં નિગમનવસેન દસ્સેન્તો ‘‘**તેન વુત્ત**’’ન્તિઆદિમાહ.

**૭૯૭.** નિરાલયતાય તણ્હાવસેન ભવાદીસુ અવિસટજ્ઝાસયો હુત્વા તતો સઙ્કુચિતચિત્તો પતિલીનભાવેન ચરતિ પવત્તતીતિ પતિલીનચરો, તસ્સ **પતિલીનચરસ્સ**. સંસારે ભયસ્સ ઇક્ખનતાય **ભિક્ખુનો** કાયચિત્તવિવેકસિદ્ધિયા **વિવિત્તમાસનં ભજમાનસ્સ. સામગ્ગિયન્**તિ યુત્તં, પતિરૂપન્તિ અત્થો. **ભવને**તિ કામભવાદિકે તિવિધેપિ ભવે. સો હિ ઇધ ભવનટ્ઠેન ભવન્તિ વુત્તો. **ન દસ્સયે**તિ અનુપ્પજ્જનવસેન ન દસ્સેય્ય. **તસ્સ તં** અદસ્સનં સામગ્ગિયન્તિ બુદ્ધાદયો અરિયા **આહૂ**તિ યોજના.

**નિયમેત્વા**તિ નિયતં એકંસિકં કત્વા. બોજ્ઝઙ્ગવિસેસં, મગ્ગઙ્ગવિસેસં, ઝાનઙ્ગવિસેસં, પટિપદાવિસેસં, વિમોક્ખવિસેસન્તિ વિસેસસદ્દો પચ્ચેકં યોજેતબ્બો. **વિસેસ**ન્તિ છસત્તભાવો સત્તટ્ઠભાવો પઞ્ચાદિભાવોતિ ઇમં યથાક્કમં બોજ્ઝઙ્ગાદીનં અરિયમગ્ગે લબ્ભમાનભેદં. **પાદકજ્ઝાન**ન્તિ મગ્ગસ્સ આસન્નવુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય પદટ્ઠાનભૂતં ઝાનં. **વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા**તિ મગ્ગાસન્નાય એવ વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય ગોચરભૂતા વિપસ્સિતા. **પુગ્ગલજ્ઝાસયો**તિ ઉભિન્નં ભેદે સતિ વિપસ્સકસ્સ અજ્ઝાસયો. એત્થ ચ પઠમં **કેચી**તિ વુત્તો તિપિટકચૂળનાગત્થેરો. દુતિયં **કેચી**તિ વુત્તો મોરવાપીવાસિમહાદત્તત્થેરો. તતિયં **કેચી**તિ વુત્તો તિપિટકચૂળાભયત્થેરો.

**તેસમ્પિ વાદેસુ અયં પુબ્બભાગવુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના નિયમેતિયેવાતિ વેદિતબ્બા**. કસ્મા? વિપસ્સનાનિયમેનેવ હિ પઠમત્થેરવાદેપિ અપાદકપઠમજ્ઝાનપાદકમગ્ગા પઠમજ્ઝાનિકાવ હોન્તિ, ઇતરે ચ દુતિયજ્ઝાનિકાદિમગ્ગા પાદકજ્ઝાનવિપસ્સનાનિયમેહિ તંતંઝાનિકાવ તતો તતો દુતિયાદિપાદકજ્ઝાનતો ઉપ્પન્નસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણસ્સ પાદકજ્ઝાનાતિક્કન્તાનં અઙ્ગાનં અસમાપજ્જિતુકામતાવિરાગભાવનાભાવતો, ઇતરસ્સ ચ અતબ્ભાવતો. યથા હિ મગ્ગાસન્નાય વિપસ્સનાય સોમનસ્સસહગતત્તે મગ્ગસ્સ પઠમાદિઝાનિકતા ચ ઉપેક્ખાસહગતત્તે પઞ્ચમજ્ઝાનિકતા એવ ચ હોતિ, તતો ચ બોજ્ઝઙ્ગાદીનં વિસેસોતિ તેસં નિયમને આસન્નકારણં, પધાનકારણઞ્ચ વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના, ન એવં પાદકજ્ઝાનાદયો. યસ્મા પન પાદકજ્ઝાનેન વિના વિપસ્સનાવ ઇમં યથાવુત્તવિસેસં નિયમેતું ન સક્કોતિ, વુત્તનયેન પન પધાનકારણં હોતિયેવ, તસ્મા ‘‘વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાવ નિયમેતી’’તિ અવત્વા ‘‘વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના નિયમેતિયેવા’’તિ વુત્તં. એવં સેસવાદેસુપિ વિપસ્સનાનિયમો યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બો. યથા હિ પાદકજ્ઝાનાતિક્કન્તાનં અઙ્ગાનં અસમાપજ્જિતુકામતાવિરાગભાવનાભૂતા વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના અધિટ્ઠાનભૂતેન પાદકજ્ઝાનેન આહિતવિસેસા મગ્ગસ્સ બોજ્ઝઙ્ગાદિવિસેસનિયામિકા હોતિ, એવં આરમ્મણભૂતસમ્મસિતજ્ઝાનાતિક્કન્તાનં અઙ્ગાનં જિગુચ્છનાકારવિરાગભાવનાભૂતા સમ્મસિતજ્ઝાનેન આહિતવિસેસા, ઉભયસબ્ભાવે અજ્ઝાસયવસેન તતો અઞ્ઞતરેન આહિતવિસેસા ચ વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના મગ્ગસ્સ બોજ્ઝઙ્ગાદિવિસેસં નિયમેતીતિ.

**૭૯૮. તત્ર** તસ્મિં બોજ્ઝઙ્ગાદિવિસેસનિયમને. અઝાનલાભી સુદ્ધવિપસ્સનાયાનિકોવ સુક્ખવિપસ્સકો. સો હિ ઝાનસિનેહેન વિપસ્સનાય અસિનિદ્ધભાવતો સુક્ખા લૂખા વિપસ્સના એતસ્સાતિ **સુક્ખવિપસ્સકો**તિ વુચ્ચતિ. **પકિણ્ણકસઙ્ખારે**તિ પાદકજ્ઝાનતો અઞ્ઞે સઙ્ખારે. તેન પાદકજ્ઝાનસઙ્ખારેસુ સમ્મસિતેસુ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ દસ્સેતિ. ‘‘**પઠમં ઝાનં પાદકં કત્વા**’’તિ હિ વુત્તં. એત્થ ચ સુક્ખવિપસ્સકાદિગ્ગહણં વિપસ્સનાનિયમસ્સ એકન્તિકભાવદસ્સનત્થં. ન હિ વુટ્ઠાનગામિનિં વિના કેવલં પાદકજ્ઝાનાદયો નિયમહેતૂ દિટ્ઠા, વુટ્ઠાનગામિની પન

પાદકજ્ઝાનાદીનં અભાવેપિ સુક્ખવિપસ્સકાદીનં મગ્ગસ્સ પઠમજ્ઝાનિકભાવહેતુ, તસ્મા સા બોજ્ઝઙ્ગાદિવિસેસનિયમને એકન્તિકહેતૂતિ. ઇદાનિ યથાવુત્તમત્થં પાકટતરં કાતું “**તેસં હી**”તિઆદિ વુત્તં. **અયં વિસેસો**તિ અયં ઝાનાદીનં ચતુરઙ્ગિકાદિવિસેસો, ન પુબ્બે વિય વિપસ્સનાનિયમેનેવ, અથ ખો પાદકજ્ઝાનનિયમેન ચેવ વિપસ્સનાનિયમેન ચ. **તેસમ્પી**તિ પઞ્ચકનયે દુતિયતતિયચતુત્થજ્ઝાનાનિ પાદકાનિ કત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગાનમ્પિ. “**આસન્નપદેસે**”તિ ઇમિના વિપસ્સકેન અન્તરન્તરા પવિટ્ઠસમાપત્તિયા વસેન અયં વિસેસો નત્થીતિ દસ્સેતિ.

૭૯૯. **તત્રાપિ ચા**તિ દુતિયત્થેરવાદેપિ. તંતંસમાપત્તિસદિસતા તંતંસમ્મસિતસઙ્ખારવિપસ્સનાનિયમેહિ હોતિ. તત્રાપિ હિ વિપસ્સના તંતંવિરાગાવિરાગભાવનાભાવેન સોમનસ્સસહગતા, ઉપેક્ખાસહગતા ચ હુત્વા ઝાનઙ્ગાદિનિયમં મગ્ગસ્સ કરોતીતિ એવં વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૮૦૦. તન્તિ તંતંઝાનસદિસભવં. **સ્વાયમત્થો** પાદકજ્ઝાનસમ્મસિતજ્ઝાનુપનિસ્સયેહિ વિના અજ્ઝાસયમત્તેન અસિજ્ઝનં ઉપનિસ્સયેન વિના સઙ્કપ્પમત્તેન સકદાગામિફલાદીનં અસિજ્ઝનદીપકેન **નન્દકોવાદેન દીપેતબ્બો**. તત્થ હિ યથા સોતાપન્નાયપિ પરિપુણ્ણસઙ્કપ્પતં વદન્તેન ભગવતા ‘‘યસ્સ યસ્સ ઉપનિસ્સયો અત્થિ, તસ્સ તસ્સેવ અજ્ઝાસયો નિયામકો, નાઞ્ઞસ્સા’’તિ તેન તેન પરિપુણ્ણસઙ્કપ્પતા હોતિ, ન તતો પરં, સઙ્કપ્પસબ્ભાવે સતિપિ અસિજ્ઝનતોતિ અયમત્થો દીપિતો, એવમિધાપિ યસ્સ યસ્સ દુતિયાદિઝાનિકસ્સ મગ્ગસ્સ યથાવુત્તો ઉપનિસ્સયો અત્થિ, તસ્સ તસ્સેવ અજ્ઝાસયો નિયામકો, નાઞ્ઞસ્સ સતિપિ તસ્મિં અસિજ્ઝનતો. ઇમસ્મિં પન વાદે પાદકસમ્મસિતજ્ઝાનુપનિસ્સયસબ્ભાવે અજ્ઝાસયો એકન્તેન હોતિ તંતંફલૂપનિસ્સયસબ્ભાવે તંતંસઙ્કપ્પો વિયાતિ તદભાવાભાવતો ‘‘અજ્ઝાસયો નિયમેતી’’તિ વુત્તં. **એત્થાપી**તિ તતિયત્થેરવાદેપિ. **વુત્તનયેનેવા**તિ ‘‘યતો યતો સમાપત્તિતો વુટ્ઠાયા’’તિઆદિના વુત્તનયેન. તસ્મા ‘‘તત્રાપિ હિ વિપસ્સના’’તિઆદિના ઇધ વુત્તનયેન તદત્થો વેદિતબ્બો.

૮૦૧. એવં વિપસ્સનાય બોજ્ઝઙ્ગાદિનિયામિકતં દસ્સેત્વા ઇદાનિ પટિપદાદિનિયામિકતં દસ્સેન્તો “**સચે પનાય**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **અયન્તિ** સઙ્ખારુપેક્ખા વુત્તા. સાપિ હિ કામં ‘‘ઇમં વારં રોચેસુ’’ન્તિ એત્થ કલાપસમ્મસનાવસાને ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય પવત્તમાનાય ઉપ્પન્નસ્સ વિપસ્સનુપક્કિલેસસ્સ તિક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનેન કિચ્છતાવારં દુક્ખાપટિપદાતિ રોચેસુન્તિ વદન્તિ, **અટ્ઠકથાયં** પન ‘‘વિપસ્સનાઞાણે તિક્ખે સૂરે પસન્ને વહન્તે ઉપ્પન્નં વિપસ્સનાનિકન્તિં દુક્ખેન કસિરેન કિલમન્તો પરિયાદિયતી’’તિ વુત્તત્તા પુબ્બભાગે મુઞ્ચિતુકમ્યતાદિભાવેન પવત્તમાના સઙ્ખારુપેક્ખા અત્તનો પટિપક્ખે કિચ્છેન કસિરેન વિક્ખમ્ભેન્તી દુક્ખાપટિપદાપક્ખેયેવ તિટ્ઠતીતિ. તેનાહ “**આદિતો કિલેસે વિક્ખમ્ભયમાના**”તિઆદિ. કેચિ પન ‘‘યેન ઞાણેન વિપસ્સનુપક્કિલેસા વિક્ખમ્ભિતા, તેન સદ્ધિં ઇદં ઞાણં એકત્તનયવસેન એકં કત્વા ‘**આદિતો કિલેસે વિક્ખમ્ભયમાના**’તિ વુત્ત’’ન્તિ વદન્તિ. **સપ્પયોગેના**તિ ચિત્તપ્પયોગસઙ્ખાતેન સઉસ્સાહનેન. **સસઙ્ખારેના**તિ તસ્સેવ વેવચનં. ઉભયેનાપિ વિક્ખમ્ભનસ્સ કિચ્છસિદ્ધિમેવ વદતિ. **વિપરિયાયેના**તિ અદુક્ખેન અપ્પયોગેન અસઙ્ખારેન. મગ્ગસઞ્ઞિતં ઇચ્છિતટ્ઠાનં અનુગન્ત્વા પરિવસતિ વિપ્પવસતિ એત્થાતિ પરિવાસો, વિપસ્સના પરિવાસો એતસ્સ અત્થીતિ **વિપસ્સનાપરિવાસો**, મગ્ગપાતુભાવો, તં પન સીઘં કુરુમાના ખિપ્પાભિઞ્ઞા નામ હોતીતિ વુત્તં “**સણિક**”ન્તિ. કુરુમાના અયં સઙ્ખારુપેક્ખાતિ યોજના. યતો મગ્ગો આગચ્છતિ, તં આગમનીયટ્ઠાનં, તસ્મિં **આગમનીયટ્ઠાને**. મગ્ગસ્સ પભવટ્ઠાને ઠત્વા નામં દેતીતિ સમ્બન્ધો. દુક્ખાપટિપદાદન્ધાભિઞ્ઞાદિવિપસ્સનાનયો

અઞ્ઞો, અઞ્ઞો એવ મગ્ગોતિ આહ "**અત્તનો અત્તનો મગ્ગસ્સા**"તિ. **તેન** આગમનતો લદ્ધનામેન ''દુક્ખાપટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા''તિઆદીનિ ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. ન હિ મગ્ગસ્સ સરસતો એદિસં નામં અત્થિ.

**સા પનાયં** વુત્તપ્પભેદા **પટિપદા. નાના હોતી**તિ વિસું વિસું હોતિ. એકસ્સ ભિક્ખુનો **ચતૂસુપિ મગ્ગેસુ એકાવ** હોતીતિ નિયમો નત્થિ ચલનતો. **અહેસુન્તિ** વુત્તં, અમ્હાકં ભગવન્તં સન્ધાય હોન્તીતિ પન વત્તબ્બં. સબ્બેસમ્પિ હિ સમ્માસમ્બુદ્ધાનં ચત્તારોપિ મગ્ગા સુખાપટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞાવ હોન્તીતિ. પટિપદાપસઙ્ગેન અધિપતિમ્પિ દસ્સેતું "**યથા ચા**"તિઆદિ વુત્તં. **અધિપતયો**તિ છન્દાદિઅધિપતયો. પુબ્બાભિસઙ્ખારાનુરૂપઞ્હિ મગ્ગો પચ્ચેકં છન્દાધિપતેય્યો વા હોતિ વીરિયાદીસુ અઞ્ઞતરાધિપતેય્યો વા, ન કસ્સચિ નિયમો અત્થિ. તેનાહ "**કસ્સચિ ભિક્ખુનો**"તિઆદિ.

૮૦૨. પુબ્બે વુત્તપ્પકારતો સાતિસયં કત્વા અનવસેસતો મગ્ગસ્સ નામલાભે કારણં દસ્સેતું "**અપિચા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સરસેના**તિ સભાવેન અત્તનો પવત્તિવિસેસેન. **પચ્ચનીકેના**તિ પટિપક્ખવસેન. **સગુણેના**તિ અત્તનો ગુણવસેન.

કામઞ્ચેત્થ યથા આગમનેન વિના સગુણેન, આરમ્મણેન ચ મગ્ગસ્સ નામલાભો અવવત્થિતો, એવં પચ્ચનીકેન વિના સરસેનેવ નામલાભો, તથાપિ સરસાદયો પચ્ચેકં નામલાભસ્સ કારણમેવાતિ દસ્સેતું "**સરસેન વા**"તિઆદિના સબ્બત્થ અનિયમત્થો **વા**-સદ્દો વુત્તો. તે ચ અસઙ્કરતો દસ્સેતું "**સચે હી**"તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **સમ્મસિત્વા**તિ સમ્મસનહેતુ. હેતુઅત્થો હિ અયં **ત્વા**-સદ્દો ''ઘતં પિવિત્વા બલં હોતિ, સીહં દિસ્વા ભયં હોતી''તિઆદીસુ વિય, મગ્ગકત્તુકાય વુટ્ઠાનકિરિયાય એકન્તિકહેતુભૂતા સઙ્ખારુપેક્ખા ફલૂપચારેન "**વુટ્ઠાતી**"તિ વુત્તા. યસ્મા વા સઙ્ખારુપેક્ખાતિ વુટ્ઠાનગામિનિયા એતં ઉપલક્ખણં, તદન્તોગધઞ્ચ ગોત્રભુઞાણં નિમિત્તતો વુટ્ઠાતિ, તસ્મા વુત્તં એકત્તનયેન "**સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતી**"તિ. **અનિમિત્તવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતી**તિ અનિમિત્તસઞ્ઞિતેન વિમુચ્ચનેન વિમુચ્ચતિ, ''મગ્ગો''તિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. **વિમુચ્ચતી**તિ વા તંસમઙ્ગી અરિયપુગ્ગલો. સેસદ્વયેપિ એસેવ નયો. **ઇદં સરસતો નામં નામા**તિ ઇદં નિમિત્તાદિવિરહતો અનિમિત્તં અપ્પણિહિતં સુઞ્ઞતન્તિ તિવિધમ્પિ મગ્ગસ્સ સભાવતો સિદ્ધનામં નામ.

**એસા**તિ મગ્ગો. સો ચ ખો પુબ્બભાગમગ્ગેન સદ્ધિં એકં કત્વા વુત્તો એકત્તનયેન. **ઇદં પચ્ચનીકતો નામં નામા**તિ ઇદં નિચ્ચનિમિત્તાદીનં પણિધિયા, અત્તસઞ્ઞાય ચ પહાનવસેન લદ્ધં મગ્ગસ્સ અનિમિત્તાદિનામત્તયં પટિપક્ખતો સિદ્ધનામં નામ.

**સુઞ્ઞત્તા**તિ વિવિત્તત્તા. ન હિ મગ્ગે રાગાદયો સન્તિ. **રૂપનિમિત્તાદીનન્તિ** રૂપનિમિત્તવેદનાનિમિત્તાદીનં ગહેતબ્બાનન્તિ અધિપ્પાયો. **રાગનિમિત્તાદીનન્તિ** એત્થાપિ એસેવ નયો. સવિગ્ગહાનં વિય ઉપટ્ઠાનઞ્હેત્થ નિમિત્તન્તિ અધિપ્પેતં. **ઇદમસ્સ સગુણતો** નામન્તિ ઇદં રાગાદિવિવિત્તત્તા રૂપનિમિત્તાદિપણિધિઆદિઅભાવવસેન અસ્સ મગ્ગસ્સ સગુણતો સિદ્ધં નામં.

**સ્વાયન્તિ** સો અયં મગ્ગો. **સુઞ્ઞતન્તિ** સબ્બસઙ્ખારસુઞ્ઞતો, અત્તસુઞ્ઞતો ચ **સુઞ્ઞતં**. સબ્બસઙ્ખારનિમિત્તાભાવતો **અનિમિત્તં**. તણ્હાપણિધિઆદીનં અભાવેન **અપ્પણિહિતં. ઇદમસ્સ આરમ્મણતો નામન્તિ** યથા સુખારમ્મણં રૂપં ''સુખ''ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં સુઞ્ઞતાદિનામસ્સ નિબ્બાનસ્સ આરમ્મણકરણતો ઇદં અસ્સ મગ્ગસ્સ સુઞ્ઞતાદિભેદં આરમ્મણતો સિદ્ધં નામં.

૮૦૩. અનત્તાનુપસ્સના અત્તસુઞ્ઞતાય દિટ્ઠત્તા સરસતો **સુઞ્ઞતા નામ**. તસ્સા સુઞ્ઞતાવિપસ્સનાય મગ્ગો વિપસ્સનાગમનેન **સુઞ્ઞતો. અનિમિત્તા નામ** નિચ્ચનિમિત્તાદીનં ઉગ્ઘાટનતો. **ઇદં પન** મગ્ગસ્સ અનિમિત્તનામં **ન અભિધમ્મપરિયાયેન લબ્ભતિ**. કિં કારણં? અભિધમ્મે સરસં અનામસિત્વા પચ્ચનીકતો નામલાભતો. યો હિ સગુણારમ્મણેહિ નામલાભો, સો સરસપ્પધાનો હોતિ, સરસેનેવ ચ નામલાભે સબ્બમગ્ગાનં સુઞ્ઞતાદિભાવોતિ વવત્થાનં ન સિયા. તસ્મા અભિધમ્મે સતિપિ દ્વીહિપિ કારણેહિ અનિમિત્તનામલાભે પચ્ચનીકતોવ નામવવત્થાનકરણં ગય્હતીતિ તદભાવા ન લબ્ભતિ. અથ વા **ન લબ્ભતી**તિ અઞ્ઞનિરપેક્ખેહિ સગુણારમ્મણેહિ ન લબ્ભતિ. કિં કારણં? અભિધમ્મે સરસપચ્ચનીકેહિ સહિતેહિ નામલાભતો. પચ્ચનીકઞ્હિ વવત્થાનકરણં અનપેક્ખિત્વા કેવલસ્સ સરસસ્સ નામહેતુભાવો અભિધમ્મે નત્થિ, અવવત્થાનાપત્તિતો. તસ્મા અત્તાભિનિવેસપણિધિપટિપક્ખવિપસ્સનાનુલોમા મગ્ગા સતિપિ સરસન્તરે પચ્ચનીકસહિતેન સરસેન નામં લભન્તિ. અનિમિત્તમગ્ગસ્સ પન વિપસ્સના નિમિત્તપટિપક્ખા ન હોતિ, સયં નિમિત્તગ્ગહણતો નિમિત્તગ્ગહણાનિવારણાતિ તદનુલોમો મગ્ગોપિ ન નિમિત્તસ્સ પટિપક્ખો. યદિ સિયા, નિમિત્તગતવિપસ્સનાયપિ પટિપક્ખો સિયા, તસ્મા વિજ્જમાનોપિ સરસો વવત્થાનકરપચ્ચનીકાભાવા અભિધમ્મે અનિમિત્તનામદાયકો ન ગય્હતીતિ. યદિ એવં, અનિચ્ચાનુપસ્સનાનુલોમો મગ્ગો અભિધમ્મે અસઙ્ગહિતો સિયાતિ? ન, સુદ્ધિકપટિપદાનયે તસ્સ સઙ્ગહિતત્તા. તસ્મા એવ હિ સો વુત્તો. સુત્તન્તે પન પરિયાયદેસનત્તા સગુણારમ્મણમત્તેનપિ નામં ગય્હતીતિ આહ "**સુત્તન્તપરિયાયેન લબ્ભતી**"તિ. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. આગમનવસેનપિ મગ્ગસ્સ અનિમિત્તનામં લબ્ભતિયેવાતિ દસ્સેતું "**તત્રા હી**"તિઆદિ વુત્તં. **આગમનીયટ્ઠાને**તિ આગમનપટિપદાઠાને. સેસં વુત્તનયત્તા ઉત્તાનમેવાતિ.

સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં નિટ્ઠિતં.

### અનુલોમઞાણકથાવણ્ણના

૮૦૪. **અધિમોક્ખસદ્ધા**તિ પસાદભૂતો વત્થુગતો નિચ્છયો અધિમોક્ખો. તસ્મા તથાભૂતા ભાવનાવિસેસેન કિચ્ચતો અધિમત્તતાય બલવતરા નિબ્બત્તતિ. **સુપગ્ગહિતન્તિ** સુટ્ઠુ પગ્ગહિતં. અસલ્લીનં પટુતરભાવેન પટિપક્ખવિધમનસમત્થં વીરિયં હોતિ. **સૂપટ્ઠિતા**તિ તિક્ખતરતાય આરમ્મણાભિમુખભાવેન સુટ્ઠુ ઉપટ્ઠિતા સતિ હોતિ. **સુસમાહિતન્તિ** પસ્સદ્ધિસુખાનં સાતિસયતાય સુટ્ઠુ સમાહિતં આરમ્મણે સમ્મદેવ ઠપિતં અપ્પિતં વિય હોતિ. **તિક્ખતરા**તિ અનુલોમઞાણુપ્પત્તિયા પચ્ચયો ભવિતું સમત્થભાવેન સાતિસયં તિક્ખા સૂરા. સઙ્ખારાનં વિચિનનેપિ મજ્ઝત્તભૂત**સઙ્ખારુપેક્ખા** પઞ્ઞા **ઉપ્પજ્જતિ. અનિચ્ચાતિ વા...પે॰... સમ્મસિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતી**તિ અનિચ્ચાદીસુ એકેનાકારેન સમ્મસન્તી સત્તક્ખત્તું પવત્તિત્વા ભિજ્જન્તી ભવઙ્ગં ઓતિણ્ણા નામ હોતિ તતો પરં ભવઙ્ગસ્સ વારોતિ કત્વા. **સઙ્ખારુપેક્ખાય કતનયેનેવા**તિ અનિચ્ચાદિના આલમ્બનકરણનયેનેવ, ન સમ્મસિતનયેન. તેનાહ "**આરમ્મણં કુરુમાન**"ન્તિ. **આવટ્ટેત્વા**તિ નિવત્તેત્વા ચિત્તસ્સ ભવઙ્ગવસેન વત્તિતું અદત્વા. વિસદિસચિત્તપવત્તિસઙ્ખાતાય વીચિયા અભાવેન અવીચિકા, ચિત્તસન્તતિ. કિરિયમનોધાતુયા હિ ભવઙ્ગે આવટ્ટિતે કિરિયમયચિત્તપવત્તિવિપાકચિત્તુપ્પત્તિયા સવીચિકા સન્તરા, ન એવં મનોદ્વારાવજ્જનેનાતિ વુત્તં "**અવીચિકં ચિત્તસન્તતિં અનુપ્પબન્ધમાન**"ન્તિ. **તથેવા**તિ યથા અતીતાસુ દ્વત્તિંસજવનવીથીસુ સઙ્ખારુપેક્ખા ''અનિચ્ચા''તિ વા ''દુક્ખા''તિ વા ''અનત્તા''તિ વા સઙ્ખારે આરમ્મણમકાસિ, તથેવ. **પરિકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ** મગ્ગસ્સ પરિકમ્મત્તા પટિસઙ્ખારકત્તા . **ઉપચારન્તિ વુચ્ચતિ** મગ્ગસ્સ આસન્નત્તા, સમીપચારિકત્તા વા. અનુલોમત્તં સયમેવ વદતિ.

અયઞ્ચ નયો કામં મગ્ગવીથિયં પઠમજવનસ્સ પટિસઙ્ખરણટ્ઠો, દુતિયસ્સ તતો આસન્નટ્ઠો, તતિયસ્સ હેટ્ઠિમુપરિમાનં અનુલોમટ્ઠો ચ યુત્તોતિ વુત્તો, તથાપિ સબ્બેસમ્પિ ઇમા સમઞ્ઞા સમ્ભવન્તીતિ દસ્સેતું “**અવિસેસેન પના**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **આસેવનન્તિ** આદરેન સેવનં. **પુરિમભાગપચ્છિમભાગાનન્તિ** હેટ્ઠિમાનં, ઉપરિમાનઞ્ચ ધમ્મકોટ્ઠાસાનં. **અટ્ઠન્નન્તિ** ઉદયબ્બયઞાણાદીનં અટ્ઠન્નં. સબ્બાપિ વિપસ્સના લક્ખણત્તયસમ્મસનકિચ્ચાવ , ઇદમ્પિ તથેવાતિ વુત્તં “**તથકિચ્ચતાયા**”તિ. **ઉપરીતિ** મગ્ગે. **બોધિપક્ખિયધમ્માનં** તથકિચ્ચતાય અનુલોમેતિ સમ્મોસાદિપટિપક્ખવિધમનતો. ઇદાનિ અનુલોમઞાણસ્સ તદુભયકિચ્ચાનુલોમં વિત્થારતો દસ્સેતું “**તઞ્હી**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ અનુલોમઞાણં સચ્ચપટિચ્છાદકમોહક્ખન્ધાદીનં **સાતિસયં** વિધમનેન લોકિયઞાણેસુ ઉક્કંસપરિયન્તગતં, તતો એવ હેટ્ઠા નિબ્બત્તિતઉદયબ્બયઞાણાદીનમ્પિ કિચ્ચં પટિપક્ખદૂરીભાવેન અત્થતો સાધેન્તમેવ હુત્વા પવત્તતિ, તથાપવત્તમાનઞ્ચ તેસં કિચ્ચં અનુલોમેન્તં વિય હોતીતિ આહ “**ઉદયબ્બયવન્તાનં... પે॰... તથકિચ્ચતાય અનુલોમેતી**”તિ. તત્થ “**ભયતો ઉપટ્ઠિત**”ન્તિ ઇમિનાપિ આરમ્મણસીસેન ઞાણબ્યાપારમેવ વદતિ સપ્પટિભયાનં સઙ્ખારાનં યથાસભાવદસ્સનદીપનતો. સેસેસુ પન સત્તસુપિ ઠાનેસુ ઞાણબ્યાપારોવ દસ્સિતો. યસ્મા એતં અનુલોમઞાણં અનિચ્ચાદીસુ અઞ્ઞતરલક્ખણવસેનેવ સઙ્ખારે આરબ્ભ પવત્તતિ, તસ્મા વુત્તં “**અનિચ્ચલક્ખણાદિવસેન સઙ્ખારે આરબ્ભ પવત્તત્તા**”તિ. **તાય પટિપત્તિયાતિ** યા સા અનુલોમઞાણસ્સ થૂલથૂલસચ્ચપટિચ્છાદકસંકિલેસવિક્ખમ્ભનપટિપત્તિ, તાય. ન હિ અનુલોમઞાણે તથા અનુપ્પન્ને ગોત્રભુઞાણં નિબ્બાનં આલમ્બિતું સક્કોતિ, ગોત્રભુઞાણે વા અનુપ્પન્ને મગ્ગઞાણં ઉપ્પજ્જતીતિ.

વુત્તમત્થં ઓપમ્મેન પાકટતરં કાતું “**યથા હી**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ અટ્ઠન્નં **વોહારિકમહામત્તાનં અગતિગમનં પહાય** તંતંવિનિચ્છયકરણં વિય અટ્ઠન્નં ઞાણાનં યથાસકં પટિપક્ખં પહાય સઙ્ખારેસુ ઉદયબ્બયાદિપટિપત્તિ, રઞ્ઞો મજ્ઝત્તભાવો વિય અનુલોમઞાણસ્સ પુરિમપચ્છિમધમ્મકોટ્ઠાસસ્સ અનુકૂલતા. **તેનેવાતિ** હેટ્ઠિમઞાણાનં અનુલોમનમુખેન ઉપરિબોધિપક્ખિયાનં અનુલોમનતોયેવ. **સચ્ચાનુલોમિકન્તિ વુચ્ચતિ** મગ્ગસચ્ચસ્સ અનુલોમિકત્તા.

અનુલોમઞાણં નિટ્ઠિતં.

### વુટ્ઠાનગામિનીવિપસ્સનાકથાવણ્ણના

**૮૦૫**. કિઞ્ચિ અસઙ્ખતારમ્મણમ્પિ ઞાણં વુટ્ઠાનગામિનિયા એકસઙ્ગહન્તિ કત્વા “**સઙ્ખારારમ્મણાયા**”તિ વિસેસનં કતં. તઞ્હિ વિસેસતો વુટ્ઠાનં અરિયમગ્ગં ગચ્છતિ ઉપેતીતિ વુટ્ઠાનગામિનીતિ વત્તબ્બતં લભતિ. તેનાહ “**સબ્બેન સબ્બ**”ન્તિઆદિ. **અસમ્મોહત્થન્તિ** તત્થ તત્થ સુત્તે પરિયાયન્તરેહિ આગતાય સમ્મોહાભાવત્થં. **સુત્તસંસન્દનાતિ** સુત્તાનં તેસં તેસં સુત્તપદાનં અનુસન્દાનં.

યે લોકિયે સઙ્ખારે આરબ્ભ અનુલોમપરિયોસાના વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના પવત્તતિ, તંસન્નિસ્સિતા તપ્પટિબદ્ધા તણ્હા તેહિ વિના અપ્પવત્તનતો તમ્મયા નામ, તમ્મયાવ તમ્મયતા, તમ્મયા વા તણ્હાસમ્પયુત્તા ખન્ધા, તેસં ભાવો તમ્મયતા, સા એવ તણ્હા. તપ્પટિપક્ખા વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના **અતમ્મયતા**. તેન વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ‘‘તમ્મયતા નામ તણ્હા, તસ્સા પરિયાદિયનતો વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના અતમ્મયતાતિ વુચ્ચતી’’તિ (મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૩૧૦). **નિસ્સાયાતિ** તં અતમ્મયતં નિસ્સયં કત્વા, ભાવેત્વાતિ અત્થો. **એકત્તાતિ** એત્થ અયં પાળિ ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, ઉપેક્ખા રૂપેસુ...પે॰... ફોટ્ઠબ્બેસુ, અયં, ભિક્ખવે, ઉપેક્ખા નાનત્તા નાનત્તસિતા’’તિ (મ॰

નિ॰ ૩.૩૧૦), સયમ્પિ નાનાસભાવા, નાનારમ્મણનિસ્સિતા ચાતિ અત્થો. સા પન સમાધિસમ્પયુત્તા વિપસ્સનુપેક્ખા વેદિતબ્બા. ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, ઉપેક્ખા આકાસાનઞ્ચાયતનનિસ્સિતા...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનનિસ્સિતા, અયં, ભિક્ખવે, ઉપેક્ખા એકત્તા એકત્તસિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૧૦). યા હિ તંતંઅરૂપચિત્તુપ્પાદપરિયાપન્ના ઉપેક્ખા, સા એકસભાવત્તા, એકારમ્મણત્તા ચ એકત્તા, એકત્તસિતા ચાતિ વુચ્ચતિ, સા પન તંતંઝાનસહગતવેદનુપેક્ખા ચ તદારમ્મણવિપસ્સનુપેક્ખા ચાતિ વદન્તિ. **તં પજહથા**તિ તદારમ્મણકિલેસપહાનેન પજહથ. તેનાહ ‘‘**તં સમતિક્કમથા**’’તિ.

**નિબ્બિદા**તિ વુટ્ઠાનગામિની. તત્થ હિ સુત્તે **વિરજ્જતી**તિ મગ્ગકિચ્ચમાહ, **વિમુચ્ચતી**તિ ફલકિચ્ચં.

**સુસિમસુત્તં** નિદાનવગ્ગે. તત્થ **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં** વુટ્ઠાનગામિનીતિ **વુત્તા** ધમ્મટ્ઠિતિયં પટિચ્ચસમુપ્પાદે અસમ્મુય્હનવસેન પવત્તનતો. **નિબ્બાને ઞાણન્તિ** મગ્ગઞાણમાહ.

**સઞ્ઞા ખો**, **પોટ્ઠપાદા**તિ એત્થ કામં ‘‘સઞ્ઞા’’ઇચ્ચેવ વુચ્ચતિ, પુબ્બે પન ‘‘સઞ્ઞગ્ગં ફુસતી’’તિ વુત્તત્તા આહ ‘‘**સઞ્ઞગ્ગન્તિ વુત્તા**’’તિ.

**પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી**તિ તદેકદેસભૂતા વુટ્ઠાનગામિની વુત્તા. સમુદાયેસુ હિ પવત્તા વોહારા અવયવેસુપિ પવત્તન્તીતિ. **પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગન્તિ** પારિસુદ્ધિયા પધાનકારણં.

**તીહિ નામેહી**તિ અનુલોમગોત્રભુવોદાનસઞ્ઞિતેહિ તીહિ નામેહિ.

**કિત્તિતા**તિ થોમિતા અરિયમગ્ગાધિટ્ઠાનતાય. મહન્તાનં સીલક્ખન્ધાદીનં એસનટ્ઠેન **મહેસિના** સમ્માસમ્બુદ્ધેન. સન્તકિલેસતાય **સન્તા**. **યોગન્તિ** ભાવનં, ભાવનાભિયોગં વા.

પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ એકવીસતિમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૨૨. ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

### પઠમમગ્ગઞાણકથાવણ્ણના

૮૦૬. ઇદાનિ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયા નિદ્દેસે અનુપ્પત્તે સા યસ્સ ઞાણસ્સ અનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ, તં તાવ દસ્સેન્તો “**ઇતો પરં ગોત્રભુઞાણં હોતી**”તિ આહ. **ઇતો પર**ન્તિ ઇતો અનુલોમઞાણતો ઉપરિ. **ત**ન્તિ ગોત્રભુઞાણં. **નેવ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં ભજતિ** અનિચ્ચાદિવસેન સઙ્ખારાનં અગ્ગહણતો. **ન ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં ભજતિ** સતિપિ નિબ્બાનારમ્મણત્તે કિલેસાનં અખેપનતો. તતો એવેતં વિઞ્ઞાણધાતૂનં વિસયં ઉદ્દિસન્તં દસ્સનકિચ્ચં કરોન્તં કિરિયમનોધાતુ વિય મગ્ગસ્સ આવજ્જનટ્ઠાનિયં વુચ્ચતિ. **અન્તરા**તિ છટ્ઠસત્તમવિસુદ્ધીનં વેમજ્ઝે. **અબ્બોહારિકમેવ હોતિ** ઉભયવિસુદ્ધિલક્ખણતાભાવતો. તથાપિ વુટ્ઠાનગામિનિયા પરિયોસાનતાય વિપસ્સનાપક્ખિકં. તેનેવસ્સ તંસોતપતિતતા. તેનાહ “**વિપસ્સનાસોતે...પે॰... સઙ્ખં ગચ્છતી**”તિ. એતેનસ્સ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિભજનં દસ્સેતિ. સોતસ્સ અરિયસ્સઆદિતો પજ્જનં સોતાપત્તિ, સો એવ મગ્ગો, સોતં વા અરિયં આદિતો પજ્જતિ અધિગચ્છતીતિ સોતાપત્તિ, પઠમકો. તસ્સ મગ્ગો **સોતાપત્તિમગ્ગો**. પટિસન્ધિવસેન સકિદેવ ઇમં મનુસ્સલોકં આગચ્છતીતિ સકદાગામી, તસ્સ મગ્ગો **સકદાગામિમગ્ગો**. પટિસન્ધિવસેન કામભવં ન આગચ્છતીતિ અનાગામી, તસ્સ મગ્ગો **અનાગામિમગ્ગો**. કિલેસાદીનં હનનાદિના અરહં, અગ્ગમગ્ગટ્ઠો. તસ્સ ભાવો અરહત્તં, સો એવ મગ્ગોતિ **અરહત્તમગ્ગો**. **ચતૂસુ મગ્ગેસુ ઞાણં** એકજ્ઝં ગહેત્વા **ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ નામ**.

**તેહિ તીહિપી**તિ હેટ્ઠા તિણ્ણં અનુલોમઞાણાનં વુત્તત્તા વુત્તં, તીસુ વા દ્વિન્નં અન્તોગધત્તા. **તીહિપી**તિ વા વિકપ્પન્તરસમ્પિણ્ડનત્થો **પિ**-સદ્દો, તેન તીહિપિ દ્વીહિપીતિ વુત્તં હોતિ. **અત્તનો બલાનુરૂપેના**તિ અત્તનો અત્તનો આનુભાવાનુકૂલં. પઠમઞ્હિ અનુલોમઞાણં સબ્બોળારિકં, દુતિયં તતો નાતિઓળારિકં, તતિયં તતો નાતિઓળારિકં તમં અન્તરધાપેતિ. અથ વા **બલાનુરૂપેના**તિ હેટ્ઠા સઙ્ખારુપેક્ખાય આહિતબલાનુરૂપેન . પુબ્બાભિસઙ્ખારવસેન હિ અનુલોમઞાણસ્સાપિ મગ્ગઞાણસ્સ વિય સદ્ધાવિમુત્તદિટ્ઠિપ્પત્તાનં પવત્તિઆકારસિદ્ધો અત્થેવ મુદુતિક્ખતાવિસેસો. **પલિબોધતો ઉપટ્ઠાતિ** પલિબોધભાવપટિચ્છાદકસ્સ તમસ્સ અન્તરધાપિતત્તા. “**આસેવનન્તે**”તિ ઇમિના દુતિયસ્સ વા તતિયસ્સ વા અનુલોમઞાણસ્સ અનન્તરં ગોત્રભુઞાણુપ્પત્તિ, ન પઠમસ્સાતિ દસ્સેતિ તસ્સ અનાસેવનત્તા. ન હિ અલદ્ધાસેવનં ગોત્રભુઞાણં ઉપ્પાદેતું સક્કોતિ. નિમિત્તાદિવિરહતો, તબ્બિધુરતો ચ “**અનિમિત્ત**”ન્તિઆદિના નિબ્બાનં વિસેસિતં. **પુથુજ્જનગોત્ત**ન્તિ અરિયેહિ અસમ્મિસ્સં પુથુજ્જનસમઞ્ઞં. **ગોત્ત**ન્તિ હિ એકવંસજાનં સમાના સમઞ્ઞા, એવં ઇધાપીતિ. **પુથુજ્જનસઙ્ખ**ન્તિ તસ્સેવ વેવચનં, **પુથુજ્જનભૂમિ**ન્તિ પુથુજ્જનવત્થું. એકન્તિકતાય એકવારમેવ ચ ઉપ્પજ્જનતો **અપુનરાવટ્ટકં**.

**બહિદ્ધા વુટ્ઠાનવિવટ્ટને**તિ અસઙ્ખતધાતુયા બહિભાવતો બહિદ્ધાસઞ્ઞિતા સઙ્ખારગતા વુટ્ઠાનભૂતે વિવટ્ટને નિપ્ફજ્જમાને પઞ્ઞા. **અભિભુય્યતી**તિ અભિભવતિ. **પક્ખન્દતી**તિ અનુપવિસતિ. એત્થ ચ “**ઉપ્પાદં અભિભુય્યતી**”તિઆદિના પુથુજ્જનગોત્તાભિભવનં તદતિક્કમનમાહ. “**અનુપ્પાદં પક્ખન્દતી**”તિઆદિના અરિયગોત્તભાવનં તદુભયભાવતો.

૮૦૭. એકાવજ્જનાનં નાનાવીથિતા નત્થીતિ ન તંનિસેધનાય એકવીથિગ્ગહણં, અથ ખો નાનારમ્મણાનમ્પિ એકાવજ્જનાનં નાનાવીથિતા નત્થીતિ દસ્સનત્થન્તિ દટ્ઠબ્બં. **મહામાતિક**ન્તિ મહન્તં ઉદકવાહકં. **લઙ્ઘિત્વા**તિ

અનોતરન્તો એવ અતિક્કમિત્વા. **ઉલ્લઙ્ઘિત્વા**તિ ઉપરિભાગેનેવ લઙ્ઘિત્વા. નિન્નપોણપબ્ભારતા ઉત્તરુત્તરવિસિટ્ઠા નિન્નતાવ.

અટ્ઠહિ ઞાણેહિ અનુક્કમેન આહિતવિસેસં અનુલોમઞાણં નિબ્બાનારમ્મણસ્સ ઞાણસ્સ પચ્ચયો ભવિતું સમત્થં જાતન્તિ આહ "**ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાદિના વેગેન ધાવિત્વા**"તિ. રૂપં અનેકસન્તતિસમ્બન્ધતાય અનેકવટ્ટરચિતા રજ્જુ વિય હોતીતિ વુત્તં "**રૂપરજ્જું વા**"તિ. અત્તભાવસ્સ રુક્ખટ્ઠાનિયતાય વુત્તત્તા તંસમ્બન્ધદણ્ડટ્ઠાનિયતા વેદનાદીસુ એકસ્સેવ યુત્તા, ન વેદનાદિસમુદાયસ્સાતિ વુત્તં "**વેદનાદીસુ અઞ્ઞતરદણ્ડં વા**"તિ. **અનુલોમાવજ્જનેના**તિ અનુલોમસ્સ આવજ્જનેન. યેન આવજ્જનેન અનુલોમઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તેન **તં** આરમ્મણં. "**પઠમેન અનુલોમચિત્તેન ઉલ્લઙ્ઘિત્વા**"તિ ઇદં સક્કાયતીરસ્સ તસ્સ અતિક્કમનારમ્ભતાય વુત્તં. "**દુતિયેન નિબ્બાનનિન્નપોણપબ્ભારમાનસો**"તિ ઇદં તસ્સ સબ્બસઙ્ખારતો સાતિસયં અલગ્ગં હુત્વા વિસઙ્ખારે અલ્લીનભાવતો વુત્તં. **નિબ્બાને** આરમ્મણકરણવસેન **પતતિ** યોગાવચરો. **એકારમ્મણે**તિ એકવારંયેવ આલમ્બિતે આરમ્મણે. તેનાહ "**અલદ્ધાસેવનતાયા**"તિ. તેન એકારમ્મણે આસેવના ઉપકારવતી, ન તથા નાનારમ્મણેતિ દસ્સેતિ.

૮૦૮. **તત્રા**તિ અનુલોમગોત્રભૂનં ઇતરીતરકિચ્ચાકરણે. **નક્ખત્તયોગ**ન્તિ નક્ખત્તેન ચન્દસ્સ યોગં, નક્ખત્તયોગવિભાવનિયં વા કાલં, દિવસન્તિ અત્થો.

**તત્થા**તિઆદિ ઉપમાસંસન્દનં.

**એવં નિબ્બત્તાહી**તિ અનુલોમઞાણાનિ વિય સઙ્ખારે અનાલમ્બિત્વા અહં વિય નિબ્બાનારમ્મણે વત્તાહીતિ મગ્ગસ્સ ગોત્રભુના દિન્નસઞ્ઞામુઞ્ચનં, અનુબન્ધનઞ્ચ નિબ્બાનારમ્મણકરણમેવ સન્ધાય વુત્તં.

૮૦૯. **તત્રા**તિ તસ્મિં ગોત્રભુના દિન્નસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વા વિય તેન ગહિતારમ્મણેયેવ વત્તિત્વા મગ્ગસ્સ લોભક્ખન્ધાદિનિબ્બિજ્ઝને. ઉસું અસતિ ખિપ્પતીતિ **ઇસ્સાસો**, ધનુગ્ગહો. સરગોચરટ્ઠાનં નામ અટ્ઠઉસભમત્તં. તઞ્ચ ખો દૂરે પાતિનો મજ્ઝિમપુરિસસ્સ વસેન ચતુહત્થાય યટ્ઠિયા વીસતિયટ્ઠિ ઉસભં, તેન **અટ્ઠઉસભમત્તે પદેસે** હત્થવસેન ચત્તારીસાધિકછસતહત્થે પદેસે. **ફલકસત**ન્તિ અસનસારમયં ફલકસતં. કુમ્ભકારચક્કસદિસે **ચક્કયન્તે. આવિજ્ઝિત્વા**તિ ભમેત્વા. દણ્ડકઘટ્ટનાય ઉપ્પાદેતબ્બસદ્દો **દણ્ડકસઞ્ઞા**. ફલકસતવિનિવિજ્ઝનસ્સ પચ્ચયભૂતા **દણ્ડકસઞ્ઞા વિય ગોત્રભુઞાણં** લોભક્ખન્ધાદિનિબ્બિજ્ઝનસ્સ મગ્ગઞાણસ્સ પચ્ચયભાવતો. **ઇસ્સાસો વિય મગ્ગઞાણં** નિબ્બિજ્ઝિતબ્બનિવિજ્ઝનતો.

૮૧૦. અટ્ઠમભવતો પટ્ઠાય નિબ્બત્તનકં **અનમતગ્ગસંસારવટ્ટદુક્ખસમુદ્દં સોસેતિ**. સદ્ધાધનં સીલધનં હિરિધનં ઓત્તપ્પધનં સુતધનં ચાગધનં પઞ્ઞાધનન્તિ ઇમેસં **સત્તન્નં અરિયધનાનં**. **સમ્મુખીભાવ**ન્તિ પચ્ચક્ખસિદ્ધિં. પાણાતિપાતાદિપઞ્ચવેરાનિ ચેવ પઞ્ચવીસતિમહાભયાનિ ચાતિ **સબ્બવેરભયાનિ**. **અઞ્ઞેસઞ્ચ** રતનત્તયે નિવિટ્ઠસદ્ધાદીનં. સમુદાયે પવત્તો સોતાપત્તિમગ્ગસદ્દો તદેકદેસેપિ પવત્તતીતિ આહ "**સોતાપત્તિમગ્ગેન સમ્પયુત્તં ઞાણ**"ન્તિ.

પઠમમગ્ગઞાણં નિટ્ઠિતં.

## સોતાપન્નપુગ્ગલકથાવણ્ણના

૮૧૧. **તસ્સેવ** સોતાપત્તિમગ્ગચિત્તસ્સ. કામઞ્ચેત્થ નાતિતિક્ખપઞ્ઞસ્સ દ્વે, તિક્ખપઞ્ઞસ્સ તીણિ ફલચિત્તાનિ હોન્તિ, અવિસેસતો પન ગહિતસ્સ મગ્ગસ્સ વસેન “**દ્વે, તીણિ વા**”તિ વુત્તં. **સમાધિમાનન્તરિકઞ્ઞમાહૂ**તિ યં અત્તનો પવત્તિસમનન્તરં નિયમેનેવ ફલપ્પદાનતો આનન્તરિકસમાધીતિ આહૂતિ અત્થો. અનન્તરમેવ પવત્તનકં ફલં અનન્તરં, તત્થ નિયુત્તો, તં વા પયોજનં એતસ્સાતિ આનન્તરિકો, મગ્ગો.

**આસેવનન્તે**તિ આસેવનતો અન્તે, આસેવનલાભિનો અનુલોમઞાણસ્સ અનન્તરન્તિ અત્થો. લદ્ધાસેવનમેવ અનુલોમં ગોત્રભું ઉપ્પાદેતિ. ઉપરિ પન છ, સત્ત વા જવનાનિ પવત્તન્તિ, તસ્મા ચત્તારિ ફલચિત્તાનિ હોન્તીતિ વદેય્યાતિ આહ “**સત્તચિત્તપરમા ચ એકાવજ્જનવીથી**”તિ.

તં પન ન સારતો પચ્ચેતબ્બન્તિ યોજના. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

૮૧૨. **એત્તાવતા**તિ પઠમમગ્ગાનન્તરં ફલસ્સ ઉપ્પત્તિમક્કેન. **ભુસં પમત્તોપી**તિ દેવરજ્જચક્કવત્તિરજ્જાદિપમાદટ્ઠાનં આગમ્મ ભુસં પમત્તોપિ. **યેસં** યથાવુત્તઆવજ્જનજવનચિત્તાનં **ઉપ્પત્તિયા એસ** સોતાપન્નો **પચ્ચવેક્ખતિ** નામાતિ અધિપ્પાયો.

એતેનેવ પસઙ્ગેન સેસાનં અરિયાનં પચ્ચવેક્ખણાનિ દસ્સેતું “**યથા ચા**”તિઆદિ વુત્તં.

**ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદોયેવ ચેસો**, યદિદં પઞ્ચન્નં, ચતુન્નઞ્ચ પચ્ચવેક્ખણાનં દસ્સનન્તિ અત્થો. “**અભાવેનેવા**”તિ એતેન પહીનાવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણસમત્થતા કસ્સચિ હોતિ, કસ્સચિ ન હોતીતિ દસ્સેતિ. લોભો એવ **લોભધમ્મો**.

## દુતિયમગ્ગઞાણકથાવણ્ણના

૮૧૩. **કામરાગબ્યાપાદાનં તનુભાવાયા**તિ એતેસં કિલેસાનં તનુભાવત્થં. તત્થ દ્વીહિ કારણેહિ તનુભાવો અધિચ્ચુપ્પત્તિયા, પરિયુટ્ઠાનમન્દતાય ચ. સકદાગામિસ્સ હિ વટ્ટાનુસારિમહાજનસ્સ વિય કિલેસા અભિણ્હં ન ઉપ્પજ્જન્તિ, કદાચિ કદાચિ વિરળાકારા હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ. તથા ઉપ્પજ્જન્તાપિ મદ્દન્તા છાદેન્તા અન્ધકારં કરોન્તા ન ઉપ્પજ્જન્તિ, દ્વીહિ પન મગ્ગેહિ પહીનત્તા મન્દમન્દા તનુકાકારા હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ. કેચિ પન ‘‘સકદાગામિસ્સાપિ કિલેસા ચિરેન ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પજ્જન્તાપિ બહલાવ ઉપ્પજ્જન્તિ. તથા હિસ્સ પુત્તધીતરો દિસ્સન્તી’’તિ, તં અકારણં વત્થુપટિસેવનેન વિનાપિ ગબ્ભગ્ગહણસબ્ભાવતો. તસ્મા વુત્તનયેનેવ દ્વીહિ કારણેહિ તેસં તનુભાવો વેદિતબ્બો. **દુતિયાયા**તિ ગણનવસેનપિ દુતિયાય, ઉપ્પત્તિવસેનપિ દુતિયાય **ભૂમિયા. પત્તિયા**તિ સામઞ્ઞફલસ્સ પટિલાભાય. તઞ્હિ સમ્પયુત્તાનં નિસ્સયભાવતો તે ધમ્મા ભવન્તિ એત્થાતિ **ભૂમિ**. યસ્મા વા સમાનેપિ લોકુત્તરભાવે સયમ્પિ ભવતિ ઉપ્પજ્જતિ, ન નિબ્બાનં વિય અપાતુભૂતં, તસ્માપિ “**ભૂમી**”તિ વુચ્ચતિ. **યોગં કરોતી**તિ વિપસ્સનાભિયોગં કરોતિ. ‘‘નવહાકારેહિ ઇન્દ્રિયાનિ તિક્ખાનિ ભવન્તી’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૯૯) વુત્તનયેનેવ યદગ્ગેન ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખતં સમ્પાદેતિ, તદગ્ગેન બલાનિ, બોજ્ઝઙ્ગાનિ ચ પટુતરભાવં આપાદેન્તો **ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગાનિ સમોધાનેત્વા** લક્ખણત્તયતીરણવસેન **ઞાણેન પરિમદ્દતિ**. તત્થ અપરાપરં ઞાણં ચારેન્તો **પરિવત્તેતિ**. તેનાહ “**વિપસ્સનાવીથિં ઓગાહતી**”તિ. **વુત્તનયેનેવા**તિ ઉદયબ્બયઞાણાદીનં

ઉપ્પાદને વુત્તનયેન. **ગોત્રભુઅનન્તરન્તિ** એત્થ ગોત્રભુ વિય ગોત્રભુ. પઠમમગ્ગપુરેચારિકઞાણઞ્હિ પુથુજ્જનગોત્તાભિભવનતો, અરિયગોત્તભવનતો ચ નિપ્પરિયાયતો ગોત્રભૂતિ વુચ્ચતિ, ઇદં પન તંસદિસતાય પરિયાયતો ગોત્રભુ. એકચ્ચસંકિલેસવિસુદ્ધિયા , પન અચ્ચન્તવિસુદ્ધિયા આરમ્મણકરણતો ચ વોદાનન્તિ વુચ્ચતિ. તેનાહ **પટ્ઠાને** ''અનુલોમં વોદાનસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા ૧.૧.૪૧૭). યસ્મા પન **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** ઉપ્પાદાદિઅભિભવનત્થં ઉપાદાય ''અટ્ઠ ગોત્રભુધમ્મા સમાધિવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, દસ ગોત્રભુધમ્મા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તી''તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૦) ગોત્રભુનામેનેવેતં આગતં, તસ્મા ઇધાપિ ''ગોત્રભુઅનન્તર''ન્તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

દુતિયઞાણં નિટ્ઠિતં.

**તતિયમગ્ગઞાણકથાવણ્ણના**

**૮૧૪. સકિદેવાતિ** એકવારંયેવ. **''ઇમં લોકં આગન્ત્વા''**તિ ઇમિના પઞ્ચસુ સકદાગામીસુ ચત્તારો વજ્જેત્વા એકોવ ગહિતો. એકચ્ચો ઇધ સકદાગામિફલં પત્વા ઇધેવ લોકે પરિનિબ્બાતિ, એકચ્ચો ઇધ પત્વા દેવલોકે પરિનિબ્બાતિ, એકચ્ચો દેવલોકે પત્વા તત્થેવ પરિનિબ્બાતિ, એકચ્ચો દેવલોકે પત્વા ઇધૂપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાતિ. ઇમે ચત્તારોપિ ઇધ ન ગહિતા. યો પન ઇધ પત્વા દેવલોકે યાવતાયુકં વસિત્વા પુન ઇધૂપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાતિ, અયં એકોવ ઇધ ગહિતોતિ વેદિતબ્બો.

**કામરાગબ્યાપાદાનં અનવસેસપ્પહાનાયાતિ** તેસંયેવ સકદાગામિમગ્ગેન તનુકતાનં સંયોજનાનં નિરવસેસપ્પહાનાય. પટિસન્ધિવસેન કામભવસ્સ અનાગમનતો **અનાગામી**.

તતિયઞાણં નિટ્ઠિતં.

**ચતુત્થમગ્ગઞાણકથાવણ્ણના**

**૮૧૫. ઓપપાતિકોતિ** ઉપપાતયોનિકો. ઇમિનાસ્સ ગબ્ભસેય્યા પટિક્ખિત્તા. **તત્થ પરિનિબ્બાયીતિ** તત્થ સુદ્ધાવાસે પરિનિબ્બાયિતા. **અનાવત્તિધમ્મો તસ્મા લોકાતિ** પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન તસ્મા લોકા ઇધ અનાવત્તનસભાવો, બુદ્ધદસ્સનધમ્મસ્સવનાનં પનત્થાય આગમનં હોતિયેવ.

**રૂપરાગઅરૂપરાગમાનઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાનં અનવસેસપ્પહાનાયાતિ** એતેસં પઞ્ચન્નં ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનં નિસ્સેસપ્પજહનત્થાય. તત્થ રૂપભવે છન્દરાગો **રૂપરાગો**. અરૂપભવે છન્દરાગો **અરૂપરાગો. માનો** અરહત્તમગ્ગવજ્ઝમાનો. તથા **ઉદ્ધચ્ચાવિજ્જા**.

ચતુત્થઞાણં નિટ્ઠિતં.

**અરહન્તપુગ્ગલકથાવણ્ણના**

**૮૧૬. મહાખીણાસવોતિ** મહાનુભાવતાનિબન્ધનં પૂજાવચનમેતં, ન ઉપાદાયવચનં યથા ''મહામોગ્ગલ્લાનો''તિ. ન હિ ચૂળખીણાસવો નામ અત્થિ. અન્તિમદેહં ધારેતીતિ **અન્તિમદેહધારી**.

ખન્ધકિલેસાભિસઙ્ખારભારાનં ઓહિતત્તા ઓરોપિતત્તા **ઓહિતભારો**. અનુપ્પત્તો સદત્થં સકત્થન્તિ **અનુપ્પત્તસદત્થો**. **સદત્થો**તિ ચ અરહત્તં વેદિતબ્બં. તઞ્હિ અત્તુપનિબન્ધનટ્ઠેન, અત્તાનં અવિજહનટ્ઠેન, અત્તનો પરમત્થટ્ઠેન ચ અત્તનો અત્થત્તા સકત્થોતિ વુચ્ચતિ. પરિક્ખીણાનિ દસપિ ભવસંયોજનાનિ એતસ્સાતિ **પરિક્ખીણભવસંયોજનો**. ખન્ધાદિઅત્થં સમ્મા અઞ્ઞાય વિમુત્તોતિ **સમ્મદઞ્ઞાવિમુત્તો**. અગ્ગો ચ સો દક્ખિણેય્યો ચ, અગ્ગદક્ખિણં વા અરહતીતિ **અગ્ગદક્ખિણેય્યો**.

## બોધિપક્ખિયકથાવણ્ણના

૮૧૭. ચતુન્નં મગ્ગઞાણાનં વસેન **ચતુઞાણાય. આનુભાવવિજાનનત્થ**ન્તિ સતિપટ્ઠાનપારિપૂરિઆદિકસ્સ આનુભાવસ્સ બોધનત્થં.

પરિપુણ્ણા બોધિપક્ખિયા એતસ્સાતિ પરિપુણ્ણબોધિપક્ખિયો, મગ્ગો. તસ્સ ભાવો **પરિપુણ્ણબોધિપક્ખિયભાવો**. વુટ્ઠાનબલેહિ સમ્પયુત્તતાવ **વુટ્ઠાનબલસમાયોગો**, **યે** સંયોજનાદયો **યેન** પઠમમગ્ગાદિના **પહાતબ્બા**.

૮૧૮. બુજ્ઝનટ્ઠેન વા બોધો, મગ્ગચિત્તુપ્પાદો. તસ્સ બુજ્ઝનકિરિયાય અનુગુણભાવતો પક્ખે ભવાતિ **બોધિપક્ખિયા**.

૮૧૯. **તેસુ** બોધિપક્ખિયેસુ. **આરમ્મણેસૂ**તિ કાયાદિઆરમ્મણેસુ. **ઓક્ખન્દિત્વા**તિ અનુપવિસિત્વા. **પક્ખન્દિત્વા**તિ તસ્સેવ વેવચનં. **ઉપટ્ઠાનતો**તિ અસુભાકારાદિગ્ગહણવસેન ઉપગન્ત્વા અવટ્ઠાનતો. કાયાદીસુ અસુભાકારાદિગ્ગહણં પુબ્બભાગસતિપટ્ઠાનવસેન સુભસઞ્ઞાદિપહાનકિચ્ચસાધનં મગ્ગસતિપટ્ઠાનવસેન વેદિતબ્બં. તત્થ હિ એકાવ સતિ ચતુકિચ્ચસાધનવસેન પવત્તતિ.

૮૨૦. **પદહન્તી**તિ વાયમન્તિ, કાયચિત્તાનિ પગ્ગણ્હન્તિ વા. અસોભાહેતૂનં સંકિલેસધમ્માનં પજહનેન, સોભાહેતૂનઞ્ચ વોદાનધમ્માનં ભાવનેન **સોભનં**, સુન્દરન્તિ અત્થો. **સેટ્ઠભાવાવહનતો**તિ પાસંસતમભાવસાધનતો. **પધાનભાવકારણતો**તિ ઉત્તમભાવહેતુતો.

૮૨૧. **પુબ્બે વુત્તેના**તિ ઇદ્ધિવિધઞાણનિદ્દેસે (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૬૯) વુત્તેન. **ઇજ્ઝનટ્ઠો** નિપ્ફજ્જનટ્ઠો, પટિલાભસમ્પદા વા, યેન વા ઇજ્ઝન્તિ ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તિ, તં **ઇજ્ઝનં**. સમાધિપધાનસઙ્ખારપમુખા મગ્ગધમ્મા ઇધ "**ઇદ્ધી**"તિ અધિપ્પેતા. **પુબ્બઙ્ગમટ્ઠો** અધિપતિપચ્ચયભાવો. તસ્મા સોતાપત્તિમગ્ગો ઇજ્ઝતીતિ **ઇદ્ધિ**, તસ્મા સમ્પયુત્તા છન્દાદયો **પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન પાદો**. તસ્સા એવ **ફલભૂતાય** વુટ્ઠાનગામિનિયા છન્દાદયો **પુબ્બભાગકારણટ્ઠેન પાદો**. **સો**તિ ઇદ્ધિપાદો. **ઇમે લોકુત્તરાવા**તિ ઇમે યથાવુત્તા છન્દાદયો ઉત્તરચૂળભાજનીયે આગતનયેન લોકુત્તરા વેદિતબ્બા. **છન્દાદિઅધિપતિવસેન પટિલદ્ધધમ્માપિ** ફસ્સાદયો ઇદ્ધિપાદા હોન્તીતિ અત્થો. કામઞ્ચેત્થ ઇદ્ધિપાદો નો અધિપતિ, અધિપતિ વા નો ઇદ્ધિપાદો નામ નત્થિ, યથા પન એકસ્મિં રજ્જે રજ્જારહેસુ ચતૂસુ રાજકુમારેસુ એકસ્મિં કાલે એકોવ રજ્જમનુસાસતિ, ન સબ્બે, એવં એકમેકસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે એકોવ અધિપતિ, ઇદ્ધિપાદો ચ હોતીતિ વેદિતબ્બો.

૮૨૨. **અસ્સદ્ધિયં** સદ્ધાપટિપક્ખા અકુસલા ધમ્મા, અવત્થુગતો પસાદપતિરૂપકો મિચ્છાધિમોક્ખો વા. **કોસજ્જં** થિનમિદ્ધપધાનો અકુસલચિત્તુપ્પાદો. **પમાદો** સતિસમ્મોસો તથાપવત્તા અકુસલા ખન્ધા. **અભિભવનસઙ્ખાતેન અધિપતિયટ્ઠેના**તિ અસ્સદ્ધિયાદીનં અભિભવનતો અભિભવનન્તિ વત્તબ્બેન અધિમોક્ખપગ્ગહઉપટ્ઠાનઅવિક્ખેપપજાનનસ્સ એકલક્ખણેન સમ્પયુત્તધમ્મેસુ અધિપતિયટ્ઠેન. **અસ્સદ્ધિયાદીહિ ચા**તિ **ચ**-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો અટ્ઠાનપ્પયુત્તો, તસ્મા અકમ્પિયટ્ઠેન ચ સમ્પયુત્તધમ્મેસુ થિરભાવેન ચ **બલન્તિ** એવમેત્થ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો.

૮૨૩. **બુજ્ઝનકસત્તસ્સા**તિ ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં પટિવિજ્ઝનકસત્તસ્સ. યો હેસો લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાય સતિઆદિધમ્મસામગ્ગિયા કરણભૂતાય બુજ્ઝતિ કિલેસસન્તાનનિદ્દાય ઉટ્ઠહતિ, ચત્તારિ વા અરિયસચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ, નિબ્બાનમેવ વા સચ્છિકરોતીતિ બોધીતિ વુચ્ચતિ અરિયસાવકો, તસ્સ બોધિસ્સ બુજ્ઝનકસત્તસ્સ અઙ્ગાતિ **બોજ્ઝઙ્ગા. નિય્યાનિકટ્ઠેના**તિ વટ્ટતો નિસ્સરણટ્ઠેન.

૮૨૪. પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તીતિ સમ્બન્ધો. **ચુદ્દસવિધેના**તિ આનાપાનઇરિયાપથચતુસમ્પજઞ્ઞપટિક્કૂલમનસિકારધાતુમનસિકારપબ્બાનિ, નવ સિવથિકપબ્બાનિ ચાતિ એવં ચુદ્દસવિધેન. **કાયં પરિગ્ગણ્હતો ચ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં** લબ્ભતિ, ન વેદનાદયો પરિગ્ગણ્હતો. એસ નયો સેસેસુપિ. ''સુખં વેદન''ન્તિઆદિનાતિ વા ''સામિસ''ન્તિઆદિનાતિ વા ''નિરામિસ''ન્તિઆદિનાતિ વા એવં **નવવિધેન**. સરાગદોસમોહસંખિત્તમહગ્ગતસમાહિતસઉત્તરવિમુત્તપદાનં સપટિપક્ખાનં વસેન **સોળસવિધેન**. નીવરણુપાદાનક્ખન્ધાયતનબોજ્ઝઙ્ગસચ્ચપબ્બાનં વસેન **પઞ્ચવિધેન. ઇમસ્મિં અત્તભાવે**તિ પચ્ચુપ્પન્ને અત્તભાવે. **અનુપ્પન્નપુબ્બન્તિ** અત્તનો અભૂતપુબ્બં. **પરસ્સ ઉપ્પન્નં અકુસલં દિસ્વા** તન્નિમિત્તઞ્ચ વધબન્ધારહાદીનીતિ અધિપ્પાયો. **તસ્સા**તિ તાદિસસ્સ. ભવતિ હિ તંસદિસેપિ તબ્બોહારો યથા ''તાનિયેવ ઓસધાની''તિ. **તસ્સ પહાનાયા**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. ઝાનવિપસ્સના ઇતો અઞ્ઞસ્મિં અત્તભાવે ઉપ્પન્નપુબ્બાપિ સિયુન્તિ વુત્તં "**ઇમસ્મિં અત્તભાવે અનુપ્પન્નપુબ્બ**"ન્તિ, છન્દિદ્ધિપાદસમ્માવાચાનંયેવ ગહણં. તેસુ વુત્તેસુ સેસિદ્ધિપાદસેસવિરતિયો અત્થતો વુત્તાવ હોન્તીતિ લક્ખણહારવસેન અયમત્થો વેદિતબ્બો. **એવં નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ** પુબ્બભાગે એતે સતિપટ્ઠાનસમ્મપ્પધાનઇદ્ધિપાદા. **ચતુન્નં ઞાણાનન્તિ** ચતુન્નં અરિયમગ્ગઞાણાનં. કામં સબ્બેપિ બોધિપક્ખિયધમ્મા મગ્ગચિત્તુપ્પાદપરિયાપન્નાવ, તથાપિ સાતિસયો સમ્મપ્પધાનબ્યાપારો મગ્ગક્ખણેતિ વુત્તં "**ફલક્ખણે ઠપેત્વા ચત્તારો સમ્મપ્પધાને**"તિ. **અવસેસા તેત્તિંસ લબ્ભન્તિ**, તે ચ ખો પરિયાયતો, ન નિપ્પરિયાયતોતિ અધિપ્પાયો.

૮૨૫. **સેસેસુ પના**તિ ઇદ્ધિપાદાદીસુ પઞ્ચસુ કોટ્ઠાસેસુ. યથા સતિવીરિયેસુ ''સતિપટ્ઠાનં સમ્મપ્પધાન''ન્તિ સઙ્ખિપનવસેન ઠપનં, ''કાયાનુપસ્સના''તિઆદિવિભાગદસ્સનવસેન વટ્ઠનં અત્થિ, ઈદિસં ઠપનવટ્ઠનં નત્થીતિ અત્થો.

૮૨૬. ઇદાનિ સબ્બેસુ એવ યથારહં લબ્ભમાનવિભાગદસ્સનત્થં "**અપિચા**"તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **તેસૂ**તિ સત્તતિંસાય બોધિપક્ખિયધમ્મેસુ. **છદ્ધા**તિ એકધા દ્વેધા ચતુધા પઞ્ચધા અટ્ઠધા નવધાતિ એવં છપ્પકારેન **તે ભવન્તિ**.

**છન્દિદ્ધિપાદાદિવસેના**તિ છન્દો છન્દિદ્ધિપાદવસેનેવ, ચિત્તં ચિત્તિદ્ધિપાદવસેનેવ, પીતિપસ્સદ્ધિઉપેક્ખા બોજ્ઝઙ્ગવસેનેવ, સઙ્કપ્પાદયો મગ્ગવસેનેવાતિ એવં **નવ એકવિધાવ હોન્તિ**.

**યુદ્દસેવ અસમ્ભિન્ના**તિ સતિ વીરિયં છન્દો ચિત્તં પઞ્ઞા સદ્ધા સમાધિ પીતિ પસ્સદ્ધિ ઉપેક્ખા સમ્માસઙ્કપ્પો સમ્માવાચા સમ્માકમ્મન્તો સમ્માઆજીવોતિ ઇમે અસમ્ભિન્ના પદન્તરસમ્ભેદેન વિના અગ્ગહિતગ્ગહણેન ગય્હમાના યુદ્દસેવ ચ સભાવધમ્મા. **યુદ્દસા**તિ ચ ઉક્કંસપરિચ્છેદેન વુત્તં. તત્થ ખો પઠમજ્ઝાનિકમગ્ગચિત્તુપ્પાદવસેન, દુતિયજ્ઝાનિકે પન સમ્માસઙ્કપ્પાભાવતો તેરસ, તતિયચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનિકેસુ પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગાભાવતો દ્વાદસ હોન્તિ. "**સત્તતિંસપ્પભેદતો**"તિ ઇદમ્પિ ઉક્કંસવસેનેવ વુત્તં, અવકંસતો પન વુત્તનયેન એકસ્મિં ખણે છત્તિંસ, પઞ્ચતિંસ હોન્તિ, ચતુન્નં અધિપતીનં એકજ્ઝં અનુપ્પજ્જનતો એકસ્મિં ખણે એકસ્સેવ ઇદ્ધિપાદસ્સ સમ્ભવોતિ દ્વત્તિંસ ચ હોન્તીતિ વેદિતબ્બં.

સત્તતિંસપભેદતો કથન્તિ આહ "**સકિચ્ચનિપ્ફાદનતો**"તિઆદિ, એકચ્ચસ્સ સભાવતો એકસ્સાપિ અત્તનો આનુભાવાનુરૂપકાયાનુપસ્સનાદિતંતંકિચ્ચસાધનતોતિ અત્થો. **સરૂપેન ચ વુત્તિતો**તિ અભેદસ્સ ચિત્તિદ્ધિપાદાદિકસ્સ સરૂપેનેવ પવત્તનતો ચ.

**એત્થા**તિ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયં. કસ્મા પન બોધિપક્ખિયેસુ ઝાનકોટ્ઠાસો ન ગહિતો, નનુ ઝાનરહિતો અરિયમગ્ગો નત્થીતિ? સચ્ચં નત્થિ, તતો એવ ન ખો પનેતં એવં દટ્ઠબ્બં "બોધિપક્ખિયેસુ ઝાનં ન ગહિત"ન્તિ લક્ખણૂપનિજ્ઝાનલક્ખણસ્સ ઝાનસ્સ મગ્ગગ્ગહણેનેવ ગહિતત્તા. તઞ્હિ સન્ધાય "યસ્મિં સમયે લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતી"તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૨૭૭, ૩૪૩ આદયો) વુત્તં. આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનલક્ખણસ્સ પનેત્થ સમ્ભવો એવ નત્થિ. અપરો નયો – કસ્મા પન બોધિપક્ખિયેસુ ઝાનકોટ્ઠાસો ન ગહિતો, નનુ ઝાનરહિતો અરિયમગ્ગો નત્થિ, ન ચ તં પટિપદા વિય એકન્તપુબ્બભાગિયં, નાપિ એકચ્ચપટિસમ્ભિદા વિય મગ્ગનિસ્સન્દો, અથ ખો મગ્ગચિત્તુપ્પાદપરિયાપન્નો, યતો "લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતી"તિ (ધ॰ સ॰ ૨૭૭, ૩૪૩ આદયો) વુત્તં, મગ્ગમગ્ગપરિવારધમ્મા ચ બોધિપક્ખિયધમ્માતિ? વુચ્ચતે – યં તાવ વુત્તં ઝાનરહિતો અરિયમગ્ગો નત્થી"તિ, તત્થ ન અરિયમગ્ગસમ્પયોગમત્તેન ઝાનસ્સ બોધિપક્ખિયતા લબ્ભતિ અતિપ્પસઙ્ગતો. આહારાદીનમ્પિ હિ બોધિપક્ખિયતા આપજ્જેય્યાતિ. એતેન મગ્ગચિત્તુપ્પાદપરિયાપન્નતા બોધિપક્ખિયભાવસ્સ અકારણન્તિ દસ્સિતં હોતિ.

યં પન વુત્તં "મગ્ગમગ્ગપરિવારધમ્મા ચ બોધિપક્ખિયા"તિ, તત્થ પરિવારટ્ઠો કિં સહપવત્તિઅત્થો, ઉદાહુ પરિક્ખારટ્ઠોતિ? યદિ પુરિમો પક્ખો, સો પગેવ નિલ્લોચિતો. અથ દુતિયો, ઇદં વિચારેતબ્બં. કથં પવત્તમાનં ઝાનં મગ્ગસ્સ પરિક્ખારો? યદિ સહજાતાદિપચ્ચયભાવેન, એવં સતિ ફસ્સાદીનમ્પિ મગ્ગપરિક્ખારતા આપજ્જતિ. અથ પટિપક્ખવિધંસનેન, ન સબ્બે ઝાનધમ્મા પટિપક્ખવિધંસનસમત્થા. ન હિ વિચારો, વેદના ચ કસ્સચિ સંકિલેસધમ્મસ્સ ઉજુપટિપક્ખભાવેન પવત્તન્તિ. યં પન **પેટકે** "સુખં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ, વિચારો વિચિકિચ્છાય પટિપક્ખો"તિ વુત્તં, તં પરિયાયેન વુત્તં. ન હિ સુખં સયં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ પટિપક્ખો, પટિપક્ખસ્સ પન સમાધિસ્સ પચ્ચયતાય પટિપક્ખો. ન ચ વિચારો પઞ્ઞા વિય, અધિમોક્ખો વિય વા વિચિકિચ્છાય પટિપક્ખો, પટિપક્ખસ્સ પટિરૂપતાય પન પટિપક્ખો વુત્તો. તથા પીતિપિ ન બ્યાપાદસ્સ અદોસો વિય ઉજુપટિપક્ખો, અદોસસમ્પયોગતો પન પટિપક્ખો વુત્તો. તેન વુત્તં "તં પરિયાયેન વુત્ત"ન્તિ. વિતક્કસમાધયો એવ પન ઝાનધમ્મેસુ ઉજુકં પટિપક્ખવિધંસનસમત્થાતિ પટિપક્ખવિદ્ધંસનસમત્થસ્સ પરિપુણ્ણસ્સ ઝાનકોટ્ઠાસસ્સ અભાવતો ન ચસ્સ બોધિપક્ખિયેસુ સઙ્ગહો કતો. યસ્મા પન સમ્માસઙ્કપ્પો, સમ્માસમાધિ ચ મગ્ગપરિયાપન્ના ઝાનધમ્મા, તસ્મા તે સન્ધાય તંસમ્પયુત્તતાય વા ઇતરેપિ ગહેત્વા પરિયાયેન વુત્તં **પાળિયં** "યસ્મિં સમયે લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતિ નિય્યાનિક"ન્તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૨૭૭).

## વુટ્ઠાનબલસમાયોગકથાવણ્ણના

૮૨૭. **વુટ્ઠાનં** નિમિત્તતો, પવત્તતો ચ વુટ્ઠાનં. **બલસમાયોગો** સમથવિપસ્સનાબલેહિ સમ્પયુત્તતા. પરિઞ્ઞાભિસમયાદિવસેન દુક્ખાદીસુ વિસેસદસ્સનટ્ઠેન મગ્ગપઞ્ઞાપિ વિપસ્સનાતિ વુચ્ચતીતિ "**લોકિયવિપસ્સના**"તિ વિસેસેત્વા વુત્તં. તેનેવાહ "વુટ્ઠાનટ્ઠેન સમથવિપસ્સનં યુગનદ્ધં ભાવેતી"તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૫). નિમિત્તારમ્મણત્તા નેવનિમિત્તા વુટ્ઠાતિ, પવત્તિ...પે॰... છિન્દનતો ન પવત્તા વુટ્ઠાતીતિ યોજના. તત્થ નિમિત્તતો વુટ્ઠાનં સઙ્ખારનિમિત્તં નિસ્સજ્જિત્વા નિબ્બાનારમ્મણકરણં. પવત્તતો વુટ્ઠાનં હેતુનિરોધેન આયતિં વિપાકપ્પવત્તસ્સ અનુપ્પવત્તિધમ્મતાપાદનં. તેનાહ "**સમુદયસ્સ અસમુચ્છિન્દનતો પવત્તા ન વુટ્ઠાતી**"તિ.

**દુભતો**તિ ઉભતો, દ-કારાગમં કત્વા એવં વુત્તં. **દુભાતિ** વા પદન્તરમેવેતં ઉભયસદ્દેન સમાનત્થં. **દસ્સનટ્ઠેના**તિ પરિઞ્ઞાભિસમયાદિલક્ખણેન ચતુસચ્ચદસ્સનટ્ઠેન. **મિચ્છાદિટ્ઠિયા**તિ દ્વાસટ્ઠિપ્પભેદાયપિ મિચ્છાદિટ્ઠિયા. **તદનુવત્તકકિલેસેહી**તિ અપાયગમનીયતાય તસ્સા મિચ્છાદિટ્ઠિયા અનુવત્તકેહિ વિચિકિચ્છાદિકિલેસેહિ. **ખન્ધેહી**તિ એત્થાપિ તદનુવત્તકસદ્દો આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બો. તે ચ મિચ્છાદિટ્ઠિઆદિપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનારહા વેદિતબ્બા. **મિચ્છાસઙ્કપ્પા**તિઆદીસુપિ તદનુવત્તકકિલેસેહિ ચ ખન્ધેહિ ચ વુટ્ઠાતિ. **બહિદ્ધા ચ સબ્બનિમિત્તેહિ વુટ્ઠાતી**તિ પાળિ સંખિત્તા. યથા મિચ્છાદિટ્ઠિમિચ્છાસઙ્કપ્પા, એવં મિચ્છાવાચાદયોપિ અપાયગમનીયા એવ વેદિતબ્બા. **મિચ્છાવાચાકમ્મન્તાજીવા** ચેતનાસભાવા. **મિચ્છાસતિ** તથાપવત્તા ચત્તારો ખન્ધા. ઉપરિમગ્ગત્તયે સમ્માદિટ્ઠિ તંતંમગ્ગવજ્ઝા માનતો વુટ્ઠાતિ. સો હિ "અહમસ્મી"તિ પવત્તિયા દિટ્ઠિટ્ઠાનિયો, મિચ્છામગ્ગતો પનેત્થ વુટ્ઠાનં અનુદ્ધરિત્વા તંતંમગ્ગવજ્ઝસંયોજનાનુસયેહેવ વુટ્ઠાનં ઉદ્ધટં.

**અણુસહગતા**તિ અણુભાવં ગતા પત્તા, તનુભૂતાતિ અત્થો.

૮૨૮. એવં વુટ્ઠાનં દસ્સેત્વા ઇદાનિ બલસમાયોગં દસ્સેતું "**લોકિયાનઞ્ચા**"તિઆદિ વુત્તં. **સમથબલં અધિકં હોતિ** સમાધિભાવનાભાવતો. **વિપસ્સનાબલં અધિકં હોતિ** ઞાણુત્તરત્તા વિપસ્સનાભાવનાય. સમાનભાવેન યુગે નદ્ધા બદ્ધા વિય હોન્તીતિ **યુગનદ્ધા**. તેનાહ "**અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિવત્તનટ્ઠેના**"તિ, કિચ્ચતો અનૂનાધિકભાવેનાતિ અત્થો. તતો એવ **સમાયોગો**તિ સમપરિચ્છેદયોગોતિ અત્થો.

સમાધિપટિપક્ખદસ્સનત્થં "**ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસેહી**"તિ વુત્તં, ઉદ્ધચ્ચપધાનેહિ કિલેસેહીતિ અધિપ્પાયો. **અવિક્ખેપો સમાધી**તિ સમુચ્છિન્દનેન વિક્ખેપસ્સ ઉજુપટિપક્ખભૂતો સમાધિ. **નિરોધગોચરો**તિ નિબ્બાનારમ્મણો. **વુટ્ઠાનટ્ઠેના**તિ વુટ્ઠાનકભાવેન નિમિત્તતો, પવત્તતો ચ વુટ્ઠહમાનવસેન. **એકરસા**તિ સમાનકિચ્ચા.

## પહાતબ્બધમ્મપહાનકથાવણ્ણના

૮૨૯. **યે ધમ્મા**તિ યે સંકિલેસધમ્મા. સંયોજનાદીસુ સંયોજનટ્ઠેન બન્ધનટ્ઠેન **સંયોજનાનિ**, વિબાધનટ્ઠેન, ઉપતાપનટ્ઠેન વા **કિલેસા**, મિચ્છાસભાવાતિ **મિચ્છત્તા**, લોકે ધમ્મા લોકપરિયાપન્ના ધમ્માતિ **લોકધમ્મા**, મચ્છેરસ્સ ભાવો, કમ્મં વાતિ **મચ્છરિયં**, વિપરીતટ્ઠેન **વિપલ્લાસા**, ગન્થનટ્ઠેન **ગન્થા**, અયુત્તા ગતીતિ **અગતિ**, આસવન્તીતિ **આસવા**, ઓહનન્તીતિ **ઓઘા**, યોજનટ્ઠેન **યોગા**, નીવરન્તીતિ **નીવરણાનિ**, ધમ્મસભાવં અતિક્કમ્મ પરતો આમસન્તીતિ **પરામાસા**, ભુસં આદિયન્તીતિ **ઉપાદાનાનિ**, અપ્પહીનભાવેન સન્તાને અનુ અનુ સેન્તીતિ **અનુસયા**, મલીનભાવકરણટ્ઠેન **મલા**, અકુસલકમ્માનિ ચ તાનિ સુગતિદુગ્ગતીનં, તત્થ નિબ્બત્તનકસુખદુક્ખાનઞ્ચ

પથા ચાતિ **અકુસલકમ્મપથા**, ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ એત્થાતિ **ચિત્તુપ્પાદો**, ચિત્તચેતસિકરાસિ , અકુસલો ચ સો ચિત્તુપ્પાદો ચાતિ અકુસલચિત્તુપ્પાદોતિ અકુસલસદ્દં આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**ખન્ધેહિ ખન્ધાનન્તિ** ઇધલોકક્ખન્ધેહિ પરલોકક્ખન્ધાનં. **યાવઞ્હિ તે**તિ તે રૂપરાગાદયો યાવ પવત્તન્તિ ન સમુચ્છિજ્જન્તિ, **તાવ એતેસં** ખન્ધફલદુક્ખાનં **અનુપરમો** અવિચ્છેદોતિ. એતેન તેસં સંયોજનત્થં વિભાવેતિ. **ઉદ્ધ**ન્તિ રૂપારૂપભવેસુ, તતિયમગ્ગુપ્પત્તિયા વા ઉદ્ધં. ઉદ્ધં ભજન્તીતિ ઉદ્ધંભાગા, રૂપારૂપભવા, તેસં અવિચ્છેદહેતુતાય હિતાનિ **ઉદ્ધંભાગિયાનિ**.

કિલિસ્સન્તિ, કિલેસેન્તિ ચાતિ દુવિધમ્પિ અત્થં દસ્સેન્તો “**સયં સંકિલિટ્ઠત્તા**”તિઆદિમાહ.

**મિચ્છાવિમુત્તિ** ‘‘લોકથૂપિકાદીસુ મોક્ખો’’તિ પવત્તમિચ્છાવિમોક્ખો. અભિનિવિસનાદિવસેન મિચ્છા વિપરીતં ન સમ્મા પવત્તનતો **મિચ્છાઞાણં** મોહોવ.

**લોકપ્પવત્તિયા**તિ ખન્ધપ્પવત્તિયં સતિ. **અનુપરમધમ્મકત્તા**તિ પુઞ્ઞપાપવસેન અપરાપરં અવિચ્છિજ્જનતો. ‘‘લાભહેતુકો લાભો’’તિઆદિના **કારણોપચારેન**.

આવાસે મચ્છરિયં, આવાસહેતુકં વા મચ્છરિયં **આવાસમચ્છરિયં**.

**તયો**તિ વત્થું અભિન્દિત્વા વુત્તં, ભિન્દિત્વા પન વુચ્ચમાને દ્વાદસ હોન્તિ.

ગન્થકરણં કારણભાવેન પટિબદ્ધતાકરણં **ગન્થનન્તિ** તં રૂપકાયેપિ લબ્ભતીતિ આહ “**નામકાયસ્સ ચેવ રૂપકાયસ્સ ચા**”તિ. તત્થ બ્યાપાદસ્સાપિ અભિસજ્જનુપનય્હવસેન પવત્તનતો ગન્થનટ્ઠો વેદિતબ્બો, યતો તસ્સ પટિઘસંયોજનભાવો વુત્તો.

**છન્દદોસમોહભયેહી**તિ છન્દદોસમોહભયહેતુ. **તઞ્હી**તિ અકત્તબ્બકરણં, કત્તબ્બાકરણઞ્ચ.

**સવના**તિ પવત્તનતો. **સવનતો**તિ કિલેસાસુચિભાવેન વિસ્સન્દનતો. પુન **સવનતો**તિ પસવનતો.

**આકડ્ઢનટ્ઠેન** , **દુરુત્તરણટ્ઠેન ચા**તિ એતેન ઓઘા વિય **ઓઘા**તિ દસ્સેતિ. આરમ્મણેન, દુક્ખેન ચ વિયોગસ્સ અપ્પદાનસઙ્ખાતેન યોજનટ્ઠેન **યોગા**તિ દસ્સેતિ, સંકિલેસકરણટ્ઠેનાતિ અત્થો. **તેસઞ્ઞેવા**તિ કામરાગાદીનંયેવ. તે હિ સોતવસેન વત્તમાના સોતો વિય સોતપતિતે સત્તે અપાયસમુદ્દં પાપેન્તિ, સંસારસમુદ્દતો ચ સીસં ઉક્ખિપિતું ન દેન્તિ, યથાગહિતઞ્ચ આરમ્મણં વિસ્સજ્જિતું ન દેન્તિ, યાદિસઞ્ચ પાપં કત્વા દુક્ખપ્પત્તે પુનપિ તાદિસેન યોજેન્તિ.

**ચિત્તસ્સા**તિ કુસલચિત્તસ્સ, વિસેસતો ઝાનચિત્તસ્સ. આદિતો વરણં **આવરણં**. કિલેસવાસનં નેત્વા વરણં **નીવરણં**. કુટ્ટકવાટાદીહિ વિય પિદહનં **પટિચ્છાદનં**, તં પન કુસલાદીનિ સઞ્જનિતું, પરિઞ્ઞાતું, ઞાતુઞ્ચ અપ્પદાનવસેન દટ્ઠબ્બં.

**તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ સભાવન્તિ** કાયાદિકસ્સ તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ અસુભાદિસભાવં. **અભૂતં સભાવન્તિ** સુભાદિસભાવં.

**થામગતટ્ઠેના**તિ થામગતભાવેન. **થામગત**ન્તિ ચ અનઞ્ઞસાધારણો કામરાગાદીનં સભાવો દટ્ઠબ્બો. યેન તે એવ ભગવતા “**અનુસયા**”તિ વુત્તા. અનુસયનઞ્ચ મગ્ગેન અપ્પહીનભાવેન પચ્ચયસમવાયે ઉપ્પજ્જનારહતા. તેનાહ “**પુનપ્પુનં કામરાગાદીનં ઉપ્પત્તિહેતુભાવેન અનુસેન્તિયેવા**”તિ.

દુમ્મોચનીયભાવેન પવત્તિં સન્ધાયાહ “**તેલઞ્જનકલલં વિયા**”તિ.

૮૩૦. **સેસા**તિ અનપાયગમનીયા. સુખુમા કામરાગપટિઘાતિ સમ્બન્ધો. **ચતુત્થઞાણવજ્ઝા એવા**તિ અવધારણેન પઠમઞાણાદિવજ્ઝતા નિવત્તીયતિ. તયિદં નિયમદસ્સનં અઞ્ઞત્થાપિ નેતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો “**પરતો**”તિઆદિમાહ. તત્થ “**નિયમં ન કરિસ્સામા**”તિ એતેન નિયમે અકતે હેટ્ઠિમમગ્ગવજ્ઝતાપિ અનુઞ્ઞાતા એવ હોતીતિ.

**લોભ...પે॰... ચતુત્થઞાણવજ્ઝાની**તિઆદીસુ પઠમઞાણાદીહિ હતાપાયગમનીયાદિભાવાનીતિ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. આદિસદ્દેન ઓળારિકસુખુમતા ગહિતા.

**યસે**તિ પરિવારે.

અગતીસુ છન્દાદયો કિઞ્ચાપિ ઉપરિમગ્ગવજ્ઝા, તથાપિ તંમૂલકસ્સ અકત્તબ્બકરણસ્સ, કત્તબ્બાકરણસ્સ ચ અપાયગમનીયતાય પઠમમગ્ગવજ્ઝા.

કતાકતાકુસલાકુસલવિસયં યં વિપ્પટિસારભૂતં કુક્કુચ્ચં, તં ઇધ **તતિયઞાણવજ્ઝં** વુત્તં. યં પન ‘‘કુક્કુચ્ચપકતતાય આપત્તિમાપજ્જતી’’તિ (પાચિ॰ અટ્ઠ॰ ૪૩૮; કઙ્ખા॰ અટ્ઠ॰ નિદાનવણ્ણના) વુત્તં કુક્કુચ્ચં, તં સન્ધાય ‘‘કુક્કુચ્ચવિચિકિચ્છા સોતાપત્તિમગ્ગેન પહીયન્તી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૧૭૬) **અટ્ઠસાલિનિયં** વુત્તં. તસ્મા ભિન્નં વચનાનં અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. અઞ્ઞેસુપિ એદિસેસુ ઠાનેસુ અધિપ્પાયો મગ્ગિતબ્બો, ન વિરોધતો પચ્ચેતબ્બો. ઓળારિકાનવસેસપ્પહાનં વા સન્ધાય કુક્કુચ્ચસ્સ પઠમતતિયઞાણવજ્ઝતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. ‘‘ભગવતા પટિક્ખિત્તં અનુવસિત્વા અનુવસિત્વા આવસથપિણ્ડં ભુઞ્જિતુ’’ન્તિ, ‘‘કુક્કુચ્ચાયન્તો ન પટિગ્ગહેસી’’તિ (પાચિ॰ ૨૦૪) પન આગતં કુક્કુચ્ચં, ન નીવરણં અરહતો ઉપ્પજ્જનતો, નીવરણપટિરૂપકં પન ‘‘કપ્પતિ ન કપ્પતી’’તિ વીમંસનભૂતં વિનયકુક્કુચ્ચં નામ, તં તથાપવત્તચિત્તુપ્પાદોવ.

**કામરાગપટિઘાનુસયા** અણુસહગતા **તતિયઞાણવજ્ઝા**. ઓળારિકાનં પન દુતિયઞાણવજ્ઝતા હેટ્ઠા વુત્તનયાવ.

ચિત્તુપ્પાદગ્ગહણેન ચેત્થ મક્ખપળાસમાયાસાઠેય્યપમાદથમ્ભસારમ્ભાદીનં સઙ્ગહો કતોતિ દટ્ઠબ્બં.

૮૩૧. **અફલો વાયામો**તિ એત્થ અતીતાનં તાવ પજહને અફલો હોતુ વાયામો નિરુદ્ધત્તા, અનાગતાનં પન કથન્તિ તેસમ્પિ વક્ખમાનં અવિપરીતમત્થં અજાનન્તો નત્થિતામત્તં ગહેત્વા ચોદેતિ, તથાપિ ‘‘અફલો’’તિ પુબ્બે પહાતબ્બાનં નત્થિતાય ચોદના કતા, ઇદાનિ પહાનસ્સ. યદિ હિ પહાનં અત્થિ, કથં પહાતબ્બા સન્તિ? અથ પહાતબ્બા સન્તિ, કથં પહાનં હોતિ? પહાતબ્બા ચ સન્તિ, પહાનઞ્ચ હોતીતિ વિપ્પટિસિદ્ધમેતં. કસ્મા? પહાતબ્બેસુ સન્તેસુ પહાનસ્સ અસમ્ભવતો તદુપગો વાયામો અફલો આલોકતમાનં સહાવટ્ઠાને સતિ આલોકસ્સ અફલતા વિય. અથાપિ કથઞ્ચિ પહાનં સિયા? **સંકિલેસિકા ચ મગ્ગભાવના આપજ્જતિ** પહાતબ્બપહાયકાનં સહાવટ્ઠાનતો .

**વિપ્પયુત્તતા વા કિલેસાનં** ચિત્તવિપ્પયુત્તસઙ્ખારવાદીનં વિપ્પયુત્તસઙ્ખારાનં વિયાતિ અધિપ્પાયો. તં પન નેસં વાદીનં યથા મતિમત્તં, એવમિધાપીતિ દસ્સેન્તો આહ "**ન ચ પચ્ચુપ્પન્નકિલેસો ચિત્તવિપ્પયુત્તો નામ અત્થી**"તિ. અરૂપધમ્મા હિ એકવત્થુકાદિભાવેન વત્તમાના ખણત્તયપરિયાપન્ના પચ્ચુપ્પન્ના, તે કથં ચિત્તેન વિપ્પયુત્તા નામ સિયું, તસ્મા નત્થેવ વિપ્પયુત્તતા કિલેસાનં. **આવેણિકા**તિ અસાધારણા, સયમેવ ઉપ્પાદિતા પાળિ અનારુળ્હાતિ અધિપ્પાયો. પાળિયંયેવ હિ પટિક્ખિત્તન્તિ સમ્બન્ધો. **સ્વાયં** પુગ્ગલો. **હઞ્ચી**તિ યદિ.

**વિનિબદ્ધો**તિ માનેન પત્થદ્ધચિત્તો. **પરામટ્ઠો**તિ મિચ્છાભિનિવિટ્ઠો. **થામગતો**તિ થામગતકિલેસો થિરભાવગતાનુસયો. **તેન હિ નત્થિ મગ્ગભાવના**તિ યસ્મા તીસુપિ કાલેસુ કિલેસાનં પહાનં ન યુજ્જતિ, તિકાલિકા ચ કિલેસા, તસ્મા નત્થિ મગ્ગભાવના, તાય સાધેતબ્બં કિચ્ચં નત્થીતિ અત્થો. "**ન હિ નત્થિ મગ્ગભાવના**"તિઆદિના ચતુક્ખત્તું વુત્તસ્સ પટિક્ખેપસ્સ પટિક્ખેપો. ઇદં વુત્તં ''પાળિયંયેવ હી''તિઆદિં આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં.

**એવમેવા**તિ યથા અજાતફલે તરુણરુક્ખે મૂલે છિન્ને અસતિ છેદને આયતિં ઉપ્પજ્જનારહાનિ છેદનપચ્ચયા અનુપ્પજ્જમાનાનિ વિનટ્ઠાનિ નામ હોન્તિ, એવમેવ મગ્ગભાવનાય અસતિ ઉપ્પજ્જનારહા કિલેસા મગ્ગભાવનાય અનુપ્પજ્જમાના ''પહીના''તિ વુચ્ચન્તીતિ ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં. **ઉપ્પાદો**તિ ઉપ્પાદસીસેન ઉપ્પાદવન્તો ખન્ધા વુત્તા. **અનુપ્પાદે**તિ નિબ્બાને. **અજાતાયેવ ન જાયન્તિ**, તસ્મા પહીના નામ હોન્તીતિ ''નત્થિ કિલેસપ્પહાન''ન્તિ પરવાદિના કતો પટિક્ખેપો ''ન હી''તિ પટિક્ખિત્તો. તે પન નેવ ઉપ્પજ્જિત્વા વિગતા, નાપિ ભવિસ્સન્તિ, ન ચ ઉપ્પન્નાતિ ''અતીતે કિલેસે પજહતી''તિઆદિ ન વત્તબ્બન્તિ દસ્સેતિ. **હેતુનિરોધા**તિ દુક્ખહેતૂનં કિલેસાનં નિરોધા. **દુક્ખનિરોધો**તિ આયતિં ઉપ્પજ્જનકદુક્ખસ્સ નિરોધો. ઉપ્પાદપવત્તનિમિત્તાયૂહના પચ્ચુપ્પન્નભવવસેન ગહિતા.

૮૩૨. **એતેના**તિ ''અજાતાયેવ ન જાયન્તી''તિઆદિવચનેન. વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતં ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતં ભૂમિપવત્તિટ્ઠાનં લદ્ધવન્તો **ભૂમિલદ્ધા** યથા ''અગ્ગિઆહિતો''તિ, લદ્ધભૂમિકાતિ અત્થો . વત્તમાનાદિઉપ્પન્નવિધુરતાય **ભૂમિલદ્ધુપ્પન્ના એવ નામ તે**તિ વુત્તં.

૮૩૩. અનુભવિત્વા, ભવિત્વા ચ અપગતં **ભૂતાપગતં**. અનુભૂતભૂતા હિ ભૂતતાસામઞ્ઞેન ભૂતસદ્દેન વુત્તા. સામઞ્ઞમેવ હિ ઉપસગ્ગેન વિસેસીયતીતિ. **અનુભૂત**સદ્દો ચ કમ્મવચનિચ્છાય અભાવતો અનુભાવકવાચકો દટ્ઠબ્બો. વિકપ્પગાહવસેન રાગાદીહિ, તબ્બિપક્ખેહિ ચ અકુસલં, કુસલઞ્ચ આરમ્મણરસં અનુભવતિ, ન વિપાકો કમ્મવેગક્ખિત્તત્તા, નાપિ કિરિયા અહેતુકાનં અતિદુબ્બલતાય, સહેતુકાનઞ્ચ ખીણકિલેસસ્સ છળઙ્ગુપેક્ખાવતો ઉપ્પજ્જમાનાનં અતિસન્તવુત્તિત્તા. એત્થ ચ પુરિમનયે કુસલાકુસલમેવ વત્તું અધિપ્પાયવસેન ''ભૂતાપગત''ન્તિ વુત્તં. યં ''ઉપ્પન્નાનં અકુસલાનં ધમ્માનં પહાનાય ઉપ્પન્નાનં કુસલાનં ધમ્માનં ઠિતિયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૬૫૧-૬૬૨; વિભ॰ ૩૯૦-૩૯૧) એત્થ ''ઉપ્પન્ન''ન્તિ ગહેત્વા તંસદિસાનં પહાનં, વુદ્ધિ ચ વુત્તા. પચ્છિમનયે ચ-સદ્દેન કુસલાકુસલઞ્ચ આકડ્ઢિત્વા સબ્બં સઙ્ખતં વુત્તં ભુત્વાપગતભાવાભિધાનાધિપ્પાયેન. વિપચ્ચિતું ઓકાસકરણવસેન ઉપ્પત્તિતં અતીતં કમ્મઞ્ચ તતો ઉપ્પજ્જિતું આરદ્ધો વિપાકો ચ અનાગતો **ઓકાસકતુપ્પન્નો**તિ વુત્તો ઓકાસો કતો એતેન, ઓકાસો કતો એતસ્સાતિ ચ અત્થદ્વયવસેન, યં ઉપ્પન્નસદ્દેન વિનાપિ વિઞ્ઞાયમાનં ઉપ્પન્નં સન્ધાય ''નાહં, ભિક્ખવે, સઞ્ચેતનિકાનં કમ્માન''ન્તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૧૭, ૨૧૯) વુત્તં.

**તાસુ તાસુ ભૂમીસૂ**તિ મનુસ્સદેવાદિઅત્તભાવસઙ્ખાતેસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ. તસ્મિં તસ્મિં સન્તાને અનુપ્પત્તિધમ્મતં અનાપાદિતતાય **અસમૂહતં**. અસમૂહતત્તાયેવ હિસ્સ નત્થીતિ નવત્તબ્બતાય ઉપ્પન્નવોહારો.

૮૩૪. ''કા ભૂમિ, કો વા ભૂમિલદ્ધો''તિ આસઙ્કં નિવત્તેતું **"એત્થ ચા"**તિઆદિ આરદ્ધં. **"વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા"**તિ એતેન ખન્ધાનં અપરિઞ્ઞાતતં દસ્સેતિ, ન આરમ્મણભાવમત્તં તેભૂમકગ્ગહણેનેવ તસ્સ સિદ્ધત્તા. અપરિઞ્ઞાતા હિ ખન્ધા કિલેસાનં ભૂમીતિ અધિપ્પેતા. **ખન્ધેસુ** વત્થુભૂતેસુ. **આરમ્મણવસેના**તિ આરમ્મણકરણવસેન. **અતીતાનાગતે**, પગેવ પચ્ચુપ્પન્નેતિ અધિપ્પાયો. **તન્તિ** તં અઞ્ઞસન્તાનગતં કિલેસજાતં. તતો અઞ્ઞસ્મિં સન્તાને આરમ્મણકરણમત્તેન ભૂમિલદ્ધં નામ યદિ સિયાતિ સમ્બન્ધો. **તસ્સા**તિ કિલેસજાતસ્સ. **અપ્પહેય્યતો** પરસન્તતિપતિતત્તા **ન કોચિ ભવમૂલં પજહેય્ય**. ભૂમિલદ્ધઞ્હિ અનુસયિતં નામ હોતીતિ અધિપ્પાયો. **વત્થુવસેના**તિ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનવસેન. **યત્થ યત્થ** ભવે, સન્તાને વા. પરિઞ્ઞાતાનં અભૂમિભાવતો **"અપરિઞ્ઞાતા"**તિ વુત્તં. **ઉપ્પાદતો પભુતી**તિ તેસં ખન્ધાનં ઉપ્પજ્જનતો પટ્ઠાય. કિલેસાનં અપ્પહીનભાવં ઠપેત્વા અઞ્ઞસ્સ કારણસ્સ અભાવતો **તેસુ** ખન્ધેસુ **કિલેસજાતં અનુસેતિ**, તસ્મા **તં** અનુસયિતં કિલેસજાતં, તેનેવ અનુસયનસઙ્ખાતેન **અપ્પહીનટ્ઠેન ભૂમિલદ્ધન્તિ વેદિતબ્બં**.

૮૩૫. તત્થ ચ ભૂમિભૂતેસુ ખન્ધેસુ ન સબ્બે સબ્બેસં વત્થૂ હોન્તિ, અથ ખો વિસેસો અત્થીતિ તં દસ્સેન્તો આહ **"યસ્સ યેસૂ"**તિઆદિ. તત્થ **યસ્સા**તિ યસ્સ પુગ્ગલસ્સ. **યેસૂ**તિ સતિપિ અજ્ઝત્તભાવસામઞ્ઞે યેસુ અતીતાદિકામાવચરાદિભેદભિન્નેસુ ખન્ધેસુ. **તે એવ** યથાનુસયિતા **ખન્ધા**. કિં પનેતે કિલેસા આરમ્મણં કરોન્તા વિય પરિચ્છિજ્જ પરિચ્છિજ્જ અનુસેન્તીતિ? યતો તે એવ ખન્ધા તેસં કિલેસાનં વત્થૂતિ વુત્તા, ન હેવ ખો અનુસયાનં વત્થું પરિચ્છિજ્જ પવત્તિ અત્થિ. અતીતાદિકામાવચરાદિવસેન પન યથાપરિચ્છિન્ને વત્થુસ્મિં યો કિલેસાનં અપ્પહીનટ્ઠો, સો પરિચ્છિજ્જ પવત્તો વિય હોતીતિ **"અતીતક્ખન્ધેસૂ"**તિઆદિ વુત્તં. તેન વત્થુવસેન ભૂમિલદ્ધં હોતીતિ વત્થુભેદેન સિયા તસ્સ ભેદોતિ દસ્સેતિ. તથાવવત્થિતભાવતો એવ હિ ''અઞ્ઞતરો લોલજાતિકો તં રસપથવિં અઙ્ગુલિયા સાયી''તિઆદિવચનં (દી॰ નિ॰ ૩.૧૨૦) કામાવચરક્ખન્ધેસુ અનુસયિતાનં રસતણ્હાદીનં રૂપારૂપાવચરક્ખન્ધે અતિક્કમિત્વા પુન કામાવચરક્ખન્ધવત્થુકતં વિભાવેતિ. તેનાહ **"તથા કામાવચરક્ખન્ધેસૂ"**તિઆદિ . યથા ચેત્થ રૂપારૂપાવચરક્ખન્ધે અતિક્કમિત્વા પવત્તિ, એવં કામાવચરક્ખન્ધે અતિક્કમિત્વા પવત્તિ હોતીતિ આહ **"એસ નયો રૂપારૂપાવચરેસૂ"**તિ.

પરિયુટ્ઠાનાભિભવનવસેન ચ કિલેસાનં અનુસયનટ્ઠો અનુમીયતિ તદભાવે અભાવતો. યસ્સ યે અનુસયા પહીના, તેસં વત્થુ તેન સમતિક્કન્તં પરિઞ્ઞાતત્તાતિ કુતો નેસં ભૂમિસમઞ્ઞાતિ દસ્સેતું વુત્તં **"સોતાપન્નાદીસુ પના"**તિઆદિ. ઇધ **વટ્ટમૂલકિલેસા**તિ અનુસયા અધિપ્પેતા, ન અવિજ્જા, ભવતણ્હા ચ. **યં કિઞ્ચિ** ચેતનાચેતસિકભેદં, કાયિકાદિભેદં વા. **ઇતી**તિ એવં, અપ્પહીનાનુસયત્તાતિ અધિપ્પાયો. **અસ્સા**તિ પુથુજ્જનસ્સ. તે પનેતે અનુસયા અતીતાદિકામાવચરાદિવસેન યથાપરિચ્છિન્ને તત્થ તત્થ વત્થુસ્મિં અનુસયન્તાપિ તે તે પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે અવિભાગેનેવ વત્થું કત્વા અનુસેન્તીતિ દસ્સેન્તો **"તસ્સેતં વટ્ટમૂલ"**ન્તિઆદિમાહ.

૮૩૬. ઇદાનિ તમત્થં અન્વયબ્યતિરેકવસેન ઉપમાય વિભાવેતું **"પથવીરસાદિ વિયા"**તિઆદિ વુત્તં. રુક્ખગચ્છલતાદીનં પચ્ચયભૂતો સસમ્ભારપથવિયા રસો **પથવીરસો**. **આપોરસે**પિ એસેવ નયો. **સાખા** નામ ખુદ્દકસાખા. **પસાખો** વિટપો. **રુક્ખપવેણિ**ન્તિ રુક્ખપરાપરં. **સન્તાનયમાને**તિ અપરાપરં અનુપ્પબન્ધન્તે.

**મણ્ડૂકકણ્ટકો**તિ એકો મચ્છકણ્ટકોતિ વદન્તિ. **અનુપાદાનો**તિ પહીનચતુરુપાદાનો, રૂપાદીસુ વા કિઞ્ચિપિ અગણ્હન્તો.

૮૩૭. ઇધ **સમુદાચારો** નામ લદ્ધત્તલાભતાતિ ખણત્તયસમઙ્ગિસમુદાચારુપ્પન્નન્તિ આહ ''**વત્તમાનુપ્પન્નમેવ સમુદાચારુપ્પન્ન**''ન્તિ. **પુબ્બભાગે અનુપ્પજ્જમાનમ્પી**તિ તસ્મિં આપાથગતે આરમ્મણે આદિતો પવત્તજવનવારેસુ અનુપ્પજ્જમાનમ્પિ. **અધિગ્ગહિતત્તા**તિ અયોનિસોમનસિકારેન અભિરુય્હ ગહિતત્તા, દળ્હં ગહિતત્તાતિ અત્થો. **અપરભાગે**તિ અપરસ્મિં કાલભાગે, કાલન્તરેતિ અત્થો. **એકન્તેન ઉપ્પત્તિતો**તિ પચ્ચયસમવાયે સતિ તથા અયોનિસોમનસિકારસ્સ તત્થ નિબ્બત્તત્તા નિયમેન ઉપ્પજ્જનતો. **કલ્યાણિગામે**તિ એવંનામકે ગામે. રોહણે કિર અભિરૂપાનં ઇત્થીનં ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતાય સો ગામો તથા વુચ્ચતિ. **ચિત્તસન્તતિમનારુળ્હ**ન્તિ પચ્ચુપ્પન્નતં પટિસેધેતિ. ''**ઉપ્પત્તિનિવારકસ્સ હેતુનો અભાવા**''તિ એતેન પચ્ચયે સતિ પચ્ચયસમવાયે ઉપ્પજ્જનારહતાય અવિક્ખમ્ભિતસ્સ ઉપ્પન્નતાપરિયાયોતિ દસ્સેતિ. નનુ ચ અસમૂહતુપ્પન્નમ્પિ પચ્ચયે સતિ ઉપ્પજ્જનારહમેવ? સચ્ચમેતં, પહાનવિસેસભાવકતો પન નેસં ભેદો. યથા અવિક્ખમ્ભિતાસમૂહતભૂમિલદ્ધુપ્પન્નં સતિ પચ્ચયસમવાયે ઉપ્પજ્જનારહં, એવં આરમ્મણાધિગ્ગહિતુપ્પન્નમ્પીતિ તિવિધસ્સાપિ ભૂમિલદ્ધેન એકસઙ્ગહતા વુત્તા.

૮૩૮. અકુસલમ્પિ ભૂતાપગતુપ્પન્નં અતીતત્તા ન પહાતબ્બં, તથા એકચ્ચં ઓકાસકતુપ્પન્નં ઇતરં અપ્પહાતબ્બતો, સેસદ્વયં ખણત્તયસમઙ્ગિભાવતોતિ આહ ''**અમગ્ગવજ્ઝત્તા**''તિ. **કેનચી**તિ ચતૂસુ મગ્ગઞાણેસુ કેનચિ. **તસ્સા**તિ યથાવુત્તસ્સ ચતુબ્બિધસ્સપિ ઉપ્પન્નસ્સ. **તં ઉપ્પન્નભાવં વિનાસયમાન**ન્તિ અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનેન ઉપ્પજ્જનારહતં વિનાસેન્તં. પઠમં લોકિયઞાણેન યથાબલં પહીનમેવ લોકુત્તરઞાણં પજહતીતિ લોકિયગ્ગહણં કતં.

### પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચકથાવણ્ણના

૮૩૯. **સચ્ચાભિસમયકાલસ્મિ**ન્તિ ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં પટિવિજ્ઝનક્ખણે. **વુત્તાની**તિ ''દુક્ખં પરિઞ્ઞેય્ય''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૯), ''યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) ચ વુત્તાનિ. **યથાસભાવેના**તિ અવિપરીતસભાવેન. ''જાનિતબ્બાની''તિ વત્વા તેસં જાનનવિધિં ઉપમાવસેન અટ્ઠકથાયં તાવ વુત્તનયેન દસ્સેતું ''**વુત્તં હેત**''ન્તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ **યથા પદીપો**તિઆદિ એકસ્સ ઞાણસ્સ એકક્ખણે ચત્તારિ કિચ્ચાનિ કથં સમ્ભવન્તિ. ન હિ તાદિસં કિઞ્ચિ લોકે દિટ્ઠં અત્થિ, ન ચ વચનં લબ્ભતીતિ અન્તોલીનચોદનં મનસિ કત્વા વુત્તં ''**પરિઞ્ઞાભિસમયેના**''તિ. અનવસેસતો પરિચ્છિજ્જ જાનનસઙ્ખાતેન પટિવિજ્ઝનેન **અભિસમેતિ** અસમ્મોહવસેન **પટિવિજ્ઝતિ**. **પહાનાભિસમયેના**તિ સમુચ્છેદપ્પહાનસઙ્ખાતેન પટિવિજ્ઝનેન અસમ્મોહતો **અભિસમેતિ**. **મગ્ગં ભાવનાભિસમયેના**તિ મગ્ગઞાણં સમ્માસઙ્કપ્પાદિસેસમગ્ગં સહજાતાદિપચ્ચયતાવસેન ભાવનાભિસમયેન. **અભિસમેતિ** પુબ્બભાગભાવનાસમ્ભૂતેન અરિયમગ્ગભાવનાસઙ્ખાતેન પટિવિજ્ઝનેન અભિસમેતિ અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં અસમ્મોહતો પટિવિજ્ઝતિ. મગ્ગઞાણઞ્હિ સમ્પયુત્તધમ્મેસુ સમ્મોહં વિદ્ધંસેન્તં અત્તનિપિ સમ્મોહં વિદ્ધંસેતિયેવ. **નિરોધ**ન્તિ નિબ્બાનં. **સચ્છિકિરિયાભિસમયેના**તિ પચ્ચક્ખકરણસઙ્ખાતેન પટિવિજ્ઝનેન. **પાપુણાતી**તિ અધિગચ્છતિ. સ્વાયં અધિગમો દસ્સનપટિવેધોતિ આહ ''**પસ્સતિ પટિવિજ્ઝતી**''તિ.

"**નિરોધં…પે॰… પટિવિજ્ઝતી**"તિ એતેન નિરોધસચ્ચમેકં આરમ્મણપટિવેધેન ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ અસમ્મોહપટિવેધેન મગ્ગઞાણં પટિવિજ્ઝતીતિ એવં યુત્તિવસેન વિભાવિતં એકપટિવેધં આગમેનપિ સાધેતું "**વુત્તમ્પિ ચેત**"ન્તિઆદિ વુત્તં. "**સબ્બં વેદિતબ્બ**"ન્તિ ઇમિના ''યો દુક્ખસમુદયં પસ્સતિ, સો દુક્ખમ્પિ પસ્સતી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) આગતં સમુદયં સચ્ચાદિમૂલકં યોજનં સઙ્ગણ્હાતિ.

ન ચેતં કાલન્તરદસ્સનં સન્ધાય વુત્તં, અથ ખો એકપટિવેધમેવાતિ દસ્સેન્તેન ''મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ઞાણં, દુક્ખેપેતં ઞાણ''ન્તિઆદિના (વિભ॰ ૭૯૪; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૦૯) અપરં સુત્તપદં આનીતં. તથા હિ ''યો નુ ખો, આવુસો, દુક્ખં પસ્સતિ, દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતિ…પે॰… પટિપદમ્પિ સો પસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) એકસચ્ચદસ્સનસમઙ્ગિનો અઞ્ઞસચ્ચદસ્સનસમઙ્ગિભાવવિચારણાય તમત્થં સાધેતું આયસ્મતા **ગવમ્પતિ**ત્થેરેન વુત્તં, પચ્ચેકઞ્ચ સચ્ચત્તયદસ્સનયોજના કતા. અઞ્ઞથા કમાભિસમયે પુરિમદિટ્ઠસ્સ પુન અદસ્સનતો સમુદયાદિં પસ્સતો દુક્ખાદિદસ્સનં પુન અવત્તબ્બં સિયા, વુચ્ચમાને ચ સબ્બદસ્સનં દસ્સનન્તરપરમન્તિ દસ્સનાનુપરમો એવ સિયાતિ.

નિસ્સયભાવહેતુતાય દુક્ખપરિઞ્ઞાય વટ્ટિઝાપનસદિસતા, પટિપક્ખવિદ્ધંસનતાય સમુદયપ્પહાનસ્સ અન્ધકારવિધમનસદિસતા, ઞાણાલોકપરિબ્રૂહનતાય મગ્ગભાવનાય આલોકવિદ્ધંસનસદિસતા, તેન તેન મગ્ગેન યથા યથા નિરોધસ્સ સચ્છિકિરિયા, તથા તથા કિલેસસ્નેહપરિયાદાનં હોતીતિ નિરોધસચ્છિકિરિયાય સ્નેહપરિયાદાનસદિસતા કારણૂપચારેન વુત્તા.

૮૪૦. **ઓભાસેતી**તિ પકાસેતિ. **કિલેસપટિપ્પસ્સદ્ધિ**ન્તિ સબ્બકિલેસદરથપરિળાહવૂપસમભાવતો કિલેસાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિભૂતં.

૮૪૧. **અપ્પેતી**તિ પપ્પોતિ. દુક્ખપરિઞ્ઞાય સક્કાયતીરસમતિક્કમભાવતો ઓરિમતીરપ્પહાનસદિસતા, મગ્ગભાવનાય સત્તતિંસબોધિપક્ખિયધમ્માવહનતાય ભણ્ડવહનસદિસતા.

૮૪૨. પવત્તં ઞાણં અસ્સાતિ **પવત્તઞાણો**, મગ્ગો. **અસ્સ** મગ્ગસ્સ.

**તથટ્ઠેના**તિ તથસભાવેન, પીળનાદિઅવિપરીતસભાવેનાતિ અત્થો. **એકપટિવેધાની**તિ એકજ્ઝં પટિવિજ્ઝિતબ્બાકારાનિ.

**દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા **બુદ્ધાનુસ્સતિવણ્ણનાયં** (વિસુદ્ધિ॰ મહાટી॰ ૧.૧૪૪) વુત્તમેવ. **એકસઙ્ગહિતાની**તિ એકેનેવ સઙ્ગહિતાનિ. કેન? તથટ્ઠેન, સચ્ચટ્ઠેનાતિ અત્થો. **યં એકસઙ્ગહિત**ન્તિઆદિ ઞાણસ્સ એકપટિવેધદસ્સનં. મગ્ગઞાણઞ્હિ નિરોધમેવ આરમ્મણં કરોન્તમ્પિ યો સો દુક્ખાદીસુ તચ્છાવિપલ્લાસભૂતભાવસઙ્ખાતો સચ્ચટ્ઠો, તપ્પટિચ્છાદકસમ્મોહવિદ્ધંસનેન તં યાથાવતો પટિવિજ્ઝન્તં પચ્ચક્ખં કરોન્તમેવ પવત્તતિ. યતો અપરભાગે પીળનાદયો સોળસપિ સચ્ચટ્ઠા અરિયસ્સ હત્થામલકં વિય યાથાવતો ઉપટ્ઠહન્તિ.

૮૪૩. **અત્થા**તિ ઞાણેન અરણીયતો અત્થાતિ લદ્ધસમઞ્ઞા આકારા. **અઞ્ઞસચ્ચદસ્સનવસેના**તિ સમુદયાદિસચ્ચન્તરદસ્સનવસેન. **આવિભાવતો**તિ પકાસભાવતો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યે આકારા દુક્ખાદીસુ

સભાવવસેન, સચ્ચન્તરદસ્સનવસેન ચ આવિભવન્તિ, તે પીળનાદયો ચત્તારોયેવાતિ સોળસેવ વુત્તા, ન અઞ્ઞેતિ. અયમત્થો ઇધાધિપ્પેતોતિ કથમિદં વિઞ્ઞાયતીતિ આહ "**તત્થ કતમં દુક્ખે ઞાણ**"ન્તિઆદિ. તેનેતં દસ્સેતિ – યસ્મા પાળિયં વિસું વિસું આરમ્મણકરણવસેનપિ સચ્ચઞાણં વુત્તં કિચ્ચનિબ્બત્તિવસેનપિ, તસ્મા વિઞ્ઞાયતિ ''સભાવતો, સચ્ચન્તરદસ્સનતો ચ સચ્ચાનં આકારા આવિભવન્તી''તિ.

કિચ્ચનિબ્બત્તિવસેન દસ્સનં આવિભાવતો દસ્સનસદિસન્તિ તં અનામસિત્વા ઇતરમેવ દસ્સેન્તો "**તત્થા**"તિઆદિમાહ. **તત્થાતિ** તેસુ દ્વીસુ દસ્સનેસુ. **આયૂહિતન્તિ** પિણ્ડવસેન નિબ્બત્તિતં. યઞ્હિ કિઞ્ચિ પચ્ચયુપ્પન્નં નામ, સબ્બં તં સમુદિતમેવ નિબ્બત્તતીતિ. **સઙ્ગતન્તિ** પચ્ચયન્તરેહિ સમેચ્ચ સમ્ભૂય કતં. **રાસિકતન્તિ** પુઞ્જકતં. અનેકમેવ હિ પચ્ચયુપ્પન્નં એકજ્ઝં નિબ્બત્તમાનં અત્તનો પચ્ચયેહિ રાસિકતં વિય હોતીતિ. **તસ્માતિ** સમુદયેન આયૂહિતત્તા. **અસ્સાતિ** દુક્ખસચ્ચસ્સ. યસ્મિં સન્તાને ઉપ્પન્નો , તસ્સ **કિલેસસન્તાપહરો**. સયમ્પિ કિલેસપરિળાહાભાવતો **સુસીતલો**. **સન્તાપટ્ઠો આવિભવતિ** ઉળારદસ્સનેન તદઞ્ઞસ્સ અનુળારભાવો વિયાતિ દસ્સેન્તો આહ "**આયસ્મતો**"તિઆદિ. **અવિપરિણામધમ્મસ્સ** નિચ્ચસભાવસ્સ **વત્તબ્બમેવ નત્થિ** પટિપક્ખતો આવિભવનાકારસ્સ સુખસિદ્ધિતો.

**નિદાનટ્ઠો આવિભવતિ** ઇદમસ્સ નિદદાતીતિ. સંયોગપલિબોધટ્ઠા પટિપક્ખવસેન આવિભવનાકારાતિ દસ્સેન્તો આહ "**વિસંયોગભૂતસ્સા**"તિઆદિ. કિલેસદુક્ખેહિ સંયોજનટ્ઠો **સંયોગટ્ઠો**. સંસારચારકે પલિબુદ્ધનટ્ઠો **પલિબોધટ્ઠો**.

કિલેસસઙ્ગણિકાદિવસેન **અવિવેકભૂતસ્સ**. **વિવેકટ્ઠો** ઉપધિવિવેકતા. સબ્બસઙ્ખારવિવિત્તતા અસઙ્ખતભાવોતિ એવં અચ્છરિયબ્ભુતસભાવોપિ અરિયમગ્ગો સઙ્ખતો એવ, અયમેવ ચ એકો અસઙ્ખતોતિ નિરોધસ્સ અસઙ્ખતભાવો સુપાકટો હોતિ. **દુક્ખં વિસં** મરણધમ્મતો તસ્સ અગદભૂતં **અમતં નિબ્બાનં**.

''મગ્ગો''તિ સમ્ભાવેતબ્બતં પત્તો સુખુમસન્તભાવેન ઉપટ્ઠિતો નિકન્તિભૂતોપિ **નાયં** સમુદયો **હેતુ નિબ્બાનસ્સ પત્તિયા**. **અયં** અરિયમગ્ગો **હેતૂતિ** મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સને વુત્તનયેન મગ્ગસ્સ **હેતુટ્ઠો આવિભવતિ**. **નિરોધદસ્સનેનાતિ** અતિવિય નિપુણસ્સ પરમગમ્ભીરસ્સ નિરોધસચ્ચસ્સ દસ્સનેન. તેનાહ "**પરમસુખુમાની**"તિઆદિ. **દુક્ખદસ્સનેનાતિ** અતિવિય આદીનવપ્પત્તિયા વિપુલતરાદીનવસ્સ દુક્ખસચ્ચસ્સ દસ્સનેન. તપ્પટિપક્ખતો **આધિપતેય્યટ્ઠો**. તેનાહ "**અનેકરોગાતુર...પે॰... ઉળારભાવો વિયા**"તિ. એવમેતે યથારહં અન્વયતો, બ્યતિરેકતો ચ સચ્ચેસુ આવિભવનાકારા વિભાવિતા.

**એકેકસ્સાતિ** એકેકસ્સ અત્થસ્સ, પીળનાયૂહનનિસ્સરણનિય્યાનટ્ઠે સન્ધાયાહ. **તિણ્ણં તિણ્ણન્તિ** સઙ્ખતાદિઅત્થે. **યે પન** વાદિનો. **નાનાભિસમયન્તિ** નાનાઞાણેન અભિસમયં, ચતુન્નં સચ્ચાનં નાનાક્ખણે નાનાઞાણેન પટિવિજ્ઝનન્તિ અત્થો. યદિ હિ મગ્ગઞાણસ્સ ચતૂસુ સચ્ચેસુ નાનાભિસમયો સિયા, દુક્ખદસ્સનાદીહિ પઠમમગ્ગાદીહિ પહાતબ્બાનં સંયોજનત્તયાદીનં એકદેસપ્પહાનં આપજ્જતિ. તથા ચ સતિ એકદેસસોતાપત્તિમગ્ગટ્ઠતાદિપ્પસઙ્ગો. તંતંદસ્સનાનન્તરઞ્ચ તંતંફલેન ભવિતબ્બન્તિ તંતંપહેય્યકિલેસપટિપ્પસ્સદ્ધિભૂતાનં ફલાનં મગ્ગાનં વિય ચતુક્કતા સિયા. તથા ચ સતિ એકદેસસોતાપન્નતાદિપ્પસઙ્ગો. કિઞ્ચ ભિય્યો – યદિ મગ્ગઞાણસ્સ નાનાભિસમયો સિયા, અઞ્ઞેન ઞાણેન દુક્ખં પસ્સતિ. અઞ્ઞેન સમુદયં, અઞ્ઞેન નિરોધં, અઞ્ઞેન મગ્ગં, એવં સતિ મગ્ગકિચ્ચં અપરિપુણ્ણમેવ સિયા.

મગ્ગદસ્સનેન હિ દ્વયગતિ, તેનેવ વા તસ્સ દસ્સનં, અઞ્ઞેન વાતિ. તત્થ પઠમો તાવ પક્ખો ન યુજ્જતિ અત્તનિ પવત્તિયા અસમ્ભવતો. ન હિ તેનેવ અઙ્ગુલગ્ગેન તમેવ પરામસિતું સક્કા. અથ અઞ્ઞેન અનવટ્ઠાનપ્પસઙ્ગો ''યેન મગ્ગં પસ્સતિ, સોપિ મગ્ગો. તમ્પિ યેન પસ્સતિ, સોપિ મગ્ગો''તિ. તસ્મા એકાભિસમયતો યથાવુત્તો અસમ્મોહપટિવેધોવ યુત્તો. અપિચ પરિચ્છિન્દિતબ્બં, સમુચ્છિન્દિતબ્બઞ્ચ સચ્ચદ્વયં આરબ્ભ પવત્તમાનસ્સ મગ્ગઞાણસ્સ પરિચ્છિન્દનસમુચ્છિન્દનાનિ ન સમ્ભવન્તિ તતો અનિસ્સરણતો. ન હિ દુક્ખપરિઞ્ઞાસમુદયપ્પહાનાનિ દુક્ખસમુદયસચ્ચારમ્મણેન ઞાણેન કાતું સક્કુણેય્યાનિ. નિબ્બાનારમ્મણેન પન તત્થ, ઇતરદ્વયે ચ સમ્મોહં વિદ્ધંસેન્તેન સક્કા કાતુન્તિ એકાભિસમયો એવ યુત્તો. અયં પન અત્થો પાળિયં આગતો એવાતિ "**તેસં ઉત્તરં અભિધમ્મે કથાવત્થુસ્મિં વુત્તમેવા**"તિ.

### પરિઞ્ઞાદિપ્પભેદકથાવણ્ણના

૮૪૫. **અભિઞ્ઞાપઞ્ઞા**તિઆદીનં અત્થો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. અપિચ સુતમયાય, ચિન્તામયાય, એકચ્ચભાવનામયાય ચ અભિવિસિટ્ઠાય પઞ્ઞાય ઞાતા **અભિઞ્ઞાતા. આવેણિકા ભૂમિ** પરિઞ્ઞન્તરાનં અવિસયભાવતો. ન હિ નામરૂપપરિચ્છેદપચ્ચયપરિગ્ગહણવસેન તીરણપરિઞ્ઞાદીનં પવત્તિ અત્થિ.

૮૪૬. અનુલોમઞાણમ્પિ અનિચ્ચાદિવસેનેવ સઙ્ખારે આરબ્ભ પવત્તતિ, પગેવ પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાદયોતિ આહ "**યાવ અનુલોમા આવેણિકા ભૂમી**"તિ. કામઞ્ચેત્થ તીરણપરિઞ્ઞાભૂમિયં ઞાતપ્પહાનપરિઞ્ઞાયોપિ લદ્ધાવસરા, તત્થ પન યથા તીરણપરિઞ્ઞા સાતિસયં કિચ્ચકારી, ન તથા ઇતરાતિ આવેણિકગ્ગહણં.

૮૪૭. નિપ્પરિયાયેન પહાનપરિઞ્ઞા નામ મગ્ગઞાણન્તિ "**યાવ મગ્ગઞાણા ભૂમી**"તિ વુત્તં . **અયં ઇધ અધિપ્પેતા**તિ ઇધ અભિસમયકાલે કિચ્ચવિચારે અયં પહાનપરિઞ્ઞા અધિપ્પેતા તદત્થત્તા સેસપરિઞ્ઞાનં. તેનાહ "**યસ્મા વા**"તિઆદિ.

**તદત્થાયેવા**તિ પહાનપરિઞ્ઞત્થા એવ. અથ વા **તદત્થાયેવા**તિ પહાનત્થા એવ. અથ વા **તદત્થાયેવા**તિ મગ્ગત્થા એવ. ઞાતતીરણપરિઞ્ઞા હિ યાવદેવ મગ્ગાધિગમત્થાય પવત્તા. **નિયમતો ઞાતા ચેવ તીરિતા ચ હોન્તિ** ઞાતતીરિતભાવેહિ વિના પહાનાભાવતો, પહાનસિદ્ધિયઞ્ચ ઞાતતીરિતભાવસિદ્ધિતો. મગ્ગઞાણઞ્હિ દુક્ખે પરિઞ્ઞાભિસમયવસેન પવત્તમાનં તસ્સ સભાવલક્ખણં વિય સામઞ્ઞલક્ખણમ્પિ પટિવિજ્ઝતીતિ વુચ્ચતિ તપ્પટિચ્છાદકસમ્મોહવિદ્ધંસનતો. તેનાહ "**પરિઞ્ઞત્તયમ્પિ...પે॰... વેદિતબ્બ**"ન્તિ.

૮૪૮. **પરિઞ્ઞા વિયા**તિ તિવિધતાસામઞ્ઞં નિદસ્સેતિ, ન પરિઞ્ઞાપહાતબ્બતાસામઞ્ઞં વિક્ખમ્ભનપ્પહાનસ્સ અરિપઞ્ઞાકિચ્ચભાવતો. કામચ્છન્દાદયો યથા ન ચિત્તં પરિયુટ્ઠાય તિટ્ઠન્તિ, એવં પરિયુટ્ઠાનસ્સ નિસેધનં અપ્પવત્તિકરણં વિક્ખમ્ભનં, વિક્ખમ્ભનમેવ પહાનં **વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં. પાકટત્તા**તિ ''અયં અબ્યાપન્નચિત્તો વિગતથિનમિદ્ધો''તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૪.૧૯૮) પરેસમ્પિ પાકટત્તા. "**ન સહસા ચિત્તં અજ્ઝોત્થરન્તી**"તિ ઇદં પટિલદ્ધમત્તસ્સ ઝાનસ્સ વસેન વુત્તં, સુભાવિતે પન પગુણજ્ઝાને યાવ ચરિમકચિત્તમ્પિ ન અજ્ઝોત્થરન્તેવ. અથ વા **ઝાનસ્સ પુબ્બભાગેપી**તિ ઝાનાધિગમત્થાય પુબ્બભાગપટિપત્તિયા. **પચ્છાભાગેપી**તિ ઝાનં લભિત્વા અઞ્ઞકિચ્ચપ્પસુતસ્સપિ. **વિતક્કાદયો**તિ વિતક્કવિચારપીતિસુખરૂપસઞ્ઞાદયો. દુતિયજ્ઝાનાદીનં પટિપક્ખા દુતિયાદીસુ અપ્પિતેસુયેવ વિક્ખમ્ભન્તિ, તતો તતો વુટ્ઠિતમત્તસ્સ પન પવત્તન્તિ પરિત્તચિત્તવસેનેવ વુટ્ઠહનતો.

૮૪૯. “**પદીપેન અન્ધકારસ્સ વિયા**”તિ ઇદં પટિપક્ખેન પહીનભાવદસ્સનત્થં વુત્તં. પટિપક્ખો હિ પદીપો અન્ધકારસ્સ, ઘટપ્પહારો પન સેવાલસ્સ ન પટિપક્ખો, કેવલં પવત્તિનિવારણમત્તમેવ કરોતીતિ. તેન અસતિપિ ઉજુવિપચ્ચનીકતાય દુતિયજ્ઝાનાદીનં વિતક્કાદીનં વિક્ખમ્ભનસ્સ તં નિદસ્સનં સુટ્ઠુતરં યુજ્જતિ. “**વિપસ્સનાય અવયવભૂતેના**”તિ ઇદં ઇધાધિકતતદઙ્ગપ્પહાનસ્સ દસ્સનત્થં વુત્તં. સીલવિસોધનાદિનાપિ હિ તદઙ્ગપ્પહાનં હોતિયેવાતિ. **ઞાણઙ્ગેના**તિ ઞાણસઙ્ખાતેન કારણેન. તદઙ્ગેન તદઙ્ગસ્સ પહાનં **તદઙ્ગપ્પહાનં**. સતિ વિજ્જમાને ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતે કાયે, સયં વા તત્થ સતિ દિટ્ઠિ **સક્કાયદિટ્ઠિ**, ‘‘રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૮૧; ૪.૩૪૫) નયેન વુત્તા અત્તાનુદિટ્ઠિ. સોળસવત્થુકા, અટ્ઠવત્થુકા ચ કઙ્ખાવ મલં **કઙ્ખામલં**. **સમૂહગાહસ્સા**તિ ‘‘અત્તા અત્તનિય’’ન્તિ એવં પવત્તસમૂહગ્ગહણસ્સ પહાનં કલાપસમ્મસનેન એકાદસસુ ઓકાસેસુ પક્ખિપિત્વા વિકિરણવસેન ખન્ધાનં દસ્સનતો. **અસ્સાદસઞ્ઞાયા**તિ પઞ્ચક્ખન્ધે અસ્સાદનવસેન પવત્તમિચ્છાસઞ્ઞાય. **અપ્પટિસઙ્ખાનસ્સા**તિ પટિસઙ્ખાનપટિપક્ખસ્સ મોહસ્સ. **અનુપેક્ખનસ્સા**તિ અપેક્ખાય. સઙ્ખારેસુ નિચ્ચાદિગાહો **સચ્ચપટિલોમગાહો** મગ્ગસચ્ચાધિગમસ્સ વિલોમનતો. સાદીનવેસુ અનાદીનવસઞ્ઞિતા, અનાદીનવે ચ સાદીનવસઞ્ઞિતા **સચ્ચપટિલોમગાહો**તિ ચ વદન્તિ.

એવં વિસુદ્ધિક્કમેન તદઙ્ગપ્પહાનં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અટ્ઠારસમહાવિપસ્સનાવસેનપિ તં દસ્સેતું “**યં વા પના**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ યં વા પન પહાનન્તિ સમ્બન્ધો.

૮૫૦. **વુત્તમેવ** ‘‘સબ્બં સઙ્ખારગતં અનિચ્ચતો અનુપસ્સતી’’તિઆદિના (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૪૨).

સન્તતિસમૂહકિચ્ચારમ્મણાનં વસેન ઘનગ્ગહણં ઘનસઞ્ઞા, તસ્સા **ઘનસઞ્ઞાય**.

**નિરોધે અધિમુત્તતા, તાયા**તિ તિયદ્ધગતાનં સઙ્ખારાનં નિરોધમેવ દિસ્વા તત્થ અધિમુચ્ચનવસેન પવત્તપઞ્ઞા, તાય. **આયૂહનસ્સા**તિ અભિસઙ્ખરણસ્સ.

**તં તં પરિચ્છેદ**ન્તિ આદાનનિક્ખેપાદિકં તં તં પરિચ્છેદં. **અઞ્ઞથાપવત્તિદસ્સન**ન્તિ વુત્તપરિચ્છેદતો પુબ્બે, પચ્છા ચ અઞ્ઞાકારપ્પવત્તિયા દસ્સનં, અવત્થાવિસેસપ્પવત્તિદસ્સનં વા. **ધુવસઞ્ઞાયા**તિ થિરભાવગ્ગહણસ્સ.

**સારાદાનાભિનિવેસસ્સા**તિ અસારેસુ સારગહણાભિનિવેસસ્સ.

સંસયમિચ્છાઞાણાનં વસેન સમ્મુય્હનં સમ્મોહો, સો એવ અભિનિવેસોતિ **સમ્મોહાભિનિવેસો**. સઙ્ખારેસુ લેણતાણભાવગ્ગહણં **આલયાભિનિવેસો**, અત્થતો ભવનિકન્તિ.

યથા ચિત્તં સઙ્ખારે મુઞ્ચિત્વા વિવટ્ટં નિબ્બાનં પક્ખન્દતિ, તથા પવત્તનતો સઙ્ખારુપેક્ખા ચ અનુલોમઞ્ચ ‘‘વિવટ્ટાનુપસ્સના’’તિ વુત્તં. નિવિટ્ઠભાવેન ઓગાળ્હભાવેન પવત્તસંયોજનાદિકિલેસા એવ **કિલેસાભિનિવેસો**. **નિબ્બેધભાગિયં સમાધિ**ન્તિ વિપસ્સનાસમાધિમાહ.

૮૫૧. **અસનિવિચક્કં** અસનિમણ્ડલં. **એવં પહાન**ન્તિ અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનમાહ. કમ્મકિલેસાનં, સબ્બેસમ્પિ વા સઙ્ખારાનં ખયં નિરોધં ગચ્છતીતિ **ખયગામી**, અરિયમગ્ગો. લોકુત્તરગ્ગહણેનેવ સિદ્ધેપિ ખયગામિગ્ગહણં વણ્ણભણનત્થં. **સમુચ્છેદપ્પહાનમેવા**તિ અવધારણં નિપ્પરિયાયતં ઉપાદાય. **તદત્થાનેવા**તિ સમુચ્છેદપ્પહાનત્થાનેવ. તેન વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગપ્પહાનાનં મગ્ગસમ્ભારતમાહ તેહિ વિના અસિજ્ઝનતો. અથ વા

**તદત્થાનેવા**તિ મગ્ગત્થાનેવ. તેન તદત્થતાય તેસં તંકિચ્ચતં દસ્સેતિ. તેનાહ "**તસ્મા**"તિઆદિ. તમેવત્થં ઉપમાય દસ્સેતું "**પટિરાજાનં વધિત્વા**"તિઆદિ વુત્તં. **યમ્પિ તતો પુબ્બે કત**ન્તિ યં તતોરજ્જપ્પત્તિતો પુબ્બે કતં પચ્ચન્તસાધનદુગ્ગવિદ્ધંસનાદિ. યથા **ઇદઞ્ચિદઞ્ચ રઞ્ઞા કતન્તિચેવ વુચ્ચતિ**, એવં લોકિયઞાણેન સાધિતાનિપિ વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગપ્પહાનાનિ સમુચ્છેદપ્પહાનવસેન પવત્તસ્સ મગ્ગસ્સ કિચ્ચભાવેન વુચ્ચન્તિ, તદત્થતાય, તેસં તંસન્તતિપતિતતાય ચ મગ્ગસ્સાતિ વેદિતબ્બા.

૮૫૨. લોકિયસ્સ, લોકિયા વા સચ્છિકિરિયા **લોકિયસચ્છિકિરિયા**. એવં **લોકુત્તરસચ્છિકિરિયા** વેદિતબ્બા. **લાભીમ્હી**તિ લાભી અમ્હિ. તથા **વસીમ્હી**તિ એત્થાપિ. **પચ્ચક્ખતો ઞાણફસ્સેના**તિ પચ્ચક્ખતો આરમ્મણકરણસઙ્ખાતેન ઞાણફસ્સનેન. "**પચ્ચક્ખતો**"તિ ચ ઇમિના અનુમાનતો આરમ્મણકરણં નિવત્તેતિ, ''ઈદિસમિદ''ન્તિ પચ્ચવેક્ખણવસેન પચ્ચક્ખતો જાનનં હેત્થ ''ઞાણફસ્સો''તિ અધિપ્પેતો. **ફસ્સિતા**તિ ઞાણેન ફુટ્ઠા.

ઝાનમગ્ગફલાનિ વિય અત્તનો સન્તાને અનુપ્પાદેત્વાપિ તપ્પટિચ્છાદકસમ્મોહવિદ્ધંસનવસેન તથાવિદ્ધંસનપવત્તઞાણં **અપરપ્પચ્ચયઞાણં**.

**પસ્સન્તો** પચ્ચક્ખતો જાનન્તો. **અમતોગધ**ન્તિ અમતપરિયાપન્નં, અમતસઙ્ખાતન્તિ અત્થો.

સોતાપત્તિમગ્ગો પઠમં નિબ્બાનદસ્સનતો દસ્સનં, તેન દસ્સનેન સચ્છિકિરિયા **દસ્સનસચ્છિકિરિયા**. કિઞ્ચાપિ ગોત્રભુઞાણં તતો પઠમતરં નિબ્બાનં પસ્સતિ, આલમ્બનકરણતો દિસ્વા કત્તબ્બકિચ્ચાકરણતો પન ન દસ્સનન્તિ વુચ્ચતિ. **સા દુવિધાપી**તિ સા દસ્સનભાવનાવસેન દુવિધાપિ સચ્છિકિરિયા. **દસ્સનભાવનાવસેના**તિ દસ્સનમગ્ગભાવનામગ્ગવસેન. તેન અમગ્ગવસેન પવત્તનિબ્બાનસ્સ પચ્ચવેક્ખણસચ્છિકિરિયં નિવત્તેતિ. **નિબ્બાનસ્સા**તિ પન ઇમિના મગ્ગફલેસુ પચ્ચવેક્ખણસચ્છિકિરિયં. **ઇમસ્સ ઞાણસ્સા**તિ ઇમસ્સ યથાધિગતસ્સ લોકુત્તરઞાણસ્સ.

૮૫૩. **અભિમતા**તિ અધિપ્પેતા. ભાવના નામ ઉપ્પાદના, સન્તાનપરિભાવના ચાતિ તદુભયં દસ્સેન્તો "**લોકિયાન**"ન્તિઆદિમાહ. યદગ્ગેન હિ લોકિયા કુસલાદયો ઉપ્પાદિતા, વડ્ઢિતા ચ, તદગ્ગેનસ્સ સીલભાવના, કાયભાવના, ચિત્તભાવના, પઞ્ઞાભાવના ચ લોકિયા નિપ્ફાદિતા હોતિ, તાય ચ સન્તાનોપિ પરિભાવિતોતિ. **તાસુ** લોકિયલોકુત્તરભાવનાસુ **ઇધ** ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિકથાયં **લોકુત્તર**ભાવના **અધિપ્પેતા**, ન ઇતરા તસ્સા સમ્ભારભાવતો. **ચતુબ્બિધમ્પેતં ઞાણ**ન્તિ એતં ચતુબ્બિધમ્પિ અરિયમગ્ગઞાણં લોકુત્તરાનિ સમ્માવાચાદિભેદાનિ **સીલાદીનિ ઉપ્પાદેતિ**. કથં? સહજાતાદિપચ્ચયતાય. **સીલાદીની**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન સમાધિસ્સ ગહણં, ન પઞ્ઞાય. ન હિ તદેવ તં ઉપ્પાદેતિ, મગ્ગચિત્તુપ્પાદો પન ઉપ્પાદેતિ. તદન્તોગધભાવા સમ્માસઙ્કપ્પો. સો હિ પઞ્ચક્ખન્ધસઙ્ગહિતોતિ વદન્તિ. **સીલાદીની**તિ વા ફલસીલાદીનમ્પિ ગહણન્તિ પઞ્ઞાયપિ ગહણં યુજ્જતિયેવ. **સહજાતપચ્ચયાદિતાયા**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન અનન્તરપચ્ચયાદિતાયપિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **તેહિ ચ સન્તાનં વાસેતી**તિ તેહિ સમુચ્છિન્દનપટિપસ્સમ્ભનવસેન પવત્તેહિ લોકુત્તરેહિ સીલાદીહિ અરિયપુગ્ગલો અત્તનો સન્તાનં પરિભાવેતિ. યં નિસ્સાય પરાવુત્તીતિ વદન્તિ. યથા પરિઞ્ઞત્તયમ્પિ પહાનત્તયમ્પિ મગ્ગઞાણસ્સ કિચ્ચન્તિ વુત્તં પરિયાયેન, ન એવમિધ. ઇધ પન **લોકુત્તરભાવનાવ અસ્સ** મગ્ગઞાણસ્સ **કિચ્ચં**. ન હેત્થ ભાવનાય પરિયાયો લબ્ભતીતિ અવધારણં. તેન લોકિયભાવનં નિવત્તેતિ.

**એવં સરૂપેનેવ આગતાયા**તિ ''ચિત્તં ભાવય''ન્તિ સમાધિ વિય ચિત્તસીસેન અનાગન્ત્વા ''પઞ્ઞં ભાવય''ન્તિ એવં સરૂપેનેવ આગતાય પઞ્ઞાય. **યં વુત્તં** ઉદ્દેસવસેન. **એત્તાવતા તં વિત્થારિતં હોતિ**. અયઞ્ચ પઞ્હો વિસ્સજ્જિતો હોતીતિ સમ્બન્ધો.

ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ બાવીસતિમપરિચ્છેદવણ્ણના.

# ૨૩. પઞ્ઞાભાવનાનિસંસનિદ્દેસવણ્ણના

### આનિસંસપકાસનાવણ્ણના

૮૫૪. **અનેકસતાનિસંસા** સાવકબોધિઆદિવિપુલોદાતગુણવિસેસાવહત્તા. **વિત્થારતો**તિ નયદસ્સનં અકત્વા ''અયમ્પિ પઞ્ઞાભાવનાય આનિસંસો, અયમ્પી''તિ અનુપદદસ્સનવસેન વિત્થારતો પકાસેતું ન સુકરં અતિબહુભાવતો. **અસ્સા**તિ પઞ્ઞાભાવનાય. **નાનાકિલેસવિદ્ધંસન**ન્તિ સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાદિવસેન નાનાવિધાનં કિલેસધમ્માનં તદઙ્ગાદિવસેન પજહનં. **અરિયફલરસાનુભવન**ન્તિ સોતાપત્તિફલાદિફલસુખપટિસંવેદનં.

### નાનાકિલેસવિદ્ધંસનકથાવણ્ણના

૮૫૫. ''અરિયફલરસાનુભવન''ન્તિ એતેનેવ કિલેસાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં દીપીયતીતિ ''**અરિયમગ્ગક્ખણે**''તિ વિસેસવચનં, તબ્ભાવભાવતો વા. સિદ્ધે હિ સમુચ્છેદપ્પહાને પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનં સિદ્ધમેવ હોતીતિ.

**ભીમવેગાનુપતિતા**તિ સકલં લોકં ભિન્દન્તેન વિય ભીમેન ભયાનકેન વેગેન સહસા પતિતા. **સિલુચ્ચયે**તિ પબ્બતે સેલપુથુલે. **સતેજુજ્જલમણ્ડલો**તિ સરદકાલસમિદ્ધેન અત્તનો તેજસા સમુજ્જલદુદ્દિક્ખમણ્ડલો. વધબન્ધનાદિદુગ્ગતિપરિપક્કિલેસાદિજાતિઆદિ**સબ્બાનત્થવિધાયકં**. **સન્દિટ્ઠિક**ન્તિ પચ્ચક્ખભૂતં. **જઞ્ઞા**તિ જાનેય્ય. **ઇધા**તિ ઇમિસ્સં પઞ્ઞાભાવનાયં.

### ફલસમાપત્તિકથાવણ્ણના

૮૫૬. અરિયસ્સ મગ્ગસ્સ ફલં **અરિયફલં**, અરિયઞ્ચ તં વિસુદ્ધત્તા ફલઞ્ચાતિપિ **અરિયફલં**, તસ્સ **રસો**, પટિપ્પસ્સદ્ધિવિમુત્તિસુખં, **અનુભવનં** નિબ્બાનારમ્મણસ્સ તસ્સ પટિસેવનં. **તત્રા**તિ તેસુ દ્વીસુ આકારેસુ. **અસ્સા**તિ અરિયફલસ્સ.

૮૫૭. સંયોજનેસુ પહીનેસુ સબ્બેપિ કિલેસા પહીનાયેવ હોન્તીતિ સંયોજનાનંયેવ ગહણં. **સંયોજનપ્પહાનમત્તમેવ** અરિયમગ્ગસ્સ **ફલં નામ**, ન અઞ્ઞં કિઞ્ચિ અત્થન્તરં વિપાકભૂતન્તિ અધિપ્પાયો. તેનાહ ''**ફલં નામ ન કોચિ અઞ્ઞો ધમ્મો અત્થી**''તિ. કે પનેતં વદન્તીતિ? અન્ધકાદયો. તે હિ ''અરહત્તં અરહત્તન્તિ, આવુસો, વુચ્ચતિ...પે॰... મોહક્ખયો''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૧૫) સુત્તપદસ્સ અત્થં અઞ્ઞથા ગહેત્વા નિપ્પરિયાયતો ''અરહત્તં નામ કિઞ્ચિ નત્થિ, કિલેસપ્પહાનમેવ તથા વોહરીયતી''તિ વદન્તા સેસફલેપિ પટિક્ખિપન્તિ. **ઇદં સુત્તમ્પી**તિ પટિસમ્ભિદામગ્ગપાળિમાહ. પકટ્ઠો ઉક્કટ્ઠો યોગોતિ પયોગો, અરિયમગ્ગો, પયોગનિમિત્તં જાતકિલેસાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિ **પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધિ**. યા પન અરિયમગ્ગસ્સ ભાવિતત્તા લબ્ભમાનાપિ યસ્સા વિપાકપઞ્ઞાય નિપ્પજ્જમાનાય નિપ્પજ્જતિ, સા પટિપ્પસ્સદ્ધિયં નિપ્ફાદેતબ્બાયં પઞ્ઞાતિ **પટિપ્પસ્સદ્ધિપઞ્ઞા**તિ વુત્તા. **સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિયા વુટ્ઠાતી**તિ સમ્માદિટ્ઠિયા ઉજુવિપચ્ચનીકદસ્સનવસેન વત્વા તદઞ્ઞતોપિ વુટ્ઠાનં દસ્સેતું ''**તદનુવત્તકકિલેસેહી**''તિ વુત્તં, તસ્સા મિચ્છાદિટ્ઠિયા સમ્પયોગતો, ઉપનિસ્સયતો ચ અનુવત્તકકિલેસેહિ. તેન તદેકટ્ઠપ્પહાનમાહ. **ખન્ધેહી**તિ તદનુવત્તકક્ખન્ધેહિ, તાય મિચ્છાદિટ્ઠિયા સમ્પયુત્તક્ખન્ધેહિ ચેવ તપ્પચ્ચયા

આયતિં ઉપ્પજ્જનક્ખન્ધેહિ ચાતિ અત્થો. **બહિદ્ધા ચ સબ્બનિમિત્તેહી**તિ યથાવુત્તકિલેસક્ખન્ધેહિ બહિદ્ધાભૂતેહિ વિપસ્સનાય ગોચરભૂતેહિ સબ્બસઙ્ખારનિમિત્તેહિ.

એવં મગ્ગકિચ્ચં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તસ્સ વસેન ફલં દસ્સેતું "**તપ્પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધત્તા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **તપ્પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધત્તા**તિ તસ્સ અજ્ઝત્તબહિદ્ધા વુટ્ઠાનાદિપયોગસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા. મગ્ગો હિ નિમિત્તતો, પવત્તતો ચ વુટ્ઠહન્તો કિલેસે પજહતીતિ અત્તનો ખણે તં પયોગં કરોતિ નામ, ફલક્ખણે પનસ્સ સો પયોગો પટિપ્પસ્સદ્ધો વૂપસન્તો નામ હોતિ. તેન વુત્તં ''તપ્પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધત્તા''તિ. **ઉપ્પજ્જતી**તિ મગ્ગાનન્તરં દ્વિક્ખત્તું વા તિક્ખત્તું વા ઉપ્પજ્જતિ. ફલસમાપત્તિકાલે પન બહુક્ખત્તું, નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ દ્વિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જતિ. સબ્બમ્પિ યથાવુત્તપયોગપટિપ્પસ્સદ્ધિનિમિત્તં ઉપ્પજ્જનતો ''તપ્પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધત્તા ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં. **મગ્ગસ્સેતં ફલન્તિ** યથાવુત્તા વિપાકા સમ્માદિટ્ઠિ નામ, એતં અરિયમગ્ગસ્સ ફલન્તિ વેદિતબ્બં. **વિત્થારેતબ્બન્તિ** ''સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે અભિનિરોપનટ્ઠેન સમ્માસઙ્કપ્પો મિચ્છાસઙ્કપ્પા''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૩) સઙ્કપ્પાદિવસેન, સેસમગ્ગવસેન ચ વિત્થારતો વેદિતબ્બં.

**ચત્તારિ ચ સામઞ્ઞફલાનિ**, **ઇમે ધમ્મા અપ્પમાણારમ્મણા**તિ અપ્પમાણારમ્મણતાય મગ્ગેહિ નિબ્બિસેસતાય. તથા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસઙ્ખાતો મહગ્ગતો ધમ્મો નિરોધતો વુટ્ઠાનવેલાયં અપ્પમાણસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયોતિ અરિયફલસ્સ અનન્તરપચ્ચયતાય ચ દીપનાતિ **એવમાદીનિપિ એત્થ** અરિયફલસ્સ સભાવધમ્મભાવેન અત્થિતાય **સાધકાનિ**, ન યથાદસ્સિતપટિસમ્ભિદામગ્ગપાળિયેવાતિ અધિપ્પાયો.

૮૫૮. **ફલસમાપત્તિયન્તિ** ફલપવત્તિસઙ્ખાતાય સમાપત્તિયં. **અસ્સા**તિ અરિયફલસ્સ. સરૂપકત્તુકારણાકારટ્ઠિતિવુટ્ઠાનાનન્તરવસેન **ઇદં પઞ્હાકમ્મં**.

૮૫૯. **અરિયફલસ્સ નિરોધે અપ્પના**તિ અરિયસ્સ ફલઞાનસ્સ નિબ્બાને આરમ્મણભૂતે અપ્પનાકારેન પવત્તિ.

૮૬૦. **સબ્બેપિ પુથુજ્જના**તિ ઝાનસમાપત્તિલાભિનોપિ પુથુજ્જના ન સમાપજ્જન્તિ, પગેવ ઇતરે. **અરિયા સબ્બેપિ** ફલસમાપત્તિં **સમાપજ્જન્તી**તિ કામં સામઞ્ઞજોતના, સા પન વિસેસનિવિટ્ઠાયેવ હોતિ. **અધિગતત્તા**તિ પન હેતુકિત્તનં. ઉપરિમાનમ્પિ હેટ્ઠિમાય લોકિયસમાપત્તિયા વિય સમાપજ્જનં સાધેન્તં વિય ઠિતન્તિ તં નિવત્તેન્તો "**ઉપરિમા પના**"તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપરિમા**તિ સકદાગામિઆદયો. **હેટ્ઠિમન્તિ** સોતાપત્તિફલાદિં. **ન સમાપજ્જન્તિ** સતિપિ અધિગતત્તે. કસ્માતિ ચે? કારણમાહ "**પુગ્ગલન્તરભાવૂપગમનેન પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા**"તિ. એતેન ઉપરિમો અરિયો હેટ્ઠિમં ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જતિ અત્તના અધિગતત્તા, યથા તં લોકિયસમાપત્તિન્તિ, એવં પવત્તં હેતું બ્યભિચારેતિ. ન હિ લોકિયજ્ઝાનેસુ પુગ્ગલન્તરભાવૂપગમનં નામ અત્થિ વિસેસાભાવતો. ઇધ પન અસમુગ્ઘાટિતકમ્મકિલેસનિરોધનેન પુથુજ્જનેહિ વિય સોતાપન્નસ્સ, સોતાપન્નાદીહિ સકદાગામિઆદીનં પુગ્ગલન્તરભાવૂપગમનં અત્થિ. યતો હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા ફલધમ્મા ઉપરૂપરિ મગ્ગધમ્મેહિ નિવત્તિતા પટિપક્ખેહિ વિય અભિભૂતા અપ્પવત્તિધમ્મતંયેવ આપન્ના. તેનાહ ''પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા''તિ.

અપિચ કુસલકિરિયપવત્તિ નામ અઞ્ઞાદિસી, વિપાકપવત્તિ ચ અઞ્ઞાદિસી, અનન્તરફલત્તા ચ લોકુત્તરકુસલાનં હેટ્ઠિમતો ઉપરિમો ભવન્તરગતો વિય હોતિ. તંતંફલવસેનેવ હિ અરિયાનં સોતાપન્નાદિનામલાભો. તે સચે અઞ્ઞફલસમઙ્ગિનોપિ હોન્તિ, સોતાપન્નાદિનામમ્પિ તેસં અવટ્ઠિતં સિયા, તેન તેન

ઝાનેન ગહિતપટિસન્ધિકો વિયાતિ તસ્સ તસ્સ અરિયસ્સ તં તં ફલં ભવઙ્ગસદિસન્તિ ન ઉપરિમસ્સ હેટ્ઠિમફલસમઙ્ગિતાય લેસોપિ સમ્ભવતિ, કુતો તસ્સ સમાપજ્જનન્તિ દટ્ઠબ્બં. **હેટ્ઠિમા ચ ઉપરિમન્તિ** હેટ્ઠિમા ચ સોતાપન્નાદયો અરિયા ઉપરિમં સકદાગામિફલાદિં ન સમાપજ્જન્તીતિ સમ્બન્ધો. તત્થ કારણમાહ "**અનધિગતત્તા**"તિ. ન હિ અનધિગતસમાપત્તિં સમાપજ્જિતું સક્કા.

"**અત્તનો અત્તનોયેવ પન ફલં સમાપજ્જન્તી**"તિ ઇમિના સબ્બેપિ અરિયા અત્તનો અત્તનો ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તીતિ અત્થે આપન્ને તત્થ કેસઞ્ચિ મતિભેદં દસ્સેતું "**કેચિ પના**"તિઆદિ વુત્તં. **એતે હિ સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિનો**તિ યસ્મા હિ તે "ઉપરિમા દ્વે"તિ વુત્તા અનાગામિનો, અરહન્તો ચ સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિનો, ઇતરે પન સીલેસુ પરિપૂરકારિનો, તસ્મા દ્વે એવ ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તીતિ. ન હિ સમાધિપારિપૂરિયા વિના સમાપત્તિવળઞ્જનં સમ્ભવતીતિ અધિપ્પાયો. **તન્તિ** "સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિનો"તિ તેહિ વુત્તકારણં. **અકારણમેવા**તિ અયુત્તિયેવ. કસ્માતિ ચે? આહ "**પુથુજ્જનસ્સાપી**"તિઆદિ. તસ્સત્થો – સબ્બસો અસમુચ્છિન્નકિલેસસ્સ પુથુજ્જનસ્સાપિ અત્તના પટિલદ્ધલોકિયસમાપત્તિસમાપજ્જનં લબ્ભતિ, કિમઙ્ગં પન સમુચ્છિન્નેકચ્ચકિલેસાનં હેટ્ઠિમાનં અરિયાનં, તસ્મા તેસં સમાધિસ્મિં અપરિપૂરકારિતા અત્તનો ફલસમાપત્તિં અસમાપજ્જનસ્સ અકારણન્તિ. યુત્તિચિન્તા નામ પાળિઅનારુળ્હે અત્થે યુત્તા, અયં પનત્થો પાળિઆરુળ્હોતિ કારણાપદેસે અનાદરકરણમુખેન પાળિં દસ્સેન્તો "**કિઞ્ચેત્થા**"તિઆદિમાહ. **સોતાપત્તિમગ્ગપટિલાભત્થાયા**તિ સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ સમધિગમાય. **સોતાપત્તિફલસમાપત્તત્થાયા**તિ સોતાપત્તિફલસમાપત્તિયા સમાપજ્જનત્થં. એસ નયો સેસેસુપિ.

એત્થ ચ "સુઞ્ઞતવિહારસમાપત્તત્થાય અનિમિત્તવિહારસમાપત્તત્થાયા"તિઆદિના સરૂપતો ઉદ્ધટત્તા તતો પુબ્બે આગતા મગ્ગફલવારા અપ્પણિહિતવસેન વુત્તા. તત્થ અનત્તાનુપસ્સનામુખેન, અનિચ્ચાનુપસ્સનામુખેન ચ પવત્તાનં ફલસમાપત્તીનં પુરેચરા ગોત્રભુધમ્મા નવદસભાવેન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. "સોતાપત્તિફલસમાપત્તત્થાયા"તિઆદિના પન ચતૂસુપિ ફલેસુ એકસદિસં દેસનાય આગતત્તા સોતાપન્નસકદાગામિનોપિ અત્તનો ફલં સમાપજ્જન્તીતિ વિઞ્ઞાયતિ. મગ્ગાનન્તરફલવસેન તં વુત્તન્તિ ચ ન સક્કા વત્તું વિપસ્સનાવસેન દસન્નં ગોત્રભુધમ્માનં દસ્સનવસેન દેસનાય આરદ્ધત્તા, મગ્ગવારેનેવ ચ તદત્થસિદ્ધિતો. ન ચ મગ્ગાનન્તરં ફલં "ફલસમાપત્તી"તિ વુચ્ચતિ વિસું પરિકમ્માભાવતો. તસ્મા ફલસમાપત્તિવચનેનેવ સોતાપન્નાદીનમ્પિ ફલસમાપત્તિસમાપજ્જનં સિદ્ધં. તેનાહ "**તસ્મા**"તિઆદિ.

**૮૬૧**. પયોજનમ્પિ તદત્થાય પટિપત્તિયા કારણં હોતિ તન્નિમિત્તં પટિપજ્જનતોતિ "**કસ્મા સમાપજ્જન્તી**"તિ કારણં પુચ્છિત્વા "**દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થ**"ન્તિ પયોજનં વિસ્સજ્જિતં. **કસ્મા**તિ વા સમ્પદાને નિસ્સક્કવચનં, કિસ્સાતિ વુત્તં હોતિ. **દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થ**ન્તિ દિટ્ઠેવ ધમ્મે કિલેસદરથપરિળાહવૂપસમેન સન્તેન સુખવિહારેન વિહરણત્થં. સતિપિ વિપાકભાવે પરિકમ્મેન વિના અનુપ્પજ્જનતો ફલસમાપત્તિધમ્માનં તસ્સ તસ્સ અરિયસ્સ રુચિવસેનેવ પવત્તિ, યતો નેસં સાધિપતિતાતિ આહ "**અદ્ધાન…પે॰… સમાપજ્જન્તી**"તિ.

**૮૬૨. દ્વીહિ આકારેહી**તિ દ્વીહિ કારણેહિ. યથા હિ લોકિયજ્ઝાનાનં સમધિગમો સમ્પયોગસમઙ્ગિભાવેન સિજ્ઝમાનો પહાનઙ્ગસમતિક્કમમુખેન વુચ્ચતિ તથા સમધિગન્તબ્બત્તા, એવં ફલસમાપત્તિપિ નિબ્બાનમનસિકારેન સિજ્ઝમાના તદઞ્ઞારમ્મણામનસિકારમુખેન વુચ્ચતિ સબ્બસઙ્ખારતો વિનિવટ્ટિતમાનસતાવસેન સમિજ્ઝનતો. તેનાહ "**નિબ્બાનતો**"તિઆદિ. ઉદયબ્બયઞાણાદિઞાણપરમ્પરવસેન હિ સબ્બફલચિત્તં સઙ્ખારતો સબ્બસો

નિબ્બિન્નવિરત્તચિત્તસ્સ તતો વિનિસ્સટનિબ્બાનારમ્મણં પવત્તતિ. એવં પવત્તમાનઞ્ચ તં **નિબ્બાનતો અઞ્ઞસ્સ આરમ્મણસ્સ અમનસિકારા, નિબ્બાનસ્સ ચ મનસિકારા** પવત્તતીતિ વુચ્ચતિ.

**અનિમિત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા**તિ અનિમિત્તવિમોક્ખદ્વયાય ફલસમાપત્તિયા, અનિચ્ચાનુપસ્સનામુખેન વા સમાપજ્જિતબ્બાય ફલસમાપત્તિયા. **સમાપત્તિયા**તિ સમાપજ્જનત્થાય. **સબ્બનિમિત્તાન**ન્તિ રૂપાદિસબ્બસઙ્ખારનિમિત્તાનં. **અમનસિકારો**તિ આદીનવતો દિસ્વા વિસ્સટ્ઠતાય અનાવજ્જનં અસમન્નાહારો. **અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા મનસિકારો**તિ સબ્બસઙ્ખારનિમિત્તાભાવતો અનિમિત્તાય. કેહિચિ પચ્ચયેહિ ન સઙ્ખતત્તા ચ અસઙ્ખતાતિ લદ્ધનામાય અસઙ્ખતાય ધાતુયા ફલસમાપત્તિસહજાતેન મનસિકારેન મનસિકરણં, તસ્સા વા ધાતુયા ફલસમાપત્તિચિત્તસઙ્ખાતે મનસિકરણં.

૮૬૩. **ઉદયબ્બયાદિવસેના**તિ ઉદયબ્બયભઙ્ગભયતુપટ્ઠાનાદિવસેન પવત્તનકાનં નવન્નમ્પિ ઞાણાનં બ્યાપારં વદતિ. તેનાહ "**પવત્તાનુપુબ્બવિપસ્સનસ્સા**"તિ. **સઙ્ખારારમ્મણગોત્રભુઞાણાનન્તર**ન્તિ સઙ્ખારારમ્મણસ્સ ''વોદાન''ન્તિ લદ્ધનામસ્સ ગોત્રભુઞાણસ્સ અનન્તરં. કસ્મા પનેત્થ ગોત્રભુઞાણં મગ્ગઞાણપુરેચારિકં વિય નિબ્બાનારમ્મણં ન હોતીતિ? ફલધમ્માનં અનિય્યાનિકભાવતો. અરિયમગ્ગધમ્મા એવ હિ નિય્યાનિકા. વુત્તઞ્હેતં ''કતમે ધમ્મા નિય્યાનિકા? ચત્તારો મગ્ગા અપરિયાપન્ના''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૯૫, ૧૬૦૯). તસ્મા એકન્તેન નિય્યાનિકસભાવસ્સ ઉભતોવુટ્ઠાનભાવેન પવત્તમાનસ્સ મગ્ગઞાણસ્સ અનન્તરપચ્ચયભૂતેન ઞાણેન નિમિત્તતો વુટ્ઠિતેનેવ ભવિતબ્બન્તિ તસ્સ નિબ્બાનારમ્મણતા યુત્તા, ન પન અરિયમગ્ગસ્સ ભાવિતત્તા તસ્સ વિપાકભાવેન પવત્તમાનાનં કિલેસાનં અસમુચ્છિન્દનતો અનિય્યાનિકત્તા અવુટ્ઠાનસભાવાનં ફલઞાણાનં પુરેચારિકઞાણસ્સ કદાચિપિ નિબ્બાનારમ્મણતા ઉભયત્થ અનુલોમઞાણાનં અતુલ્યાકારતો. અરિયમગ્ગવીથિયઞ્હિ અનુલોમઞાણાનિ અનિબ્બિદ્ધપુબ્બાનં થૂલથૂલલોભક્ખન્ધાદીનં સાતિસયં પદાલનેન લોકિયઞાણેસુ ઉક્કંસપારમિપ્પત્તાનિ મગ્ગઞાણાનુગુણાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. ફલસમાપત્તિવીથિયં પન તાનિ તેન તેન મગ્ગેન તેસં તેસં કિલેસાનં સમુચ્છિન્નત્તા તત્થ કિલેસવિક્ખમ્ભને નિરુસ્સુક્કાનિ કેવલં અરિયાનં ફલસમાપત્તિસુખસમઙ્ગિભાવસ્સ પરિકમ્મમત્તાનિ હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તીતિ ન તેસં કુતોચિ વુટ્ઠાનસમ્ભવો, યતો નેસં પરિયોસાનઞાણં સઙ્ખારનિમિત્તવુટ્ઠાનતો નિબ્બાનારમ્મણં સિયા.

એવઞ્ચ કત્વા ''સેક્ખસ્સ અત્તનો ફલસમાપત્તિવળઞ્જનત્થાય ઉદયબ્બયાદિવસેન સઙ્ખારે સમ્મસન્તસ્સ વિપસ્સનાઞાણાનુપુબ્બિયા ફલમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મગ્ગો''તિ ઇદઞ્ચ અટ્ઠકથાવચનં સમત્થિતં હોતિ. તેનાહ "**સેક્ખસ્સાપિ ફલમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મગ્ગો**"તિ. નિબ્બાનારમ્મણે અપ્પનજ્ઝાનવસેન યથાપરિચ્છિન્નકાલં નિરન્તરં ફલચિત્તસ્સેવ પવત્તનં સમાપજ્જનં ફલસમાપત્તીતિ આહ "**ફલસમાપત્તિવસેન નિરોધે ચિત્તં અપ્પેતી**"તિ. યદિ અનુપુબ્બવિપસ્સનાનં વસેન ફલસમાપત્તિસમાપજ્જનં, તેન નીહારેન સેક્ખસ્સ ઉપરિમગ્ગેનાપિ ભવિતબ્બન્તિ અનુયોગં સન્ધાયાહ "**ફલસમાપત્તિનિન્નતાયા**"તિઆદિ. તેન અઞ્ઞોયેવ વિપસ્સનાચારો અરિયમગ્ગાવહો, અઞ્ઞો ફલસમાપત્તિઆવહોતિ દસ્સેતિ, સ્વાયં વિપસ્સનાય વિભાગો વુત્તો એવ. **યે પના**તિ અભયગિરિવાસિનો સન્ધાયાહ. તે હિ મગ્ગફલવિપસ્સનાય આલોળેત્વા વદન્તિ. તેનેવ હિ "**એવં સતી**"તિઆદિ વુત્તં. **અરહા પચ્ચેકબુદ્ધો ભવિસ્સતિ** યદિ ઇતરત્થાપિ વિપસ્સના તદત્થાય સંવત્તેય્યાતિ અધિપ્પાયો. **પાળિવસેનેવ ચ પટિક્ખિત્ત**ન્તિ ''દસ ગોત્રભુધમ્મા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તી''તિ મગ્ગત્થા ફલત્થા વિપસ્સના વિસું કત્વા પવત્તપાળિવસેનેવ તેસં વચનં પટિક્ખિત્તન્તિપિ ન ગહેતબ્બં, અઞ્ઞથા ''દસ ગોત્રભુધમ્મા''તિ વચનં વિરુજ્ઝેય્યાતિ. **ઇદમેવ પન ગહેતબ્બ**ન્તિ વુત્તસ્સેવત્થસ્સ નિગમનં. **ફલઞ્ચસ્સા**તિઆદિ

મહગ્ગતવિપાકાનં વિય લોકુત્તરવિપાકાનઞ્ચ કુસલસરિક્ખતાદસ્સનં. ઝાનતો સરિક્ખતાદસ્સનેનેવ ચેત્થ બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગવસેનાપિ સરિક્ખતા દસ્સિતાયેવાતિ વેદિતબ્બં.

૮૬૪. **ઠિતિયા**તિ પબન્ધટ્ઠિતિયા. યથાપરિચ્છિન્નકાલઞ્હિ સમાપત્તિયા પબન્ધવસેનાવટ્ઠાનં ઇધ **ઠિતી**તિ. ''ચન્દે વા સૂરિયે વા એત્તકં ઠાનં ગતે વુટ્ઠહિસ્સામી''તિ કાલાવધિગ્ગહણવસેન સમાપજ્જનં ચિત્તસ્સ અભિસઙ્ખરણં **અભિસઙ્ખારો**.

૮૬૫. **સબ્બાનેવેતાની**તિ રૂપનિમિત્તાદિસબ્બાનેવ એતાનિ એકતો કામં ન મનસિ કરોતિ અસમ્ભવતો. **સબ્બસઙ્ગાહિકવસેના**તિ અનવસેસપરિયાદાનવસેન. સમુદાયસદ્દા હિ અવયવેસુપિ પવત્તન્તિ , અવયવબ્યતિરેકેન ચ સમુદાયો ન લબ્ભતીતિ અવયવગતમ્પિ કિચ્ચં સમુદાયવસેન વુત્તં. **તસ્મા**તિ સબ્બેસં સઙ્ખારનિમિત્તાનં એકતો મનસિકારાભાવતો. યસ્મા ભવઙ્ગચિત્તે ઉપ્પન્ને ફલસમાપત્તિતો વુટ્ઠિતો નામ હોતિ, તસ્મા વુત્તં ''**યં ભવઙ્ગસ્સા**''તિઆદિ. **ભવઙ્ગસ્સ આરમ્મણં** નામ કમ્માદિ. **મનસિ કરોતો**તિ ભવઙ્ગસહગતેન મનસિકારેન મનસિ કરોતો, તં વા આરમ્મણં ભવઙ્ગમનસિ કરોતો.

૮૬૬. **ફલસ્સ ફલમેવ વા અનન્તરં હોતિ** પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ પચ્છિમં પચ્છિમં. **ભવઙ્ગં વા** સબ્બપચ્છિમસ્સ. **ફલાનન્તરં** મગ્ગવીથિયં, ફલસમાપત્તિયઞ્ચ. ''**યેન ફલેન નિરોધા વુટ્ઠાનં હોતી**''તિ ઇદં ફલુપ્પત્તિયા નિરોધા વુટ્ઠાનભાવતો વુત્તં. **તન્તિ** નિરોધાવુટ્ઠાનભાવેન વુત્તં અનાગામિફલં વા અગ્ગફલં વા. **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનાનન્તરન્તિ** નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ કુસલસ્સ, કિરિયસ્સ વા અનન્તરં સતિપિ સત્તાહાતિક્કમે વિજાતિયેન અન્તરિકત્તા.

**પટિપ્પસ્સદ્ધદરથન્તિ** સબ્બસો પસ્સદ્ધકિલેસદરથં. **અમતારમ્મણન્તિ** નિબ્બાનારમ્મણં. **સુભન્તિ** અસોભનતાય કિલેસસ્સાપિ અભાવતો સોભનં. તણ્હાસઙ્ખાતં લોકામિસં વન્તં છડ્ડિતં એતેનાતિ **વન્તલોકામિસં**. વૂપસન્તકિલેસતાય, સુસન્તતાય ચ **સન્તં**. યેન ધમ્મેન યોગતો સમણો નામ હોતિ, તસ્સ અરિયમગ્ગસઙ્ખાતસ્સ સામઞ્ઞસ્સ ફલન્તિ **સામઞ્ઞફલં**.

**ઓજવન્તેના**તિ સભાવસમ્પન્નેન. **સુચિના**તિ કિલેસાસુચિવિરહતો પરિસુદ્ધેન. **સુખેના**તિ અનુત્તરસુખેન. **અભિસન્દિતન્તિ** સબ્બસો લૂખભાવાપગમનેન સિનેહિતં. **સાતાતિસાતેના**તિ મહગ્ગતસાતતો, લોકુત્તરકુસલસાતતો ચ અતિવિય સાતેન મધુરેન. મગ્ગસુખતોપિ હિ ફલસુખં સન્તતરતાય પણીતતરં. **અમતેન** સમ્મોદિતં. ''**મધું વિયા**''તિ ઇમિના સાતાતિસાતતંયેવ વિભાવેતિ.

તસ્સ અરિયસ્સ ફલસ્સ રસભૂતં સારભૂતં તં સુખં પઞ્ઞં ભાવેત્વા યસ્મા પણ્ડિતો વિન્દતિ પટિલભતીતિ યોજના.

### નિરોધસમાપત્તિકથાવણ્ણના

૮૬૭. **તત્રા**તિ તસ્મિં ''નિરોધસમાપત્તિયા સમાપજ્જનસમત્થતા''તિ સંખિત્તવચને. **ઇદં** સરૂપાદિવસેન **પઞ્હાકમ્મં**. **કત્થા**તિ કસ્મિં ભવે.

૮૬૮. **અનુપુબ્બનિરોધવસેના**તિ વિપસ્સનાનુગતા અટ્ઠ સમાપત્તિયો આરોહન્તેન તંતંપટિપક્ખનિરોધમુખેન તિણ્ણં સઙ્ખારાનં અનુપુબ્બતો નિરોધવસેન. યથાપરિચ્છિન્નકાલં યા ચિત્તચેતસિકાનં અપ્પવત્તિ, અયં નિરોધસમાપત્તીતિ અત્થો. **કે સમાપજ્જન્તિ, કે ન સમાપજ્જન્તી**તિ કામં સમાપજ્જનસમત્થા પધાનતાય પઠમં પુચ્છિતા, તબ્બિસ્સજ્જનં પન ગરુભાવતો પચ્છા વિસ્સજ્જેતું અસમાપજ્જનકે તાવ દસ્સેન્તો "**સબ્બેપિ...પે॰... ન સમાપજ્જન્તી**"તિ આહ યથા ''વામં મુઞ્ચ, દક્ખિણં ગણ્હા''તિ. તત્થ "**સબ્બેપી**"તિ ઇદં પુથુજ્જનાદીનં તિણ્ણં વિસેસનં. તે હિ અટ્ઠન્નં સમાપત્તીનં લાભિનોપિ અલાભિનો વિય સમાધિસ્મિં અપરિપૂરકારિતાય નિરોધં સમાપજ્જિતું ન સક્કોન્તિ. કામચ્છન્દાદિસમુચ્છિન્દનેન હિ સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિતા, ન ઝાનાધિગમમત્તેન. **અનાગામિનો, અરહન્તો**તિ એત્થ સુક્ખવિપસ્સકા ચ અનાગામિનો, સુક્ખવિપસ્સકા ચ અરહન્તોતિ સુક્ખવિપસ્સકસદ્દો પચ્ચેકં યોજેતબ્બો. ઉભયેપિ ચેતે સતિપિ વિપસ્સનાબલે સમાધિબલસ્સ અભાવતો નિરોધં ન સમાપજ્જન્તિ. અનુપુબ્બવિહારસમ્ભવતઞ્એવેત્થ સમાધિબલં ઇચ્છિતબ્બં. પુરિમકા પન તયો સતિપિ સમાધિબલે વિપસ્સનાબલસ્સ અભાવતો, અપરિપુણ્ણત્તા ચ સમાપજ્જિતું ન સક્કોન્તિ. અપરિપુણ્ણતા ચસ્સ સઙ્ખારાનં ન સમ્મા પરિમદ્દિતત્તા. **અટ્ઠ સમાપત્તિ...પે॰... સમાપજ્જન્તી**"તિ વત્વા તત્થ કારણં પાળિવસેનેવ દસ્સેતું "**દ્વીહિ બલેહી**"તિઆદિ વુત્તં. **તયો ચ સઙ્ખારાનન્તિ** એત્થ **તયો**તિ સામિઅત્થે પચ્ચત્તવચનં, તિણ્ણન્તિ અત્થો. **ઞાણચરિયાહી**તિ ઞાણપ્પવત્તીહિ. **નિરોધસમાપત્તિયા**તિ નિરોધસમાપજ્જનાય ઞાણં. **અયઞ્ચ સમ્પદા**તિ અયં બલદ્વયસમન્નાગમાદિકા યથાવુત્તનિરોધસમાપત્તિઆવહા સમ્પત્તિ. **અનાગામિખીણાસવે**તિ અનાગામિનો ચેવ ખીણાસવે ચ.

૮૬૯. **સમથબલ**ન્તિ કામચ્છન્દાદિકે પચ્ચનીકધમ્મે સમેતીતિ સમથો, સો એવ પટિપક્ખેહિ અકમ્પિયટ્ઠેન બલં. અનિચ્ચાદિવસેન વિવિધેહિ આકારેહિ પસ્સતીતિ વિપસ્સના, સા એવ વુત્તનયેન બલન્તિ **વિપસ્સનાબલં**. **નેક્ખમ્મવસેના**તિઆદીસુ કામચ્છન્દવિક્ખમ્ભનસ્સ નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પસ્સ, અલોભપધાનસ્સ વા તથાપવત્તકુસલચિત્તુપ્પાદસ્સ વસેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગતાસઙ્ખાતો યો અવિક્ખેપો, તં **સમથબલં**. બ્યાપાદવિક્ખમ્ભનસ્સ અબ્યાપાદવિતક્કસ્સ, અદોસપધાનસ્સ વા તથાપવત્તકુસલચિત્તુપ્પાદસ્સ વસેનેવ. થિનમિદ્ધવિક્ખમ્ભિકાય વિભૂતં કત્વા મનસિકરણેન ઉપટ્ઠિતઆલોકસઞ્ઞાય વસેન. ઉદ્ધચ્ચવિક્ખમ્ભનસ્સ અવિક્ખેપસ્સ સમાધાનસ્સ વસેન. સકલમિચ્છાવિતક્કવિક્ખમ્ભનસ્સ સિખાપત્તઆનાપાનસ્સતિસિદ્ધપટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સિઅસ્સાસપસ્સાસાનં વસેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગતાસઙ્ખાતો યો અવિક્ખેપો, તં **સમથબલ**ન્તિ અત્થયોજના.

એવં ઉપચારસ્સ ઝાનસ્સ વસેન સમથબલં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તં અટ્ઠન્નં સમાપત્તીનં વસેન પટિપક્ખેહિ અનભિભવનીયતાય ચ બલપ્પત્તિવસેન દસ્સેતું "**પઠમજ્ઝાનેના**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **નીવરણે**તિ નીવરણનિમિત્તં નીવરણપચ્ચયા. **ન કમ્પતિ** ઝાનસમઙ્ગિપુગ્ગલો, ઝાનસમ્પયુત્તસમાધિ વા. સો હિ વિસેસતો ઇધ ''સમથબલ''ન્તિ અધિપ્પેતો. તથા હિ **કેનટ્ઠેન સમથબલન્તિ** બલટ્ઠો પુચ્છિતો. **ઉદ્ધચ્ચે**તિ ઉદ્ધચ્ચનિમિત્તં. **ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસે**તિ ઉદ્ધચ્ચેન સમ્પયુત્તમોહઅહિરિકાદિકિલેસહેતુ. **ખન્ધે**તિ ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તચતુક્ખન્ધનિમિત્તં. **ન કમ્પતી**તિઆદીનિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનિ. **કમ્પનં** વા ઠાનાપગમો. **ચલનં** પરિબ્ભમનં. **વેધનં** સન્ધાવનં. **ઉદ્ધચ્ચે** ન કમ્પતિ, ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસે ન ચલતિ, ઉદ્ધચ્ચસહગતક્ખન્ધે ન વેધતીતિ વા યોજેતબ્બં. ઉદ્ધચ્ચગ્ગહણઞ્ચેત્થ સમથસ્સ ઉજુપટિપક્ખતાય તદભિભવેન બલપ્પત્તિદસ્સનત્થં. તેનેતં અટ્ઠન્નમ્પિ સમાપત્તીનં સાધારણતો

કિચ્ચાતિસયદસ્સનં દટ્ઠબ્બં. **ઇદં સમથબલ**ન્તિ યાયં નેક્ખમ્માદિવસેન લદ્ધાય ચિત્તેકગ્ગતાય નીવરણાદીહિ અકમ્પનીયતા, તાનિ ચ અભિભવિત્વા અવટ્ઠાનં, ઇદં સમથબલં.

ઇદાનિ વિપસ્સનાબલં નિદ્દિસન્તો યસ્મા વિપસ્સના સઙ્ખેપતો સત્તહિ અનુપસ્સનાહિ સઙ્ગહિતા, તસ્મા તતો તતો સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય તાસં વસેન અનુપસ્સના કાતબ્બા, તત્તકેનેવ ચેત્થ અનુપસ્સનાકિચ્ચં પરિપુણ્ણં હોતીતિ “**અનિચ્ચાનુપસ્સના વિપસ્સનાબલં...પે॰... પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના વિપસ્સનાબલ**”ન્તિ સરૂપતો દસ્સેત્વા પુન તા હેટ્ઠા વુત્તનયેન વિસયવિભાગેન દસ્સેતું “**રૂપે અનિચ્ચાનુપસ્સના**”તિઆદિ વુત્તં. ઇધાપિ પટિપક્ખેહિ અનભિભવનીયતાવ બલટ્ઠોતિ દસ્સેતું “**કેનટ્ઠેન વિપસ્સનાબલ**”ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અવિજ્જાયા**તિ દ્વાદસસુ અકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ અવિજ્જાનિમિત્તં. **અવિજ્જાસહગતકિલેસે**તિ અવિજ્જાય સમ્પયુત્તલોભદોસાદિકિલેસવત્થુનિમિત્તં. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા સુવિઞ્ઞેય્યમેવ. અવિજ્જગ્ગહણઞ્ચેત્થ વિપસ્સનાય ઉજુપટિપક્ખતાય તદભિભવેન બલપ્પત્તિદસ્સનત્થં. તેનેતં સત્તન્નમ્પિ અનુપસ્સનાનં સાધારણતો કિચ્ચાતિસયદસ્સનં દટ્ઠબ્બં. **ઇદં વિપસ્સનાબલ**ન્તિ યાયં અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિવસેન લદ્ધસ્સ વિપસ્સનાઞાણસ્સ નિચ્ચસઞ્ઞાદિનિમિત્તં અકમ્પનીયતા, તા ચ અભિભવિત્વા અવટ્ઠાનં, ઇદં વિપસ્સનાબલં.

**વિતક્કવિચારા વચીસઙ્ખારા** વાચં સઙ્ખરોન્તિ પવત્તેન્તીતિ કત્વા. તેનાહ ‘‘પુબ્બે ખો, આવુસો વિસાખ, વિતક્કેત્વા વિચારેત્વા પચ્છા વાચં ભિન્દતિ, તસ્મા વિતક્કવિચારા વચીસઙ્ખારો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩; સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૮). તે પન દુતિયજ્ઝાને વૂપસન્તા હોન્તીતિ આહ “**દુતિયજ્ઝાનં...પે॰... પટિપ્પસ્સદ્ધા હોન્તી**”તિ. કાયેન સઙ્ખરીયન્તીતિ **કાયસઙ્ખારા,** અસ્સાસપસ્સાસા. તથા હિ વુત્તં ‘‘અસ્સાસપસ્સાસા ખો, આવુસો વિસાખ, કાયિકા એતે ધમ્મા કાયપ્પટિબદ્ધા, તસ્મા અસ્સાસપસ્સાસા કાયસઙ્ખારો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩; સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૮). તે પન યસ્મા ચતુત્થજ્ઝાને વૂપસન્તા હોન્તિ, તસ્મા આહ “**ચતુત્થજ્ઝાનં...પે॰... પટિપ્પસ્સદ્ધા હોન્તી**”તિ. ચિત્તેન સઙ્ખરીયન્તીતિ **ચિત્તસઙ્ખારા,** સઞ્ઞા વેદના. તથા હિ વુત્તં ‘‘સઞ્ઞા ચ વેદના ચ ચેતસિકા એતે ધમ્મા ચિત્તપ્પટિબદ્ધા, તસ્મા સઞ્ઞા ચ વેદના ચ ચિત્તસઙ્ખારો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૪૬૩; સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૮). તે પન યસ્મા નિરોધં સમાપન્નસ્સ વૂપસમન્તિ, તસ્મા વુત્તં “**સઞ્ઞાવેદયિત...પે॰... પટિપ્પસ્સદ્ધા હોન્તી**”તિ.

ઞાણચરિયાસુ વિવટ્ટાનુપસ્સનાગ્ગહણેનેવ તસ્સ આદિભૂતા સેસાનુપસ્સનાપિ ગહિતાવ હોન્તિ તદવિનાભાવતો. **મગ્ગો ઞાણચરિયા, ફલસમાપત્તિ ઞાણચરિયા**તિ મગ્ગફલસમાપત્તીનં ઞાણચરિયાભાવવચનં મગ્ગફલધમ્માનં ઞાણપધાનત્તા, ઞાણેન વા ઇન્દ્રિયાધિપતિહેતુમગ્ગપચ્ચયાદિવસેન સાતિસયપચ્ચયભૂતેન સેસા મગ્ગફલધમ્મા ચરિતા પવત્તિતાતિ કત્વા તથા વુત્તં. સમાધિચરિયાસુપિ એસેવ નયો . **ઇમાહિ સોળસહી**તિ અટ્ઠન્નં અનુપસ્સનાનં, અટ્ઠન્નઞ્ચ મગ્ગફલઞાણાનં વસેન ઇમાહિ સોળસહિ ઞાણપવત્તીહિ.

**નવહિ સમાધિચરિયાહી**તિ અટ્ઠ સમાપત્તિયો અટ્ઠ સમાધિચરિયા, તાસં ઉપચારસમાધિ ઉપચારસમાધિભાવનાસામઞ્ઞેન એકા સમાધિચરિયાતિ એવં નવહિ સમાધિચરિયાહિ. તેનાહ “**પઠમજ્ઝાનં સમાધિચરિયા**”તિઆદિ. **પઠમજ્ઝાનપટિલાભત્થાય વિતક્કો ચા**તિઆદિ નાનાવજ્જનુપચારવસેન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં, ઉપરિસમાપત્તીનમ્પિ ઉપચારસ્સ તથેવ વુત્તત્તા. ન હિ એકાવજ્જને ચતુત્થજ્ઝાનાદિઉપચારે પીતિઆદયો સમ્ભવન્તિ. એત્થ ચ ‘‘પઠમજ્ઝાનપટિલાભત્થાયા’’તિઆદિવચનેન ઉપચારસમાધિસ્સાપિ પારિપૂરી ઇચ્છિતબ્બાતિ દસ્સેતિ. કિં પનેત્થ સમથબલસમાધિચરિયાનં નાનત્તં, કિં વા વિપસ્સનાબલલોકિયઞાણચરિયાનં? યથા સમથબલેપિ ‘‘નેક્ખમ્મવસેના’’તિઆદિના ઉપચારસમાધિના સદ્ધિં અટ્ઠસુ સમાપત્તીસુ અપ્પનાસમાધિયેવ

વુત્તો, તથા સમાધિચરિયાસુ, વિપસ્સનાબલલોકિયઞાણચરિયાસુ ચ વિપસ્સનાવ વુત્તાતિ? કિઞ્ચાપિ વુત્તા, વિવટ્ટાનુપસ્સના પન પુરેચરઞાણાદિવિપસ્સનાબલે અવુત્તા એવ ઞાણચરિયાસુ વુત્તા. અપિચ પટિપક્ખેહિ અકમ્પિયટ્ઠો **બલટ્ઠો**, પઞ્ચન્નં વસીભાવાનં વસેન સુચિણ્ણતા **ચરિયટ્ઠો**, એતેનેવ સમથબલસમાધિચરિયાનમ્પિ નાનત્તં સંવણ્ણિતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

**વસીભાવતા પઞ્ઞા**તિ એત્થ વસો એતસ્સ અત્થીતિ વસી, તસ્સ ભાવો વસીભાવો, સા એવ વસીભાવતા. ''**વસિયો**''તિ પન પાળિયં ઇત્થિલિઙ્ગવસેન વુત્તત્તા તાયો દસ્સેતું ''**વસીતિ પઞ્ચ વસિયો**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ઝાનં આવજ્જન્તસ્સ નિરન્તરં ઝાનઙ્ગેસુ ચિત્તપ્પવત્તનસમત્થતા **આવજ્જનવસી**. સમાપજ્જિતુકામસ્સ સીઘં ઝાનં સમાપજ્જનસમત્થતા **સમાપજ્જનવસી**. અચ્છરામત્તં વા કતિપયચ્છરામત્તં વા ખણં ઝાનં ઠપેતું સમત્થતા **અધિટ્ઠાનવસી**. તથેવ લહું વુટ્ઠાતું સમત્થતા **વુટ્ઠાનવસી**. **પચ્ચવેક્ખણવસી** પન આવજ્જનવસિયા એવ સિજ્ઝતિ. પચ્ચવેક્ખણજવનાનેવ હિ તત્થ આવજ્જનાનન્તરાનીતિ. અયમેત્થ સઙ્ખેપો, વિત્થારો પન હેટ્ઠા આગતો એવ. અયઞ્ચ વસીભાવો સમાધિચરિયાનં વસેન વુત્તો. ઞાણચરિયાસુ પન લોકુત્તરાનં ઞાણચરિયાનં વસીભાવાપાદનકિચ્ચં નામ નત્થિ. પટિપક્ખસ્સ સુવિહતત્તા સભાવસિદ્ધો તત્થ વસીભાવો, લોકિયાનં પન પગુણબલવભાવાપાદનેન વસીભાવો લબ્ભતેવ.

૮૭૦. **ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસો**તિ અનવસેસનિદ્દેસો. **ચુદ્દસહિ ઞાણચરિયાહિ હોતિ** અઞ્ઞમઞ્ઞફલાનં અનધિગતત્તાતિ. **યદિ એવ**ન્તિ યદિ ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસવસેન ''સોળસહિ ઞાણચરિયાહી''તિ વુત્તં, તતો અવકંસવસેનપિ ઇચ્છિતબ્બં, **એવં** સન્તે **કિં ન હોતિ** નિરોધસમાપજ્જનન્તિ અધિપ્પાયો. પઞ્ચ કામગુણા વત્થુભૂતા એતસ્સ સન્તીતિ **પઞ્ચકામગુણિકો**, કામરાગો. **અપ્પહીનત્તા** અસમુચ્છિન્નત્તા. ન હિ કામરાગસ્સ વિક્ખમ્ભનપ્પહાનમત્તં નિરોધસ્સ અધિટ્ઠાનં ભવિતું સક્કોતિ. **તસ્મા**તિ સમાધિપારિપન્થિકસ્સ કામરાગસ્સ સુપહીનત્તા. એતેન કામં મગ્ગફલઞાણચરિયા લોકિયઞાણસમાધિચરિયા વિય નિરોધસમાપજ્જને સરૂપેન ન વિનિયુજ્જન્તિ તદા અપ્પવત્તનતો, તસ્સ તસ્સ પન પટિપક્ખસ્સ સમુચ્છિન્દનેન બલચરિયાનં વિસેસપચ્ચયતાય નિરોધસમાપત્તિયા અધિટ્ઠાનં હોતીતિ દસ્સેતિ. **એસા**તિ અનાગામી. ઇદઞ્હિ ''નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સા''તિઆદિવચનં અનાગામિનોવ નિરોધા વુટ્ઠાનં સન્ધાય વુત્તં ''નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકુસલ''ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) વચનતો, અઞ્ઞથા ''નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકિરિયા''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) વુચ્ચેય્ય.

૮૭૧. ''**પઞ્ચવોકારભવે**''તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ ચતુવોકારભવેપિ અરૂપજ્ઝાનવસેન યથારહં અનુપુબ્બસમાપત્તિ લબ્ભતીતિ? કામં લબ્ભતિ, સા પન ''અનુપુબ્બસમાપત્તી''તિ ન વુચ્ચતિ એકદેસભાવતો. અટ્ઠસમાપત્તિવસેનેવ ચ ''અનુપુબ્બસમાપત્તી''તિ વુચ્ચતીતિ દસ્સેન્તો આહ ''**પઠમજ્ઝાનાદીનં ઉપ્પત્તિ નત્થી**''તિ. **વત્થુસ્સ અભાવા**તિ હદયવત્થુનો અભાવાતિ વદન્તિ, કરજકાયસઙ્ખાતસ્સ પન વત્થુનો અભાવાતિ અત્થો. યદિ હિ આરુપ્પે નિરોધં સમાપજ્જેય્ય, ચિત્તચેતસિકાનં, અઞ્ઞસ્સ ચ કસ્સચિ અભાવતો અપઞ્ઞત્તિકોવ ભવેય્ય અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બુતસદિસો. કિઞ્ચાયં ઉપાદાય નિરોધં સમાપન્નોતિ વુચ્ચેય્ય, કિં વા એતાય વત્થુચિન્તાય. અઙ્ગવેકલ્લતોવ નત્થિ આરુપ્પે નિરોધસમાપત્તિસમાપજ્જનં.

૮૭૨. **સઙ્ખારાનં પવત્તિભેદે**તિ સઙ્ખતધમ્માનં ખણે ખણે ઉપ્પજ્જને, ભિજ્જને ચ, તેસં વા કુસલાદિભેદભિન્ને યથારહં તીહિ દુક્ખતાહિ ઉપદ્દુતે પવત્તિવિભાગે. ચિત્તચેતસિકવિગમેહિ રૂપધમ્મેસુ લબ્ભમાનાપિ સઙ્ખારદુક્ખતા

અબ્બોહારિકતં આપજ્જતિ. **ઉક્કણ્ઠિત્વાતિ** નિબ્બિન્દિત્વા. **નિબ્બાનં પત્વાતિ** અનુપાદિસેસનિબ્બાનં પત્વા વિય. **સુખન્તિ** નિદુક્ખં.

૮૭૩. **સમથવિપસ્સનાવસેના**તિ યુગનદ્ધાનં વિય અઞ્ઞમઞ્ઞૂપકારિતાય સહિતાનં વસેન. **ઉસ્સક્કિત્વાતિ** ઉક્કંસં પત્વા યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતના, યાવ ચ અનુલોમઞાણા આરુહિત્વા. **નિરોધયતો**તિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા તં નિરોધેન્તસ્સ. અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિપિ ચિત્તસ્સ અનુપ્પજ્જનેન **એવમસ્સા** નિરોધસમાપત્તિયા **સમાપજ્જનં હોતિ**. “**યો હી**”તિઆદિના ‘‘સમથવિપસ્સનાવસેના’’તિ વુત્તમેવત્થં બ્યતિરેકમુખેન વિવરતિ. **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિં પત્વા તિટ્ઠતિ** તદુદ્ધં સુદ્ધસમથવિપસ્સનાય અભાવતો. **યો વિપસ્સનાવસેનેવ ઉસ્સક્કતિ** સચે અરિયો ફલસમાપત્તત્થિકો, સો અત્તનો **ફલસમાપત્તિં પત્વા તિટ્ઠતિ**. અથ પુથુજ્જનો, સેખો વા મગ્ગત્થિકો તાય ચે વિપસ્સનાય મગ્ગં પત્વા ફલે ઠિતો, સોપિ ફલસમાપત્તિં પત્વા તિટ્ઠતિચ્ચેવ વુચ્ચતિ. **સો**તિ ઉભયવસેન પટિપન્નો. **તન્તિ** નિરોધસમાપત્તિં.

૮૭૪. યેન ફલદ્વયસમન્નાગમાદિના નિરોધં સમાપજ્જિતું સમત્થો હોતિ, સો વિધિ પગેવ વિભાવિતોતિ સમાપજ્જનાકારમેવ દસ્સેન્તો “**કતભત્તકિચ્ચો**”તિઆદિમાહ. તઞ્હિ સબ્બાસમ્પિ ભાવનાનં સાધારણં પુબ્બકિચ્ચં. **તત્થ સઙ્ખારે**તિ તસ્મિં પઠમજ્ઝાને, પઠમજ્ઝાનચિત્તુપ્પાદે વા સઙ્ખારે.

‘‘વિપસ્સતી’’તિ વુત્તં, કીદિસી પનેત્થ વિપસ્સના ઇચ્છિતબ્બાતિ તં નિદ્ધારણત્થં “**વિપસ્સના પનેસા**”તિઆદિના તમેવ વિપસ્સનં તિધા ભિન્દિત્વા દસ્સેતિ. **મન્દા** ચે વિપસ્સના, દન્ધાભિઞ્ઞં મગ્ગં સાધેતિ. **તિક્ખા** ચે, ખિપ્પાભિઞ્ઞન્તિ અયં મન્દતિક્ખતાય વિસેસો. લક્ખણપ્પત્તા પન વિપસ્સના મગ્ગસ્સ પચ્ચયો હોતિયેવાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ “**સઙ્ખાર...પે॰... હોતિયેવા**”તિ. **તિક્ખાવ વટ્ટતિ** સઙ્ખારારમ્મણેપિ સતિ સબ્બસઙ્ખારેહિ વિવટ્ટનાકારેનેવ પવત્તનતો, મગ્ગો વિય વિસઙ્ખારગતસ્સ ફલસ્સ પચ્ચયભાવતો ચ. તેનાહ “**મગ્ગભાવનાસદિસા**”તિ. યસ્મા અતિમન્દા સમથાદિકા સઙ્ખારાનં નિરોધને અસમત્થા સમથનિટ્ઠા હોતિ, અતિતિક્ખા ઞાણાદિકા સાતિસયં સઙ્ખારેસુ દોસદસ્સને ફલસમાપત્તિનિટ્ઠા હોતિ, તસ્મા વુત્તં “**નાતિમન્દનાતિતિક્ખા વટ્ટતી**”તિ. **એસ** નિરોધસમાપજ્જનકો. **તે સઙ્ખારે**તિ તે પઠમજ્ઝાનસઙ્ખારે.

“**તથેવા**”તિ ઇમિના ‘‘નાતિમન્દાય નાતિતિક્ખાયા’’તિ ઇમમત્થં આકડ્ઢતિ. એસ નયો સેસેસુપિ. ‘‘આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારે તથેવ વિપસ્સતી’’તિ વત્તબ્બં, હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા પન તં અવત્વા “**ચતુબ્બિધં પુબ્બકિચ્ચં કરોતિ**”ચ્ચેવ વુત્તન્તિ કેચિ, તં તેસં મતિમત્તં. વિપસ્સનાચારતો હિ સમાધિચારો, તસ્મા સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય પુબ્બકિચ્ચં કાતબ્બં. તથા હિ પરતોપિ ‘‘આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઇમં પુબ્બકિચ્ચં કત્વા’’તિઆદિં (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૮૭૯) વક્ખતિ, ન પન ‘‘તત્થ સઙ્ખારે તથેવ વિપસ્સિત્વા’’તિ. **નાનાબદ્ધઅવિકોપનન્તિ** અત્તના અસમ્બદ્ધસ્સ પરિક્ખારસ્સ અવિનાસનં. યથા તં ન વિનસ્સતિ, તથા અધિટ્ઠાનં. **સઙ્ઘપટિમાનનન્તિ** સઙ્ઘસ્સ પટિમાનનાવજ્જનં. **સત્થુપક્કોસનન્તિ** સત્થુ પક્કોસનાવજ્જનં. **અદ્ધાનપરિચ્છેદન્તિ** જીવિતદ્ધાનપરિચ્છેદં પુબ્બકિચ્ચં કરોતીતિ સમ્બન્ધો.

૮૭૫. **અધિટ્ઠાતબ્બન્તિ** ચિત્તં ઉપ્પાદેતબ્બં. તથા ચિત્તુપ્પાદનમેવ હેત્થ અધિટ્ઠાનં.

ચિત્તજરૂપાદીનં અનુપ્પજ્જનતો, પચ્છાજાતપચ્ચયાદિઉપત્થમ્ભાભાવતો ચ સત્તાહમેવ તથા સરીરં પવત્તતિ, તતો પરં કિલમતીતિ સત્તાહમેવ પરિચ્છિન્દિત્વા નિરોધં સમાપજ્જન્તીતિ વદન્તિ.

**સમાપત્તિવસેનેવા**તિ નિરોધસમાપત્તિવસેનેવ. **નં** અગ્ગિઆદિઅન્તરાયં **રક્ખતિ** સમાપન્નકો અધિટ્ઠાનવસેનાતિ અધિપ્પાયો. **આયસ્મતો સઞ્જીવસ્સા**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા **ઇદ્ધિકથાયં** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૭૪) વુત્તમેવ.

૮૭૬. **એતસ્સા**તિ નિરોધં સમાપજ્જન્તસ્સ, નિરોધસમાપજ્જનસ્સ વા. **તસ્મિં સમયે**તિ તસ્મિં તસ્સ ભિક્ખુનો ઉપસઙ્કમનસમયે વુટ્ઠાતિયેવ. કાલપરિચ્છેદસદિસઞ્હેતં.

**એવં ગરુકા**તિ અગ્ગિઆદીહિપિ અનભિભવનીયં નિરોધં સમાપન્નં સમાપત્તિતો વુટ્ઠાપનતો એવં ગરુકા હિ **સઙ્ઘસ્સ આણા નામ**, તસ્મા અત્તનો હિતસુખં આકઙ્ખન્તેન જીવિતહેતુપિ સઙ્ઘસ્સ આણા ન અતિક્કમિતબ્બાતિ અધિપ્પાયો.

૮૭૭. **ન પક્કોસતિ** ‘‘સત્થા તં, આવુસો, આમન્તેતી’’તિ. ‘‘વુટ્ઠહિસ્સામી’’તિ આવજ્જિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો.

૮૭૮. **જીવિતદ્ધાનસ્સા**તિ અત્તનો જીવિતકાલસ્સ જીવિતપ્પવત્તિયા. આયુ એવ **આયુસઙ્ખારા**. ‘‘આયુઉસ્માવિઞ્ઞાણાની’’તિ ચ વદન્તિ, તે ચસ્સ પકતિચિત્તસ્સેવ આરમ્મણં હોન્તિ. **અન્તોનિરોધે** મરણં નત્થિ ચરિમભવઙ્ગેન મીયનતો. **આવજ્જિત્વાવ સમાપજ્જિતબ્બં** ‘‘સહસા મરણં મા અહોસી’’તિ. સહસા હિ મરણે અઞ્ઞબ્યાકરણભિક્ખુઓવાદદાનસાસનાનુભાવદીપનાનં અનિસ્સરો સિયા, અનાગામિનો વા અગ્ગમગ્ગાનધિગમો સિયા. **અવસેસ**ન્તિ નાનાબદ્ધઅવિકોપનાદિતિવિધમ્પિ પુબ્બકિચ્ચં. **વુત્તં** અટ્ઠકથાયં.

૮૭૯. કિઞ્ચાપિ ‘‘એકં વા દ્વે વા’’તિ અનિયમેત્વા વિય વુત્તં, દ્વે વારે એવ પન નિયમતો વદન્તિ. **ચિત્તવારે**તિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનચિત્તવારે. **નિરોધં ફુસતી**તિ અચિત્તકભાવમેવાહ. **નિરોધસ્સ પયોગત્તા**તિ ચિત્તનિરોધાય પયોગભાવતો, બલદ્વયસમ્ભરણાદિપયોગસ્સ ચિત્તનિરોધત્તાતિ અત્થો. સમથવિપસ્સનાબલસમન્નાગમો, ઞાણસમાધિચરિયાવસીભાવો ચેત્થ અઞ્ઞમઞ્ઞાનતિવત્તનવસેનેવ ઇચ્છિતબ્બોતિ આહ ‘‘**દ્વે સમથવિપસ્સનાધમ્મે યુગનદ્ધે કત્વા**’’તિ. **અનુપુબ્બનિરોધસ્સ પયોગો**તિ પઠમજ્ઝાનાદીનં, તદનુપસ્સનાનઞ્ચ અનુપુબ્બતો નિરોધનસ્સાયં પયોગો. **ઇદં** વુત્તનયેન **અટ્ઠસમાપત્તિઆરોહનં ન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયા** સમાપજ્જનસ્સ. તસ્મા દ્વિન્નં ચિત્તાનં ઉપરિ ચિત્તાનિ ન પવત્તન્તીતિ યોજના.

**પરતો અચિત્તકો ભવિતું ન સક્કોતી**તિ સકલં યથાપરિચ્છિન્નકાલં અચિત્તકો ભવિતું ન સક્કોતિ. તઞ્ચ ખો સઙ્ઘપટિમાનનસત્થુપક્કોસનઅદ્ધાનપરિચ્છેદાવજ્જનાનં અકરણેન, ન નાનાબદ્ધઅવિકોપનસ્સ. તસ્સ હિ અકરણેન કદાચિ કેવલં તાદિસસ્સ પરિક્ખારસ્સ અવિનાસો ન સિયા, ન નિરોધસમાપત્તિવિબન્ધો. અયઞ્ચ અત્થો **મહાનાગત્થેરવત્થુના** વિભાવિતો એવ. એવં સન્તે તીહિ આકારેહિ નિરોધસમાપત્તિયા વુટ્ઠાનં હોતીતિ આપજ્જતિ, તસ્મા તં ન સારતો પચ્ચેતબ્બં. **પટિનિવત્તિત્વા પુન આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનેયેવ પતિટ્ઠાતી**તિ ઇમિના સમાપત્તિયા વિબન્ધે જાતે એવં હોતીતિ દસ્સેતિ, અવિબન્ધેનેવ પન યથાપરિચ્છિન્નકાલવીતિક્કમને ફલચિત્તુપ્પત્તિયા વુટ્ઠાનં હોતિ. એવઞ્ચ કત્વા ગમ્ભીરકન્દરોરુળ્હતત્તપાસાણક્કન્તપુરિસનિદસ્સનમ્પિ સમત્થિતં હોતીતિ કેચિ વદન્તિ. અપરે પન ‘‘પુબ્બકિચ્ચસ્સ અકતત્તા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપન્નમત્તોવ ‘પટિનિવત્તિત્વા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતને પતિટ્ઠાતી’તિ વુત્તત્તા સઙ્ઘપટિમાનનાદિએકચ્ચપુબ્બકિચ્ચાકરણે અઙ્ગવેકલ્લતો નિરોધસમાપત્તિસમાપજ્જનં ન ઇજ્ઝતેવા’’તિ વદન્તિ. વત્તસદિસઞ્હેતં નિરોધસમાપત્તિયા, યદિદં પુબ્બકિચ્ચકરણં. તસ્મા તત્થ યં ગરુતરં, તસ્સ

અકરણં સમાપજ્જનં વિબન્ધતીતિ અપરે. વીમંસિત્વા ગહેતબ્બં. ‘‘આકિઞ્ચઞ્ઞાયતને પતિટ્ઠાતી’’તિ ચ ઇદં પુન આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ સમાપજ્જિતબ્બત્તા વુત્તં. સમાપજ્જિત્વા હિ વુટ્ઠાય પુબ્બકિચ્ચસ્સ કાતબ્બત્તા.

**યથા પના**તિઆદિ કતપુબ્બકિચ્ચતાસામઞ્ઞેન ઉપમાસંસન્દનં.

૮૮૦. **અસ્સા**તિ નિરોધસમાપત્તિયા. ‘‘**કાલપરિચ્છેદવસેના**’’તિઆદિના ચતૂહિ આકારેહિ નિરોધસમાપત્તિયા ઠાનં દસ્સેતિ.

૮૮૨. **વિવેકનિન્ન**ન્તિ નિસ્સરણવિવેકનિન્નં, પગેવ સઙ્ખારવિમુખતાય, ફલચિત્તુપ્પત્તિયા ચાતિ વેદિતબ્બં.

૮૮૩. ઊસઙ્ખારત્તયપટિપ્પસ્સદ્ધિયા, અવસેસચેતસિકવિઞ્ઞાણાભાવેન રૂપધમ્મમત્તાવસેસતાય ચ મતનિરોધસમાપન્નાનં અવિસેસં ગહેત્વા પુચ્છા ‘‘**મતસ્સ ચ સમાપન્નસ્સ ચ કો વિસેસો**’’તિ. કામં નેસં સઙ્ખારત્તયપટિપ્પસ્સદ્ધિઆદીહિ અવિસેસો, રૂપધમ્મમત્તાવસેસતાય પન આયુઉસ્માઇન્દ્રિયાનં અપગમાનપગમનં વિસેસોતિ દસ્સેતું ‘‘**ય્વાય**’’ન્તિઆદિ વુત્તં.

૮૮૪. **સભાવતો**તિ સભાવધમ્મતો, પરમત્થતોતિ અત્થો. પરમત્થતો હિ વિજ્જમાનાનં સઙ્ખતાદિભાવેન વત્તબ્બતં લભતિ, ન અવિજ્જમાનં. **સમાપજ્જન્તસ્સ વસેના**તિ યસ્મા સમાપજ્જન્તસ્સ અરિયપુગ્ગલસ્સ સમથવિપસ્સનાધમ્મે યુગનદ્ધે કત્વા અટ્ઠ સમાપત્તિયો આરોહન્તસ્સ અનુક્કમેન સઙ્ખારાનં પટિપ્પસ્સમ્ભનપયોગનિબ્બત્તિયા નિરોધસમાપત્તિ નિપ્ફન્ના નામ હોતિ, તસ્મા તં પયોગનિબ્બત્તિં ઉપાદાય ‘‘**નિપ્ફન્ના**’’**તિ વત્તું વટ્ટતિ**.

સઙ્ખારવૂપસમતો, સન્તધમ્મસમન્વયતો ચ **સન્તં**. અરિયેહિ એવ નિસેવિતબ્બત્તા **અરિયનિસેવિતં**. તિસ્સન્નમ્પિ દુક્ખતાનં નિબ્બુતભાવતો **નિબ્બાનમિતિ સઙ્ખં ઉપાગતં**. **અરિયં પઞ્ઞ**ન્તિ સુવિસુદ્ધં મગ્ગફલપઞ્ઞં. **ઇમિસ્સાપી**તિ નિરોધસમાપત્તિયા. **સમાપત્તિસમત્થતા**તિ સમાપજ્જનસમત્થતા.

## આહુનેય્યભાવાદિસિદ્ધિકથાવણ્ણના

૮૮૫. **આહુનેય્યભાવાદિસિદ્ધી**તિ આહુનેય્યપાહુનેય્યદક્ખિણેય્યઅઞ્જલિકરણીયઅનુત્તરપુઞ્ઞક્ખેત્તભાવસિદ્ધિ. **અવિસેસેના**તિ દસ્સનમગ્ગપઞ્ઞાદિવિસેસેન વિના, **એતિસ્સા** લોકુત્તરપઞ્ઞાય. આનેત્વા હુનિતબ્બન્તિ આહુનં, દૂરતોપિ આનેત્વા દાતબ્બદાનં, તં પટિગ્ગહેતું યુત્તોતિ **આહુનેય્યો**. પાહુનં વુચ્ચતિ આગન્તુકદાનં, તં પટિગ્ગહેતું યુત્તોતિ **પાહુનેય્યો**. દક્ખિણં અરહતીતિ **દક્ખિણેય્યો**, અઞ્જલિકરણં અઞ્જલિકમ્મં, તં અરહતીતિ **અઞ્જલિકરણીયો**. અનુત્તરં ઉત્તમં સત્તાનં પુઞ્ઞવિરુહનટ્ઠાનન્તિ **અનુત્તરં પુઞ્ઞક્ખેત્તં લોકસ્સા**તિ અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન હેટ્ઠા વુત્તોયેવ.

૮૮૬. **મન્દાય વિપસ્સનાય આગતો**તિ અતિક્ખાય વિપસ્સનાય વસેન પઠમમગ્ગપઞ્ઞં ભાવેત્વા સોતાપન્નભાવં આગતો. સદ્ધાદીનં મુદૂનં ઇન્દ્રિયાનં વસેન **મુદિન્દ્રિયોપિ** સમાનો. **સત્તક્ખત્તુપરમો**તિ સત્તક્ખત્તું પરમા ભવૂપપત્તિ અત્તભાવગ્ગહણં, તતો પરં અટ્ઠમં ભવં નાદિયતીતિ સત્તક્ખત્તુપરમો. **સંસરિત્વા**તિ પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન અપરાપરં ગન્ત્વા. **દુક્ખસ્સન્તં કરોતી**તિ વટ્ટદુક્ખસ્સ પરિયન્તં પરિયોસાનં કરોતિ. અયં કાલેન દેવલોકસ્સ, કાલેન મનુસ્સલોકસ્સાતિ મિસ્સકસ્સ ભવસ્સ વસેન ‘‘**સત્તસુગતિભવે સંસરિત્વા**’’તિ વુત્તો.

કુલતો કુલં ગચ્છતીતિ **કોલંકોલો**. સોતાપત્તિફલસચ્છિકિરિયતો પટ્ઠાય હિ નીચકુલે ઉપપત્તિ નામ નત્થિ, મહાભોગકુલેસુયેવ નિબ્બત્તતીતિ અત્થો. **દ્વે વા તીણિ વા કુલાની**તિ દેવમનુસ્સવસેન દ્વે વા તયો વા ભવે. ઇતિ અયમ્પિ મિસ્સકભવેનેવ કથિતો. દેસનામત્તમેવ ચેતં ''દ્વે વા તીણિ વા''તિ. યાવ છટ્ઠભવા સંસરન્તોપિ કોલંકોલોવ હોતિ. અત્તભાવગ્ગહણસઙ્ખાતં એકંયેવ ખન્ધબીજં એતસ્સ અત્થીતિ **એકબીજી**. ''**માનુસકં ભવ**''ન્તિ ઇદમ્પિ દેસનામત્તં. ''દેવભવં નિબ્બત્તેતી''તિપિ વત્તું વટ્ટતિયેવ. કો પનેતેસં ઇમં પભેદં નિયમેતીતિ? તિણ્ણં મગ્ગાનં વિપસ્સના. સચે હિ ઉપરિ તિણ્ણં મગ્ગાનં વિપસ્સના બલવતી હોતિ, એકબીજી નામ હોતિ. તતો મન્દાય કોલંકોલો, તતો મન્દતરાય સત્તક્ખત્તુપરમો.

૮૮૭. પટિસન્ધિવસેન સકિં આગચ્છતીતિ સકદાગામી. **સકિદેવા**તિ એકવારંયેવ. ''**ઇમં લોકં આગન્ત્વા**''તિ ઇમિના પઞ્ચસુ સકદાગામીસુ ચત્તારો વજ્જેત્વા એકોવ ગહિતો. એકચ્ચો હિ ઇધ સકદાગામિફલં પત્વા ઇધેવ પરિનિબ્બાતિ, એકચ્ચો ઇધ પત્વા દેવલોકે પરિનિબ્બાતિ, એકચ્ચો દેવલોકે પત્વા તત્થેવ પરિનિબ્બાતિ, એકચ્ચો દેવલોકે પત્વા ઇધૂપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાતિ. ઇમે ચત્તારોપિ ઇધ ન ગહિતા. યો પન ઇધ પત્વા દેવલોકે યાવતાયુકં વસિત્વા પુન ઇધૂપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાતિ, અયં ઇધ ગહિતો.

૮૮૮. પટિસન્ધિવસેન ઇધ અનાગમનતો **અનાગામી**. **ઇન્દ્રિયવેમત્તતાવસેના**તિ સદ્ધાદીનં વિમુત્તિપરિપાચકઇન્દ્રિયાનં પરોપરિયત્તેન. **પઞ્ચધા ઇધ વિહાય નિટ્ઠા હોતી**તિ સો અનાગામી અન્તરાપરિનિબ્બાયિઆદિભાવેન પઞ્ચપકારેન ઇમં લોકં પજહિત્વા પરિનિબ્બાયનકો હોતિ. આયુવેમજ્ઝસ્સ અન્તરાયેવ કિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બાયનતો **અન્તરાપરિનિબ્બાયી** . **ઉપહચ્ચા**તિ વા ઉપગન્ત્વા કાલકિરિયં. **અપ્પયોગેના**તિ અધિમત્તપયોગેન વિના અપ્પકસિરેનેવ તિક્ખિન્દ્રિયતાય સુખેનેવ. **સપ્પયોગેના**તિ એત્થ વુત્તવિપરિયાયેન અત્થો વેદિતબ્બો. ઉદ્ધં વા હિ ભાવેન ઉદ્ધમસ્સ તણ્હાસોતં, વટ્ટસોતં વાતિ **ઉદ્ધંસોતો**. ઉદ્ધં વા ગન્ત્વા પટિલભિતબ્બતો ઉદ્ધમસ્સ મગ્ગસોતન્તિ **ઉદ્ધંસોતો**. પટિસન્ધિવસેન અકનિટ્ઠભવં ગચ્છતીતિ **અકનિટ્ઠગામી**.

**યત્થુપપન્નો**તિ અવિહાદીસુ યત્થ યત્થ ઉપપન્નો. ઇમેસં પન અનાગામીનં પભેદજાનનત્થં ઉદ્ધંસોતઅકનિટ્ઠગામિચતુક્કં વેદિતબ્બં – યો હિ અવિહતો પટ્ઠાય ચત્તારો દેવલોકે સોધેત્વા અકનિટ્ઠં ગન્ત્વા પરિનિબ્બાતિ, અયં **ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી** નામ. યો પન હેટ્ઠા તયો દેવલોકે સોધેત્વા સુદસ્સીદેવલોકે ઠત્વા પરિનિબ્બાતિ, અયં **ઉદ્ધંસોતો નઅકનિટ્ઠગામી** નામ. યો ઇતો અકનિટ્ઠમેવ ગન્ત્વા પરિનિબ્બાતિ, અયં **નઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી** નામ. યો પન હેટ્ઠા ચતૂસુ દેવલોકેસુ તત્થ તત્થેવ પરિનિબ્બાતિ, અયં **નઉદ્ધંસોતો નઅકનિટ્ઠગામી** નામ. એતે પન અવિહેસુ ઉપપન્નસમનન્તરા આયુવેમજ્ઝં અપ્પત્વા, પત્વા ચ પરિનિબ્બાયનવસેન તયો અન્તરાપરિનિબ્બાયિનો, એકો ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી, એકો ઉદ્ધંસોતોતિ પઞ્ચ. તે અસઙ્ખારસસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિવિભાગેન દસ હોન્તિ. તથા અતપ્પસુદસ્સસુદસ્સીસૂતિ ચત્તારો દસકા ચત્તાલીસં. અકનિટ્ઠે પન ઉદ્ધંસોતો નત્થિ. તયો અન્તરાપરિનિબ્બાયિનો, એકો ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયીતિ ચત્તારો. તે અસઙ્ખારસસઙ્ખારપરિનિબ્બાયિવિભાગેન અટ્ઠાતિ અટ્ઠચત્તાલીસં અનાગામિનો.

સોતાપન્ના પન પટિપદાભેદેન ચત્તારો સત્તક્ખત્તુપરમા, ચત્તારો કોલંકોલા, ચત્તારો એકબીજિનોતિ સદ્ધાધુરેન પટિપન્ના દ્વાદસ, તથા પઞ્ઞાધુરેનાતિ ચતુવીસતિ.

સકદાગામિનો સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન વિમુત્તા પટિપદાવસેન ચત્તારો, તથા અનિમિત્તઅપ્પણિહિતવિમોક્ખેહીતિ દ્વાદસ.

૮૮૯. તથા અરહન્તો. તે પન દ્વાદસ પઞ્ઞાવિમુત્તા, દ્વાદસ ઉભતોભાગવિમુત્તા, દ્વાદસ તેવિજ્જા, દ્વાદસ છળભિઞ્ઞા, દ્વાદસ પટિસમ્ભિદાપ્પત્તાતિ સમસટ્ઠિ હોન્તિ. એવમેતે સદ્ધિં પચ્ચેકસમ્બુદ્ધસમ્માસમ્બુદ્ધેહિ છચત્તાલીસાધિકસતં અરિયા. યસ્મા તેસં અરિયભાવસિદ્ધિ અરિયાય પઞ્ઞાભાવનાય, તેન વુત્તં ''આહુનેય્યભાવાદિસિદ્ધિપિ ઇમિસ્સા લોકુત્તરપઞ્ઞાભાવનાય આનિસંસો''તિ. લોકિયવિજ્જાભિઞ્ઞાહિ વિનાપિ ઉભતોભાગવિમુત્તતા હોતીતિ ઉભતોભાગવિમુત્તો વિસું ગહિતો. **યં સન્ધાય વુત્ત**ન્તિ યં ચતુત્થમગ્ગપઞ્ઞાભાવનં સન્ધાય હેટ્ઠા સઙ્ખેપતો ગાથાવણ્ણનાયં વુત્તં, તં પન વુત્તાકારં નિગમનવસેન દસ્સેતું **''મગ્ગક્ખણે''**તિઆદિ વુત્તં. કામં ચતૂસુપિ મગ્ગક્ખણેસુ તં જટં વિજટેતિ નામ, ફલક્ખણેસુપિ યથારહં વિજટિતજટો, અગ્ગફલક્ખણેયેવ પન સબ્બસો વિજટિતજટો, તતો પરં વિજટેતબ્બાય જટાય અભાવતો. તેનેત્થ હેટ્ઠા હેટ્ઠિમમગ્ગપઞ્ઞાભાવનાનિસંસસ્સ વુત્તત્તાવ ચતુત્થમગ્ગપઞ્ઞાભાવનાવસેન અત્થો વુત્તો.

**રતિ**ન્તિ અભિરતિં, અભિરુચિન્તિ અત્થો. **તત્થા**તિ અરિયાય પઞ્ઞાભાવનાય.

૮૯૦. **ઇમિસ્સા ગાથાયા**તિ ઇમિસ્સં ગાથાયં. ગાથા હિ અત્તનો અત્થભૂતસ્સ વિસુદ્ધિમગ્ગસ્સ આધારભાવેન વુત્તા, સામિવચનં વા એતં અત્થસ્સ તંસમ્બન્ધિભાવતો.

પઞ્ઞાભાવનાનિસંસનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ તેવીસતિમપરિચ્છેદવણ્ણના.

## નિગમનકથાવણ્ણના

૮૯૧. **ઇમિસ્સા દાનિ ગાથાયા**તિઆદીનં ગાથાનં અત્થો હેટ્ઠા વુત્તો એવ. સ્વાયં ''વિસુદ્ધિમગ્ગં ભાસિસ્સ''ન્તિ એવં પટિઞ્ઞાતો વિસુદ્ધિમગ્ગો એત્તાવતા ભાસિતો હોતીતિ સમ્બન્ધો.

૮૯૨. **તત્થા**તિઆદીસુ અયં પદસમ્બન્ધેન સદ્ધિં સઙ્ખેપત્થો – **તેસં** ''સીલે પતિટ્ઠાયા''તિગાથાયં વુત્તાનં સીલાદિપ્પભેદાનં **અત્થાનં પઞ્ચન્નમ્પિ** મહા**નિકાયાનં અટ્ઠકથાનયે** અટ્ઠકથાતન્તિયં તત્થ તત્થ **વુત્તો યો વિનિચ્છયો, યેભુય્યેન તં સબ્બં સમાહરિત્વા** સમાનેત્વા નિકાયન્તરસ્સ નિકાયગતવાદદોસસઙ્કરેહિ **મુત્તો** સો **નિચ્છયો યસ્મા પકાસિતો, તસ્મા વિસુદ્ધિકામેહિ યોગીહિ એતસ્મિં વિસુદ્ધિમગ્ગે આદરો કરણીયો**યેવાતિ.

## નિગમનગાથાયો

એત્તાવતા ચ –

સુવિસુદ્ધસમાચારો, વિસુદ્ધનયમણ્ડિતં;
**વિસુદ્ધિમગ્ગં** લોકસ્સ, યદચ્ચન્તવિસુદ્ધિયા.

અભાસિ કરુણાવેગ-સમુસ્સાહિતમાનસો;

મહેસિ વિપુલોદાત-વિસુદ્ધિમતિપાટવો.

તસ્સ અત્થં પકાસેતું, કથામગ્ગં પુરાતનં;
નિસ્સાય યા સમારદ્ધા, **અત્થસંવણ્ણના** મયા.

આયાચિતો સિદ્ધગામ-પરિવેણનિવાસિના;
થેરેન **દાઠનાગેન**, સુદ્ધાચારેન ધીમતા.

સા એસા પરમત્થાનં, તત્થ તત્થ યથારહં;
નિધાનતો **પરમત્થ-મઞ્જૂસા** નામ નામતો.

સમ્પત્તા પરિનિટ્ઠાનં, અનાકુલવિનિચ્છયા;
અટ્ઠાસીતિપ્પમાણાય, પાળિયા ભાણવારતો.

ઇતિ તં સઙ્ખરોન્તેન, યં તં અધિગતં મયા;
પુઞ્ઞં તસ્સાનુભાવેન, લોકનાથસ્સ સાસને.

ઓગાહેત્વા વિસુદ્ધાય, સીલાદિપટિપત્તિયા;
સબ્બેપિ દેહિનો હોન્તુ, વિમુત્તિરસભાગિનો.

ચિરં તિટ્ઠતુ લોકસ્મિં, સમ્માસમ્બુદ્ધસાસનં;
તસ્મિં સગારવા નિચ્ચં, હોન્તુ સબ્બેપિ પાણિનો.

સમ્મા વસ્સતુ કાલેન, દેવો રાજા મહીપતિ;
સદ્ધમ્મનિરતો લોકં, ધમ્મેનેવ પસાસતૂતિ.

બદરતિત્થવિહારવાસિના આચરિયધમ્મપાલેન કતા

પરમત્થમઞ્જૂસા નામ વિસુદ્ધિમગ્ગમહાટીકા સમત્તા.

વિસુદ્ધિમગ્ગ-મહાટીકા સમત્તા.